

JOHN KEEGAN

A második világháború

Európa

JOHN KEEGAN

A második világháború

Fordította
dr. MOLNÁR GYÖRGY

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2003

John Keegan
The Second World War
Penguin Books, London, 1989
Copyright © John Keegan, 1989. All rights reserved

Hungarian translation © dr. Molnár György, 2003

Tartalom

Köszönetnyilvánítás

Előszó

Prológus

1. Minden férfi katona!
EURÓPA MILITARIZÁLÁSA
FÖLÖSLEG ÉS HADVISELŐ KÉPESSÉG
„NINCS SOROZÁS KÉPVISELET NÉLKÜL!”
A GYŐZELEM GYÜMÖLCSEI
A FREIKORPS JELENSÉG
2. Hogyan idézzünk elő világháborút?
HITLER ÉS A NÁCI FORRADALOM
HITLER ÉS A TÁBORNOKOK
A LENGYELORSZÁGI HADJÁRAT
A TÉLI HÁBORÚ
A SKANDINÁVIAI HADJÁRAT

I. RÉSZ. HÁBORÚ A NYUGATI HADSZÍNTÉREN (1940-1943)

3. A Blitzkrieg diadalmenete
A MAGINOT- MENTALITÁS
„ÁLOMBAN MEGTETT LÉPÉSEK”
A WEYGAND-VONAL
FRANCIAORSZÁG MEGALÁZTATÁSA
4. Légi hadviselés: az angliai csata
PATT A LEVEGŐBEN
A MEGROPPANÁS
5. Háborús ellátás és az atlanti csata
U-BOOTOK ÉS FELSZÍNI PORTYÁZÓK
A RÁDIÓHÍRSZERZÉS HÁBORÚJA
A KRITIKUS PONT

II. RÉSZ. A KELETI HAD SZÍNTÉR (1941-1943)

6. Hitler stratégiai dilemmája
A KIBÚVÓKERESŐ ÉS HALOGATÓ VISELKEDÉSI MINTA
A „KATLANCSATÁK” KIVITELEZÉSI TERVE
Az „1812 TÉNYEZŐ”
7. A keleti ugródeszka biztosítása
MUSSOLINI GÖRÖGORSZÁGI VÁLLALKOZÁSA
„RÓKA NYÍLT TEREPEN ELEJTVE!”
JUGOSZLÁVIA ELLENÁLLÁSA
JUGOSZLÁVIA VÉGZETE
ÖSSZEOMLÁS GÖRÖGORSZÁGBAN
8. Légideszant-hadviselés: Kréta
Az ULTRA SZEREPE
STUDENT FELÜLKEREKEDIK

9. Barbarossa
 - A TISZTOGATÁS HATÁSAI
 - SZTÁLIN ÁBRÁNDJAI
 - A MÉZESMADZAG ÉS A FURKÓSBOT
 - MOSZKVA KÉRDÉSE
 - „TÉL TÁBORNOK”
 - „MENEKÜLÉS ELŐRE”
10. Haditermelés
 - A „MINŐSÉG HÁBORÚJA”
 - NAGY-BRITANNIA HÁBORÚS ERŐFESZÍTÉSE
11. A Krim nyara, Sztálingrád tele
 - „SOHASE MONDJON ELLENT A FÜHRERNEK!”
 - A TÖRÉKENY HÉJ
- III. RÉSZ. HÁBORÚA CSENDES-ÓCEÁNON (1941-1943)
 12. Tódzsó stratégiai dilemmája
 - JAPÁN TERVEI KÍNÁBAN
 - FELKÉSZÜLÉS A HÁBORÚRA
 13. Pearl Harbortól Midwayig
 - CSAPÁS PEARL HARBORRA
 - A JAPÁN HÓDÍTÁS DAGÁLYA
 - A KELET-INDIAI KINCSESKAMRA FELTÖRÉSE
 - A FÜLÖP-SZIGETEK ELESTE
 14. A repülőgép-hordozók csatája: Midway
 - A DOOLITTLE-RAJTAÜTÉS
 - A VÉGZETES ÖT PERC
 15. Megszállás és elnyomás
 - HITLER „ÚJ RENDJE”
 - A KELET KIZSÁKMÁNYOLÁSA
 - A ZSIDÓK SORSA
 16. Harc a szigetekért
 - A GUADALCANALÉRT VÍVOTT EPOSZI KÜZDELEM
 - A CARTWHEEL (CIGÁNYKERÉK) HADMŰVELET
- IV. RÉSZ. HÁBORÚ NYUGATON (1943-1945)
 17. Churchill stratégiai dilemmája
 - CHURCHILL ÉS AZ AMERIKAIK
 - A CASABLANCAI KONFERENCIA
 18. Három háború Afrikában
 - Az ETIÓPIAI HADJÁRAT
 - A SZÍRIAI HÁBORÚ
 - GYŐZELEM LÍBIÁBAN
 - AUCHINLECK MEGINDÍTJA A CRÚSADER OFFENZÍVÁT
 - A „TÖMEGVEREKEDÉS”
 - A NÉMET ELLENLÉPÉSEK
 19. Olaszország és a Balkán
 - A HUSKY HADMŰVELET
 - HITLER ELLENINTÉZKEDÉSEI
 - KESSELRING TÉLI HADÁLLÁSA

VÁLSÁG A SZÖVETSÉGESEK STRATÉGIÁJÁBAN
A BALKÁN

20. Overlord

A TÜKRÖK HÁBORÚJA
SZÖVETSÉGES ERŐ, NÉMET GYÖNGESÉG
ZAVAR A NÉMETEK TÁBORÁBAN
Az ERŐCSOPORTOSÍTÁSOK FELÉPÍTÉSÉNEK CSATÁJA
A JÚLIUSI POKOLGÉPES MERÉNYLET

21. Tankcsata: Falaise

A PÁNCÉLOS-HADVISELÉS TECHNOLOGIÁJA
A WESTHEER MEGPRÓBÁLTATÁSA
AKI MÁSNAK VERMET ÁS...
PÁRIZS FELSZABADÍTÁSA

22. Hadászati bombázás

A LÉGTÉR URALMA
VÁLSÁG A BOMBÁZÓ PARANCSNOKSÁGNÁL
A „NEHEZEK” SZÍNRE LÉPÉSE
Az EGYESÍTETT BOMBÁZÓOFFENZÍVA
A HAMBURGI LÉGICSAPÁSOK
Az ANYAGCSATA

23. Az Ardennek és a Rajna

NÉMETORSZÁG HALADÉKOT SZEREZ

V. RÉSZ. A KELETI HAD SZÍNTÉR (1943-1945)

24. Sztálin stratégiai dilemmája

25. A kurszki csata és Nyugat-Oroszország visszafoglalása

MANSTEIN FELÚJÍTJA AZ OFFENZÍVÁT
A CITADELLA HADMŰVELET
BE A NAGYOLVASZTÓBA
A VÖRÖS HADSEREG NÖVEKVŐ EREJE
HITLER ELRENDELI A VISSZAVONULÁST
A BAGRATYION HADMŰVELET

26. Ellenállás és hírszerzés

HITLER BIRODALOMFILOZÓFIÁJA
A JUGOSZLÁV PARTIZÁNOK
A KÉMKEDÉS BACILUSA
Az ULTRA SZEREPE

27. A Visztula és a Duna

LÁZADÁS A BALKÁNON
Az ÚT BERLINIG
Az ELŐRETÖRÉS AZ ODERÁIG

28. Városi harc: Berlin ostroma

ÁTKELÉS A RAJNÁN
BERLIN ELESTE

VI. RÉSZ. HÁBORÚ A CSENDES-ÓCEÁNON (1943-1945)

29. Roosevelts stratégiai dilemmája

30. Japán déli veresége

Az ICSI-GO ÉS AZ U-GO OFFENZÍVA

MENETREND A LEYTE-SZIGETI PARTRASZÁLLÁSHOZ

31. Kétéltű hadviselés: Okinava

A TEN-GO TERV

OKINAVA, AZ UTOLSÓ CSATA

32 . Szuperfegyverek és Japán végső veresége

A JAPÁN NAGYVÁROSOK ELPUSZTÍTÁSA

KUTATÁS FORRADALMI FEGYVEREK UTÁN

HITLER „MEGTORLÓ FEGYVEREI”

EPILÓGUS

33. A második világháború öröksége

Bibliográfia

ÖTVEN KÖNYV A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚRÓL

Köszönetnyilvánítás

Mindenekfelett azokat a kollégáimat és tanítványaimat illeti köszönet, akiknek körében huszonhat évet töltöttem a sandhursti Királyi Katonai Akadémián. Amikor 1960-ban dolgozni kezdtem a Brit Hadsereg tisztképző intézményének tudományos oktatói karában, a katonai kiképzők között számos második világháborús veterán szolgált. A velük folytatott beszélgetések során kezdtem igazán megérteni a háború mint emberi tevékenység természetét. A hallgatóktól is rengeteget tanultam. A Sandhurstben alkalmazott oktatási módszerek megkínájk a tisztjelöltektől, hogy „prezentáció” keretében mutassanak be egyes csatákat és hadjáratokat, így aztán a sandhursti tantermekben legalább olyan gyakran találtam magamat a hallgató, mint az előadó szerepében. Ilyenkor nagyon sok mindent megvilágított az, ahogyan a tisztpalánták elmesélték az eseményeket, melyekben fiatalságuk okán személyesen nem vehettek részt. Néhány tanítványom idővel maga is a hivatásos hadtörténeti pályára lépett, köztük Charles Messenger, Michael Dewar, Antony Beever és Alex Danchev. Mindazon hatások közül azonban, amelyek Sandhurstben értek, egy sem volt erősebb, mint az, amit a hadtörténet tanára, Peter Young dandártábornok, a második világháború egyik kiemelkedő kommandóparancsnoka, a hadtudományi tanszék alapítója, tisztjelöltek egymást követő generációinak inspirálója gyakorolt rám.

A második világháború tárgykörében a sandhursti könyvtár a világ egyik legjelentősebb gyűjteményét építette fel, s nekem abban a szerencsében volt részem, hogy hosszú évekig szinte napi gyakorisággal használhattam ezt a könyvtárat. Külön is szeretnék köszönetet mondani a könyvtár vezetőjének, Andrew Orgill úrnak, valamint munkatársainak; ugyanígy megilleti a köszönet Michael Sims urat és munkatársait a Vezérkari Kollégium Könyvtárában, John Andrews urat és Mavis Simpson kisasszonyt a Védelmi Minisztérium Könyvtárában, valamint a Londoni Közkönyvtár munkatársait.

Azok közül, akikkel Sandhurstben, majd a *Daily Telegraph* szerkesztőségében volt szerencsém együtt dolgozni, számos régi és mai barátomat, valamint kollégámat illeti külön köszönet. Ebbe a körbe tartozik Alan Shepperd ezredes, a sandhursti könyvtár korábbi vezetője, Conrad Black, James Allan, dr. Anthony Clayton, Lord Deedes, Jeremy Deedes, Robert Fox, Trevor Grove úr, Adela Gooch kisasszony, Nigel Horne, Andrew Hutchinson, Andrew Knight, Michael Orr, Nigel Wade úr, dr. Christopher Duffy, valamint Ned Willmott professzor. Nagy köszönettel tartozom Max Hastings úrnak, a *Daily Telegraph* szerkesztőjének, aki maga is a második világháború történetének kitűnő kutatója. Mások mellett szintén köszönetemet fejezem ki Andrew Heritage úrnak és Paul Murphy úrnak.

Kéziratomat Monica Alexander kisasszony gépelte le és Linden Stafford kisasszony készítette elő nyelvtani szempontból. Nagyon köszönöm a Hutchinson kiadónál működő szerkesztőm, Richard Cohen úr és az általa vezetett csoport munkáját, akik megjelenéséig gondozták a kéziratot, különösen Robin Cross és Jerry Goldie úrét, valamint Anne-Marie Ehrlich kisasszonyét. Mint mindig, most is komoly hála jár irodalmi ügynökömnek, Anthony Sheil úrnak, továbbá korábbi amerikai irodalmi ügynökömnek, Lois Wallace kisasszonynak. Különösen sokat köszönhetek a tudósoknak, akik elolvasták és véleményezték kéziratomat: dr. Duncan Anderson, John Bullen, Terry Charman, Terence Hughes, Norman Longmate, James Lucas, Bryan Perrett, Antony Preston, Christopher Shores uraknak, továbbá Norman Stone professzornak. Az esetleges hibákért egyedül engem terhel felelősség.

Végezetül köszönök mindent kilmingtoni barátaimnak, különösen Honor Medlam asszonynak, Michael Gray és Peter Stancombe úrnak, gyermekeimnek, Lucy Newmarknak és férjének, Brooksnak, Thomasnak, Rose-nak, és Matthew-nak, valamint drága feleségemnek, Susanne-nek.

John Keegan
Kilmington Manor

1989. június 6.

Előszó

A második világháború a legnagyobb - önállóként elkülöníthető - esemény az emberiség történetében, amelyet a föld hét kontinense közül haton és valamennyi óceánján vívtak. Ötvenmillió embert fosztott meg az életétől, további százmilliók éltek túl testben vagy lélekben sérülten, és anyagi pusztítása kiterjedt a civilizáció törzsterületének igen jelentős hányadára.

Teljes sikert nem is remélhet egyetlen olyan vállalkozás sem, amely egy kötetben kísérli meg feldolgozni e konfliktus okait, menetét és következményeit. Éppen ezért munkám kezdetén eldöntöttem, hogy meg sem próbálom az egymást követő események folyamatos láncolataként elbeszélni e háborút, hanem inkább négy tárgykörre osztom - narratívára, stratégiai elemzésre, csaták bemutatására és „a háború vezérmotívumaira” -, s e négy tárgykör segítségével viszem végig a hat fő rész történetét: az 1939-43 között a nyugati hadszíntéren zajlott háborút; az 1941-43-as keleti háborút; az 1941-43 között a Csendes-óceánon vívott háborút; az 1943-45-ben a nyugati hadszíntéren vívott háborút; az 1943-45 között a keleti hadszíntéren tombolt háborút; és az 1943-45-ben a csendes-óceáni hadszíntéren dúlt háborút. Minden részt stratégiai elemzést tartalmazó fejezet vezet be, amelyben arra a személyiségre koncentrálok, aki az adott időben leginkább kezében tartotta a kezdeményezést - megjelenésük sorrendjében Hitler, Tódzsó, Churchill, Sztálin és Rooseveltt követi egymást -, majd következik az esemény-történeti elbeszélés s mellette az odaillő „háborús vezérmotívum” és egy csata leírása. A részletesen elbeszélt hadi eseményeket úgy választottam ki, hogy mindegyik megvilágítson egyet a hadviselésnek a második világháborúra jellemző sajátos válfajai-ból. Ezek a légi hadviselés (az angliai csata), a légideszant-hadviselés (Kréta inváziója), a repülőgép-hordozókkal vívott tengeri háború (Midway), a páncélos hadviselés (Falaise), a nagyvárosi ostrom (Berlin), valamint a kétéltű hadviselés (Okinava). „A háború vezérmotívumai” felölelik a hadi termelést és ellátást, a megszállást és a lakosság elnyomását, a hadászati bombázást, az ellenállást és a hírszerzést, továbbá a titkos fegyverek tárgykörét.

Azt remélem, hogy az események kezelésének ez a rendszere segít az olvasónak némi rendet találni az általam tárgyalt események kaotikus és tragikus halmazában.

Prológus

1. Minden férfi katona!

„Az első [világ]háború szolgál magyarázatul a másodikra, sőt valójában az okozója volt, már amennyire az egyik eseményt a másik okozhatja - írta A. J. P. Taylor *A második világháború okai* című munkájában. - Sőt, a két háború ennél mélyebben fonódott össze. Németország kimondottan azért harcolt a második háborúban, hogy visszajára fordítsa az első végkimenetelét, és megsemmisítse az azt követő rendezést.”

Még azok sem vitatják komolyan ezeket a végkövetkeztetéseket, akik egyébként a legnagyobb hévvel vonják kétségbe Mr. Taylor változatát a két háború közti korszak történetéről. A második világháború, eredetét, jellegét és menetét tekintve, megmagyarázhatatlan, ha figyelmen kívül hagyjuk az elsőt; Németország pedig - amelynek akár joggal írják terhére e konfliktus kirobbantását, akár nem, kétségkívül az első csapást mérte - bizonyosan azért lépett hadba 1939-ben, hogy visszafoglalja azt a pozíciót a világban, amelytől 1918-as veresége fosztotta meg.

Csak hogy ha összekötjük is a második világháborút az elsővel, továbbá elfogadjuk, hogy az első okozta a másodikat, azzal még egyik eredetét sem magyaráztuk meg. Közös gyökerüket az 1914 előtti időkben kell keresnünk, és ez volt az a kutatás, amely a XX. század legnagyobb részében lekötötte a történettudomány művelőinek energiáit. Akár a közeli, akár a távolabbi múlt eseményeit vizsgálták, vajmi kevés közös elem lelhető fel következtetéseikben. A győztes hatalmak történészei úgy döntöttek, nagyjából és egészében Németországot hibáztatják, különösen Németország világhatalmi törekvéseit, a háború 1914-es kitöréséért, s ebből következően az 1939-esért is - bármiféle mulasztásokat és hibákat fedeztek is fel a békéltetésre törekvő hatalmak részéről. Egészen Fritz Fischer eretnek, revideált német történeti változatának 1967-es megjelenéséig a német történészek általában úgy igyekeztek elhárítani a „háborús bűn” vádját, hogy részekre osztva másokra hárították. A marxista történétírók pedig, bármilyen nemzetiségűek is voltak, az első világháborút az imperialista válfajában élő „kapitalizmus válságának” festették le, amelyben az európai államok munkásosztályát feláldozták a rothadó kapitalista rendszerek versengésének oltárán, míg a második világháború kitöréséért konzisztens módon a nyugati demokráciákat hibáztatták, mondván, inkább hazardíroztak, és arra építettek, hogy létezik egy határ, amelyet Hitler már nem lép át, csak hogy ne kelljen elfogadniuk a Szovjetunió segítségét, ami garantáltan feltartóztatta volna a németek Führerét.

Ezek a nézetek kibékíthetetlen ellentétben állnak egymással. A legjobb esetben azon tétel igazolására alkalmasak, amely szerint „a történetírás nem más, mint az ideológia visszavetítése a múltba”. És valóban: mindaddig nem adható egyetlen, közös válasz arra a kérdésre, hogy a világ miért vállalta kétszer is az általános háborúskodás terhét, amíg a történészek véleménye megoszlik a politika logikájáról és erkölcsiségéről, valamint arról, hogy vajon az első lényegében azonos-e a másodikkal.

Egy másik, eredményesebbnek ígérkező, bár ritkábban járt uton is elindulhatunk az okok keresésére: azon, amelyen nem annyira azt kutatjuk, miért került sor a két világháborúra, hanem inkább azt, *hogyan* váltak lehetségessé. A háború kitörésének konkrét részletei ugyanis egyik esetben sem különösebben lényegesek. Nem önmagában az 1914. augusztusi és az 1939. szeptemberi felfordulás az érdekes, hanem a nyomukban bekövetkező események rendelkeztek a nagyságnak azzal a borzalmas válfajával, ami miatt a történészek oly sok időt fordítottak e háborúk okainak kutatására. Az 1866-os porosz-osztrák vagy az 1870-es porosz-francia háború okainak vizsgálatát nem hajtja hasonlóan erős késztetés, bármennyire kritikus jelentőséggel bírtak is ezek a konfliktusok a XIX. századi Európa hatalmi egyensúlyának alakításában. Mi több, bizvást állíthatjuk, ha 1914 szeptemberében, a Marne-nál, Németország megnyerte volna az első világháború sorsdöntő nyitó csatáját, ami éppenséggel módjában állt volna - és ily módon nemcsak a lövészáro-

háború kínjaitól kímélte volna meg Európát, de a társadalmi, gazdasági és diplomáciai helyzet összes abból következő keservétől is -, akkor talán soha meg sem írták volna azt a többkönyvtárnyi művet, amelyek mind Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Ausztria-Magyarország és Oroszország 1914 előtti nemzetközi kapcsolatait taglalják.

Igen ám, de nem Német-, hanem Franciaország volt az, amely, brit segítséggel, diadalmaskodott a Marne-nál, és ezért az első - s ebből következően a második - világháború valamennyi korábban vívott háborútól eltérő jelleget öltött méretében, intenzitásában, kiterjedésében, valamint az anyagi és az emberi dimenzióban megfizetett árban is. Ezekkel a mércékkel mérve a két világháború nagyon erős hasonlóságot mutat. Éppen a különböző és a hasonló vonások ruházzák fel olyan nyilvánvaló fontossággal e konfliktusok ok-sági összefüggéseit. Csakhogy ha ezt elfogadjuk, összetévesztjük a vak véletlent a valóban lényegessel. A két világháború okai sem rejlenek mélyebben, és sem nem bonyolultabbak, sem nem egyszerűbbek, mint bármely másik két, egymáshoz szorosan kötődő, egymást követő fegyveres érdekütközése a történelem folyamán. Másrészt viszont a jellegük valóban példa nélküli volt. A világháborúk több embert pusztítottak el, több anyagi erőforrást emésztettek fel, és több szenvedést okoztak a földgolyó felületének nagyobb hányadán, mint bármelyik korábbi háború. Az emberiség nem vált gonoszabbá 1815, a nemzetek utolsó nagyarányú ellenségeskedésének záró éve, és 1914 között, sőt az is bizonyos, hogy ez utóbbi évben nem élt olyan épeszű, felnőtt ember Európában, aki - ha előre láthatja - kívánta volna mindannak a pusztításnak és nyomorúságnak a bekövetkeztét, amit az augusztusi válság indított útjára. Ha valaki megjövendölte volna, hogy a kezdődő háború négy évig tart majd, tízmillió fiatal férfi halálát okozza, és olyan, egymástól távoli hadszínterekre viszi el a tűz és a vas pusztító erejét, mint Belgium, Észak-Olaszország, Macedónia, Ukrajna, a Kaukázuson túli területek, Palesztina, Mezopotámia, Afrika és Kína; továbbá, hogy a következő háború, amelyet húsz évre rá fognak megvívni ugyanazok a hadviselők ugyanazonokon a csatamezőkön - meg egy sor továbbin is -, ötvenmillió ember életét oltja majd ki -, akkor joggal gondolhatjuk, hogy ez egy pillanat alatt kioltott volna minden egyéni és csoportos agresszív késztetést.

Ez a gondolat dicséretére válik az emberi természetnek. Ugyanakkor ellene szól annak az útnak, amelyen a világ 1815 és 1914 között járt. Az utóbbi évben élő épeszű, felnőtt európai ember talán civilizált lénye minden porcikájával elutasította volna azt a népiertást, aminek közeli bekövetkeztét megjósolták volna neki. Ám ahhoz, hogy ezt megtehesse, meg kellett volna tagadnia a politikáját, az ethoszát és végső soron az emberi és materiális természetét is annak az államnak, amelyhez tartozott - bármelyik állam polgárává is tette a sorsa. Sőt az őt körülvevő világ berendezkedését is meg kellett volna tagadnia. A XX. század európai civilizációjának alapigazsága ugyanis az, hogy az általa uralt világ háborúval volt viselő. A XIX. század ipari forradalma által felszabadított óriási mennyiségű tőke-, energia- és népesség-növekedés átforgatta a világot. Nagyságrenddel hatalmasabb gyártó és nyersanyag-kitermelő iparágakat - kohászatot, gép- és textilipart, bányaműveket - teremtett, mint amilyeneket ezen ipari forradalom szellemi atyjai, a XVIII. század racionalista közgazdasági teoretikusai valaha is elképzelték. Sűrűbb közlekedési és távközlési hálózattal - közutakkal, vasutakkal, hajózási útvonalakkal, távíró- és telefonvezetékekkel - fogta össze a föld termelő régióit, mint amilyet a tudomány és technika leginkább jövőbe látó hívei valaha is előre láttak. Olyan gazdagságot hozott létre, amely tízszeresére tudta növelni a kiemelkedő jelentőségű városok lakosságát, és olyan hektárok millióira tudott gazdálkodókat telepíteni, amelyekbe még sohasem vágott ekevas, s fűvüket még sohasem taposta pásztor lába. Felépítette az infrastruktúráját - iskolákat, egyetemeket, könyvtárakat, laboratóriumokat, templomokat, missziókat - egy, az egész földgolyóra kiterjedő, vibrálóan eleven, kreatív és optimista civilizációnak. Mindenekfelett pedig - az évszázad reményeinek és ígéreteinek drámai, fenyegető ellenpontjaként - olyan hadseregeket teremtett, amilyeneket még nem látott a világ: a háború addig ismert legnagyobb méretű, potenciálisan legpusztítóbb eszközeit.

EURÓPA MILITARIZÁLÁSA

Európa XIX. században lezajlott militarizálásának mértékét nehéz olyan szavakkal leírni, amelyek a folyamat tömegméretén túl a pszichológiai és technológiai dimenzióit is képesek érzékeltetni. Maga a méret

meglehetősen csalóka. Nagyságrendjéből felfoghatunk valamit, ha összehasonlítjuk azt a képet, amit az ot-tani kereskedelmi cégeknél tanulóidejét töltő Friedrich Engels szerzett az 1830-as években a független északnémet városállamok katonai szervezeteiről, azzal a haderővel, amit az ugyanezen a területen kialakított katonai kerületek állítottak ki az egyesített Német Birodalom császáranak szolgálatára az első világhá-ború előestéjén. Engels tanúvallomása komoly jelentőséggel bír. A marxista elmélet egyik szülőatyjaként soha semmi sem tántorította el attól a meggyőződéstől, hogy a forradalom csakis akkor diadalmaskodhat, ha a proletariátusnak sikerül felülkerekednie az állam fegyveres erőin. Ifjú forradalmárként abban remény-kedett, hogy a proletárok a barikádokon fogják megnyerni a csatát; idős, egyre kiábrándultabb teoretikus-ként azonban arról igyekezett meggyőzni önmagát, hogy a proletariátus, amely ekkor már az európai álla-mok hadkötelezettségi törvényeinek foglyaként élt, az állam hadseregének belső felbomlasztása révén sza-badítja majd fel magát. Legjobban akkor követhetjük végig az ifjúság reményeitől az időskor kétségeiig vezető útját, ha feltérképezzük, milyen változásokon mentek át a Hanza-városok alakulatai Engels életé-ben. 1840 augusztusában háromórás lovaglásra vállalkozott, hogy brémai irodájából elmeessen egy gya-korlótérre, és megtekinthesse Bréma, Hamburg, Lübeck szabad város, valamint az Oldenburgi Nagyher-cegség csapatainak közös hadgyakorlatát. Ezek együttesen egyetlen ezrednyi erőt képviseltek - vagyis leg-feljebb 3000 katonát számláltak. Engels halálának évében, 1895-ben, ugyanezek a városok adták a német szárazföldi haderőnem 17. hadosztálya személyi állományának túlnyomó többségét, továbbá a 19. hadosz-tály egy részét is, valamint egy lovas- és egy tüzérezredet - vagyis legalább négyszeres létszámnövekedés történt. És ezzel még csak az első vonalbeli csapatokat vettük számba, a békeidőben tényleges katonai szolgálatukat töltő sorköteleseket. Az aktív 17. és 19. hadosztály mögött ott állt még a 17. és 19. tartalék hadosztály is, amelyekbe a Hanza-városok legalább ugyanennyi tartalékost - kiképzett, szolgálati idejét korábban letöltött sorkötelest - küldtek mozgósítás esetén. És még ezzel sincs vége, mert a tartalék had-osztályok mögött ott volt az idősebb, korábbi katonákból szervezett Landwehr is, amely 1914-ben még egy további hadosztály állományának felét szolgáltatta. Ezekben az alakulatokban mindösszesen tízszeres létszámnövekedés testesül meg 1840 és 1895 között, ami messze meghaladja az ugyanezen idő alatt tör-tént népességnövekedés mértékét.

A katonaság létszámának ez a megtöbbszöröződése mindazonáltal elsősorban a demográfiai változás függ-vényeként következett be. A XIX. század folyamán megkétszereződött, sőt egyes esetekben meghárom-szorozódott azon államok többségének a lakossága, amelyekre a végzet a hadviselő szerepét osztotta az első világháborúban. Így például Németországnak az 1871-es határok között élő népessége az 1800-as 24 millióról 1900-ra 57 millióra nőtt. Nagy-Britanniában az 1800-as 16 millió futott fel 42 millióra az 1900. évre, sőt akár meg is háromszorozódhatott volna, ha nincs az írországi éhínség, valamint a kivándorlás az Egyesült Államokba és a gyarmatokra, ami nagyjából 8 milliós kiáramlást okozott. Ausztria-Magyaror-szág lakóinak száma, a határváltozásokat is figyelembe véve, 24 millióról 46 millióra nőtt; Olaszorszá-gé, az 1870-es határok között, 19 millióról 29 millióra, az észak- és dél-amerikai kivándorlás okozta, talán 6 millió före is rúgó veszteség ellenére is. Belgium lakossága 2,5 millióról 7 millióra növekedett; az európai Oroszorszá-gé, az Urál és az 1941-es nyugati államhatár közötti területre számítva, csaknem meghárom-szorozódott, 36 millióról 100 millióra ugrott. A későbbi hadviselő államok közül mindössze kettő, Fran-ciaország és az Ottomán Birodalom nem tudott hasonló gyarapodást felmutatni. Franciaország népessége - amely korábban a legnagyobb volt Európában - mindössze 40 millióra nőtt 30 millióról, és ennyire is fő-ként az életkor meghosszabbodása miatt, a születési arányszám ugyanis kevés híján stagnált a vizsgált idő-szakban. William McNeill professzor nézete szerint ennek oka abban rejlik, hogy Napóleon hazatérő kato-nái, egyebek között, a születésszabályozás távoli országokban tanult technikáit is magukkal hozták. A je-lenlegi határokat figyelembe véve Törökország lakossága szinte nem is nőtt, hiszen 1800-ban 24 millió főt számlált, míg 1900-ban 25 milliót.

A francia és a török példa kívül esik a demográfia általános trendjén, viszont jelentős mértékben segít megérteni azt. A franciák az életszínvonal és a közegészségügy jelentős javulásának köszönhetően várható élettartamuk hosszabbodását, ezt pedig a tudomány vívmányainak alkalmazása váltotta ki a mezőgazda-ság, az orvoslás és a higiénia területén. A török népesség képtelenségét a növekedésre pontosan az ellenke-

ző okokkal magyarázhatjuk: ebben az orvosok nélküli társadalomban a hagyományos mezőgazdaság gyenge terméseredménye és a betegségek tömeges előfordulása biztosította, hogy hiába volt magas a születési arányszám, a populáció létszáma mégis stagnált. Valahányszor a megnőtt agrártermelés (vagy behozatal) magas születési arányszámmal és fejlettebb higiénés viszonyokkal párosult, amint az a XIX. századi Európában szinte mindenhol történt, e tényezők kombinációja drámai hatást gyakorolt a népesség nagyságára. Angliában, a XIX. századi gazdasági csoda központjában, e hatás látványosra sikerült. Annak ellenére, hogy a lakosság tömegesen áramlott vidékről a nagy-városokba, amelyek túlnépesedtek, és gyakran emberhez alig méltó házakkal várták lakóik zömét, az angolok létszáma 100 százalékkal nőtt a század első felében és további 75 százalékkal a másodikban. Két tényező, a csatornázás, amely 1866-tól megoldotta a kolera kiszorítását, majd nem sokkal később a többi, vízzel terjedő kór zömének megszüntetését is, valamint a védőoltások rendszere, amelyet 1853-tól tettek kötelezővé, s attól kezdve kiküszöbölte a himlőt, gyorsan leszorította a csecsemőhalandóságot és megnövelte a felnőtt populáció várható élettartamát. A fertőző betegségek okozta halálozás csaknem 60 százalékkal csökkent 1872 és 1900 között! A trágyázott és ugaroltatott földek megnövekedett termése és különösen az észak-amerikai gabona és az ausztrálázsiai fagyasztott hús behozatala a korábbinál nagyobb természetűvé, testileg erősebbé és egészségesebbé tette az embereket. Kalóriabevitelüket növelte az olyan luxuselelmiszerek olcsóbbá válása, mint a tea, a kávé, és különösen a cukor, amitől a gabonafélékből készült ételek ízletesebbek lettek, az étrend pedig változatosabb.

Az egészségügy és a táplálkozás ezen fejleményeinek együttes hatása az országok gyarapodó népességeire nem egyszerűen abban nyilvánult meg, hogy megnövelte az évenkénti sorozásra behívható fiatal férfiak kontingensét (a franciák szóhasználatával az „évjáratokat”) - átlagosan 50 százalékkal, ha Franciaország példáját vizsgáljuk 1801 és 1900 között -, de évtizedről évtizedre mind alkalmasabbá is tette őket a katonai szolgálatra. Van egy olyan katonai követelmény, amely szemlátomást lefaraghatatlan: a menetelő katonának mindenkor nagyjából 50 fontnyi (23 kg) idegen terhet kell a testére aggatva magával cipelnie - hátizsákot, puskát és lőszert. Minél nagyobb természetű és erősebb a katona, annál könnyebben képes elvinni ezt a máhát húsz-mérföldnyire (32 km), azaz a menetelés kívánatosnak tekintett napi távolságára. A XVIII. században a francia hadsereg jellemző módon inkább a városlakó kézművesréteg férfinépében találta meg az ilyen, szolgálatra alkalmas újoncok forrását, és nem a parasztság soraiban. A testileg alultáplált, viselkedésében faragatlan parasztból ritkán vált használható katona: a földműves fegyelmezetlen, betegségre hajlamos, szerencsétlen figura volt, aki gyakran belehalt a honvágyba, ha kimozdították szülőfalujából. Ezek voltak azok a fogyatékségei, amelyek száz évvel később arra készítették Marxot, hogy elvesse a parasztság mozgósítását, hiszen az forradalmi célokra „javíthatatlanul alkalmatlan”. A XIX. század közepére azonban Németország, Franciaország, Ausztria-Magyarország és Oroszország paraszti népességének annyit javult a fizikai állapota, hogy olyan hatalmas új évjáratokat szolgáltatott állama hadseregének, amelyeknek már a pusztaság létszáma is meghazudtolta Marx véleményét. Elemzését talán az torzította el, hogy abból az Angliából szemlélte a helyzetet, ahol a tömeges városba vándorlás csak a legkevésbé vállalkozó szellemű embereket hagyta a helyi földesúr és lelkész hatalmában. A kontinentális országokban, amelyek Angliánál lassabban iparosodtak - Németország teljes lakosságának még 1900-ban is 49 százalékát adták a falusiak -, pontosan az agrárvidék termelte meg azokat az erős testű fiatal férfiakból álló korosztályokat, amelyekből a XIX. századi tömeghadseregek építkeztek.

Ha az európai hadseregek toborzási bázisának növekedéséről a jobb táplálkozás, a gyógyszerek és a csatornázás által eredményezett népességfelesleg gondoskodott, akkor a XIX. századi állam megerősödő népesség-nyilvántartási és adószedési képessége volt az a tényező, amely biztosította, hogy a sorköteleseket meg is találják, etessék, fizessék, elszállásolják, felszereljék, és elszállítsák a hadszíntérre. A rendszeres népszámlálás bevezetése - Franciaországban 1801-ben, Belgiumban 1829-ben, Németországban 1853-ban, Ausztria-Magyarország területén 1857-ben, Olaszországban 1861-ben - látta el a hadkiegészítő hatóságokat mindazzal az adattal, amire a potenciális újoncok azonosításához és nyilvántartásba vételéhez szükségük volt. A rendszeres népszámlálás terjedésével párhuzamosan vesztek ki a katonaillesztés tradicionális módjai, a véletlenszerű, erőszakos toborzás, a pénzért átvállalt szolgálat, a toborzók megvesztegetése, a már besorozottak felhasználása más szerencsétlenek befogására „a zászlók alá”, vagyis az *ancien régime*

seregeinek toborzási gyakorlata, mely seregeket azokból állították fel, akiknek a lába vagy az esze nem volt elég gyors ahhoz, hogy elmeneküljenek a regrutáló őrmester elől. A sorköteles tartózkodási helyét immár adóívek, választói névjegyzékek és iskolai névsorok dokumentálták - a választójog megadása és az általános, ingyenes közoktatás bevezetése nemcsak tágította az egyén szabadságjogait, de korlátozta is azokat. Például 1900-ra minden német tartalékosnak kötelessége volt megőrizni azt a tényleges katonai szolgálata végén kapott elbocsátó iratot, amelyben azt is megjelölték, hogy a mozgósítás elrendelésekor melyik kiegészítő parancsnokságon kell jelentkeznie.

Az európai nemzetgazdaságok óriási bővülése ugyanezen idő alatt megteremtette azt az adójövedelmekből álló anyagi bázist, amelynek révén az általános hadkötelezettség alapján sorozott katonákból álló új hadseregeket fenntartották; például a német gazdaság egynegyedével nőtt meg 1851 és 1855 között, felével gyorsabban 1855 és 1875 között, és 70 százaléknál növekedett 1875-től 1914-ig. Ebből az újonnan lelt gazdagságból az állam a direkt és indirekt adóztatás eszközeit - köztük a közutálatnak örvendő jövedelemadót - alkalmazva vette el a maga részét, és ezt a részt a bruttó nemzeti termék állandóan növekvő hányadára terjesztette ki. Nagy-Britanniában például az 1860-1879 közötti 4,8 százalékról 1900-1914 között 7,4 százalékra nőtt az állam részesedése a fogyasztásból, Németországban 4 százalékról 7,1 százalékra, és hasonló arányú növekedésre került sor Franciaországban és Ausztria-Magyarországon is.

E megnövekedett jövedelem legnagyobb részét a szó legtagabb értelmében vett hadianyag-vásárlásra költötték. A legköltségesebb beruházást a tüzérségi lövegek és a hadihajók képviselték, ám az igazán lényegeset a laktanyák. Az *ancien régime* katonáját oda kvártélyozták be, ahol az állam éppen helyet tudott találni neki: fogadóba, pajtába vagy magánháza. A XIX. századi sorkatonát az erre a célra épített szálláson helyezték el. A fallal kerített laktanya a társadalom uralásának fontos eszköze volt; Engels „a nép ellen emelt bástyáknak” bélyegezte őket. A XVI. századi Firenze polgárai ugyanígy szabadságjogaik megkurtításának jelképét látták a város kapuin belül épített Fortezza de Basso erődben. Annyi bizonyos, hogy az 1848-as berlini forradalom és az 1871-es párizsi kommun leveréséhez elsődlegesen a laktanyák biztosították a rendelkezésre álló karhatalmat.*

(* Nem kizárólag a kontinensen ellenezték a laktanyaépítést. Wade tábornagy, XVIII. századi brit hadvezér így fogalmazta meg a brit közvélekedést: „E királyság népét megtanították, hogy oly szoros kapcsolatot lásson a laktanyák eszméje és a rabszolgaság között, mint a sötétség és a Sátán között, s bár ne álljon fenn köztük semmi néven nevezhető közösség, mégsem képesek gondolkodásukban elválasztani őket.”)

Csak hogy a laktanyák nem egyszerűen a korabeli rohamrendőrség készenléti állomásai voltak. Annak az új katonai kultúrának a szálláshelyeül is szolgáltak, amelyben az újoncok elsajátították az engedelmesség szokását, és kikovácsolták a bajtársiasság összefűző kapcsát, amelyek megedzették őket a csatamezőn rájuk váró megpróbáltatások elviselésére. Ezekre az állampolgár-katonákra ugyanis olyan próbatételek vártak, amilyeneket fegyveres ember addig még nem látott.

A XIX. századi államot újonnan lelt gazdagsága képessé tette nemcsak a sorkatona elszállásolására és felszerelésére, de arra is, hogy elszállítsa a harc színhelyére, és ott bőségesen éljelemezze. Az *ancien régime* katonája lényegében nem kapott külön ellátást, mint a római legionárius; az ezred szárazmalmaiban örölt lisztből és némi, lábon odahajtott marhahúsból állt az ellátmánya. A XIX. századi sorkatonát viszont kinn a terepen tartósított élelmiszerekkel táplálták: a margarint és a ma használatos, fémdobozos konzervet egyaránt egy III. Napóleon által kiírt pályázatnak köszönhetjük, amelynek célja olyan fejadag előállítás volt, amely nem romlik meg a katona hátizsákjában. Persze a kényszert, hogy a harcos saját teherhordójaként maga cipelje élelmiszer-ellátmányát, egyébként is jelentősen enyhítette a rohanást növekvő vasúti hálózat alárendelése a katonaság igényeinek. Németországban nagyon korán, már 1839-ben szállítottak csapatokat vonattal. 1859-re, amikor Franciaország Észak-Itáliában megmérkőzött Ausztriával, általánosnak számított a vasúton végrehajtott csapatfelvonulás. 1866-ban és 1870-ben ez húzódott meg a Poroszországgal által

Ausztria és Franciaország felett aratott győzelem hátterében. Az utóbbi évre a német vasúthálózat, amely 1840-ben mindössze 469 km sín pályából állt, 17 215 km hosszúságúra nőtt; mire elérkezett 1914, teljes hossza elérte a 61 749 km-t, aminek a nagyobbik részét (56 000 km) az állam igazgatta. A német kormányzat, a nagyvezérkar nyomatékos buzdítására, korán felismerte a vasúthálózat kézben tartásának jelentőségét a defenzív - és offenzív - célok elérésében. A német vasutak igen nagy hányadát, különösen a hálózat olyan, csekély kereskedelmi forgalmú részeit, mint a bajorországi és a kelet-poroszországi vonalak, államkölcsönből finanszírozták, és a vezérkar vasúti osztályának útmutatásai alapján jelölték ki a pálya vonalvezetését.*

(* Hogy a német állam és hadsereg milyen katonai jelentőséget tulajdonított a vasút korlátlan használatának, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az állami vasúttársaság, a *Reichsbahn* alkalmazottainak megtiltották a szakszervezeti tagságot. És a dolog érthető is: szabotázs szavunk onnan ered, hogy 1905-ös nagy sztrájkjuk idején a belga vasutasok nagy előszeretettel mozdították ki a sínzálakat a talpfához rögzítő papucsból (ez a *sabot*).)

A gőzkorszak katonáját a vasút látta el és szállította (legalábbis a hadszíntéri kirakodóállomásig, mert onnan továbbra is a gyalogmenet és az igavonó állatok alkalmazásának ősi törvényei érvényesültek). Ugyanaz a technológia, amely megépítette a vasutakat, az új tömeghadseregek katonáinak kezébe olyan fegyvereket adott, amelyekkel tömeges veszteségeket tudtak okozni egymásnak. Az ilyesfajta fegyvereket eleinte nem szándékosan fejlesztették ki, bár utóbb már tudatosan vezethették ebbe az irányba a tervezést. Hiram Maxim, az első sikeres géppuska feltalálója, állítólag azért hagyott fel 1883-ban addigi, elektromos gépekkel végzett kísérleteivel, mert egy amerikai honfitársa azt javasolta neki: „Hagyja a fenébe a villamosságot! Ha meg akarja csinálni a szerencsését, találjon fel valami olyasmit, ami lehetővé teszi, hogy az ostoba európaiak gyorsabban gyilkolásszák egymást!” Kezdetben azonban azoknak a gyorsabban tüzelő, messzebbre hordó és pontosabb fegyvereknek a megjelenését, amelyekkel 1850 és 1900 között a sorozott tömeghadseregeket felszerelték, az emberi találmányosság és az ipari kapacitás minőségi fejlődésének sajátos találkozása váltotta ki, lehetővé téve szabványosított sorozatban végzett gyártásukat.

Négy tényező bírt különös jelentőséggel. Az első a gőzgép terjedése volt, mert az szolgáltatta az energiát a fegyverek iparszerű előállításához. A második magának a gyártási eljárásnak a kialakulása, amelyet eredetileg „amerikainak” neveztek, ugyanis az 1820-as években a Connecticut-völgy gyáraiban jelent meg, ahol állandósult a szakmunkáshiány. E gyártási módszer végterméke a „csereszabatos alkatrész”, amelyet az ősi pantográfiai eljárás továbbfejlesztett változatával készítettek, s ennek révén hatalmasan megnövelték az egységnyi idő alatt kibocsátott munkadarabok számát. A porosz gyáros, Dreyse, aki feltalálta a forradalmi „gyútús puskát” (amelyben a fémköpenyes töltényt a zárral működtetett ütőszeg sütötte el), 1847-ben a hagyományos eljárással mindössze 10 000 lőfegyvert tudott előállítani, annak ellenére, hogy a porosz kormánnyal kötött szerződés volt a kezében a teljes hadsereg újrafegyverzésére. Ezzel szemben 1863-ra a brit Enfield fegyvergyár, amelynek gépparkját kicserélték az új, automata marógépekre, évi 100 370 puskát gyártott, a francia kormányzat pedig 1866-ban cserélte olyan „csereszabatos alkatrészeket termelő” gépekre a Puteaux-ban működő fegyvergyár berendezéseit, amelyek évenként akár 300 000 darabot is elő tudtak állítani az új Chassepot puskából.

Vajmi kevés értelme lett volna azonban a gépgyártás módszereiben elért haladásnak, ha magának a munkálandó fémnek a minőségén nem javítottak volna. Ezt a feltételt az acél nagy tömegű termelését lehetővé tevő kohászati eljárások kifejlesztésével sikerült teljesíteni - nevezetesen Bessemer brit mérnöknek 1857 után (öt is sarkallta egy III. Napóleon által kitűzött pályadíj). A harmadik lényeges műszaki fejlesztés Bessemer „konvertere” volt. Hasonló kohóművet alkalmazva kezdett az 1860-as években a német ágyúgyáros, Alfred Krupp olyan acéltuskókat önteni, amelyekből tökéletes ágyúcsöveket lehetett forgácsolni. Krupp hátultöltő ágyúi, amelyek az akkor már minden fejlettebb hadsereg gyalogságánál rendszeresített puskák nagyobb méretű megfelelőjének tekinthetők, a konfliktus kimenetelét eldöntő fegyvereknek bizo-

nyultak az 1870-1871-es porosz-francia háborúban. A tűzerő forradalmának negyedik alkotóelemét röviddel ezután szolgáltaták az európai vegyészek, jelesen a svéd Alfred Nobel, aki olyan kivető és robbanótöltet-alapanyagokat fejlesztett ki, amelyek jóval messzebbre juttatták el a lövedéket, és ott jóval nagyobb pusztítást okoztak, mint bármikor korábban. Például a gyalogsági fegyverek hatásos lőtávolsága - ami egyaránt függ a fegyver és a lőszer műszaki fejlettségétől - 1850 és 1900 között száz yardról (91,44 m) ezer yardra nőtt! Amikor az 1880-1900 közötti időszakban befogták a fegyver elsütésekor felszabaduló kémiai energiát a kézfegyverek és a tüzérségi lövegek működő alkatrészeinek mozgatására, megszületett a géppuska és a gyorstüzelő ágyú (tarack), a nagy távolságból végzett tömeges gyilkolás végső eszközei.

FŐLÖSLEG ÉS HADVISELŐ KÉPESSÉG

A messze hordó, gyorstüzelő fegyverekben testesült meg az a fenyegetés, amely semmivé teszi majd annak az offenzív haderőnek az összes növekményét, amit a XIX. század ipari és népesedési forradalma felhalmozott. Ebben komoly ironia rejlik. A XIX. század materiális diadala abban állt, hogy sikerült kitörni az inség és a bőség szakadatlanul ismétlődő ciklusaiból, amelyek emberemlékezet óta még a leggazdagabb országokban is meghatározták az életviszonyokat, és sikerült tartós fölösleget felhalmozni élelmiszerből, energiából és nyersanyagokból (bár tőkéből, hitelből és készpénzből nem). A piac ingadozásai hol fellendülést, hol recessziót hoztak az államok békebeli életébe. A fölösleg a hadviselő képességüket változtatta meg. A rajtaütés és a cselvetés primitív rituáléjánál magasabb szintű hadviselés mindig is megkívánta valamilyen fölösleg meglétét. A felhalmozott fölöslegek azonban a történelem folyamán csak ritkán voltak elég nagyok ahhoz, hogy fedezzék az egyik vagy a másik fél döntő győzelmével végződő háború anyagi igényeit, és még ennél is ritkábban került sor „önfinanszírozó” háborúra, amelyben a győzelemhez vezető hadjárat lendületét a hódítás hasznából sikerült fenntartani. Rendszerint külső tényezőkkel - mint a kirívóan nagy egyenlőtlenség a szemben álló felek haditechnikájában vagy az egymásnak feszülő ideológiák dinamizmusában, vagy, ahogy azt William McNeill professzor felvetette, az agresszor által behurcolt, ismeretlen kórokozókkal szembeni fokozott érzékenység - magyarázható az egyik társadalom győzelme a másik felett. Kétségtelenül ilyen okok rejlenek a hadtörténet olyan szenzációi mögött, mint az azték és az inka birodalom pusztulása, a VII. századi iszlám hódítás, vagy az észak-amerikai, „rézbőrű” indiánok harcos kultúráinak kiirtása.

A reformáció és a francia forradalom kora közötti európai hadviselésben, amelyben a háborúskodás technikáinak, a harci morálnak és a betegségekkel szembeni ellenálló képességnek ugyanarra a szintjére jutott államok küzdöttek

egymással, az ilyen külső tényezők nem játszottak döntő szerepet. Ugyanakkor a támadás szolgálatába állítható fölöslegeket komoly mértékben ellensúlyozta az anyagi erőforrások eltérítése a védelem eszköztárának finanszírozására, különösen erősítésre és az ostrom arzenáljára. Ami a vár-ostrom tudományát és technikáját illeti, igen jelentős hányadát a feudalizmus azon erősségeinek felszámolására használták, amelyekre támaszkodva a helyi főurak a központi hatalommal dacoltak attól kezdve, hogy az európai földbirtokos osztályt a XI. században magával ragadta a várépítés divatja. Szélsőségesen költséges szenvedély volt, és a kiadásokat tovább növelte, hogy a magánerősségek helyére sorra emelték az államiakat a határövezetekben az egész XVI., XVII. és XVIII. század folyamán. Az ostrom technológiájában - mind a romboló, mind az építő válfajában - eszközölt beruházás azzal a hatással járt, hogy hosszú távon garantálta annak a polgári infrastruktúrának - országutaknak, hidaknak és csatornáknak - az alulfinanszírozását, amely másképpen gyorsá és döntő jellegűvé tehetné volna a támadó hadjáratra induló seregek mozgását. Például még 1826-ban is, amíg a brit úthálózat - amelynek jelentős részét Skóciában építették meg, kifejezetten katonai célra, az 1745-ös jakobita zendülés után - több mint 21 000 mérföld (33 789 km) hosszú volt, a háromszor nagyobb területű Franciaországa nem volt hosszabb ennél, Poroszországa pedig, amely magáénak mondhatta Észak-Európa stratégiai jelentőséggel bíró területeinek jelentős hányadát, mindössze 3340 mérföld (5374 km) volt, és ennek legnagyobb része is Rajna-vidéki tartományaiban húzódott. Poroszország keleti területein gyakorlatilag nem létezett kiépített úthálózat, és ugyanez állt Lengyelországra és Oroszországra is egészen a XX. század közepéig - amint azt Napóleon, majd Hitler a saját kárán volt kénytelen megtanulni.

A XIX. századi Európa gazdasági csodája által teremtett fölösleg felszámolta az útépítés alul- és a határerősítés felül-finanszírozottságából származó hatásokat. A tömeghadseregek, amelyeket az új, vasúti infrastruktúra révén szállítottak és láttak el, a tengerszintváltozás idején tomboló vihardagály erejével árasztották el a stratégiaiilag fontos területeket. Poroszország tábori hadseregei 1866-ban, illetve 1870-ben úgy özönlöttek át Ausztria cseh tartományának, illetve a francia Elzász-Lotaringiának a határövezetein, hogy meg sem zavarták őket az államhatárt őrző - drága pénzért felépített és fenntartott - erősítmények. Európában a stratégiai mozgékonyság majdnem elérte ugyanazt a fluiditást, amely az amerikai polgárháború nyugati hadjárait jellemezte, ahol tömeghadseregek csaptak össze egy emberkéz alkotta akadályoktól teljes mértékben mentes földrajzi térségben. Egész régiókat, amelyek birtoklásáért a Habsburgok és a Bourbonok generálisai két évszázadon át egyik hadjáratot a másik után piszmogták végig, s amelyekben egymás határsávjának minden terepmélyedéséért és magaslatáért külön megküszködtek, néhány hét alatt formáltak át a gőz erejével hajtott hadigépezet brutális pörölycsapásai. Úgy festett, küszöbön áll a második „hadügyi forradalom”, s ez legalábbis egyenlő lesz az elsővel, amelyet a reneszánsz és a reformáció hajnalán a lőpor és a mozgékony tűzfegyverek bevezetése idézett elő. A vér, a vas, és az arany - amelyből több volt, mint amennyivel a leggazdagabb uralkodók valaha is rendelkeztek - gyorsabb és totálisabb győzelmeket jövendőt még azoknál is, amelyeket Nagy Sándor vagy Dzsingisz kán ért el egykor.

A körülmények ígérték az ilyesfajta diadalokat, ám ez nem jelenti azt, hogy szükségképpen teljesülhettek is ezek az ígéretet, hiszen a leghatalmasabb anyagi erők sem hatnak, ha hiányoznak az életre keltésükhöz szükséges emberi kvalitások. A XIX. század azonban ebben a tekintetben is alapvető változást hozott. A XVIII. század katonája szerencsétlen flótás volt, királya libériás szolgája, aki helyenként -Orosz- és Poroszországban - ténylegesen örökös jobbágy volt, akit feudális ura engedett át állami szolgálatra. Az egyenruha akkoriban valóban a szolgák libériájával azonos jogállású viselet volt, amit az uralkodó fejedelmek - árulkodó módon - maguk nem is öltöttek fel. Akik viselték, jogaik feladását jelezték ezzel. A katonai uniformis azt közölte a világgal, hogy viselője elbukott „a szegénység vagy a nehézség” súlya alatt, ami a katonai szolgálat vállalásának leggyakoribb oka volt. Ez persze azzal járt, hogy az ilyen katonák időnként átálltak az ellenséghez (a gazdát cserélő hadifoglyok a legtöbb hadsereg személyi állományának jelentős részét adták), hogy gyakran vállaltak szolgálatot zsoldosként idegen állam zászlaja alatt (ahogy azt tízezrével tették a svájciak, a skótok, az írek, a szlávok, és mindenféle más hegyvidékekről és isten háta mögötti erdőségekből származó népcsoportok fiai az *ancien régime* egész korszakában), hogy sokan „peralku” révén menekültek a hadseregbe a kisebb bűncselekményért vagy adósságért kiróható börtönbüntetés elől; vagy egyszerűen nem sikerült elég gyorsan futniuk, és utolérte őket a toborzó különítmény. Az önkéntes szinte a legritkább katonafajtának számított, persze a legkülönbnek is. És mert fegyvertársai között oly sok volt, akiből akarata ellenére faragtak harcost, a dezertálást drákói szigorral büntették, a fegyelmi szabályzat pedig kegyetlenül zabolázta a katonákat. A XVIII. századi katonát apró kötelességmulusztásokért is megkorbácsolták, komolyabb fegyelmi vétségek egész soráért ítélték kőtel általi halálra, és mindkét szabályszegést igen lazán értelmezték előljárói. Ezzel szemben a XIX. század katonája olyan ember volt, aki maga is az akart lenni, ami lett. Elkötelezett, gyakran lelkes katona, aki legtöbbnyire az általános hadkötelezettség alapján, sorozotként teljesítette szolgálatát, de szabad éveit jogos megkurtításaként fogadta (elismerten rövid) szolgálati idejét, amelyet, meggyőződése szerint, vidáman és engedelmesen illeendő letöltenie. Legkésőbb a század közepétől egyértelműen ez vált általánossá a legtöbb fejlett állam fegyveres erőinél - legelőször és leginkább Poroszországban, de Franciaországban és Ausztriában is, a kisebb és elmaradottabb országok pedig sietve igyekeztek követni a példát. Az ilyen, attitűdbeli változásokat nehéz dokumentálni, de attól még roppant valóságosak maradnak. Leginkább kézzelfogható manifesztációját talán az ezredemléktárgyak megjelenésében ismerhetjük fel, amelyeket tömegével kezdtek gyártani a XIX. század vége felé. Erre a szuvenírra, Németországban általában egy porcelán ivókorsóra, amelyet az ezred életéből vett jelenetekkel díszítettek, szokás volt felírni a sorkatona szakasztársainak nevét, néhány strófányi klapanciát, meg az ezrednek címzett köszöntőt - „A 12-es gránátosok egészségére!” -, legfelül pedig ott állt az univerzális felirat: „Szolgálati időm emlékére!” Az ifjú újonc, akit a szomszédság virágkoszorúval indított útnak - megrázóan másképp búcsúztatták az egykori orosz jobbágy-újoncot, akiért a falu papja halotti misét mondott -, ezt az emléktárgyat vitte haza magával, amikor leszerelt, és a családi otthonban jól látható, kitüntetett helyet keresett neki.

Szó szerint forradalmi volt a katonai szolgálathoz való viszonyulásnak ez a figyelemre méltó változása. Gyökerei sokfelé ágaztak, ám a három legfontosabb egyenesen a francia forradalomhoz vezetett vissza, és annak elsődleges ideológiai jelszavaihoz: Szabadság, Egyenlőség, Testvériség.

A XIX. században a katonai szolgálat először is azért vált népszerűvé, mert az *egyenlőségből* adott ízelítőt. „Szakács fia - herceg fia - felővezett főrend fia”, írta némileg pontosan Rudyard Kipling arról a hadsereg-ről, amelyet Nagy-Britannia a búrok ellen küldött harcba 1900-ban. A közvélemény lelkesedése a háborúért minden társadalmi osztály fiait a közkatona soraiba sodorta; ők azonban, természetesen, mindnyájan önkéntesek voltak. Az általános hadkötelezettség Európában valamennyi korosztály tagjaira kiterjedt - Poroszországban 1814-től, Ausztriában 1867-től, Franciaországban 1889-től -, akár vágytak arra az érintett egyének, akár nem, és két- vagy hároméves katonai szolgálatra kötelezte őket. Számos eltérés volt országoként az évjáratok sorozott és behívott hányada és a haderőnemenkénti meg fegyvernemenkénti szolgálati idő tekintetében. Az iskolázottabb ifjak könnyítéseket kaptak a honvédelmi kötelezettség teljesítésében: jellemző módon a középiskolát végzettek csak egy évet szolgáltak, majd tisztjelöltként tartalékos állományba helyezték őket. És mégis, a mindenkire kiterjedő általános hadkötelezettséget, amelynek a ható-

ságok nagyjában és egészében érvényt is szereztek, a társadalom is elfogadta és besorolta az állampolgár alapvető feladatai közé. A tartalékosok a tényleges szolgálatukat követő első esztendőben évente visszatértek a zászlók alá továbbképzésre, majd ahogy öregedtek, előbb a csak háborúban mozgósítandó tartalékba sorolták át őket (Németországban ez a *Landwehr*, Franciaországban a területi hadsereg volt), majd férfikoruk utolsó katonai szolgálatra alkalmas éveit a népfelkelés állományában töltötték. A tartalékos kiképzést jó kedéllyel viselték, sőt valamiféle férfitársaságban töltött üdülésnek fogták fel. Freud, az osztrák hadsereg tartalékos orvos tisztje, az egyik barátjának az 1886-os hadgyakorlatokról írott levelében a következő megfigyelését örököltette meg: „hálátlanság lenne nem elismernem, hogy a katonaélet, a vele járó elkerülhetetlen »muzájja«, igen hasznos a neuraszténia ellen. Még a nyoma is eltűnt az első hét alatt.”

Az általános hadkötelezettség viszonylag egalitárius is volt az érintettek szempontjából. A zsidók, mint például Freud, ugyanúgy hatálya alá tartoztak, mint a nemesek, és például a Habsburgok hadseregében ők is automatikusan tiszti rangot kaptak, ha rendelkeztek az előírt iskolai végzettséggel; a német hadseregben a zsidók lehettek tartalékos tisztek, de hivatásos tisztté válásuknak útját állta az ezredek tisztikarának antiszemizmusa, habár Bismarck pénzemberének, Bleichrodernek a gárdalovasságnál sikerült hivatásos tisztté kineveztetnie a fiát. Az a szolgálati előjáró, aki Hitlert felterjesztette az 1. osztályú Vaskeresztre, egy zsidó tartalékos tiszt volt. Így festett az „emancipáció” a honvédelem területén, és korántsem csak a zsidókat érintette. Az általános hadkötelezettség azonos szintre emelte a Habsburg-tartományok összes nemzetiségét, Németországban a lengyeleket és az elzász-lotaringiaiakat, Franciaországban a baszkokat, a bretonokat és a savoyaiakat. A katonai szolgálat révén mindnyájukból osztrák, német vagy francia lett.

Az általános hadkötelezettség nemcsak az egyenlőség, hanem a *testvériség* eszközével is szolgált. Mivel mindenkit ugyanabban az életkorban érintett, és elvileg mindenkivel azonos módon bánt, olyan testvéri kapcsolatokat kovácsolt ember és ember között, amilyeneket az európai ifjak azelőtt sohasem ismertek. Az általános iskolakötelezettség, egy másik korabeli újítás, ugyanekkor emelte ki a gyermekeket családjukból, és megmerítette őket a tanulás közös élményében. A sorkatonai szolgálat lakóhelyükről emelte ki az ifjakat, és a felnőtté válás élménye volt az, amit rájuk kényszerített - szembesítette őket az otthonuktól való elszakadás kihívásával, új barátságok kötésének lehetőségével és kényszerével. Meg kellett tanulniuk bánni az ellenséggel, alkalmazkodni a felsőbbséghez, furcsa, idegen ruhát viselni, szokatlan ételeket fogyasztani,* általában gondoskodni magukról.

(* Ami gyakran sokkal jobb minőségű volt, mint amihez otthon hozzászoktak. Az 1860-as években a francia országos táplálékfelvétel 1,2 kilogrammon állt, a hadseregé viszont elérte az 1,4 kilogrammot. A korabeli flamand újoncok között forgó mondás a paraszti élet nehézségét tükrözte: „A hadseregben mindennap van hús meg leves, és dolgozni se kell érte!”)

Igazi beavatás volt, intellektuális, érzelmi és nem utolsósorban testi értelemben. A XIX. századi hadseregek, amikor „a nemzet iskoláinak” nyilvánították magukat, fel is vették a korabeli oktatási intézmények számos jellegzetes vonását. Nemcsak vizsgáztattak, növelték az írni-olvasni és számolni tudók számát, de úszni és mindenféle szabadtéri sportot űzni is megtanították katonáikat a lövészet és a katonáskodás többi, mesterségbeli fogása mellett. Turnvater Jahn, a testnevelés németországi úttörője, jelentős hatást gyakorolt a porosz katonai kiképzés módszertanára. Franciaországban a Bataillon de Joinville (Joinville Zászlóalj) atlétikai szakoktatói terjesztették eszméit, Olaszországban pedig ugyanekkor alapította meg Caprilli százados azt a katonai lovasiskolát, amely utóbb átformálta a lovaglás tudományát az egész nyugati világban. A katona szabad ég alatt, a természetben, tábornász mellett és sátorban megélt egészséges életformájából fejlődtek ki a német ifjúsági mozgalom ideáljai éppen úgy, mint a cserkészlet törvényei. A „katonás” világfelfogás pedig ezzel a vargabetűvel visszatálalt a társadalom és a fegyveres erők hétköznapijaiba.

Az egyetemes sorkatonai szolgálat beavatási rítusa nem mindenkinek nyújtotta a felszabadulás élményét.

Amint William McNeill professzor rámutatott, a gyorsan urbanizálódó és iparosodó társadalomból a hadseregbe behívott egyének, akiket az eke szarva és a falujuk közkútja mellől masírozttattak el, egyszerűbb társadalomban találták magukat annál, amit civil életükben ismertek. A közkatona majdnem minden személyes felelősségét elveszítette. Szinte minden, munkával töltött óráját a rituálé és a rutin szabályozta. Az egyszerű engedelmeskedés a rutintevékenységet időről időre megszakító parancsoknak, amelyek valamilyen új irányba terelték tevékenységét, szabadulást kínált a személyes döntéshozattal mindig együtt járó szorongásoktól - olyanfajta szorongásoktól, amelyek mértéktelenül megsaporodtak a városi társadalomban, ahol szakadatlanul versengtek az egyén figyelméért a rivalizáló vezetők, az egymással ellentétes kötések és az ember idejének legalább egy részében választható elfoglaltságok valós alternatívái. Bármilyen paradox módon hangzik is, a menekülés a szabadság elől gyakran valódi felszabadulást hozott, különösen a rendkívül gyorsan változó körülmények között élő fiatal férfiak számára, akiknek még nem sikerült teljességében felvenniük felnőtt szerepüket. Ha kellő mértékben figyelembe vesszük is a fenti - komoly megfigyelőképessegről tanúskodó - meglátásban rejlő erőt, az emberek katonai szolgálathoz való viszonyának változásában az általános hadkötelezettség jelentőségét végső soron mégis az adta, hogy ez az intézmény kötötte össze a katonáskodást a *szabadság* eszméjével - még ha nem is a szabadság személyes, hanem politikai dimenziójában. A régi hadseregek a nép elnyomásának eszközei voltak a királyok kezében; az új hadseregeknek a népek királyi hatalom alóli felszabadításának eszközévé kellett válniuk, még ha ez a szabadulás csak szűk, intézményesített keretek között történt is meg azokban az államokban, amelyek megtartották a monarchikus államformát. A két eszme nem mondott eleve ellent egymásnak. A francia nemzetgyűlés rendelete 1791-ben ezt mondta ki: „a minden kerületben felállítandó zászlóaljokat olyan lobogó alatt kell egyesíteni, amelyen ez a felirat áll: A zsarnokság ellen egyesült francia nép.” E rendeletben ugyanazt a gondolatot fogalmazták meg, amely az Egyesült Államok alkotmányában is benne rejlik: „a fegyverviselés joga”, amint általánossá teszik, alapvető emberi szabadságjoggá válik. A forradalom egyik vezére, Dubois-Crance, két évvel korábban már előterjesztett egy azonos tartalmú javaslatot: „Minden polgárnak katonának kell lennie, és minden katonának polgárnak, különben sohasem lesz alkotmányunk.”

A szabadságjogok forradalmi erőszakkal való kivívása vagy a katonai szolgálat teljesítésének eszközével való kicsikarása két olyan - egymással szembeeső - eszme, amelyek ellentéte a XIX. század nagyobbik felében teljességgel átjárta Európa politikai életét. Franciaországban a szabadság kiküzdésének zabolátlanul eltúlzott, fegyveres válfaja Thermidor reakcióját váltotta ki, majd a szélsőséges *sansculotte* tömeg forradalmi dühét idegen országok meghódítására térítette el. A „forradalmi” seregek (amelyeket 1795 után szilárdan kézben tartottak tisztjeik, akik között - a történelem ironiájából - rengeteg hazatért monarchista szolgált) győzelmei azután kiprovokálták Franciaország ellenségeiből, különösen Poroszország és Ausztria uralkodójából, az általános hadkötelezettség, a *levée-en-masse* rendeleti úton történő bevezetését, vagyis azt az intézményt alkalmazták, amelyben eredetileg a francia forradalom eszméi manifesztálódtak a hadügy területén. Ez a fajta tömeges sorozás népi fegyveres erőt állított elő - a *Landwehr*, *Landsturm* és *Freischützen* alakulatokat -, amely saját hazája földjén szállt szembe a franciákkal.

A *Landwehr* és a *Freischützen* csapatok, amint elvégezték a dolgukat, tehertétellé váltak. Amint Napóleont biztonságosan elzárták Szent Ilona szigetén, Porszország és Ausztria azonnal visszaminősítette hadereje tartalék csapatnemévé ezeket a liberális gondolkodású tisztek által vezetett, népi jellegű alakulatokat, és soha többé nem szándékozott újra mozgósítani őket. Ennek dacára fennmaradtak 1848-ig, „a forradalmak évéig”, amikor tagjaik kivették részüket az alkotmányos jogokért Bécs és Berlin utcáin vívott harcokból. Az utóbbi fővárosban a felkelést a Porsz Gárda verte le, a végső eszköz a hagyományos hatalom fegyvertárában. Időközben Franciaországban is lemásolták a népfelkelés intézményét, ahol a fegyveres erőkn belül a Nemzeti Gárdának jutott a „liberalizmus” eszméi megőrzésének feladata a Második Császárság idején. 1871-ben aztán, miután a poroszok elvonultak Párizs alól, a Nemzeti Gárda lázadt fel a Harmadik Köztársaság reguláris hadserege ellen a véres kommun keretében, ami végül 20 000 tagjának életébe került.

„NINCS SOROZÁS KÉPVISELET NÉLKÜL!”

Ezeknek az állampolgárok tömegéből összeállt fegyveres erőknek a reakció seregei ellen vívott küzdelme a szó elsődleges értelmében vereséggel végződött ugyan, ám közvetett módon mégis ezek gyakorolták azt a nyomást a konzervatív európai politikai rendszerekre, amely kikényszerítette az alkotmányos és választói jogokat. Az igény e jogokra a levegőben volt, az *impôt du sang* pedig - a „véradó”, ahogy a franciák a sorozási jogszabályokat nevezték - kivethetetlen, ha továbbra is megtagadják a lakosságtól az alkotmányos jogokat, különösen abban a helyzetben, amikor a szomszédos államok a hadkötelezettség eszközével folyamatosan növelték aktív és tartalék hadseregük létszámát. A hadügy fejlődésének ritmusát diktáló Poroszország 1849-ben adott alkotmányt polgárainak, az előző év fegyveres felkelői okozta ijedelem egyenes következményeként. Az 1880. évre mind Franciaország, mind a Német Császárság megadta a férfiaknak az általános választójogot, amit Franciaország már 1882-ben ellentételezett is - a mindenki számára kötelező hároméves katonai szolgálattal. Ausztria 1907-ben terjesztette ki a választójogot az összes férfira, és még Oroszország is - az államok között a leginkább autokratikus, amely a katonai szolgálatot a legszigorúbban szabályozta, hiszen négy évet követelt sorkatonáitól - felállította 1905-ben a maga képviseleti gyűlését, miután hadserege Mandzsúriában vereséget szenvedett a japánoktól, majd forradalomra is sor került ugyanabban az évben.

Röviden összefoglalva tehát a „Nincs sorozás képviselet nélkül!” az első világháborút megelőző fél évszázad európai politikájának ki nem mondott jelszava volt, a kötelező katonai szolgálat ugyanis valóban nem más, mint az adó egy sajátos válfaja. Olyan adó, amit nem az egyén pénzére, hanem az idejére vetnek ki, és a szlogen pontosan visszhangozta azt a kihívást, amit az amerikai gyarmatosok intéztek III. György királyhoz. Paradox módon, azokban az államokban, ahol minden vagy majdnem minden szabad ember megkapta a választójogot, ám ahol a katonai szolgálat még mindig azokra korlátozódott, akiket „a szegénység vagy a nehézség” kényszerített uniformisba - az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában -, az önkéntes katonáskodás különös szenvedélye ragadta magával a polgárságot ugyanakkor, amikor a XIX. századi Európában bekövetkezett a hadügyi expanzió általános hadkötelezettség jelentette nagy korszaka. Az amerikai polgárháború első összecsapásait lehetetlen lett volna megvívni, ha nem létezett volna már korábban egy egész hálózat teljességgel műkedvelő katonai alakulatokból. Ezek az amatőr ezredek olyan neveket viseltek, mint a Szabadság New Jersey-i Lövészei (Liberty Rifles of New Jersey), Massachusetts Gépi Falanxa (Mechanic Phalanx of Massachusetts), a Savannah Köztársasági Kékjei (Republican Blues of Savannah, Georgia), vagy a Charles-ton Legyezőpálma Gárdája (Palmetto Guard of Charleston, South Carolina). Nagy-Britanniában 1859-ben váltott ki háborús pánikot a francia haditengerészet fejlesztése, és ez készítette a briteket hasonló, de sokkal nagyobb hálózat megteremtésére. Tennyson vérpezsdítő strófái - *Sorakozzatok, lövészek, sorakozzatok!* - segítettek 200 000 polgári személyt bevonni az amatőr katonai szolgálatba. A jelenség komolyan nyugtalanította a kormányzatot, amely azt nem tudta megakadályozni, hogy ezek a lelkes műkedvelők megtervezzék és saját pénzükön megvásárolják egyenruhájukat, de nem szívesen tűrte vagy segítette azt, hogy fel is fegyverkezzenek.

Ennek dacára szereztek fegyvert, a brit kormányzat pedig - amely a többi európai államapparátushoz hasonlóan mindent elkövetett a lakosság lefegyverzéséért, amióta a XVIII. század elején sikerült megteremteni a közbiztonságot - végül kénytelen volt az állami fegyvertárakból ellátni őket puskával. A korszerű vontesövű puská - tehát nem az elavult kovás muskéta - kiadása az amatőr önkénteseknek alapvető jelentőséggel bírt. A huzagolatlan csövű, kovás löfegyver, akárcsak a dinasztikus hadseregek libéria jellegű egyenruhája, a szolgátságot jelképezte. Olyan csekély volt a lőtávolsága, hogy tüzet csak akkor tudták a csata sorsát eldöntő tényezőként alkalmazni, ha a lövőket sűrű sorokba zsúfolták össze, és a tisztek és al-tisztek szálfegyvereivel kényszerítették őket az alakzat tartására. A huzagolt puská ezzel szemben az egyéni tudásra építő fegyver. Ha használója nem igyekezett különösebben, akkor is megölhette vele ellenfelét, a másik közkatontát, 500 yard (457,2 m) távolságból, ám a mesterlövész 1000 yardról akár egy tábornokot is leteríthetett. Ezért vallották a párizsi kommün harcosai, amint Thomas Carlyle megörökítette, hogy „A puská minden férfit magassá tesz”. A puskás lövész ért annyit, mint bármelyik polgártársa. A Brit Lövész Önkéntesek (British Rifle Volunteers), a fegyverük adta társadalmi rangnak megfelelően, nem azt a szűk, vörös kabátot választották egyenruhájukul, amit a sorgyalogság „szegénység és nehézség” elöl a hadsereg-be lépett katontái viseltek, hanem a vidéki úriember bő szabású tweed vadászöltözetét. Jó néhányan ezt még „Garibaldi-féle” inggel vagy az 1848-as forradalmárok széles karimájú „művészkalapjával” is kiegészítették. Mire elérkezett 1914, ennek a mocsárfajd- vagy szarvasvadász-öltözetnek a különböző szabású és színű változataiba - a színek között a tábori szürke és a khaki árnyalatai domináltak - bújtatták valamennyi európai hadsereg katontait, az egy francia kivételével. Ugyanilyen általános szabályként mindnyájukat valamilyen nagy lőtávolságú, magas lövedék-kezdősebességű puskával fegyverezték fel. Nem akadt katontai szaktudást kifejező jelvény, amit büszkébben viseltek, mint a mesteri lőtudását, azok az egységek pedig, amelyek legkorábban alkalmazták a vontesövű puskát - Németországban *Schützen*, Ausztriában *Jäger*, Franciaországban *chasseurs*, Nagy-Britanniában *greenjackets* volt e könnyű gyalogos-csapatnem neve -, különleges csapatszellemet tulajdonítottak maguknak, mint a modern katonskódás úttörői. Igazából azonban az összes katona, aki 1914-ben hadba vonult, azoknak az államoknak a modernitását testesítette meg, amelyekhez tartozott. Ép testű, erős, makulátlanul felöltöztetett és felszerelt férfiak voltak, páratlan pusztító erejű fegyverekkel, akiket az a hit inspirált, hogy ők szabad emberek, akik a csatamezőn szabadon cselekedve gyors, döntő győzelmeket fognak kivívni. Mindenekfelett pedig rengetegen voltak. A földön még nem létezett társadalom, amely olyan arányban állított ki katontakat, mint Európa 1914 augusztusában. A német nagyvezérkar hírszerzési részlege kifejlesztett egy durva becslési módszert, amely szerint bármely ország lakossága minden milliójából két hadosztálynyi katontát képes kiállítani, vagyis nagyjából 30 000 férfit. A mozgósítás pontosan igazolta ezt a feltételezést: Franciaország a 40 millió lakosságából 75 gyaloghadosztályt (és 10 lovast) mozgósított; Németország az 57 millióból 87 gyaloghadosztályt (meg 11 hadosztálynyi lovasságot); Ausztria-Magyarország 46 milliónyi lakosából 49 hadosztályt (továbbá 11 lovashadosztályt); Oroszország pedig a 100 millióból 114 hadosztálynyi gyalogságot (és 36-ra elegendő lovasságot). Mivel minden hadosztályt egy körülhatárolt földrajzi régióból állítottak fel - például a német 9. és 10. hadosztályt Alsó-Sziléziából, a francia 19. és 20. hadosztályt a Pas de Calais területéről, az osztrák 3. és 5. hadosztályt Linz (Hitler szülővárosa) környékéről, az orosz 1., 2., és 3. hadosztályt pedig a balti államokból -, távozásuk egyik napról a másikra megfosztotta szülőföldjüket fiatal férfi lakosaitól. 1914 augusztusának első két hetében nagyjából 20 millió európai, a hadviselő államok népességének csaknem a 10 százaléka öltött katontaruhát, vett puskát a vállára, és szállt fel a csapatszállító vonatra. Mindnyájuknak azt mondták, és a legtöbbben el is hitték, hogy visszatérnek, „mire a lomb lehull”.

Négy évbe és öt ősbe telt, mire az életben maradottak valóban hazatértek, 10 millió halottat hagyva maguk mögött a csatatereken. Az ép testű és lelkű, erős fiatal férfiakból álló termést, amely a XIX. századi európai gazdasági csoda talaján sarjadt, ugyanazok az erők falták fel, amelyek korábban életet és egészséget adtak nekik. Az 1914-ben mozgósított eredeti hadosztályok legalább kétszer, de esetenként háromszor „forgatták át” teljes személyi állományukat. A háború alatt felállított magasabb egységek hasonló mértékű veszteségeket szenvedtek, az általános hadkötelezettség alapján működő hadkiegészítő gépezet ugyanis az egész háború alatt dolgozott tovább. Nem egyszerűen egyik korosztályt a másik után falta fel, amint azok elérték a katontai szolgálát korhatárát, de szélesebbre tárta állkapcsait, és azokat az idősebb, fiatalabb és

kevésbé alkalmas férfiakat is elnyelte, akikre békeidőben nem tartott igényt. Tízmillió francia járta meg a hadsereget 1914 és 1918 között, és minden kilenc besorozottból négy megsebesült vagy meghalt. Az elesett németek száma meghaladta a 3 milliót, Ausztria halott katonáié az 1 milliót, a briteké az 1 milliót, Olaszországé pedig, amely csak 1915 májusában lépett be a háborúba, és az összes frontok közül a legrövidebbeken harcolt, a 600 000-et. Annak az orosz hadseregnek, amelynek 1917-es összeomlása lehetővé tette a bolsevikoknak a hatalom megragadását, soha senki sem számolta össze pontosan a halottait. Az elesett oroszok sírjai, meg a velük szemben álló osztrákoké és németeké, a Kárpátoktól a Balti-tengerig terjedő hatalmas térségben mindenütt ott domborodtak. A nyugati fronton elesett franciáké, briteké, belgáké és németeké egy keskeny, határ menti területsávban összpontosult, s akkora temetőket alkotott, hogy azok a mai napig a táj legjelentősebb, meghatározó elemei közé tartoznak. A britek által épített sírkertek - amelyek építészeti tervezője Edwin Lutyens, a nagy neoklasszicista volt, közismert sírfelirataikat* pedig a nagy háború egyik gyászoló szülője, Rudyard Kipling írta - a szívszorongató szépség otthonai.

(* „Their name liveth for evermore” (Nevük örökké él), az azonosítatlan holtak sírkövén pedig ez áll: „A soldier of the Great War, known unto God” (A nagy háború katonája, Isten ismeri a nevét).)

„A holtak városaiként” szokták emlegetni őket, pedig „a holtak kertjei” jobban illik rájuk; annak a romantikus tájalakító művészetnek a csúcsteljesítményei közé tartoznak, amellyel Anglia járult hozzá a világ kultúrájának közös kincstárához. Olyan harci zónákból töltötték azonban meg őket, amelyek a maguk idejében az élők városai voltak, az emberi aktivitás központjai, olyan tevékenykedésé, amely érzelmi és intellektuális, de anyagi szempontból is elevenebb volt bármínél, amit Európa a francia forradalom óta látott. Teilhard de Chardin, a francia jezsuita filozófus ezt írta: „A front csakis megragadhatja a figyelmünket, hiszen egyfelől ez az *extrém* határ a között, ami láthatóan vagy, és a között, ami még csak alakul. Nem egyszerűen arról van szó, hogy amit itt megtapasztalsz, azt sehol máshol nem láthatod, de önmagadból is kiemelkedik a szemed láttára a tisztaságnak, az energiának és a szabadságnak valami mélyen meghúzódo árama, amit bárhol máshol, a normális életben, aligha találsz meg.” Teilhard de Chardin retorikája közvetlenül idézi a barikádokét, 1871, 1848, sőt végső soron 1789 barikádjaiét, méghozzá jó okkal. A nyugati front lövészárkai valóban barikádok voltak. Alan Seeger, a költő, és maga is a lövészárkok áldozata, „vitatott barikádoknak” nevezte őket, amelyeken Európa egyenjogúsított, modern gondolkodású ifjúságának tagjai egymásra szegezték puskáikat, szabad polgári státusuk jelképeit, a szabadság, egyenlőség és testvériség értékeinek védelmében. A XIX. század mindnyájuknak megadta ezeket az értékeket, a nemzeti érzés azonban minden polgárt meggyőzött arról, hogy ezek annak az államnak a kizárólagos tulajdonát képezik, amelynek fennhatósága alá ők tartoznak. A forradalmat, meglehetősen őszintén, atyái olyan ajándéknak hitték, amely ingyen kijár mindenkinek, adománynak, amely a nemzetek testvériségét is megeremti az embereké mellett. Igen ám, de a nemzetközivé tétele sohasem sikerült igazán jól. Még első felbukkanásakor is csak egyetlen nemzet mozgatóerejeként mutatkozott meg, amikor pedig értékei szélesebb körben ismertté váltak, bizarr perverzítással viselkedtek: minden nemzetben, amelynek körében gyökeret vertek, valahogy mindig csak az önmaga iránt érzett szerelmet sikerült megerősíteniük. A francia forradalom egykor meggyőzte a franciákat - sőt még ma is meggyőzi -, hogy egyedülállóan különlegessé teszi őket az egyenlőség iránti rajongásuk; hatása megerősítette a németek elkötelezettségét a testvériség iránt; amikor meghirdette a szabadság eszméjét, azonnal meggyőzte a briteket, hogy ők máris nagyobb teljességében rendelkeznek azzal, mint az emberi szabadságjogok bármely későn érkezett követelője valaha is rendelkezhet.

A GYŐZELEM GYÜMÖLCSEI

Az államok, amelyeknek az első világháború a győzelmet és annak gyümölcseit egyaránt meghozta - mindenekelőtt Franciaország és Nagy-Britannia -, képesek voltak úgy hozzáigazítani az átélt szenvedések érzését a háborús erőfeszítéseiket mozgató magasabb rendű értékekbe vetett hitükhöz, hogy nemzeti pszichéjük nem szenvedett végzetes károsodást. Az anyagiak valós, de nem emlegetett dimenziójában az első világháború mindegyikük számára megérte az áldozatot. Az emberéletben és Franciaország esetében ma-

terialisan is elszenvedett veszteségek ellenére a háború új életre keltette és növekedési pályára állította nemzetgazdaságukat, még akkor is, ha tengerentúli befektetéseik jelentős hányadát likviddó kellett tenniük, hogy nyersanyagot és késztermékeket vásárolhassanak az így nyert tőkéből. Ami még fontosabb, a háború hatalmas mértékben kiterjesztette tengerentúli birtokaikat. Nagy-Britannia és Franciaország, ebben a sorrendben, 1914-ig megőrizte a világ két legjelentősebb gyarmati hatalmának pozícióját (s ez vált az egyik fő okává Németország ellenük indított támadásának); 1920-ra, miután népszövetségi mandátumként felosztották a legyőzött hatalmak külbirtokait, a brit és a francia impérium a korábbinál is nagyobbra nőtt. Az Észak- és Nyugat-Afrikában addig domináló Franciaország Szíriát és Libanont is hozzáadta Földközi-tenger menti területeihez. Nagy-Britannia, minden idők legnagyobb birodalmi konglomerátumának feje, tovább növelte impériuma kiterjedését, amikor a német Tanganyikát is társította kelet-afrikai gyarmataihoz. Ezzel megvalósította a „Kairótól a (Jóreménység) fokig” terjedő brit Afrika álmát. Ugyanakkor két korábbi török tartomány, Palesztina és Irak népszövetségi mandátumát is megszerezte, s így módon biztosította uralmát az Egyiptomtól a Perzsa-öböl belső csücskéig húzódó „termékeny félhold” felett.

A német és a török birodalom morzsáiból másnak is jutott. Délnyugat-Afrika Dél-Afrikának, Pápua Új-Guinea Ausztráliának, Rodosz Olaszországnak, Németország csendes-óceáni szigetei Japánnak - e két utóbbi adománnyról az idő bebizonyította, hogy rossz ötlet volt. Olaszország és Japán is úgy érezte, többet érdemelt, már csak azért is, mert a nagyobb antanthatalmak sem átalították szedegetni a morzsákat. A következő években a kisemmizettség érzése veszedelmes elégedetlenkedést váltott ki az olaszokból és a japánokból. E kegyvesztett győztes hatalmak elfojtott indulata azonban semmiség volt a legyőzöttekéhez képest. Mind Ausztria, mind Törökország - az Európa középső területeiért vetélkedő két ősi rivális - idővel valahogy kiizzadta magából azt a belenyugvást, amit a megnyomorított körülményeikhez való alkalmazkodás megkívánt. Németország képtelennek bizonyult erre. Megaláztatásának tudata mélyen belemart. Nem csak embrionális gyarmatbirodalmának összes részét veszítette el, valamint régi korokban lezajlott kelet-európai térnyerésének határtartományait Nyugat-Poroszországban és Sziléziában. Annak az óriási stratégiai zónának az uralmától is megfosztották, amely kiterjedése és központi fekvése okán még 1918 júliusában is a győzelem zálogának látszott. Az 1918. nyár elejéig elfoglalt kelet-európai területek egy egész új birodalom kialakításának lehetőségét ígérték Németországnak Európa közepén.

1918. július 1-jén, a második marne-i csata előestéjén, a német tábori hadseregek megszállva tartották Oroszország egész nyugati részét. Az általuk tartott terület határa északon a Balti-tenger partján indult, Petrográd előterében, és délen a Fekete-tenger partján ért véget, a Don menti Rosztovnál. Magában foglalta Kijevet, Ukrajna fővárosát, az orosz kultúra ősi központját. A demarkációs vonal Oroszország lakosságának egyharmadát vágta el a zömtől, a művelhető földek egyharmadával és az ipari kapacitás több mint felével. A katonai ellenőrzésnek ezt a határvonalát ráadásul nem véres hódítással, hanem annexióval érték el, amelyet az 1918 márciusában megkötött breszt-litovszki nemzetközi szerződés engedett meg. A különféle német expedíciós haderők alakulatai keleten egészen Grúzia Kaukázuson túli területeiig, délen Bulgária és Görögország határáig, illetve Olaszországban a Pó-síkságig jutottak. Alárendelt szövetségesei, az osztrákok és a bolgárok révén az egész Balkánt Németország uralta, Törökországgal kötött szövetsége pedig nagyon messzire, Arábia északi részéig, valamint Észak-Perzsiáig terjesztette ki hatalmát. Skandináviában Svédország megőrizte jóindulatú semleges státusát, Finnország pedig - német segítséggel - éppen kivívta függetlenségét a bolsevikoktól. Példáját hamarosan követte Lettország, Litvánia és Észtország is. A távoli Délkelet-Afrikában egy csekély létszámú német gyarmati hadsereg negyedik éve kötötte le a nála tízszer nagyobb antanthaderőt. Nyugat-Európában, a háború döntő jelentőségű hadszínterén pedig a német seregek 50 mérföldnyire (80 km) álltak Párizs kapuitól. 1918 márciusa óta a német főparancsnokság öt nagy offenzívával mindazt a területet ismét elfoglalta, amelyért a négy évvel korábban vívott első marne-i csata óta váltakozó szerencsével küzdött a franciákkal. A hatodik offenzíva azzal kecsegtetett, hogy a német támadó csoportosítás elérje a francia fővárost, és ezzel Németország megnyeri a háborút.

Öt hónap elteltével valaki tényleg megnyerte a háborút, csak éppen nem Németország, hanem a franciák, a britek és az amerikaiak. A német csapatok, amelyeket a júliusi, augusztusi és szeptemberi antantoffenzívák visszazorítottak a belga határra, novemberben értesültek az államuk vezetői által elfogadott fegyverszü-

netről, visszamasíroztak a Rajnán túlra, hazájuk földjére, és leszerelték önmagukat. A világ legnagyobb hadserege, amely még akkor is több mint 200 hadosztályból állt, hazatérése után napokon belül leadta a raktárba puskáit és rohamsisakjait, majd feloszlott és hazament. A bajorok, szászok, hesseniek, hannoveriek, poroszok, még a Császári Gárda halhatatlanjai is, egyik napról a másikra úgy döntöttek, hogy - dacolva a Német Birodalom és az európai hadügyi rendszer elmúlt ötven év alatt felépített valamennyi intézményével és kényszerítő szabályával - nem engedelmessé válnak többé szolgálati előljáróik parancsainak, és visszatérnek polgári életükbe. Nagy- és kisvárosok meg falvak, amelyekben 1914 óta mutatóban sem akadt fiatal férfi, most hirtelen tömegével kapták vissza őket; a berlini kormányzat viszont, amely jó száz éve megszokta, hogy korlátlan katonai erő áll magától értetődően a rendelkezésére, egyszerűen ott maradt egyetlen bevethető alakulat nélkül.

A FREIKORPS JELENSÉG

Állam nem képes fennmaradni katonai vákuumban; fegyveres erők nélkül az állam egyszerűen nem létezik. Ezt az igazságot hamarosan felismerték azok a szocialisták, akik a Kaiser bukása után hatalomra kerültek, bármennyire is a népi államhatalom elkötelezett hívei voltak az autokrata uralommal szemben. Amikor fegyveres kommunista felkeléssel és orosz bolsevik intervencióval kellett szembenéznie - Bajorországban, a balti és északi-tengeri kikötőkben, sőt magában Berlinben -, a német szociáldemokrata kormány onnan vett katonai segítséget, ahonnan éppen tudott. Nem a finnyás igényesség idejét élték, és a választás nem volt valami kifinomult. Friedrich Ebert, az új köztársaság kancellárja, aki egész életét meggyőződéses szocialistaként élte le, kijelentette: „Gyűlölöm a szocialista forradalmat, mint a bűnt!” Persze azokat a katonákat sem nagyon állhatta, akiket a válság a keze ügyébe sodort. Erest von Salomon így írt a friss köztársaság első oltalmazóiról: „A háború birtokba vette őket, és soha többé nem engedte el. Soha többé nem találtak vissza igazán az otthonukba.” A férfiak, akiket emlegetett - és akiknek ő is egyike volt - abba a típusba tartoztak, amelyet minden nagy katonai megrázkódtatás zűrzavara a felszínre lök. A Krisztus előtti V. században a Taenarum-foknál gyülekeztek a Peloponnészosz-félszigeten, amikor véget értek a görög városállamok háborúi - földtelen férfiak, akik zsoldos katonaként megbízót kerestek. Németország csordultig telt velük a harmincéves háború alatt, ahogy egész Európa is Napóleon bukása után, amikor sokan úgy találtak megélhetésre, hogy a görögök szabadságharcában vállaltak szolgálatot a törökök ellen. 1918 novemberében és decemberében *Frontkämpfer*-ként emlegeték magukat, vagyis „frontharcosként”. A lövészárkokban elsajátítottak egy életformát, amiről a béke sem tudta leszoktatni őket. Ludwig von Maercker tábornok, a köztársaság első *Freikorps* (szabadcsapat) alakulatának megszervezője „a rendteremtésre a zászló köré gyűlő polgárokból és parasztokból álló, óriási milíciáról” beszélt. Elképzelése a preindusztriális kor egyik hadügyi rendszerét vette mintául, amelyben a kézművesek és a szabad parasztok fogtak össze az anarchia és a lázadás féken tartására. Ez a rendszer valójában sohasem létezett. A *Freikorps-okban* egy lényegesen modernebb eszme öltött testet: az az 1789 után kialakult meggyőződés, hogy a politikai jogokkal rendelkező lény egyenlő a nemzeti identitása és az az által megtestesített ideológia védelmére puskával felfegyverzett s annak használatára kiképzett polgárral.

Igen lényeges, hogy Maercker eredeti szabadcsapatában, az Önkéntes Területvédelmi Lövésztestületben (*das Frei-willige Landesjägerkorps*) a tisztek és a legénységi állomány közé beiktattak egy „bizalmi emberekből” (*Vertrauens-leute*) álló közvetítő réteget, fegyelmi szabályzata pedig ezt tartalmazta: „Egy önkéntes testület vezetője sohasem mérhet ki olyan büntetést, amely sértheti egy tag becsületét.” Röviden összefoglalva, a *Landesjägerkorps* azt a gondolatot testesítette meg, hogy az államiság végső soron katonai eredetű, az állampolgárságot a katonai szolgálat érvényesíti, amely szolgálatot mindig szabadon vállalva kellene teljesíteni, és a szolgálatot teljesítő engedelmességi kötelezettségének súlyát mindenkor enyhíteni kell azzal a tisztelettel, ami neki mint harcosnak jár. Íme annak a politikai filozófiának a végső megvalósítási formája, amelyet a forradalom atyái százharminc évvel korábban Franciaországban meghirdettek!

Maercker első szabadcsapatát mindenfelé gyorsan lemásolták szerte az új német köztársaságban. *Frei-*

korps-ok alakultak azokban a régiókban, amelyekben a „németiség” (*Deutschtum*) történelmi jogon dominált, az új állam, Lengyelország által követelt határvidékeken, az Oroszországtól függetlenségüket kívívó balti tartományokban, valamint a Habsburg Birodalom német nyelvű maradványain. Ezeknek a szabadcsapatoknak a névválasztása hűen tükrözte éthoszukat - maga a *Freikorps* szó is közvetlenül utalt az 1813-14-ben Poroszország tartományaiban Napóleon ellen létrehozott népi alakulatokra. Olyan neveket viseltek, mint Német Vadászadosztály, Territoriális Vadászhadtest, Határvadász Dandár, a Gárdalovasság Vadászadosztálya, Yorck von Wartenburg Önkéntes Vadászhadtest. Számtalan további is született, és egy részük később dandárrá, ezredé vagy zászlóaljja szervezve betagozódott abba a „százezer főnyi hadseregbe”, aminek a tartását végül a versailles-i békeszerződés megengedte a német köztársaságnak. A többiek természetesen feloszlottak, de titkos formákat öltve tovább éltek a weimari Németország szélsőjobboldali pártjainak politikai milíciáiként. Vereséget szenvedett baloldali megfelelőik a Vörös Front álcázott utcai verekedő osztagaiban maradtak fenn.

A *Freikorps* jelenség nem korlátozódott kizárólag a németek lakta országokra. Bárhol, ahol ideológiai törésvonalak osztottak meg egy népet, mint például a finneket és a magyarokat, hogy a polgárháborús Oroszországot ne is említsük, megjelent, és gyakran hidraszerű alakban. A háború utáni években a világot elárasztották az ismétlődő puskák, meg a gyökértelen, nekikeseredett férfiak és a kalandorkodásra hajlamos tisztek, akik ismerték a fogásokat, melyekkel ezeket az embereket irányítani lehet, ám a *Freikorps* mozgalom Itáliában öltötte a legcéltudatosabb formát. Olaszországot majd szétvetette a sok elfojtott elégedetlenség a külfölddel és a hazai viszonyokkal. Az országnak csekély hasznát hozott a háborús véráldozat: Triest, Dél-Tirol és a Dodekániszosz-szigetek megszerzése csekély kompenzáció volt a 600 000 elesettért. Az életben maradtak pedig egyáltalán semmi hasznát nem látták a győzelemnek. A hadi kiadások olyan gazdasági válságba hajszolták a háború utáni Olaszországot, amellyel egyik hagyományos politikai párt sem volt képes megbirkózni, sem a liberálisok, sem a vallásosak. Egyetlen vezető ígért csak megváltást, a *Freikorps*-vezetőkre emlékeztető Benito Mussolini, aki katonás stílusú megoldásokat ajánlott az ország gondjainak orvoslására. *Fascio di Combattimento* nevű szervezetei a leszerelt katonák közül toborozták aktivistáikat, s ezek között is a lövészárokharcok egykori rohamosztagosai (*arditi*) vitték a prímet. Programjuk, amelyet a fasisztákat 1922 októberében kormányra juttató „Római menetelés” előestéjén hirdettek meg, így hangzott: „Megújított Olaszországot adunk át a Királynak és a Hadseregnek!”

A hadsereg mint a társadalom mintája - központosított és központosító, hierarchizált, mindenkifelett nacionalista -olyan eszme, amely az első világháborút követő években Európa-szerte felvillanyozta a politikai életet. A nagy győztes nemzetek körében, Franciaországban és Nagy-Britanniában nem vert gyökeret, ahogy Észak-Európa és Skandinávia érett polgári demokráciáiban sem. A legyőzött nemzetek azonban ellenállhatatlanul vonzóknak találták, mind a szétdarabolt birodalmak utódállamaiban, mind az európai peremvidék alulfejlett országaiban, nevezetesen Portugáliában és Spanyolországban. Ott az osztályok, régiók és kisebbségek vetélkedésének rendeleti betiltása, a hatalomnak egy militarisztikus, gyakran egyenruhát viselő, politikai főparancsnokságra bízása tűnt a legjobb megoldásnak a demokráciához vagy az önrendelkezéshez való alkalmazkodás feszültségeinek és a hirtelen instabillá vált világgazdaság alig ismert piaci erőinek kezelésére. A hadügy vagy a politika szabályait követő politizálási irányok polarizációja még a bolsevik Oroszországban is megjelent, ahol a fehérek 1920-as végső legyőzése után a diadalmas forradalmárok bürokratikus energiáik igen jelentős hányadát a Vörös Hadsereg, mint alternatív politikai erő, kihejlésére fordították.

Lenin, majd Sztálin Oroszországában az egyenruhákat és a katonai rendfokozatokat kiszorították a politikai élet margójára. Olaszországban ezek álltak a középpontban, míg Ausztriában és Németországban a háttérben vártak sorukra, készen a szín elfoglalására, amint az események alakulása esélyt ad nekik. Más-
hol - Magyarországon, Lengyelországban, Portugáliában, Spanyolországban - hivatásos ezredek és tábornokok vették át és gyakorolták a hatalmat mindazon skrupulusok nélkül, amelyeket erős liberális hagyományokkal rendelkező államokban szolgáló tisztvárosaik kötelességszerűen éreztek a kormányzás népképviselői alapult formája iránt. Ezeknek az országoknak a közéletén az 1789-es ideál különös áttérteke-
lése uralkodott el. A katonai szolgálatban immár nem az egyén teljes jogú állampolgári státusát ellentétele-

ző, jelkép értékű kötelesség teljesítését látták, hanem azt a formát, amelyben a polgár felajánlja szolgálatait az államnak, és részt vesz az állam működésében. A „Minden polgár katona, és minden katona polgár!” jelmondat előremozdító, sőt kifejezetten jótékony hatást is hordozhatott egy olyan társadalomban, mint a forradalom előtti Franciaországé, ahol a létnek e két formája hagyományosan és élesen elkülönült. Azokban a társadalmakban, amelyekben a két létforma között elmosódott a határvonal, a katonás engedelmességet hihetetlenül könnyen be lehetett léptetni az állampolgári jogok helyére a tömegek és a kormányzat kapcsolatrendszerében. Így is történt 1923 után Olaszországban, és így fog majd történni, átfogó és végzetes módon, 1933 után Németországban.

Európai kortársai között valószínűleg senki sem akadt, aki jobban teleszívta magát a katonás morál szellemével, mint Adolf Hitler. A Habsburg Birodalom alattvalójaként tudatosan kitért a sorozás elől, mert az osztrák-magyar fegyveres erőknél az általa megvetett, nem német etnikumokhoz tartozó férfiakkal - szlávokkal és zsidókkal - is együtt kellett volna szolgálnia. 1914 augusztusa felkínálta neki a lehetőséget, hogy önkéntesként belépjen a német hadsereg egyik alakulatába, és ő mohón kapott az alkalmon. Hamar bizonyította, hogy jó katona, és vitézül végigszolgált a háborút, az eseményt, amely „rendkívüli hatást gyakorolt rá - minden élménye közül a legnagyobbat. Az egyén ugyanis képesnek bizonyult alárendelni az érdekét - az ember saját egójának érdekét - a közösség érdekének - amint azt népünk nagy, hősi küzdelme lenyűgöző módon megmutatta.” Az 1918. novemberi vereség Hitlert legalább annyira felháborította, mint bárki mást, aki beállt valamelyik *Freikorps* kötelékébe - amit egyébként Hitler is megtehetett volna. Ő azonban ehelyett megtalálta magának azt a pozíciót, ami jobban illett sajátos tehetségéhez, és kicsiben pontosan leképezte azt a katonai elvekkel és gyakorlattal át- meg átítatott politizálási stílust, amelynek végül majd a legmesszebb jutó gyakorlójává válik. 1919 tavaszán a weimari köztársaság VII. katonai kerületének parancsnoksága kinevezte Adolf Hitlert „nevelőtisztte” (*Bildungsoffizier*), és mint ilyenre azt a feladatot bízta, hogy az állammal szembeni kötelező engedelmességre oktassa az új hadsereg katonáit. Ez bizony propagandistának kitalált munkakör, amelyet a hadsereg vezetése azért kreált, hogy a szocialista, pacifista vagy demokrata eszmék terjedése ellen adjon eszmei védőoltást a legénységi állománynak. A *Bildung* szó nagyon sokrétű jelentést hordoz, az „alakítástól” az „oktatáson” át egészen a „kultúráig” és a „civilizációig”. A műveltségét önképzéssel szerző, az álmodozásig romantikus Hitler valószínűleg az összes jelentésével tisztában volt, és tudatában lehetett a rábízott felelősségben rejlő lehetőségnek is: nem egyszerűen küzdhet a veszélyes eszmék befolyása ellen, de alakíthatja is hallgatósága gondolkodását és világnézetét. Valószínűleg cseppet sem lepődött meg, amikor a müncheni katonai kerület-parancsnokság egy füst alatt azzal is megbízta, hogy csatlakozzon egy éppen alakuló nacionalista mozgalomhoz, a Német Munkáspárthoz, sőt azon sem, hogy szolgálati előljárója, Ernst Röhm százados, nemcsak a szabadcsapatokból érkező tagokkal táplálta a pártocskát, de maga is tagjai sorába lépett. Ugyanígy tett Hitler háborús ezredének néhány másik veteránja is, név szerint Rudolf Hess főhadnagy és Max Amann törzsőrmester. A legkeményebb volt katonákból és Freikorps-harcosokból Röhm sietve megszervezte a párt *Sturmabteilung* (*SA - Rohamosztag*) nevű utcai verekedő részlegét, és 1920-ra a helyére került a náci párt valamennyi alapvető fontosságú eleme.

Akárcsak kommunista ellentettje, a Vörös Front, és olasz megfelelője, a *Fascio di Combattimento*, a náci párt is katonai mintákat követett éthoszában, szervezetében és külső megjelenésében is. Egyenruhája színét a győztes brit hadsereg barnáját választotta, és annak Sam Browne-övét, azaz „antantszóját” is átvette. A német hadsereg elit hegyivadászezredeitől származott az ellenzős sísapka, a térdig érő lovaglőcsizma pedig időtlen idők óta a lovat betörő szilaj harcosok mesterségének címere volt. Parádéikon a náciak a római légiókéra emlékeztető jelvények mögé sorakoztak fel, és dobszóra meneteltek. Csakis a puska hiánya különböztette meg őket egy valódi hadseregtől, Hitler víziójában azonban ott szerepelt, hogy a politikai győzelem meghozza a fegyvereket is. A nemzetiszocialista forradalom diadala majd szükségképpen eltörli a párt és a hadsereg közötti distinkciót, ahogy az állampolgár és a katona közöttit is, és minden németet, Németország összes intézményét - a parlamentet, a bürokráciát, a bíróságokat, az iskolákat, az üzleti életet, az ipart, a szakszervezeteket, sőt még az egyházakat is - a *Führerprinzip* (vezéri elv), azaz a hadvezéri típusú vezetés alá veti.

2. Hogyan idézzünk elő világháborút?

A hadvezéri típusú vezetésből a katonai eszközök alkalmazása következik. Hitler politikusi életének első nyilvános cselekedete egy puccs vezetése volt a német köztársaság alkotmányos kormányzata ellen. Öt évig rágódott rajta, mielőtt belevágott. 1936-ban Münchenben a nyilvánosságnak is elárulta: „Egészen higgadtan bevallhatom önöknek, hogy 1919 és 1923 között más sem járt az eszemben, csakis az államsíny.” Azokban az években Hitler kettős életet élt. Egy tagokat és támogatást kereső párt vezetőjeként állandóan, fáradhatatlanul - és magával ragadóan - szónokolt bármilyen hallgatóságnak, amelyet sikerült összetrombitálnia a politikai hátországot adó Bajorország bármelyik sarkában. Beszélt a „versailles-i bűnözőkről”, Németország szenvedéseiről a világháborúban, területi veszteségeiről, lefegyverzése feltételeinek méltánytalanságáról, az ősi német földeken létrehozott új államok - mindenekelőtt Lengyelország - arcátlan igényeiről, a jóvátétel irgalmatlan kicsikarásáról, a nemzet szégyenéről, a belső ellenség - zsidók, bolsevikok, zsidó bolsevikok, valamint liberális köztársaságpartí bábjaik - szerepéről Németország 1918-as vereségének előidézésében. 1923. január 25-én, az első, Münchenben tartott náci „pártnapon” Hitler beszédet mondott, amelybe beletekintve összes többi beszéde lényegét is megismerhetjük. A következőt jelentette ki: „Legelsőként a német szabadság ősellenségeivel, nevezetesen a német haza elárulóival kell elbánnunk. ... Le a novemberi büntett [a fegyverszüneti egyezmény aláírása] elkövetőivel! És itt kezdődik a mi mozgalmunk hatalmas üzenete. ... Nem szabad elfelejtenünk, hogy kétmillió halott választ el minket a népek ezektől az elárulóitól [a berlini köztársasági kormány-tól].” Ez volt mondandója központi témája: a német férfiak becsülettel harcoltak, szenvedtek és haltak meg egy olyan háborúban, amely azzal ért véget, hogy az utánuk következő nemzedéket megfosztották a fegyverviselés jogától. Ebből következik, hogy „a lefegyverzett Németország ragadozó természetű szomszédai jogtalan igényeinek van kiszolgáltatva”. E szomszédok sorába tartoznak a lengyelek, akik ellen a *Freikorps* alakulatok már 1920-ban hadjáratot vívtak a határvidéken a Reich (Birodalom) területének védelmében, mögöttük pedig ott álltak az orosz „bolsevisták”, és a vadonatúj szláv államalakulatok, Csehszlovákia és Jugoszlávia, valamint a Habsburg Birodalom stabilitásuktól megfosztott maradványai, Magyarország és Ausztria, amelyeket egyszer már fenyegetett a kommunista hatalomátvétel, és ez a veszedelem bármikor visszatérhet. Franciaország, a legmohóbb győztes hatalom is közéjük tartozik, amely nem egyszerűen a Birodalom tartományait, Elzászt és Lotaringiát vette vissza, de hadsereget tart a Rajna-vidéken, és nyíltan fenyegetőzik a katonai erő bevetésével azon hadisarc kikényszerítésére, amelynek mértékét a győztes antanthatalmak Versailles-ban határozták meg és jóvátételnek nevezték el. Hitler azt ismételte szakadatlanul, hogy ezen fenyegetések és követelések veszedelmétől Németország csak akkor fog megszabadulni, amikor ismét lesz hadserege, de nem az a szármalasan gyenge, 100 000 főnyi, tankoktól és repülőgépektől tökéletesen, tüzéségétől majdnem teljesen megfosztott katonaság, amelynek tartását a versailles-i békeszerződés megengedte, hanem valódi nemzeti fegyveres erő, létszámában és felszereltségében méltó a kontinens legnagyobb és legnépesebb államához, Németországhoz.

Olyan mondandó volt ez, ami felvillanyozta a Hitler-beszédek hallgatóságát, amely 1919 és 1923 között folyamatosan növekedett. Hitler kiváló szónokká edződött, és ahogy nőtt hatalma a szavak felett, úgy sokasodtak azok, akik odafigyeltek rá. 1932-ben majd ezt fogja mondani: „Visszatekintek azokra az időkre, amikor hat másik ismeretlen emberrel megalapítottam [a náci pártot], amikor tizenegy, tizenkét, tizenhárom, húsz, harminc, ötven személy előtt beszéltem. Amikor felidézem, hogyan sikerült egyévi munkával hatvannégy tagot megnyernem a mozgalomnak, be kell valljam, hogy az, amit mára megteremtettünk, amikor áradó milliók jönnek mozgalmunk soraiba, az valami egyedülállót képvisel a német történelemben.” 1923-ban a milliók még nem kezdtek áradni; Hitler még csak ezekben számolhatta híveit. Amikor azonban a revánsot követelte, arra mindig eksztatikusan reagáltak. 1922 szeptemberében így beszélt Münchenben: „Az nem lehet, hogy kétmillió férfi hiába esett el, és utána az embernek barátként egy asztalhoz

kell ülnie az árulókkal. Nem, mi nem bocsátunk meg, mi követeljük - a bosszúállást!" Nem kevés híve az erőszakos cselekvésre való felhívására jelentkezett; Hitler kettős életének másik oldala ugyanis az összeesküvő volt, aki „párhuzamos” hadsereget szervez a weimari köztársaság határain belül. A *Sturmabteilung* (SA) 1923-ra már 15 000 egyenruhás tagot számlált, és bőséges rejtett arzenállal rendelkezett, még géppuskákkal is; mi több, Hitler azt hitte, az SA bírja az állam törvényes fegyveres erejének, a *Reichswehr* bajor hadosztályának ígérte a puccs támogatására. Hitlernek ezt a vélelmét a hadosztály számos tisztje megerősítette, akik közül a legfontosabb az SA jövődő feje, Erest Röhm százados volt, aki 1923-ig a hadsereg tényleges tisztjeként is szolgált. Az ő befolyása, továbbá Otto von Lossow tábornoknak, a hadsereg bajorországi alakulatai parancsnokának a magatartása alapján Hitlerben az a meggyőződés alakult ki, hogy amennyiben az SA és a többi, hozzá hasonló milícia, amelyek együtt alkották a szélsőjobboldali *Kampfbund*-ot (Harci Szövetség), államcsínyt kísérel meg, a hadsereg nem fog szembeszállni velük. Az efféle puccshoz két dolog szükséges: vezér és ürügy a cselekvésre. A vezetőt Hitler a saját személyében szállította - bár a köztisztletben álló jelképes vezető szerepét átengedte Erich Ludendorff tábornoknak, a nyugálományba helyezett első világháborús vezérkari főnöknek (technikailag a főszállás-mesteri beosztást töltötte be), aki vállalta a *Kampfbund* patronálását. Az ürügyet a franciák szolgáltatták. 1923 januárjában a francia kormány csapatokat vezényelt Németország ipari központjának, a Ruhr-vidéknek a megszállására, azért, hogy a német kormányt rákényszerítsék a jóvátétel teljesítésének folytatására. A németek ugyanis fizetéseképtelenséget jelentettek, mire a franciák a forrásánál - természetben - akarták behajtani követelésüket.

Ez a katonai beavatkozás felgyorsította a német valuta válságát, amit részben éppen azok az intézkedések okoztak, amelyeket a német pénzügyminisztérium tett fizetési nehézségei megoldására, és végső soron annak az inflációnak a tüzet táplálta, amely egyformán elemésztette a munkások fizetésének vásárlóerejét és a középosztály megtakarításait. A márka árfolyama, amelyből júliusban még 160 000-ért lehetett egy dollárt vásárolni (1914-ben 4, azaz négy márkáért), augusztusra 1 millióra esett dolláronként, novemberre pedig már 130 000 millió márkáért adtak egyetlen dollárt. Gustav Stresemann, a német kancellár először passzív ellenállást hirdetett meg a Ruhr-vidéken, ez azonban cseppet sem riasztotta el a franciákat, viszont a példa, amit a jog elutasításával mutatott, bátorította a szászországi és a hamburgi kommunistákat, a Rajna-vidéki szeparatistákat, valamint Pomeránia és Poroszország leszerelt *Freikorps*-harcosait, akik szintén polgári engedetlenséggel kezdtek fenyegetőzni. Amikor, mindezen zavargások elfojtása után, Stresemann bejelentette a passzív ellenállási hadjárat lezárását, Hitler úgy határozott, eljött az ő ideje. November 8-án felfegyverkezve jelent meg a müncheni Bürgerbräu Kellerben tartott, előre megszervezett tömeggyűlésen, amelyen von Lossow tábornok és a bajorországi kormánybiztos is volt oly dőre, hogy vállalta a részvételt. A sörpince előtt is fegyveresek várakoztak, Hitler pedig őrizetbe vette Lossow-t és a többi előkelőséget, majd kihirdette az új német rezsim megalakítását: „A novemberi bűnözők és a birodalmi elnök kormányzatát ezennel eltávolítottam nyilvánítom. Még a mai napon, itt, Münchenben, kihirdetjük az új Nemzeti Kormányt. Azonnal megalakítjuk a Német Nemzeti Hadsereget. ... A politika irányítását én veszem át. Ludendorff a Német Nemzeti Hadsereg vezetéséért felel.”

Másnap, 1923. november 9-én, a nemzeti hadsereg magja, a *Kampfbund* menetelve elindult az egykori bajor hadügyminisztérium épülete felé, élén Hitlerrel és Ludendorff-fal. Röhm az SA-val már megszállta a hadügyminisztériumot, és ott várt a menet érkezésére. E két csoport közé felfegyverzett rendőrök ékelődtek be, akik az Odeon téren elállták Hitlerék útját. Az első kordonon Hitler átkudozta magát. A második viszont kitartott, tüzet nyitott, megölte a Hitler mellett álló férfit (aki haláltusájában magával rántotta Hitlert a földre), hasba lőtte Göringet, a Luftwaffe jövődő parancsnokát, de Ludendorffot megkímélte. A tábornok, a körülötte kibontakozó vérontással mit sem törődve, tovább masírozott, és el is érte a hadügyminisztériumot, ám addigra mindössze egy ember maradt vele. A Német Nemzeti Hadsereg széthullott.

A „sörpuccs” rövid távon banális következményekkel járt. Az összeesküvők közül kilencet bíróság elé állítottak; Ludendorffot felmentették, Hitlert öt év börtönre ítélték, amiből mindössze kilenc hónapot ült le, alig eleget arra, hogy Rudolf Hessnek (a régi bajtársnak) tollba mondja politikai manifesztumát, a *Mein Kampf*-ot. A bírósági tárgyalás mélyebb jelentőségű, hosszú távú következményekkel járt. Az utolsó szó

jogán mondott beszédében, amelyről egész Németországban mindenhol részletesen beszámolt a sajtó, és amely demagóg pályafutása során először hozta meg neki az országos ismertséget, Hitler kifejezte megkönnyebbülését, amiért a rendőrség és nem a *Reichswehr*; a hadsereg lőtt rá és a *Kampfbund-ra*. Kijelentette: „A *Reichswehr* épp-oly makulátlanul áll, mint korábban. Egy napon majd eljő az óra, midőn a *Reichswehr* a mi oldalunkon áll, a tiszték és a legénység is. ... A hadsereg, amelyet megalakítottunk, napról napra nő. ... Azt a büszke reménységet melengetem magamban, hogy egy napon eljő majd az óra, amikor ezek a nyers századok zászlóaljakká nőnek, az ezredek hadosztályokká, és a régi kokárdát felemeljük a sárból, ismét meglóbogatjuk a régi zászlókat, és eljön a megbékélés Isten végső nagy ítéletekor, amely elé felkészülten állunk.”

Ez egyszerre volt Hitler nyilvános és magánverdictje saját államcsínytaktikájáról. 1933-ban Münchenben megvallotta: „Soha eszünkben sem volt a hadsereg ellenében vinni győzelemre a forradalmat. Mi abban hittünk, hogy a hadsereggel együtt kell győzedelmeskednünk.” A müncheni puccs után Hitler határozottan taktikát váltott. Soha többé nem tett törvénytelen lépést az állam ellen, hanem ehelyett alkotmányos úton, a szavazóurnánál igyekezett megszerezni a hatalmat. A hatalom megszerzésével azonban végső célként a hadsereg és a hadügyminisztérium feletti uralom alkotmányos úton történő megszerzésére, az újrafelfegyverkezéshez szükséges hitelek megszavaztatásához elegendő parlamenti voks biztosítására tört, még ha ezt a célkitűzését nem tárta is a nyilvánosság elé. A puccskísérlet kudarcát követő tíz évben Hitler egyetlen gesztust sem tett, amiből bárki azt olvashatta volna ki, hogy nem kívánja az SA további növekedését, és a rohamosztagok létszáma 1933-ra, a hatalomátvétel előestéjére elérte a 400 000 főt, vagyis a *Reichswehr* létszámának négyszeresét. Hitler a világért sem ingatta volna meg az SA-tagokat abbéli hitükben sem, hogy amikor eljön a nagy nap, leveszik majd a barnát, felöltik a tábori szürkét, és annak a „Nemzeti Hadseregnek” a katonáiként lépnek színre, amelynek felállítását még 1923-ban Münchenben megígérte. Arra viszont gondja volt, hogy az SA-t mindenkor szigorú fegyelem alatt tartsák, elhallgattassák hőzöngését a készen állásról az erőszakos hatalomátvételre, elvegyék a kedvét annak hangoztatásától, hogy a rohamosztagok feladata nem a *Reichswehr* megerősítése, hanem végső soron a leváltása, vezetőit pedig lebeszéljék arról, hogy ne politikusként, hanem hadfiként lépjenek fel. München után Hitlernek nem maradt kétsége afelől, hogy a tábornokok, a maguk „pártok feletti” (*Überparteilichkeit*) credójával, olyan belpolitikai erőt képviselnek, amelynek elidegenítését nem engedheti meg magának.

HITLER ÉS A NÁCI FORRADALOM

A gazdaság válsága 1923-ban hamis lehetőséget kínált Hitlernek. Az újabb gazdasági válság 1930-ban is megteremtette neki a lehetőséget, és attól kezdve 1933 januárjáig, amikor átvette Németország kancellárjának hivatalát, a végletekig kifinomult és célra törő tehetséggel élt is vele. Az 1923-as katasztrofális infláció után Németországnak egészen jól sikerült talpra állnia. A nemzeti valutát stabilizálták, a hitelképességet visszaszerezték, az ipart felélesztették és modernizálták, a munkanélküliséget sikerült korlátok közé szorítani. Az 1929-ben hirtelen kirobbant világ gazdasági válság, amely egész Közép-Európa hitelképességét lerombolta, az elért eredmények legnagyobb részét semmivé tette. A 60 millió lakosú Németországban a munkanélküliség az 1929-es 1 320 000-ről egy év alatt 3 millióra nőtt, majd 4,5 millióra a következő évben, és több mint 6 millióra 1932 első két hónapjában. A szegénység megint végigsöpört az országon, a weimari köztársaság mérsékelt pártjai pedig - amelyek ortodox, Keynes előtti közgazdasági elveket vallottak, és mindennél többre tartották a költségvetési egyensúly megőrzését - képtelenek voltak megtalálni az ellenszerét. Ennek a szélsőjobb- és a szélsőbaloldal pártjai látták a hasznát, amelyek nagy ugrásokkal törtek előre az események nyomására sorra összeomló kormányok bukása után tartott parlamenti választásokon. Az 1930. szeptemberi választáson a náci párt a leadott szavazatok 18,3 százalékát kapta, de 1932 júliusára a náci már 37,3 százalékra növelték részesedésüket, és 230 képviselővel a Reichstag legnagyobb frakcióját alakíthatták meg. Alan Bullock szavaival: „13 700 000 főnyi szavazóbázissal, több mint egymillió párttagsággal, valamint az SA és az SS 400 000 főnyi magánhadseregével... [Hitler] Németország legnagyobb hatalmú politikusa volt, aki mikor bekopogtatott a kancellária kapuján, a legerősebb politikai pártot tudhatta maga mögött, amelyet Németország valaha látott.” A kommunista párt párhuzamos előretörése

határozottan kíváncsabbá tette Hitlert azon választópolgárok szemében, akiket megrettentett a bolsevizmus kísértetének felbukkanása. Ezek a német polgárok úgy vélték, a szpartakisták 1919-ben levert erőszakos mozgalma tért vissza, amikor a kommunista párt tömegtámogatása mind 1930-ban, mind 1932-ben óriásit nőtt. Az utóbbi választáson 6 millióan szavaztak rájuk, és száz helyet szereztek a parlamentben.

Magánhadsereggel a kommunisták is rendelkeztek: a Vörös Front gyakran vívott halállal végződő utcai csetepatékat az SA-val. A náci utcai erőszak a nácik ügyét mocskolta be, a kommunista utcai erőszak pedig - amely egyedül 1932 júliusában harmincnyolc náci és harminc kommunista halálát okozta - hihető veszéllyé tette a kommunista forradalmat. Ez ugyan parlamenti többséghez - amihez még az 1933-as hatalomátvétel után is hiányzott 6,2 százalék - nem juttatta Hitlert, viszont megfélemlíthette és meg is félemlítette olyan mértékben a mérsékelt politikusokat, hogy elfogadják Hitlert annak az ellensúlynak, amely „csak” radikálisan szélsőséges politizálással lép fel, és semlegesíti a forradalmi szélsőséget. A nácizmust ugyanis nem forradalmi eszmének tartották, hanem pusztán a politikai radikalizmus éppen aktuális formájának. 1933 januárjában, miután megbukott egy sor így-úgy összetakolt kabinet, Paul von Hindenburg elnöknek, Németország első világháborús hőisének miniszterei azt tanácsolták, Hitlert kérje fel a kancellári poszt betöltésére. Január 30-án beiktatták Németország új kancellárját. Ami ezután következett, az az egyetlen ember által, összemérhető idő alatt, véghezvitt gazdasági, politikai és hadügyi forradalmak közül az egyik legfigyelemreméltóbb és legteljesebb volt. Hitler 1933. január 30. és 1936. március 7. között sikeresen visszaállította Németország prosperitását, megsemmisítette ellenzékét, de ennél is tovább ment, mert a lehetőségét is felszámolta az uralmával szembeni politikai ellenállásnak, a látványosan fejlesztett német hadsereg alakjában újra megteremtette a nemzeti büszkeség elsődleges szimbólumát, majd azon zsarnoki nemzetközi szerződések hatályon kívül helyezésének szolgálatába állította ezt a fegyveres erőt, amelyek elfogadását a vereség akkor kényszerítette a német nemzetre, amikor Hitler még csak egy volt az egyszerű katonák tömegéből. Szerencséje is volt, nevezetesen jókor jött neki Hindenburg halála 1934 augusztusában és a Reichstag épületének felgyújtása 1933 februárjában. A Reichstag égése lehetővé tette, hogy addig riogasson a parlamentarizmus intézményeit fenyegető kommunista veszedelemmel, amíg sikerült a pánikba ejtett mérsékelteteket rávennie, szavazzák meg a nácikkal együtt a parlamentáris kormányzás felfüggesztését. Az így elfogadott felhatalmazási törvény felruházta Hitlert azzal a különleges joggal, hogy a szükséges hivatalos irat aláírásával akár hatályos törvényt sértő rendelkezést is kiadhasson. Hindenburg halála megnyitotta előtte az utat az elnöki jogkörnek és saját, kancellári jogkörének egyesítésére a Führer (vezér) tisztségének keretében. Ebben az újonnan kreált minőségében egy személyben, egyszerre gyakorolhatta a kormányzat és az állam fejének összes jogát. Hitler azonban nem pusztán a szerencsének köszönhette 1933 és 1936 között elért sikereit. Gazdaságpolitikáját nem alapozta tudományos elméletre, keynesiánus elméletre pedig még véletlenül sem; ám mégis a vállalt deficitre épített költségvetési politika, az állami infrastrukturális beruházások és az államilag garantált ipari modernizáció pilléreire építette, és ezeket Keynes is helyeselte volna. E gazdaságpolitikát a szakszervezeti mozgalom szisztematikus rombolása kísérte, vagyis egy csapásra kiiktattak minden intézményes akadályt a munkaerő szakmák és munkahelyek közötti szabad áramlásának útjából, és ez elképesztő hatást gyakorolt a munkanélküliségre: 1933 januárja és 1934 decembere között több mint a felével csökkent a munkanélküliek száma. A 3 millió újonnan munkába álló munkás jelentős hányada a fenséges autópálya (*Autobahn*) hálózatnak, a náci gazdasági csoda első, kívülről is látható jelképének építkezésein találta meg a megélhetését.

Mi több, Hitlernek sikerült úgy megvalósítania az ország újrafelfegyverzésének tervét, hogy nem ő rontott neki a versailles-i békeszerződés Németországot megnyomorító szabályainak, hanem kívárta, amíg a győztes hatalmak szolgáltatnak ürügyet. Az általános hadkötelezettség visszaállításának elrendelésével például 1935 márciusáig várt, ugyanis a franciák - akiket az első világháború előtti korszakhoz hasonlóan most is csökkenő születési arányszám sújtott - akkor jelentették be, hogy a kétszeresére emelik sorkatonáik szolgálati idejét. Hitlernek sikerült ezt az intézkedést olyan, Németország biztonságát fenyegető veszélyként tálalnia, ami igazolja a 100 000 főnyire korlátozott hadsereg létszámának növelését, majd március 17-én bejelentette a német légierő megalapítását is - amivel a versailles-i béke feltételei közül egy újabbat szegett meg. Még ebben a helyzetben is sikerült homályban tartania valódi szándékát, ugyanis egyez-

séget ajánlott Franciaországnak, amelyben késznek mutatkozott 300 000 főben maximálni hadserege létszámát, és a francia légierő 50 százalékában a németét. Amikor a franciák elutasították az ajánlatát, azzal lehetővé tették, hogy nagyobb méretű fegyveres erő megteremtését irányozza elő.

HITLER ÉS A TÁBORNOKOK

Az általános hadkötelezettség visszaállítása 1936-ban harminchat hadosztálynyi szárazföldi haderő alapját állította Hitler szolgálatába, ami ötszörös növekedést jelentett a *Reichswehr* hét hadosztályához képest. Az alakulatok közül egyelőre kevés rendelkezett teljes létszámmal és felszereléssel, és - amint generálisai figyelmeztették - bizonyosan nem képviseltek megfelelő szintű védelmet arra az esetre, ha Versailles-ellenes politikája katonai ellenlépéseket váltott volna ki. Amikor tehát régen dédelgetett ambícióját, a Rajna-vidék remilitarizációját kívánta megvalósítani, ismét kívárt, amíg nem adódott valami, ami legalább emlékeztetett a jogos kiváltó okra. Ez alkalommal a francia parlament szolgáltatta az ürügyet, ugyanis 1936 márciusában ratifikálta a Szovjetunióval kötött kölcsönös segítségnyújtási egyezményt. A szerződés hadba lépésre kötelezte Franciaországot abban az esetben, ha Németország agressziót követ el a Szovjetunió ellen, és Hitlernek sikerült ezt a kötelezettség-vállalást a békeszerződés azon pontja egyoldalú megszegéseként beállítani, amelyben Franciaország vállalta, hogy soha többé nem indít háborút Németország ellen, kivéve, ha arra a Népszövetség határozatban kötelezi. (A Népszövetséget egyébként szintén Versailles-ban kreálták, és Hitler már 1933-ban kiléptette belőle Németországot.) Hitler kijelentette, hogy a békeszerződés ilyen megszegése feljogosítja őt olyan intézkedésekre, amelyek erősítik Németország védelmi képességét a francia határ mentén. Ezt a logikát követve 1936. március 7-én parancsot adott a Rajna-vidék - ahol 1918 novembere óta nem állomásozott német katona - újbóli megszállására. Biztos volt benne - és nem is tévedett -, hogy a franciák nem tesznek ellenlépést az általa odarendelt haderő kiszorítására, pedig az nemhogy egy hadosztályt nem tett ki, de mindössze három zászlóaljból állt.

Hitler tábornokait ugyan nyugtalanította a Rajna-vidéki kaland, de alapvetően nem sok hajlandóságot mutattak a Führer diplomáciai vagy stratégiai helyzetmegítélésének vitatására, ugyanis addig a pillanatig a fegyveres erők - az összes többi állami intézménnyel együtt - a nemzetiszocialista forradalom legfőbb haszonélvezői voltak. Őket megkímélték a *Gleichschaltung*-tól, vagyis attól a bekebelezési eljárástól, amellyel a német élet minden szervét közvetlen náci irányítás alá vonták, mi több, az SA-nak, annak a szervezetnek a vezetőit, amely őket fenyegette *Gleichschaltung*-gal, 1934 júniusában sommásan és brutálisan legyilkolták. Hitler félig megfogalmazott ígéretét, amely szerint a rohamosztagosok egy napon majd Németország katonáivá válnak, csak annyiban váltotta be, hogy 1935 márciusa után a fiatalabb 8A-tagok zöme megkapta a behívóját, és a Wehrmacht bakái közé sorozva találta magát, azokkal a százvezetőkkel együtt, akik sohasem viselték a barna egyenruhát. A fegyveres erők minden más szervezetnél bőségesebben részesedtek az állam beruházási programjából is. Immár folyamatosan áramlottak az új hadiipari üzemekből azok a tankok és repülőgépek, amelyek elegendőek voltak a páncélos (Panzer) fegyvernem hat (hamarosan tíz) hadosztályának felszerelésére és a 2000 harci gépet csatasorba állítani tudó Luftwaffe feltöltésére. A haditechnikai fejlesztés mögött meghúzódó tervezőmunkát annak idején még Oroszországban végezték el az orosz-német barátság rövid, húszas évekbeli időszaka alatt. A békéltetési politika egyik rosszul kiszámított elemeként a brit Admirális 1935-ben beleegyezett a német haditengerészet részleges felszabadításába a versailles-i béke vonatkozó cikkelyeinek hatálya alól, és a németek azonnal hozzáláttak nagy felszíni hajók, sőt tengeralattjárók szolgálatba állításához. Az előbbiekből a Királyi Haditengerészet állományának 33, az utóbbiakból 60 százalékára kaptak engedélyt. Ez az anyagi bőség óriási mértékben megnövelte annak a Wehrmachtnak az intézményi önbecsülését, amely tizenöt, létszámban és felszerelésben egyaránt szűk esztendő után, hirtelen azon kapta magát, hogy az európai fegyveres erők első sorába emelték, majdnem ugyanolyan erős lett, mint a legerősebbek, és bármelyikénél külön a fegyverzete. Mi több, szakmai szempontból Hitler újrafegyverkezési programja az egyes tisztek karrierkilátásait is átalakította. Az ezredek átlagéletkora ötvenhat év volt 1933-ban, ám 1937-re harminckilencre csökkent, és *Reichswehr-tisztek* sokasága, akik már beletörődtek nyugdíjaztatásukba, 1937-re ezredek, dandárok, sőt hadosztályok parancsnoki pozíciójában találta magát.

A hivatásos tisztikar elcsábítása éppen úgy Hitler programjának kiszámított része volt, mint a többi, bár ő maga lényegesen nagyobb fontosságot tulajdonított neki, és joggal. Az SA-hoz mindig is kétszínűen viszonyult: „a küzdelem időszakában”, 1933 előtt rászorult ugyan az SA által képviselt politikai harci erőre, és szívesen fel-, valamint ki is használta azt, ám benne magában túlságosan is ott rejtett az igazi veterán, a tapasztalt „frontharcos” ahhoz, hogy ezekben a garázda utcai legénykedőkben valóban katonáskodásra alkalmas emberanyagot lásson. Hitler igen sok tekintetben hadügyi sznob volt - és jó okkal: végigharcolta az első világháborút, többször megsebesült, és vitézségével magas kitüntetést érdemelt ki. A hadseregnek, amelyet újra meg akart teremteni, arra a régre kellett hasonlítania, amelyben egykor szolgált, nem pedig valami tábori szürkébe öltöztetett, züllött politikai milíciára. Az 1934. júniusi „vér-tisztítás” (a hosszú kések éjszakája), amelynek keretében megszervezte Röhm és a félkatonai szervezet többi, a tábornoki rangot a politika ugróiskoláján végigszökellve elérni vágyó, radikális vezetőjének legyilkolását, biztosította Hitler elképzelésének érvényesülését. Az SA soraiban végzett tisztogatás egyik következménye a náci párt másik, az SA-val rivalizáló fegyveres testületének felemelkedése lett - így tett szert mind nagyobb hatalomra a fekete inges *Schutz-staffel* (SS), a Heinrich Himmler vezette, roppant fegyelmezett, elit rendgárda.

A tábornokok ugyan gondosan ügyeltek, nehogy tudomásuk legyen az 1934-ben elkövetett gyilkosságokról, ám az ügy eredményeképpen Hitler hatalmasat nöött a szemükben. Ennek fordítottját nem állíthatjuk. Hitler hadügyi sznobizmusának volt egy szigorúan kijelölt határa. Ő a harcért volt oda, nem pedig a rendfokozatot és a beosztást imádta. Amint pontosan tudta, a Wehrmacht elitjébe tartozók közül sokan - nevezetesen az egykori nagyvezérkar tisztjei, nem egy mostani rangidős katonai vezető - az első világháborúban nem harcoltak a frontvonalban, mert elméjüket túl értékesnek ítélték ahhoz, hogy a különféle vezetési törzseknél előrébb kockára tegyék. Ezért aztán mind a szakmai, mind a társadalmi fölényeskedésük igencsak irritálta. Hitler számtalan sérelmet őrizgetett és ápolt gondosan magában, s ezek egyike még a müncheni bírósági tárgyalásra datálódott. Ott és akkor von Lossow tábornok, nyúlászú szövetségese, tanúvallomásaiban kijelentette, Hitlert nem tekintette többnek, mint „politikai kisdobosnak”. Az államügyész még sőt is szórt a friss sebbe, amikor ő meg azt találta mondani, hogy az, akinek csak a politikai dobját kellett volna püfölnie, „nem átalotta megengedni magának, hogy az események messzebb sodorják, mint ahol a helye kijelöltetett”. Immár Hitler volt az, aki mindenhol és mindenkinek kijelölte a helyét - kivéve a hadsereget, amely megőrizte az ellenőrzést saját előléptetési rendszere felett. Csakhogy a tábornokok továbbra is azokat a tiszteket részesítették előnyben, akiknek ugyanarra a félénk srófra járt a gondolkodásuk, mint az övék a Rajna-vidék remilitarizálásának ügyében, s ezért Hitler úgy döntött, véget vet az addig alkalmazott rendszernek. Neki a hadsereg arra kellett, hogy háborút vívjon, olyan vezetők parancsnoksága alatt, akik elszánták magukat a bosszúállásra az 1918-as győzteseken, valamint az általuk a német vereség rommezején kreált államalakulatokon.

Werner von Fritsch, a hadsereg főparancsnoka még a nyúlászúek közül is kiemelkedett óvatosságával: 1937 novemberében négy szemközti kihallgatást kért Hitlertől, hogy nyomatékosan eltanácsolja minden olyan lépéstől, amivel háborút provokálhat. Két hónappal később Werner von Blomberg tábornoknak, a hadügyminiszternek a meggondolatlan újránősülése lehetőséget adott Hitlernek, hogy megszabaduljon mindkét generálistól, Blomberg ifjú arájáról ugyanis kiderült, hogy korábban prostituált volt. A miniszter várható utódja, a nőtlen Fritsch szóhoz sem jutott, amikor koholt bizonyítékok alapján homoszexualitással vádolták meg. A két kikényszerített nyugdíjazás nem hozta meg Hitlernek azonnal azokat a harcias generálisokat, akikre vágyott, viszont ürügyet szolgáltatott neki egy új, haderőnemek felett álló főparancsnokság létrehozására a hadügyminisztérium helyett. A legmagasabb szintű stratégiai tervezés ezentúl az *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW) kizárólagos hatáskörébe tartozott, ennek a vezetési szervnek az élére pedig önmagát állította a Führer. Ez sorsdöntő lépés volt, ugyanis 1938 volt az az év, amelyben Hitler ártért az újrafegyverkezésről a diplomáciai offenzívára. 1937. november 5-én már vázolta szándékait fegyvernemi parancsnokainak. Akkor azt fejtegette, aligha valószínű, hogy Nagy-Britannia és Franciaország katonai erővel száll szembe Németországgal, ha az keleten lépéseket tesz katonai pozíciója erősítésére. Előbbségi listájának élére Ausztria és a Birodalom egyesítését sorolta (*Anschluss*), kihasználva az ottani német nacionalisták lelkesedését; a második helyre Csehszlovákia németek lakta részének, a Szudéta-vidék-

nek az annektálása került. Abban is reménykedett továbbá, hogy Olaszországot, Ausztria érdekeinek oltalmazóját, hamarosan Németország oldalára tudja állítani, mégpedig a diktátortársával, Mussolinival kötött formális szövetség révén. Lengyelországot, amely hosszabb távú terveiben szerepelt, véleménye szerint megbénítja majd a német lépések gyorsasága.

Mussolini 1937 novemberében valóban hajlandónak bizonyult elfogadni egy bizonyosfajta szövetséget a németekkel, a Szovjetunió ellen irányuló antikomintern paktumot (amelyet eredetileg egy évvel korábban kötött Németország és Japán), és ilyenképpen megerősítették az 1936. októberi „Róma-Berlin-tengely” egyezményt. 1938 márciusára Hitler úgy érezte, rendelkezik az Ausztria bekebelezéséhez szükséges mozgásszabadsággal. Először azt követelte, helyezzenek osztrák nácikat kormányzati kulespozíciókba. Amikor Kurt von Schuschnigg, Ausztria kancellárja ezt megtagadta, az osztrák nácik vezérét, Arthur Seyss-Inquartot utasították, hogy nyilvánítsa magát egy ideiglenes kormány fejének, és kérjen német beavatkozást. Március 12-én bevonultak a német csapatok, másnap bejelentették az Anschluss életbe lépését, március 14-én pedig Hitler diadalmenetben bemasírozott Bécsbe, a városba, ahol boldogtalan és céltalan ifjúságát töltötte. Nagy-Britannia és Franciaország tiltakozott, de többet nem tett. Tehetetlenkedésük volt az a megerősítés, amire Hitler várt, mert ebből megtudta, hogy nyugodtan belevághat Csehszlovákia ellen tervezett diplomáciai offenzívájába. Áprilisban hadművelleti tervek kidolgozására utasította az OKW-t, ugyanakkor a szudétanémetek körében működő náci csoportok a csehszlovák államtól való elszakadás követelésére kaptak parancsot. Augusztusban Hitler októbert tűzte ki a katonai akció időpontjául, szeptember 12-én pedig, miközben ő tüzes csehellenes beszédet mondott Nürnbergben, a német csapatok felvonultak a határra.

A kialakult „cseh válság” háborúval fenyegetett, habár az nem látszott kristálytisztán, kik vívják majd ezt a háborút. A csehek nem voltak eléggé erősek ahhoz, hogy külső segítség nélkül ellenálljanak az újrafelfegyverzett Wehrmachtnak, viszont a Vörös Hadsereg, a segítség egyetlen elérhető forrása, csak Lengyelország területén vonulhatott volna át (vagy Románián, de a románok már németbarátok voltak). Ehhez a manőverhez viszont a lengyelek, a maguk oroszokkal szembeni, mélyen gyökerező ellenérzésével és jogos gyanakvásával, nemigen szándékoztak hozzájárulni. A britek és a franciák sem látták volna szívesen az orosz beavatkozást Közép-Európában, és bár Franciaországnak érvényes szerződése volt Csehszlovákiával, továbbá mind Nagy-Britannia, mind Franciaország felismerte, a becsület és a józan megfontolás egyaránt azt követeli, hogy ne engedjék feldarabolni Csehszlovákiát, nem láttak más gyakorlati lehetőséget a megoltalmazására, csak saját, nyugaton megvalósítható katonai fellépésüket - ettől viszont mindkét állam kormányzata és népe visszariadt. Ráadásul egyikük sem modernizálta még fegyveres erőit, bár vonakodva belefogtak már a fegyverkezésbe; ami még ennél is lényegesebb, egyikükben sem fejlődött még ki az akarat, hogy tiltakozásuknak erővel adjanak nyomatékot. Ez utóbbi fogyatékoságukat száználmas példák sorával tárták a világ elé, amelyekben nem sikerült a Népszövetség gépezetét felhasználniuk az agresszorok elleni kollektív fellépés megszervezésére - sem 1931-ben, amikor Japán Mandzsúria ellen, sem 1937-ben, amikor Kína ellen követett el agressziót, de 1936-ban sem, amikor Olaszország volt az agresszor Etiópiában. Ezért azután Édouard Daladier, a francia és Neville Chamberlain, a brit miniszterelnök azt tanácsolta Eduard Benes csehszlovák köztársasági elnöknek, hogy fogadja el és teljesítse Hitler követeléseit, még akkor is, ha a Szudéta-vidék átengedése egyben állama határvédelmi erőrendszerének átengedésével jár. Márpedig attól a perctől, amikor ezeket átadják, Csehszlovákiát többé semmi sem oltalmazza a további német követelésekkel szemben. Benes mégsem látott más kiutat, mint a német diktátum elfogadását, hiszen a nyugati demokráciák nem voltak hajlandóak kiállni mellette. A válság már megoldódni látszott, ám szeptember 22-én Hitler úgy határozott, súlyosbítja feltételeit. Nem várta be az új határt kijelölő nemzetközi bizottság döntését, hanem azonnali hatállyal követelte a Szudéta-vidék átadását. A hüvelykszorító csavarjának ez az újabb megszorítása provokálta ki a „München” néven elhíresült nemzetközi válságot, ugyanis ebbe a városba utazott Chamberlain és Daladier, hogy szeptember 29-30-án ismét egyezkedjen Hitler-rel. Egész sorozatnyi, nyúlászú defetizmussal végigtárgyalt találkozáson vettek részt, és még annál is többet engedtek Hitlernek, mint amennyit ő eredetileg követelt.

Szokás kijelenteni, hogy München a „békéltetés végét” jelezte; az biztos, hogy Daladier és Chamberlain megkönnyebbülést mutatva utazott haza, ám ugyanakkor azzal a meggyőződéssel - amit Chamberlain erő-

sebben átérezett, mint Daladier -, hogy ettől kezdve rohamléptekben kell folytatni az újrafegyverkezést. Sokkal pontosabban ragadjuk meg azonban a lényegét, ha azt mondjuk, München jelöli azt a pillanatot Hitler agresszív diplomáciai hadjáratában, amikor felhagyott az óvatossággal, és vállalni kezdte azokat a kockázatokat, amelyek fokozatosan megkeményítették a nyugati demokráciák akaratát, hajlandóvá tették őket a kihívások kemény megválaszolására, majd végül az erőnek erővel való szembeállítására. A fordulatot az váltotta ki, ahogyan Hitler a megfélemlített Csehszlovákiával bánt. Alig hat hónappal azután, hogy elragadta tőle a Szudéta-vidéket, 1939. március 11-re megszerveztette, hogy a maradék állam szlovák felében működő, németbarát szeparatista párt kiáltsa ki az országrész elszakadását, majd kérje fel őt az új állam protektorának. Amikor az új cseh elnök, Emil Hácha, megjelent Berlinben tiltakozni, fizikai kényszerrel vették rá, hogy kérje egész Csehszlovákia német protektorátus alá helyezését. Másnap, március 15-én, a német csapatok bevonultak Prágába. Alig maradt elegendő idő a díszőrség és a védőkordon felállítására, Hitler olyannyira a sarkukban száguldott be a városba.

Csehszlovákia meggyalázása cselekvésre sarkallta a demokráciákat. A francia minisztertanács megegyezett abban, hogy amikor Hitler legközelebb lép, meg kell állítani. Március 17-én Chamberlain nyilvánosan bejelentette, ha a kis államokat további támadás éri, Nagy-Britannia „minden rendelkezésére álló erővel” ellen fog állni. Ez egyértelmű figyelmeztetés volt: Hitler ettől kezdve a háborút kockáztatja. Hitler el sem hitte a fenyegetést, és meg sem ijedt tőle. Már január óta fenyegette Lengyelországot, az államot, amely a legnagyobb szeletet kapta az 1918 előtti Németország területéből, beleértve Kelet-Poroszországot, valamint a német nyelvű Danzig szabad várost a Birodalom törzsterületétől elválasztó „korridort”. A lengyelek makacs elszántsággal álltak ellen Hitler minden fenyegetőzésének, és ezt akkor is folytatták, amikor március 23-án, mintegy szándékai komolyságát bizonyítandó, Hitler elfoglalta Memel kikötővárosát, amely korábban népszövetségi terület volt Lengyelország határán, de 1918-ig a Német Birodalom részét képezte. A lengyelekben főként az a tudat tartotta a lelket, hogy Nagy-Britannia és Franciaország biztonságuk szavatolására készül, és valóban, március 31-én, nyolc nappal azután, hogy bejelentette, támadás esetén megvédi Belgiumot, Hollandiát és Svájcot, Nagy-Britannia és Franciaország közös deklarációban garantálta Lengyelország függetlenségét. Két héttel később, április 13-án, álláspontjuk keményedését demonstrálandó, hasonló garanciát adtak Romániának és Görögországnak is, miután Mussolini - Hitlert utánozva - anektálta Albániát.

A növekvő válság középpontjában azonban Lengyelország állt, Franciaország és Nagy-Britannia pedig a Szovjetuniónak a védelmi egyezménybe történő bevonásában remélte megtalálni e krízis megoldását, bár a nyugati hatalmak tudták, hogy a lengyelek ösellenségüktől csak vonakodva fogadnak el bármiféle segítséget. Maguk a franciák és a britek sem bíztak igazán a szovjetekben, továbbá mélységes utálatot éreztek a szovjet politikai rendszer iránt. Ezen érzéseiket a szovjetek szívből viszonzták. Lengyelország ellenállása nélkül azonban talán még így is elérhették volna a megegyezést, csak hogy a lengyelek hajthatatlannak bizonyultak, és még csak mérlegelni sem voltak hajlandók a Vörös Hadsereg működését államuk területén. Gyanították ugyanis - teljes joggal -, hogy az oroszok Lengyelország területének jelentős hányadát meg akarják szállni, majd nagy valószínűséggel megszállva is akarják tartani, mintegy beavatkozásuk jutalmaként. A britek és a franciák nem tudták területi kompenzációval rábírní Sztálint, hogy velük együttműködve avatkozzék be egy esetleges nemzetközi válságba, és 1939 nyarán elakadtak a nyugati demokráciák és Sztálin tárgyalásai.

Ezzel szemben Hitlernek módjában állt igencsak csábító ellenszolgálatást ajánlani. Azon a tavaszon és nyáron ő is szórványos tárgyalásokat folytatott Sztálin államával - egy sor jeltől bátorítva, amelyek mind azt sugallták, hogy Oroszországnak nincs kedve kockáztatni a háborút még egy olyan, saját nyugati határa biztonsága szempontjából fontos ország jövője kedvéért sem, mint Lengyelország. A diplomata tapodtat sem látszottak haladni, ugyanis egyik oldal sem fedte fel a lapjait. Július végén azután Hitler úgy döntött, megreszkíroz egy alig leplezett ajánlatot: ő hagyná, hogy Sztálin jókora szeletet hasítson le Kelet-Lengyelországból, ha a szovjet diktátor vállalja, hogy nem akadályozza a nyugatról induló német inváziót. Az oroszok élénk érdeklődést tanúsítottak, és a két külügyminiszter, Molotov és Ribbentrop, augusztus 22-én Moszkvában aláírt egy meg nem támadási szerződést. Az egyezmény titkos záradékai gyakorlatilag felha-

talmazták a Szovjetuniót, hogy német-lengyel háború esetén a Visztula vonaláig annektálja Kelet-Lengyelországot, továbbá a balti államokat: Lettországot, Litvániát és Észtországot.

Lengyelország sorsa ezzel megpecsételődött. Június 15-én a német szárazföldi haderő vezérkara, az *Oberkommando des Heeres (OKH)* véglegesítette a lengyel hadjárat tervét. Két hadseregcsoport - az Észak és a Dél - egyidejű támadását irányozták elő Varsó mint hadműveleti cél felé. Mivel Észak-Lengyelországgal szemben domináns pozíciót foglalt el a német Kelet-Poroszország tartomány, Dél-Lengyelország pedig a korábbi Csehszlovákiával, immár a Német Birodalom csatolt részeivel volt határos (a Cseh-Morva Protektorátus és a szlovák bábállam alakjában), Lengyelország eleve átkarolt helyzetben várta a támadást mindkét, roppant sebezhető határa teljes hosszában. Erőrendszere nyugaton feküdt, Alsó-Szilézia iparvidékét fedezte, és a Csehszlovákia német megszállása óta eltelt rövid idő nem tette lehetővé további erősítések kiépítését. A lengyel kormányt természetes módon az ország leggazdagabb és legnépesebb régiójának védelme foglalkoztatta; egyelőre semmit sem tudott a Molotov-Ribbentrop-paktumról és ezért a seregei hátát fenyegető orosz veszedelemtől sem; továbbá számított a franciák brit segítséggel indítandó támadására Németország nyugati határán, amely majd német hadosztályokat von el keletről attól a pillanattól kezdve, hogy a Wehrmacht megindul.

Hitler másmilyen számvetést készített. Úgy vélte, mint kiderült, helyesen, hogy a franciák nem támadják meg nyugaton, ahol mindössze negyvennégy hadosztálynyi véderőt hagyott - szemben a francia hadsereg száz hadosztálynyi névleges erejével -, a britek pedig vajmi keveset érhetnek Németországnak annyi idő alatt, amennyit ő a lengyelországi hadjáratra szánt. Hitler rendelkezett azzal az előnnyel, hogy ő már mozgósította a fegyveres erejét, a franciák és a britek viszont még nem. Még nagyobb előnye volt, hogy számszerű túlerőt élvező csapatokat vonultathatott fel a lengyelek ellen, mérhetetlen minőségi fölényben lévő felszereléssel. A német Észak és Dél hadseregcsoport együttesen nagyjából hatvankét hadosztályt számolt, amelyek közül hat volt a páncélos és tíz a gépesített, és ezt a földi erőt 1300 korszerű harci repülőgép támogatta. A lengyelek ugyan már júliusban, amikor a háború közelsége bizonyossá vált, megkezdtek a mozgósítást, mégsem vonultatták fel teljes erejüket még szeptember 1-re sem. Mindent beleszámítva negyven hadosztályt alakítottak, amelyek között egyetlenegy páncélos sem akadt. A lengyelek kevés, régi típusú és többnyire könnyű harckocsival rendelkeztek, amelyek egyetlen dandár felszerelésére voltak csak elegendők. Légierjük 935 gépének a fele elavult.

A LENGYELORSZÁGI HADJÁRAT

Hitlernek azonban még mindig szüksége volt ürügyre. Augusztus 25-én rövid időre megriadt, amikor hírt vett, hogy Nagy-Britannia szabályos szövetségi szerződést kötött Lengyelországgal, amelyben garantálta védelmét bármely harmadik fél támadásával szemben, és ekkor pár napi - eredménytelen - diplomáciai huzavona következett. Augusztus 28-án azonban formálisan felmondta az 1934-ben Lengyelországgal kötött megneemtámadási egyezményt, amelynek aláírásakor a lengyel hadsereg létszáma még jelentősen felülmúlta a Wehrmachtét, majd augusztus 31-én este hírt vett a sziléziai határváros, Gleiwitz közelében elkövetett „lengyel agresszió”-nak. Az incidenst valójában az ő egyik SS-alakulata hajtotta végre, gondos előkészítés után. Másnap hajnalban, 4 óra 45 perckor, harckocsijai megkezdtek az átkelést a határon. Mivel Hitler azt a látszatot keltette, hogy Lengyelország támadta meg Németországot, nem adott ki hadüzenetet.

Szeptember 1-jén estére a lengyel légierő nagyjából megszűnt létezni, sok gépét ugyanis a földön sikerült meglepnie és elpusztítania a Luftwaffénak, amely ugyanakkor a lengyel vezetési törzseket, közlekedési és távközlési hálózatot, valamint a városokat is bombázta. A Wehrmacht valamennyi szárazföldi alakulata gyorsan teret nyert. Szeptember 3-án a francia és a brit kormány külön ultimátumban követelte a német csapatok azonnali kivonását Lengyelországból. Mindkét ultimátum határideje még aznap lejárt, és ezzel beállt a hadiállapot a két nyugati hatalom és Németország között. Addigra azonban a Pomerániából előre nyomuló német 4. hadsereg felvette a kapcsolatot a Kelet-Poroszországból támadó 3. hadsereggel, és elvágta a Danzigba és Gdyniába vezető „lengyel korridort”, Lengyelország tengeri kijáratát. Szeptember 7-re, miután elbukott az a lengyel kísérlet, hogy Varsótól nyugatra, a Warta folyó vonalán feltartóztassák a

támadókat, a német 10. hadsereg dél felől 58 kilométernyire megközelítette a fővárost. Ugyanakkor az északról támadó 3. hadsereg elérte a Narew folyót, vagyis mindössze 40 kilométernyire állt. A német haditervet ekkor megváltoztatták. A németek arra számítottak, hogy a lengyel haderő zömét a Visztulától - amelynek partján Varsó is fekszik - nyugatra ejtik kelepcébe. Gyors elszakadó hadmozdulatokkal azonban nagyszámú alakulatnak sikerült átkelnie a folyón, majd a fővároshoz vonulni, hogy ott védelmi csatát vívjanak. A német parancsnokok ezért elrendeltek egy második, mélyebb átkarolást, amelynek a Bug folyó vonalán kellett összezárulnia, vagyis Varsótól 160 kilométerre keletre. Az első és egyetlen válság, amelybe a németek a lengyelországi hadjárat során kerültek, e bekerítő hadművelet közben alakult ki. A lengyel Poznan Hadsereg, a Visztulától nyugatra bekerített lengyel seregeket egyike, megfordította arcvonalt, és hátba támadta a német 8. és 10. hadsereget. E támadás első csapása súlyos veszteségeket okozott a német 30. hadosztálynak, amelyet sikerült meglepni. Elkeseredett katlancsata következett, amely szeptember 19-én 100 000 lengyel katona fogságba ejtésével ért véget.

Szeptember 17-re Varsót körülfették. A helyőrség harci kedvét a lakosság terrorizálásával igyekeztek megtörni, ezért a Luftwaffe és a német tüzérség a végső kapitulációig, szeptember 27-ig folyamatosan bombázta a várost. A lengyelek még meglévő reményeinek, hogy sikerül kitörni kelet felé és a Pripjaty-mocsarakkal határos, rosszul járható, isten háta mögötti vidéken folytathatják az ellenállást, szeptember 17-én egyszer s mindenkorra véget vetett a Vörös Hadsereg, amikor Belorusz és Ukrán Frontjával átlépte a határt. A németek már korábban, szeptember 3-án és 10-én is kérték a szovjet segítséget. A hadjárat során fogságba esett 910 000 lengyelből kb. 217 000-et az oroszok fogtak el. Október 6-ra a lengyel ellenállás mindenütt véget ért. Nagyjából 100 000 lengyel Litvániába, Magyarországra és Romániába menekült, sokan azután eljutottak Franciaországba, majd később Nagy-Britanniába, ahol is megalakították a száműzött lengyelek haderejét és folytatták a harcot - gyalogosként a franciaországi hadjáratban, pilótaként az angliai csatában, és később számos más hadszíntéren - egészen a háború legutolsó napjáig.

A hadjárat lezárultával a Wehrmacht, amely 13 981 halottat veszített, azonnal megkezdte győzedelmes hadosztályai átcsoportosítását nyugatra, a Siegfried-vonal vagy másik nevén a Nyugati Fal megszállására és a britek és franciák elleni hadjárat előkészítésére. A nyugati hatalmak egyébként kísérletet sem tettek rá, hogy elvonják a német erőket a lengyelországi hadszíntérről, kivéve egyetlen apró, szeptember 8. és október 1. között lezajlott tevékenységsorozatot, amely a „Saar-offenzíva” néven vált ismertté. A lengyelországi hadjárat egyetlen azonnali hatású katonai következményére nem nyugaton, hanem keleten került sor. Az oroszok kihasználták a Molotov-Ribbentrop-paktum feltételeibe foglalt lehetőséget: kikövetelték Litvániától, Lettországtól és Észtországtól, hogy területükön csapatokat állomásoztathassanak. Ez a lépés végső soron oda vezetett, hogy a három államot 1940 júniusában beolvasztották a Szovjetunióba.

A TÉLI HÁBORÚ

Sztálin Finnország ellen is fellépett, ám összességében sokkal kevesebb haszonnal. Finnország 1809 és 1917 között az orosz birodalom részét képezte. Amikor a finnek az orosz polgárháború alatt megküzdöttek az oroszokkal meg a saját bolsevikjaikkal, és kivívták függetlenségüket, olyan határt jelöltek ki számukra új államuk és a Szovjetunió között, amely Sztálin szerint - stratégiai szempontból - túlságosan közel húzódott Leningrádhoz és a szovjet balti kikötőkhöz. 1939. október 12-én, egy héttel azután, hogy Lettország képviselői aláírták a hazájukra kényszerített szerződést a szovjetekkel, a Szovjetunió a finn kormánnyal szemben is követeléseket támasztott. Haditengerészeti támaszpontok használati jogát igényelték, valamint egy jókora területsáv átadását a Leningrádhoz vezető Karéliei-földszoroson. A finnek november 26-ig, amikor a Szovjetunió megrendezett egy határincidenst, makacsul elutasítottak minden követelést. November 30-án az oroszok négy tábori hadseregbe szervezett harminc hadosztállyal megtámadták Finnországot; ezért az otromba agresszióért december 14-én kizárták őket a Népszövetségből. A Szovjetunió végül egymillió katonát vetett be ebben a hadjáratban. A Finnek, bár teljes mozgósított haderejük létszáma sohasem haladta meg a 175 000 főt, ügyesen és sikeresen védekeztek. A finn akkoriban talán Európa valamennyi népe közül a leginkább hadakozásra termett és bizonyosan a legteljesebb volt. Hazai erdőségeik hóval bo-

rított vadonjában manővereztek az utak mentén támadó oroszok körül, a motti, azaz „erdőirtó” taktika alkalmazásával elvágták és bekerítették ellenfeleiket, akiket rendszerint összezavart és demoralizált ez a harc-eljárás, amelyre kiképzésük nem készítette fel őket. Amíg a finn hadsereg főerői a Karéliei-földszoroson kiépített Mannerheim-vonalat védték - amelyet a finn főparancsnokról, az 1918-as függetlenségi háború egykori győztes vezéréről neveztek el -, a Ladoga-tó és a Fehér-tenger között húzódó hosszú keleti szárnyon kisebb önálló alakulatok sorra támadták meg, kerítették be és semmisítették meg a szovjet hadosztályokat.

Decemberben a Finnek erejéből még ellentámadásra is futotta a Karéliei-földszoroson, miután kifulladt az a szovjet hadművelet-sorozat, amelyet Mannerheim „egy rosszul vezényelt zenekar előadásához hasonló” minősített. Januárra azonban az oroszoknak sikerült felmérniük, kikkel állnak szemben, felismerték, milyen nagy mértékben alábecsülték a Finnek katonai erőit, és felvonultatták a legyőzésükhöz szükséges túlerőt. Február folyamán nyers erővel átverekedtek magukat a Mannerheim-vonalon, s közben olyan súlyos veszteségeket okoztak a védőknek, hogy a finn kormány kénytelen volt belátni, országa csekély népessége képtelen azokat elviselni. A Finnek március 6-án kérték a békefeltételeket, majd március 12-én aláírták a háborúnak véget vető szerződést. Vállalták az októberi szovjet követelések teljesítését; a harcok megindulása óta 25 000 halottat veszítettek. A Vörös Hadsereg viszont 200 000-et veszített, akiknek valószínűleg a többségét alkották azok a katonák, akik a bekerített, utánpótlásuktól elvágott alakulatokban fagytak halálra. A „Téli Háború”, amelyet 1941 júniusa után „a folytatólagos háború” alakjában vívtak tovább, olyan megrázó élményben részesítette a Szovjetunió vezetőit, amelynek hatására gondosan mérlegelt, visszafogott álláspontot képviselve mentek bele az újabb béketárgyalási folyamatba.

Egy röpké pillanatra Finnország példája biztatást nyújtott a tengelyhatalmak valamennyi ellenfelének, a Molotov-Ribbentrop-paktum nyomán pedig a világ közvéleménye 1940-ben a Szovjetuniót is a tengelyszövetséghez sorolta. Nagy-Britannia és Franciaország még azt is mérlegelte, hogy katonai segítséget küld Finnországnak, sőt mindkét állam fegyveres erőinek téli harcra alkalmas alakulatai tettek is bizonyos előkészületeket. A jövőbeli szovjet-nyugati kapcsolatok szempontjából igen szerencsés módon a finnek békét kértek, mielőtt a nyugati csapatokat útnak indították volna.

A SKANDINÁVIAI HADJÁRAT

A Téli Háború befejeződése azonban nem vetett véget Észak-Európában a brit-francia katonai tevékenységnek. A skandináviai viszonyok alakulását élénk figyelemmel kísérő német haditengerészet adatai szerint a Finnországnak szánt nyugati katonai segítség minden bizonnyal Norvégián át jutott volna el a finnekhez, s ezzel nemcsak Norvégia semlegességét sértették volna meg, de veszélyeztették volna Németország hozzáférését a hadigazdasága szempontjából létfontosságú vasérchez is, amit a svédországi Kiruna-Giällivare térségben működő bányákból importáltak. Hitler vezértengernagya, Erich Raeder egyébként is nagyon fontosnak tartotta volna észak-norvégiai támaszpontok megszerzését, hogy flottája onnan operálhasson a brit Királyi Haditengerészet ellen, éppen ezért 1939 őszén és telén mindvégig követelte Hitlertől Norvégia inváziójának engedélyezését, még mielőtt a szövetségesek teszik meg ezt a lépést. Hitlert mindekelőtt a küszöbönálló nyugati támadása foglalkoztatta, és nem engedte, hogy arról bárki vagy bármi elterelje a figyelmét. Decemberben azonban, miután Raeder megszervezte a norvég náci vezetőjének, Vidkun Quislingnek Berlinbe hozatalát, a Führer hozzájárult, hogy az OKW felmérje, érdemes-e megszállni Norvégiát. Február közepén azután olyan sérelem érte az önérzetét, amely egy csapásra eloszlatta a közönyt.

A háború kitörésekor az egyik német „zsebcsatahajó”, az *Admiral Graf Spee*, portyázó hadjáratot indított a brit kereskedelmi hajózás ellen az Atlanti-óceán déli térségében, ám végül három brit cirkáló sarokba szorította Uruguay partjai előtt. Az 1939. december 13-án vívott La Plata-i csata után a német parancsnok hajója elsüllyesztésére kényszerült a Montevideo kikötője előtti vízen. Az esemény lelkesítőleg hatott a brit közvéleményre, Hitlert viszont éktelen haragra gerjesztette, mert a német felszíni hajóhad megaláztatását látta benne. Február 16-án azután Hitlert még jobban kihozta a sodrából az az incidens, melynek során a

Graf Spee-t portyája során ellátó egyik segédhajót, az *Altmark*-ot norvég felségvizeken feltartóztatta a brit *Cossack* romboló, és kiszabadította róla a *Graf Spee* által fogságba ejtett 300 brit kereskedelmi tengerészt. Hitler egy pillanat alatt úgy határozott, hogy a briteket egyszer s mindenkorra ki kell szorítani a norvég felségvizekről, ezért azután a megfelelő haditerv kidolgozására utasította Nikolaus von Falkenhorst tábornokot, egyik hegyi hadviselési szakértőjét. Falkenhorst gyorsan eljutott arra a következtetésre, hogy kívánatos lenne Norvégiába vezető „szárazföldi hídként” megszállni Dániát, és március 7-re Hitler ki is jelölt nyolc hadosztályt erre a hadműveletre. Így álltak az előkészületek, amikor a német hírszerzés jelentette, hogy lefűjték a szövetségesek norvégiai beavatkozásának tervét - amely Hitler szokásos ürügyét biztosította volna a következő agresszióhoz. Raeder tengernagynak ennek ellenére sikerült meggyőznie a Führert a hadművelet stratégiai szükségszerűségéről, és április 7-én kifutottak a csapatszállító hajók.

A hadviselésre teljességgel felkészületlen, szinte fegyvertelen és Németország vele szemben táplált ellenséges szándékairól mit sem sejtő Dánia azonnal kapitulált, amikor április 9-én, csapataik partraszállásának reggelén, a németek Koppenhága légi bombázásával fenyegetőztek. A norvégokat is sikerült meglepni. Ők azonban készen álltak a harcra, és Oslónál a kikötőt védő erőd ösöreg - német gyártmányú - ágyúi elsüllyesztették a német *Blücher* nehézcirkálót. Sikerült annyi időre feltartóztatni az inváziós flottát, amennyi elég volt a kormány és a királyi család elmeneküléséhez, és a norvég vezetők eljutottak Nagy-Britanniába. A csekély létszámú norvég hadseregnek az első csapásokat átvészelt erői a tőlük telhető legjobban megszervezték magukat, igyekeztek akadályozni a németek előrenyomulását a tengerpart mentén az ország központi részén található városok, Andalsnes, Trondheim és Namsos felé, ugyanakkor szembeszálltak a távoli északon, Narviknál partra tett német haderővel is. Nem kellett azonban magányosan küzdeniük. Az elmaradt finnországi beavatkozásnak köszönhetően mind a briteknek, mind a franciáknak rendelkezésükre állt egy-egy indulásra és partraszállásra kész csapatkontingens. Április 18. és 23. között 12 000 brit és francia katonát hajóztak ki Trondheimtől északra és délre, és ez a sereg megindult, hogy feltartóztassa az Oslo felől a Gudbrandsdal és az Osterdal két nagy völgyén északra nyomuló németeket. Április 25-én az élen haladó brit dandár vereséget szenvedett a Gudbrandsdal völgyében, kénytelen volt Andalsnesből tengeri úton visszavonulni, majd felvette a kapcsolatot a Trondheim környékén partra tett brit különítménnyel, és segédkezett az összes szövetséges csapattest május 3-i kivonásában Namsos kikötőjén át.

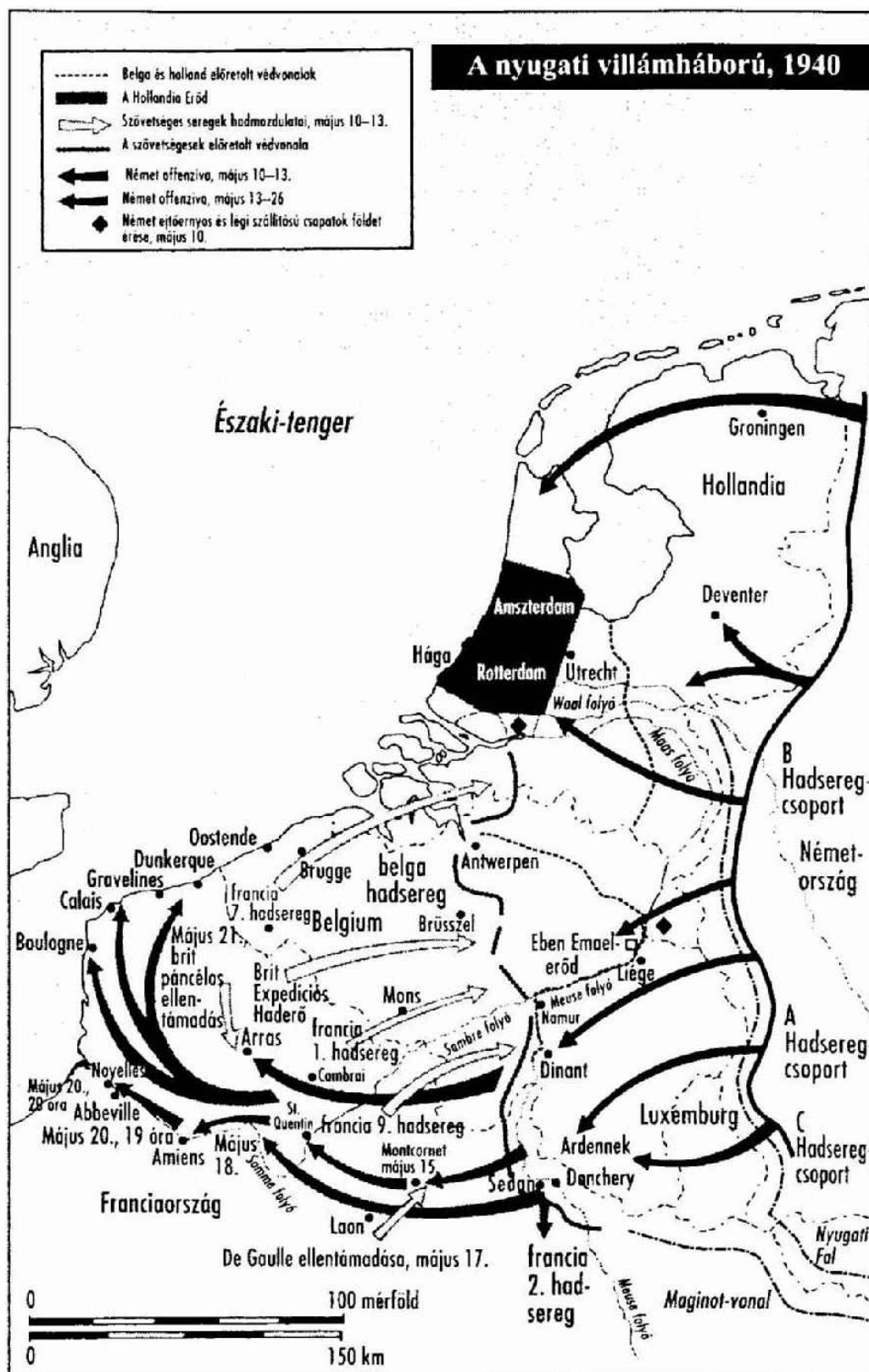
Északon az ellenkező véglet felé lendült a hadiszerencse ingája. A két narviki ütközetben, április 10-én és 13-án, a német haditengerészet súlyos vereséget szenvedett: a túlerejű brit hajóraj gyakorlatilag megsemmisítette az Eduard Dietl tábornok hegyicsapatait szállító német rombolórajt. A narviki fjordokban tíz rombolót süllyesztettek el, rajtuk Dietl különítményének jelentős részével. Dietlnek mindössze 2000 hegyivadással és 2600 haditengerésszel sikerült kivergődnie a partra, hogy ott szembeszálljon a 24 500 főnyi szövetséges haderővel, amelynek a norvégok vitéz 6. hadosztálya is részét képezte. Dietl április 14-től bekerítve harcolt Narviknál, s végül kitörni kényszerült, hogy visszavonulhasson a svéd határ felé, amelyet május végén ért el. A szövetségesek franciaországi frontjának összeomlása azonban ezen a ponton véget vetett a skandináviai hadjáratnak, ugyanis a franciák és a britek is hazarendelték - narviki behajózással - a Norvégiában bevetett alakulataikat, hogy pótolják a Wehrmacht május 10-én indított *Blitzkrieg-jének* csatáiban addig elszenvedett veszteségeiket.

Dietl, aki sok szempontból a legkevesebb sikert érte el az 1939-40-es német tábornoki garnitúrából, utóbb mégis Hitler kedvencévé vált; amikor 1944 júniusában életét vesztes egy légi balesetben, azt a Führer mélységes személyes tragédiaként élte meg. Addigra ugyanis már pótolhatatlan vezetőnek látta Dietlt, és megpróbálta eltitkolni a halálát a finnek elől - akiknek körében Dietl óriási tiszteletet vívott ki a „folytatlagos háború” 1941-1944 közötti csatáiban -, nehogy még ez is demoralizálja őket abban a pillanatban, amikor ismét közelebb bámult az arcukba az oroszok által rájuk mérhető vereség. Hitler azért szerette meg Dietlt, mert a tábornok robbanékony, katonás hangnemben vitatkozott vele, és ez valószínűleg saját katonai szolgálatára emlékeztette a Führert. Még kedvesebbé tette a szemében az a tény, hogy Narviknál megmentette őt a megszállástól. Hitler olyannyira nyugtalanította a félresikerült partraszállás, hogy már azon a ponton volt, utasítja Dietlt a Svédországba menekülésre és katonái internáltatására a semleges állandóan, csak elkerülhesse a fegyverletételt a britek előtt. Végül vezérkara lebeszélte a rádiótávirat elkül-

déséről, és Dietl konokul leleményes védekezése, majd harcolva végrehajtott visszavonulása egyébként is okafogyottá tette a beavatkozást. Dietl lehetne a modellje annak, amit Hitler minden német katonától elvárt volna: ezt a fajta embert akarta ezerszám toborozni és kiképezni attól a perctől kezdve, hogy belefogott a Wehrmacht megteremtésébe. Minőségét azzal bizonyította, ahogy 1940 júniusára Észak-Norvégia hegyeiben kikaparta a győzelmet a vereség összezáródó állkapcsai közül, s ezzel megőrizte a háború kezdete óta kivívott német katonai sikerek láncolatának szakadatlanágát.

A skandináviaival párhuzamosan nyugaton kibontakozó hadjáratban elért német győzelem elképesztő mértékéhez azonban még egy Dietl sem tudhatott érdemben hozzájárulni. A *Blitzkrieg* ott olyan varázserőnek tűnt, amely mintha az egész hadsereget megszállta volna.

I. RÉSZ. HÁBORÚ A NYUGATI HADSZÍNTÉREN (1940-1943)

3. A Blitzkrieg diadalmenete

A *Blitzkrieg* - „villámháború” - német szó, ám 1939 előtt nem ismerte a német hadsereg. A nyugati újságírók ezzel a kitalált kifejezéssel próbáltak valamit megértetni olvasóikkal azoknak a kombinált, földi-légi hadműveleteknek a gyorsaságából és pusztító erejéből, amelyekből a németek felépítették a rosszul felszerelt és számszerű hátrányban lévő lengyel fegyveres erők elleni háromhetes hadjáratukat. A lengyelországi hadjárat azonban - amint azt a német tábornokok is készséggel elismerték - nem volt korrekt próbája a Wehrmacht képességeinek. Annak dacára, hogy egyesek véleménye szerint a Wehrmacht nem bizonyult az egykori császári hadsereg méltó utódjának - és ezek a vélekedések november 5-én, a Birodalmi Kancellárián tartott találkozón dührohamot váltottak ki Hitlerből Walther von Brauchitsch tábornok, a szárazföldi haderőnem főparancsnoka ellen -, az emberi és állati izomerővel hajtva vánszorgó lengyel gyalogoshadosztályok nem lehettek egyenrangú ellenfelei Guderian és Kleist gépesített támadó csoportjainak. A *Blitzkrieg* pontosan fejezi ki azt, ami Lengyelországgal történt.

Vajon beválik-e nyugaton is a *Blitzkrieg*? Hitler egészen október közepéig makacsul ragaszkodott a reményhez, hogy e hadviselési mód látványos sikere ráveszi Franciaországot és Nagy-Britanniát Lengyelország bukásának elfogadására, de október 10-én a franciák, 12-én pedig a britek is elutasították a Führer óvatos békeajánlatát, amelyet az október 6-án a Reichstagban elmondott beszédébe foglalt. A visszautasítás meggyőzte Hitlert: Németországnak ismét hadba kell szállnia! Ambíciói minimum Franciaország legyőzését követelték meg, ami majd rákényszeríti Nagy-Britanniát külön békefeltételek kérésére. Így válik létrehozhatóvá a britek tengeri és a Führer szárazföldi birodalmának az a kiegyezése, amelyhez az egykori - a szárazföldre beszorult - dunai birodalom alattvalójaként nevelkedett Hitler irreális reményeket fűzött. Szeptember 12-én kijelentette Rudolf Schmundtnak, Wehrmacht-segédtszjtjének, hogy véleménye szerint Franciaország gyorsan legyőzhető, és Nagy-Britannia akkor majd odakényszeríthető lesz a tárgyalóasztalhoz. Szeptember 27-én Hitler figyelmeztette a három haderőnem főparancsnokait, hogy a közeljövőben támadni szándékozik nyugaton, október 9-én pedig, még mielőtt Franciaország és Nagy-Britannia visszautasította békeajánlatát, kiadta a nyugati offenzívát elrendelő 6. Führer-direktívát.

Az utasításhoz csatolt memorandumban - amelyben azzal vádolta Franciaországot és Nagy-Britanniát, hogy az 1648-as vesztfáliai béke óta szándékosan tartották gyenge és megosztott állapotban Németországot - Hitler kijelentette, nem kevesebb a tét, mint „a nyugati hatalmak túlsúlyos uralmának elpusztítása annak érdekében, hogy tér nyíljon a német nép expanziója előtt”. A 6. Führer-direktíva leírta, hogyan kell végrehajtani ezt a pusztítást: Offenzíva tervezendő... Luxemburg, Belgium és Hollandia területén át [és] a lehető legkorábbi időpontban meg kell indítani, [ugyanis] bármely további késlekedés... a belga, sőt talán a holland semlegesség feladását fogja hozni, s ez a szövetségeseket juttatja előnyhöz. Az offenzíva célja vereséget mérni a francia hadsereg, valamint légierő, továbbá az oldalukon küzdő szövetségesek [erőinek] lehető legnagyobb hányadára Hollandiában, Belgiumban és Észak-Franciaországban, hogy ez szolgáljon majd az Anglia elleni légi és tengeri háború sikeres megvívásának bázisául, továbbá a gazdasági szempontból létfontosságú Ruhr-vidék tágas védelmi övezetével.

A *Fall Gelb* (Sárga Eset) fedőnevet kapott támadás részletes tervének kidolgozását a hadsereg főparancsnokságára - *Oberkommando des Heeres* (OKH) - bízták. Legfőbb főparancsnoki minőségében ugyan Hitler jelölte ki az elérendő nagy-stratégiai célokat, a megvalósítás szakmai részleteibe azonban ekkor még nem szólt bele. Mindazonáltal Hitler fejében erős, bár nem tisztán átgondolt elvárások éltek arról, hogy szerinte mit kell elérnie a „Sárga Esetnek”. Ebből származott az az iszapbirkózásra emlékeztető stratégiai vita, amely a következő három hónapban mind kibékíthetetlenebbül állította szembe a Führert és a hadsereget. Történelmi távlatban nézve a kérdést, a német - és előtte a porosz - hadsereg mindig alázatosan elfogadta azt a fikciót, hogy az államfő egyben legfőbb hadúr, *Feldherr* is. Valójában azonban azóta, hogy Nagy Frigyes személyesen vezette hadseregét a cár és a Szent Római Birodalom császáranak seregei ellen, nem akadt olyan államfő, aki gyakorlati módon beleavatkozott volna generálisai haditerveinek alakításába. I. és II. Vilmos császár ugyan áthelyezte udvarát a hadsereg-főparancsnokság főhadiszállására, amikor 1870-ben, illetve 1914-ben beállt a hadiállapot Franciaországgal, ám mindketten átengedték a folyó had-

műveletek szakmai irányítását vezérkari főnökeiknek: szolgálatuk sorrendjében a két Moltkénak, Falkenhaynnak és Hindenburgnak. Valószínűleg Hitler is kész lett volna követni ezt a példát, ha a felsorolt katonai vezetők utódai osztották volna vízióját arról, mit képes elérni az újjászületett német hadsereg a Luftwaffe segítségével, csak hogy a hadsereg-főparancsnok, Brauchitsch kételkedő, vezérkari főnöke, Franz Halder tábornok pedig köntörfalazó volt. Halder okos ember volt, a bajor vezérkari akadémia terméke, s az ilyeneket rugalmasabb gondolkodóknak tartották, mint a porosz *Kriegsakademie* végzett növendékeit. Hadi tapasztalatát azonban vezérkari tisztként szerezte, a nyugati front lépésről lépésre építkező harcászatainak alkalmazásából, eredeti fegyverneme a tüzérség volt, amelyben hasonló, fontolva haladó gondolkodásmód uralkodott, ráadásul a lutheránus államegyház buzgó híveként éthosza is arra predesztinálta, hogy undorodjon Hitler hazai és nemzetközi dominanciára épített brutális filozófiájától, ám mégse tagadja meg ellenállással a fennálló, törvényes hatalmat. Ennek következtében, amint azt maga is elismerte, a „*Fall Gelb*” olyan változtatással állt elő, amely 1942-ig késleltette volna a Franciaország elleni döntő offenzívát. Amint október 19-én kifejtette, Halder a Brit Expedíciós Haderőt el kívánta vágni a francia hadseregtől, és Belgiumban akart teret nyerni. Ezzel biztosította volna a repülőtereket és az északi-tengeri kikötőket a német haditengerészet és légierő Nagy-Britannia elleni hadműveleteihez, de nem törekedett volna közvetlen győzelemre.

Halder ilyenekképpen betű szerint teljesítette a 6. Führer-direktívát, és mégis sikerült megtagadnia a szellemét. Az előterjesztett félmegoldás átmenetileg megghiúsította Hitler törekvését, a Führer ugyanis nem rendelkezett olyan szövetségesekkel a hadsereg felső vezetésében, akik szakszerű érvekkel mellé álltak volna a Halderral folytatott vitában. Október 22-én Hitler azzal döbbsentette meg vezérkari főnökét, hogy a „*Fall Gelb*” kezdetétől elképesztően közeli időpontot akart kitűzni, november 12-ét. Október 25-én az Észak-Belgium területén át mérendő helyett az egyenesen Franciaországra mérendő csapás ötletével szembesítette Brauchitsch tábornokot, majd október 30-án azt javasolta személyes hadműveleti tisztjének, Jodl tábornoknak, hogy a Wehrmacht páncélosait az Ardennek erdején át vessék be, mert a franciák ott várják őket a legkevésbé. A katonai szakapparátus támogatása nélkül azonban még a Führer sem tudta rohamléptekben előrehajtani a „Sárga Eset” általa helyesnek ítélt megoldását.

A nagyvezérkar ellenállásának szilárd alapja volt. A késő ősz nem a nagyarányú támadó hadműveletekre alkalmas szezon, és ez leginkább Észak-Európa eső áztatta, sáros síkságaira igaz. Az Ardennek, még ha keskeny völgyei valóban Franciaországnak a Maginot-vonal megerősített zónájától északra elterülő nyílt vidékére vezetnek is ki, nem látszottak a páncélosok felvonultatására alkalmas terepnek. Hitler ötletei tehát mindaddig egy elbizakodott parvenü hagymázos kitalációinak tetszettek, amíg Halder terve nem került más, vele egyenrangú, hivatásos katonák kezébe, és Hitler hírére nem vette, hogy ők is elvetik a benne rejlő önkorlátozást. Ez a folyamat időbe telt, ami megakadályozta, hogy a „*Fall Gelb*” valamilyen módosított változata balul üssön ki, és végső soron biztosította sikeres megvalósítását. Haldernak ugyanis abban igaza volt, hogy a késő ősz nem a megfelelő időszak Franciaország megtámadására, abban viszont tévedett, hogy merész stratégia választásával nem érhetőek el hatalmas eredmények.

Azok a szakértő katonai vezetők, akik magukévá tették Hitler álláspontját, az A Hadseregcsoporthoz főparancsnok, Gerd von Rundstedt, és vezetési törzsének főnöke, Erich von Manstein voltak. Azért volt jelentős lépés, hogy Rundstedt szakított a nagyvezérkar koncepciójával, mert a hadsereg egyik rangidős tábornokaként és a nyugati hadszíntéren összevont legerősebb csoportosítás parancsnokaként a vezérezredes nagyon komoly tekintélynek örvendett. Manstein szembenállását Halder „*Fall Gelb*” tervével viszont az ruházta fel komoly súllyal, hogy az altábornagy Rundstedt támogatását élvezte, és - cseppet sem mellel - a Wehrmacht egyik legkiválóbb stratégiai gondolkodója volt. Mansteinnak kezdetben sejtelve sem volt róla, hogy Hitler elégedetlen a Halder-féle tervvel: egyszerűen csak sértette a szakmai meggyőződését, hogy kicsinyes, tessék-lássék megoldást válasszanak egy problémára, amelyről ösztöne azt súgta, nagyvonalút és merészet kíván. Ahogy azonban az őszi időjárás lassan átment a télbe, Mansteint a megérzései arra indították, hogy a Halder-terv egyik részletét a másik után vegye kritika alá. Minden, belső vezérkari információ híján vaktában előterjesztett bírálat és javaslata abba az irányba konvergált, amerre Hitler elvárásai terelték volna a „Sárga Eset” végkifejletét, és ugyanakkor mind annak az alapozását segítette, ami

idővel a „Manstein-tervként” vált ismertté.

Október 31-én megérkezett az OKH-hoz az első abból a hat memorandumból, amit végül e kérdésben írt. Ebben leszögezte, a „Fall *Gelb*” végső céljául a szövetséges haderők elvágását kell kitűzni a Somme vonala mentén mért főcsapással, vagyis nagyjából ugyanazt vetette fel, amit Hitler október 30-án az Ardenneken át vezetett támadás ötletével. Brauchitsch, a szárazföldi haderő főparancsnoka, november 3-án elvetette Manstein javaslatát, abba viszont beleegyezett, hogy Rundstedt A Hadseregcsoporthoz több páncélosalakulatot kapjon. Ezalatt az időjárás egyik halasztást a másik után kényszerítette a Halder-terv végrehajtásának megindítására, Hitler pedig sorra zúdította dühét tábornokaira személyes találkozósaik alkalmával. Elszánta magát, hogy csak a teljes győzelemmel éri be, és november 23-án, a birodalmi kancellárián például azt közölte hallgatóival: „bárki, aki másképp gondolkodik, felelőtlenségéről tesz tanúbizonyságot”. Manstein más, közép szintű, hivatásos katonai vezetők támogatását is igyekezett megszerezni az Észak-Franciaország területén mért megsemmisítő csapás elgondolásához, köztük Guderianét, a páncélos hadviselés szakértőjét is. Még amikor azt a lehetőséget elvetve számolt, hogy a franciák és a britek megtesznek neki egy hatalmas szívességet, és túlságosan erős csoportosítást küldenek át Belgiumba - egyébként pontosan erre készülődtek, de ő akkor ezt nem tudhatta -, akkor is egyre biztosabb meggyőződéssel érezte, a helyes stratégia a gyors betörés a Somme mentén, amellyel megoszthatóak az ellenség erői. Guderian megerősítette ezt a nézetét, kijelentve, egy kellőképpen megerősített páncélos csoportosítás bizony képes átkelni az Ardenneken, majd a Meuse folyón, és végül képes a döntő csapásra is.

Hitler, Halderral kialakult nézetkülönbségei ellenére, még mindig kész volt hagyni, hogy türelmetlen győzni akarása felülkerekedjen a Halder-féle terv iránti kétségein. A hadjárat kezdetét, az „A napot”, decemberben négyszer tüzték ki, majd kijelöltek egy végsőt is 1940. január 17-re. Január 10-én azonban a Luftwaffe két tisztje egy futárgéppel kényszerleszállást hajtott végre Belgiumban, és egyikük aktatáskájában ott voltak a „Sárga Eset” tervének egyes részletei. Megpróbálták ugyan elégetni a papírokat, de annyi azért épségben maradt belőlük - amint azt a hollandiai német katonai attasé felfedezte -, amennyivel sikerült fellebbenteni a titok fátylát a készülő offenzíváról. A hadsereg vezetői kénytelenek voltak bevallani a dolgot Hitlernek. Miután a Führer dühé lecsillapodott - a 2. légiflotta parancsnokát első indulatában elcsapta, és helyére azt az Albert Kesselringet állította, aki idővel az egész háború egyik legtehetségesebb német hadvezérének bizonyult -, a „Fall *Gelb*” végrehajtását határozatlan időre elhalasztotta, majd új haditerv készítésére adott parancsot, „különösen a titkosság és a meglepetés erejére alapozva”.

Most nyílt meg az út Manstein előtt. Hat memoranduma közül az utolsó azonban oly mértékben próbára tette Halder türelmét, hogy nagyvezérkari befolyásával élve megszervezte az A Hadseregcsoporthoz vezetői törzs főnökének áthelyezését egy hadtestparancsnoki beosztásba. Ez elvileg előléptetés volt ugyan, csak hogy a kérdéses hadtest Kelet-Poroszországban állt, vagyis Halder megszabadult sok gondot okozó, addig befolyásos poszton szolgáló beosztottjától. A protokoll azonban megkívánta, hogy minden frissen kinevezett hadtestparancsnok tisztelgő látogatást tegyen az államfőnél. Ennek pusztán ceremoniális jelentőségű találkozásnak kellett volna lennie, csak hogy Schmundt, Hitler Wehrmacht-adjutánsa, véletlenül járt korábban Manstein koblenzi főhadiszállásán, és hallott valamit a Manstein-tervről. Az kísértetiesen egybeesett a Führer álmaival, bár „lényegesen precízebb formában”, a segédtsízt tehát jónak látta megszervezni, hogy Manstein az egész február 17-i délelőttöt Hitlerrel tölthesse. Hitlert elbűvölte a koncepció, felkarolta, és utóbb nem nyugodott, amíg Brauchitsch és Halder is el nem fogadta Manstein tervét - amit a Führer saját elgondolásaként adott elő nekik.

Az OKH ekkor demonstrálta szervezeti erősségeit. Mint a régi porosz nagyvezérkar egyenes ági leszármazottja, ez a törzs is csak az erős gazdája keze alá dolgozó szolgaként tevékenykedett. Hitler eddig csak a vezetési szerv irányításához szükséges akaraterőt mutatta meg, az intellektuális képességei előhívásához szükséges szellemi kapacitást még nem. Most, amikor gazdája világosan ráparancsolt, a szárazföldi haderő legfelső vezetési törzs minden erőfeszítését arra összpontosította, hogy a Manstein-Hitler-féle elvi elgondolást - az Ardennek erdőségén át erős páncélos csoportosítással a Somme-tól északra álló francia-brit tábori hadseregek hátába mért csapást - részleteikben kimunkált, „üzembiztos” hadműveleti paran-

csak koherens együttesévé dolgozza ki. Mindössze egy héttel Hitler Mansteinnal töltött, „megvilágosodást” hozó délelőtti után az OKH már le is tette az asztalra a Führer és az újszerű hadtestparancsnok félig megformált ideáinak *Sichelschnitt* - „Sarlóvágás” - fedőnéven haditervjavaslattá gyárt változatát. Az elgondolás alaptémájául az 1914-es Schlieffen-terv fordítottja szolgált. A nagy vezérkari főnök - aki már meghalt, mire koncepcióját kipróbálták a harctéren - arra a feltételezésre alapozta győzelmi tervét, hogy a franciák az Ardennektől délre be fognak nyomulni Németországba, s ezzel megengedik a német tábori hadseregeknek, hogy Belgiumon keresztül átkarolják őket. A „Sarlóvágás” viszont azt tette meg alapfeltételezésének, hogy 1940-ben a franciák, brit szövetségeseikkel együtt, bevonulnak Belgiumba, és ezzel segítik elő a német átkaroló hadmozdulatot, ezúttal az Ardenneken keresztül. A kétszeres blöff briliáns példája ez, annál is inkább, mert ráadásul a terv kisiklása esetére is biztosított kihasználható lehetőséget. Ugyanis még abban az esetben is, ha a francia-brit haderőt nem vonják előre belga területre, az Ardenneken át érkező támadás váratlansága, valamint a bevetett páncéloscsoportosítás nagysága és csapásmérő képessége kiváló alkalmat ígért az ellenség hátbakapására és egyensúlyából való kibillentésére.

A „Sarlóvágás” a következő feladatokat szabta a három német hadseregcsoporthoz. A legészakibbnak, a Fedor von Bock vezette B Hadseregcsoporthoz Hollandiába és Belgiumba kellett betörnie, a francia-brit haderő lehető legkeletebbre csalogatásának céljával, továbbá azért, hogy elfoglalja azokat a területeket, amelyekről kiindulva a szövetségeseik északról átkarolhatók. A legdélebbire, Wilhelm Ritter von Leeb C Hadseregcsoporthoz várt a Maginot-vonal helyőrségének lekötése, és amennyiben lehetőség adódik, a beékelődés az erőrendszerbe, esetleg annak áttörése. Rundstedt középen felvonultatott A Hadseregcsoporthoz hárult az előrenyomulás az Ardenneken át, Sedan és Dinant között átkelőhelyek megszerzése a jelentős vízi akadályt képező Meuse folyón, majd az áttörés északnyugatnak a Somme vonala mentén, Amiens, Abbeville és a Csatorna kikötői felé. A bevetendő tíz páncélosadosztályból hetet ennek a hadseregcsoporthoz rendeltek alá, Leeb tehát egyet sem kapott, Bock pedig mindössze hármat.

A rá osztott másodlagos szereppel elégedetlen Bock szellemesen lehangoló elemzést adott a „legrosszabb esetről” Haldernek készített jelentésében, és kiemelte a Manstein-terv összes kockázatát. „Ott fognak vándorolni az áttörésük szárnyával mindössze tizenöt kilométerre a Maginot-vonaltól, és reménykedhetnek, hogy a franciák tehetetlenül nézik végig! Egyetlen tömegbe zsúfolják össze a páncélos-alakulatokat az Ardennek hegyvidékének gyér úthálózatán, mintha olyasmi, hogy légierő, nem is volna a világon! És ezek után önök azt remélik, elvezethetik a hadműveletet egészen a tengerpartig úgy, hogy a 320 kilométeres déli szárnyat, amelyen ott áll a francia hadsereg zöme, fedezetlenül hagyják.” Az ő generációjukba tartozó német tisztek emlékeztében Bock Halderhez intézett figyelmeztetése felidézte a német hadsereg legutóbbi, Franciaország belseje felé indított, „nyitott szárnyú” hadműveletét, az 1914-es - a menetelő csapatokkal túlszűfolt hosszú, poros utakat, a sehol sem lelhető franciákat, a minden lépéssel hosszabbra nyúló, védtelen utánpótlási vonalakat, Párizs megostromolatlan, irdatlan kiterjedésű övvárát, amely majd kicsordult a rengeteg csapattól meg tűzérségtől. Ez a távoli fenyegetés mindaddig viharfelhőként tornyosult a látóhatár mögött, amíg a franciák meg nem indították ellenoffenzívájukat, azután következett az első marnei csata elvesztése, a továbbra is erőltetett menetben, csak most már visszafelé vonuló német légek, a manőverező hadviselés folytonos mozgáskényszere, míg végül az egész beleveszett a nyugati front első lövészárkait megásó csákányok és lapátok pufogásába.

Bocknak abban igaza volt, hogy a Wehrmachtra egy újabb nyugati front stagnáló pokla várt, amennyiben a „Sarló-vágás” kudarcba fullad; akkor tévedett, amikor arra figyelmeztetett, hogy úgy fulladhat kudarcba, ahogy a Schlieffen-terv bukott meg 1914-ben. Először is, a Maginot-vonal nem *place d'armes*, összpontosítási körlet volt, mint Párizs övére 1914-ben, ahonnan párdúc módjára ugorhatott elő a német szárnyra ellencsapást mérni hivatott erős csoportosítás. Éppen ellenkezőleg, földrajzi elrendezése és belső szerkezete valósággal bebörtönözte falai közé a helyőrséget, és kizárólag frontális támadást elhárító határvédelemre tette képessé, márpedig Rundstedtnek nem a frontális támadást szabták feladatául. Másodszor, a német hadsereg még véletlenül sem „elvándorolni” készült a Maginot-vonal mellett. Páncélosai, amennyiben sikerül átkelniük az Ardennek hegyein és a Meuse vizén, napi 50-65 kilométeres tempóban készültek továbbhajtani, ahogy azt már Lengyelországban is tették, és amire a francia hadsereg, bárhol is álljon a

zöme, szervezetiileg képtelen volt. Ami a légierőt illeti, akkoriban kétségtelenül létezett már „olyasmi”, csakhogy a repülőgépek minőségében, valamint a légi és földi harctevékenység taktikai összehangolásában a Luftwaffe fölényben volt a francia légierővel (*Armée de l'Air*) és a brit RAF Előretolt Légi Csapásmérő Erejével szemben, a repülőgépek számát és a harci tapasztalatot tekintve pedig egyenesen nyomasztó volt a németek fölénye.

Hermann Göring Luftwafféja a háború későbbi szakaszában majd számos hiányosságot mutat, ám 1940-ben erényei, gépállománya és létszáma minden más légierőét messze felülmúlták. A brit és francia légi haderőnimmel ellentétben, amelyek túldiverzifikálták országuk repülőgépgyártását és saját gépbeszerzéseiket - előbb egyszerre túl sok típus gyártását kísérelve meg otthon, majd kényszerűségből Amerikából vásárolva a félresikerült típusok helyére szánt repülőgépeket -, a német légierő nagy darabszámban szerzett be néhány típust, amelyek mindegyikét finoman hozzáidomították a neki szánt speciális szerepkörhöz. A Messerschmitt 109 pompás példája volt annak, amit ma „légi fölényt kivívó vadászgépnek” neveznénk: gyors, mozgékony, erős fegyverzetű, kiváló emelkedőképességgel. A Junkers 87 félelmetesen hatékony földi harcot támogató zuhanóbombázó volt, különösen ha a Me 109 fedezte, és amíg a földi légvédelmet vizuálisan irányzott légvédelmi lövegekre alapozták. A Heinkel 111 hatékony közepes bombázó volt, legalábbis nappali bevetésben. Egyes alternatív német típusokról - a Dornier 17 bombázóról, a Messerschmitt 110 nehézzvadászárról - hamarosan kiderült, téves elgondolás testesült meg bennük, ám 1940-ben a Luftwaffe egyáltalán nem hurcolt olyan elavulóban lévő és már el is avult típusokból álló ballasztot, mint amilyen a francia és brit repülőszázadokat terhelte. Mi több, felső parancsnoki szintjén egy sor kiváló ember szolgált - Milch, Jeschonnek és Kesselring -, akiknek áthelyezése a hadseregből a légierőbe hozzáértésük bizonyítéka volt; ezzel szemben a francia és a brit légierőben túlságosan sok olyan, a futottak még kategóriába tartozó, magas rangú tiszt akadt, aki befulladás karrierje újraindítása kedvéért hagyta ott a hadsereget a légi haderőnem kedvéért.

A német légierő és a hadsereg tisztjei nagyjából azonos kiképzésben részesültek - Jeschonnek évfolyamelsőként végezte a *Kriegsakademie-t* -, és ez biztosította a Wehrmacht légi és földi tevékenységének finom összehangoltságát. A tíz páncélosadosztály törzseiben tudták, ha légi támogatást kérnek, idejében fogják megkapni, ott és úgy, ahová és ahogy igényelték. Ez a körülmény óriási pluszerővel ruházta fel a *Parizer* (páncélos) seregtesteket, amelyek egyébként is félelmetes ütőerővel rendelkeztek már. Az egyes típusokat részletesen vizsgálva a német harckocsik nem voltak lényegesen különbek a brit vagy a francia hadsereg tankjainál. A britek által csak Mark IV Panzerként emlegetett PzKpfw IV, a német hadsereg jövőbeli általános célú közepes harckocsija megfelelő páncélzattal rendelkezett, viszont méretéhez képest gyenge teljesítményű ágyúval. A (Mark III) PzKpfw III, a mindenes, védettségben elmaradt mind a brit gyalogságot támogató Mark I harckocsi, mind a francia Somua mögött. Ez utóbbi műszaki szempontból igen fejlett konstrukció volt, amelynek tisztán öntött elemekből épített teste nagy hatást gyakorolt az 1942-1945 közötti legfontosabb amerikai tank, a Sherman felépítésére. Csakhogy a német harckocsikat „tisztán páncélos” magasabbegységekbe, páncélosadosztályokba szervezték, amelyek nemcsak hogy „harckocsinehek” voltak - vagyis mozgásukat nem béklyózta gépesítetlen gyalogság vagy tüzérség -, hanem a harckocsi adottságait, a sebességet, a manőverezőképességet és az önálló cselekvést maximálisan kihasználó harcászatra képezték ki őket. Ezzel szemben a britek mindössze egyetlen páncélosadosztállyal rendelkeztek, az is még csak alakulóban volt, míg a franciák, akik több harckocsit birtokoltak, mint a németek (3000 francia tank állt szemben 2400 némettel), állományuk felét (1500 darabot) szétszították lassan masírozó gyalogoshadosztályaik között, további 700-at fattyú „lovas-” és „gépesített” hadosztályokba apróztak szét, és mindössze 800-at tartottak meg öt páncélosadosztály felállítására. Ezek közül 1940-ben három volt hadra fogható, egy pedig - az önféjű, kiszámíthatatlan Charles de Gaulle parancsnokságával - még szervezés alatt állt. Németország tíz páncélosadosztálya nemcsak összetételében volt homogén, hála a „könnyű” hadosztályok átszervezésének valódi páncélos-magasabbegységekké a lengyel hadjárat vége óta, de különálló páncélosseregtest-parancsnokságok alá is rendelték őket Hoepner (XVI. páncélosadtest), Hoth (XV. pc.hdt.), Guderian (XIX. pc.hdt.) és Reinhardt (XLI. pc.hdt.) vezetésével. Guderian és Reinhardt hadteste, kiegészítve Wietersheim integrált páncélososztályokat is tartalmazó, motorizált gyaloghadosztályokból

álló XIV. gépesített hadtestével, valójában elkülönült, hadsereg szintű sereget alkotott, von Kleist páncéloscsoportját. Felállítása idején ez forradalmian új szervezet volt, az akkori világ bármelyik hadseregében létező legnagyobb páncélosaderő, és azoknak a hatalmas páncéloshadseregeknek az előfutára, amelyek majd 1941-1945 között söpörnek végig a világ csataterein.

A MAGINOT- MENTALITÁS

Ez a tömör páncélos-összpontosítás tette a nyugati szövetségesek seregei szempontjából olyannyira fenyegető ellenfélle a német hadsereget, amikor 1940 tavaszán a két fél várt és figyelt a francia-német határ két oldalán. A 101 hadosztállal rendelkező francia szárazföldi haderő jellegében alig különbözött az 1914-es-től. Ugyanazt a bakancsot hordta, tábori tüzésége ugyanazt a löveget használta - a vallásos tisztelettel kezelt 75 mm-es ágyút -, és ugyanazokra az indulókra masírozott, mint Joffre „papa” idejében. Parancsnokai közül sokan vezérkari tisztként szolgáltak azok mellett a tábornokok mellett, akik abban a huszonhat évvel korábbi rettenetes augusztusban háborúba vezették. Mi több, még mindig gyalog menetelő hadsereg volt a francia, manővereinek tempóját tehát a bakák lépténeke és a lovak ügetésének ősi ritmusa határozta meg. Igaz volt ez persze a német hadsereg zömére is, hiszen annak 120 gyalogoshadosztálya pontosan ugyanolyan úthoz kötött mozgású volt, mint az ellenség. A tíz német páncélosadosztályra azonban ez nem állt, a Luftwaffe őket támogató repülőszázadai pedig még földhöz kötöttek sem voltak. Ezek így együtt valóban „villámháborúval” fenyegették a nyugati szövetség szakmailag visszamaradott seregeit. Ugyan hogyan remélték feltartóztatni őket a nyugati generálisok?

A Nyugat először is, természetesen, a Maginot-vonal áttörhetetlenségébe vetett hitére alapozta stratégiáját. Abban a „betonba öntött nyugati frontban” bízott, amely azóta nyelte el a francia védelmi költségvetés szabad rendelkezésű részét, hogy 1930 januárjában a francia nemzetgyűlés megszavazta az építésére szánt első pénzalapokat. A franciák hite a katonai értelemben „áthatolhatatlan” államhatárban azonban sokkal korábbra datálható, mint Maginot miniszter erőd-rendszere. Alig ért véget az első világháború, s a francia szárazföldi haderő már 1922-ben elhatározta, katonái soha többé nem fognak védelmi csatát vívni a nyílt mezőn, úgy, mint 1914-ben. Minden azóta bekövetkezett demográfiai és közgazdasági fejlemény - a csökkenő születési arányszám, a stagnáló ipari bázis - csak megerősítette ezt a döntést. A Maginot-vonalra először megszavazott költségvetés 3000 millió frankos kiadást irányzott elő; 1935-re 7000 milliót költöttek az erődökre, az eltelt évek katonai költségvetéseinek egyötödét, ám mindössze 140 kilométer hosszban készült el a védelmi rendszer. Az erődítési szakértők elégedetten konstatálták (joggal, amint az 1940-es események bizonyították), hogy a pénzen hatékony védelmet vásároltak arra a határszakaszra, amelyet a vonal fedezett, vagyis a francia-német határra - csak hogy maradt még több mint 400 kilométer, bármiféle védelmet nélkülöző szakasz ott, ahol Franciaország Belgiummal határos. A vonal kiterjesztéséhez nem csak a pénz hiányzott. A Belgiummal fenntartott jó viszony megőrzése is olyan érdek volt, amely a tőke előteremtése ellen szólt. Belgium ugyanis felmondta Franciaországgal kötött hadügyi szerződését, amikor Hitler 1936-ban remilitarizálta a Rajna-vidéket, és „függetlennek” nyilvánította magát - bár semlegesnek nem -, viszont tiltakozott az ellen, hogy a Maginot-vonal védtelen oldalán hagyják, amennyiben észak felé folytatják annak építését.

E nemzetközi politikai fejlemények miatt stratégiai jelentőségű német támadás esetén - amiről mindenki biztosra vette, hogy Belgium gyengeségének kiaknázására alapozzák majd (mint 1914-ben) - a francia haderő főparancsnoksága kénytelen lesz mozgékony tábori hadseregeit, a Brit Expedíciós Haderővel együttműködve, belga területre előrevezényelni, de anélkül, hogy előzőleg egyeztetné terveit a belga fegyveres erők vezérkarával, vagy legalább a terepet felderítené, amelyen harcolni készül. A nyilvánvaló nehézségek dacára a franciák kénytelenek voltak elfogadni ezt a védelmük előkészítése szempontjából rendkívül kedvezőtlen kiinduló helyzetet. A francia főparancsnok, Maurice Gamelin tábornok, 1939. október 24-én kiadta parancsait a belgiumi Schelde folyó vonaláig végrehajtandó előrenyomulásra, arra az esetre, ha megindul a német offenzíva. Három héttel később, amikor a francia hadvezetőség felismerte ennek az elgondolásnak a hátrányait, Gamelin kiadta korrigált, 8. direktíváját, amely a Dyle folyó vonalában jelölte

meg az előrevonás határát. Ezzel rövidebb, a két nagy belga vízi akadályt, a Schelde-torkolatot és a Meuse folyót összekötő arcvonalat jelölt ki, amelyről kiindulva vízen szállított csapatoknak kell tartaniuk a belgumi frontszakasz és a Maginot-vonal között tátongó rést.

A 8. direktívában elrendelt felvonulásnak megvolt az az előnye, hogy közelebb helyezte a francia-brit haderőt a belga hadsereg várhatóan elfoglalandó állásai mögé. A belgák huszonnégy hadosztálynyi, európai katonai berkekben kiválónak tartott hadsereget tudtak mozgósítani, és bármennyit is gúnyolták őket utóbb a szövetségesek, a németek 1914 óta konokul kitartó ellenfélnek tekintették őket, sőt a hamarosan bekövetkező összeomlás után sem változtattak e véleményükön. Államhatárukat, akár csak 1914-ben, masszív erődítmények oltalmazták, különösen a Meuse mentén, ahol igen jelentős összegeket fektettek erődítésbe.

Képesek lehetnek-e a belgák, még ha függetlenül vállalják is a harcot, időt nyerni német határuk mentén? A 8. direktíva hatásos stratégiát ígért. Sikere a manővert végrehajtó francia-brit erők hadműveleti hatékonyságán múlott. A Brit Expedíciós Haderő e csoportosításon belül homogén részt képezett, bár egyenetlen minőségű alakulatokból állt. A párizsi brit nagykövet ezt írta 1940 januárjában Lord Halifax brit külügyminiszternek: „Nincs értelme a brit haditengerészet és légierő nagyságát hánytorgatni... a francia közvélemény nagy létszámú katonaságot akar látni Európában.” A britek mindent megtettek, ami tőlük telt: 1939 decemberére átküldték Franciaországba mind az öt kiváló, otthon állomásoztatott reguláris hadosztályukat. Mivel azonban a brit hadsereg hivatásos volt, és Franciaország meg Németország általános hadkötelezettség alapján kiállított haderőéhez képest nagyon csekély számú tartalékot produkált, az öt hadosztállyal majdnem ki is merítette katonai erőforrásait. A további hadosztályokat az önkéntes tartalékból, a Territoriális Hadseregből, azaz otthoni csúfnevükön a „szombat esti katonákból” kellett valahogy kiállítani, ezek az emberek pedig a lelkesedésnek bővében voltak ugyan, viszont alig rendelkeztek katonai tapasztalattal és szaktudással. A január és április között Franciaországba vezényelt további öt hadosztály egytől egyig területiális egységekből állt, az áprilisban küldött utolsó három pedig olyan hiányos felszereléssel és kiképzettséggel rendelkezett, hogy még maguk is „munkás”-magasabbegységeknek minősítették őket. Azonkívül mind a tizenhárom gyalogoshadosztály volt; 1940 májusában Nagy-Britannia egyetlen páncélos-seregteste, az 1. páncéloshadosztály, még nem volt hadra fogható. Mindezek ellenére a Brit Expedíciós Haderőben imponáló szervezeti és szellemi egyöntetűség uralkodott. A hivatásos legénységi állomány hagyományos és víg közönnyel vonult hadba, nem érdekelte, hogy éppen kik a király ellenségei - vagy szövetségesei („megyünk verekedni a szaros belgiumokkal”, magyarázta egy Tommy Siegfried Sassoonnak 1914-ben) -, a területiálisok pedig nagy buzgalommal majmolták a hidegvérüket.

A francia hadsereg ezzel szemben a jó, a jellegtelen és a kifejezetten pocsék hadosztályok és egységek szedett-vedett kollektíója volt. A jók közé tartozott a tíz „tényleges”, vagyis sorkatonai szolgálatukat teljesítő fiatal évvjárati katonákból álló gyalogoshadosztály, amelyeket békeidőben is teljes létszámukra feltöltve tartottak, a gyarmati hadsereg hét reguláris hadosztálya, és az *Armée d'Afrique* Franciaországba átcsoportosított hadosztályai. Kevésbé kiválóak voltak a fiatalabb tartalékosokból mozgósításkor felállított „A” kategóriájú tartalék hadosztályok, míg a harminckét évnél idősebb tartalékosokból szervezett „B” kategóriás hadosztályok közül nem egy katonai értelemben magatehetetlen, sőt engedetlen volt. Alan Brooke altábornagy, a jövő brit vezérkari főnök, undorodva idézte fel egy ilyen egység 1939 novemberében látott díszelő menetét: „az emberek borotvátlanul, a lovak ápolatlanul, sem az egyenruha, sem a lószerszám nem illett a viselőjére, a járművek mocskosak, és mindenből tökéletesen hiányzott a büszkeség önmagára vagy az egységre. Ami azonban a legjobban megrázott, az az emberek tekintete volt, az elégedetlenkedő, engedetlen nézésük... bár megkapták a Balra nézz! parancsot, talán egy sem akadt, aki vette a fáradságot és végrehajtotta.” A francia páncélos- és motorizált hadosztályok jobb minőségű ember-anyaggal rendelkeztek, de szervezetükből hiányzott a koherens rendszer. Az öt könnyű lovassági hadosztályban (DLC) lovas és páncélautós alakulatok is szolgáltak, a három könnyű gépesített hadosztályban (DLM) páncélautók és könnyű harckocsik egymás mellett, a négy páncéloshadosztályban (DCR) kizárólag tankok, a tíz motorizált hadosztályban pedig félláncthalas és láncthalas járműveken szállított gyalogság. Vaktában osztották el őket a tábori hadseregek között, egyetlen hadseregarancsnok kezébe sem adva a Rundstedt A Hadseregcsoportjának vágó élet alkotóhoz hasonlítható összpontosított páncélostömeget. A francia had-

rendben talán csak egy, a neki szabott feladatra logikusan kiképzett és felszerelt magasabbegység-típus akadt, a Maginot-vonal erődhadosztályai, amelyekben indokínai és madagaszkári géppuskás egységek is szolgáltak. Ezek azonban, saját hadvezetőségük elgondolásának engedelmeskedve, eleve állásaik foglyai voltak, és nem lehetett őket máshova átcsoportosítani.

A német hadsereg, amely ezzel a vegyes minőségű szövetséges haddal szemben állt, mindenekfelett szervezete egyöntetűségével tűnt ki. Mindössze három hadosztálytípust tartott fenn: páncélost (Panzer), motorizáltat és gyalogost. Az ejtőernyős-hadosztályok a Luftwaffe részét képezték. 1940 májusára mind a tíz páncélos - és mind a hat motorizált hadosztályt nyugaton vonultatták fel, ahogy 118 gyalogos-hadosztályt is. Ez utóbbiak, a lengyelországi hadjárat óta, harcképességükben alig különböztek egymástól, akár „tényleges” magasabbegységek voltak a háború előtt, akár a háborúra felállított tartalékosok. A német hadrendben alig néhány különlegesség akadt, így az 1. lovashadosztály (gyakorlatilag egy gépesített magasabbegység), a néhány elit hegyivadász-hadosztály, valamint a náci párt fegyveres milíciájából, az SS-ből szervezett két motorizált hadosztály. Az SS már Lengyelországban tanújelét adta a hadi jogot sértő brutalitásának, s ez a tendencia utóbb Franciaországban csak felerősödött. Alakulatai egyébként csak abban különböztek a hadseregeitől, hogy igyekeztek látványosan bizonyítani bátorságukat a csatatéren.

A német hadsereg szervezetének egyszerűségét vezetési rendszere is tükrözte. A seregtestei feletti rendelkezés joga Hitlertől az ő személyes vezetési törzseként működő OKW (*Oberkommando der Wehrmacht*) egyelőre még fejletlen szervén át jutott el a szárazföldi haderő, a hadsereg főparancsnokságához (OKH), onnan pedig közvetlenül a hadseregcsoporthoz. A gyakorlatban, amint a lengyelországi példa már megmutatta, Hitler közvetlenül érintkezett a nagyvezérkarral, saját főhadiszállását mindig annak közelébe telepítette, de a hadműveletek szakszerű vezetését ráhagyta a szakértőkre. Az OKH-hoz rendelt Luftwaffe összekötő törzs közvetlenül koordinálta a légi hadműveleteket a hadsereg földi tevékenységével. A szövetségesek oldalán, ezzel ellentétben, a stratégiai döntéshozatal jogkörét a francia legfőbb főparancsnokra, Maurice Gamelin tábornokra ruházták, de azt első közvetítőként a szárazföldi erők főparancsnokán (Doumenc tábornok), útána pedig az északkeleti főparancsnokon, Alphonse Joseph Georges tábornokon át gyakorolta. Georges irányítása alá nemcsak a francia 1., 2. és 3. hadseregcsoporthoz tartozott, hanem a Brit Expedíciós Haderő is. Ennek parancsnokát, Lord Gort tábornokot hadműveleti szempontból Georges alá rendelték, politikai „gazdája” azonban a brit kabinet maradt; 1940 májusára Gamelin, miután a politikai kérdésekben közvetlenül a francia kormánynak jelentett, azt a szokást vette fel, hogy Georges kihagyásával közvetlenül érintkezett Gorttal, aki viszont végső soron mindig inkább Londontól várt döntést, mint La Fertéből (Georges főhadiszállásáról), Montryból (Doumenc székhelyéről) vagy Vincennes-ből (Gamelinéről). A szövetséges vezetési rendszer további gyengeségét mutatta, hogy Gamelin parancsnoksága Párizs közelében működött, Doumenc vezetési törzse félton Georges északfranciaországi vezetési pontja felé, Gorté megint máshol, a Georgesétól elkülönülve, a francia és a brit légierő legfelső parancsnokságai pedig ismét máshol helyezkedtek el. A Királyi Légierő Franciaországba vezényelt részét igazából két parancsnokságnak is alárendelték: az expedíciós haderő repülőrésztlegét közvetlenül Gort irányította, a lényegesen nagyobb Előretolt Légi Csapásmérő Erőnek viszont a Nagy-Britanniában működő Bombázó Parancsnokság parancsolt. A francia légierő a repülőszázadok szintje fölött három vezetési szinttel rendelkezett, három térben elkülönülő parancsnoksággal, plusz egy-egy összekötő törzsszel a RAF mindkét illetékes parancsnokságán.

A strukturális hiányosságokat az elhibázott vezetőválasztás és a vezetők személyes kudarcai egészítették ki. Gort vitézségével jogos hírnevet szerzett, az első világháborúban Victoria-keresztrel kitüntetett tiszt volt, de túlzásba vitte az azonosulást harcoló zászlóaljparancsnokaival. Georges sohasem gyógyult fel teljesen abból a sebesüléséből, amelyet 1934-ben szenvedett el, amikor Marseille-ben jelen volt a jugoszláv király életét kioltó merényletnél. Gamelin, Joffre egykori hadműveleti tisztje, egyszerűen öreg volt -hatvannyolc éves -, és ami még nagyobb baj, bele is fáradt a korába. De Gaulle, aki a „furcsa háború” idején felkereste Vincennes mellett berendezett, elszigetelt, „klastromszerű” főhadiszállását, azzal a benyomással távozott, hogy tudományos kutatót látott, aki stratégiája mesterséges vegyületeivel kísérletezik laboratóriumában. Arthur Barratt repülő altábornagy, a franciaországi brit légierő parancsnoka sokkal gunyoro-

sabb ítéletet alkotott: „gombszemű, gombos csizmába búj, hordóhasú kis fűszeres”. Gamelin hadművelleti utasításai filozófiai értekezésre emlékeztető stílusban íródtak. Vincennesből egyetlen olyan leírt vagy ki-mondott szó sem érkezett, ami némi tüzet vitt volna a fronton állomásozó katonák közé.

Ezt talán csak egy Prométheusz tudta volna megtenni - és Gamelinban semmi prométheuszi sem volt. Még a brit hadsereg, ez a hivatásos harcosokból és törekvő amatőrökből álló testvériség is valamiféle *déjà vu* érzéssel közeledett a háborúhoz; az általános felfogást dióhéjban talán így foglalhatnánk össze: „Miután egyszer már megvertük a németeket, miért kell újra végigcsinálnunk az egészet?” A francia hadsereget, amelyet a teljes, 1914-1918-as borzalmas szenvedései nyomait még mindig viselő, politikai mozgalmait szélsőségessége miatt megosztott nemzetből soroztak, az értelmetlen ismétlés hasonló érzése hatotta át, csak még erősebben, mint a britet. Albert Lebrun, a francia köztársasági elnök a fronton tett látogatása után a következőt jegyezte fel: „lanyha elszántság, fellazult fegyelem. Manapság már nem érzi az ember a lövészárkok tiszta, energikus légkörét.” Winston Churchill, a brit Admirális Első Lordját, vagyis haditengerészeti minisztert lesújtotta „a higgadt távolságtartás atmoszférája, az éppen végzett munka rossz minősége, bármiféle látható tevékenység teljes hiánya” a francia arcvonalban. Édouard Ruby tábornok, a francia 2. hadsereg parancsnoka úgy találta: „minden gyakorlatot kellemetlenkedésként, minden munkát büntetésként éltek meg. Több hónapnyi helyben járás után senki sem hitt már a háborúban.”

A franciák részben azért sem hittek benne, mert ebben a háborúban nemcsak a bakák, hanem a tábornokok is a lövészárkok küzdelmének megismétlődését látták, hosszan elhúzódó, döntést mégsem hozó harcot. A német hadsereg egyszerű közkatona és tábornokai Lengyelországban egy másféle végkifejletből kaptak ízelítőt, és ha belőlük esetleg még mindig hiányzott annak hite, hogy ez nyugaton is megismételhető, Hitlernek nem maradt kétsége. „Uraim - közölte törzsének tagjaival a *Fall Gelb* előestéjén -, önök hamarosan a történelem leghíresebb győzelmének lesznek tanúi!” Április 27-én - miután a szövetségesek norvégiai inváziójára vonatkozó, zsákmányolt dokumentumok áttekintése alapján úgy döntött, senkinek sem lesz joga elítélni őt Hollandia és Belgium semlegességének küszöbönálló megsértéséért - közölte Halderral, hogy a nyugati támadást május első hetében kell megindítani. A meteorológiai előrejelzések miatt előbb május 5-ről 6-ra, majd 8-ra kényszerültek halasztani az offenzíva kezdő napját. Végül Hitler május 7-én ismét halasztott a dátumon, ezttal 10-re, „de egy nappal sem későbbre”. Ehhez a döntéshez azután már rendíthetetlenül ragaszkodott.

Guy Chapman professzor ezt írta: „Május 9-én, pénteken, késő este a Németországgal szemben telepített előőrsök a holland határtól Luxemburgig erős morgó hangra lettek figyelmesek, mintha egy hatalmas nomád horda gyülekezését hallották volna.” A berlini belga katonai attasé figyelmeztetését a küszöbönálló támadásról percekkel éjfél előtt tették le az illetékesek asztalára - mert a belga híradósok lassan fejtették meg a saját rejtjelüket. A belga főparancsnokság azonnal riadóztatta a hadseregét, csak hogy az első német támadó hullám akkor már rohamra is indult. Május 10-én hajnali 4.30-kor német ejtőernyős és légi szállítási alakulatok szálltak le Hollandiában Hága és Leyden közelében, Belgiumban pedig a Meuse átkelőhelyeinél. A legmerészebb légideszant-vállalkozást a belga Eben Emael erőd ellen hajtották végre, amely a belga védelmi terv két fő vízi akadály, a Meuse és az Albert-csatorna összefolyását őrizte. Német rohamutászokat szállító vitorlázó repülőgépek landoltak kényszerleszállás-szerű technikával az erőd tetején. A meglepetés erejét kihasználva a különleges támadó osztag nem engedte ki a védőket állásaikból, és a beépített fegyverzet használatában is akadályozta, majd betonromboló robbanótöltetekkel harcképtelenné tette őket.

Senkit sem sújtott le jobban a meglepetés, mint a hollandokat, akik valódi semlegesek voltak. Az első világháborúban egyáltalán nem vettek részt, a másodikban sem akartak, és mindössze az tette őket ellenséggé a németek számára, hogy területük egy része, nevezetesen a „maastrichti nyúlvány” könnyen járható utat biztosított a belga vízi akadályok megkerülésére. Hollandia minimális önvédelmi képességgel rendelkezett. Tíz hadosztálynyi hadserege 1830 óta nem vívott háborút. Légierője mindössze 125 repülőgépből állt, amelynek a felét azonnal, még a földön elpusztította a meglepetésszerű támadás. A vereség késleltetésére egyedül az kínált nekik lehetőséget - amint azt három évszázaddal korábban megtanulták a spanyolok

ellen vívott nyolcvanéves háborúban -, ha visszavonulnak az Amszterdam és Rotterdam körüli mélyen fekvő, vizenyős övezetbe, és az ottani folyók és csatornák sűrű hálójára bízzák az agresszor mozgásának késleltetését. A stratégiát, amely Spanyolországnak sok évtizednyi hadakozásba került, a német légierő órák alatt kisiklatta. A Luftwaffe május 10-én reggel Junkers 52 szállítógépekből álló, folyamatosan áramló kötelékekkel átrepült a „Holland Erőd” vízi akadályai fölött, és a teljes 22. légi szállítású gyaloghadosztályt letette az „erőd” közepén, hogy ott várja be a B hadseregcsoport páncélosainak érkezését. A holland hadsereg bátran ellenállt, több fontos híd meglepetésszerű lerohanása sem sikerült, és ezeket a védők felrobbantották, sőt a francia 7. hadsereg is beavatkozott, a német légi szállítású csapatoknak mégsem kellett sokáig várniuk. Május 14-én délután, miközben a német páncélosok élegységei már majdnem elérték a légi úton harcba vetett erőket, amelyek pedig Rotterdam elfoglalásának küszöbére jutottak, a Luftwaffe félreértett egy földről leadott győzelmi jelzést, és porig bombázta a város központját. Ez volt a második világháború első „területcél” bombázása, amely 814 polgári lakos életét oltotta ki. A holland ellenállásnak viszont gyakorlatilag azonnal véget vetett, arra készítve a holland királynőt, hogy felszálljon a brit haditengerészet egyik angliai kikötő felé induló hajójára - maga az uralkodó azt kérte, szállítsák saját királysága egy másik városába -, s a holland fegyveres erők főparancsnoksága másnap kapitulált. Vilma királynő távoztában még kijelentette: „A megfelelő időben, Isten segítségével, Hollandia visszanyeri majd európai területét.” A holland nép, amelyre a nyugat-európai német megszállási rendszerek legkegyetlenebbike várt, nem láthatta előre, hogy felszabadulása előtt elvész majd a kelet-indiai holland gyarmatbirodalom is.

A hollandokat soha egyetlen szónyi kritika sem érte sem 1940 győztesei, sem a vesztesei részéről. Nem így a belgákat. Bár a német hadsereg rendíthetetlen harcosokként ismerte meg a belga katonákat - a német 18. hadosztály hivatalos történetírója például „rendkívüli bátorságukat” emlegeti; Hitler német ellenzékének tagja, Ulrich von Hassell úgy ítélte meg: „Ellenfeleink közül a belgák harcoltak a legvitézesebbül”; az a Siegfried Westphal pedig, akiből idővel a Franciaországot az 1944-es invázió alatt védő német hadseregcsoport vezérkari főnöke lesz, azt jegyezte fel: „Megdöbbentő volt látni, hogy a háború végének közeledtével a belgák növekvő elszántsággal szálltak szembe velünk” -, a britek és a franciák mind 1940 válságos heteiben, mind azóta mindenkor ragaszkodtak és ragaszkodnak ahhoz, hogy a vereségért, amely őket érte, nagymértékben a belga hadsereget, a belga királyt és a belga kormányzatot hibáztassák.

Lipót király legfőbb katonai tanácsadóját, Robert von Overstraeten tábornokot az 1940-es hadjárat „gonosz génuszaként” szokás leírni, aki a német támadás megindulása előtt nem volt hajlandó egyeztetni a britekkel és a franciákkal, utána pedig az első perctől eluralkodott rajta a defetizmus. Mindkét vád kétségtelenül tartalmazza az igazság bizonyos elemeit, de a teljes igazság mégiscsak az, hogy Belgium lehetetlen helyzetben találta magát. Azon kívül, hogy megengedhette volna területe francia-brit katonai megszállását a háború kezdetétől - ami lejáratta volna semlegességét, amelyről a belgák még mindig azt hitték, az agresszió megelőzésének legjobb eszköze -, más lehetősége nem volt, mint a távolságtartás katonai értelemben a szövetségesektől, és közben keleti határa lehető legjobb megerősítése a Wehrmacht ellen. Van Overstraeten azonban még így is megengedte, hogy brit és francia tisztak civilben felderítsék azon állások helyét, amelyeket német támadás esetén szándékoztak elfoglalni; továbbá, bár valóban megtagadta a védelmi tervek koordinálását a szövetségesekkel, a német szándékokról szerzett belga hírszerzési eredményeket átadta nekik, beleértve az eredeti *Fall Gelb* január 9-én Meche-lennél lefoglalt részleteit, valamint a nyugati fronton tevékenykedő francia-brit seregek bekerítésére és megsemmisítésére irányuló későbbi értesüléseket is.

Van Overstraeten szakmai alapon ellenezte a szövetségesekkel való szorosabb együttműködést, mert szentül hitte, semmi sem veheti rá őket Belgium teljes területének védelmére. Az ő (helyes) meglátása szerint a szövetségesek nem szándékoztak a Belga Királyság középső területén túlra előrenyomulni. Hasonlóan pontos, bár durvább véleménye szerint a szövetségesek arra készültek, hogy megengedjék a belga hadseregnek, hadd „áldozza fel magát” az Albert-csatorna előretolt vonalán, hogy az alatt ők megszilárdítsák saját védelmüket mögötte, a Dyle-vonalon. A valóságban még a berendezkedéshez szükséges időt sem nyerték meg ezzel a trükkel. A francia 7. hadsereg kapta azt a feladatot, hogy segítséget nyújtson a hollandoknak és a belga balszárnynak. Bár Henri Giraud - egy igazi harcos tábornok és de Gaulle jövőbeli riválisa a

Szabad Franciaország vezéri szerepéért -vezényelte, a 7. hadsereg lassacskán haladt csak előre az Északi-tenger mentén. Nagyobb távolságot kellett megtennie, mint az ellenkező irányból közeledő német B hadsereg-csoportnak, amely ráadásul ügyesebbnek bizonyult a vízi akadályok leküzdésében, még akkor is, ha azokat védték. A franciák motorizált felderítőalakulatait a német légierő is támadta. Május 12-re előremozgását megakasztották kijelölt úti célja, Breda előtt, másnap pedig visszavételi parancsot kapott, hogy Antwerpen közelében oltalmazza a Dyle-vonal balszárnyát. A visszavételt már a német 9. páncélosadosztály előőrsétől üldözve hajtották végre.

A Dyle menti szövetséges felvonulás máris rosszul haladt. Működni kezdett a „dominóhatás”. Amikor a holland hadsereg előretolt állásaiból visszahúzódott az Amszterdam és Rotterdam körüli „Holland Erődbe”, fedezetlenül hagyta az Albert-csatornánál álló belgák balszárnyát, akiket a 9. páncélosadosztály ott át is karolt. A jobbszárnyuk felől a 3. és a 4. páncélosadosztály került az oldalukba, amelyeket éppen késült átbocsátani a Meuse meredek hegyfálról védhető átkelőjén - Északnyugat-Európa legfélelmetesebb, ember által megerősített természeti akadályán - az a német légideszant-alakulat, amely leszállt az Eben Emael tetején. Mialatt a brit Királyi Légierő öngyilkos bombatámadások sorával hiába igyekezett lerombolni a német előrenyomulást átengedő Meuse-hidakat, a belgák kezdtek hátrálni, abban a reményben, hogy hátuk mögött előbb-utóbb megérzik majd a Dyle-hoz felvonuló francia 1. hadsereg és a Brit Expedíciós Haderő támogatását.

„ÁLOMBAN MEGTETT LÉPÉSEK”

Mindkét említett haderő előremozgásban volt, a brit éppen elvonult Brüsszel mellett, a francia 1. hadsereg pedig Maubeuge környékén járt, jobbszárnyához André Corap tábornok 9. hadseregének balszárnya csatlakozott. A britek útja Marlborough egykori hadjáratainak színhelyén vezetett, el Waterloo mellett, és át újabb kori hadtörténetük tegnapi csatáterein, Ypres és Mons vidékén. Drew Middleton amerikai haditudósító így számolt be: „Majdnem olyan volt, mintha álmukban újra bejárnák egy egyszer már megtett út minden lépését. Rég halott barátok arcát látták újra, falvak és városok félig elfelejtett neveit hallották újra.” Az álom hamarosan rémlátomássá változott mind a britek, mind francia szövetségeseik számára. A Dyle, előrevonásuk célja, alig-alig érdemelte meg a természetes akadály nevet. A mesterséges akadályok, amelyekről elhittették velük, hogy a belgák a folyó partja mentén kiépítették őket, vagy egyáltalán nem léteztek, vagy csak itt-ott álltak, rendezetlen összevisszaságban. (Ami elkészült belőlük, azt a britek néhány évvel később viszontlátták: a németek összeszedték és Normandiába szállították őket, így ezek alkották a német akadály-rendszer elsődleges elemeit a D-napi partszakaszokon.) A francia hadsereggel két „lovas”, valamint egy gépesített hadosztály is felvonult, a britek viszont szinte semmiféle említésre méltó páncélos-erővel nem rendelkeztek. A túlsó oldalon Hoepner páncélosadtestének 3. és 4. adosztálya állt, több mint 600 harcokocsival, bennük harcedzett, a lengyel hadjárat tapasztalatai alapján gyors előretörésre kiképzett személyzettel. Nem csoda, hogy Hitler hátborzongató cinizmussal - és nagy élvezettel - emlegette fel a hadj áratnak ezt a szakaszát: „Csodálatos volt, ahogy minden a terv szerint alakult. Amikor megjött a híre, hogy az ellenség az egész arcvonalon előremozog, sírni tudtam volna örömben. Beleestek a csapdába... elhitték... hogy ragaszkodunk a régi Schlieffen-tervhez.” Maga Hitler a Dyle-től mindössze 80 kilométernyire élte át az első csatáját, a „rég Schlieffen-terv” haláltusája alatt, 1914 októberében. Késérő és véres tűzkeresztség volt. A Führer így folytatta a merengést: „Milyen kellemes hely volt a Sasfészek [*Felsennest*, a Sarló-vágás hadművelet alatti főhadiszállása]! Reggelenként a madarak, az utak, amelyeken a menetoszlopok előrevonultak, felettünk a repülőszázadok gépei. Ott és akkor tudtam, minden az én szempontomból kedvezően fog alakulni... Sírni tudtam volna örömben!”

Ellenfelei harcálláspontján viszont hamarosan a kétségbeesés könnyei kezdtek hullani - de nem a brit 3. adosztály parancsnokának, a makacs Bernard Montgomery vezérőrnagynak a szeméből, akinek a katonái május 11 -én vidáman ásták be magukat a Dyle-vonalon. Sir Edmund Ironside, a brit vezérkari főnök sem vesztette el a fejét. Naplójából az derül ki, hogy „egészében nézve mi vagyunk előnyben”, és arra számított, hogy „egész nyáron igazán kemény küzdelem vár ránk”. Megőrizte nyugalmát Gamelin is, akit to-

vábbra is „mindenekelőtt Hollandia aggasztott”, és aki előző nap Georges tábornokra ruházta főparancsnoki jogkörét Belgiumban, sőt Gaston Billotte tábornok is, akinek viszont Georges delegálta tovább az északi arcvonal feletti parancsnokság jogát. Billotte-nak harminc hadosztály állt rendelkezésére egy 90 kilométernyi frontszakasz védelmére, tehát több mint elegendő erő. A szövetségeseknek volt okuk azt hinni, hogy a szárnyaikon tapasztalható nyugtalanító fejlemények és az előttük harcoló belga hadsereg ellenállásának gyengülése ellenére még mindig számszerű túlerőben vannak a németekkel szemben - ahogy abban is voltak - és képesek lesznek feltartóztatni az előretörésüket.

A szövetségesek azonban arra a (Hitler által nagy kárörömmel tudomásul vett) tévhitre alapozták a belgiumi helyzetről kialakított értékelésüket, hogy ott állnak szemben a német offenzíva főcsapásának irányában felvonultatott főerőkkel. Akárcsak 1914-ben, hírszerzésüknek most sem sikerült megállapítania a német offenzíva súlypontjának - a *Sch-punkt-nak* - a helyét. 1914-ben a francia lovasság szalajtott el a németeket, amikor az Ardennek bozótosaiban rendezett hajtóvadászatot ahelyett, hogy Flandria síkságain portyázott volna; 1940-ben a szövetséges légierők figyelmét kerülte el a lényeg, amelyek Flandria belgiumi részén támadták - sikertelenül - az ottani német élegységeket, amikor az Ardennek felett kellett volna járőrözniük. Május 10-től május 14-ig az A hadseregcsoport hét páncéloshadosztálya összeérő lökhárítókkal, olyan sűrű gépjármű-koncentrációval kelt át az Ardennek szorosain és szűk útjain, hogy Günther Blumentritt tábornok számítása szerint ha „egy tankszélességű fronton” vonultatták volna fel őket, a menetoszlop másik vége Kelet-Poroszországban araszolt volna előre. A szövetséges arcvonal leggyengébb pontja felé tartottak, hogy azzal szemben felfejlődve ellenállhatatlan csapásmérő csoportosítást alkossanak. Ez a hét páncélos-hadosztály - az 1., a 2., az 5., a 6., a 7., a 8. és a 10. - összesen 1800 harckocsival indult csatába. Az első védelmi vonalban két hadosztálynyi belga Chasseurs Ardennais (ardenneki vadász) állt az útjukban, erdei harcra szakosított, idejétmúlt, elit könnyűgyalogság, akiknek a vitézsége mit sem ért a páncélosok ellen. Amikor ezeket félresöpörték, a *Parizer* seregtestek Corap 9. hadseregével és Huntziger 2. hadseregének részeivel találták szembe magukat. Nincs ugyan olyan mérce, amely szerint ezek a csapatok bármiben is kiemelkedőnek számítottak volna, normális körülmények között azonban e tartalékosoknak képesnek kellett volna lenniük védőállásaik megtartására, csakhogy 1940 májusában a körülmények nem voltak normálisak. Szinte abban a pillanatban, amikor a német A hadseregcsoport előőrsei kiérkeztek a Meuse menti védelem előterébe, már a folyón is sikerült átkelniük. Corap és Huntziger harcelőőrsei megrémültek, védtelenül hagyták a folyó mindkét partját, és így megnyílt a rés a szövetséges védelem gátján.

André Beaufre tábornok - akkoriban alacsony rangú törzskari tiszt a francia főparancsnokságon - így írta le a hatást, amelyet ennek az eseménynek a híre május 14-én reggel a harcálláspontján tartózkodó Georges tábornokra gyakorolt:

Olyan légkör uralkodott, mint egy gyászoló családban. Georges... rettenetesen sápadt volt. „Sedannál áttörték a frontunkat. Megtörtént az összeomlás...” Egy karosszékre vetette magát és könnyekben tört ki. Ő volt az első férfi, akit sírni láttam ez alatt a hadjárat alatt. Sajnos később még sokan követték. Borzalmasan megrázott a dolog. Doumenc [Georges alárendeltje] - zavarában - azonnal reagált. „Tábornok! Háború van, és a háborúban ilyen események szoktak történni!” Ekkor a még mindig sápadt Georges elmagyarázta, mi történt. Rettenetes légi bombázás után a két másodosztályú hadosztály [az 55. és a 71.] fejtellenül megfutamodott. A X. hadtest jelentette, hogy a védőállást áttörték, és a német tankok éjfél tájban elérték Bulsont [3,5 kilométerre a Meuse-től nyugatra, tehát a franciák által védett terület belsejében]. Ezen a ponton újabb könnyár következett. A történetek súlyát átérzve mindenki más csöndben maradt. Doumenc folytatta: „Nos, tábornok. Minden háborúnak megvan a maga ára. Lássuk a térképet, nézzük, mit tehetünk!”

Beaufre-nak az erről a jelenetről adott leírásában nagyon sok olyasmi van, ami magyarázatért kiált. Először is, Sedan. A város neve, ahol 1870 szeptemberében III. Napóleon letette a fegyvert a poroszok előtt, minden francia számára a katasztrófa szinonimája. Másodszor, a „két másodosztályú hadosztály”, Huntziger 2. hadseregének 55. és 71. gyalogos-hadosztálya. Mindkettőben idősebb tartalékosok szolgáltak, és valóban mindkettő futásnak eredt a közeledő német harckocsik láttán. Harmadszor, amit a térkép arról muta-

tott, ami még megtehető. A francia arcvonalat - Manstein szándékának megfelelően - olyannyira érzékeny pontján érte a német áttörés, hogy bármiféle ellenintézkedés csakis akkor tartóztathatta fel a romlás terjedését, ha nagyarányú, és szinte azonnal végrehajtják. A következő héten a szövetségesek stratégiai döntéshozatalai a hatékony ellencsapás keresésére irányultak.

A németek oldaláról nézve azonban ugyanez a történet még kellemetlenebb következményeket ígért Georges számára, mint ahogy azt ő akkor megértette. A Meuse-ön az első átkelést ugyanis nem az ő idegösszeomlásának a napját megelőző napon hajtotta végre a Wehrmacht, hanem még egy nappal korábban, május 12-én. Aznap sötétedéskor az Erwin Rommel vezette 7. páncélosadosztály motorkerékpáros felderítő zászlóaljának járőrei Houx-nál, Sedantól északra, találtak egy őrizetlenül hagyott duzzasztógátat a Meuse-ön. Gyalogosan végigarasztottak rajta, és egy szigetre értek a folyó közepén, amelyet zsilip kötött össze a nyugati parttal. Az éjszaka folyamán előbb a motorkerékpárosok, majd némi erősítés is átjutott a túlpartra, május 13-ra tehát a „Sarlóvágás” már belemetszett Gamelin védelmi stratégiájának alapjába. Másnap reggel Rommel utászai elkezdtek a pontonhidak építését a folyón, közben átkelésre váró harckocsijai ágyútűzzel pusztították a nyugati parti francia állásokat. Estére a hidak elkészültek, és Rommel első tankjai is átkeltek a Meuse-ön - a folyó mindössze 110 m széles ezen a helyen.

A franciáknak módjuk lett volna felszámolni ezt a hídfőt, amely még mindig roppant sebezhető volt. Egy harckocsi-zászlóaljjal támogatott gyalogosegységgel ellenőrkést kíséreltek meg, és Gamelinnak már azt jelentették: „Az houx-i incidenst kézben tartjuk.” A francia tankok azonban néhány német foglyul ejtése után visszavonultak, és épségben hagyták Rommel hídfőjét, amely szerintük még nem látszott igazán komoly veszélynek. A franciák figyelmét ugyanis ekkor dél felé fordította az A Hadseregcsoporthoz tartozó páncélos-csapásmérő csoportosításának rohama Sedannál. A német páncélosadosztályok három napig hajtottak csigatempóban, összetorlódott menetoszlopokba zsúfolva az Ardennek szűk völgyeiben. Május 13. egész délutánt a szétbontakozással töltötték a Meuse fedezék nélküli, kopár árterén. P. P. J. Gransard tábornok figyelte, ahogy „az ellenség előjött az erdőkből... majdnem szakadatlan áradatban követték egymást a gyalogság és a járművek, páncélozottak és páncélozatlanok egyaránt”. A francia tüzérség tűz alá vette őket, de erre a németek légi bombázással válaszoltak. Előbb a bombáikat nagy magasságból, vízszintesen repülve vető Dornier 17-esek támadtak, azután jöttek a Stuka zuhanó-bombázók. A francia gyalogezredekre megsemmisítő hatást gyakoroltak. A kötőhelyekre behordott sebesültek egyre csak azt ismételték: „A zaj, az a borzalmas zaj!” Náluk külön katonák is ugyanezt a szívszorító retteget élték át légítámadás alatt ebben és azt ezt követő háborúban. Edouard Ruby tábornok, a francia 2. hadsereg vezérőrnagyának főnökhelyettese, így írt az élményről: „Öt óra ebből a lidércnyomásból elegendő volt a katonák idegi ellenállásának széttűzéséhez.” Délután háromra a Stukák távoztak. Amint befejezték a támadást, az 1., 2. és a 10. páncélosadosztály rohamutászai elkezdtek levonszolni felfújható gumicsónakjaikat a vízpartra. Hirtelen megerősödő ellenséges tűzben indultak útnak - a franciák visszatértek lövéseikbe, amint észrevették maguk előtt az újabb veszélyt -, és a csónakokban ülők súlyos veszteségeket szenvedtek, sőt itt-ott vissza is verték őket. Az erőszakos folyamátkelés teljes, Donchery-től Bazeilles-ig terjedő szakaszán azonban egész sor helyen sikerült megvetniük a lábukat a túlsó parton. Bazeilles a francia hadtörténet egyik legendás eseményének helyszíne: 1870-ben itt tartottak ki mindhalálig az elit gyarmati katonák, a *coloniales*, a németekkel szemben „az utolsó töltény házában”. 1940-ben a németek voltak azok, akik készen álltak életük feláldozása árán is diadalmaskodni Bazeilles-nél. Hans Rubarth, a 10. páncélosadosztály utász őrmestere a folyó közepén megparancsolta a túlterhelt csónakban kuporgó embereinek, hogy dobják a vízbe gyalogsági ásójukat: „Mi nem fogunk ásni! Vagy átjutunk, vagy itt fejezzük be az egészet!” Tizenegy emberből napnyugtára kilenc meghalt vagy megsebesült, a raj azonban elfoglalta a neki kijelölt célt. Rubarthot ott a csatamezőn előléptették hadnaggyá, és kitüntették a bátorságért adható legmagasabb német kitüntetéssel, a Vaskereszt Lovagkeresztjével.

Az ilyen, sokak által sok helyen megismételt egyéni teljesítmények május 13-án délutánra átlendítették a Meuse-ön mind a három páncélosadosztály rohamcsoportjait. A francia gyalogság egyes, elszigetelt harc-előőrsei hősiiesen kitartottak velük szemben, mások viszont azonnal futásnak eredtek, amint megláttak egy tankot - helyenként francia páncélost sőt gyakran nem is látták a harckocsit, csak rémhírben értesültek a

közeledtéről. Estefelé ugyanis megjelentek a francia tankok, a 3. páncélos- és a 3. motorizált hadosztály harcjárművei, csak hogy az ellenlökést, amelyre kirendelték őket, nem vitték végig. Amikor pedig a franciák visszahúzódtak a part menti sávból, a németek megerősítették saját harckocsizó alakulataikat, amelyeket a gyorsan megépített pontonhidakon juttattak át a francia oldalra, és felkészültek a küszöbönálló kitörésre a hídfőből.

Aznap este a még mindig Vincennes-ban, a válság helyszínétől 200 kilométerre tartózkodó Gamelin új napiparancsot adott ki: „Ideje szembeszállnunk az ellenség gépesített és motorizált erőinek rohamával! Eljött az óra, amikor mindenkinek a főparancsnokság által kijelölt állások mélységében kell harcolnia. Senkinek sincs többé joga visszavonulni! Ha az ellenség lokális áttörést ér el valahol, nem egyszerűen elszigetelni kell, de ellentámadást kell indítani és vissza kell állítani az eredeti helyzetet!”

Május 14. folyamán Gamelin csapatai - amelyeket jóval szélesebb arcvonalon húztak szét a kelletténél ahhoz, hogy „mélységben harcolhassanak” - megkísérelték az ellenlökést a német hídfőknél. Sehol sem jártak sikerrel, részben azért, mert az eléjük állított cél állandóan terjeszkedett és korántsem rendelkezett világos határokkal. A pengét, amellyel a „Sarlóvágást” végrehajtják majd, még nem formálták meg. A részek, amelyekből összeáll, egyelőre még csak kifelé küzdötték magukat különálló hídfőikből: a 6. és a 8. páncélosadosztály Sedantól északra; a 2., az 1. és a 10. a várostól délre. Az a veszedelem, amit az 5. és Rommel 7. páncélosadosztálya Dinantnál támasztott, még el sem jutott a francia főparancsnokság tudatáig. Tisztán katonai szempontból a legjobb megoldás az lehetett, ha kivárik azt a pillanatot, amikor a német páncélosseregtestek egyesülnek és megindulnak az ország belseje felé, a támogató gyalogadosztályok viszont még nem keltek át a folyón, hogy felzárkózzanak mögéjük. Ez lett volna az alkalom a páncélosadosztály oldalba támadására és „lefejezésére”. A valóságban az történt, hogy a francia 3. páncélosadosztály május 14-ét céltalan bolyongással töltötte a csatamezőn, és kereste, kit emészthetne el. A német páncélosadosztályok ezalatt kiterjesztették hídfőiket, harckocsijaik üzemanyagot és lőszert vételeztek, törzseik pedig kijelölték azokat a megindulási állásokat, ahonnan majd megkezdik az előretörést Franciaország belsejébe.

Vajon melyik német támadóék indul meg elsőnek? A Sedan körüli páncélos-összpontosítás volt az erősebb, viszont az északabbra, Dinant-nál átkelt másik állt szemben Corap 9. hadseregének gyengébb minőségű hadosztályaival. André Corap, ez a testes, jó kedélyű gyarmati tiszt, akinek megadatott a tehetség, amelynek révén a parancsnok megkedvelteti magát a katonáival, ráadásul a szikár, aszketikus Erwin Rommellel állt szemben, akit azért bálványoztak a katonái, mert szemlátomást nem érdekelte semmi más, csak az ellenség csépelése. A legmagasabb német katonai kitüntetést, a Pour le Mérite-et Rommel még századosként nyerte el az első világháborúban briliáns módon végrehajtott egyéni kezdeményezései sorozatával, miközben szétvert egy teljes olasz hadosztályt. 1940. május 15-én hasonló kezdeményezőképeséggel törte át Corap bizonytalankodva alakuló „feltartóztató vonalát”, még mielőtt azt rendesen megszállták volna a francia csapatok, majd tizenöt német katona halála árán majdnem harminc kilométert nyomult előre. Aznap délután a 6. páncélosadosztály is átkelt Montherménél, Sedantól északra, és részt vett a francia 9. hadsereg felszámolásában. Az átkelőhelyeket három napig konok elszántsággal védelmező indokínai géppuskásokat megkerülték és maguk mögött hagyták a német élegségek (katonai erényeik azt az elkeseredett szívósságot vetítették előre, amivel Ho Si Minh követői szálltak harcba a háborút követő években Vietnámban). Francia bajtársaik, akik legközelebb kerültek a továbbhajtó 6. páncélosadosztály útjába, nyomát sem mutatták ennek a kitartásnak - valójában szálnalmas demoralizáltságon kívül semmit sem mutattak. Karl von Stackelberg, a német harckocsikkal haladó egyik haditudósító, döbbenet tapasztalta, hogy egész francia alegységek zárt alakzatban fogadták őket:

Végül 20 000 ember gyűlt össze, aki... ebben az egyetlen szektorban, egyetlen nap alatt, fogolyként indult hátra. Az embernek önkéntelenül is Lengyelország jutott az eszébe, az ott látott jelenetek. Hogyan volt lehetséges, hogy az első francia területen vívott nagyobb ütközet után, ezt a Meuse mentén aratott győzelmet követően, ilyen gigászi sikert érjünk el? Hogyan volt lehetséges, hogy ezek a francia katonák - olyan tökéletesen letört, demoralizált állapotban, ahogy találtuk őket - a tisztjeikkel együtt hagyják többé-kevés-

bé szabad akaratukból fogságba ejteni magukat?

Nem minden francia katona adta fel ennyire könnyen a harcot. Északon az 1. hadsereg még szilárd ellenállást fejtett ki, és folytatni is fogja, amíg maradványait végül teljesen be nem kerítik Lille térségében. És május 15-én Charles de Gaulle, a francia 4. páncélosadosztály négy nappal korábban kinevezett parancsnoka, parancsot kapott Georges tábornoktól, hogy a német páncélosok útjába eső Laonnál indítson támadást, és „nyerjen időt” a Párizstól északra tervezett új arcvonal kialakítására. A 4. páncélosadosztály ugyan még csak alakulóban volt, ám de Gaulle, a páncéloshadviselés régi lelkes híve és olyan patrióta, akinek a hazaszeretetét nem csökkentette, hanem csak növelte e haza seregeinek jelenlegi demoralizálódása, lángoló buzgalommal vállalta a kihívást. Később majd ezt írja: „Úgy éreztem, határtalan düh hajt és segít elviselnem e csapást. »Ah, micsoda ostobaság! Ez a háború olyan rosszul kezdődött, ahogy csak kezdődhetett. Éppen ezért kell folytatódnia. Ezért olyan nagy a világ. Ha életben maradok, bárhol harcolni fogok, ahol kell, addig, amíg szükséges, egészen addig, amíg le nem győzzük az ellenséget, és le nem mossuk a nemzet szégyenét.« Mindaz, amit azóta sikerült megcselekednem, azon a napon határozottat el.”

Amikor május 17-én végül sikerült harcba vezetnie a hadosztályát, de Gaulle-nak vajmi keveset sikerült elérnie. A tankjai helyenként betörték a német 1. páncélosadosztály állásaiba, amelynek egyik törzskari tisztje, Graf von Kielmansegg százados - aki harmincöt évvel később majd a NATO németországi haderőinek parancsnoka lesz - úgy döntött, megmutatja nekik, hogy szégyen a futás, de hasznos. Csakhogy a francia tankokból túl kevés volt, csak a németek rémisztgetésére futotta az erejükből, és estére amúgy is visszafordultak üzemanyagért.

A németeken aznap kollektív idegesség lett úrrá - bár a 2. és 10. páncélosadosztályból álló XIX. páncéloshadtestet vezénylő Guderian türelmetlenül „rángatta a zablát”, és minden eszközzel igyekezett tovább, előre. Hitler azonban, amint Halder feljegyezte, „izgul a saját sikerünk miatt, semmit sem akar kockáztatni, és ezért legszívesebben leállítana bennünket”. Maga Halder aggódva igyekezett a tankok mögött lemaradva loholó gyalogságával beborítani a kialakulóban lévő „páncélosfolyosó oldalfalait”, Brauchitsch, a szárazföldi haderőnem főparancsnoka ugyanis ragaszkodott ehhez. Mióta négy nappal korábban átjutottak a Meuse-ön, a német páncélosok 65 kilométert haladtak, sok irányból érkező oszlopaik egyetlen, hét hadosztálynyi páncélostömeggé álltak össze, és egyértelmű jeleit tapasztalták az előttük álló francia 9. és 2. hadsereg általános összeomlásának. Északon a francia 1. hadsereg, a Brit Expedíciós Haderő és a belgák állandóan hátrálva területeket engedtek át az ellenségnek, míg az áttörés helyszínétől délre álló franciák, akik mozgékonyaságuktól megfosztva ültek a Maginot-vonalban, és szállítóeszközök hiányában nem tudtak manőverezni, nyilvánvalóan képtelenek voltak beavatkozni a német páncélosok ellen. A német hadvezetőség azonban, Hitler szorongásainak engedve, május 17-én leállította az előrenyomulást.

A németek aggodalmai azonban eltörpültek a szövetségeseikéi mellett. A belgák, egy évszázad leforgása alatt másodszor, a vereség és a megszállás perspektívájával néztek farkasszemet - igen közelről. A briteket az attól való félelem gyötörte, hogy elveszítik egyetlen tábori hadseregüket - valamint légierejük jelentős hányadát -, ha továbbra is kitartanak szövetségeseik mellett az összeomló arcvonalban. A franciák tisztán látták, hogy hadseregükre kettészakítás vár, a nagyobb és jobb minőségű rész bekerítés áldozatául fog esni Belgiumban és Franciaország északi körzeteiben, míg a maradék azon küszködik majd, hogy új és képes védhetőségű frontot rögtönözzön Párizs megközelítési útjain. A katasztrófa esélye ugyanakkorának látszott, mint 1914-ben, pedig valójában ez a válság még mélyebb volt. Akkor a francia hadsereg vereséget szenvedett a határ menti ütközetekben, de rendezetten vonult vissza egy rendíthetetlen főparancsnok irányítása alatt; 1940-ben fejtellenül menekült, és a káoszt mindennap növelte egy olyan tábornok a parancsival, aki névleg betöltötte ugyan a főparancsnoki posztot, a valóságban azonban nem irányított, és hagyta, hogy az események fokozatosan elsodorják. Május 16-án Paul Reynaud, Franciaország miniszterelnöke elküldött új emberekért. A madridi francia követségről Verdun hőjét, Philippe Pétain marsallt hívatta, hogy tegye helyettesének, Szíriából pedig Maxime Weygand-t, Foch törzsének főnökét az 1918-as győzelemi hadjárat idején, hogy Gamelin helyére állítsa. Mindketten nagyon öregek voltak már - a hetvenhárom éves Weygand még Gamelinnál is öt évvel idősebb, Pétain pedig még nála is vénebb -, ám Franciaország

haláltusájának pillanatában hősi múltjuk arra ígért biztosítékot, hogy valamit még sikerülhet kiragadni a vereség mohón tágogó állkapcsai közül.

Gamelin immár hitelét veszítette. Május 16-án értekezleten vett részt Reynaud-val és Winston Churchill-lel - aki május 10. óta volt Nagy-Britannia miniszterelnöke, amikor az alsó-ház megvonta bizalmát Neville Chamberlaintől -, és ott bevallotta, nem állnak rendelkezésére csapatok, amelyekkel útját állhatná a németek hömpölygő rohamának. Churchill ezt jegyezte fel: „Erre én megkérdeztem: »Hol a stratégiai tartalék?« Gamelin tábornok hozzám fordult, majd fejét csóválva és vállat vonva kibökte: »Aucune« (»Nem létezik«). Hosszú csend következett. Odakinn a Quai d'Orsay kertjében füstfelhők szálltak az égre a hatalmas máglyákból, én pedig az ablakból láttam, ahogy a tiszteletre méltó tisztviselők talicskán tolják ki az irattárat a tüzekhez.” (A második világháború alatt mindig és mindenhol a küszöbönállónak érzett vereség biztos jelének tekintették, ha a fővárosi kormányhivatalok és a haderő főhadiszállásai nekiláttak irataik égetésének.) „Szóhoz sem jutottam a döbbenettől.

Soha eszembe sem jutott, hogy létezhetnek olyan katonai parancsnokok, akikre egy 800 kilométernyi aktív arcvonal védelmét bízák, és nem gondoskodnak maguknak [stratégiai tartalékról] Mire jó így a Maginot-vonal?”

Churchill azzal utazott vissza Angliába, hogy további hat repülőszázadnyi vadászgépet küld a kevés, már Franciaországban állomásozó brit vadászkötelék mellé. A német légi fölény azonban ekkor már olyan teljes volt, hogy a csatának ebben a szakaszában semmin sem változtathatott némi vadászrepülő-erősítés. Amire szükség lett volna, az az a stratégiai tartalék volt, amiről éppen megtudta, hogy nem létezik. A május 20-án Gamelin helyére lépő Weygand megpróbált rögtönözni valami ilyesmit. Május 21-én előterjesztette a „Weygand-tervet”, amely szerint a német páncélos-korridortól északra bekerített szövetséges erőknek kell összehangolt, találkozó irányú csapásokat mérniük a folyosótól délre még működő francia hadseregekkel. A francia hadvezetőség elvileg rátalált a *Blitzkrieg-re* adandó helyes válaszra - igazából már Gamelin is ezt a stratégiát javasolta két nappal korábban -, csak éppen hiányzott a végrehajtásához szükséges hadvezéri tekintély és szakértelem. Georges immár bukott ember volt, Billotte pedig, akire átruházta parancsnoki jogkörét, május 21-én autóbaleset áldozatául esett. Hiányoztak a megfelelő csapatok is. Május 19-én de Gaulle újabb, eleve kudarcra ítélt ellentámadásra vezette megcsappant erejű 4. páncélosadosztályát, május 21-én pedig két brit hadosztálynak - két harcokcsizászlóalj támogatásával - Arrasnál sikerült behorpasztania a német páncélosfolyosó oldalát, és annyira megriasztani az ott parancsnokló Rommelt, hogy a német tábornok öt hadosztályra becsülte a támadó csoportosítás erejét. Ez a néhány hadosztály al-kotta azonban szinte a teljes, Weygand rendelkezésére álló, manőverképes szövetséges haderőt. A francia 9. hadsereg széthullott. Az 1. hadsereg és a Brit Expedíciós Haderő beszorult az Északi-tenger és az előretörő németek közé. A páncélosfolyosótól délre álló, súlyos harcba addig még nem bonyolódott francia hadseregeknél hiányoztak a mozgékony hadműveletekhez szükséges gépjárművek, harcokcsik és tüzéség. Ugyanakkor, a német hadvezetőség május 17-i tétovázását követően, a páncélosadosztályok továbbhajtottak. Május 18-án már az első világháború csatamezőin jártak, északi szárnyuk a Sambre, a déli pedig a Somme folyó mentén mozgott előre. Május 20-án Guderian hadosztályai elérték a Somme torkolatánál fekvő Abbeville városát, s ezzel gyakorlatilag kettévágták a szövetségesek haderőit.

Mámoros napok voltak ezek Heinz Guderian számára. A tábornok a páncélos-hadviselés elkötelezett híve, a fegyvernem egyik megeremtője volt, aki már jóval Hitler hatalomra jutása előtt amellet tört lándzsát, ami utóbb *Blitzkrieg* néven került be a köztudatba. Saját felső vezetésének bátortalanágától frusztrálva - a nyúlászívűek pártjának élén a Halder által bujtogatott Brauchitsch aggodalmaskodott - Guderian arra kényszerült, hogy fortélyosan kijátssza előljárói parancsait, amelyek a Meuse leküzdése után óvatos haladásra intették. Kreatív engedetlensége egyelőre még nem hozta el a nagy győzelmet; neki és a teljes német páncélos-fegyvernemnek súlyos gondokat okozott volna, ha kivívja a döntő sikert. Május 20-án Hitler revideálta a „Vörös Esetet”, azaz a „Sarlóvágás” hadműveletet és a francia fegyveres erők megsemmisítését befejező előrenyomulás teryét - mindkettőnek csakis addig állt fenn a lehetősége, amíg a páncélosfegyvernemnek majdnem az egészét magában foglaló támadó csoportosítást sikerült megóvni a súlyosabb vesztesé-

gektől. Ezért történhetett meg, hogy az arras-i brit ellencsapás, amely olyan komolyan ráijesztett Rommellra, most Hitler lelki békéjét is feldúlta. Az A Hadseregcsoportot vezető Rundstedt is egyetértett vele: a páncélosok veszélyesen messzire törtek előre, nem szabad őket továbbengedni, amíg a lassabban felvonuló gyalogoshadosztályok fel nem sorakoznak a páncélos korridor két „oldalfalán”, hogy megakadályozzák az arras-i meglepetés megismétlődését. Ez alkalommal Brauchitsch volt az, aki - Halder támogatásával - elvetette korábbi óvatosságát, és sürgette, hogy a páncélosok erőteljes támadásokkal fejezzék be az északon bekerített szövetséges haderő felszámolását. Sőt, Brauchitsch még azzal is előállt, hogy a csapásmérő csoportosítás egy részét Rundstedt helyett Bocknak rendeljék alá, akinek a belgiumi arcvonalon előrenyomuló B Hadseregcsoportjáért Hitler akkoriban kezdett aggódni. Amikor azonban Hitler május 24-én értesült a kísérletről, azonnal hatályon kívül helyezte az ebben az értelemben kiadott parancsokat, és megújította azt a rendelkezését, amelyben megtiltotta a páncélosoknak a mélyebb behatolást a partvidék alacsony fekvő síkságaira, melyekről - saját első világháborús lövészárk-tapasztalatai alapján - váltig állította, hogy alkalmatlanok a páncélos-hadviselésre.

Hitler „megállási parancsa” két teljes napig mozdulatlanságra kárhoztatta a páncéloshadosztályokat, egészen május 26. délutánjáig - két olyan napig, amelyeket utólag stratégiai jelentőségűnek ítélték a második világháború végkifejletére nézve. A németek tudtán kívül a brit kormány május 20-án úgy döntött, az Expedíciós Haderő egy részét a Csatorna-parti kikötőkön át esetleg visszavonhatják, és ennek megfelelően utasította az Admiraltást, hogy a szigetország déli partjain kezdje meg az elszállításukra alkalmas kis hajók összegyűjtését. Ha sor kerül az evakuációra, a művelet fedőneve „Dinamó” lesz. A kiürítést még nem szánták teljes körűnek; a kormány remélte, hogy a Brit Expedíciós Haderő, a francia 1. hadsereggel együttműködve, még képes lehet a páncéloskorridor áttörésére, és ha ez sikerül, egyesülhet a megmaradt francia hadseregek Somme-től délre álló zömével - ami egyébként a Weygand-terv lényegét képezte. Csakhogy az Expedíciós Haderő is kezdett komolyan kimerülni a belgiumi csatákban, ahol harcolva kellett visszavonulnia a Dyle-től a Scheldéhez, Gort tábornokot pedig egyre jobban nyomasztotta Nagy-Britannia egyetlen harc képes tábori hadserege megőrzésének felelőssége. Május 23-án Anthony Eden, aki akkor a hadügyminiszteri posztot töltötte be, biztosította Gortot, hogy a kormány megteszi a szükséges tengerészeti és légi előkészületeket arra az esetre, ha az északi partvidékről kivonulni kényszerül az Expedíciós Haderő. A tábornok ugyanaznap arra a következtetésre jutott, hogy a Weygand-terv csapatok, tankok és repülőgépek hiányában végrehajthatatlan, és kivonta Arras térségéből azt a két hadosztályt, amelyek olyan sikerrel támadták Rommelt május 21-én. Gort 'L hadtestének parancsnoka, Alan Brooke május 23-án ezt jegyezte fel: „A Brit Expedíciós Haderőn immár csak a csoda segíthet!”, ám Gort aznapi döntése az ellenségtől való elszakadásról és a Haderő visszavonásáról a tengerpart felé lényegében lefektette a brit haderő megmentésének alapjait.

Hitler ugyanis előre megérezte az eseményeket. Bizony igaza volt, amikor tartott tőle, hogy a Dunkerque körül található csatorna- és folyóhálózatban, amely felé Gort ekkor a Brit Expedíciós Haderőt kormányozta, elakadnak majd a német páncélosok. A hibát akkor követte el, amikor azt a napot választotta a „megállási parancs” kiadására, amelyet választott, ugyanis két nappal azelőtt állította meg páncélosait, hogy a britek - és velük a francia 1. hadsereg jelentős részei - elérték volna a „Csatorna-vonal” belvizes menedékét. Mire május 26-án feloldotta a tilalmat, a szövetséges seregeknek az a része, amit a leginkább el akart pusztítani, és aminek a pusztulásához elsődleges érdeke fűződött, csak átmenetileg ugyan, de biztonságban volt. Az Aa- és a Col-me-csatorna oltalmában Hitler menekülő ellensége megkezdhette a behajózást azon romboló és kis szállító hajórajok fedélzetére, amelyeket a Dinamó hadműveletet frissen felállított parancsnokságáról vezénylő Bertram Ramsey tengernagy aznap kezdett átküldeni a Csatornába. Göring garantálta Hitlernek, hogy a Luftwaffe megakadályoz mindenféle kiürítési kísérletet a dunkerque-i katlanban. Május 24-26. között harci gépei valóban súlyos károkat és nagy felfordulást okoztak a bekerített terület belsejében, és ez így is folytatódott az evakuáció legvégéig, június 4-ig. Azt azonban a Luftwaffének nem sikerült megakadályoznia, hogy a csapatokat kimenteni érkező hajók megközelítsék a partot - kilencnapos légítámadással összesen hat brit és két francia rombolót sikerült elsüllyeszteni -, és Dunkerque védőinek ellenállását sem tudta megtörni. A hídfő peremvonalának igen jelentős hányadát francia katonák - köztük sok fran-

cia gyarmati katona - védtek, akik a koncentrikus német csapások súlya alatt is csak lassan engedtek át minden talpalatnyi területet a támadónak.

Május 27-én éjjélkor a belga hadsereget a dunkerque-i katlantól északra kapitulációra kényszerítették. Szinte hajszálpontosan ugyanazon a területsávon adta meg magát, ahol 1914-ben sikerült szilárd védelmet kiépítenie, és ott 1918-ig folytatni a küzdelmet. Akkor azonban a belgákat olyan francia és brit seregek támadták, amelyek megőrizték szervezettségüket és harcolni akarásukat. Most viszont, miközben olyan szövetségesek vádolták dezertálással, akik maguk is az összeomlás küszöbére értek, a belga hadvezetőségnek nem maradt más választása, kénytelen volt fegyverletételi feltételeket kérni. Így tettek hamarosan a francia 1. hadsereg azon hadosztályai is, amelyeket Lille körül kerítettek be, és ekkor már erősen fogyott a lőszerük. Ezek a franciák olyan vitézül verekedtek, hogy amikor május 30-án kivonultak az állásaikból kapitulálni, a németek teljes katonai tiszteletadással fogadták őket, és saját katonazenekarukkal kísérték őket a hadifogságba. Fontos adalék lehet az 1940-es francia hadsereg harci szellemének kérdéséhez, hogy ezeknek a vérbeli harcosoknak a jelentős része egyáltalán nem francia volt, hanem a francia gyarmatbirodalom észak-afrikai részén toborzott bennszülött.

A Brit Expedíciós Haderő kimenekítése ekkor már teljes erővel folyt - és azon francia csapatoké is, amelyeket sikerült lejuttatni a tengerpartra. Május 26-27-én mindössze 8000 embert sikerült behajózni, de május 28-án, a közvetlenül a parthoz merészkedő haditengerészeti és polgári úszó-egységek flottájának növekedésével párhuzamosan, az evakuált katonák száma már 19 000-re nőtt. Május 29-én 47 000-et mentettek ki; 31-én, azon a napon, amelyen maga Gort is elindult Anglia felé, 68 000-et. Június 4-re, mire az utolsó hajó is elhagyta Dunkerque partjait, 337 000 bekerített szövetséges katonát sikerült megmenteni a fogságba eséstől. Ez a szám kevés híján a Brit Expedíciós Haderő teljes személyi állományát magában foglalta - az átmenetileg pótolhatatlan hadfelszerelés nélkül -, továbbá 110 000 francia katonát. Az utóbbiak zömét amint brit kikötőbe érkezett, azonnal átrakták más hajókra, és visszaszállították valamelyik normandiai vagy bretagne-i kikötőbe, hogy csatlakozhasson a francia fegyveres erők még harcoló alakulataihoz.

Ez a még küzdő erő ekkor hatvan hadosztályt számlált, köztük olyanokat, amelyek túléltek a meuse-i csatát, meg olyanokat, amelyeket a Maginot-vonalból vontak ki. Páncéloshadosztály csak három akadt, mind a három alaposan leharcolt állapotban, ami különösen de Gaulle 4-es páncélosaira volt igaz. De Gaulle hadosztálya május 28-29-én ismét megkísérelte - ismét sikertelenül - a páncéloskorridor oldalának benyomását, ez alkalommal Abbeville közelében. Két brit hadosztály maradt Franciaországban: a Dunkerque-től nyugatra húzódó tengerparti sávot védő 1. (és egyetlen) páncélos- és az 51. Felföldi gyalogoshadosztály, a Highland Division. (A Calais védelmére átdobott brit könnyű gyalogos-zászlóaljakat ekkorra már legyőzték.) Ezzel a szövetséges erővel szemben a németek nyolcvankilenc gyalogoshadosztályt, valamint tizenöt páncélos- és motorizált hadosztályt vonultattak fel, utóbbiakat öt hadtestnyi csoportba szervezve, amelyek mindegyikét két páncélos- és egy motorizált gyaloghadosztály alkotta. Ezek a kombinált páncélos és gépjárműveiken gyorsan mozgó gyalogos-seregtestek nagy erejű támadó eszközt képeztek, lényegében mindazon, harcokszízból és gyalogságból szervezett alakulatok mintájául szolgáltak, amelyekkel az egész második világháború folyamán - és azóta is - az offenzív hadműveleteket végrehajtották. A Luftwaffe továbbra is nagyjából 2500 első vonalbeli harci gépet, vadászokat és bombázókat volt képes bevetni, ekkor már az arcvonalhoz közel fekvő, francia területen elfoglalt repterekről. A francia légierő, bár megerősítették az Egyesült Államokból hirtelenjében vásárolt gépekkel, és a RAF 350 repülőgépe is támogatta, mindössze 980-at tudott felmutatni.

A WEYGAND-VONAL

Weygand, miután „terve” összeomlott, most annak a védőállásnak a tartásához fűzte minden megmaradt reményét, amely utóbb a hangzatos „Weygand-vonal” nevet kapta. A rugalmas gondolkodású, erélyes öreg generális még nem adta fel: erejéből még egy olyan védekezési eljárás felvázolására is futotta, amely korszerűségében a német támadási terv tükörképe volt. A La Manche csatorna partjától a Somme és az Aisne

folyók mentén futó „Weygand-vonalat”, amely Montmédy-nél csatlakozott a Maginot-vonalhoz, „sakk-táblaszerűen elrendezett sündisznóállások” rendszerének kellett őriznie (az 1970-es években a NATO majd hasonló rendszert választ a Németország közepén húzódó Központi Front védelmére). A „sündisznóállásokat” - falvakat és erdőket - Weygand csapatokkal és páncéltörő eszközökkel kívánta megrakni, és akkor is folytatniuk kellett az ellenállást, ha az ellenség támadóerei túlhaladtak rajtuk. Az elmélet pompásan sikerült, a gyakorlat szánalmasan. A Weygand-vonal szinte abban a pillanatban átszakadt, amint június 5-én, Amiens és a tengerpart között, az összevont német páncéloscsoportosítás jobbszárnya megtámadta. A hiba nem a francia katonák harci kedvében volt - az nagymértékben helyreállt -, hanem fegyverzetük és felszerelésük minőségében. Túlerejű ellenséggel kerültek szembe, harckocsik, hatékony páncéltörő fegyverek és légi fedezet nélkül. Ez alkalommal a gyarmati csapatok és a tartalékosok egyformán vitézül harcoltak. Karl von Stackelberg ezt írta: „Azokban a rommá lőtt falvakban a franciák az utolsó emberig ellenálltak. Egyes sündisznóállások még akkor is kitartottak, amikor már a gyalogságunk is negyven kilométerre járt mögöttük.” Június 5-én és 6-án a németeket több helyen sikerült feltartóztatni, sőt egyes páncélosalakulatok annyi harckocsit veszítettek, hogy az már a harcképességüket veszélyeztette. Ha a „Weygand-vonalnak” lett volna mélysége, előőrsi talán meg is akaszthatták volna a német előrenyomulást, így azonban, amint a kemény kérget áttörték, hátrébb nem álltak tartalékok, amelyek elszigetelhetők volna az áttörés helyét, vagy ellencsapást mérhettek volna. Rommel a terepen szétbontakozott harcrendben vezette a 7. páncélos hadosztályt, amikor az utakat lezáró sündisznóállásokba botlott. Gyorsan megtalálta a hátuk mögé vezető utat, majd Bock B Hadseregcsapottjának - amelynek alárendeltségébe a 7-es páncélosok ekkor tartoztak - törzse utasította a tábornokot, hogy fordítsa arcvonalát a tenger felé, és kerítse be a Weygand-vonal balszárnájának védőit. E feladat végrehajtása közben kényszeríti majd megadásra Rommel az utolsó Franciaországban hagyott brit gyalogoshadosztályt, az 51. Felföldit.

Június 9-én Rundstedt A Hadseregcsapottja megindította a támadást az Aisne mentén, Guderian négy páncélos- és két motorizált gyalogoshadosztályból álló páncéloscsoportjával az élen. A franciák, nevezetesen a Jean de Lattre de Tassigny tábornok vezette 14. hadosztály, rövid időre feltartóztatta a páncéloscsapást - Franciaország egyik jövőendő marsallja hadosztálya élen aznap mutatta meg először, hogy a vereség küszöbén is képes megingathatatlan elszántsággal küzdeni. A németek azonban immár túl erősek voltak ahhoz az Aisne mentén, és a Somme partjain is, hogy pusztán a francia bátorság bármily szép megnyilvánulása megállítsa őket. Előző este Pétain, a miniszterelnök-helyettes közölte vezetési törzsének korábbi főnökével, Bernard Serrignyvel, hogy Weygand legfeljebb három napig gondolja tarthatónak a vonalat, ő maga pedig arra készül, hogy „fegyverszünet kérésére bírom rá a kormányt. A központi bizottság holnap ülést tart. Elkészítem az előterjesztést.” Serrigny figyelmeztette, hogy a holnap már túl késő lehet. „Addig kell cselekedni, amíg Franciaország legalább látszólag rendelkezik még hadsereggel, Olaszország pedig nem kapcsolódott még be a háborúba. Vegyen rá egy semleget, hogy interveniáljon az érdekünkben. Roosevelt látszik a kézenfekvő választásnak. Ő képes lehet a kellő nyomást gyakorolni Hitlerre.”

Ez már a kétségbeesés okoskodása volt. Roosevelt korábban már deklarálta Reynaud miniszterelnöknek képtelenségét az európai események befolyásolására mind további hadianyag-szállításokkal, mind az Egyesült Államok flottájának átvezénylésével az európai vizekre, ugyanakkor Mussolini, aki május 28-án közölte a római brit követtel, hogy még akkor sem hajlandó semleges maradni, ha cserébe megkapja Francia Észak-Afrikát, immár sietve igyekezett hadat üzenni, még mielőtt a háború gyors lezárása miatt kimerülne a dicsőségéből és a zsákmányból. Június 10-én, azon a napon, amelyen Pétain saját elmondása szerint rá akarta bíni a kormányt a fegyverszünet kérésére, Reynaud kitelepítette azt Párizsból. Mialatt a francia állam vezetői a Loire menti Tours felé utaztak, ahová majd Churchill június 11-én elrepül negyedik találkozására szövetségesével, a német páncéloscsoportok nyugatról és keletről átkarolták Párizst. A kormány távozásának másnapján Párizst „nyílt várossá” nyilvánították, hogy megkíméljék a rombolástól. Hitler azonban nem szándékozott megtámadni a francia fővárost - talán, teljesen alaptalanul, egy újabb kommunától tartott. Tours-ban, Reynaud-nál tett villámlátogatásán Churchill emlékeztette a francia miniszterelnököt „egy nagyváros szívós védelmének erőlelkítő képességére”. Párizs autóval rendelkező lakosai azonban ekkor már tízezérekkel menekültek dél felé, akik pedig helyben maradtak, kinyitották az üzleteket vagy elmen-

tek a munkahelyükre, mintha mi sem történt volna, azon a napon, június 14-én is, amikor az első német katonák megérkeztek. Három nappal később a németek zsúfolásig megtöltötték a Café de la Paix teraszát, és élvezték a nézelődő turista szerepét a világ első számú idegenforgalmi központjában.

Az egyenruhában maradt franciák még mindig harcoltak, sokszor mindhalálig. Akárcsak a belgák, a közeledő vereség előérzetében ők is ráleltek valamiféle nekivadult önfeláldozási készségre. Toulnál, a Maginot-vonal mögött, a 227. gyalogezred hosszan kitartott teljes bekerítése után is. Saumurnál a Lovassági Iskola növendékei 19-től 20-ig tartották a Loire hídjait, amíg el nem fogyott a lőszerük. Magának a Maginot-vonalnak a helyőrsége - 400 000 katona! - minden megadási felszólítást visszautasított: támadással a németek mindössze egyetlen bunkercsoportot foglaltak el. A Loire-tól délre az 5. hadsereg törzsének egyik tisztje június 17-én nézte, ahogy „a 28. hadosztály alpesi vadászainak egy kis csoportja” átkel a folyón. „Egy tetőtől talpig poros uniformisú őrmester vezette őket, rongyokban lógott róluk a ruha, de szabályos alakzatban, lépést tartva meneteltek, előredőlve, mindkét kézzel tartva a szerelvényt. Sebesültek is voltak közöttük, koszos kötéseiken átütött a vér. Egyesek aludtak menet közben, kísértetek cipelték a hátizsákot meg a puskát. Néma csendben vonultak el mellettem, a rendíthetetlen elszántság szellemét sugározva.”

Ezalatt ezeknek a hegyivadászoknak a bajtársai Mussolininak a Tengeri-Alpokon át a Riviéra felé indított támadásával szembesültek, miután június 10-én Olaszország hadat üzent. A huszonnyolc olasz hadosztály útjában négy francia hadosztály állt. Gond nélkül megtartották állásaikat, egyetlen ponton sem engedtek át két kilométernél mélyebb területet, és mindössze nyolc halottat veszítettek, szemben az olaszok csaknem 5000 halottjával és sebesültjével. Végül - kínjában - az olasz hadvezetőség a németekhez fordult segítségért, és kérte, német szállító repülőgépek tegyenek le egy olasz zászlóaljat a francia vonalak mögött, hogy legalább jelképes sikert felmutathassanak. Halder ezt jegyezte fel: „Az egész úgy a szokásos szélhámoskodás. Világosan közöltem, nem hagyom a nevemet efféle ügybe keverni.”

FRANCIAORSZÁG MEGALÁZTATÁSA

Az Alpokban és a Maginot-vonalban kifejtett ellenállás mit sem ért az ország központi területein aratott német diadalokkal szemben. Június 12-én a britek partra tették Cherbourg-ban az 52. Alföldi (Lowland) és a Kanadai Hadosztályt, hogy azok segítsenek a francia alakulatoknak új frontot nyitni Franciaország nyugati részén - szinte alig rakodtak ki, mindkettőt gyorsan újra be kellett hajózni, nehogy fogságba essenek. Előző nap Churchill a saját szemével láthatta, milyen reménytelen helyzetbe jutott - és küzdött le magát - Franciaország. Tours közelében a harci kedvének utolsó szikráját is elveszített Weygand azt közölte vele és a francia miniszterekkel: „Tehetetlen vagyok, nincs módom beavatkozni, mert nincsenek tartalékaim... *C'est la dislocation.*” De Gaulle, aki elszántan keresett valamiféle „drámai húzást”, amellyel folytatható a háború, június 14-én Londonban azt javasolta Churchillnek: „a célnak megfelelne a francia és a brit nép felbonthatatlan uniójának meghirdetése”, és Churchill június 16-án fel is kínálta az unió deklarálását, mint lehetőséget, Reynaud-nak. A francia miniszterek kategorikusan elutasították az ajánlatot. Jean Ybar-negaray kétségkívül sokak véleményének adott hangot, amikor kijelentette: „Nem akartam, hogy Franciaország domíniummá süllyedjen” (a brit birodalomévá). Pétaint ekkor már főként az izgatta, hogy ne engedjék felbomlani a rendet Franciaországban; még a vereségnél és a folytatódó veszteségeknél is jobban tartott a baloldali hatalomátvételtől. Eltökéltsége az olyan fegyverszünet keresésére, amely lehetővé teszi a konzervatívoknak hatalmuk megőrzését, legalább valamiféle jövőkép és politikai stratégia meglétéről árulkodott: Reynaud ilyesmivel egyáltalán nem rendelkezett. Aznap este, amikor elutasították Churchill uniós ajánlatát, Lebrun köztársasági elnök úgy határozott, az idős marsallt kell megbízni a kormányalakítással. Edward Spears tábornok, Churchill személyes franciaországi megbízottja, azonnal Angliába távozott. Magával vitte Charles de Gaulle-t, akit május 25-én tábornokká léptettek elő, majd június 10-én kinevezték a védelmi miniszter helyettesévé, és aki gyakorlatilag az egyetlen olyan kormánytag volt, aki még mindig folytatni akarta a harcot. Másnap, június 18-án, de Gaulle Londonból rádiószózatot intézett a francia néphez: „A Franciaországért vívott csata nem döntötte el a háborút! Ez a háború világháború. Bármilyen történjen, az ellenállás lángja nem alhat ki, és nem is fog!” Minden franciát, aki csatlakozni tud hozzá brit terü-

leten, felszólított a küzdelem folytatására. Elszántságáért a Pétain-rezsim hamarosan elítéltette a hadbíró-sággal és hazaárulónak bélyegezte de Gaulle tábornokot.

Maga Pétain egy nappal de Gaulle előtt szólt a rádióban a francia néphez: „Franciák, a köztársaság elnökének kérésére ma magamra vállaltam Franciaország kormányzatának irányítását... Franciaországnak szenteltem magamat, hogy enyhítsem a szerencsétlenséget, amely érte... Nehéz szívvel jelentem ki, hogy véget kell vetnünk a harcnak. Tegnap este ellenfelünkhöz fordultam, és megkérdeztem, kész-e velem, mint katonával, a csata után becsülettel megkeresni az ellenségeskedések felfüggesztésének útját-módját.” Hitler, az öntudatos „frontharcos”, hajlandó volt „katonával” alapon tárgyalni, de a legyőzött ellensége által áhított „becsület” nélkül; hogy azt is megadja, ahhoz túl mélyen rágta bele magát Versailles a lelkébe. Amikor Pétain követői június 20-án Tours közelében találkoztak német partnereikkel, döbbsen nézték, ahogy előbb Párizsba szállítják őket, majd onnan tovább keletnek. Június 21-én a Compiègne melletti Réthondes közelében Charles Huntziger tábornok - akinek a 2. hadserege elsők között esett áldozatul a páncélosok rohamának - az előtt a vasti kocsi előtt kászálódott ki a német katonai menetoszlop egyik autójából, amelyben 1918 novemberében a német megbízottak aláírták a fegyverszüneti megállapodást. Érkezését egy győzelemtől mámoros Hitler figyelte, a fegyverszüneti feltételeket Wilhelm Keitel tábornok, az OKW feje ismertette. Tárgyalni, alkudozni a németek nem voltak hajlandók, csak közölték: Pétain kormánya megtarthatja szuverenitását, de Párizsból, Észak-Franciaországból, valamint a Belgiummal, Svájjal és az Atlanti-óceánnal határos területekből német megszállási zónát hoznak létre. Olaszország - a Mussolinival megtárgyalandó feltételek szerint - jogosult megszállni Délkelet-Franciaországot. A francia hadsereg létszámát 100 000 főre csökkentik, a „megszállási költségeket” a francia költségvetésből fedezik, égbekiáltóan kedvezőtlen frank-márka átváltási árfolyamon elszámolva. A francia birodalom - Észak- és Nyugat-Afrikában, valamint Indokínában - megmarad a francia kormány irányítása alatt (amely hamarosan Vichy városát tette meg székhelyének), akárcsak a francia haditengerészet, amelyet kötelesek demilitarizálni. A hadjárat alatt ejtett valamennyi hadifogoly - beleértve a Maginot-vonal helyőrségét, pedig az nem is adta meg magát - a németek őrizzetében marad. Tehát, röviden, Franciaországra kiherélés és megáláztatás várt, éppen úgy, ahogy Hitler hite szerint 1918-ban Németországra. Igazából ezek a feltételek lényegesen szigorúbbak voltak, mint azok, amelyeket huszonkét évvel korábban az akkori győztesek kényszerítettek az akkori vesztesre Réthondes határában. Akkor Németországnak meghagyták felségterülete legnagyobb részét, katonáinak pedig a polgári életbe való visszatérés szabadságát. Most viszont megszállás várt Franciaország területének legtermelékenyebb részére, kétféle francia pedig - a teljes lakosság 5 százaléka, de ez Franciaország aktív korú férfi lakosainak talán a negyedét is jelentette - továbbra is német fogságban maradt, vagy bevonult oda, és e büntető intézkedések megváltoztatására semmiféle határidőt sem tűztek ki. A francia küldöttség érvelt, ám amint Léon Nol, a korábbi lengyelországi nagykövet megjegyezte, amíg ők alkudoztak, „a harc még mindig folyt, az elfoglalt terület nőttön-nőtt, az utakon pedig géppuskázták a levegőből a menekülőket”. Huntziger Bordeaux-ból kért utasítást Pétaintól, a francia kormány ugyanis oda húzódott vissza. A válasz azonnali aláírásra szólította fel, amit Huntziger június 22-én este meg is tett. Ezzel párhuzamosan a Nol vezette delegáció az olasz kormánnyal írta alá azt a fegyverszüneti megállapodást Rómában, amely legfeljebb ötven kilométeres mélységben engedélyezte a francia-olasz határvidék francia oldalának megszállását. Mind a Németországgal, mind az Olaszországgal kötött fegyverszünetet úgy időzítették, hogy június 25-én, 25 perccel éjfél után lépjenek életbe.

Addigra több német élegység is mélyen behatolt a fegyverszünet által a Vichy-kormányzatnak meghagyott „szabad zóna” területére. A német páncélosok Lyontól délre, illetve Bordeaux előtt álltak; egy időre még Vichyt is megszállták. Amint a fegyverszünet feltételei életbe léptek, vonakodás nélkül visszahúzódtak: az 1940. május 10-től június 25-ig tartó hadjárat nem került sok vérvesztésébe a német hadseregnek. A franciák nagyjából 90 000 halottat veszítettek abban, amit a falvak terein álló háborús emlékműveken - brit és amerikai szemmel nézve képtelen módon - „az 1939-40-es háborúként” örökítettek meg; német „csak” 27 000 esett el. Az utolsó hetekben ők szinte csak jelképesen hadakoztak, leginkább hosszú túrára emlékeztetett az útjuk. Rommel június 21-én ezt írta feleségének a bretagne-i Rennes-ből: „Gond nélkül érkezünk el ideig. A háborúból gyakorlatilag franciaországi villámkörutazás lett. Napokon belül végleg

lezárul. A helybeliek nagy megkönnyebbüléssel tapasztalják, hogy minden ilyen békésen alakul.” A győzelem adta nagylelkűségtől áthatott német hadsereg azzal a „korrektséggel” kezelte leverte ellenfelét, amit az egész fegyveres erő általános viselkedését szabályozó utasítások előírtak számára. A franciák, mintha légnyomást kaptak volna az őket ért katasztrófa valamelyik gránátjának becsapódásától, csaknem hálás bele-törődéssel reagáltak a hódítók minden mozdulatára. Franciaországnak gyakorlatilag nem maradt olyan zuga, amelyet a sors megkímélt volna a vert francia hadak katonáinak látványától - fiatal ténylegesek, idősebb tartalékosok, fekete szenegáliak, arab könnyűgyalogosok, lengyel és cseh önkéntesek, gyalogság, lovasság, tüzérség, páncélosok vonultak vissza mocskosan, éhesen, kimerülten, irányítás és helyenként vezetőik nélkül a mezőkön és a gyümölcsösökben, ahol érett a termés az alatt a nap és az alatt az ég alatt, amelynek napról napra ismétlődő ragyogása máig elválaszthatatlan „40 nyarának” emlékéttől a győztesek és a vesztesek körében egyaránt. A mindennapok makacsul tovább élő normalitása - a vasárnapi családi ebéd, az elsőáldozás, a *jours de fête* - közepette az országon eluralkodott valamiféle eleve elrendeltetett nemzeti balsors érzete, amitől 1918-ban a brit szövetséges konok kitartása és az amerikaiak csodával határos beavatkozása megmentette őket. Így történt 1815-ben is, amikor Franciaország ellenségei legyőzték Belgiumban az első Napóleont; ugyanez játszódott le 1870-ben, amikor a második Napóleont verték meg Lotaringiában a németek. Az 1918-as győzelem immár nem tűnt többnek, csak valamiféle megszakításnak a dolgok normális menetében. A filiszteusok és barbárok által kikezdett „nagy nemzet”, *la grande nation* hanyatlását a kortársak akkor visszafordíthatatlan, kijelölt pályán futó folyamatnak látták. Pétain, Verdun hőse, 1940 júniusában mindenekelőtt azért volt honfitársai szemében a nemzet szellemét megtestesítő alak, mert a veszteséghez és a szenvedéshez szokott férfinak látszott.

Ezzel szemben a németek roppant megkönnyebbülést éreztek. Karl Heinz Mende, a hadjáratot első napjától az utolsóig végigküzdő ifjú utásztiszt ezt vetette papírra: „A Franciaországért vívott hatalmas csata véget ért. Huszonhat évig tartott.” Talán perverzitás, de valahogy a britek is megkönnyebbültek. VI. György király ezt írta az édesanyjának: „Személy szerint én jobban érzem magam most, hogy nincsenek többé szövetségeseink, akikkel udvariaskodnunk kell, és akiket muszáj babusgatnunk.” Winston Churchill, akinek a helyzet valós részleteivel kellett szembesülnie, komorabban tekintett a jövőbe. Június 18-án ezt közölte az alsóházzal: „A franciaországi csata véget ért. Arra számítok, hogy hamarosan kezdődik a csata Nagy-Britanniáért.”

4. Légi hadviselés: az angliai csata

A franciaországi csata, bár rövideje és döntő jellege szenzációs eseménnyé avatta, mégiscsak konvencionális hadműveletek sorából állt. A német páncélosok támogatásával a repülőgépek fontos szerepet játszottak a siker kivívásában, ám mégsem ezek, vagy a páncélosok, amelyek felett elrepültek, kényszerítették a vereséget a szövetségesekre. Azt ugyanis a stratégia, a katonai szervezet, valamint a - lélektani és anyagi értelemben vett - háborús felkészültség hiányosságai okozták, ez utóbbi pedig abban a reakcióban gyökerezett, amelyet a nyugati demokráciákból az első világháborúban elszenvedett kínok váltottak ki.

Ezzel szemben az angliai csata forradalmian új típusú konfliktus volt. Amióta az ember megtanult repülni, először fordult elő, hogy a repülőgépet szemelték ki egy olyan hadjárat eszközeként, amellyel az ellenség ellenállási kedvét és képességét tervezték megtörni a szárazföldi vagy a tengeri haderőnem beavatkozása vagy támogatása nélkül. Ezt a fejleményt már régen megjósolták. A repülőgépet szinte attól a pillanattól, hogy kísérleti eszközből valamelyest megbízható járművé fejlesztették, fegyverhordozó platformként is alkalmazták - az olaszok Líbiában, 1911-ben. Az első világháború nagyobb részét a szárazföldi és tengeri haderő segédcsapataiként szolgálták végig a repülő, bár 1915-től a németek, megszakításokkal, bombák Nagy-Britannia fölé juttatására használták a léghajóikat, később pedig mind Németország, mind Nagy-Britannia vetett be bombázó repülőgépeket egymás városai ellen. Az 1930-as évekre a bombázó - a gyorsan növekvő mértékben egyre megbízhatóbbá váló nagy hatótávolságú polgári utasszállító repülőgép technológiájára építve - stratégiai értékű eszközzé vált; ez volt az a fejlemény, ami 1932-ben Stanley Baldwint, az akkori brit koalíciós kormány tagját arra az elhíresült, elhamarkodott (és pontatlan) jóslatra készítette,

hogy „a bombázó mindig át fog törni”. A terror, amit 1936-1938-ban a német és olasz bombázók Spanyolország köztársasági területeinek lakosságára zúdítottak, megerősíteni látszott Baldwin figyelmeztetését. Amint dr. Richard Overly repüléstörténész írja: A közvélemény 1939-re széles körben hitte, hogy eljött a légifegyverek kora. Az első világháború tapasztalatai sokakat, köztük politikusokat és tábornokokat is meggyőztek arról, hogy a következő háború légi háború lesz. Ezt a meggyőződést részben arra a kritikátlan elvárásra alapozták, mely szerint a tudományt immár kellő mértékben a katonai élet szolgálatába állították ahhoz, hogy folyamatos áradatban produkálja az új fegyvereket, olyan titkos, a levegőből alkalmazható eszközöket, amelyek jellegét a laikus csak találgathatja. Részben annak a valamivel kritikusabb szemléletű elemzésére is alapozódott ez a hit, amit a repülőgépek valóban teljesítettek az első világháborúban. A felderítő tevékenységben, a földi csapatok támogatásában, az első, esetlen repülőgép-hordozókról felszállva s a haditengerészeti erőkkel együttműködve, a repülőgép azzal fenyegetett, hogy háttérbe szorítja majd a többi haderőnem hozzájárulását a hadviseléshez, sőt teljességgel kiszorítja őket.

Az a meggyőződés, hogy a légierő a jövőben a hadseregek és a flották helyébe léphet a háború megnyerésére képes hatalmi eszköz szerepkörében, a legkorábban és a legmélyebben három olyan országban vert gyökeret, amelyek több, alapvetően eltérő stratégiai feladatot kényszerültek egyszerre teljesíteni: az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és Olaszországban. Az 1918 után izolacionistává váló Egyesült Államokban, amelyet csak az óceánon túlról fenyegethetett igazán veszélyes támadás, a repülőgépnek az a képessége keltett figyelmet, hogy csatahajókból álló flottát is elpusztíthat. A kapitulált német csatahajókon végzett légibombázási kísérletek látványos sikereket hoztak, mire az önálló légi haderőnem legprominensebb amerikai szószólója, William Mitchell tábornok olyan függelemsértő eréllyel agitált a független légierő megteremtéséért, hogy 1925-ben hadbíróság előtt kényszerült védeni álláspontját. Nagy-Britannia, amelynek egyszerre kellett oltalmaznia gyarmatbirodalmát és honi bázisterületét, és az első világháború végén meglehetősen tapasztalatra tett szert Németország ellen a „hadászati” bombázásban, 1918-ban felállította az önálló légi haderőnemet. Ez azután megalkotta a maga tapasztalati alapú elvrendszerét a támadók kizárólag a légierő eszközeivel végzett, szélesen értelmezett elrettentéséről. Különös módon Olaszország volt az a hely, ahol a minden részletre kiterjedő légi stratégiát a legkifejlettebb formában megfogalmazták. Giulio Douhetet, akit világszerte a légierő Mahanjának (ha nem Clausewitzének) tekintenek, úgy tűnik, az juttatta el „a légi hatalommal elért győzelem” víziójáig, hogy felismerte az első világháború tűzérési harcászatának eredménytelenségét. *A levegő uralása* (1921) című könyvében azzal érvelt, hogy az ellenség területe peremének robbanóanyaggal való bombázása helyett, ahol csak az a hadianyag pusztítható el, amit az ellenség oda felvonultatott, a repülés korának logikája azt diktálja, hogy a bombákat repülőgépen szállítsák az ellenség haditermelésének központjai fölé, és az ágyúkat előállító gyárakat és munkásokat vegyék célba velük. Douhet gondolkodását Olaszország első világháborús tapasztalatai kondicionálták. Az olaszok keskeny, a tűzérség által uralt arcvonalakon harcolták végig a konfliktust, a szemben álló, domináns tűzérség eszközeit pedig főként a későbbi Csehszlovákia területén működő üzemek szállították, amelyek nem feküdtek túl messze az olasz repülőterektől.

Douhet azzal a meggyőződéssel párosította az elméletét, hogy a bombázó sebezhetetlennek bizonyul majd a védelem ellene alkalmazott eszközeivel szemben, legyenek azok akár vadászgépek, akár földi telepítésű lövegek. Douhet egy további tézise szerint a bombázóoffenzíva olyan rövid idő alatt képes elérni célkitűzéseit, hogy a jövő háborújának kimenetele eldől, még mielőtt a hadviselő felek befejezhetnék hadseregük és haditengerészetük mozgósítását. Ebben a tekintetben az olasz tábornok valódi látnoknak bizonyult, ugyanis megjósolta a nukleáris „első csapás” logikáját. Amihez azonban mindenáron ragaszkodott, az az volt, hogy a szabadesésben ledobott, robbanóanyaggal töltött ejtőlőszert hordozó, nagy hatótávolságú bombázó repülőgép alkalmas az ellenfelet a háború folytatására képtelenné tevő csapás mérésére - és ez volt az a meggyőződése, amit csak kevesek osztottak. Az Egyesült Államok hadseregének légierője, amikor 1942-ben teljes súlyával bekapcsolódott a második világháborúba, szilárdan hitte, hogy műszaki szempontból igen fejlett Flying Fortress (Repülő Erőd) bombázói - amelyeket Douhet elméletének megvalósítására konstruáltak - „a légierő révén kivívható győzelem” eszközei; az 1943-as nappali bombázóoffenzíva volt az az iskola, amelyben az amerikaiak roppant fájdalmas leckék során megtanulták, hogy tévesz-

mét követnek. A brit Királyi Légierő' - amely inkább pragmatikus, mintsem elvi okokból kötelezte el magát a hadászati légi hadviselés mellett - kevesebbet várt első Németország elleni offenzívájától (és még annál is kevesebbet ért el). Az 1939-1940-es Luftwaffe semmiféle stratégiai bombázási teóriát nem tett magáévá; még 1933 körül megvizsgálta Németország lehetőségeit a nagy hatótávolságú bombázóflotta megépítésére és üzemeltetésére, majd arra a következtetésre jutott, hogy a szükséges erőfeszítés még középtávon is meghaladja az ország ipari teljesítőképességét. Ezek után az új Luftwaffe felső szintű vezetői, akiknek többsége a hadseregtől átvett tiszt volt, teljes erővel belefogtak egy olyan légi haderőnem felépítésébe, amelynek legfőbb hivatása a szárazföldi haderő támogatása. A franciaországi csata végén még mindig ez volt a szerepköre, azon hírnév ellenére, amelyet Varsó és Rotterdam bombázásával tömegpusztító eszközként szerzett.

Éppen ezért, amikor 1940. július 16-án Hitler kiadta soron következő, 16. Führer-direktíváját „Az Anglia elleni partraszállási hadművelet előkészületeiről”, a Luftwaffe vezetőinek körében zavart és nyugtalanságot keltett a nekik szabott feladat általános jellege: „mindenféle légitámadás megakadályozása”, a harc felvétele a „közeledő haditengerészeti egységekkel”, továbbá „a partvédelmi művek lerombolása... az ellenséges szárazföldi erők kezdeti ellenállásának megtörése és a front mögötti tartalékok megsemmisítése”. Íme a feladat, ami nem kevesebbet jelent, mint a győzelem összes előfeltételének kivívását még a szárazföldi haderő és a haditengerészet harcba lépése előtt. Hermann Göring, a légügyi miniszter s egyben a Luftwaffe főparancsnoka, aki szíve mélyén még mindig annak a vadászpilóta ásznak érezte magát, amivé az első világháborúban vált, félvállról vette a nehézségeket. Augusztus 1-jén, amikor már folytak az angliai csata előcsatározásai, ezt jósolta tábornokainak: „A Führer megparancsolta, hogy az én Luftwaffémmal tapossam el Nagy-Britanniát. Kemény csapásokkal szándékozom a legközelebbi jövőben térdre kényszeríteni ezt az ellenséget, amely egy megsemmisítő vereséget már elszenvedett, úgy, hogy csapataink minden kockázat nélkül vághatnak majd bele a sziget megszállásába!” Milch, Kesselring és Sperrle, a Luftwaffét, illetve az „Oroszlánfőka” hadművelet (a brit szigetek inváziója a Seelöwe, Oroszlánfőka fedőnevet kapta) támogatására rendelt két légiflottát (a 2.-at és a 3.-at) vezető szakértő hivatásos tisztek szemében a Göring által olyan könnyű szívvel vállalt légioffenzíva nehézségei és kockázatai nagyobbak tűntek, mint amekkorát testes, pompakedvelő főparancsnokuk a jelek szerint valaha is felfogni látszott.

A nehézségek sorában az első helyen a Luftwaffe hadműveleti bázisának rögtönzött jellege állt. A Belgium, Észak-Franciaország, valamint Normandia partvidékére a francia fegyverszünetet követő hetekben sielve előrevont 2. és 3. légiflotta az ellenség elfoglalt repülőtereire települt: minden helyi szolgáltatást - a hadtápot, a javító- és híradó szolgálatot - hozzá kellett igazítani a német egységek igényeihez. Ezzel szemben a Királyi Légierő évtizedek óta belakott hazai támaszpontjairól tevékenykedett. A RAF másik előnye a hazai terület védelmezésében rejlett. Amíg a Luftwaffének legkevesebb negyven, de inkább nyolcvan vagy százhatvan kilométert kellett repülnie, mire összeakaszkozhatott az ellenséggel, a brit Vadászpilóta Parancsnokság gépei azonnal harcra szállhattak, amint elérték a szolgálati magasságot. Ez nem egyszerűen üzemanyagot takarított meg nekik - bár ez döntő szempont volt, ugyanis a Messerschmitt 109 hadműveleti hatósugara alig haladta meg a kétszáz kilométert -, hanem biztosította, hogy a sérült brit gépek pilótái saját terület felett ugorhassanak ki, sőt kényszerleszállással néha repülőgépeket is megmentsek. Ezzel szemben a Luftwaffe ejtőernyővel leereszkedő pilótái vagy földre levergődött gépei végleg elvesztek, számos német pilótára pedig, aki a Csatorna felett ugrott ki, vízbefúlás várt.

A Vadászpilóta Parancsnokságnak, azon túl, hogy saját támaszpontjai közelében harcolhatott, rendelkezésre állt a kiválóan képzett és integrált honi légvédelmi előrejelző és vezetési rendszer. A parancsnokság négy csoportja, a 13. (északi), 12. (közép-angliai), 11. (délkeleti) és 10. (délnyugati), a Londontól nyugatra berendezett uxbridge-i központi vezetési pont irányításával működött. Ez a fegyvernemi főhadiszállás a pillanatnyilag nem lekötött erőkkel mindig megtámogathatta a legnagyobb nyomást viselő csoportot (ez általában a Londont védelmező 11-es volt, amelynek repterei a legközelebb feküdtek Észak-Franciaországhoz). A Vadászpilóta Parancsnokság központi törzse ráadásul a források széles körétől szerezte be az egy-egy kialakuló veszélyhelyzet kezeléséhez, vagyis a repülőszázadok riasztásához és célra vezetéséhez szükséges információit - például a földön működő Légtérfigyelő Testülettől és a saját pilótáitól, min-

denekelőtt azonban attól a „Honi Lánca” szervezett ötven légvédelmi radarállomástól, amelyeket a Légügyi Minisztérium telepített 1937-től a brit partvonal hosszában, az Orkney-szigetektől egészen a Land's End fokig. A radar (rádiólokátor) úgy működött, hogy kisugárzott egy rádióhullámot, majd mérte az időt, amely alatt a sugárnyaláb visszaverődött a közeledő repülőgépről, és e visszaverődés irányát. Az egymást követő mérésekből kirajzolódott a cél távolsága, útiránya, repülési magassága és sebessége. Ezt a fajta radart Nagy-Britanniában találták fel és fejlesztették gyakorlatban használható eszközzé, amiért az Országos Fizikai Laboratóriumban dolgozó Robert Watson-Wattot illeti köszönet. 1940-re a németek is kifejlesztették a maguk rádiólokációs eszközeit, Würzburg és Freya berendezéseikből azonban kevés állt csak rendelkezésre, minőségük elmaradt a brit radaroké mögött, és nem voltak alkalmasak a Luftwaffe támadó hadműveleteinek segítésére. A radar mindennél fontosabb előnyhöz juttatta a Vadászpilóta Parancsnokságot.

A brit vadászpilóta fegyvernem még egy tekintetben kedvezőbb helyzetben vállalta a harcot, mint a Luftwaffe: országának repülőgépgyárai egységnyi idő alatt több vadászgépet állítottak elő, mint a német üzemek. 1940 nyarán a Vickers és a Hawker cég havi 500 Spitfire-t és Hurricane-t bocsátott ki, míg a Messerschmitt Művek mindössze 140 Me 109-est és 90 Me 110-est. A németek lényegesen nagyobb kiképzett pilótaállományból meríthettek - 1939-ben mindenkit számi-ásba véve 10 000 kiképzett katonai repülőgéppel rendelkeztek, míg a Vadászpilóta Parancsnokság csak heti 50 pilótával tudta kiegészíteni 1450 főnyi kezdő állományát. A csata csúcspontján ez a körülmény paradox válsághelyzettel szembesítette a brit légierőt - csak kínok árán tudott minden vadászgépébe pilótát ültetni -, de a hamarosan elkezdődő összecsapás-sorozat alatt repülőgéphiánnyal sohasem kellett megbirkóznia. Valójában, Churchill fenséges retorikája ellenére, a Vadászpilóta Parancsnokság nagyjából egyenlő ellenfélként vívta meg az angliai csatát. Mindvégig sikerült 600 harcképes Spitfire-t és Hurricane-t kiállítania naponta, a Luftwaffe pedig sohasem tudott 800-nál több Messerschmitt 109-est összevonni ellenük. Ezek a sebességük (560 km/óra) és fegyverzetük tekintetében nagyjából azonos klasszisba tartozó vadászpilóta gépek lesznek majd annak a sorsdöntő csatának a fegyverei, amelytől a háború eldöntését várták.

Ennek dacára a Luftwaffe kivívhatta volna azt a légi fölényt, amelynek oltalmában hatalmas pusztítóerejű bombázó repülő fegyverneme - 1000 Dornier 17-es, Heinkel 111-es és Junkers 88-as, valamint 300 Junkers 87-es - képes lehetett volna a brit védelem lerombolására, ha az első perctől valami olyan hidegen logikus terv szerint tevékenykedik, amelyet a német szárazföldi haderő követett Franciaország megtámadása során 1940-ben. Ám a Luftwaffe nem rendelkezett átgondolt stratégiával, semmivel, ami a „Sarlóvágás” intellektuális és szakmai szintjén állt volna, és terv hiányában rögtönzések sorával szállt szembe a Vadászpilóta Parancsnoksággal. Ezeket az improvizációkat mind Göring azon arrogáns hitére alapozták, hogy Nagy-Britanniát lehetséges „térdre kényszeríteni”, ha a „kemény csapásnak” azt a fajta látványos utánzatát méri rá, amit ő elrendelt.

PATT A LEVEGŐBEN

A történészek utólag abban egyeztek meg, hogy az angliai csata a német rögtönzések öt szakaszára oszlik: az első a „Csatorna csatája” (*Kanalkampf*) július 10-től augusztus elejéig; majd következik a „Sas napján” (*Adlertag*), azaz augusztus 13-án indított „Sas hadművelet”, a Luftwaffe és a Királyi Légierő „klasszikus” légi harcával eltelt periódus, amely augusztus 18-ig tartott; a harmadik az az augusztus 24-től szeptember 6-ig tartó időszak, amikor a Luftwaffe a Vadászpilóta Parancsnokság repülőtereire helyezte át főcsapása súlypontját; ez után jött szeptember 7-től 30-ig a „Londoni csata”, amikor a Luftwaffe vadászai elkísérték a brit főváros fölé a napi gyakorisággal - és egyre nagyobb vesz-teségekkel - nappali támadást végző bombázókötelékeket, majd végül az ötödik: a kisebb légitámadásoknak a csata hivatalos zárónapjáig, október 30-ig tartó szakasza. Ezután az alaposan megtépázott német bombázóalakulatok áttértek a pusztító, de hadászati szempontból hatástalan éjszakai műveletekre, amelyek heteit-hónapjait a londoniak - a világsajtónak Hitler elsőprő sikeres lengyelországi és franciaországi hadjáratára alkotott elnevezését családira szelídítve - idővel csak „a Blitz”-ként emlegették.

A *Kanalkampf* július 10-én a Dél-Anglia tengerparti városai - Plymouth, Weymouth, Falmouth, Portsmo-

uth és Dover valamint a part mentén felderített konvojok ellen húsz-harminc géppel indított támadásokkal kezdődött. Később a Temze-torkolatra is áttértek ezek a légi-tengeri harcok. A németek okoztak anyagi károkat, és nagyjából 40 000 tonnányi hajóteret is sikerült elsüllyeszteniük, a Királyi Haditengerészet azonban - amelyet le kellett győzni, ha azt akarták, hogy a Hitler parancsára a hollandiai és belgiumi folyótorkolatokban gyülekező, uszályokból és vontatókból álló inváziós flotta épségben átkeljen a Csatorna legszűkebb szakaszán - mit sem veszített erejéből. Július 10-31. között 180 német repülőgépet lőttek le 70 brit vadász elvesztésének az árán, és a megsemmisített német gépek közül száz bombázó volt. Más szóval ez azt jelenti, hogy a vadászok „átváltási árfolyama”, amelytől az angliai csata végkifejlete függött, egyenlőre állt.

Hitler egyre türelmetlenebbül figyelte a légi helyzet holtpontra jutását. Akkorra ő már elhitette magával, hogy a briteket már legyőzték, csak ők maguk ezt még nem vették észre, és vonakodott az invázió megindításától - mind annak veszélyei miatt, mind azért, mert remélte, hogy hamarosan beismerik a vereséget. Ekkor azonban elhatározta, hogy miután más eszköz nem áll rendelkezésére, a Luftwaffe hivatott rákényszeríteni Nagy-Britanniát a Németországgal való megállapodás elkerülhetetlenségének belátására. Tábornokai előtt még mindig azt bizonygatta, hogy Nagy-Britanniát nem kívánja megalázni (ahogy Franciaországgal tette), elpusztítani pedig még kevésbé (úgy, ahogy Lengyelországgal bánt). Makacsul kapaszkodott abba az illúzióba, hogy az ő új európai birodalma és Nagy-Britannia régi, óceáni impériuma nem egyszerűen létezhet egymás mellett, de még mindkettejük számára előnyös együttműködésük is lehetséges. Augusztus 18-án azt fejtegette Vidkun Quislingnek, norvégiai bábregsimje vezetőjének, hogy: „Miután egyik javaslatot a másik után tettem a briteknek Európa újjászervezésére, most azon veszem észre magam, hogy akaratom ellenére e háború megvívására kényszerülök Nagy-Britannia ellen. Ugyanabban a helyzetben találom magam, mint Luther Márton, aki ugyanilyen kevéssé kívánta a harcot Rómával, de nem hagytak neki alternatívát.”

Augusztus 1-jén kiadta a 17. Führer-direktívát, és ebben megparancsolta a Luftwaffének, hogy „a rendelkezésére álló erők alkalmazásával a lehető legrövidebb idő alatt gyűrje le az angol légierőt”. Hadászati célnak kijelölte „a repülőalakulatokat, földi létesítményeiket és hadtápszervezeteiket, de ugyanakkor... a repülőgépipart is, beleértve a légvédelmi eszközöket gyártó üzemeket”. Ugyanaznap Göring Hágában eligazítást tartott parancsnokainak, és lelkesítőnek szánt szónoklatban ismertette, milyen eredményt vár a Sas (*Adler*) hadművelettől. Theo Osterkamp, egykori első világháborús ász, akit már óvatosságra tanítottak a Csatorna légterében vívott harcok tapasztalatai, fenntartásainak adott hangot: „Beszámoltam neki [Göringnek], hogy amikor egyedül harcoltam az ezredemmel Anglia felett, nagyjából 500-700 brit vadászgépet számoltam meg... a London körüli körzetben összevonva. Számuk jelentősen megnőtt a csata kezdete óta. Valamennyi új alakulat Spitfire gépeken repült, amit én a sajátunkéval egyenlő minőségű vadászgépnek értékeltem.” Göring dühösen és elutasítóan reagált. Azzal érvelt, hogy a britek hajlanak a gyávaságra, létszámuk jelentősen megcsappant, és a Luftwaffe bombázókban fennálló fölénye miatt a brit védelem milyensége egyébként is lényegtelen. Röviddel ezután augusztus 7-re kitűzték a „Sas napját”, az *Adlertag-ot*.

Valójában az időjárás szeszélyei által hátráltatott Sas hadművelet csak augusztus 8-án kelt tétován életre, és magát a „Sas napját” végül augusztus 13-ra hirdették meg. Addigra azonban a Luftwaffe már komoly nehézségekbe ütközött, leginkább erőfeszítése túlzott megosztása, sőt szétforgácsolása miatt. Augusztus 12-én, a hadművelet egyik tipikusnak tekinthető napján támadta a RAF-repülőtereket, Portsmouth kikötőjét, a Temze-torkolatban mozgó hajókat, valamint - megmagyarázhatatlan módon akkor egyszer az egész angliai csata alatt - a „Honi Lánc” radarállomásait is. Aznap 31 repülőgépet veszített, a RAF 22-t. A „Sas napján”, sötétben, Birmingham közelében bombázta az egyik Spitfire-gyárat, ami 45 gépébe került, szemben a RAF 13 lelőtt vadászával (amelyek pilótái - a brit légvédelem legfontosabb alkotóelemei - közül hat megmenekült). Augusztus 15-én a németek 75 gépet veszítettek, a britek 34-et. A Luftwaffe egész héten elhitette magával, hogy az „átváltási árfolyam” neki kedvez (tartozunk az igazságnak annak kijelentésével, hogy a RAF viszont nagyságrenddel eltúlozta az általa lelőni vélt német gépek számát). Augusztus 14-én a Luftwaffe ezt jelentette Haldernak: „A vadászgépvesztések 1:5 arányban nekünk kedveznek... Nem okoz nehézséget veszteségeink pótlása. A britek valószínűleg nem lesznek képesek pótolni az övéiket.”

A német veszteségek, különösen a zuhanóbombázóké azonban olyan magasra szöktek, hogy Göring már augusztus 15-én haditerv-változtatást és parancsnoki személycserét fontolgatott. Az Osterkamphoz hasonló kételkedőket előléptetéssel emelték ki az első vonalbeli szolgálati posztokról, a helyükre agresszív, fiatal vezetőket állítottak (mint például Adolf Gallandot, akit hamarosan maga Hitler tüntetett ki a Lovagkeresztrel - vonakodva, ugyanis „zsidós volt a külseje”). A régi-új parancsnoki karral Göring ismertette az angliai csata harmadik szakaszának kiszemelt célpontjait: a RAF vadászpilóta-alakulatainak reptereit. Ennek a koncentrált csapásnak a végrehajtását a kedvezőtlen időjárás hiúsította meg, pedig ez lett volna az első valódi erőösszpontosítás, amit az OKL (Oberkommando der Luftwaffe - a Luftwaffe Főparancsnoksága) a csata megkezdése óta elrendelt. A RAF egészen augusztus 24-ig nem érezte meg a célpontváltás hatását, akkor viszont riadtan döbbsen rá a fordulatra. Manstont, leginkább előretolt vadászpilótátámaszpontját egy elszánt csapással harcképtelenné tették, a London egyik északkeleti elővárosában működő North Weal-it pedig súlyosan megrongálták. Manstonban a földi kiszolgáló személyzet demoralizálódott, elbújt az óvóhelyeken, majd megtagadta, hogy előmerészkedjen és dolgozzon. Aznap a Luftwaffe 1000 bevetést repült, és 38 saját gépe elvesztése árán a RAF 22 vadászgépét pusztította el. Később a helyzet még tovább romlott: augusztus 30-án és szeptember 4-én komoly károk érték a repülőgépgyárakat, Biggin Hillre, a Londont védő egyik legjelentősebb vadászpilótabázisra pedig három nap alatt hat támadást zúdítottak. Sikertelenül lerombolni a hadműveleti központot, a földi személyzetből pedig hetvenen meghaltak, illetve megsebesültek. Augusztus 24. és szeptember 6. között a Vadászpilóta Parancsnokság 290 gépet vesztett a szakadatlan védelmi harcokban; a Luftwaffe 380 gépét veszítette el, de ezeknek csak a fele volt vadász.

A MEGROPPANÁS

A Luftwaffe kezdte megnyerni a csatát - de Hitler és Göring türelme szempontjából nem elég gyorsan. Mind közelebbről fenyegettek az őszi viharok. Ha az inváziós flotta uszályait és bárkáit még 1940-ben át akarták juttatni a Csatorna túlsó partjára, akkor a brit ellenállást a következő néhány hétben kellett megtörni: a levegőben le kellett győzni a Vadászpilóta Parancsnokságot, hogy utána légbombázással kiűzhessék a Királyi Haditengerészetet a Csatorna vizeiről. Augusztus 31-én az OKL eldöntötte, szeptember 7-én át helyezi a *Schwerpunkt*-ot (a támadás súlypontját) a repülőterekről Londonra. A fővárost eddig kímélték; amint az OKW augusztus 24-i parancsa megfogalmazta: „A London körzetét érintő, illetve a megfélemlítő támadások elrendelésének joga kizárólag a Führert illeti meg.” Hitler megtartóztatta magát ezektől, mert még mindig remélte, hogy a tárgyalóasztal mellé kényszerítheti Churchillt - és ugyanakkor el akarta kerülni a német városokra mért megtorló légitámadásokat is. Most arra a spekulációra fanyalodott, amely szerint kizárólag London bombázása „késztetheti odúik elhagyására és a nyílt küzdelem vállalására az angol vadászokat”, ahogy azt a német vadászpilóták egyik hangadó ásza, Adolf Galland megfogalmazta.

Így aztán az angliai csata elérte drámai csúcspontját. Messerschmitt 109-es és 110-es vadászok falanxai által kísért Heinkel, Dornier és Junkers bombázók tömör alakzatai indultak meg (ismét Galland meglátása szerint) „a Temze-parti hétmillió lakosú világváros... a brit hadvezetőség agya és idegközpontja ellen”. A támadók útjában 1500 kötött záró léggömbből, valamint 2000 nehéz és könnyű légvédelmi lövegéből felépített védelmi gyűrűk, no meg „a kevesek” vezette 750 Spitfire és Hurricane vadászgép éppen ügyeletes része állt. Tíz szeptember közepi napon át - amelyeken valamennyi kortárs emlékezete szerint tisztán kékllett az égbolt, és vakítóan tűzött a nap - Délkelet-Anglia egét minden reggel megtöltötték a százával London felé húzó támadók. Azután megjelentek az elfogásukra a levegőbe emelt brit vadászok, hogy harcba bocsátkozzanak velük és szétszórják őket. Utána néha újjáalakult a német kötelék, néha nem, attól függően, hogy a csata heve mennyire ragadta el őket. Desmond Flower, aki akkor a Middlesex Ezredben szolgált ifjú újoncként, így idézte fel a látványt:

Sevenoaksban ugyanolyan volt a vasárnap, mint bárhol máshol Kent, Surrey, Sussex és Essex grófságban. A forró nyári levegő remegett a vakító kék égen húzó, de letről nem látható bombázók motorjainak egyenletes zúgásától. Azután megérkezett a RAF, a monoton zümmögést szétszaggatta a nagy sebességgel

forgolódó vadászok acsarkodása, és kezdtek megjelenni a hatalmas kondenzcsíkkörök. Hanyatt feküdtem a rózsakertben, és néztem, ahogy húzták a csikokat; alighogy a régiék szétterültek, majd elpárologtak, máris odahúzták a helyükre az újakat. Azután, nem nagyobbban, mint egy gombostű feje, kinyílt odafenn egy ejtőernyő és leereszkedett, lassan egyre nagyobbra növe; volt, hogy egyszerre nyolcat is összeszámoltam. Némelyik ejtőernyőnek britnek kellett lennie, szeptember 9-én, 11-én és 14-én ugyanis a Vadászrepülő Parancsnokság súlyos veszteségek árán verte szét a német kötelékeket. Az a siker azonban, amit London bombakároktól való oltalmazásában elért - a washingtoni német katonai attasé egyszerűen valótlanul jelentett, amikor azt táviratozta: „a hatás London központjában a földrengésére emlékeztet” -, a tőle telhető legnagyobb erőfeszítésre sarkallta a Luftwaffét. Szeptember 15-én az addig bevetett legnagyobb bombázó-kötelék, 200 gép közelítette meg Londont, jelentős vadászkísérettel. A Vadászrepülő Parancsnokságot idejében riasztották: előretolt repülőtereit rendbe hozták, amióta megindult a főváros elleni roham, Sir Hugh Dowding repülő vezére zredes, a vadászrepülő fegyvernem parancsnoka pedig engedélyezte a közép-angliai 12. csoportnak, hogy kölcsönadja repülőszázadait a védelemhez. Churchill, aki éppen aznap délelőtt kereste fel Uxbridge-ban a 11. csoport vezetési pontját, megkérdezte a csoport parancsnokát, Keith Park repülő vezérőrnagyot: „Milyen egyéb tartalékkal rendelkezünk?”, mire azt a választ kapta, amit három hónappal korábban Párizsban Gamelintől: „Nincsen más tartalék.” Dowding azonban nem azért tett fel mindent egy lapra, mert elszámolta magát, hanem mert megfontolt döntésre jutott. A kitűzött célhoz szabta az eszközöket, és az eredmény őt igazolta. Nagyjából 250 Spitfire és Hurricane Londontól jócskán keletre útját állta a német bombázóknak, és a nap végére, mire egy második hullámot is elfogtak és visszafordulásra kényszerítettek, majdnem hatvanat lelőttek közülük. Az egész csata folyamán ekkor szenvedte a Luftwaffe a leglátványosabb (bár nem a legveszteségteljesebb) vereségét, amely döntőnek bizonyult elrettentő hatásában. Összeomlottak azok a remények, hogy a brit ellenállás megtörhető az alatt a rövid idő alatt, ami az invázióra alkalmas időjárásból még megmaradt: szeptember 17-én Hitler bejelentette az „Oroszlánfoka hadművelet” meghatározatlan idejű elhalasztását.

Az Oroszlánfoka elhalasztása azonban nem jelentette a Sas lezárását. Egyrészt Göring a maga részéről mindig is különálló hadműveletnek tekintette a kettőt, és makacsul kapaszkodott a reménységbe, hogy az ő Nagy-Britannia elleni magánhadjáratát a szárazföldi és a tengeri haderőnem erőfeszítéseitől függetlenül képes elérni a stratégiai célkitűzést. Másrészt Hitler továbbra is nyomás alatt kívánta tartani Churchill kormányát, amelynek - szívós munkával magának bebeszélt meggyőződése szerint - ugyanolyan világosan fel kellene ismernie a tárgyalásos rendezés elkerülhetetlenségét, mint amilyen világosan ő már felismerte. Éppen ezért szeptember végéig folytatták a nappali támadásokat London és a többi célpont ellen, és egyes napokon valóban súlyos károkat okoztak; szeptember 26-án például egy meglepetésszerű rajtaütés hosszabb időre leállította a southamptoni Spitfire repülőgépgyár termelését. A légi erőfeszítések mérlege azonban önmagáért beszélt. Amint azt a negyvenedik légi győzelme jutalmául szarvasvadászatra meghívott Galland a Reichsmarschall (birodalmi marsall) vadászakastélyában szeptember 27-én elmagyarázta az érveire nem éppen fogékony Göringnek: „a brit repülőgép-veszteség lényegesen alacsonyabb, a gyárak kibocsátása viszont jóval magasabb, mint ahogy azt a német hírszerzés eddig becsülte, az események pedig immár olyan világosan utalnak erre a hibára, hogy muszáj beismernünk.”

Ezt a beismerést csak lassan sikerült kikényszeríteni. A nappali támadásokat - mind nagyobb veszteségekkel - októberben is folytatták, bár egyre inkább az éjszakaiak kerültek előtérbe - bármennyire is pontatlank voltak ezek, és mellesleg kiprovokálták mind a megtorló bombázásokat, mind a „terrortaktika” vádját, vagyis azt a két dolgot, amit Hitler elkerülni remélt. Október folyamán hatszor annyi bombát dobtak le éjszaka, mint nappal, november végétől, az igazi „Blitz” alatt pedig teljességgel az éjszakai bombázás lépett a nappali helyébe. Addigra az angliai csatáról már bizton kijelenthették, hogy véget ért. Hősi epizód volt a háború történetében. „A kevesek” kiérdemelték sírfeliratukat: nagyjából 2500 ifjú pilóta egyedül megoltalmazta Nagy-Britanniát az inváziótól. Többségük a brit szigetekről származott, de jelentős számú kanadai, ausztrál, új-zélandi és dél-afrikai is szolgált közöttük (az utóbbiak közé tartozott a ridegen hatékony ász, „Tengerész” Mahan, aki a többi német elrettentésére időnként úgy lőtt a német bombázókra, hogy a pilóta halottakból álló személyzettel repüljön haza). Akadt néhány külföldi, aki hazája, Írország és az Egyesült

Államok semlegességével volt elégedetlen, egy igen fontos kisebbséget pedig menekültek, csehek és lengyelek alkottak. Az utóbbiak, akik „a kevesek” 5 százalékát adták, a brit hatóságok szerint a Luftwaffének okozott összeszerveség 15 százalékával büszkélkedhettek.

„A kevesek” győzelme paraszthajszálon múlt. A csata csúcspontján, a kritikus augusztus és szeptember hónapban, a Vadászpilóta Parancsnokság 832 vadászpilótát veszített, a Luftwaffe viszont „mindössze” 668-at. A végső egyenleget a csaknem 600 német bombázó elvesztése tette olyan látványosan kedvezőtlené a támadó számára. Ha Hitler és Göring a csata csúcán tisztában lett volna az elért siker mértékével, amikor a Vadászpilóta Parancsnokság pilótáinak egynegyede megsebesült vagy meghalt, a vadászpilótavesztés pedig egy ideig (augusztus 11-től szeptember 7-ig) meghaladta a gyártást, akkor minden bizonnyal fokozták volna a német erőfeszítést. Ha pedig ezt megtették volna, a Luftwaffe lehetett volna az első légierő, amely önálló, hadászati feladat teljesítésére képes haderőnemként döntő győzelmet vív ki egy háborúban, és ezzel beteljesíti a víziót, amely Douhet és Mitchell előtt villant fel a katonai repülés hajnalán. A valóságban az történt, hogy Dowdingnak és a brit vadászpilótáinak vezetésének pragmatizmusa, pilótáik önfeláldozó bátorságával és a kor haditechnikai újdonságával, a radarral párosulva, az első vereséget mérte a náci Németországra. E vereség hosszú késleltetéssel fejtette ki hatását, ám azzal, hogy biztosította a független Nagy-Britannia fennmaradását, azt is szinte teljes bizonyossággal eldöntötte, hogy Hitler Németországa végül elbukik majd.

5. Háborús ellátás és az atlanti csata

Élelmiszer, nyersanyagok, késztermékek, maguk a fegyverek - ezek birtoklása rejlik minden háború legmélyén. Az ember ősidők óta azért ment hadba, hogy megszerezze azokat az erőforrásokat, amelyekkel még nem rendelkezett, és amikor háborúskodott, azért küzdött, hogy megoltalmazza megélhetése és önvédelme eszközeit az ellenségtől. A második világháború sem volt kivétel e szabály alól. Alan Milward professzor, a konfliktus vezető gazdaságtörténésze szerint eredete abban gyökerezik, „hogy a világ gazdaságilag legfejlettebb államai közül kettő tudatosan a hadviselést választotta politikai eszközének. A háborús politikával szemben korántsem éreztek gazdasági szempontból kételyt, sőt mind a német, mind a japán kormánynak meggyőződése volt, hogy a háború a gazdasági előnyök elérésének megfelelő eszköze lehet”.

Milward azon ítélete, amely szerint Japán a gazdasági motívumok késztették a háborúra, cáfolhatatlan. Japán abban a meggyőződésben élt, hogy áradva növekvő népességét, amely már kicsordult a szinte minden természeti erőforrást nélkülöző hazai szigetekről, csak akkor képes eltartani, ha birtokba veszi a szomszédos Kína termékeny régióit. Ez viszont 1937 és 1941 között közvetlen diplomáciai érintkezésbe sodorta Japán az Egyesült Államokkal. A japán lépések reakciójaként bevezetett amerikai kereskedelmi embargósorozat - amellyel Japán stratégiai kalandorkodásának kívántak gátat szabni - volt az a tényező, amely 1941-ben a korlátozásokkal körülbástyázott béke helyett a háborús megoldásba kergette a tokiói kormányt, amikor nemzete jövőjéről kellett döntenie. Pearl Harbor évében Japán a hazai szigetek teljes acélszükségletének 40 százalékát behozatalból fedezte, ahogy az alumíniumszükséglet 60 százalékát, az olaj 80 százalékát, a vasérc 85 százalékát és a nikkel 100 százalékát is. A japán nemzetgazdaság megfogytásával volt tehát egyenlő az amerikai álláspont, amely az olaj és a fémek szállításának tilalmával fenyegetett arra az esetre, ha Japán nem viselkedik - Washington megítélése szerint - tisztességesen. A „déli előretörés” ennek a politikának volt a szinte teljes biztonsággal előre látható következménye.

Hitler nem hivatkozhatott gazdasági hiányokra stratégiai kalandorsága igazolásaként. Az 1939. évben, amikor a német lakosság egynegyedét még mindig a mezőgazdaság foglalkoztatta, Németország szinte teljesen önellátó volt élelmiszerből, mindössze tojás-, gyümölcs-, zöldség- és zsiradékszükségletének egy részét kellett importból fedeznie. Megtermelte a teljes általa felhasznált szénmennyiséget és a vasérc igen jelentős hányadát is, a fegyvergyártásban használt minőségű érc kivételével, amit Svédországból szerzett be.

A gumi és az olaj tekintetében - amely természetes nyersanyagok helyébe a háború alatt majd szénalapú műanyagokat fognak beállítani - Németország teljes egészében a behozataltól függött, ahogy a vason kívül a legtöbb más fémből is. Csakhogy a békeidőben folytatott kereskedelemben magas szintű exportjával (a németek különösen az olyan késztermékek piacán játszottak meghatározó szerepet, mint a vegyi anyagok és a szerszámgépek) könnyedén megszerezte azt a többletet, amiből finanszírozhatta és pótolhatta ezeket a hiányait. Ha Hitlert nem hajtja az autarkia - a másoktól teljességgel független nemzetgazdaság - keresésére valamiféle szociáldarwinista rögeszme, Németországnak egyéb oka nem lett volna a szomszédaival való kapcsolattartás módjai közül a kereskedelmi helyett a katonait részesíteni előnyben.

Paradox módon Németország ellenfelei, Nagy-Britannia és Franciaország, valamint kelletlen szövetségese, Olaszország, voltak azok az államok, amelyeknek több, gazdasági természetű okuk volt a hadba lépésre. Olaszország a legnagyobb energiaimportőrök sorába tartozott, ipara pedig -különösen a hadiipara - egy olyan kézműves hagyományra épült, amely kifejezetten rosszul illeszkedett a modern csatamező irgalmatlan tömegfogyasztásához. Minden olasz repülőgépmotor valóságos műtárgy volt - ami csekély vigaszt nyújthatott a *Regia Aeronautica* (az olasz Királyi Légierő) pilótái számára, amikor a Málta és Bengázi egén elszenvedett veszteségek üteménél jóval lassabban kapták a repülőgép-utánpótlást a hazai gyárakból. Franciaország is a kézművesség szabályai szerint működtette a hadfelszereléséről gondoskodó arzenáljait; s noha könnyedén ellátta magát az összes szükséges élelmiszerral, és nagy tömegben exportálta a luxuscikkeket, sok nyersanyag, valamint néhány késztermék tekintetében is gyarmatbirodalmától és külkereskedelmi partnereitől függött - ahogy például az 1940-es válság idején az Egyesült Államok korszerű repülőgépeinek szállításától, vagy gumi tekintetében mindenkor indokínai gyarmataitól.

Mind közül azonban Nagy-Britanniáé a legparadoxabb eset. Teljes teljesítőképességével működve ipara képes volt a kellő mennyiségben előállítani mindazokat a fegyvereket, hajókat, repülőgépeket, tüzérségi lövegeket és harckocsikat, amelyekhez mozgósított katonaköteles korú népességéből futotta személyzet. Mi több, amint azt az első világháborúban már bizonyította, és a másodikban ismét bizonyítani fogja, még olyan időszakokban is képes volt produkálni a folyamatos fegyverexportot (Oroszországba) vagy az ország nélkül maradt, menekült fegyveres erők (lengyelek, csehek, szabad franciák) felszerelését biztosító többletet, amikor saját fegyveres erőit elhagyta a hadiszerencse. Mindezt azonban csak úgy tehette meg, ha behozatalból fedezte színesfémszükséglete jelentős hányadát és a gyárai termelési szintjének fenntartásához nélkülözhetetlen szerszámgépek kisebb részét, a teljes olaj szükségletét, továbbá - a túlnépesedett szigetország szempontjából a legkritikusabb tényezőként - élelmiszer-szükségletének a felét is. Ha a briteket megfosztották volna az Észak-Amerikából importált gabonától, az országos stratégiai liszt- és tejportartalék kimerüléséig eltelő néhány hónap alatt valószínűleg igazi, malthusi értelemben vett hanyatlási folyamatot és a népesség megféleződését szenvedték volna végig.

Innen ered Winston Churchill szívből jövő beismerése - a győzelem eljövetele után -, amely szerint „az egyetlen dolog, ami valóban megrémített a háború alatt, az az U-Boot-veszedelem volt... Nem látványos csaták és csillogó teljesítmények alakjában valósult meg, hanem statisztikai kimutatások, táblázatok és görbék formájában, amelyeket a nemzet nem ismert, a közvélemény pedig sohasem tudott volna felfogni.” A leglényegesebb statisztikát könnyű volt elkészíteni. Nagy-Britanniának 1939-ben 55 millió tonnányi árut kellett tengeri úton importálnia életformája fenntartására. Hogy ezt megtehesse, a világ legnagyobb kereskedelmi flottáját működtette, amely 3000 óceáni utakra képes és 1000 nagyméretű, part menti forgalomra szánt hajóból állt, összesen 21 millió bruttó regisztertonnányi vízkiszorítással. Bármely tetszőleges pillanatban mindig legalább 2500 brit hajó tartózkodott a nyílt tengeren. A kereskedelmi tengerészetben alkalmazott munkaerő, ez a majdnem magukkal a hajókkal egyenértékű gazdasági erőforrás, 160 000 főt számlált. E kereskedelmi flotta védelmére a Királyi Haditengerészet 220 Asdic hanglokátorral - az 1917-es Szövetséges Tengeralttjáró Felderítési Vizsgáló Bizottság (Allied Submarine Detection Investigation Committee) által kifejlesztett visszhang alapú felderítő műszerrel - felszerelt hadihajót vonultatott fel, közöttük 165 rombolót, 35 szlúpot és korvetet, valamint 20 felfegyverzett vonóhálós halászhajót. Ezek szerint a kereskedelmi és a kísérőhajók aránya nagyjából 14 : 1 körül adódott. A konvoj, a kereskedelmi hajók szervezett és hadihajók által kísért alakzatba gyűjtött közlekedtetése immár nem számított vitatható

eljárásnak, mint az első világháború éveiben; a brit Admiralitás már a háború kitörése előtt egyértelműen elkötelezte magát mellette, és a hadiállapot beálltakor a nyílt óceáni útvonalakon azonnali hatállyal, a part menti vizeken pedig gyakorlati szempontból a lehető legkorábbi időpontban bevezették.

U-BOOTOK ÉS FELSZÍNI PORTYÁZÓK

A konvoj elsődleges ellensége a tengeralattjáró, vagy U-Boot (*Unterseeboot* - „búvárnaszád”) volt. Akár csak 1914-ben, a németek ez alkalommal is felvonultattak a tengereken bizonyos számú, kereskedelmi hajózást zavaró, felszíni portyázót is, hagyományos hadihajókat éppen úgy, mint átalakított kereskedelmi hajókat, ám csak csekély számban; 1939 szeptembere és 1942 októbere között kevesebb mint egy tucat segédcirkáló (felfegyverzett kereskedelmi hajó) futott ki a nyílt tengerekre, s közülük a legsikeresebb, az *Atlantis* huszonnégy hajót süllyesztett el, mielőtt 1941 novemberében rátalált és elsüllyesztette a *Devonshire* brit cirkáló.

Németország csatahajói, csatacirkálói, zsebcsatahajói és cirkálói alkalmanként szintén kitértek portyázni a fő hajózási útvonalakra, ám ezek is csak csekély számban álltak szolgálatban, és túl értékesnek tartották őket ahhoz, hogy gyakran kockára tegyék, különösen, miután az *Admiral Graf Spee* 1939 decemberében szégyenletes vereséget szenvedett Montevideo előtt három brit cirkálótól. Hajók pusztítóiként a német harci repülőgépek is elértek némi sikert - 1941 májusában, ami az egyik csúcsteljesítményt hozó hónapjuk volt, 150 000 tonnányit süllyesztettek el (a második világháború idején 5000 tonna körül járt az átlagos kereskedelmi hajó vízkiszorítása) -, a különféle tengeri aknáknak pedig, akár repülőgép, akár felszíni hajó vagy tengeralattjáró telepítette őket, szüntelen fenyegetést jelentettek. A partvidék előterében vívott harcra szakosított német gyorsnaszádok - amelyeket a britek E-naszádnak (E-boat) kereszteltek el - szorgos és eredményes aknarakóknak bizonyultak Nagy-Britannia part menti vizein 1941-1944 között, és szakadatlanul fenyegették a part mentén haladó konvojokat; az 1944 áprilisában végrehajtott rajtaütésük a devoni Slapton Sandsnél a D-napi partraszállást gyakoroló amerikai csapatszállító konvojon több amerikai bakát ölt a tengerbe, mint ahány az igazi invázió napján, június 6-án Normandia partjai előtt odaveszett. A repülőgépek, valamint a kicsiny és nagy felszíni hajók kereskedelmi hajók elleni támadásai azonban csak szervesen oda nem tartozó adalékai a második világháború igazán lényeges, Európa vizein zajló csatájának. Az ugyanis - amint Winston Churchill igen helyesen rámutatott - a konvojok kísérete és a német tengeralattjárók között folyt.

1939 szeptemberében Karl Dönitz, a német tengeralattjáró-fegyvernem parancsnoka, ötvenhét U-Boottal rendelkezett, amelyek közül harminc rövid hatósugarú, part mentén alkalmazható típusba tartozott, huszonhét pedig az óceánjáró kategóriába. A német haditengerészet háború előtt kidolgozott fejlesztési terve, a „Z-terv”, 300 tengeralattjárót számláló víz alatti flotta megeremelését irányozta elő, és ennyivel Dönitz - saját állítása szerint - bizonyosan képesnek tartotta magát Nagy-Britannia megfojtására. Az előirányzatot 1942 júliusára sikerült elérnie, s ez lehetővé tette, hogy 140 U-Bootot tartson folyamatosan a hadművelési területen és évi 7 millió tonnányi hajóteret süllyesszen el - amely mennyiség több mint ötszörösen haladta meg a britek által pótlásul megépített hajók szállítóképességét. Addigra azonban, hála a hadviselés megkezdhetetlen dinamikájának, Dönitz hátrányára változott szinte valamennyi tényező abban az egyenletben, amellyel ő maga számította ki korábban Nagy-Britannia tengeralattjáró-háborúval történő megfojtásának elkerülhetetlenségét. Lefoglalással és külföldi hajók bérlésével a britek 7 millió tonnányi hajótérrel egészítették ki kereskedelmi hajóparkjukat, vagyis egy év tenger-alattjárók okozta veszteségének megfelelő mennyiséggel. Az amerikai hajógyárak kapacitása, amelyet a gyorsított háborús mozgósítással hatalmasan megnöveltek, kiegészítette a britekét, és 1943-ra 1500 új teherhajót ígért (köztük nagyszámú 10 000, sőt 15 000 tonnás egységet), vagyis több mint háromszor annyit, mint amennyit a német tengeralattjárók elsüllyesztettek. Az Egyesült Államokban folyó hadihajó-építés 1941 és 1945 között évi 200 új kísérőhajót állított szolgálatba. Ezek közül több mint 500 a Királyi Haditengerészet észak-atlanti kísérő hajórajait erősítette, amelyek állománya 1941 márciusára elérte a 374-et, vagyis kevés híján megduplázták a háború kitörése óta. Az észak-amerikai, izlandi és nagy-britanniai támaszpontokról felszálló nagy hatósugarú repü-

lőgépek fokozatosan leszűkítették azt a „légi rést”, amelyben a német tengeralattjárók biztonságosan tevékenykedhettek a felszínen, pedig csekély víz alatti sebességük miatt ez volt legszívesebben alkalmazott üzemmódjuk; végül pedig a konvojok „kísérőhordozók” által szolgáltatott, integrált légi fedezete hamarosan állandó, közvetlen légi fenyegetésnek tette ki a támadó U-Bootokat. Dönitz helyzete egyedül a tengeralattjárói rendelkezésére álló támaszpontok tekintetében javult; az elektronikai és rejtjelzési hadviselésben a konfliktus döntetlenre állt; a Németországot előnyhöz juttató titkos víz alatti fegyverek pedig mindössze olyan ígéret formájában léteztek, amely majd csak évekkel később válik valósággá. Mindennek dacára a német tengeralattjárók máris súlyos anyagi és lélektani károkat okoztak a szövetségesek, különösen pedig Nagy-Britannia háborús erőfeszítésében, 1942 közepén pedig a világon senki sem látta előre az atlanti csata végkimenetelét. A „statisztikai kimutatások, táblázatok és görbék” halálos fenyegetést sugároztak.

Addigra az atlanti csata (Churchill nevezte el így) négy, világosan elkülönülő szakaszon ment át. A háború kitörésétől Franciaország elestéig az U-Bootok mozgásterét a földrajzi akadályok, valamint Hitler aggályai a semlegesek érzékenységei miatt, a brit szigetek közvetlen közeli környékére korlátozták. 1940 júniusa, vagyis azután, hogy Németország megszerezte az atlanti-óceáni francia kikötőket (ahol Hitler 1941 januárjában, figyelemre méltó előrelátással, elrendelte a bombabiztos tengeralattjáró-kikötőbunkerek építését), a német U-Boot-fegyvernem az Atlanti-óceán keleti részére is kiterjesztette működését, különösen a Nyugat- és Dél-Afrikába vezető „foki útvonalra” („Cape route”), sőt valamelyest a Földközi-tengerre is, az olaszok ugyanis képtelenek bizonyultak a hatékony tengeralattjáró-hadviselésre. 1941 áprilisától decemberéig, hála a konvojok elleni harc eljárásokban szerzett mind nagyobb tudásuknak, és az amerikaiak által az óceánon kijelölt „semlegességi zóna” bejelentése ellenére, amelyben az Egyesült Államok hadiengerezsége jogosultnak tartotta magát a konvojokra vadászó tengeralattjárók megtámadására, a német tengeralattjáró-parancsnokok már az Atlanti-óceán középső és nyugati részén is rendszeresen támadtak; 1941 júniusa, vagyis azután, hogy Nagy-Britannia hadianyag-szállító konvojokat indított az északi orosz kikötőkbe, az U-Bootok már a sarkvidéki vizeken is operálni kezdtek, gyakran német felszíni hadihajók és repülőgépek támogatásával. Végül, 1941 decemberétől, Dönitz emberei az Egyesült Államok atlanti partvidékére és a Mexikói-öbölbe is elvitték a tengeralattjáró-háborút, ahol százezer tonnaszám süllyesztették el a part mentén haladó teherhajókat a hátborzongató humorral „Boldog Időknek” elnevezett több hónapos időszakban. A németek az amerikai haditengerészet átmeneti tehetetlenségének köszönhették sikereiket, az amerikaiak ugyanis hónapokig képtelenek voltak megszervezni a konvojrendszert part menti hajózásukban.

1940 júniusáig a német tengeralattjárókat ugyanazok a földrajzi adottságok szorították be egy viszonylag szűk hadszíntérre, amelyek a német nyílt tengeri flottát kényszerítették a honi támaszpontjai körüli vizeken végzett tevékenységre az első világháborúban. A Balti-tengert használva kiképző területüknek (ahogy azt a háború legvégéig tették), az Északi-tengeren támadták a brit kereskedelmi forgalmat, a Csatorna vizeire viszont képtelenek voltak bejutni, mert útjukat állta a Doveri-szorosba telepített aknazár, az Atlanti-óceánra pedig csak az Észak-Skócia körül vezető hosszú út megtételével kerülhettek ki - már amennyiben rendelkeztek a szükséges hatótávolsággal. A meglévő tengeralattjáró-parkból csak nagyon kevés egység rendelkezett vele. Valódi, a nyílt óceánra alkalmas képességekkel mindössze a IX-es típus nyolc hajója bírt, ezeknek ugyanis 12 000 tengeri mérföld (21 948 km) volt a hatótávolságuk; tizennyolc U-Boot portyázhatott legfeljebb Gibraltár térségéig; a fennmaradó harminc nem tudott kijutni az Északi-tengernél távolabbi vizekre. E jelentős korlátok dacára az U-Bootok elértek néhány látványos sikert, köztük a *Royal Oak* csatahajó elsüllyesztését a Királyi Haditengerészet Scapa Flow-i főtámaszpontjának kellős közepén, továbbá a *Courageous* repülőgép-hordozóét, amely a tengeralattjáró elleni óvintézkedések botrányos mellőzésével haladt a hazai vizeken. A háború kitörésétől Franciaország bukásáig az Atlanti-óceán északi részén megtorpedózott kereskedelmi hajók mennyisége nem haladta meg a 141-et, 750 000 tonnányi összeített vízkiszorítással.

Franciaország atlanti-óceáni kikötőinek elfoglalása azonban 1940 júniusában alapvetően átalakította a német tengeralattjáró-fegyvernem működésének bázisát. Brest, Saint-Nazaire, La Rochelle és Lorient birtoklása a fő brit kereskedelmi útvonalak küszöbére juttatta Dönitz naszádjait, s ezzel biztosította, hogy a

süllyesztések szórásának rendje, amely addig véletlenszerű volt, rendszeressé és kiegyenlítetté váljon. A tengeralattjárók személyzete, szinte aznap, hogy elhagyta a Vizcayai-öblöt, máris rajta ült a Nagy-Britanniából a Jóreménység fokához vezető főútvonalon, amelyen a Nigériából importált olajat és Dél-Afrika színesfémait szállították, ha pedig még egy kicsit mélyebben behatoltak az Atlanti-óceán közepe felé, már az Argentínából húst és az Egyesült Államokból gabonát hozó konvojokat is támadhatták.

A magányosan haladó hajók kétségbeejtően kiszolgáltatottak voltak. Amint azt a Királyi Haditengerészet az első világháborúban már megtanulta, az egyedül útnak indítottak célok sorozatát nyújtották az U-Bootoknak; bármely nagy forgalmú hajózási útvonalon az egyik magányos gőzöst elvétő parancsnok bizonyíthatott egy másik felbukkanására, tehát pusztán a találati valószínűség tényezője alapján is tiszteletre méltó ütemben érhetett el sikereket. A konvoj ezt a valószínűséget borította fel. Mivel a lemerült tengeralattjáró sebessége a legjobb esetben is csak egyenlő, de gyakran csekélyebb volt, mint az üldözőbe vett kereskedelmi hajóé, az az U-Boot-parancsnok, aki kedvezőtlen térbeli helyzetben tartózkodott, amikor a konvoj felbukkant a láthatáron, a hajókaraván valamennyi egységéről lemaradt, és akár sok napot is várhatott, mire felbukkant egy újabb konvoj. A játszma ekkor előről kezdődött, hiszen most sem garantálta semmi, hogy éppen megfelelő támadási pozícióban álljon.

Dönitz, aki tengeralattjáró-parancsnokként szolgált az első világháborúban, felismerte a fegyverneme működését akadályozó matematikai hátrányt, és kigondolt egy módszert a kiküszöbölésére. Felszíni torpedónaszádokkal végzett kísérletekkel - abban az időszakban, amelyben a versailles-i béke megtiltotta Németországnak a tengeralattjárók tartását - bizonyította, hogy tengeralattjárók „falkái”, ha láncba állítva alkalmazzák őket a felszínen, ahol sebességük meghaladta a teherhajókét, az óceán széles sávjában képesek felderíteni a közeledő konvojokat, majd a partról, rádióon továbbított parancsokkal összpontosíthatóak. Az összpontosított falka vagy falkák pedig olyan összehangolt, tömeges támadások indítására képesek, amelyek legyűrik a kíséretet, és nagy számban süllyesztik el a szállítóhajókat. Amint Németország megszerezte a francia atlanti kikötőket, pontosan ezek a „farkasfalka”-támadások képezték azt a tényezőt, ami azzá a borotvaélen billegő küzdelemmé változtatta az atlanti csatát, amely 1940 közepétől 1943 közepéig folyamatosan meghatározó befolyást gyakorolt arra a módra és azokra az irányokra, ahogyan és amelyekben Churchill Nagy-Britannia háborús erőfeszítését vezethette.

A konvojrendszer, mint a Királyi Haditengerészet farkasfalkák elleni védelmének alapvető eszköze, csak részleges védelmet nyújtott a létfontosságú atlanti hajóforgalomnak. A haditengerészeti kíséret - az első időkben többnyire mindössze két-három romboló meg egy korvett állt rendelkezésre negyven teher- és tályhajó átterelgetésére 3000 tengeri mérföldnyi (5600 km) óceánon - önmagában igen csekély közvetlen fenyegetést jelentett egy elszánt U-Boot-kötélék számára. Az Asdic, a víz alatt tartózkodó tengeralattjárók felderítésére alkalmazott visszhangos mélységmérő műszer, 1000 yard (914,4 m) távolságon túl szinte hatástalanná vált, 1944-ig a mélységet nem mutatta, csak a távolságot és a cél mozgásának irányát. A tengeralattjárók ellen alkalmazott, víznyomásra működő gyújtóval felszerelt vízibombák gyűjtőin becslés alapján állították a robbanási mélységet, és a töltet csak akkor roppantotta össze az U-Boot hajótestét, ha közvetlenül mellette robbant. Ráadásul a legtöbb német tengeralattjáró-támadást éjjel, a felszínen hajtották végre, ahol a radar sokkal több hasznot hozott, mint az Asdic, viszont 1943 elejéig a rádiólokátorok túl kezdetlegesek voltak, és sem megbízható korai előrejelzést, sem pontos lőtávolsági adatokat nem tudtak szolgáltatni.

A RÁDIÓHÍRSZERZÉS HÁBORÚJA

A konvojok épségben maradását legjobban az olyan intézkedések biztosították, amelyekkel útvonalukat az ismert vagy feltételezett tengeralattjáró-órláncoktól távolra módosították. Ezeket egészítették ki az olyanok - különösen a légi járőrök -, amelyekkel az U-Bootokat víz alá kényszerítették arra az időre, amíg a konvoj elhaladt a közelükben. 1943 májusáig a viszonylagos repülőgéphiány és a meglévő gépek elégtelen hatósugara hagyott egy „légi rést” Észak-Amerika, Izland (utóbbi Dánia 1940. áprilisi német megszállása után támaszpontként a britek rendelkezésére állt) és Nagy-Britannia között, amelyben a német tengeralatt-

járók a szövetséges légierők ellenőrzése nélkül tevékenykedhettek; ezt a rést csak a tizenhét órnyi járőrözésre képes, nagyon nagy hatósugarú Liberator (B-24) szolgálatba állításával sikerült lezárni. Az útvonal-változtatás viszont az atlanti-óceáni harcok első napjaitól alkalmazott fortély volt, és a két szemben álló fél vezetése között mindig is a közvetlen konfliktus erős érzését keltette. A németek oldalán a B-Dienst (B-Szolgálat, a rádiófigyelő szakszolgálat) tisztjei a bemért rádióadások és a megfejtett rejtjelzett rádiótávíratok alapján igyekeztek meghatározni a konvojok pozícióját és olvasni a nekik adott parancsokat; a brit (utóbb brit-amerikai) oldalon a Bletchley Parkban működő Kormányzati Kód és Rejtjel Iskola rejtjeltörői, valamint az Admirális Hadműveleti Hírszerző Központjának munkatársai a német tengeralattjárók és Dönitznek a Lorient melletti Kernevelben (1942 márciusa után Berlinben) működő parancsnoksága között folyamatosan zajló rádióforgalmat kísérték figyelemmel, hogy annak alapján derítsék fel az alakuló járőrláncokat és a farkasfalkákat célra vezérlő utasításokat. A konvojok védelmére alkalmazott valamennyi eszköz közül az útvonal-változtatás volt toronymagasan a legsikeresebb. Például 1942 júliusa és 1943 májusa között a brit Admirális és az Egyesült Államok Haditengerészeti Minisztériuma felderítő szervezeteinek 174 fenyegetett észak-atlanti konvoj közül 105-öt sikerült teljesen veszélymentes vizekre átirányítaniuk, további 53 esetben pedig minimalizálták a konvojt érő támadásokat; mindössze 16 futott bele egyenesen valamelyik farkasfalka csapdájába, és szenvedett súlyos veszteséget.

A brit Rodger Winn sorhajókapitány, majd később amerikai megfelelője, Kenneth Knowles korvettkapitány által elérhető siker végső soron a Bletchley Park-i kriptográfusok ügyességén múlt, vagyis azon, sikerült-e olyan gyorsan megfejteniük Kernevel és U-Bootjai rádiótávírat-váltásait, hogy tartalmuk lényege idejében alkalmazható legyen a konvojok vezérlésében. Ezt a forgalmat a németek az Enigma rejtjelző gépen sifírozták, és a tengeralattjáró-fegyvernem által használt „Shark” („Cápa”) rejtjelrendszer különösen ellenállónak bizonyult Bletchley erőfeszítéseivel szemben; egészen 1942 decemberéig nem sikerült feltörni, de igazán rendszeresen csak 1943-tól tudták olvasni. A Hadműveleti Hírszerző Központ rendelkezésére addig jórészt csak alacsonyabb, helyzetmegállapításra alkalmas minőségben állt a létfontosságú rádiófelderítési információ. A magas frekvenciás iránymérés (High Frequency Direction Finding - HF/DF vagy „Huff Duff”) képessé tette a hadihajókat a konvojt követve jelentő tengeralattjárók észlelésére és azok helyzetének bemérésére a tengeralattjáró-fegyvernemi parancsnokságnak küldött rádióadások alapján, s ennek megfelelően módosíthatták a konvoj útvonalát, vagy légi fedezetet hívhattak. Ugyanebben az időszakban, az Admirális szakmailag rosszul megalapozott ragaszkodása miatt a hagyományos kódkönyvhöz a gépi rejtjelzés alkalmazása helyett, a B-Dienst sikerrel fejtette meg és „olvasta” a konvojokkal kapcsolatos rádióforgalmazást, és időnként katasztrofális hatékonysággal irányították a farkasfalkákat a szövetségesek választott útvonalaira.

E rádiófelderítési küzdelem kritikus szakasza a német tengeralattjárók átcsoportosításával kezdődött az Atlanti-óceán keleti részéről a középsőre, 1941 áprilisától. Az anyagok helyettesítése más anyagokkal, valamint a jegyrendszer lehetővé tette a brit importszükséglet 55 millióról 43 millió tonnára való csökkentését, de az ország veszélyesen megközelítette a létminimum elfogadható legalsó szintjét, a behozatalt pedig olyan ütemű hajóvesztéshez kellett idomítani, ami már vetekedett a hajógyárak pótlási képességével. 1941 februárjában az Egyesült Államok meghozta a Lend-Lease (kölcsonbérleti) törvényt, amely a gyakorlatban lehetővé tette, hogy Nagy-Britannia a győzelem után fizetés ígérete ellenében a hadviseléséhez szükséges árut „kölcsonózzon” Amerikától; 1941 áprilisában pedig az Egyesült Államok működtetni kezdte a semlegességi őrzőjáratot (Neutrality Patrol), amivel az 1939-es Pánamerikai Semlegességi Törvényt alkalmazva lényegében kiszorította a német tengeralattjárókat az Atlanti-óceán Bermudától nyugatra fekvő vizeiről. Az U-Boot-flottának azonban immár több mint 2000 tengeri mérföldnyi (3700 km) szélességű óceán állt rendelkezésére a konvojok elfogására, és a harcban elszenvedett veszteségénél lényegesen gyorsabb ütemben állította szolgálatba az új U-Bootokat; az új építések száma 1941-ben meghaladta a 200-at, míg 1939 szeptembere óta kevesebb mint ötvenet vesztettek el különféle okok következtében.

A kiterjesztett atlanti tengeralattjáró-hadviselés nyolc hónapja 1941-ben tehát rendkívüli sikereket hozott a német haditengerészetnek. Májusban hosszú hajszája végén - amelyben szinte a teljes brit Honi Flotta részt vett - elszenvedték a nagy, vadonatúj csatahajó, a *Bismarck* elvesztését, amelyet megdöbbenéssel felszíni

portyázóként próbáltak harcba vetni; ezt a vereséget azonban ellensúlyozta 1 500 000 tonnányi hajótér, összesen 328 kereskedelmi hajó elsüllyesztése, egy olyan időszakban, amikor a brit hajógyárak évente kevesebb mint egymillió tonnányi új hajót bocsátottak vízre. Az elsüllyesztett vízi járművek sokféle árut - gabonát, marhahúst, vaját, rezet, gumit, robbanóanyagot, olajat és persze mindenféle hadi felszerelést - magukkal vittek a tenger fenekére, amiből a szigetország égető szükségét szenvedett.

A brit erőfeszítések jóindulatú magyarázói persze érvelhetnek azzal, hogy az elvesztett hajók kétharmadát konvojon kívül süllyesztették el, és az év tengeralattjáró-vesztesége elérte a 28 egységet, ami arra mutat, hogy a kísérőhajók egyre sikeresebben tevékenykedtek. Maga Dönitz mindenképpen kész volt erre a következtetésre jutni: abban a pillanatban, amikor az Egyesült Államok nyíltan hadviselő füllé vált ellenség semlegesből (ami 1941 szeptembere óta volt), áthelyezte fegyverneme működésének súlypontját az Egyesült Államok partvidékére. 1942 januárjától akár tizenkét német tengeralattjáró is cirkált egyszerre Amerika keleti partjának előterében és a Mexikói-öbölben bármely pillanatban; január és március között 1,25 millió tonnányi hajóteret süllyesztettek el, ami évi teljesítményre vetítve az 1941-ben az Atlanti-óceán északi részén elért mennyiség négyszerese.

Májusra azonban Amerika keleti partvidékén is bevezették a konvojrendszert, és azokon a vizeken is azonnal gyors csökkenésnek indult a hajóveszteség. Mi több, ugyanakkor jelentősen felgyorsult a kereskedelmi és a hadihajók építésének üteme is, ahogy az amerikai hajógyárak új életre keltek, és mozgósították őket az új, háborús építési programra. Különösen jelentős lépés volt egy szabványtartályhajó-típus, a TIO bevezetése, valamint egy szabvány-teherszállítóé - ez volt a Liberty ship (Szabadság hajó). Mindkettő lényegesen nagyobb (14 000, illetve 10 000 tonnás) és gyorsabb is volt, mint háború előtt készült megfelelőik. Összes tulajdonságuk közül azonban az volt a leglényegesebb, hogy gyorsan építhető konstrukciók voltak. Az átlagos elkészülési idejük három hónap körül járt; 1942 októberére az amerikai hajógyárak napi három Liberty hajót bocsátottak vízre, novemberben pedig a *Robert E. Peary* négy nap és tizenöt óra alatt készült el a gerincfektetéstől a vízre bocsátásig - ami egyszerre szolgált az amerikai közvélemény elbűvölésére és Dönitznek baljós bizonyítékul arra a kihívásra, amit U-Boot-parancsnokaival szemben az előre gyártott elemekből végzett hajógyártás támasztott.

A KRITIKUS PONT

1942 júliusára, bár akkor még egyik küzdő fél sem ismerte fel, az atlanti csata döntő szakaszához közeledett. A központi eseménysor mellett több mellékselekményre is sor került. 1942 márciusában a britek lerombolták Saint-Nazaire óriási szárazdokkját, amely a *Tirpitz*, a legnagyobb német csatahajó befogadására képes egyetlen ilyen létesítmény volt az Atlanti-óceánra közvetlen kijutást biztosító partvidéken. A *Tirpitz* akkoriban Észak-Norvégiában horgonyzott, ahol februárban csatlakozott hozzá a *Scharnhorst* és a *Gneisenau*, miután merész vágatában áttörtek a Csatornán - az incidens végtelen vádaskodásözönt indított el az Admirális és a RAF között arról, hogy ki viselje a felelősséget a nagy német felszíni egységek felderítésének és elfogásának csődjéért. A három, legnagyobb kategóriájú német hadihajó jelenléte az elkövetkező hónapokban állandó fenyegetést jelentett az északi útvonalon a Szovjetunióba tartó konvojokra, és júliusban nagy veszteséget okozva szétszórta a PQ17 konvojt. A *Scharnhorst* 1943 decemberében rövid kirohánást intézett egy sarkvidéki konvoj ellen, amivel súlyos aggodalmakat keltett az Admirálisokon, ám végül a *Bismarck* sorsára jutott. A *Tirpitz* létében megtestesülő veszély 1944 novemberéig fennmaradt, csak akkor sikerült légibombázással elsüllyeszteni a Tromsø-fjordban horgonyzó óriást. Ezekben az epizódokban nagyjából összegződik is a német felszíni flotta hozzájárulása a *Kriegsmarine* (haditengerészet) háborújához. Az észak-afrikai „Torch” (Fáklya) partraszállások igényei 1942 novemberében átmenetileg elszívták a szövetséges szállító- és hadihajókat a létfontosságú atlanti artériákból. 1942 februárjától az év nagyobb részére kiterjedő súlyos hiátus keletkezett a német tengeralattjárók rejtjelzett táviratai Ultra fedőnevű megfejtésében, éppen akkor, amikor a B-Dienst még a szokásosnál is nagyobb sikerrel törte fel a Királyi Haditengerészet 3. számú kódkönyvét. A brit, amerikai és kanadai konvojirányító rendszer egyszerre küzdött „gyermekbetegségekkel” az együttműködés összecsiszolása során. A Királyi Kanadai Haditengerészet,

amely az egész háború valamennyi államban működő összes haderőnemei közül a legnagyobb növekedésen ment éppen keresztül, hatról csaknem 400 hajóra, különösen nehezen tudott szaktudásban felzárkózni nagyobb partnerei mellé. Az Admirális és a Királyi Légierő a háború kitörésének pillanata óta elkeseredett hatásköri vitát folytatott a nagy hatótávolságú repülőgépek alkalmazásának kívánatos módjáról. Az Admirális helytállóan - de hiába - állította, hogy a konvojok oltalmazása ugyanakkora erőfeszítésre kalkulálva több hasznot hajt, mint a német városok látványos, ám gyakran semmiféle eredményt nem hozó bombázása. Ez zajlott a háttérben, miközben Dönitz azon dolgozott, hogy „fejős tehén” ellátó tengeralattjárók alkalmazásával megoldja U-Bootjai nyílt tengeri üzemanyag-vételezését, meg hogy felszerelje tengeralattjáróit a megfelelő légvédelmi eszközökkel a mind veszélyesebbé váló felszíni átkeléshez a Vizcayai-öblön. A franciaországi támaszpontok előterében az a kevés ilyen-olyan hatótávolságú repülőgép támadta őket, amit a RAF Parti Parancsnoksága révén az Admirális rendelkezésére bocsátott. Az 1942-es év első felében a Parti Parancsnokságnak az új, hatalmas fényerejű Leigh reflektorral felszerelt bombázói éjszakánként kezdték meglepni a felszínen haladó U-Bootokat, és vízbombákkal gyors támadásokat intéztek ellenük. Júliusban kettőt pusztítottak el, pedig Dönitz akkor már - annak ellenére, hogy így időt veszítve jutottak ki az atlanti-óceáni járőrzónákba - elrendelte, hogy merülésben keljenek át az öblön. A Leigh fényszóró jelentősége abban állt, hogy a rárepülés végső 2000 yardja (1829 m) alatt, amikor a radar már nem segített, „szemet” adott a repülőgépnek. A hol ennek, hol annak a félnek a javára billenő technikai párviadalban a Leigh fényszóró használhatóságát idővel azoknak a német passzív rádiólokátor-észlelő műszereknek a rendszeresítése csökkentette, amelyek még a reflektor bekapcsolási távolságán kívül figyelmeztették az U-Boot személyzetét, ha egy radar rádióhullámai érték hajójukat. A Vizcayai-öbölben 1944 közepéig vívott csata során azonban a szövetségesek rendszeresen visszarágadták az előnyt. A tengeralattjáró-vadász repülőgépek által támasztott veszedelmet csak 1944 elején, az első snorkellal felszerelt tengeralattjárók szolgálatba állításával sikerült érdemben ellentételezni (az árbocszerű snorkel légszívó cső segítségével a víz alatt haladva is tudták tölteni akkumulátoraikat).

Addigra azonban elérkezett és el is múlt az atlanti csata drámai csúcspontja. 1942 júliusától kezdve, amikor Dönitz végre elérte az önmaga elé tűzött célt, a 300 U-Bootból álló flottát, áthelyezte erőfeszítése súlypontját az Atlanti-óceán közepére, ahol a szövetségesek kísérőhajó-állományát meggyengítette a brit hajók egy részének átvezénylése az Egyesült Államok keleti partvidékének vizeire, hogy ott segítsenek az amerikaiaknak a konvojrendszer bevezetésében. Dönitz egyre nagyobb sikerrel szervezett járőrláncokat tengeralattjáróiból, és parancsnoksága növekvő szakértelemmel koncentrált a farkasfalkákat egy-egy konvoj ellen. Ugyanakkor a hajókaravánok felderítésében is több sikert értek el, hála a B-Dienst Bletchleyvel szemben elért pillanatnyi előnyének a rejtjelfejtők küzdelmében. A britek reakciója két olyan kísérleti eszköz bevezetése volt, amelyek igazán csak később hoztak eredményt: egy kísérőhajókból álló „támogatócsoporthoz” megszervezése, amelyet a már támadás alatt álló konvojok segítségére küldhettek, valamint egyes kereskedelmi hajók szükség-repülőgéphordozóvá alakítása, vagyis a kereskedelmi hordozótípus (MAC - Merchant Aircraft Carrier) megteremtése. A MAC azonban csak egyetlen előfutárnak bizonyult a valódi kísérő repülőgép-hordozóhoz képest, amelyből az elsőt, az amerikai *Bogue*-ot, majd csak a következő év márciusában fogják szolgálatba állítani; a kísérő hadihajók állandósult, kínzó hiánya pedig mindössze két hónap működés után kikényszerítette a 20. Támogatócsoporthoz felosztatását. Mindezen tényezők következtében a német tengeralattjárók által elsüllyesztett hajók ürtartalma 1942 novemberében elérte az 509 000 tonnát, vagyis olyan magasra szökött, amilyenre addig csak egyszer volt példa, az év májusában, az amerikai keleti part előtti „Boldog Időkben”. Decemberben és januárban a szokásosnál is irgalmatlannabb atlanti viharok a felére szorították az U-Bootok teljesítményét, 1943 februárjában azonban, a rossz idő folytatódása ellenére, 120 német tengeralattjáró csaknem 300 000 tonnát süllyesztett el az Atlanti-óceán északi részén, és nagyon úgy festett, hogy a veszteség tovább fog növekedni. Március folyamán, a HX229 és az SC122 jelzésű, keletnek, vagyis Észak-Amerikából Nagy-Britanniába tartó konvojokkal vívott folyamatos, elhúzódó ütközetben negyven német tengeralattjáró huszonkét kereskedelmi hajót lőtt ki kilencven közül, és az őket védő húsz kísérőhajóból is megtorpedózott egyet. Az elsüllyesztett hajótér mennyisége, 146 000 tonna, az egyetlen konvojcsatában elért addigi legmagasabb volt, és Dönitz meg az U-Bootjain szolgáló tengerészek már úgy érezték, markukban a győzelem. Márciusban összesen 108 hajót

küldtek a tenger fenekére az Atlanti-óceán északi vizein, 476 000 tonnányi hajóterrel, és ennek többségét konvojból lötték ki. Úgy tűnt, a farkasfalka-taktika, a B-Dienst helyzetbemérési és rejtjelfejtési sikereinek támogatásával, felülkerekedik a konvojrendszer nyújtotta védelmen.

A látszat azonban csalt. Nemcsak az elpusztított hajók pótlása kezdett lépést tartani a veszteségekkel (1943 októberére a hajóipar valójában pótolta a teljes, 1939 óta elveszített tengeri szállítókapacitást, ráadásul a korábbinál jobb minőségű kereskedelmi flottát teremtett), hanem ugyanakkor a németek tengeralattjáró-vesztesége kezdte elérni a vízre bocsátott új egységek számát, nagyjából havi tizenöt darabos szinten. Ez a két statisztika a véget jelentette Dönitz erőfeszítése számára. E változás magyarázata több tényezőben rejlik: Bletchley 1943 májusában visszarágadta az előnyt a B-Diensttől, s ettől kezdve még sikeresebbé tette az útvonal-módosításokat; mind nagyobb bőségben álltak rendelkezésre kísérőhajók, s ez lehetővé tette állandó „támogatócsoportok” felállítását, áprilisban már ötét; a meglévő kísérőhajó-típusok mellé két kísérő repülőgép-hordozó is szolgálatba lépett, fedélzetén húsz-húsz tengeralattjáró-elhárító repülőgéppel, amelyek erejéből az összes, a konvoj körül ólálkodó tengeralattjáró víz alá kényszerítésére futotta, amivel gyakorlatilag megfosztották őket a támadás lehetőségétől; a továbbfejlesztett radar és Asdic készülékek, valamint az új vízibombavetők (a Hedgehog - Sündisznó - és a Squid - Tintahal) közvetlen fenyegetést támasztottak az U-Bootok ellen a közelharcban; és mindenekfelett nagyobb számban bocsátottak nagy hatótávolságú járőröző repülőgépeket az atlanti csatát vívó erők rendelkezésére, ami a stratégia szintjén is a brit-amerikai-kanadai oldalt hozta előnyösebb helyzetbe. A nagy hatótávolságú repülőgép, különösen a radarral, Leigh fényszóróval, nehézgéppuskákkal és vízibombákkal felszerelt Liberator bombázó, maga volt a repülő halál a felszínen tartózkodó U-Boot számára. A Vizcayai-öbölben - egy rövid, katasztrofális időszakot követően, amelyben a tengeralattjárók Dönitz parancsára a felszínen vállalták a harcot - a repülőgépek valamennyi német tengeralattjárót rákényszerítettek a merülésben végrehajtott kihajózásra az észak-atlanti vadászmezőkre, ami a korábbi utazási idő négyeszeresébe került; kinn, a nyílt óceánon a repülőgépek teljességgel szétszilálták Dönitz farkasfalka-harcjelzését, mert szétszórta járőrláncait, és alaposan helybenhagyták erőösszpontosításait, ha az U-Bootok meg merték kockáztatni a gyülekezést. 1943 májusára a tengeralattjárók veszteségei - amelyeket nagyjából 3 : 2 arányban okoztak a repülőgépek és a kísérőhajók - elérték a negyvenhárom U-Bootot, ami több mint kétszeresen meghaladta a pótlás ütemét. Május 24-én Dönitz, belenyugodva az elkerülhetetlenbe, visszavonta flottáját az óceánról, és utóbb emlékirataiban is beismerte: „Elvesztettük az atlanti csatát.”

Ez azonban nem jelentette a tengeralattjáró-háború végét. 1944 májusában megtette harci próbaútját az első snorkellal felszerelt U-Boot. A snorkel, ez a bevonható légszívó cső, lehetővé tette, hogy a tengeralattjáró dízelmotorjait járattva, csekély mélységbe lemerülve cirkáljon. Az eszköz, amelyet még 1927-ben talált föl egy holland haditengerésztiszt, bizonyos tekintetben két forradalmian új meghajtási módnak - a németek által 1945-ben üzembe állított zárt hidrogénperoxidos rendszernek, illetve a nukleáris meghajtásnak - volt az előfutára, ugyanis merülőképes torpedóhordozóból teljes harci bevetését víz alatt végrehajtani képes valódi tengeralattjáróvá tette az U-Bootot. Ha ügyetlenül használták, megfullaszthatta a teljes személyzetet (két U-Boot tengerészei minden valószínűség szerint így is veszítették életüket); megfelelően alkalmazva viszont új életet lehelhetett a tengeralattjáró-veszedelembé. Ha az amerikai hadsereg nem fosztotta volna meg a németeket 1944 augusztusában a legfontosabb atlanti-óceáni kikötőiktől, a snorkellel felszerelt tengeralattjárók minden bizonnyal újrakezdték volna az atlanti csatát, és ez nagyon sokba került volna a szövetségeseknek.

Ha 1939 szeptemberétől 1945 májusáig egészében vizsgáljuk az Atlanti-óceánon vívott küzdelmet, kiderül, hogy a legnagyobb árat Dönitz tengeralattjáró-fegyverneme fizette a maga részvételéért. Bár a szövetségesek 2452 kereskedelmi hajót veszítettek az Atlanti-óceánon, csaknem 13 millió bruttó regisztertonnányi vízkiszorítással, továbbá 175, többségében brit hadihajót (beleértve a kanadai, lengyel, belga, norvég és szabad francia kísérőhajókat is), a német haditengerészet - a *Kriegsmarine* - 696-ot veszített el 830, harci útra küldött tengeralattjárójából, és szinte az összeset az Atlanti-óceánon. A 40 900 U-Booton bevetett tengerészből 25 870 halt meg, további 5000 pedig, akit vízibombával halálra sebzett tengeralattjárója roncsai közül húztak ki, hadifogságba esett. Ez a veszteségarány - 63 százalék halott, összesen 75 százalék el-

esett, sebesült, eltűnt és hadifogoly - messze meghaladta az összes hadviselő állam bármely haderőneve, haditengerészete, hadserege és légierije valamennyi fegyvernemének emberveszteségét.

Ez az ár azonban nem volt hiábavaló. Tekintve véve, hogy a gazdasági erőviszonyokban Németország kezdettől hátrányos helyzetben volt, hogy iparát rövid háborúhoz, „szélességében”, nem pedig hosszúhoz, „mélységében” szervezték meg, továbbá hogy Hitler hódító hadjáratai figyelemre méltóan sikertelennek bizonyultak a Harmadik Birodalom hadviselési képességét növelő termelőkapacitások és nyersanyagforrások megszerzésében - például egyetlen jelentősebb kőolaj- vagy színesfémlelőhelyet sem sikerült szereznie a német hadigépezet táplálására -, német szempontból kifejezetten fontosnak tűnik a tengeralattjáró-hadviselés késleltető szerepe, amellyel időben kitolta a pillanatot, amikor Nagy-Britanniát sikerült feltölteni az Európa felszabadításához szükséges haderők arzenáljává és átmenőtáborává. Ráadásul, miközben Németország 1940 és 1944 között könnyedén kielégítette élelmiszer-szükségletét a saját agráriuma termeléséből, valamint a keleti és nyugati megszállt területeken szerzett készletekből, Nagy-Britannia élelmezési helyzete állandóan a létminimum közelében ingadozott a német tengeralattjárók által az importban okozott kiesések miatt. A jegyrendszer, bár igazságosan alkalmazták, és javára vált a háború előtt elégtelenül táplálkozó társadalmi osztályoknak, a brit lakosság körében megteremtette a lappangó válság hangulatát, ami torzította és csökkentette az ellenséggel szembeni visszacsapási képességüket. Nagy-Britannia a második világháborúban nagyjából ugyanakkora katonai fenyegetést fejtett ki Németországgal szemben, mint az elsőben, pedig 1940-1944 között nem volt jelentősen gyengébb, mint 1914-1918 között. A különbségért a német tengeralattjárók voltak a felelősek, a Luftwaffe elhanyagolható támogatásával.

Az U-Bootok döntő szerepet tudtak játszani annak a segítségnek a megzavarásában és gyengítésében is, amelyet a brit és különösen az amerikai ipar nyújtott a két állam szövetségeseinek, illetve a saját, mellék-hadszíntereken harcoló erőinek. Fehéroroszország és Ukrajna 1941-es német lerohanása letarolta az orosz ipart, és a Szovjetunió tartós ellenállási képességét csak az üzemek hihetetlenül gyors áttelepítése mentette meg a nyugati vidékekről az Urálon túli területekre, 1941-1942 borzalmas telén. Július és október között például csak Moszkvából 496 gyárat szállítottak vasúton keletre, az eredeti 75 000 fémipari szerszámgépből mindössze 21 000-et hagyva a fővárosban; az orosz vasutak június és augusztus között összesen 1523 gyárat telepítettek át nyugatról keletre, és számítások szerint az augusztus és október között eltelt időt az orosz hadiipar 80 százaléka „tengelyen” töltötte, vagyis úton volt a fenyegetett ipar-vidékekről Nyugat- és Kelet-Szibéria biztonsága felé. Azt a termelés kiesést, amit ez a példátlan ipari vándorlás okozott, nyugati forrásokból származó áruval, fegyverrel és lőszerrel pótolták, de mindenekelőtt a háborús infrastruktúra elemeivel - gépjárművekkel, mozdonyokkal és gördülő anyaggal, üzemanyaggal, hadélelmezési készletekkel, sőt olyan egyszerű, de életbe vágóan fontos cikkekkel, mint a bakancs és a csizma, például az a fajta téli nemez lábbeli, amelynek hiánya miatt német katonák tízezreinek fagyott le a lábujja 1941-1942 telén. 1941 márciusa és 1945 októbere között az Egyesült Államok leszállított a Szovjetuniónak 2000 mozdonyt, 11 000 vasúti teherkocsit, kevés híján 3 millió tonna benzint, 540 000 tonna sánt, 51 000 dzsipet, 375 000 teherautót és 15 000 000 pár csizmát és bakancsot. A Vörös Hadsereg amerikai bakancsban, amerikai teherautón rohamozta Berlint. Ezek nélkül hadjárata valószínűleg elakadt volna 1944-ben, valahol Nyugat-Oroszországban.

A csizma és a teherautó lényegesen fontosabb hadfelszerelési cikknek bizonyult, mint az a 15 000 repülőgép, 7000 harckocsi és 350 000 tonnányi robbanóanyag, amit a Lend-Lease szintén eljuttatott a Szovjetunióba; sokkal fontosabbnak, mint a teljes, a háború alatt leszállított brit segítség -5000 harckocsi, 7000 repülőgép, sőt mint a 114 000 tonna gumi. Bármennyire is életmentő jelentőségűek voltak azonban mindezek a hadianyag-szállítmányok, 1941 és 1944 között a lehető legkacifántosabb és leghosszabb útvonalakon jutottak el Oroszországba, Dönitz tengeralattjáró-hadjáratának köszönhetően. A Nagy-Britanniából Murmanszkba és Arhangelszkbe vezető „Északi Orosz Járatot” az 1941-1944 közötti évek nyári hónapjaiban az Admiralitás csaknem Grönlandig kényszerült nyugatra küldeni, illetve fel északra a Spitzbergákig (ahol 1941-1942-ben furcsa kis mellékháborút vívtak az időjárás-előrejelző állomásokért), hogy elkerüljék a Norvégiába telepített német légi és tengeri egységek támadását; amikor a téli jég keletre szorította a konvojokat, a veszteségek elviselhetetlen arányokat öltöttek, s ez többször is a konvojforgalom felfüggeszté-

sére kényszerítette Churchillt - kiváltva ezzel Sztálin brutális őszinteséggel kinyilvánított haragját. A Perzsa-öblön át vezető másik választható útvonal hatalmas kerülőt foglalt magában, és túlsó végén egy kiterjedt, elégtelen áteresztő-képességű vasúthálózat fejpályaudvarába torkolt. A Vlagyivosztkon át vezető csendes-óceáni útvonalon is jég akadályozta a forgalmat az év egy részében, és ellenséges támadás is fenyegette, ráadásul a világ leghosszabb vasútvonalának, a transzszibériainak a túlsó végéhez csatlakozott.

Hitler befektetése a tengeralattjáró-flottájába tehát megérte az árát. Részleges fojtó hatást gyakorolt a Németországgal közvetlenül érintkező ellenséges hatalmak támadó erőfeszítéseire, mindenekelőtt az oroszokéra, de a britekére is, késleltette a nagy amerikai expedíciós haderő gyülekezését a megszállt Európa küszöbén, és sikerrel akadályozta az ellenség „periferikus” stratégiájának fejlődését a Földközi-tenger medencéjében; e tengeri útvonal főként légi-, de részben tengeralattjáró-erőkkel végrehajtott lezárása a rendszeres brit konvojforgalom elől 1940 és 1942 között arra kényszerítette a sivatagban küzdő brit hadsereget, hogy a Jóreménység foka körül szállított utánpótlásra hagyatkozzon. E 12 000 mérföldre (21 600 km) nyúlt „hadútvonal” hatalmas mértékben csökkentette a harcoló csapatok hatékonyságát.

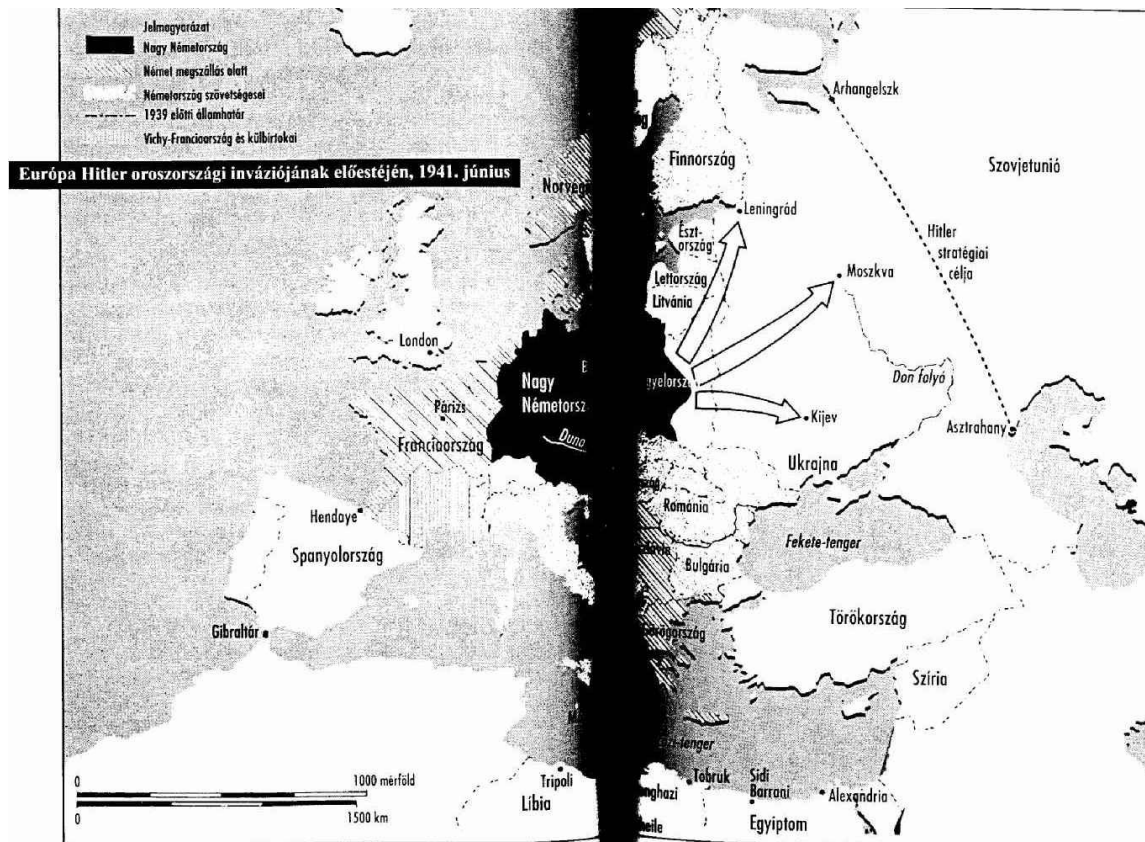
Ha Hitler már 1942 előtt felépítette volna a 300 egységből álló tengeralattjáró-flottát, a továbbiakban pedig jelentősen bővítette volna, vagy sikerült volna 1944-nél korábban szolgálatba állíttatnia fejlett snorkelos, valamint forradalmian új hidrogén-peroxid-hajtású típusait, a részleges fojtogatásból akár teljes megfojtás is lehetett volna. Nem így történt, de Németországnak így is jelentős mértékben sikerült maximalizálnia az abból származó előnyöket, hogy stratégiai területének közepéről viselhetett hadat - vagyis a „első vonalakon manőverezés” előnyeit, amelyeket a kontinentális hatalmak hagyományosan mindig is kihasználtak óceáni ellenségeikkel szemben az európai világ története során. Az összes hivatásos katonai vezető közül, aki Hitler hódítás-sorozatának szolgálatába állította tudását, messze Dönitz bizonyult a leghasznosabbnak - sokkal, de sokkal hasznosabbnak, mint Göring, a Luftwaffe főnöke, vagy von Braun, Hitler pilóta nélküli rakétáinak atyja -, és teljességgel érthető, miért éppen őt nevezte ki utódjává, a Reich utolsó néhány napjában regnáló Führerré. A totális háború credója iránti, kegyelmet nem ismerő, önfeláldozó odaadásban a náciizmus az egész Wehrmachtban nem talált a tengeralattjáró-fegyvernemhez hasonló, elkötelezett hívére. E fegyvernem „ászái” - Günther Prien, Otto Kretschmer, Manfred Kinzel, Joachim Schepke - akár hithű náciak voltak, akár nem, annak felsőbbrendű ember éthoszát testesítették meg, sőt minden általuk elkövetett kegyetlenség dacára, harcosként tanúsított rettenthetetlen merészségükkel még ellenségeik tiszteletét is kivívták. A Kinzelt, a maga 270 000 tonnányi elsüllyesztett hajóterével „az ászok ászát” kihallgató brit tiszt gyászos képpel megjegyezte, reméli: „nincs túl sok olyan, mint ő”.

Az Atlanti-óceán nem volt a háborús utánpótlás egyetlen *via dolorosája*. Ott volt még a burmai út, meg „a Púp”, amelyen Csang Kaj-sek dél-kínai hadseregének szállították teherautó-konvojokkal vagy repülőgépen (14 000 láb -3657 m - magasan) az utánpótlást. A Nyugat-Afrikából Kelet-Afrikába vezető Takoradi útvonalon a sivatagi légierőt látták el új gépekkel, amelyeket az atlanti konvojok tettek partra, és a kikötőben szereltek össze. Az 1941-1943 közötti teleken Leningrádot a Ladoga-tavon vezető „jégút” mentette meg a teljes éhhaláltól. Végül pedig a japánok, akiknek sikerült a csendes-óceáni „szigetperemvonalon” belül található szigetcsoportokat egyfajta vízen alkalmazott „kontinentális” stratégia alapjává tenniük 1942 folyamán, rendkívüli teljesítményeket értek el a tengeri utánpótlás-szállításban, hiszen 1943-1944-ben harcképes állapotban tudták tartani hatalmas területen szétszórt helyőrségeiket, amikor MacArthur „szigetről szigetre ugró” stratégiája berepesztette óceáni erőrendszerük teknősbékapáncélját. Mire 1945-ben elérkeztek „csendes-óceáni csatájuk” végére, az amerikai tengeralattjáróknak szinte a teljes japán kereskedelmi flottát sikerült elsüllyeszteniük, és a honi szigetek lakossága nyár közepére az éhezés küszöbén állt - ezzel ért panaszosan nyűszító véget Japán hódító hadjárata, amelyet kozmikus dörrenéssel zárt le Hirosima és Nagaszaki.

Ezek közül a logisztikai erőfeszítések közül azonban egy sem mérhető időtartamában, nagyságában és jelentőségében az atlanti csatához. Való igaz, ez egyszerre volt fegyveres küzdelem és a háború sorsát eldöntő gazdasági vállalkozás. Ha a szövetségesek elveszítették volna, ha a „statisztikai kimutatások, táblázatok és görbék”, amelyek 1940 és 1942 között elrontották Churchill nappalait és tönkretették az éjszakáit,

a rossz irányba történt jóvátehetetlen elmozdulást tükröztek volna, ha 1942 nyarán, amikor a szállítóhajó-veszteségek már 10 százalékkal meghaladták a vízre bocsátások ütemét, minden harci járőrözésre kifutó U-Boot csak egyetleneggyel több hajót süllyeszt el, akkor a második világháború menete - sőt talán a végkifejlete is - valószínűleg egészen máshogy alakul. A brit kereskedelmi tengerészet 30 000 embere - a békabeli személyi állomány egyötöde -, aki 1939 és 1945 között a német tengeralattjáróknak esett áldozatul, többségük vízbe fullt, vagy megfagyott az Atlanti-óceán kegyetlen északi vizein, egészen bizonyosan legalább annyira az első vonalban küzdő frontharcos volt, mint azok a gárdisták és vadászpilóták, akiknek ők szállították a harc folytatásához szükséges anyagokat. Sem ők, sem amerikai, holland, norvég vagy görög tengerészbajtársaik nem viseltek egyenruhát, és csak kevesek emlékét őrzi bármiféle emlékmű. Ennek ellenére ők voltak azok, akik a Wehrmacht és a világhatalom közé álltak.

II. RÉSZ. A KELETI HAD SZÍNTÉR (1941-1943)

6. Hitler stratégiai dilemmája

1940. július 19-re Hitler összehívta a Reichstagot a berlini Kroll Operaházba, hogy a képviselők tanúi legyenek, amint megteremti az új német vezértábornagyi kart - a rendfokozat megnevezése németül *Generalfeldmarschall*. Tudatosan választott Napóleon-utánzó gesztus volt, és akárcsak Napóleon ceremóniáját 1804. május 9-én, amikor tábornokai közül tizennyolcat kinevezett a Császárság Marsalljává, ezt is inkább az államfő, mint hadügyi szolgálai dicsőítésére tervezték. Három hadseregcsoport-parancsnoka, Bock, Leeb és Rundstedt, saját „személyes” vezérkarának főnöke, Keitel, a hadsereg főparancsnoka, Brauchitsch, a harcoló hadseregek legsikeresebb parancsnokai közül négy, Kluge, Witzleben, Reichenau és List, valamint a Luftwaffe három felső szintű vezetője, Milch, Sperrle és Kesselring szerepelt a névsorban. Göring egy új, neki kreált rendfokozatba, a birodalmi marsalliba (*Reichsmarschall*) lépett elő - s úgy érezte, e meg-tiszteltetés feljogosítja egy újabb pompás díszegyenruha kreálására is -, továbbá kitüntették a Vaskereszt Nagykeresztjével. Ekkor adták át negyedszer - és utoljára - ezt a legmagasabb kitüntetést, amelyre Poroszország királyai addig Blüchert, Moltkét és Hindenburgot találták csak méltónak.

A nap szenzációjával ugyan a vezértábornagyi kar megteremtése szolgált, az alkalom valódi célja azonban a második világháború addigi menetének áttekintése és lezárása, feltételeinek meghirdetése volt a német látszatparlament bábképviselői előtt. Hitler, a világgözcselekedet közvetítésével, Nagy-Britanniát szándé-

kozott megszólítani. A britekkel akarta megértetni helyzetük reménytelenségét, az ő kormányukat akarta felhívni a békekötésre. William Shirer amerikai újságíró, aki tanúja volt a beszédnek és addigra már a Hitler-beszédek szakértőjévé képezte magát, a Führer előadói csúcsteljesítményének találta a július 19-ét: „Az a Hitler, akit ma este láttunk, a Hódító volt, és ezt tudatosan vállalta. És mégis, olyan csodálatosan játszott a szerepét, olyan fennkölt ügyességgel kezelte a német elmét, hogy sikerült tökéletesen vegyítenie a hódító teljes önbizalmát azzal a szerénységgel, amit a tömegek mindig is annyira szeretnek tapasztalni azoknál, akikről tudják, hogy feljutottak a csúcsra.” Hitler a hosszú szónoklat legvégére tartogatta a Nagy-Britanniának tett ajánlatát: „Ezen az órán a saját lelkiismeretemmel szemben érzem kötelességemnek, hogy még egyszer az ésszerűséghez fellebbezzek, a Nagy-Britanniában működő józan észhez éppen úgy, mint a máshol meglévőhöz. Úgy érzem, helyzetem feljogosít erre az ajánlatra, hiszen nem a kegyért könyörgő vesztes, hanem a racionalitás nevében szóló győztes vagyok. Nem látom okát, miért kellene folytatódnia ennek a háborúnak.”

Arra azonban egy szóval sem utalt, és nyilvánvalóan nem is gondolkodott rajta, hogy konkrétan milyen módon is lehetne befejezni a háborút. A Franciaországgal kötött fegyverszünet elrendezése óta Hitler intellektuálisan és érzelmileg is szabadságot talált a vezetői felelősség alól, és nem sok kedve volt visszatérni az önmagának ajándékozott vakációról. Két régi, lövészárki bajtársa társaságában végigjárta az első világháború nyugati frontjának azokat a csatamezőit, ahol egyszerű katonaként egykor olyan vitézül harcolt. Felkereste Párizs turistalátványosságait, merengett kicsit Napóleon sírjánál, megcsodálta az Operát, saját építészeti ízlésének legtokéletebb példáját. Bolyongott kedves dél-német tájain, belélegezte a finom hegyi levegőt és az egyszerű emberek rajongásának tömjénfüstjét. Egy egész hétig arra a hírre várt számos - külön e célra épített - főhadiszállása egyikén, a fekete-erdei Freudenstadtban, hogy Churchill mégis belátja, valóban vereséget szenvedett. Hitler igencsak kelleetlenül vette ismét vállára a vezetés terheit, amelyek a szokásosnál is jobban nyomták amiatt, hogy muszáj volt döntenie a jövőről. Nagy-Britannia vagy Oroszország? Amikor elágazáshoz ért azon az úton, amelyen tíz hónappal korábbi, a háborút kirobbantó döntése indította el, e két ellenség közül kellett választania.

Mindkét lehetőség kellemetlenséggel és veszéllyel volt terhes. Nagy-Britannia nem győzheti le őt, viszont megsemmisítheti, ha vállalkozik az invázió megkísérlésére; Hitler ráadásul még mindig ragaszkodott álmaához az együttműködésre megnyerhető Nagy-Britanniáról a leigázott helyett. Másrészt időtlen idők óta szenvedélyesen vágyott Oroszország legyőzésére és alávetésére, viszont felismerte a próbálkozásban rejlő veszélyeket. Oroszország erős volt, távoli hatalmi központokkal; a keleti offenzíva kockázatainak labirintusába csak az a félelem kergette be átvezető utakat keresni, hogy az idő az oroszoknak dolgozik, és még erősebbé teszi őket, meg a vágy, hogy bekebelezze az ország termékeny és termelékeny nyugati régióit - amelyeket Németország 1918-ban egyszer már rövid időre birtokba vett.

A Birodalmi Gyűléshez intézett beszéd utáni napokat Hitler e dilemmák megvitatásának szentelte parancsnokai körében. Erich Raeder vezértengernagy, haditengerészete főparancsnoka, figyelmeztette: „Amennyiben az Oroszlánfőka előkészületeit [amin a brit Királyi Légierő legyőzését értette] nem sikerül szeptember közepére véglegesen befejezni, más tervek mérlegelése válik szükségessé.” Valójában Hitler, még a francia fegyverszünetet követő „vakációja” idején, már közölte vezető Wehrmacht-szárnysegédjével, Schmundt tábornokkal, hogy Oroszország megtámadását fontolgatja - Raeder határozottan nem erre gondolt, amikor „más terveket” emlegetett -, és az OKW egyik hadműveleti tervezőjét, Bernhard von Lossberg ezredesét meg is bízta egy tanulmány kidolgozásával ebben a tárgykörben (aminek Lossberg a fia után a „Fritz” fedőnevet adta). A Führer most az OKH-nak szabta ugyanezt a feladatot.

Július végén ismét helyzetelemző vitára hívta össze katonai vezetőit, ezúttal a Berghofba, bajorországi rezidenciájára. Július 31-én közölte Brauchitschsal és Halderral, visszavonja azt a június közepén hozott döntését, amellyel harmincöt hadosztály leszerelését rendelte el, hogy munkaerőt biztosítson a Nagy-Britannia elleni gazdasági háborúhoz, sőt 180 hadosztályra kívánja növelni a hadsereg erejét (a páncéloshadosztályok számának megduplázását tízről húszra már korábban elrendelte). Ugyanakkor a német haderő nyugatról keletre végzett átcsoportosításának felgyorsításáról is határozott, így tehát 1941 tavaszára 120

hadosztály áll majd rendelkezésére az orosz határ közelében.

Ez a döntés óvatossági rendszabályként is értelmezhető. Hitlert riasztotta Lettország, Litvánia és Észtország június közepi orosz megszállása, amit június 28-án az addig román fennhatóság alatt álló Besszarábia és Észak-Bukovina anektálása követett - e területszerzések hallgatólagos túrésére egyébként Hitler korábban, az 1939. augusztus 22-i Molotov-Ribbentrop-paktumban kötelezettséget vállalt, hiszen abban jogosnak ismerte el Oroszország igényét ezekre a tartományokra. Ettől függetlenül ez az orosz térnyerés valóban látszhatott fenyegetőnek, hiszen konszolidálta Oroszország stratégiai határának nyugatra tolását, amivel az előző év szeptembere óta 740 000 négyzetkilométernyi területet szerzett a Szovjetunió, 20 millió lakossal. Hitler azonban nem hitte, hogy az oroszok meg akarják támadni. Őt inkább az befolyásolta, hogy a határváltozások kitágították Oroszország stratégiai mozgásterét, ha majd a jövőben tovább akar terjeszkedni, Németországot pedig ugyanakkor csökkentették. A balti államok megszállása fenyegette Finnországot, amely ekkor gyakorlatilag német protektorátusként élt, és kiterjesztette a Balti-tenger oroszok által ellenőrzött vizeinek területét (azon a Balti-tengeren, amelyen Németország sok minden más mellett tengeralattjárói személyzetét is képezte). Románia Duna menti tartományainak annexiója Bulgáriát fenyegette, amely szintén németcsatlós állam volt, és javított Oroszország lehetőségén a Fekete-tenger földközi-tengeri kijáratának megszerzésére.

Ezek az orosz „előrelépések” annak bizonyosságául szolgáltak, hogy a Szovjetunió elszánta magát saját érdekei érvényesítésére még Németország bizonyított katonai erejével szemben is, és ez volt az, ami meggyőzte Hitlert arról, hogy nem halogathatja a végtelenségig az erőpróbát az oroszokkal - ha pedig nem, akkor jobb előbb belevágni, mint később. A Keleti Idegen Hadseregek Osztálya, az OKH azon hírszerző részlege, amelyik a szovjet képességeket és szándékokat kísérte figyelemmel, a moszkvai német katonai attaséra hivatkozva májusban azt jelentette, hogy a Vörös Hadsereget, bár háború esetén 200 gyaloghadosztályt képes mozgósítani, az 1938-as nagy katonai tisztogatás óta még mindig olyan mértékű szervezetlenség jellemzi, hogy húsz évébe is beletelhet, „míg újra eléri a korábbi magas színvonalát”. Az osztály téves értesülésekkel rendelkezett az orosz fegyvergyártásról, különösen pedig a harckocsikéről, pedig abból sok minden kiderülhetett volna; a szovjet harckocsiparkot 10 000 darabra becsülték (a 3500 német tankkal szemben), amikor a Vörös Hadsereg valójában 24 000 páncélossal rendelkezett. Hitler kész volt, még a három az egyhez arányt is vállalva, összemérni saját harckocsiállományát az oroszokkal, az iránt pedig kétsége sem volt, hogy 120 német hadosztály képes legyőzni 200 oroszot, ha Sztálinnak egyáltalán sikerül ekkorra mennyiséget mozgósítania.

Éppen ezért amikor augusztus 14-én a tizenkét új tábornagy megjelent marsallbotja átvételére a kancellárián, Hitler a Szovjetunióval vívandó küzdelem növekvő szükségességéről szónokolt nekik. Von Leeb vezértábornagy feljegyzése Hitler szavairól megvilágítja a Führer számításának irányát: Nagy-Britannia valószínűleg két okból nem hajlandó békét kötni. Először, amerikai segítségben reménykedik; csak hogy az Egyesült Államok 1941 előtt képtelen megindítani a jelentős fegyverszállításokat. Másodszor, reméli, hogy sikerül Oroszországot Németországra uszítani. Németország azonban katonai szempontból messze fölülte áll Oroszországnak... Két veszélyövezet létezik, amelyek miatt megindulhat az összecsapás Oroszországgal: az első számú, ha Oroszország zsebre vágja Finnországot; ez Németországnak balti uralmába kerülhetne, és útját állná az Oroszország elleni német támadásnak. A kettes számú, ha Oroszország további területeket vesz el Romániától. Ezt mi nem tűrhetjük, hiszen Románia látja el benzinnel Németországot. Éppen ezért Németországot teljes fegyverzetben kell tartani. Tavaszra 180 hadosztályunk lesz... Németország nem törekszik bármi áron Nagy-Britannia széttűzésére, annak ugyanis nem Németország látna a hasznát, hanem keleten Japán, Indiában Oroszország, a Földközi-tengeren Olaszország, a világkereskedelemben pedig Amerika. Ez az, ami miatt lehetséges a béke Nagy-Britanniával.

A KIBÚVÓKERESŐ ÉS HALOGATÓ VISELKEDÉSI MINTA

Augusztus 27-én Hitler elküldte Schmudtot és dr. Fritz Todtot, hadi építőszervezetének fejét, hogy kereszenek Kelet-Poroszországban megfelelő helyet egy újabb főhadi-szállásnak, ahonnan szükség esetén ve-

zethető a keleti had-járat. Szeptember 6-án jóváhagyta Bock B hadseregcsoportjának áthelyezését nyugatról keletre, ahol immár harmincöt hadosztály, köztük hat páncélos, vonult fel. Szeptember 14-én pedig, amikor újabb haditanácsra hívta parancsnokait a Kancelláriára, újabb okok sorát tekintette át, amelyek mind a Nagy-Britannia elleni Oroszlánfőka hadművelet elhalasztása mellett szóltak; három nappal később bejelentette, hogy megint el is halasztotta.

Mindennek ellenére Hitler még nem tudta elszánni magát a végleges döntésre „a bolsevista ellenség” megtámadásáról. Szeptember 15-én Lossberg Jodl elé terjesztette „Fritz” fedőnevű tervét; végül a Wehrmacht majd a „Fritz” alapján fog kelet felé menetelni, egyelőre azonban, mint a Hitler legközelebbi vezetési törzsében szolgáló egyik beosztott tiszt által feljebbvalója számára készített javaslat, megmaradt a lehetőségek egyikét rögzítő dokumentumnak. Folytatódott a német hadosztályok átcsoportosítása lengyel területre, méghozzá az augusztus 30-i, fél Erdélyt Magyarországnak juttató, „második bécsi döntésben” meghatározott új román határok garantálására hivatott katonai intézkedésnek álcázva. Hitler szokatlan nagyságú, egy teljes hadosztályból álló „katonai missziót” is küldött Romániába, egy kezdetben ezertagú Luftwaffe légvédelmi kontingenssel kiegészítve. Ezzel párhuzamosan diplomatái megkezdték Romániával, Magyarországgal és a szlovák bábállammal azokat a tárgyalásokat, amelyek végén ezek az országok csatlakoztak Németország, Olaszország és Japán szeptember 2-án aláírt háromhatalmi egyezményéhez. Az egyezményben a szerződő felek vállalták, hogy bármelyik kettő a harmadik segítségére kel, ha azt támadás éri. Mindezek szükséges és hasznos előkészítő intézkedésül szolgálhattak a keleti hadjáratához, de mégsem jelentettek nyílt, közvetlen provokációt a Szovjetunióval szemben - bár annak vezetői növekvő gyanakvással figyelték, mi sül ki a háromhatalmi egyezményből (amit valójában az Egyesült Államokkal mind élesebben szembekerülő Japán támogatására kötöttek) -, sem pedig Hitlert nem kötelezték el véglegesen egy ilyen offenzív lépés mellett.

Ahogy nőtt a kényszer e kérdés pozitív vagy negatív eldöntésére, Hitler követni kezdte a rá jellemző, kibúvókereső és halogató viselkedési mintát. Már akkor is ez uralkodott el rajta, amikor a lengyelországi diadalt követő hetekben a nyugati szövetségesek ellen alkalmazandó támadó stratégia ügyében vívott meg tábornokaival. A franciaországi csata alatt kétszer is rátört, méghozzá akut formában: egyszer a dunkerque-i védelmi gyűrű megtámadása előtt, és egyszer az alatt. Most abban a törekvésében öltött testet, hogy eszközöket kezdett keresni, amelyekkel alapja kiszélesítése révén nyerhetné meg a háborút. Ha meggyőzni nem tudta a briteket, és invázióval sem gyűrhette le őket - október 12-én egyszer s mindenkorra lefűjták az Oroszlánfőka hadműveletet -, úgy vélekedett, a kívánt hatást azzal is elérheti, ha megsokszorozza a velük szemben felsorakozó ellenségek számát, valamint a hadszíntereket, amelyeken harcolni kénytelen. Mussolini szeptember 12-én Líbiából offenzívát indított a britek megszállta Egyiptomba. Október 4-én, amikor ez a betörés még sikert látszott ígérni, Hitler a Brenner-hágón, államaik határán, találkozott Mussolinival, hogy megvitassák, mi módon fordíthatnák a háborút a Földközi-tengeren - amely kétszáz éve szolgált Nagy-Britannia elsődleges bázis területül a honi szigeteken kívül - döntő mértékben a britek kárára. Hitler felvetette diktátortársának, hogy Spanyolországot hadba lépésre csábíthatnák a tengelyhatalmak oldalán - aminek révén Németország megszerezhetné és szabadon használhatná a gibraltári brit sziklaerődöt -, ha felkínálnák Francónak Francia Észak-Afrika egy részét, és talán Franciaországot is rávehetnék ennek a területadományozásnak az elfogadására, ha nyugat-afrikai brit területekkel kárpótolnák veszteségéért. Mussolini lelkesen fogadta a javaslatot - ami több mint érthető, hiszen a terv azt is magában foglalta, hogy a francia birtokok közül ő kapja meg Tuniszt, Korzikát, sőt Nizzát is (amelyet még III. Napóleon annektált 1860-ban). A találkozó eredménye láttán Hitler sietve visszatért Berlinbe, hogy előkészítse látogatását Francónál és Pétainnél. Fővárosába érkezve Ribbentroppal megalkottak egy levelet, amelyben a lehető legkorábbi látogatásra invitálták Molotov szovjet külügyminisztert, hogy Németország és a Szovjetunió megegyezhessen, hogyan használhatják ki leginkább Nagy-Britannia jelenlegi védtelen állapotát.

Egy héttel később, október 20-án, Hitler elindult *Amerika* nevű vezéri különvonatán, hogy találkozzon Francóval és Pétainnel. A megbeszélésre Francóval október 23-án került sor Hendaye-nél, a francia-spanyol határon. Az eseményt Hitler dühödt búcsúmegjegyzése tette híressé a második világháború diplomáciatörténetében, a Führer ugyanis kifakadt: „Inkább húzzák ki három vagy négy fogamat, mint hogy ezt

még egyszer végigcsináljam!” Franco, külügyminisztere, Serrano Suner támogatásával (akit Hitler nemes egyszerűséggel csak a „jezsuita disznóként” emlegetett - mégiscsak megőrzött valamit a Szent Benedek-rendi katekizmustanulók védekező ellenszenvéből a Jézus Társaság iránt!), a sokórás tárgyalás alatt mindig megingathatatlan maradt. Mire különvonata hajnali kettőkor kifutott, Hitlernek jottányival sem sikerült közelebb juttatnia Francót a szövetséges hadviselő nemzetközi jogi státusához. Pétain, akivel október 24-én ült le, hasonló hűvös tartózkodást tanúsított, ám ennek ellenére sikerült meggyőznie Hitlert arról, hogy lélekben sok mindenben egyetértenek. A marsall hírneve, vénsége, katonás tartása és nyilvánvaló patriotizmusa mind pompásan kielégítette Hitler ízlését. Bár Pétain semmi többet nem ígért, csak annyit, hogy konzultál a kormányával - amely mindenben automatikusan engedelmeskedett neki -, Hitler elhitette magával, hogy egyetértenek és össze is fogtak valamiféle termékeny ellenségeségben Nagy-Britannia ellen.

Hitlernek immár - Franco vonakodása ellenére - rendelkezésére állt egy nagyobb, koalícióban vívott háború elnagyolt vázlata, amit letehetett Molotov elé annak hamarosan várható látogatásakor. Amíg a szovjet külügyminiszter érkezésére várt, a maga választotta kerékvágásból Mussolini hamiskodó magatartása zökentette ki: az olasz diktátor ugyanis ezt a pillanatot választotta, Albániából kiindulva, Görögország megtámadására. (Albániát 1939 áprilisában szállta meg az olasz hadsereg.) Mussolini váltig állította, az a félelem készítette cselekvésre, hogy a britek létesítenek támaszpontokat Görögországban, ha ő nem előzi meg őket, és annyiban valós stratégiai oka volt a támadásra, hogy nyilvánvalóan nem állt érdekében a meglévő egyiptomi és máltai támaszpontjaiknál közelebb engedni a brit erőket saját, az Adria hosszában berendezett bázisláncához. Csakhogy Mussolini nem ezért indította meg október 28-án a betörést Görögországba, hanem egocentrikus vágyának engedett, és Hitlert akarta utolérni. Hitler, aki egykor ki nem fogott a Duce politikai „génuszának” dicséretéből, és akinek a hatalomra emelkedése sokáig csak követte az olasz diktátorét, az a Hitler, aki még akkor is csak hazai közönsége ovációját igyekezett kiérdemelni a német Rajna-vidék remilitarizálásával, amikor Mussolini már tengerentúli birodalom kiépítéséért küzdött Etiópiában, azóta már háttérbe szorította az olaszok vezérét a Lengyelországban és Franciaországban diadalmaskodó *Blitzkrieg-jével*. Mussolini halva született részvétele a franciaországi csatában (meg az angliaiában, amelybe az olasz Királyi Légierő - a Regia Aeronautica -röpke időre és dicstelenül kapcsolódott be) a semleges és az ellenséges államok körében egyaránt közneveltség tárgyává tette Olaszországot. Ezért szerette volna olyan elszántan éppen Görögországban elnyerni a részét a győzelmi babérokból, amelyek addig aránytalanul nagy mennyiségben jutottak a Wehrmacht birtokába. Görögországi inváziójának kudarca - hogy pontosan hogyan vetélt el, az a következő fejezet tárgyát képezi majd - megdöbbenet és felpaprikázta a Molotov érkezésére váró Hitlert. Az olaszok szerencsétlenkedése nem egyszerűen felborította tervét, hogy békés diplomáciai eszközök alkalmazásával a csatlós államok zónájává alakítsa a Balkánt, hanem nyílt provokáció is volt a Szovjetunió számára, egy olyan pillanatban és egy olyan régióban, amikor és ahol Hitler éppen tompítani akarta az oroszok gyanakvását. Ami még rosszabb, azzal az azonnali, nemkívánatos következménnyel járt, hogy ürügyet szolgáltatott a briteknek a kontinensre való visszatérésre. Október 31-én Nagy-Britannia Egyiptomból átvényelt csapatokkal megszállta Krétát és az Égei-tenger szigetei közül Lemnoszt, majd a következő néhány nap alatt repülőalakulatokat telepített Görögország déli részére, s így módon légibombázással fenyegethette Románia Ploiesti környéki olajvidékét, Hitler fő üzemanyagforrását.

Ezek a fejlemények a szükséghelyzeti tervek készítésének rohamát váltották ki Hitlerből. Az OKH-nak megparancsolta, hogy tervezze meg Gibraltár elfoglalását, és ha kell, a franciaországi szabad zóna megszállását, továbbá még egy haditervet is dolgozzon ki Görögország elfoglalására. E parancsok végtermékei a 18. (Felix), 19. (Attila) és 20. (Marita) Führer-direktívák lettek, amelyeket november 12-én, december 10-én és 13-án adtak ki. Ugyanakkor drasztikusan visszafogta azokat a vezérkari előkészítő munkálatokat, amelyek német erők Afrikába küldését mérlegelték Mussolini kérésére, az Egyiptomban állomásozó britek ellen indított olasz offenzíva támogatására. „Egyetlen embert és egyetlen pfenniget sem fogok Észak-Afrikába küldeni!” - jelentette ki Hitler - a sors fintora, hogy éppen Erwin Rommel tábornoknak. A német páncélos egységeket, amelyekre Mussolini vágyott, Afrika helyett Görögország lerohanására jelölték ki, Bul-

gária területén kiválasztott megindulási állásokból. Bulgária már az első világháborúban is Németország szövetségeseként vett részt, Hitler most a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásra akarta rábírní az ország kormányát, míg Mussolini seregét magára hagyta, boldoguljon, ahogy tud, a britek ellen indított sivatagi hadjáratában.

Hitlert ugyan megzavarták a birodalma peremvidékén jelentkező nemkívánatos fejlemények, és érezhetően őrlődött az előtte álló stratégiai dilemmák miatt, de azért októberben és novemberben alapvetően mégis azon rágódott, vállalja-e a keleti hadjáratot. November elején kijelentette Bocknak, akkor már Lengyelországban állomásozó hadseregcsoport-parancsnokának: „Ma még nyitott kérdés, hogy mi fog történni keleten; a körülmények rákényszeríthetnek minket, hogy közbelépjünk a még veszélyesebb fejlemények megelőzésére.” Mindenesetre folytatta a hadosztályok áthelyezését nyugatról keletre, és közben mind az OKW, mind az OKH a haditerv kidolgozásával foglalkozott. Molotov november 12-re áthelyezett látogatásának előestéjén egy körlevélben ezzel fordult a katonai vezetés tagjaihoz: „Politikai tárgyalásokat kezdeményeztünk azzal a céllal, hogy meghatározzuk Oroszország jövőbeli helyzetét. ... E megbeszélések eredményétől függetlenül az összes, szóban elrendelt előkészület folytatandó keleten.” November 11-re tehát annyi már bizonyossá vált, Hitlert csakis az térítheti el a mozgósítástól a keleti hadjáratra, ha Molotov olyan garanciavállalással érkezik Berlinbe, amely szerint Oroszország belenyugszik Hitler Európa feletti uralmába.

Molotov azonban nem olyan embernek mutatkozott, aki bármibe is bele akarna nyugodni. Igen hamar félreérthetetlenül kinyilvánította, hogy Hitler óriási katonai sikerei és fegyveres erőinek hatalmas teljesítőképessége sem riasztják el a Szovjetuniót attól, hogy a Molotov-Ribbentrop-paktum szigorú betartását követelje Németországtól (az egyezmény pedig világosan meghatározta a két aláíró hatalom érdekszféráját Kelet- és Dél-Európában). Ezenkívül a Szovjetunió, mint nagyhatalom, kitart saját érdekeinek érvényesítése mellett, továbbá azzal a jogával is élni akar, hogy megismerhesse Németország szándékait a harmadik felekkel fenntartott kapcsolataiban. A Molotovval tartott előkészítő megbeszéléseken Ribbentrop ismertette az aktuális német ajánlatot: ha Oroszország a háromhatalmi egyezményt aláíró államok mellé áll, cserében részesedhet a Brit Birodalom felosztásában. A Szovjetunió szabadon terjeszkedhetne déli irányban, az Indiai-óceán felé, mialatt Japán befejezi Ázsia meghódítását, Németország pedig kiterjeszti érdekövezetét Afrikára.

Molotov nem mutatott érdeklődést. Hitler többször is fogadta, és a szovjet külügyek vezetője minden alkalommal a Molotov-Ribbentrop-paktum betű szerinti betartását erőltette, továbbá kinyilvánította Oroszország jogát hagyományos érdekeinek érvényesítésére a Fekete-tenger régiójában. A Szovjetunió anektálni szándékozott Finnországot, amelyet a paktum az ő érdekszférájába utalt. Garantálni akarta Bulgária határait (szemlátomást attól függetlenül, hogy Bulgária kérte-e egyáltalán ezt a biztosítékot), s ezzel kétségbe vonta az ország német ellenőrzését. Az 1936-os montreux-i egyezmény revízióját is kívánta, hogy számára kedvező módon változtathassa meg kijutási lehetőségét a Fekete-tengerről a Földközi-tengerre a török szorosokon át. Molotov követelte, hogy közöljék vele, miféle érdekszférát szabott a háromhatalmi egyezmény Németországnak, Olaszországnak és Japánnak, különösen annak a Japánnak, amelyet Oroszország régi ázsiai ellenfelének tekintett. Ribbentroppal folytatott utolsó eszmecserején - amelyre a német külügyminiszter óvóhelyén került sor a RAF egyik éjszakai támadása alatt - Molotov elárulta, hogy a baltikumi orosz érdekek nem teljesülnek maradéktalanul Finnország bekebelezésével, hanem olyan kérdésekre is kiterjednek, mint hogy fenntarthatja-e a semlegességét Svédország, valamint ki ellenőrizze a Balti-tenger kijáratát az Északi-tengerre -vagyis Németország legérzékenyebb hazai vizeire. Búcsúzóul Molotov még egyszer alaposan belegázolt a németek érzékenységébe. Amikor Ribbentrop arra próbálta felhívni a figyelmét, mekkora haszna származhat Oroszországnak abból, ha segít feldarabolni a Brit Birodalmat, amelynek veresége küszöbön áll, a szovjet külügyminiszter feltette a kérdést: „Ha ez így van, akkor miért ülünk ezen az óvóhelyen, és kinek a bombái hullanak odakinn?”

Molotov másnap reggel visszaindult Moszkvába. Berlini látogatása ugyan mindössze negyvennyolc óráig tartott, ahhoz azonban elég hosszúnak bizonyult, hogy meggyőzze Hitlert, „a bolsevizmus elleni végső

küzdelem”, ami „harca” első napjai óta politikai credója vezérmotívumául szolgált, immár nem halogatható tovább. Még élete legutolsó hetében is felidézte a dühöt, amit Molotov hajthatatlansága keltett benne: „Azt követelte, adjunk neki katonai támaszpontokat dán területen, az Északi-tengerhez vezető kijáratnál. Nyíltan bejelentette rájuk az igényét! Ő követelte Konstantinápolyt, Romániát, Bulgáriát és Finnországot - pedig mi lettünk volna a győztesek!” Az emlékezet alig torzított valamit a valóságon. Amikor november 25-én Berlinben megkapták a Molotov által készített szerződéstervezetet, abban olyan pontok szerepeltek, amelyek egyebek között a német csapatok kivonását követelték Finnországból (szeptember 12-én írták alá azt a finn-német egyezményt, amely megengedte nekik a finn felségterület használatát), továbbá lehetővé tették volna a Szovjetunióknak bulgáriai támaszpontok szerzését. Hitler utasította Ribbentropot, hogy ne is válaszoljon.

A „KATLANCSATÁK” KIVITELEZÉSI TERVE

Azok a dokumentumok, amelyeknek Hitler december 1-jén figyelmét szentelte, katonai természetűek voltak, és nem diplomáciaiak. December 5-én a Kancellárián, magának a Führernek az elnökletével egyesített vezérkari értekezlet tárgyává tették az OKW, illetve az OKH június, illetve augusztus óta külön készített terveit az oroszországi hadjáratra. Az OKW Lossberg által kidolgozott és még mindig „Fritz-nek” nevezett terve abban a tekintetben egyezett azzal, amit az OKH terjesztett elő (az utóbbit Friedrich Paulus tábornok, Sztálingrád jövőbeli védője készítette), hogy a siker előfeltétele a Vörös Hadsereg bekerítése a határ közelében. A német nagyvezérkar gondolkodását már az előző évszázad óta az a veszély uralta, amely abban rejlik, hogy Oroszország belsejének hatalmas térségei elnyelik a mindenkori támadót. Ez a veszedelem készítette Schlieffen tábornokot, az 1914-es német stratégiai terv szerzőjét arra, hogy elvesse a cár hadserege ellen indítható keleti offenzíva lehetőségét - bár azt a korabeli német hadsereghez képest éppen úgy alsóbbrendű ellenfélnek tartották, mint ahogy Hitler sem tekintette a Wehrmacht egyenlő ellenfelének a Vörös Hadsereget -, és inkább Franciaország megtámadását válassza. Schlieffent 1812 emléke befolyásolta, amikor Napóleonnak nem sikerült a határvidéken legyőznie az orosz seregeket, s ezért előbb kénytelen volt Moszkváig vonulni, majd balsorsa arra kárhóztatta, hogy a visszaúton havas pusztaságokon vonszolja végig a Grande Armée-t. A Nagy Hadsereg vesztét okozó moszkvai visszavonulás járt Hitler eszében is, ő azonban úgy vélte, a Vörös Hadsereg főerői megsemmisíthetők a határ menti állásait áttörő, majd azok mélységébe mért páncéloscsapásokkal. Ezekkel az átkarolásokkal ugyanis „katlanok” alakíthatók ki, amelyekben a Vörös Hadsereg harcoló alakulatai tehetetlen masszává örölhetők. Az OKH terve ilyen katlancsaták sorát irányozta elő: a nyugati diadalt kivívó három hadseregcsoport (Észak, Közép és Dél had-seregcsoporttá átkeresztelve) egyenként Leningrád, Moszkva és Kijev felé indul, s miközben a Balti-tenger belső sarka, a szovjet főváros és Ukrajna mélye felé törnek, páncélos-ékeikkel három hatalmas bekerítésbe szorítják a Vörös Hadsereget, amelyet azután egyenként felszámol a páncélosok nyomában felvonuló gyalogság.

Az OKW Lossberg-féle terve még inkább erőltette ezt a megoldást, és bár nagyon valószínű, hogy december 5-én mindössze Jodl, az OKW hadműveleti főnöke szóbeli kiegészítéseinek formájában került terítékre, végső soron mégis jelentős befolyást gyakorolt a megbeszélés menetére. Az OKH terve, Halder előterjesztésében, nagyon erősen hangsúlyozta a moszkvai irányú támadás és a szovjet főváros mielőbbi elfoglalásának szükségességét. A prioritások meghatározásának ez a sorrendje kétségtelenül tartalmazta a tradicionalizmus elemét, Halder azonban ésszerű érvekkel támasztotta alá ragaszkodását a hagyományos támadási irányhoz: főként a szovjet államigazgatás központosított jellegére hivatkozott. Sztálin uralma alatt minden hatalmi hatáskört Moszkvába összpontosítottak, ráadásul az orosz közlekedési rendszernek, amely ebben a jórészt szilárd burkolatú utak nélküli országban a vasúthálózatot jelentette, szintén a főváros volt a központja. A német hírszerzés szerint érvényes volt ez a szovjet ipar nagy részére is. Halder háborús naplójából kiderül, hogy a nagyvezérkar a szovjet hadiipari üzemek 44 százalékát sejtette a Moszkva-Leningrád régióban, 32 százalékát Ukrajnában, és mindössze 24 százalékát az Urál hegységtől keletre. Az ipar

területi eloszlására vonatkozó adatok tévesek voltak, Halder elemzésének többi része megfelelt a valóságnak. Éppen ezért a tábornokokat meglehetősen nyugtalanította, hogy Hitler már december 5-én is nagyobb vonzalmat mutatott a Lossberg „Fritz” tervében javasolt változat iránt, amely a Moszkva elleni végső csapás visszatartását javasolta egészen addig, amíg az Észak hadseregcsoport a Balti-tenger partjához szorítva be nem keríti az arcvonalán védekező oroszokat, és a Dél Hadseregcsoport is létre nem hozza a maga gígaszi katlanját. Hitler a következőt jegyezte meg: „Fegyverek tekintetében az orosz katona éppen úgy nem éri el a mi szintünket, mint a francia. Néhány modern tábori üteg áll csupán a rendelkezésükre, a többi ősi, felújított hadianyag... az orosz harckocsik zöme gyengén páncélozott. Az orosz emberanyag alsóbbrendű. A hadseregek nélkülözik a vezetéset.” Hitler tájékozott volt, tudta, milyen széles rendet vágott Sztálin irtóztatos tisztogatása a Vörös Hadsereg képzett tábornokainak soraiban; nem csoda, hiszen a náci titkosszolgálat, a *Sicherheitsdienst* (SD - Biztonsági Szolgálat) szolgáltatta az NKVD-nek (ahogy akkoriban a KGB elődszervezetét hívták) a szovjet katonai vezetőket kompromittáló bizonyítékok nagy részét. Ezzel ellentétben az Abwehr (a német fegyveres erők hírszerző szolgálata) teljes kudarcot vallott az új, fejlett műszaki megoldásokat alkalmazó páncélozott járművek területén a szovjet hadiipar által elért haladás felismerésében, s ez különösen igaz a T-34-es harckocsira, amely a közeljövőben az összes, bármely hadseregben alkalmazott tank közül a legjobbnak bizonyul.

A Kancellárián tartott értekezletet követő két hétben az OKH azon dolgozott gőzerővel, hogy Führer-direktívává alakítsa tervjavaslatát. A munkába Jodl is bekapcsolódott, és kölcsönvett a végső változathoz ezt-azt Lossberg „Fritzé”-ből. A moszkvai súlypont gondolata azonban még mindig kísértett, egészen addig, amíg Hitler parancsot nem adott a terv átdolgozására. Az új változat szerint a Közép Hadseregcsoportnak (amelynek Moszkvát jelölték ki hadműveleti céljául) páncélosai egy részét át kell adnia az Észak Hadseregcsoportnak, hogy a Balti-régióban harcoló orosz hadseregek bekerítésében vegyenek részt. „Csak miután ezt a legsürgősebb feladatot sikerült elérni, majd utána Leningrád bevételét is... akkor folytatandók az offenzív műveletek a létfontosságú közlekedési és fegyverkezési központ, Moszkva meghódítására.” A 21. Führerdirektíva, amikor december 18-án kiadták, a Közép Hadseregcsoportnak adott utasítások között tartalmazott egy külön szövegrészt, amely így szólt: „fordítson mozgékony erőiből erős egységeket északra, a Balti-régióban küzdő ellenséges erők elpusztítására, együttműködve az Észak Hadseregcsoporttal... Leningrád általános irányában.” A direktíva fedőnevet is adott az oroszországi hadműveleteknek. Ettől kezdve a Barbarossa elnevezéssel emlegették, az után a középkori német császár után, aki a legenda szerint valahol Tübingia hegyei között alussza álmát, készen arra, hogy a szorongattatás órájában Németország segítségére siessen.

A Barbarossa kezdő napjának 1941 júniusa valamelyik napját választották, ami akkor még sok hónapnyira a jövő mélyén feküdt; a 21. Führer-direktíva időzítés dolgában mindössze annyit írt elő, hogy a támadást előkészítő felvonulást „1941. május 15-re kell befejezni”. Decembert követően azonban Hitler csak csekély mértékben változtatott a Barbarossa-terven, ha egyáltalán változtatott rajta valamit. 1941. január 7-9. közöttre összehívta katonai vezetőit, hogy a Berghofban részletesen megindokolja nekik, miért helyezi át a német stratégiai erőfeszítés súlypontját keletre. Kifejtette, hogy olyan távoli hadászati célokat tűzött ki, mint az orosz olajipar központja, Baku, a Kaszpi-tenger partján - ahová 1918-ban már eljutottak egyszer német csapatok. Március legelején (még 3-a előtt) rendeletet adott ki Jodl tábornoknak, amelyben az SS, valamint az általa személyesen kijelölt „birodalmi főbiztosok” igazgatása alá rendelt minden keleten elfoglalt területet, a Wehrmacht csak a lehető legszűkebben behatárolt mögöttes területén tarthatott fenn katonai közigazgatást; Hitler az intézkedés mögött meghúzódó szándékot is megvilágította a Wehrmacht 250 magas rangú parancsnoka előtt március 30-án a Kancellárián mondott beszédében: „különleges intézkedéseket” (kivégzést vagy deportálást) kell alkalmazni a kommunista párt funkcionáriusai és az „ellenséges érzelmű lakosok” ellen. A Barbarossa stratégiai célkitűzésén és kijelölt célpontjain egyébként semmilyen tekintetben nem változtattak - habár, Walther Warlimont, az OKW hadműveleti osztályának helyettes vezetője szavaival élve, „január és február folyamán a küszöbönálló oroszországi hadjárat fokozatosan lekötötte a teljes Wehrmacht minden erőfeszítését”, a csapatokat az átcsoportosítással, a hadseregcsoportok, hadseregek, hadtestek, hadosztályok, ezredek és zászlóaljok vezetési törzseit pedig az offenzíva részletei-

nek kidolgozásával. A döntés, amelyre Hitler 1940 decemberében jutott, amely azóta, hogy júniusban megsemmisítő vereséget mért Franciaországra, mindennél jobban foglalkoztatta, de amely valójában az első nap óta uralta „világnézetét”, amikor csaknem húsz évvel korábban nekivágott megszerezni a hatalmat Németországban, a továbbiakban megmaradt annak a szilárd pontnak, ami körül 1941 első felében minden gondolata és cselekedete forgott, bármennyire is a megváltoztatása felé szorították az utóbb bekövetkező események.

Az „1812 TÉNYEZŐ”

Hitler szilárd céltudatossága nem okvetlenül jellemezte a híveit is. A legmagasabb rangú parancsnokok és a vezérkari tisztek körében sokakat megrémített az „1812 tényező”. Halder és Brauchitsch, amikor július 30-án először tárgyalt a keleti hadjárat tervéről, arra a következtetésre jutott: „Arra a kérdésre, hogy amennyiben nem sikerül kikényszeríteni a döntést Angliával szemben, sőt fennáll a veszélye, hogy Anglia szövetséges Oroszországgal, vajon a kialakuló kétfrontos háborúban elsőnek Oroszország ellen kell-e hadat viselnünk, azt a választ kell adnunk, hogy jobban tesszük, ha megőrizzük a barátságot Oroszországgal. Tanácsos lenne látogatást tenni Sztálinnál... az angolokra döntő csapást mérhetnénk a Mediterráneumban, kiűzhetnénk őket Ázsiából.” Csakhogy Halder, noha ősszel mindvégig folytatta a veszélyektől óvó szavak hangoztatását, a kenyértörésig nem merészkedett el az ellenzékiségben; Brauchitschból, aki egyetleneszer mert nyíltan szembeszállni Hitlerrel a lengyelországi hadjárat után - és akkor halálra rémítette a Führer reakciója -, teljességgel hiányzott az ellenszegüléshez szükséges kurázsizs. Jodl, akinek eleinte megvoltak a maga kétségei, elfojtotta azokat, amikor felismerte Hitler szándékának hajthatatlanságát, majd július 29-én durván ráripakodott Warlimontra, saját helyettesére, valamint az OKW hadművelleti osztályának három részlegvezetőjére, hogy ők is nyomják el a maguk kételyeit. Mansteint és Guderiant, a két emelkedőben lévő hadvezért, akiknek a csillaga majd Oroszországban fog igazán fényesen ragyogni, nyugtalanította az „1812 tényező” azon vonatkozása, hogy a tér elnyeli a legnagyobb létszámú sereget is, Bock pedig, a legmagasabb rangú és beosztású tisztek egyike, ki is fejtett ebből valamit Hitlernek, amikor a Führer december 3-án meglátogatta őt a kórházban. Oroszország, magyarázta Bock, „óriási kiterjedésű ország, amelynek nem ismerjük a katonai erejét”, és „egy ilyen háború még a Wehrmachtot is nehéz feladat elé állíthatja”. E néhány mondattal sikerült vérig sértenie legfőbb hadurát, anélkül hogy véleményén egy jöttányit tudott volna változtatni. Ewald von Kleist, az akkori rangidős páncélostábornok azt állította (de csak a háború után): „Mi tábornokok a legtöbben már a hadjárat előtt felismertük, hogy amennyiben az oroszok a visszavonulás mellett döntenek, igen csekély esélyünk van a végső győzelem elérésére [politikai] földcsuszamlás nélkül.” Meglehet, ez volt a tábornoki kar közös nézete, csakhogy megtartották maguknak. Az is lehet, hogy a szárazföldi haderőnemet megrettentette egy olyan méretű előretörés terve, amelynek végső célja három vízpart - a Fehér-tengeré, a Kaszpi-tengeré és a Volgáé -, vagyis Hitler „AA” (Arhangelszk-Asztrahany) vonala, ami még Varsótól is 2600 kilométerre húzódott, Berlintől pedig csaknem 3200-ra, s ami azt a területet határolta, amelynek meghódítása a Führer szerint elegendő Oroszország összeomlasztásához. Abban azonban a katonák nem különböztek alapvetően a Führerüktől, hogy ők is elkerülhetetlennek érezték az orosz háborút, és abban sem (legfeljebb az érzés intenzitásában), hogy ők is örültek a fegyveres konfrontációnak a bolsevikokkal és általában Németország szláv ellenségeivel.

A Barbarossa józanul érvelő ellenzői nem a hadsereg parancsnoki karából kerültek ki, hanem a testvér (és bizonyos fokig rivális) haderőnemek, a haditengerészet és a légierő képviselőinek soraiból. Göring, aki bármilyen hihetetlen is, de egyszerre töltötte be a Luftwaffe és a gazdasági tervezést végző főhatóság vezetői tisztségét, az Oroszország elleni háborúval járó nemzetgazdasági erőfeszítés nagysága miatt aggódott. Ráadásul továbbra is hitte, hogy a Nagy-Britannia elleni légioffenzíva fenntartásával érdemi eredményt érhetnének el. Göring november 13-án adta elő Hitlernek az érveit, közvetlenül Molotov berlini látogatása után. Azt jósolta, hogy az úton, amelyen az oroszok szemlátomást elindultak, háborúba fognak keveredni a britekkel, és ebből a fejleményből Németországnak csak haszna származhat. Addig viszont - szögezte le Göring - Németország legjobban teszi, ha ragaszkodik jelenlegi stratégiájához. Amikor azonban Hitler saját közgazdasági érveit fordította Göring ellen, mondván, Oroszország meghódítása fogja biz-

tosítani Németországnak a Nagy-Britannia legyőzéséhez szükséges élelmiszert és kőolajat, a birodalmi marsall visszavonta ellenvetéseit, és ettől kezdve többnyire együttműködött a Barbarossa előkészítésében.

Raeder, Hitler haditengerészetének feje, szívósabb ellenfélnek bizonyult. Őt a Göringgel folytatott megbeszélés másnapján fogadta Hitler, és a vezértengernagy a kétfrontos háború veszélyével érvelt. Jogosan hangsúlyozta, hogy Németország mindenkori vezetői mindig igyekeztek elkerülni ezt a stratégiai kutya-szorítót, Raeder pedig most nyomatékosan ajánlotta, ne fogjanak újabb vállalkozásba, amíg Nagy-Britanniát le nem győzik. Hitler többnyire hallgatott Raederre. A tengernagy javasolta Norvégia lerohanását, aminek a sikere jelentősen megerősítette Hitler presztízsét. Az is ő volt, aki rábírta Hitlert a nagy-britanniai invázió megterveztetésére, majd lebeszélte az „Oroszlánfoka hadművelet” végrehajtásáról, amikor látszott, hogy az könnyen kudarcba fulladhat. Raeder máris kész tervekkel állt elő a Barbarossa helyett - mindenekelőtt a „Felix hadművelettel”, amely Gibraltár elfoglalása révén kívánta elvágni és megfojtani a földközi-tengeri brit erőket, de a Balkánon és Törökország irányában is javasolt kezdeményezéseket, amelyek a Földközi-tenger keleti medencéjében gyakorolhatnak nyomást a britekre. Raeder stratégiai világlátását Göring is osztotta. Mindkettejüket elragadták a Francia Észak-Afrika meghódításában rejlő lehetőségek, ahonnan egyszerre támogathatnák az olaszokat Líbiában, és karolhatnák át a briteket Egyiptomban. Raeder ennél is tovább ment: ő az atlanti-óceáni szigeteket is el akarta foglalni - az Azori-, Kanári- és Zöld-foki-szigetecsoportot -, amelyek birtoklása Németországot tenné úrrá az Atlanti-óceán középső részének nyugati vizein, különösen mivel a tengernagyot mélyszélesen felháborította az, amit „[Amerika] nem semleges magatartása lángoló bizonyítékának” látott. Hitler azonban - bár izgalomba hozta az atlanti szigetek német ellenőrzés alá vonásának gondolata - továbbra is ellenezte még az elvi felvetését is annak, hogy az Egyesült Államokat is hozzáadja ellenségei listájához. Egy év sem telik majd el, és furcsa elképzelése a szövetségesi hűségről ráveszi, hogy kövesse Japánt az Amerika elleni háborúba. 1940 őszén azonban, még abban a pillanatban is, amikor éppen elvetette azt az ötletet, hogy a Wehrmacht legjobb hadosztályai közül harminchatot végveszélynek tegyen ki a Csatorna vizének hírhedten alattomos áramlatain, valósággal dogmaként kapaszkodott abba az alapelvbe, hogy nem létezhet olyan amerikai provokáció, amely rákényszerítheti őt a békés viszony megszakítására azzal a hatalommal, amely egyébként Nagy-Britannia természetes háborús szövetségese. Az orosz medvével a saját barlangjában vállalta a megmérkőzést; az Egyesült Államokkal esze ágában sem volt vállalni semmiféle konfrontációt.

Ennek az eltérő politikának a mélyén több húzódik meg, mint a pusztán nagystratégiai számítás. Hitler nem érzett olyasfajta csodálatot az amerikai nép iránt, mint amivel a britekre tekintett, és a közeljövőben az Egyesült Államok katonai erejétől sem félt. Valójában katonai értelemben nem is tartotta hatalomnak az Amerikai Egyesült Államokat. Az ő „erőszámvetésében” Amerika kereskedelmi és ipari teljesítőképessége volt az, ami számított, és nem hitte, hogy ezeket a képességeket Németország ellen lehet fordítani azelőtt, hogy a háború menete lényegesen továbbhalad. Hitler éppen azért döntött a Barbarossa előkészületeinek hónapjaiban esetleg bekövetkező minden amerikai provokáció figyelmen kívül hagyása mellett, mert Amerikáról kialakított nézeteiből teljességgel hiányzott az ideológiai elem. A diplomáciai - ha nem is a baráti - viszony megőrzése a stratégiai egyensúly egyenletének azon szükséges egyszerűsítő műveletei közé tartozott, amelyek segítettek az erők lehető legkisebb megosztásával elérkezni az előre betervezett küzdelem küszöbére a Szovjetunióval, majd végrehajtani a támadást.

Hitler Oroszországhoz fűződő viszonyában ezzel szemben túlsordultak a sok forrásból - fajiból, közgazdaságból és történelmiből - származó ideológiai elemek, amelyekből a Führer személyiségében dolgozó sokféle gyűlölet és ambíció mérgező keveréket erjesztett. Mindenekelőtt talán a német történelem legnagyobb „sztorija” hatott rá: az, ahogyan a teuton törzsek, egyedül a Római Birodalom nyugati határvidékén élő népek közül, ellenálltak Róma hatalmának, leverték a seregeit, megteremtették a saját harcos királyságaikat, majd végül keletnek fordultak, hogy elvigyék lobogóikat a szlávok földjeire. A teutonok hőstetteiről szóló legendák, amelyekben ők a bizánci császár varég testőrei éppen úgy, mint az északi tengerek viking kalandorai, az orosz folyam menti fejedelemségek alapítói, Anglia és Szicília normann hódítói, de a balti partvidék lovagjai is, nos, ezek alkották azt a témát, amelyhez estéről estére visszatért „asztali társalgásként” emlegetett végtelen monológjaiban. A saját államában élő németiség (*Deutschtum*) európai köz-

ponti tömbjének határáról keletre élő német telepesközösségek - Lengyelországban, Magyarországon, Romániában, Cseh-szlovákiában, sőt a balti államokon kívül, mélyen magában Oroszországban is, ahol még 1914-ben is 1,8 millió betelepített német élt - fennmaradása és beolvadás nélküli boldogulása Hitlerben azt az eszmét erősítette meg, hogy a német faj a britekéhez hasonló, „világtörténelmi küldetéssel” rendelkezik. Ezzel az „erkölcsi fölényre” alapozott fogalommal a viktoriánus aranykorban maguk a britek szerették magyarázni az angolul beszélő népek szétvándorlását az óceáni világban. Csakhogy amíg a britek a maguk világának határait a sors által folyamatosan tágulni hivatottnak látták, mintha valami jóindulatú isteni gondviselés keze tárta volna előttük egyre szélesebbre a lehetőségek kapuját, a németiség megpróbáltatásait mániákusan átérző és felemlegető Hitler nem is láthatta másnak a népét, csakis állandóan fenyegetettnek. Ezzel a logikával pedig aligha találhatott más kiutat a halálos fenyegetések szorításából, mint a könyörtelen, életre-halálra menő küzdelmet.

Hitler rengeteg helyről érkező, amorf fenyegetést érzett, de a forrását alapjában keleten vélte megtalálni, „a csehek, lengyelek, magyarok, szerbek és horvátok stb. zagyvalékában” (a „stb.”-n Oroszország sokféle szláv és nem szláv népének összességét értette), „valamint abban a kórokozóban, az emberi társadalom örökös oldószerében, a zsidóban”, aki állandó célkitűzésének a német nemzet szétforgácsolását és alávetését tartotta. A bolsevizmus, amelyről idejekorán eldöntötte, hogy a zsidóság által irányított jelenség, már az ő életében töltötte meg agresszivitással és egységesítő erővel ezt az „örök” veszedelmet. A „kozmodopolita” judaizmus tagadta a faji egyedülállóság és tisztaság azon elveit, amelyek Hitler értékrendjének a csúcán álltak; a bolsevizmus, azzal, hogy éppen a „tömegek” ügye mellett állt ki - Hitlernél a „tömeg” szó már önmagában is valami megvetendőt takart -, meg hogy a harcos erős karjának tisztelete helyébe holmi közgazdasági erők vallásos imádatát állította, alapjában tagadta azt az arisztokratikusan populista hitvallást, amelyet Hitler az ő kiválasztott népe elé tárt. Éppen ezért a „zsidó bolsevizmussal” nyíltan és keményen kell szembeszállni, vezetőit nyers erővel kell megfosztani az általuk uralt területektől, majd az így felszabadított „életteret” (*Lebensraum*) „felsőbbrendű népekkel” kell betelepíteni - magából a Birodalomból, illetve a keleti telepesek közül származó németekkel, kiegészítve Észak-Európa „germán” népelemeivel -, amelyekre, ha a háborúban nem sikerül kivívniuk a fennhatóságot, leigázás és rabszolgasors vár a náluk alsóbbrendű hordák sokaságának uralma alatt.

„Megmáshíthatatlan és borzalmas a maga véglegességében”, amint David Irving, az életrajzírója jellemezte Hitler Barbarossa-döntését, de „éppen ezért soha nem bánta meg, még a végső vereség torkában sem”. Igen ám, de, noha az elhatározás valóban megszületett 1940 decemberére, a gyakorlati végrehajtásához szükséges erők mozgásba lendüléséig még hat hónap telt el. Ebben az időszakban pedig Hitler figyelmét elvonta a készülő hadjárat megindításáról egy eseménysorozat, amelynek központja azon a Balkánon alakult ki, ahol a német és a szovjet hatalmi politika a legközvetlenebbül ütközött egymással. A vele járó hajmeresztő kockázatok ellenére a Barbarossát bizonyos „lecsupaszított egyszerűség” jellemezte: melyik bizonyul erősebbnek a csatatéren, a Wehrmacht vagy a Vörös Hadsereg? Am azokban a hónapokban, amelyek alatt a német hadsereg hadosztályai befejezték az átcsoportosítást a Barbarossa megindulási körleteibe, Hitler azon vette észre magát, hogy a Balkánon belekeveredett egy ősrégi stratégiai kutyaszorító ezerféle bonyodalmába: merre lenne érdemes elköteleznie saját - jelentős - hatalmát a katonai szempontból jelentéktelen kis államok szövvényes rendszerében, amelyek azonban mégiscsak képesek lehetnek megzavarni választott stratégiájának zökkenőmentes végrehajtását azzal, hogy erősebb hatalmak védelméért folyamodnak?

7. A keleti ugródeszka biztosítása

„Európa keresztútja”, egy ez azok közül a hangzatos közhelyek közül, amelyek keveset mondanak a Balkánról azon túl, hogy elárulják, aki használja őket, vajmi keveset tud a régióról. A Balkán-félszigeten, amelynek közepén a hal gerince és szálkái módjára a kontinens legmagasabbjai közé tartozó hegységek

húzódnak, igen kevés természetes főútvonal kínálkozik, olyan pedig egy sem, amely rászolgáltatna a hódítás hadi útjának címére. Egyetlen hatalom, még az ereje teljében lévő Római Birodalom sem uralta soha egyszerre a teljes régiót: a körültekintő hadvezérek, ha csak tehették, minden korban igyekeztek elkerülni, hogy itt kelljen hadjáratot vezetniük. A Balkán azóta a hadseregek temetője, hogy Valens császár 378-ban Hadrianopolisznál, seregével együtt, elpusztult a gótokkal vívott csatában.

Bár a Balkán nem kínál könnyű utat a hódítónak, az ott élő népeknek sors gyanánt mégis az jutott, hogy újra és újra hadak dúlják végig tájaikat. Éppen amiatt ugyanis, hogy a régió nem egyéb, mint hegyláncok és vak végű völgyek kusza halmaza, ahol még a folyók vize is csak ember és állat számára járhatatlan hegyszorosokon és szurdokokon kénytelen áttörni, a Balkán természetes akadályt képez az európai és ázsiai birodalmak határán. A XVI. és XVII. században, amikor az iszlám terjeszkedett, a Balkán volt az a hadszíntér, ahol a török megmérkőzött a Habsburgokkal. A XIX. században, amikor Törökországot már súlyos kórok gyötörték, itt húzódtak azok az arcvonalak, amelyeken küzdve ellenségeik - Ausztria, Oroszország és vazallusaik - visszaszorították az ottománokat anatóliai fellegvárak felé. A Balkán partvidékéért és az előtte fekvő szigetcsoporthozért - a Jón és a Dodekánisz-szigetekért, valamint a Kikládokért - még régebben és szinte szüntelenül vetélkedtek a mindenkori hatalmak, ugyanis akárcsak Szicília a kisebb, Málta pedig a maga törpe területével, a Balkán szárazföldi tömege is uralja azokat a tengerszorosokat és nyílt vizeket, amelyek partjait mossák. Velencét, az olasz városállamok leghatalmasabbikát, nem egyszerűen a saját lagúnájának birtoklása tette az Adria úrnőjévé, hanem az Adria balkáni partvidékén végighúzódnó erődített kikötővárosoké - Zaráé, Cattaróé, Valonáé -, valamint a tenger bejáratát őrző Jón-szigeteké. Fénykorában Velence a Földközi-tenger keleti medencéjébe is kinyújtotta erőteljes csápjait, amikor megszállta a görögök lakta Peloponnészoszt, sőt az az előtt fekvő legfontosabb szigeteket, Naxoszt, Krétát és Ciprust is. A törökök, bárhogyan alakult éppen sokat hullámzó hadiszerencsájuk, mindig biztosítottak maguknak a Balkánon egy végső hatalmi bázist azzal, hogy a Boszporuszt - a Fekete- és a Földközi-tengert összekötő természetes hajózácsatornát - sohasem engedték ki a markukból. Jöhetett baksis, fenyegetés vagy közvetlen támadás - az oroszoké a XIX. században, az éppen alakuló balkáni államoké a XX. elején, a britké és a franciáké az első világháborúban -, Törökország mint a kullancs, úgy tapadt Isztambulra (a korábbi Bizáncra és Konstantinápolyra), mert sohasem felejtette el, az európaiak szemében „a Szorosok” birtoklása teszi figyelmen kívül hagyhatatlan hatalommá, és ha egyszer átengedi őket valakinek, nem lesz több, mint egy Európa számos levantei nyúlványa közül.

Mivel a Balkán ott, ahol Európa Ázsiával és a Fekete-tenger a Földközzel találkozik, egyszerre alkot szárazföldi akadályt és tengeri bázist - vagy inkább támaszpontok sorát -, bármely, erre a területre bekényszerülő hadvezér egyszerre fog „kontinentális” és „tengeri” stratégiát alkalmazni, és ráadásul a két elem jó eséllyel ütközni fog egymással. Pontosan ez az a komplikáció, amelybe Hitler is belesétált 1940 végén, amint arra Martin van Creveld professzor, az a kutató, aki a legaprólékosabban vizsgálta Németország Franciaország eleste és a Barbarossa kezdete közötti hadviselését, rámutat. Hitler addig úgy politizált a Balkánon, hogy hagyta, hadd játssza meg Olaszország a nagyhatalmat a félsziget tenger melléki, történelmileg „olasz” befolyási övezetében - Albániában, Görögországban és Jugoszláviában -, miközben a belső, szárazföldi zónát - Magyarországot, Bulgáriát, és Romániát - Németországába vonta. Magyarország és Románia készségesen rendelte alá magát, aláírta a háromhatalmi egyezményt, és megengedte német csapatok állomásoztatását a felségterületén; Bulgária több ellenállást tanúsított, de érthető óvatosságból nyílt ellenségességet nem. Jugoszlávia sikerrel járt a középúton, ragaszkodott semlegességéhez, de került a szakítást a tengely-hatalmakkal. Nagy-Britannia makacs harciassága azonban végül felborította Hitler balkáni elgondolását. Miután az angliai csatában - annak az invázióknak az előfeltételeként, amelyben nem hitt szívből - nem sikerült legyőznie a brit légvédelmet, Hitler azért adta utólagos áldását a Görögország elleni olasz támadásra (amiről valószínűleg előzetesen is értesült október 9-én, a Mussolinival a Brenner-hágón tartott találkozásán), mert annak révén Nagy-Britannia - amelynek Görögország volt az egyetlen, még megmaradt kontinentális szövetségese - kerülhetett megnövekedett stratégiai nyomás alá egy másik irányból. A Führer úgy számított, a balkáni olasz offenzíva jelentősen csökkentheti Nagy-Britannia hadviselő képességét az Egyiptomba behatoló líbiai olasz hadsereggel szemben, és így erősítheti annak a „harapófo-

gónak” az egyik szárát, amelyet Spanyolország és a Vichy-Franciaország britellenes koalícióba vonásával igyekezett létrehozni.

Ezt az összetett, ám ugyanakkor puhatolózó jellegű stratégiai konstrukciót veszélybe sodorta az olasz offenzíva megalázó kudarca. Október 28., az olasz offenzíva indulásának napja előtt Hitler komolyan mérlegelte egy Észak-Afrikában beavatkozó expedíciós haderő kiküldését, olyannyira, hogy egy tábornokot (Ritter von Thomát, akit a britek ellenfélként később alaposan megismerhettek) a helyszínre is vezényelt az „Afrikakorps” (Afrika Hadtest) felvonultatásával járó gyakorlati problémák felmérésére. Amikor azonban Mussolini görögországi betörése félresikerült vállalkozásnak bizonyult, Hitler kényszerű kötelességének érezte szövetségese megmentését a megszállástól - Mussolini egyébként időközben visszautasította az Afrikakorps segítségét. Így tett még annak tudatában is, hogy a közvetlen német beavatkozás Görögországban nem sikerülhet bulgáriai támaszpontok elfoglalása nélkül, ez pedig pontosan abban a pillanatban riasztja majd az oroszokat, amikor a leginkább el kellene altatnia gyanakvásukat (mi több, amikor mozgásszabadságát korlátozó megnemtámadási egyezményt is hajlandó lett volna kötni velük, amennyiben november 12-én Molotov az európai német hegemonia hallgatólagos elfogadását garantáló tárgyalási feltételekkel érkezett volna Berlinbe). Mussolini görögországi kalandja tehát azzal a direkt következménnyel járt, hogy Nagy-Britannia elleni háborús erőfeszítése fokozására készítette Hitlert, bár nem magának a szigetországnak a partjain, hanem a földközi-tengeri brit birodalomban; másrészt megvolt az a közvetett hatása is, hogy újabb területek megszerzéséhez vezetett - amelyek hasznosak voltak ugyan, de nem létfontosságúak a Barbarossa megindításához -, ami lehetetlenné tette, hogy bármiféle „érdekszféra”-felosztási megegyezésre jusson Sztálinnal. Ebben a tekintetben a görögországi hadjárat döntő fontosságúnak bizonyult a második világháború további menetének meghatározásában.

MUSSOLINI GÖRÖGORSZÁGI VÁLLALKOZÁSA

Mussolini Görögország ellen indított katonai vállalkozása olyan hadművelet volt, amelyről Hitler teljes joggal gondolta, hogy sikerülnie kellett volna. A görög hadsereg jelentős számszerű kisebbségben volt, ráadásul meg kellett osztania az erőit, hogy a bolgárokkal szemben oltalmazza Trákiát - az Égei-tenger felső végénél húzódó partvidéki sávot. Papírforma szerint az olaszoknak már az invázió kezdeti szakaszában felül kellett volna kerekedniük, csakhogy Olaszország is megosztott haderővel vágott bele a hadjáratba, hiszen Etiópiában és Líbiában is megszálló csapatokat kellett állomásoztatnia, s ezért a görögnél jóval nagyobb hadseregének csak egy viszonylag kis részét tudta felvonultatni az albán-görög határon. Ráadásul az olasz hadsereg 1940-ben már nem az volt, ami 1915-ben. Akkor egyetlen akadályként mindkét küzdő fél elé ugyanazokat a magas hegyeket állító fronton szállt szembe Ausztriával, egyik támadó hadműveletet a másik után harcolta bátran végig, és nem is sikertelenül. 1917 októberére erőfeszítései rákényszerítették Ausztriát, hogy Németországtól kérjen segítséget, nehogy a soron következő, tizenkettedik olasz offenzíva kivívja az áttörést. Mussolini országlása alatt azonban csökkentették az olasz alakulatok szervezetszerű létszámát, hogy növelhessék a hadosztályok számát - a demagóg rezsim jellegzetes szemfényvesztő intézkedései a katonai szférát sem hagyták érintetlenül. Éppen ezért azok a hadosztályok, amelyeket Mussolini 1940. október 28-án elindított Görögország ellen, egyenként minden fegyvernem - de különösen a gyalogság - tekintetében gyöngébbek voltak a szemben álló görög hadosztályoknál, hogy a harci kedvet ne is említsük. Mussolinit nem hajtotta mélyebb ok a háborúra Görögországgal szemben, mint féltékeny vágya, hogy hadi sikerben utolérje német szövetségését, rendezzen néhány kicsinyes nézeteltérést a görögökkel, ismét kinyilvánítsa Olaszország balkáni érdekeltségét (sértette a hiúságát, hogy a korábban Olaszországhoz kötődő Románia október elején elfogadta a Ploiesti környéki olajmezők német védelmét), és támaszpontokat szerezzen, ahonnan a jövőben támadhatja brit ellensége előretolt hadállásait a Földközi-tenger keleti medencéjében. Ezen okok között egy sincs, ami komolyan motiválta volna a Duce katonáit. Lelkesedés nélkül indultak rohamra Epirosz hegyei között; még az Alpini (hegyivadász) ezredek is látható keletlenséggel mozogtak. Bezzeg a velük szemben védekező görögök: nekik volt kedvük a harchoz! Ioannis Metaxasz görög kormányfőnek a hadjárat elején módja nyílt csapatokat átcsoportosítani Trákiából az albán frontra, hála Törökország Bulgáriához intézett figyelmeztetésének: amennyiben Bulgária megpró-

bálja kihasználni Görögország szorongatott helyzetét, számítania kell a Törökország európai részén össze-vont harminchét hadosztály beavatkozására. Ugyanakkor a görögök hagyták, hogy az olaszok kimerítsék magukat a hegyi védőállásaik elleni frontális rohamokkal. Amikor pedig megérkezett a görög erősítés, november 14-én ellentámadásba lendültek, és zűrzavarba taszítva visszakergették az inváziós hadakat. Mussolini egész Olaszországból összeszedette az erősítést, amelynek egyes részeit német repülőgépek szállították Albániába, november 30-ra azonban a görögök tizenegy hadosztályt állítottak már szembe a Duce tizenötjével, az egész inváziós haderőt visszavetették Albániába, és a görög ellenoffenzíva még mindig csak kibontakozóban volt, nem lőtte még el minden puskaporát.

Hitler, aki november 4-én már kiadta a parancsot az OKW-nak egy Görögország ellen indítandó német offenzíva hadművelési tervének kidolgozására, a hónap végére ennek az offenzívának a végrehajtását is elhatározta. A hadjárat által várhatóan okozandó összes diplomáciai nehézség dacára - Jugoszláviának, Görögország semlegességhez ragaszkodó szomszédjának megsértése, a semlegességét még feltékenyebb elszántsággal őrző Törökország aggodalmának felkeltése, annak a Bulgáriának a megrémítése, amely vonakodott megsérteni Oroszországot a görög hadművelethez nélkülözhetetlen támaszpontok átengedésével a németeknek - és az ezzel óhatatlanul együtt járó katonai gondok ellenére, amelyek közül különösen a gépésített alakulatok bevetése ígérkezett problémásnak Európa harcokcsival legrosszabbul járható terepén, Hitler immár nem látott lehetőséget a kezdeményezés elkerülésére. A balkáni hadjáratról csak olyan stratégiai és propagandaelőnyök brit ellenségének való átengedése árán mondhatott volna le, amelyeket egyszerűen nem nélkülözhetett. Mussolinit a világ egyaránt látta Hitler politikai és katonai szövetségésének - és Hitler sohasem ingott meg a fasizmus megteremtője iránti lojalitásában. Éppen ezért a németek Führere elszánta magát az olaszok Ducéjának megmentésére, nehogy a görögök jóvátehetetlenül megalázzák. Annál is inkább szívesen vállalkozott erre a feladatra, mert a görögöket - teljes joggal - kiváló katonáknak tartotta; és persze elszánta magát arra is, hogy meggátolja a britek hosszú távú támaszpontszerzését görög földön, ahonnan végzetesen akadályozhatnák őt a Balkánnak a német hadigazdaság szempontjából nélkülözhetetlen erőforrásai - élelmiszer, érc és mindenekelőtt a kőolaj - kiaknázásában.

Eddig a pillanatig a görögök aggályosan vigyáztak, nehogy rövid távon, harcászatiilag hasznosítható pozíciókon kívül bármit a britek rendelkezésére bocsássanak. Azok a repülőterek, amelyeket a RAF november 3. óta berendezhetett, mind a Peloponnészosz-félszigeten, a Korinthoszi-öböl partján és Athén környékén feküdtek, ahonnan a repülőgépek még éppen elérhették az albániai arcvonalat. Görögország ismételt kérésre sem volt hajlandó nagyobb támaszpontokat átengedni Szaloniki környékén, ahonnan a bombázók már elérhették volna a romániai Ploiesti olajmezőit. Hitlernek tehát jó oka volt a legrosszabbtól tartani abban az esetben, ha a görögöknek sikerül megszilárdítani Mussolini felett aratott győzelmüket. Délkelet-Európa fedezte Németország gabona- és élőállat-szükségletének felét. Görögország és Jugoszlávia együttesen 45 százalékát szolgáltatta a német ipar által feldolgozott bauxitnak (az alumínium előállítására alkalmas ásványnak), Jugoszlávia egymagában 90 százalékát szállította a németek által felhasznált ónnak, 40 százalékát az ólomnak és 10 százalékát a réznek. A német stratégiai hatalmi övezeten belül Románia - és marginális kitermelt mennyiséggel Magyarország - volt a kőolaj kizárólagos forrása; a többit a Molotov-Ribbentrop-paktum feltételeinek megfelelően Oroszország adta. Ha ezek az olajmezők, valamint az agrártermékeket és érceket a Balkánról Németországba szállító vasútvonalak bekerülnek a brit bombázók hatósugarába, az komolyan veszélyeztetheti a Harmadik Birodalom hadviselő képességét. Hitler ráadásul felismerte, milyen régen és milyen mélyen hatoltak be a britek a Mediterráneumba mint stratégiai zónába. A brit tengernagyok és tábornokok akkor már 150 éve vezettek rendszeresen hadjáratokat a Földközi-tenger keleti medencéjébe; maga Nelson is ott szerzett nemzetközi hírnevet 1798-ban a Nílus torkolatában aratott győzelmével. A Jón-szigetek 1809 és 1863 között brit közigazgatás alatt álltak, Málta 1800 óta tartozott Nagy-Britannia külbirtokai közé, Ciprus 1878 óta, 1882-től pedig Egyiptomban is folyamatosan brit flotta és hadsereg állomásozott. Egy brit expedíciós hadsereg 1915-ben kevés híján elfoglalta a Fekete-tengerre vezető szorosokat, majd 1916-1918 között, a bolgárok ellenében, tartotta görög földön az úgynevezett „szaloniki frontot”, ahol helyi offenzívák sorát indította. Mi több, a briteket különösen meghitt érzelmi kapcsolat fűzte a görögökhöz, akiktől az 1820-as években a törökök ellen vívott szabadságharcuk támoga-

tásával kiérdemelték a „szabadságszerető” állandó jelzőt. A Byront mindkét országban övező romantikus hős-kultusz a két nép zsarnokságellenes beállítottságának közös próbakövéül szolgált.

A brit érdekek gyökerei azonban ennél jóval mélyebbre hatoltak a régió talajába, és szerteágazóbbak is voltak. Nagy-Britannia harcolt ugyan Törökország ellen az első világháborúban, majd 1918 után - a mohamedán közvéleménnyel dacolva - jogilag megteremtette a zsidó nép hazáját Palesztinában, ám ugyanakkor a történelem során mindig Törökország oltalmazójaként lépett fel Oroszországgal szemben, hiszen az 1854-1856-os krími háborút is a törökök védelmében vállalta. Az iraki és a transzjordániai állam megalapításával a britek az arab nacionalizmust is támogatták. Közép- és Délkelet-Európában Nagy-Britanniát a nemzeti kisebbségek önrendelkezési jogának bajnokaként is látták, ugyanis a régió országai közül több - különösen Jugoszlávia - részben annak köszönhetette létét, hogy az első világháborút lezáró béketárgyalásokon a britek támogatták a szláv népek függetlenségi törekvéseit. Nagy-Britanniával szemben csak egyetlen balkáni állam, az első világháborús ellenfél, Bulgária táplált ellenséges érzelmeket, ezt viszont ellensúlyozta, hogy Borisz bolgár királynak nagyon kellett vigyáznia Oroszország érzékenységre. Teljes erejű német támogatás nélkül a bolgároknak eszükbe sem juthatott bármi olyasmi, amivel esetleg magukra haragítják Sztálint.

Aki a Balkánon bonyolódik konfliktusba, átláthatatlan, tudathasadásos helyzetbe kerül: a behatoló szárazföldi hatalom ugyanis nemcsak a Közép-Európa és Oroszország létérdekei között feszülő kusza ellentétlába gabalyodik bele, hanem ugyanakkor a levantei politika összes tengeri természetű érdekütközésébe is. Ez a tényező 1940-1941 telén és tavaszán Hitler nagystratégiai célkitűzésének az eltérítésén, illetve erőfeszítései szétforgácsolásán dolgozott. Hitler 1940 decemberére eldöntötte, melyik háborús célja fontosabb az összes többinél: a lehető leghamarabb indítandó Blitzkrieggel megsemmisíteni Oroszország haderejét. Amikor arra vállalkozott, hogy megmenti rogyadozó olasz szövetségését a világ nyilvánossága előtti megcsúszástól, s egy füst alatt - mielőtt belevág az orosz háborúba - korlátok közé szorítja eltiporhatatlan harci kedvű brit ellensége cselekvési lehetőségeit, egy sor előre kiszámított s legalább ugyanannyi helyzet adta, rögtönzött kezdeményezésre kényszerült. Mire végzett ezzel a lépéssorral, azzal szembesült, hogy javában halad egy sokkal nagyobb balkáni-földközi-tengeri hadjárat megvívása felé, mint amekkorát a déli irányú terjeszkedésről álmodozva valaha is elképzelt.

„RÓKA NYÍLT TEREPEN ELEJTVE!”

1941 januárjának elején, amikor Hitler a Berghofba rendelte parancsnokait (január 7-9.), és teljes egészében eléjük tárta a Barbarossa stratégiai tervét, a déli nehézségek okozójának sokkal kevésbé a görögök tűntek, mint inkább a britek. Bár ekkor már javában folyt a Marita hadművelet (a Balkán lerohanása) tervezése, Hitler még mindig nem gondolt Görögország teljes és nyílt megszállására. A térség stratégiai problémáira kielégítő megoldásnak látszott az is, ha csupán bizonyos támaszpontokat foglalnak el Görögországban, amelyekről a Luftwaffe uralhatja a Földközi-tenger keleti medencéjét. Hitler óvatos kételkedéssel kezelte ugyan Mussolini ígéretét a görögöket leverő diadalmas tavaszi offenzívára (amint kiderült, teljes joggal), annyira viszont volt optimista, hogy el tudta képzelni, a görögök kényszerítik majd kétoldalú békekötésre az olaszokat. A briteket azonban más színben látta: ők folyamatosan bizonyították elszánt harci kedvüket a tengelyhatalmak katonai fölényével szemben is. És nem is csak repülőalakulatokat telepítettek Görögország szárazföldi részére, meg katonaságot Krétára és néhány égei-tengeri szigetre, hanem közvetlen vereségek sorát mérték az olasz fegyveres erőkre. A november 11-ről 12-re virradó éjszakán a Királyi Haditengerészet egy csapásmérő köteléke, amelyet az *Illustrious* repülőgép-hordozó köré szerveztek, saját tarantói főtámaszpontján lepte meg az olasz flottát, és repülőgépről ledobott torpedókkal a kikötőhelyén süllyesztett el három olasz csatahajót. Ez a siker, amelyet júliusban már megelőzött több másik, felszíni összecsapásokban kivívott részgyőzelem, megerősítette a brit haditengerészet dominanciáját az olasz felett, pedig az olaszok számbeli fölényben harcoltak hazai beltengerük vizein. Ezután olasz szempontból még rosszabb fordulat következett: december 9-én Sir Archibald Wavell tábornok Egyiptomban állomásozó brit hadserege ellenoffenzívát indított Rodolfo Graziani marsall olasz hadserege ellen, amely még szept-

temberben nyomult be Líbiából kilencvenhat kilométer mélységben egyiptomi területre. Amit eredetileg „őtnapos portyának” szántak, olyan sikert ért el, hogy Wavell az előrenyomulás folytatása mellett döntött. Wavell harctéri parancsnoka, Richard O'Connor tábornok három nap alatt 38 000 olaszt ejtett foglyul 624 brit és indiai katona halála és/vagy sebesülése árán, lerohanta az ellenség erődített állásrendszerét, és amikor átjutott rajta, felismerte, hogy semmi más nem áll líbiai térnyerésének útjában. Bardiából, az olasz gyarmat első, a britek útjába eső városából, a brit ellentámadás nyomán „Villanyos Pofaszakállú” Bergonzoli tábornok azt sürgönyözte Mussolininak, hogy „Bardiában állunk, és itt is maradunk!”, ám január 5-re a Nílusi Hadsereg - a 4. indiai gyalogos- és a (brit) 7. páncélos hadosztály ezt a fellengzős titulust kapta Churchilltől - bevette Bardia városát, és élelgyései Tobruk kikötővárosa felé törtek a part menti országúton. Január 21-én Tobruk is elesett, és újabb 25 000 hadifoglyot „termett”, ami azonban sokkal lényegesebb, az elfoglalt kikötő szilárd logisztikai bázist biztosított O'Connor hadseregének. Ezen a ponton O'Connor megosztotta erőit: az Egyiptomba bemenészkedett olasz alakulatok maradványai Líbia fővárosa, Tripoli felé menekültek a Földközi-tenger partvonalát követő úton, amely a kireneikais kiszögellés körül északnak fordul; a sivatagon átvágó rövidebb úton, gépesített erőkkel indított gyors áttöréssel remekül elvághatóknak ígérkeztek. Eppen ezért O'Connor a sivatagon át a hátukba küldte a 7. páncélos hadosztályt, amely február 5-ére ki is keveredett a homokdombok közül, és a menekülő olaszok előtt érte el Beda Fommot. O'Connor -Mussolini bosszantására - rejtjelzés nélkül adatta le Wavell-nek szánt jelentését rádión: „Róka nyílt terepen elejtve!” A falkavadászat szókincséből vett kifejezéssel a tábornok azt a győzelmet jellemezte, amely két hónap alatt végrehajtott hatszázötven kilométeres előrenyomulás során 130 000 hadifoglyot juttatott brit kézre.

Churchill ujjongott, amikor értesült Wavell diadaláról. Ezt írta a tábornoknak: „Örvendezünk az ön által elért siker felett!” Figyelemre méltó győzelmet vívtak ki, csak éppen olyat, amely nem felelt meg teljes egészében a modern hadviselés kritériumainak. A Nílusi Hadsereg alig volt több, mint annak a klasszikus „mozgékony hadoszlopnak” egy változata, amellyel a Brit Birodalom különféle bennszülött ellenségeit verte le a XIX. század gyarmati háborúiban. Sikerét nem az olasz katonasággal szembeni minőségi fölénynek köszönhette - kiderült ugyanis, hogy védelemben az olaszok képesek vitézül verekedni -, hanem az olasz hadvezetőség hozzá nem értésének és a tisztikar vezetési hibáinak, no meg - Görögországhoz hasonlóan - anyagi erőforrásaik Mussolini diktálta túlzott széthúzásának, a Duce ugyanis lényegesen szélesebb fronton kívánt hadakozni, mint amekkorának az ellátására Olaszország gazdasági erőforrásaiból futotta.

Hitler törekvését a brit offenzíva feltartóztatására korábban Mussolini vonakodása hiúsította meg: a Duce nem akarta elfogadni a segítséget. Most majd belehalt, csak elfogadhassa végre. A Führer így panaszkodott vezetési törzse tagjainak: „A dologban az az örület, hogy az olaszok egyrészt sikoltoznak a segítségért, és nem tudják elég erős szavakkal ócsárolni a saját lövegeiket meg minden felszerelésüket, másrészt viszont amilyen irigyek és gyermetegek, képtelenek elviselni, hogy német katonák húzzák ki őket a slamasztikából.” Február 3-án Manstein helyett végül Rommelt választotta - aki már bizonyította: képes magával ragadni a katonákat -, hogy akár tetszik az olaszoknak, akár nem, Graziani segítségére siessen az alakulóban lévő Afrika Hadtesttel. Február 12-én kezdtek megérkezni Tripoliba a terv szerint a 15. páncélos-, valamint az 5. könnyűhadosztályból álló hadtest előőrsei; február 21-re Rommel felsorakoztatta erőit az ellenoffenzíva megindulási állásaiban.

A Tengely presztízsének helyreállítását, valamint Németország balkáni stratégiai pozíciójának megszilárdítását azonban Hitler nagyságrenddel fontosabb ügynek tartotta annál, semhogy kivárja az eljövendő sivatagi győzelmet. A britek pillanatnyilag buzgón szünetelték katonai és hadi-tengerészeti fölényük gyűmölceit abban az egyetlen hadászati régióban, ahol még szabadon mozoghattak: megalázó alapossággal csapást csapás után mértek Mussolini nagyra-vágyó birodalmi törekvéseire. Február 9-én földközi-tengeri flottájuk megjelent a fontos olasz kikötőváros, Genova előtt, és nehéztüzérségével büntetlenül bombázta a parti létesítményeket; ez azonban csak ízelítő volt, előjáték a súlyos vereséghez, amelyet majd március 28-án mérnek az olasz flottára a görög felségvizeken, a Matapan-foknál (Tainaronnál). A britek ellentámadást indítottak Kelet-Afrikában, ahol az olasz fegyveres erők még 1940 augusztusában megszállták a védtelen Brit Szomáliát, majd rendszeresen betörték Szudán és Kenya területére. A Szudánban összevont és onnan

ellátott brit haderő január 19-én behatolt Etiópia északi részére, valamint Olaszország legrégebbi kelet-afrikai gyarmatára, Eritreába; majd február 11-én egy másik brit sereg, ezúttal a kenyai támaszpontokról induló, hajtott végre offenzívát Dél-Etiópia és Olasz Szomália ellen. Brit Szomáliát március 16-án harc nélkül visszafoglalták, de a java még hátravolt. A februárt a britek végigtárgyalták a görög kormánnyal annak a segítségnek a jellegéről, amit a görögök készek lennének a német intervenció elleni garanciaként elfogadni. Metaxasz, a görög diktátor, január 19-én meghalt, Alexandrosz Papagosz tábornok, a hadsereg főparancsnoka pedig lényegesen kevésbé volt óvatos, amikor olyan intézkedések kerültek szóba, amelyek német ellenlépést provokálhattak ki. Végül négy brit hadosztályban állapították meg az északi határ mentén felvonult tizenhatszöglet görög hadosztály mellé rendelendő erősítés elfogadható mértékét. E csapatok - amelyeket az ily módon veszélyesen meggyengített sivatagi hadseregből vontak ki - előőrsei március 4-én kezdtek kihajózni Görögországban. Balsorsú vállalkozás vette ezzel kezdetét.

Ez volt az a kezdeményezés, aminek nyomán Hitler elhatározásra jutott. Bulgária, amely február 17-én megnemtámadási szerződést kötött Törökországgal (a bolgároknak sokkal nagyobb megfélemlítő erővel hatott Németország katonai ereje, mint a görögökre), március 1-jén csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Ennek következtében a Wehrmacht romániai „helyzetmegfigyelő hadserege”, amelynek ereje február 15-re már hét hadosztálynyira rúgott, szabad kezet kapott, megkezdhetette a Dunán át Bulgáriába vezető hidak építését és a Marita hadműveletben használandó megindulási állásai berendezését. Annak tudatában, hogy a britek négy hadosztályt küldenek Görögországba, Hitler ekkor döntötte el, hogy a Marita hadászati célkitűzését nem korlátozza olyan görögországi légi támaszpontok megszerzésére, amelyekről felszállva a Luftwaffe uralhatja az Egei-tengert és a Földközi-tenger keleti medencéjét; az új cél immár Görögország teljes megszállása lett.

Hitlernek esze ágában sem volt megkockáztatni a „szaloniki front” újrainvitását, amelyen 1916-1918 között Nagy-Britannia (és Franciaország) folyamatosan zaklatta Németország déli szárnyát. Ebben a kérdésben, mint még oly sok másiban második világháborús államvezetői tevékenysége során, a Führer stratégiai számítását azok a tapasztalatok és emlékek befolyásolták, amelyeket az első világháború egyszerű frontkatonájaként szerzett. Abban az előző konfliktusban a britek haszonnal alkalmazták a tengeri hatalmukból származó mozgékonyaságukat olyan hadjáratok indítására és fenntartására, amelyek német seregeket vontak el a főhadszíntereken folyó, a háború sorsát eldöntő küzdelemből; Hitler nem szándékozott másodszor is megadni nekik a lehetőséget valami ilyesmire.

Mi több, 1941 tavaszát lényegében azzal töltötte, hogy megpróbálta a saját játékukban a saját trükkjeiket fordítani ellenük. A Földközi-tenger nyugati medencéje megszűnt számára a lehetőségek tárháza lenni, amikor Francót nem sikerült rábeszélnie, Pétaint pedig - aki december 13-án kitette kormányából a németbarát Lavalt - rászorítania a csatlakozásra a britellenes szövetséghez. A keleti medencében és annak parti hátszágában azonban olyan alkalmakat fedezett fel, amelyeket megragadva ahhoz a kisegítő hadszíntéri katonai és felforgató tevékenységhez hasonlót látott indíthatónak, amit 1915-1918-ban Németország végzett a brit érdekeltségek ellen - igaz, akkor török szövetségese aktív közreműködésével, illetve felségterületét felhasználva. Példának okáért Hitler remélte, hogy sikerül rábeszélni a Szíriát és Libanont kormányzó francia hatóságokat a német katonai segítség elfogadására, és ennek révén végső soron olyan Luftwaffe-alakulatokat telepíthet szíriai és libanoni támaszpontokra, amelyek onnan képesek támadni a Szezei-csatornát és az iraki olajmezőket. Magában Irakban, e korábbi brit népszövetségi mandátumterületen, a nemzeti párt Németország felé orientálódott; Hitler indirekt úton, a jeruzsálemi főmufti - egy másik britellenes párt vezetője - közvetítésével tartotta vele a kapcsolatot, de számíthatott rá, hogy a függetlenségre aspiráló iraki politikai erők legalábbis megzavarják a Közel-Kelet feletti ellenőrzés fenntartására irányuló brit erőfeszítést. Ráadásul ekkoriban Churchill nehézségei erősen emlékeztettek azokra, amelyekkel Mussolini szembesült a maga afrikai birodalmában - túlterhelt erővel igyekezett túlméretezett feladatokat megoldani, folyamatosan túlnyújtózva valós lehetőségein.

A britek kockázatértékelésében 1941 tavaszán a levantei és iraki zavaró német beavatkozás olyan nagy súllyal esett latba, hogy később, még ugyanabban az évben mindkét terület elfoglalására készítette őket. Ezzel szemben Hitler szempontjából bármely itt megszerzett előny csakis kérész-életű lehetett, tehát nem érte meg komoly erőt fektetni bele. Ez az állítás nem érvényes Görögországra, ahol a brit beavatkozás közvetlen és provokatív módon vonta kétségbe Hitler katonai uralmát az európai kontinens felett, és - bár a britek még csak nem is sejtették - Oroszország elleni hadjárata lebonyolításának zavartalanságát veszélyeztette. Éppen ezért azonnal és véglegesen kellett eltipornia; például nem várhatta ki, amíg Rommel (márciusra tervezett) libiai ellenoffenzívája sikerrel jár, és az Egyiptomból a görög szárazföldre szállított hadosztályaik kivonására kényszeríti a briteket, még akkor sem, ha nagyon valószínűnek látszott ez a végkifejlet. A Marita hadműveletnek gyors és egyértelmű győzelmet kellett hoznia.

Március első heteiben Hitler a Marita megindításához szükséges előfeltételek biztosításán dolgozott, amelyek közül az utolsó egyes jugoszláv területek használatának engedélyezése volt. Katonai okok miatt - amelyek részleteit az OKH kendőzetlenül és brutális nyíltsággal tárta eléje - sem Albánia, sem Bulgária nem tudott a Maritát végrehajtó seregtestek számára alkalmas terepet vagy kielégítő logisztikai támaszpontokat nyújtani. Albánia máris túlszűföldött a megvert olasz alakulatok katonáival, és kizárólag tengeri vagy légi úton szállíthattak oda erősítést. Bulgáriában csak igen kevés, ugyanakkor roppant kezdetleges út- és vasút-vonal, valamint híd állt rendelkezésre. Éppen ezért a Wehrmachtnak, ha gyors győzelmet akart aratni a görög hadsereg és brit szövetségesei fölött, seregtestei szétbontakoztatásához elkerülhetetlenül szüksége volt a Jugoszlávia déli részén található vasthálózatra, hogy Monastirnál és a Var-dar folyó mentén - e két hagyományos inváziós útvonalon - megnyithassa a harmadik arcvonalat.

JUGOSZLÁVIA ELLENÁLLÁSA

Németország az előző év októbere óta szüntelenül nyomás alatt tartotta Jugoszláviát, hogy rávegye a csatlakozásra a háromhatalmi egyezményhez - amint azt Románia, Magyarország és immár Bulgária is megtette. A jugoszlávok nagy bátorságot tanúsítottak, és ellenálltak. Berlinnel folytatott tárgyalásaikon ragaszkodtak álláspontjukhoz, mely szerint a folyó európai háborúban a legjobb lenne semleges zónává minősíteni a Balkánt; magánbeszélgetéseiben Pál herceg, a régens, ez az Oxfordban tanult anglofil, aki kijelentette magáról, hogy „angolként érez”, nem is próbálta leplezni a Nagy-Britannia ügye iránti rokonszenvét. Mi több, az egyik görög hercegnő férjeként teste-lelke sem kívánta az együttműködést hazája déli szomszédjának legyőzésében. Ahogy múlt 1940-1941 tele és tavasza, és Magyarország, Románia, majd végül Bulgária is megtelt német csapatokkal, Pál talpa alatt nagyon kicsire zsugorodott az a terület, amelyen megvetheti a lábát, amikor dacol a német nyomással. Kormányja azonban még így is egyenként vitába szállt minden egyes rákényszerített német követeléssel; végül március 17-én, majdnem bizonyosan egy értéktelen német garanciavállalásért cserébe, amely szerint jugoszláv területet nem fognak használni a katonai műveletekben, Pál kormánya befejezte a diplomáciai ellenállást, és csatlakozott az egyezményhez. A hivatalos aláírásra március 25-én Bécsben került sor.

Hitler diadalként élte meg ezt az eredményt - de kiderült, hogy túl korán örült. A szerbek által oly sokat gyötört Habsburg Birodalom egykori állampolgáraként érthetetlen módon óvatlanul járt el, amennyiben elfelejtette bekalkulálni a szerbekre jellemző meggondolatlan indulatosságot. A március 26-ról 27-re virradó éjszakán a Bora Mirković repülőtábornok vezette szerb tisztí csoport megtagadta a szerződést, elfoglalta a fővárost, Belgrádot, majd másnap erővel lemondatta Pált a régensségről, és trónra ültette az addig még meg sem koronázott Péter királyt. Pál herceg, akinek módjában állt volna támogatókat toborozni a királyság horvát lakosságának köréből, hiszen az politikai kérdésekben automatikusan mindig szembehelyezkedett a szerbekkel, amúgy pedig ekkor már nyüzsgtek soraiban a tengelyhatalmakkal rokonszenvező emberek, megváltoztathatatlan adottságként elfogadta az államcsíny eredményét, és száműzetésbe vonult. Az új kormány a légierő vezérkari főnökének, annak a Duan Simović tábornoknak a miniszterelnökségével alakult meg, aki utóbb a jugoszláv emigráns kormányt is vezetni fogja.

A Mirković-puccs visszatekintve is az egyik leginkább valóságtól elrugaszkodott, bár romantikus eseménynek tűnik az Európa modern történetében dacból véghezvitt cselekedetek sorában. Nem egyszerűen a megosztás veszélyébe sodort egy eleve ingatag egységű államot; egy füst alatt szinte biztosan kiprovokálta a németek ellenséges reagálását is, amivel szemben a szerbek semmi néven nevezendő külföldi segítségre nem számíthattak. Olyan országok vették körül őket, amelyek vagy teljességgel magatehetetlenek voltak, mint Albánia, vagy hozzájuk hasonlóan fenyegetettek, mint Görögország, vagy aktívan ellenségesek, mint Olaszország, Magyarország, Románia és Bulgária, amely utóbbiak közül Jugoszláviának mindegyikkel elmérgesedett, régen fennálló területi vitája is volt. Ha a szerbek ellenségeinek listájához hozzáadjuk Horvátországot is - amely olasz gyámság alatt hamarosan kinyilvánítja majd függetlenségét -, akkor Mirković tábornok és március 27-i összeesküvő társai mintha Gavriló Princip túlfutott forradalmi tettének valamiféle kollektív változatát adták volna elő, aki Ferenc Ferdinánd főherceg személyében az általa megtestesített Osztrák-Magyar Monarchiát támadta meg 1914 júniusában. A tette következő és teljes bizonyossággal előre látható reakció automatikusan gondoskodott a szerb nemzeti ügy eltiprásáról; Szerbiát, akárcsak 1914-ben, inváziónak, katonai vereségnek és megszállásnak tette ki, Jugoszlávia népeit pedig, amelyek felett a szerbek 1918-ban vették át a hatalmat, a következő négy évre a szakadatlanul tomboló polgár- és gerillaháború agóniájába taszította. A március 27-i államcsínyt végrehajtó Mirković, Simović, meg a többi szerb hazafi - tartalékos tisztek, a kulturális élet kiválóságai és más hasonlóak - minderre szemlátomást nem gondolt. Kétség sem fér hozzá, hogy a britek és az amerikaiak bátorították ezeket a vakmerőket. William „Wild Bill” Donovan ezredes, a Stratégiai Szolgálatok Hivatalának (Office of Strategic Services - OSS) későbbi feje, 1941-ben pedig Rooseveltnél belgrádi személyes megbízottja, január 23-án érkezett a jugoszláv fővárosba, a nemzet becsületének megőrzésére buzdító írásos üzenettel; Winston Churchill ugyanebben az időben azért gyakorolt nyomást országa belgrádi nagykövetére, hogy „nyaggassa, székírozza, és marja” a jugoszláv kormányzatot, nehogy csatlakozzon a háromhatalmi egyezményhez. A nyugati

fenyegetőzés és bátorítás azonban végső soron szükségtelennek bizonyult. A március 27-i puccs a szerbek saját kezdeményezésére történt meg, s a visszatekintés bölcsességével szemlélve a független államisághoz való ragaszkodás utolsó, dacos kinyilvánítását kell látnunk benne azon kis népek egyikétől, amelyek a német és az orosz hatalom malomkövei között őrlődtek legkésőbb attól az 1939. augusztusi naptól kezdve, amelyen Lengyelország elutasította Hitler ultimátumát, és közülük ki a németek Führere, ki Sztálin uralmi szférájába csúszott menthetetlenül.

A büntetést hevesen és késlekedés nélkül mérték ki ezért a gesztusért. Hitler úgy ítélte meg, hogy a szerbek dacolása az ő eredeti koncepciójával leegyszerűsíti a Marita hadművelet keretében választható stratégiai megoldásokat. Diplomáciai szempontból az államcsíny rontott Jugoszlávia pozícióján, ugyanis a lakosság lelkes támogatása ellenére - Belgrádban tömegek éltették a szövetségesek ügyét, az utcákat ellepték a brit és francia lobogók - az új kormány legitimációját némi joggal lehetett kétségbe vonni. Katonai szempontból a szerb államcsíny megoldást jelentett az OKH logisztikai gondjaira: Jugoszlávia a Habsburg Birodalomtól örökölte vasúthálózatát, amely éppen ezért szervesen illeszkedett az osztrák, a magyar, a román és a görög vasutakhoz (a bolgárokhoz viszont nem), és ily módon tálcán kínálta a közvetlen megközelítési lehetőséget a választott hadszíntér, Macedónia felé. Hitler pillanatnyi tétovázás nélkül megragadta a kínáló lehetőséget. A március 26-án sietve a Kancelláriára rendelt Göring, Brauchitsch és Ribbentrop előtt kijelentette: „Úgy döntöttem, hogy megsemmisítem Jugoszláviát. Mennyi katonai erőre van ehhez szükségük? És mennyi időre?” Ezekre a kérdésekre már ott várazkodtak a kész válaszok a szárazföldi és a légi haderőnem vezérkaránál, a minden szükséghelyzetre előre kidolgozott haditervek dossziéiban. Aznap kora délután Hitler fogadta a magyar követet, hogy felajánljon neki egy adriai kikötőt cserébe országa részvételéért a küszöbönálló hadjáratban, majd utána a bolgár követet, akinek Görögország Macedónia nevű tartományát ígérte oda. Az utóbbi diplomátával közölte: „Vége az örökös bizonytalanságnak! A tornádó lélegzetelállító gyorsasággal, hirtelen fog Jugoszláviára törni!” Másnap a Führer töprengésre hajlamosabb hangulatban lehetett, mert azt mondta a magyar követnek (akinek az államfője, Horthy ellentengernagy úgy döntött, visszautasítja az adriai kikötő formájában felkínált baksist): „Most, ahogy végig gondolom ezt az egész ügyet, menthetetlenül az isteni igazságszolgáltatás kezét kell látnom benne. Lenyűgöz a Gondviselés hatalma!”

A jugoszláv összeesküvők boldog tudatlanságban éltek, fogalmuk sem volt, hogy Hitler micsoda lehetőséget lát az általuk teremtett helyzetben. Azt hitték, lecsillapíthatják Németország haragját annyival, hogy megtagadják egy brit misszió fogadását, továbbá úgy vélték, államcsínyük nem tekinthető a háromhatalmi egyezményhez való jugoszláv csatlakozás felmondásának, hiszen az aláírást sohasem ratifikálták. Valójában az aláírt egyezmény pontjai leszögezték, hogy az aláírás egyben ratifikáció is, Hitler szemében pedig a puccs mindenképpen az ellenség táborába sorolta országukat. Magának az államcsínynek a napján adta ki 25. Führer-direktíváját, amelyben egyebek közt ez áll: „A jugoszláviai katonai lázadás megváltoztatta a politikai helyzetet a Balkánon. Jugoszláviát, még abban az esetben is, ha kezdetben hűségét bizonygató nyilatkozatokat tesz, ellenségnek kell tekintenünk, és a lehető leggyorsabban le kell vernünk. ... Jugoszlávia belső feszültségeit a horvátoknak adott politikai biztosítékokkal fogjuk felerősíteni. ... Az a szándékom, hogy [északról és délről] betörünk Jugoszláviába, és megsemmisítő csapást mérünk a jugoszláv fegyveres erőkre.”

Halder még az előző év októberében utasította az OKH hadműveleti tervezőit egy ilyen jellegű offenzíva haditervének elkészítésére. A Marita hadműveletre felvonultatott erők lehetőségeibe könnyedén belefért egy füst alatt Jugoszlávia lerohanása is: az Ausztriában álló 2. hadsereg kapta azt a feladatot, hogy a legrövidebb úton közvetlenül vonuljon Belgrád ellen, míg a Bulgárián át Görögország ellen készülő 12. hadsereg feladatát annyiban módosították, hogy most előbb Dél-Jugoszláviába is be kellett vonulnia. Egy olasz tábori hadseregnek Olaszország területéről kiindulva az olaszoknak lekötölezt horvátok fővárosa, Zágráb irányába kellett támadnia, a magyar 3. hadseregnek pedig ezalatt el kellett foglalnia a Duna menti Vajdaság tartományt, amelyre a magyarok területi igényeket jelentettek be.

JUGOSZLÁVIA VÉGZETE

Az egymillió létszámú jugoszláv hadsereget huszonnyolc gyalogos- és három lovashadosztályba szervezték; viszont mindössze két harcokszázalóval s bennük 100 elavult vagy éppen elavuló tankkal rendelkezett. Igazából az egész fegyveres erő sokkal inkább az 1911-1912-es balkáni háborúk katonai kultúrájához tartozott, mint a modern időkéhez - mozgékonyasága 900 000 ló, ökör és öszvér mozgósításának sikerétől függött, sőt mi több, a jugoszlávok nem is hajtották végre a mozgósítást. Vezérkara - amelyet közvetlenül a puccs után, április 1-jén titokban meglátogatott Sir John Dill tábornok, a (brit) Birodalmi Nagyvezérkar főnöke - Dill jelentése szerint úgy viselkedett, „mintha hónapok állnának rendelkezésére a döntések meghozatalára, majd további hónapok a gyakorlatba való átültetésükre”. Bár a jugoszláv vezérkari főnök helyettese április 3-4-én Athénban tárgyalt Papagosszal, a görögök főparancsnokával, a jugoszláv hadvezetőség megtagadta az összehangolt, közös stratégia alkalmazását, amelynek értelmében délen kellett volna összpontosítania erőit, a görögök (és a segítségükre éppen beérkező brit kontingens) támogatására. Ehelyett ragaszkodott a teljes államhatár mentén végzendő egyenletes erejű felvonuláshoz (az Olaszországgal, Németországgal, Magyarországgal és Bulgáriával közös határok teljes hosszúsága elérte az 1600 kilométert), mert mindenütt egyszerre remélte visszaverni a támadókat. Ami azt illeti, a maguk államhatárán az oroszok is éppen ezt csinálták akkoriban.

Nagy Frigyes dermesztően éleslító katonai aforizmája szerint „Aki mindent véd, az semmit sem véd meg.” A lengyelek is ezt a hibát követték el 1939-ben, bár volt némi mentségük, ugyanis országuk gazdasági szempontból legértékesebb régiói történetesen éppen a határvidéken feküdtek. A görögök is erre a hibára hajlottak, amikor megosztották erőiket és egyszerre próbálták oltalmazni a támadásnak fekvése miatt különösen kitett trákiai kiszögellést meg a mindenkor támadó Macedónián át vezető tradicionális vonalait. Annyira irracionálisan azonban talán soha egyetlen ország sem szórta szét haderejét, mint Jugoszlávia 1941 áprilisában, amikor ősrégi ismétlőpuskákkal és öszvérháton szállított hegyi tüzérséggel próbálta megvédeni Európa egyik leghosszabb szárazföldi államhatárát páncélos-hadosztályokkal és 2000 korszerű repülőgéppel szemben.

A március 27-i államcsínyt kiöltő és levezenylő jugoszláv légierőt április 6-án, a német támadás első óráiban lesöpörte égről-földről a Luftwaffe; 450 repülőgépe közül 200 elavult típusokba tartozott, s döntő többségüket már azok a legelső légicsapások elpusztították, amelyek Belgrád terrorbombázásával 3000 civil életét is kioltották. A német hadsereg haditerve, amelyhez hozzáigazították az olasz 2. és a magyar 3. tábori hadsereg terveit, kezdettől nullára csökkentette a jugoszláv stratégia hatékonyságát. A német hadművelet mindent a folyó völgyekben - a Duna, a Száva, a Dráva és a Morava völgyében - bevetett páncélos-hadosztályokra alapozott, amelyeknek át kellett törniük mindazokon a hegyláncokon, amelyekre, mint természetes védelmi vonalakra, a jugoszlávok államuk központi területének védelmét gondolták építeni. A sikeres áttörés után az oszlopoknak találkozó irányokba kellett fordulniuk, és be kellett keríteniük a már átkarolt jugoszláv seregeket. Ez briliáns sikerű elgondolásnak bizonyult. Amint a második világháború hivatalos jugoszláv története utóbb elismerte: A jugoszláv hadsereg sorsát már a három kezdő támadás - április 6-án Macedóniában, április 8-án Szerbiában, és április 10-én Horvátországban - eldöntötte. A hiteleztek mindhárom esetben áttörték a határ menti védelmi rendszert, mélyen benyomultak az ország belsejébe, és leszakították horgonyairól a jugoszláv védelmet. A határvédelem áttörését követően a jugoszláv alakulatokat nagyon hamar megkerülték és elvágták, feldarabolták és körülfogták. Elveszítették a kapcsolatot egymással, utánpótlás és vezetés nélkül maradtak.

Amit a hivatalos történetírói elrejtetni igyekeznek, az a „jugoszláv vezetés” jelentős hányadának tevékenes felelőssége a szégyenletes összeomlásban. Jugoszlávia - az Ausztriával és Magyarországgal az első világháború után kötött béke-szerződések szerint ez az államalakulat eredetileg a „Szerb-Horvát-Szlóven Királyság” nevet viselte - semmilyen értelemben nem volt egységes nemzetállam. Megörökölte mindazokat a politikai törekvéseket, amelyek 1914 előtt a Habsburg-monarchia szláv lakosságú tartományait gyötörték, s a szerbek uralmát kísérelte meg ráerőltetni azokra a nemzeti kisebbségekre, amelyek mindig is jobban kedvelték Bécsset, mint Belgrádot. Az április 6-án meginduló támadásban a horvát és a szlovén nacionalis-

ta erők azt a lehetőséget látták, amelyet megragadva elszakadhatnak Jugoszláviától; április 10-én az usztasák, ez a szélsőjobboldali horvát nacionalista politikai csoport, kikiáltották a független horvát államot, majd 11-én a szlovénok is követték a példát: mindkét kis állam hamarosan a tengelyhatalmak gyámsága alá „helyezkedett”. A jugoszláv hadsereg egyes horvát kiegészítésű alakulatai már a hadjárat legelején felázadtak és áttértek az ellenséghez; a (horvát) 1. hadseregcsoport vezetési törzsének főnöke odáig ment, hogy konspirált az usztasákkal a németekkel április 10-én megkezdett tárgyalások ügyében. Így tette meg első lépéseit az a kollaboráció, amely végül a legkegyetlenebbhez vezetett az egész, náci által megszállt Európát győtrő belháborúk közül. Mindez igaz, csak éppen nem menti fel Jugoszlávia szerb többségét a hazája gyors összeomlásáért viselendő felelősség ráeső - nem csekély - része alól. Egy kivételével a hadsereg valamennyi hadosztályának élén szerb parancsnok állt, és ezek közül a hadosztályparancsnok tábornokok közül a legtöbben átengedték magukat a Wehrmacht villámgyors térnyerése által keltett pániknak. A jugoszláv fegyveres erők olyan halovány ellenállást fejtettek ki, hogy a betörő németek összesen 151 halottat veszítettek az egész hadjáratban; a XLI. páncéloshadtestnek mindössze egyetlen katonája esett el, pedig ez a seregtest vezette a támadást Belgrád felé. Az egyetlen magasabb rangú szerb tiszt, aki ellenállt az összeomlás bénító szellemének, a jugoszláv 2. hadsereg törzsének főnökhelyettese, Draza Mihailovic volt, aki a németekkel kötött fegyverszünet napján, április 17-én bevette magát a hegyek közé. Ott mindössze ötven, hűségét megőrző harcosával megalapította a csetnikmozgalom, vagyis a királyhű szerb ellenállók kemény magját. Amíg Tito kommunista partizánjai 1942-ben ki nem vívták a számottevő hadviselő státusát, a csetnikek voltak azok, akik főként fenntartották a gerilla jellegű fegyveres ellenállást a külföldre, Jugoszláviára kényszerített megszálló rezsimekkel szemben - az ország területét ugyanis német, olasz, bolgár és magyar területekre, valamint a horvát bábkormány zónáira osztották fel.

Görögországban, amelyet szintén április 6-án támadott meg, a Wehrmacht keményebb ellenállásba ütközött. A görög hadsereget már korábban mozgósították, megvívott egy sikeres offenzívát az olaszok ellen, és olyan tábornokok vezették, akiknek a harci tapasztalatai az 1919-1922-es görög-török háborúig nyúltak vissza. Ráadásul a görögöket három hadosztálynyi brit expedíciós haderő is támogatta, amely korszerű harckocsikat és repülőgépeket hozott magával a hadszíntérre. A görög katonát Hitler Nagy Sándor és a Thébai Szent Csapat hoplitái érényekben bővelkedő leszármazottjának tekintette - példátlan módon félretéve a nem teuton népek iránti alapvető megvetését -, és olyannyira tiszteletet ébresztett benne a görögök Mussolinival vívott háborújukban tanúsított hősi helytállása, hogy még a hadjárat kezdete előtt utasította az OKW illetékes részlegét valamennyi görög hadifogoly szabadon bocsátására, mihelyt sikerül aláírni a fegyverszünetet.

E fegyverszünet pillanatát sem a görög katonai érények, sem a brit fegyverek nem halogathatták sokáig. A görög haditerv is belső hibákkal volt terhes, és sem jó tanács, sem további brit erők felvonultatása nem tudta elkerülni a végső vereséget. A görög főparancsnok, Papagosz ragaszkodott hozzá, hogy tizennyolc hadosztályából négyet a bolgár határ mentén húzódó Metaxasz-vonalban tartson, másik hármat pedig, a britekkel együtt - a 6. ausztrál és az 1. új-zélandi gyalogoshadosztállyal, valamint az 1. brit páncélosdandárral - az Olümposz-hegyre támaszkodó Aliakhmon-vonalba rendelt, százhatvan kilométerrel az első védőállás mögé. Mindkét vonal balszárnyának védelmét a jugoszlávoktól várta, sőt azt is vállalta, hogy amennyiben Jugoszláviát támadás éri, a görögök hadseregük zömével, tizennégy hadosztállyal offenzívát indítanak az olaszok ellen Albániában -akik március 20-án még egyszer megpróbálták újraindítani saját balkáni támadásukat, és még egyszer kudarcot vallottak. Martin van Creveld professzor, minden túlzás nélkül, „öngyilkossággént” jellemzi az erőknek ezt az elosztását. A védő fél három olyan elkülönült védelmi állásba forgácsolta szét erejét, amelyek biztonsága egy negyedik, általa nem befolyásolható, jugoszláv szárnyvédelmi erőtől függött. Amint van Creveld rámutat: „Amennyiben a németeknek sikerül megtörniük [a jugoszlávokat], elkerülhetlenné válik a gyors és teljes katasztrófa. Ebben az esetben Jugoszláviát és Görögországot elvágják egymástól, a Metaxasz- és az Aliakhmon-vonal oldalról felgöngyölíthetővé, az Albániában álló görög hadsereg pedig hátba támadhatóvá válik. Ha ezt eléri, utána már igazán csekélység külön-külön felszámolni a fennmaradó jugoszláv és szövetséges erőket.”

ÖSSZEOMLÁS GÖRÖGORSZÁGBAN

A hadjárat menete pontosan követte az események fentiekben vázolt sorrendjét. Április 6-án és 7-én, két-napi harccal, a németek megtörték a jugoszláv ellenállást Macedóniában, majd a Metaxasz-vonal görög védőit, akik szilárdan állták a frontális támadást, április 9-én megadásra kényszerítették. Ezután már kedvük szerint karolhatták át az Aliakhmon-vonal új-zélandi csapatok által védett balszárnyát, majd végighaladhattak a macedóniai Vardar-völgyből Görögország középső részére vezető ősi inváziós útvonalon. Ez alatt egy kikülönített seregtest kibillentette egyensúlyi helyzetéből a görög hadsereg főcsoportosítását, amely még mindig Albánia területén állt szemben az olaszokkal, akiket viszont ezzel a hadmozdulattal hozzájuttatott annak a döntő jelentőségű előrenyomulásnak a lehetőségéhez, amit hat hónapi küzdelem árán sem sikerült saját erejükből kicsikarniuk.

Georgiosz Tszolakoglu tábornok, az albán fronton harcoló görög 1. hadsereg parancsnoka azonban elhatározta, nem fogja eltérni, hogy az olaszok olyan győzelem örömét élvezzék, amit ők maguk nem szolgáltattak meg. Éppen ezért amint belátta saját csapatai helyzetének kilátástalanságát, teljességgel felhatalmazás nélkül alkudozni kezdett a vele szemben álló német SS-hadosztály parancsnokával, Sepp Dietrichhel. A görög tábornok egyetlen dologhoz ragaszkodott: kizárólag a németek előtt volt hajlandó letenni a fegyvert. Végül maga Mussolini kényszerült Hitlerhez fordulni, csak így sikerült elérni, hogy április 23-án olyan fegyverletételi egyezményt kössenek, amelyből nem hagyták ki Olaszországot.

Ahogy az előretörő németek egyik hadállásnak a másik után kerültek az oldalába vagy a hátába, a görög-brit arcvonala többi szakasza úgy omlott össze, mint a tangóharmonika, amikor kinyomják belőle a levegőt. Alexandrosz Korizisz görög miniszterelnök április 18-án öngyilkosságot követett el, a görög kormány hátramaradt tagjai között pedig egy sem akadt, aki megállapodásra tudott volna jutni a brit expedíciós haderő felett parancsnokló Sir Henry Wilson tábornokkal az ellenállás folytatásának legjobb lehetséges módjáról. A britek valójában április 16. óta teljes lendülettel vonultak vissza az Aliakhmon-vonalból. A németek feltartóztatásához ugyan nem rendelkeztek sem a kellő létszámmal, sem a szükséges felszereléssel, a visszavonuláshoz viszont megvolt a megfelelő gépjárműparkjuk; a görög hadsereg, a jugoszlávhoz hasonlóan, a hadviselés egy régebbi korszakában lett volna csak korszerű, s ezért a kivonuló britek nyomában kutyaagoló katonái közül 20 000-en a németek fogságába estek.

A britek megpróbálták megvetni a lábukat a Thermopüla-földszorosban, ott, ahol 2500 évvel korábban a spártaiak életük árán tartóztatták fel a perzsákat, de a német páncélosok gyorsan továbbblökdösték őket dél felé. Aznap, és minden áldott napon, a Luftwaffe folyamatosan zaklatta őket. Ahogy a *Times* tudósítója megfogalmazta, a német légierő „minden útjába eső zeget és zugot, tanyát, falut és várost megbombázott”. Pireuszt, Athén kikötőjét a görögországi háború első napján porig rombolták, a menekülő britek tehát kénytelenek voltak a Peloponnészosz-félsziget felé venni az útjukat, hogy kikötőre leljenek, ahonnan visszamenekülhetnek Krétára és Egyiptomba. A visszavonulók útjának elvágására a németek április 26-án ejtőernyősöket dobtak le a Korinthoszi-csatornánál, de lekésték az alkalmas pillanatot - igaz, csak hajsza híján. Addigra a brit alakulatok -valójában főként az Anzac Hadtestet alkotó ausztrálok és új-zélandiak voltak, akiknek az elődei huszonhat évvel korábban Gallipolinál megteremtették a déli féltekéről jött katonák legendás hírnevét - áthaladtak Athénon, és biztonságos helyre jutottak. R. P. Wallernek, a királyi tüzérség alezredesének a visszaemlékezése szerint hiába voltak visszavonulóban, „senki, aki áthaladt a városon”, nem fogja élete végéig sem elfelejteni az athéniai búcsújának melegségét. „Mi már majdnem a legutolsó brit katonák voltunk, akiket láthattak, a németek pedig nagy valószínűséggel villámgyorsan felbukkanhattak a sarkunkban, az utcákat mégis éljenző, tapsoló emberek tömege szegélyezte, és úgy körülvették az autóinkat, hogy kész csoda, hogy fel nem emelték őket. Lányok és felnőtt férfiak ugrottak fel a lépcsőre megcsókolni a szutykos, kimerült tüzéreket, vagy csak kezet rázni velük. Virágokat hajigáltak ránk, és mellettünk futva kiabáltak: »Gyertek vissza! Muszáj visszatérnetek! Isten veletek! Sok szerencsét!«

Három és fél évbe telt, mire a brit katonák visszatértek Athénba, azért, hogy részt vegyenek azoknak bal- és jobb-oldali pártoknak az irgalmat nem ismerő, véres polgárháborújában, amelyek a német megszállás

ellen küzdve sajátították el az erőszakos politizálás gerilla-hadviselésnek nevezett válfaját. 1941 áprilisában, amely napsütésként és virágillatúként maradt meg a Görögországot a vereség ízével szájukban elhagyó katonák emlékezetében, azt a hideg, keserű decembert elképzelhetetlennek tartották volna mint az általuk a németek ellen vívott szélvész tempójú hadjárat örökségét. A három brit hadosztály, amely az albán arcvonaltól megkímélt hat göröggel együtt tizennyolc ellenséges hadosztállyal mérkőzött meg, teljes joggal úgy érezte, hogy megtette a magáét, emberül helytállt a harcban. A görögországi hadjárat az ódivatú „úri” háborúk közé tartozott, mindkét oldalon vitéz katonákkal, akik becsületért becsülettel fizettek, és betartották a szabályokat. A történészek jóval később aszerint értékelték többé vagy kevésbé jelentős eseménynek a Marita hadműveletet, amennyi idővel - szerintük - késleltette vagy nem késleltette a Barbarossa megkezdését. A harcolók nem érezték magukat nagyobb horderejű események résztvevőjének. A görögök, brit segítséggel, azért harcoltak, hogy megóvják hazájukat az idegen hódítóktól. A németek azért, hogy felülkerekedjenek rajtuk, és ez diadalmasan sikerült is nekik, ám ellenfelük bátorságának elismeréseként ők maguk ragaszkodtak ahhoz, hogy az elfogott görög tisztek megtarthassák kardjukat. A sors úgy hozta, hogy nagyjából ez lett a harcosok közötti utolsó lovagias gesztus abban a háborúban, amely igen hamar feltartóztathatatlanul megindult lefelé a barbárságba vezető lejtőn.

8. Légideszant-hadviselés: Kréta

A balkáni hadjárat, rövidségét leszámítva, minden szempontból konvencionális hadművelet volt. Még a német előrenyomulás nyaktörő sebessége is - most, hogy a lengyelországi és a franciaországi *Blitzkrieg* hozzászoktatta a világot a Wehrmacht módszereihez - sokkal inkább a modern hadviselés újabb megnyilvánulásának tűnt, semmint a Hitler tábornokai által bevezetett hadügyi forradalom összetevőjének. Valójában kevésbé is volt forradalmi jellegű, mint az 1940-ben kivívott győzelem. A minőségi szakadék, amely a Wehrmacht és balkáni ellenfelei között tátongott, akik ráadásul részben maguk idézték elő vereségüket perverzül ostoba védelmi harcrendjükkel, elegendő magyarázatul szolgált az elsőpró katasztrófára.

A balkáni hadjárat ezzel a konklúzióval akár véget is érhetett volna abban a pillanatban, amikor április 27-én az athéni Akropoliszon felvonták a horogkeresztes lobogót, mintegy az erőknek a gyöngéken aratott diadala odaillő jelképeként. Csakhogy nem ért véget. Még javában számolták a hadjárat árát - 12 000 főnyi brit veszteség (ebből 9000 hadifogoly), a jugoszláv és görög halottak soha össze nem számolt tömege állt szemben mindössze 5000 elesett, megsebesült vagy eltűnt némettel - és osztottak a zsákmányon - a jugoszláv tartományok közül Boszniát, Dalmáciát és Montenegrót Olaszországnak adták, a Vajdaságot Magyarországnak, Dél-Szerbiát és Trákia görög részét Bulgáriának, Horvátországot az usztasákból alakuló horvát bábkormányának -, Hitler azonban már kezdett belső köre azon tagjaira hallgatni, akik szerint a balkáni hadjáratot igazából még nem fejezték be, és azt hangoztatták, hogy a német győzelmet Krétának a *Blitzkrieg* egyetlen, addig még alig kipróbált eszközével végrehajtott lerohanásával kellene megkoronázni. Ez az eszköz Németország légi úton szállított hadserege volt.

Nem Németország volt az első fejlett állam, amely megteremtette a légideszant-haderőt. Ez a szerep Olaszországnak jutott, ahol a hadászati légibombázás gondolata is megszületett. Az olaszok már 1927-ben kísérleteztek gyalogos katonák eljuttatásával közvetlenül a csataterre ejtőernyő segítségével. Később a Vörös Hadsereg karolta fel az eljárást, és 1936-ra sikerült olyan hatékonysági fokra fejlesztenie, hogy egy nyugati megfigyelők jelenlétében tartott nagyarányú hadgyakorlaton bemutatták egy egész ezrednyi ejtőernyős ledobását, amit egy teljes dandár szállító repülőgépekkel végzett célba juttatása követett. Ezt a figyelemre méltó hadműveletet az tette lehetővé, hogy a Vörös Légierő olyan nagyméretű szállító repülőgépeket fejlesztett ki, amelyek teljes felszerelésű katonákból álló egész egységeket tudtak fedélzetükre venni.

A Vörös Hadseregnek a légideszant-hadviselésben szerzett előnyét azonban durván elpocsékolta Sztálin

1937-1938-as nagy katonai tisztoztatása, amelynek áldozatai leginkább éppen a jövőbe tekintő tisztek közül kerültek ki. A szovjet légideszant-alakulatok fennmaradtak, és a második világháború folyamán indítottak is néhány műveletet, nevezetesen 1943 őszén a Dnyeper mentén, ám sohasem kapták meg azt az önálló, döntő jelentőségű feladatkört, amelyet a légideszant-koncepció hívei méltónak véltek volna. Németországban viszont a Wehrmacht úttörő katonai gondolkodóinak új nemzedéke lelkesen felkarolta a légideszant-hadviselés elvét. Akárcsak Franciaországban, ahol a katonai ejtőernyősképzést a légierő illetékességi körébe tartozó ügynek ítélték, Németországban is a Luftwaffének jutott az igazgatási főhatóság jogköre. 1938-ban Kurt Student tábornokot, az első világháborús veterán harci repülőt nevezték ki az ejtőernyőscsapatok felügyelőjévé, majd nem sokkal később ő kapta meg a 7. Fliegerdivisionnak (7. repülőhadosztály) nevezett első ejtőernyős-hadosztály parancsnokságát. Ez a hadosztály állította ki az 1940-ben Norvégiában és Hollandiában bevetett egységeket. Mire elérkezett 1941, a hadosztály és társalakulatai, amelyek ekkor már Student XI. repülőhadtestét (Fliegerkorps XI) alkották, készen álltak a balkáni német hódítás mélyebb kiterjesztésére a Földközi-tenger vidékén.

Hitler legközelebbi katonai tanácsadói, az OKW hadműveleti tisztjei, amellet voltak, hogy a XI. repülőhadtestet Málta elfoglalásával kell megbízni. Amikor a Führer feltette a kérdést, vajon a Földközi-tenger medencéjében Kréta vagy Málta bír nagyobb stratégiai jelentőséggel, Walter Warlimont tábornok visszaemlékezése szerint „az osztály valamennyi tisztje, akár a hadsereg, akár a haditengerészet vagy a légierő állományába tartozott, egyhangúlag Málta elfoglalására szavazott, ugyanis ez látszott az egyetlen megoldásnak az Észak-Afrikába vezető tengeri útvonal állandó biztosítására”. A vezérkari szakértők főnökei, Keitel és Jodl elfogadták ezt a következtetést; csakhogy amikor április 15-én szembesítették Studentot ezzel az okoskodással, a repülő tábornok kerekedett felül a vitában. Student addigra már arra a meggyőződésre jutott, hogy Máltát a légideszantcsapatokkal végzett lerohanáshoz túl erős helyőrség és védművek őrzik. Ezzel szemben Kréta, „a virsli formájával és az egyetlen főútjával”, ideális célnak látszott az ejtőernyősei számára; mi több, érvelt Student, Krétáról majd elérhetik a német stratégia alakítói által megszerzendőnek ítélt többi földközi-tengeri szigetet - nemcsak Máltát, de Ciprust is -, és ily módon áttörhetetlen kombinált szárazföldi-tengeri pozíciót szerezhetnek az Európa Erőd és Nagy-Britannia mind ingatagabb közel-keleti hídfőállása között.

Göring, aki Student haditervében alkalmat látott az angliai csatában a Királyi Légierővel szemben alulmaradt Luftwaffe hírnevének helyreállítására, lelkesen felkarolta alárendeltje elképzelését, és április 21-én személyesen terjesztette Hitler elé. Mivel Kréta elfoglalása nem szerepelt eredeti tervében, Hitler kezdetben nem pártolta az ejtőernyős-inváziót, de végül hozzájárult, és április 25-én kiadta a 28. Führer-direktívát a *Merkur* fedőnevet kapott krétai hadműveletről. Student, aki a hadművelet előkészítése és végrehajtása alatt mindvégig személyesen biztosította a nehézségek leküzdéséhez szükséges hajtóerőt, azonnal intézkedett a 7. ejtőernyős-hadosztály Görögországba szállításáról brunswicki kiképzőközpontjaiból; arra is rávette az OKH-t, hogy ideiglenesen utalja az ő hadteste alárendeltségébe az egyik, Görögország megszállására szánt hadosztályt, az elit 5. hegyivadászokat, továbbá kölcsönként valamennyit az 5. páncélos-hadosztály azon könnyűharckocsijai közül, amelyek a Barbarossa hadműveletben nem kaptak szerepet. A hegyi-hadosztálynak Student a második, megerősítő támadó hullám szerepét szánta, és az olasz flotta által oltalmazott, helyben rekvirált kisebb hajókon kívánta a szigetre juttatni. A három ejtőernyős- és egy repülőgépen szállított rohamezredből álló légideszant-hadosztálynak nyílt, gyors rohammal kellett lerohannia a szigetet, őket 600 Junkers 52 szállító repülőgépből álló légiflotta juttatta el a célterületre. A Ju 52-esek egy része nyolcvan vitorlázó szállítógépet vontatott, ezek vitték a könnyűpáncélosokat és a 7. hadosztály él-egységét, az 1. légi szállítású rohamezred I. zászlóalját. A levegőből 280 bombázónak, 150 Stukának és 200 vadászgépnek kellett fedeznie és támogatnia a támadó haderőt. Összesen 22 000 katona bevetését tervezték; a teljes hadjárat vezetését Alexander Löhr tábornok 4. légiflottájának törzsére bízták.

Student egyszerű haditervet készített. Három ejtőernyős-ezredét egyenként kívánta alkalmazni a sziget északi partvidékén található azon három város - nyugatról keletre haladva Maleme, Rethimno és Iráklío - elfoglalására, amelyek mellett tábori repülőtér feküdt. Amint ezeket a leszállópályákat sikerül elfoglalni, jöhetnek a nehézfegyverzetet hozó szállítógépek, és a repterek alkotják majd azt a hadműveleti bázist,

amelyre támaszkodva - a sziget teljes, két-százhetvennégy kilométeres hosszában végigfutó egyetlen út mentén - „felgöngyölíthető” a brit védelem. Student Malemét választotta hadművelete *Schwerpunkt-jául* (súlypont-jául), ott az 1. rohamezredet szándékozott harcba vetni, még hozzá úgy, hogy vitorlázó szállítógépeken magán a reptéren ereszkedik le. Bár számított a védők számszerű túlerejére, Student biztosra vette, hogy a meglepetés tényezője, csapatai kiváló minősége és a levegőben a Luftwaffe elsöprő túlereje, amely máris biztosította a légi fölényt, elegendő lesz a védők néhány napi kemény harcban való legyőzéséhez.

Helyesen ítélte meg a helyzetet, amikor úgy vélte, saját katonái minőségi fölényben vannak a brit helyőrséggel szemben. Bernard Freyberg tábornok, a védősereg parancsnoka, igazi tűzevő volt, az első világháború egyik legendás hőse, aki a somme-i csatában a Királyi Haditengerészeti Hadosztály egyik zászlóalját vezetve elnyerte a Victoria-keresztet, miután Gallipolinál már legalább ilyen hősies - és romantikus - haditetteket vitt véghez. Az utóbbi hadszíntéren egyebek között tagja volt a Rupert Brooke költőt Szkürosz szigetén eltemető különítménynek, majd később, magányos felderítő útra vállalkozva, átúsztta a Hellészpont-ost, amint azt a mitológiai Leandrosz, valamint a valóságban Lord Byron tette, száz évvel a vakmerő új-zélandi előtt. Winston Churchill „a Szalamandrának” keresztelte el Freyberget tűzálló képessége elismeréseképpen.

1941 kora nyarán azonban Freyberg nagyon kevés, a sajátjához hasonló állóképességű katonával rendelkezett. Egy dandárnyi békebeli, reguláris brit gyalogságot egyenesen Egyiptomból helyeztek át a sziget helyőrségébe, és ezek a csapatok olyanok voltak, amit a német szakterminológia is *kampfféihig-nek*, azaz harc-képesnek nevezett. A többi mind a görög fiaskóból menekült egységekhez tartozott. A 2. új-zélandi hadosztály két dandárja - amelyekhez az ifjúságát Új-Zélandon eltöltött Freyberget különleges érzelmek fűzték - intakt állapotban volt, ahogy egy ausztrál dandár is. A szigeten tartózkodó 40 000 katona fennmaradó része különféle egységek maradványaiból került ki, jelentős részük kimerült, és harci kedvét veszítette. Ami talán még fontosabb, mindnyájan nélkülöztek egy sor fontos fegyvert és felszerelést. Az új-zélandi Charles Upham (aki majd két Victoria-kereszt birtokosaként fogja befejezni a háborút) ezt írta: „Kréta a koldusok hadjárata volt. Aknavetők talplemez nélkül, Vickers géppuskák a háromlábú állványuk nélkül.” Egy maroknyi tankot és összesen egy ezrednyi tüzérséget is a szigetre szállítottak, de a védők továbbra is hiányt szenvedtek a legtöbb fontos nehézfegyver és felszerelés kategóriában, mindenekelőtt pedig repülőgépekben. Május 1-jén mindössze tizenhét Hurricane és kiöregedett, kétfedélű Gladiator vadászgép állomásozott Krétán, és még ezeket is mind kivonták, mire megérkeztek a németek. Ami a legnagyobb baj, a brit védők nem számíthattak helyi támogatásra. Miután a görög hadsereg 5., krétai kiegészítésű gyaloghadosztályát mozgósították az olaszok elleni háborúra, és a Balkánon hadifogságba került, Krétán görög katona kizárólag kétféle maradt: újonc és öreg tartalékos. Az ő körükben is hat emberre jutott egy puska, puskánként öt tölténnyel!

Az ULTRA SZEREPE

Mindennek ellenére Krétát meg lehetett volna és talán meg is kellett volna tartani, ugyanis anélkül, hogy azt a németek tudták volna, szándékaik idejekorán lelepleződtek a britek előtt, vagyis a légideszant-hadművelet teljes logikája csődöt mondott. Akárcsak a páncélos-hadviselés és a stratégiai bombázás hívei, a katonai ejtőernyőzés üttörői is az általuk az első világháborúban megélt lövészárók -hadviselés reakciójaként dolgozták ki hadászati elméletüket. A lövész-árókrendszer áttöréséhez szükséges erőfeszítés önmagát eláruló jellege volt az a tényező, amely gondolkodásra készítette őket: az emberek és a hadianyag rengeteg munkával járó összevonása, a tüzérségi előkészítés nehézkes és időben széthúzott természete, meg a gyalogság gyötrelmes előre-araszolása a senki földje szögesdrótakadályai és föld védművei között. A légi-bombázásért lelkesülő teoretikusok erre a jelenséghalmazra azzal reagáltak, hogy értelmesebb dolog egyenesen azokra az ipari termelési központokra zúdítani a robbanóanyagot, amelyek az ellenség tüzérségi és géppuskás védelmét táplálják utánpótlással. A páncélos-hadviselés hívei azt állították - és 1939-40-ben be is bizonyították -, hogy a mélységi védelmet olyan fegyver bevetésével lehet a legkönnyebben legyűrni,

amelyen nem fog a védők tűzereje. A katonai ejtőernyősök valami köztes, de még inkább elragadó alternatívát kínáltak: ők a légiert a földi védelem áthidalására kívánták használni oly módon, hogy szállítson agresszív gyalogságot a közvetlenül a front mögött található „puha” pontokra, vagyis az ellenség vezetési törzseinek harcálláspontjaira, a távközlési és közlekedési központokba és a hadtápipintézményekbe. A stratégiai képzelőerő csodálatosan merész ugrása volt ez, sikere azonban azon múlt, hogy az ellenség mindvégig ne észlelje a készülő csapást - ellenkező esetben ugyanis a csapást mérő ejtőernyősökre ugyanaz a sors (ha nem rosszabb) várt, mint a lövész-árokból a tűzérési előkészítés által riasztott ellenség megrohamozására induló hagyományos gyalogságra. A leereszkedés közbeni védtelenségük, majdha azt túléltek - a harcba magukkal vihető felszerelés elkerülhetetlenül csekély mennyisége és a nehézfegyverek majdnem teljes hiánya eleve borzalmas veszteségek elszenvedésére kárhoztatta őket, ha a közeledésükre idejében figyelmeztetett védőkkel kerültek szembe.

Kréta brit védői kaptak ilyen figyelmeztetést. Az Ultra, vagyis a Bletchley Parkban működő Kormányzati Kód és Rejtjel Iskola által az ellenség rejtjelzett rádiótávírátaiból előállított hírszerzési jelentések összessége eddig az időpontig kevés olyan információt szolgáltatott, amit a britek és a németek között folyó szárazföldi harcokban fel lehetett használni. A franciaországi hadjárat végéig Bletchleynek komoly nehézséget okozott a német Enigma rejtjelző gép által használt sifre-”kulcsok” megfejtése, márpedig a Wehrmacht mindenféle vezetési törzsei az Enigmán kódolt, majd dekódolt rádiógramokkal érintkeztek. A nehézségeket részben maga a célba vett eszköz okozta - az Enigma gépet ugyanis úgy tervezték meg, hogy bármely elfogott üzenet megfejtésének megkísérlésekor több millió lehetséges megoldással keserítse meg a hallgatózó életét -, részben pedig azok a gondok, amelyek minden kísérleti vállalkozás természetes velejárói: Bletchley mindenesetre szívósan dolgozott a rejtjel feltörését szolgáló eljárások felhalmozásán, bár egyelőre még nem sikerült rendszerbe szerveznie őket. Volt még egy további probléma: Bletchley sikere főként a német Enigma-gépkezelők kódolás közben elkövetett hibáinak kihasználásától függött. A német hadsereg és haditengerészet Enigmát kezelő híradó katonái azonban, talán mert régen konszolidált híradó szakszolgálatok emberei közül képezték ki őket, roppant kevés hibát követtek el. A legfiatalabb haderőnem, a Luftwaffe volt az, amely hozzájuttatta Bletchley hallgatózóit a lehetőségeik zöméhez; csak hogy amíg a Luftwaffe-kulcs időnkénti „feltörése” valóban sokat segített Nagy-Britannia légvédelmének irányításában, amikor az 1940-1941. téli Blitz bombázásaival kellett szembeszállni, vagy azokat eltéríteni, addig az atlanti csatában és a görögországi és észak-afrikai szárazföldi hadjáratokban lényegesen kevesebb hasznos tanácsot tudott adni.

A krétait azonban a Luftwaffe hadjáratának szánták. Ezért aztán az ejtőernyős-hadművelet titkosságát a kezdet kezdetétől kompromittálta a Bletchley által „Vörösnek” elnevezett rejtjelkulcs sebezhetősége, a britek ugyanis rendszeresen, napi gyakorisággal és „valós időben” - vagyis ugyanolyan gyorsan, ahogyan maguk az üzenetet fogadó német vezetési szervek megfejtették a nekik címzett anyagot - olvasták a Luftwaffe titkos rádióforgalmazását. Például április 26-án, a Hitler Merkur-direktívájának kiadását követő napon, máris két elfogott „Vörös” táviratban találtak utalást Krétára: a 4. légiflotta törzse „a krétai hadművelet” támaszpontjainak kiválasztását említette, míg a neki alárendelt VIII. repülőhadtest térképeket és fényképeket igényelt a szigetről. Ettől kezdve szinte naponta gyűltek a figyelmeztető jelek. Május 6-án az Ultra felfedte, hogy az illetékes német vezetési törzs május 17-re várja az előkészületek befejezését, majd pontosan vázolta a német támadás szakaszait és kijelölt célpontjait. Május 15-én az Ultra észlelte, hogy május 17-ről 19-re halasztották a támadás megindításának napját, majd május 19-én azt közölte, hogy 20. a legújabbban kitűzött kezdő nap, és a német ejtőernyős-parancsnokokat azonnali hatállyal értekezletre hívták, ahol Maleme, Rethimno és Iráklío térképeivel és fotóival felszerelve kell megjelenniük. Mindezt az információt - Athénban működő brit ügynökök jelentéseinek álcázva - „valós időben” közölték rádióan Freyberg tábornokkal, aki így május 20-án reggel pontosan tudta, mikor, hol és milyen erővel fognak földre szállni Student ejtőernyősei és vitorlázógépeken szállított gyalogosai.

Az előre tudás és a megelőzés között azonban mindig ott tátong egy szakadék: a lehetőségeké. Freyberg volt az, akinek ebben a szorult helyzetben a döntést meg kellett hoznia. A támadó haderővel szemben, amelynek alapvető jellemzője a mozgékonyság és a rugalmasság volt, neki olyan védőszereg állt a rendelkezésére.

kezésére, amely szinte egyáltalán nem rendelkezett a mozgékonyaságot biztosító eszközökkel. Egységei a megfelelő helyeken álltak, de ha bármelyiket elűzték bármelyik, sorsdöntő jelentőségű reptérről, nem tudott másikat küldeni a helyébe; a németeket viszont éppen a helyzetnek ugyanez a változása teszi majd képessé az erősítések és a nehézfegyverzet szigetre szállítására, s ennek következtében a britek szinte bizonyosan csak elveszíthették a szigetért vívott csatát.

Maleme repülőterét a 21., 22. és 23. új-zélandi zászlóalj védte. Az új-zélandiakat Rommel, a sivatagi harcokban szerzett tapasztalatai alapján, az általa a második világháborúban látott legkiválóbb katonáknak minősítette: a szívós, rugalmas, magabiztos új-zélandiak ezt maguk is így gondolták, önmagukon kívül mást nemigen tartottak igazi katonának. Amikor május 20-án hajnalban leverték magukról a Luftwaffe előkészítő bombázásának porát, és csőre töltötték fegyvereiket, hogy szembeszálljanak az ejtőernyősök rohamával, amelyről tudták, mindjárt megkezdődik, mégsem sejtették, milyen irgalmatlanul vad csata vár rájuk. W. B. Thomas főhadnagy, a 23. zászlóalj tisztje, „irreális, veszélyesnek csak nagy erőfeszítéssel képzelhető” jelenségnek találta az első német ejtőernyősök látványát:

A kora reggeli krétai ég mélykék háttére előtt, az olajfaágak szürkészöld keretében, apró, rángatózó babáknak látszottak, akiknek a dagadó zöld, sárga, vörös és fehér kabátját valahogy felfújta a szél, ők meg bele-gabalyodtak a mozdulataikat irányító zsinórokba.

Küszködtem, hogy megragadjam a színes fantáziakép mögött rejlő valóságot, hogy rádöbbenjek, ezek a csodás rugdalózó bábuk az éppen csak magunk mögött hagyott görögországi borzalmak megismétlődését jelentik.

Érthető, hogy miért érezte Thomas főhadnagy valószínűtlennek, amit látott. A történelem első megtervezett ejtőernyős-hadműveletének volt a szemtanúja. A németek korábbi harci ugrásai - Norvégiában és Hollandiában - nem voltak nagyarányú vállalkozások, csekély ellenállásba ütköztek, viszont a hagyományos földi erők jelentős támogatását élvezték. A „krétai ugrás” - a *Sprung nach Kreta* - valódi ugrás volt az ismeretlenbe, egy hadügyi forradalom úttörőit olyan haderővel állította szembe, amelyet csak saját, mindenféle támogatást nélkülöző erőfeszítésükkel győzhettek le. Student emberei bizonyos tekintetben a fegyvernem primitív őskorához tartoztak: brit és amerikai bajtársaik, akiknek ekkoriban már megindult a kiképzése, szörnyűlködő hitetlenkedéssel tekintettek a német ejtőernyősök felszerelésére és ugrási eljárásaira, amikor megismerték azokat. A németek nem tudták irányítani földre szállásukat; tizenkettes csoportokban ugrottak a Junkers 52-esekből, ernyőjüket kötött eljárással nyitották, majd egyetlen, a szíjazatukhoz a hátuk közepén csatlakozó hevederen függve ereszkedtek le. A szállítógép légsavarszele és a természetes légáramlatok tényleg „mint a bábokat”, úgy sodorták őket földet érésük helyére, ahol a becsapódás erejét térd- és könyökvédők, sisak és gumitalpú bakancs voltak hivatva csökkenteni. Aki nem sérült meg a földet éréskor - és az ugrási sebesülés nem számított ritkaságnak, sőt -, az ejtőernyővel ledobott tartályokból fegyverkezhetett fel, majd amikor összeálltak az alegységek, indulhatott a támadás. Az 1. rohamezred vitorlázógépen tizenötösével „kényszerleszállított” gyalogságának kellett valamelyes nehézfegyver-támogatást biztosítania.

Student légideszanttal támadó taktikai elmélete két dolgot hagyott figyelmen kívül: a krétai terepet és az új-zélandi kitartást. Maleme környékének elvadult, átszegdelt terepén tömegével sebesültek meg a földet érés pillanatában az ejtőernyősök, és zúzódtak ízzé-porrá a vitorlázó szállítógépek, az új-zélandiak pedig irgalmatlanul elbántak a túlélőkkel. Már a levegőben tűz alá vették az ellenséget: „Láttad, ahogy valamelyik ellazul, egy rándulással megfeszül, azután megint csak lóg, és tudtad, »ezt elintéztük«.” Lelőtték őket a földet érés pillanatában, úgy, hogy másnap a 23. zászlóalj törzsének egyik szemlét tartó tisztje megállapította: „Mindenütt holttestek, minden tíz-tizenkét méteren. Ahogy ment az ember az olajfaligetben, folyton hullákat lépett át.” Hatvan szabadon bocsátott új-zélandi, aki a malemei tábori fogdában töltötte kisebb katonai bűncselekményekért kirótt büntetését, a támadás első órájában 110 németet ölt meg.

A május 20. első óráiban Maleme környékén bevetett német ejtőernyős-zászlóaljak valóban döbbenetes

veszteségeket szenvedtek. Az 1. rohamezred III. zászlóalja egyik századának 126 katonájából 112 esett el; a zászlóalj 600 emberéből aznap 400 maradt holtan a csatatéren. A vitorlázógépeken szállított I. zászlóaljból mindössze százan úszták meg sérülés nélkül a leszállást; a II. zászlóalj sem járt sokkal jobban. A Walter Gericke százados (aki túlélte a világháborút, és egyszer majd a NATO tábornokaként a nyugatnémet Bundeswehr ejtőernyős-hadosztályának lesz a parancsnoka) vezette IV. zászlóalj volt az egyetlen, amelynek sikerült megőriznie személyi állománya zömét. Ez az egység, valamint a másik három maradványai május 20-án egész nap azért küzdöttek, hogy összeszedjék megmaradt erejüket, visszaverjék az őket könyörtelenül támadó új-zélandiakat, és valahogy meginduljanak kitűzött céljuk, Maleme repülőtere felé. Tapodtat sem sikerült előrejutniuk. A 21. új-zélandi zászlóalj övezetében egyes ejtőernyősök Modhion falu utcáin értek földet, ahol „a járás teljes lakossága, közte nők és gyerekek is, rájuk vetette magát, bármilyen, a keze ügyébe kerülő fegyverrel. Használtak a törököktől száz évvel korábban zsákmányolt kovás muskétát éppen úgy, mint baltát, sőt ásót is.” Ők is hozzájárultak az 1. roham-ezred veszteségeihez, amelyek a nap végére két elesett és két sebesült zászlóaljparancsnokot is tartalmaztak, a szintén súlyosan megsebesült ezredparancsnok mellett. Az 1. rohamezred, amely a Wehrmacht elitjének tekintette magát, alkonyatra rengeteget veszített - személyi állományának talán az 50 százalékát is - és semmit sem ért el.

Testvéralakulatai, az 1., a 2. és a 3. ejtőernyősezred, amelyeket Iráklio, Rethimno és Szúda, csupa a sziget északi partján fekvő település ellen vetettek be, május 20-án szintén súlyos veszteségeket szenvedtek. Egy vagy két helyen a légideszant-alakulatok rohama elérte a vágyva vágyott meglepetést: Szúda, Kréta fő kikötője közelében tíz, vitorlázógépen szállított gyalogosnak sikerült egy brit tüzérezred közvetlen közelében földet érnie, és legyilkoltak 180 tüzért, mert azok nem rendelkeztek az önvédelemhez szükséges kézi-fegyverekkel. A legtöbb helyen azonban a németek voltak azok, akiket lemészároltak. A 3. ejtőernyősezred, amely az 1. rohamezredtől közvetlenül keletre, Haniá és Szúda környékén ereszkedett le, vezetés nélkül érkezett; parancsnokuk, Süssmann altábornagy (aki egyben a hadosztály felett is parancsnokolt) életét vesztette, amikor az őt szállító vitorlázógép felszállás közben lezuhant. A 3. ezred I. zászlóalja, amelyet von der Heydte báró, egy nagyon nem tipikus ejtőernyőstiszt vezetett - leplezetlen arisztokratikus utálattal nézte le ugyanis a náciakat, és határozottan intellektuális hajlamú férfiú volt, aki utóbb roppant figyelemreméltó memoárt írt a krétai hadjáratról, és a közgazdaságtan egyetemi tanáraként fejezte be aktív pályafutását -, viszonylagos épségben ért földet. A III. zászlóaljat viszont szinte írmagjáig kiirtották az első napi harcokban, az új-zélandiak szempontjából igencsak megérdemelten, ugyanis ennek a zászlóaljnak a katonái lötték agyon első rohamuk során a rangidős új-zélandi egészségügyi tisztet, számos páciensével együtt. A 3. ejtőernyősezred II. zászlóalja azt a dombot rohamozta meg, amelyet az új-zélandi hadosztály hadtápcsapatai védelmeztek; az egyik német század szolgálatvezetője, Neuhoﬀ törzsőrmester leírta összecsapását ennek a rögtönzött új-zélandi zászlóaljnak az üzemanyag-ellátó századával: „Előrenyomultunk, hogy megrohamozzuk a dombot... nagyjából félútig minden ellenállás nélkül eljutottunk... ahol hirtelen sűrű és nagyon pontos puska- és géppuskatűzbe kerültünk. Az ellenség példás fegyelemmel hagyta, hogy jócskán besétáljunk a hatásos lőtávolságba, mielőtt ránk lőtt. Igen súlyos veszteséget szenvedtünk, és arra kényszerültünk, hogy sok halottunkat hátrahagyva húzódjunk vissza.” Pedig az ellenfelek, amint azt a hivatalos új-zélandi hadtörténet írója megörökítette, „többnyire sofőrök és szerelők voltak, s mint ilyenek, gyalogsági harcban gyengén képzett katonák”.

Student, aki még nem hagyta el az athéni Hotel Grande Bretagne-ban berendezett hátországi főhadiszállását, egész nap nem értesült dédelgetett hadosztályának balsorsáról. A május 20-ról 21-re virradó éjszaka nagyobb részét térkép-asztala mellett várakozva töltötte, amint von der Heydte utóbb felidézte: „várva, csak várva a hírekre, amelyek igazolhatnák, helyesen járt el, amikor egy hónappal korábban javasolta Göringnek a sziget megtámadását. Akkor minden olyan egyszerűnek, megvalósíthatónak és olyan nagyon biztosnak látszott még. A tábornok azt gondolta, minden lehetőséget figyelembe vett - és azután minden a tervvel és a várakozásokkal ellentétesen alakult.” Az igazság az - amint azt I. M. D. Stewart, a Királyi Walesi Ezred 1. zászlóaljának egészségügyi tisztje, a hadjárat veteránja és aggályosan precíz történésze utóbb leírta -, hogy Student „szigetszerzte szétszórt támadásokban tékozolta el légideszant-hadosztályát”:

A hadosztály ifjú emberei ezrével heverték holtan az olajfaligetekben, meg a réti boglárka és az árpa közt.

A vitorlázógépen szállított egységeit, valamint ejtőernyős-zászlóaljai közül négyet... szétverték, tizenöt perc leforgása alatt néhány tucat üzött túlélő maradt csak belőlük. A többi zászlóalj is csak kicsivel kisebb veszteséget szenvedett, és mégsem sikerült egyetlen repülőteret sem elfoglalniuk. [Student] Kezében mindössze a csekély, repülőgépen földre szállított tartalék maradt. Ha másnap [május 21-én] ez a néhány száz katona is kudarcot vall, a hadosztály már kizárólag tengeri úton lesz felmenthető.

Éppen ezért a történelem első nagy ejtőernyős-hadművelete első napjának estéjén nagyon úgy festett, hogy az előny határozottan átkerült a védők oldalára - pedig a védősereg nélkülözötte a hatékony szervezetet és még a szervezetszerű fegyverzete sem volt meg, légi fedezettel és támogató fegyvernemi erőkkal pedig szinte nem is rendelkezett. És mégis, mindannak az agóniának a dacára, amit Student emberei elszenvedtek, és a tábornok összes vezetési hibája ellenére, május 21. az a nap lesz, amelyen Studentnak sikerül visszaszereznie a kezdeményezést, és saját javára fordítani a csata menetét. Vajon hogyan? Freyberg egyik vezérkari tisztjének gyászos megjegyzése szerint a magyarázat „még száz rádió adó-vevő hiányában” rejlett; a védőknek ugyanis nem sikerült felismerniük saját sikerük nagyságát, és Freyberg főhadiszállására sem küldték meg a szükséges jelentéseket, ezért a védősereg vezetési törzse sem adta ki rádión a szükséges parancsokat a sorok újrendezésére és a hadállások módosítására. Winston Churchill másnap délelőtt bejelentette az alsóházban, hogy az ellenség „a lehető legkeményebb és legelszántabb védelemben” fog ütközni. Freybergnek azonban nem állt rendelkezésére az a világos, áttekinthető helyzetismeret a saját csatájáról, aminek birtokában parancsnokként reagálhatott volna az eseményekre. A male-meí refteret - Student *Schwerpunkt-ját* - védő új-zélandi gyalogsággal az 5. dandár törzsén át tartotta a kapcsolatot, viszont a dandárparancsnokság is csak közvetett módon kommunikált saját zászlóaljainak parancsnokaival; L. W. Andrews alezredes, a kulcsfontosságú 22. zászlóalj parancsnoka pedig - tévesen - azt hitte, dandárparancsnoka támogatni tervezi az ő védekezését. Mint bátor férfi - az első világháborúban kiérdemelte a Victoria-keresztet Andrews május 20-án este úgy határozott, hogy miután kudarcot vallott az első ellenlökése, amelyet a Krétán található, mindössze hat nehézharcokosi közül kettőnek a támogatásával hajtott végre, a másnapra tervbe vett összehangolt ellenlökéshez a repülőtér felett uralkodó magaslatokon rendezi újra századait. Sajnos ezzel az átcsoportosítással nem szándékosan, de átengedte a németeknek a sziget védelmének legfontosabb területét, és ezzel megmentette őket az addig elkerülhetetlenül közeledő katasztrófától.

Amíg Andrews téves konklúziót vont le a helyes premiszszákból, Student téves elgondolás alapján helytálló eredményre jutott; semmi alapja sem volt feltételezni, hogy a friss csapatok jobban fognak boldogulni Maleménél, mint azok, amelyek már holtan feküdtek ott. Igazából az örök katonai szabálynak - „Kudarcot sohasem erősíts meg!” - is arra kellett volna intenie, hogy a tartalékát semmiképp se ezen a helyen vesse harcba. Mindennek dacára úgy határozott, igenis oda küldi őket. Május 21-én délután utolsó két ejtőernyősszázada az új-zélandi hadosztály maori zászlóalja védőkörletének kellős közepére kezdett leereszkedni, ahol halomra gyilkolták - az egyik új-zélandi tiszt ezt írta az esetről: „Tudom, nem sportszerű, de mit csináljunk?” Ugyanakkor Student légi szállítású tartaléka, az 5. hegyihadosztály 100. hegyivadászezrede, megkezdte leginkább sorozatos kényszerleszállásra emlékeztető földet érési kísérletét azon a Maleme melletti leszállópályán, ahonnan Andrews előző este vont ki addig ott védekező 22. zászlóalját. Az egyik hárommotoros szállítógépen utazó haditudósító így írta le a kialakuló helyzetet: „A jobb szárnyon végighasít egy géppuskasorozat. A pilóta fogát csikorgatja. Kerül, amibe kerül, le *kell* szállnia. Hirtelen felénk ugrik az alattunk elterülő szőlő. A földhöz csapódunk. Azután az egyik szárny a homokba fúródik, és félig megperdíti balra a gépet. Emberek, ládák, zsákok, lőszer, repül minden előre... elveszítjük az uralmat saját tesztünk felett. Végül csak megállunk valahogy, a gép félig az orrán.”

Ezen a hajmeresztő módon csaknem negyven Junkers 52-esnek sikerült leszállnia a malemei repülőtéren, a 100. hegyivadászezred II. zászlóaljának 650 katonájával. Ezek a hegyivadások, akárcsak Student ejtőernyősei, szintén valamiféle elitnek tartották magukat - és joggal. Amíg az új-zélandiak az új veszedelem fogadásával küszködtek, a hegyivadások máris szétrajzoltak, megszilárdítani a Maleme refterén foglalt német hadállást, hogy másnap onnan kiindulva kiterjesszék hídfőjüket.

A hegyicsapatok erősítésének egy része ezalatt hajón közeledett Kréta felé. Szomorú vég várt rájuk, de a

Királyi Haditengerészet azon hajóira is, amelyek a tenger fenekére küldték a hegyivadászokat szállító bárkákat. Az alexandriai hajóraj könnyedén legyőzte az olasz kísérőhajókat, és szétlőtte a 100. hegyivadász-ezred többi részével Kréta felé pöfögő görög part menti motoros vitorlásokat és más, szedett-vedett úszó alkalmasságokat. Legalább 300 német katona fulladt vízbe, ám május 22-én a Luftwaffe sokkal súlyosabb csapást mért a brit hadihajókra és személyzetükre. A *Warspite* csatahajót megrongálták, a *Gloucester* és a *Fiji* cirkálót elsüllyesztették, a *Kashmir* és a *Kelly* rombolóval együtt - utóbbin az az ifjú tiszt parancsnokolt, akiből majd Earl Mountbatten of Burma lesz a háború végére. És ezzel még nem is ért véget a Királyi Haditengerészet veszteségsorozata; június 2-ig odaveszett még a *Juno* és a *Calcutta* cirkáló, valamint az *Imperial* és a *Greyhound* romboló is, megsérült a *Valiant* csatahajó, a *Formidable* repülőgép-hordozó, a *Perth*, az *Orion*, az *Ajax* és a *Naiad* cirkáló, továbbá a *Kelvin*, a *Napier* és a *Hereward* romboló. Amikor összeszámolták a veszteségeket, a Krétáért vívott csata, bár a brit lakosság moráljára gyakorolt hatása kevésbé volt sokkoló, mint amilyen majd a *Prince of Wales* és a *Repulse* elvesztése lesz, mégis az egész második világháború legdrágábban megvívott brit haditengerészeti összecsapásának bizonyult.

STUDENT FELÜLKEREKEDIK

Kinn a parton ezalatt visszafordíthatatlanul a németek javára kezdett alakulni a küzdelem. Május 22-én kora hajnalban kudarcba fullt az új-zélandiak ellentámadása a malemei reptér visszafoglalására; Student, brutális vakmerőséggel, egész nap szakadatlanul küldte a repülőtérré a Junkers 52 szállítógépeket. Amelyik összetört leszálláskor - és ez nagyon sokkal megtörtént -, azt félrelökték a pályáról, és jöhetett a következő. A Luftwaffe mindvégig elsöprő erővel tevékenykedett a sziget felett, lőtt és bombázott mindent, ami mozgott. Aznap délután Churchill a következőt közölte az alsóházzal: „A mi oldalunk nem rendelkezik légierővel... a másik oldálnak alig van vagy egyáltalán nincs tankja. Visszavonulási lehetősége egyik félnek sincs.” Az igazság az volt, hogy a briteknek nem volt annyi és olyan harckocsija, ami már számított volna, és nem voltak szállító járművek sem, a németek viszont gyors ütemben növelték friss, első rangú katonáik számát, akikkel manővereket hajthattak végre a védők állásai ellen.

Freyberg ekkor úgy döntött, visszavonul keletre, hogy rendezze erőit az ellentámadáshoz. Ez az átcsoportosítás azonban nem egyetlen egységet érintett, hanem legjobb csapataiból, az új-zélandiakból és a reguláris brit zászlóaljakból igyekezett súlyt képezni. A visszavétel további stratégiai jelentőségű területet engedett át Maleme körül az ejtőernyősöknek és a hegyivadászoknak, akiknek állandóan nőtt a száma. Május 24-én kiverték őket Galatasz faluból, azután mégis sikerült elfoglalniuk, majd megint kivetette őket a településről az az új-zélandi ellenlökés, amelyet Freyberg a döntő ellencsapásának szánt; az új-zélandiak azonban nem tudták elverekedni magukat Maleméig, ahová addigra a németek bezsúfolták szinte a teljes hegyihadosztályt. Amikor aztán a németek mentek át támadásba, irgalmatlanul hajtani kezdték maguk előtt a briteket kelet felé, akik egyik védőállást a másik után adták fel.

Május 26-án Freyberg jelentette a közel-keleti brit főparancsnoknak, Wavell tábornoknak, hogy Kréta el-este már csak idő kérdése. Wavell másnap a kiürítés mellett döntött, még mielőtt a Luftwaffe légi uralma azt is lehetetlenné tenné. Iráklio helyőrségét, amellyel szemben az ejtőernyősöknek tapodtat sem sikerült előrejutniuk, május 28-án éjszaka hajózták be. Rethimno védőit, akik szintén visszavertek minden támadást, a haditengerészet nem tudta elérni, s ezért hátra kellett hagyni őket. Május 28. és 31. között a brit főerő elhagyta Malemétől keletre elfoglalt állásait, és hosszú, keserves gyalogmenetben nekivágott a hegyeknek dél felé, a hegylánc túlsó oldalán, Kréta déli partján található aprócska kikötőbe, Szfákiába. Megszégyenítő végkifejlet volt ez a tudatlanság sötétjében vívott csata lezárásaként. A katonáknak az a kisebbsége, amely a harcokat megvívta, minden tőle telhetőt megtett, hogy megőrizzen valamiféle katonás rendet, de azok, akik szétvert egységek tagjaként hagyták el Görögországot, most már a szervezettség nyomát sem mutatták. „Sohasem fogom elfelejteni a vonuló tömegek szétesettségét, a vezetés szinte teljes hiányát, amit akkor láttam, amikor lassan átverekedünk magunkat a vánszorgók végtelen áradatán” - írta Freyberg. Amikor a tábornok és megtört serege többi embere elérte Szfákiát, a parti sziklák fedezékében rejtőzve várták be, hogy a sötétség leple alatt értük jöjjön a haditengerészet. A brit flotta súlyos árat fizetett ezért az

evakuációért, de június 1-re sikerült kimentenie 18 000 katonát; további 12 000 a szigeten szorult, rájuk hadifogság várt, csaknem 2000 pedig elesett a harcokban.

Ezek a számok igazolták - ha valakinek még statisztikai bizonyíték is kellett -, hogy Kréta igazi katasztrófa volt. A krétai csata megvívása két feltöltött hadosztálynyi új-zélandi, ausztrál és brit katona elvesztésével járt, akikre égetően szükség lett volna a Rommel expedíciós hadtestével vívott, éppen felforrósodó szivatagi háborúban. Még egy - szükségtelen - megaláztatással egészítette ki a Hitler által a Brit Birodalomra mért megszegyenítő csapások amúgy sem rövid listáját, hiszen mind a Führer, mind ellenségei pontosan tudták, mennyire hajszálon múltott, hogy nem a német ejtőernyősök szenvedtek megsemmisítő vereséget. Ha Malemét nem hagyják védtelenül a csata második napján, ha Freyberg két nappal korábban indítja meg ellentámadását, az ejtőernyősöket még a hídfőállásaikban megsemmisíthették volna, akkor pedig a sziget megmenekül, és Hitler hódítássorozata a nemzetközi közvélemény felajzott figyelmének előterében szenved el első egyértelmű kudarcát. Nem így történt. A német hadigépezet volt az, amelyet megint diadal-maskodni látott a világ, még hozzá ismét egy forradalmi újítás alkalmazása révén, Nagy-Britannia hagyományos stratégiai érdekszférájának a kellős közepén, és egyik alapvető tengeren túli hatalomérvényesítő eszközével, a Földközi-tengeri flottával szemben.

Másrészt, és nemcsak utólag visszatekintve, Kréta igencsak kétes értékű győzelemnek látszik. Student jegyezte: „Hitler roppantmód elégedetlen volt az egész üggyel.” Július 20-án a következőt közölte ejtőernyős tábornokával: „Kréta bebizonyította, hogy lejárt az ejtőernyős katona ideje. Az ejtőernyős-fegyvernem sikere a meglepetéstől függ - a meglepetés tényezője pedig nem áll többé rendelkezésünkre.” Amíg véget nem ért, Hitler megtiltotta a német propagandagépezetnek a hadművelet nyilvános bejelentését, most pedig határozottan letette a garast a jövőbeli hasonló vállalkozásokkal szemben. Krétán 4000 német katona halt meg, többségük a 7. ejtőernyős-hadosztályból; az 1. rohamezred személyi állományának majdnem a fele elesett. Gericke, aki május 23-án járt a rohamezred III. zászlóaljának földet érési zónájában, döbbenet láttá az alakulat balsorsának bizonyítékait „Rémületes látvány tárult a szemünk elé. ... Az [olajfák] ágairól halott ejtőernyősök lógtak, még mindig teljes felszerelésben, lassan himbálta őket az enyhe szellő - halottak mindenütt. Akinek sikerült kivergődnie ejtőernyője hevedereiből, azt pár lépéssel arrébb lötték le, majd életét a krétai önkéntesek vágószerszámai oltották ki.

Ezekből a hullákból tisztán kiolvasható volt, mi is történt a krétai csata első néhány percében.” Nemcsak az egyes katonák, hanem a légideszantcsapatok teljes szervezeti struktúrája katasztrófális károkat szenvedett; a 600 szállító repülőgépből 220 elpusztult, ami az ezen az áron megszerzett előnyhöz képest aránytalanul nagy anyagi veszteség. Kréta elfoglalása nem volt igazán elkerülhetetlenül fontos a német stratégia érvényesítéséhez, és utóbb sem vált azzá; ezzel szemben az OKW által javasolt Málta elleni vállalkozás, amennyiben sikerül, bármekkora veszteséget megért volna. Kréta megszállása ráadásul elkeseredett partizánháborúba sodorta a németeket, amelyet olyan módon viseltek, ami egyrészt beszennyezte hadseregük hírnevét, másrészt máig nem csillapodó gyűlöletet keltett ellenük a sziget lakosságában.

A britek és az amerikaiak, akik ekkoriban nagy erőbedobással dolgoztak saját ejtőernyős-hadosztályaik felállításán, a Hitlerétől eltérő tanulságot vontak le a krétai harcokból; szerintük nem a légideszant-hadviselés alapelvei, hanem alkalmazásuk konkrét formája bizonyult helytelennek. Szicíliában, Normandiában és Hollandiában végrehajtott nagyarányú légideszant-hadműveleteikben eltekintettek Student módszerétől, vagyis nem közvetlenül az ellenség állásaira dobták le az ejtőernyősöket, hanem valamivel távolabb szálltak földre, és erőik összpontosítása után támadták meg azokat. Szicíliában és Normandiában csak a tengerről indított hatalmas partraszállási művelettel összehangoltan kockáztatták meg a légideszantcsapatok tömeges alkalmazását, amivel megosztották az ellenfél erejét, és megakadályozták, hogy összefogott ellen-csapást mérjen a két különösen sebezhető eszközzel, ejtőernyővel és vitorlázó szállítógéppel érkező alakulatokra. Szicíliában és Normandiában ez a gondos, többszörös biztosítás a győzelemmel igazolta önmagát. Hollandiában, 1944 szeptemberében, amikor felhagytak az óvatossággal, és kirukkoltak a maguk krétai stílusú vállalkozásával, Montgomery ejtőernyőseire még annál is teljesebb katasztrófa várt, mint amelyet a Studentéi szenvedtek el. Általános értelemben tehát, ha a részletek szintjén nem is, Hitler helyesen értékel-

te a Merkur hadműveletet: aki ejtőernyővel indul a háborúba, az alapjában véve a Halállal ül le hazárdjátékot játszani, és a kockákat úgy ólmozták meg, hogy az életét selyemre és hevederre bízó katonának nem sok esélye marad a nyertes dobásra. Van persze némi remény arra is, hogy a szerencse és a helyzet helyes értékelése együttesen a végveszély tátongó szakadékán kívül segíti földre őt és bajtársait, megengedi, hogy összegyűljenek, és szabályos harcrendbe rendeződött légideszant-alakulatként szálljanak harcba; a valószínűség törvénye azonban mást diktál. A második világháború négy nagy ejtőernyős-vállalkozása közül kettő - a szicíliai és a normandiai - sikerrel került el a legvalószínűbb végkifejletet, kettő viszont - Kréta és Arnhem - egyáltalán nem. Az önálló ejtőernyős-csapatnem 1945 utáni folyamatos hanyatlása és létszámcsökkenése ennek a kedvezőtlen összefüggésnek a felismerését tükrözi.

9. Barbarossa

Még azalatt is, amíg sorra hallgatta Krétán elért pirruszi győzelmének részlethíreit, Hitler gondolatai egészen máshol jártak. Nagyon távoli ügyek kötötték le. A csata tetőpontján két, egymással semmilyen összefüggésben nem álló esemény foglalkoztatta, jobban, mint bármi más: *Bismarck* nevű „csodacsatahajójának” a hajó pusztulásával végződő, sikertelen kitörése az Atlanti-óceán északi vizeire, valamint helyettesének, Rudolf Hessnek a május 10-i repülőgépes szökése Nagy-Britanniába egy olyan békeajánlattal, amelyre nem kapott felhatalmazást. Amikor a *Bismarck*-ot május 27-én a tenger fenekére küldte a brit Honi Flotta, azt propagandagépezete még beállíthatta valamiféle hőskölteményként; Hess eszement kezdeményezése azonban - amely a britek számára legalább annyira megfejthetetlen rejtély volt, mint amennyire Hess náci bajtársai sem találtak rá magyarázatot - hetekig, sőt hónapokig fogja még dühíteni Hitlert. Goebbelszel „hallucinációk” eredményeként táltatta az eseményt, de azt, hogy Hess átszökött az ellenséghez, Hitler személyes csapásként élte meg. Hess nem egyszerűen egy volt a „régí harcosok” közül, ő az az ember volt, akinek az 1923-as müncheni puccs kudarc után a landsbergi börtönben tollba mondta a *Mein Kampf*-ot; ráadásul egykor a List-ezredben is együtt szolgáltak, tehát az „ifjú németek” azon első világháborús exkluzív bajtársi körébe tartozott, amelyben Hitler magányos és zűrzavaros ifjúsága egyetlen valóban kielégítő emberi kapcsolatrendszerét tapasztalta meg.

Hess szökése valószínűleg felidézte Hitler emlékezetében a List-ezrednek az „ypres-i gyermekgyilkosság” (*Kindermord bei Ypern*) alkalmával tanúsított önfeláldozását, s minden bizonnyal úgy érezte, ez a példa helyezi a megfelelő perspektívába a 7. ejtőernyős-hadosztály és az 1. rohamezred pusztulását. Maga Hitler egy olyan 1914-es vérfürdő túlélője volt, amely még annál is alaposabban megritkította a részt vevő egységek katonáit, mint az 1941. májusi katasztrófa az ejtőernyősöket. Lengyelországban, Norvégiában, a Benelux államokban, Franciaországban és a Balkánon a Wehrmacht egyetlen másik hadosztálya sem szenvedett a Student elitjéét megközelítő veszteséget. Csakhogy az ilyen arányú emberveszteségek nem csak az első világháborúban számítottak mindennaposnak; a Wehrmachtnak a háború kezdete óta elért létszámnövekedése mellett is eltörpültek. A vérontás szokásos XX. századi színvonalához képest a háború addig eltelt huszonegy hónapja alatt a német fegyveres erők jelentéktelen számú embert veszítettek; Skandináviában 3600 főt, Franciaországban, Belgiumban és Hollandiában összesen 45 000 főt; Jugoszláviában 151 főt; Görögországban és Krétán együtt kevesebb, mint 5000-et. Másrészt a német hadsereg személyi állománya az 1939. szeptemberi 3 750 000 főről 5 000 000-ra nőtt; a Luftwaffe a légvédelmi tüzér-, valamint az ejtőernyőscsapatokat is beleértve 1 700 000 katonát számlált, a haditengerészet pedig 400 000 főt. A náci párt saját hadserege, a Waffen-SS, 50 000-ről 150 000-re emelte létszámát. A legdöbbenetesebben a hadsereg ereje nőtt meg. Az 1939-es háborús mozgósításkor a *Feldheer* (a harctérre elvonuló tábori hadseregek összessége) 106 hadosztályt számlált, amiből tíz volt páncélos és hat motorizált („gépkocsizó”); 1941 júniusára, a Barbarossa előestéjére ez a hadrend 180 gyalogos-, 12 motorizált és 20 páncélos hadosztályra nőtt. A páncélosseregtestek számát oly módon duplázták meg, hogy felére csökkentették bennük a harckocsik mennyiségét. A német szárazföldi haderő, az azt támogató légiflottákkal együtt, nem egyszerűen nagyobb, hanem minden tekintetben - fegyverzetében, a rendelkezésére álló tartalékok méretében és mindenekelőtt hadviselési jártasságában - erősebb is volt, mint 1939-ben. Hitler 1935-1939 közötti újra-fegyverkezési programja pusztán külpolitikai kalandjai katonai nyomatakának megteremtésére szolgált;

amikor már háborúba bocsátkozott, annak hatása az egész német társadalmat átjárta. Immár egyenruhát viselt minden négy német férfiből egy, és a többségük közvetlenül átélte a győzelem élményét; lába taposta meghódított ország földjét, és saját szemével látta, amint az 1918-as győztes államok katonáit hadifogságba hajtják. A vörös-fehér-fekete horogkeresztes lobogót kitűzték a „Meuse-től a Memelig, a Balti-tengertől az Adigéig”, amint azt a német nemzeti himnusz megjövendölte, s a német katonák immár készen álltak, hogy még mélyebbre vigyék a Hitler által sajátjának kiszemelt hódítási zóna belsejébe: Sztálin Oroszországába.

A balkáni hadjárat, amelyet a történészek sokszor úgy ábrázolnak, mint valami kényszeredetten fogadott eltérést a Szovjetunió megtámadásának réges-rég kidolgozott tervétől, valami olyan tényezőt, amely bénító erővel zökken tette ki Hitler maga választotta menetrendjét e nagy vállalkozás végrehajtására, valójában semmi ilyesmi nem volt. Még annál is lényegesen gyorsabban zárták le, mint amit Hitler hivatásos katonai tanácsadói prognosztizáltak, ugyanakkor a Barbarossa kezdő napjának kiválasztása mindig is az időjárási viszonyok és az objektív katonai tényezők alakulásától függött, nem pedig az előre nem látott események bekövetkeztének sorrendjétől. A német hadsereg a vártnál nagyobb nehézségekkel szembesült, amikor a Barbarossára kijelölt seregtesteket igyekezett elhelyezni lengyel területen; az abban az évben későn érkező tavaszi olvadás miatt pedig a jóslott dátumnál tovább tartott az áradás Kelet-Európa folyóin, s mindez együtt oda vezetett, hogy a Barbarossa hadművelet semmiképp sem indulhatott meg sokkal június harmadik hete előtt, bármi is volt Hitler szándéka.

A Barbarossához fűzött várakozásokat német részről mindazonáltal a túlzott optimizmus határozta meg. Brauchitsch 1941 áprilisában ezt vetette papírra: „Hatalmas határ menti ütközetek várhatók; időtartam legfeljebb négy hét, de további fejleményként azután már csak jelentéktelen ellenállással kell számolnunk.” Hitler ennél is határozottabban fogalmazott. A Dél Hadseregcsoportot vezénylő Rundstedtnek kijelentette: „Csak az ajtót kell berúgni, és az egész korhadts szerkezet recsegeve összedől.” Hitler prognózisát részben az ideológia határozta meg; életre-halálra elkötelezte magát egy olyan Szovjet-Oroszország-kép mellett, amelyben a köznép a bolsevik zsarnok letiport, eláttatiasodott teremtményeiből áll, 200 millió Calibant látott meghunyászkodva lapulni az abszolút hatalomtól megrontott Prospero tekintetének súlya alatt. Ez a tükörkép nem nélkülözött némi iróniát. Hitlernek a szovjet kommunizmus üres középpontjáról alkotott hiedelme azonban nem kizárólag előítéletekből épült fel, megvolt benne a valóság nem egy eleme is. Az óriási Vörös Hadsereg 1939-ben szálnalmas teljesítményt nyújtott az aprócska Finnország ellenében; arra a megalázó kudarcra pedig főként az szolgált magyarázattal, hogy Sztálin 1937-1938-ban valósággal kiirtotta a fegyveres erők felsőbb parancsnoki karát - teljesebb mértékben, mint bármely, mégoly véres háború.

A párt és a titkosrendőrség (NKVD) soraiban végzett, politikai elsőségét biztosító tisztogatás kiterjesztéseként Sztálin azokban az években vád alá helyeztette, bíróság elé állíttatta, árulásért elítéltette és kivégeztette a Vörös Hadsereg magasabb rangú tisztjeinek több mint a felét. Elsőnek mindjárt Tuhacsevszkijjel végzett, addigi vezérkari főnökével, aki annak az egykori cári tisztekből álló csoportnak volt jelképes vezéralakja, amely meggyőzően fordított köpönyeget az 1918-1920-as polgárháborúban, és amely utóbb azt a szakszerű vezetést szolgáltatotta a hadseregnek, amelyre a háború utáni újjászerveződés korszakában az olyan nyomasztóan rászorult. Tuhacsevszkij szilárd bizonyítékát adta az új Oroszország iránti elkötelezettségének. Ő volt az a hadvezér, aki 1920-ban a Varsó elleni offenzívát vezette, majd 1921-ben leverte a kronstadti lázadást. Később úttörő munkát végzett a Vörös Hadsereg harcokszízi-fegyvernemének megrementéséért, valamint azoknak a hatalmas erejű gépesített hadtesteknek a megszervezéséért, amelyek 1935-re a kortárs katonai haladás első vonalába emelték a Vörös Hadsereget. Talán éppen ezért a radikálisan újító stratégiai gondolkodásmódért szemelték ki a katonai tisztogatás első áldozatául, és lőtték agyon, hét másik tábornokkal együtt, 1937. június 11-én.

A katonai vezetők főbelövetése ezután rohamléptekkel folyt tovább. 1938 őszére a Vörös Hadsereg öt marsalljából három, tizenöt hadseregarancsnokából tizenhárom, 195 hadosztályparancsnokából 110, 406 dandárparancsnokából pedig 186 halt erőszakos halált. A adminisztratív és katonapolitikai beosztásokban szolgáló vezetők körében még kiterjedtebb volt a vérengzés: mind a tizenegy hadügyi népbiztoshelyettest

főbe lőtték, a Katonai Tanács nyolcvan tagjából hetvenötöt, valamennyi katonai kerületparancsnokot és szinte az összes katonai kerület politikai szolgálatának vezetőjét - ezek voltak azok a pártmegbízottak, azaz komisszárok, akiknek gondoskodniuk kellett arról, hogy a katonák ne hozzanak olyan döntést és ne vállaljanak olyan kötelezettséget, amely esetleg kiváltja a párt rosszállását.

A TISZTOGATÁS HATÁSAI

Sztálin vérszomjának alakulásában nehéz volt bármiféle rendszert felfedezni. A tisztogatás kétségtelenül tömegével irtotta ki azokat az egykori cári tiszteket, akik 1917 után a bolsevikok oldalára álltak; ám ugyanakkor nem kímélte Jegorov vezérkari főnököt sem, aki makulátlan proletárszármazással rendelkezett, s akinek a helyére viszont az a Saposnyikov került, aki az egykori Cári Nagyvezérkari Akadémián szerezte képesítését. Az sem igaz, hogy a parancsnokok még a komisszároknál is többet szenvedtek, a „politikai tiszteket” ugyanis még nagyobb számban végezték ki, mint a „katonákat”. Ha Sztálin gyilkossági mögött egyáltalán kimutatható valamiféle indíték, az mintha a polgárháború alatti személyes ellentétek és szövetségek félig már feledésbe merült szövevényében lenne fellelhető. Eppen úgy, ahogy a párt sorai-ban végzett tisztogatás főáldozatai azok közül kerültek ki, akik Lenin halála után elleneztek vagy leg-alábbis nem támogatták Sztálin hatalmának kiterjesztését, a katonai tisztogatás áldozatául is elsődlegesen azok estek, akiket Trockij hadvezetésével azonosítottak még abban az időben, amikor a Vörös Hadsereg a fehérekkel küzdött. A Trockij-ellenes katonai frakció legfőbb központjául az Sz. M. Bugyonnij és K. J. Vorosilov vezette 1. lovashadsereg szolgált, amely 1918-1919-ben, amikor Sztálin volt ott a politikai komisszár, Dél-Oroszországban csökönyös rebellisként követte saját stratégiáját a fehérekkel szemben, majd 1920-ban látványos kudarcot vallott Tuhacsevszkij halva született varsói offenzívájának támogatásában. Az 1. lovashadsereg aberráns elemként vett részt Trockij - és Tuhacsevszkij - fehérek elleni háborújában; csakhogy ez volt a katonai eszköze Sztálin korai harcának Trockij ellen, s ezért a lovashadseregbeli „rég elvtársai” Sztálin felemelkedése alatt és után mindvégig kitüntetett kegyben álltak a szovjet diktátornál. Az a négy férfi, aki a tisztogatás nyomán, annak következményeként jutott magas beosztásba a szovjet katonai hierarchián belül, vagyis Bugyonnij, Sz. K. Tyimosenko, L. Z. Mehlisz és G. I. Kulik, mind az 1. lovashadsereg tisztje és a dél-oroszországi hadjárat veterán parancsnoka volt. Vorosilov, aki 1937 előttől töltötte be a hadügyi népbiztosi posztot, de akinek a hatalma jelentősen megnőtt Tuhacsevszkij bukásával, szintén az 1. lovashadseregből jött.

Előrehaladásuk a ranglétrán nem vált javukra az orosz fegyveres erőknek. Bugyonnijnak gyönyörű bajusza volt, katonai gondolkodásra képes feje viszont nem. Mehlisz, a főkomisszár, John Erickson professzor szavaival élve, „kolosszális hozzá nem értését a tisztikar iránti vad gyűlöletével ötvözte”. Tyimosenko leg-alább értette a dolgát, de inkább volt politikai, mint katonai vezető. Kulik, a fegyverkezési főnök, haditechnikai reakciós volt, aki ellenezte a katonák felszerelését sorozatlövő fegyverekkel azon az alapon, hogy úgysem tudják kezelni őket, és leállította a páncéltörő és légvédelmi ágyúk gyártását. Mind közül a leghitványabb Vorosilov volt; 1934-ben, nyilvánvalóan semmi másért, csak azért, mert Tuhacsevszkij támogatta az önálló páncélosfegyvernem megszervezését, nem átalított a következő érveléssel előrukkolni: „Szinte axiómaértékű tény, hogy az olyan hatalmas erejű seregtest, mint egy harcoksihadtest, nagyon túl-hajtott elképzelés, s éppen ezért nekünk semmi dolgunk sem lehet vele.” Jóformán Tuhacsevszkij eltávolításának a másnapján feloszlattott minden, dandárnál nagyobb harcoksi-kötéléket.

A finn háború a világ elé tárta Vorosilov - és a többi 1. lovashadseregbeli veterán - maradi ostobaságát. A finnek, akikkel szemben az orosz csapatok kétszázszoros túlerőben voltak, olyan megalázó vereségek sorát mérték a Vörös Hadseregére, hogy az már azonnali reformokért kiáltott. Vorosilovot 1940. május 8-án Sztálin felfelé buktatta a miniszterelnök-helyettes és a Honvédelmi Bizottság elnökének viszonylag ártalmatlan pozíciójába, és honvédelmi népbiztosként Tyimosenkót állította a helyére. Habár a finnek elleni hadműveleteket nem éppen mesteri hadvezéri teljesítményt nyújtva vezette, Tyimosenko legalább azt fel-fogta, hogy a Vörös Hadseregnek sürgős újjászervezésre van szüksége. Az ő tekintélyére támaszkodva lépések történtek Tuhacsevszkij páncélos-magasabbegységeinek újbóli felállítására, úgy, hogy két harcko-

csi- és egy gépkocsizó lövészadosztály alkotott egy-egy gépesített hadtestet; megkezdték Oroszország új katonai államhatárán, amely Kelet-Lengyelország bekebelezése után vagy 360 kilométerrel nyugatabbra húzódott, mint a régi, az erősített védelmi rendszer kiépítését; a politikai tiszteket a parancsnoklás rendszerén belül tanácsadói szerepkörre fokozták le, és olyan hivatásos katonákat állítottak előtérbe, akik már bizonyítottak magas parancsnoki tisztségekben. Az első G. K. Zsukov volt, aki 1939-ben Oroszország és Japán hadüzenet nélküli háborújában a vitatott mongol határon megnyerte a Halhin Gol-i csatát. P. L. Romanenko altábornagy, egyik kortársa, leírta, hogyan tartott előadást 1940 decemberében a Kremlben, egy magas szintű parancsnoki értekezleten Zsukov.

Romanenko szerint Zsukov nem értette meg igazán azt a dinamizmust, amellyel a német páncélosseregek működtek, sem szervezetük nagyvonalúságát, sem együttműködésük szorosságát az őket támogató Luftwaffe-repülőszázadokkal. „A felszerelés viszonylag alacsony szintű elterjedtségére” számított - röviden, a régi vágású csatatérre, amelyen a gyalogság dominál, a harckocsik mindössze fűszerezik valamelest annak tömegét, nem pedig arra a tömör páncélos-összpontosításra, amely - ahogy Franciaországban is tette - úgy veri szét maga előtt a gyalogosalakulatokat, mint cséphadaró a kévét a szérűskertben. Ennek ellenére Zsukov kifejezetten modern gondolkodású katona volt.

Az - akár vörös, akár cári - orosz hadsereg harci potenciáljához sohasem fért kétség. Az orosz katona a múltban mindig is merész, szívós és hazájáért minden áldozatra kész harcosnak bizonyult, bárki is volt az aktuális ellenség - török, osztrák, francia, brit vagy éppen német -, aki összemérte vele az erejét. Tüzéreként mindhalálig kitartottak lövegeik mellett - és az orosz tüzérség mindenkor kiváló minőségű löveganyaggal rendelkezett. Gyalogosgént rendíthetetlenül álltak, amikor védekeztek, és agresszíven törtek előre, amikor támadtak. Ha az orosz seregek időről időre vereséget szenvedtek, azt sohasem a katonáik gyenge minősége okozta, hanem a hadvezéreik vezetési hiányosságai és hibái. A történelem túlságosan is sok, dilettáns vezetőekkel megvert orosz hadsereget látott például a krími háborúban, Mandzsúriában a japánok ellenében, de a legrosszabbul az első világháború orosz katonái jártak. A forradalom elsöpörte a Rennenkampff és Szamszonov-féle generálisokat, akiknek 1914-ben Kelet-Poroszországban sikerült fölényes túlerőben lévő hadseregeket vereségre vezetniük a lényegesen csekélyebb létszámú németekkel szemben. A polgárháború alatt, meg az után, fiatal, dinamikus katonai vezetőket állítottak a helyükre, akik az ellenséggel megküzdve sajátították el a győzelem mesterségét. A kérdés immár az volt, hogy azok, akik túléltek közülük a nagy tisztogatást - az ilyenek pedig a körülmények alakulása folytán leginkább az alacsony rangú csapattisztek tömegén belül a konformizmusra hajlamosak köréből kerültek ki -, megőriztek-e annyit az önbizalmukból, hogy képesek határozottan és energikusan vezetni a csatamezőn.

Az 1940 júniusában (a hadtörténet által ismert legnagyobb tömeges előléptetéssel) vezérőrnaggyá egyszerre kinevezett 479 tiszt kilátásai nem ígértek teljesen reménytelennek. A nagy tisztogatás egyik mellékterméke a Vörös Hadsereg fegyelmi szabályzatának szigorítása volt, az orosz újoncot előljáróival szemben immár a porosznál is poroszosabb feltétlen engedelmességre dresszírozták. Paradox módon a komisszárok háttérbe szorítása volt a másik; ezek a politikai megbízottak, akiket a forradalom eredetileg azért ültetett a hadsereg nyakára, hogy megakadályozzák a korábban a cárt szolgáló tisztek árulását, 1934-ig vétőjoggal rendelkeztek a katonai szakmai döntések felett. Ezt a jogukat a tisztogatások idején visszaállították, ám a finnországi hadjárat szégyenletes blamáza után megint eltörölték. Az új hadosztályparancsnokok „politikai helyetteseinek” hatáskörét a katonák politikai nevelésére és a tisztikar ortodox párthűségének fenntartására korlátozták. Ez az intézkedés lényegesen enyhítette a hivatásos katonák aggodalmait. A felszerelés minőségének javulása szintén bátorítólag hathatott. Kuliknak minden, a Vörös Hadsereg modernizációjának gáncsolására irányuló buzgólkodása dacára kiváló minőségű új felszerelés és fegyverek érkeztek akkoriban a csapatokhoz. Sztálin iparosítási programjának egyik hatása a korszerű páncélosok fejlesztésének bátorításában nyilvánult meg, s ehhez egyenesen a harckocsitechnika amerikai úttörőjétől, Walter Christietől vásároltak terveket. Az ő forradalmian új meghajtási és futóműrendszereinek felhasználásával alakították ki azt a típussort, amelynek végtermékeként elkészült az egész második világháború legjobb univerzális tankjának bizonyuló T-34. A szovjet ipar használható katonai rádió-készülékeket gyártott, sőt egy rádiólokátor (radar) prototípusával is kirukkolt; míg a repülőgépgyárak évi 5000 gépes termelésükkel szorgos-

kodtak annak a gépállománynak a felhalmozásán, amely 1941-re a legnagyobb számúvá vált a világon.

A tisztogatások időszaka alatt Sztálin önkényesen, áldozatait vaktában kiválasztva terrorizálta az eredeti gondolkodású tudósokat és ipari szakembereket, amivel sokat tett annak megakadályozására, hogy a szovjet fegyveres erőket sikerüljön a hadviselés korszerű, fejlett eszközévé alakítani; ráadásul még olyankor is, amikor nem üldözte közvetlenül az újtókat, gyakran legalábbis kétértelmű szavakkal „támogatta” őket. Így például a Kremlben 1940 decemberében tartott fontos tanácskozáson saját kreatúráját, Kulikot tette nevetségessé - a traktor helyett a faekéhez ragaszkodó paraszthoz hasonlította -, amiért az kiállt a nagy létszámú, gyalog és lóvontatású járművekkel felvonuló hadosztályok újbóli felállítása mellett; ugyanakkor hozzájárult a gépjárműszállítási szolgálat megszüntetéséhez, és roppant szűk marokkal mérte a teherautókat a hadseregnek (így aztán, amikor eljött az igazság pillanata, csak Detroit autói para tudott segíteni a Vörös Hadseregnek a Lend-Lease keretében). Sztálin azonban nem kizárólag rossz irányba befolyásolta a szovjet fegyveres erők fejlődését. Amint a tisztogatásokban kielégítette kicsinyes bosszúját, utána már hajlandó volt elfogadni a reformok szükségességét - különösen, miután a Finnországgal vívott téli háborúban olyan katasztrofális teljesítményt nyújtott a Vörös Hadsereg -, a Tyimosenko-féle szakemberek józan tanácsait. Felismerte a Japánnal vívott mongóliai hadjáratban ismertté vált katonai vezetőknek, például Zsukovnak és Rokosszovszkijnak, és a finn háború hőseinek, például Kirponosznak a tehetségét, és más ígéretes, a szakmában már elfogadott fiatalabb főtiszteket is előléptetett, például Konyevet, Vatulint, Jerjomenkót, Szokolovszkijt és Csujkovot. Mindenekelőtt pedig fenntartotta a Vörös Hadsereg növekedését. Személyesen Sztálin, de az orosz nép is komoly büszkeséget érzett, ha arra gondolt, hogy a Vörös Hadsereg a világ legnagyobb szárazföldi hadereje, pusztán nagyságából pedig azt olvasták ki magabiztosan, hogy képes sikerrel megoldani Oroszország önvédelmét, sőt határain túl is érvényesíteni tudja befolyását. Mire érkezett 1941 tavasza, a mozgósított háborús hadrendben már 230-240 „lövész”-hadosztály szerepelt (ebből nagyjából 110 állt nyugaton) - ezek 14 000 fő létszámú magasabbegységek voltak, amelyek hadtápszolgálatuk főként lóvontatású járműveket alkalmazott -, továbbá 50 teljesen felszerelt harckocsi- és 25 gépesített hadosztály. A szovjet harckocsipark 24 000 páncélost számlált, bár igen vegyes minőségi összetételben, és évi 2000 darabos gyártásra támaszkodhatott, amin belül folyamatosan nőtt a T-34-esek aránya; 1941 végére a harckocsigyártás tervben kitűzött előirányzata 20 000 és 25 000 között állt, ugyanakkor Németországnak soha, egyetlen háborús évben sem sikerült 18 000-nél több páncélost előállítania. A Vörös Légierő, amelyet 1941-ben már évi 10 000 gépes gyártási kapacitással támogatott az ipar, 1940-ben legkevesebb 10 000 repülőgéppel rendelkezett; bár egyelőre nem tudott megfelelő minőségű ellenfeleket szembeállítani a Luftwaffe legsikerültebb típusaival, és a hadseregnek tökéletesen alárendelve működött, mégiscsak a világ legnagyobb légi haderőneme volt.

Durván materiális síkon tehát Sztálin, a hadúr legalábbis egyenlő alapon állt Hitlerrel, ha nem volt éppen némi fölényben. Stratégaként azonban még nem nőtt fel méltó ellenfelévé. Amikor Hitler úgy határozott, 1939-ben kiprovokálja a háborút, utóbb katasztrofálisnak bizonyuló döntést hozott; a háború „levezenylésében” azonban az indítékoknak pontosan ugyanazt a cinikus felmérését és a gyengeségeknek ugyanazt a könyörtelen kihasználását alkalmazta, amivel 1936 és 1939 között oly látványos diplomáciai sikereket ért el. A könyörtelenség és a cinizmus Sztálinból sem hiányzott; a motívumok megítélésében és a valós körülmények értékelésében azonban ítélőképességét beárnyékolta valamiféle durva és túlságosan ravaszkodó egoizmus. Ellenfeleinek a sajátjához hasonló brutális és mohó, számító gondolkodásmódot tulajdonított. Ezért aztán, mivel oly nagy elégedettséggel töltötte el azon területek nagysága, amelyeket 1939 óta a Szovjetunióhoz csatolt, minden jel szerint úgy okoskodott, hogy a németek elsődleges célja háború esetén ezeknek a területeknek az elvétele lesz az ő birodalmától. Az biztos, hogy megszerzett birtokai megtartását tűzte maga elé legfőbb célként. Ennek következtében 1941 tavaszán a szovjet katonai erőfeszítések igen jelentős részét az új államhatár megerősítésére fordították, hogy pótolják az 1939 óta eltelt két év területi gyarapodásával az ország belsejében maradt határvédelmet. Ugyanakkor a Vörös Hadsereg alakulatait úgy vonultatták fel, hogy a határvidék minden négyzetkilométerét, a határ minden ki- és beszögellését védjék, s ezzel megszegték a „mélységben való védekezés” meg az ellencsapás mérésére visszafogott tartalékok hagyományos katonai törvényét. Az 1939-es határ erőrendszerét éppenséggel leszerelték, hogy a fegyver-

zetet átszállítsák az új erődökbe; ugyanakkor a páncélosseregtesteket, amelyeket támogatásul odaállíthatak volna az éppen megerősítés alatt álló zónák mögé, elaprózva szétszórták az öt nyugati katonai körzet területén, és nem összpontosították sem ellencsapásra, sem a hadművelleti mélységben végrehajtandó záró hadműveletre.

Sztálin felelőtlenségéhez, amellyel saját erőit azok lehetőségeit eltékozolva vonultatta fel, legalább ekkora ostobaság társult abban, ahogyan a fenyegető veszélyről kapott figyelmeztetéseket bagatellizálta vagy figyelmen kívül hagyta. Bármennyire hideg fejjel viselkedett is a Hitlerrel fenntartott kapcsolataiban, ahhoz szinte mániákusan ragaszkodott, hogy a diktátortársa agresszív szándékairól kapott értesítéseket „provokációnak” minősítse. 1941 áprilisa után tömegével érkeztek az ilyen tartalmú jelentések saját nagyköveteitől és katonai attaséitól, a Szovjetunió orosz és nem orosz ügynökeitől, a Németországgal már hadban álló idegen kormányoktól, különösen Nagy-Britanniától, sőt még a semlegesektől - köztük az Egyesült Államoktól - is. A német szándékokról mindennél ékeesebben tanúskodott a német légi felderítés, amely szisztematikusan végigfényképezte a szovjet területeket - a feladatot ugyanaz a Theodor Rowehl vezette egység végezte el, amelyik 1939-ben Nagy-Britannia fölé is berepült -, valamint az orosz egyenruhába bújtatott német felderítő járőrök rendszeres behatolása a határvidékre. Ezeket az első kézből nyert információkat már áprilistól kiegészítették Richard Sorgénak, a Komintern Tokióban működő kémjének jelentései. Sorge magának a német követnek a diplomáciai jelentései alapján informálta Moszkvát (ugyanis segédkezett a megírásukban), és közölte, hogy befejeződött a háború előkészítése. Április 3-án Winston Churchill, akinek a forrásául az Ultra hirszerzési anyaga szolgált (amit természetesen nem árult el az oroszoknak), megüzente Sztálinnak, hogy amint Jugoszlávia csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, a németek rövid úton Lengyelország déli részére dobták át a már Dél-kelet-Európában felvonultatott páncélosalakulatokat. Különös kötelességmulasztás következteben Stafford Cripps, az elkötelezetten szovjetbarát moszkvai brit követ csak április 19-én adta tovább a figyelmeztetést, Sztálinnak azonban már hetekkel korábban legalább ilyen jó nyugati hírszerzői jelentések álltak rendelkezésére a német szándékokról. Március elején Sumner Welles amerikai külügyminiszter-helyettes ismertette a washingtoni szovjet követtel annak a hivatalos államközi jegyzéknek a lényegét, amelynek szövege így hangzott: „Az Egyesült Államok kormánya, midőn a világhelyzet alakulásának felmérésére vállalkozott, olyan általa autentikusnak ítélt információ birtokába jutott, amely világosan utal arra, hogy Németországnak szándékában áll megtámadni a Szovjetuniót.” Ennek a jelentős súlyú figyelmeztetésnek a pontatlanságát egész tavasszal folyamatosan kiigazította két, Svájcban működő forrás, Alexander Foote Komintern-ügynök, valamint a rejtélyes, de szavahihetőségét gyorsan bizonyító „Lucy” kémhálózat. „Lucy”, akinek a személyazonossága mindvégig homályban maradt - talán annak a száműzetésbe szorult cseh titkosszolgálatnak egyik embere lehetett, amelynél hatékonyabb egyetlen kormányt sem szolgált a háború alatt, de Bletchley egy kihelyezett részlege is szóba került -, június közepén rádión megtáviratozta Moszkvának a német hadművelési célok jegyzékét, a Wehrmacht Barbarossa hadműveletre kialakított hadrendjét, sőt még a támadás legutolsó kitérőt dátumát, június 22-ét is. Nagyjából ugyanekkor (június 13-án) a brit külügyminiszter közölte a londoni szovjet követtel, hogy rohanvást nő a nagyon közeli jövőben várható német támadásra utaló bizonyítékok tömege, és felajánlotta katonai misszió Moszkvába küldését.

SZTÁLIN ÁBRÁNDJAI

Sztálinnak tehát ekkor már bőséges bizonyítékok álltak rendelkezésére, amelyek mind azt mutatták, hogy német (meg román és finn) katonák milliói állnak támadásra készen Oroszország nyugati határán. Mégis, mindezt figyelmen kívül hagyva, makacsul kapaszkodott abba a hitébe és reményébe, hogy a tények minden kedvezőtlen értelmezése csakis a nyugati hatalmak ártó szándékának gyümölcse lehet. Úgy tűnik, Cripps olyan mértékben csalódott és összezavarodott Sztálin önmagát félrevezető ábrándozása láttán, hogy ismételten azt jelentette Londennek, Oroszország a jelek szerint kész engedni a várható német ultimátumnak. Sztálin csalódott hangulatban volt, amióta négy hónappal korábban kudarcot vallott a Bulgária, Jugoszlávia és Törökország ellen indított orosz diplomáciai offenzíva. Ugyanakkor alaposan ráijesztett Hess kalandos repülése Nagy-Britanniába, amelyet csakis Hitler különbéke kötésére tett kísérleteként volt

hajlandó értelmezni, hogy azután megtámadhassa Oroszországot. Sztálin ezért visszatért ahhoz az 1939 augusztusában kialakított korábbi politikájához, amelynek lényege Németország engedményekkel való kordában tartása volt, s 1941 kora nyarán mindenekelőtt a béke megőrzésére törekedett Hitlerrel, még hozzá a Molotov-Ribbentrop-paktum gazdasági feltételeinek aggályosan pontos betartása révén. A kvótákat szigorúan teljesítve egész júniusban vonatrakományszámra áramlott a határon át az olaj, a gabona és a fémáru; ami végül a legutolsó szállítmánynak bizonyult, az június 22-én a kora hajnali órákban gördült át német területre.

A megbékítésnek ebben a légkörében a Vörös Hadsereg parancsnokai, akik nem juthattak megbízható hírszerzési információhoz (a „megbízható” hírszerzési jelentés Sztálin feje tetejére állított világában automatikusan „megbízhatatlannak” ítéltetett, amint arra John Erickson professzor rávilágít), és rettegve gondoltak arra, hogy valamivel esetleg kivívják gyáva legfőbb haduruk haragját, semmiféle előzetes óvintézkedést nem tehettek. M. P. Kirponosz, a kijevei katonai körzet parancsnoka, aki a Barbarossát megelőző hetekben Sztálin tábornokai közül a leginkább mutatkozott önálló gondolkodásúnak (és aki szeptemberben abban a nagy kijevei katlancsatában halt meg, amely Sztálin vakságának legkeservesebb következménye volt), június elején szétbontakoztatta egyes alakulatait a határ mentén. A helyi NKVD-”szervek” „provokáció” vádjával feljelentették Berijánál, Sztálin titkosrendőrsége főnökénél, és a tábornok parancsai visszavonására kényszerült. Június közepén, amikor ismét megkísérelte csapataival elfoglaltatni kijelölt védőállásaikat, „illetékes helyről” szüksézáúan közölték vele: „Nem lesz háború!” Ezt a kinyilatkoztatást nemcsak Kirponosz személyes fogyasztására szánták. Június 14-én, nyolc nappal a Barbarossa hadművelet megindulása előtt, a szovjet hivatalos napilap lehozta a kormány nyilatkozatát, amely szerint „minden állapot nélkülöznek azok a hírsztelesek, hogy Németországnak szándékában áll megszegni a Molotov-Ribbentrop-egyezményt. Azt kell feltételeznünk, hogy a balkáni hadműveleteiket befejező német csapatoknak a napokban történt átcsoportosítására Németország keleti és északi részeire egészen más okokból került sor, amelyeknek semmi közük a szovjet-német kapcsolatokhoz.” Június 14-én „Németország keleti és északi részein”, amin Lengyelország és Csehszlovákia 1938-ban és 1939-ben annektált, illetve elfoglalt területei értendőek, 180 hadosz-tályba szervezett, kevés híján 4 millió német katona állt, 3350 harcokcsival, 7200 tüzérségi löveggel és 2000 repülőgép támogatásával, harcra készen. A tervek szerint tizennégy román hadosztálynak kellett csatlakoznia hozzájuk, s ezt még hamarosan kiegészítette a finn és a magyar hadsereg, a szlovák bábállam kontingense, egy spanyol önkéntes hadosztály (a „Kék Hadosztály”) és több olasz hadosztály is. Azok az elsővonalbeli csapatokat vezénylő orosz parancsnokok, akik érzékelték ennek a hatalmas támadó haderőnek a gyülekezését, és fentről kértek parancsot, tanácsot vagy legalább megnyugtató szavakat, Kilchnek, a minszki szovjet csoportosítás (a város a Wehrmacht elsőleges célpontjai közé számított) tüzérfőnökének keserű visszaemlékezése szerint, „mindig ugyanazt a választ kapták. »Ne pánikoljon! Nyugalom! A Főnök mindent tud!«,

A valóságban Sztálint éppen úgy meglepte a Barbarossa megindítása, mint bármelyik alárendeltjét, és még akkor sem volt hajlandó szembenézni a tényekkel, amikor a német támadó egységeket már előrevonták a megindulási körleteikbe. Amikor június 21-én, szombaton este a honvédelmi népbiztos, Tyimosenko és a vezérkar főnöke, Zsukov megérkezett a Kremlbe azzal a hírral, hogy a németek megszakították az Oroszországba vezető telefonvonalakat, továbbá egy átszökött német katona azzal az újsággal állított be, hogy másnap hajnali négykor kezdődik az offenzíva, Sztálin azt válaszolta, korai lenne még kiadni az általános figyelmeztetést. A szovjet diktátor azon merengett: „Talán még rendezhető békés úton a kérdés. ... A határ menti körzetekben állomásozó csapataink semmiféle provokációnak sem engedhetnek, a komplikációk elkerülése végett.” Zsukovot nem hatotta meg ez az érvelés, letette Sztálin elé az előzetes óvintézkedéseket elrendelő direktíva szövegtervezetét, amit Sztálin - néhány kisebb változtatással - végül aláírt.

A direktíva azonban nem rendelt el általános mozgósítást, sőt a határ mentén álló csapatokat sem ébresztette rá teljesen, micsoda veszély leselkedik rájuk. Egyébként is túl későn kapták kézhez. A leningrádi, bal-ti, nyugati, kijevei és odesszai katonai körzetek alakulatai még éppen csak megkezdték állásaik elfoglalását, és máris nyakukba zúdult a német támadás. A repülőtereket és az erődített körleteket tömeges légitámadások érték, és gigászi tüzérségi előkészítés zúdult rájuk. E tűzfal mögött pedig rohamra indult a keleten ál-

lomásozó német szárazföldi haderő, az *Ostheer*.

Mindhárom nagy csoportosítását - az Észak (parancsnok: Leeb), a Közép (parancsnok: Bock) és a Dél (parancsnok: Rundstedt) hadseregcsoportot - az európai Oroszország belsejébe vezető egy-egy nagy történelmi hagyományú inváziós útvonalon vetették harcba, vagyis a leningrádi, a moszkvai és a kijevi irányban. Az első a Balti-tenger partvidékén haladt, olyan területen, amelynek elnémetesítésén ötszáz éve ügködtek, kezdetben a teuton lovagok és a Hanza-városok kereskedői; számos olyan család származott erről a vidékről, amelynek férfi tagjai a porosz, majd a német tisztikar jelentős hányadát adták, amióta csak Poroszország hadsereggel rendelkezett. Manstein és Guderian, Hitler legnagyobb keleti győzelmeinek kivívói, mindketten itteni földbirtokosok leszánnazottai voltak; az a Stauffenberg, akinek 1944. július 20-án nagyon, de nagyon kevés híján sikerült megölnie Hitlert, olyan nőt vett feleségül, aki a Nyeman-parti Kovnóban született. A második támadási irány Napóleon 1812-es útvonalát követte, Minszk és Szmolenszk ősi, korábban lengyel városán át. A harmadik határát a Kárpátok hegylánca jelölte ki, az északi és a középső irányban tevékenykedő seregektől pedig a Pripjaty hatalmas kiterjedésű, édesvízi mocsárvidéke választotta el, „a Wehrmacht-lyuk”, ahogy a német hadsereg tolvajnyelve elnevezte, ugyanis ezen a tíz és fél ezer négyzetkilométeren lehetetlen volt nagyobb csapattesteket mozgó hadműveletet végrehajtani. Ez a harmadik, déli támadási irány Ukrajna feketeföld-övezetébe vezetett, Oroszország éléskamrájába, továbbá a Donyec, a Volga és a Kaukázus régiójában található legnagyobb bánya-, valamint iparvidékei és olajmezői előterébe.

A Pripjaty-mocsarakon kívül egyik irányban sem állt természetes akadály a németek és kiszemelt hadműveleti célpontjaik között. Való igaz, Oroszország hatalmas folyói közül több is keresztezi őket - különösen a Dvina és a Dnyeper érdemel közülük említést -, a folyók azonban, amint azt az előző évben a franciák a maguk sokkal könnyebben védhető országában megtanulni kényszerültek, vajmi kevésbé akadályozták az agresszíven vezetett hadseregeket, és még annál is kevésbé, ha ezek a hadseregek gépesítettek és jelentős légierő támogatását élvezik. A sztyepp-vidék hatalmas térségeiben az orosz folyók nem többek, mint egyszerű zavaró tényezők a páncélosok előretörésére ideálisan alkalmas tájon. Sokkal komolyabb segítséget nyújthatott a védő félnek az út- és vasúthálózat ritkasága, valamint a tavaszi és őszi áradások és belvizek, amelyek menetrendszerű gyakorisággal változtatták folyékony sárrá Oroszország földútjait. A németek azonban előre megfontoltan a forró, száraz nyarat választották támadásuk évszakául, az oroszok pedig, azaz, hogy békehadseregük zömét bezsúfolták a Sztálin-vonalnak nevezett, csekély mélységű, befejezetlen erődrendszer mögötti keskeny határ menti sávba, nagyrészt megszabadították a Wehrmachtot attól a kényszerből, hogy az úthálózatra támaszkodva kelljen gyorsan teret nyernie a hadműveleti mélységben. A legcsekélyebb mélységű betörés elegendőnek bizonyult az orosz „frontok” (ahogy a Vörös Hadsereg hadseregcsoportjait nevezték) páncélosadosztályokkal végrehajtott átkarolására; ezután pedig csaknem kényekedve szerint örökhette fel a bekerített erőket a német páncélosok nyomában menetelő gyalogság.

A Közép Hadseregcsoport kapta a legerősebb páncélos-csoportosítást és a legnagyobb bekerítési feladatot. Két páncéloscsoportja, a Hoth vezette 3. és a Guderian vezette 2. a Belorussziában állomásozó orosz hadseregek lehető legnagyobb részének körülzárására, majd harccal vagy kiéheztetéssel való megsemmisítésére kapott parancsot, utána pedig a Dvina és a Dnyeper felső folyásánál található „föld-hidat” kellett gyors előretöréssel birtokba venniük, amelyen a Minszk-Szmolenszk országút halad tovább Moszkva felé. A Közép Hadseregcsoport támadását a 2. légiflotta repülőgépei készítették elő, amelyek június 22-én délelőtt 528 orosz gépet pusztítottak el a földön, és 210-et a levegőben; a nap végére a támadás teljes arcvonalán a Vörös Légierő 1200 gépet veszített, elsővonalbeli állománya negyedét.

Hoth és Guderian páncélosai egyszerre törték át a Sztálin-vonalat. Breszt-Litovszkot, a megerősített határvárost, amelyben huszonhárom évvel korábban a németek a békefeltételeket diktálták, az első napon elszigetelték; V. Sz. Popov, a 28. lövészhadtest parancsnoka, úgy írta le az erődöt, mint amit „szó szerint teljes egészében beborít a szakadatlan tüzérségi és aknavetőtűz”. A helyőrség életben maradt töredékei még további egy hétig védték a romokat, ám áldozatuknak nem volt jelentősége. Mire Breszt-Litovszk citadellája elesett, a német támadóékek már régen megkerülték, és messze mögötte jártak keleten.

A Közép Hadseregcsoporthoz parancsnokát, Bockot azonban megtévesztette Breszt-Litovszk helyőrségének szívós kitartása, és azt hitte, a szomszédos arcvonalszakaszok orosz védőinek visszavonulását fedezi a Dnyeper-Nyugati-Dvina „földhíd” felé. Június 24-én, ebből a feltételezésből kiindulva, olyan értelmű javaslatot terjesztett az OKH elé, amely szerint páncéloscsoportjainak el kellene tekinteniük az első harapófogó Minszk körülre - vagyis a megindulási körleteiktől 320 kilométerre - tervezett összezárásától, és érdemes lenne azonnal Szmolenszk felé törniük. Halder, aki még nem szokott hozzá a szovjet katonáknak a hadjárat ezen -szinte teljesen vezetés nélküli - szakaszában tanúsított, a fejetlen csírkére emlékeztető magatartásához, komolyan tartott attól, hogy Hoth 3. páncéloscsoportja túl mélyen nyomul majd be az ellenség mögöttes területére, ahol el fogják vágni, s ezért elutasította Bock javaslatát. Hoth ezek után június 24-én befelé kanyarította támadását. Amint megindította a manővert, Guderian 2. páncéloscsoportja a szárnyán érezni kezdte a Hoth által délre szorított orosz alakulatok nyomását. Ezek a kötelékek láthatóan a Pripjaty-mocsarakban igyekeztek menedéket keresni, ahol, Halder megítélése szerint, „visszamaradó hadsereggé” rendezhették magukat, és fenyegethették a német páncélosok által meghódított terület konszolidálására felvonuló második hullám hagyományos gyaloghadosztályait. Helyzetértékelésének megfelelően Halder megparancsolta a német 4. és 9. hadseregnek, hogy gyalogosseregeiket a lehető leggyorsabban előrevonva semmisítse meg ezeket a Hoth és Guderian mindjobban összezáruló harapófogószárai közé szorult menekülő alakulatokat.

Így aztán június 25-re a Közép Hadseregcsoporthoz nem kevesebb, mint három katlancsatát vívott egyszerre: egyet, a legkisebbet, Breszt-Litovszknál; egyet a bialysztoki kiszögellésnél, a legértelmetlenebbül védekezettnél a határ azon kanyarjai közül, amelyekben maga Sztálin ejtette kelepcébe saját seregeit; egyet pedig Volkoviszki térségében. Június 29-re, amikor a Közép Hadseregcsoporthoz beérkező gyalogsága felszabadította a páncéloscsoportokat a további előrenyomulásra, Minszk körül már folyt is a negyedik katlancsata - amely újabb tizenöt szovjet hadosztályt fenyegetett megsemmisüléssel.

Ráadásul mindezeket a csatákat a második világháborúban addig sehol sem tapasztalt brutalitással és könyörtelenséggel vívták, sőt Európa talán a kereszténység és az iszlám hitű Ottomán Birodalom XVI. századi háborúi óta nem látott ilyen kegyetlen hadakozást. A különbség nemcsak abban nyilvánult meg, hogy rengeteg bekerített orosz harcolt olyan kétségbeesés születte kitartással, mint a franciák közül csak a rendíthetetlenül elszánt maroknyi kisebbsége, de a németek is olyan kegyelmet nem ismerő vad elszárással támadták őket, amivel addig norvég, belga, görög, sőt jugoszláv katonának sem kellett szembesülnie. A hadjárat alaphangját Hitler adta meg. Az 1941. március 30-án hozzájuk intézett beszédében figyelmeztette tábornokait:

Az Oroszország elleni háború olyan jellegű lesz, amelyet nem lehet a lovagiasság szabályai szerint viselni; ez az ideológiák és a faji különbségek küzdelme lesz, amelyet példa nélkül álló, kegyelmet nem ismerő és engesztelhetetlen keménységgel kell megvívni. Minden tisztnek meg kell szabadulnia az idejétmúlt ideológiáktól. Tudom, az önök szemében a hadviselés ezen eszközei és módszerei elképzelhetetlenek... mégis ragaszkodom parancsaim ellentmondás nélküli végrehajtásához. A komisszárok a nemzetiszocializmussal homlokegyenest ellenkező eszmeiség hordozói. Éppen ezért a komisszárokat likvidálni fogjuk. A nemzetközi jogot megsértő német katonák... megbocsátásban fognak részesülni. Oroszország nem írta alá a hágai konvenciót, éppen ezért nem illetik meg az egyezmény által garantált jogok.

A Szovjetunió 1940. augusztus 20-án kifejezte ugyan csatlakozási szándékát a hágai konvencióhoz - amely 1907 óta szabályozta a hadifoglyok és a nem hadviselő státusú személyek jogállását háború idején - , ám lépése meglehetősen bizonytalan, inkább tapogatózó jellegű volt: éppen ezért katonáit 1941. június 22. után nem oltalmazta a hágai egyezmény egyetlen pontja sem, amelyek az aláíró hatalmak katonáit kímélték a méltatlan, életüket veszélyeztető bánásmódtól. Ennek következtében nem kizárólag a komisszárokat részesítették „különleges elbánásban”; amint Omar Bartov professzor kimutatta, az 1941-es Wehrmacht tagjai, akik közül nagyon sokan már a náci rezsim alatt érték felnőtt korba, olyan antibolsevista ideológiai neveltetést kaptak, ami már a hadjárat legelejétől a foglyok önkényes legyilkolására sarkallta őket. A német XLVIII. páncélos hadtest parancsnoka például mindössze három nappal a hadjárat megkez-

dése után saját katonái „helyretételére” kényszerült, mondván, „többször sor került mind hadifoglyok, mind civilek esztelen agyonlövésére. Az orosz katonát, akit egyenruhát viselve ejtünk foglyul, miután hősi harcban szállt szembe velünk, megilleti a tisztességes bánásmód”. Öt nappal később a tábornok ismét kénytelen volt körlevelet intézni hadteste alakulataihoz: „További foglyok és [orosz] katonaszökevények felelőtlen, értelmetlen, bűnös módon elkövetett csoportos agyonlövését figyelték meg. Az ilyesmi gyilkosság.” A parancsnoki szigor azonban nem hozott eredményt. A Barbarossa hadművelet első percétől olyan általánossá vált a kegyetlen bánásmód az elfogott oroszokkal, hogy 1942 legelején egy másik német sereget, a 12. gyaloghadosztály törzse figyelmeztette katonáit, a Vörös Hadsereg közkatona „jobban fél a fogságba eséstől, mint a csatatéren valószínűleg rá váró haláltól. ... Az elmúlt év novembere óta... mindössze maroknyi dezertőr szökött át hozzánk, az ütközetekben pedig mindenkor heves ellenállást fejtenek ki, és alig néhány foglyot sikerült ejtenünk.” Nincsen ebben semmi meglepő; bármely hadsereg berkeiben mindig villámgyorsan híre megy, hogyan bánik az ellenség a hadifoglyokkal. A katonák olyan súlyú hírnek tekintik ezt, amivel csak egyetlen másik veheti fel a versenyt: a sebesültek túlélési arányaé a saját hadseregük kórházaiban. Van azonban egy lényeges különbség: a sebesültek életben maradásának csekély valószínűsége elveszi a katonák kedvét a kemény harc vállalásától, a fogságba esés gondolata viszont éppen az ellenkező hatást váltja ki. A második világháború folyamán a Wehrmacht 5 700 000 szovjet katonát ejtett foglyul, akik közül 3 300 000 meghalt a fogságban, döntő többségük a keleti hadjárat első évében. Mindenekelőtt annak estek tömegével áldozatául, hogy a Wehrmacht nem tette meg a megfelelő intézkedéseket ekkora embertömeg élelmezésére, elszállásolására és szállítására. A *Grossdeutschland* hadosztály 1943. áprilisi belső használatú dokumentuma tömören, de velősen így foglalta össze a foglyokkal szemben tanúsított bánásmód végeredményét: „Jelentősen erősítette az ellenség ellenállását, mert a Vörös Hadsereg minden katonája retteg a német hadifogságtól.”

A foglyok szisztematikus halálra gyöttrése azonban olyan titok volt, amelyet 1941 júniusában és júliusában még csak a németek ismertek. Orosz ellenfeleik ugyan szívósan és leleményesen harcoltak a védelemben, viszont alig tettek kísérletet a harcolva kitörésre a bekerítésből, részben mert parancsnokaik féltek bármiféle visszavonulás elrendelésének következményeitől - jól beidegzett rettegésüket Sztálintól hamarosan visszaigazolta a kötelességmulasztók rövid úton való kivégzésének bevezetése -, részben pedig mert alig állt rendelkezésükre közlekedési eszköz a meneküléshez. A gyalogosan menetelő német hadosztályok is alig tudták tartani a lépést a páncélosokkal, mihelyt azok nekieredtek az ellenség mélységében; a Barbarossa hadművelet eleinte úgy zajlott, hogy a páncéloshadosztályok napi nyolcvan kilométert törtek előre, csak ritkán álltak meg - leküzdeni egy lényeges ellenállási gócot, vagy utánpótlást vételezni -, míg a gyaloghadosztályok ezenközben napi harminckét kilométert vagy annyit sem megtéve loholtak a nyomukban és nyelték a sztyepp porát. A 12. gyaloghadosztály például 900 kilométert menetelt június 22. és július 28. között, vagyis napi átlagban 24 kilométert, mindvégig kánikulában, a tűző nap alatt, minden baka hátán 23 kilogrammnyi felszereléssel, lőszerrel és ellátmánnyal. Ez a maraton nagyban meghaladta a von Kluck katonái által 1914 augusztusában Párizs felé megtett erőltetett menetet. Úgy tűnik, a kimerült *Landser-ban* (a német bakában) a lábát felsértő, vállát nyers hússá gyúró, gyöttrő masírozás közben az tartotta a lelket, hogy valahol előtte a páncélosok éppen megnyerik a csatát. A Vörös Hadsereg bekerített katonáinak semmijük sem maradt, ami így hajthatta volna őket. Olyan tábornokok parancsnoksága alatt harcoltak, akiket megbénított a rettegés Sztálin kegyének elvesztésétől és az NKVD kivégzőosztagaitól. A közkatónáknak így reményük sem maradt az ésszerű kiútra, vagyis életben maradni, hogy később majd egy másik csatában harcolhassanak tovább. Rendszerint meghúzták magukat azon a területen, ahol a német páncélosok bekerítették őket, és apatikusan várták a véget, aminek elkerülhetetlenül be kellett következnie, mihelyt utolsó töltényeiket is kilőtték.

Július 9-re a minszki katlanban bekerített szovjet csapatok megadták magukat a Közép Hadseregcsoportnak, a hadseregcsoport két páncéloscsoportja pedig - amelyeket addigra egy átszervezéssel a dinamikus (és erős náci elkötelezettségű) Günther von Kluge tábornok vezette 4. páncéloshadsereg parancsnoksága alá helyeztek - addigra már messze Minszken túl járt, és a negyedik, Szmolenszk környéki katlan körülzárásán dolgozott. Ebben a katlanban, amelynek területe Vityebszk, Mogiljov és Szmolenszk városa mellett

a Dnyeper-Nyugati-Dvina „földhidat” is magában foglalta, július 17-re legalább huszonöt orosz hadosztály szorult benn. Eddig ez volt a legnagyobb létszámú orosz csoportosítás, amit a németeknek sikerült körülzárniuk. Mivel a Közép Hadseregcsoporthoz tartozó gyalogosseregtestek a Minszk-Szmolenszk irányban ekkoriban akár 320 kilométerrel is a páncélosok mögött lemaradva tevékenykedtek, Bock, aki a lehető legrövidebb idő alatt akarta „megtisztítani” arcvonalszakaszát, ezen a ponton nagy értékű páncélos- és gépesített hadosztályait (az utóbbiak hamarosan elnyerték a „páncél-gránátos” jelzést) kényszerült alkalmazni a felőrlő harcra. Éppen ezért július 17. és 25. között harcokból, félláncaltas lövészszállító harcjárművekből és teherautókkal szállított - gépkocsizó - gyalogságból előbb gyűrt alkottak Szmolenszk körül, majd azt mind szorosabbra zárták a csapdába esett oroszok körül, amíg végül augusztus 5-re minden ellenállás megszűnt a katlanban.

Addigra azonban Bock azt is felismerte, hogy a gyűrt mind szűkebbre szorítását nem egyszerűen a bekerített oroszok ellenállása nehezítette meg, hanem a csapdába került hadosztályok megerősítésére és ellátására kívülről tett elszánt erőfeszítések is. Ameddig csak sikerült nyitva tartaniuk, az oroszok az ellentétes irányban használták „földhíd-ként” a Dnyeper és a Nyugati-Dvina közötti területsávot, a szovjet hadvezetőség azon juttatott a lehető leggyorsabban nyugatra csapatokat és lőszert. Július 10-én - amint Sztálin visszanyerte cselekvőképességét a *Blitzkrieg* okozta kezdeti bénultságából, és felismerte, mennyire alkalmatlan a létező apparátus a háborús körülmények közötti irányításra - átszervezték a Szovjetunió legfelső katonai vezető szerveit. A szovjet diktátor nemrég vette fel formálisan is a kormányfői címet; július 10-én megalkotta a legfelsőbb főparancsnok tisztségét, amelyre augusztus 7-én megválasztotta magát a szovjet Legfelsőbb Államtanácsal. Június 30-án Sztálin, Vorosilov, Berija, Molotov (külsőügyi népbiztos) és Malenkov (Sztálin pártbeli helyettese) tagságával felállították az Állami Honvédelmi Bizottságot (GKO), s ennek közvetlen alárendeltségébe utalták a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállását (Sztavka), amelynek vezetésében Sztálin, Molotov és Vorosilov képviselte a pártot, Tyimosenko, Bugyonnij, Saposnyikov és Zsukov pedig a hadsereget. A hadsereg vezérkarát, amelynek hatáskörét már korábban kiterjesztették az összes haderőnemre, augusztus 8-án alárendelték a Sztavkának. Addigra Sztálin már elfoglalta a szovjet állam valamennyi legmagasabb vezetői pozícióját - ő elköltözt a GKO-ban, ő volt a honvédelmi népbiztos, de a legfelsőbb főparancsnok is -, az összes többi felett pedig közvetlen ellenőrzést gyakorolt. Önmaga általános előléptetésével kockázat is járt: a vereség ódiuma is immár közvetlenül az ő személyéhez kötődött. Kevesebb mint kéthavi hadviselés után azonban Oroszország olyan kétségbeejtő helyzetbe került, hogy Sztálin a körülmények súlya alatt valószínűleg kényszerűen belátta, további katasztrófákat már az ő személyes hatalma sem képes átvészelni. Egyetlen módon menekülhetett meg: ha győz.

A MÉZESMADZAG ÉS A FURKÓSBOT

Nemigen létezik olyan eszköz vagy fortély, ami után Sztálin ne kapott volna két kézzel a szovjet állam végső szorultságában, hogy biztosítsa birodalma fennmaradását - meg persze a magáét is. Szeptemberben rendeleti úton ismét bevezette egyes katonai alakulatok számára a „gárda” minősítést. A gárdisták addig a cári *ancien régime* leglátványosabb katonai szimbólumainak számítottak; 1917-ben a forradalmárok lenyúlták a bőrt a gárdatisztek kezéről, annyira gyűlölték az általuk tradicionálisan viselt fehér kesztyűt. Sztálin most mégis megparancsolta, hogy azok az ezredek, hadosztályok, sőt egész hadseregek, amelyek a legelszántabban tartanak ki a németekkel szemben, ezentúl legyenek jogosultak gárdaalakulatként szerepelni a hadrendben. Ugyanakkor új kitüntetések is kreáltak, és a Napóleonnal megküzdő orosz hadvezérekről Kutuzov- és Szuворov-rendnek nevezték el őket. Hamarosan felélesztették a régi rendfokozatokat is, és újra elővették a jellegzetes széles orosz váll-lapokat, amelyeket 1917-ben oly nagy előszeretettel szaggattak le a tisztek uniformisáról. Még a két évtizeden át gyalázott és üldözött ortodox egyházi hierarchiát is visszaemelték nagy hirtelen annak az „Oroszország Anyácskának” a tiszteletet érdemlő szolgálói sorába, amelynek a mítoszát az „anyácska” gyermekeit a kollektivizálás és a tisztogatások idején agyongyőtrő zsarnok támasztotta most fel lázas sietséggel.

A mézesmadzaghoz azonban furkósbót is társult. Július 16-án visszaállították a komisszárok „kettős jogkörét”; július 27-én minden tisztnek és katonának felolvasták azt a parancsot, amely kilenc tábornok halálos ítéletét jelentette be. A halálra ítélték között volt a Nyugati Front híradó-főnöke, a 3. és a 4. hadsereg, valamint a 30. és a 60. lövészadosztály parancsnoka. Másokat titokban lőttek agyon, vagy maguk követtek el öngyilkosságot, hogy elkerüljék az NKVD hóhérait; a szervezet „különleges osztagai” (milyen borzalmas jelentésre tett szert a „különleges” jelző a második világháborúban - a „különleges vezető”, a „különleges parancs” és a „különleges elbánás” mind halált hozott a védtelenre és a kiközösítettre) ott álltak a harcoló alakulatok háta mögött, hogy lelővöldözzék a dezertőröket, és géppuskáikkal fenyegetsenek mindenkit, aki akár csak gondolni mer állása elhagyására.

És mégis, minden harcban töltött nappal nehezebbé vált az ellenállás fenntartása. Július 10-én felállítottak három frontot (azaz hadseregcsoportot): az Északnyugati Frontot - Vorosilov névleges parancsnoksága alatt -, a Nyugati Tyimosenko és a Délnyugati Bugyonnij parancsnoksága alatt. A szervezet meglehetősen pontosan létrehozta az őket támadó három német hadseregcsoport tükörképét. A szovjet hadvezetés racionális szervezeti keretet alkotott a GKO által az ország védelmére mozgósított erők és eszközök elosztásának és alkalmazásának irányítására. 1941 júliusában azonban roppant nehezzé vált a friss élőerő és anyagi utánpótlás előteremtése, a meglévő alakulatok és fegyverek pedig úgy fogytak, mint a kemence tüzeiben ellobbanó forgács. Az OKH becslése szerint július 8-ra 89-et már megsemmisítettek a kezdetben azonosított 164 orosz hadosztályból; e helyzetértékelés folyamatos igazolásaként a Közép Hadseregcsoport 300 000 hadifoglyot, 2500 kilótt vagy zsákmányolt harcokost és 1400 löveget tudott felmutatni (utóbbiak körül többnyire ott hevert holtan teljes személyzetük, az orosz tüzerek ugyanis példás kitartással küzdöttek a végsőkig). Maga Sztálin a mozgósított 240 hadosztályból 180-at tekintett teljes egészében ütközetbe vetettnek; ugyanakkor abban reménykedett - ha Hitler hagy neki rá időt -, hogy 350 hadosztályt tud majd kiállítani. Pillanatnyilag azonban minden friss csapattestet, amint lehetett, azonnal bevetettek. A Közép Hadseregcsoport negyedik katlancsatájában, a szmolenszkiben (július 4-19.) újabb 300 000 szovjet katonát fogott el, továbbá 3200 harcokosi és 3100 löveg maradt a bekerítésben. A hamarjában teljes sebességre kapcsoló orosz ipar havi 1000 harcokost (és 1800 repülőgépet) gyártott, a veszteségek azonban meghaladták a pótlásul leszállított mennyiséget.

- Miközben a Közép Hadseregcsoport befejezte a szovjet 16., 19. és 20. hadsereg szétverését, az Észak Hadseregcsoport gyorsuló tempóban tört előre a Balti-tenger partvidékén Leningrád felé. Kezdetben tavak, erdőségek és folyók nehezítették Leeb páncélosékeinek haladását. Habár mindössze három páncélos-hadosztállyal rendelkezvén nem sikerült a Bockéhoz hasonló, mutatós bekerítéseket felmutatnia, azért június 30-ra az Észak Hadseregcsoport befejezte Litvánia elfoglalását, és hídfőket alakított ki a Nyugati-Dvina alsó folyása mentén, ahol a Sztálin-vonalnak kellett húzódnia. A 4. páncéloscsoport mindenestre átszárguldott ezen a területen, Osztrovnál elérte az 1940 előtti litván-orosz határt, majd tíz nappal később már a Luga vonalán állt, mindössze 97 kilométerre Leningrádtól, a város előtt található utolsó vízi akadály partján.

A Dél Hadseregcsoport kezdetben lassabban nyert teret, mint a Közép és az Észak. A sorsdöntő meuse-i áttörést tizenhárom hónappal korábban levezénylő Rundstedt vezette csoportosítás két, elkülönülő tömbből állt. A német gyaloghadosztályokból álló északi *masse de manoeuvre* élén az 1. páncéloscsoport öt páncéloshadosztálya haladt, a délit leginkább a szövetséges román és magyar hadosztályok alkották, jórészt gyengébb minőségű fegyverzettel, amelyből a románokét a Kisantant évtizedeiben főként francia forrásból szerezték be. A csatlósok hadosztályainak azt a feladatot szabták, hogy keljenek át a Dnyeszteren és a Bugon, majd foglalják el Odesszát és a többi fekete-tengeri kikötőt, miközben a német páncélosok mélyen behatolnak Kijev, Ukrajna fővárosa és az orosz kultúra bölcsője irányában a sztyeppre. Rundstedt első támadó hulláma könnyedén átjutott a szovjet határ menti védelmi rendszeren, egyebek közt előzönlötte annak a Przemyślnak az övvárát is, amely 1914-1915-ben 194 napig verte vissza az ostromot. Ezután azonban beleütközött a Délnyugati Front csapatai által alkotott igen jelentős szovjet erőcsoportosításba, amely felett Sztálin egyik legtehetségesebb hadvezére, Kirponosz parancsnokolt. A tábornok mellé azt a Nyikita Hruscsovot állították politikai megbízottnak, aki egykor majd a szovjet kommunista párt főtitkára

lesz, harckocsi-alakulatai egyikét pedig a rendkívül tehetséges K. K. Rokosszovszkij tábornok vezette. A Délnyugati Front különösen nagy páncéloserővel rendelkezett - nem kevesebb, mint hat gépesített hadteste volt -, soraiban kifejezetten sok volt az új T-34-es harckocsi. Kirponosz az abszolút helyes eljárást szándékozott alkalmazni Rundstedt *Blitzkrieg-jével* szemben: a szovjet 5. és 6. hadsereg találkozó irányú támadásával le akarta csípni Kleist páncéloscsoportjának ékeit. A Pripjaty áthatolhatatlan lápvidékére támaszkodva tevékenykedő 5. hadsereg szilárd alapról indulhatott rohamra; a 6., amely a nyílt síkságon állt, nem. Bár mindkét hadsereg keményen erőltette a támadást, harapófogójuk két pofája sohasem zárult össze, Kleist pedig csak nyomult közöttük tovább előre, hogy június 30-án elfoglalja Lvovot (amely Lembergként 1918-ig Ausztria Galícia nevű tartományának volt a fővárosa, majd 1939-ig lengyel városként élt). A helyőrség parancsnoka A. A. Vlaszov tábornok volt, akinek ez alkalommal sikerült kitörnie; egy évvel később majd német fogságba esik Leningrád közelében, és áttáll, hogy a Sztálinnal szembe forduló hadifoglyokból felállítsa a „Vlaszov-hadsereget”. A rezsim iránti hűségét talán éppen Lvov kiürítésének módja ingatta meg, a helyi NKVD ugyanis inkább lemészárolta valamennyi ukrán politikai foglyát, semmint hogy a németek felszabadíthassák őket.

Kirponosz június 29-én és július 9-én is újra és újra megkísérelte elvágni Kleist páncélosait, a páncélosse-regtestek saját ereje és a Luftwaffe szakadatlan csapásai azonban előremozgásban tartották Rundstedt ékeit. A német páncélosok ugyan mindinkább egyetlen, keskeny támadási sávba szorultak, az úgynevezett „zsitomiri folyosóba”, de feltartóztathatatlanul haladtak Kijev felé. Július 11-én Kirponosz parancsnoki értekezletet tartott Brovari határában, mindössze 16 kilométerre a várostól keletre. Itt az a döntés született, hogy az 5. és 6. hadseregnek - amely ekkor már a folyamatos feltöltés és anyagi pótlás dacára is csak árnyéka volt korábbi önmagának - folytatnia kell a közeledő németek elleni támadásokat. Kirponosz két újabb hadtestet, a 64. és a 27. beérkezésére számított, azoknak kellett súlyt adniuk a két hadsereg csapásainak. Annak ellenére határozott így, hogy - John Erickson professzor szerint - ekkor már azt hallotta az új hadtestekről: „fegyverzeti hiányaik vannak, tűzérésük lövontatású, de abból is kevéssel rendelkeznek, törzseik szervezetlenek, hiányoznak a rádiókészülékeik; [a 27. hadtestben] csak egy hadosztálynak van parancsnoka.” Amikor a Délnyugati Front haditanácsa a megbeszélés végén - a kétségbeesés határát súroló gyászos hangulatban - feloszlott, a vezetési pont súlyos német légitámadást kapott. Kirponosz már ráébredt, milyen veszélynek tette ki Kijevet, sőt a parancsnoksága alatt harcoló teljes frontot azzal, hogy nem sikerült elvágnia az arcvonalán áttört Kleist-féle páncéloscsoportot: a még mindig előretörő 1. páncéloscsoport ekkor már egy hatalmas ellen-harapófogó egyik felét alkotta, és ha a németek észak felől, Bock Közép Hadseregcsoportjától is megindítják a páncélosaikat, azzal létrehozzák a harapófogó másik felét. Ebben az esetben ő, a katonái és egész Ukrajna katlanba kerül.

MOSZKVA KÉRDÉSE

Hitlernek ugyanekkor ugyanez járt az eszébe. Amióta egy évvel korábban elkezdtek a tervezést, lényeges véleménykülönbség állt fenn közöttük és a hadsereg vezérkara között abban a kérdésben, hogy mi az oroszországi hadjárat megvívásának legcélszerűbb módja. Eltérő nézeteiket lényegesen sikerült összebékíteni az 1940 decemberében kiadott Barbarossa-direktívában. Az OKH és különösen Halder tábornok azonban továbbra is szentül hitte, az oroszok hadviselő képességét leginkább úgy lehet megtörni, ha nyílegyenesen Moszkva felé nyomulnak, Hitlert viszont mindenekelőtt az izgatta, hogy a lehető legnagyobb orosz területet hódítsa meg egy csapásra, útközben kolosszális katlanokban felőrölve az ott védekező oroszokat. Hitler hadvezéri önbizalma rohanvást nöött. A lengyelországi hadjárat vezetését még ráhagyta tábornokaira, a skandináviai inváziósorozatra pedig Raeder tengernagy beszélte rá. A nyugati hadjárat előtt és alatt adott ugyan parancsokat a tábornokainak, de súlyos rohamokban gyötörte a döntésképtelenség és az utólagos kétely, különösen Dunkerque körül. A Barbarossa hadművelet kezdete óta azonban egyre magabiztosabbá vált. Ez a szó legteljesebb értelmében az ő háborúja volt, és ahogy eseményei kibontakoztak, Hitler egyre basáskodóbb módon tartotta kézben az irányítását. „A Führer zavaró beavatkozása kezd rendszeres kellemtelenségévé válni” - írta Halder július 14-én, majd egy kicsit később ki is fejtette a témát:

Már megint hadurat játszik, és olyan abszurd ötletekkel zaklat minket, amelyekkel mindazt kockára teszi, amit csodálatos hadműveleteink eddig elértek. Az oroszok nem olyanok, mint a franciák, nem futnak el egyből, mihelyt harcászati alulmaradnak; olyan terepen kell legyőznünk őket, amely félig erdőségekből és mocsarakból áll. ... Mostanában minden másnap át kell mennem hozzá [Hitler és az OKH főhadiszállása, bár egymás szomszédságában feküdt a kelet-poroszországi Rastenburgban, azért külön egységet képezett]. Órák hosszat zagyvál, és a vége mindig az: csak egyetlen ember van, aki tudja, hogyan kell háborúzni... ha nem volna hitem... én is tönkremennék, mint Brauchitsch [a szárazföldi haderő főparancsnoka], aki már nem sokáig bírja, és a férfias keménység vasálarca mögé rejtőzködik, nehogy elárulja teljes tehetetlenségét.

Hitler és Halder, valamint az OKH nézetkülönbsége július 19-én robbant ki, amikor a Führer kiadta legújabb, 33. direktíváját, amelyben vázolta a hadműveletek következő szakaszáról alkotott elképzelését. Elrendelte a Közép Hadseregcsoport két páncéloscsoportjának, a 3.-nak (Hoth) és a 2.-nak (Guderian) az eltérítését a moszkvai irányból, azért, hogy az egyik Leeb, a másik pedig Rundstedt előretörését támogassa Leningrád, illetve Kijev felé. A július 23-i kiegészítés végleg leszögezte a teendőket. A moszkvai irányú támadást elhalasztották addig, amíg be nem fejeződik a szmolenszki katlan felszámolása. Ennek a parancsnak a nyomatékossá válására Brauchitsch külön utasítást adott a Közép Hadseregcsoportnak, amelynek a meghallgatására Guderiant odarendelték a Novij Boriszovnál július 26-án tartott megbeszélésre. Ott és akkor megparancsolták neki, hogy tankjait vezényelje le a Moszkva felé vezető országútról, álljon az élükre, és irány dél, ahol feladata a szovjet 5. hadsereg megsemmisítése a Pripjaty-mocsarak peremvidékén.

Guderian dühöngött. Hadosztályainak harckocsiállományát a felére csökkentették a súlyos harcok és a hosszú menetek az úttalan vidéken. Másrészt élegségei, amelyek hat hét leforgása alatt 700 kilométert haladtak előre, már csak 350 kilométerre álltak Moszkvától, és - az őszi esőzések beállta előtt garantáltan bekövetkező száraz időszakban - bizonyosan elvezethetőek lettek volna az orosz fővárosig. Miután Novij Boriszovban hadseregarancsnoki beosztásba is emelték, immár Kluge (akivel kölcsönösen ki nem állhatták egymást) alárendeltségéből is kiszabadult, és ezentúl közvetlenül Bocknak jelentett, aki az övével azonos álláspontot foglalt el. Guderian tehát, Bock hallgatóságos beleegyezésével, amihez az OKH is csatlakozott csendben, halogató tevékenységbe kezdett a Barbarossa hadművelet stratégiájának újrendezésére irányuló hitleri szándék megghiúsítására. Az időnyerési kísérlet abban öltött testet, hogy a tábornok páncéloscsoportja (amelyet átkereszteltek Guderian-páncélos hadseregre - Panzerarmee Guderian) csatába bocsátkozott a Szmolenszktől 110 kilométerre délkeletre fekvő Roszlavl városáért, amelynek az adta a jelentőségét, hogy ott keresztezi egymást a Moszkvába, Kijevbe és Leningrádba vezető országút. Guderian igyekezett erőivel olyan mélyen belebonyolódni a Roszlavl védőivel vívott harcokba, hogy eltérítésüket Rundstedt megsegítésére az események tegyék okafogyottá. Ha ez sikerül, ő az eredetileg kapott parancsok szerint folytathatja útját Moszkva felé.

Guderian álcázott engedetlensége kis híján bevált. Sztálin által Tyimosenkónak küldött orosz erősítések jelentek meg Roszlavl térségében, s ily módon az ellenség támasztotta alá Guderian érvelését, hogy miért éppen azon frontszakaszon szükséges fokozni a nyomást. Jellemző a Vörös Hadsereg akkori állapotára, hogy a friss csapatok kiképzőalakulatokból és kapkodva sorozott népfelkelőegységekből álltak, mert más addigra már nem maradt. Ráadásul Hitlernek is új ötlete támadt. A július 30-án kiadott 34. Führer-direktívában elhalasztotta a Közép Hadseregcsoport páncéloscsoportjainak átvezénylését páncélosokban nem bővelkedő szomszédai megsegítésére, valamint augusztus 4-re bejelentette látogatását a Közép Hadseregcsoport törzsénél, hogy személyesen mérje fel a helyzetet (amivel, tudtán kívül, veszélyes kirándulásra vállalkozott, mert pontosan ez a vezetési törzs volt az ellene majd 1944 júliusában merényletet és államcsínyt megkísérlő „katonai ellenállás” központja). A 3. páncélos-csoport parancsnoka, Hoth elfogadta a Führer érveit amellett, miért kell neki a leningrádi irányban támadó Leeb segítségére sietnie. Bock és Guderian ellenezte Guderian délre küldését, Rundstedt támogatására. Így alakult ki a „tizenki-lenc napos interregnumnak” nevezett eseménysor, amikor Guderian araszolgatott ugyan dél felé, de megpróbálta főerőit a moszkvai ton tartani.

A „tizenkilenc napos interregnumot” (augusztus 4-24.) -könnyen lehet, hogy ez a tényező mentette meg 1941-ben Sztálint a vereségtől - nemcsak a német térnyerés lassúsága jellemezte az összes arcvonalon, hanem az elgondolások sorozatos váltogatása is. Az OKW és az OKH képviselői augusztus 7-én megbeszélést tartottak, és Jodlnak meg Haldernek sikerült meggyőznie Hitlert a moszkvai irányú előre-nyomulás felújításának célszerűségéről. Így azután megszületett a 34A Führer-direktíva. Három nappal később Hitler megrémült a Leningrád előterében megerősödő orosz ellenállástól, és követelte, hogy Hoth páncélosai azonnal induljanak Leeb segítségére. A Führer, közölte Jodl Adolf Heusinger ezredessel, az OKW hadműveleti tisztjével, „öszönösen viszolyog attól, hogy ugyanazt az útvonalat kövesse, mint Napóleon; Moszkva baljós előérzetet kelt benne”. Amikor az egész felső parancsnoki lánc - Brauchitsch, Halder, valamint Heusinger az OKW-nál, Bock a Közép Hadseregcsoport élén, Guderian pedig mint Bock legfontosabb harcoló seregtestet vezető tábornoka - kimutatta, hogy továbbra is halogat és köntörfalaz, Hitler - aki éppen visszanyerte ítéletalkotó képességét a hadjárat alakulásáról - elveszítette türelmét. Megismételte korábbi parancsát, amely szerint az Észak és a Dél Hadseregcsoportnak kell folytatnia az előrenyomulást, amíg csak el nem érik az eléjük tűzött célokat, majd lediktált egy Brauchitschnak szóló levelet, amelyben „a szükséges szigor” hiányával vádolta a főparancsnokot. Brauchitsch enyhe szívrohamot kapott. Halder, aki a levél vételekor lemondásra buzdította Brauchitschot, végül maga kérte felmentését, „egy oktan cselekedet elkerülése végett”. Kérelmét elutasították; Hitler akkor, ahogy később is mindig, az ilyen önkéntes távozási ajánlatokat az engedelmesség megtagadásának tekintette. Halder ennek dacára úgy érezte, „a történelem a lehető legsúlyosabb vádakkal illet majd minket, amelyek hadvezetőséget egyáltalán érhetnek, nevezetesen hogy a szükségtelen kockázatokról tartva nem aknáztuk ki a saját támadó csapataink lendületében rejlő lehetőségeket”. Naplójában Bock is ezt az elkéseredést visszhangozta: „Nem »Moszkvát« akarom én »bevenni«. Az ellenség hadra kelt seregét akarom elpusztítani, annak a hadseregnek a zöme pedig *énelöttem* áll.” Mégis mindketten alárendeltjükre, Guderianra hagyták, hogy a legbátrabb nyíltsággal kifejezze közös aggodalmaikat Hitler előtt. Bockot meggyőzte Guderian okfejtése a hadjárat főcsapásának stratégiaiilag helyes megválasztásáról, s ezért amikor Halder augusztus 23-án felkereste főhadiszállásán Bockot, az felhívta telefonon Hitler Wehrmacht-szárnyságát, Schmundtot, és „kihallgatást” kért Guderian számára. Halder azonnal vállalkozott, hogy különrepülőgépén magával viszi a páncélos tábornokot az OKW főhadi-szállására.

Guderian éppen idejében érkezett, hogy útját azonnal folytatva elérje Rastenburgban az esti értekezletet (Hitler ekkoriban vezetett be rendszert a vezérkari tisztjeivel való találkozóiiba, akiket ezentúl délben és éjfélkor fogadott). Brauchitsch a következő hírrel fogadta: „Megtiltom, hogy a Führernek megemlítsse Moszkva kérdését. A déli hadműveletre [a kijevi támadásra] már kiadták a parancsot. Most már csak a végrehajtás módjának megválasztása a probléma. Nincs értelme a vitának.” Guderian kelleetlenül, de engedelmeskedett, Hitler helyzetértékelő értekezletén azonban olyan számban tett „ártatlan” utalásokat a Közép Hadseregcsoport arcvonalán található „fő hadműveleti célra”, hogy végül maga Hitler kérdezett rá a dologra. Amint megkapta az alkalmat, Guderian szenvedélyes hangon esedezni kezdett a moszkvai irányú előre-nyomulás folytatásáért. Végighallgatták, Hitler ugyanis különös tiszteletben tartotta a páncélosfegyvernem úttörőjét, s ez a közelmúltban még erősödött is, amikor a Führer hitelt adott Guderian az oroszok vártnál nagyobb páncélos erejéről szóló figyelmeztetésének. Amikor azonban a tábornok befejezte, Hitler támadásba lendült. Közölte, hogy az ő hadvezérei „mit sem tudnak a háború gazdasági aspektusairól”; elmagyarázta, mennyire fontos Oroszország Kijevtől Harkovig terjedő déli gazdasági övezetének meghódítása, és külön kiemelte a Krím elfoglalásának jelentőségét, ahonnan a szovjet légierő elérheti Románia ploiesti olajmezőit - amelyek még mindig Németország elsődleges kőolajforrásai voltak. Mivel a többi jelen lévő tiszt mind a legfőbb hadúr véleményét osztotta, Brauchitschnak és Haldernek pedig hangsúlyozottan nem akaródzott elkísérnie őt az értekezletre, Guderian jobbnak látta felhagyni az ellenkezéssel. Egyetlen engedményt sikerült kicsikarnia: páncéloscsoportját megbonthatatlan egészként alkalmazták majd Rundstedt támogatására, és ígéretet kapott rá, hogy amint megnyerik a kijevi csatát, azonnal visszatérhetnek a moszkvai irányba. Amikor Guderian visszatért az OKW-tól az OKH-hoz, Halder és Brauchitsch hangos vádakkal és viszontvádakkal fogadta, miközben pedig visszafelé repült Novij Boriszovba, Halder telefonon alaposan eláztatta Bocknál. A kockát azonban már elvetették. Csaknem három hét tehetetlenkedés

után az Ostheer parancsot kapott: támadását a déli feketeföld-övezetbe indított teljes erejű offenzíva alakjában újítsa fel. Hogy azután majd sikerül-e végigvinnie moszkvai előrenyomulását, az az időjárási viszonyokon múlt. A hideg idő beállta már csak két és fél hónapnyira volt, akkor pedig Január és Február tábornok is Sztálin mellett áll majd csatasorba.

Sztálin azonban máris ellenoffenzívát tervezett. Augusztus 16-án A. I. Jerjomenko parancsnoksága alatt felállította a Brjanszki Frontot annak a résznek a lezárására, amely a Központi és a Délnyugati Irányparancsnokságok (több frontot összefogó ideiglenes magasabb szintű parancsnokságok) arcvonalszakaszai között nyílt. Az új frontnak utaltak ki minden nélkülözhető darabot az új típusú szovjet fegyverekből, így több T-34-esekkel felszerelt harcokoszászlóaljat, sőt, Katyusa rakéta-sorozatvető ütegeket is kapott (ezeket nevezték el a németek „Sztálin-orgonának”). A Katyusa szárnyakkal stabilizált, meglehetősen nagy robbanófejet hordozó rakétákat indított nyolc, teherautó-platóra szerelt sínről. Ezekkel a fegyverekkel, meg két új hadsereggel, a 13.-kal és a 21.-kel, Jerjomenko megkísérelt ellencsapást mérni abba a részbe, amely a Rundstedt páncélosékeit alkotó, Kleist-féle 1. páncéloscsoport és Guderian észak felől közeledő páncéloshaderege között tatongett. A szovjet hadvezér önként bedugta nyakát a hurokba. Kleist augusztus 8-án már befejezett egy sikeres katlancsatát Umanynál, ahol 100 000 orosz katonát kerített be. A találkozó irányokban támadó német páncéloscsoportok most megnyújtották harapófogójuk szárait, hogy körülzárhassák a lényegesen nagyobb Kijev környéki szovjet erőcsoportosítást. Guderian, aki végül már 240 kilométernyi nyitott szárnyat kínált fel az ellenségnek, miközben a moszkvai irányt elhagyva délnek tartott, ezzel nagyon könnyen elvághatóvá tette páncélos-hadseregét, csak hogy 3. és 17. páncélosadosztálya, amelyeket törekvő fiatal tábornokok vezettek - Walther Model, egy jövőbeli hadseregcsoport-parancsnok, illetve Ritter von Thoma, aki majd a sivatagban szerez nevet a britekkel szemben -, széttiport minden ellenállást. Hajtottak, csak hajtottak előre, és szeptember 16-án Kijevtől 160 kilométerre keletre, Lohvicánál felvették a kapcsolatot Kleist páncélosaival. További tíz napba telt, ezalatt a 2. és a 4. légiflotta elárasztotta bombáival a katlan belsejét, mire a bekerítés külső és belső gyűrűjét olyan szorosra vonták, hogy az állandóan próbálkozó oroszok már kis csoportokban sem tudtak átszivárogni rajta. Szeptember 26-ra azonban légmentesen lezártak minden rést, és 665 000 orosz katonát ejtettek foglyul - sem azelőtt, sem azóta sehol sem fogtak el egyszerre ehhez mérhető tömeget. Öt orosz hadsereget, ötven hadosztályt semmisítettek meg, az orosz halottak soha össze nem számolt ezrekben maradtak a csatatéren; Kirponosz is közöttük volt, aki Lohvica melletti utolsó harcálláspontja közelében esett el egy rajtaütés során szeptember 20-án. Amikor a kijevi katlancsata után a hadifoglyokat a nyílt sztyeppen a tökéletesen alkalmatlan gyűjtőtáborokba hajtották, olyan borzalmas jelenetekre került sor, amelyek még a legkeményebb szívű német hódítókat is iszonyattal töltötték el. Egy szemtanú ezt jegyezte fel: „Egyszer csak megláttunk egy széles, földbar-na krokodilt, amely lassan csoszogott felénk az úton. Ebből a tömegből fojtott zümmögés hallatszott, mint valami méhkasból. Hadifoglyok, oroszok, hatos sorokban. ... Sietve kimenekültünk az őket körüllegő bűzfelhőből, de azután kővé dermedtünk az elénk táruló látványtól, és még undorodni is elfelejtettünk. Tényleg emberi lények voltak ezek a szürkésbarna alakok, ezek a dülöngélve, elesve és feltápáskodva felénk támolygó árnyak, az utolsó lélegzetük energiájával mozgó rémek, a teremtmények, akiket csak az élni akarás végső felvillanása tett képessé a menetparancs teljesítésére? Mintha a világ minden szenvedése ott összpontosult volna előttünk.” Eddigre csaknem 3 millió orosz esett hadifogságba, s közülük félmillióan már a közeledő tél első három hónapjában meghalnak majd. Megöli őket a szállás hiánya és az éhezés.

„TÉL TÁBORNOK”

A közeledő tél előérzete már szeptember végén kezdte átjárni az egész Ostheert. A tél közeledte előbb az utak cseppfolyós sárrá ázásával és a folyók áradásával fenyegetett, majd utána jönnek a téli viharok és a hófúvások, melyekre sem a német katonát, sem a felszerelését nem készítették fel. Guderian siettetten páncéloshaderege visszatérő manőverét a központi frontszakaszra, mert égette a gond, hogy még az időjárás elromlása előtt megindíthassa a végső rohamot Moszkva felé. Délen a románok Odesszát ostromolták, amelyet a hamarjában rögtönzött, 100 000 katonát számláló, önálló 1. Tengeremelléki Hadsereg védett, és a várost csak október 16-án sikerült bevenniük. Ezalatt az Erich von Manstein vezette német 11. hadsereg

teljes erővel igyekezett átvágni a Dnyeper torkolatvidékén, és szeptember 29-én elérte a Krím félsziget nyakát. Ez az előretörés nagyjából eloszlatta Hitler azon félelmét, hogy az oroszok elsüllyeszthetetlen repülőgép-hordozóvá alakítják a Krímet, és onnan bombázzák majd a román olajmezőket. Manstein tényezése a Donyec és a Don menti, tengerparthoz közeli iparvidéket is veszélyeztette. Oroszország déli tartományainak elhódítása a Vörös Hadseregtől, majd Bock csapásmérő csoportosításának újbóli összevonása a középső arcvonalon a moszkvai irányú előretörés felújítására azonban nem nyújtott átfogó megoldást a Barbarossa hadművelet stratégiájának továbbfejlesztésére. Az északi frontszakasz megingatása, majd Leningrád körülfűzése és végül a bevétele szintén a hódítás nélkülözhetetlen részmozzanatait képezték.

Az Észak Hadseregcsoporthoz augusztus 8-án Leningrád védelmi rendszerének legkülső, a Luga folyó mentén húzódó védelmi öve ellen indított erőteljes rohammal összehangolt erőfeszítések kezdtek a város bevételeire. Ezt a hadműveletet a németek össze kívánták hangolni a - Finnország 1940-es veresége után a Szovjetunió által annektált - Karéliei-félszigeten induló finn-német offenzívával, amelynek északi szárnya messze felnyúlt a Sarkkör felé. Leeb offenzíváját három tényező bonyolította. Először is, Leningrádot hátulról a Ladoga-tó oltalmazta, ez a hatalmas víztömeg ugyanis komoly akadályt képezett bármely, északi irányú bekerítéssel kísérletező haderő útjában. Másodszor, Leningrád védelmének irányítói mozgósították a város lakosságát, és koncentrikus körökbe rendezett védelmi vonalak sorát építették meg velük: kevés híján 1000 kilométernyi sáncot és 640 kilométernyi harcokosiárkot kubikoltak össze, 600 kilométer hosszúságú drótkadályt telepítettek, továbbá 5000 bunkert betonból vagy földből és fából. Ebben a rendkívüli munkateljesítményben a Komszomol 300 000 tagja, továbbá 200 000 polgári lakos vett részt, nők és férfiak nagyjából azonos arányban. Harmadszor pedig a finnek vezetője, Carl Gustav Mannerheim tábornagy még a Szovjetunió hadiszerencséjének a mélypontján sem volt hajlandó a jogosan járónál több terület elfoglalásával jóvátehetetlenül elmérgesíteni a viszonyt hazája túl nagyra nőtt szomszédjával. Éppen ezért, miközben Leeb sok áldozattal előreküzdötte magát a balti partvidéken, Mannerheim finn alakulatai szeptember 5. után leálltak a Ladoga-tónál, éppen akkor, amikor Hoth páncéloscsoporthoz, amelyet az augusztus 23-i Hitler-Guderian-találkozó után ideiglenesen alárendeltek az Észak Hadseregcsoporthoz, vissza kellett adni Bock Közép Hadseregcsoporthoz. Hoepner 4. páncéloscsoporthoz magára maradt, egyedül kényszerült megkísérelni a leningrádi védelem áttörését és a város elfoglalását.

Szeptember közepén egy negyedik gátló tényező is hatni kezdett Leeb leningrádi *Blitzkrieg-je* ellen. Zsukov, aki javasolta Sztálinnak Kijev feladását, még mielőtt bekerítik az ukrán nagyvárost, s akit - egyébként okos - tanácsa jutalmaként a szovjet diktátor leváltott a vezérkar éléről, szeptember 13-án megérkezett az Északnyugati Front törzséhez, hogy új életet lehessen Leningrád védelmébe. A régi cári főváros határában találta a németeket; szeptember 10-én elesett Carszkoje Szeló (amit a szovjet korszakban átkereszteltek Puskinra), az orosz Versailles (elbűvölő díszépületei és pavilonjai, mint például a Nyugatról hozott építészek által tervezett Nyári Palota, leégtek a hódítók okozta tűzvészben). Nem sokkal ezután Leeb előőrsi Sztrelánál elérték a Finn-öböl partját. Leningrád, amelyet elvágott Oroszország többi részétől a finnek előrenyomulása az 1939-es határig, valamint az, hogy Leeb elfoglalta a Balti-tenger partvidékét, immár csak a Ladoga-tó vízi útján tarthatott kapcsolatot a hátszaggal. Ez pedig vékonyka, akadozó működő utánpótlási vonal volt; a leningrádiak hamarosan érezni kezdték az ezerféle hiány hatását, majd jöttek az éhezési kínjai, amelyek egymilliót öltek meg közülük, amíg 1944 tavaszán nem sikerült végleg megtörni az ostromgyűrűt. Rövid távon azonban Zsukov döntő fordulatot ért el. Első parancsa így szólt: „Fojtsátok a tüzéség, az aknavető és a támogató-repülő tüzebe az ellenséget, ne engedjétek behatolni a védművek közé.” Zsukov keménykezű vezetése alatt megállították Hoepner páncélosrohamainak lendületét a leningrádi polgárok keze munkájával megépített lövészárkok-hálózatok és betonerődök labirintusában. Szeptember 24-én Leeb már azt jelentette a vezéri főhadiszállásra, hogy a helyzet „jelentősen romlott”; Karéliában a finn nyomás „nagyjából megszűnt”; a 3 milliós város pedig teljes egészében szovjet fennhatóság alatt áll. A német légi- és tüzéségi bombázás napi 4000 civilt ölt vagy sebesített meg, és 200 tüzesetet okozott, Leningrád csatornákkal szabdalva, műemlékekben gazdag hatalmas övvára azonban áthatolhatatlan maradt a német páncélosok számára. A végső rohamban már csak húsz harcokosi vett részt: Hitler addigra úgy határozott, hogy Hoepner 4. páncéloscsoporthoz a zömét is átcsoportosítja a Moszkva bevételeire indított,

kritikus Tajfun hadművelet végrehajtására.

A keleti hadjárat vezetésében sajátos stratégiai kétértelműség rejlett azóta, amióta egy évvel korábban az OKH és az OKW előterjesztette a maga változatát a Barbarossa alap-koncepciójára. Ezt a belső ellentmondást feloldotta a szeptember 6-án kiadott 35. Führer-direktíva. Az utasítás azt a feladatot szabta, hogy Bock, miután bekerítette és megsemmisítette a Vörös Hadseregnek a Közép Hadseregcsoport frontszakaszán található erőit, „kezdje meg az előrenyomulást Moszkva felé, jobbszárnyával az Oka folyóra, balszárnyával pedig a Volga felső folyására támaszkodva”. Elrendelte a 2. és 3. páncéloscsoport megerősítését Hoepner - a leningrádi arcvonalról áthozott - 4. páncéloscsoportjával, hogy a moszkvai irányban a rendelkezésre álló legnagyobb erő-összpontosítással indíthassák meg az áttörést. A hadművelet elsődleges céljaként a Moszkvába vezető utakat elálló orosz csoportosítások legyőzését és megsemmisítését jelölték ki „a téli időjárás beálltáig rendelkezésre álló korlátozott idő alatt”.

Az a német hadsereg, amely szeptember végén nekivágott a Moszkvába vezető út végső szakaszának, nagyban különbözött attól, amelyik tíz héttel korábban átkelt a Szovjetunió határán. Az elesettekben, sebesültekben és betegekben elszenvedett veszteségek félmillió emberrel csökkentették a létszámát. E veszteségek ugyan nem összemérhetőek a Vörös Hadsereg irtózatossá arányú pusztulásával, de érezhetően nyomott hangulatot idéztek elő a harcoló alakulatoknál, otthon, a Birodalomban pedig a gyász és a balsejtelmek szemfedőjét borították családok sokaságára. A Kijev alól északra, a moszkvai arcvonalra vezényelt német 98. gyaloghadosztály hadinaplójának vezetője megörököltette 640 kilométeres menetelésük kínjait. A modern általános célú fogatolt szállító járművek a golyóscsapágyas felfüggesztésű gumikerekeikkel már rég szétnyúródtak az elképesztő állapotú földutakon: orosz parasztszekerekkel pótolta őket. A jó minőségű német lovak [az *Ostheer* 600 000 lóval vágott neki a hadjáratnak] naponta hullottak el a kimerültségtől és az elégtelen takarmányozás miatt, a bozontos orosz lovacskák azonban, bár igazából túl könnyűek voltak az általuk végzett nehéz vontatómunkához, akkor is megéltek, ha csak a nyírfák vesszőit és a házakról leszedett zsúpszalmát rácsálták. Rengeteg felszerelést, közte a hadosztály lőszerkészletéből is soktonnyit, kénytelenek voltak az út szélén hagyni, a szállító járművek hiánya miatt. Fokozatosan eltűntek az élet fenntartásához szükséges legapróbb cikkek is: a borotvapenge, a szappan, a fogkrém, a cipészeti anyagok, a tű és a cérna. Már szeptemberben is, tehát az igazi tél beköszöntése előtt, szakadatlanul esett az eső és fűjt a hideg északkeleti szél. Ezért azután minden este valóságos harc folyt minden fedett szálláshelyért, bármennyire mocskos poloskatanyák is voltak ezek általában. Amikor nem juthattak fedél alá, a katonák a testi és lelki nyomorúság legmélyebb bugyrait járták meg. Az eső, a hideg és a pihenés hiánya megsokszorozta az olyan megbetegedések számát, amelyek, normális körülmények között, kórházi ellátást érdemeltek volna. Most azonban a betegeknek is ott kellett menetelniük az oszlopban, naponta akár negyven kilométert is, jármű ugyanis nem állt rendelkezésre a szállításukra, a banditáktól nyüzsgő erdőségekben pedig nem hagyhattuk hátra őket. A kincstári csizma darabokra szakadt [a hamarosan beköszöntő télen a sarok vasalása majd gyorsítja a láb fagyását is]. A tisztikar és a legénység egyaránt elpiszkolódott, kinőtt a szakálla, mocskos, rohadó, férgekkel nyüzsgő alsóneműben járt; hamarosan megjött a tifusz is.

A hódító hadjáratokon uralkodó valós viszonyok ritkán tértek el ettől. Nagy Sándor falanxának hoplitái csaknem mezítláb érték el Perszeopoliszt, Wellington vörös kabátosai rongyokban vonultak be Párizsba. E két híres diadalmas sereg közül azonban egyiknek sem kellett a sarkvidéki téllal is szembenéznie. Ráadásul mindkettő döntő vereséget mért már az ellenség főerőire, mielőtt bevonult annak fővárosába. Az *Ostheer-re* még várt egy hatalmas összecsapás, mielőtt esetleg biztosíthatta téli szállását Moszkva menedékében. A nyitó lépések ígéretesen sikerültek. A Közép Hadseregcsoport páncéloscsoportjai, Hothé és Hoepneré (utóbbit az Észak Hadseregcsoporttól vezényelték át), Szmolenszk és Vjazma között a Dél Hadseregcsoport kijevi bekerítésével vetekedő méretű katlant alakítottak ki, amelyben 650 000 orosz katonát zártak körül. Közülük sokan harc nélkül feladták, főként a háború előtt a katonai előképzést végző paramilitáris honvédelmi mozgalom népfelkelői. Mások lényegesen szívósabb ellenállást fejtettek ki. A 4. páncélos hadosztályt szemleútján felkereső Guderian „nagyon aggasztónak” találta „az orosz harckocsik harcászati alkalmazásáról készített jelentéseket”. (A hadosztály akkoriban találkozott először a T-34-essel.)

Az akkoriban rendelkezésünkre álló védőfegyverek csak szokatlanul kedvező körülmények között voltak sikeresen alkalmazhatóak a T-34 ellen. A Panzer IV rövid csövű ágyúja csak akkor ütötte át a T-34 páncélzatát, ha hátulról lőtt rá; még ebben az esetben is a motortér feletti rácsozatot kellett eltalálni, csak akkor sikerülhetett kilőni az orosz tankot. Igen nagy manőverezési készséget igényelt az erre a különleges lövés-re alkalmas pozíció elfoglalása. Az oroszok frontális támadásokat indítottak ellenünk a gyalogságukkal, s közben tömegbe összefogva vetették be harckocsijaikat a szárnyainkon. Folyamatosan tanultak.

Még ennél is baljósabb jel volt, hogy a tábornok október 6-án feljegyezte hadinaplójában a közeledő tél első hóesését. Ez még gyorsan elolvadt, híg sárrá változtatva a már addig is sár borította utakat. Az adott pillanatban nehéz volt megítélni, melyik lenne a jobb - az elnyúló őszi, az esős évszakkal járó összes közlekedési nehézségekkel, vagy a korán érkező tél, ami ugyan a föld fagyásával megszilárdítaná az utakat, de hóviharakkal fenyeget, még a végső cél elérése előtt.

Sztálin sem leheltehetett biztos reménységre az évszakok változásában. A tél talán megmentheti Moszkvát, de az is lehet, hogy nem. A lehető legsúlyosabb kétely fért ahhoz, hogy az, ami az európai Oroszországban állomásozó Vörös Hadseregből megmaradt, képes-e feltartóztatni a németeket. A szovjet tábori hadseregek élőereje ekkorra 800 000 főre apadt, akik kilencven hadosztályban szolgáltak, 770 harckocsi és 364 harci repülőgép támogatásával; a hadosztályok közül kilenc lovashadosztály volt, és mindössze egyetlen - továbbá tizenhárom önálló dandár - volt harckocsizó. Az orosz Távol-Keleten jókora fegyveres erő állomásozott, ezt azonban nem vonhatták el onnan, amíg fennállt a háború veszélye a japánokkal, akikkel mindössze két évvel korábban az oroszok egyszer már megmérkőztek Mongóliában. Ezzel szemben Hitler ekkorra nyolcvan hadosztályt összpontosított csak magában a Közép Hadseregcsoporthoz, köztük tizen-négy páncélos- és nyolc motorizált gyaloghadosztályt, összesen 1400 repülőgép támogatásával. A másik két német hadseregcsoporthoz meggyengítette ugyan páncéloseregeik áthelyezése a moszkvai arcvonalra, ám gyaloghadosztályaik zöme megmaradt, és továbbra is fenntartották a nyomást Leningrádnál és a déli sztyeppen.

E végletes válságban Sztálin ismét Zsukovot vette elő. Nyári nézeteltérésük ugyan Zsukov leváltásához vezetett a vezérkari főnöki tisztségből, Sztálin azonban felismerte a hadvezér kiemelkedő tehetségét, amely kicsivel korábban - ha csak átmenetileg is - megmentette Leningrádot. Most, október 10-én, Zsukovot délre rendelték, hogy Moszkva védelmébe leheljen életet. A várost már elérték a rémhírek és a pánik első jelei; azokat a szovjet pilótákat, akik október 5-én közeledő német menetoszlopok felbukkanását jelentették a fővárostól 24 kilométernyire, az NKVD „pánikkeltőként” le akarta tartóztatni. Október 15-én azután a rettenet valóban átvette a hatalmat. A „moszkvai pánik” azzal kezdődött, hogy Molotov figyelmeztette a brit és az amerikai nagykövetséget, készüljenek fel az áttelepülésre Kujbisev városába, amely a fővárostól 800 kilométerre fekszik a Volga partján. John Erickson professzor szerint: „Az igazi krízis azonban kicsapott az utcákra, elárasztotta az üzemeket és a hivatalokat; a kapkodva végrehajtott, korlátozott kiürítéshez spontán népi menekülés társult, s az egészet a közszolgálat és a párt fegyelmének megszűnése kísérte. A pályaudvarokat tömegek rohanták meg; a tisztségviselők hivatali gépkocsijaikon menekültek kelet felé; a hivatalokat és a gyárakat megbénította az ott dolgozók dezertálása.” A pánik nem korlátozódott a lakosságra. „A vasúti alakulatokat utasították az általuk őrzött vágányok és váltók aláaknázására... mélyen a város belsejében is aláaknáztak tizenhat hidat, más, robbantásra előkészített létesítmények őrsege parancsot kapott töltetei begyűjtására »az ellenség felbukkanásának első jelére«.”

Zsukov azonban megőrizte a hidegvérét. Akárcsak Leningrádban, itt is mozgósította a lakosságot: 250 000 moszkvait (75 százalékban nőt) rendelt ki a város előterébe harckocsiárkot ásni. Bevált parancsnokokat hozott a fenyegetett arcvonalszakaszra, köztük Rokosszovszkijt és Vatuljint, és minden tartalékot, amit csak Sztálin küldeni tudott neki, Moszkva megközelítési útvonalaira összpontosított. A nyilvánosság előtt Sztálin is olyan rendíthetetlen elszántsággal szerepelt, amilyet a hadjárat korábbi szakaszaiban nem mindig tanúsított a Politbüro és a Sztavka zárt értekezletein. Az októberi forradalom tiszteletére november 7-én tartott hagyományos Vörös téri díszszemlén, bár Bock páncélosai akkor már csak 65 kilométerre álltak a Kremltől, Sztálin azok ellen mennydörgött, akik azt hiszik, „a németek verhetetlenek”. Kijelentette, a

szovjet állam 1918-ban még nagyobb veszedelmet élt át, majd hallgatósága harci kedvét megacélozandó név szerint megidézte Oroszország összes hőst - a bolsevik forradalom előtt és után élteket, sőt az ellenforradalom néhány nagyságát is. Ha e „nagy történelmi alakok” példájától lelkesítve, a „nagy Lenin győzedelmes zászlaja” alatt harcolnak majd, Sztálin arra az esetre is a Vörös Hadsereg végső győzelmét jövendőlte, ha a britek végül nem nyitják meg az ígért második frontot.

A tél első fagyhulláma ekkor megszilárdította a talajt az ellenség kerekei és láncfalpai alatt, s a német páncéloscsoportok gyorsabban haladtak Moszkva felé, mint októberben. Harckocsiállományuk azonban az eredeti 65 százalékra csökkent, és Guderian, Hoth meg Hoepner egyaránt komoly kétségeket kezdett táplálni aziránt, vajon sikerül-e előretolniuk támadókeiket a végső hadműveleti célig. Éppen ezért november 13-án Halder az OKW képviselőjében felkereste a Közép Hadseregcsoport orsai főhadiszállását, hogy begyűjtse a hadseregcsoportok vezetési törzseinek főnökeitől - Sodensterntől a Dél, Griffenbergtól az Észak, és Brennecke-től a Közép Hadseregcsoporttól - a hadjárat folytatásának módjáról alkotott elgondolásaikat. Mi lenne helyesebb, kérdezte Halder, ha az *Ostheer* még egy, végső rohamra indulna, vagy inkább, ha a télre beásná magát, és kívárná a kedvezőbb időjárást, hogy majd a következő évben vívja ki a hadjáratot lezáró végső győzelmet? Sodenstern és Griffenberg, akik saját arcvonalukon térben túlterjeszkedett erőket vezettek, amelyeknek éppen elzárták az előrenyomulási útját, mindketten a leállást támogatták. Brennecke azt válaszolta, „figyelembe kell venni az abban rejlő veszélyt, ha nem járunk sikerrel, de még rosszabb lenne, ha ott maradnánk fekvé a hóban és a hidegben mindössze ötven kilométerre a hívogató cél - Moszkva - előtt”. Hitler előre közölte Halderral (aki maga ekkor már Moszkván túlra tekintett), hogy ez az a válasz, amit elvár, a kérdés tehát ott azonnal eldöntetett.

„MENEKÜLÉS ELŐRE”

A Tájfű hadművelet végső szakasza november 16-án kezdődött. Moszkva védelmi rendszerének kettős átkarolásaként tervezték meg: a 3. és a 4. páncéloscsoportnak a fővárostól északra fekvő Kalinyin felé kellett előretörnie, a 2. páncéloscsoportnak pedig a déli Tula felé. A hadművelet az *Ostheer* szótárába a *Flucht nach vorn*, „menekülés előre”, néven került be. Kétségbeesett kísérlet volt, akárcsak Napóleoné 1812-ben, hogy az elfoglalt Moszkvában keressenek menedéket a fagy és a hó elől. A keleti német haderő és a főváros között azonban ott állt még Zsukov védelmének leghátsó vonala, a mozsajszki hadállás, amely a metropolistól északra magában foglalta a nagy (mesterséges) Moszkvai-tavat, délen pedig az Oka folyót.

Annak dacára, hogy némi erősítést is kapott, a mozsajszki hadállás kezdetben nem állította meg az ellenséget. Amikor Tulánál elakadt, Guderian egyszerűen megkerülte a várost páncéloscsoportjával, és másik irányt választott a moszkvai előrenyomulásra. Északon november 27-én a német 9. hadsereg áttört a Moszkvai-tóig és a Volga-csatornáig, ahol felvette a kapcsolatot a 3. páncéloscsoporttal; Rommel régi hadosztálya, a 7. páncélos, november 28-án a csatorna túlsó partjára is ájtutott.

A német erőfeszítés ekkor válságos helyzetbe került. A 3. páncéloscsoport Krasznaja Poljanánál csak 29 kilométerre állt Moszkvától. A 4. hadsereg, Burcevőig jutott előőrsei révén, mindössze 40 kilométerre közelítette meg az orosz fővárost. Máig él egy legenda, mely szerint a következő napokban az egyik német előrevetett osztag megpillantotta a Kreml megcsillanó aranykupoláit a lenyugvó nap sugaraiban, sőt egy felderítő járőr az egyik elővárosba is behatolt. Ha így volt, akkor e tettben egy lábon haldokló hadsereg életerejének utolsó szikrája villant fel. A nyugati népek számára ismeretlen, elképzelhetetlenül kegyetlen orosz tél ekkor már kezdett teljes erejével lecsapni. Közeledett az év azon időszaka, amikor a hőmérséklet -20 Celsius-fok alá süllyed, aminek következtében az *Ostheer* első oroszországi telén 100 000 fagysérültet veszített, s közülük 2000-re amputáció várt. November 25. után Guderian 2. páncéloscsoportja már egy tapodtat sem jutott előre, miután nem sikerült bevennie a déli vasúti fővonalon fekvő Kasira városát; november 27-én a tábornok parancsot adott a megállásra. November 29. után már a harapófogó északi szára sem nyert teret, ugyanis mind a 9. hadsereg, mind a 3. páncéloscsoport elvesztette előrenyomulási képességét. December 1-jén az OKH-nak, személyesen Haldernak írott levelében Bock elmagyarázta a veszé-

lyes helyzetet, amelybe a Közép Hadseregcsoporthoz került:

További véres küzdelem után az offenzíva korlátozott térféréssel jár, és az ellenség erejének egy részét is elpusztítja, de több mint valószínűtlen, hogy stratégiai jelentőségű sikert hozzon. A gondolat, hogy a hadseregcsoporthoz szemben álló ellenség az összeomlás határára jutott, az elmúlt két hét harcainak tanúsága szerint pusztán vágyálom volt. Itt maradni Moszkva kapui előtt, ahol a közút- és vasúthálózat szinte Oroszország egész keleti részével összeköttetést biztosít [az ellenségnek], egyet jelent a súlyos védelmi harcok vállalásával. ... Éppen ezért értelmetlennek és céltalannak látszik a további offenzív harctevékenység, különösen azért, mert nagyon közel jutottunk ahhoz a pillanathoz, amikor teljesen kimerül a katonák fizikai ereje.

December első hetére a harcoló hadosztályokban szolgáló átlagos német katona már szinte mozogni is alig tudott. Jodl korábban nem engedélyezte a téli ruházat gyűjtését és kiszállítását, nehogy a meleg holmi megjelenése miatt kétségbe vonják kijelentéseit, melyek szerint Oroszország összeomlik, még mielőtt leesik az első hó. Az első vonalban harcoló katonák úgy védekeztek a hideg ellen, hogy újságpapírral „bélélték” az egyenruhájukat. Az ilyen szükségmegoldások szinte semmit sem értek. Bezzeg az oroszok! Ők rég hozzászoktak ehhez a hőmérséklethez, és hozzáillő téli felszerelésük is volt; minden orosz, katona vagy polgári lakos, rendelkezett egy pár nemezcizmával, ami a tapasztalatok szerint a leginkább óvta a lábat a fagyserűléstől (Amerika 13 millió pár ilyen lábbelit szállított a Szovjetunióhoz a háború éveiben), a Vörös Hadsereg tehát megőrizte manőverezőképességét, míg az *Ostheer* ott fagyott csonttá, ahol éppen állt.

Mindeközben november folyamán a Dél Hadseregcsoporthoz elfoglalta a Krímet (Szevasztopol kivételével). A hónap végén Tyimosenko frontjának erői a Don menti Rosztovnál (a Kaukázus s ezzel az orosz olajmezők kapujánál) összecsaptak Rundstedt páncélosaival, s mindössze egyheti német megszállás után november 28-án visszafoglalták a várost, majd visszaszorították a németeket Rosztovtól nyolcvan kilométernyire nyugatra, ahol aztán azok beásták magukat télire. Ugyanebben az időszakban az Észak Hadseregcsoporthoz is feltartóztatták Leningrád előtt, majd december 6-tól erőit visszanyomták Tyihvintől, a Ladoga-tó déli partján elért legtávolabbi várostól. Végül az Észak Hadseregcsoporthoz arcvonala is megmerevedett, kialakították a téli állást, amely lassú éhhalálra ítélte Leningrád lakóit - a hároméves ostromzár alatt egymillióan haltak meg, többségük ezen az első télen -, de a tengelyhatalmak csapatainak nem sikerült teljesen elvágniuk a várost. A tavon még mindig kaphatott némi utánpótlást: télen a jégre épített úton, később hajón.

A Vörös Hadsereg fő hadművelete azonban Moszkva előterében kezdődött, december 5-én. Új alakulatokat teremtettek elő újabb és újabb sorkötelesek tömegeinek behívásával, akiket a haditermelésre mozgósított gyárak termékeivel szereltek fel; egy kisebb tétel harcokcsi még Nagy-Britanniából is érkezett, hála a sarkvidéki konvojoknak, amelyek egy idővel áradattá bővülő utánpótlási vonal úttörőiként futottak be az északi szovjet kikötőkbe. A nyugati hatalmak később főként teherautóból, élelmiszerből és üzemanyagból szállítottak lényeges mennyiséget. Zsukov erősítéseinek legfontosabb forrása azonban már régen létezett: a Szibériában állomásozó haderő volt az, amelyből Sztálin - aki korábban csak jelentéktelen kontingenseket vont el onnan - október és november folyamán tíz teljes hadosztályt, 1000 harcokcsit és 1000 repülőgépet vezényelt át Moszkva alá. Hogy a szovjet diktátor úgy érezte, megteheti ezt, az főként azoknak a megnyugtató értesüléseknek volt köszönhető, amelyeket a történelem egyik leginkább figyelemreméltó kémjétől, Richard Sorge-tól kapott. A német nemzetiségű Sorge a Komintern ügynöke volt, aki a tokiói német követ bizalmasaként jól ismerte a legtitkosabb német-japán üzenetváltások tartalmát, s ezért képes volt biztosítani Moszkvát (talán már október 3-án), hogy Japán az Egyesült Államokkal vívandó háború mellett döntött, tehát Mandzsúriában állomásozó hadseregét nem fogja a Szovjetunió megtámadására bevetni Szibériában.

Amennyiben Japán másképp döntött volna - és történelmileg hagyományosnak tekinthető érdekellentétét Oroszországgal volt, bár stratégiai törekvéseinek fókuszában akkor már inkább az Egyesült Államokkal való rivalizálása állt -, az 1941. decemberi moszkvai csatát az oroszok csakis defenzívában vívhatták volna meg, nem pedig offenzívát indítva, s abban az esetben az összecsapás majdnem bizonyosan német győ-

zelemmel ért volna véget. Ahogy azonban végül megtörténtek az események, annak leglényegesebb vonása az volt, hogy a Sztálin által átcsoportosított erősítések Zsukov Nyugati Frontját a Közép Hadseregcsoporttal számszerűleg, ha a felszerelés minőségében nem is, egyenlő haderővé tették, s ennek eredménye a háború első jelentős orosz győzelme lett. A Sztavka terve, amelynek megvalósításába december 5-én reggel vágtak bele a harcoló csapatok, azon tervek tükörképe volt, amelyek alapján Hitler tábornagyai oly roppant, véres sebeket ütöttek a nyáron a Vörös Hadsereg testén. Zsukov arcból készült megtámadni a Moszkva előtt álló németeket, Konyev Kalinyini Frontjának és Tyimosenko Délnyugati Frontjának ugyanakkor dél felől kellett előretörnie. Kluge és Hoepner, a német 4. hadsereg és a 4. páncélos-hadsereg parancsnoka (ez utóbbi a régi 4. páncéloscsoport új neve) úgy ítélte meg, nem képes már további térnyerést kizsarnolni katonáiból, és védelembe ment át. Éppen ezért alakulataik tehetetlenül álltak egy helyben, amikor az orosz csapás érte őket. Északon Leljusenko 13. hadserege érte el a legmélyebb betörést, egészen a Moszkva-Leningrád országútig sikerült jutnia, amivel már a 3. páncéloscsoport és a német 4. hadsereg összeköttetését veszélyeztette. December 9-re a 13. hadsereg erői elérték Klint, és úgy tűnt, szomszédjukkal, az 1. csapásmérő hadsereggel sikerül bekeríteniük a németeket. A Rokosszovszkij és Vlaszov parancsnoksága alatt - Moszkvához közelebb - tevékenykedő szovjet 16. és 20. hadsereg hasonló ütemben tört előre. December 13-án visszafoglalták Isztrát, ami már nagyon közel van ahhoz a Moszkva-Szmolenszk főútvonalhoz, amely gyakorlatilag az államhatár átlépése óta a Közép Hadseregcsoport előrenyomulásának tengelyében feküdt.

A fővárostól délre a szovjet 30. és 40. hadsereg Guderian 2. páncéloscsoportját támadta meg, és december 9-re már fő utánpótlási vonalát, az Orjol-Tula vasútvonalat fenyegette. Guderian tulai hadállása kiszögellést képezett a német arcvonalon, s ennek túlsó oldalán a szovjet 50. és 10. hadseregnek sikerült elvágnia Guderian erőit Kluge 4. hadseregétől, majd mindkettőt hátrább szorítani Moszkva megközelítési útjaitól - december 16. után, amikor a szovjet 33. és 43. hadsereg is csatlakozott a csapásmérő csoportosításhoz, részben a két német seregetest elválasztó távolságot sikerült tovább növelni, részben még messzebb vetették vissza mindkettőt a fővárostól.

Mire elérkezett 1941 karácsonya, az orosz hadseregek szinte teljes egészében visszafoglalták azokat a területeket, amelyeket a németek moszkvai offenzívájuk végső szakaszában foglaltak el. Nem csak az *Ostheer* veszített területet, vezetői is elvesztették Führerük bizalmát. Csapatostul csapta el a tábornokokat. November 30-án Rundstedt ragaszkodott hozzá, hogy az OKH vezetési módszerei elleni tiltakozásul lemond; a tábornagy főhadiszállásán tett látogatásakor Hitler elismerte tiltakozása jogosságát, ám ennek ellenére elfogadta lemondását. (A helyébe lépő Reichenau hamarosan szívrohamot kapott és meghalt.) December 17-én Klugéval cserélte föl Bockot a Közép Hadseregcsoport élén, december 20-án pedig Guderiant is leváltotta, amiért előkészületeket tett a visszavonulásra túlságosan veszélyessé vált előretolt pozícióiból. Hitler a 4. páncélos-hadsereg (1941 októbere és decembere között a páncéloscsoportokat átke-resztelték páncélos-hadseregekké) parancsnokát, Hoepnert is leváltotta engedély nélküli visszavonulásért, továbbá a 9. és a 17. hadsereg parancsnokát is. Ugyanakkor harmincöt hadosztály- és hadtestparancsnokot is felmentettek beosztásából. A legdrámaibb személyi változás azonban akkor következett be, amikor december 19-én Hitler a szárazföldi haderőnem főparancsnokát, Brauchitschot is elcsapta. Bockhoz hasonlóan Brauchitsch is betegeskedett, csak hogy nem ez volt leváltásának valódi oka. Hitlerben kialakult az a meggyőződés, hogy csakis az ő hajlíthatatlan akaratereje mentheti meg az *Ostheer-t* a pusztulástól. Ezért bejelentette, Brauchitsch helyére nem nevez ki utódot, hanem személyesen és közvetlenül ő, a Führer fogja vezetni a hadsereget.

Ebbéli minőségében előadásaival zsákutcába szorította és tönkreterrorizálta a tábornokait. Mannerheimnek, finn szövetségesének, akinek a katonái Leeb csapataival párhuzamosan vonultak Leningrád kapuiig (és északabbra Oroszország sarkvidéki részére is behatoltak), azonban nem tudott parancsolni. A finn marsall, a cár egykori hivatásos tisztje, józan megfontolásból eldöntötte, hogy csakis annyi területet száll meg, amennyivel országa a Téli Háború előtt rendelkezett. Saját fegyveres erői parancsnokaira azonban Hitler kedve szerint sújtott le a leplezett hozzá nem értés és a vélelmezett gyávaság vádjával mint korbacsal. A december 8-i 39. Führer-direktíva bejelentette, az *Ostheer* védelembe megy át - ahogy azt szá-

mos seregteste addigra már megtette -, de hogy hol, azt a Führer kizárólagos joga eldönteni. Saját emlékezete szerint akkoriban azt kérdezte az általa gyöngének ítélt generálisoktól: „Ön visszavenné az arcvonalat ötven kilométerrel? Talán azt hiszi, hogy ott nincs ugyanilyen hideg? Szedje össze magát és eredjen vissza Németországba, de a hadsereget bízva rám! A hadsereg pedig ott marad a fronton.”

Azokban a december közepi és január eleji napokban Hit-lert a „napóleoni visszavonulás” rémképe gyötörte - az a lehetőség, hogy nem egyszerűen az elért területi nyereséget veszíti el, hanem a visszafelé vezető úton százezrével pusztulnak majd a katonái, és ami a legnagyobb csapás, odavész a hadsereg nehézfegyverzete és felszerelése. „Legalább a hadsereget mentse meg, bármi is történik az ágyúival!” -jutott eszébe gyakran az ingadozók rimánkodása. Abban a meggyőződésben, hogy a visszavonulással mindkettőt elveszítené - „Hogy képzelik a harc folytatását valamivel hátrébb, ha egyáltalán nem marad nehézfegyverük?” Rastenburghól (a következő évig nem helyezte orosz területre főhadiszállását) addig gorombáskodott és panaszkodott felváltva telefonon, amíg személyisége erejével és a szakmai megsemmisítés fenyegetésével sikerült a sajátjához hasonló merev elszántságot vernie harcoló seregtestei parancsnokaiba - elszántságot a kitartásra a Vörös Hadsereg és az orosz tél csapásaival szemben. 1942 januárjának közepére a legrosszabbon túljutottak: a Dél Hadseregcsoport arcvonala megszilárdult; a Közép Hadseregcsoportét Moszkvától északra jócskán benyomták, ott komoly beszögellés alakult ki; az Észak Hadseregcsoport elszáncolta magát Leningrád peremén, és tüzésége a város lassú rommá lövésével foglalatossá vált. A Vörös Hadsereg téli erőgyarapodásából itt-ott még mindig futotta támadó hadműveletekre, de mert túlságosan gyakran próbálkoztak az emberhullámok tömeges támadásával, ezek száma és ereje állandóan csökkent. Hitler már a tavaszra kezdett gondolni, arra a csatára, amit Sztálin Oroszországának végleges megsemmisítéséért fog majd megvívni.

10. Haditermelés

Azok a nagy bekerítések végrehajtó német páncélossereg-testek, amelyek 1941 júniusában, júliusában és augusztusában Nyugat-Oroszországban katlanokba zárták, majd felszámolták a szovjet hadseregeket, a katonai győzelem olyan eszközei voltak, amelyekhez foghatót sohasem látott még a világ, azonban nem voltak a totális győzelem biztosításához elegendők. Elpusztították ugyan a Szovjetunió hadviselő képességének egyik alapelemét, az állam mozgósított első vonalbeli véderejét, viszont nem sikerült felszámolniuk az európai tartományok ipari erőforrásait. A német páncélosok még alig indultak meg, máris működni kezdett a kiürítést szervező tanács A. I. Mikojan, a közgazdasági szakértő vezetésével. Hihetetlen gyorsasággal szerelték le a németek útjába eső üzemeket, rakták gépállományukat, anyag- és alkatrészkészleteiket, valamint munkásaikat és mérnökeiket a túlterhelt vasút szerelvényeire, és szállították a német páncélosok számára elérhetetlen új, keleti telephelyekre. Az ipar súlypontjának stratégiai áthelyezése már jóval a háború előtt megkezdődött. A szovjet vezetés arra törekedett, hogy az Urálon túl és máshol alapított új ipar- és bányavidékek termelése elérje a Moszkva, Leningrád és Kijev környékén, valamint a Donyec-medencében működő hagyományos központokét. Az 1930 és 1940 között eltelt tíz évben új kohászati üzemeket nyitottak Magnyitogorszkban, Kuznyeckban és Novo-Tagilban, ipari kombinátokat Cseljabinszkban és Novoszibirszkban, alumíniumkohókat Volhovban és Dnyepropetrovszkban. Szénmezőket tártak fel Kuznyeckban és Karagandában, és megkezdtek a termelést „a második Baku”, vagyis az Urál-Volga-régió olajkútjai. Ezenkívül nem kevesebb, mint harminc vegyi üzemot telepítettek az Urálon túlra. A kiegyenlítődés így is lassan haladt, de 1940-re, amely évben a Donyec-medence 94,3 millió tonna szenet adott, az uráli és karagandai bányák is már 18,3 milliót termeltek.

A Barbarossa hadművelet azután elindított valamit, ami John Erickson professzor szavaival élve nem volt kevesebb, mint „a Szovjetunió második ipari forradalma”. Az 1941. év augusztusa és októbere között az

orosz hadiipar 80 százaléka átköltözött keletre. A németek térfoglalása révén 300 orosz hadiipari üzem került a kezükbe, és végül német fennhatóság alá jutott Nyugat-Oroszország összes, nem mozdítható kitermelő ipari létesítménye, különösen a Donyec-medence gazdag szén- és ércbányái, ahhoz azonban nem elég gyorsan, hogy ez megakadályozza a szovjet gépipar nagyobb részének keletre menekítését Leningrád és Kijev térségéből, valamint a Moszkvától nyugatra fekvő régiókból. A háború első három hónapjában a szovjet vasthálózat, miközben elszállított nyugatra két és fél millió katonát, hátrafuvarozta keleti irányba 1523 ipari üzem berendezéseit, amelyeket azután az Urálban (455 gyárat), Nyugat-Szibériában (210 gyárat), a Volga-régióban (200 gyárat), valamint Kazahsztánban és Közép-Ázsiában (több mint 250 gyárat) telepítettek le. Ez az erőfeszítés egyszerre volt rendkívüli és kockázatos. A novokramatorszki nehézszerológép-művek 1941. szeptember 29-én kaptak meg a parancsot műhelyei leszerelésére. Öt napon belül valamennyi gépi berendezését, köztük a Szovjetunió egyedüli 10 000 tonnás préseit, német bombázás közben vagonokba rakták, a 2500 szakmunkásnak pedig az utolsó napon gyalog kellett elmenetelnie a 30 kilométernyire található legközelebbi, még üzemelő vasútállomásra.

Leningrádból kilencven gyárat telepítettek ki, köztük a nehézharckocsikat előállító üzemet. Az utolsó szállítmányokat a Ladoga-tavon, uszályokban menekítették ki, mert addigra Oroszország többi részével már elvágták a szárazföldi összeköttetést a Wehrmacht. Amikor a hasonló jellegű német előretörések megszakították a Donyec-medence evakuációját, minden üzemképes létesítményt - még a Dnyeper óriási duzzasztógátját is - aláaknázták. Ebben az ipari termelést sújtó általános káoszban a szovjet gazdasági vezetőknek szinte csodaszámba menően rövid kiesés után sikerült újra termelésbe állítani az áttelepített üzemeket: Erickson adatai szerint december 8-án „a Harkovi Harckocsigyártó Művek már kibocsátotta első 25 db T-34-es páncélosát [az uráli Cseljabinszkban], kicsivel kevesebb, mint tíz héttel azután, hogy utolsó mérnökei elhagyták Harkovot, erőltetett menetben a vasúti pálya mentén”.

A „második orosz ipari forradaloménál” rosszabb hírt a Wehrmacht aligha kaphatott volna, bár a német hadvezetőség még sok hónapig nem döbönt rá a kiürítés valós méretére. Hitler 1939-1941 között vívott mesésen sikeres hadjáratainak almáját az a kukac rága belülről, hogy a hosszabb háború fenntartásához túlságosan törekeny gazdasági alapra támaszkodva folytatták őket, viszont az ellenség küzdeni akarására olyan hatások egész sorát gyakorolták, amelyek garantálták, hogy a háború elkerülhetetlenül élethálál-küzdelemmé nyúljon. Hitlernek egyetlen kiútja maradt: gyorsan elérte, döntő győzelemmel koronázni megaddigi sikereit. A nürnbergi tömeggyűlések és a Wehrmacht látványos díszszemléinek homlokzata mögött üres épületeként rejtőzött Hitler Németországa. A beruházási javak gyártásában 1939-ben azonos szinten volt Nagy-Britanniával, vagyis nagyjából a világtermelés 14 százalékát állította elő, míg Franciaország 5 százalékát, az Egyesült Államok pedig 42 százalékát - ráadásul úgy, hogy az amerikai gazdaságon érződtek még a nagy világgazdasági válság utóhatásai. Ha azonban a brit bruttó nemzeti termékhez (GNP) hozzáadjuk a külföldi tőkebefektetések hozadékát is, Németország azonnal a harmadik helyre szorul Nagy-Britannia és az Egyesült Államok mögött (e számításokban a Szovjetunió nem szerepel), ha pedig azt is figyelembe vesszük, mennyire könnyen vagy nehezen juthattak hozzá az egyes hatalmak a legfontosabb nyersanyagokhoz - beleértve a színesfémeket s különösen a kőolajat -, akkor Németország nemzetgazdasága még kevésbé jelentősnek tűnik.

Éppen ezért a német gazdasági stratégiát, a katonaihoz hasonló mértékben, a villámháború koncepciója határozta meg. Németországnak gyors győzelemre volt szüksége, hogy megkímélhesse iparát a tömeges fegyver- és hadianyag-gyártás nyomásától; amint a háború kezdett elhúzódnival, és Hitler úgy döntött, meg kell támadni Oroszországot, a német gazdaság stratégiája is megváltozott. Az alapanyagok frontján az ellenség kitermelőkapacitásainak megszerzése vált a német erőfeszítések fő céljává, a Balkán bányáit is beleértve, de elsősorban Dél-Oroszország szén-, érc- és (mindenekelőtt) kőolajtermelő vidékeinek (meg Ukrajna dús élelmiszer-termelő tájainak) meghódítása lett elsődleges fontosságú. Az ipar frontján a hangsúly két, eltérő irányba tolódott el. 1942-ig Hitler tántoríthatatlanul ragaszkodott ahhoz, hogy a haditermelés miatt nem csökkenhet a német lakosság életszínvonala, és nem csökkenthető, különösen pedig nem szüntethető meg a fogyasztási cikkek termelése. 1942 januárja és májusa között azután fegyverkezési minisztere, Fritz Todt, majd (miután Todt meghalt egy balesetben) dr. Albert Speer szívós rábeszelésére belátta, nö-

velni kell a hadiipari termelés részesedését a német bruttó nemzeti termékből. Csakhogy, bár Todt és Speer olyan központosított gazdaságirányítási intézkedéseket vezetett be, amelyek tényleg látványos mértékben felfuttatták a hadifelszerelések kibocsátását (az ipar össztermelésén belül például a különféle fegyverek gyártása az 1941-es 16 százalékról 1942-ben 22-re nőtt, majd 1943-ban 31 százalékra, és 1944-ben elérte a 40 százalékot), meg sem kíséreltek mennyiségi termelési versenybe bocsátkozni Németország ellenségeinek nemzetgazdaságaival. A német hadigazdaság alapelgondolása azon az elképzelésen nyugodott, hogy az ország fegyvergyártásának elsősorban minőségileg lehet és kell felülmúlnia az ellenségét.

A „MINŐSÉG HÁBORÚJA”

E koncepció nehezen megvalósíthatónak bizonyult a repülőgépgyártásban, ahol 1942 után a légszavarhajtasú német alaptípusok és változataik gyorsuló ütemben maradtak le brit és amerikai megfelelőik mögött. A német repülőgép-iparnak sohasem sikerült kirukkolnia egy kielégítő mértékben működőképes hadászati bombázóval; a Luftwaffe igen korán, már 1934-ben eldöntötte, hogy ennek a repülőgéptípusnak a fejlesztésébe nem fektet szellemi és anyagi tőkét. A német együlékes vadászok 1943-ban elérték fejlesztetőségük határát. Minden német nehézvadász (német terminológia szerint romboló) kudarcot vallott így vagy úgy. Ezzel szemben az első német sugárhajtású vadászgép, a Me 262, látványosan jól sikerült, és ha Hitler erőltette volna mielőbbi tömeges gyártásba vételét, valóban súlyos nehézséget okozhatott volna a szövetségesek stratégiai bombázó hadjáratának. A német harckocsik, amelyeket úgy terveztek meg, hogy egy-egy alapmodell gyártása során újabb és újabb alváltozataiban továbbfejleszthető legyen, szintén elsőrendű minőséget képviseltek, akárcsak a német kézi-fegyverek. Például az MP-40-es géppisztoly, amelyet a szövetségesek katonái csak „Schmeisserként” emlegettek, egyszerre volt a legkiválóbb a maga kategóriájában a világ hadseregeiben használt géppisztolyok között, és ugyanakkor az egyik legkönnyebben gyártható is. A német tervezőmérnökök olyan módon egyszerűsítettek az alkatrészein, hogy a zárszerkezet és a cső kivételével, amelyeket továbbra is forgácsolással állítottak elő, szinte mindet automata présgépeken gyárthatták.

A német „titkos fegyverek” is ennek a „minőségi” elképzelésnek a sikeres produktumai közé tartoztak. A német elektronikai ipar a tudományos-technikai haladás alkalmazásában ugyan elmaradt a brit mögött, amely mindenkor jobb rádiólokációs eszközöket adott a fegyveres erők minden felhasználójának, és az amerikai iparnak is biztosította azt a kutatási és fejlesztési alapot, amiről kiindulva oly figyelemreméltó sikereket érhetett el a tömeges gyártásban, és Németország nukleáris fegyverkezési programja is származik kudarcot vallott, viszont a robotrepülőgépek, rakéták és új technológiájú tengeralattjárók területén jelentős eredményeket értek el. A snorkelnak nevezett légperiszkóp üzemképes változatának kifejlesztése és bevezetése ahhoz ugyan túl későn történt, hogy új életet leheljen az U-Bootok hadjáratába, viszont mégiscsak olyan üzemmódot vezetett be, amelyet a háború után a világ összes haditengerészsége átvett, és kizárólagosan használt az atommeghajtású tengeralattjáró megjelenéséig; a korlátlan víz alatt tartózkodást és manőverezést biztosító hidrogén-peroxidos meghajtási rendszer fejlesztése pedig bizonyos tekintetben már a nukleáris hajtó művű tengeralattjáró alkalmazási elveit vetítette előre. A német pilóta nélküli repülő eszközök, a V-1 „szárnyas bomba” és a V-2 rakéta a világ első robotrepülőgépe (a mai „cruise missile” őse), illetve ballisztikus rakétája volt. A két fegyverfajta valamennyi mai megfelelője lényegében e két közös ős-től származik, nagymértékben annak köszönhetően, hogy német tervezőik a háború után vagy az egyik, vagy a másik szuperhatalom kutatóiként dolgoztak tovább.

Amikor azonban Németország „minőségcentrikus” hadigazdaság működtetésére tett kísérletének korlátozott sikerét vizsgáljuk, egyéb tényezőket is figyelembe kell vennünk. 1944 közepére lehetetlenné vált teljesíteni Hitler elvárását, vagyis a polgári fogyasztás szintjét többé nem lehetett fenntartani a haditermelés mellett, sőt azzal szemben. Attól kezdve a német életszínvonal meredeken esett, mind abszolút értelemben - ahogy a behozatal általános hanyatlásnak indult, a stratégiai bombázó hadjárat pedig mind fájdalmasabban éreztette hatását -, mind a csökkenő bruttó nemzeti termék (GNP) belüli részesedését tekintve. A bruttó nemzeti termék ráadásul csak lassan bővült a háborús években, 1939 és 1943 között 129 milliárd bi-

rodalmi márkáról (Reichsmark) 150 milliárdra, és ennyit is csak rendkívüli, illetve a szükséghelyzettel járó tényezőknek köszönhetően. A műszakok hosszát megnövelték; rekvirálással vagy Németország számára rendkívül előnyös feltételeket biztosító üzleti kapcsolatok keretében nyersanyagokat, késztermékeket és tőkét vontak ki és importáltak a megszállt területekről; a német munkaerőalapot pedig külföldről behozott - anyagi előnyök ígéretével vagy kényszerrel toborzott, továbbá rabszolga - munkaerővel duzzasztották fel békebeli állományának egy és egynegyedszeresére, vagyis csaknem 7 millió emberrel bővítették. Mivel Németország a háború előtt nem volt önálló élelmiszerből, ezt a munkástömeget kezdetben importált mezőgazdasági termékekkel élelmezték, amikor azonban 1944-től meredek esésnek indult az élelmiszerbehozatal, a felduzzasztott munkaerőállomány már inkább teherterhelés, mint hasznos hajtóerő volt a hadigazdaság számára.

Németország gazdasági hanyatlását 1944 őszén - midőn annak az évnek a júniusa és szeptembere között odavesztett a teljes nyugaton meghódított terület, meg az is, ami a keleti hódításokból addig még megmaradt - híven tükrözte a haditermelési index gyors, pusztító zuhanása. Az általános index (1941-1942 = 100) 330-ról 310-re esett június és november között, a lőszergyártás mutatója 330-ról 270-re, a robbanóanyagoké 230-ról 180-ra. A szintetikus olajat előállító üzemek termelése még ennél is katasztrofálisabb mértékben csökkent, pedig üzemanyag nélkül a hadsereg páncélosai meg sem tudtak mozdulni, a Luftwaffe gépei pedig nem repülhettek. Májusban, amikor az importált kőolaj utoljára járult hozzá komoly mértékben a német igények kielégítéséhez, az egész háború alatt először történt meg, hogy a rendelkezésre álló mennyiség meghaladta a fogyasztást; szeptemberre, a szövetségesek bombázói által indított „olajoffenzíva” eredményeként, a szintetikusolaj-üzemek mindössze 10 000 tonnát adtak, azaz a szükséglet egyharmadát, pedig szigorú takarékosági intézkedésekkel az igényeket is jóval a májusi 195 000 tonnás szint alá nyomták. Csak a rossz időjárás beállta és a bombázó főparancsnokok nézeteltérései mentették meg az olajipari üzemeket az állandósult bombázás folytatásától, csak így történhetett meg, hogy a német üzemanyagellátás nem omlott teljesen össze 1944 karácsonya előtt. Németországnak épphogy sikerült megúsztatnia a tisztán a gazdasági tényezők okozta vereséget 1944-ben; végül a legfontosabb, pólitízi mübenzin-finomítóban sikerült olyan mértékben újraindítani a termelést, hogy a német seregek jutottak annyi üzemanyaghoz, amennyivel a következő tavaszon harcolva bukhattak el a Rajnánál és Berlinben.

Japán még Németországnál is sebezhetőbb volt a gazdasági fojtogatás eszközeivel, és hadviselése végső heteiben csaknem sikerült is megbénítani nemzetgazdaságát. Kereskedelmi flottáját a harci cselekmények, mindenekelőtt az amerikai tengeralattjárók tevékenysége, a háború előtti állomány 12 százalékára csökkentették, ami kétségbeejtő helyzetbe hozta a Japán Császárságot, amelyben nemcsak a lakosság élete függött az élelmiszer-behozattól, de szervezett államként is csak akkor működhetett, ha fenntartotta a szigetek közötti közlekedést. Természetesen Japán, legalábbis az objektív tényezők szintjén, nagyrészt gazdasági számításból választotta a hadba lépést. A honi szigetek nagyjából 73 milliós lakossága (Korea és Mandzsúria nélkül) túl nagy volt ahhoz, hogy a belföldi mezőgazdaság eltartsa (bár az elfogyasztott élelmiszerek 80 százalékát megtermelte). Amikor a hadsereg megindította általános támadását a kínai szárazföld belseje felé, azt legalább annyira a kínai rizs vonzerejének engedve tette, mint amennyire egyéb gazdasági és politikai megfontolásoknak engedelmessé. Miután 1938-ban katonai értelemben végleges vereséget mértek Csang Kaj-sekre, a japán hadsereg Kínában leginkább „rizsoffenzívák” keretében fejtett ki aktív tevékenységet, vagyis aratáskor betört egy-egy mezőgazdasági vidékre, hogy megszerezze a termést. Az 1944-es nagy Icsi-Go offenzíva megindításáig ez maradt a japán csapatok legfőbb elfoglaltsága. Japán azonban gyorsan iparosodó ország is volt, tehát az élelmen kívül vasra és színesfémekre is szüksége volt (mind érc, mind fémhulladék alakjában), továbbá gumira, szénre és mindenekelőtt kőolajra. 1940-ben a hazai vasérctermelés mindössze 16,7 százalékát fedezte a szükségletnek, a hazai kohók a Japánban felhasznált acél 62,2 százalékát állították elő, az alumíniumnak pedig 40,6 százalékát. Hazai forrásból a felhasznált mangánnak 66, a réznek 40 százaléka származott. A nikkelt, a gumit és az olajat Japán teljes egészében külföldről szerezte be, s habár saját forrásból elégítette ki szén-szükséglete 90 százalékát, az acélgyártásban nélkülözhetetlen koksz előállítására alkalmas szénrel egyáltalán nem rendelkezett. A kormányzat persze választhatott volna olyan hosszú távú politikát is, amelynek keretében árucseré révén szerzi be e

hiányzó nyersanyagokat, csak hogy a világgazdasági válság okozta általános visszaesés meg a nyugati importáló államok által a válságra adott válaszként bevezetett protekcionista intézkedések olyan mértékben Japán hátrányára változtatták meg a nemzetközi kereskedelem feltételeit, hogy az egymást követő, rohamosan növekvő mértékben militarista japán kormányok határozottan elzárkóztak a létfontosságú erőforrások megszerzésének a hazai életszínvonal csökkentésével együtt járó, pusztán kereskedelmi jellegű megoldásától. Amikor az Egyesült Államok 1940-ben kezdte embargó alá vonni a stratégiai jelentőségű anyagok és áruk Japánba irányuló kivitelét, s ugyanakkor a briteket és a hollandokat is hasonló intézkedésekre buzdította, a kabinet, amelyben a szárazföldi haderőnem érdekeinek képviselői voltak a hangadók, gyorsan döntésre jutott: Japán meglepetésszerű támadást hajt végre.

A „déli övezet” - Malájföld, Burma és a Kelet-indiai-szigetek - meghódítása a gyakorlatban lényegesen csekélyebb gazdasági hasznot hajtott, mint amire a Tódzsó-kormány számított. Például a nyersgumiimport, ami 1941-ben 68 000 tonnán állt, 1942-ben 31 000 tonnára csökkent, majd 1943-ban elérte ugyan a 42 000 tonnát, de 1944-ben ismét vissza-hanyatlott 31 000 tonnára, nagymértékben az amerikai tengeralattjáró-hadjárat következtében. Az amerikai tengeralattjárók tevékenysége rohamosan csökkentette a szén, a vasérc és a bauxit bevitelét is a japán szigetekre. Mindez közvetlen és az elsüllyesztett hajók számával egyenes arányban növekvő hatást gyakorolt a japán ipari termelésre. A japán repülőgépgyártásnak ugyan sikerült igen figyelemreméltó növekedést fenntartania 1941 (= 100) és 1944 (= 465) között, ahogy a haditengerészeti fegyverzetet gyártó üzemeknek is (1941 = 100, 1944 = 512), ám a gépjárműgyártás kétharmadával csökkent ugyanebben az időszakban. Jelentősen növelték a vízre bocsátott hadi- és kereskedelmi hajók számát, az előbbieket megduplázták, az utóbbiakét megnégyszerezték, csak hogy a veszteségek szinte mindvégig meghaladták a pótlás mennyiségét, s így ezt az erőfeszítést több mint semlegesítette az ellenség okozta pusztítás. Japán bruttó nemzeti terméke összességében egynegyedével nőtt 1940 és 1944 között, az állam hadikiadásai viszont ugyanez alatt az idő alatt az ötszörösükre ugrottak, és végül már elérték a GNP 50 százalékát, s ily módon valósággal megfojtották a nem hadiipari gyártást, továbbá a polgári fogyasztás brutális korlátozásához vezettek. A háborús erőfeszítés végeredményeként Japán lakossága az éhínség küszöbére ért a konfliktus végére, bár jelentősen megnőtt a képzett gépipari munkások állománya. A háború utáni gazdasági újjáépítés korszakában majd ez a munkásság nyeri meg a japán termékeknek azokat a tengeren túli piacokat, amelyekről kizárták Japánt, s ezzel mindennél inkább kiprovokálták agresszióját.

NAGY-BRITANNIA HÁBORÚS ERŐFESZÍTÉSE

Nagy-Britanniát, a másik nagy szigetországi hadviselőt, szintén fokozatos gazdasági ellehetetlenüléssel fenyegette egyik ellensége tengeralattjáró-flottája. Élelmiszer-ellátása még a Japánénál is inkább függött a behozataltól, ugyanis az Amerikából, Kanadából, Ausztráliából és Argentínából hajón végzett importszállítás évszázados gazdasági stratégiája olyan mértékben sorvasztotta el a hazai agráriumot, hogy a fogyasztásnak csak a felét tudták hazai forrásból előteremteni. Nagy-Britannia szénből teljességgel önellátó volt, vasérből pedig részben; teljes olaj- és gumiszükségletét, valamint a színesfémek legnagyobb részét azonban importálni kényszerült. Ami még nagyobb baj, az Egyesült Királyság ugyan - Németországgal holtversenyben - a kapitalista világ második legnagyobb ipari hatalma volt, ám számos nélkülözhetetlen terméket importált, így például egész sor vegyi anyagot és szerszámgépet. Ráadásul azt a hadigazdasági erőfeszítést, amit magára kényszerített - különösen 1940-1941-ben, amikor magányosan szállt szembe a tengelyhatalmak koalíciójával -, képtelenség volt tartósan fedezni a brit kincstár hazai bevételeiből. Hogy kifizethesse azoknak a vadászgépeknek az árát, amelyekkel megnyerte az angliai csatát, azokét a kísérő hadihajóké, amelyek megvívták az atlanti csatát, meg azokét a kereskedelmi hajóké, amelyek odavesztek benne, és azokét a tankokét, amelyek a Líbiai-sivatagban győzelmet arattak Rommellal szemben, Nagy-Britannia szinte teljes, tengerentúlon befektetett tőkeállományát likvidálni kényszerült. Olyan gazdasági áldozat volt ez, amelynek pótlása ötvenévnyi szakadatlan erőfeszítésbe kerül majd.

Amennyiben Németország a háború elején harcba vetette volna azt a 300 U-Bootból álló flottát, amely Dönitz Hitler-nek adott szakvéleménye szerint az atlanti csata megnyeréséhez szükséges volt, Nagy-Britannia mint hadviselő bizonyosan összeomlott volna még jóval azelőtt, hogy a csendes-óceáni fejlemények kikényszerítették az Egyesült Államok hadba lépését. Szerencsére Dönitznek 1943-ig nem sikerült ilyen számú tengeralattjárót szolgálatba állítania, addigra viszont végzetesen Hitler kárára változott meg a tengelyhatalmak és ellenségeik erőegyensúlya. Az addig eltelt időben - irgalmatlanul bevezetve egy olyan mértékben centralizált gazdaságirányítási rendszert, amihez foghatóval a Szovjetunió kivül egyetlen más állam sem próbálkozott - a brit ipar ugrásszerű növekedést ért el a hadianyag-kibocsátásban. Például a leggyártott harckocsik száma 1942-re 8611-re nőtt az 1939-es 969-ről, a bombázó repülőgépeké 1943-ban 7903-ra az 1939-es 758-ról, a bombáké pedig 1944-ben 309 366 darabra az 1940-es 51 903 darabról.

Nagy-Britannia nemcsak a hadfelszerelés mennyiségében, hanem a minőségében is jelentős előrelépést tett. Az elektronikai hadviselés területén a világon senki sem múlta felül a britek invencióját. A repülőgép-sugárhajtóművek területén végzett úttörő kutató-fejlesztő munka eredményeként az európai háború utolsó heteiben két első vonalbeli harci repülőszázadnál is szolgálatba állították az első brit sugárhajtású vadászgépet, a Gloster Meteort (bár sohasem került sor légi harcra e típus és német megfelelője, a Me 262 között). Brit repülőgép-motor-konstruktőrök alkották meg azt az erőforrást, amely a P-51 Mustangot az egész háború leghatékonyabb nagy hatótávolságú vadászgépévé változtatta. A de Havilland Mosquito az egész háború egyik legelegánsabb vonalvezetésű és legsokoldalúbb harci gépének bizonyult, egyformán kiemelkedő sikerrel harcolt a bombázó, a nappali és az éjszakai vadászgép, a felderítő és a nagy hatótávolságú vadászbombázó szerepkörében. Az Avro Lancaster éjszakai bombázó, habár 1945-ben már közeledett az elavulttá váláshoz, a RAF stratégiai bombázó hadjáratának legtokéletesebb eszköze volt. Aligha vonható persze kétségbe, hogy a stratégiai bombázásra helyezett jelentős állami hangsúly a brit hadigazdaság strukturális egyensúlyzavarához vezetett, hiszen nem kevesebbet, mint az ország háborús erőfeszítésének egyharmadát nyelte el, és mindenkor lefölözte a rendelkezésre álló legfejlettebb technológiákat. A bombázóoffenzívának szentelt brit ipari erőfeszítés pusztító súlya is azzal a következménnyel járt, hogy Nagy-Britanniának az Egyesült Államokhoz kellett fordulnia gyakorlatilag teljes szállítórepülőgép-szükséglete ki-elégítéséért, flottája partraszállító hajóinak és naszádjainak jelentős hányadáért, továbbá tankjai nagy részéért is. A világ első tankját, azaz páncélos, láncfalpon járó harckocsiját ugyan a brit ipar állította elő az első világháború alatt, ám az 1939-1945 között gyártott brit harckocsik minőségi szempontból jelentősen alulmaradtak nemcsak a német, de az amerikai páncélosokkal szemben is; mire beköszöntött az 1944. esztendő, valamennyi brit páncélosadosztályt az amerikai Sherman tankokkal látták el.

A háború éveiben a brit nemzetgazdaság nagysága 60 százalékot nőtt, a polgári fogyasztás azonban 21 százalékkal csökkent 1939-től 1943-ig, amikor a hadikiadások a bruttó nemzeti termék 50 százalékát vették el. A hazai lakosság alaposan megérezte ezt a csökkenést, jelesen a fényszórók teljes eltűnésében a piacról, illetve számos alapvető szükségleti cikk, például a zsiradékok és a fehérjék arányának csökkenésében a jegyrendszer keretében elosztott élelmiszer-fejadagon belül, amihez súlyos ruházati hiányok társultak. Mindazonáltal ezt a szükséglettől jelentősen elmaradó közellátási helyzetet sikerült álcázni. Ha Nagy-Britannia megkísérelte volna hazai forrásokból fedezni hadikiadásait, abba nemzetgazdasága bizonyosan belerokkant volna. Ugyanez állt a Szovjetunióra is. Valamennyi meghozott áldozat dacára, amelyek közé tartozott a munkával töltött idő meghosszabbítása, a külföldön és belföldön befektetett tőke likviditása, az életszínvonal szándékos rontása, a marginális földek termelésbe vonása, a megszokott fogyasztási cikkek helyébe pót- és műanyagok bevezetése, a nők kötelező besorozása a munkaerőállomány soraiba (és Nagy-Britanniában a fegyveres erőkbe is, amelyeken belül magasabb arányban szolgáltak, mint bármelyik másik hadviselőnél), valamint még további szükségintézkedések tucatjai, sem a brit, sem a szovjet nemzetgazdaság nem lett volna képes külső segítség nélkül a háború terheinek viselésére. Ez a külső segítség az Egyesült Államokból érkezett.

Az oroszországi invázió korai szakaszában Hitler sajnálatát fejezte ki Guderian tábornoknak, amiért nem hallgatott rá, amikor figyelmeztette, milyen nagy mértékben meghaladja a szovjet harckocsigyártás teljesítménye a németét. Hitler beismerte: „Ha tudtam volna, hogy ilyen rengeteg páncélosuk van, kétszer is

meggondoltam volna, mielőtt belevágok az invázióba.” Az oroszok 29 000 harckocsit gyártottak 1944-ben, amikor a német termelés 17 800 páncélossal elérte csúcsát, ez azonban csak egy volt azon mennyiségi mutatók közül, amelyek a szövetségesek hadigazdaságának hatalmas mennyiségi fölényét tükrözték Németországéval szemben. Végző soron az Egyesült Államok volt az az ipari hatalom, amely mellett Németország minden szinten, valamennyi elérhető természeti erőforrás és késztermék tekintetében eltörpült. A brit haditermelés hiányosságait 1941 márciusa óta a Lend-Lease törvény jogi keretei között biztosított amerikai szállítások pótolták. A „kölcsonbérletet” igénybe vevő államnak a háború után kellett fizetnie a háború alatt kapott hadianyagokért. A Lend-Lease segítette elő, hogy Nagy-Britannia katonai segélyszállítmányokat küldhessen a Szovjetunióhoz 1941 júniusa és decembere között. Amint Németország 1941. december 11-én hadat üzent az Egyesült Államoknak, a Lend-Lease-szállítmányok közvetlenül kezdtek áramlani Amerikából Oroszországba Vlagyivosztokon, Murmanszkon, illetve a Perzsa-öblön át.

E szállítások óriási méreteket öltöttek. A Szovjetunió valóságos segélyáradat haszonélvezőjévé vált; az így kapott hadianyag egy részére, például a tankokra, nem is volt szüksége; másokra, például a repülőgépekre, nagyon is szüksége volt - a szovjet repülőgépek ugyanis nem tartoztak a legjobb minőségű légi harceszközök sorába -, azonban nem sikerült szakszerűen felhasználni őket. A szovjet haderők előnyben részesítették ugyan a saját gyáraikban készült fegyvereket, ám a gazdasági segítség többi eleme nem egyszerűen a szovjet hadiipar működéséhez szükséges anyagok jelentős hányadát, hanem a harc folytatásához nélkülözhetetlen eszközöket biztosította. Nyikita Hruscsov utóbb meg is jegyezte: „Képzeld csak el, hogyan nyomulhattunk volna Sztálingrádtól Berlinig amerikai gépjárművek nélkül.” A háború legvégén a szovjet fegyveres erők 665 000 gépjárművel rendelkeztek, amiből 427 000-et gyártottak valamelyik nyugati szövetséges országban. Döntő többségük Amerikában készült, ezen belül pedig nagy számban szolgáltak a pompás 2,5 tonnás Dodge teherautók, amelyek gyakorlatilag mindent hordoztak, amire a hadra kelt Vörös Hadseregnek szüksége volt. Az amerikai ipar látta el 13 millió pár téli lábbelivel a szovjet katonákat, az amerikai mezőgazdaság pedig 5 millió tonna élelmiszert adott, annyit, amennyiből minden szovjet katonának a háború minden napján 20 dkg tartalmas fejadag jutott (főként húskonzerv). Az amerikai vasútechnikai ipar 2000 mozdonyt, 11 000 teherkocsit és 540 000 tonnányi sint szállított, amiből az oroszok nagyobb összvonal-hosszúságú vasti hálózatot építettek, mint 1928 és 1939 között. Az orosz repülőbenzin-gyártás megbénult volna a kiváló minőségű amerikai nyersolajszállítmányok nélkül, ahogy az 1941-1944 között a Szovjetunióban felhasznált réz háromnegyede is amerikai forrásokból származott.

A háborús Oroszországot az amerikai segítség tartotta életben és harcban. A háborús Nagy-Britanniát úgyszintén. Mialatt brit hajókaravánok nagyjából 77 millió akkori font értékben szállítottak keletre kész hadiipari termékeket és nyersanyagot (mai értékre átszámítva ez megfelel az 1989-es brit védelmi költségvetés teljes összegének), más brit konvojok - amelyekben növekvő arányban jelentek meg az amerikai kereskedelmi hajók - egyre csak hozták az Atlanti-óceánon túlról mind a brit polgári lakosság és fegyveres erők eltartásához szükséges árukat, mind a Hitler Európájának megtámadására készülő amerikai expedíciós haderő felszerelését. A brit fegyveres erőknél 1941-ben 11,5 százalék volt az amerikai forrásokból származó hadfelszerelés aránya, 1942-ben 16,9 százalék, 1943-ban 26,9 százalék és 1944-ben 28,7 százalék; Nagy-Britannia belföldi fogyasztásának az Amerikából kapott élelmiszer 1941-ben a 29,1 százalékát fedezte, és ez az arány a háború alatt mindvégig fennmaradt.

Az anyagi segélyeknek ezt az áradatszerű kiáramlását, amihez olyan saját fegyveres erők fenntartása jártul, amelyek 1939 és 1945 között harmincszoros méretűre nőttek, úgy biztosították, hogy az Egyesült Államok nemzetgazdasága közben a legcsekélyebb mértékben sem károsodott. Éppen ellenkezőleg: az éves szövetségi kiadások ugyan az 1939-es 13 milliárd dollárról 71 milliárdra nőttek 1944-re, az inflációt azonban könnyen féken tartották az adók növelésével és eredményes hadikölcsön-jegyzési kampányokkal. Ugyanebben az időszakban megduplázódott a bruttó nemzeti termék, és az ipari termelés is kevés híján a kétszeresére emelkedett.

Ennek az eredménynek egyszerű oka volt. Az Egyesült Államok gazdasága a depresszió körülményei között működött az 1929-1931-es nagy válság és a bankrendszer összeomlása óta, és hiába alkalmazták

Roosevelt állami finanszírozásra épített deflációs New Deal gazdaságpolitikáját, korántsem állt talpra olyan mértékben, mint Németország gazdasága, ahol Hitler telivér keynesi hitelprogramot vitt végig, vagy Nagy-Britanniáé, ahol ugyan csak lényegesen ortodoxabb költségvetési politikát vezettek be, mégis elértek egy kisebb fellendülési hullámot az 1930-as években. Ezen előzmények után az amerikai gazdaság 1939-ben még mindig stagnált mind relatív, mind abszolút értelemben. A nyilvántartásba vett munkanélküliek száma elérte a 8,9 milliót, az üzemi berendezéseket átlag 40 órát használták hetente. Mire beköszöntött az 1944. esztendő, heti 90 órát dolgoztak a gépek, 18,7 millióval több embert foglalkoztattak, mint 1939-ben (a felszívott feleslegesen túli 10 milliós többlet leginkább munkába állított nőket takar), az ipari termelés pedig a nemzeti jövedelem 38 százalékát adta, az 1939-es 29 százalékkal szemben.

Ezek a számok egy rendkívüli gazdasági fellendülés abszolút értékeit mutatják, nemzetközi összehasonlításban pedig annak a Németországnak és Japánnak az elkerülhetetlen végzetét okozták, ahol az egy munkaóra számított termelékenység a fele, illetve az ötöde volt az Egyesült Államokénak. Röviden, az amerikai nemzetgazdaság nem egyszerűen sokkal nagyobb volt, mint bármelyik ellenfelé: sokkal hatékonyabban is működött. Ennek egyenes következményeként az Egyesült Államok, amely 1939-ben az elhanyagolható jelentőségű hadfelszerelés-gyártók közé tartozott, 1944-re már a világon előállított fegyverzet 40 százalékát gyártotta. A leglényegesebb kategóriákat tekintve, a harcokcsik kibocsátása az 1940-es 346 darabról 1944-ben 17 546 darabra nőtt, amíg 1940-ben az amerikai hajógyárak 1,5 millió tonnányi hajót építettek, addig 1944-ben 16,3 millió tonnányit. Amerika háborús ipari teljesítményei közül azonban valószínűleg az a leginkább figyelemreméltó, hogy amíg 1940-ben 2141 repülőgépet gyártottak, addig 1944-re ezt a mennyiséget 96 318-ra futtatták fel.

1945-ben az Egyesült Államok nemcsak a világ leggazdagabb államának szerepében találja majd magát - az volt már 1939-ben is -, hanem rá kell ébrednie, hogy immár minden idők leggazdagabb országa, olyan nemzetgazdaság birtokában, amelynek termelőképessége kevés híján azonos az összes többi államéval együtt. És ennek az amerikai nép is hasznát látta. A John Steinbeck híres tiltakozó regényében, az *Érik a gyümölcs-ben* szereplő, szánalmasan szegény parasztok 1944-re középosztálybeli életszínvonalat élveztek annak a Kaliforniának a repülőgépgyáraiban megkeresett bérükből, ahová a közép-nyugati síkságokon elterülő, lerobbant farmaikról vándoroltak. Azok a korábbi szomszédaik is megtalálták a számításukat, akik a jobb földekbe görcsösen kapaszkodva helyben vészelték át a válságot, majd a pangást. Ha az amerikai gyárak állították elő a Hitler legyőzéséhez szükséges fegyvereket, akkor az amerikai farmerek termelték meg Hitler ellenségeinek kenyerét. Paul Edwards, aki a háború előtt New Deal-megbízottként tevékenykedett, így emlékeztet: „Pokolian pompás időszak volt a háborúé. Azok a dél-dakotai gazdálkodók, akiknek korábban a segélyezését szerveztem, azaz heti négy dollárt nyomtam a markukba, meg pár marhahúskonzervet, hogy etetni tudják a családjukat, már negyedmillió dolláros birtokokkal rendelkeztek, mire hazatértem. ... Ami ott igaz volt, igaz volt az egész Egyesült Államokban. ... A világ többi része pedig vérzett és szenvedett. Ez az, amit azóta mindenki elfelejtett. A második világháború? Az az a háború, amit ma is vállalnék.”

Amikor fontossági sorrendbe akarjuk állítani azokat a hibákat, amelyeket Hitler a második világháború során elkövetett, könnyen lehet, az első hely azt a döntését illeti, hogy szembeszáll az amerikai nemzetgazdaság erejével.

11. A Krím nyara, Sztálingrád tele

Az oroszországi hadviselés egyik paradoxonja, hogy a hadseregeket ugyan a tél pusztítja el, de a hadműveleteket a tavasz érkezése bénítja meg. Az olvadás, amely a talaj hirtelen felengedő felső rétegére áradásként bocsátja vagy egyméternyi olvadó hó levét, folyadékká változtatja a földutak felszínét, a sztyeppét pedig láppá, a híres *raszputyicá*-vá, azokká a sárból kialakuló „beltengerekké”, amelyek minden mozgást

megbénítanak. A gépjárművek tengelyen fölülig süppednek ebbe a mocsárba; még a mindent elviselő, mókány helyi lovak és az általuk húzott könnyű szekerek is csak vergődnek a feneketlen kátyúkban. 1942 márciusának közepére mind az *Ostheer*, mind a Vörös Hadsereg belenyugodott, hogy legyőzte az időjárás. Május elejéig kényszerű tűzszünet állt be az orosz fronton.

Mindkét hadsereg a tél és a harcok okozta veszteségek pótlására fordította az így nyert időt. A Sztavka úgy számított, Oroszországban 16 millió hadköteles korú férfi él, és a Vörös Hadsereg létszámát 9 millióra lehet növelni 1942 folyamán; ha figyelembe veszik az addig hadifogságba esett 3 millió katonát meg az egymilliónyi halottat, még mindig marad annyi, amennyivel 400 hadosztályt tölthetnek fel, és embertartálékot is képezhetnek. A hadosztályok között sok százalmasan gyöngye is akadt, mégis megtalálták azt a felesleget, amiből központi tartalékot képezhettek, az Urál mögé evakuált gyárak pedig a téli hónapok alatt 4500 harcokcsit, 3000 repülőgépet, 14 000 tüzérségi löveget és 50 000 aknavetőt állítottak elő.

A németek szintén bővítették a hadseregüket. Januárban az *Ersatzheer* (a kiképzésért és pótlásért felelős Póthadsereg) tizenhárom hadosztályt szervezett újoncokból és a meglévő alakulatok „átfésülésével” nyert régebbi katonákból; nem sokkal később még kilencet. 1942 januárjában először vonultattak be önkéntes segédszolgálatra nőket (*Stabsheer-ferinnen*), hogy írökként és soförként szolgáló férfiakat szabadítsanak fel gyalogsági szolgálatra, továbbá az orosz hadifoglyok közül is kezdtek önkéntes segédszolgálatosokat (*Hilfsfreiwillige*) toborozni. Ezek döntő többsége azért állt az ellenség szolgálatába, mert nem akart éhen halni. Így pótolták a télen elveszített 900 000 embert, bár áprilisra még mindig fennmaradt további 600 000 főnyi hiány. Ezt az állapotot úgy rejtették el a világ szeme elől, hogy olyan hadosztályokat is hadrendben tartottak, amelyek már elveszítették gyalogságuknak akár a harmadát is; a seregtestek páncélos-, tüzérségi és lóállománya is csökkent. Áprilisi adatok szerint az *Ostheer* szervezetszerűen előírt állományából 1600 Pz. III. és Pz. IV. harcokcsi, 2000 tábori löveg, valamint 7000 páncéltörő ágyú hiányzott. A félmillió lónak, amit a német hadsereg Oroszországba vitt, 1942 tavaszára elpusztult a fele.

Mindennek ellenére Hitler szentül hitte, hogy a megmaradt erő elégséges Oroszország végleges legyőzéséhez, és elszánta magát döntő offenzívája megindítására, mielőtt a talaj visszanyeri szilárdságát. Amíg Sztálin elhitette magával, hogy a németek ismét Moszkva irányában fogják mérni a főcsapást - amit, gondolta, meggyöngít majd az a körülmény, hogy a nyugaton megnyíló második frontra is erőket kell átcsoportosítaniuk -, Hitler egészen mást szándékozott tenni a közeljövőben. A német császár egykori végső, 1918-as oroszországi offenzívájának célja az ország természeti erőforrásainak meghódítása volt. A gabonatermő övezet, a bányák és, ami minden korábnál lényegesebb, az olajmezők, mindig is délen feküdtek. Az 1942-es nyári hadjáratban Hitler ebbe az irányba, a Krímen túl, a Volga mentén és a Kaukázusban található tájakra tervezte küldeni a páncélosokat, visszafoglalni és kibővíteni Németország azon nagy gazdasági jelentőségű területnyereségeit, amelyeket egyszer, a breszt-litovszki béke keretében már megszerzett.

Az az arcvonalt, amelyet az *Ostheer* 1941 novemberében Nyugat-Oroszország térképére Moszkva elleni „végső” offenzívája megindítása idején berajzolt, szinte pontosan észak-déli irányban húzódott a Finn-öböltől a Fekete-tengerig. A Moszkvától északra található Gyemjanszk térségétől a fővárostól délre fekvő Kurszkig a front széles íven beszögellt keletre. 1942 májusára a keleti front lényegesen kevésbé rendezett alakzatot vett fel. Sztálin téli ellenoffenzívájának hatására már meg sem közelítette Moszkvát, és három helyen is benyomódott. Gyemjanszk és Rzsev között hatalmas beszögellés keletkezett nyugat felé, amely a moszkvai országút mentén majdnem Szmolenszkig nyúlt, a másik oldalon pedig Gyemjanszk térségében egy ellentétes oldali hurok elvágott kiszögellést zárt körül. Az ott bekerített németeket csak légi úton tudták ellátni. Moszkvától délre és keletre egy másik beszögellés csaknem körülzárta Rzsevet, sőt Roszlavl városát is majdnem elérte a Szmolenszk-Sztálingrád vastvonala mentén. Izjumnál, Harkovtól, a nagy iparvárostól délre egy további beszögellés nyúlt nyugati irányban, hogy elvágja a kijevei vasútvonalat és akadályozza Rosztovnak, a Kaukázus kapujának a megközelítését. A Vörös Hadsereg január és március között végrehajtott, sok áldozattal járó támadásai meghozták a maguk eredményeit.

A két, Moszkva környéki arcvonalt-beszögellésben rejlő veszélyt Hitler egy legyintéssel elintézte. Úgy

okoskodott, hogy a gyemjanszki zsák őrzése többre kerül a Vörös Hadseregnek, mint a körülzárt csapatok ellátása neki, a rzsevi ív megszállva tartásával a németek tovább fenyegethetik Moszkvát, a roszlavli beszögellés pedig lényegtelen. Ami az Izjum körüli helyzetet illeti, az magától megoldódik majd, mihelyt a Dél Hadseregcsoport megindul Rosztov mellett a Kaukázusba. Ennek a *Blau*, azaz Kék fedőnevű offenzívának az elgondolását Hitler 1942. március 28-án vitatta meg nagy vonalakban Halderral és az OKH képviselőivel, majd április 5-én a 41. Führer-direktívában fektette le nagyobb részletességgel a teendőket. Az offenzíva öt külön hadműveletből állt össze. A Krímben a Manstein vezette német 11. hadseregnek szét kellett vernie a Keres-félszigeten álló orosz hadsereget, majd tüzérségi és légibombázással be kellett vennie az öt hónapnyi ostrom után még mindig kitartó Szevasztopol. Bocknak (aki betegségéből felgyógyulva átvette a Dél Hadseregcsoport főparancsnokságát) ki kellett „szorítania” az izjumi beszögellést, majd páncélossereg-testeivel harapófogóba kellett vennie a Don menti Voronyezst; e feladatra kilenc páncélos- és hat motorizált hadosztály állt rendelkezésére (no meg ötvenkét kevésbé megbízható román, magyar, olasz, szlovák és spanyol hadosztály). Amint ezt teljesítették, a Dél Hadseregcsoportnak a Don mentén kellett délre nyomulnia, majd a Harkov felől érkező támogatócsoportosítással egyesülve átvágni a sztyeppen a Volga-parti Sztálingrádhoz. A végső nekifutással páncéloskéinek be kellett nyomulniuk a Kaukázusba (ahogy a Kaiser seregei is tették 1918-ban), a Fekete- és a Kaszpi-tenger között át kellett vágniuk a hegyláncon, és el kellett foglalniuk Bakut, a szovjet olajipar központját. E hódítások oltalmazására Hitler áttörhetetlen Keleti Falat szándékozott építtetni. Közölte Goebbels propagandaminiszterrel: „Akkor az lesz nekünk Oroszország, ami a briteknek India.”

A hadjárat mellett felmérhetetlen jelentőségű gazdasági érvek szóltak. Tábornokainak Hitler kijelentette, a délen elért siker fogja felszabadítani azokat az erőket, amelyekkel északon teljessé tehetik Leningrád bekerítését és elfoglalását. A Kék hadművelet legfőbb célja azonban Oroszország olajának megszerzése volt. Hitlernek nem egyszerűen a német igények kielégítésére kellett a bakui olajmezők (bizalmasainak beszámolt egy visszatérő rémálmról, amelyben egyik végüktől a másikig tomboló tűzvészben látta Ploiesti mezőit); el akarta venni őket Sztálintól. A Barbarossa hadművelet máris hatalmas gazdasági pusztulást okozott a Szovjetunióban. 1941 októberének közepére az *Ostheer* akkora területet foglalt el (s 1944 nyaráig meg is tartott), amelyen a szovjet lakosság 45 százaléka élt, a Szovjetunió szénének 64 százalékát bányászták, gabonájának 47 százaléka termett, nyersvasának, acéljának és hengerelt áruinak több mint a kétharmadát gyártották, alumíniumának pedig a 60 százalékát. A határhoz viszonylag közel fekvő üzemek evakuációja (ezek között csak lőszergyár 303 volt) az Urál mögé létfontosságú ipari kapacitásokat mentett meg ugyan a megszállók elől, ám ez is a termelés súlyos megzavarása árán történt; a kőolaj ellátás kiesése, de akár csak komolyabb zavara is katasztrófát idézhetett elő, amint azt Hitler nagyon jól tudta. A 41. Führer-direktíva „Általános terv” című fejezete minden teketóriázás nélkül ki is mondta: „Célunk a szovjetek teljes megmaradt védelmi potenciáljának likvidálása, valamint a lehető legalaposabb elvágásuk legfontosabb hadiipari központjaiktól. ... Éppen ezért először minden rendelkezésre álló erőt a déli szektorba fogunk összpontosítani, azzal a hadművelleti céllal, hogy még a Don

előtt semmisítsük meg az ellenséget, és így biztosítsuk a kaukázusi olajmezőket, valamint a Kaukázus hegyein át vezető hágókat.”

A „Kék” azonnal megindult - május 8-án -, amint a talaj megszilárdult annyira, hogy elbírták a tankokat, mégpedig Manstein támadásával a krími Keres-félsziget elfoglalására. Egy héttel később már véget is ért, 170 000 orosz katona foglyul ejtésével; a Krímben ezután már csak Szevasztopol tartott ki, amely egészen július 2-ig nem esett el. Eközben azonban veszélybe került a Kék hadművelet „Fridericus” fedőnevű főcsapása. Május 12-én Bock izjumi „kiszorítását” megelőző orosz ellentámadás indult Harkov, a jelentős iparváros - ezen belül pedig harcoksigyártási központ - felé. A pánikba esett német hadseregcsoport-parancsnok figyelmeztette Hitlert, legjobb lenne feladni a Fridericus hadműveletet Harkov frontális védelmének kedvéért, amikor pedig Hitler „jelentéktelen hibácska” felkiáltással intézte el a saját haditervét megzavaró szovjet hadműveletet, Bock így vágott vissza: „Ez nem »hibácska«, hanem élethalál-kérdés!” Hitler rendíthetetlen maradt: megismételte, hogy a helyzet majd megoldja önmagát, amint a „Fridericus” lendületet vesz, mindössze annyit volt hajlandó tenni, hogy egy nappal előbbre hozta a német támadás

kezdő napját. Az események őt igazolták. Kleist az 1. páncélosdandárral könnyedén áttörte az orosz arcvonalat a harkovi támadó csoportosítástól északra, május 22-én Harkovtól délre elérte Paulus 6. hadseregét, s ezzel ismét kialakított egyet azokból a nagy bekerítésekből, amelyekkel az előző évben darabjaira vagdalták a Vörös Hadsereget. Június elejére 239 000 hadifoglyot ejtettek, és 1240 szovjet tankot lőttek ki a Harkov környéki csatamezőkön. Ekkor két kiegészítő hadművelet következett, a „Wilhelm” és a „Friedrich II” fedőnevű, az egyik az izjumi beszögellés, a másik a harkovi harcok nyomán elszigetelődött szovjet seregetestmaradványok felszámolására. Június 28-ra mind a kettőt befejezték.

Ez volt a Kék hadművelet valódi kezdő napja. Négy, egymás mellett felsorakozott hadseregnek - a 6.-nak, a 4. páncélosnak, az 1. páncélosnak és a 17.-nek - kellett támadásba lendülnie, az első kettőt egy hadsereg-csoport-parancsnokságnak rendelték alá, a második kettőt egy másiknak. Bock továbbra is a Dél Hadsereg-csoport parancsnoka maradt, az újonnan felállított, a fekete-tengeri szektorban tevékenykedő A Hadsereg-csoport élére pedig a lengyelországi hadjárat óta emelkedően lévő Listet helyezték. Négy orosz hadsereg állt velük szemben - a 40., a 13., a 21. és a 28. -, amelyek nem rendelkeztek említésre méltó tartalékkal, hála Sztálin azon hitének, mely szerint a németek ismét Moszkvánál mérik majd a főcsapást. A 40. hadsereget a hadművelet első két napja alatt szétverték; a másik három rendezetlen, zűrzavaros visszavonulásra kényszerült. A déli sztyepp - a fátlan, úttalan, csaknem teljesen víztelen „fű-tenger”, ahol a cár önkényuralma elől menekülő kozák lovasok teremtetek otthont maguknak - nem kínált olyan természetes akadályvonalat a szovjet hadseregnek, amelybe kapaszkodva védelmet szervezhetett volna. Kleist és Hoth páncélosai szélvészsként törtek előre. Alan Clark így írta le előrenyomulásukat:

A német menetoszlopok haladását 50-60 kilométerről is nyomon lehetett követni. Óriási porfelhő tornyosult az égen, amelyet az égő falvak és a tüzérségi tűz füstje tett sűrűbbé. A füstoszlop alul tömör és fekete volt, s jóval a harcok továbbhaladása után is ott lebegett a rezzenéstelen nyári levegőben. A párás barna függöny egészen a nyugati látóhatárig nyúlt vissza. Az élegységekkel haladó haditudósítók lelkendezve írtak a „Mot Pulkról”, vagyis a gépesített négyszög alakzatról, amelyet a menetoszlopok vonulás közben vettek fel. A páncélosok mintegy keretbe foglalták a teherautókat és a tüzérséget.

A nem várt könnyedség, amivel a német páncélosoknak Harkovtól sikerült áttörniük a Donyecen annak a nagy pusztai „folyosónak” a mélyéig, amelyik attól a folyótól a 160 kilométerre keletre futó Donig nyúlt, majd onnan dél felé, a Kaukázus irányába vezetett, ezen a ponton arra készítette Hitler, hogy elfogadja az eredeti terv módosítását - mint utóbb kiderült, katasztrofális következményekkel. Bock aggódott, hogy a Don-Donyec-”folyosón” vonuló Dél Hadsereg-csoportot oldalba támadhatják az ország belsejéből a Don menti Voronyezs irányában tevékenykedő orosz erők, s ezért a város elfoglalására utasította Hoth 4. páncélosdandárát. Paulus 6. hadserege ezután egyedül maradt, koncentrált páncéloscsoportosítás támogatása nélkül kellett végighaladnia a „folyosón”, majd átugrania a „nagy Don-kanyarból” Sztálingrád térségébe a Volgához. A várost előbb el kellett foglalnia, majd stratégiai záróállásként tartania is kellett, nehogy az ország mélyéből indított orosz támadások valamelyike sikeresen kapja oldalba a Kaukázusnak törő német főerőt a védtelenül hagyott szárnya felől.

Hitler, aki még mindig abból a Rastenburgból vezérelte az oroszországi hadjáratot, amelyet immár több mint 1100 kilométer választott el az *Ostheer* előőrseitől, ekkor azon kezdett aggodalmaskodni, hogy Voronyezsért harcolva Bock esetleg olyan pillanatban pazarolja az időt és a tankokat, amikor az idő éppen szorít, és minden egyes páncélos kieneset ér. Éppen ezért július 3-án elrepült a tábornok főhadiszállására, ott azonban megnyugtatta Bock azon ígérete, hogy nem fogja hagyni csapásmérő erejét semmiféle közelharcba bonyolódni. Július 7-re azonban már nyilvánvalóvá vált, hogy Bock nem tudja betartani az ígéretét. Hoth páncélosai egyre jobban belebonyolódtak a Voronyezs birtoklásáért vívott harcokba, ahelyett hogy abbahagyták volna a csatát, és csatlakoztak volna Paulus Sztálingrád felé vonuló gyalogságához. Nagyon úgy festett, hogy egy ideig még nem is lesznek képesek elszakadni. Hitler ellentmondást nem tűrő modorban elparancsolta őket Voronyezs alól, majd július 13-án leváltotta Bockot, és Weichst állította helyette a Dél Hadsereg-csoport élére (amelyet ekkor átkereszteltek B Hadsereg-csoportra); a baj azonban - amint azt az elkövetkező hónapokban oly rendszeresen felpanaszolta - már megtörtént. A májusban Harkov körzeté-

ben elért siker felkeltette tábornokaiban a reményt, hogy megismételhetők az előző év katlancsataiban elért hatalmas hadifogoly- és zsákmány-”fogások”. A Vörös Hadseregnek a Don-Donyec-folyosóban harcoló, Tyimosenko vezette csoportosítása azonban sokat okosodott. A Sztavkánál A. M. Vasziljevskijnek sikerült meggyőznie Sztálint, hogy az öncélú „nincs hátrálás!” parancsoknak semmi értelmük, ugyanis a németek dolgát könnyítik meg, és számos esetben ki is csikarta a visszavonulási engedélyt a szorongatott helyzetbe került orosz seregtesteknek. Ezekkel az engedélyekkel éltek is, s ebben segítette őket a B Hadseregcsoporthoz július 9. és 11. között sújtó átmeneti üzemanyagválság, ami feltartóztatta Hoth páncélosait. Július 8. és 15. között, miután végrehajtottak három sikertelen bekerítési kísérletet a Donyec és a Don között, az A és a B hadseregcsoporthoz mindössze 90 000 foglyot ejtett - az előző évi mérce szerint ez maroknyi mennyiségnek számított.

A sztyeppen kialakuló krízis növekvő feszültsége ekkor arra indította Hitlert, hogy Rastenburgból az események központjához közelebb fekvő helyre tegye át főhadiszállását. Július 16-án az OKW vezetési törzsét mindenestül áttelepítették az ukrainai Vinnyicába. Az új vezéri főhadiszállást még mindig 640 kilométer választotta el a Dontól, és városon kívüli helyszíne ugyanúgy egy elszigetelt - és mint kiderült, maláriával fertőzött - fenyőerdő volt, mint a rastenburgi, ám valamivel mégis megkönnyítette a Führer személyes beavatkozását a hadműveletek irányításába. Július 23-án már Vinnyicában adta ki a 45. Führer-direktívát a „Braunschweig” hadműveletről, a „Kék” folytatásáról. A német 17. hadsereget és az 1. páncélos-hadsereget utasította, kövessék az oroszokat a nagy Don-kanyaron át, majd Rosztovon túl semmisítsék meg őket. Ugyanakkor a 6. hadseregnek, a 4. páncélos-hadsereg támogatásával, Sztálingrád felé kellett előretörnie, hogy „szétverje az ott összpontosított ellenséges erőket, elfoglalja a várost, majd elzárja a szárazföldi közlekedést a Don és a Volga között. ... Ezzel szorosan összehangolva gyorsan mozgó alakulatok nyomulnak majd előre a Volga mentén, azzal a feladattal, hogy törjenek át Asztrahanyig.” Asztrahany messze-messze a Kaukázuson túl fekszik, még az oroszok számára is távoli, mesés tájon; az egyre csak keletnek menetelő német baka, a *Landser* számára - aki ekkor már 1600 kilométerre járt az otthonától, ha Sziléziából hívták be, vagy akár 2400 kilométernyire, ha a Rajna-vidékről - Asztrahanyt kijelölni célpontnak már majdnem olyan volt, mintha a világ végére indították volna útnak. Hitler fantáziája azonban erőlködés nélkül szökkent egyik ilyen célról a másikra, és ő arra is emlékezett, hogy 1918-ban egyszer már eljutott ilyen messzire a német katona; 1942-ben azonban nemcsak a hatalmas térség, de a még mindig legyőzetlen Vörös Hadsereg is ott állt gyalogságának menetoszlopai és birodalmi álmának beteljesedése között.

„SOHASE MONDJON ELLENT A FÜHRERNEKI!”

List A Hadseregcsoporthoz kezdetben a vártnál is gyorsabban és simábban nyert teret déli irányban. Amint átjutottak a Donon, Kleist páncélosai végigvágattak Majkop felé a Kubany-vidék sztyeppjén, és augusztus 9-én meglátták a távolban az első olajfűró tornyokat. Ezt az olajmezőt az oroszok gondos rombolásokkal használhatatlanná tették, de a helyileg illetékes Luftwaffe-parancsnok, Wolfram von Richthofen, akinek a 4. légiflottája a hadművelet légi támogatását végezte, biztosra vette, hogy képes kiűzni az oroszokat a Kaukázus hágóiból, majd utána utat vágni a hegység mögött elterülő fő olajmezők felé. Az áttörésre azért is szükség volt, hogy megszerezzék Tuapsze kikötőjét, amelyen keresztül utánpótlást kaphattak Bulgáriából és Romániából. Augusztus 21-én Hitlernek jelentették, hogy bajor hegyivadászok kitűzték a horogkeresztes lobogót az Elbruszra, a Kaukázus (és egész Európa) legmagasabb csúcsára, ám ez a teljesítmény nem bűvölte el a Führert. További páncélos-előretöréseket akart, nem valamiféle hegymászóbajnokságot. Amikor azután a német harckocsik elérték a Kaukázus elő-hegyeit, támadásuk kezdett lelassulni. Hitler közvetlen környezetén vezette le a türelmetlenségét, előbb Halderon, majd Jodlon. Halder más okok miatt már amúgy is kegyvesztett volt: a Moszkva és Leningrád előterében indított mellékhadműveletek szintén kudarcra végződtek augusztusban, amikor pedig Halder védelmébe vette azokat a katonákat, akiket véleménye szerint „lehetetlen parancsok” végrehajtásával bíztak meg, azzal csak feltűzelte Hitler dühét aziránt, amit „az utolsó szabadkőműves-páholyként” szeretett emlegetni. Jodl, bár korántsem táplált szívbeli barátságot Halder OKH-já iránt, osztozott vele a harcoló csapatok nehézségeinek megértésében.

Amikor az általa kiküldött két vezérkari képviselő jelentésével nem sikerült enyhíteni Hitler Listtel szemben táplált haragján, maga Jodl utazott el megszemlélni az A Hadseregcsoporthoz. A 4. hegyihadosztályt egy olyan szűk völgyben elakadva találta, amelyen keresztül reménye sem lehetett az áttörésre a Kaukázuson-túlra, az olajmezőkre. A Tuapsze felé nyomuló csoportosítás útját ugyanilyen sikerrel állták el az orosz védők, és annak sem maradt reménye az áttörésre, még mielőtt a téli havazás elzárja a hágókat. Amikor visszatért után nyomtatékosan ecsetelte Hitlernek, hogy List szorult helyzete megoldhatatlan, sőt óvatlanul még arra is utalt, hogy a ponthelyzetet maga a Führer idézte elő, dühkitörés volt a válasz. Hitler, aki betegesen érzékeny volt a főparancsnoki hatalmán ejtett legcsekélyebb foltra is, és ugyanakkor mániákusan foglalkoztatta a veszély, hogy esetleg megismételhetik az első világháború vezetési hibáit, kijelentette, Jodl úgy viselkedik, mint Hentsch, az a vezérkari tiszt, aki 1914-ben elrendelte a visszavonulást a Marne-től. Kitiltotta őt is és Keitel is abból az étkezőből, ahol ő evett, és gyorsírókat ültetett be abba a parancsnoki barakkba, ahol minden értekezletét tartotta, hogy rögzítsenek minden elhangzó szót, nehogy később saját kijelentéseit idézzék ellene. Listet elcsapta, és szeptember 9-én ő maga vette át a vezényletet az A Hadseregcsoporthoz felett. Ugyanakkor megüzente Haldernak, mennyire elégedetlen azzal a Keittel, akit leginkább széles körben emlegetett szolgálatteljeségéért és fejbőlintó jánosi természetéért kedvelt. Szeptember 2-án a szárazföldi haderőnem vezérkari főnöke könnyek között távozott a Führertől, aki szinte azonnal Kurt Zeitzler tábornokot állította a helyére. A hivatalba lépő Zeitzlert Keitel a „Sohase mondjon ellent a Führer-nek!” tanáccsal fogadta. „Sohase emlékeztesse, hogy régebben esetleg mást gondolt valamiről! Ne mondja neki soha, hogy a bekövetkezett események az ön véleményét igazolták, nem az övét! Veszteségekről sohasem tegyen neki jelentést - kímélnünk kell az idegeit.” Zeitzler főként Schmudthoz, Hitler főadjutánsához fűződő barátságának köszönhetette előléptetését, de azért szépen dekorált, harcedzett gyalogos katona is volt. Keitelnek azt felelte: „Aki háborút indít, annak rendelkeznie kell a következmények elviselésére képes idegizzal.” A huszonkét hónap alatt, amíg a hadsereg vezérkari főnökeként szolgálta Hitlert, többször is sor került közöttük durva szóváltásra. Halder után, akit Hitler szeretett lekicsinylően „írásztalkatonának” titulálni, Zeitzler olyan gyakorlatias közvetlenséget hozott a parancsnoki értekezletekre, amit Hitler megnyugtatónak talált, és még a legmélyebb válságok idején is hatékonyan elboldogultak egymással.

Az egyik ilyen válság éppen kialakulóban volt. Hitler nem ok nélkül emlegette a marne-i csatát. Ott és akkor a német hadsereg túlságosan széthúzta erőit, a hadvezetőség pedig túl kevés figyelmet fordított az egyik szárnyát erős helyőrségével veszélyeztető nagyvárosra. A Volga mentén most hasonló veszedelem fenyegetett. A dél, vagyis a Kaukázus felé nyomuló A Hadseregcsoporthoz - komoly nehézségek árán - csaknem 500 kilométeres utánpótlási vonalakat tartott fenn, de hiányzott az ereje azok megoltalmazásához a tőle keletre, a sztyeppen álló orosz csoportosítással szemben. A B Hadseregcsoporthoz, amely korábban letévelygett a Donyec-Don-folyosón, most mindjobban belebonyolódott a Sztálingrád körül kibontakozó csatába, pedig minden jel arra utalt, hogy Sztálin félelmetes erejű ellenállási góccá alakíttatja a várost. Az 1914 és 1942 között vont párhuzam nem volt tökéletes. A Marne mentén a német hadsereg azért szenvedett vereséget, mert elmulasztott kiküldönni egy olyan csoportosítást, amely a szárnyán elfoglalhatta volna Párizst. 1942-ben annak a kockázata állt fenn, hogy Hitler túl nagy erőt von össze Sztálingrádnál, amivel túlreagálja a helyzetet, és ezzel megfosztja a hegyekben meg a nyílt pusztán álló seregeit az ellencsapás kivédésének eszközeitől. Sztálin és a Sztavka pontosan ebbe az irányba tapogatózva igyekezett eltolni az események menetét, mert valami ilyesmi szolgálhatta leginkább hadászati céljaikat.

Winston Churchillnek az orosz ellencsapás tervére az első célzást a brit miniszterelnök augusztus 12-17-i moszkvai látogatása alatt tette Sztálin. A brit-szovjet kapcsolatok éppen mélypontra értek. Bár részben sikerült eltávolítani azt az akadályt, amelyet az oroszok lengyelországi viselt dolgai képeztek - azzal, hogy Sztálin az előző év decemberében szabadon engedte 180 000 lengyel foglyát, és hozzájárult, hogy Iránon át Egyiptomba szállítsák őket, ahol brit parancsnokság alatt megalakult belőlük az „Anders-hadsereg”, most az oroszoknak volt okuk szemrehányást tenni a briteknek. A júniusi PQ17 hajókaraván gyalázatos elpusztítása után Nagy-Britannia a sarkvidéki szovjet kikötőkbe irányuló, utánpótlást szállító konvojok felüggesztése mellett döntött. Ami még ennél is jelentősebb döntés volt, a nyugati szövetségesek júliusban

Washingtonban 1942-ről végleg 1943-ra halasztották a „második front” megnyitását. Mindezt Sztálin durván Churchill képébe vágta. A szovjet diktátorban a Kaukázus védelmére felajánlott brit segítség is gyanút ébresztett, 1918-ban ugyanis a brit hadsereg járt már ott egyszer: a helyi muszlimoknak segített elszakadni Oroszországtól. A kaukázusi népek még most is barátságosan fogadták a német hódítókat, ami belügyi csapatok azonnali helyszínre küldésére indította Beriját. A nagyhatalmak vezetői elválásának előestéjén azonban Sztálin megengyhült. Égetően szüksége volt arra az utánpótlásra, amelyet csak a nyugati szövetségesek iparától kaphatott meg - nem fegyverekre, amelyeket ekkoriban kezdtek ontani az uráli gyárak (1942 második felében 16 000 repülőgépet és 14 000 tankot), hanem tehergépkocsikra és kész alumíniumra -, s ezért Churchill elé tárta igényeit. Hogy simábbá tegye az átmenetet vádaskodásból esdeklésbe, „megosztotta a miniszterelnökkel egy hatalmas ellenoffenzíva végtelenül titkos tervét”.

A terv ekkor még nem öltött határozott alakot. Szeptember 13-ig, amikor a sztálingrádi csata már harmadik hete tombolt, nem is tisztázták az elgondolását. Az oroszok szeretik még korábbiakról számítani a kezdetét. Július 24-én a német 17. hadsereg elfoglalta a Don menti Rosztovot, Dél-Oroszország „örházát”. Harckocsikkal bőven ellátott szomszéd seregtestei, az 1. és a 4. páncélos hadsereg a Donon átkelve a következő hat napon kelet felé törtek, és közben az 1. páncélos hadsereg délre, a Kaukázus felé, míg a 4. északkeletre kanyarodott, támogatni Paulus 6. hadseregét a Sztálingrád elleni rohamban. Oly csekély ellenállásba ütköztek, hogy a 14. páncélos hadosztály egyik őrmestere feljegyezhetette: „sok katonának módja adódott levetkőzni és megfürödni [a Don vizében] - ahogy pontosan egy évvel korábban a Dnyeperben tették.” Augusztus 19-re a 6. hadsereg elfoglalta a Sztálingrád elleni támadáshoz szükséges meginduló állásait, a 4. páncélos hadsereg pedig közeledett a városhoz. Sztálingrád alapvetően a modern gyárakat körülvevő faépületek tömegéből állt, s több mint harminc kilométer hosszú, de helyenként alig két kilométer széles sávban nyúlt el a Volga nyugati partján. A német VIII. repülőhadtest augusztus 23-án egész nap bombázta és nagyjából lerombolta a várost. A 6. hadsereg a füstölő romok között erőlködve készült a végső előrenyomulásra, ki a Volga partjára.

A németek doni átkelése óta eltelt hónap alatt azonban Sztálin és a Sztavka olyan erős védelmet rögtönzött Sztálingrádban, mint az előző ősszel Leningrád előtt, illetve decemberben Moszkvánál. Mindhárom város szimbolikus jelentőséggel bírt Hitler szemében; Sztálingrád Sztálin számára volt különösen fontos. Nem egyszerűen ez volt a legnagyobb a számos, róla elnevezett orosz város közül. Ez volt az a hely is, ahol 1918-ban a „déli klikk” - Sztálin, Vorosilov, Bugyonnij és Tyimosenko - szembeszállt Trockij polgárháborús hadvezetésével, s ez az esemény indította el a későbbi szovjet diktátor pártbéli emelkedését. Augusztus folyamán Sztálin éppen ezért sietve csapatokat és hadianyagot küldött a sztálingrádi arcvonalra, több gyűrűből álló védelmet építtetett, új, erőskezü parancsnokokat nevezett ki, és világossá tette, hogy mindenkire a legszigorúbb fegyelmetelési eszközökkel fogja rákényszeríteni azt, amit a szovjet katonáknak felolvasott július 28-i hadparancsában elrendelt: „Egyetlen lépést se hátra!” Az „egyszemélyi vezetést”, amely megint egyenlő partnerből a tábornokok tanácsadóivá fokozta le a komisszárokat, majd október 9-én fogja visszaállítani, de addig is olyan visszavonulás nélküli kitartást várt el hadvezéreitől, mintha ő maga állna a hátuk mögött. V. Ny. Gordov és Jerjomenko parancsnokolt a Sztálingrádi, illetve a Délkeleti Front fölött, a magában a városban küzdő 62. hadsereget V. I. Csujkov vezette, az egész hadszíntér legfőbb parancsnoka pedig Zsukov lett.

Amikor szeptember 13-án Sztálin a Kremlbe rendelte Zsukovot, ott már sokkal inkább a támadásról, mint a visszavonulásról esett szó. A képzelet drámai ugrásával Zsukov és Vasziljevskij - az akkori vezérkari főnök, aki Zsukov helyébe lépett, amikor azt a honvédelmi népbiztos helyettesévé nevezték ki - a Volga alsó folyásánál álló német haderő széles és mély átkarolását, valamint Paulus városba benyomult 6. hadseregének elpusztítását előirányzó haditervet terjesztett elő. Sztálin érveit a csekély mélységű átkarolás mellett elvetették; az ilyen bekerítés lehetővé tenné a németeknek a kitörést és utána a visszavonulást. Ugyanígy járt akkor is, amikor erősködött, hogy a szükséges haderő nem létezik: a tábornokok számítása szerint negyvenöt nap alatt lehetséges volt összegyűjteni és felszerelni. Sztálin ezek után visszavonta ellenvetéseit, bár hozzáfűzte, a „fő kérdés” megakadályozni Sztálingrád elestét.

A várost egy idő után már nagyon kevés választotta el ettől a végkifejlettől. Miután augusztus 23-án leégtek a faépületekből álló negyedek, a német 6. hadsereg elkeseredett harcokba keveredett „a vízműsásokkal és horhosokkal szabdalt, sűrű bozóttal borított Volga menti magaslatokért, hogy bejusson Sztálingrád gyárnegyedébe, amely egyenetlen, mélyedésekben gazdag, átszegdelt terepen épült, s elborították a vasból, betonból és téglából összerótt épületek”, ahogy Paulus egyik hadosztályparancsnoka leírta a csatateret. Minden egyes házért, műhelyért, víztoronyért, vasúti töltésért, falért, pincéért, sőt minden romhalmazért olyan elkeseredett küzdelem folyt, amilyenre még az első világháborúban sem akadt példa.

Szeptember 13-ra, egy nappal azután, hogy Paulus visszatért Vinnicából a Hitlernél a városért vívott csatáról tartott értekezletéről, az orosz védők arcvonala még legalább 6,5 kilométerre, de helyenként 16 kilométerre húzódott a Volgától. Ezt a frontot annak a 62. hadseregnek három hadosztálya tartotta, amelynek parancsnokává éppen kinevezték Csujkovot, és a védősereg hatvan harckocsival is el volt látva. A. I. Rogyincev, az egyik hadosztályparancsnok komoly tapasztalattal rendelkezett az utcai harcban: 1936-ban a nemzetközi brigádokban küzdve sajátította el a fogásait Madridban. Csujkov némileg ellentétes tendenciát is megfigyelt: „Betegsége hivatkozva három helyettesem is távozott a Volga túlsó partjára.” Szeptember 13. és 21. között a németek egyik csapásmérő csoportosításukban három gyaloghadosztállyal, a másikon két gyalog- (az egyik motorizált) és két páncélosadosztállyal kiverelkedtek magukat a Volgához, hogy bekeríthessék a védelem központját - a Traktor-, a Barikádok és a Vörös Október gyárat -, majd tüzéségi tűz alá vették a központi kikötőhelyet, ahová éjszakánként embereket és utánpótlást hoztak a hajók a keleti partról.

Ez a küzdelem azonban kimerítette a 6. hadsereg élegségeit, s a németek hadműveleti szünetet kényszerültek beiktatni, amíg friss csapatokat vonnak előre az utcai harcok folytatására. Október 4-én indultak újra rohamra. Csujkov ekkor már nem a felszínen védekezett. Védelmi támpontjai többé-kevésbé a föld alá települtek, még vezetési törzse is áttért a barlanglakó életformára: vezérkari tisztjei és szakcsapatai a volgai kikötő közelében a Carica nyugati partfalába ásott alagutakba és fedezékekbe költöztek. Az épületek közül csak a legerősebbek maradtak állva, ezeket viszont többször el-, majd visszafoglalták azért a cseppnyi,

helyi jelentőségű előnyért, amelyet magasságuk figyelő-pontként és lőállásként kínált. A német 24. páncélosadosztály egyik tisztje ezt írta az októberi harcok alatt:

Tizenöt napig harcoltunk aknavetővel, kézigránáttal, géppuskával és szuronnyal egyetlen házért. Már a harmadik napon ötvennégy német hullá hevert a pincékben, az emeleteken és a lépcsőházban. Az arcvonal a kiégett szobákat elválasztó folyosón húzódik, vagy a két emeletet elválasztó vékony földem alkotja. A szomszédos épületekből a tüzlépcsőn vagy a kéményeken át érkezik a segítség. Déltől éjszakáig szünet nélkül tombol a harc. Verejtéktől és koromtól fekete arccal emeletről emeletre bombáztuk egymást kézigránátjainkkal, a robbanások, porfelhők és füst közepette. ... Kérdezd meg bármelyik katonát, mit jelent a kézitusa egy ilyen csatában. És képzelj el Sztálingrádot; nyolcvannappalnyi és nyolcvanéjszakányi kézitusa.

Sztálingrád többé már nem város. Nappal hatalmas, égő, vakító füstfelhő; óriási olvasztókemence, amit a lángok visszfénye világít be. Amikor pedig leszáll az éj, az a perzselő, üvöltő, vérző éjszaka, a kutyák a Volgába vetik magukat, és kétségbeesetten igyekeznek átúszni a túlpartra. Rettegnek Sztálingrád éjszakáitól. Az állatok elmenekülnek ebből a pokolból; még a legvadabb vihar sem bírja itt sokáig; csak az ember tart ki.

Aki ezt papírra vetette, a nietzscheánus-náci frázisoktól eltekintve cseppet sem túlzó képet festett a sztálingrádi csatáról. Csujkov, akitől távol állt a szenzációkeresés, és józan jóvevényként szállt be ebbe a sajátos városi hadviselésbe - korábban orosz katonai attaséként szolgált Kínában -, egy következő stádiumot írt le.

Október 14-én a németek csapást mértek: az a nap az egész csata legvéresebb és legvadabb napjaként kerül be a történelembe. Keskeny, mindössze három-négy kilométeres arcvonalon a németek öt gyalog- és két páncélosadosztályt vetettek be, tömeges tüzérségi és légi támogatással... aznap a Luftwaffe több mint kétezer bevetést teljesített. Azon a délelőttön az ember nem hallotta külön az egyes lövéseket és robbanásokat, az egész egyetlen, folyamatos, fűlsiketítő bömböléssé olvadt össze. Öt méterről már semmit se tudtál kivenni, olyan sűrű volt a por és a füst. ... Aznap hatvanegy ember esett el a harcálláspontomon. Négy- vagy ötórányi bénító tüzérségi előkészítés után a németek tankokkal és gyalogsággal kezdtek rohamozni, másfél kilométernyi teret nyertek, és végül áttörtek a Traktorgyárhoz.

Ez a váratlan áttörés egyben a német előrenyomulás végét is jelentette. Október 18-án viszonylagos nyugalom ereszkedett a városra. Csujkov nézőpontjából: „Attól kezdve a két hadsereg ott maradt, halálos ölelésben szorongatva egymást; az arcvonalaik gyakorlatilag nem változott többé.” Egyes helyeken 250 méter sem választotta el a Volga partjától. A Vörös Október Műveket elfoglalták a németek, a Traktor- és a Barikádok gyárnak már csak egy részét tartották az oroszok, és Csujkov hadserege beszorult két, egymástól elvágtatott katlanba. A védők azonban a tábornok híres jelszavának - „A Volgán túl nincsen számunkra hely!” - szellemében kitartottak, a sebesülteket (összesen 35 000-et) éjszakánként a túlsó partra vitték azok a hajók, amelyek az élőerő (65 000 katonára) meg a hadianyag- (24 000 tonna) utánpótlást hozták. A 6. hadseregben szolgáló német alakulatok, bár kevesebb nehézséggel jutottak hadianyaghoz és erősítéshez, legalább annyira kimerültek, mint ellenfeleik. Richthofen, a Luftwaffe helyileg illetékes parancsnoka, az egyik novemberi napon ezt írta naplójába: „A Sztálingrádban álló parancsnokok és harcoló csapatok már olyan apátiába estek, hogy kizárólag új harci szellem beléjük injekciójával érhetünk el bármit.” Ennek a szellemnek azonban sehonnan sem akaródzott előkerülnie. Úgy tűnt, Hitler elfelejtette, miért kötötte le korábban a 6. hadsereget a városért vívott csatában. Ennek a küzdelemnek a napról napra való vívása fokozatosan háttérbe szorította a Kaukázus elfoglalásának stratégiáját, sőt még a Sztálingrádtól északra, a Don vonalán húzódó „sztyeppi front” stabilizálásának szükségszerűségét is az esetleges orosz ellentámadással szemben. Hitler veszedelmesen hajlamos volt mindennap kétszer megtartott parancsnoki értekezletén méterekkel foglalkozni kilométerek és szakaszokkal hadseregek helyett, ezzel pedig mindenféle perspektívától megfosztotta saját hadvezetési tevékenységét. Tegyük fel, katonáinak ekkor mégis sikerül Sztálingrád sziklás magaspartjáról a Volgába szorítaniuk Csujkovot és a szovjet 62. hadsereg maradványait! Hitler még a legjobb esetben is csak helyi sikert ért volna el ezzel, katasztrofális áron: a 6. hadsereg húsz hadosztálya ekkorra már elveszítette harcoló létszámának a felét. Ha viszont kudarcot vallanak, az *Ostheer* legnagyobb csapásmérő csoportosítását úgy pusztítja el az ellenség, hogy az nem ért el hasznos eredményt, és a kezdeményezés átkerül a Vörös Hadsereg kezébe.

November 11-én Paulus megkísérelt még egy, végső erőfeszítést, olyan időjárási viszonyok között, amelyek már a Volga közeli befagyását okozó hideget jósolták. Ha pedig a folyót beborítja a szilárd jég, Csujkov széles országúthoz jut a két part között. Másnap a 4. páncélos hadsereg egyik támadóke a várostól délre kijutott a Volgához, s ezzel teljesen bekerítették Sztálingrádot. Ez volt a legutolsó siker, amit a németek oroszországi előrenyomulásuknak ezen a legkeletibb pontján elértek. A helyi jellegű, kis erővel vívott csatározások még hat napig hol itt, hol ott robbantak ki: mindkét küzdő fél sok katonát veszített, de teret egyik sem nyert. November 19-én azután, Alan Clark szavai szerint: „új, rémületes zaj fedte el” a kézi-fegyverek kattogását - „Voronov kétezer ágyújának mennydörgő zárótüze északon”. A Sztálin-Zsukov-Vasziljevskij-féle ellentámadás elkezdődött.

A TÖRÉKENY HÉJ

Hitler máshol takarékoskodott saját csapataival azért, hogy Sztálingrádnál a lehető legnagyobb német csapatkoncentrációt vonulathassa fel. A várostól délre és északra húzódó sztyeppen csatlás államai seregeivel szállatta meg a Don menti arcvonalat, románokkal, magyarokkal és olaszokkal. Röviden, sztálingrádi erőösszpontosításának a magva német volt, a héja azonban nem. Hitler egész ősszel ámította magát, és nem volt hajlandó elismerni az *Ostheer* harctéri hadrendjének ezt a gyöngességét. Az oroszok azonban rájöttek,

ha feltörik ezt a gyenge héjat, úgy zárhatják körül és győzhetik le a 6. hadsereget, hogy nem kell vele közvetlenül megütközniük. A németek leghíresebb támadó tábori hadseregére hamarosan olyan bekerítés várt, amivel Sztálin részleges bosszút állhatott a Vörös Hadsereget Minszknél, Szmolenszknél és Kijev térségében kevés híján megsemmisítő előző évi katlancsatáért.

Zsukov terve két frontot - a Délnyugati (Vatutyin) és a Donit (Rokosszovszkij) - alkalmazott a várostól nyugatra, öt összefegyvernemi és két harckocsihadseréggel, Sztálingrádtól délre pedig egyet, a Sztálingrádi (Jerjomenko) három összefegyvernemi és egy harckocsihadseréggel. A Dél-nyugati és a Doni Front november 19-én mért csapást, a Sztálingrádi egy nappal később. November 23-ára páncélosékeik Sztálingrádtól nyugatra, Kalacsnál találkoztak a Don partján. A román 3. és 4. hadsereget szétverték, a német 4. páncéloshadsereget teljes visszavonulásra kényszerítették, a 6. hadsereget pedig elevenen bezárták jövődő sírjába a Volga parti város romjai között.

Az Uranus hadművelet (az oroszok ezt a fedőnevet választották ellenoffenzívájuknak) kezdete Hitlert berchtesgadeni rezidenciáján érte, ahová az oroszországi háború vezetésének fáradalmait kipihenni vonult vissza. Azonnal különvonatra szállt, és meg sem állt Rastenburgig, ahol november 23-án találkozott Zeitzler tábornokkal. Vezérkari főnöke úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a 6. hadsereget azonnal vissza kell vonni, különben elpusztul, ám Hitler - Zeitzler tiltakozása ellenére - ellentmondást nem tűrő hangon kiadta katasztrofális parancsát: „Nem hátrálunk meg a Volga partjától!” A következő hetet a 6. hadsereget helyén tartó erők és eszközök összekaparásával töltötte. Az ellátás feladatát a Luftwaffe kapta: Paulus jelentését, amely szerint napi 700 tonna ellátmányra van szüksége, „lefარagták a realitások szintjére”, 300 tonnára, és a városba akkoriban húsz-harminc Junkers 52 fedélzetén naponta leszállított 60 tonnát az elvileg rendelkezésre álló repülőgépek számának többszörözésével feltornázták (papíron) a kívánt mennyiségre. A 6. hadsereg felmentésének feladatát Manstein, a páncélosáttörések varázslója kapta. December elejére, a Téli Vihar hadművelet tervezett kezdési időpontjára megígérték neki a szükséges tartalékok összevonását. Paulus tábornoknak a felmentési kísérletig megtiltották a kitörést. A legtöbb, amit megengedtek neki, az volt, hogy amennyiben Manstein támadása sikeresen halad (a „Villám-csapás” jelszó vételére), ő is helyi jelentőségű akciót indíthat a felmentő sereg felé, olyan módon, hogy egyesítsék a doni és volgai hídfőket, és így újra a november 19-20-i ellentámadás előtti módon fenyegetessék a Vörös Hadsereget.

Manstein tábornagnak, mint a frissen alakított Don Had-seregcsoport főparancsnokának, négy hadsereg állt rendelkezésére a Téli Vihar végrehajtására: a román 3. és 4., a német 6. és a 4. páncéloshadsereg. Az első kettő, amelyek mindig is súlyos fegyverzeti és motivációs hiányosságoktól szenvedtek, immár csak önmaga árnyéka volt; a 6. hadsereget megbéklyózta a bekerítés; a 4. páncéloshadsereg erejéből még futotta manőverezésre, de támadóékei kialakításához mindössze három páncélosseregettesttel rendelkezett - a 6., a 17. és a 23. páncélosadosztállyal. A felmentési kísérlet végül december 12-én indult. A páncélosadosztályoknak legalább 96 kilométernyi behavazott sztyeppen kellett átverekedniük magukat, hogy elérjék Paulus vonalait.

December 14-ig jól haladtak, mert sikerült részlegesen meglepniük az oroszokat, akik, mint mindig, most is nehezen birkóztak meg a német támadás kezdeti lendületével. Az idő ugyan nekik dolgozott, de a Wehrmacht katonai szaktudásával nem tudtak hasonló szembeállítani. A csatlós államok Wehrmachtnak alárendelt seregeivel azonban legalábbis egyenlő szinten álltak, sőt gyakran fölényben voltak. December 16-án csapást mértek a Sztálingrádtól északra védelemben lévő olasz 8. hadseregre, amely eddig nem jutott a szomszédos románok sorsára. Beékelődtek az olaszok védelmébe, s ezzel újabb irányból fenyegették Manstein előretörő páncéloscsoportosítását. December 17-én a 6. páncélosadosztály ereje végső megfeszítésével ötvenhat kilométerre közelítette meg Sztálingrádot, katonái már hallották a városból az ágyúzást, az offenzíva azonban kezdett kifulladásra, az olaszok arcvonala több helyen átszakadt, a 6. hadsereg pedig semmi jelét nem adta a tőle várt, találkozó irányú helyi támadásnak. December 19-én Manstein repülőgéppel a városba küldte felderítő főnökét, hogy próbálja cselekvésre buzdítani a 6. hadsereg vezetését. A tiszt azzal a hírrel tért vissza, hogy Paulus tábornokot lesújtották a nehézségek, és nyomott hangulatban van, mert attól fél, cselekedeteivel kiváltja a Führer haragját. December 21-én Manstein megpróbálta rábeszélni Hitlert, adjon Paulusnak egyértelmű parancsot a kitörésre, de nem járt sikerrel. December 24-re a tábornagy felmentési kísérlete végképp elakadt a Don és a Volga közötti pusztaság havában, és csak egyetlen választása maradt: visszavonni erőit.

Ebből következőleg Kleistnek a Kaukázusban veszedelmesen előreszaladt és túlzottan szétbontakozott A Hadseregcsoportja számára sem maradt más lehetőség, csakis a hátrálás. Az előző év őszén Kleist gépesített felderítő járőrei még a Kaszpi-tenger partjára is lejutottak - vagyis elérték a Hitler stratégiájában kiszemelt Eldorádót -, ám kellő támogatás hiányában visszahúzódni kényszerültek a Tyerek folyó torkolatvidékéről. 1943 januárjának elején a teljes 1. páncélos- és a 17. hadsereg megindult visszafelé a Kaukázus hegyei között elfoglalt állásaiból. Azon a négyszáznyolcvan kilométer mély arcvonul-beszögellésen kellett végighátrálniuk, amelyet az előző nyáron vad vágásban megtett előretörésükkel alakítottak ki. Hitler még január 12-én is abban reménykedett, hogy sikerül megtartania Majkop olajmezőit. Amikor a Sztálingrádtól északra fokozódó orosz nyomás immár a magyar 2. hadsereget is kivetette állásaiból, majd szétverte, Hitler nem tehetett mást, kénytelen volt áthelyezni Manstein hadseregcsoportjába az 1. páncélos-hadsereget, hogy megerősítse leapadt csapásmérő képességét. Mindazonáltal még mindig arra utasította Kleistet, aki- nek a hadseregcsoportja a 17. hadseregbe csökkent, hogy a Krímtől keletre kialakított hídfőbe húzódjon vissza, mert a sztálingrádi válság jobbra fordulása után onnan remélt ismét átmenni támadásba.

Ez a remény pusztai illúzió volt. Január folyamán a sztálingrádi német védelem centiről centire pusztult. A Luftwaffe naponta átlagosan 70 tonna utánpótlást szállított a gyűrűben található három repülőtérré; az egész ostrom alatt mindössze három olyan nap akadt (december 7., 21. és 31.), amelyen a szállítmányok mennyisége meghaladta a harcképesség fenntartásához minimálisan szükséges 300 tonnát. 1943 januárjának első hetében az orosz tankok lerohanták Morozovszkaja előretolt légi támaszpontját, s ezután Richthofen Junkers 52-esei - amelyek számát csökkentette egyes szállító repülőalakulatok átdobása a földközi-tengeri hadszíntérre, ahol ejtőernyőseket vittek Tunéziába - a Sztálingrádtól 350 kilométerre fekvő Novocerkasszkból kényszerültek indulni. Január 10-én az oroszok elfoglalták a gyűrűben található fő repteret, s ezután már a pusztai leszállás is nehéz feladattá vált. Ettől kezdve a legtöbb utánpótlást ejtőernyővel dobták le, a sebesültek kiszállításának pedig egyszer s mindenkorra vége szakadt. Január 24-re a halálra szánt hadsereg létszámának ötöde, csaknem 20 000 ember feküdt rögtönzött, gyakran fűtetlen kórházakban, odakinn pedig mínusz 30 fokra süllyedt a hőmérséklet.

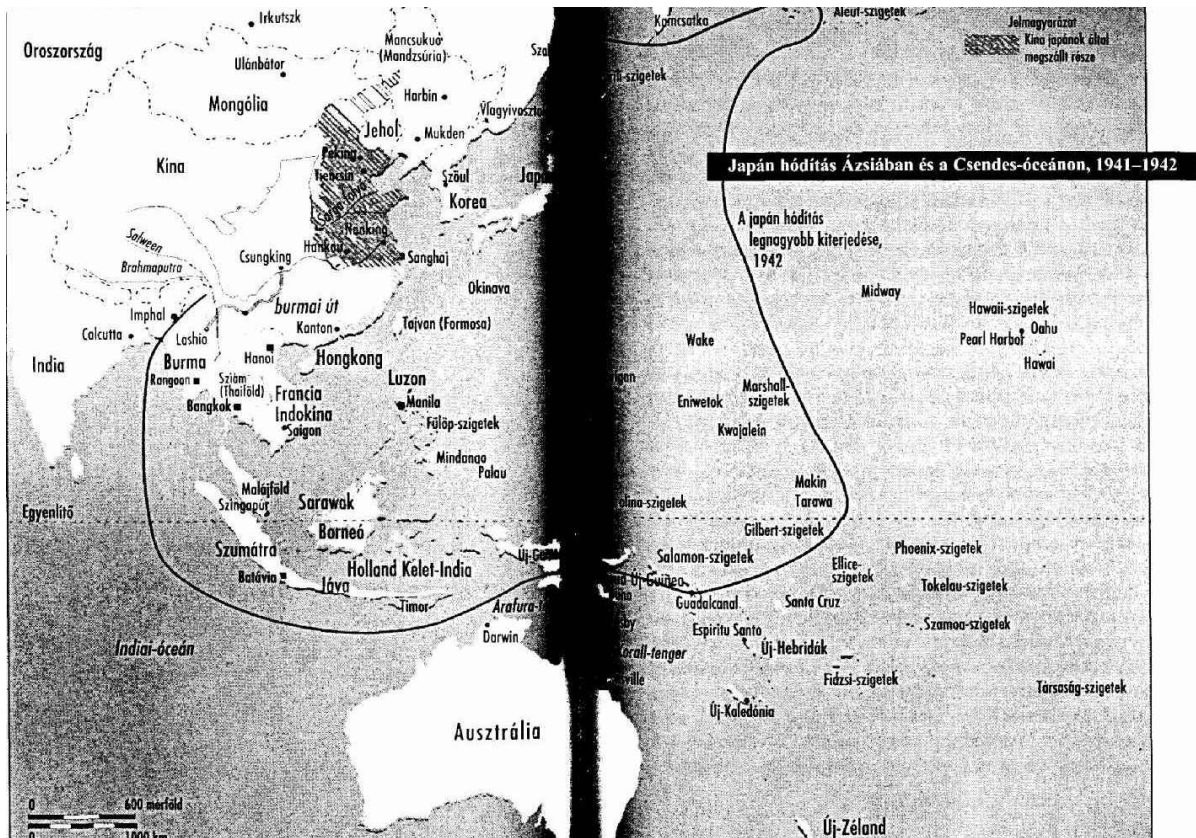
Január 8-án Voronov és Rokosszovszkij megadásra felszólító üzenetet küldött Paulusnak, amelyben orvosi ellátást és élelmet ígértek a kapituláció után. A szovjet hadvezérek figyelmeztették ellenfelüket: „A kegyetlen orosz tél jóformán még el sem kezdődött.” Paulus, aki három héttel korábban - nem merte megsérteni a Führert - elutasította Manstein felszólítását a kitörésre, gondolni sem tudott ilyen, a katonai engedelmességgel egyenértékű cselekedetre. Folytatódott a rettenetes tusakodás. Január 10-én az oroszok a történelem addigi legnagyobb tűzérési összpontosításával, 7000 löveggel nyitották meg a 6. hadsereg védelmi vonalainak szétszakítására indított hadműveletüket előkészítő tüzet. Január 17-re a németeket visszaszorították a város romjai közé, január 24-re két kisebbre szakították a 6. hadsereg addigi egyetlen katlanját, másnap pedig az addig a folyó keleti partján álló orosz alakulatok átkeltek a Volgán, és egyesítették erejüket Csujkov a Barikádok és a Vörös Október gyár körüli hídfőkben védekező 62. hadseregének veteránjai-éval.

A katonai becsületet megtestesítő dac reményében Hitler január 30-án rádiótávirattal vezértábornaggyá léptette elő Paulust. Német vezértábornagy még sohasem adta meg magát az ellenségnek, a Führer tehát lényegében „az öngyilkosság pisztolyát nyomta Paulus kezébe”. Ennek az utolsó, tekintélyelvű kényszernek Paulus már nem engedelmeskedett. Január 30-án az oroszok lerohanták főhadiszállását, s ő törzsével együtt megadta magát. Az utolsó életben maradt német katonák február 2-án kapituláltak, összesen 90 000 sebesülést nem szenvedett és 20 000 sebesült került az oroszok kezére. Február 1-jén Hitler kinyilatkoztatta Zeitzler és Jodl előtt: „Ebben a háborúban nem lesz több vezértábornagy! Nem fogom azelőtt számolgatni a csirkéimet, hogy kibújnak a tojásból!” Ráérezve a fejleményekre azt is megjósolta, hogy Paulus „vallomásokot fog tenni, és proklamációkat bocsát ki, majd meglátják!” (Paulus a későbbiekben valóban részt vett a Sztálin-féle „szabad német tisztek ligájának” tevékenységében, amely felszólította az *Ostheer* katonáit, szüntessék be az ellenállást, és dolgozzanak az orosz győzelemért.) Hitler így folytatta: „Békeidőben Németországban évente 18-20 000 ember választja az öngyilkosságot, pedig egyikük sincs ehhez hasonló helyzetben, és akkor itt ez a férfiú, akinek 45 000 vagy talán 60 000 katonája is hősiiesen védeke-

zik mindhalálíg - hát hogyan képes behódolni a bolsevikoknak?”

A sztálingrádi katasztrófára adott hivatalos reakció lényegesen kimértebb volt. A január 10. és február 2. közötti német veszteségek a valóságban 100 000 emberre rúgtak, és az elfogott 110 000-ből is csak nagyon kevés élte túl a szállítást és a fogságot. A német állami rádió megszokott műsorát három napra felfüggesztették, kizárólag gyászos zenét játszottak: Bruckner 7. szimfóniáját. Goebbels tanácsára Hitler megragadta az alkalmat, és a 6. hadsereg huszonkét hadosztályának pusztulásából ha mást nem is, de hivatalos nemzeti hőskölteményt kreált. Oroszország nem szorult rá, hogy mesterségesen fabrikáljon magának hőskölteményt. Paulus kapitulációjának hírére meghúzták a Kreml harangjait, úgy ünnepelték a háború első, tagadhatatlanul teljes orosz győzelmét. A 62. hadsereget átminősítették 8. gárdahadsereggé, Csujkov pedig - a Szovjetunió jövőendő marsallja -a következő hónapban vonatra szállt, és a donyeci arcvonala utazott. Emlékirataiban megörökítette, mi járt az eszében, amikor elhagyta Sztálingrádot: „Isten veled, Volga. Isten veled, te megkínzott és lerombolt város. Vajon látunk-e még valaha, és milyen lesz akkor? Isten veletek, barátaink, nyugodjatok békében a népünk vérével átitatott földben. Mi nyugatra indulunk, hogy kötelességünket teljesítve megbosszuljuk a halálotokat.” Csujkov és katonái legközelebbi nagyvárosi csatájukat Berlin utcáin vívták.

III. RÉSZ. H Á B O R Ú A C S E N D E S-Ó C E Á N O N (1941-1943)

12. Tódzsó stratégiai dilemmája

Oroszországgal vívott háborúja második esztendejében Hitler mindvégig egy másik, önként vállalt stratégiai terhet cipelve tevékenykedett: az Amerikával vívandó háborúét. 1941. december 11-én, délután két órakor, négy nappal azután, hogy Tódzsó tábornok tokiói kormánya rázúdította Japán meglepetésszerű támadását Pearl Harborra, Ribbentrop - a Német Birodalom külügyminiszterének minőségében - felolvasta a Berlinben akkreditált amerikai ügyvivőnek Németország Egyesült Államokhoz intézett hadüzenetét. Olyan eseményre került ott és akkor sor, amelynek bekövetkeztét Ribbentrop - talán egyetlen, valóban értelmes hozzájárulásaként a náci politika alakításához - minden rendelkezésére álló eszközzel igyekezett elkerülni. Az amerikai semlegesség időszakában Hitler is hangsúlyozottan tartózkodott minden olyan intézkedéstől, ami esetleg kiprovokálhatja az Egyesült Államok hadba lépését. Ezzel szemben most, hogy Japán elvetette a kockát, a Führer sietve követte. Ribbentrop hangsúlyozta - teljes mértékben hiába -, hogy a háromhatalmi egyezmény csak abban az esetben kötelezi Németországot Japán megsegítésére, ha Japánt közvetlen támadás éri. A Pearl Harbor-i támadás hírére Hitler Jodlhoz és Keitelhez sietett, hogy lelkesen közölje: „Immár lehetetlen elveszítenünk ezt a háborút: mostantól olyan szövetségeseink van, aki háromezer év óta sohasem szenvedett vereséget!” (Churchill ugyanerre a hírre azonos, csak éppen homlokegyenest ellenkező irányú következtetésre jutott: „Végül tehát mégis mi győzünk!”) December 11-re Hitler összehívta a Birodalmi Gyűlést, és a bábparlament képviselőinek kijelentette: „Mindig mi fogjuk mérni az első csapást! [Roosevelt] háborút kezdeményez, azután meghamisítja az okokat, majd szégyenletes módon a keresztény képmutatás köpönyegébe burkolózik, és lassan, de biztosan elvezeti a háborúba az emberiséget. ... A tény, hogy a japán kormányzat, amely évek óta tárgyalta ezzel az alakkal, végül csak belefáradt a vele üzőt

méltatlan játszadozásba, minket, a német népet, és azt hiszem, a világ többi jóra való népét is mély elégedettséggel tölti el.” Még aznap, valamivel később, Németország, Olaszország és Japán megújította a három-hatalmi egyezményt, és szerződésben szögezte le, nem köt különbékét, sem „a fegyvert nem teszi le mindaddig, amíg az Egyesült Államok és Anglia ellen viselt közös háborút győzelemmel be nem fejezi”. Ribbentrop négyszemközt figyelmeztette Hitlert: „Mindössze egyetlen év áll rendelkezésünkre, hogy elvágjuk Oroszországot a Murmanszkon és a Perzsa-öblön át érkező utánpótlásától; Vlagyivosztok Japán dolga. Ha nem járunk sikerrel, és az Egyesült Államok hadianyag-potenciálja egyesül az oroszok emberanyag-potenciáljával, a háború olyan szakaszba fog lépni, amelyben már csak nehezen diadalmaskodhatunk.”

Ezt a véleményt nem egyedül Hitler udvartartásának egy olyan tagja vallotta, akinek éppen csökkenőben volt a befolyása. Egy olyan katonai vezető is így vélekedett, aki központi szerepet játszott országa nagystratégiai terveinek alakításában. 1940 szeptemberének vége felé Jamamoto Iszoroku tengernagy, az Egyesített Flotta főparancsnoka a következőt mondta Konoe Fumimaro hercegnek, Japán miniszterelnökének: „Amennyiben a következményektől függetlenül parancsot kapok a harcra, az első hat hónapban vagy talán egy évig is akadálytalanul száguldok majd előre, a második vagy a harmadik évre azonban végképp semmit sem garantálhatok. A háromhatalmi egyezményt érvénybe léptették, ezen már nem tudunk változtatni. Most, amikor a helyzet ilyen mértékben elmérgesedett [hogy a japán kabinet az Egyesült Államok elleni háborút vitatja], remélem, ön megkísérli elkerülni a japán-amerikai háború kitörését.” A háborútól más japán vezetők is félték, köztük Konoe herceg is, de egyikük véleménye sem esett olyan süllyel latba, mint a Japán hadba szálló hajóhadát vezénylő admirálisé. Hogyan történhetett meg mégis, hogy nemcsak kevesebb mint egy évvel azután, hogy kifejezte aggodalmait a miniszterelnöknek, ugyanennek a tengernagynak nemcsak elvetették a véleményét, de - saját jobb meggyőződése ellenére - ő dolgozta ki a tervét annak a támadásnak is, amely élethalálharcba viszi országát egy olyan hatalom ellen, amelyről tudta, le fogja győzni az ő hazáját?

Japán önpusztító konfliktusa a Nyugattal az ország régmúltjában gyökerezik, és mindennek előtt uralkodó kasztjának az „elnyugatosodástól” való rettegetése állt a középpontjában - nem mint ha használták volna ezt a kifejezést a XVI. században, amikor a portugál, holland és brit tengerészek legelőször tették be a lábukat az országba. A japán arisztokrácia attól tartott, hogy az európai hatások megzavarhatják az ország belső rendjét biztosító, aprólékosan kiegyensúlyozott társadalmi szerkezetet. Eppen ezért a XVII. század elején elzárták partjaikat a külvilágtól, és zárva is tartották, amíg a XIX. század közepén forradalmian új technológia, a gőzhajó birtokában meg nem jelentek előttük a nyugati hatalmak haditengerészei, akik figyelemre méltó - és figyelemre méltóan sikeres - döntésük újragondolására kényszerítették Japán urait. A történelem által ismert egyik legradikálisabb nemzeti politikaváltással a japánok belátták, ha Japánt meg akarják tartani japánnak, az országnak muszáj bekapcsolódnia a modern világ életébe, ám olyan feltételekkel, amelyek biztosítják, hogy a modernizációs folyamatok szilárdan japán kézben maradnak. A nyugati világ technológiáját meg óhajtották vásárolni, de a korszerű eszközök és ismeretek megszerzése közben nem voltak hajlandóak eladni magukat vagy a társadalmi berendezkedésüket a Nyugatnak.

Mire véget ért az első világháború, a megreformált Japán rendkívül nagy haladást tett az e felé az ideál felé vezető úton. Az 1867-1868-as, a központi császári hatalomnak a tartományurak feletti uralmát visszaállító Meidzsi-reform utáni modernizációs korszak egyik népszerű gyermekdala tíz kíváncsi nyugati tárgyat foglalt strófaiba, köztük a gőzgépet, a fényképezőgépet, a nyomtatott újságot, az iskolát és a gőzhajót. Az 1920-as évekre Japán már az egész országra kiterjedő, hatékonyan működő oktatási rendszerrel rendelkezett, amelynek emberi „termékei” olyan gyárakban dolgoztak, amelyek nem csupán a világpiacon roppant versenyképes áron értékesíthető textilárúkat állítottak elő, hanem a nehéz- és a könnyűgépipar végtermékeit, acélt, vegyszereket és mindenféle fegyverzetet - hajókat, repülőgépeket, lövegeket - is, amelyek mind elérték az akkori világ kínálatának élvonalát. Japán addigra megnyert két fontos háborút, a Kína ellenit 1895-ben, és az

Oroszország ellenit 1905-ben, és az utóbbi végén fontos jogokat szerzett Kína Mandzsúria tartományában. Az első világháborúban a nyugati hatalmak oldalán harcolt Németország ellen, akkor már leginkább a hazai ipar által gyártott fegyverekkel.

JAPÁN TERVEI KÍNÁBAN

A nyugati közvélemény szemében azonban Japán a Nyugat utánzásával nem szerzett az első világháború győztes hatalmaival egyenlő nemzetközi státust vagy megbecsülést. Nagy-Britannia és később Amerika hálás volt Japánnak a csendes-óceáni német gyarmatok elleni hadjáratához nyújtott támogatásért, csak hogy miután a békerendszerben juttattak neki bizonyos részt ezekből a külbirtokokból - ez stratégiai szempontból hibás engedmény volt, amit 1941 után keservesen megbántak a brit és amerikai admirálisok -, egyesítették erőiket, hogy megfosszák Japánt a világ katonai hatalmainak sorában elfoglalni vágyott egyenlő pozíciójától. A japánoknak már az is fájt, hogy az 1904-1905-ös orosz-japán háború végén lemondani kényszerültek az oroszoktól Kínában elhódított, stratégiai szempontból előnyös területek jelentős részéről. Amikor az 1922-es washingtoni haditengerészeti szerződéssel a britek és az amerikaiak másodrendű szerepre kárhoztatták Japánt a világ flottáinak hierarchiájában, a japán nemzet pszichéjét sebeztek meg. A harcosok hagyományos kasztja, a szamurájok, akik azért vállalták és tették meg a briliáns ügyességgel kiszámított ugrást a feudalizmusból a modernitás közepébe, hogy az új Japánban is megőrizhessék társadalmi dominanciájukat, nem egykönnyen bocsátották meg ezt a lépést. Tudták, a Csendes-óceán vizein az ő haditengerészetük személyi állománya és felszerelése tekintetében máris, méretében pedig potenciálisan egyenlő partnere a brit és az amerikai haditengerészetnek. Szívbeli keserőséggel elleneztek a tengeri fegyverkezést szabályozó nemzetközi egyezményt, amely a nagy felszíni hadihajóik tonnatartalmát háborús szövetségeseik ilyen kategóriájú hajóinak háromötödében határozta meg.

A japán szárazföldi haderőnemen belül még erősebb ellenérzést keltett a sértő szerződés. A hadsereget kevésbé járták át a nyugati hatások, mint a haditengerészetet, amelynek tisztjei a brit Királyi Haditengerészet szakmai hagyományain nevelkedtek, viszont igen hamar megfertőzte a nacionalizmusnak az az erőteljesen rasszista válfaja, amely a két világháború közötti évtizedekben eluralkodott a japán politikai életen. Japán, ez a csaknem 60 milliós lakosságú ország addigra már megszűnt önellátó lenni élelmiszerből; ami az ipari nyersanyagokat illeti, azokból sohasem volt - nem is lehetett - önellátó, s a legkevésbé azokból, amelyek megszerzésétől a legjobban függött az ipari forradalom, amelynek görcseiben Japán még mindig vergődött. A színesfémek, a gumi és mindenekelőtt a kőolaj tartozott a stratégiai jelentőségű anyagok ezen körébe. A japán nacionalisták által kézenfekvőnek talált megoldás egyszerű volt: hazájuk a szomszédaitól szerezhethi meg legkönnyebben mindazt a gazdasági erőforrást, amire szüksége van, a folyamatos ellátásról pedig minden módszerek legdirektbbjével, hódítással gondoskodhat. A kínálgzó nyersanyagforrás Kína volt. A japán hadsereg mind gazdasági, mind politikai magatehetetlenségükért lenézte a kínaiakat - ennek leglátványosabb példáját a császári kormányzat 1912 utáni, hadurak káoszába zuhanása szolgáltatta -, meg azért is megvetette őket, amiért képtelennek bizonyultak a nyugati behatolás és kizsákmányolás kivédésére. Éppen ezért Japán szárazföldi haderejének vezetősége úgy döntött, gazdasági imperiumot épít ki Kínában.

Az első lépést 1931-ben tették meg, amikor a mandzsúriai japán helyőrség - Japán már korábban jogot szerzett csapatok mandzsúriai állomásoztatására a bányászott nyersanyagait szállító vasutak védelmének címén - az egész tartományt elvette a helyi hadúrtól, hogy véget vessen a kínai fennhatóság apránkénti visszaállítására tett törekvéseinek. Az érintett „ifjú marsall” Csang Kaj-seknek, a névleg független nankingi kormányzat hadserege parancsnokának a szövetségesei közé tartozott, de a katonáit ennek ellenére gyorsan megfutamtították a japánok. A „mandzsúriai incidens” mind külföldön, mind Japánban haragot keltett. A szigetország polgári kormánya - teljes joggal - úgy érezte, elbitorolták a fennhatóságát; a hadsereg megzabolázásáért azonban senki sem tett

semmit, az amerikaiak hangos tiltakozása ellenére sem. Az amerikaiak már korábban felvették a kínai érdekek oltalmazójának pózát, aminek alapjául főként az országgal kialakított vallási missziós kapcsolataik szolgáltak. Az egyik megaláztatás, amit a kínaiak a XIX. században elfogadni kényszerültek, a „területenkívülség” elvének alkalmazása volt, vagyis az a gyakorlat, hogy a nyugati hatalmak kereskedelmi telepein a kínai államnak fel kellett adnia szuverenitását. A japánok szempontjából ez fenyegetést jelentett, ugyanis idegen csapatok állomásoztatásának a jogával is járt - egyébként, ahol ők szereztek meg, ezzel a joggal a japánok is buzgón éltek. 1937-ben a pekingi követségi negyed nemzetközi helyőrségének japán kontingense összeütközésbe került az ott állomásozó kínai kormánycsapatokkal, majd hadjáratba fogott, amely szélesebben kiterjedt Kína teljes tengerparti sávjára. 1938-ra Kína termékeny tájainak legnagyobb része, beleértve a Sárga-folyó és a Jangce völgyét is, japán megszállás alá került. A hódítók mind az új fővárost, Nankingot, mind a régit, Pekinget bevették, Csang Kajsek pedig, aki ekkor már a kormány feje volt, visszavonult az ország belsejébe, a Jangce felső folyásánál található Csungking vidékére.

Japán szárazföldi hadereje és kisebb mértékben a haditengerészete eközben magára vonta több idegen hatalom haragját is, mert emberveszteségeket okozott a területenkívülséget élvező külföldi folyami flottilláknak mind a brit, mind az amerikai hajóin, valamint 1936-ban hivatalosan el nem ismert, de rendkívül heves és elkecsesedett harcokat kezdeményezett a Vörös Hadsereggel a kínai-mongol határ mentén. A Vörös Hadsereggel vívott „határcsaták” újabb, 1939-es menetében már páncéloskötelékeket is bevetettek a felek, és Japán végül tagadhatatlanul vereséget szenvedett, többek között a jövőbeli Zsukov marsalltól. Zsukov, aki kiképzése egy részét Németországban kapta, utóbb azzal a lényeges értékítéllel állt elő, hogy a német hadsereget ugyan különbül szerelték fel, mint a japánt, ám „egészét tekintve hiányzik belőle ennek fanatizmusa”. A japán had-sereg ettől kezdve gondosan kerülte az összeütközést az oroszokkal - ami 1941-ben ugyancsak javukra vált, majd 1945 augusztusában Japánnak katasztrofális árat kellett fizetnie érte. A nagy keleti szomszédal szöges ellentétben a brit és amerikai fegyveres erőkről - amelyek kormányai tiltakoztak ugyan az amerikai *Panay-t* és az angol *Ladybird*-öt ért támadás miatt, de nem alkalmaztak gyakorlati büntetőintézkedést - a japánok nem alkottak hasonlóan tiszteletteljes véleményt.

A „kínai incidensben”, ahogy Japánban az 1937-ben indított háborút nevezték, Tódzsó Hideki tábornok játszotta a főszerepet. Tódzsó már a „mandzsúriai incidensnek” is egyik veteránja volt, majd 1938-ban hadügyminiszter-helyettesként a kabinetbe is bekerült. Kormánybeli pozícióját a teljes erejű fegyverkezés szorgalmazására használta fel, mondván, csak így kerülhető el a háború a Szovjetunióval, de ugyanakkor Kínának az eltörölt császárság helyébe lépett Kuomintang-kormányzatával, amelynek ekkor már Csang Kaj-sek állt az élén, folytatni akarta a már elkezdett háborút. Tódzsó lelkes, bár nem szélsőséges nacionalista volt, ám az 1930-as évek második felében Japán életében mind vészterhesebb szerepet játszott a szélsőséges nacionalizmus. 1936. február 26-án a tokiói helyőrség katonáiból alakult összeesküvő csoport, amelynek tagjai elvakultan ellenezték azt, amit a kormányzatot uraló régi arisztokrácia békéltetésre hajlamos alapállásának láttak, merényletet kísérelt meg a hivatalban lévő miniszterelnök ellen, és sikerült megölniük két hivatali elődjét, valamint a császári udvar főkamrását. Ez az esemény átmenetileg diszkreditálta az erőszakos nacionalistákat, paradox módon azonban a szárazföldi haderőnem hatalmát is megerősítette, amely rendkívül gyorsan elhatárolódott a lázadóktól. Ezután néhány mérsékelt kormány követte egymást. Konoe herceg - aki már korábban is volt miniszterelnök, és széles körű támogatást élvezett - 1940 júliusában lépett hivatalba, és elfogadta Tódzsót hadügyminiszterének. A hadsereg nacionalista klikkjének egy civil szövetségesét, Macuoka Joszukét is bevette kabinetjébe, külügyminiszterként. E két erős akaratú, önfejű terjeszkedéspárti együttes jelenléte a hatalom központjában elkerülhetetlenül vitte Japánt a háború felé.

Macuoka első eredménye az volt, hogy 1940. szeptember 27-én megkötötte Németországgal és

Olaszországgal a háromhatalmi egyezményt. A paktum kölcsönös segítségnyújtásra kötelezte a három országot abban az esetben, ha bármelyiküket megtámadja egy olyan hatalom, amely nem vesz részt a kínai-japán konfliktusban, illetve az Európában folyó ellenségeskedésekben. E kötelezettségvállalással Japán azt nyilatkoztatta ki egyértelműen, hogy hadba lép Oroszország ellen, amennyiben az megtámadja Németországot, Németország viszont az Egyesült Államokkal vívandó háborút vállalta abban az esetben, ha az megtámadja Japánt. Más esetekben a szerződés nem kötelezte hadba lépésre aláíróit. Ugyanakkor leszögezte Németország primátusát az európai „Új Rendben”, valamint Japánét a „Nagy-kelet-ázsiai Közös Felvirágzás Övezetén” belül, amelynek álcája alatt Japán 1941 decembere után megkísérelte átvenni az uralmat az európai hatalmak ázsiai gyarmatai fölött. Japán már 1936-ban, az antikomintern paktum keretében szövetséget kötött Németországgal a Szovjetunió ellen. 1941 áprilisában, a Molotov-Ribbentrop-paktum viszontválaszaként Macuoka semlegeségi megállapodást írt alá a Szovjetunióval, de egyébként a japán diplomácia ekkor már szilárdan elkötelezte magát a semlegesekkel és a tengelyhatalmak ellenségeivel való egyezkedés ellen és az 1940-es győztesekkel állandóan szorosabbra fűzött baráti kapcsolatok mellett. Végére is akkor úgy tűnt, e győztesek csillaga szilárdan ül az emelkedő pályán.

Hitler 1941. júniusi oroszországi inváziója - amelyről a japán kormánynak semmiféle előzetes figyelmeztetést nem adtak - átmenetileg megingatta Japán vezetőinek önbizalmát, olyannyira, hogy július 16-án, szokásos reformintézkedéseik egyikeként, Macuoka helyére egy mérsékeltebb külügyminisztert állítottak. Tódzsó hadügyminiszter azonban a helyén maradt, és az ő hangja volt a legerősebb abban a kórusban, amely a Hitler ellenségeivel - a britekkel és a holland emigráns kormánnyal - meg az Egyesült Államokkal való konfrontációra buzdította a kabinetet. Ez a politika látványos eredményeket hozott. A japánok megbékítésére tett kísérletként a britek júliusban lezárták a „burmai utat”, amelyen addig Csang Kaj-sek dél-kínai hadseregei az utánpótlásukat kapták. A hollandokat, akik még a briteknél is kevésbé voltak képesek ellenállni a japán nyomásnak, megfélemlítéssel szintén sikerült rávenni a kelet-indiai gyarmataikról Japánba irányuló olaj-, gumi- és bauxitszállítások fenntartására, nem azon a szinten ugyan, amit Japán követelt, de azért elfogadható mennyiségben. 1940 szeptemberében a franciákat, akiket Európában megverték ugyan, de Ázsiában megmaradtak gyarmati hatalomnak, csapatok állomásoztatását és átvonulását biztosító jogok megadására kényszerítették Indokína északi részén, ahonnan a japán fegyveres erők Csang Kaj-sek ellen is felvehették a harcot, továbbá a keleti-indiai holland meg a Malájföldön és Burmában állomásozó brit hadsereget és flottát is fenyegethették (ezt az utóbbit a Királyi Haditengerészet a hazai vizeken tartotta, ám válság esetén Szingapúr támaszpontjára tervezték átvezényelni). Nagyobb stratégiai távlatban az Indokínában álló japán erők a brit domínium Ausztráliát, sőt végső soron az Indiai-óceán partjain körben elhelyezkedő brit birtokokat is veszélyeztették, Ceylontól Kelet-Afrikáig.

Csábító, bár távoli kilátások voltak ezek. Az előtérben azonban ott lebegett az Amerika hatalmában testet öltő fenyegetés, időben még közelebb pedig ott tornyosult az akadály, amit az Egyesült Államok diplomáciai eszközökkel kifejezett ellenkezése képezett. A déli irányú japán terjeszkedés nemcsak a Fülöp-szigetek amerikai protektorátusát fenyegette: az Egyesült Államok Kína védelmezőjének szerepét is magára vállalta. Amerikai misszionáriusok és tanítók nemzedékei dolgoztak Kína városaiban és falvaiban a kereszténység és a nyugati civilizáció terjesztésén; aligha akadt hálásabb tanítványuk, mint az ország akkori ura, Csang Kaj-sek és felesége. Az amerikai kereskedők is megtalálták számításukat Kínában, a bokszerláadás zavaros időszaka óta pedig amerikai haditengerészek és katonák cirkáltak vizein és masíroztak útjain a béke fenntartóinak lobogója alatt. Az Egyesült Államokban működő külpolitikai érdekcsoportok közül a „Kína-lobbi” bírt a legnagyobb befolyással; ezt a lobbit felháborította a „kínai incidens”, a kegyelmet nem ismerő háború, amelyet Japán ekkor már négy éve viselt a Kuomintang-kormányzat ellen, és hajthatatlanul vallotta azt az álláspontot, hogy nem egyszerűen feltartóztatni kell Japán katonai hatalmának további kiterjesztését a Csendes-óceán térségében, hanem visszavonulásra kell

kényszeríteni a japánokat az addig elfoglalt területekről is.

FELKÉSZÜLÉS A HÁBORÚRA

1941 áprilisában Cordell Hull amerikai külügyminiszter lefektette a japánok számára a nemzetközi kapcsolatokban elvárt magatartás négy alapelvét. Az amerikai külügy szokásos gondolkodásmódjához képest legfeljebb némi ártalmatlan gőg sugárzik Cordell Hull soraiból, ám olyan politikai önmérsékletet kívánt volna meg, amely véget vet a japán terjeszkedési elképzeléseknek, továbbá ismét hangsúlyozta azt az alárendelt szerepet, amelyet az Egyesült Államok Japánnak szánt a Csendes-óceánon. A négy alapelv a japán kabinetben belül azt a pártot bátorította, amelyik szerint a császárság érdekeit jobban szolgálta volna, ha a Szovjetunió rovására igyekeznek előnyökhöz jutni, vagyis az úgynevezett „északi megoldás” híveit. A „déli” párt azonban, amely ebben az irányban kívánta érvényesíteni a japán érdekeket, első lépésként további támaszpont-használati jogok kicsikarásával - ezúttal Dél-Indokínában - a vichyi hatóságoktól, megőrizte dominanciáját. Cordell Hull követelései egyetlen következménnyel jártak: a japán kabinet belement a diplomáciai tárgyalások folytatásába az Egyesült Államokkal -miközben gőzerővel folytatta a katonai előkészületeket is. Macuokát, aki ekkor magára maradt merev álláspontjával, a július 16-i kormányátalakítás örve alatt eltávolították.

A japánok tudtán kívül az Egyesült Államok illetékes hatóságai 1941 eleje óta sikerrel fejtették meg a japán diplomáciai forgalomban használatos rejtjeleket, hála a Washingtonban „Magic” (Varázslat) fedőnéven ismert rendkívüli jelentőségű kódtörő műveletnek, ami felért a briteknek a Wehrmacht Enigma-rendszerével szemben elért sikerével, az „Ultrával”. Amikor Roosevelt értesült a július 24-i, a császár részvételével megtartott konferencia döntéséről, amely szerint a diplomáciait álcázott katonai offenzívával kell kombinálni, eltökélte, hogy a gazdasági hadviselés eszközeivel alaposan megszorongatja Tokiót. Július 24-én Japán kicsikarta a vichyi hatóságokból csapatai számára a belépési engedélyt Indokína déli részére. Július 26-án Amerika, brit és holland egyetértéssel, újabb korlátozásokat vezetett be a nyugati államok Japánnal folytatott kereskedelmében, s ezek révén háromnegyed részével csökkentette Japán külkereskedelmét, valamint a forrásnál vágta el kőolajellátása kilencztedének az útját.

Japán addigra Nomura tengernagy személyében olyan nagykövetet akkreditált Washingtonban, akit remek személyes kapcsolatok fűztek számos vezető amerikai tisztségviselőhöz, és aki valódi hűséggel kötődött a japán haditengerészet - a szárazföldi haderőénél sokkal visszafogottabb és realistább - nézeteihez. Otthon azonban a hadsereg diktálta a határidőket. Szeptember 6-án, a Hirohito császár jelenlétében megtartott minisztertanácson, alapvonásaikra lecsupaszítva ismét áttekintették az alternatívákat: felkészülni az azonnali hadba lépésre; folytatni a tárgyalásokat; vagy elfogadni a japán stratégiai tevékenység amerikai korlátozását, beleértve Indokína kiürítését. A hadügyminiszter, Tódzsó volt az, aki ragaszkodott a lehetőségek ilyen módon történő tálalásához. Minisztertársaihoz hasonlóan ő is meghökkent, amikor a császár emlékeztette az egybegyűlteket ott és akkor meghozandó döntésük félelmetes súlyú következményeire. A tanácskozás ennek ellenére úgy határozott, folytatják a tárgyalásokat, ám ezzel párhuzamosan feszített ütemben készülnek a háborúra is, oly módon, hogy a diplomáciai erőfeszítés sikeres befejezésének határidejét október 10-re tűzik ki.

A következő hetekben a tárgyalásokat különféle tényezők késleltették. Nyilvánvalóvá vált, hogy a határidőt ki kell tolni, ez pedig a polgári és haditengerészeti döntéshozók körében kételyeket ébresztett a háborús alternatíva pusztá mérlegelésének helyességével kapcsolatban is. A hadsereg pártjának vezéréként, de azért is, mert jelentős befolyást gyakorolt rá a széles közvélemény türelmetlensége is a kormány tétovázásával szemben, Tódzsó kitarított az agresszív megoldás mellett. Az október 5-én az ő irodájába összehívott értekezlet arra a konklúzióra jutott, hogy a diplomácia semmit sem tud megoldani, eljött tehát az ideje, hogy petícióban kérjék a császártól a katonai eszközök

offenzív alkalmazásának engedélyezését. A következő hét folyamán Tódzsó fokozta a szárazföldi haderőnem Konoe hercegre nehezedő nyomását a háború választása érdekében, majd október 14-én ezt a kérdést szabta annak feltételül, hogy a hadsereg továbbra is támogassa a miniszterelnökségét. Három nappal később Konoe lemondott, és Tódzsó követte a miniszterelnöki posztot.

A szövetségesek háborús propagandájával ellentétben Tódzsó nem volt fasiszta, sem ideológiai alapon a nácik vagy általában a tengelyhatalmak híve. Bár háborús bűnösként kivégzés várt rá a nürnbergi perre szerkesztett törvénykönyv szabályai szerint, őt nem ugyanaz a motiváció sarkallta háborúra és hódításra, mint Hitlert és követőit. Nem valamiféle revánsot keresett, és rasszizmusa sem hegyeződött ki egyetlen népre, továbbá totálisan megsemmisítő természetű sem volt. Erőteljes antikommunista meggyőződés hajtotta, és tartott Mao Ce-tung Kínában növekvő hatalmától, de nem dédelgetett terveket Japán kínai ellenségeinek kiirtására, vagy bármely más, Japán ázsiai hódításának útjában álló népcsoport szisztematikus elpusztítására. Éppen ellenkezőleg, Tódzsó sovinizmusa kizárólag „a Nyugat” ellen irányult. Kizárólag gyakorlati hasznossága miatt ápolta a szövetséges viszonyt Németországgal, ugyanis szemernyi illúziót sem táplált aziránt, hogy amennyiben nem Nagy-Britannia és az Egyesült Államok, hanem Németország lenne a Csendes-óceán meghatározó hatalma, az sem viszonyulna amazoknál nagylelkűbb módon Japán nemzeti törekvéseihez. Tódzsó egyszerű elveket követett: mindenáron meg akarta teremteni Japán elsőbbségét kiszemelt érdekszférájában, le akarta győzni az ezt elfogadni nem hajlandó nyugati hatalmakat (végső soron, ha szükséges, Oroszországot, a tradicionális ellenfelet is), meg kívánta hódítani Kínát, majd integrálni a Japán Császárságba. Ugyanakkor a többi ázsiai országnak (Indokína, Thaiföld [akkor Sziám], Malájföld, Burma, a Kelet-indiai-szigetek) helyet óhajtott kínálni a Japán vezette ázsiai „Közös Felvirágzás Övezetében”. Tódzsó víziójában egy, a Nyugat jelenlététől megszabadított Ázsia szerepelt, amelyben Japán áll az élén azon népeknek, amelyek tisztelettel elismerik az önmaga modernizálásába fektetett rendkívüli erőfeszítéseit. November 1-jén Tódzsó elnökölt a hadsereg, a haditengerészet és a polgári államvezetés képviselőinek értekezletén, ahol a háború, a béke és az Amerikával szemben alkalmazandó határidő kérdését vitatták meg. Az egybegyűltek úgy döntöttek, az A és B változatnak elnevezett két új javaslat egyikét terjesztik az amerikaiak elé. Az A szerint Japán felkínálja csapatai kivonását Kínából, úgy ütemezve, hogy az utolsó egységek huszonöt év múlva távoznak - azzal az ésszerű előfeltevéssel, hogy ezt bizonyosan elutasítják az amerikaiak. A B javaslat a Dél-Indokínába küldött, éppen csak megérkezett csapatok kivonását kínálja fel, ha cserébe az amerikaiak hajlandóak egymillió tonnányi repülőbenzint eladni. Mindkét lépést az általános csendes-óceáni béke megteremtéséhez kötötték. Tódzsó, aki miniszterelnök, de a szárazföldi haderőnem háborús pártjának vezére is volt egy személyben, pillanatnyi szerepzavarba került; azzal egyetértett, hogy a háború elkerülése megérdemel még egy, végső erőfeszítést a B javaslat tárgyalásra bocsátásával, bármenynyire is valószínűtlennek ígérkezett, hogy Washington hajlandó azt elfogadni. Másnap azonban, a császár jelenlétében, félelmét hangoztatta: ha Japán nem ragadja meg most az alkalmat, „attól tartok, két-három év alatt harmadosztályú országgá süllyedünk. ... Ugyanakkor, ha igazságosan kormányozzuk a megszállt területeket, valószínűleg puhul majd velünk szemben az ellenséges attitűd. Amerika először felháborodik, de idővel majd megértővé válik. Akármilyen is történjen, mindent el fogok követni, nehogy ebből faji háború legyen.” A császár ez alkalommal nem emlékeztette tanácsadóit a megvitatott kérdések borzasztó súlyára. Végső soron tehát, miután elmaradt az amerikai döntés a visszavonulásról a Japánnal kialakult konfrontációból, november 5-én megpecsételték a háborús megoldást. Másnap a tábornokoknak sikerült megszerezniük a tengernagyok beleegyezését is, és kitűzték november 30-át, mint az utolsó napot, amelyen még elfogadják az amerikai engedményeket. November 25-re a japán haditengerészeti csapásmérő kötelék már régen kifutott honi kikötőiből, hogy az Egyesült Államok csendes-óceáni támaszpontjai elleni támadással nyissa meg az offenzívát, a japán hadsereg indokínai alakulatai pedig már megkezdték a behatolást Thaiföld déli részére, hogy onnan kiindulva rohanják le Nagy-Britannia malájföldi gyarmatát, majd azon túl Burmát és Holland Kelet-Indiát.

Mivel a Magic-rendszer segítségével hozzáfértek a japán diplomácia titkos rádiótávirataihoz, az amerikaiak már 1941. november 7-én ráébredtek, hogy november 25. valamiért kulcsfontosságú dátum a Tokióval folyó tárgyalásaik menetében. Gyanították, hogy ez lehet az a nap, amely után Japán visszavonhatatlanul a hadviselés útjára lépett államnak tekinti magát. Csakhogy, bár rejtjelfejtési eszközökkel a japán haditengerészet titkosított rádióforgalmazásának tartalmát is viszonylag jól értették, nem sikerült felismerniük a Tódzsó és kabinetje által elrendelt katonai előkészítő intézkedéseket, ugyanis a japán hadvezetőség szigorú rádiócsendet rendelt el az Egyesített Flotta és a Dél-Indokínában állomásozó 25. hadsereg mozgásban lévő kötelékeinél. November második két hetében az amerikai külügyminisztérium, gyakran a britekkel, hollandokkal és kínaiakkal is konzultálva, hosszan tárgyalt Washingtonban a B változatról Japán képviselőivel. E megbeszéléseket nagyfokú kétértelműség terhelte. Mivel Hull tudta, hogy a japánok katonai előkészületeket tesznek, miközben színlelik az őszinte diplomáciai érintkezést, cseppet sem hajlott ajánlataik és ellenajánlataik komolyan vételére; mivel a japán küldöttek - Nomura és a segítségére rendelt hivatásos diplomata, Kurusu - becsületben megöszült férfiak voltak, tárgyalási erőfeszítéseiket béklyóba verte személyes felháborodásuk a miatt a kétszínű játék miatt, amelyre Tódzsó kényszerítette őket.

November 26-án minden kétértelműségnek vége szakadt. Aznap Cordell Hull brutális nyíltsággal eléjük tárta az Egyesült Államok végső tárgyalási pozícióját, ami nem volt egyéb, mint a kezdő álláspont határozott újbóli kinyilvánítása. Japán nemcsak Indokínából, de Kínából is tartozott volna kivonni csapatait, el kellett volna fogadnia Csang Kaj-sek kormányzatának legitimitását, és gyakorlatilag fel kellett volna mondania a háromhatalmi egyezményt. Tokió november 27-én értesült a Hull-jegyzék tartalmáról, méghozzá mélységes megdöbbenéssel, hiszen minden korábbi amerikai javaslatnál arcátlanabbnak látszott. Nemcsak a gazdasági embargó feloldását kötötte megalázó diplomáciai kapituláció vállalásához, hanem japán értelmezés szerint teljes visszavonulást követelt az egykori kínai császárok által uralt minden területről - nemcsak magából Kínából, hanem Mandzsúriából is. Miután Mandzsúria technikailag nem számított a kínai etnikum által lakott kínai állam részének, és mert a japánok úgy vélték, tisztességes eszközökkel hódították meg a tartományt, a Hull-jegyzék ezen feltétele csak megerősítette Tódzsó saját politikája helyességébe vetett hitét. Ő és követői azzal érveltek, íme a bizonyíték, hogy az Egyesült Államok nem tekinti a nemzetek közössége vele egyenlő tagjának a Japán Császárságot, hogy elvárja a császártól és kormányától az engedelmességet, ha az amerikai elnök rájuk parancsol, és végső soron a realitásokat teljes egészükben figyelmen kívül hagyva, nem hajlandó tudomásul venni Japán stratégiai súlyát. A hadsereg és a haditengerészet vezetői első szóra egyetértettek abban, hogy a jegyzék elfogadhatatlan, és miközben Tódzsó a tárgyalások elhúzására utasította washingtoni képviselőit, a tengernagyok és a tábornokok a támadás megindulóállásaiba rendelték a hajókat és a katonákat. A washingtoni japán nagykövetségre rejtjelzett rádiótáviratban ismét megküldték a japán sérelmek dagályos és félrevezető felsorolását, azzal az utasítással, hogy december 7-én délelőtt terjesszék Cordell Hull elé, Tódzsó ugyanis ezt szánta hadüzenetnek. A Magic ezt a táviratot is elfogta, ám a japánok fordítási nehézségek miatt tartalmát csak délután két óra után tudták ismertetni az amerikai külügyminisztériumban, több mint egy órával a Tokiótól kapott határidő letelte után. Addigra Pearl Harborban már javában zajlott a támadás, aminek eredményeként Tódzsónak, mint katonai vezetőnek, megadatott az az elégtétel, hogy az ő irányításával hajtották végre a történelem egyik legmegsemmisítőbb sikerű, meglepetésszerű támadását, japán tradicionalistaként viszont neki jutott osztályrészül annak a szégyenletes tettetnek a kezdeményezése, amelyet Roosevelttel „a gyalázat napjának” bélyegzett.

13. Pearl Harbortól Midwayig

1941. december 7-én, vasárnap, az amerikai Csendes-óceáni Flotta békésen horgonyzott hawaii támaszpontján, Pearl Harbor kikötőjében. Az előző év, 1940 áprilisáig a flotta állandó kikötőjeként a kaliforniai San Diego szolgált; Japán európai szövetségeseinek, Németországnak a májusi, meglepe-

tésszerű támadása Franciaország ellen arra készítette a Haditengerészeti Minisztériumot, hogy amíg a nyugalom vissza nem tér az óceán nyugati vizeire, prolongálja a hajóhad szokásos tavaszi tartózkodását előretolt bázisán a Hawaii-szigeteken. A Csendes-óceánon Japán olyan flottát tartott fenn, amely csatahajókban az Egyesült Államokéval egyenlő erővel bírt, repülőgép-hordozókban pedig erősebb is volt, s ezenkívül Kínában komoly háborút vívott, ám még így is maradt tizenegy más-hol alkalmazható hadosztálya - ez pedig lényegesen nagyobb erő, mint amekkorával az amerikai hadsereg akkor rendelkezett. A Csendes-óceáni Flotta 1940-ben mindvégig Pearl Harborban maradt. Amíg haditengerészeti testvérszervezete, az Atlanti Flotta - Rooseveltnek a német tengeralattjárók mozgástere korlátozására alkotott stratégiájának szellemében - 1941 folyamán mind aktívabb kísérő feladatokat teljesített az Egyesült Államok keleti partvidékének előterében, a Csendes-óceáni Flotta továbbra is hadgyakorlatokból és cirkálóutakból álló megszokott éves programját végezte. 1940 júniusa óta háromszor gyakorolta végig a teljes általánosriadót, valamint számtalan légvédelmi és tengeralattjáró-elhárító hadgyakorlatot hajtott végre, és 1941 októbere óta állandó készenlétben állt. A veszélyhelyzet időbeli elhúzódása azonban kicsorbította a készenlétét. A Csendes-óceáni Flotta békeidőben mindig megünnepelte a vasárnapot, vagyis szünnapot tartott. A tisztek kinn aludtak a parton, a legénység élvezte a késői ébresztőt és reggelit. Így történt azon a december 7-én is, amelyről Roosevelt hamarosan azt mondja majd a Kongresszusnak, „örökre a gyalázat napja marad”.

A japán haditengerészet vezetése már régen rájött, hogy az amerikai Csendes-óceáni Flotta meglepetészerű támadással jól sebezhető, és akcióját arra a feltételezésre alapozta, hogy sikerül meglepetést elérnie. A háború menetéről készített haditervük, amelyet a kormányban folyó nagystratégiai vitától gyakorlatilag függetlenül dolgoztak ki, Japán háborúját három fázisban képzelte el. Az elsőben az Egyesített Flotta Pearl Harborban megtámadja az Egyesült Államok Csendes-óceáni Flottáját, s ugyanakkor, ezzel párhuzamosan, a Malájföldről, Holland Kelet-Indiából és a Fülöp-szigetektől álló „déli övezet”-ben más haditengerészeti és szárazföldi erők elpusztítják az ellenség hadihajóit és katonai alakulatait, és elfoglalják legfontosabb területeit. E hadműveletek folytatásaként a japán hadsereg és haditengerészet védőgyűrűt alakít ki a Csendes-óceán nyugati térségében elfoglalt vagy korábban is birtokolt nagyobb szigeteken és szigetcsoportokon, amelynek révén megakadályozza, hogy Amerika és szövetségesei olyan ellencsapást mérjenek, amely behatol Japán stratégiai uralmi övezetébe. A japán haditervet arra a felismerésre alapozták, hogy amíg a Csendes-óceán Kalifornia és Hawaii között elterülő keleti része mindössze puszta víztömeg, amely nem kínál támaszpontokat, de még a védett utánpótlás-vételezést lehetővé tevő menedéket sem az olyan tengeri hadviselésre szánt flottának vagy partraszállásra készülő hajóhadnak, amelynek főtámaszpontja az amerikai kontinensen van, addig a nyugati része valóságos szigettenger, s ennek külső peremét lehetséges a kívülről érkező támadó ellen áttörhetetlenül megerősíteni. Mi több, ennek a szigetekkel borított zónának a hosszan elnyúló keleti szárnyát meg lehet rakni olyan légi és tengeri csapásmérő kötelékekkel, amelyek a nyugati hatalmak ausztráliai vagy új-zélandi támaszpontjai felé tartó amerikai flottát olyan alaposan legyengíthetik, hogy végül képtelenné válik az ellenoffenzívának még a megkísérlésére is.

A japán haditerv második fázisában tehát ennek a stratégiai elgondolásnak a logikáját kellett átültetni a valóságba megerősített bázisok láncolatának kiépítésével az orosz Szibéria előterében fekvő Kurili-szigetektől Wake-en (ami amerikai birtok volt), a Marshall-szigeteken (korábbi német terület, amelyet a Karolina- és a Mariana-szigetekkel együtt Japánnak juttatott a versailles-i béke), a Gilbert- (brit) és a Bismarck-szigeteken (egykor német, ekkor ausztrál birtok), Észak-Új-Guineán (ausztrál), Holland Kelet-Indián át a brit érdekeltségű Malájföldre. A harmadik szakaszt leginkább a hódítások konszolidálására szánták: ekkor kellett megtalálni és elpusztítani a védelmi vonalat megközelítő vagy megsértő szövetséges haderőket, kifárasztó anyagháborút vívni az Egyesült Államokkal küzdeni akarásának kimerítése érdekében, de szükség esetén ekkor kellett kiterjeszteni a háborút az ázsiai brit érdekövezetre, Burmára és az Indiai-óceánra, sőt talán magára Indiára is.

Ez a védelmi „peremvonalra” alapozott stratégia mélyen gyökerezett a japánok lelkialkatában és történelmében. Szigetlakó népként réges-rég megszokták, hogy összehangoltan alkalmazzák a szárazföldi és a tengeri haderőt az általuk lakott szigetcsoport védelmének biztosítására, valamint országuk hatalmának kiterjesztésére a szomszédos térségekben. E stratégia kulcsa az amerikai hajóhad sikeres megsemmisítése volt Pearl Harbor-i támaszpontján. Ha ez nem teljesül, a haditerv második és harmadik szakasza a kezdet pillanatában magától megbukik. A sors iróniája, hogy a hadműveletek tervezését arra a Jamamoto Iszoroku tengernagyra bízta, aki ellenezte a háromhatalmi egyezményt, csodálta Amerikát, és pesszimistán látta a japán-amerikai háború végkimenetelét; ugyanakkor hazafiként és a haditengerészet hivatásos tisztjeként kötelességének tartotta megvalósítható tervet alkotni.

Jamamoto a harcot a felszíni hajóival megvívó flotta neveltje volt. Egy torpedónaszád parancsnokaként vitézül küzdött és meg is sebesült 1905 májusában az oroszok ellen vívott, döntő cusimai tengeri csatában. Utóbb azonban felismerte, hogy a jövő haditengerészeti fegyverrendszere a repülőgép-hordozó, és még repülőgépet vezetni is megtanult. Önkritikus ember lévén nem érezte úgy, hogy teljes biztonsággal elsajátította már a légi-tengeri hadműveletek vezetésének minden fontos részletét, ezért 1941 elejétől igénybe vette egy kiemelkedő tehetségű ifjabb haditengerész repülő, Minoru Genda segítségét a támadás tervezéséhez. Az Egyesített Flotta vezetése tervelgondolások vizsgálatával és bírálatával töltötte a tavaszt és a nyarat, majd szeptemberben a haditengerészet vezérkara elé terjesztették a kész tervet. Ez öt különálló, ám egyidejű hadműveletből állt. A Z-napon (a Z betűt jelölő jelzőlobogóval adta meg Tógó tengernagy a jelet Cusimánál a csata megkezdésére 1905 májusában) két kis partra szálló köteléknek kellett a Wake és Guam szigetén berendezett, előretolt amerikai támaszpontokra vetnie magát, hogy kiküszöböljék e két, a „déli övezet” peremvonalába ékelődött amerikai hídfőállást. Egy további inváziós haderőt a Formosán, Okinaván és a Palau-szigeteken működő japán támaszpontokról összpontosítottak a Fülöpszigetek lerohanására. Partraszállásuk céljával a két nagy szigetet, Mindanaót és Luzont szemelték ki. Dél-Indokínából és Dél-Kínából induló szárazföldi, tengeri és légi kötelékeknek Malájföld invázióját kellett megkezdeniük (a thaiföldi Kra-félszigeten szerzett hídfőállást kihasználva), s ugyanakkor a Malacca-szigeteket és Holland Kelet-Indiát is. Mindezzel egyidejűleg az Egyesített Flottának kellett végrehajtania azt a központi hadműveletet, amelynek sikerén a másik négy sorsa is múlt. A négy nagy (és utóbb még két kisebb) repülőgép-hordozónak, amelyeknek észrevétlenül 200 tengeri mérföldnél (370 km) közelebb kellett lopakodniuk Pearl Harborhoz, harcba kellett vetnie, majd visszatértek sikerrel le kellett szállítatnia repülőcsoportját, majd távoznia kellett a térségből - miután kikötőhelyén felgyújtotta és elsüllyesztette az amerikai Csendes-óceáni Flotta nyolc csatahajóját és három hordozóját. A japánok különösen azután kezdtek komolyan hinni elképzelésük megvalósíthatóságában, hogy a brit Királyi Haditengerészet 1940 novemberében sikeres csapást mért repülőgép-hordozóról indított gépeivel a tarantói kikötőben horgonyzó olasz hajóhadra. Jamamoto törzsének tisztjei igen alaposan tanulmányozták a tarantói hadműveletet.

A terv sikerének útjában két jelentős akadály tornyosult. Az egyik az volt, hogy a repülőgépről vetett japán torpedók nem tudtak üzembiztosan futni a Pearl Harbor-i „Csatahajó-soréhoz” hasonló sekély vizekben. A szükséges módosításokat gyorsan elvégezték. A másik gondot az okozhatta, ha bárki észreveszi az Egyesített Flotta csapásméréshez felvonuló kötelékét, s emiatt elveszíti a meglepetés előnyét - pedig a lehető legkacifántosabb kerülő utat választották. A hajóraj a Japánt Szibériától elválasztó viharos vizekről, a Kurili-szigetekenél kijelölt összevonási körzetből indult, és a kereskedelmi hajózás útvonalait messzire elkerülve haladt délkelet felé. Egy japán óceánjáró 1941 októberében próbaképpen végighajózott ezen az útvonalon, és az illetékes haditengerészeti törzsek csak akkor vetették el a „lebukás” veszélyét, amikor a felderítők jelentették, hogy sem hajóval, sem repülőgéppel nem találkoztak egész úton.

November 26-án útra kelt a Csapásmérő Hordozó Különítmény (*Kido butai*), majd a következő napokban a többi, másodlagos jelentőségű támadó csoportosítás is sorra kifutott. Nagumo tengernagy

hat repülőgép-hordozó, két csatahajó, két nehézcirkáló, három tengeralattjáró, valamint a megfelelő számú kísérő romboló felett parancsnokolt, hadihajóit pedig kisebb flottára való olaj szállító látta el a hosszú út megtételéhez szükséges üzemanyaggal. Az amerikaiakhoz hasonlóan a japánok is úttörő munkát végeztek a hajók nyílt tengeri ellátásában, a kikötő nélküli utánpótlás-vételezés pedig olyan technika, amely hatalmasan megnöveli a harcoló hajóhad hatótávolságát és tengeren tölthető időtartamát. Nagumo kötelékének magvát és létének értelmét azonban a hat egységből álló hordozóraj adta, amely összesen 360 harci repülőgéppel rendelkezett, köztük 320 torpedóvető és zuhanóbombázóval, meg a Pearl Harbor-i csapást fedező vadászgépekkel. Amennyiben sikerül őket eljuttatni a „Csatahajósornak” otthont adó Oahu sziget 200 tengeri mérföldes körzetébe, aligha térítheti el őket bármi is feladatuk végrehajtásától.

Az amerikai hírszerzés sem stratégiai, sem taktikai szinten nem derítette fel megfelelően a Pearl Harbor ellen tervezett japán támadást. Amerikai történészek hosszú évek óta vitatják a kérdést, vajon Rooseveltnél „tudott-e előre” a készülő csapásról: akik szerint nagyon is, azok úgy vélik, a japánok előre ismert „gyalázatos tettében” kereste és találta meg az ürügyet, amire azért volt szüksége, hogy Nagy-Britannia oldalán háborúba vihesse az Egyesült Államokat. Ez az okoskodás annak a vádnak a kiterjesztése, amely szerint Roosevelt és Churchill között létezett valamilyen titkos egyezség - talán augusztusban, a newfoundlandi Placentia-öbölben, hadihajó fedélzetén tartott találkozájukon kötötték-, hogy a japánok hitszegő gazságát választják eszközül az amerikai belpolitikában a hadba lépést ellenző erők legyőzésére. Mindkét vád megbukik a logika próbáján. Ami a másodikat illeti, a Japán elleni háborút, amelyre Nagy-Britannia egészen szánalmasan nem készült fel, Churchill bizonyosan nem akarhatta, csakis az amerikai segítséget a Hitler ellenihez, amit viszont egy csendes-óceáni *casus belli* cseppel sem garantált szükségszerűen: amint már láttuk, Hitler perverz elhatározása, amellyel hadat üzent az Egyesült Államoknak, számos politikai problémától kímélte meg a nyugati szövetségeseket, amelyek rendezése egyébként többhavi tárgyalást igényelt volna a Fehér Ház és a Kongresszus között. Ami az első vádat illeti, Rooseveltnél előzetes ismeretei bizonyíthatóan igencsak behatároltak lehettek. Az amerikai rejtjelfejtők feltörték ugyan mind a Bíbor fedőnevű japán diplomáciai kódot, mind a Császári Hadi-tengerészet JN 25b sifírozási rendszerét, a Bíbort azonban a japán külügyminisztérium csak a külföldön dolgozó diplomatái utasítására használta, és a dolgok természete szerint az ilyen instrukciók nem tartalmazzák a készülő háborúk haditerveinek részleteit. A béke utolsó hónapjaiban megfejtett rádiógramok tartalma ugyan felkeltette a hallgatózó amerikaiak gyanakvását, ám a gyanú még nem bizonyíték. A háborús terveket, amelyek már egyértelmű bizonyítékot képeztek volna, nem bízták a JN 25b-re. A Pearl Harbort megelőző hetekben a japánok olyan szoros rádiófegyelmet vezettek be, hogy Tokió és a hadsereg, valamint a haditengerészet érintett alakulatai között minden parancsot futár továbbított, és a csapásmérő csoportosítások a teljes rádióforgalmazási tilalmat - rádiócsendet - betartva foglalták el megindulóállásaikat. További óvintézkedésként Nagumo flottája azon hatalmas kiterjedésű időjárás frontok egyikének elülső szélén belül haladva közelítette meg Pearl Harbort, amelyek rendszeresen száguldanak végig - a hadihajókéval megegyező sebességgel - a Csendes-óceánon. Ez a tengerészszakmai fogás, amellyel a japánok már régóta szívesen éltek, felhők és zivatarok védelmébe rejtette a flotta mozgását. Nagyon, de nagyon szerencsés légi vagy tengeri felderítő egységnek kellett volna lennie annak, amely az így rejtőzködő, gyorsan mozgó hadihajókat észlelni tudja - a radart kivéve ma sem igen van olyan rendszeres megfigyelési mód, amin ez a meteorológiai álcázás ki ne fogna.

CSAPÁS PEARL HARBORRA

Pearl Harbort azonban radar is őrizte; amikor 1941 decemberében a Csendes-óceánon kiderült, Amerika mennyire készült - vagy nem készült - fel a háborúra, azt kiválóan tükrözte az a mód, ahogyan a radar szolgáltatta figyelmeztetést figyelmen kívül hagyták. Augusztusban felállítottak Oahu északi partján egy brit rádiólokátor-állomást, és az rendszeresen ellenőrizte a környező tengeren

zajló mozgást. December 7-én, kicsivel reggel 7 óra után, már éppen készültek kikapcsolni a készüléket, amikor az ügyeletes kezelő az életében látott legnagyobb repülőgépraj közeledését észlelte a képernyőn. Amikor azonban riasztották a haditengerészet Pearl Harbor-i ügyeletes tisztjét, az letorkolta a lokátorosokat, mondván, „ne törődjenek vele”, mire a radar kezelője, a hadsereg Híradó Hadtestének közlegénye tette, amire utasították. Az ügyeletes tiszt, tévesen, azt feltételezte, a képernyőn látható hatalmas fényfolt annak a Kaliforniából érkező B-17 Flying Fortress bombázórajnak a visszhangja, amelynek a repülési terv szerint hamarosan landolnia kellett a Hickam Field katonai repülőtéren. 1941 decemberében többfelé is jött és ment Pearl Harbor körül a légi erősítés; a *Lexington* és az *Enterprise*, a Csendes-óceáni Flotta két repülőgép-hordozója (a *Saratoga* otthon tartózkodott az Egyesült Államokban felújításon) éppen akkor szállított repülőgépeket Wake és Midway szigetére. A radarernyő fényfoltja ebbe az ártalmatlan rendszerbe látszott illeszkedni.

Valójában Nagumo légi csapásmérő kötelékének Oahutól 200 tengeri mérföldnyire (370 km) indított első hullámát vették észre, amikor 137 tengeri mérföldnyire (254 km) - kevesebb mint egyórányi repülőútra - járt célpontjától, a Csatahajósortól. A támadó csoportban 183 torpedóvető és zuhánóbombázó közeledett Zero vadászgépekből - akkor és még két évig a világ legjobb hordozóról üzemeltethető vadászából - álló kíséretével. Valamennyi gép személyzete hónapokig gyakorolt szakadatlanul, a valóságot megközelítő viszonyok között, a Pearl Harbor-i létesítményrendszer élethű másán. Minden apróságra kiterjedő, tervszerű kémkedéssel az összes csatahajó és cirkáló pontos helyét előre tisztázták, minden egyes cél támadására egy-egy külön repülő-csoportot jelöltek ki. Már „csak” annyi volt hátra, hogy a támadók elkerüljék a légvédelem eszközeit, majd célba találjanak bombáikkal és torpedóikkal.

Védelem gyakorlatilag nem létezett. Azok a vasárnapi haditengerészek és katonák, akik egyáltalában ébren, sőt a hajók felső fedélzetén vagy a reptereken voltak, a Csatahajósor és a célba vett környező légi támaszpontok, Hickam, Bellows és Wheeler Field fölött megjelenő első japán repülőgépeket „valami rutin légoltalmi gyakorlat részének” nézték. A Pearl Harborban állomásozó hajók fedélzetén található 780 légvédelmi tűzfegyver háromnegyede mellett nem állt készen legénység, a szárazföldi haderő harmincegy légvédelmi ütegből pedig mindössze négy működött! A lövegek és géppuskák sokasága mellett lőszer sem volt, azt ugyanis a biztonságos tárolás szabályainak megfelelően a raktárakban gondosan elzárva tartották. A japánok 7.49 órakor kezdték a támadást; 8.12-re, amikor tévedésből elsüllyesztették az ősőreg *Utah* célhajót (korábbi csatahajót), az Egyesült Államok Csendes-óceáni Flottáját letörölték a térképről. Az *Arizona* felrobbant, az *Oklahoma* felborult, a *California* éppen süllyedt; négy további csatahajót súlyosan megrongáltak. A pusztítást a kilenc órakor érkező második japán támadó hullám 168 gépe fejezte be. Mire ezek is távoztak, a *West Virginia* is a megsemmisült csatahajók közé került, a *Nevada* csak azért nem süllyedt el, mert partra futtatták - szerencsére gyorsan vágott a parancsnokságot ideiglenesen átvevő alacsony rendfokozatú tiszt esze -, a *Maryland*, a *Tennessee* és a *Pennsylvania* pedig komoly hajógyári javítást igénylő, súlyos károkat szenvedett. További tizenegy kisebb hajót szintén találatok értek, valamint elpusztítottak 188 amerikai repülőgépet. Az utóbbiak nagy többségét a földön gyújtották fel, amit megkönnyített, hogy szabotázsellenes intézkedésként szorosan egymás mellé sorakoztatták őket a repülőtereken. Az amerikai történelem addig nem ismert ilyen mértékű megaláztatást, a japánok pedig látszólag teljességében a cusimai csatához mérhető diadalt arattak, amikor is egyetlen délelőtti leforgása alatt kiűzték az orosz tengeri hatalmat a Csendes-óceánról, Tógó tengernagyot pedig országuk Nelsonjává emelték.

Pearl Harbor azonban nem volt Trafalgar. A japán repülőgép-hordozók még épp csak kezdték visszatérő gépeik leszállítását, az elsőnek befutó pilóták máris azt kezdték követelték Nagumo Csúicsi tengernagytól, a csapásmérő különítmény parancsnokától, hogy indítsa el még egyszer őket, Pearl Harbor elpusztításának befejezésére. Mindnyájukból csalódottságot és aggodalmat váltott ki, hogy az amerikai hordozókat nem találták a kikötőben álló hajók között. Ha ezeket nem bombázhatták le, a második legjobb lehetőségnek a haditengerészeti hajójavító műhelyek (valósá-

gos hajógyár) és az olajtároló tartálytelepek lerombolását látták, mert ez a lépés legalább azt garantálta volna, hogy a kikötőt az amerikaiak nem használhatják a Fülöp-szigeteki, malájföldi és Holland Kelet-India-i japán invázió elleni ellenoffenzíva előretolt bázisaként. Genda személyes tekintélye teljes súlyával támogatta pilótái követelését. Nagumo, aki kemény öreg harcos volt, de nem egy Nelson, végighallgatta a fiatal tiszteket, majd kinyilvánította egyet nem értését. A „Z hadművelet” az ő és Jamamoto legmerészebb álmait meghaladó mértékű sikert hozott. A raciónális következő lépés a flotta kivonása volt a veszélyből - ki tudhatta, merre járnak éppen az amerikai hordozók? -, hogy biztonságba helyezzék, és ott álljon készen a déli offenzíva következő szakaszára. A japán hadiflotta és haditengerészeti légierő, valamint a japán szárazföldi haderő együtöde abban a pillanatban is éppen veszedelmes műveleteket kezdeményezve kockáztatta saját létét a Csendes-óceán délnyugati részén elterülő brit, holland és amerikai impérium különböző pontjain. Ki tudta volna megmondani, mikor és hol lesz legközelebb szükség az Egyesített Flottára?

A JAPÁN HÓDÍTÁS DAGÁLYA

A „déli” offenzíva tehát már teljes gőzzel haladt, és hamarosan a brit Királyi Haditengerészetben volt a sor, hogy megtapasztalja a japán haditengerészeti légierő hatalmát. A Délkelet-Ázsiában és a Csendes-óceánon elszórta található brit birtokok védelmének terve egyetlen tényezőn állt vagy bukkott: repülőgép-hordozó(k) támogatásával működő nagy felszíni hadihajók idejében végrehajtott áttelepítésén a Maláj-félsziget csúcsán, Holland Kelet-India két legnagyobb szigete, Szumátra és Borneó között kiépített, megerősített szingapúri haditengerészeti támaszpontra. Elővigyázatossági intézkedésként december elején útnak indították Szingapúrból a vadonatúj *Prince of Wales* csatahajót, a *Repulse* nevű régi csatacirkáló társaságában. Egy repülőgép-hordozónak is el kellett volna kísérnie őket, ám a hazai vizeken tevékenykedő hordozók veszteségei arra késztették a brit hadvezetőséget, hogy az egyetlen, sehová sem beosztott repülőgép-hordozót otthon tartsák, őrizni a norvég fjordokban rejtőzködő német *Tirpitz* csatahajót. Éppen ezért a két nagy felszíni hajó kíséret nélkül kényszerült útra kelni. December 8-án - arra a hírre reagálva, hogy a japánok megkezdtek csapataik partra tételét a Thaiföld déli részét Malájféldhöz kötő Kra-félszigeten - a *Prince of Wales* és a *Repulse* rombolókból álló csekély kísérettel kifutott Szingapúrból rajtuk ütni. A japán inváziós alakulatok már el is foglalták az ottani repülőteret, amelyről a két nagy felszíni hadihajó vadászfedezetet kaphatott volna, ám a brit hajóraj parancsnokát, Sir Tom Phillips tengernagyot hiába figyelmeztették erős japán torpedóvetőbombázó alakulatok dél-indokínai jelenlétére, ő nem fordult vissza. December 10-én kora délelőtt a japán repülők rátaláltak, és kétórányi szakadatlan, összpontosított támadással mindkét hajóját elsüllyesztették. A vadonatúj csatahajó és a nevezetes csatacirkáló veszte a szárazföldi telepítésű japán harci gépek csapásai alatt olyan katasztrófa volt, amelyre Nagy-Britanniában senki sem készült fel. A japán légi hatalom nem egyszerűen a távoli vizek tengeri erővel való uralásáról alkotott brit preconcepciót rúgta fel; kegyetlenül megrendítette a nemzet haditengerészetébe vetett hitét is. Winston Churchill, akinek telefonon jelentette az esemény hírért a haditengerészet vezérkari főnöke, utóbb ezt írta: „Az egész háború alatt nem éltem át közvetlenebb sokkot.”

Egyéb, legalább ilyen kedvezőtlen hírek is úton voltak már. December 8-án, illetve 10-én támadás érte Wake és Guam szigetét, a Csendes-óceán délnyugati részén kialakítandó japán védelmi vonal alapjának kiszemelt - korábban Németországhoz tartozó - hatalmas szigetláncon található két amerikai előretolt bázist. Guam azonnal elesett; Wake, amelyet hősiesen védelmezett maroknyi tengerészgyalogos helyőrsége, a december 23-i második támadásnak nem tudott ellenállni, miután a felmentésükre Pearl Harbortól kiküldött hajóraj meghátrált. A hongkongi brit korona-gyarmat egy darabig állta a december 8-án elkezdett ostromot, brit-kanadai helyőrsége kitartott a keserű végig, de karácsony napján megadásra kényszerült. A japánok még decemberben elfoglalták Tarawa és Makin atollt a brit fennhatóság alatt álló Gilbert-szigetecsoportban, december 10-én pedig megindították

a Malájföld és a Fülöp-szigetek lerohanására szánt inváziót is.

A malájföldi brit védelem összeomlását teljes joggal szokás a háború egyik legszégyenletesebb szövetséges vereségének tekinteni. A japánok kétszeres számbeli túlerővel szemben harcolták végig az egész hadjáratot, amelyet egy teljes hadosztállyal és két másik részeivel kezdtek három teljes brit hadosztály és három másiknak a részei ellen. A levegőben a britek elismerten mennyiségi és minőségi hátrányban voltak, harckocsikkal pedig egyáltalán nem rendelkeztek, amíg a betörő japán sereg ötvenhét tankkal érkezett. A japánok forgószélszerű sikerét azonban nem felszerelésbeli fölényük magyarázta. A győzelem módszereik rugalmasságából és dinamizmusából eredt, s ez a hadviselési mód rokon vonásokat mutatott az 1940-es franciaországi német *Blitzkrieg*-gel. A briteket az első perctől kizökkentették egyensúlyukból. Sir Robert Brooke-Popham repülő vezérezredes, a főparancsnok, és Percival, a hadsereg rangidős tábornoka azzal szándékozott gátat vetni a japán térnyerésnek, hogy előrevonja erőit a thai határon túlra, a Kra-félszigeti potenciális partraszállási helyek elfoglalására. A meglepetésszerű japán támadásra tett amerikai ellenintézkedésekhez hasonlóan azonban az ő lépéseikre is bénítólag hatott a zavaros vészjelzések kavargása. Amikor a japánok megjelentek a brit védelmi övezet előretolt terepszakaszain, a védők nem ott szálltak teljes erővel szembe a támadókkal, hanem hátrálni kezdtek az ország belseje, jobbnak ítélt védelmi hadállások felé. E visszavonulással értékes területet engedtek át az ellenségnek, rajta a Malájföld legészakibb vidékén található mindhárom repülőtérrel, amelyek egyikét sem tették tönkre, és a japánok gyorsan használatba is vették őket. Sok minden mást is hátrahagytak, ami jól jött az agresszoroknak, többek között tengerjáró hajókat és gépjárműveket is. Az utakat hosszú menetoszlopokban lepték el a zsákmányolt személy - és teherautókra ültetett japán gyalogosok, orrukban a győzelem ígéretes illatával, mások a lakosságtól elkobzott kerékpárok pedálját tekerve surrogtak a nyomukban, egyre csak délnek. Más, halászhajókra és csónakokra rakott, tengeri szállítású egységek kisebb hídfőket foglaltak a brit vonalak mögött, s a britek mindig gyorsan kiürítették állásaikat, amint megtudták, hogy hátuk mögött japán katonák jelentek meg. December 14-re Malájföld északi része elesett; 1942. január 7-re a japánok lerohanták a Malájföld közepén, a Slim folyó partján kialakított védelmi vonalat, és délnek, Szingapúr felé hajtották maguk előtt a védőket.

Az egységek, amelyek oly könnyen roppantak össze a japán roham alatt, legtöbbször indiaiak voltak. Nem a háború előtti indiai hadsereg első vonalbeli ezredei, amelyek ekkoriban győzelmet győzelemre halmoztak az észak-afrikai sivatagban az olaszok felett, hanem a háború közben felállított egységek: frissen toborzott újonccokkal, az urdu nyelvet többségükben még nem beszélő, tapasztalatlan brit tisztek parancsnoksága alatt, pedig a brit indiai hadseregnek az urdu volt a vezényleti nyelve. Így azután hiányzott a szokásos bizalom a legénység és a tisztikar között, és a kisebb arcvonalvisszavétel elrendelő utasításokat gyakran használták ürügynek a fejvesztett futásra. A Malájföldi Parancsnokság összeomlását azonban nem kizárólag a csapatok gyatra morális állapota okozta. Kevés brit egység kapott dzsungelharciképzést, vagy vette a fáradságot, hogy ilyesmit szervezzen magának. Még a szilárd harci morállal rendelkező 8. ausztrál hadosztály is összezavarodott és súlyos gondok keletkeztek a szervezetében, amikor beszivárgó japán alegységek jelentek meg a háta mögött, lényegesen nagyobb mélységben, mint várták. Akadt azonban egy brit zászlóalj, a skót Argyll és Sutherland Felföldi Gyalogezred 2. zászlóalja, amelyik megmutatta, mit lehetett volna elérni szakszerű védekezéssel. A háborút megelőző hónapokban a zászlóaljparancsnok gyakoroltatta katonáival a szárnyak kiterjesztését az őserdőbe a védelmi állásaikon áthaladó utak két oldalán, s ezzel bebizonyította nekik, hogy van hatékony ellenszer az ellenség átkaroló taktikájára. A zászlóalj nagy sikerrel - bár súlyos veszteségekkel - küzdött Malájföld középső részén. Ha az összes többi egység is követte volna ezt a gyakorlatot, a japán inváziót valószínűleg sikerült volna lelassítani, esetleg fel is tartóztatni, még mielőtt Szingapúr is veszélybe kerül.

Január 15-re azonban a japán 25. hadsereg, miután öt hét leforgása alatt 640 kilométert nyomult előre, már csak 160 kilométerre állt a szigeterődtől, majd a következő tíz nap alatt, nehéz harcokban, kivetette az ausztrálokat és az indiaiakat a Szingapúr megközelítési útjain elfoglalt fedező-

állásaikból. Január 31-én a védők utóvédje - az Argyll és Sutherland megmaradt utolsó két dudásának indulóira -átvonult a Malájföld szárazföldjét Szingapúrral összekötő töltésúton, és behúzódtott a haditengerészeti támaszpontot az északi partról érkező támadástól oltalmazó védőállásrendszerbe.

A malájföldi hadjárat tragédiája ekkor ért csúcspontjára. Szingapúr éppen ekkor kapott erősítést a Közel-Keletről átszállított brit 18. hadosztály alakjában, így tehát az északról végrehajtott hosszú visszavonulás alatt elszenvedett, sok egységre kiterjedő veszteségek dacára Percival tábornok negyvenöt zászlóalj felett parancsnokolt, szemben Jamasita Tomojuki tábornok 25. hadseregének harmincegy zászlóaljával. Sir Archibald Wavell tábornok, az olaszokkal vívott közel-keleti háború győztese, aki ekkor már az indiai főparancsnoki tisztséget töltötte be, a harcoló szárazföldi csapatokat támogató légi, valamint haditengerészeti erősítések érkezésére is számított, és hitte, hogy a szingapúri haditengerészeti támaszpont agyonreklámozott védművei több hónapnyi sikeres védelmet tesznek lehetővé. Amint azt a második világháború történetének legfelületesebb ismerője is tudni véli, Szingapúr erődrendszere „a rossz irányba nézett”. Ez a legenda azonban hamis. A sziget erődjeit és nehézütegeit a szárazföld felől érkező támadás elhárítására alkalmas helyekre telepítették, csak hogy az ágyúkhöz nem a megfelelő, élőerő ellen hatásos lőszer állt rendelkezésre. Szingapúrt a legkeskenyebb szakaszán másfél kilométernél is keskenyebb csatorna választja el Johortól. A sziget északi partja ráadásul több mint ötven kilométer hosszú, Percival tehát kénytelen volt egy-egy zászlóaljára másfél kilométeres arcvonalszakaszt bízni - hogy legalább valamelyes központi tartalékot is képezhessen. Már Nagy Frigyes leírta: „Aki mindent véd, az semmit sem véd meg.” Ez bizony a háború egyik irgalmatlan alapigazsága. Jamasita a sziget északnyugati sarkát védő hat ausztrál zászlóalj ellen összpontosította erőit (amelyeket ekkorra megerősítettek a Császári Gárdahadosztállyal), és február 8-án rohamra küldte őket a Johori-szoros keskeny vízsávján át. A túlerejű támadás súlya hamarosan összeroppantotta az ausztrál 22. és 27. dandárt. A brit központi tartaléknak sem sikerült ellenlökéseivel a csatornán túlra visszavetnie a japánokat. Február 15-re a japánok elfoglalták a sziget közepén épített, a menekültáradat miatt több mint egymillióra duzzadt lakosságú Szingapúrt ellátó víztározókat. Percival az egész nagyvárost fenyegető katasztrófa lehetőségével szembesült. Aznap késő este gyalogosan átkelt az arcvonalon, hogy felajánlja a japánoknak serege kapitulációját. A győztesek gondosan lefényképezték és filmre rögzítették, amint vállán a brit lobogóval masírozik, mellette törzsének egyik tisztje a fehér zászlóval. A történész Basil Collier megítélése szerint „a briteket történelmük legnagyobb katonai katasztrófája érte”, ugyanis 130 000 brit, indiai, ausztrál és helyi önkéntes katonájuk tette le a fegyvert - egy feleekkorra létszámú japán sereg előtt! A fogságba esett indiaiak többsége - Subhas Chandra Bose, a delejes meggyőző erővel rendelkező hindu nacionalista csábításának engedve - hamarosan átállt a japánok oldalára, hogy megalakítsa az Indiai Nemzeti Hadsereget, amely Burmában harcolt a japánok oldalán a britek ellen az indiai függetlenség ügyéért. Az indiaiak tömeges átállása, valamint a fehér zászlós incidens kettő volt a közül a számtalan ok közül, amelyek miatt Churchill kormányzata, majd az azt követő sohasem bocsátotta meg Percival tábornoknak a malájföldi hadjárat katasztrófális vezetési hibáit. Miután 1945-ben kiszabadult a hadifogságból, Percival „nem létező személyiséggé” vált, akit minden hivatalosság leprásként került, s akit sohasem hívtak meg sehova, ahol Nagy-Britannia megkésett ázsiai győzelméről emlékeztek meg.

H. E. Kimmel tengernagyot, Pearl Harbor parancsnokát nagyjából hasonló hivatalos mellőzésben és kötelező elfelejtésben részesítették, pedig sokkal kevésbé szolgált rá. Amint az események láncolatában következő epizód Holland Kelet-Indiában megmutatta, nemigen akadt olyan nyugati parancsnok, akit sorsa az 1941 decemberében indult meglepetésszerű japán támadás útjába vezérelt, és sikerült megőriznie szakmai becsületét a korszerű hadviselésbe reménytelen felkészületlenséggel belezuhanó hadszíntéren, hacsaknem a hősi halál vállalásával. Karel Doorman tengernagy, Kelet-India rangidős holland haditengerészeti parancsnoka hősként került be a történelembe - de csak azért, mert süllyedő cirkálója parancsnoki hídján érte a halál a félelmetes

túlerejű japán flottával vívott csata hevében. Holland Kelet-India még Hawaiiinál vagy Pearl Harbornál is kevésbé készült fel a támadás elhárítására; Doorman talán irgalmas kiútnak látta a halált a katasztrófából, amelynek bekövetkeztéért nem terhelte több személyes felelősség a „déli övezet” rá jutó szektorában, mint Percivalt vagy Kimmelt a magáében.

A KELET-INDIAI KINCSESKAMRA FELTÖRÉSE

Kelet-Indiában december 16-án kezdődött meg a japán támadás, a borneói brit enklávét megrohanásával. Kezdetől nyilvánvaló volt, hogy hamarosan kiterjesztik hatalmukat a teljes, Maláj földről Uj-Guineán át Ausztrália északi partjáig húzódó szigetláncra. Ausztrália 1941-ben gyakorlatilag védtelenül állt, ugyanis hadserege zömét tengerentúlra szállították, hogy a britek oldalán küzdjön a Közel-Keleten és Délkelet-Ázsiában. A szövetségesek lázas sietséggel igyekeztek a térségben fellelhető ilyen-olyan ausztrál, holland, brit és amerikai haderőket valamiféle egységes parancsnokság alá vonni. Nevéül az ABDA mozaikszót választották (American-British-Dutch-Australian), és Wavell tábornok alárendeltségébe utalták. Wavell rendelkezésére a következő erők álltak: az Egyesült Államok kicsiny Ázsiai Flottája, a Királyi Ausztrál Haditengerészet, az ausztrál szárazföldi haderőnem honi védelmi részei, a brit Keleti Flotta maradványai, a holland haditengerészet kelet-indiai vizeken tartózkodó egységei, valamint a Holland Kelet-indiai Hadsereg. Ez utóbbi nagyjából 140 000 főt számlált, döntő többségükben helyben toborzott önkénteseket, akiket nem a modern hadviselés igényei szerint képezték ki és szereltek fel. A britek magas szakmai színvonalon működő indiai hadseregének legjobb alakulataival ellentétben a holland gyarmati hadsereg még sohasem vívott háborút. Az ABDA-flotta tizenegy cirkálót, huszonhét rombolót és negyven tengeralattjárót számlált. Az Egyesült Államok hirtelenjében száz modern repülőgépet telepített Jáva szigetére; a hollandok kizárólag elavulóban lévő gépekkel rendelkeztek, a brit légierőt pedig teljes egészében lekötötte a malájföldi hadjárat - amelyben ott is veszett.

A japánok kiválóan átgondolt stratégiai terv alapján fogtak hozzá a kelet-indiai szigetvilág meghódításához - amely kőolajával, gumijával és színesfém-kitermelésével valóságos kincseskamrát jelentett számukra. A nagy bőségben rendelkezésükre álló haditengerészeti, valamint partraszállásra alkalmas szárazföldi egységeiket egymást gyorsan követő, térben egymástól távoli pontokon végrehajtott támadások során vetették be a szigetvilág teljes, 3600 kilométeres hosszában: Borneón és Celebeszen januárban, Timoron és Szumátrán februárban, Jáván márciusban. A timori támadás jelentős másodlagos célkitűzésként erről a szigetről, amely mindössze 540 kilométerre fekszik Ausztrália legészakibb kikötőjétől, Darwintól, kívánták elvágni Ausztrália és Jáva légi összeköttetését. Végül valamennyi csoportosításnak egyesült erővel kellett a jávai Bataviának (a mai Jakarta), egész Holland Kelet-India fővárosának elfoglalására vonulnia.

A partra szálló japán alakulatoknak nem sok gondot okozott a helyi holland egységek legyőzése (amelyeket a helyi lakosság alig támogatott), bárhol is ütköztek meg velük. Az ausztrálok - akiknek a harci kedvét csak még jobban megerősítette Darwin bombázása, amelyet február 19-én hajtottak végre a Pearl Harbort megtámadó repülőgép-hordozók közül négynek a gépei - már keményebb diónak bizonyultak. Az események trendjének megfordításához azonban ők is túl kevesen voltak. Az ABDA-parancsnokság kezében csak egyetlen, valóban erős ütőkártya maradt, a flotta, amely félelmetes tengeri haderő lehetett mindaddig, amíg a japánok nem légierőt vetettek be ellene. A hajóhad kivívott néhány kezdeti sikert. Január 24-én amerikai rombolók és egy holland tengeralattjáró japán csapatszállító hajókat süllyesztettek el Borneó előterében, február 19-én pedig Bali előtt süllyesztettek el további szállítóhajókat holland és amerikai rombolók. Doorman tengernagy próbatétele február 27-én érkezett el, amikor az ABDA-főparancsnokság egyesített csapásmérő köteléket indított a Jávához közeledő japán inváziós flotta ellen. Doorman hajórajja két nehéz- és három könnyűcirkálóból, valamint kilenc rombolóból állt, a holland, a brit, az ausztrál és az amerikai haditengerészettől. Takagi Takeo tengernagy, Doorman ellenfele, két nehéz- és két

könnyűcirkáló, valamint tizennégy romboló felett parancsnokolt. Csak a számokat tekintve mintha egyenlő erők csaptak volna össze, elszántságban pedig, amint azt Doorman hamarosan megmutatta, a japánok a legcsekélyebb fölénnyel sem rendelkeztek. Volt azonban egy minden korabeli felülmúló harceszközük, a 24 hüvelykes (60,9 cm átmérőjű) „hosszú lándzsa” torpedó, a szövetségesek torpedóinál sokkal fejlettebb fegyver.

A jáva-tengeri csata február 27-én késő délután kezdődött, amikor már alig maradt valami a nappali világosságból. A Jütland óta látott legnagyobb haditengerészeti összecsapás első szakaszában nagy távolságból vívott tüzérségi párbajra került sor. Amikor azonban a japánok megközelítették a szövetséges hajókat, nagyon hamar találatokat értek el, mire Doorman elfordulni kényszerült, hogy sérült egységeit oltalmazhassa. Ahogy besötétedett, a holland tengernagy elvesztette szem elől a japánokat, majd kisvártatva kénytelen volt üzemanyag-vételezésre küldeni rombolói döntő többségét. Mindennek ellenére továbbra is meg kívánta akadályozni a japán csapatok partra tételét az inváziós flotta hajóiról, és ezért a sötétség leple alatt visszafordult az ellenség felé, oda, ahol számítása szerint az addigra tartózkodott. Ekkorra már egy nehéz- és három könnyűcirkálóra, valamint egyetlen rombolóra csökkent a rendelkezésére álló erő, és ráadásul erősen sütött a hold. Este 10.30-kor ismét rátalált a japánokra, pontosabban azok találtak őrá. Amíg Doorman harcba szállt flottájuk egyik részével, egy másik észrevétlenül megközelítette, majd kilőtte halálosan hatékony torpedóit. Mindkét, addig megmaradt holland cirkáló szinte azonnal elsüllyedt, a *De Ruyter* Doorman tengernagyot is magával vitte a hullámsírba. Az amerikai *Houston* és az ausztrál *Perth* megmenekült, de csak azért, hogy a következő éjszakán heroikus küzdelem végén pusztuljon el; hibásan irányzott japán torpedók elsüllyesztettek négyet azon japán szállítóhajók közül, amelyek eredetileg a szövetségesek célpontjai lettek volna. Valamennyi főbb egysége megszűnt létezni annak az ABDA-főparancsnokság rendelkezésére álló haderőnek, amellyel ki akarták üzni a japánokat a Csendes-óceán déli térségeiből, valamint Auszália tengeri megközelítési útjairól.

A tengeri vereség után a hollandok a szárazföldön is gyorsan kapitulációra kényszerültek. Március 12-én a jávai Bandungban aláírták a szövetségesek megadását formálisan szabályozó okmányt; ugyanaznap a Szingapúrt elfoglaló Császári Gárdahadosztály partra szállt Szumátrán, az addig még japán uralom alá nem került legnagyobb holland szigeten. Semmiképp sem állíthatjuk, hogy a japánokat nem fogadták szívélyesen a kelet-indiai szigetvilágban: a franciákkal ellentétben a hollandok sohasem találták meg a nyitját, hogyan szelídíthetik meg gyarmati uralmuk arculatát azzal a fogással, hogy az alávetett nép iskolázott osztályának kulturális és szellemi egyenlőséget biztosítanak. A művelt indonéz ifjúság - ahogy majd hamarosan nevezni kezdik saját nemzetiségüket - készséggel elfogadta az üzenetet, mely szerint a japán fegyveres erők a „közös felvirágzást” hozták, ahogy a holland gyarmati uralom alóli felszabadulást kétségtelenül el is hozták, és az indonézek a következő években a japánféle ázsiai Új Rend legkészségesebb kollaboránsainak bizonyultak.

Egy másik nép azok közül, amelyek mindig nehezen tűrték a gyarmatosítók hatalmát, a burmai volt. Burma lakosságának kezelhetetlensége attól a szeretetből és gyűlöletből összetevődő, lényegesen bonyolultabb keveréktől is jelentősen különbözött, amelyet a szomszédos India lakói éreztek a Brit Birodalom iránt. Nagy-Britanniának mindig is nehézséget okozott Burma kormányzása, amelyet végül csak 1886-ban sikerült meghódítani (az ifjú Rudyard Kipling életből ellesett brit katonái, a Tommyk a Mandalay felé vezető országúton masíroztak). Annak a háborúnak és hazájuk meghódításának a következményeibe igen kevés burmai nyugodott bele valaha is, 1941 elején pedig ifjú lázadók egy csoportja, akik később „a harmincakként” szereztek hírnevet, Aung San vezetésével Japánba utazott, hogy ott kapjon kiképzést a brit uralommal szembeni ellenállás szításának módszereire. Nagy lehetőségük előbb érkezett el, mint gondolták. December folyamán a japán 15. hadsereg, amely a hónap elején vonult be Thaiföldre, a Tenasserim környéki repülőterek elfoglalására átkelt a burmai határon. Ez nyilvánvalóan arra utalt, hogy hamarosan általános offenzíva várható.

Burmát egyetlen, helyben toborzott hadosztály védte; januárban ehhez még csatlakozott a 17. indiai hadosztály egy része. Ezenkívül a szövetségeseeknek mindössze Csang Kaj-sek 66. hadserege állt rendelkezésére a térségben, amely a burmai út mentén állomásozott, és (mint általában a legtöbb kínai seregtest) kétes harcértékkel rendelkezett, valamint az a két kínai hadosztály, amelyek a rettenthetetlen amerikai tábornok, „Ecet Joe” („Vinegar Joe”) Stilwell parancsnoksága alatt Burma és Kína határán tartózkodtak. A japán 15. hadsereg parancsnokának, Iida Sodzsira tábornoknak mindössze két hadosztály állt rendelkezésére, a 33. és az 55., ezek azonban alaposan kiképzett seregtestek voltak, és 300 repülőgép támogatását élvezték. A brit alakulatok ezzel szemben csak elégtelen kiképzést kaptak, és légi támogatásuk szinte egyáltalán nem volt.

A britek szempontjából a hadjárat kezdettől rosszul alakult. A 17. indiai hadosztálynak széles arcvonalat kellett volna elégtelen számú csapattal védelmeznie, s így hamarosan, már február 14-én elveszítette a Salween folyó mentén kialakított, előretolt védelmi vonalát. Visszahúzódott a főváros, Rangoon védelmére a Sittang folyó mentén kijelölt állásokba, ott rövid ideig kitartott, majd - egy félreértés miatt - felrobbantotta a folyón átívelő egyetlen hidat, amikor a harcoló csapatok zöme még a túlparton tartózkodott.

A dolgok gyorsan fordultak rosszról még rosszabbra. Alexander tábornok, aki március 5-én egyenesen Nagy-Britanniából érkezett a romlást megállítani a hadszíntérre, úgy döntött, a „Burcorps” (Burma-hadtest) névre keresztelt csoportosítás maradványai legjobban teszik, ha az Irrawaddy folyónak az ország közepén végighúzódnó völgyében vonulnak vissza, már amennyiben valahol még fel akarják tartóztatni az ellenséget. Az immár a 18. és az 56. hadosztállyal, valamint újabb 100 repülőgéppel megerősített japán 15. hadsereg ott járt szorosan a britek sarkában. Alexander Burma második legjelentősebb városától, Mandalaytól délre remélte megvetni a lábát, a Prome és Toungoo között húzódó vonalon, ahová addigra beérkezett egy kínai hadosztály, március 21-én azonban csapatait kivetették állásaikból, és további visszavonulásra kényszerítették. Brit és indiai alakulatai ekkor már anyagi hiányokkal küszködtek és kimerültek, burmai katonái pedig tömegével kezdtek dezertálni. Nyugatról és keletről, ahol a japánok a kínai határ mentén húzódó hegyvidék felé üzték maguk előtt a kínai alakulatokat, egyszerre fenyegette átkarolás. Alexandernak választania kellett: a (valójában nagyjából egy hadosztálynyi erővel rendelkező) kínai 66. hadsereget követi a burmai úton az ország északkeleti szegletéből Kínába, ahol senki sem garantálja az utánpótlását, vagy nekivág Északnyugat-Burma úttalan hegyvidékének, és hosszú meneteléssel megkísérli elérni Indiát. Az utóbbit választotta. Április 21-én megegyezett Csang Kaj-sek Burmában akkreditált összekötő tisztjével a két vert hadsereg különválásáról, majd a sajátja élére állt, hogy sok ezer polgári menekült kíséretében végigvezesse „a brit hadtörténet leghosszabb visszavonulásán”. Május 19-én, miután kilenc hét alatt csaknem ezer kilométert gyalogoltak Burmán át, a „Burcorps” maradványai a Chin-középhegységbeli Tamunál átkeltek az indiai határon, éppen amikor a monszun beállta lehetetlenné tette a további visszavonulást - szerencsére azonban a japánokat is megfosztotta a lehetőségtől, hogy magában Indiában folytassák a vert had üldözését.

A hadjárat kezdetén meglévő 30 000 brit katonából nagyjából 4000 életét vesztesette, további 9000 eltűnt, ezek többnyire a hadseregből megszökött burmaiak voltak. Indiába mindössze egyetlen burmai zászlóalj érkezett meg, azt is főként az ország egyik kisebbségi etnikumából toborozták. A szökevények nagy számban szegődtek Aung San hívéül, s álltak be az ő Burmai Nemzeti Hadseregébe, amely 1944-ben rövid ideig bekapcsolódott a harcokba a japánok oldalán, majd a háború után Aung San sikeres függetlenségi mozgalmának kemény magját alkotta. A nagy futást mások is átvészelték valahogy. „Ecet Joe” Stilwell gyalogosan visszavonult Kínába, ahonnan 1944-ben ismét átcsapott Burma területére. Bill Slim tábornok, Alexander egyik beosztottja, elérte Indiát; 1944-ben ő is visszatér majd Burmába, a győzedelmes 14. hadsereg élén, amelyet ő teremtett újjá a nagy menekülés végén Indiába érkező roncsaiból. Egységei között ott lesz a Burmai Lövészek (Burma Rifles) 4. zászlóalja, az eredeti 1. burmai hadosztály egyetlen megmaradt része.

A burmai győzelem majdnem kerekké tette a „déli övezetbe” indított japán offenzíva első szakaszát. Japán virtuóz módon használta ki - Indokínában, Formosán, a Mariana-, a Marshall- és a Karolina-szigeteken - elfoglalt központi stratégiai helyzetét arra, hogy keleti, déli és nyugati irányú csapásokat mérjen választott ellenségeinek szétszórt gyarmataira, valamint megosztott fegyveres erőire, amelyeket így egyenként sikerült megvernie. Április 22-én, amikor Alexander elfogadta veresége tényét, és megindult a hegyeken át India felé, már csak egyetlenegy szövetséges erősség állt ellen a japánoknak a „déli övezet” kiszemelt határain belül: az amerikaiak hídfőállása a Fülöp-szigeteken.

A FÜLÖP-SZIGETEK ELESTE

Amerika jelenléte a Fülöp-szigeteken, amely sohasem volt az Egyesült Államok gyarmata, ám 1941-ben független államot sem alkotott, az 1898-as háborúban Spanyolország fölött aratott győzelem következményeként kezdődött (a Fülöp-szigeteket a XVI. század óta a spanyol királyság birtokolta). Amerika protektorátus alá vonta a szigetcsoporthat, demokratikus kormányzati rendszert vezetett be, felállította a filippínókból szervezett hadsereget - amely felett 1941-ben a Fülöp-szigetek egy „régimotorosa”, Douglas MacArthur parancsnokolt -, és az amerikai Csendes-óceáni Flotta védelme alá helyezte. 1941 decemberében a szigeteken összesen 16 000 amerikai katona állomásozott, ám mindössze két hadra fogható ezred, nagyjából 150 üzemképes katonai repülőgép, tizenhat felszíni hadihajó és huszonkilenc tengeralattjáró. A Fülöp-szigetek hadseregét az amerikai Kongresszus provizionális függetlenséget biztosító 1934-es törvényének megfelelően 1941. július 26-ával az Egyesült Államok szolgálatába fogadták, ám tíz, embrionális állapotú hadosztálya egyelőre még nem volt bevetethető. Az egyetlen harcra kész filippínó seregetest a Portyázóhadosztály (Scouts Division) volt, amelyet az amerikaiak képeztek ki, de létszáma nem haladta meg a 12 000 főt.

Ezek ellen a csapatok ellen, amelyeket MacArthur a nagy északi szigeten, Luzonon, a főváros, Manila környékén összpontosított, a japánok 14. hadseregüket szándékoztak felvonultatni Formosáról (a mai Tajvan). A japán 14. hadsereg két kiemelkedően erős hadosztályból, a 16.-ból és a 48.-ból állt, amelyek korábban Kínában harcoltak. A tengeren a 3. flotta támogatta őket, amelyet egyebek között öt cirkáló és tizennégy romboló alkotott, továbbá a 2. flotta két csatahajóval, három cirkálóval és négy rombolóval, meg egy két repülőgép-hordozóból álló különítmény, amelyhez öt cirkáló és tizenhárom romboló tartozott. A hordozók repülőcsoportjait a szárazföldi támaszpontokról tevékenykedő 11. légiflotta és az 5. repülőhadosztály egészítette ki.

Az első katasztrofális csapást a levegőből mérték az amerikaiakra. Akárcsak Hawaiiiban, a Fülöp-szigeteken is rendelkeztek radarral, de itt is elmulasztottak reagálni a műszer adta figyelmeztetésre; akárcsak Hawaiiiban, a szabotázs elleni védekezésül itt is szorosan egymás mellé zsúfolták össze a repülőgépeket, és itt is szinte az utolsó darabig elpusztította őket még a földön az első japán légicsapás, amelyre december 8-án délben került sor. December 12-én a Fülöp-szigeteki vizeken az Ázsiai Flotta felett parancsnokló Thomas Hart tengernagy úgy látta, légi fedezet hiányában nem tehet mást, mint hogy Holland Kelet-Indiába küldi felszíni hajóit, ahol az ABDA-főparancsnokság alárendeltségében, a jáva-tengeri csatában várt rájuk a pusztulás.

Addigra a 14. hadsereg partraszállása már több helyen megindult. Homma Maszaharu tábornok méltóságán alulinak tartotta volna a szigetcsoporthat 7000 szigete közül bármelyik másikon át megközelíteni célját, ezért december 10-én közvetlenül Luzonon tette partra alakulatait, majd egyenesen a főváros felé kezdett nyomulni. Több, egymástól viszonylag távoli ponton foglalt hídfőt, hogy elvonja Mac-Arthur egységeit Manila környékéről; amikor a védők nem vették be a cselt, Homma december 22-én újabb, nagyarányú partraszállást hajtatott végre a főváros közelében, majd visszavonulásra kényszerítette MacArhurat a Manilai-öblöt őrző Bataan-félszigeten kiépített állásokba, illetve Corregidor part menti szigetére.

A nagyjából ötven kilométer hosszú és huszonöt kilométer széles Bataant két magas, őserdővel borított hegylánc uralja. Megfelelően védve az idők végezetéig ellen kellett volna állnia minden támadásnak, még akkor is, ha a helyőrség szűkében volt az utánpótlásnak. Amikor azonban Mac-Arthur alakulatai az első hegylánc mentén építették ki védelmi rendszerüket, ugyanazt a hibát követték el, mint a britek ugyanekkor Malájföldön. Elmulasztották szárnyaikat kiterjeszteni a hegyek lejtőit borító dzsungelbe, aminek következtében hamar átkarolták őket a beszivárgó japánok. Amikor visszahúzódtak a második hegyi védőállásba, ezt a hibát elkerülték, csak hogy addigra feladták a rendelkezésükre álló terület felét, és bezsúfolódtak egy mindössze huszonhat négyzetkilométernyi zónába. Ráadásul a 83 000 katonán kívül 26 000 polgári menekült is szorongott ezen a szűk földdarabon, akiknek jelentős része a japánok által irtózatlanul bombázott Manilát hagyta el, a fővárost ugyanis nyílt várossá nyilvánították, de hiába. Ezt az egész embertömeget fél fejadagra fogták, ám a készletek így is rohamosan fogytak, a japán blokádon időnként áttörő amerikai tengeralattjárók pedig nem szállíthattak érzékelhető mennyiséget az ostromlott félszigetre. Március 12-re, amikor is MacArthur Roosevelttől parancsára Ausztráliába távozott (miután megtette híres „Visszatérek!” ígéretét), a katonák már csak harmad fejadagot kaptak. Mire Homma április 3-án megindította végső offenzíváját, a Bataanon bekerített amerikaiakat és filippínókat beriberi gyötörte, továbbá még egész sor hiánybetegség, a fejadagot pedig az eredeti egynegyedére csökkentették. Jonathan Wainwright tábornok, MacArthur utódja, öt nappal később felajánlotta a megadást. A hírhedtté vált „bataani halálmenet” végén 9300 amerikai és 45 000 filippínó érte el élve a börtönszerű hadifogoly-táborokat. Nagyjából 25 000-en belehaltak sebeikbe, betegségeikbe vagy a japán örök brutális bánásmódjába. A Fülöp-szigetek védőseregének utolsó maradványát, Corregidor erődjének szigeténél április 14. és május 6. között tüzérségi bombázással kényszerítették megadásra, egyedül május 4-én több mint 16 000 japán tüzérségi gránát hullott az aprócska földdarabra, ami minden ellenállást lehetetlenné tett. A sziget feladásával a Fülöp-szigetek teljes egészében japán kézre került. A lakosság azonban, Holland Kelet-India és Burma lakóival ellentétben, szemernyi örömet vagy elégedettséget sem érzett a japán győzelem láttán. Biztak, és joggal, Amerika ígéretében, hogy megadja nekik a teljes függetlenséget, és szintén joggal féltek attól, hogy a japán katonai megszállást elnyomás és gazdasági kizsákmányolás követi majd. A Fülöp-szigeteki Államszövetség volt a Nagy-kelet-ázsiai Közös Felvirágzás Övezetén belül az egyetlen terület, ahol a japán uralom népi ellenállásba ütközött.

Corregidor elestének pillanatában, 1942. május 6-án azonban a japánok számára a legjobb esetben is csak jelentéktelen, távoli melléktényezőnek tűnhetett a filippínó ellenállás lehetősége. Japán stratégiai horizontja immár a Csendes-óceán egész nyugati térségére kiterjedt, valamint Kína és Délkelet-Ázsia mélyén húzódott. A keleten korábban történelmi hagyományokkal rendelkező európai impériumokat -Burmát, Malájföldet, Kelet-Indiát, a Fülöp-szigeteket, sőt gyakorlatilag Francia Indokínát is - Japán mind saját érdek-szférájába vonta. Az 1895 és 1931 között különböző jogcímek alapján Kínától megszerzett tartományokhoz - Formosához, Koreához és Mandzsúriához - 1937-től hatalmas meghódított területsávokat adott magában Kínában is. Az Egyenlítőől északra minden óceáni szigetcsoportot fenn-hatósága alá vetett, és jókora szeleteket kanyarított ki a déliekből is. Az Egyesült Államok nyugati partvidéke, valamint Ausztrália és Új-Zéland brit domíniuma között nagyrészt üres óceán terül el, amelyet csak itt-ott pettyez néhány sziget. Ezek túl távoliak vagy túl aprók voltak ahhoz, hogy támaszpontul szolgálhassanak Japán ellenségeinek a stratégiai visszavágáshoz. A „déli övezet” peremvonalán a japán flotta és haditengerészeti légierő olyan pozíciót foglalt el, amelyből mély csapást mérhetett az Indiai-óceánra, a brit Andaman- és Nicobar-szigetek felé (amelyeket 1942 márciusában el is foglaltak), Ceylon irányába (áprilisban ütöttek rajta, el is süllyesztettek egy brit hordozót), sőt talán egészen Kelet-Afrika partvidékéig (egy japán tengeralattjáró májusi felbukkanása Madagaszkár partjai előtt később, még ugyanabban az évben, a sziget megszállására készítette a briteket). Mindenekelőtt pedig sértetlenül megőrizték hatalmas kétéltű - vagy még inkább hároméltű, tengeri, szárazföldi és légi hadműveletekre egyaránt alkalmas - hajóhadukat. A háború addig eltelt hónapjai alatt még csak meg sem sérült komolyabban egy sem a tizenegy csa-

tahajójukból, tíz repülőgép-hordozójukból, tizenhármas nehéz- és húsz könnyűcirkálójukból, ugyanakkor az Egyesült Államok Csendes-óceáni meg Azziai Flottája elvesztette - vagy hosszú időre nélkülözni kényszerült - valamennyi csatahajóját, valamint jelentős számú cirkálóját és rombolóját is, a brit és a holland távol-keleti hajóhadat megsemmisítették, a Királyi Ausztrál Haditengerészetet pedig visszakergették honi kikötőibe.

Japán döbbenetes diadalával és nyomasztó fölényű stratégiai pozíciójával szemben a stratégiai mérleg másik serpenyőjébe a szövetségesek kizárólag három dolgot helyezhettek: egyetlen megmaradt nagy haditengerészeti támaszpontjukat a Hawaii-szigeteken, távoli külbirtokukat, Midway szigetét, valamint az Egyesült Államok Csendes-óceáni Flottájának maroknyi repülőgép-hordozóját, hármat, legfeljebb négyet. Nem csoda, hogy a hübrisz még az olyan kételkedőket is elragadta, mint Jamamoto; 1942 májusának elején a győzelem beteljesedése, az a lehetőség, amiről sokáig azt jósolta, legfeljebb a lehetséges legtávolabbi szélén bizonytalanul billegve létezik Japán számára, már csak egyetlen további csatányi távolságban várt rájuk.

14. A repülőgép-hordozók csatája: Midway

A csendes-óceáni háború kontextusában 1942 májusában az egyetlen további csata a repülőgép-hordozók csatáját jelentette. Ilyen csatát azelőtt még sohasem vívtak, a japán haditengerészet Pearl Harbor-i győzelme azonban gondoskodott róla, hogy elkerülhetetlenül bekövetkezzen egy ilyen jellegű összecsapás, hacsak az Egyesült Államok nem kívánta teljes egészében átengedni Japánnak a Csendes-óceán feletti uralmat. A „Csatahajósoron” álló óriások kiütése kizárólag a repülőgép-hordozókat hagyta meg az amerikai csendes-óceáni hajóhadnak a legnagyobb harci egységei közül, sőt még a módját is az amerikaiaknak kellett kitalálniuk, hogyan alkalmazhatják sikeresen ezeket a hordozókat Japán tizenegy csatahajója, tíz hordozója meg harmincnégy cirkálója ellen, bárhol is bukkannak fel azok legközelebb. A csatahajóknak nem lehetett esélyük egy jól vezetett hordozókötelékkel szemben, még abban a mennyiségben sem, amelyben a japánok felvonultatták őket. Éppen ezért „a tengeri uralom” ebben a korban már a légi uralom kivívásától függött, amint azt mindkét szemben álló haditengerészethél már régen felismerték. Valahol a földgolyót borító vízfelületek legnagyobbikának, a Csendes-óceánnak a végtelen terében a japán és az amerikai repülőgép-hordozó flottáknak találkozniuk kellett, és muszáj volt csatában kicsikarniuk a döntést. Ha az események menete követi a valószínűség szabályait, és a döntés Japánnak kedvez, a japánok sok évre biztosítják ázsiai Új Rendjük jövőjét.

A japán repülőgép-hordozó flotta tíz a háromhoz számszerű fölényt élvezett az amerikaival szemben; ha könnyű-hordozókat nem vesszük számításba, még mindig hat japán egység állt szemben három amerikaival. Ráadásul a japán repülőgép-hordozók és - ami még fontosabb - repülőcsoportjaik első osztályú minőséget képviseltek. 1941 decembere előtt az amerikaiak egy kézlegyintéssel elintézték a japán hordozókat és tengerészeti légierőt, mondván, az csak az övék gyengébb minőségű utánpótlása. Pearl Harbor megmutatta, a japán tengernagyok felső fokú hozzáértéssel irányítják hajóikat, a japán pilóták pedig műszaki szempontból fejlett gépeket vezetnek, amelyekről halálosan hatásos lőszerrel vetnek harcba, példás szaktudással és példátlan motivációval. A Zero a világ haditengerészeteinél rendszeresített legkülönb, hordozóról bevetett vadászgépének bizonyult; a Kate és Val (amerikai azonosítási nevű) torpedóvető meg zuhanóbombázó, bár valamivel lassabban repült, mint a megfelelő amerikai típusok, komoly hasznos terhet tudott igen nagy hatótávolságra eljuttatni.

A Császári Japán Haditengerészet nem ha ló nincs, a számár is jó alapon építette fel csatahajói mellé a hordozóflottáját. Eppen ellenkezőleg, a repülőgép-hordozó kötelékek valamiféle nemzeti elitet képeztek. Az amerikaiak - és a britek - kizárólag magukat hibáztathatták ezért. Az 1921-es washingtoni hadi-

tengerészeti konferencián ők szorították rá a japánokat, hogy fogadják el szolgálatban tartható elsőrendű hadihajóik számának szigorú korlátozását. Az arányt három az öthözben rögzítették, vagyis Japán három nagy felszíni hadihajót tarthatott minden öt amerikaival vagy brittel szemben. A cél a japán csatahajók számának limitálása volt a Csendes-óceánon, amelyet másodlagos hadszíntérnek tekintett mindkét nyugati haditengerészet - amelyek ekkor nyilvánosan el nem ismert konfliktusban álltak egymással az atlanti-óceáni elsőbbségért. A repülőgép-hordozót is a korlátozás alá vont hajótípusok körébe sorolták, nehogy valamelyik hatalom hordozónak álcázva bocsásson vízre utóbb csatahajóvá alakítható egységeket. Japán pontosan az ellenkező utat választotta. Vezetői már akkor belátták, hogy minden valószínűség szerint a repülőgép-hordozó lesz a jövő domináns haditengerészeti fegyverrendszere, éppen ezért nemcsak bizonyos számú csatahajót és csatacirkálót alakítottak repülőgép-hordozóvá, amint azt az 1921-es egyezmény megengedte nekik (és amit Nagy-Britannia meg az Egyesült Államok is megtett, hogy megőrizzen egyébként szétbontásra ítélt, üzemképes hajótesteket). Japán egy sor hidroplán-hordozót is épített, egy olyan típusba tartozó hajókat, amely elkerülte a washingtoni egyezmény megalkotóinak figyelmét, azzal a távlati célkitűzéssel, hogy amikor majd eljön az ideje, átalakítja őket hagyományos, kerek futóművű gépek hordozására.

Meglévő hajók átalakításával és újak építésével a japánoknak 1941-re sikerült megteremteniük a világ legnagyobb hordozóflottáját, amely nem egyszerűen a legnagyobb - 500 repülőgépes - állományú haditengerészeti légierőt hajózhatta be, hanem össze is fogták egyetlen csapásmérő kötelékbe, az 1. légiflottába. Talán a német páncélosadosztályokban találhatjuk meg e sajátos haditengerészeti csoportosítás legközelebbi analógiáját. A négy könnyűhordozót kikülöníthették periferiális jelentőségű vagy földrajzi helyzetű hadműveletekre. A hat nagy repülőgép-hordozót - *Akagi* (Vörös Vár), *Kaga* (Fokozott Öröm), *Hirjú* (Repülő Sárkány), *Szorzjú* (Zöld Sárkány), *Sókaku* (Szárnyaló Daru), *Zuikaku* (Boldog Daru) - stratégiai offenzívák céljára összpontosítva tartották. Ezek az utóbbiak alkották a Pearl Harbort letaroló csoportot. 1942 májusában készen álltak arra, hogy összecsapjanak az amerikaiak hordozócsoportjával, és beteljesítsék Japán csendes-óceáni győzelmét.

Az amerikai repülőgép-hordozók, bár csekély számban álltak rendelkezésre, szintén nem haditengerészetük második vonalát képviselték. Az 1927-ben - korábban csata-cirkálóként építeni kezdett hajótesteken - befejezett *Lexington* és *Saratoga* a maguk idején a világ legnagyobb hadihajói voltak, és még 1942-ben is félelmetesnek számítottak; az *Enterprise* később épült, kifejezetten hordozónak; a *Yorktown* és a *Hornet*, amelyeknek az Atlanti-óceáni Flottától kellett átkelniük a Csendes-óceánihoz, testvérhajók voltak. Behajózott repülőgépeik minősége nem érte el a japánokét. Ami különösen fontosnak bizonyult, az amerikaiaknak nagyon hiányzott egy igazán jó hajófedélzeti vadászgép. Hajózó állományuk azonban, még az 1. légiflotta elitjével összehasonlítva is, kiemelkedő képességekkel rendelkezett. Végére is a repülőgépnek Amerika volt a szülőhelye, az amerikai ifjúság a kezdet kezdetétől szenvedélyévé fogadta a repülést, a US Navy hordozóin szolgáló pilóták pedig az új, repülést imádó emberfajta élcsapatát alkották.

A hordozóról végzett repülés csak a legjobbakat tűrte meg. A fedélzetről való indítás és a „leszállítás” technikája végletesen rigorózus: a katapult nélkül végzett felszálláskor a repülőgép lebukott a fedélzet pereme alá, a hajó orra elé, és gyakran a tengerbe zuhant; leszálláskor a pilóta akkor járt el helyesen, ha teljes erővel hajtott neki a fékező drótkötélnek, nehogy gépének horga beleakadjon, és szándékán kívül átstartolni kényszerüljön. Ilyenkor még két lehetőség állt nyitva: a szándékos géptöréses kényszerleszállás a fedélzeten, vagy a valószínűleg halálos kimenetelű vízre szállás. Eltávolodni a hajótól majdnem olyan életveszélyes vállalkozás volt, mint fel- és leszállni rajta. 1942-ben nem létezett még repülőgépbe építhető radar. A többüléses torpedóvető vagy zuhanóbombázó lövése vezethetett valami rögtönzött navigációs nyilvántartásfélét a repült irányokról és távolságokról, és visszakalauzolta a pilótáját a fölé a tengerrész fölé, ahol reményeik szerint szabad szemmel vagy távcsővel megpillanthatták anyahajójukat - nagy magasságban, tiszta időben. A gépében magányosan kuporgó vadászpilóta, amint szem elől veszítette úszó otthonát, beleveszett a végtelenbe, és csak a spekuláció vagy a jó szerencse segítségével találhatta meg a visszautat. A Csendes-óceán fölött a

maximális látótávolság 10 000 láb (3048 m) magasságból, felhőtlen napon száz mérföld (180 km) körül van; csak hogy egy csapásmérő feladat bármikor 200 mérföldnyi (360 km) távolságra vihet-e a gépeket a hordozójuktól, hatósugaruk külső határára - és esetleg még azon is túlra. Ha a hordozó visszafordult, vagy a pilótát egy ígéretes célpont túlcсалogatta azon a ponton, ahonnan még visszatérhetett volna, a gép kifogyhatott a benzinből, és tengerre szállásra kényszerülhetett. Akkor pedig a gumicsónakban evickélő személyzetéből gombostűfejnél kisebb pont válhatott a 25 millió négyzetmérföldnyi (81 millió négyzetkilométer) óceán hullámain. Repülőgép-hordozón szolgáló pilótának csak a legbátrabb emberek jelentkeztek.

A japán hordozók fedélzeti repülőcsoportjai tapasztalatot is szereztek a hősi bátorság mellé. 1942 májusára nemcsak Pearl Harbort pusztították el, hanem megbombázták az észak-ausztráliai Darwin, és Kelet-Indiában repültek parti célpontok ellen is. Áprilisban átszelték az Indiai-óceánt, és Ceylonban meglepték a Brit Keleti Flottát, megtámadták colombói és trincomalee-i haditengerészeti támaszpontját, és öreg csatahajóit Kelet-Afrika kikötőibe üzték. Ezzel szemben az amerikai hordozókon szolgáló repülősök nem rendelkeztek harci tapasztalattal. Megkísérelték felmenteni Wake-sziget helyőrségét, de kudarcot vallottak. Rajtaütéseket intéztek a Marshall- (Kwajalein), a Gilbert-, a Salamon-szigetek és Új-Guinea ellen. A gépszemélyzetek kisebb hányada találkozott ellenséges vadászokkal, vagy került már légvédelmi tüzéség tüzébe; egyetlen aknaszedő elsüllyesztésétől eltekintve azonban eddig még nem teljesítették a feladatot, amelyre kiképezték és amelynek kedvéért behajózták őket - nem hordoztak még bombákat vagy torpedókat az ellenség csatahajóflottája elleni küzdelemben.

A DOOLITTLE-RAJTAÜTÉS

Májusban azután hirtelen nem is egyszer adódott lehetőségük, hanem kétszer. A legszokatlanabb körülmények idézték elő ezt a helyzetet. Az amerikai fegyvernemek vezérkari főnökei márciusban többször tárgyaltak Rooseveltnél arról, hogyan vághatnának vissza Japánnak a Pearl Harbor-i megszállásért, és hogyan „vihetnék haza a háborút a japánoknak”. Ha ezt az utóbbi célkitűzést teljesíteni akarták, Japán honi szigeteire kellett csapást mérniük, ami nyilvánvalóan lehetetlen feladat volt akkoriban. A szigetszország ugyanis messze kívül feküdt az Egyesült Államok csendes-óceáni támaszpontjairól felszálló repülőgépek hatósugarán, ha pedig repülőgép-hordozókat küldenek olyan közel, ahonnan már elindíthatják fedélzeti gépeiket, azzal az értékes hajókat teszi ki halálos veszélynek. Egyetlen megoldás kínálkozott: nagy hatósugarú szárazföldi bombázókat behajózni az egyik hordozóra, és remélni, hogy sikerül levegőbe emelni őket, majd bombákat eljuttatni velük egy olyan célpontig, amely drága a japán nemzeti büszkeségnek. Ez a cél csakis Tokió lehetett. A feladat elvileg megoldható, ám gyakorlatilag alig kivitelezhető volt. Washington azonban megmakacsolta magát, tehát meg kellett próbálni. Április 2-án a *Hornet* kifutott San Franciscóból, repülőfedélzetén a híres repülő, James Doolittle ezredes parancsnoksága alá helyezett tizenhat B-25 közepes bombázóval.

A terv szerint a *Hornet*-nak 500 tengeri mérföldnyire (900 km) meg kellett közelítenie Japánt, ott elindítani a bombázóit, majd visszavonulni. A gépek megbombázzák Tokiót, azután továbbrepülnek Kína még Csang Kaj-sek által ellenőrzött övezeteibe. Csang Kaj-seket tájékoztatták a B-25-ösök érkezéséről, az általuk teljesített küldetésről viszont nem. Április 18-án a Midway és az északi Aleuti-szigetek közötti útvonalon közeledő *Hornet* és kísérete 650 mérföldre (1170 km) járt Tokiótól, amikor megláttak egy járőröző japán hadihajót. A harci különítményt vezénylő William Halsey tengernagy a B-25-ösök azonnali indítása mellett döntött, bár a gépek ekkor még csak hatótávolságuk legkülső szélén voltak, majd a hordozóval visszaszánguldt a Csendes-óceán végtelen térsége nyújtotta biztonságba. Doolittle összes bombázójának sikerült épségben felkapaszkodnia a *Hornet* imbolgó fedélzetéről a levegőbe, majd tizenhárom megbombázta Tokiót, három pedig más japán célpontokat. Utána négy Kínában szállt le, egy a

Szovjetunióban, a többit pedig elhagyta személyzete, akik leszállás helyett inkább az ejtőernyőikre bízta magukat Kína fölött. A nyolcvan repülőkatona közül, akik elindultak erre a hajmeresztő vállalkozásra, hetvenegyenek sikerült élve visszajutnia az Egyesült Államokba.

A Doolittle-rajtaütést ennek ellenére akár fiaszkónak is ítélnénk, ha nem rázta volna meg annyira a japán hadvezetőséget. Tokió lakosai, akik előtt a kormányzat nem ismerte el nyilvánosan a légitámadás megtörténtét, nem jöttek rá, hogy az elszórt robbanásokat amerikai támadás okozta; a tábornokokat és a tengernagyokat viszont, az isten-császár hű szolgálaként, lelkük mélyéig feldúlta a légi veszedelem, ami az uralkodó személyét fenyegette. Éppen abban az időben zajlott heves vita a haditengerészet nagyvezérkara és az Egyesített Flotta vezetési törzse között a csendes-óceáni háború további alakításának kíváncsú irányáról. A szárazföldről vezető vezérkari tisztek a „déli övezetben” végzendő további terjeszkedés mellett kötelezték el magukat. Nagyobb darabot óhajtottak elfoglalni Új-Guineából, további hídfőállásokat akartak a Salamon-szigeteken és Új-Kaledóniában, ahonnan támadható Ausztrália, és a szárny felől fenyegethető hosszan elnyúló tengeri összeköttetési vonala az Egyesült Államok nyugati partvidékével. Az Egyesített Flotta álláspontját Jamamoto képviselte. A flotta nem újabb, akármilyen nagy stratégiai értékű területek elfoglalását akarta, hanem egy stratégiai jelentőségű győzelmet. Úgy okoskodtak, kiprovokálhatják a döntő összecsapást az Egyesült Államok haditengerészetének megmaradt repülőgép-hordozóival, ha a Hawaii-szigetek külső őrállásán, Midway szigetén hajtanak végre inváziót. Biztosra vették, hogy az amerikaiak kénytelenek lesznek vállalni a harcot ezért az apró földdarabért.

Doolittle rajtaütése véget vetett a vitának. A *Hornet* a Japán védelmi gyűrűjén hagyott midwayi „kulcslyukon” át jutott repülőgépei indítására alkalmas távolságba. Egyetlen katonai vezető sem hunyhatott szemet ennek a kulcslyuknak a nyitva maradása felett, mert aki így tett volna, az érdektelenséget nyilvánított volna a császár biztonságával kapcsolatban. A haditengerészeti nagyvezérkar egy csapásra visszakozott, nem ellenezte tovább az Egyesített Flotta haditervét, és elfogadta Jamamoto midwayi javaslatát. A május elejére már előké-szített hadművelet, amellyel a március 8. és 10. között Új-Guineán foglalt hídfőket akarták kiterjeszteni, zöld utat kapott. Azzal, hogy csapatokat tesz partra Port Moresbynél, a nagy sziget déli partvidékén, Japán fokozhatja az ausztráliai Darwin és az Északi Terület fenyegetettségét. Abban a pillanatban azonban, amikor visszavonhatóvá válnak a partraszállást fedező repülőgép-hordozók, rögtön a Csendes-óceán középső térségébe kellett összpontosítani őket, a Midway elleni offenzívára.

Az első jelentős alkalom volt ez a csendes-óceáni háború történetében, amikor a Magic segített az amerikaiaknak egy helyzet megoldásában. A japánok elfogott és megfejtett, óvatlan rádiógramváltásai alapján - a híradás fegyelmének lazulása fertőző „győzelmi kórságuk” egyik tünete volt, amelyért utóbb sokat hibáztatták magukat - az amerikai Csendes-óceáni Flotta vezetését figyelmeztették, hogy küszöbön áll a japán támadás Port Moresby ellen. Ennek megfelelően a flottaparancsnokság kiküldte a *Lexington* és a *Yorktown* hordozót a japán inváziós flotta feltartóztatására. A japán hajórajt három hordozó fedezte: az új, de kicsi *Sóhó*, valamint a nagy *Sókaku* és *Zui-kaku*. A *Sóhó*-t május 7-én bombákkal elsüllyesztették egy szerencsés találkozás alkalmával. Másnap, bonyolult manőverek sorát követően, a két megmaradt japán és a két amerikai hordozó gépei rátaláltak egymás anyahajóira - amelyeket akkor 175 tengeri mérföld (315 km) választott el egymástól -, majd mindkét repülőcsoport vad támadásba kezdett. A *Sókaku* súlyosan megrongálódott, a *Yorktown* alig, a *Lexington* belsejében azonban meggyulladt az egyik repedt vezetékéből szivárgó repülőbenzin, mire a hajót ki kellett üríteni.

A Korall-tengeren vívott csata két szempontból is üdvös hatást gyakorolt az amerikaiakra. Feltartóztatta a japán hadsereg térnyerését a közvetlenül Ausztrália partjait fenyegető pozíciókban, és ettől kezdve a japán csapatok beszorultak Új-Guinea északi részére. Az amerikai haditengerészeti repülőket és a hordozókon szolgáló tengerészeket pedig meggyőzte, hogy legalábbis egyenlő ellenfelei a japánoknak, meg persze a *Yorktown* is értékes harci tapasztalatokat szerzett. A *Yorktown* sé-

rüléseit Pearl Harborban negyvenöt óra alatt kijavították - miután május 27-én befutott a parancsnoka által „kilencvennapos felújításnak” becsült tatarozásra. A hajó május 30-án már ki is futott, hogy csatlakozzon a hordozó hordozó elleni harcában egyelőre még járatlan *Enterprise*-hoz és *Hornet*-hoz, megvívni a Midway térségében várható csatát.

A VÉGZETES ÖT PERC

Az összes érintett amerikai felismerte, ez a csata csakis elkeseredett összecsapás lehet. Az akkor szolgálatban álló öt amerikai repülőgép-hordozó közül a *Wasp* visszatérőben volt a Földközi-tengerről, ahol segített vadászgépeket eljuttatni Máltára, a *Saratoga* pedig a nagyjavítás utáni szokásos próbákat és gyakorlatokat végezte. A fennmaradó három két harci kötelék magvát alkotta: a 17-esét (*Yorktown*), valamint a 16-osét (*Enterprise* és *Hornet*). Nagyszámú cirkálóból és rombolóból álló kísérettel szálltak tengerre. A két vezénylő tengernagy, Frank John Fletcher (17. harci kötelék) és Raymond Spruance (16.) azonban tudta, súlyosan hátrányos helyzetből veszik fel a harcot. A japán 1. légiflotta hat nagy hordozóval rendelkezett (ezek közül végül csak négy - az *Akagi*, a *Kaga*, a *Hajú* és a *Szorzjú* - hajózott Midway térségébe), ezeket csatahajók is támogatták, a repülőgépek számában pedig egyértelmű fölényt élveztek: a japán hordozók ugyanis hetvengépes repülőcsoportokat hajóztak be, az amerikaiak viszont csak hatvangépeseket. A csata napján 272 japán bombázó és vadász áll majd szemben 180 amerikaival. Ezek bizony szélsőségesen kiegyenlítettlen esélyek.

A Magic működése azonban itt is, akárcsak a Korall-tengeren, javított valamit az amerikaiak lehetőségein. A midwayi hadművelet során a japánok kínos precizitással tartották be a rádiófégyelmet. Maga a művelet az MI jelzést kapta, ami bármit jelenthetett, hiába látszik első látásra Midway Islandre utalni, a célja pedig az AF jelölést. Az amerikai Magic rejtjelelemzői sok olyan rádiótávíratot hallgattak le, amelyekben felbukkantak ezek a betűkombinációk, a megfejtett üzenetekből azonban még véletlenül sem derült ki az 1. légiflotta úti célja. Az egyik Hawaiiiban dolgozó elemző mégis arra a meggyőződésre jutott, hogy csakis Midway lehet a cél, és kiötölt egy csapdát, amelybe beleesve a japánok elárulják, hova tartanak. A Hawaii-szigeteket Midwayjel összekötő biztonságos távírvonalon utasították Midway helyőrségét, rejtjeleletlen rádióadásban jelentse, hogy fogytán az ivóvize. Ez az ártalmatlan adminisztrációs jelentés aligha ébreszthetett gyanakvást a japánokban. Feltételezése beigazolódott. A Magic hálózat egyik, Ausztráliában működő antennája hamarosan vett egy rejtjelezett japán távíratot, amelynek küldője közölte, AF ivóvízhiányt jelentett. A trükk tehát leleplezte a japánok célkitűzését; a további megfejtett rádiogramokból az is kiderült, hogy az MI-ként emlegetett hadműveletre június 4-én kerül majd sor. A 16-os és a 17-es harci kötelék tehát kifutott, hogy a japánok várható érkezésekor készenlétben álljon Midwaytől északra.

A haditengerésztisztek eredetileg a csatahajóflotta segítőjének tekintették a repülőgépet, amely felderítőként képes megkeresni az ellenséget, majd tüzérségi megfigyelőként helyesbítheti a csatahajók tüzet. A brit Királyi Haditengerészet még 1942-ben is görcsösen kapaszkodott a haditengerészeti repülőgép szerepének ebbe a felfogásába. A haditengerész repülőknél azonban mind az amerikai, mind a japán flottánál sikerült olyan hatalmi pozícióba kerülniük, amelyet kihasználva a második helyre szoríthatták „tradicionalista” tisztársaik szenvedélyes ragaszkodásának tárgyát, a nehézágyúkat hordozó csatahajót. Ők - helyesen - úgy ítélték meg, immár a repülőgép-hordozó és az általa harcba vitt repülőcsoport az óceánok új királynője. Nem került azonban még sor olyan csatára, amely a gyakorlatban igazolta volna értékítéletük helyességét - mert a Korall-tenger zárt vizén egy inváziós flotta támogatására vívott ütközet sem volt ilyen. Most eljött az alkalom, amikor a Csendes-óceán szárazföld nélküli középső térségeiben teheték próbára elképzelésüket, minden irányban 2000 mérföldnyire (3600 km) a legközelebbi kontinenstől.

Az 1. légiflotta, a midwayi megszálló haderő csatahajóival és cirkálóival összehangoltan, június

4-én közelítette meg támadó távolságra az apró szigetet. Ugyanekkor számos más japán haditengerészeti kötelék is mozgásban volt - egyeseket még messze északra, az Aleuti-szigetekhez is elvezényeltek - azzal a feladattal, hogy zavarják össze az amerikai Csendes-óceáni Flotta parancsnokait, és készítsék erőik szétforgácsolására őket. A japánok túlbonyolították a dolgot. 1942 közepén az Egyesült Államok haditengerészete oly gyöngye volt a Csendes-óceánon, hogy ha rendelkezni akart legalább egy stratégiai jelentőségű hajórajjal, együtt kellett tartania összes elsőrendű hadihajóját. Rendelkezésére állt azonban egy olyan fegyvernem, amelyhez hasonló nem szerepelt Jamamoto armadáiban: a szárazföldi támaszpontokról tevékenykedő repülőgépek, a magára Midway atollszigetére telepített Catalina kételtű repülőcsónakok és B-17 Flying Fortress (Repülő Erőd) bombázók. Ezek úgy működhettek a japán hordozók ellen, majd utána úgy menekülhettek haza, hogy nem kellett attól félniük, leszállópályájuk időközben hatótávolságukon kívülre manőverezett, vagy, ami még rosszabb, valaki elsüllyesztette. A szárazföldi bázisú légierő fontos hatást gyakorol majd a midwayi csata alakulására.

Valójában már az első lépést is egy június 3-án felderítő járőrbe induló Catalina hidroplán tette meg a japán hordozók ellen. Megfigyelői kiszúrták a sziget felé tartó inváziós flottát, s ezzel igazolást nyert a Magic hírszerzői jelentés állítása. Másnap reggel Repülő Erődök bombázták (nagy magasságból) a flottát, de egyetlen találatot sem értek el, négy Catalina viszont ugyanakkor elsüllyesztett egyet a partra szálló csapatokat szállító hajóraj egységeiből. Az áldozat mindössze egy egyszerű olajszállító volt, ám a csapás elégségesnek bizonyult a hordozókat vezénylő tengernagy - akárcsak Pearl Harbornál, itt is az öreg harcos, Nagumo - meggyőzésére: a csapatok partra tétele előtt muszáj semlegesítenie a sziget védelmi berendezéseit. Hajnali 4.30 órakor mind a négy japán hordozó elindította csapásmérő kötelékeit, összesen négyszázadnyi, a szárazföldi célok ellen alkalmas repeszromboló bombákkal felfegyverzett bombázót, négy-századnyi Zero vadász kíséretében. A radar ugyan idejében riasztotta az amerikaiakat, az atollon állomásozó vadászok elavultságát azonban nem kompenzálhatta. Az amerikai vadászgépek kétharmadát megsemmisítették, súlyosan megrongálták Midway létesítményeit, a japán bombázók pedig veszteség nélkül tértek vissza hordozóikra.

Ennek dacára a támadó különítmény parancsnoka visszatértekor azt jelentette Nagumónak, Midwayt újra bombázni kell - ez pedig nem szerepelt a tengernagy tervei között. A szigetről hajnalban indított egyik légi járőr bemérte Nagumo hordozóinak helyzetét, ezt jelentette is, s ezzel arra készítette a Csendes-óceáni Flotta főparancsnokát, Chester Nimitz tengernagyot, hogy repülői újbóli harcba vetésére utasítsa Midway parancsnokát; ugyanekkor a mindkét harci kötelék felett parancsnokló Fletcher elrendelte az *Enterprise* és a *Hornet* hordozónak, hogy manőverezzen támadásra alkalmas pozícióba, majd ugyanerre utasította a *Yorktown-t* is. Midway szárazföldről tevékenykedő bombázói második hullámának megjelenése elhatározást váltott ki Nagumóból. Habár hordozói fedélzetén alig lehetett mozogni a visszatért gépei számára a raktárakból felszállított torpedóktól, amelyekkel amerikai felszíni hajók ellen szándékoztak felfegyverezni őket - már amennyiben ilyenek felbukkannak a térségben -, az admirális most lefújta ezt a küldetést, és helyette a Midway elleni második légítámadás előkészítésére adott parancsot, vagyis a gépekre repesz-romboló bombákat függesztetett.

Ez persze időbe került, és az idő fogytán volt. A *Hornet* és az *Enterprise* megérkezett arra a távolságra, ahonnan már elindíthatta torpedóvető és zuhanóbombázóit, amit reggel 7 órakor meg is tett. A *Yorktown* egy órával később bocsátotta útjukra bombázóit. Reggel 9-re Midwaytől északkeletre megtelt az égbolt a két flottát elválasztó 175 mérföldnyi (316 km) óceánt sebesen átrepülő 150 amerikai repülőgéppel.

Nagumo már tudott a veszélyről. Reggel 7.28 órakor egyik felderítőgépe jelentette, ellenséges hajókat lát. Őrjítő mulasztásként nem mondta meg, milyen típusúakat. Egészen 8.20-ig kellett várni, mire közölte, legalább egy hordozó van jelen, és 8.55-ig, mire azt is jelentette, torpedóhordozó repülőgépek tartózkodnak a légtérben, és Nagumo felé tartanak. A japán admirális ekkor már felismer-

te, hogy súlyos hibát követett el, és gyorsan érvénytelenítette a bombákkal való újrafelfegyverzési parancsot; egyébként, számbeli túlerejét figyelembe véve, a hibának nem kellett szükségszerűen végzetes következményekkel járnia. Így vagy úgy, azokban a percekben bőségesen akadt, ami lekösse Nagumo figyelmét. Először a Nimitz által levegőbe parancsolt midwayi bombázókat mérsárolták le Nagumo Zero vadászhajói. Azután, reggel 8.40 és 9 óra között, a második midwayi támadásra küldött saját bombázói tértek vissza, és azokat kellett leszállítani. Amint az utolsó is a fedélzeten állt, ellepte őket a kiszolgáló személyzet. Mindenütt üzemanyag-töltő csövek kígyóztak, és torpedókkal megrakott lőszereskocsok álltak, mert a következő bevetést hajók ellen tervezték.

A négy japán hordozót a Zero vadászhajókból álló fedező légi járőrök alatt szoros négyzet alakzatban hajózva, üzemanyagot és lőszeret vételező bombázókkal telezsúfolva találták meg az *Enterprise* és a *Hornet* első célhoz érő gépei, éppen 9.30 előtt. Nagumo kicsivel korábban irányt változtatott, az amerikaiak számára az összecsapás tehát még némi szerencséjével is indult. Nem tartott viszont sokáig: 9.36-ra a *Hornet* valamennyi és az *Enterprise* tíz torpedóvető bombázóját lelőtték. A zuhanóbombázóikat megtévesztette Nagumo irányváltása. Ezek, miután nem találták meg a célt, vagy visszafordultak - ha volt még elég üzemanyaguk vagy leszálltak Midwayre, vagy egyszerűen vízre szálltak; valamennyi amerikai kísérő vadászhajó kifogyott a benzinje, mind a tengerben végzett.

Nagumo igazán szerencsésen megúszta. Úgy kalkulált, számbeli túlereje akkor is kihúzza a csávából, ha számára hátrányos helyzetben éri támadás, és valóban, ez meg a kellő pillanatban végrehajtott irányváltatás át is segítette a nehéz percekben. Ellenfele csapásmérő repülőgépeinek kétharmadát visszaverték vagy lelőtték. Ezek után már a valószínűsége sem maradt fenn annak, hogy a többi képes lehet rátálni.

A *Yorktown* torpedóvetői azonban, megérzés alapján navigálva, majd a Nagumo hordozói és a 16. harci kötelék között zajló harc füstje felé tájékozódva, ennek ellenére mégis rátálnak. Csak-hogy a torpedó kioldásának kedvéért ezeknek is manőverezés nélkül, egyenesen és alacsonyan kellett célra repülniük, s a tizenkettőből hetet lelőtt Nagumo légvédelmi vadászhajókülönítménye, a sikeresen ledobott torpedók közül pedig egy sem talált célba. Tíz órára Nagumo visszaverte azt, ami az amerikaiak végső támadásának látszott, és készült elindítani saját repülőgépeit a Midway túlsó oldalán tartózkodó, immár önmagát lefegyverzett ellenfele felé. Alakzata ekkorra valamelyest szétzilálódott, azonban egy hajója sem sérült meg, sőt vadászhajó-ereje is épségben maradt.

Szerencsétlenségükre a vadászhajók átmenetileg nem a megfelelő magasságban tartózkodtak. Miután a *Yorktown* torpedóvető bombázóival vívott légi harc kedvéért tengerszintig ereszkedtek, tárva-nyitva hagyták az eget bármely, esetleg felbukkanó zuhanóbombázó-kötelék előtt. Az *Enterprise* egyik zuhanóbombázókból álló csoportja átrepült 175 tengeri mérföldnyi óceánt (316 km), elvesztette a kapcsolatot hajója többi gépével, rossz útirányra tért, majd a vak véletlen és a ravasz spekuláció szerencsés kombinációja révén valahogy mégis eljutott a célig. 1942. június 4-én délelőtt 10.25 órakor pontosan oda jutott ki a japán flotta légterében, ahonnan a tengeri hadviselés történetének legdöbbenetesebb és legdöntőbb csapását mérhette. Az amerikai gépek parancsnoka, Wade McClusky sorhajóhadnagy ráfordult a támadás irányára, és 14 500 láb (4420 m) magasságból megindult harminchét Dauntless zuhanóbombázója élén le, a tenger és a japán hordozók fedélzetei felé.

Mind a négy fedélzetet valósággal elborították a repülőgépek meg az üzemanyag- és lőszervételezés eszközei. A gyors felszállás érdekében motorjukat járató repülőgépek futóművének tövében a feleslegessé vált, leszerelt bombák halmai között kanyarogtak a magas oktánszámú repülőbenzin-tömlői; együtt volt a katasztrófa minden alkotóeleme. Elsőként Nagumo zászlóshajójának, az *Akaginak* teljesedett be a végzete. Egy bomba tüzet okozott az egyik torpedóraktárban, és a tűz húsz percen belül olyan hevesen tombolt, hogy a vezénylő tengernagy kénytelen volt áthelyezni

lobogóját egy rombolóra. A *Kagá-t*, miután négy bomba is telibe találta, saját repülőüzemanyaga borította tűzbe, és végül előbb hagyta el a személyzet, mint a zászlóshajót. A *Szorjú* három találatot kapott; az egyik a fedélzeten parkoló repülőgépek között gyújtott tüzet, majd leálltak a hajó gépei, és végül délben egy amerikai tengeralattjáró, amely egy ideje már követte, elsüllyesztette a sérült hordozót.

Pontosan öt perc leforgása alatt, 10.25 és 10.30 között az amerikaiak megfordították az egész csendes-óceáni háború menetét. Az 1. légiflottát, fenséges hajóit, korszerű repülőgépeit és kitűnő pilótáit elpusztították. És a katasztrófa még csak nem is ért véget. A *Hirjú* sikeresen kitért a támadások elől és megmenekült - de csak átmenetileg. Délután ötkor rábukkantak az *Enterprise* zuhanóbombázói - teljes sebességgel száguldvá igyekezett eltávolodni Midwaytől -, négy bombával eltalálták, felgyújtották, és amikor a lángok már az orrától a tatjáig értek, a személyzetnek nem maradt más választása, végrehajtotta az önsüllyesztést.

Így tehát Nagumo teljes flottája és vele a birodalom ábrándja is semmivé lett. Jamamoto próféciaja a hat hónapnyi „akadálytalan száguldásról” szinte napra pontosan beteljesedett. Nem egyszerűen darabra kiegyelítődött a nagy repülőgép-hordozók száma a Csendes-óceánon küzdő flották között (június 6-án egy tengeralattjáró elsüllyesztette a *Yorktown-t*); a japánoknak esélyük sem volt valaha is visszaszerezni elveszített fölényüket - amint azt Jamamoto, aki saját szemével, közelről látta az amerikai ipart, pontosan tudta. 1942 és 1944 között a japán haditengerészetnek hat nagy repülőgép-hordozót sikerül majd szolgálatba állítania; Amerika ugyanez alatt az idő alatt tizennégyet fog vízre bocsátani, továbbá kilenc könnyű- és ötvenhat kíséőhordozót is, vagyis felépít egy olyan flottát, amely előtt Japán nem állhat meg. A midwayi csata napjától Japán védekezésre ítéltetett, bár defenzív háborúját olyan módon viselte, ami a végsőkig próbára tette az Egyesült Államok és szövetségesei kurázsiját és anyagi erejét.

15. Megszállás és elnyomás

Midway katasztrófális vereség volt ugyan, de egyetlen négyzetméternyi területvesztést sem okozott Japánnak, és a legkisebb mértékben sem változtatott új birodalma határain. Midway igazi következményei a távoli jövőben vártak a sorukra, abban a jövőben, amikor 1943 végén az amerikaiak a Csendes-óceán déli és központi részén beékelődtek Japán védelmi vonalába, és ismét mozgó háború viselésére kényszerítették a japánokat - és akkorra az ország elvesztette a haditengerészeti repülés területén élvezett előnyét. Addig a japánok megtartották hatalmas meghódított területeiket - Kelet-Kínát és Mandzsúriát, a Fülöp-szigeteket, Francia Indokínát, a brit Burmát és Malájföldet, Holland Kelet-Indiát, valamint szövetségüket, Thaiföldet - és a nyugati szövetségektől semmiben sem zavarva kor-mányozták őket.

A hódítás majdnem olyan súlyos problémákat vet fel, ha nem is olyan akutakat, mint magának a katonai győzelemnek a megszervezése. A rendet meg kell teremteni, a kormányzat helyére másikat kell állítani, a valuták értékét meg kell őrizni, a piacokba új életet kell lehelni, a nemzetgazdaságokat fenn kell tartani, és a hódító hasznára ki kell zsákmányolni. A japánok azonban nem felkészületlenül vágtak bele a birodalomalapításba. Mandzsúriában már tízéves gyakorlatot szereztek a meghódított területek kormányzásában. Ami sokkal fontosabb, rendelkeztek egy olyan birodalmi eszmével, ami semmiképp sem volt ellenséges azokkal a népekkel szemben, amelyek felett a szuverenitást kicsavarták a korábbi gyarmattartó hatalmak kezéből, és népszerűtlen sem volt e népek körében. A „Nagy-kelet-ázsiai Közös Felvirágzás Övezetének” gondolata, amely a háború előtt vert gyökeret Japánban a hadsereg, a haditengerészet és a nacionalista politika köreiből, egy adott szinten álcázó köpönyeg volt, amely alatt az imperialista ambíciók meghúzták

magukat; egy másikon azonban annak a valódi hitnek szolgált díszruhájául, amely szerint Japánnak, mint az első ázsiai nagyhatalomnak, küldetése van: a többi ázsiaiit neki kell elvezetnie az idegen uralomtól való függetlenséghez. Ázsiában sokakat lelkesített és inspirált Japán 1942-es diadala, és ezek készen álltak, mi több, alig várták, hogy együttműködhessenek vele.

Az ázsiai „Új Rend” bevezetését a második Konoe-kormány emelte az állami célkitűzés rangjára 1940 júliusában. 1942 februárjában a Tódzsó-kabinet felállította a Nagy-Kelet-Ázsia Tanácsát, majd az év novemberében Nagy-Kelet-Ázsia Minisztériumát is. Japán pánázsiai politikája egy évvel később ért csúcspontjára, amikor 1943 novemberében Tokióba összehívták az első - és egyetlen - Nagy-kelet-ázsiai Konferenciát. A résztvevők összetétele híven tükrözte a Japán által a Közös Felvirágzás Övezetében bevezetett igazgatási rendszerek sokféleségét.

A tanácskozáson részt vett Mandzsúria (Mancsukuó) miniszterelnöke, Csang Csung-huj, Kína japánok ellenőrizte részéé, Vang Csing-vej, a thai kormány egy képviselője, Wan Waithayakon herceg, a megszállt Fülöp-szigetek elnöke, José Laurel, a megszállt Burma államfője, Ba Maw, továbbá Subhas Chandra Bose, a „Szabad Indiai Kormány” vezetője. Mandzsúria és „Kína” miniszterelnöke a japánok bábja volt, tökéletesen megfosztva minden hatalomtól, gyakorlatilag semmi több, csak a katonai megszállás alá vont területek japán kizsákmányolásának eszköze. Subhas Chandra Bose, ez a messianisztikus indiai nacionalista politikus, önszántából vonult száműzetésbe a brit Indiából, hogy magasba emelhesse a lázadás zászlaját, és 1943 közepén német tengeralattjárón érkezett Japánba. Hivatalos indiai nacionalista körökben semmi tekintéllyel nem rendelkezett, ugyanis szakított Gandhival meg az Indiai Nemzeti Kongresszussal, viszont nagy népszerűséget élvezett az egyszerű tömegek körében, és jelentős katonai erő felett rendelkezett befolyással - bár nem parancsnoki jogokkal, amit a japánok gondosan megtartottak maguknak. Ba Maw a Közös Felvirágzás Övezete őszinte hívei közé tartozott; mint annak az államnak a feje, amely 1942. augusztus 1-jén a japánok asszisztenciájával kiáltotta ki függetlenségét, még ugyanaznap hadat üzent Nagy-Britanniának és az Egyesült Államoknak. A Burmai Függetlenségi (később Nemzeti) Hadsereget ifjú nacionalisták vezették, akik készen álltak a harcra a japánok oldalán. A thai herceg egy (valóban) független államot képviselt, amely szövetséget kötött Japánnal (olyan körülmények között, amelyek aligha engedték volna meg bármilyen más politika választását), és jutalmul területadományokban részesült a szomszédos Burma és Laosz kárára. José Laurel a Fülöp-szigetek törvényes, bár külföldre menekült elnökének, Manuel Quezonnak politikai szövetségese volt, akit maga az elnök bízott meg a kollaboráció színlelésével. Laurel azonban utóbb valóban „megtért” a pánázsianizmus hitére, és elnöksége alatt a Fülöp-szigetek 1942. október 14-én kikiáltotta függetlenségét - amelyet az Egyesült Államok feltételelesen már korábban megadott.

A konferenciára meg sem hívtak területek Indokína, Malájföld és Holland Kelet-India voltak. Indokína - Vietnam, Laosz és Kambodzsa -, bár japán megszállás alatt állt, 1945 márciusáig vichyi francia közigazgatás alatt maradt, amikor is a japánok - jogosan - meggyanúsították a helyi francia vezetőket, hogy a Szabad Franciákkal paktálnak, és megdöntötték hatalmukat. Malájföldet nagy létszámú kínai közössége, amelynek körében egy kicsiny kommunista gerillamozgalom virágzott, a kormányzati autonómiával folytatott kísérletezésre alkalmatlan állammá tette - bár a lakosságon belüli jelentős mohamedán maláj elem nem viszonyult ellenségesen a japánokhoz, akik a távolabbi jövőre beígérték nekik a függetlenséget. Holland Kelet-India muszlimjai hasonló ígéretet kaptak; amíg Új-Guineán folytatódott a harcok az amerikaiakkal és az ausztrálokkal, a japánok úgy ítélték meg, az idő nem alkalmas a függetlenség megadására. Egy sor nacionalista vezető azonban, köztük a jövőbeni köztársasági elnök, Szukarno, 1943 szeptemberében vállalta a belépést egy majdnem-kormányba, a Központi Tanácskozó Bizottságba. Egy sor egyéb területnek, köztük Hong-kongnak, Szingapúrnak, Holland, Brit és Ausztrál Timornak, Borneónak és Új-Guinea megszállt részének akkora volt a stratégiai jelentősége, hogy egyszerűen anektálták a Japán Császárságba, majd azonnal katonai közigazgatás alá is helyezték.

Bár kezdetben sikerrel működött Japán hatalommegosztó politikája, a filippínók, akik nem utálták az amerikaiakat, és büszkék voltak alaposan elnyugatosított kultúrájukra, csak fogcsikorgatva nyugodtak bele hazájuk megszállásába, és menedéket nyújtottak a Közös Felvirágzás Övezete egyetlen igazán sikeres, nagyarányú, népi jellegű, japánellenes ellenállási mozgalmának. Burma és Thaiföld egyes részein a helyi munkaerőt embertelen körülmények között vették igénybe, és a szövetséges hadifoglyokkal együtt dolgoztatták; a Burma-vasút építése közben például 61 000 hadifoglyból 12 000 és 270 000 ázsiai munkás közül 90 000 veszítette életét. Más területeken viszont a helyi lakosság aligha talált okot sajnálni a hatalomváltást, melynek során elűzték a régi gyarmattartó állam képviselőit. Az iskolázott osztályok kezdetben örömmel fogadták a változást, és csak fokozatosan idegenítette el őket annak felismerése, hogy a japánok legalább olyan arrogáns fajgyűlölők, mint korábbi európai uraik voltak.

Kínában nem ez volt a helyzet. Kína független állam volt, bármennyire is tehetetlen államapparátus színelte a kormányzást 1937 előtt. Provokáció nélkül rohanta le az agresszor, majd szisztematikusan a profitra törve zsákmányolták ki a japán seregek, minden olyan tartományban, ahol elég erősnek bizonyultak a hatalom elragadására. A kínai művelt rétegeket mélyen átitatta letűnt császári rendszerük ösiségének és nagyságának tudata, mindig és mindenhol elutasították a Nyugat XIX. századi kereskedelmi behatolását és diplomáciai agresszióit, ám a japánt is legalább annyira megvetették, mint az összes többi külföldi kultúrát. A még mindig a Kuomintang uralma alatt maradt tartományokban azonban tombolt az infláció - 1945-re elérte a 125 000 százalékot -, és gyötörték őket az állandó kényszertoborzási hadjáratok. A kommunista északkeletet olyan zordon szűköség szorongatta, amely mélységesen ellentétes a kínai nemzeti karakterrel. A japánok megszállta zónába került mezőgazdasági vidékeket pedig, amelyek Kína megművelhető területének 40 százalékát tették ki, állandó „rizsoffenzíváikkal” zaklatták a megszállók. Az eluralkodó általános káoszban sok kínai kiegyezett az ellenséggel. 1942-ben a kínai kommunisták nyilvánosságra hozták a tényt: huszonhét Kuomintang-generális átállt a japánok oldalára; ennél sokkal fontosabb fejlemény, hogy hatalmas kiterjedésű kereskedelmi kapcsolatrendszer alakult ki megszállók és megszállottak között. Mivel a japán hadseregek általában csak a városokat uralták, és kénytelenségből vették el erővel a számukra szükséges javakat a környező vidék lakosságától - ami fáradtságos és rossz határfokú eljárás -, a földbirtokosok és kereskedők siettek kereskedelmi megállapodásra jutni a helyileg illetékes japán parancsnokokkal, ez a piaci kapcsolat pedig mindkét fél számára előnyösebbnek bizonyult az addigi gyakorlatnál. Nyugat-Kína legnagyobb része e „kiegyezés” szerint élt egészen 1944 tavaszáig, a Tokióból elrendelt Icsi-Go offenzíva kezdetéig.

HITLER „ÚJ RENDJE”

Japán „Új Rendjének” éthosza az együttműködést hangsúlyozta; csakhogy elméletében önámító és kétszínű, gyakorlatában pedig sokszor irgalmat nem ismerő és kapzsi volt. Japán azonban önkényeskedő és szórványos jelleggel hajtotta végre túlkapásait és atrocitásait. Német szövetségesének megszállási politikája ezzel homlokegyenest ellenkező képletet követett. Hitler „Új Rendjét” csak és kizárólag Nagy-Németország érdekeinek szolgálatára tervezték, működtetésére kiszámított és módszeres kényszerek rendszerét vezették be, az alapját képező büntetést, megtorlást és terrort pedig a központból szabályozott elvek és eljárások szerint alkalmazták.

1942 végére a német fegyveres erők tizennégy szuverén európai állam területét tartották megszállva: Franciaországot, Belgiumét, Hollandiáét, Luxemburgét, Dániáét, Norvégiaét, Ausztriáét, Csehszlovákiaét, Lengyelországot, Görögországot, Jugoszláviaét, valamint a három balti államét, azaz Észtországot, Litvániaét és Lettországot. Ausztriát 1938-ban önálló tartományként beolvasztották a Német Birodalomba, akárcsak Csehszlovákia Szudéta-vidékét, majd 1939-től a Lengyelországhoz került korábbi német tartományokat is. Luxemburgot, a két francia tartományt, Elzászt és Lotaringiát, Jugoszlávia Stíria és Karintia tartományát, amelyeket 1940-1941-ben foglaltak el, olyan területeknek

tekintették, amelyek „egyesülése a Reichhel” küszöbön áll, és a német belügyminisztérium „különleges polgári közigazgatása” alá helyezték őket. Dánia a német külügyminisztérium felügyelete mellett megtartotta választott kormányát és a monarchiát mint államformát. Norvégiát és Hollandiát közvetlenül Hitlernek alárendelt birodalmi biztosok felügyelték; a két állam uralkodói és kormányai külföldre menekültek, a polgári közigazgatás azonban a helyén maradt. Belgiumot a megszálló Wehrmacht katonai közigazgatás alá helyezte, akárcsak Franciaország északkeleti részét, a polgári közigazgatás hatósági feladatait azonban az egész országban a Vichyben székelő francia kormány látta el, még azután is, hogy a Wehrmacht 1941 novemberében kiterjesztette a megszállást az addigi „Szabad Zónára” is.

Kelet- és Dél-Európában szó sem esett a hatalom átruházásáról vagy megosztásáról, kivéve Szlovákiát, amelyet bábállamként önállósághoz juttattak. Jugoszlávia belső gondoktól gyötört Szerbia tartományát katonai közigazgatás kormányozta, akárcsak Görögországot (bár Jugoszlávia és Görögország egyes részei 1943 szeptemberéig olasz megszállás alatt álltak, míg bizonyos jugoszláv határtartományokat a szomszédos országok annektáltak). Kelet-Lengyelországot, Fehéroroszországot, valamint a balti államokat együtt elnevezték „Ostlandnak”, és - akárcsak Ukrajnát - birodalmi biztosok irányítása alá helyezték, akik gyakorlatilag gyarmatként kormányozták őket. Csehszlovákia cseh tartományait birodalmi védelem alatt álló területté nyilvánították mint Cseh-Morva Protektorátust, és közvetlen német kormányzás alá helyezték, akárcsak a megcsönkített Lengyelország „Főkormányzósággá” szervezett maradványát. Oroszországnak közvetlenül a front mögött fekvő zónáit katonai közigazgatás alatt tartották.

Belgiumban és Franciaország északi kerületeiben, amelyek szénbányászatát és vasiparát egyetlen egységként működtették, a németek az első világháborúhoz hasonlóan különleges gazdasági intézkedéseket vezettek be. A régió termelését összehangolták a Ruhr-vidékével és a megszállt Lotaringiáéval (ennek a katonai „vas-, acél- és szénközösségnek” a sikere ülteti majd el az Európai Gazdasági Közösség magjait a háború utáni korszakban). Tágabban értelmezve azonban Hitler egész európai birodalmát gazdasági haszonra törekedve kormányozták. Az iparosított Nyugat-Európában a gazdasági és a fegyverkezési minisztérium kiküldöttjei üzemeltetési megállapodásokat kötöttek az egyes üzemek és nagyobb vállalatcsoportok meglévő vezetésével a termelési kvótákról és a vásárlási feltételekről. Hasonló szerződések születtek a mezőgazdasági piac legnagyobb szereplői és az illetékes minisztériumok között. Nyugat-Európa intenzív termelésű mezőgazdasága mágnesként vonzotta a német gazdasági tervezőket, akiknek hazájában 1939-ben a lakosság 26 százalékát foglalkoztatta az agrárium, és élelmiszerből mégsem sikerült elérni legalább az önellátást. A hiányzó árutömeg igen jelentős részének szállítását az alulnépesedett Franciaországtól várták - hiszen a háború előtt a legjelentősebb agrárexportőrök közé tartozott -, különösen miután Németország férfilakosságának egyharmadát a katonai mozgósítás kivonta a munkából. A híresen hatékony dán farmergazdaságokban szintén az agrárimport elsőrendű forrását látták, különösen a sertéshús és a tejtermékek tekintetében. Dánia, részben mert hosszú pórázra engedték, kedvezően reagált a német igényekre; a háború legnagyobb részében a 4 millió dán 8,2 millió német ellátására elegendő élelmiszert szolgáltatott. Franciaország eltartotta ugyan a hatvan német megszálló hadosztályt, és exportálható feleslegeket is előteremtett, ám minderre csak saját fogyasztása csökkentésének árán volt képes; a francia mezőgazdaság termelékenységére a háborús években valójában hanyatlott, nagymértékben a műtrágyahiány miatt, ami az egész náci birodalomban sújtotta a földművelést.

Franciaországból mindenféle áru vásárlását a háború egész ideje alatt főként az úgynevezett „megszállási költségek” keretében behajtott hitelekkel finanszírozták, vagyis önkényesen kiszabott évi sarcot vetettek ki a francia állam bevételeire, amelynek összegét a frank és a márka mesterségesen alacsonyan tartott átváltási rátája szerint határozták meg. A váltási arány nem kevesebb, mint 63 százalékkal kedvezett a németeknek. Hasonló megoldásokat kényszerítettek a többi megszállt országra is, ám Franciaországnak - a meghódított államok legnagyobbikának és legiparosodot-

tabbjának - vágott leginkább az elevenébe ez a roppant hátrányos külkereskedelem, és ott is hozta a legnagyobb hasznot Németországnak - 1940-től 1944-ig a birodalmi kincstár bevételeinek nem kevesebb, mint 16 százalékát! A francia hadi-iparban eszközölt közvetlen német beruházások - amelyeket gyakran olyan magáncégek valósítottak meg, mint a Krupp vagy az IG Farben - bizonyos fókig ellensúlyozták a „megszállási költségek” érvágását, csak hogy ez az investíció mindig kizárólag a németek önös érdekeit szolgálta. Valójában csak a francia gazdaság teljesítményét Németországba átpumpáló szivattyút olajozták, amikor a francia ipari vállalkozókat képessé tették áruszállításaik fenntartására vagy növelésére egyetlen, előírt piacra, ahol végső soron csakis a német vevők által meghatározott árakon adhatták el termékeiket.

A francia, holland és belga iparcikkek - amelyek között közvetlen katonai felhasználású cikkek, például repülőgép-motorok és rádióberendezések éppúgy akadtak, mint acélipari késztermékek és feldolgozatlan nyersanyagok - vásárlására tehát erősen manipulált piacon került sor; ám ez mégiscsak piac volt, a német beszerzési hatóságok pedig, mint például a Francia-Német Fegyverszüneti Bizottság tisztviselői, gondosan ügyeltek partnereik autonómiájának megőrzésére. A nyugat-európai munkaerőpiacra korántsem ilyen tapintatosan hatolt be Németország. A háború folyamán a német iparban és mezőgazdaságban kielégíthetetlen étvágy ébredt külföldi munkaerőre. Miután a fegyveres erők igényei egyharmadával csökkentették a hazai munkaerőt, a nácik pedig politikai alapon eleve elvetették a német nők tömeges munkába állítását, a hiányt a Birodalom határain kívüli forrásokból kellett pótolni. A szükséges létszám egy részét a hadifoglyok adták, franciát például több mint egymilliót dolgoztattak német gazdaságokban, bányákban és gyárakban 1940 és 1945 között, ám végül még a hadifoglyok tömege sem bizonyult elegendőnek az összes hiányzó munkás pótlására. Igen korán, már 1940 közepén elkezdték gazdasági előnyökkel elcsábítani hazájukból Nyugat-Európa képzett szakmunkásait, és az év decemberében már 220 000 nyugati munkást alkalmaztak Németországban. Amint azonban a honi gazdaságok talpra álltak az 1940-es katasztrófa után, a többiek már ellenálltak a kísértésnek; 1941 októberére Németország nyugatról jött munkásserege nem haladta meg a 300 000 főt, és ebből is 272 000-et a szövetséges Olaszországból toboroztak. Éppen ezért a németek kényszertoborzáshoz folyamodtak. Fritz Sauckel, a teljhatalmú birodalmi munkaügyi főmegbízott elrendelte, hogy a megszállt nyugati államok hatóságai kötelesek meghatározott számú munkást kiállítani. Ezzel a megoldással 1942 januárja és októbere között 2,6 millióval növelte a Németországban dolgozó külföldiek számát. (Franciaországban a kötelező munkaszolgálat végső soron a fiatal férfiak *maquis-ba* [az ellenállási mozgalomba] szökésének legfőbb hajtóerejévé vált.) A növekedés ütemét 1943-ban is fenntartották, leginkább azért, mert amikor Olaszország szeptemberben kivált a tengelyhatalmak sorából, a németeknek ott is sikerült bevezetniük a munkaerő kényszertoborzását, s ez további másfél millió fiatal férfi munkást hozott.

Mindennek dacára a nyugati toborzás, akár az önkéntes, akár a kényszerű, még mindig nem tudta teljesen kielégíteni a német igényeket. A nyugati munkásokat nyugat-európai színvonalon kellett fizetni, etetni és elszállásolni, és az ezzel járó terhek mind nyomasztóbban nehezedtek a német hadigazdaságra. Sauckel megoldása erre a problémára a keleti toborzás volt. 1941-ben a keleti munkaerő azonnal hozzáférhető forrásának bizonyult a Vörös Hadsereg azon több millió katonája, akik a minszki, szmolenszki, kijevi meg a többi katlancsatában estek fogságba. A háború végéig összesen 5 160 000 szovjet katonát fogtak el, s ebből 3 300 000 belehalt az embertelen bánásmódba, vagy megölték a németek; 1944 májusában mindenesetre mindössze 875 000-et tartottak „dolgozóként” nyilván. Döntő többségüket a rabszolgaságra emlékeztető körülmények között dolgoztatták, akárcsak azt a 2,8 millió szovjet polgári személyt, zömében ukránokat, akiket a németek 1942 márciusa és 1944 nyara, a Wehrmacht Szovjetunióból történt végleges kiverése között szállítottak a Birodalomba. Eredetileg őket is „önkéntesnek” toborozták, ám az első kiutazók olyan borzalmas bánásmódban részesültek, hogy csak nevében nem rabszolgasorsuk híre elriasztotta a többieket példájuk követésétől, mire Sauckel kénytelen volt a munkások kényszertoborzásával teljesíteni a tervezett

mennyiségi igényeket. Hasonló politikát vezettek be a lengyel „főkormányzóságban” is. A rabszolgáltatás eszköze az SS lett. Vezetője, Heinrich Himmler 1943 októberében, hírhejt poseni (Poznan) beszédében vázolta a szabályokat, amelyek szerint az SS a rabszolgamunkásokat kezelte: „Számomra teljességgel érdektelen, élnek vagy halnak-e az oroszok, élnek vagy halnak-e a csehek. ... Hogy a többi nép bőségben él, vagy belehal az éhségbe, az csak annyiban érdekel, amennyiben rabszolgaként szüksége van rájuk a mi kultúránknak; egyébként cseppet sem izgat.”

A KELET KIZSÁKMÁNYOLÁSA

Ukrajna, az Ostland, valamint a Lengyelországi Főkormányzóság birodalmi biztosai mind ugyanazt az attitűdöt vették fel, amikor az uralmuk alá helyezett területek gazdaságának kiaknázása került sorra. Lengyelországban a magánvállalatokat vagy német igazgatók irányították, vagy német igazgatási felügyelet alá helyezték őket. A Szovjetunióban, ahol a német invázió előtt minden termelőüzem állami tulajdonban volt, az első feladat a harcok során véletlenül keletkezett, de sokkal gyakrabban szándékos rongálással okozott háborús károk kijavítása volt. A rombolás mértékére jellemző, hogy a meghódított területen az erőműveknek a háromnegyedét tönkretették. Amint kijavították a károkat, a teljes ipari struktúrát, benne a bányákat, olajkutakat, malmokat és gyárakat német állami tulajdonú nagyvállalatoknak adták át - a bányászatban különösen a Berg- und Hüttenwerk AG, az olajiparban a Kontinentale Oel, a gyapjűfeldolgozásban az Ostfaser AG játszott kiemelt szerepet -, amelyek a német ipar államosított részének meghosszabbításaként működtették a rájuk bízott üzemeket. Később, amikor az állami vállalatok erejét látványosan meghaladta az összes elfoglalt létesítmény üzemeltetése, magánvállalatoknak - köztük a Kruppnak, a Flicknek és a Mannesmann-nak - is kiosztottak belőlük, s ezek meglévő birodalmuk részeként kezelték az „új szerzeményeket”. Az az egyetlen szovjet gazdasági intézmény, amihez a németek egy ujjal sem nyúltak, az agrár-közgazdaság volt. A hatékony termelésnek ugyan még a látszata is hiányzott belőle, és a német vezetők egy része, különösen Himmler, szívesen emlegette a „feketeföld”-övezet majdani betelepítését német katona-parasztokkal, ám a megszállt területen sem helyi, sem német nemzetiségű gazda nem állt olyan mennyiségben rendelkezésre, hogy a magán-mezőgazdaság tömeges bevezetésére akár csak gondolhattak volna. Nyugat-Lengyelországban és a tágabban értelmezett Német Birodalom határvidékein a bennszülött parasztságot kitelepítették, majd birtokaikba teutonokat ültettek; az Ostlandban és Ukrajna-szerte szintén történtek erőfeszítések a mezőgazdaság visszaprivatizálására, ám a legtöbb helyen túlságosan jól meggyökeresedettek ítélték a kolhozrendszert ahhoz, hogy megkíséreljék egyéni gazdaságokra bontani.

Azok a változások, amelyeket a németek mégis kikényszerítettek, csak kozmetikai beavatkozást jelentettek. Az 1942. februári *Agrarerglass* (mezőgazdasági ediktum) agrár-közösségekké keresztelte át a szövetkezeteket, és vélelmezte, hogy azok a forradalom előtt fennállt, közbirtokosság jellegű faluközösségek megfelelői, a német megszálló hatalom pedig mintegy belépett a régi földesúr szerepkörébe, akinek a termés egy meghatározott része járt a föld béreként. A gyakorlatban, amint azt a földművesek gyorsan megtanulták, járandóságukat a németek ugyanolyan követelődzően hajtották be, mint a kommunista komisszárok, aki pedig nem teljesítette a kötelező beszállítást, azt megfosztották ingóságaitól, földjétől, és németországi kényszermunkára rendelhetővé vált.

Röviden összefoglalva tehát, a Keleten követett német agrárpolitikát a kényszer alkalmazására alapozták, ahogy az egész keleti politikát (*Ostpolitik*) is. A náci Németországot nem érdekelte az általa ideológiai alapon alsóbbrendűnek - *Untermenschen* - nyilvánított népek jóindulatának vagy legalább együttműködésének a megnyerése. Mi több, ami a Keletre igaz volt, igaz volt Hitler egész birodalmára. A Rajnától nyugatra azonban több körülménnyel mérték ki a kényszerintézkedéseket, az elnyomást, a büntetést, a megtorlást, a terrort és a népiirtást - azon eszközök láncolatát, amelyek révén a náci Németország a megszállt Európa felett hatalmát gyakorolta -, mint az Oderától keletre. Ennek dacára bárhol vonták fel a horogkeresztes lobogót, mindenhol ezek voltak az uralom fenntartásának

univerzális eszközei, amelyeket nem mérsékelte a polgári jog betűje, és mindenkor, mindenhol irgalmat nem ismerő lett, ahol a Führer akarata azt megengedte végrehajtó közegeknek.

Ez mindenekelőtt magában Németországban volt így. Közvetlenül 1933 januárjában történt kancellári kinevezése után Hitler kitágította a védőőrizet (*Schutzhaft*) létező jogintézményének kereteit - amelynek eredetileg olyasmiktől kellett az őrizettel megoltalmaznia az érintett személyt, mint mondjuk a csöcselék erőszakos fellépése -, s bekerült közéjük a politikai tevékenység miatti „rendőrségi őrizet” is. A „rendőri őrizetek” fogva tartására 1933 márciusában „őrzési központokat” hoztak létre a München melletti Dachauban, valamint Oranienburgban, majd hamarosan további ilyen „koncentrációs táborokat” állítottak fel Németország más részein is. Az elnevezést a Kubát az 1890-es években pacifikálni próbáló spanyolok használták először, majd később a britek vették át a búr háborúban mind a nevet, mind az intézményt. A német lágerek első lakói a kommunisták voltak, akiket a Führer kénye-kedve szerinti ideig tartottak fogva; később a rezsimet politikai és lelkiismereti okokból ellenző más csoportok tagjai is követték őket, olyanok, akik valóban tettek valamit, de olyanok is, akiket csak meggyanúsítottak. 1937-ben már mindenféle „antiszociális elemet” koncentrációs táborba zártak, köztük a homoszexuálisokat, a koldusokat és a cigányokat is. A háború kezdetén a táborokban őrzött személyek száma 25 000-re rúgott.

Ekkor még nem létezett olyan koncentrációs tábor, amelynek célja a foglyok megsemmisítése volt; egyelőre még mindegyik „csak” az önkényes fogva tartás intézményeként működött. Az igazgatásukat azonban már ekkor is az SS különleges, „Halálfejes” részlege végezte, az SS birodalmi vezetője, Heinrich Himmler pedig 1936 óta egyben a német rendsereg élén is állt. A gleichschaltolásnak ez a konkrét lépése egyetlen náci tisztségviselő egységes ellenőrzése alá vonta az egész Reich valamennyi politikai (Gestapo) és bünygyi rendőri testületét, továbbá az egyszerű közrendészeti erőket, s ugyanakkor a náci párt saját biztonsági szervét (*Sicherheitsdienst*, vagyis SD) is. Ettől kezdve a német állampolgárt letartóztathatta a Gestapo, „rendőri őrizetbe” vehette az SD valamelyik tisztviselője, és bebörtönözhatték az SS halálfejes őrei. Bármelyik megtehetette ezt anélkül, hogy az igazságügyi szervek az eljárás bármely szakaszába beavatkozhattak volna.

Az 1939-1941-es nagy hódítássorozat az SS/Gestapo-szervek hatalmának jelentős kiterjesztését hozta a megszállt területeken, immár a katonai rendőrséggel (*Feldgendarmerie*, szó szerint tábori csendőrség) együtt. Ennek hatását elsőnek Lengyelország érezte meg, ahol a németek bevonulása után azonnal elkezdődött a társadalom vezető csoportjainak agresszív üldözése. Az olyan értelmiségieket, mint az orvosok, jogászok, egyetemi és középiskolai tanárok, továbbá papok, a „rendőri őrizet” intézményét felhasználva letartóztatták, és koncentrációs táborba zárták. Igen kevesen éltek túl ezt az ítélet nélküli rabságot. A kényszerszermunka a koncentrációs táborok rendszerének egyik alapelveül szolgált: végtére is a náci szlogen, „A munka szabaddá tesz!” - *Arbeit macht frei* - szolgált működésük tantételéül. Ahogy a koncentrációs táborok száma megsokszorozódott a megszállt területeken, és a lágerpopuláció is gyors növekedésnek indult, az ellátmány egyre kevesebb és soványabb lett. A munkatempó fokozódott, a betegségek terjedtek, és ily módon a kényszerszermunka egyenértékűvé vált a halálos ítélettel. Elsőnek a lengyeleket érte el a tömeges halál, ugyanis azok, akik nem éltek túl a *Schutzhaft*-ot, jelentős részét alkották nemzetük emberveszteségének, ami a háború alatt elérte Lengyelország lakosságának a negyedét; utóbb a megszállók már szinte egyetlen népet sem kíméltek. Az ellenállás, gyakran csak a másképp gondolkodás büntetése a csehek, jugoszlávok, dánok, norvégok, belgák, hollandok és franciák számára nem letartóztatás, majd börtön volt, hanem bírósági tárgyalás és ítélet nélküli deportálás, ami gyakran végződött halállal. Agincourt nagy híru középkori csatamezején a sok emlékmű közül nem az a legszívbemarkolóbb, amit az 1415-ben elesett francia lovagok tömegsírja fölé állítottak, hanem az Agincourt kastélyának kapujánál álló szerény *calvaire*, amely a földbirtokosról és két fiáról emlékezik meg, akik „morts en transportation á Natzweiler en 1944”. Natzweiler, ahová a három francia férfit deportálták, és ahol halálukat lelték, az SS által Németországban és azon kívül működtetett tizennyolc főbb koncentrációs tábor egyike volt. Az Oderától nyugatra működő táborokban tízezzrel pusztultak a foglyok, akiket halál-

ra dolgoztattak vagy éheztek, akiket elvittek a nélkülözés okozta betegségek, vagy, egyedi esetekben, felsőbb parancsra kivégezték őket. A nyugati koncentrációs táborok azonban nem voltak megsemmisítőtáborok; a tömeghalálnak azt a rettenetes esetét, amire 1945 áprilisában Belsenben lelt a brit hadsereg, nem mészárlás okozta, hanem a krónikusan alultáplált foglyok között hirtelen ki-robbant járvány. Mégis a tömegmészárlás volt az a végső borzalom, amely a koncentrációs táborok rendszerének mélyén meghúzódott. Az Oderától keletre fekvő táborok, közülük is különösen Chelmno, Belzec, Treblinka, Sobibór és Majdanek, mind erre a célra épültek, és kizárólag ezzel a céllal működtek őket.

A tömeggyilkosság a hódító hadjáratok természetes velejárója; a mongoloknak ez volt a „cégjelzésük”, a rómaiak éppen úgy gyakorolták a maguk idején Galliában, mint a spanyolok Dél-Amerikában. Ám szinte a nyugati civilizáció által elért magas fejlettségi fok mutatójává vált, hogy a XVII. századtól kezdve a tömegmészárlást gyakorlatilag törvényen kívül helyezték és száműzték az európai hadviselésből; a náci Németország barbársághoz való visszatérésének viszont az vált hasonlóképpen elválaszthatatlan indexévé, hogy a tömeggyilkosságot tette meg az általa meghódított országokban gyakorolt uralma egyik alapeszközévé. Annak azonban, hogy a németek felélesztették a népiertést mint az elnyomás eszközét, nem azok voltak a legfőbb áldozatai, akik tevőleges ellenállással szegültek szembe Németország hatalmával - a múltban leginkább az ilyen ellenállás váltotta ki a hódítók kegyetlen túlkapásait - hanem egy nép, a zsidók, akiknek a pusztaság létét kihívásnak minősítette a nácik ideológiája, veszedelemnek, és a diadaluk útjában álló akadállyal.

A ZSIDÓK SORSA

Németországban a zsidókat a nácik hatalomra jutása után azonnal hátrányos jogi helyzetbe taszították; 1935. szeptember 15. után, az úgynevezett nürnbergi törvények értelmében, a zsidókat megfosztották a teljes jogú német állampolgárságtól. 1938 novemberéig Németország félmillió zsidóságból mintegy 150 000 embernek sikerült kivándorolnia; sokan ezek közül azonban nem érték el azokat az államokat, amelyek kívül estek a Wehrmacht mind messzebbre nyúló karjának hatótávolságán, s ugyanakkor az európai zsidóság nagy, összpontosított tömege, amely még nem érezte meg, hogy menekülnie kellene, azon belül élt. Idetartoztak a hagyományos letelepedési helyükön, Kelet-Lengyelországban és Nyugat-Oroszországban élő zsidók, szám szerint vagy 9 milliónyian, továbbá Varsó, Budapest, Prága, Szaloniki és a litvániai Vilna - a zsidó hit-tudomány központja - jókora zsidó lakossága. Az 1938-1939-ben elért német diplomáciai és katonai sikerek náci fennhatóság alá juttatták ennek a kelet-európai zsidóságnak igen jelentős hányadát, majd a Barbarossa hadművelet révén a többiek is elnyelte Hitler birodalma. Himmler, bár közben még szívósan dolgozott jogalapja megteremtésén is, azonnal belefogott a kiirtásukba. 1941 júniusa és novembere között a német SS-ekből és a biztonsági rendőrség tagjaiból, valamint helyben toborzott fegyveres segédszolgálatosokból összeállított négy „bevetési csoport” (*Einsatzgruppe*), amelyek „speciális különítményekre” (*Sonderkommando*) osztva tevékenykedtek, a frissen meghódított területeken legyilkolt már egymillió zsidót. Legtöbbjüket azonban tömeges agyonlövés-sel végezték ki, olyan módszerrel, amit Himmler nem tartott hatékónynak. 1942 januárjában Berlin Wannsee nevű elővárosában (az Interpol akkori elnökének, Reinhardt Heydrichnek a reziden-ciáján) magas rangú német párt-, állami és rendőri vezetők részvételével értekezletet tartottak, amelyen Himmler helyettese, Heydrich javaslatot tett, majd a felhatalmazást is megkapta a zsi-dók legyilkolásának intézményesítésére, a később „végső megoldásként” (*Endlösung*) elhíresült in-tézkedések révén. A zsidókat Lengyelországban már a német bevonulás másnapján túlszűfolt gettók-ba kényszerítették, és ezt később más elfoglalt területekre is kiterjesztették. Éppen ezért nem volt nehéz összeszedni és „újboni letelepítés céljából” „transzportokban” keletre szállítani a zsidókat. Az SS gazdasági főhivatala által irányított ipartelepekhez kapcsolódó táborokba szállítottakat ren-dszerint a végkimerülés körüli állapotig dolgoztatták, mielőtt a gázkamrákba küldték, bár az idő-

seket, a gyöngéket és a gyerekeket akár azonnal is elgázosíthatták; Auschwitz, a Dél-Lengyelországban berendezett nagy tábor, mindkét célt szolgálta. Akiket a megsemmisítőtáborokba, például Treblinkába és Sobibórbba küldtek, azokat érkezéskor mérges gázzal azonnal elpusztították. Ilyen módon 1943 végéig a világ zsidó népességének nagyjából 40 százalékát, vagy 6 millió embert fosztottak meg az életétől; Európa utolsó megmaradt nagy zsidó közösségéből, a 800 000 főnyi magyarországiból 1944 márciusa és júniusa között 450 000 embert adtak át az SS-nek, és öltek meg Auschwitz gázkamráiban.

Addigra az SS gazdasági ágának vezetője április 5-én már azt jelentette Himmlernek, 20 koncentrációs tábor és 165 kényszermunkástábor működik; ezek népessége 1944 augusztusában 524 286 főt számlált, akik közül 145 119 volt a nő. Zsidó nagyon kevés akadott közöttük, azon egyszerű és borzalmas okból, hogy a végső megoldást gyakorlatilag végrehajtották. Lehetségesnek látszik azonban, hogy a zsidók soha nem is alkották a lágerek népének többségét, az ő sorsukul ugyanis, rendszerint érkezésükkor vagy röviddel azután, a halált szabták ki. Éppen ezért lehet, hogy nem zsidó kényszermunkások, akiket életben tartottak, amíg tudtak dolgozni, mindig is többen voltak a szögesdrót mögött. Ebben az ironikus összefüggésben rejlik a náci faji politika egyik hátborzongató dimenziója. Az európai zsidóság eltávolítása és deportálása ugyanis olyan tény volt, amiről 1942 és 1945 között a kontinens minden lakosa tudomást szerzett. Eltűnésük definiálta a náci uralom irgalmat nem ismerő barbár jellegét, kimondatlan fenyegetést jelentett minden egyén számára, aki elutasította a náci hatalmát vagy vétkezett az ellen, és mindenkit figyelmeztetett, hogy amit egy néppel meg lehetett tenni, azt bármelyik másikkal is megtehetik. Ha a dolgok mélyére tekintünk, a végső megoldás gépezete és a náci birodalom egy és ugyanaz volt: mivel a szisztematikus tömeggyilkosság a náci hatalom-gyakorlás minden részletében benne rejtett, Hitlernek alig kellett a szó hagyományos értelmében uralkodnia meghódított alattvalóin. Őt terror alatt eltöltött éven át a koncentrációs táborok létének pusztá tudata önmagában elegendő volt - egy maroknyi hősi ellenállót kivéve - mindenkinek a szálnalmas alávetettségben tartásához.

16. Harc a szigetekért

A midwayi győzelem nemcsak objektív, hanem szubjektív módon is megváltoztatta a csendes-óceáni háború légkörét. Az volt az a pillanat, amikor az amerikai haderőnek nekibátorodó vezérkari főnökei felismerték, immár átmehetnek támadásba. A nagy kérdés az volt, melyik irányban. A hadműveletek végső célja egyértelmű volt: Japán honi szigetei, hacsak Tódzsót és kormányát nem sikerül rávenni a vereség elismerésére még az invázió szükségessé válása előtt. A japán anyaország szigetei azonban 2000 tengeri mérföldre (3600 km) fekszenek Amerika megmaradt csendes-óceáni támaszpontjaitól, Hawaiiától és Ausztráliától, és mindkettő felől japán szigeterődök félelmetes lánc zárta el az amerikai kételtű - kombinált haditengerészeti és katonai - előrenyomulás útját. A területet, amit a felkészítetlen - vagy nem is létező - helyőrségek 1941 decembere és 1942 májusa között olyan villámgyorsan veszítettek el, most lépésről lépésre kellett visszaszerezni, fájdalmasan magas áron. Vajon mi a célravezetőbb, Kelet-India nagy szigeteinek ösvényén haladni előre, vagy a Csendes-óceán északi részének apró, elszigetelt atolljain mint lépőköveken szökellni a cél felé?

Aki útvonalat választott, az egyben parancsnokot, sőt haderőnemet is választott. 1942. március 30-án a két haderőneme vezérkari főnöke, Marshall tábornok és King tengernagy megegyezett a csendes-óceáni stratégiai feladatok és hatáskörök megosztásában. Az új szervezeti rendben megszüntették az ABDA-főparancsnokságot, és a hawaii főtámaszpontú amerikai Csendes-óceáni Flottát Pearl Harbor-i főhadiszállásáról vezénylő Nimitz tengernagyra bízták a csendes-óceáni övezetet, a hadsereg Ausztráliából vezetett erőinek főparancsnokára, MacArthur tábornokra pedig a délnyugat-csendes-óceáni övezetet. Az északi útvonal választása Nimitznek és a haditengerészetnek adta volna az ab-

szolút főszerepet - ami logikus lépés lett volna, hiszen a Csendes-óceán mindig is inkább a haditengerészet érdekszférájába tartozott. Csakhogy a haditengerészet mindössze egyetlen, szárazföldi harcra szánt elemmel rendelkezett, a csekély létszámú tengerészgyalogsággal, és akkor még sem elegendő szállítóhajója, sem elegendő hadihajója és embere nem volt ahhoz, hogy sikerrel végighaladjon az atollokból álló akadálypályán Japánig. Ezzel szemben a szárazföldi haderőnek már megvolt a kellő létszáma, és katonáit növekvő tömegben szállították Ausztráliába; ugyanakkor a délnyugat-csendes-óceáni övezeten át vezető útvonal, amely Ausztrália közelében kezdődött, és olyan nagyobb szigeteken haladt, amelyek legalább részben ki tudták elégíteni a támadó haderő anyagi utánpótlási igényeit, nagyságrenddel kisebb tengeri szállítási kapacitást követelt. Ennek a stratégiai főiránynak a választása azonban nemcsak a hadsereget állította az első helyre, hanem a parancsnokát is. MacArthurt ugyan hőssé emelte az amerikai nép szemében Bataan védelme, országa admirálisai azonban enyhén szólva nem kedvelték. Az alárendeltek körében primadonnaként viselkedő, magával egyenlőt környezetében meg nem tűrő tábornokot nem szerették, mert attól féltek, amennyiben a délnyugat-csendes-óceáni övezetet teszik meg az ellenoffenzíva elsődleges hadszínterévé, a haditengerészet hadműveleteit a hadsereg érdekei alá rendelik, s így MacArthur elbitorolja a stratégiai vezetést.

Viharos haderőnemközi tárgyalások révén sikerült kompromisszumra jutni. A két haderőnem a déli útvonalon indul meg; az övezetet azonban megosztják, hogy egy részét Nimitz tengernagynak és a haditengerészetnek adhassák, a másikat pedig MacArthur tábornoknak és a hadseregnek. Szigorúan korlátozták MacArthur hozzáférését a haditengerészet szállítóhajóihoz, repülőgép-hordozóihoz és tüzérségi támogatást nyújtó hajórajaihoz. Az 1942. július 2-án kötött kompromisszum az egyes számú feladatot, az Új-Guineától keletre fekvő Guadalcanal szigetének elfoglalását a haditengerészetre bízta. A kettes számú feladatot, a benyomulást Új-Guinea belsejébe, valamint a partjai előtt fekvő Új-Britanniára - ahol Japán Rabaulban nagy haditengerészeti támaszponttal rendelkezett -, MacArthur kapta, akárcsak a hármas számút, a Rabaul elfoglalására indítandó végső rohamot.

A Salamon-szigetek csoportjához tartozó Guadalcanalért elkeseredett, heves küzdelembe bonyolódott mind az Egyesült Államok haditengerészete, mind a tengerészgyalogos-hadteste. Guadalcanal ugyan biztonságosan megközelíthető a hadművelet kiindulópontjául használt Új-Zéland felől, három oldalról azonban a Salamon-szigetek más tagjai veszik körül, s ezek együttesen alkotják annak a szűk hajózható csatornának az oldalfalait, amelyet az amerikai haditengerészek hamarosan csak „a Résként” emlegettek. Amint partra szálltak a csapatok, a haditengerészetnek ezeken a zárt, a szabad mozgást alig megengedő vizeken hajózva kellett az ellátásukról gondoskodnia, vagyis olyan körülmények között kellett megkockáztatnia az összecsapást a japánokkal, ahol nehéz volt a manőverezés, és az ellenség könnyen állíthatott csapdát.

Az 1. tengerészgyalogos-hadosztályt, ezt a kiváló minőségű, békebeli reguláris sereget gond nélkül tették partra augusztus 7-én, és elfoglalták Tulagi, Gavutu, valamint Tanambogo közeli szigetét is. A japán helyőrség mindössze 2200 katonát számlált, és gyorsan vereséget szenvedett. Az amerikai tengerészgyalogosok megjelenése Guadalcanalon azonban valósággal lázba hozta a japán hadvezetőséget. Egy később zsákmányolt hivatalos dokumentum szerint: „Guadalcanal visszafoglalásának sikere vagy kudarca az az útelágazás, amelynél vagy ők, vagy mi indulunk el a győzelem felé.” A japánok felismerték, ha Guadalcanalnál rést ütnek külső védelmi vonalukon, az teljes déli övezetüket veszélyezteti, s éppen ezért elmentek a végsőig a visszafoglalására tett erőfeszítéseikben. Az augusztus 8-áról 9-ére virradó éjszakán a Savo-szigetnél meglepték a guadalcanali partraszállásokat támogató amerikai flottát, elsüllyesztettek négy cirkálót, további egyet és két rombolót pedig megrongáltak. Augusztus 18-tól öntötték az erősítéseket a szigetre, és a repülőterét (amelyet Henderson Fieldnek neveztek el egy Midwaynél elesett tengerészgyalogos pilóta emlékére) folyamatosan támadták a flotta tüzérségével, valamint légierővel. Augusztus 24-én Guadalcanaltól keletre az amerikai haditengerészet feltartóztatta az addigi legnagyobb létszámú japán erősítést hozó flottát, és sor került a másodikra a

sziget körüli vizeken vívott öt tengeri csatából. Ez a kelet-Salamon-szigeteki ütközet amerikai győzelemmel ért véget; az *Enterprise* ugyan megrongálódott, a japánok viszont elveszítettek egy hordozót, egy cirkálót, egy rombolót és csaknem hatvan repülőgépet a húsz lelőtt amerikai géppel szemben.

Hiába maradtak azonban alul a tengeren, a szárazföldön továbbra is dühödten küzdöttek a japánok. Az amerikai tengerészgyalogosok, bármennyire is elit fegyvernem katonái voltak, két dolgot, amelyek azután végigkísérték őket a csendes-óceáni háborún, Guadalcanalon tanultak meg: a japánok iránt érzett szakmai tiszteletet és faji gyűlöletet. Egy Henderson Fieldhez közeli magaslat különösen heves harcok középpontjává vált; a tengerészgyalogosok el is nevezték „Véres Hegygerincnek”, az amerikai flotta pedig a szigetre éjszakánként erősítést szállító, rombolókból összeállított japán konvojokat keresztezte el „Tokió expressznek”. Az amerikai hajórajok rendszeresen próbálták elfogni ezt az illékony ellenfelet, és az október 11-éről 12-ére virradó éjszakán sikerült utolérniük és meglepniük a sötétben egy japán cirkálóját. A kirobbanó Esperance-foki csatából az amerikaiak kerültek ki győztesen. Október 26-án azonban két, lényegesen nagyobb flotta találkozott ismét a Santa Cruz-i csatában, Guadalcanaltól keletre, és akkor a másik fél aratott győzelmet. Japán részről négy hordozó volt jelen, amelyeknek összesen 100 repülőgépét lőtték le az amerikaiak. Másrészt, bár az amerikaiak csak két hordozójukat tették kockára, és csak feleannyi repülőgépet veszítettek, mint a japánok, az *Enterprise* ismét megrongálódott, a *Hornet* - a Tokió elleni Doolittle-féle rajtaütés hőse - pedig elsüllyedt.

A GUADALCANALÉRT VÍVOTT EPOSI KÜZDELEM

A Santa Cruz-i csata előtt a japánok október 23. és 26. között erőteljes offenzívát indítottak Guadalcanal amerikai védői ellen. A napokig tartó felhőszakadások földön maradásra kényszerítették a Henderson Fieldről tevékenykedő amerikai repülőket, viszont a más támaszpontokról felszálló japán gépeknek egész sor támadást sikerült végrehajtaniuk. A tengerészgyalogosok kiktartottak, ellentámadásba mentek át, sőt még erősítést is kaptak, pedig a japánok komoly erőfeszítéseket tettek Guadalcanal vizeinek elzárására az amerikai szállítóhajók elől. November 12. és 15. között a „Résben” vívott háromnapos súlyos tengeri harcban, amelyet ma guadalcanali csataként ismer a történettudomány, csatahajó csapott össze csatahajóval a nagy felszíni hadihajók Jütland óta vívott első klasszikus párbajában - csakhogy ez alkalommal éjszaka került sor a harcérintkezésre, és a radar bizonyult a döntő tényezőnek. November 12-én éjjel a *Hiei*, a japán zászlóshajó olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy másnap reggel az *Enterprise* repülőgépeinek áldozatául esett: elsüllyesztették. A 14-éről 15-ére virradó éjszakán a *Kirisima* csatahajó negyvenkét találatot ért el a *South Dakota* csatahajón, csakhogy a *South Dakota* vadonatúj, a *Kirisima* pedig régi hajó volt. A *South Dakota* túlélte az összecsapást, a *Kirisimát* viszont a tenger fenekére küldte a *Washington* ágyúinak hét perc alatt elért kilenc 16 hüvelykes (406 mm) telitalálata. Két héttel később, a tassafarongai csatában, a bevetett amerikai cirkálóraj kevesebb szerencséivel járt, ám akkor is, akárcsak a „Résben” vívott csata alkalmával (a tengerrészt akkor már „Vasfenekű Tengerszorosnak” is nevezték az ott elsüllyesztett hajók tömege miatt), a japán fedező kötelék elmulasztotta a partig kísérni csapatszállító hajóit. A Guadalcanal körüli uralomért vívott csaták során ezrével fulladtak vízbe a hajón szállított japán katonák.

A Guadalcanalon harcoló japán alakulatok, erősítéshez és anyagi utánpótláshoz alig-alig jutván, mind nehezebben éltek. A szigeten nyüzsgöttek a piócák, a trópusi darazsak és a maláriát terjesztő szúnyogok, s ahogy csökkentették a japán katonák ellátmányát, egyre többen estek áldozatul a sokféle betegségről. Az amerikaiak is megbetegedtek - a Henderson Fieldre vezényelt pilóták „hasznos élettartama” például mindössze harminc nap volt, utána elvesztették a légi harcokhoz szükséges gyors reflexeket és éles látást -, a hadiszerencse azonban ekkor már nekik kedvezett. A guadalcanali japán parancsnok 1943 januárjában visszavonta főhadiszállását a szomszédos Bougainville-szigetre. Február elején a „Tokió expressz” az ellenkező irányba kezdett közlekedni, a beteg

és kimerült, védelembe szórult japán katonákat hordta Új-Guineára. Február 9-re Guadalcanalon formálisan is véget ért a japán ellenállás.

A tengerészgyalogság hősi küzdelemként őrizte meg emlékezetében Guadalcanalt. Akik ott harcoltak, azokat a szívós kitartás olyan aurája lengte körül, amilyenre szinte egyetlen másik csendes-óceáni hadjárat veteránjai sem tettek szert. Ennek ellenére Guadalcanal az embervesztesség szempontjából viszonylag olcsón megváltott győzelem volt. A japánok 22 000 halottat és eltűntet veszítettek, amerikai részről a harcok súlyát viselő 1. és 7. tengerészgyalogos-hadosztálynak viszont mindössze 1600 katonája vesztette életét. Az amerikai haderő Guadalcanalon alakította ki azt a harcászati eljárást, amelyet valamennyi későbbi csendes-óceáni harcban alkalmazni fog a japánok legyűrésére. A lényeg az elsőprő túlerejű légierővel és haditengerészeti tüzérséggel támogatott elit partra szálló alakulatok bevetésében rejlett, amelyek kulcsfontosságú szigeteket ragadtak ki és tartottak meg a Japán által meghódított övezet peremvonalából, hogy azokat lépőkőnek használják a japán honi szigetek felé indított előrenyomulásban. Abban, ahogyan e harceljárást megtervezték és kiviteleztek, a harci morál mérkőzött az anyagi fölényvel. Mindkét oldal számos példáját adta az emberfeletti hősiességnek, csak hogy amíg a császár katonái végső soron csak a becsületről alkotott eszméikre számíthattak ellenállásuk fenntartásában, addig az amerikaiak elsőprő tüzerőt mozgósíthattak, hogy ezrével gyilkolják őket halomra. Egyenlőtlen versengés volt ez, amelyet hosszú távon csakis az amerikaiak nyerhettek meg.

Guadalcanal gőzölgő partjaitól távol újabb győzelem várt rájuk a Csendes-óceánon. Még 1942 júniusában, a midwayi offenzíva egyetlen sikeres kisegítő műveletének keretében, egy kisebb japán sereg szállt partra az Alaszkától Japán felé húzódó, amerikai kézben lévő Aleut-szigetecsoporthoz tartozó tagján. A máshol lekötött amerikaiak hagyták, hadd vessék meg a lábukat, de 1943 májusában Nimitz összeszedett egy harci köteléket, partra szállt Attu szigetén, és harcra kényszerítette a megszállókat. Három csatahajót is a hadművelet támogatására vezényelt, ugyanis a japán nehézcirkálók még márciusban heves csatát vívtak a szigetek előterében az amerikaiak hasonló egységei ellen. A japán hadsereg mindössze 2500 katonával volt jelen, de mielőtt kifogyott a lőszere és öngyilkos szuronyrohamra indult, 1000 amerikai támadót ölt meg. Augusztusban egy még nagyobb amerikai különítmény visszafoglalta Kiska szigetét, amelyet a japánok a támadás kezdete előtt bölcsen kiürítettek.

Az Egenlítő mentén, Új-Guineán, ezzel szemben a japánok beásták magukat, mert mindenáron maradni akartak egy olyan terepen, amely erősen kedvezett a védő félnek. Az új-guineai „madár” pápua „farkán” szálltak partra 1942. július 22-én, miután a Korall-tengeren kivívott amerikai győzelem megfosztotta őket attól a lehetőségtől, hogy északról délre hajózva megkerüljék, és eljussanak Port Moresbybe. A Port Moresby bevételére az Owen Stanley-hegylánc hágóin át végrehajtott szárazföldi előrenyomulással tett kísérleteiket az ausztrál csapatok feltartóztatták, majd visszaszorították őket eredeti tengerparti hídfőikbe, Bunába és Gonába. Amikor azonban, amerikai támogatással, az ausztrálok mentek át támadásba, akkor a szövetségesek tértnyerésének szabott gátat az Owen Stanley-hegység, ugyanis csak egyetlen „út” vezetett át rajta: a tekervényes Kokoda-ösvény. Csak a legsúlyosabb nehézségek árán sikerült egy támadó csoportosítást eljuttatni Gona és Buna elé, ahol a japánok alaposan megerősített állásokba ásták be magukat. 1942 novembere és decembere mindvégig heves és véres harcokkal telt. A japánok ugyan ekkor már éheztek, az amerikaiak és az ausztrálok harci kedvét azonban meggyengítették az embertelen trópusi körülmények, amelyek között harcolni kényszerültek. December 2-án azonban új tábornok érkezett, az amerikai Robert Eichelberger, és új életet lehelt az offenzívába. Bunát 1943. január 2-ára elfoglalták, és közben az ausztrál 7. meg az amerikai 32. hadosztály Gonát is bevette december 9-én. A veszteségek megint aránytalanul nagy mértékben a japánok rovására alakultak: míg ők 12 000 halottat veszítettek a hadjáratban, a szövetségesek 2850-et, akiknek a többsége ausztrál volt.

A CARTWHEEL (CIGÁNYKERÉK) HADMŰVELET

A Pápua Új-Guineában elért szövetséges győzelem - bár meghagyta a japánok többi új-guineai hídfőállását - véget vetett az Ausztráliát közvetlenül fenyegető veszélynek, és megtisztította az utat MacArthur előtt. A tábornok ettől kezdve nyugodtan összpontosíthatta erőfeszítéseit a Salamon- és a Bismarck-szigetcsoporthoz a Fülöp-szigetek felé visszavezető déli útvonalra. Stratégiai koncepciója azonban, bár számos, a megkerült és elvágott japán helyőrségeket „száron elhervadni” hagyó „szigetről szigetre ugrást” tartalmazott - aminek létfontosságú melléktermékeként repülőterek sorát szerezhették meg, amelyekről egymást átfedő légi ellenőrzési zónákat alakíthattak ki -, olyan sok partraszállási hadműveletet irányzott elő, hogy ember-, hajó- és különösen repülőgépigényei a rendelkezésre álló erőforrások kimerítésével fenyegettek. MacArthur végső célpontja Rabaul volt, Japán haderőinek erősített gyülekezési helye Új-Britannián, a Bismarck-szigetek legnagyobbján; az offenzíva, abban a formában, ahogy MacArthur megtervezte, öt további hadosztályt és negyvenöt további repülőcsoportot, összesen 1800 gépet igényelt volna. Amint az 1943. januári casablancai konferencián rámutattak, abban az időben csaknem 460 000 amerikai katona állomásozott a Csendes-óceánon, viszont mindössze 380 000 az európai hadszíntéren, ahol az észak-afrikai invázióval már elkezdődtek a második front előkészületei. MacArthur igényei súlyos haderőnemközi vitát indítottak Washingtonban, amely 1943 márciusáig tartott. Miközben a japánok súlyos harcban álltak Guadal-canalon és Új-Guineán az amerikai és ausztrál katonákkal, az amerikai hadsereg szárazföldi és légierőinek tábornokai meg az admirálisok rivalizáló haderőnemeik érdekeit feszítették egymásnak arról, hogyan folytassák a csendes-óceáni háborút. Végül 1943 áprilisának végére kialakult a haditerv. A Cigánykerék (Cartwheel) fedőnevet kapta, és bár megőrizte az 1942. július 2-i egyezség szellemét, jelentős módosítást is tartalmazott. Nimitzet immár az egész csendes-óceáni hadszíntér főparancsnokává nevezték ki, MacArthurt pedig meghagyták a délnyugat-csendes-óceáni övezet élén, ám William Halsey tengernagyra bízta a Csendes-óceán déli részén folyó hadműveletek irányítását, beleértve a Mac-Arthur szárnyán indítandó előrenyomulását is. Röviden, MacArthurnak Halseynek pedig északról kellett átkarolnia Rabault. Új-Guinea és a Bismarck-szigetcsoporthoz déli tagjai az előbbi illetékessége alá kerültek, a Salamon-szigetek az utóbbié alá. Amint MacArthur elfoglalja Új-Guinea északi partvidékét és a Rabaulnak otthont adó Új-Britannia hátszágát, és Halsey is eljut a Salamon-szigetek láncán Bougainville-ig, egy harapófogó két szárazként kell erőikkel bekeríteniük Rabault.

Amíg az amerikai vezérkari főnökök egyesített bizottságát és rangidős haderőnemi beosztottaikat Washingtonban ez a csendes-óceáni katonai konferencia foglalta le, a japánok, akik nyomasztóan tudatában voltak, hogy a Csendes-óceán déli részén stratégiai defenzívába szorultak, szorgalmasan erősítették és szervezték át ottani helyőrségeiket a várt támadás elhárítására. A térségben Imamura Hitosi tábornok gyakorolta a főparancsnoki jogkört, rabauli főhadiszállásáról; a Salamon-szigeteken állomásozó 17. hadsereg az ő vezénylete alá tartozott. A császári főhadiszállás ekkor úgy döntött, egy új hadsereggel, az Új-Guinea északi részének védelmére szánt 18.-kal egészíti ki Imamura erőit. A 18. hadsereg parancsnoka, Adacsi Hatazo tábornok két új hadosztályt hozott Koreából és Észak-Kínából. Az egyik hadosztály, az 51., Adacsi törzsével együtt előbb Rabaulon hajózott ki, majd ismét hajóra szállt új állomáshelye, az új-guineai Lae felé. Útközben a hadosztályt szállító hajókra rátaáltak az amerikai repülőgépek, és az azon a tavaszon a szövetséges légierők által kivívott két nagy siker egyikét érték el ellenük.

MacArthur 1942 augusztusában George Kenney tábornok személyében új repülőparancsnokot kapott, aki valóságos forradalmat idézett elő a légierő hajók elleni harctevékenységeiben. Korábban, bár a hadsereg pilótái számos sikerről számoltak be a japán flotta ellen, a harcérintkezés utáni elemzés többnyire kiderítette, hogy nagyon kevésszer találták el valóban a célpontokat. Kenney átalakította a harcéljárásokat. Felismerte, hogy a kudarc oka a választott bombázási módszerben, a nagy magasságból végzett precíziós bombavetésben rejlik, s ezért közepes hatótávolságú bombázóinak személyzeteit átképezte a fedélzeti géppuskákkal, gépágyúkkal és repeszbombákkal végzett alacsony

támadásra. Amikor a japán 51. hadosztály 1943. március 2-án elhagyta Rabault és Lae felé indult, először Repülő Erődök (Flying Fortress) találtak rá, amelyeknek a régi nagy magasságú eljárással mindössze egyetlen hajót sikerült elsüllyeszteniük. Másnap azonban száz közepes hatótávolságú B-25-ös, A-20-as, valamint ausztrál Beaufighter bukkant rá ismét a konvojra. A tenger felszínéhez tapadva megrohanták, amivel elkerülték a nagy magasságban járőröző - Repülő Erődökre számító - Zero vadászok figyelmét, és elsüllyesztették valamennyi japán szállítóhajót, továbbá a kíséretüket adó nyolc rombolóból is négyet.

A Bismarck-tengeri csata jelentős anyagi győzelemmel végződött. A következő hónapban MacArthur légierje egy talán még lényegesebb, lélektani jellegű diadalt ért el. Nem-régiben kapták meg a Csendes-óceánon tevékenykedő amerikai harci repülők a nagy hatótávolságú, kétmotoros P-38 Lightning (Villám) vadászgépet. Mivel fordulózó légi harcban a Lightningnak esélye sem volt a Zeróval szemben, többnyire a nagy japán légi kötelékek elleni stratégiai támadásokra alkalmazták, ilyenkor a magassági fölényt megszerezve zuhanórepülésben támadott. A P-38-as rettegett és gyűlölt ellenfélle vált, motorjának jellegzetes sívító hangjától hamarosan Csendes-óceánszerte megtanultak félni a japán repülők. A Lightningok és B-25-ösök által elért sikerek ellensúlyozására Jamamoto összevonta repülőgépeiből a lehető legnagyobb erőkoncentrációt, majd 1943 áprilisának elején bevetette Guadalcanal és a partja előtt fekvő Tulagi szigete ellen. Ez az „I-Go” fedőnevű hadművelet, amelyet április első felében hajtottak végre, nem érte el kitűzött célját, a lehetséges legnagyobb számú amerikai hajó elsüllyesztését, a japán pilóták azonban nem ezt jelentették. Akárcsak korábban az amerikai Repülő Erődök pilótái, ők is olyan úszó egységek elsüllyesztéséről adtak hírt nagy büszkén, amelyeket a valóságban bombáik meg sem érintettek, legfeljebb a vízoszlopaik fröcskölték össze őket. Jamamotót azonban sikerült meggyőzniük az eredményeikről, és a tengernagy elhatározta, felkeresi embereit és további erőfeszítésre buzdítja őket.

Érkezésének tervezett időpontjáról kiemelkedő felelőtlenséggel sifírozott kórrádiógramban tájékoztatta a rabauli parancsnokság a 8. övezeti hadsereg vezetési szerveit, és a Pearl Harborban dolgozó amerikai rejtjelfejtők gyorsan meg is fejtették a táviratot. Egy Lightningokkal felszerelt vadászrepülőszázadot sietve elláttak a szokásosnál nagyobb, ledobható üzemanyag-póttartályokkal, hogy elérjék a légi lesvetéshez szükséges rendkívüli hatósugarat. Április 18-án délelőtt, amikor a Jamamotót szállító bombázó megközelítette a Bougainville-szigeti Kahili repülőterét, az egyik Lightning egy 20 mm-es gépágyúsorozattal lelőtte, és a lán-goló roncs a dzsungelba zuhant.

Jamamoto hamvait június 5-én temették el Tokióban. Még ugyanabban a hónapban megindult a nagy, kétirányú amerikai előrenyomulás Rabaul felé, végig a Salamon-szigeteken és Új-Guineán. Az „I-Go” hadművelet egyik célja éppen ennek az amerikai térnyerésnek a feltartóztatása lett volna. Június végére az amerikaiak elfoglalták Woodlarkot és a Trobriand-csoport többi szigetét - az utóbbiak korábban egy, a primitív lakói körében végzett, híres néprajzi kutatási program helyszínéül szolgáltak -, s ezzel biztosították az új-guineai „madár” „farkához” vezető tengeri megközelítési útvonalat. Júniusban még egy kétéltű „horgot” is tettek az Új-Guinea északi partvidékén fekvő Lae irányába; a település szeptember 16-án esett el, majd az amerikaiak Finschhafen érintésével továbbhaladtak az új-britanniai Gloucester-fokkal átellenben fekvő Saidor bevételére, amelyet 1943. december 26-án rohantak meg; december 15-én kiegészítő partraszállást hajtottak végre az új-britanniai Arawénál, amely közelebb helyezkedik el Rabaulhoz.

Halsey ezalatt a maga Salamon-szigeteki offenzívájában tartotta a lépést MacArthurral. A Guadalcanallal szomszédos Russell-szigeteket erői februárban foglalták el, az Új-Georgia-csoportot júniusban és júliusban, majd Vella Lavellát augusztusban. A japánok mind szárazföldi, mind tengeri ellentámadásokat megkíséreltek az Új-Georgia-szigetekenél meg Vella Lavellánál is, ám kudarcot vallottak. Halsey 1943 októberére készen állt Bougainville-nek, a Salamon-szigetek legnyugatibb és legnagyobb szigetének megtámadására, amelyet a legrövidebb tengeri úton mindössze 200 mér-

föld (360 km) választott el Rabaultól. A partraszállást az amerikaiak feltartóztatására szánt, ám sikertelen japán légitámadás-sorozat előzte meg; ennek „RO” fedőnevű tervét az a Koga Mineicsi tenger-nagy készítette, aki Jamamoto-t követte az Egyesített Flotta élén. Amint ez a csata véget ért, Halsey október 27-én kételtű hadműveletet indított a Bougainville déli partja előtt fekvő apró Treasury-szigeteken, majd november 1-jén megindította fő támadását az Empress Augusta-öbölben. Koga két nehéz- és két könnyűcirkálóból álló erős különítményt küldött a partra szállók ellen - remélve, hogy akárcsak a Savo-sziget előtt a guadalcanali csatában, itt is komoly kárt okozhatnak az amerikai flottában -, és kétszer is rákényszerítette Halseyt, hogy más nagy felszíni hajók által nem fedezett repülőgép-hordozókat vessen be ellenük. Halsey hazardírozása azonban sikerrel járt; a japánok súlyos repülőgép-veszteséget szenvedtek (ötvenöt gépet a tizenkét amerikaival szemben), és a négyből három cirkálójuk megsérült. November 21-re a 3. tengerész-gyalogos- és a hadsereg 37. hadosztálya szilárdan megvetette lábát Bougainville-en; onnan, MacArthur új-guineai előrenyomulásaival kombinálva, már a harapófogó összezárásával fenyegették Rabault.

Rabaul fenyegetett helyzetbe hozatala megnyitotta az Új-Guinea északi partvidéke mentén tengeri szállítású erőkkal végzett térnyerés lehetőségét, onnan pedig MacArthur és Halsey erői már Kelet-India Maluku-tengeri szigeteire ugorhattak át, és így tovább, a Fülöp-szigetekig. Csakhogy a csapda még csak bezárulóban volt Rabaul körül, amikor a csendes-óceáni háború jellegében újabb fordulat kezdett kibontakozni. Az 1943 januárjában tartott casablancai konferencián Rooseveltt, Churchill, valamint a vezérkari főnökök egyesített tanácskozó testülete áldását adta az amerikai haditengerészet dédelgetett tervére, amelyet King tengernagy, a haditengerészeti műveletek főnöke terjesztett elő. Eszerint a Fülöp-szigeteket a Csendes-óceán középső részén át kellett megtámadni, vagyis a Karolina- és a Marshall-szigetcsoporthoz át. Az 1942. július 2-i döntést, amellyel MacArthurnak megadták rabauli előrenyomulásához a szükséges haditengerészeti támogatást, olyan pillanatban hozták, amikor az Egyesült Államok haditengerészete még fájdalmasan erőlködött Pearl Harborban, valamint a korall-tengeri és midwayi győzelmei közben elszenvedett veszteségeinek pótlásán. Akkor még csak néhány repülőgép-hordozó állt rendelkezésére a hadszíntéren, és egyetlen csatahajó sem. 1943 elejére az amerikai hajógyárak már kezdték betölteni a sorokban keletkezett hézagokat; 1943 közepére az új csatahajók - a partraszállási műveletek előkészítésének és tűztámogatásának, valamint a repülőgép-hordozók könnyű és nehéz légvédelmi tűzérséggel végzett oltalmazásának e nélkülözhetetlen eszközei -, továbbá az új hordozók, mind a nagy, mind a könnyű kategóriában, növekvő számban kezdtek megérkezni, vagy a közeli jövőre ígérték őket. Az 1943 májusában Washingtonban tartott amerikai-brit konferencián a tárgyaló felek megegyeztek, hogy noha a közeledő európai invázióknak kell elsőbbséget kapnia az immár rohamosan növekvő szövetséges haditermelés produktumainak elosztásában, azért kiterjeszthető a Japán ellen folyó offenzíva is. Így azután július 20-án az amerikai haderőnemi vezérkari főnökök - a washingtoni konferencia döntését saját szájuk íze szerint kitágítva - felhatalmazták Nimitz tengernagyot, hogy készítse elő a partraszállást a japánok által meghódított Gilbert-szigeteken, valamint tervezze meg a további kételtű hadműveleteket a Marshall-szigetcsoporthoz.

Ezek drámai hatású kilátások voltak. MacArthur és Halsey dél-csendes-óceáni hadjáratai, bár jellegükben a kételtű hadviselés körébe tartoztak, alapvetően a hagyományos szárazföldi-tengeri előrenyomulás típusát testesítették meg. A haditengerészet támogatta a hadsereget és viszont, aránylag rövid ugrások sorát végrehajtva. A leghosszabb ugrás, amire MacArthur addig vállalkozott, a Buna és Salamua közötti 150 tengeri mérföld (270 km) áthidalása volt, Halsey maximumát pedig a Guadalcanal és Új-Georgia közötti 100 mérföld (180 km) jelentette. A Csendes-óceán középső térségében ezzel szemben egészen más nagyságrendű távolságok domináltak. A Gilbert-szigetcsoporthoz tartozó Tarawa és Luzon, a Fülöp-szigetek fő szigete között 2000 mérföldnyi (3600 km) nyílt tenger terült el. Teljesen nem volt üres: a Csendes-óceán középső térségében az atollok száma meghaladja az ezret. Amíg azonban MacArthur és Halsey addigi szigetei hatalmas darab szárazföldi platformok voltak, hiszen például Új-Guinea majdnem olyan nagy, mint Alaszka, kétszerese Franciaországnak, a csendes-

óceáni atollok mindössze aprócska homokbuckák és korallzátonyok valami lagúna körül, és alig él meg rajtuk egy maroknyi pálma, amelynek sikerül gyökeret eresztene a legnagyobb dagály vonala fölött. MacArthuréhoz hasonló hadjáratot már sokat vezettek az előző évszázadokban, különösen a Földközi-tengeren és magának Japánnak a beltengerén is. Olyan hadjáratra azonban még sohasem volt példa, amelyet most Nimitz fontolgatott - ez az óriási ugrás egymástól olyan messze fekvő lépőkövek között a töréspontig feszíthette az Egyesült Államok haditengerészetének erejét.

Ami a Csendes-óceán középső térségében előirányzott offenzívát a gyakorlatban kivitelezhetővé tette, az a Csendes-óceáni Flottának a Pearl Harbor-i katasztrófa óta eltelt két év alatt végbement átalakulása volt. Ez többé már nem „harci szekér” hajóhad volt, vagyis a Jütlandnál harcolt flottákhoz hasonló, lassú, régi nehézágyú-hordozó platformok csoportja, amelyet arra szántak, hogy miután rálel az ellenség hasonló hajókból álló flottájára, 20 kilométeres távolságból vívott tüzérségi párbajban kalapálja szét annak egységeit. Az amerikai Csendes-óceáni Flottának még a csatahajói is újak voltak, lényegesen gyorsabbak és erősebbek azoknál, amelyek Pearl Harbor öblének fenekén heverték, vagy kiemelték őket onnan, és helyreállítva ismét szolgálatba álltak. A repülőgép-hordozói, amelyek immár a flotta öklét alkották, a hadihajók új nemébe tartoztak: az Independence osztályú könnyűhordozók, amelyeket építés alatt álló gyors cirkálókból alakítottak át, ötven repülőgépet vehettek fedélzetükre, és 30 csomó (54 km/h) feletti sebességgel tudtak manőverezni; az új Essex osztály nagy hordozói ugyanilyen gyorsak voltak, száz repülőgépet hajóztak be, továbbá 5 hüvelykes (127 mm), 40 mm-es, valamint 20 mm-es légvédelmi ágyúk és gépágyúk sokaságával látták el saját légvédelmüket. Mire beköszöntött 1943 októbere, Pearl Harbor-ban már hat Essex osztályú repülőgép-hordozó állomásozott, készen rá, hogy harcba vezessék Nimitz Csendes-óceáni Flottáját; ezek köré szervezték a „gyors repülőgép-hordozó harci kötelékeket”, amelyeknek fedezniük kellett az újonnan épített gyors „támadó szállítóhajókat”, valamint azok rombolókból, cirkálókból és csatahajókból álló kíséretét, amikor a Fülöp-szigetek felé vezető út kilenc atollján végrehajtják a partraszállást.

Az első két kiszemelt korallsziget a Gilbert-csoportba tartozó Makin és Tarawa volt, két korábbi brit külbirtok, amely immár Japán védelmi gyűrűjének legkülső peremén feküdt. A japánok által csekély erővel megszállt Makin gyorsan elesett, amikor Charles Pownall tengernagy 30. harci köteléke 1943. november 21-én partra tette rajta a tengerészgyalogság és a hadsereg egységeit. Tarawa más eset volt. Nagyobb helyőrség védte (5000 japán), és ráadásul magas korallzátony vette körül, amelyen a tengerészgyalogságok új páncélozott kételtű járművei könnyen átmásztak, az inváziós csapatok döntő többségét hozó partraszállító bárkák és hajók viszont megfeneklettek. November 21-én a tengerészgyalogság súlyos veszteségeket szenvedtek partra vergődés közben, majd lera-gadtak az egyetlen fedezéket kínáló parti akadályoknál. Nagyjából 5000 amerikai indult rohamra, s ebből 500 elesett, 1000 pedig megsebesült, mire leszállt az este. Az erődített japán védőkörleteket még a csatahajók nehézlövegeinek telitalálatai sem tudták hatásosan rombolni, a védők csak akkor hagyták abba az ellenállást, ha egyenként megölték őket. Csak másnap sikerült érdemben teret nyerni - egy harcokocsikkal támogatott újabb harccsoportot egy védtelen partszakaszon kirakva, amely hátba támadta a japánokat -, és csak barbár eszközök alkalmazásával. Tarawa volt az az ütközet, amely megtanította az amerikai tengerészgyalogságot, micsoda bőszen vérengzéssel járhat akár a legkisebb, japánok által védett sziget elfoglalása. Az egyik haditudósító, Robert Sherrod ezt írta: Az egyik tengerészgyalogság átugrott a partfalon, és elkezdett TNT-tömböket dobálni a kókuszrönk bunkerba. Két másik tengerészgyalogság átmászott a falon [egy lángszóróval]. Épp amikor egy újabb TNT-töltet dörrent benn a bunkerban, füstöt és port terítve a környékre, khakiruhás alak rohant ki az oldalbejáraton. A lángszóró, amely pontosan őrá várt, elkapta vad tüzével. Amikor a lángnyelv megérintette, a japán fellobbant, mint egy darab celluloid. Azonnal meghalt, de az övében hordott tölténytáskáiban még teljes hatvan másodpercig robbantak a puskalöszerek azután is, hogy ő már szinte semmivé szenesedett.

A tengerészgyalogság anyagi fölényének ilyen bizonyítékai ellenére - vagy talán az emiatt

érzett végső elkeseredéstől hajtva - éjszaka a japánok „banzájrohamot” indítottak, akárcsak az Aleuti-szigeteken, és egészen az amerikai tüzérség állásaiig jutottak; másnap reggel 325 japán hullát találtak egy mindössze néhány száz négyzetméteres területen. Délre a csata véget ért: 1000 amerikai tengerész-gyalogos meghalt, és 2000 megsebesült; a japánok szinte mind egy szálig elesetek. Hogy megkíméljék embereiket a hasonló borzalmaktól a következő harcokban, az illetékes parancsnokok gyorsított kételtű páncélosok gyártási prog-ramját kezdeményezték, egyes hadihajókat átalakítottak szakosított vezetési egységgé, s ezekről külön törzsek irányították a légi- és haditengerészeti bombázást, valamint koordinálták a partraszállási műveletek haladásával. A kiképzést is alaposan átszervezték: megépítették a tarawai védművek pontos, életnagyságú másait, és azokon oktatták a kiképzőket, akik azután megtanították a tengerészgyalogosokat az akadályok és erődök leküzdésének legjobb módszereire.

Tarawa még egy azonnali, pozitív hatást gyakorolt a Csendes-óceán központi részén zajló hadjárat alakulására. A japán flotta nem avatkozott be a harcokba, de még csak nem is mutatkozott a térségben, és mert a más szigeteken települt japán légierő sem zavarta az amerikaiak tevékenységét, ezt felismerve Nimitz arra a következtetésre jutott, nyugodtan hagyhatja „száron elsorvadni” a többi Marshall-sziget helyőrségét, és törhet előre egyenesen a szigetcsoport két legnyugatibb tagjára, Kwajaleinre és Eniwetokra. Kwajaleint a hadihajók tüzérsége és a légierő olyan keményen „megdolgozta”, mielőtt a tengerészgyalogosok 1944. február 1-jén partra szálltak, hogy az atoll északi szigetcskéit két nap alatt sikerült biztosítaniuk, a hadsereg 7. hadosztálya pedig négy nap alatt elfoglalta a déli atollt is, s közben egyik alakulat sem szenvedett súlyos veszteséget. Részben Eniwetok inváziójának előkészületeként, részben a térségben állomásozó japán légierő semlegesítésének befejező műveleteként Nimitz úgy döntött, az 58. harci köteléket a távolabb fekvő Truk-atoll ellen küldi, amely egyrészt a japán Egyesített Flotta előretolt bázisa, másrészt 400 gép befogadására alkalmas légi támaszpont is volt. Az 58. harci kötelék valójában négy külön harci különítményből állt, mindegyikben három hordozóval, és összesen 650 harci repülőgéppel. A február 17-18-án végrehajtott gyors rajtaütésben Marc Mitscher altengernagy 58. harci köteléke harminc tömeges légicsapást mért Trukra, s ezek mindegyike egyedül is erősebb volt, mint a japánok Pearl Harbor-i vállalkozása. Az amerikai haditengerészet repülői 275 repülőgépet pusztítottak el, és 39 hadi- meg kereskedelmi hajót hagytak süllyedő állapotban maguk mögött. E támadás alapozta meg Mitscher hírnevét a repülőgép-hordozókkal végrehajtott gyors hadműveletek mestereként. Ugyanakkor garantálta, hogy Eniwetok hamar, már február 21-én elessen, bár ötnapi harcba telt az öngyilkos módszerekkel védekező japánok legyőzése.

A Marshall-szigetek eleste megnyitotta az utat a Mariana-szigetekhez, amelyek közül Saipan és Guam nagy szigete kínálkozott az invázió kézenfekvő színhelyének. Nimitz sietett. Messze délen, Új-Guineán MacArthur felgyorsította előrenyomulása ütemét. Az 1943. augusztusi brit-amerikai konferencián, Québecben a felek úgy találták, túl lassú a Fülöp-szigetek felé indítandó előrenyomulás távlati tervekben szereplő tempója, Rabault nem érdemes elfoglalni, hanem légitámadásokkal kell semlegesíteni, továbbá Mac-Arthurnak kételtű átkarolások sorával kell továbbhaladnia Új-Guinea északi partvidékén. A novemberi kairói konferencia, amely külön kiemelve hagyta jóvá Nimitz offenzíváját a Marshall-szigeteken, MacArthur megítélése szerint lekicsinyelte az ő hadjáratának jelentőségét. Amikor a tábornok törzsének munkatársai 1944 februárjában jelentették, hogy értékelésük szerint Rabaul messze maguk mögött hagyható, ha az Új-Guineától északra fekvő - őrizetlennek látszó - Admirális-szigeteken szállnak partra, MacArthur kapva kapott az alkalmon. 1944. február 29. és március 18. között a szigeteket megszállták az amerikaiak, MacArthur pedig azonnal elszánta magát addigi leghosszabb - 580 mérföldes (1044 km) - ugrására az Új-Guinea északi partvidékének közepén található Hollandiáig. Amikor április 22-én meglepte ott a japánokat, azok - rájuk cseppet sem jellemző módon - pánikba estek és megfutamodtak. Onnan MacArthur egész májusban nyomult előre, az Új-Guinea észak-nyugati partja előtt fekvő Wake és Biak szigetre. A japánok olyan keményen küzdöttek Biakért, hogy a csata június végén még

mindig tartott, és MacArthurnak csak a következő hónapban sikerült teljesítenie stratégiai célkitűzését, ám július 30-án erői elfoglalták az új-guineai „madár” „fején” található Vogelkop-félszigetet, a kiszemelt ugródeszkát visszatéréséhez a Fülöp-szigetekre.

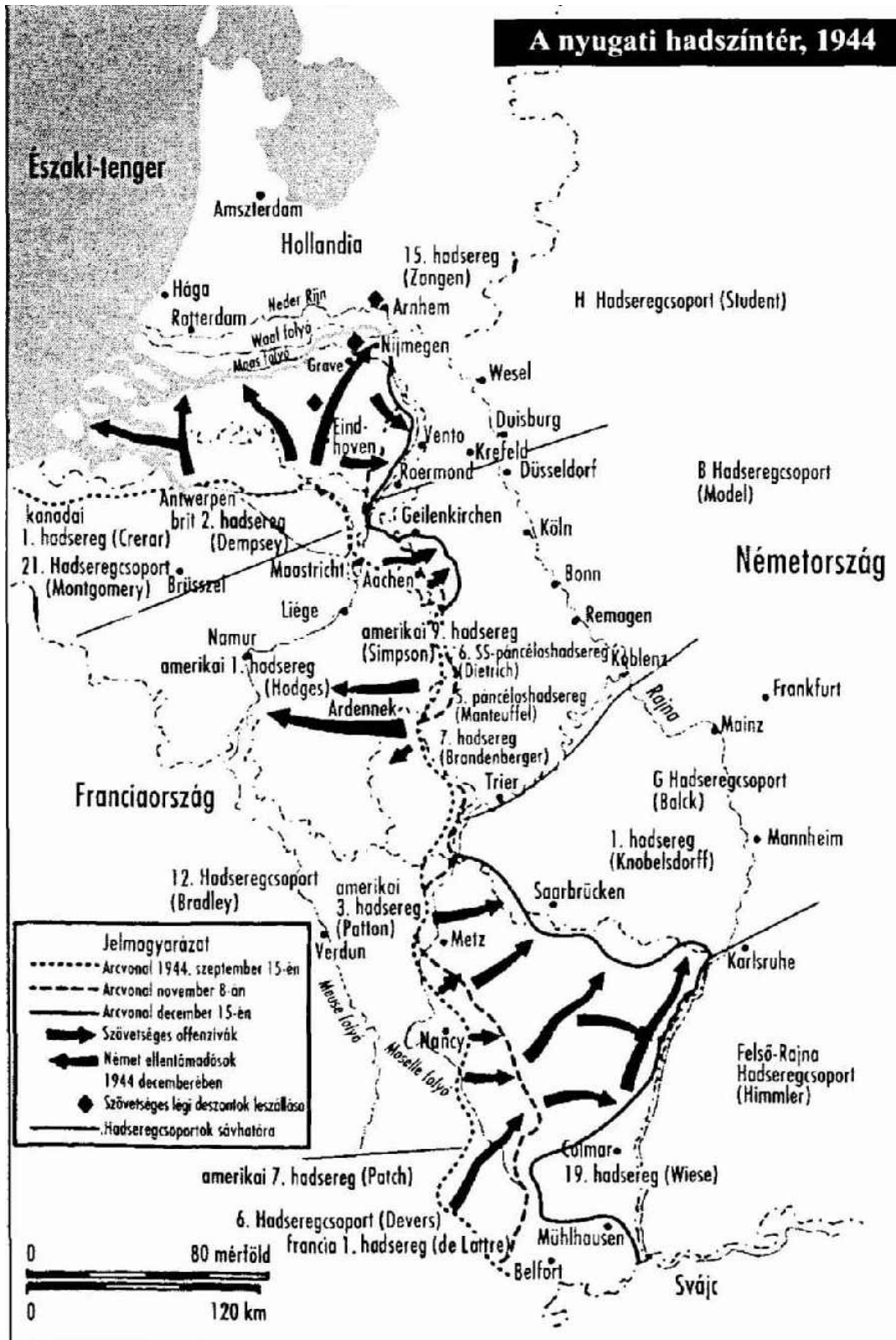
MacArthur déli offenzívájának intenzívebbé válása nem szándékolt, közvetett, ám sorsdöntő hatást gyakorolt a Csendes-óceán középső térségében folyó hadjárat vezetésére. A japánokat olyan mértékben megriasztotta a biaki partraszállás, hogy úgy határoztak, felfüggesztik az Egyesített Flotta már zajló, a sziget visszavételét célzó összpontosítását a kelet-indiai vizeken, és május végén a hajók, köztük az új óriás csatahajók, a *Jamato* és a *Muszasi*, már kinn jártak a nyílt tengeren. Akkor azonban a japánok egyértelmű bizonyítékot szereztek arra, hogy Nimitz átrontani készül a Marshall-szigetektől a Mariana-szigetekre, majd megközelíteni a Fülöp-szigeteket, s ez a tervezett hadművelet lefűjására készítette őket. Ezután az Egyesített Flotta felkészült erői átcsoportosítására a Csendes-óceán központi térségébe, hogy ott a nyílt óceáni vizeken vívja meg a döntő csatát.

Mielőtt a japán hajóhad megérkezhetett volna, Nimitz tengerészgyalogosai és a hadsereg 27. hadosztálya kihajóztak a Mariana-szigetekhez tartozó Saipan partján. Saipan nagy sziget, akkoriban 32 000 főnyi helyőrség védte, s az ellene indított amerikai hadműveletet hasonlóan nagyarányúra tervezték. Hét csatahajó 2400 darab 16 hüvelykes (406 mm) gránátot lőtt a kiszemelt partraszállási zónába, továbbá nyolc régebbi csatahajó a partraszállás egész ideje alatt folytatta a nehéztüzérségi támogatótűzet. Az első amerikai június 15-én tette lábát Saipan földjére. Az első napon több mint 20 000 amerikai szállt partra. A Csendes-óceánon addig bevetett legnagyobb sereg zúdult Saipanra, akkora, mint az 1943-ban a Földközi-tengeren alkalmazott teljes amerikai inváziós haderő. A japán védők azonban heves ellenállást fejtettek ki, s ezalatt az 1. mobil flotta - az Egyesített Flotta repülőgép-hordozó köteléke - közeledett, hogy csapást mérjen az 58. harci kötelékre. Szerencsére a Fülöp-szigetek partjainál járőröző *Flying Fish* nevű amerikai tengeralattjáró látta az 1. mobil flottát áthaladni a San Bernardino-tengerszoroson, és figyelmeztette Mitscher tengernagyot. Mitscher azonnal a japánok megtámadására indult, tizenöt hordozóval kilenc ellen, és felkészült a légi offenzíva megindítására. A dolgok úgy alakultak, hogy a japánok előbb derítették föl Mitscher kötelékének helyzetét, mint az az övékéét; ám a rádiólokátorok, a vadász-irányítás és immár a vadászgépek terén élvezett amerikai fölénynek köszönhetően - az új amerikai vadász, a Hellcat gyorsabb és erősebb fegyverzetű volt, mint a Zero - Ozava Dzsizsiburó tengernagy mind a négy támadása kudarcra végződött, vagy a hordozók légterében vívott légi harcokban, vagy a hajók légvédelmi tüzérségének megsemmisítő tüzeiben. Amikor ez a „nagy Mariana-szigeti pulykavadászat” június 19-én véget ért, a japánok 373 repülőgépéből 243-at lelőttek, 29 amerikai gép elvesztése árán; ráadásul az összecsapás során amerikai tengeralattjárók megtorpedózták és elsüllyesztették a veterán *Sókaku* és az új *Taihó* hordozót, a japán haditengerészet akkori legnagyobb repülőgép-hordozóját, amely Ozava zászlóshajójául is szolgált. Az ügy ezzel még nem ért véget. Másnap az 58. harci kötelék üzemanyag-vételezés közben meglepte az 1. mobil flottát, repülőbombákkal elsüllyesztette a *Hijó* hordozót, megrongált két másikat, továbbá két nehézcirkálót is. A Fülöp-szigeteki csata, ahogy az amerikaiak elnevezték a kétnapos tengeri összecsapást (a japánok „A-Go” offenzívaként emlegették), ilyenképpen megfelezte a hadra fogható japán hordozóállományt, kétharmadával lepassztotta repülőgép-parkját - az utóbbi talán még pusztítóbb hatású volt, a japán kiképző intézmények ugyanis csigalassúsággal bocsátották ki az új pilótákat -, az 58. harci köteléket viszont gyakorlatilag érintetlenül hagyta.

A japánok számára a tengeri tragédiát hamarosan követte a szárazföldi. Saipan védői szívósan küzdöttek, de kezdtek kifogyni a lőszerből, és a megadás helyett inkább az öngyilkosságot választották. A szigeten a katonákon kívül 22 000 japán polgári lakos is tartózkodott, akiknek igen jelentős hányada csatlakozott a 30 000, harcokat túlélő katonához, és inkább önkézzel vetett véget életének, de nem kapitulált. Saipant július 9-én nyilvánították biztosítottnak az amerikaiak. A szomszédos Tinian sziget, ahol sokkal csekélyebb ellenállásba ütköztek, augusztus 1-jén esett el, Guam pedig, amelynek védői elkeseredett ellenállást fejtettek ki, az elsőprő ame-

rikai bombázás következtében augusztus 11-én. Ezzel az amerikaiak mindazt a területet magukénak mondhatták, amit a Mariana-szigetcsoporthon belül kiszemeltek. Új bombázójuk, a B-29 Superfortress (Szuper Erőd) innen felszállva már közvetlenül támadhatta Japán honi szigeteit. Ami még lényegesebb, a Mariana-szigeteket támaszpontul használva a Csendes-óceáni Flotta hozzáfoghatott a Fülöp-szigetek északi tagjai elleni roham előkészítéséhez, s ugyanakkor a sziget-csoport déli tagjait MacArthurnak a Kelet-Indiában végzett előrenyomulása fenyegette.

IV. RÉSZ. HÁBORÚ NYUGATON (1943-1945)

17. Churchill stratégiai dilemmája

A csendes-óceáni háború kirobbanása megváltoztatta Winston Churchill stratégiájának dimenzióit. A vereség hol közelebbi, hol távolabbi lehetőségének helyébe a győzelem bizonyossága lépett. Maga Churchill úgy emlékezett, Pearl Harbor hírére első gondolata az volt: „Hát mégiscsak mi győztünk! Igen, Dunkerque után, Franciaország bukása után; a rettenetes oráni közjáték után; az inváziós fenyegetettség után, amikor a légierőnkől és a haditengerészetünkől eltekintve szinte fegyvertelen nép voltunk; az U-Bootokkal vívott halálos viadal, az első atlanti csata után, amelyet hajsza híján nyertünk meg; tizenhét havi magányos küzdelem és az én tizenkilenc, a felöltség végtelen stresszében töltött hónapom után. Mi nyertük meg a háborút.”

A Pearl Harbor elleni japán támadás hírének vétele, akárcsak az alameini győzelem híréé, Dönitz tengeralattjáróinak visszavonásáé az Atlanti-óceánról 1943 májusában, valamint az Európát felszabadító seregek sikeres D-napi partraszállásáé, Churchill háborújának csúcspontjai közé tartozott. Sok mélypont várt még rá, köztük a *Prince of Wales* és a *Repulse* elvesztése Malájföld partjainál - „Az egész háború alatt nem éltem át közvetlenebb sokkot” Szingapúr kapitulációja és Tobruk eleste. Pearl Harbor után azonban Churchill sohasem kételkedett abban, hogy a nyugati hatalmak szövetsége végül legyőzi majd Hitlert és utána Japánt is. 1945. május 8-án a rádióban elmondott pompás győzelmi beszéde talán már 1941. december 7. estéjén fogalmazódni kezdett.

Nincsen azonban olyan háború, amelyet könnyű lenne levezetni, bármely koalícióban vívott háború vezetése pedig mindig rendkívül bonyolult feladat. A második világháború tengelyellenes koalíciója, amint azzal Hitler állandóan nyugtatgatta magát és legszűkebb körét, szinte a kezelhetetlenségig eltérő jellegű és érdekű hatalmakat fogott össze. Két kapitalista demokráciát - amelyeket egyesített ugyan a közös nyelv, de meg is osztott a nemzetközi kapcsolatokról alkotott alapvetően eltérő filozófiájuk - a körülmények hatalma és az események lendülete nem várt, nem is kívánt háborús szövetségbe kényszerített egy olyan marxista állammal, amely nem egyszerűen a kapitalista rendszer elkerülhetetlen, szükségszerű és kívánatos bukását hirdette, hanem 1941 júniusáig önként vállalt megnevezési és gazdasági együttműködési paktummal kötődött a közös ellenséghez. A háború megvívásának nemcsak az eszközeit, de a célkitűzéseit is összehangoló közös stratégia kialakítása éppen ezért eleve csak súlyos nehézségek árán sikerülhetett. Hogy e nehézségek mennyire súlyosak lesznek, azt 1941 decemberében Winston Churchill nem láthatta előre.

Kezdetben magának a Szovjetuniót szorongató krízisnek a hordereje egyszerűsített a brit-amerikai stratégia alakítóinak választási lehetőségein. Amikor a német hadsereg Moszkva kapui előtt állt, nem létezett olyan közvetlen katonai segítség, amit a két nyugati hatalom bármelyike Oroszországnak nyújthatott volna. Nagy-Britannia még alig fegyverkezett fel; az Egyesült Államok éppen csak kezdett kiemelkedni két évtizednyi lefegyverkezésből. Az 1941. júniusi német támadás idején, „az ellenségem ellensége a barátom” elvet alkalmazva, Churchill biztosította Sztálint, hogy Nagy-Britannia minden nélkülözhető fegyverét és elsődleges jelentőségű hadfelszerelését elküldi Oroszországnak. Az északi útvonalon azonnal el is indultak az oroszországi konvojok. Az 1941 augusztusában a newfoundlandi Placentia-öbölben tartott csúcstalálkozón, amelyen kibocsátották a demokratikus szabadságjogokat meghirdető Atlanti Chartát, Churchill és Rooseveltt megerősítette az ajánlatot, s ennek következtében szeptemberben - nagylelkű feltételekhez kötve - Oroszországra is kiterjesztették az Egyesült Államok Lend-Lease-szállításait. Sztálin azonban nem kevesebbet akart, mint a második front azonnali megnyitását - amely követelését először július 19-én közölte Churchill-

lel -, és a következő három évben állandóan ezt ismételte, illetve emelt is elvárása részletein. 1941-ben a második front megnyitására esély sem volt. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok csak abban reménykedhetett, Oroszország valahogy talpon marad, amíg ők megtalálják a módját, hogyan tudnák együtt a legeredményesebben eltéríteni Hitler erőit a keleti hódító hadjárattól, illetve a német birodalom periferiáin hogyan gyengíthetik a Wehrmachtot.

A következő két évben Churchillt leginkább a hitleri birodalom periferiájára mért csapások helyének és intenzitásának kiszámítása foglalkoztatta. Egy ilyen hadjáratot már mozgásban tartott az észak-afrikai sivatagban, egy másikban pedig - amelyet Mussolini kelet-afrikai birodalmának szétverésére indított - már győzött is. A harmadikban, a görögországi intervencióban, alulmaradt ugyan, de megőrizte az újbóli csapáshoz szükséges erőt. Norvégia olyan hadszíntér volt, amelyet állandóan figyelt; Amerika hadba lépése után már valóban csak idő kérdése volt, mikor nyitják meg ténylegesen, egyesített erővel, valahol a második frontot. Ha Amerikának Németország lett volna az egyetlen ellenfele, valószínűleg kevesebb késlekedéssel nyitották volna meg a második frontot közvetlenül az ellen az Atlanti Fal ellen, amelyet Hitler ekkoriban épített Franciaország északi tengerpartján. Csakhogy a legtöbb amerikai számára Japán volt az az ellenség, amely a gyorsabb megbüntetésre rászolgált.

Az Egyesült Államok haditengerészete, amely elsőbbséget kapott a csendes-óceáni háború vezetésében, mélységes elkötelezettséggel azokon a vizeken kívánta kifejteni fő erőfeszítését. Ráadásul a japán haditengerészetben önmagához fogható kaliberű ellenfelet látott, és valósággal szomszédhozott a flották közötti nagy tengeri csatában felette kivívott győzelemre; az amerikai szárazföldi haderőnem számos vezetője, köztük az ünnepezt hős, MacArthur, osztozott a haditengerészet vágyában, és szintén Japánnal akarta először rendezni a számlát, hogy megtorolják a wake-i, guami és Fülöp-szigeteki vereséget, majd meg se álljanak Tokióig.

Churchill tehát a csendes-óceáni háború első éve alatt mindvégig számára idegen helyzetben találta magát. Bár nem nyomasztotta többé a rettegés a vereségtől, nem volt többé országa stratégiáját függetlenül alakító teljhatalmú úr sem. Nagy-Britannia kizárólag az Egyesült Államokkal együttműködve győzhetett, éppen ezért a brit miniszterelnöknek hozzá kellett idomítania kívánságait a Fehér Házban és a vezérkari főnökök egyesített bizottságában székelő stratégiaformálókéhoz. Rooseveltnél még hajlamos volt követni Churchill útmutatásait, Marshall tábornok és King tenger-nagy azonban nem. Kinget az összes többi hadszíntér rovására kizárólag a Csendes-óceán érdekelte. Marshall ugyan megőrizte elkötelezettségét Európa iránt, viszont szentül hitte, a második frontot a Németországba vezető legrövidebb útvonalon kell létrehozni, a lehetséges legkorábbi időpontban, s éppen ezért mélységes gyanakvással tekintett minden törekvésre, amely megpróbálta elhalasztani vagy eltéríteni az erre irányuló erőfeszítéseket.

Churchill húzódozott minden efféle elkötelezettség vállalásától. 1941. július 5-én így fakadt ki Anthony Edennek, az általa az első és második világháborúban elrendelt katasztrofális kimenetelű két-éltű hadműveletre utalva: „Emlékezzen, hogy az én mellkasomon ott virít a Dardanellák, Antwerpen, Dakar és Görögország plecsnija!” Senkit sem zavart, sőt roppant rendjénvalónak tűnt, hogy amint 1942 előrehaladt, az amerikaiak a tengerészgyalogos-hadtestüket meg hadseregük maroknyi hadosztályát a csendes-óceáni szigeteken vívott harcokra alkalmazzák, és 1943-ra nagyobb stílusú kétéltű ugrásokat tervezgessenek. E hadjáratukat csekély létszámú helyőrségek ellen vívták, amelyeket sok ezer mérföldnyi óceán választott el anyaországuktól. A második front a teljes brit és amerikai expedíciós haderő bevetését igényelte, amit bizony nem lett volna könnyű pótolni, ha odavész, egy olyan kontinens megerősített határán, amelynek belsejében egy 300 hadosztálynyi hadsereg állt, meg egy olyan hadigépezet, amelyhez foghatót nem ismert a világ. Ezért aztán Churchill 1942 folyamán mindvégig egy egyre keskenyedő és roppant csúszós ösvényen egyensúlyozva találta magát. Egyrészt nem merte visszafogni Nagy-Britannia elkötelezettségét a második front ügyében, nehogy az amerikaiak úgy ítéljék meg, érdemesebb erejüket a Csendes-óceánon

felvonultatni (ahogy az 1942-ben a tengerentúlra vezényelt amerikai katonák többségével történt); másrészt fokozni sem merte Nagy-Britannia kötelezettségvállalását, nehogy magával sodorja a türelmetlen amerikaiak kontinenslerohanási heve, még mielőtt beért volna a siker lehetősége. Placentia-öbölbeli találkozójukon - négy hónappal Pearl Harbor előtt - megegyezett Roosevelttel, hogy amennyiben az Egyesült Államok belép a háborúba, a demokráciák közös stratégiája a „Németország az első!” lesz. A Pearl Harbort követő tizenhét hónapban erőfeszítéseit Roosevelt rábeszélésének szentelte, de különösen Marshall és a többi amerikai tábornok meggyőzésének, hogy a szövetségesek helyes stratégiája így foglalható össze egy mondatban: „Németország az első - de még nem most!”

Katonai vezetők igényeivel megalkudni új tapasztalatot jelentett Churchill számára. Egészen addig kizárólag olyan tábornokokkal és tengernagyokkal érintkezett - bár ez valójában minden brit kormányalkalmazottra igaz -, akiknek autokratiként parancsolhatott. Olyan könnyedén csapta el a fegyvernemi vagy regionális főparancsnokokat, hogy azt még Hitler is túlzásnak találta, és gyakran hívta fel a német fegyveres erők vezetőinek figyelmét, mennyivel megértőbb velük ő, a Führer, mint az övéivel Churchill, a miniszterelnök. Amint a Királyi Haditengerészet hivatalos történetírója rámutat: „1933 és 1943 között nem akadt egyetlen, lényeges tengeri parancsnoki beosztást betöltő tengernagy sem... akit Churchill... nem próbált meg leváltani - és nem egy esetben ez sikerült is neki.” A tábornokokat hírhedten könnyen csapta el. 1941 júniusában leváltotta Wavellt a közel-keleti főparancsnoki posztról; tizennégy hónappal később az utódját, Auchinlecket is elcsapta, mindkettőt önkényesen hatalmaskodó stílusban; támogatta a 8. hadsereg három parancsnoka, Cunningham, Leese és Ritchie leváltását is. Összeférhetetlen, követelőző volt azokkal szemben is, akiket meghagyott tisztségükben, ez különösen Alan Brooke, a vezérkari főnök esetében igaz, akivel az egész háború alatt napi rend-szerűséggel tartott kapcsolatot, de Montgomery esetében is, pedig aki a primadonnát megértő, azt kockáztatta, hogy hasonló sértést kap válaszul. Churchill szemében egyedül Sir Harold Alexander tábornok nem tehetett soha rosszat: hírneves bátorsága és lovagias modora még az 1944-es olaszországi hadjárat tétova vezetése idején is megóvta minden elmarasztalástól, pedig azért csak is ő volt felelős.

Az amerikaiakkal Churchill nem bánhatott így, a legkevésbé Kinggel vagy Marshall-lal. King szívós volt, mint a csizmatalp; Marshall minden szenvedélytől mentesnek látszott, mint egy márványszobor, és még Rooseveltet is megfélemlítette (szántsándékkal - szentül elhatározta, hogy sohasem fog nevetni az elnök viccein). Mi több, az amerikai Lend-Lease bőségesen terített lakomázóasztalához meghívott vendégként Churchillnek nem is pusztán diplomáciai okokból kellett színlelnie, érvelnie és kertetnie olyan helyzetben, amikor hazai pályán bizony követelt és rendelkezett volna. Az amerikai hadiipar termékei máshova is kerülhettek volna - ahogy a King tengernagy birodalmának fennhatósága alá tartozó partraszállító hajók és bárkák 1942-1943-ban kerültek is -, ha a brit miniszterelnöknek nem sikerül, hamisan érvelve, meggyőznie Marshall tábornokot, hogy a brit háborús kabinet éppen olyan buzgalommal ügyködik a második front lehető legkorábbi megnyitásán, mint az amerikai vezérkari főnökök egyesített bizottsága. Churchillnek egészen más hozzáállás alapján kellett kialakítania szövetséges diplomáciáját, mint ami otthon, Angliában, saját kabinetje és Vezérkari Főnöki Bizottsága irányításában és manipulálásában mozgatta. Zseniális felismerései egyikével ráért, hogy a saját vezérkarának tisztjei által öllene alkalmazott módszer a megfelelő az amerikaiakkal szemben: úgy késleltették egy-egy kedvenc elképzelését, vagy úgy térítették el valamely általuk a gyakorlatban kivihetetlennek ítélt tervtől, hogy először alapjában igent mondtak rá, majd belefojtották az ideát az ésszerű ellenérvek tengerébe.

Churchill azért tartott a második fronttól, mert az csak akkor járhatott sikerrel, ha olyan elsőprő túlerejű szárazföldi haderővel nyitják meg, oly mértékben pusztító tengeri és légitámadás fedezete alatt, amely az Atlanti Falat és védőit szinte a partraszállás pillanatában szétzúzza, márpedig Churchill tudta, 1942-ben sem ez a sereg, sem az a tengeri és légi támogatás nem fog a szövetségesek rendelkezésére állni. 1941 decemberében elutazott Washingtonba az Arcadia fedőnevű kon-

ferenciára, ahol a brit és az amerikai vezetők először találkoztak hadat viselő államaik képviselőjében, hogy megegyezzenek a nagystratégiai célokban. A tárgyalás hangneméből Churchill azt szűrte le, Marshall ellenzi az őáltala preferált megoldást, a Németországra gyakorolt nyomás fenntartását a Földközi-tenger medencéjében (az egyetlen hadszíntéren, ahol a britek sikerre leltek), viszont hajlik az erős szövetséges katonai jelenlétre (a bal-sorsú ABDA) a Csendes-óceánon, amelynek élére ténylegesen javasolt is főparancsnoknak egy brit tábornokot, Wavellt. Az Arcadia konferencia legpozitívabb hozadéka az volt, hogy elvezetett a brit és amerikai haderőnemi vezérkari főnöki bizottságok egyesítésével létrehozott egyesített vezérkari főnöki testület életre hívásához. A legkellemetlenebb viszont az volt, hogy az amerikai katonai vezetők jóváhagyták Churchill és Rooseveltnégy szemközti kötött „Németország az első!” egyezségét, s éppen ezért 1942 áprilisában megjelent Londonban Marshall, aki égett a vágytól, hogy brit partnereivel megtervezze a második front menetrendjét. Churchill és Alan Brooke, akiket súlyosan nyomasztottak a sivatagban elért német sikerek, és a Krím meg a Donyec-medence elvesztése után nem sok reményt fűztek Oroszország túléléséhez, legjobb képességeik szerint húzták az időt. Ésszerű érvek tömekelegét bevetve lebeszélte Marshallt a Pöröly hadműveletről (Operation Sled-gehammer), vagyis az 1942-es franciaországi invázióról; némileg körmönfontabb eszközökkel megnyerték az amerikai szárazföldi haderő vezérkari főnökének támogatását a Boleró hadművelethez, a Nagy-Britanniában állomásozó amerikai erők létszáma növelésének folytatásához. A „megnyerő sárm, a hideg rábeszélés, a goromba szívóskodás, az áradó ékesszólás, a könnyekre fakadáshoz közel álló düh és meghatottság villanásai” ellenére Churchillnek nem sikerült felkeltenie Marshall tábornok lelkesedését az utóbbi Fáklya (Torch) fedőnéven ismertté vált hadművelet, az észak-afrikai invázió iránt. Marshall „önismétlése, nyomása és elszántsága” mindkét felet a Razzia (Roundup) hadművelet, az 1943-ban megnyitandó második front mellett kötelezte el.

CHURCHILL ÉS AZ AMERIKAIK

Churchill nagy teret engedett át áprilisban Marshallnak, ám ennek egy részét visszanyerte, amikor júniusban látogatást tett Washingtonban. A német és a szövetséges haderők között fennálló általános mennyiségi és minőségi egyenlőtlenség miatt a Csatornán át végrehajtott invázió minden bizonnyal katasztrófába torkollott volna, Churchill tehát jogosan ellenezett bármiféle hasonló vállalkozást. Átgondolt, ésszerű érveléssel sikerült naivan vakmerőnek beállítania a Pöröly hadműveletet, és áttekintette Rooseveltnékedrlődését a Fáklyára (amit akkoriban még Tornásznak [Gymnast] neveztek). Churchill úgy érvelt, ha a Boleró nagyszámú amerikai katonát telepít Nagy-Britanniába, Rooseveltné választói el fogják várni, hogy alkalmazza is őket. Miután a második front megnyitásában 1942-ben nem vehetnek részt, miért ne vehetnének részt egy közbeni hadműveletben Észak-Afrikában, mielőtt 1943-ban el nem érkezik a Razzia ideje? Rooseveltné félíg meggyőzte, az elnök tehát júliusban ismét átküldte Londonba Marshall tábornokot, járjon a dolog végére. Marshall ekkor már valóban megmakacsolta magát. A második front korai megnyitásával szemben kifejtett brit ellenállás annyira felbőszítette, hogy már azt mérlegelte, hatalmas tekintélyével a King- és MacArthur-féle, a csendes-óceáni hadszíntérnek elsőbbséget biztosító stratégia mögé áll. Ez ugyan pusztán alkudozási fogás volt Marshall részéről, King azonban komolyan gondolta, és mert ő is elkísérte Marshallt Londonba, a július 16-ával kezdődő négy napon Churchill talán az egész háború legkeményebb hangvételű stratégiaformáló vitájában volt kénytelen részt venni.

A tárgyalás végül holtpontra jutott. Az amerikai haderőnemi vezérkari főnökök még arra az évre követelték a második frontot, a brit vezérkari főnökök és a háborús kabinet pedig nem volt hajlandó engedni. A két fél elhatározta, hogy érveit Rooseveltné elé terjeszti, s ezzel olyan típusú döntés elé állították az elnököt, amelyet nem szeretett meghozni; tisztán katonai jellegű ügyekben szokása volt hagyni, hogy Marshall vezesse. Marshall tábornoknak tehát felül kellett volna kerekednie, csak hogy Churchill megkerülte a védtelen szárnyát. Nemcsak júniusi washingtoni látogatása alatt plántált komoly kételyeket az elnökbe, hanem a Harry Hopkinsnak, Rooseveltné személyes megbízottjának

jövés-menése által biztosított nem hivatalos kommunikációs csatornát kihasználva utóbb folyamatosan erősítette is azokat. Hopkinsnak eredetileg majdnem olyan erős fenntartásai voltak a brit szándékok őszintesége iránt, mint Marshall tábornoknak, ám idővel megnyerte őt Churchill, a kabinet és a vezérkari főnökök összehangolt diplomáciai offenzívája. A Churchill és Hopkins által megdolgozott Rooseveltt végül úgy döntött, olyan stratégiaváltozatokat tesz le saját vezérkari főnökei asztalára, amelyek közül eleve kizárja a második frontot, viszont a maradékból a Fáklya lesz számukra a legvonzóbb. Amikor Marshall belenyugodott az észak-afrikai partraszállásba, Rooseveltt lelkesen áldását adta a tábornok választására, sőt ott és akkor azonnal ki is tűzte annak időpontját október 30-ra (a valóságban végül november 8-án került rá sor).

A CASABLANCAI KONFERENCIA

Churchill tehát ilyen módon érvényesítette akaratát. Csakhogy, amint ő maga tudta a legjobban, győzelme csakis átmeneti lehetett. A brit miniszterelnök még mindig elkötelezett híve volt a második front 1943-as megnyitásának, ám azt is tudta, hacsak a németek ereje nem csökken vagy a szövetségeseké nem nő valószínűtlen mértékben, meg kell találnia a módot, hogy a közeledő 1943-as esztendőben kiszabadíthassa Nagy-Britanniát ennek a kötelezettségnek a béklyójából. Pillanatnyilag lekerült róla ez a teher, Churchill azonban tudta, a vita hamarosan megint felizzik, már csak azért is, mert a hadiszerencse - 1940 óta először - kezdett a szövetségeseknek kedvezni. A Wehrmacht ugyan éppen mélyen benn járt Dél-Oroszországban, a japánokat azonban sikerült feltartóztatni, majd Midwaynél meg is verni. Amerika keleti partvidékének vizein véget vetettek az U-Bootok „Boldog Idejének”, a brit sivatagi hadsereg megállította Rommelt Egyiptom határán, a Németország elleni bombázó hadjárat pedig növekvő erővel folyt. Ez a sikersorozat a jövőben is folytatódott. Októberben Bernard Montgomery tábornok - aki nem Churchill első választottja volt a 8. hadsereg élére - megnyerte az el-alameini csatát, novemberben a brit-amerikai seregek végrehajtották észak-afrikai partraszállásaikat, és ugyanabban a hónapban az oroszok Sztálingrádnál bekerítették Paulus 6. hadseregét. Mire Churchill, Rooseveltt és vezérkari főnökeik ismét találkoztak, ezúttal Casablancában, Eisenhower által frissiben elfoglalt területen, a Churchill által a második front 1943-as megnyitása előfeltételének elfogadott gyengülő Németország vágyból valósággá vált.

Ráadásul azóta, hogy legutóbb találkozott Roosevelttel és Marshall-lal, Churchill augusztusban Moszkvában is járt, ott pedig biztosította Sztálint - ha nem is kötelező érvényű ígérettel, de erős utalással -, hogy 1943-ban sor kerül a franciaországi invázióra. Éppen ezért Casablanca, a Symbol fedőnevű konferencia, majdnem olyan nehéz tárgyalási feladat elé állította Churchillt, mint London az előző év júliusában. A brit miniszterelnök felismerte, ha le akarja győzni King tengernagyot meg a „csendes-óceáni iskola” többi hívét - márpedig a „Németország az első!” politika dacára a MacArthur parancsnoksága alatt szolgáló katonák létszáma ekkor elérte az Eisenhower alatt Európában szolgálókét, vagyis mindkét hadszíntéren nagyjából 350 000 amerikai katonát tartózkodott -, fel kell keltenie Marshall tábornok lelkesedését a Fáklyát valamiképpen „folytató” hadművelet, lehetőleg egy szicíliai partraszállás iránt. Ez csak abban az esetben sikerülhetett, ha egyidejűleg arról is meggyőzi az amerikai szárazföldi haderőnem vezérkari főnökét, hogy a szicíliai invázió nem gördít akadályt a második front tjába, Nagy-Britannia pedig szó szerint betartja előző évben tett ígéretét. Ez bizony szinte megoldhatatlan diplomáciai problémát jelentett, hiszen Churchill nem tárhatta őszintén szövetségesei elé azt a félelmét, hogy szerinte még 1943-ban is könnyen kudarcba fulladhat a Csatornán át végrehajtott invázió. A tény, hogy ezt a problémát a vélemények majdnem ötnapnyi eltérése ellenére megoldották, szinte kizárólag a brit diplomácia külön szakmai hozzáértésének volt köszönhető. A brit küldöttség felkészülten érkezett. Vitték magukkal saját, úszó távközlési központjukat, egy minden technikai eszközzel ellátott híradó szakszolgálati hajót, s így aztán a londoni államgépezet nyúlványaként tudtak működni. A birodalmuk igazgatásában szerzett évszázados tapasztalat megtanította őket, milyen csapdák várnak az olyan politi-

kusokra, állami tisztségviselőkre és haderőnemi főnökökre, akik az események várható menetére felkészülve nem alakítanak ki közös álláspontot; amerikai partnereikkel ellentétben nekik nem tárgyalás közben kellett belső nézetkülönbségeikkel megbirkózniuk. Végül pedig a szavakkal is mesterien bántak. A legvégén a brit légi vezérkar főnökének, Sir Charles Portal repülő vezéreztetésnek - aki valószínűleg a legokosabb volt az összes, mindkét oldalon tevékenykedő haderőnemi vezető közül - sikerült megfogalmaznia egy olyan szövegváltozatot, amely mindenki igényeit kielégíteni látszott. Mivel Portal ismerte Churchill szándékait, az amerikaiak viszont még mindig nem tisztázták a sajátjaikat, az Egyesült Államok képviselői kapva kaptak a formulán, és elégedetten utaztak haza - hogy kedvükre sajnálkozzanak a történetek felett. A nyilatkozat engedélyezte a Fáklyát végrehajtó hadseregeknek, hogy amint végeznek az észak-afrikai hadjáratral, azonnal keljenek át Szicíliába. Valójában Churchillt az egész megállapodásból ez az egyetlen pont érdekelte igazán, hiszen ő már megértette, ha Szicíliában kötik le a szövetséges erőket, az kizárja a második front 1943-as megnyitását. Az amerikaiak a szicíliai inváziót mindössze egynek tartották a szövetségesek vállalkozásainak sokaságából, és makacsul ragaszkodtak ahhoz az önámító illúzióhoz, hogy a földközi-tengeri stratégia melletti elköteleződés nem vonja el szükségszerűen a figyelmet és az erőt az Atlanti Fal elleni támadástól. Csaknem egy évbe telt, mire belátták, még a hatalmas és dinamikus növekedő amerikai hadigépezet sem képes mindkét nagystratégiai offenzíva fenntartásához elegendő anyagot és élőerőt előteremteni.

Casablanca más területeken is hozott jelentős döntéseket, többek között - Rooseveltnyomatékos kívánságának megfelelően - deklarálták, hogy a szövetségesek a Németországgal, Japánnal és Olaszországgal folyó háború végkifejleteként kizárólag „a feltétel nélküli megadást” hajlandóak elfogadni, vagyis nem lesz tárgyalásos béke. Az igazán sorsdöntő elhatározás azonban a Szicíliára vonatkozó volt, ráadásul, ahogy mindinkább előrehaladt az 1943. esztendő, az amerikaiak egyre nehezebben módosíthatónak is találták azt. Ennek oka sokkal inkább az események menetében, mint a brit diplomácia leleményességében rejlett. Az 1943 májusában Washingtonban tartott Trident konferenciára az amerikaiak - Albert Wedemeyer tábornok, a hadsereg háborús tervezési részlegének képviselője szerint - „a britek minden elképzelhető érvét előre látva és elhárításukra felfegyverkezve érkeztek, és több csatasornyi szakértő támogatta őket, akiknek az aktatáskája csak úgy dagadt a mindenféle tanulmánytól és statisztikától”. Wedemeyer Casablancában is ott volt, és így foglalta össze az amerikaiak ottani tapasztalatait: „Heveskedtünk és nagyon megjártuk. ... Jöttünk, meghallgattuk őket, és legyőztük bennünket.” Az amerikai vezetők elszánták magukat, hogy nem maradnak alul még egyszer, és a jövőben majd túltesznek a briteken a dolgok előzetes elrendezése terén. A részletekbe menő előkészítésnek győzelemre kellett volna segítenie őket a Trident tárgyalóasztala mellett, csakhogy Alexander éppen a konferencia alatt táviratozta meg Tuniszból, hogy az angol-amerikai seregek diadalmaskodtak, és katonáik immár „uralják az észak-afrikai partvidéket”. Ez az eufórikus hangú győzelmi jelentés, meg Churchill ügyes tárgyalási fogása, amellyel „túlalkudozott” célján és a földközi-tengeri hadjárat kiterjesztését javasolta a Balkánra, végül rávette az amerikaiakat, hogy a szicíliai expedíciót támogassák - mint a biztonságosabb alternatívát. A szicíliai hadjárat júliusban indult, majd annak eseményei eldöntötték, hogy az amerikai vezetők nem tehetnek mást, hozzájárulásukat kell adni az olasz félszigeten végrehajtandó partraszálláshoz is. Marshall és kollégái az augusztusban Québecben tartott Quadrant értekezletre azaz az elhatározással felvértezve utaztak el, amit maga a vezérkari főnök „a győzelem szellemének” titulált: soha többé semmiféle eltérés a második fronttól! Csakhogy a Quadrant alatt pedig annak a híre érkezett meg Szicíliából, hogy Olaszország kész felajánlani a kapitulációt. Az egyik tengelyhatalom nyíltan vállalt veresége, továbbá az a benne rejlő lehetőség, hogy az olasz csizmán Németország egyik határához nagyon közel nyithatnak új frontot, ismét csak aláásta az amerikaiak elkötelezettségét a tisztán és kizárólag csak a második frontot áhító stratégia mellett. Eisenhowernek megadták a felhatalmazást a washingtoni Trident konferencián vázolt hadművelet megindítására, vagyis egy brit-amerikai hadsereg partra tételére Itáliában; ugyanakkor előírták, hogy az akció térben korlátozódjon Olaszország déli részére, céljaként pedig az ekkor már Overlord (Hű-

bérúr) fedőnéven szereplő második front szektorában álló német erők egy részének elvonását jeölték meg.

A Quadrant döntésével még korántsem értek véget Churchill kitartó erőfeszítései az Észak-Franciaország tengerpartjára tervezett partraszállás elhalasztására, amíg az már az ő meggyőződése szerint is vegrehajtható lesz bénítóan súlyos veszteségek nélkül. Mielőtt az erők jelentős részét kivonták volna, hogy részt vegyenek Franciaország déli irányú inváziójában, Eisenhower Marshall szándékánál messzebbre jutott fel az olasz félszigeten. A Quadrant konferencia azonban az utolsó eset volt, amikor Churchill egyáltalán szóba hozhatott bármiféle erőelvontást a második fronttól. Az amerikaiak - helyesen - mindenféle balkáni kalandot elvetettek, hiszen nemcsak a félsziget földrajzi adottságai szóltak egyértelműen Churchill ilyen elképzelései ellen, hanem a Wehrmacht Titóval szembeni hadjáratának látványos nehézségei is. Az amerikaiaknak még az olaszországi hadjáratot is lényegesen szigorúbb korlátok közé kellett volna szorítaniuk, az ugyanis végső soron jobban szolgálta Németország érdekeit, mint a szövetségesekét. A Quadrant után az amerikai vezetők elfojtották Churchill minden kísérletét a mediterrán stratégia több ágra osztását illetően. Attól kezdve az Overlord és csakis az Overlord létezhetett mint cél, és többé Churchill sem bújhatott ki ez alól a kötelezettség alól. A Trident konferencián a brit miniszterelnök elfogadta egy vezérkari főnök kinevezését a legfőbb szövetséges főparancsnok mellé, akinek feladatául az Overlord tervének elkészítését szabták. Québecben beleegyezett, hogy a legfőbb szövetséges főparancsnok amerikai legyen. A dolog ironiája az volt, hogy miközben az amerikaiak szívs akarata mind közelebb szorította Churchillt a pillanathoz, amikor le kell nyelnie a keserű pirulát, a brit oroslán mind kevésbé tudott harapni. Churchill 1943. november 1-jei feljegyzésében a következőt írta vezérkari főnökeinek: „A probléma többé nem az igények és a lehetőségek közötti hézag lezárása. Mi immár teljes egészében mozgósítottuk minden élőerőnket a háborús erőfeszítésre. Már nem tudunk hozzáadni az összeghez; éppen ellenkezőleg, részesedésünk máris csökken.” Churchill még ennek a hanyatlásnak a nyomasztó tudatában sem tudta rávenni magát azon esemény dátumának kijelölésére, amelyről már belátta, többé nem halasztható. Sem Rooseveltt, sem a rendíthetetlen Marshall nem gyakorolt még rá nyomást, hogy nézzen szembe az elkerülhetetlennel. Ezt a feladatot meghagyták a kérlelhetetlen Sztálinnak, akivel mindhármutra találkozó várt novemberben Teheránban.

18. Három háború Afrikában

Az első világháború három nappal európai kitörése után érte el Afrikát, amikor az Aranypartról és Szenegálból induló brit és francia csapatok gyorsan megszállták Németország nyugati partvidéki gyarmatát, Togót; a Kaiser másik három gyarmatát - Német Kelet-Afrika kivételével, amelynek területén a rettenthetetlen von Lettow-Vorbeck a háború végéig sikeres gerillahadjáratot vezetett az antant csapatai ellen - nem sokkal később, hasonló gyorsasággal vonták antantellenőrzés alá. A második világháború ezzel szemben apránként és megkésve érkezett Afrika földjére. Ennek megvolt a maga alapos oka: Versailles egyik következménye az volt, hogy Németország korábbi afrikai gyarmatainak fennhatóságát népszövetségi mandátum formájában átadták Nagy-Britanniának, Franciaországnak és Dél-Afrikának, és bár a Földközi- és a Vörös-tenger partvidékén jelentős külbirtokokkal rendelkező Olaszország Németországgal szövetséget kötött, 1940 júniusáig mégsem lépett be a háborúba Nagy-Britannia és Franciaország, a kontinens másik két fő gyarmati hatalma ellen. Hitler ugyan miniszteriális főtisztviselőinek állományában tartott a talonban egy állomás-hely nélküli gyarmati kormányzót is, de ebben az időszakban nem tett kísérletet a hadviselés déli irányú kiterjesztésére a Földközi-tenger túlsó partján. Valójában mindaddig, amíg Olaszország nem üzent hadat az ő oldalán, nem is álltak rendelkezésére az afrikai támadó fellépéshez szükséges eszközök, és - amíg Mussolini nem próbált ott sikertelenül szerencsét - oka sem volt ilyesmire.

Franciaország Németország általi legyőzése - amelyben Olaszország a későn bekapcsolódó kétbalkezes

újonc szégyenletes szerepét játszotta el - szolgáltatta Mussolininak az ösztönzést, hogy Afrikában keressen babérokat magának. Pétain Hitlerrel kötött fegyverszüneti egyezménye meghagyta Vichynek mind a francia gyarmatbirodalom, mind a francia haditengerészet és általában a fegyveres erők feletti hatalmat, és ezzel lényegében semlegesítette a Mussolini impériumának peremén állomásozó francia erőket - Szíriában és Libanonban a *Troupes spéciales du Levant* nevű csoportosítást, Tunéziában, Algériában és Marokkóban pedig a hatalmas Afrikai Hadsereget, az *Armée d'Afrique-ot*. Mi több, amikor a fegyverszünet megkötése kiprovokálta a britekből a francia flotta mers-el-kebiri támaszpontján horgonyzó főerőinek megtámadását és megbénítását - amire 1940. július 3-án került sor, miután a francia tengernagyok megtagadták a hajóhad kivonását Pétain hatalma alól -, az ezáltal kiváltott keserűség biztosította, hogy a francia haderők a jövőben semmiféle segítséget ne adjanak korábbi szövetségesüknek. Így aztán júliusban Mussolini ott mért csapást a britekre, ahol az afrikai olasz haderő a legerősebb, az övék pedig a leggyengébb volt. Július 4-én Etiópia olasz helyőrségének egységei megszálltak egy sor határ menti várost a brit-egyiptomi közös mandátum alatt élő Szudánban, majd július 15-én behatoltak a brit gyarmat Kenyába, és augusztus 5-19. között elfoglalták az Ádeni-öböl partján fekvő egész Brit Szomáliát.

Olaszország azért léphetett fel ilyen arcátlan vakmerőséggel annak az államnak a kelet-afrikai területei ellen, amely egyébként akkor még a világ legnagyobb gyarmati hatalma volt, mert a kontinensnek abban a sarkában másutt cseppet sem jellemző erőegyenlőtlenség állt fenn a két ország között. A még mindig csak felületesen pacifikált Etiópia közelmúltban történt meghódítása óta Olaszország ott, valamint régebbi gyarmatain, Eritreában és Szomáliában 92 000 olasz és 250 000 bennszülött katonából álló hadsereget állomásoztatott, amelyet 323 repülőgép támogatott. Ezzel szemben a britek mindössze 40 000 katonával rendelkeztek - ezek többségét is helyben toborozták -, meg 100 repülőgéppel. A brit bennszülött alakulatok között voltak olyan katonas és hűséges egységek, mint a Szomáliai Tevés Hadtest, a Szudáni Védelmi Erő és a Király Afrikai Lövészetnek kenyai zászlóaljai, ám az ellenség nyomasztó számszerű túlerőben volt velük szemben, és lényegesen különb volt a felszerelése is. A Dzsibuti körüli francia enklávében álló 10 000 katona hű volt Vichyhez (és az is maradt egészen 1942 novemberéig, amikor az észak-afrikai partraszállások meggyőzték őket, eljött az átállás pillanata).

Nagy-Britannia csak korlátozottan tudott erősítést átcsoportosítani Kelet-Afrikába Egyiptomból - ahol azóta tartott hadsereget, amióta 1882-ben annektálta az Ottomán Birodalomnak ezt a félig önálló tartományát -, mert oltalmaznia kellett Egyiptom nyugati határát az ellen a 200 000-es, főként olaszokból álló hadsereg ellen, amelyet Olaszország tartott Líbiában (amely felett azóta uralkodott, hogy 1912-ben annektálta Törökországtól). Nagy-Britannia stratégiai gondja hosszú árnyékot vetett. Douglas Newbold, a Szudánban szolgáló főtisztviselő, 1940. május 19-én hazaküldött levelében így borongott a közeledő háború várható következményeiről: „Kassala Olaszország ölébe hullik, csak kérnie kell! Port Sudan valószínűleg, talán Kartúm is. Most megy füstbe - egy pillanat alatt - 40 év türelmes munkája Szudánban, mi pedig cserbenhagyjuk a bennünk bízó szudániakat, hadd uralkodjon felettük a totalitárius hódító!”

Szerencsére túlságosan pesszimistának bizonyultak Newbold Nagy-Britannia kelet-afrikai területeinek biztonsága miatt érzett félelmei. Látványosan nagy létszáma ellenére az etiópiai olasz hadsereg bénító gyengeségektől szenvedett. Bátortalanul vezették - pedig az aostai herceg, az olasz alkirály, személyes bátorságáról és kiváló jelleméről ismert férfiú volt -, utánpótlási forrásaitól elszigetelten tevékenykedett, és lehetetlen volt erősítést eljuttatni hozzá. Ezzel szemben a britek tetszésük szerint építhették fel a régióban operáló haderejüket, mert mind Indiából, mind Dél-Afrikából csoportosíthattak át ide alakulatokat az Indiai-óceán partvidékén birtokolt kikötőik láncolatán át. Sir Archibald Wavell tábornok, a közel-keleti brit főparancsnok, 1940 áprilisában felkereste Jan Smuts dél-afrikai miniszterelnököt - akinek a parlamentje szoros szavazati aránnyal, de az előző év szeptemberében elhatározta az ország hadba lépését -, és azzal az ígérettel tért vissza tőle, hogy a domínium kenyai szolgálatra kiállít egy dandárt, valamint három repülőszázadnyi légierőt. E haderő parancsnokául

Dan Pienaart választották, aki Smutshoz hasonlóan a britek ellen harcolt a búr háborúban, de, akár csak miniszterelnöke, immár ő is a Brit Birodalom ügyének elkötelezett hívévé vált. Wavell szeptemberben megkockáztatta az 5. indiai hadosztály áthelyezését Egyiptomból Szudánba, a már ott állomásozó brit dandár megerősítésére. Az ősz folyamán két további, dél-afrikai dandár Kenyában vonult fel, s ezzel létrejött az 1. dél-afrikai hadosztály. Decemberben, miután sikert hozott Wavellnek az Egyiptomba benyomult líbiai olasz hadsereg ellen indított ellenoffenzívája, Wavell további erősítésként Szudánba küldte a 4. indiai hadosztályt is. Így aztán 1941 januárjára az új kelet-afrikai brit parancsnok, Alan Cunningham tábornok - a Földközi-tengeri Flottát vezénylő tenger-nagy fivére - már rendelkezett annyi erővel, hogy komolyan gondolhatott az olaszok kivetésére brit területen elfoglalt hídfőikből, sőt arra is, hogy kiterjeszti a háborút saját etiópiai birodalmukra is.

Az ETIÓPIAI HADJÁRAT

A britek jártak már korábban Etiópia földjén, amikor 1867-1868-ban büntető hadjáratot vezettek Teodor császár ellen; az ország magasra tornyosuló hegyei közötti hadviselés nehézségeinek hatására bölcsen belátták, jobb, ha nem maradnak hosszabb ideig. Az olaszok, repülőgépeket, harckocsikat és elsöprő létszámú túlerőt felvonultatva, 1936-1937-ben szétverték Hailé Szelasszié császár elmaradott seregét, amivel egy füst alatt azt a vereségüket is megbosszulták, amelyet Menelik császár mért rájuk 1896-ban Adowánál, amikor először próbálták gyarmatosítani Etiópiát. A most következő etiópiai hadjáratot európai hatalmak vívták ugyan, mégis sokban emlékeztetett az afrikai császárságban korábban vívott háborúkra. Alapvető jellege a gyarmati hadviseléshez állt közel; az alkalmazott katonák jelentős hányada nem Európából származott; a hegyes terep, valamint az utak, vasútvonalak és az összes többi olyan infrastrukturális létesítmény hiánya, amelyekre az európai hadseregek mozgásukat és utánpótlásukat rendszeren alapozták, gyarmatias ritmust kényszerítettek a hadjárat menetére.

Az aostai herceg parancsnoksága alatt szolgáló erőkkel szembeni brit ellenoffenzíva tervét Kartúmban rögzítették 1940 októberének végén. Anthony Eden, aki akkor éppen a brit kormány hadügyminisztereként szolgált, október 28-án érkezett oda, hogy csatlakozzon az angliai emigrációjából uralma visszaállításának reményében visszatért Hailé Szelassziéhez, Wavellhez és a parancsnokságot november 1-jével átvevő Cunninghamhez, továbbá Smutshoz, aki erre az alkalomra repült oda Dél-Afrikából. Smutsnak és Edennek erős politikai indítékai voltak az offenzíva erőltetésére. Smutsnak kellett egy győzelem, amellyel betömheti a Dél-Afrika háborús részvétele ellen tiltakozó hazai britellenes nacionalista ellenzéke száját; ez az ellenzék nem volt ugyan már olyan erős, mint 1914-ben, amikor a még meg nem békített búrok fegyveres lázadást is kirobbantottak, de azért komoly kihívást jelentett Smuts politikai vezetésének. Eden, a maga részéről, brit sikert akart felmutatni azon a földrajzi helyen, ahol az iszlám világ afrikai és arab szegmense érintkezik, neki ugyanis a jeruzsálemi főmuftihoz meg az iraki Rasid Alihoz hasonló iszlám vezetők feletti növekvő német befolyást kellett ellensúlyoznia. Ezek az arab politikai tényezők Nagy-Britannia szorult helyzetét látva úgy érezték, eljött az ideje az olyan megaláztatások megtorlásának, mint a gyarmati helyőrség állomásoztatása Bagdadban és a cionista betelepülés jóindulatú kezelése Palesztinában.

Hailé Szelasszié, ez a rafinált diplomata Kartúmban meggyőzte Edent, hogy a brit külügyminisztériumnak az ő etiópiai visszatérését ellenző állásfoglalása dacára - az országban egyébként éppen kezdett feléledni az olasz megszállókkal szembeni ellenállás - az uralkodó hazatérése kínálja a legjobb lehetőséget közös ellenségük uralmának aláaknázására. A szudáni határon máris felsorakoztak a britek által felfegyverzett „hazafias” etióp alakulatok. November 6-án Kartúmba érkezett egy brit tiszt, Orde Wingate - annak az irreguláris katonai hagyománynak a modern folytatója, amely India meghódításának korai évtizedeiig nyúlik vissza, s amelyet legutóbb T. E. Lawrence testesített meg -, ládájában egymillió elköltendő fonttal, szívében pedig azzal a lángoló hittel, hogy ő az a férfi, aki képes visszaültetni a trónjára Júda Oroszlánját, Hailé Szelassziét. Azonnal parancsnoksága alá

vonta a „hazafias” alakulatokat, berepült Etiópiába kapcsolatot teremteni a belső ellenállással, majd visszatérve elkezdte előkészíteni a császár átkísérését a határon

1941. január 20-án, az egyik hivatalos etióp császári propagandista szavaival élve: „Öfelsége I. Hailé Szelasszié császár a trónörökös... és két erős etióp és angol hadsereg kíséretében átlépte Szudán és Etiópia határát, tehát belépett saját felségterületére.” E túlzásra a hosszú száműzetés viszontagságai szolgálhatnak mentségül; Wingate menetszlopa a valóságban szinte a nevetségesség határáig gyenge volt, mozgékonyágát tevék biztosították, és krónikus hiányt szenvedett mindenféle korszerű felszerelésben. Másrészt viszont legalább mozgásba lendült, és a főváros, Addisz-Abeba felé közeledett; így cselekedtek, némi eldöntetlenül végződő határ menti csetepaté után, a brit főerők is, amelyek a valódi fenyegetést jelentették Olaszország abesszíniai birodalmára. Január 19-én a 4. és az 5. indiai hadosztály, a Kék-Nílustól északra, átkelt a határon, és megindult a legendás Gondar városa felé; ellenállásba alig ütköztek, bár egy helyütt egy helyi toborzású alakulat, az Amhara Lovas-csapat, élén egy fehér lovon vágató olasz tiszttel, halál vagy dicsőség alapon rohamot kísérelt meg az indiaiak géppuskái ellen. Január 20-án a szudáni védelmi erő, amelynek tisztikarában többek között ott szolgált Edward Evans-Pritchard, a neves antropológus (a hasonlóan jó nevű arabista, Wilfred Thesiger, Wingate Hailé Szelassziét kísérő „Gedeon Különítményének” vezetési törzsét erősítette), a Kék-Nílustól délre hatolt be Etiópiába. Végül, február 11-én, Cunningham dél-afrikaiakból, a Király Afrikai Lövészeiből, valamint a Királyi Nyugat-afrikai Határvédelmi Erőből álló hadserege kivonult Kenyából, be Dél-Etiópiába, valamint Olasz Szomáliába.

Az aostai herceg helyesen mérte fel ellenfeleit, és úgy ítélte meg, e behatolók közül az északon megjelent 4. és 5. indiai hadosztály képviseli a legnagyobb veszélyt, s ennek megfelelően legjobb alakulatait Keren, egy magas hegycsúcsok által oltalmazott, egyetlen mély és keskeny völgyssorokon át megközelíthető eritreai kisváros körül vonta össze. Az indiai hadosztályok február 10-én rohamozták meg Kerent, de visszaverték őket, majd március 15-én ismét támadtak, de az olaszok ellenlökést indítottak ellenük; végül, amikor a két hadosztály műszaki alakulatai nekifogtak a Keren megközelítési útjain telepített akadályrendszer szisztematikus szétrombolásának, az olaszok úgy döntöttek, vereséget szenvedtek, és visszavonultak az ország belsejébe. Április 2-ára a britek egész Eritreát megszállták. Addigra a délen kialakított olasz hadállás is összeomlott. Cunningham tábornok Olasz Szomáliába Kenya felől behatoló hadserege alig tudott lépést tartani az ellenséggel, olyan vehemenciával hagyták el a helyben toborzott katonák olasz tisztjeiket, és dezertáltak a falujukba az olaszoktól kapott puska és töltények boldog tulajdonosaiként, ezen az időtlen idők óta banditáktól hemzsező vidéken ugyanis aligha kaphattak volna szívüknek kedvesebb ajándékot. Március végén, miután Szomáliából északnyugatnak, Etiópia központi része felé fordította hadseregét, Cunningham csatára kényszerült az ősi Harar fallal kerített városánál, amelyet a Királyi Nyugat-afrikai Határvédelmi Erő nigériai fekete katonái foglaltak vissza - akikben korábban Cunningham, tévesen, igen kevésbé bízott. Ezután az olaszok kezdték visszavonhatatlanul elveszíteni az ellenőrzést helyben toborzott egységeik fölött; április elején Cunningham és Addisz-Abeba között már csak a Savoyai Gránátosok pókháló vékonyságú felezőernyője állt. Félresöpörték őket, és április 5-én a britek elfoglalták a fővárost. Hailé Szelasszié, Wingate „Gedeon Különítményétől” kísérve, május 5-én vonult be diadalmasan székvárosába. Az aostai herceg ezalatt visszahúzódott Amba Alagi természetes hegyi erődjébe, ahol május végén megadta magát. A következő évben brit hadifogságban végzett vele a tuberkulózis.

Etiópiában ezzel gyakorlatilag véget ért a háború. Brit Szomáliát egy Adenből indított kételtű hadművelet keretében partra szálló katonaság foglalta vissza március 16-án; a főváros, Berbera olasz parancsnoka könnyekre fakadt, amikor kapituláció közben átadta revolverét egy brit tisztnek, aki azzal a gondolattal sietett vigasztalására: „a háború néha nagyon kínos dolog”. Egy maroknyi mindenre elszánt olasz elmenekült nyugat felé, hogy ott azután a Kongóból érkező belga különítménynek adja meg magát július 3-án. A hadjárat során Olaszország nagyjából 289 000 katonát veszített, főként

bennszülötteket, ezek döntő többsége fogságba esett. A győzteseket azonmód szétszórták egy sor másik hadszíntér között, ahol égető szükség volt rájuk - az indiaiakat és a dél-afrikaiakat Észak-Afrika Nyugati-sivatagába, a nyugat- és kelet-afrikaiakat vissza békehelyőrségeikbe, ahonnan majd 1944-ben fogják őket áthajózni Burmába, harcolni a japánok elleni háborúban, amelyben Wingate legendás hírnevet szerez majd. A Közel-Keletről érkezett szabad francia különítmény oda tért vissza. Sir William Platt tábornok, a Szudáni Védelmi Erő parancsnoka, 1942 novemberében majd Madagaszkár elfoglalásával folytatja háborús pályafutását - Churchill ugyanis komolyan tartott attól, hogy az ottani vichyi francia helyőrség nem fog szembeszállni az esetleges japán invázióval. Cunningham, az etiópiai győző Egyiptomba távozott, ahol a Rommellal vívott harcokban majd elveszíti sikeres katonaként szerzett reputációját.

Az etiópiai hadjárat kilóg a második világháború hadjáratainak sorából. Stratégiai értelemben a XIX. századi „versenyfutás Afrikáért” utóiratát képezte, taktikailag pedig hosszú tevékenységekből és hegyi erősségeikért meg sivatagi erődítményekért vívott rövid, elkeseredett csatározásokból álló, régimódian hősies epizód volt egy nagy konfliktus színpadának legszélén. Nagyon illett hozzá, hogy a részt vevő számtalan gyarmati alakulat - Mahratta Könnyűgyalogság, Rádzsput Lövészek, *Gruppo Banda Frontiere* - tarka kavalkádjában a francia Idegenlégió is ott legyen. A Légió, amelyet de Gaulle tábornok nyomatékos kívánságára vetettek be - de Gaulle ekkoriban lázasan kereste az eszközöket, amelyekkel Pétain és Vichy ellen szóban meghirdetett lázadását valósággá változtathatja -, elszántan és eredményesen harcolt Kerennél, mielőtt visszatért a Közel-Keletre, hogy részt vegyen a Bir Hacheimnél vívott csatában, amely tovább öregbítette addig is fényes hírnevét.

Etiópia nem az egyetlen hadszíntér volt a Földközi-tengertől délre, amelyen - Franciaország bukását követően - de Gaulle igyekezett megteremteni a Vichy-rezsim valamiféle alternatíváját. 1940 szeptemberében de Gaulle szabad francia haderőt vezetett - a brit Királyi Haditengerészettel szoros együttműködésben - a szenegáli Dakarnak, a nyugat-afrikai francia jelenlét sarokkövének az elfoglalására. Kudarcot vallott, nem sikerült átcsábítania a szabad franciák oldalára a dakari helyőrséget, de kudarcot vallott a Királyi Haditengerészet is, mert a briteknek meg a kikötő védelmére érkezett francia hadihajókat nem sikerült mozgásképtelenné tenniük. És mégis, bár szeptember 25-én de Gaulle csúfos visszavonulásra kényszerült, a nyugat-afrikai szabad francia behatolási törekvés nem maradt eredmény nélkül. Augusztus 27-én de Gaulle elszánt hívének, Philippe Leclercnek sikerült megnyernie Kamerun gyarmati hatóságait és csapatait; a hír hallatán Csád fekete kormányzója szintén átállt, majd röviddel utána Francia Kongó is de Gaulle mellett kötelezte el magát. Kameruni, csádi, kongói, valamint egyes átállt szenegáli csapatok élén Leclerc október 12-én betört Gabonba, és tiszttársával, Pierre Koeniggel két menetoszlopot vezetett a gyarmat fővárosa, Libreville ellen, amely november 12-én kapitulált. A franciáknak ez a testvérgyilkos háborúja nekikeseredetten ideologikus jelleget öltött, aminek legnyilvánvalóbb bizonyítékát Masson kormányzó szolgáltatta, aki inkább felakasztotta magát, mint hogy behódoljon; utódja még aznap megadta magát.

A SZÍRIAI HÁBORÚ

De Gaulle ezek után összefüggő, jókora ék alakú területet birtokolt Nyugat-Afrika nagy beöblösödésének partvidékén, és ettől kezdve négy önálló katonai kontingenssel is rendelkezett a kontinensen: egy dandárral Egyiptomban meg egy „hadosztállyal” Kelet-Afrikában (e kettőt, a brit Nyugati-sivatagi Haderő részeként, hamarosan egyesítették); a nyugat-afrikai francia helyőrségek összességével; valamint Csádban Leclerc *Groupe Nomade de Tibesti* nevű különítményével. Leclerc, aki dinamizmusban fejjeleg magasodott ki de Gaulle hívei közül, 1941 tavaszán északra, Olasz Líbia területére vezette csekélyke seregét, felvette a kapcsolatot a brit Nagy Hatótávolságú Sivatagi Csoport gépkocsizó járőreivel, majd március 1-jén önállóan elfoglalta Kufra oázist. Ez volt a szabad franciák első önállóan kivívott sikere a tengelyhatalmakkal szemben. Győzelme

jelentőségének tudatában Leclerc ott azonnal rávette fehér és fekete francia katonákból álló maroknyi csapatát egy ünnepélyes eskü letételére („Le serment de Kufra”), amelyben vállalták, hogy addig nem teszik le a fegyvert, amíg nem leng ismét francia zászló a németek által annektált Metz és Strasbourg városa felett; Leclerc a saint-cyri katonai akadémián a „Metz et Strasbourg” elnevezésű évfolyam kadétjaként szerezte meg tiszti képesítését. 1941 tavaszán vakmerő gesztusnak látszhatott e kihívás meghirdetése. Még a mindenre elszánt Leclerc sem merhette akkoriban azt jósolni, hogy három év múlva francia katonák élén vonul majd végig a Champs-Élysées-n, hogy meghallgassa a francia főváros felszabadulásának örömeire mondott hálaadó Te Deumot a párizsi Notre-Dame-ban, vagy hogy 1944 novemberében 2. páncélosadosztálya valóban jelen lesz, és katonái végignézhetik, amikor Metz és Strasbourg fölé felvonják a trikolórt.

1941 tavaszán azokat a franciákat, akik egyik vagy másik oldalra álltak a fegyverszünet ügyében kialakult konfliktusban, jóval inkább a testvérháborúk rémképe foglalkoztatta, mint bármiféle felszabadulás víziója. A legnagyobb vichyi francia katonai erőösszpontosítás, Maxime Weygand tábornok Marokkóban, Algériában és Tunéziában állomásozó hatalmas Afrikai Hadserege (*Armée d'Afrique*) egyelőre még kívül esett a háború stratégiai hatókörén; Henri Dentz tábornok Szíriában és Libanonban álló Levantei Hadserege azon-ban természetes célpontként kínálkozott a tengelyhatalmak ügynökei felforgató tevékenységének. E francia haderő támaszpontjai kelet felől átkarolásra alkalmas pozícióban voltak a britek egyiptomi bázisaihoz képest, akiknek az olaszokkal vívott sivatagi háborúja decemberben lángolt fel igazán; a Levantei Hadsereg által megszállva tartott terület akár hídfőként is szolgálhatott, amelyen át a tengelyhatalmak eljuttathatták a támogatást Nagy-Britannia arab ellenségeihez, Irakba Rasid Alihoz és Palesztinába a jeruzsálemi főmuftihoz. Dentz tábornokot, akárcsak Weygand-t, semlegességre kötelezték a fegyverszüneti egyezmény feltételei; csak hogy a rendelkezésére álló csoportosítás viszonylagos gyöngesége (38 000 fő Weygand 100 000-ével szemben), Franciaországtól való elszigeteltsége, valamint a tengelyhatalmak olaszországi és balkáni hatalmi bázisához való közelsége miatt Dentzre olyan nyomást gyakorolhattak, amilyen Weygand-ból még aligha váltott volna ki érdemi reakciót. Április legelején a brit hírszerzés a megfejtett titkos rádiótávíratokból értesült, hogy a németek és az olaszok közösen tervezik Szíriának az iraki Rasid Ali ellátását szolgáló hadtáp- és tranzitbázisként való felhasználását, április 3-án ugyanis a fentnevezett tábornok megdöntötte Irak angolbarát régensének hatalmát. Május 13-ra a megfejtett rejtjeles üzenetekből kiderült, Szíriába iraki felségjelzéssel ellátott német repülőgépek érkeztek, s azok másnap bombázni is kezdték a Rasid Ali puccsának leverésére az országba be nyomuló brit alakulatokat. Rasid Ali elvesztette az önuralmát, és túl korán cselekedett. Hadserege sem elég erős, sem elég elszánt nem volt az Irakban tartózkodó brit haderő legyőzéséhez, amely államközi szerződés alapján állomásozott a Bagdad közvetlen közelében, Habbaniában épített jókora légi támaszponton, de azoknak az újabb brit csapatoknak a bevonulását sem tudta megakadályozni, amelyek szintén szerződésben rögzített - Bászra kikötőjére vonatkozó - belépési és áthaladási jogukkal éltek. Amikor Rasid Ali április 30-án ostrom alá vette Habbaniját, az ostromlottak feltörték a köréjük vont gyűrűt, majd május 5-én elűzték a repülőteret ostromló iraki katonaságot. Megerősítve a hamarjában rögtönzött „Habforce” Palesztinából átdobott egységeivel, amelyek a sivatagon át menetelve érték el Irakot, valamint a Bászrában partra tett 10. indiai hadosztállal, az iraki brit haderő végül bevonult Bagdadba, és május 31-én visszaültette a hatalomba a régent.

Dentz - bármennyire is kényszeredett, de mégiscsak valós - cinkosságának bizonyítottsága megadta az utolsó lökést a brit döntéshozóknak, hogy a francia Levantei Hadsereg ellen forduljanak (amint arra de Gaulle már régen igyekezett rávenni őket). A fő érv az volt, az ellenséggel cimboráló franciák tűrhetetlen fenyegetést képviselnek a Líbiában tevékenykedő Nyugat-sivatagi Haderő hátában. Ezért aztán június 23-án négy oszlopban megindultak ellenük a brit csapatok - a 10. indiai hadosztály és a Habforce Irakból Palmyra és Aleppo irányába, a brit 6. hadosztály Észak-Palesztinából Damaszkusz ellen, a 7. ausztrál hadosztály pedig Haifából Bejrút elfog-

lalására. Az ezután következő rövid háborúból rútul hiányzott minden kellem; amikor Észak-Palesztina határán a szabad francia hadosztályt is bevetették, francia harcolt francia ellen, és az addigi legkeserűbb küzdelemre került sor a Pétain és de Gaulle követői között zajló gyilkos testvérharcban. A csatát minden arcvonalon sérelmek jól beágyazott tüskéit őrző felek vívták: a britek úgy érezték, olyan vért ontanak, amelyet inkább a németekkel szemben lenne helyénvaló hullajtani; a vichyi franciák meg úgy, becstelenül rájuk erőltetett háborúban küszködnek. A francia Levantei Hadsereg olyan kiválóan verekedett, hogy csak a 7. ausztrál hadosztálynak sikerült áttörnie a védelmet, és az ausztráloknak is csak azért, mert Bejrúttól délre elsőprő tüzérségi támogatást kaptak a brit hadihajóktól. Amint azonban sikerült az áttörés - és július 9-én sikerült -, Dentz belátta helyzete tarthatatlanságát, és megadási feltételekért folyamodott. Július 11-én megkapta őket. Minden Vichyhez hű katona, aki elutasította de Gaulle hívását és nem állt be a szabad francia haderőbe, Franciaországba távozhatt; Dentz vert seregének 38 000 tagjából mindössze 5700-an álltak át de Gaulle-hoz. A többséget, köztük azokat az idegenlégiósokat, akik az események alakulása miatt szinte szentségtörő módon más idegen-légiósok ellen küzdöttek, hajón Észak-Afrikába szállították, ahol 1942 novemberében, a Fáklya-partraszállások alatt a szövetséges csapatok majd ismét találkoznak velük.

Bármennyire is rosszszíű, drága és sajnálatos volt a Szíriában vívott kis háború - 3500 szövetséges katona esett el vagy sebesült meg benne -, egészében mégis üdvös hatást gyakorolt az afrikai brit stratégia alakulására. Szorosan követve Olaszország etiópiai vereségét, továbbá az iraki tengelybarát párt eltiprását, a szárazföld felőli oldalról megoldotta Nagy-Britannia Egyiptomban berendezett közel-keleti „alakulóterének” biztosítását, és megszabadította a Nyugati-sivatagban harcoló brit haderő parancsnokát minden másodlagos feladatától. Ettől kezdve egyetlen dologra kellett és lehetett összpontosítania: a tengelyhatalmak seregeinek legyőzésére Líbiában.

A Líbia és Egyiptom területén vívott háború 1940 szeptemberében lángolt fel igazán. A második volt ez az Afrika földjén 1939 és 1945 között vívott három háború sorában, ugyanis kitörését kicsivel megelőzte az etiópiai hadjárat, a Tunézia területén folytatott háborút viszont ez előzte meg több mint két évvel. A maga idején hatalmas jelentőséggel bírt a brit közvélemény szemében, hiszen ez volt az egyetlen szárazföldi küzdelme akkoriban a brit hadseregnek. Tisztán katonai szempontból azonban aprócska háború volt, és, noha valóban jelentős stratégiai következményekkel járhatott, addig, amíg a helyi brit erők gyöngesége és az olaszok katonai dilettantizmusa egyensúlyban tartotta egymást, ezt az adottságát lehetetlen volt kibontani - márpedig az első hat hónapjában ez az egyensúly határozta meg a konfliktus jellegét.

GYŐZELEM LÍBIÁBAN

A Líbiában állomásozó, Rodolfo Graziani által vezetett olasz hadsereg tizenkét hadosztályba szervezett 200 000 katonát számlált, fő támaszpontjául a Sziciliába vezető rövid tengeri útvonal afrikai végén fekvő Tripoli szolgált. A 63 000 katona felett parancsnokló Sir Archibald Wavellnek Alexandria volt a fő támaszpontja, amely ugyanakkor a földközi-tengeri brit hajóhadnak is otthont adott, Málta ugyanis júniusban - közvetlenül Franciaország összeomlása és Olaszország hadüzenete után - gyakorlatilag légi támaszponttá minősült vissza. Addig a pillanatig a líbiai olasz hadsereget sakkban tartotta a tunéziai határ mögött álló francia Afrikai Hadsereg; Olaszország jelentős haditengerészeti erejének ellensúlyozására pedig elegendőnek bizonyult a Toulon fő támaszpontú francia, valamint a Máltáról operáló brit hajóhad egyesített potenciálja. Attól a pillanattól azonban, amikor június 24-én Pétain aláírta a Mussolinival kötött fegyverszünetet, egy csapásra Olaszország hat csatahajója lett a legerősebb felszíni flotta a Földközi-tenger medencéjében - amelyet a brit Királyi Haditengerészet a maga öt csatahajójával csak azért tudott komolyan fenyegetni, mert két repülőgép-hordozót is felvonultatott melléjük -, Graziani hadseregének létszáma pedig négyszeresen meghaladta a Wavellét.

Nyilvánvalóan a tengeri erők paritása és a vitathatatlan szárazföldi túlerő bátorította fel Mus-solinit az 1940. szeptember 13-án indított, átgondolatlan egyiptomi offenzívára. Három nappal később, miután 96 kilométer mélyen behatolt Egyiptom területére, Graziani megállította csapatait, hogy szilárd hadműveleti bázist építtessen ki velük. A következő három hónapot az akkor elért pozíciókban töltötték, táborok és erődök létesítésével. Csakhogy Mussolini alapvetően tévesen értékelte a jeleket, a Királyi Haditengerészetet pedig cseppet sem hozta zavarba a kezdeményezés megragadásával. Július 8-9-én a Gibraltárból kifutó Force H a brit Földközi-tengeri Flotta (Alexandriából operáló) főerőivel együttműködve Szardínia és Calabria között megütközött a teljes olasz hajóhaddal, több hajóját megron-gálta, és végül vissza-vonulásra kényszerítette. Négy hónappal később, november 11-én, az ezúttal Sir Andrew Cunningham alexandriai flottájában szolgáló brit *Illustrious* hordozó repülőcsoportja az olasz csizma sarkánál fekvő tarantói támaszpontjukon lepte meg az olasz csatahajókat, és né-gyet közülük a horgonyzóhelyén rongált meg súlyosan. A Királyi Haditengerészet ezekben az összecsapásokban bizonyította egyértelmű fölényét az olasz felszíni hajóhad fölött, amit a következő évi görögországi hadjárat kezdetén, 1941. március 28-án a Matapan-foknál (Tainaron-nál) vívott éjszakai csatában három olasz nehézcirkáló elsüllyesztésével erősített meg. Ettől kezdve - bár az olasz haditengerészetnek megszakításokkal sikerült utánpótlás-szállító hajókaravánokat átfuttat-nia a Szicília és Tripoli közötti szűkületen, torpedónaszádokkal és törpe-tengeralattjárókkal felszerelt könnyű támadóerői pedig néhány vakmerő sikert is elértek a brit Földközi-tengeri Flotta ellen - Mus-solini csatahajói idejük java részét kikötőben töltötték. Matapan után fokozatosan megszűnt a brit Admiralitásnak az az 1940 júniusától kísértő félelme, hogy esetleg a Földközi-tenger feladására kényszerül, mint története mélypontján, 1796-ban. A tengelyhatalmak légierői, amelyeket 1941-ben a szo-rongatott Máltára, valamint Alexandriába tartó konvojok ellen összpontosítottak, akadályozták Eu-rópa déli beltengerének szabad használatában a briteket, de nem tudták megtörni afölötti ural-mukat.

Az olasz hadsereg, amelyet helyesen az olasz flotta erejének kételtű kiterjesztőjeként kellett volna alkalmazni Líbiában, ehelyett - akárcsak az egyiptomi brit sereg - expedíciós haderővé degra-dálódott, amely csak akkor és annyiban volt képes offenzív hadműveletekre, amikor és amilyen mérték-ben Tripoli fő támaszpontján át Szicíliából anyagi meg élőerőbeli utánpótlást és erősítést kapott. Amikor 1940 szeptemberében benyomult Egyiptom területére, túl hosszúra nyújtotta hadtápvonalait. Ezért, amikor 1940. december 9-én a Richard O'Connor tábornok vezette Nyugati-sivatagi Haderő meglepetésszerű ellenoffenzívát zúdított rosszul elhelyezett és hitványul kivitelezett előretolt állá-saira Szidi-Barraninál, az olasz védelmi rendszer szétesett, az olasz csapatok pedig egyre fejte-lenebb menekülésbe kezdtek a Tripoliban vezető tengerparti út mentén, és meg sem álltak a 640 kilomé-terre nyugatra fekvő Beda Fommig, amelyet 1941 februárjának elején értek el.

„Wavell offenzívája”, ahogyan ez az ellencsapás bevonult a köztudatba, meghatározta annak a hadviselési módnak a jellegét, amely a következő két évben a Nyugati-sivatagban zajló háborút jellemezni fogja. A képlettől eltérő vonása volt az ejtett hadifoglyok hatalmas száma - több mint 130 000, ami nagyban kiegyenlítette a Graziani hadserege (200 000) meg a Wavellé (63 000) között kez-detben fennálló létszámkülönbséget. Az viszont tökéletesen előrevetítette az összes következő sivatagi hadjáratot, ahogyan a vert fél serege teljes összevisszaságban áramlott vissza az egyetlen - a ten-gerpart mentén húzódó - szilárd burkolatú úton, szorosan nyomában a győztes főerőivel, ame-lyek közben újra és újra megkísérelték a sivatagon keresztül, a kontinens belseje felé, az átkaro-lást. Ezeket a „horgokat” az ellenség kikötőknél (keletről nyugatra haladva: Sollum, Bardia, Tobruk, Gazala, Derna, Bengázi, El Agheila, Tripoli) kialakított védelmi hadállásaiból való kivetésére szánták, továbbá, ha lehetséges, bekerítésére. A tervezett harapófogó egyik szárát a sivatagi „horognak”, a másikat a part mentén közeledő főerőnek kellett alkotnia.

Február 7-én a Nyugati-sivatagi Haderőnek Beda Fommnál sikerült elérnie ezt a célkitűzést. A brit 7. páncélosadosztály a kireneikai kiszögellés sivatagos nyakán át végrehajtott menettel a visszavonuló olaszok elé került, hogy elállja a parti útvonalon a 6. ausztrál hadosztály által szorongatott olasz

10. hadsereg útját. Amikor az olasz tábori hadsereg felismerte, hogy két tűz közé szorult, megadta magát - s ez a végkifejlet megsemmisítő diadallal koronázta meg Wavell merész offenzíváját.

Csakhogya ez a siker, két okból is, rövid életűnek bizonyult. Az egyik az volt, hogy Churchill megfosztotta Wavellt az egészen Tripoliig végrehajtandó előretöréshez szükséges mennyiségi erőtől, amikor a görögországi intervenció mellett döntött; a másik, hogy Hitler egy német tábornokot meg egy kisebb páncéloscsoportosítást vezényelt Észak-Afrikába Graziani balsorsú hadseregének megmentésére. Miközben brit, új-zélandi és ausztrál hadosztályok keltek útra Athén felé, Rommel és az Afrika Hadtest (Afrikakorps), amely kezdetben az 5. könnyű és a 15. páncélosadosztályból állt, megérkezett Tripoliba. Habár a sivatagi hadviselésben abszolút újoncok voltak, Rommel és alakulatai azonnal hozzákezdtek március 24-én induló offenzívájuk előkészítéséhez, és mindössze negyven nappal a német elővéd beérkezése után támadásba lendültek. Első hadmozdulataikkal kivetették a briteket gyengén védett Beda Fomm környéki állásaikból, április 3-ra Rommel bevette Bengázit, s április 11-re már közel járt ahhoz a vonalhoz, amelyről O'Connor (aki ezekben a harcokban fogságba esett) négy hónappal azelőtt megindította „Wavell offenzíváját”; Tobruk, amelyet a 9. ausztrál hadosztály erődként védelmezett, bekerítve maradt messze a német-olasz seregtestek háta mögött.

A helyzet e hirtelen és briliáns ügyességgel végrehajtott megfordítása után azonban Rommel nem tudta továbbfejleszteni előnyét. Minden dinamizmusa ellenére a német hadvezér is a sivatagi hadjárat földrajzi és terepviszonyainak rabja volt; a sivatagból semmit sem szerezhetett be, a part menti síkság szárazföld felőli oldalát pedig hosszú szakaszokon magaslatok sora vagy meredek oldalú, szakadékos völgyek határolták, ami gyakorlatilag egy 65 kilométeres vagy annál is keskenyebb sávra korlátozta a hadseregek mozgását. Ebben a nyugati Tripolitól a keleti Alexandriáig húzódó, több mint 1900 kilométeres földszávon csak egyetlen, bár nélkülözhetetlen katonai értékkel rendelkező dolog akadt: az apró kikötők sora. A hadjáratok ezért szükségszerűen öltöttek az egyik tengeri utánpótlási ponttól a másikig végrehajtott gyors hadmozdulatok formáját, a támadó fél ugyanis ilyenkor mindig azt remélte, lendülete kizökkenti egyensúlyából az ellenfelet, és elpusztíthatja, miután sikerül megfosztani a víztől, az üzemanyagtól, a lőszertől, az élelemtől és az erősítésektől - a sivatagi hadviselés fontossági sorrendben felsorolt létfeltételeitől.

Rommel előretörése veszélyesen elvékonyította Tripoliból induló utánpótlási vonalát; magának a kikötőnek a szicíliai kapcsolatát ugyanakkor brit felszíni hajók, tengeralattjárók és harci repülők zavarták. Április folyamán utánpótlási vonala lerövidítése kedvéért Rommel megkísérelte bevenni Tobrukot, de kudarcot vallott; ugyanakkor a Királyi Haditengerészetnek sikerült átkísérnie Gibraltárból Alexandriába, Málta létfontosságú földközi-tengeri támaszpontja mellett a Tigris fedőnevű konvojt, amely jelentős mennyiségű harckocsit hozott a Nyugati-sivatagi Haderőnek. Ezzel az új páncélosállománnyal most Wavell ment át ellentámadásba, és a Battleaxe (Csatabárd) fedőnevű hadművelettel megkísérelte kivetni Rommelt előretolt állásaiból.

A Battleaxe veszteségteljes kudarcba fulladt, nagymértékben azért, mert a britek gondosan elhelyezett német páncéltörő ágyúkból álló védvonalak ellen küldték rohamra tankjaikat - a minden korabelinél lényegesen különb 88 mm-es német löveg igazán a sivatag kínálta, tereptárgyaktól nem zavart, nagy lőtávolságot biztosító csatatereken volt elemében -, és addig erőltették a támadást, amíg páncéloseregeik a német páncélos egységek sikeres ellentámadásához szükséges mértékben le nem gyengültek. A Battleaxe sikertelensége aláásta Wavell pozícióját; július 5-én áthelyezték Indiába, helyére pedig az indiai hadsereg első katonáját, Claude Auchinleck tábornokot állították.

AUCHINLECK MEGINDÍTJA A CRÚSADER OFFENZÍVÁT

Ebben az időben patthelyzet állt be a sivatagi háborúban. Nagy-Britannia, amely még nem élvezte az amerikai Lend-Lease előnyeinek teljességét, képtelen volt előteremteni azokat az eszközöket, amelyekkel alkalmassá tette volna sivatagi hadseregét egy döntő csata sikeres megvívására; Németország, amely június óta Oroszország meghódítására összpontosította minden erejét, semmit sem tudott kiszorítani az Afrikakorps számára. Az afrikai háborút uraló erőviszonyokban 1941 nyarán egyetlen határozott változás történt, az is messze a harcok középpontjától, Iránban, ahol augusztus 17-én a sah kormányzatához intézett angol-orosz közös ultimátummal sikerült megakadályozni az Irakban áprilisban majdnem sikerre vitt német vállalkozás megismétlődését; az ultimátum katonák és különösen hadianyag - közte a létfontosságú Lend-Lease segély - szabad be- és átszállítására követelt jogokat, Irán Perzsa-öböl-parti kikötőin át Dél-Oroszországba és a Közel-Keletre. Amikor a sah hadserege ellenállást tanúsított az ultimátum nyomatékosítására augusztus 25-én beérkező brit alakulatokkal szemben, gyorsan leverték, az uralkodót pedig Dél-Afrikába száműzték; az Észak-Iránba benyomuló szovjet hadsereg szeptember 17-én Teheránban találkozott a britekkel, s ezután az országot gyakorlatilag felosztotta egymás között a két hatalom, és 1946-ig ebben a formában kormányozták.

Miközben Iránt szilárdan belefoglalták a tengelyellenes hatalmak érdekszférájába, Egyiptom határán Auchinleck javában készítette elő Rommel visszavetésére szánt saját offenzíváját. Tobruk, amelyet a 9. ausztrál hadosztály védelmezett, még mindig kitartott; akárcsak a tengelyhatalmak légi erőinek szakadatlan bombázásával dacoló Málta, amelyet 1941 folyamán háromszor sikerült offenzív konvojhadművelettel utánpótláshoz juttatni: januárban az Excess (Többlet), júliusban a Substance (Anyag), szeptemberben pedig a Halberd (Alabárd) hadművelet keretében. Auchinleck ekkor azt a célt tűzte maga elé, hogy felszabadítja Tobrukot az ostromzár alól, majd visszafoglalja a kireneikai kiszögellést, mintegy Rommel és olasz csatlósai - akik csapatainak, ha ütőerejének nem is, a döntő többségét adták - Líbiából való kiűzésének előfeltételeként. A Crusader (Keresztes Vitéz) fedőnévre keresztelt téli offenzíva november 18-án indult, csaknem 700 harckocsival a 400 német és olasz tank ellen. A Tobruk felmentésére tett első kísérlet nem sikerült, ám december 10-én - miután Auchinleck leváltotta Alan Cunningham tábornokot a 8. hadsereg (amivé a Nyugati-sivatagi Haderőt szeptember 18-án átkeresztelték) parancsnoki beosztásából - a 8. hadsereg egyesült az ausztrál helyőrséget időközben lecserélő brit-lengyel kontingenssel. Az ausztrálok védősereggént eltöltött nyolc hónapjának diadalai közé tartozott, hogy sikerült saját pénzüikkel kifizetni a németeket: harckocsijaikat különféle fogásokkal pusztító erejű páncélelhárító körletek előterébe csalogatták, és kilőtték.

Tobruknál elszenvedett vereségük egészen El Agheila térségéig tartó visszavonulásra készítette a németeket, nagyjából oda, ahonnan Rommel 1941 márciusában megindította első offenzíváját. A „túlterjeszkedés” hatásai azonban, amelyek novemberben a német hadvezért juttatták oly kiszolgáltatott helyzetbe, immár a britek ellen dolgoztak - meg az a kényszer is, hogy sürgősen csapatokat kellett küldeniük a Távol-Keletre. Így amikor 1942. január 21-én Rommelen volt az ellen-támadás-indítás sora, a britek nem tehettek mást, most ők adták fel a csak nemrég meghódított part menti sáv nagy részét, és félútig visszahátráltak Kireneikán át a Gazala-Bir Hakeim hadállásig. 1942. január 28-án értek oda, és hozzáláttak védelmi vonalaik megerősítéséhez.

Ekkor már mindkét fél kimerült, és erői rendezésére hadműveleti szünetet iktatott be. A Crusader offenzíva alatt a britek nagyjából 18 000 halottat és sebesültet, valamint 440 harckocsit veszítettek, a német-olasz hadsereg 38 000 embert meg 340 páncélost; a felek nagyjából azonos, 300 gép körüli repülővesztéseket könyvelhettek el. A tavasz előrehaladtával mindkét oldalon fokozatosan pótolták a veszteségeket, és májusban Churchill már komoly nyomás alatt tartotta Auchinleck tábornokot: az offenzíva felújítását követelte. Auchinleck azonban még csak készült a saját általános támadására, amikor Rommel azt megelőzendő május 27-én belekezdett a magáéba. A kialakuló csata, amelyet a Gazala név alatt jegyez a hadtörténet, az egész sivatagi háború legvakmerőbb és legvére-

sebb összecsapásai közé tartozott. Egyik szakaszában Rommel személyesen vezette a német páncélosok rohamát a brit állások ellen, úgy, hogy saját szárnyai és háta védelmére az ellenség aknamezőit alkalmazta. Mialatt ő maga megingathatatlan daccal ült a brit védelmi állások kelles közepén, és minden kivetésére tett kísérletet súlyos harcokcsiveszteségeket okozva vert vissza, 90. könnyű hadosztálya és az olasz Ariete páncélosadosztály kemény harcban letörte az Auchinleck által a brit sivatagi szárny biztosítására kikülönített alakulatnak, Koenig Szabad Francia Dandárának hősie ellenállását Bir Hakeimnél. Június 10-én Koenig megmaradt katonái megadásra kényszerültek, ostromlók pedig északnak fordultak, hogy Rommel segítségére siessenek igencsak fortyogó „katlanacsatájában”. Auchinleck június 14-én végül Gazala feladása mellett döntött, és megkezdte a visszavonulást egy jóval keletebbre található, erősebb természetes védőállás, az Alameinhez közeli Alam Halfa felé, ahol az átjárhatatlan Kattara-mélyföld a leginkább megközelíti a tengert. A brit hadvezér új helyőrséget telepített Tobrukban, hogy ismét az ellenség mögöttes területén hagyott - kellemetlenségeket okozó - erőként védjék a várost.

Június 21-én azonban - mindössze egyheti ostrom után - a 2. dél-afrikai hadosztály kapitulált, és átengedte Tobrukot az ellenségnek; a megadás mindenekelőtt Churchillt érte szörnyű csapásként, aki akkor éppen Roosevelttel tárgyalt Washingtonban a második front terveiről. A brit miniszterelnök később ezt írta: „Nem próbáltam eltitkolni az Elnök elől, micsoda sokk ért. Keserű pillanat volt ez. Egy dolog a vereség, de a gyalázat egészen más.” Ez a tömeges kapituláció ismét felébresztette Churchillben azt a szunnyadó kételyt katonái harci szellemét illetően, amit a szingapúri összeomlás négy hónappal korábban egyszer már felkeltett, az amerikaiakat viszont nagylelkű ajánlatra készített. Felkínálták, hogy azonnali hatállyal jelentős mennyiséget engednek át a briteknek a saját, alakulóban lévő páncélosadosztályaik számára gyártott vadonatúj Sherman harcokcsiból (a szövetségesek első tankjából, amely tüzerőben és általános harcértékben méltó ellenfele lehetett a német Pz IV-esnek), és gyorsított ütemben Afrikába szállítják e tankokat. Ígéretüket betartva 300 Sherman harcokcsit, valamint 100 önjáró löveget küldtek hajón, a Jóreménység fokát megkerülve, Egyiptomba, és e szállítmányok meg is érkeztek még szeptemberben. A Szicíliába telepített tengelylégierők még mindig megakadályozták, hogy a britek a Földközi-tengert használják sivatagi hadseregük ellátási útvonalául - amint azt augusztusban demonstrálták is a Máltára utánpótlást eljuttatni próbáló Pedestal (Talpkő) konvoj részleges megsemmisítésével. Hogy a sziget védőseregének és lakosságának (akiket a szüntelen légitámadások alatt tanúsított sztoikus kitartásukért közösségként kitüntettek a György-keresztel) legalább a pusztta élete fenntartásához szükséges minimális üzemanyagot és élelmet eljuttassa, az a Királyi Haditengerészetnek egy elsüllyesztett repülőgép-hordozójába és két cirkálójába, továbbá a kísért tizenhat kereskedelmi hajóból tizenegynek a pusztulásába került. Ugyanez a folyamat persze az ellenkező irányban is zajlott: a brit Sivatagi Légierő ugyanakkor olyan károkat okozott az Olaszországból Tripoliba indított négy konvoj közül háromban, hogy Rommelt már-már teljesen megfosztotta a harcokcsi- és repülőbenzin-utánpótlástól.

A sivatagi háborúnak azonban nem azt szánta a jövő, hogy mintegy magától eldönti a logisztikai előnyök és hátrányok egyensúlyának alakulása. A tobruki megaláztatás után Churchillnek egy csatamezőn kivívott győzelem kellett, mégpedig immár roppant sürgősen, mert Nagy-Britanniának szövetségesi pozíciója megerősítésére volt szüksége a midwayi győzelemtől megmámorosodott Egyesült Államok meg a Dél-Oroszországban az előrenyomuló Wehrmachttal szemben még mindig szívósan kitartó Szovjetunió oldalán. Augusztus 4. és 10. között Churchill látogatást tett a kairói brit közel-keleti főhadiszálláson, hogy tárgyaljon Smuts dél-afrikai miniszterelnökkel, Wavell indiai brit főparancsnokkal, Alan Brooke birodalmi vezérkari főnökkel, továbbá Auchinleckkel. A miniszterelnök úgy határozott, eljött a tisztogatás ideje. Augusztus 15-én Harold Alexander tábornokot nevezte ki Auchinleck helyére a közel-keleti brit erők főparancsnokává; ugyanakkor Bernard Montgomery tábornokot állította a 8. hadsereg élére.

Auchinlecket elcsapni, jegyezte meg Churchill, olyan érzés volt, mint „egy nemes szarvasbikát kilőni”. A fenséges fizikai megjelenésű Auchinleck tábornokban valamennyi katonai erény

megvolt, kivéve a gyilkolási ösztönt. Churchill azonban akkoriban olyan közel járt a kétségbeeséshez, mint talán soha máskor a háború alatt; július 1-jén az alsóházban a bizalmatlansági indítványhoz közeli helyzetet kellett kivédenie, és komolyan félt attól, hogy amennyiben tovább tart a sivatagi háborúban a patthelyzet, az még jobban aláássa belpolitikai és nemzetközi vezetői tekintélyét. Montgomery nem rendelkezett ugyan Auchinleck termetével és hírnevével, viszont irgalmat nem ismerő hatékonyságáról volt híres, és Churchill számított rá, hogy minden kétséget kizáróan bizonyított gyilkos ösztönét a sivatagi háború sorsát eldöntő összecsapásban feszíti neki a Rommelénak.

A számok - a katonáké, a tankoké és a repülőgépeké - most először alakultak a britek javára. Augusztusban Rommel még tíz a héthez előnyt élvezett a hadosztályok számában, és ezekkel augusztus 31-én helyi offenzívát indított az Alam Halfa-i védelmi rendszer ellen, amelyet Montgomery Auchinlecktől örökölt. Hadsereg-parancsnoksága első heteiben azonban Montgomery sokat tett a pozíció erősítésére, és ádáz hévvel beleverte alárendelt parancsnokaiba, hogy nem tűr további visszavonulást. Nem is került sor ilyesmire egyetlen egységnél sem az Alam Halfánál vívott kegyetlen, bár rövid ütközetben. Szeptember 2-ára Rommel belátta, nem tud áttörni, és miután ötven harckocsit veszített - nagy részüket a sűrű brit aknamezőkön -, visszahúzódott kiindulóállásaiba. Hadműveleti szünet következett, amely alatt Montgomery átképezte veterán hadosztályait támadó hadműveletekre, és beépítette az újakat, köztük az 51. (skót) felföldi hadosztályt, a 8. hadsereg struktúrájába. Októberre Montgomery összesen már tizenegy hadosztállyal rendelkezett, köztük négy páncélossal, a brit 1., 7., 8. és 10. páncéloshadosztállyal, amelyek összesen 1030 harckocsival (köztük 250 Shermannel) indultak harcba, 900 löveg és 530 repülőgép támogatásával. A német-olasz Afrika Páncélos-hadsereget 500 löveg és 350 repülőgép támogatta, tíz hadosztályából azonban mindössze négy volt német (közte két páncéloshadosztály). Az olasz hadosztályok, amelyek közül kettő szintén páncélos volt, nem vívták ki Rommel bizalmát. A súlyos veszteségek és korábbi vereségek meggyöngítették harci szellemüket, Amerika hadba lépése megingatta elkötelezettségüket a tengelyhatalmak ügye mellett, kevés és gyöngye minőségű felszerelésük volt, elégtelen ellátmányukat is akadozva kapták, és nagyon jól tudták, hogy a gépjármű-szállítókapacitás hiánya Rommel ágyútöltelékének szerepkörére kárhoztatja őket. Oly mértékben kérdésesnek látszott állóképességük azzal szemben, amiben Rommel immár felismerte a hadászati jelentőségű brit offenzívát, hogy a páncéloshadsereg parancsnoka úgy határozott, német egységekkel „támasztja meg őket, mint egy gyógyfűzővel”, így végül arcvonalában nem maradt olyan hosszabb szektor, amelyet egyedül az olaszok védtek volna.

Rommelt rengeteg más gond is gyötörte - katonaként a túlterjeszkedés, hiszen utánpótlási vonala legeslegvégén állt, majdnem 2000 kilométerre Tripolitól, magánemberként pedig saját egészségi állapota. Rommelnek a jellemében rejtett roppant erő, nem a testében. Többször kiújuló, talán pszichoszomatikus jellegű gyomorbajban szenvedett, és szeptember 22-én egészségügyi okokból hazavezényelték Németországba. Egy Oroszországból hozott páncélos tábornok, Georg Stumme lépett a helyére, Rommellal pedig közölték, ha felgyógyul, Ukrajnában állítják egy hadseregcsoport élére; október 24-én azonban maga Hitler telefonált neki a kórházba ezekkel a szavakkal: „Rossz hírek érkeznek Afrikából. A helyzet nagyon sötétnek látszik. ... Elég jól érzi magát a visszatéréshez?” Rommel egyáltalán nem gyógyult meg, ám másnap mégis útnak indult, és még aznap, október 25-én este megérkezett az Afrika Páncéloshadsereg főhadiszállására. Az Alamein térségében vadul tomboló csata kellős közepébe csöppent, amikor a német-olasz frontvonal már hol itt, hol ott horpadt be csikorogva a 8. hadsereg rohamainak súlya alatt.

A „TÖMEGVEREKEDÉS”

Montgomery elődeiétől alapvetően eltérő jellegű offenzívát tervezett. Az addigi brit hadvezéreket mind megkísértette a sivatagi terep kínálta manőverezési szabadság, s ezért harckocsijaikat próbálták alkalmazni elsődleges harcászati eszközként, hogy a német páncélosok *Blitzkrieg-jéhez* ha-

sonló gyors, mozgékony hadviselést folytathassanak. Montgomery igen helyesen úgy ítélte meg, a brit páncélosadosztályokból hiányzik az ahhoz szükséges lendület, hogy németebbek legyenek a németeknél, és eredményként egyébként sem szándékozott beérni az egyszerű manőverezési fölényrel. Nem a német-olasz páncéloshadserg állásaiból való kivetésére, majd Tripoli felé üzésére törekedett - amint az már háromszor megtörtént korábban -, hanem aprólékosan előkészített, felörlő küzdelemben olyan súlyos vereséget kívánt rá mérni, amely egyszer s mindenkorra megfosztja támadóerejétől.

Éppen ezért olyan haditervet készített az alameini csatára, amelyben szándékosan a tüzérségi fedezettel - és némi nehézharckocsi-támogatással - végrehajtott gyalogsági rohamokra osztotta a főszerepet, ezek pusztíthatók el ugyanis végleg az ellenség védműveit, az azokban elhelyezett csapatokkal együtt. Montgomery csak a csata általa sötét előrelátással „tömegverekedésnek” nevezett szakasza után szándékozott bevetni páncélosai fő tömegét, hogy beékelődjön az ellenség védelmébe, majd kijusson annak mélységébe. A csata október 23-án éjfélkor kezdődött, 456 lövegből lött tüzérségi előkészítéssel, amelyet a tengerparti út mentén tervezett gyalogsági előretörés támogatására összpontosítottak, de jutott belőle a délebbre, a sivatagban tervezett elterelő csapás segítésére is. A kiegészítő támadásnak nem sikerült ellenséges erőket elvonnia a főcsapás irányából, és október 26-án, Rommel újbóli parancsnoklásának első napján, Montgomery páncélosokkal erősítette meg csapásmérő csoportosítását. Egyheti elkeseredett harcban, amely harmincöt üzemképes páncélosra faragta le a németek harckocsiállományát, Montgomery két „folyosót” mart a páncéloshadserg part menti védelmi rendszerébe, és november 2-án készen állt az áttörésre. Rommel ekkor már hajlandó lett volna visszavonulni, Hitler azonban megtagadta ennek engedélyezését, mire Rommel a két parti folyosó közül az északabbra fekvő elzárására vetette be utolsó erőit. Montgomery, akit a megfejtett Enigma-távíratok segítségével folyamatosan informáltak a német szándékok fluktuációjáról, ennek tudatában döntött úgy november 4-én, hogy páncélosai zömét a déli folyosóba vezényli. A brit 7. és 10. páncélosadosztály a délután közepére szétverte az elavult harckocsikkal felszerelt szerencsétlen Ariete olasz páncélos-hadosztályt, és harcjárművei beözönlöttek a német-olasz páncéloshadserg hátába. Rommel, aki akkor sem tudta volna végrehajtatni Hitler „tapodtat sem hátrálni!” parancsát, ha akarta volna, már tudta, a csata elveszett, és összes, még mozgásképes egységét a lehető leggyorsabb tempóban nyugatra rendelte a tengerparti úton. Így kezdődött a pokoli, 3200 kilométeres visszavonulás.

Háború utáni kritikusan megrótták Montgomeryt azért a vélt hibájáért, hogy az alameini csatát követő napokban-hetekben elmulasztotta a teljes megsemmisülésig zaklatni az Afrika Páncélos-hadsereget. Való igaz, a kezdeti üldözést óvatosan hajtotta végre, de azért vállalkozott rá, majd Fukánál, november 5-én késő este, a 2. új-zélandi hadosztálynak kis híján sikerült megkeverülnie a visszavonuló ellenség szárnyát és reteszállást kialakítania mögötte. Ez után az időpont után azonban az esőzések nagyon megnehezítették a mozgást a terepen, és Rommel vert serege megőrizte előnyét üldözőivel szemben. Egyébként is kérdés, hogy lehetséges, sőt hogy értelmes lépés lett volna-e megkísérelni a megsemmisítő csapást. Annyi bizonyos, hogy O'Connor 1941. februári diadalát kivéve, Montgomery egyetlen elődjének sem sikerült sohasem az egyetlen, tengerparti úton visszavonuló ellenség elé kerülnie. Egyébként még O'Connor is csak a velejéig demoralizált ellenséges hadsereg egy részét győzte le - Rommel Afrika Hadteste pedig sok gonddal küszködött, de demoralizáltak aligha volt nevezhető. Ami lényegesebb, a Montgomery által választott taktika eleve kizárta a hirtelen átmenetet az állásrendszer szívós rohamozásából a heves üldözésbe. Már a csata előestéjén kiadott parancsában figyelmeztette alárendeltjeit: „Ebben az ütközetben kemény, elhúzódozó harc várható. Katonáinknak nem szabad azt gondolniuk, hogy csak mert megfelelő harckocsi- és roppant erejű tüzérségi támogatással rendelkezünk, az ellenség majd megadja magát. Az ellenség NEM fog kapitulálni, és elkeseredett harcot kell majd vívnunk. A gyalogságnak fel kell készülnie a küzdelemre és az ölésre, meg arra, hogy mindkettőt hosszú ideig folytatnia kell.” Volt is elkeseredett harc, és jócskán ölte: az elesett vagy megsebesült brit katonák száma elérte a 13 500 főt

(Montgomery szinte hajszálpontosan megjósolta ezt a számot), ami messze meghaladta a háborúban bevetett bármelyik brit hadsereg addigi veszteségét; a 8. hadsereg teljes személyi állományának 5 százalékára rúgott ez, a gyalogság azonban harcoló létszáma egynegyedét veszítette el. Ilyen veszteséget csak egy egyértelmű, teljes győzelem igazolhatott. Ha Montgomery belevágott volna a zavaros és veszteségteljes általános üldözésbe, könnyen előfordulhatott volna, hogy Rommel és az Afrikakorps kihasználja a mozgó hadviselésben szerzett hatalmas tudását, és kétségessé teszi Alamein végeredményét. Ebben az esetben Montgomery valószínűleg sokkal kérlelhetlenebb kritikát vont volna fejére, mint amit végül a szakirodalom stratégiától utólag el kellett szenvednie.

Alamein után - helyesnek minősíthető döntéssel - a klasszikus XVIII. századi stratégiát választotta: vert ellenfelének „aranyhidat” hagyott a Tripoli felé vezető parti út formájában. Rommel ezen száguldott visszafelé - a brit sivatagi légierő állandó támadásaitól kísérve. Bengázit november 20-án érte el, Tripolit pedig 1943. január 23-án, miután Vádi-Zem-Zemnél 1942. december 26. és 1943. január 16. között megállt egy időre védekezni. Útközben nem kapott semmiféle erősítést, és vajmi kevés anyagi utánpótlást, 100 000 emberéből 40 000-et (leginkább olaszokat) hadifogolyként a britek kezében hagyott, és végül mindössze nyolcvan üzemképes harckocsija maradt. Az Afrika Páncélos-hadsereget - a katonai siker és kudarc minden mércéje szerint - legyőzték Alameinnél. Montgomery hadseregarancsnoki belépője a csataterek világába az egyik legbriliánsabbra sikerült a hadvezéri mesterség történetében.

Ami ekkor megmentette az Afrika Páncélos-hadsereget az azonnali pusztulástól, az egy olyan fejlemény volt, amelynek éppen a megsemmisülését kellett volna biztosítania. A Torch (Fáklya) hadművelet partraszállásait végrehajtó brit-amerikai hadsereg megjelenése Rommel hátában lényegében a szövetségesek harmadik afrikai háborújának kezdetét jelentette. A Fáklya hadműveletben még 1942 júliusában egyeztek meg az amerikai és brit vezetők Londonban, mint a második legjobb megoldásban a helyett a Csatornán át indítandó európai invázió helyett, amelyről éppen megállapították, hogy 1942-ben túl kockázatos lenne megkísérelni. Amíg a második frontot - amint azt az amerikaiak remélték - 1943-ban megnyitják, a Fáklya hadművelet hasznos feladatot biztosított annak az amerikai haderőnek, amely tavasz óta gyülekezett az Egyesült Királyságban. Hasznos feladatot biztosított Nagy-Britannia otthoni tartaléka egy részének is, amely a német invázió veszélyének elmúltával ott már nem elégített ki valós stratégiai igényt, továbbá az elsőeknek abból a kilencven hadosztályból, melyeket az Egyesült Államok odahaza mozgósított. Amikor felöltötte végső formáját, a Fáklya szárazföldi hadereje három harci kötelékre oszlott: a nyugatira, a középsőre és keletre. Ezeknek ebben a sorrendben a Marokkó atlanti-óceáni partvidékén található Casablanca, illetve benn a Földközi-tenger partján, Orán és Algir térségében kellett partra szállniuk. A George Patton tábornok vezette Nyugati Harci Kötelék a hajón közvetlenül az Egyesült Államokból érkező amerikai 2. páncélos-, 3., valamint 9. gyalogshadosztályból állt; a Középső Harci Köteléket az amerikai 1. páncélos-hadosztály és a jövőbeni 82. légi szállítású hadosztály egyes, Nagy-Britanniából érkező részei alkották; a Keleti Harci Kötelékbe a brit 78. és az amerikai 34. gyalogshadosztály tartozott. Az egészet egy közös, brit-amerikai armada hajói szállították oda. Az erős légi fedezettel, nagy sebességgel haladó konvojok nélkül érték el a roham előtti megindulási pozícióikat, hogy a német tengeralattjárók rájuk találtak volna. Egészen addig, amíg november 5-6-án a Középső és a Keleti Harci Kötelék át nem hajózott a Gibraltári-szoroson, a német haditengerészeti hírszerzés úgy tájékoztotta Hitlert, ez a flotta is csak egy újabb Pedestal-szerű konvoj, amely Málta felé készül áttörni; a gibraltári átkelés után változtatott véleményén: most azt bizonygatta a Führernek, a hajóhad Tripolinál készül csapatokat partra tenni. November 7-én a friss értesülések arra utaltak, a szövetséges hadsereg Észak-Afrikában készül partra szállni, amit addig a legkevésbé valószínű úti céljaként kezeltek, ugyanis Hitler makacsul ragaszkodott azon meggyőződéséhez, hogy az amerikaiak semmi olyasmit sem fognak tenni, amivel még inkább az ő karjába kergetik Vichyt. Való igaz, az amerikaiak elfogadták realitásként Vichy britelleenségét, ám ennek dacára sikerült elhitetniük magukkal, hogy Pétain számos követője őket

egészen más fényben látja. Ugyanakkor az is igaz, hogy a vichyi Franciaország polgárainak jelentős hányada addig, és csak addig, ragaszkodott a fegyverszüneti egyezmény teremtette feltételekhez, amíg Hitler egyértelműen megőrizte Európa feletti uralmát; hatalma gyengülésének legcsekélyebb jelére készen álltak a nemzetközi elkötelezettségváltás révén megvédeni Franciaország hosszú távú érdekeit.

Az észak-afrikai partraszállások pontosan ilyen elkötelezettségváltást kényszerítettek ki. Az amerikaiak az október 21-én Algírtól 145 kilométerre, Cherchellnél, tengeralattjáróról partra tett Mark Clark tábornok közvetítésével felvették a kapcsolatot a helyi antipétainista csoportokkal. Az amerikaiak azonban túlzásba vitték a haditerveik körüli titkolódzást, amivel idő előtti akcióba lépésre késztették francia híveiket. Így aztán a Vichyhez hű tisztviselők visszaszerezték a hatalmat, mire november 8-án a szövetséges harci kötelékek Algírnál és Casablancánál megkezdték a kihajózást (a közvetlenül az oráni kikötő ellen indított brit haditengerészeti támadás kudarcba fulladt, de a város körüli partraszállások sikerültek). Ekkor egy szerencsés véletlen segített úrrá lenni a szövetségesek kezdeti balsikerén. Darlan tengernagy, Pétain helyettese és a francia haditengerészet főparancsnoka, magánlátogatáson éppen Algírban tartózkodott; amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az amerikaiak által a helyi hatalom átvételére kiszemelt francia vezető, Henri Giraud tábornok nem rendelkezik a szükséges tekintéllyel, az amerikaiak közvetlenül Darlannal kezdtek tárgyalni. A tengernagyot a szövetségesek erejének demonstrált nagysága meggyőzte, ideje átállni, s ezért november 8-án meghirdette a fegyverszünetet. Ez lehetővé tette a brit és amerikai csapatoknak Marokkó és Algéria tengerparti részének gyors birtokbavételét. Pétain azonnal megtagadta Darlant. Vichy miniszterelnöke, Pierre Laval november 10-én felkereste Hitlert a főhadiszállásán, és biztosította arról, hogy Darlan jogtalanul, felhatalmazás nélkül cselekszik, ám a Vichy-rezsimen már a leghangosabb protestálás sem segíthetett. Hitler szabad átvonulást követelt Tunéziába a Wehrmacht számára, de nem várt beleegyezésre. Saját szakállára azonnal meg is valósította, és ugyanakkor megparancsolta csapatainak, hogy másnap reggel hatoljanak be a francia anyaország addig „meg nem szállt” zónájába (Attila hadművelet). November 11-én estére Franciaország teljes egészében német katonai megszállás alá került, Pétain Vichyben székelő kormányát pedig jelentéktelen tényezővé redukálták. A marsall még egészen 1944 szeptemberéig - amikor Németországba kényszerült menekülni - kapaszkodott kiüresedett államfői tisztségébe, ám 1942 novembere után kétéves színjátéka, amelyben a francia önrendelkezés fenntartójaként tündökölt, végképp nem tűnt másnak, mint ami volt: bűnös áltatásnak.

A NÉMET ELLENLÉPÉSEK

A tengelyhatalmak és szövetségesek katonai erőviszonyai mérlegének ezen a ponton döntő mértékben az utóbbiak javára kellett volna billennie. Két nagy szövetséges hadsereg uralta a partvidék legnagyobb részét, Montgomery 8. hadserege Líbiában, Eisenhower 1. hadserege pedig Algériában és Marokkóban; a francia *Armée d'Afrique* ugyanakkor átállóban volt a szövetségesek oldalára. Még egy teljes héttel az invázió után is a tengelyhatalmak mindössze egyetlen, hadra fogható sereggel rendelkeztek Afrikában: Rommel alaposan megtépázott páncéloshadcseregével, amely lóhalálában futott Alamein óta, de még mindig 1600 kilométer választotta el Tunézia határától. Hitler ekkor a tettek mezejére lépett, hogy megfossa előnyüktől a szövetségeseket. November 12-én Pétain formálisan érvénytelennek nyilvánította az észak-afrikai fegyverszünetet, s így módon kötelezte Tunézia - Francia Észak-Afrika egyetlen, a nyugati szövetségesek által még meg nem szállt tartománya - parancsnokait, hogy nyissák meg a tunéziai kikötőket és reptereket a Vichyvel szövetséges tengelyhatalmak előtt. Az első német alakulatok november 16-án kezdtek befutni Franciaországból; a 10. páncélosadosztály, a Hermann Göring ejtőernyős-páncélosadosztály, valamint a 334. gyalogadosztály került átdobásra, amelyeket az újonnan felállított 5. páncéloshadcsereg parancsnoksága alá rendelték, és azonnal nyugatra vezényeltek, hogy az Atlasz hegység keleti láncai mentén tartóztassák fel Eisenhower közeledő hadosztálya-

it.

Az Atlasz hegység Tunéziában kétszeresen erős védőállást kínál a hegyekbe magát befészkelő seregeknek, ugyanis Tunisz városától valamivel délre az addig egységes hegylánc kettéágazik, egy keleti és egy nyugati hegysorra. A térképen e két „gerinc” Y alakúnak látszik, a betű szárával Tunisznál. Az 5. páncéloshadserg (amelyet december 9-ig Walther Nehring, utána Jürgen von Arnim vezett) kezdetben nem rendelkezett a nyugati hegylánc tartásához szükséges erővel, és november 17-re a brit és amerikai alakulatok előrevetett őjrátartói már megérkeztek oda. Az új német páncélos-hadseregnek ugyancsak keményen meg kellett küzdenie báziskikötői, Tunisz és Bizerta birtoklásáért, amikor a brit 1. hadsereg - francia támogatással - elszánt rohamot intézett ellenük. A páncélosokkal bőségesen ellátott amerikai II. hadtest beérkezése lehetővé tette, hogy a szövetségesek 1943. január végére stabilizálják a keleti hegyláncan elfoglalt arcvonalukat. A szövetségesek mind több erősítést kaptak az immár Giraud tábornok által irányított *Armée d'Afrique* kötelékeiből; Giraud a januári casablancai konferencián kényszeredett kiegyezést kötött de Gaulle-lal, amely 1944 áprilisáig érvényben is maradt.

A németek azonban ez alatt az idő alatt javították helyzetüket Tunéziában: további szárazföldi és légi alakulatokat helyeztek át Szicíliából, Rommel pedig Tripolin át közeledett a Mareth-vonalhoz. Líbia és Tunézia határán, 1939 előtt, még a franciák építették ki a Mareth-vonalnak nevezett erősített védelmi rendszert, a Líbiában állomásozó olasz hadsereg ellen; amikor Rommel alakulatai 1943. február elején megszállták ezt a készen kapott védelmi állást, azzal biztosították a Tunéziában álló tengelyseregek hátát Montgomeryvel szemben, míg az Atlasz keleti hegyláncánál Eisenhower frontális támadását sikerült megakasztaniuk. Valójában, legalábbis rövid távon, a németek megfordították a stratégiai helyzetet Észak-Afrikában. Rommel, ahelyett hogy beszorult volna a brit 1. és 8. hadsereg két, harapófogóként összezáródó pofája közé, visszavonult csatlakozni egy olyan hadsereghez, amely erős központi stratégiai pozícióból mérhetett csapást bármelyikre a kettő közül, sőt akár mindkettőre is. Ez a csapás már küszöbön is állt.

Az 5. páncéloshadsereg sikerrel használta ki mozgékonyágát és páncéloserejét a keleti hegylánc mentén felvonultatott szövetséges haderő egyensúlytalan állapotban tartására. Előbb a gyöngye francia XIX. hadtestre mért csapást, majd a tapasztalatlan amerikai II. hadtestre - Fondouknál január 2-án, Bu-Aráda térségében január 18-án és Faidnál január 30-án. E támadások teljességgel szétzilálták a francia sereget, amely alapvetően gyarmati jellegű alakulatokból állt, és gyakorlatilag nem rendelkezett a modern harcokhoz szükséges eszközökkel, és páncélosalakulataik elaprózására készítették az amerikaiakat. Arnim, Rommellel egyeztetve, február elején úgy döntött, az ellenséges erők helyzete Dél-Tunéziában megérett az ellencsapásra. Az ellencsapás megfelelő formájáról kialakult vitájukat közös felettesük, Kesselring, a német déli főparancsnok döntötte el. Februárban mindkettejük egy-egy páncélosadosztálya, a 10., illetve (az Alamein óta újra feltöltött és felszerelt) 21. a keleti hegyláncan átvezető Faid-hágó térségében, valamint attól valamivel délre, lerohanta az amerikai II. hadtestet, pánikot váltott ki a védők sorai-ban, és február 19-re már a nyugati hegyláncan átvezető Kasszeríne-hágónál erőltette az áttörést. A szövetségesek egész tunéziai pozícióját délről északra haladó „felgöngyölítő” hadművelet fenyegette, s ezt a veszedelem csak az amerikai 9. hadosztály tüzéségétől is támogatott brit 6. páncélos-hadosztály beavatkozása révén sikerült elhárítani. A terepadottságok is a védőnek kedveztek, a térnyerést erőltető német páncélosok ugyanis szűk völgyekbe kényszerültek; január 22-én, amikor Rommel találkozott Kesselringgel, a páncélos hadvezér bevallotta, hogy tévesen ítélte meg a helyzetet, képtelen olyan gyorsan kiszélesíteni a támadást, hogy közben kezdeti előnyét is kiaknázhassa, és most már kénytelen visszavinni erőit a Mareth-vonalba, ahol a hátában Montgomery befejezte offenzívája előkészítését.

Arnim és Rommel (akit február 23-án kineveztek az Afrika Hadseregcsoporthoz főparancsnokává) ekkor áttért az 1., illetve a 8. hadsereg ellen indított helyi jelentőségű zavaró támadásokra, ám igen

korlátozott sikerrel. Az amerikaiak tanultak a Kasszeríne-szorosban átélt keserves tűzkeresztségből, s ráadásul Patton parancsnoksága alá helyezték őket, ő pedig nem tűrte az amatőrizmust; mindkét brit hadsereg harcedzett volt, és tapasztalt tábornokok vezették őket. Március 20-án, amíg Patton az Afrika Hadseregcsoport mögöttes területét szondázta, Montgomery frontális támadásba kezdett a Mareth-vonal áttörésére, talált egy megkerülésre alkalmas irányt, ám itt közvetlen rohamát a védők feltartóztatták, majd március 31-re visszaűzte a régi Afrika Páncéloshadsereget a keleti hegylánc tenger felőli végére.

A németek és az olaszok még ez után a térvessztés után is jelentős haderővel rendelkeztek Tunéziában, összesen több mint tizenegy hadosztálllyal, ha az erősítéseket hozzáadjuk a régi Afrika Páncéloshadseregből megmaradt alakulatokhoz. Az utánpótlási helyzetük azonban kritikussá vált: a január folyamán hozzájuk útnak indított ötvenegy hajóból huszonkettőt elsüllyesztettek a szövetségesek, a tengeri konvojok kiegészítésére kezdeményezett légihíd pedig februárban mindössze 25 000 tonnát szállított le a szükséges 80 000 tonnányi utánpótlásból, holott még a Messerschmitt 323 Gigant óriási, motorral felszerelt vitorlázó szállítógepeket is bevetették; április 22-én a szövetséges vadászpilóták huszonegyből tizenhatot lelőttek a tunéziai repülőterekre benzint szállító Gigantok közül. Az első, joggal rettegett német Tiger (Tigris) nehézharckocsik közül - amelyeket kapkodva Tunéziába küldtek, ellensúlyozandó a szövetségesek mennyiségi harckocsifölényét - több is elakadt a mocsaras terepen, sőt nem egynek a páncélzatát átütötték a szövetségesek páncéltörő fegyverei. Ráadásul ez a hadszíntér nem tartozott azok közé, amelyeken Hitler személyes ügyének tekintette a győzelmet, és a Mareth-vonalért vívott csata túl szorosan követte a sztálingrádit, ahol egy másik „erődöt” igyekezett légihíd segítségével életben tartani - sikertelenül. Hitler már március 4-én reménytelennek ítélte a tunéziai helyzetet, ugyanis aznap ezt jósolta: „Ez már a vég. Ennyi erővel vissza is hozhatnánk az Afrika Hadseregcsoportot.” Jellemző módon - bár Rommelt március 6-án hazarendelte - nem tudta rávenni magát ennek az arcvonalnak a likvidálására, hátha valamit még sikerül kihozni belőle. Ehelyett megparancsolta von Arnim tábornoknak, tartson ki a végsőig. Április végére Arnimnak mindössze hetvenhat üzemképes harckocsija maradt, és azok motorjába is a helyben termelt borokból és pálinkákból próbált valamiféle üzemanyagot lepárolni. Május 8-án a Luftwaffe, amely akkor már 4500 harci gépet számláló szövetséges légi-erővel állt szemben, végleg feladta tunéziai támaszpontjait. Az Afrika Hadseregcsoport, amelyet április 7. és 13. között a brit 8. hadsereg leszorított a keleti hegyláncból a két hegylánc alkotta Y szára, akkor már gyakorlatilag egyetlen, Tunisz és Bizerta közvetlen környékét felölelő földdarabra szorult. Május 6-án az 1. hadsereg gondosan előkészített támadással áttörte a német-olasz csapatok arcvonalát, pontosan Tunisz előterében. Másnap mind Tunisz, mind Bizerta elesett. Miközben a következő héten utóvédei kitartottak, az Afrika Hadseregcsoport csekély mennyiségű lőszerrel és szinte semmi üzemanyaggal sem rendelkező maradványai megpróbáltak visszahúzódní a Bon-fok végső menedékébe. Május 13-ra azonban egyszerűen nem maradt már védhető terület, és a hadseregcsoport utolsó részei is megadták magukat; a tengelyhatalmak 275 000 katonája, köztük mind a német, mind az olasz főparancsnok, Arnim és Messe, a szövetségesek fogságába esett. Ez volt az eddig egy szövetséges haderő által a tengelyhatalmak seregeire kényszerített legnagyobb tömeges megadás, amely mélyen megalázta Hitlert, Mussolininak viszont valódi katasztrófát jelentett, hiszen az olasz diktátor saját maga választotta történelmi küldetésének egy nagy olasz birodalom megteremtését és fenntartását Afrikában. Mussolini három háborút kezdeményezett a földrészen, és immár mindhárom totális katasztrófába torkollott. Hitler, aki a háorból kettőben részt vett, túlélhette e vereségek következményeit; ő csak annyi erőt tett kockára, amennyivel demonstrálhatta hűségét diktátortársához, és profitálhatott ellenfelei erőinek megosztásából, amit beavatkozásaival keltett. Mussolini nem szemlélhette ilyen derűlátó belenyugvással az afrikai háborúk végeredményét. Afrikában két dolgot is elveszített: az olasz hadsereg nagyobbik (és jobbik) felét, meg a személyes reputációját. Kizárólag Hitleren múlt, vajon ő és a rezsimje egyáltalán túlél-e az afrikai vereséget.

19. Olaszország és a Balkán

„Boldog Ausztria! Mások hadakoznak, te házasodsz!” - szólt az agyoncsépett XVII. századi közhely. A Habsburgoknak persze tényleg megvolt az a jó szokásuk, hogy nagy előszeretettel nősültek be birtokokba, s ez végül valamennyi európai monarchia közül a legnagyobb területi kiterjedésű birodalom urává tette őket. Olaszország, amelynek bizonyos részei egészen 1918-ig Habsburg-fennhatóság alatt maradtak, Ausztria szöges ellentéte volt - egyformán szerencsétlen szerelemben és háborúban. Az ország északi és déli részét csak 1861-ban egyesítették a Savoyai-ház jogara alatt, de azok sohasem nőttek igazán szervesen össze; a XIX. század közepén a Habsburgok ellen vívott függetlenségi háborúja, majd később az afrikai gyarmatok szerzéséért vívott háborúi legjobb részleteikben is nélkülözték a diadalokat, s többnyire kifejezetten dicstelenre sikerültek. Az az olasz expedíciós haderő, amely 1896-ban Adowánál megütközött az etiópokkal, azon igazán kevés európai hadsereg közé tartozott, amelyek a kontinens imperialista gyarmatosítása közben vereséget szenvedtek egy bennszülött seregtől; amikor pedig Olaszország a Hailé Szelasszié császár elleni 1936-os hadjáratnál elégtételt vett Adowáért, azzal is csak a nemzetközi közösség rosszállását sikerült kivívnia.

Az első világháborúnál azonban egyetlen háború sem került többre Olaszországnak. Szinte mindenre, amit az olaszok 1918 után a bel- és külpolitikában tettek, az szolgál magyarázattal, amit a világháborúban átéltek. Bár erőfeszítéseiket utóbb szokássá vált lekicsinyelni, az olaszok bátran és kitartóan harcoltak az Osztrák-Magyar Monarchia ellen az antanthatalmak 1914 és 1918 között megnyitott, legkedvezőtlenebb adottságokkal rendelkező frontján. 1915 májusától, amikor Olaszország Nagy-Britannia, Francia- és Oroszország oldalán belépett a háborúba, az olaszok tizenegy egymást követő offenzívát indítottak a Júliai-Alpokban. Vajmi kevés teret nyertek, viszont azért súlyos veszteségekkel fizettek. A tizenkettedik csatában, 1917 novemberében azután meglepte őket a Monarchia csapatainak segítségére küldött német kontingens - amelynek az ifjú Rommel százados volt az egyik leginkább vállalkozó szellemű csapattisztje -, és az olasz seregeket visszavetette a Velencei-síkságra, ám azoknak 1918 második felére sikerült annyira rendezni soraikat, hogy támadásba mehettek át, és helyreállított önbecsüléssel fejezhették be a háborút.

Pontosan ez volt a bökkenő. Olaszország kivívta helyét a győztes hatalmak sorában; csakhogy, bár 600 000 olasz ifjú adta életét az antant ügyéért, sem Nagy-Britannia, sem Franciaország nem szándékozott átengedni Olaszországnak azt a részt a háborús prédából, amit érzése szerint kiérdemelt. A franciák és a britek maguk között osztották fel Németország gyarmatait és Törökország arab tartományait, Szíriát, Libanont, Palesztinát, Irakot és Transzjordániát. Olaszországnak mindössze egy keskeny sávot juttattak Ausztria korábbi területéből, meg egy talpalatnyi hídfőt a Közel-Keleten, ami tarthatatlannak bizonyult. Ráadásul, amikor 1921-ben az Egyesült Államok és Nagy-Britannia elhatározta, hogy nemzetközi szerződésben szabályozza a korábbi antanthatalmak hadiflottáinak legnagyobb megengedett méretét, Olaszország olyan korlátozások elfogadására kényszerült, amelyek gyakorlatilag a brit Királyi Haditengerészet földközi-tengeri erőivel egy szintre szabályozták be haditengerészetének erejét - azon a beltengeren, amelyen teljes joggal érezhette, hogy megilleti az elsőbbség.

Aközött, amire az olaszok meggyőződése szerint Olaszországnak joga lett volna, meg aközött, amit a háborút követően jogos részként adtak neki, komoly szakadék tátongott, és ebben gyökerezett az a fasiszta forradalom, amely 1922-ben győzedelmeskedett a királyság fennálló rendjén. Amikor Mussolini elbűvölte az olasz munkás- és alsóközép-osztályt, annak az okai csak részben voltak gazdasági természetűek; ugyanilyen mértékben abban is rejlett sikerének titka, hogy veteránként szólt a veterán frontharcosokhoz. Egy recessziótól, munkanélküliségtől és pénzügyi zűrzavartól gyötört korszakban nemcsak munkát és a megtakarítások biztonságát ígérte, de a

leszerelt katonák megbecsülését is, sőt a nemzetnek azt a területekben megtestesülő kárpótlást világháborús szenvedéseikért, amelyet a békekonferencia nem adott meg. A Törökországtól az 1912-1913-as balkáni háborúk során annektált Líbia tengerentúli „impériummá” alakítását Abesszínia meghódítása követte 1936-ban, majd Albánia bekebelezése 1939-ben. Amikor Olaszország beavatkozott a spanyol polgárháborúba, az is szerves része volt Mussolini olaszoknak tett ígérete beváltásának, amely szerint hazájuk kiharcolja a maga helyét a világpolitika színpadán; végső soron ez motiválta akkor is, amikor 1940 júniusában úgy döntött, Németország szövetségeseiként belép a második világháborúba. Mussolini, az olasz-német tengely alternatívájaként, jelentős erőfeszítéssel igyekezett kiépíteni egy nemzetközi szövetségi rendszert, középpontjában Ausztriával. E munkája dugába dőlt, amikor 1938-ban Hitler az *Anschluss*-szal bekebelezte Ausztriát a Reichbe, -mert ezzel automatikusan értéküket veszítették a Magyarországgal és Jugoszláviával kötött kétoldalú szerződésai. Az *Anschluss* eldöntötte, hogy Mussolininak Hitler szövetségeseiként kell bekapcsolódnia a második világháborúba.

A körülmények azonban azt diktálták, hogy Olaszország sohasem lehet egyenlő partner, akármilyen keményen is igyekszik Mussolini azzá tenni. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy az olasz nemzetgazdaság mindössze a német hadikiadások egytizedét tudta viselni (1938-ban Olaszország 746 millió dollárnyit költött fegyveres erőire, Németország pedig 7415 millió dollárnyit); Olaszország katonai ereje abszolút mértékben is hanyatlott a két háború közötti időszakban, vagyis 1940-ben kevésbé egyenrangú ellenfele lehetett Nagy-Britanniának és Franciaországnak, mint annak idején, 1915-ben, Ausztria-Magyarországnak. Az olasz hadosztályok gyengébb gyalogsággal és tüzérséggel rendelkeztek, mint huszonöt évvel korábban, részben azért, mert a sorkötelesek egy jelentős hányadát - kizárólag Mussolini politikai gögijének kielégítésére - a Fasiszta Párt kétes értékű feketeinges alakulataiba térítették el. Az olasz munkaerőalapot folyamatosan csökkentette az Egyesült Államokba irányuló tömeges kivándorlás is. Az olasz hadfelszerelést - bár a formája elegáns volt, és briliáns mérnöki tudással tervezték - kézművesmódszerekkel gyártották, s így sohasem készülhetett belőle annyi, amennyi ellensúlyozhatta volna a hatalmas megrendelésekre dolgozó brit - és végül az amerikai - gyáripár tömegtermelését. Az olasz haderőnemek annak hátrányait is megszenvedték, hogy Mussolini a nemzeti presztízs kedvéért túl korán kergette bele őket az újrafegyverkezésbe. Az olasz harckocsik és repülőgépek egy egész nemzedékkel elmaradtak az azonos kategóriájú brit haditechnikai eszközök mögött; amikor pedig az amerikai felszereléssel kerültek szembe - ami 1942-ben már jelentős mennyiségben jelent meg a britek arsenáljában -, özönvíz előtti kövületeknek tűntek.

Tornyosult még egy utolsó, végső soron harcképtelenséget okozó akadály azon az úton, amelyet járva Olaszország hatékonyan hadakozhatott volna Németország oldalán: az olaszok semmi vagy szinte semmi ellenséges érzületet nem tápláltak a Hitler által számukra választott ellenfelekkel szemben. Az enyhe frankofóbia talán szerepelt az olaszokra jellemző érzelmek sorában; az olasz felsőbb osztályok azonban kifejezetten angolbarátok voltak, míg az olasz parasztság és iparoság mindig is sokra tartotta az Egyesült Államokat, amelynek közismert szembenállása a náciizmussal nem jelentéktelen mértékben már a háború előtt is befolyásolta az olasz nemzet politikai felfogását - Amerika hadba lépése után pedig döntő súllyal. Mindezek következtében a küzdelmet fél-szívvel vállaló olasz seregek vívták az első csörtéket a britekkel 1940-1941-ben Kelet-Afrikában és a Nyugati-sivatagban. Az olasz fegyveres erők önbizalmát nem erősítette a görögökkel szemben 1940 október-novemberében produkált szánalmas teljesítményük sem. Wavell decemberi ellenoffenzívája brutálisan megrázta az olasz szárazföldi haderőt, és hiába érkezett meg segítségére az Afrikakorps 1941 februárjában, ebből a megrázkódtatásból sohasem tért teljesen magához. Bármilyen briliáns tehetségű hadvezér is volt Rommel, és bármennyire *simpaticó-nak* is találta a legtöbb olasz közkatona, az olasz parancsnokok nem feledhették, hogy hírnevét az 1917. novemberi „caporettoi csoda” során - ellenük - végbevitt haditetteivel alapozta meg, amikor 200 württembergi hegyivadász élén több ezer olasz katonát ejtett foglyul.

Mire 1943 májusában lezárult az afrikai hadjárat - Kelet-Afrikában 1941-ben, Líbiában 1941-1942-ben, Tunéziában 1943-ban -, a szövetségesek fogságába esett olaszok összesített száma meghaladta a 350 000-et, vagyis több olasz katona ült a szögesdrót mögött, mint ahány a háború kezdetén Mussolini teljes afrikai birodalmának összes helyőrségében szolgált. Az olasz hadsereg, amelyet az előző évben Mussolini még kilencven hadosztálynyi erővé tervezett fejleszteni, már a tunéziai vereség előtt is mindössze harmincegy hadosztály felszerelésére elegendő hadianyaggal rendelkezett. Amikor legjobb hadosztályai közül egyszerre olyan sokat veszített el Afrikában, oly röviddel az olasz 8. hadseregnek a keleti front Sztálingrádhoz közeli szakaszán elszenvedett katasztrófája után, az önmaga pusztá árnyékává tette; a két, csaknem egyszerre lezajló válság arra készítette az olasz hadvezetőséget, hogy felülvizsgálja, továbbra is érdemes-e támogatnia Mussolinit és a fasiszta rezsimet. Az olasz tábornoki kar aránytalanul nagy mértékben a Szárd-Piemonti Királyság északolasz társadalmából származott, annak a királyi háznak az eredeti tartományából, amelyhez végső soron lojalitásuk fűzte őket. Elfogadták a fasiszmust, ameddig az szolgálta a monarchia és a hadsereg érdekeit. Amint világossá vált, hogy a rezsim már képtelen erre, kezdték ártékelni saját helyzetüket. Mire elérkezett 1943 nyara, és különösen amikor az olasz nagyvárosok érezni kezdték a szövetségesek légítámadásainak súlyát, úgy látták, nem tehetnek mást, és tervezni kezdték Mussolini eltávolítását a hatalomból. A cselekvés útjára a szövetséges csapatok 1943. július 9-10-én, Szicília déli partvidékén végrehajtott partraszállása indította őket.

Hogy a tengelyhatalmak Tunéziából történt kiűzését a szicíliai invázió kövesse, az olyan döntés volt, amelyet a britek és az amerikaiak nem nézetkülönbségek nélkül hoztak meg. Az amerikaiak szemében a Husky fedőnéven ismertté vált hadművelet a második frontra szánt erők ideiglenesen más célra való felhasználásával, esetleg az egész második front elhalasztásával fenyegető vállalkozásnak tűnt. A britek egészen mást láttak benne: elsőrangúan kíváncsiak, bár nem kézzelfogható előnyök forrását: a Földközi-tenger középső térsége feletti uralomét, ahonnan a Balkánon és Dél-Franciaországban fenyegethették a tengelyhatalmak Európájának „puha altestét”; Mussolini megszégyenítését, ami talán a bukásához is vezethet; magának Itáliának az inváziójához használható „lépőkő” megszerzését arra az esetre, ha ez a vállalkozás könnyűnek, kíváncsúnak vagy szükségesnek bizonyul. Az 1943 májusában Washingtonban tartott Trident konferencián a britek végül elérték, amit akartak, de csak azért, mert a változó körülmények meggyőzték az amerikaiakat, abban az évben nem nyitható meg a második front. Az invázió végül Hitlert még Mussolininál - és olasz ellenségeinél - is jobban meglepte. Hitler nem táplált illúziókat az olasz uralkodó osztály szimpátiáit illetően. Május 14-én a következőt jelentette ki tábornokainak:

Olaszországban kizárólag a Ducéban bízhatunk. Erős félelmeket táplálok aziránt, hogy valahogy megszabadulnak tőle, vagy semlegesítik. A királyi család, a tisztikar valamennyi mérvadó tagja, a papság, a zsidóság [akik ekkor még szabadon éltek; Mussolini számtalan hibával rendelkezett, de antiszemita, az nem volt] és a közszolgálat széles szektorai vagy nyíltan ellenségesek, vagy rosszindulatúak velünk szemben. ... A tömegek apátiába estek, és nélkülözik a vezetést. A Duce most gyűjti maga köré fasiszta gárdáját. A valódi hatalmat azonban mások tartják kézben. Ráadásul katonai ügyekben nem bízok magában, és kénytelen ellenséges vagy diletáns tábornokaira hagyatkozni, amint az az én csapatfelajánlásaimra adott, érthetetlen, elutasító vagy kitérő válaszából is kiviláglik - bár az legalább a Ducétól származik.

Hitler ekkoriban ajánlott fel Mussolininak öt német hadosztályt a mellé a négy mellé, amelyek éppen újjáalakultak Szicíliában és Dél-Olaszországban hagyott visszamaradó részlegeikből, miután az eredeti seregtestek odavesztek Tunéziában, ám ajánlatából nem kértek. A német hadvezetőség elővigyázatosságból elkészítette Olaszország megszállásának tervét (amely az Alarich hadművelet fedőnevet kapta a Rómát elfoglaló V. századi teuton hódító után). Csakhogy, noha Mussolini felhívta a figyelmet, hogy szerinte a Tunéziában győzedelmes szövetséges hadsereg a szicíliai invázióra szabadult fel, Hitler makacsul állította, a szigetet túl nagy erő védi ahhoz, hogy könnyű legyen elfoglalni. A Führer szerint a brit-amerikai partraszállás Szardínián, Korzikán vagy a görög Pelo-

ponnészosz-félszigeten volt várható, és a görögországi változat Hitler legbaljósabb előérzeteit engedte szabadjárá. Nem egyszerűen egy „harmadik front” nyitásával fenyegetett az *Ostheer* hátában, hanem Németország hozzáférését is megzavarta volna egy sor létfontosságú nyersanyaghoz - a bauxithoz, a rézhez és a krómhoz a Balkánról, és mind közül a legértékesebbhez, a romániai Ploiesti kútjaiból származó kőolajhoz.

A HUSKY HADMŰVELET

A szövetségesek egy igen figyelemreméltó megtévesztési művelete, melynek során „hagytak” német ügynökök kezére jutni egy brit tisztnek öltöztetett hullát, táskájában hamisított titkos dokumentumokkal, még inkább segített meggyőzni Hitlert, hogy a Földközi-tengeren felderített ellenséges inváziós hajóhad Görögország, Korzika vagy esetleg Szardínia, nem pedig Olaszország felé tart. A Führer még akkor sem volt hajlandó legalább mérlegelni az Olaszország területét érő invázió lehetőségét, amikor a Szicília partja előtt fekvő Pantelleria sziget parancsnoka az eget-földet rengető haditengerészeti bombázás hatására június 11-én megadta magát a szövetségeseknek. Hitler figyelmét egyébként is elvonták a máshol zajló események - a Reich ellen folyó egyesített bombázó hadjárat intenzívebbé válása, a németek helyzetének romlása az atlanti csatában, valamint az Oroszországban, Kurszknál indítandó (Citadella hadművelet fedőnevű) offenzíva végső rész döntéseinek meghozatala. Főhadiszállást is éppen akkor váltott megint. Március óta - az ukrajnai Werwolf főhadiszállásán töltött hosszú periódus után - a nyaralójában időzött, a berchtesgadeni Berghofban. Csak június végén helyezte át onnan a székhelyét komor, félhomályos erdei vezéri menedékhelyére, a kelet-poroszországi Rastenburg mellett felépített Wolfsschanzéba. Hitler és személyes vezetési törzse mindössze négy nappal a Citadella kezdő napja, július 5. előtt rendezkedett be ott. Miután az egész keleti hadszíntéren vívott háború 1943-as alakulása a Vörös Hadsegreg támadó potenciáljának megsemmisítésére tervezett Citadella kimenetelétől függött, érthető, hogy Hitler figyelme megoszlott abban a pillanatban, amikor július 9-én Patton és Montgomery hadosztályai a Passero-foktól nyugatra, illetve keletre megkezdték a kihajózást.

A szövetségesek nyolc tengeri és két légi szállítású hadosztályt vonultattak fel ehhez a támadáshoz - olyan armadát, amely nemcsak az OKW kételtű hadviselési képességükről alkotott prognózisát haladta meg jelentős mértékben, hanem a szigeten tartózkodó tengelyhatalmi haderő nagyságát is. A védők főparancsnoka, az olasz Alfredo Guzzoni tábornok tizenkét hadosztályt birtokolt, ám ezek közül hat elhanyagolható harcértékű, helyhez kötött („statikus”) olasz gyaloghadosztály volt; négy további olasz hadosztály rendelkezett ugyan manőverezőképességgel, de erejük meg sem közelítette egy szövetséges hadosztályét; mindössze a 15. páncélgránátos, valamint a frissen felállított Hermann Göring Páncélosadosztály (a Luftwaffe földi alakulatainak elitje) tartozott a valódi első osztályú seregtestek közé. És mégis, az erők egyenlőtlensége és a támadók által elért meglepetés dacára, a Husky fedőnevű szicíliai partraszállás a tervezettnél kevésbé simán zajlott. Az amerikai 82. és a brit 1. légideszant-hadosztályból kikülönített szövetséges ejtőernyős és vitorlázógépen szállított csapatok hatalmas veszteségeket szenvedtek, amikor a tapasztalatlan pilóták a tengerbe dobták őket, meg amikor a szövetséges hajók ideges légvédelmi tüzerei lőtték le az őket hozó gépeket. A hadművelet negyedik napján különösen veszteségteljesnek bizonyult az a kulcsfontosságú vállalkozás, melynek során brit ejtőernyősök megkísérelték elfoglalni az Etnától délre található Primosole-hidat, és a német 1. ejtőernyőshadosztály ellencsapást mért rájuk.

Csak hogy a tengerről végzett partraszállás mindenütt sikerrel járt az olasz „partvédő” egységekkel szemben, olyannyira, hogy egyes „védők” még a támadók hajóit is segítettek kirakodni. Sir Harold Alexander tábornok, Patton és Montgomery előljárója, július 15-én már kiadhatta a direktívát a szigeten található tengelyhaderő végleges felszámolására. Amíg Patton elfoglalja a sziget nyugati felét, Montgomerynek fel kell zárkóznia az Etna mindkét oldalára, majd biztosítani kell a sziget

északkeleti csúcsán található Messinát, s ily módon elvághatja a tengelyhatalmak alakulatainak visszavonulási útvonalát az olasz csizma orra felé. A valóságban az történt, hogy Patton csekély ellenállásba ütközött és gyorsan haladt, Montgomery viszont, akivel szemben a Hermann Göring Páncélosadosztály harcolt, lehetetlennek találta az átjutást Messinába az Etna keleti oldalán vezető rövidebb úton, és hadosztályai átcsoportosítására kényszerült a nyugati oldalra. Alexander a helyzethez alkalmazkodva július 20-án megparancsolta Patton-nek, hogy halassza későbbre Palermo és Trapani bevételét, helyette forduljon keletnek, és a tengerparti úton nyomuljon Messináig. Hitler, aki Frido von Senger und Etterlin személyében német összekötő tisztet küldött Guzzoni csatavezetésének ellenőrzésére, továbbá őt német hadosztállyal erősítette meg az olasz hadsereget, ezen a ponton kettőt közülük - a 1. ejtőernyős- és a 29. páncélgránátos-hadosztályt -átdobatott Szicíliába, a védelem megerősítésére.

Ezekkel az erőkkel szembekerülve a szövetségesek előretörése lelassult. Egészen augusztus 2-ig tartott, mire Pattonnak és Montgomerynek sikerült az Etna és a sziget északi partja között délkelet-északnyugat irányú vonalat kialakítania. Még ekkor is csak úgy sikerült teret nyerniük, hogy kételtű átkaroló műveletek sorával (augusztus 8-án, 11-én, 15-én és 16-án) szorították ki az ellenséget egyik erős természetes védőállásból a másik után. Guzzoni azonban már augusztus 3-án belenyugodott, hogy helyzete végső soron tarthatatlan, és megkezdte olasz alakulatainak átszállítását a Messinai-szoroson. A németek augusztus 11-én fogtak hozzá Szicília kiürítéséhez; éjszaka hajózva nagyrészt elkerülték a szövetséges légierők csapásait, és még felszerelésük jelentős hányadát is sikerült evakuálniuk (9800 járművet).

Bár a Husky hadműveletnek nem sikerült súlyos veszteséget okozni az ellenség élőerejében, valóban biztosította a szövetségeseknek a Földközi-tengeren a Közel-Keletre vezető összeköttetési vonalát; csak hogy most, amikor az ott és Észak-Afrikában zajlott háborúk már mind véget értek, ez önmagában üres eredmény volt. Semmiféle jele sem látszott annak, hogy Törökországot akár csak egy centiméterrel is közelebb hozta volna a szövetségesekhez való csatlakozáshoz; Oroszországból sem vont el német hadosztályokat, ugyanis valamennyi (július 24. után) Olaszországba küldött sereget, a 16. és 26. páncélos-, a 3. és 29. páncélgránátos- meg az 1. ejtőernyős-hadosztály nyugatról érkezett. Azt akkor még senki sem tudhatta biztosan, vajon gyakorolt-e akkora nyomást az olaszországi antifasiszta erők, ami elősegítheti, hogy szövetségi rendszert váltsanak.

Az amerikaiak, akiknek álláspontját legmarkánsabban George Marshall tábornok, vezérkari főnök képviselte, egyébként is kételkedtek az efféle átállás értékében. Mint mindig, most is ragaszkodtak azon nézetükhöz, hogy Hitler megbuktatásának egyetlen gyors és biztos módja van: Északnyugat-Európa közvetlen megrohanása. 1942-ben a gyakorlati körülmények kényszerítő ereje eltéríthette őket ettől az elvi állásponttól, de olyan érv sohasem létezett, amely más meggyőződést plántált volna beléjük. Gyanították (mint utólag látható, joggal), miféle logika húzódik meg Churchill „periferikus” stratégiaválasztása mögött, amely azt vette volna célba, amit a brit miniszterelnök a hitleri Európa „lány altestének” nevezett, bár inkább a tokájának tűnt. Hitler azért tartotta értékesnek Olaszországot, mert elvesztése csapást mért volna a presztízsére, és mert fedezte a Balkán tengeri szárnyát, márpedig ott neki valóban létfontosságú gazdasági és stratégiai érdekei voltak. Ha azonban módja lett volna kihallgatni Marshall tábornok Olaszországról kifejtett véleményét, amelyben a nagy hatalmú amerikai vezérkari főnök másodlagos hadszíntérnek minősítette Itáliát, ahol a hadműveletek „vákuumot teremtenek, amelybe elengedhetetlenül több és még több eszközt kell ömlesztenünk”, Hitler minden bizonnyal szívből egyetértett volna.

A szövetségváltás azonban ettől függetlenül küszöbön állt. A szövetségesek megérkezése Szicíliába és a szigeten állomásozó olasz csapatok velük szemben kifejtett erőtlenség és kellenetellen ellenállásáról tanúskodó cáfolhatatlan bizonyítékok meggyőzték az olasz uralkodó osztályt, hogy muszáj átállnia. A Québecben Roosevelt elnökkel tanácskozó Churchill (Quadrant, augusztus 14-

23.) meg is jegyezte, amikor értesült Mussolini ellenségeinek első tapogatódzásáról: „Badoglio [a rangidős olasz katonai vezető] beismeri, hamarosan becsap majd valakit... igen valószínű, hogy Hitler lesz az, akit át kell majd vernie.” Július 19-én maga Hitler is erre a következtetésre jutott. Miközben Szicíliában és Kurszknál még javában folyt a csata, vállalta az Olaszországba vezető hosszú repülőutat, hogy találkozzon diktátortársával és támogatásáról biztosítsa őt. Olyan szavakat választott, amelyekkel leplezni akarta, hogy az árulás első jelére semlegesíteni szándékozik az olasz fegyveres erőket, és saját csapataival kívánja megszállni a félsziget védhető részét. Július 25-én ülésezett a Fasiszta Nagytanács, és követelte, hogy Mussolini mondjon le a miniszterelnöki tisztségről. Amikor a diktátor jámborul engedelmeskedett az uralkodó parancsának, amely a királyi palotába hívta, ott letartóztatták, és bebörtönözték. Viktor Emánuel király átvette a fővezérletet a fegyveres erők fölött, és kinevezte miniszterelnökké Pietro Badoglio marsallt.

Az új kormány nyilvánosan azt jelentette be, hogy kitart Hitler oldalán a háborúban, ám titokban azonnal közvetlen tárgyalásokba kezdett a szövetségesekkel. Az első találkozóra augusztus 5-én Szicíliában került sor, egy nappal azelőtt, hogy az új olasz külügyminiszter, Raffaele Guariglia becsületszavát adta a római német nagykövetnek, hogy Olaszország nem tárgyal a szövetségesekkel. Roosevelt és Churchill hamarosan felhatalmazta Eisenhower tábornokot a fegyverszünet megkötésére, ám a Badoglio által vártnál lényegesen szigorúbb feltételekkel. Amíg az olaszok kibúvót keresve locsogtak, a szövetségesek folytatták az olasz félszigeten végrehajtandó partraszállás előkészítését. Az olaszok abban reménykedtek, hogy a szövetségesek Rómától északra szállnak majd partra, és ejtőernyőesegységek bevetésével gyorsan elfoglalják a fővárost, amivel megelőzik mindazokat a lépéseket, amelyekkel gyanújuk szerint Hitler szintén javában készült a félsziget megszállására. Végül, augusztus 31-én, az olaszok ultimátumot kaptak: vagy elfogadják a fegyverszüneti feltételeket - amelyek lényegében feltétel nélküli megadást írtak elő, amint azt Churchill július 28-án be is jelentette a brit alsóházban vagy szenvedjék el a következményeket, vagyis a német megszállást. Szeptember 3-án az olaszok aláírták a dokumentumot, abban a hitben, hogy lesz idejük felkészülni a német intervenció ellen, amelyről biztosan tudták, hogy bekövetkezik, amint a fegyverszünet híre nyilvánosságra kerül. Mindössze öt nappal később, szeptember 8-án azonban Eisenhower megtette a bejelentést, hogy alig néhány órával azelőtt csapatai Nápolytól délre, Salerno térségében megkezdték a partraszállást.

HITLER ELLENINTÉZKEDÉSEI

A szövetségesek nem Salernónál szálltak először partra (Operation Avalanche, azaz Lavina hadművelet) az olasz félszigeten. Szeptember 3-án Montgomery 8. hadserege átkelt a Messinai-szoroson, hogy az olasz csizma orra megszállásának előkészítéseként elfoglalja Reggio di Calabria városát. Hitler azonban úgy döntött, mint jelentéktelennel nem törődik ezzel a hadmozdulattal - amely véleményét Montgomery is osztotta, aki igencsak háborgott, amiért másodlagos jelentőségű szerepkörre kárhoztatták. Bezzeg a salemói partraszállás! Hitler attól azonnal felriadt, és elrendelte az Alarich hadművelet végrehajtását. Azt ugyan nem sikerült megakadályoznia, hogy az olasz flotta a fegyverszüneti egyezmény feltételeit teljesítve Máltára hajózzon, de a Luftwaffe egyik új fegyverét, egy távirányított siklóbombát bevetve útközben elsüllyesztette a *Roma* csatahajót. Az Alarich hadművelet (amit ekkor már az Achse -Tengely - névvel illettek) egyébként gördülékenyen haladt.

Washington nem szívesen kötött le erőket Olaszországban, ugyanis arra a döntésre jutott, hogy a szövetségesek dolga az északnyugat-európai invázió minden késlekedés nélküli megindítása. Éppen ezért nagyon is Hitler javát szolgálta, hogy a partraszállító járművek és a kellő számú hadosztály hiánya miatt Eisenhower kénytelen volt ennyire délen szállni partra. Az invázió helye lehetővé tette, hogy Hitler a Szicíliából megmenekült hadosztályokat összpontosítsa és bevesse a Lavina-hadsereg ellen, miközben a Franciaországból és máshonnan áthozottakat (az 1. SS-páncélosadosztályt Oroszországból szállították át ideiglenesen) Róma megszállására, valamint

az olasz hadseregnek a félsziget középső és északi részén állomásozó alakulatai lefegyverzésére, és ahol ellenálltak, leverésére használja. Az invázió előtt Hitler egymásnak ellentmondó tanácsokat kapott: Rommel, az egyik kedvence, ellenezte Dél-Olaszország védelmének megkísérlését; Kesselring, a helyszínen tartózkodó hadvezér, éles elméjű stratégiai elemzőként biztosította a Führert, igenis létesíthető tartható védelmi vonal Róma alatt. Hitler ekkor mindkét férfiú tehetségének talált feladatot. Amíg Rommel a Milánó és Torino környéki katonai és polgári ellenállás letörésére (meg az olasz kiugrással tízezerrel kiszabadult szövetséges hadifoglyok összefogdosására) az Alpokon át sietve Itáliába vezényelt hadosztályok irányítását vette át, Kesselring lenn délen megszervezte a 10. hadsereget, amely a salernói partraszállás megakasztását és a kihajózott erők visszaszorítását kapta parancsba.

A német csapatok máshol is gyorsan hozzáálltak az olasz alakulatok lefegyverzéséhez és foglyul ejtéséhez, ahol pedig megpróbáltak védekezni, ellenállásuk eltiprásához. Jugoszlávia addig olasz megszállás alatt tartott övezeteit német ellenőrzés alá vonták, vagy átengedték a horvát (usztasa) báb-kormánynak. Franciaország olasz zónáját német csapatok vették át (ami tragikus következményekkel járt az addig ott menedéket talált zsidók számára). A védhetetlennek tekintett Korzikát és Szardíniát igen szakszerűen kiürítették -előbbit szeptember 9-én, utóbbit október 1-jével bezárólag -, miután szabad francia inváziós különítmény érkezett az olasz fegyverszünet hírére felkelésbe kezdő helyi ellenállók segítségével. Görögország olaszok megszállta részein a németek még egy jelentős, a stratégiai események trendjével ellenkező sikert is elértek. A Jón-tenger szigetein az olasz helyőrségek és a németek között szeptember 9-én kirobbant harcok által felbátorítva (az olaszokat egyébként brutálisan leverték, és a németek minden elfogott olasz tisztet - valamint sok közkatonát is - agyonlőttek), a határozott amerikai ellenkezéssel dacolva, a britek szeptember 12-én partra szálltak az olaszok által tartott Dodekánisz-szigeteken, és az olasz hatóságok hozzájárulásával elfoglalták Koszt, Számoszt és Léroszt. A németek azonban megérezték a könnyű győzelem helyi légi uralmukban rejlő lehetőségét - amint azt az amerikaiak megjósolták, csak a britek nem voltak hajlandók tudomásul venni -, összevonták „hároméltú”, légi, tengeri és szárazföldi haderejüket, és előbb Koszt foglalták vissza október 4-én, azután kikényszerítették Számosz evakuációját, majd november 16-án Léroszt is visszaszerezték. A britek számára fájdalmasan megalázó dodekániszoszi hadműveletet ezután kiterjesztették a Kikládokra is. November végére a németek szilárdan uralták az egész Égei-tengert, több mint 40 000 olasz, valamint több ezer brit hadifoglyot ejtettek, és határozottan csökkentették annak valószínűségét, hogy Törökország belép a háborúba a szövetségesek oldalán - Churchill ugyanis mindenekelőtt ezzel indokolta második görögországi kalandjának szükségességét.

Nem ez volt az egyetlen gesztenye, amit Hitler az olasz kiugrás gyújtotta tűzből kikapart. Szeptember 16-án egy német ejtőernyős-harcsoport, Otto Skorzeny SS-tiszt parancsnoksága alatt, megszöktette Mussolinit a Gran Sassón álló gyógyszállóból, ahol akkor éppen fogva tartották. Az ország északi részén Mussolini azonnal kikiáltotta az „Olasz Szociális Köztársaságot”, és október 9. után ez az államalakulat már saját hadsereget is szervezett Rodolfo Graziani marsall - Líbia egykori kormányzója, Wavell egykori egyiptomi ellenfele - parancsnoksága alatt a Mussolinihoz még mindig hű katonákból. Mussolini azzal, hogy létrehozta a fasiszta Olaszország utódállamát, azt érte el, hogy a német megszállással szembeni növekvő ellenállás - brutális eszközökkel vívott, tragikus következményekkel járó - olasz polgárháborúvá dagadjon. Hitler ezek a következmények cseppet sem érdekelték. Olaszország átállása megszabadította addigi szénszállítási kötelezettségétől, az ország jelentős részének energiaellátása ugyanis a német széntől függött; jelentős számú fogoly munkással egészítette ki a már addig is Németországban dolgozó olasz önkéntes munkavállalók tömegét; továbbá csaknem egymillió hadifogolyhoz is juttatta, akiket szintén munkára foghatott a Reich érdekében.

Ezenközben a félszigeten végrehajtott szövetséges invázió hatásának minimalizálására tett erőfeszítés is számára kielégítő módon alakult. Tévesnek bizonyult Rommel borúlátó helyzetértékelése, amely szerint Olaszország Rómától délre fekvő részének védelmére nincs esély. Kesselring, aki átvezény-

lés révén a Luftwaffe egyik alapító vezetője volt, ám képzése és szakmai háttere szerint elsősorban a nagyvezérkari katonai elit kiváló produktuma és tagja, igen helyesen azzal érvelt, hogy Olaszország terepviszonyai ideálisak a védelemhez. A félsziget közepén végighúzódó hegység alkotta központi „gerincről”, amely helyenként eléri a 3000 méter körüli magasságot, számos „szálka” ágazik le kelet és nyugat, az Adria és a Földközi-tenger felé. E hegynyúlványok között erős sodrú folyók rohannak mély völgyeikben a tengerhez. A folyók, a nyúlványok és a központi gerinc együttesen természetes védőállások sűrű sorát kínálják, amelyek áttörését még inkább megnehezíti az a körülmény, hogy a hegylánc tömege a tengerparti sávba szorítja le az észak-déli irányban futó főútvonalakat, ahol az útpályát hordozó hidakat mindenhol uralják a nyúlványok fölénk tornyosuló magaslatai.

A Középső Földközi-tengeri Haderő vezetési törzse által az olaszországi fő partraszállás helyszínéül választott Salerno tökéletesen beleillik ebbe a topográfiai képletbe. Habár a parti sáv Salernónál szokatlanul széles és sík (emiatt tetszettek meg ezek a partok a hadművelleti tervezőknek), minden oldalról magaslatok övezik, az északi kijáratát pedig a Vezúv tömege zárja el. Amennyiben Kesselring kezdettől elegendő erővel rendelkezett volna, akár messze délen - Nápoly térségében - is kialakíthatta volna azt a védelmi vonalat, amelynek katonai lehetségeségéről biztosította Hitlert. Mivel azonban 10. hadseregében mindössze hét hadosztály fölött parancsnokolt, és ezek közül egyedül a 16. páncélosadosztály volt teljesen feltöltött állapotban, nem tehetett mást, mint hogy a hídfő északi peremén vetette be a rendelkezésére álló erőket azzal a céllal, hogy megakadályozza az inváziós hadsereg gyors kijutását Nápoly megközelítési útjaira. Ezzel a hadművelettel időt kívánt nyerni a várostól északra kijelölt védelmi állásrendszer kiépítésére (amely majd a Téli Állás néven válik közismertté).

A német 10. hadseregnek, kezdeti gyöngesége dacára, az invázió első hetében sikerült jelentősen megkeserítenie az Avalanche hadműveletet végrehajtó szövetséges haderő életét. Az 5. hadsereget vezető Mark Clark amerikai tábornok két hadtesttel rendelkezett, a brit X. és az amerikai VI. számúval. Szeptember 9-én, elsőprő túlerejű haditengerészeti és légibombázás fedezete alatt, mindkettő könnyen partot ért. Kezdeti fölényüket azonban lassan aknázták ki, másnap pedig rájuk zúdult a német tartalékok - köztük az olasz csizma orráról Montgomery elől sikeresen kivont egységek - heves ellentámadása. A német 16. páncélosadosztály ellenlékése különösen sikeresnek bizonyultak. Szeptember 12-én a hadosztály részei visszafoglalták a britektől az amerikaiakkal kijelölt sávhatárhoz közel, kulcspozíció-ban fekvő Battipaglia községet; másnap a páncélosadosztály, a 29. páncélgránátos-hadosztállyal együttműködve, fokozta a nyomást, és már kettévágással fenyegette a hídfőt. A briteket már elszakították az amerikaiaktól, akik ekkorra elveszítették Altavillát és Persanót, sőt rohamhadosztályaik újbóli behajózására készültek. A szövetségeseknek végül úgy sikerült stabilizálniuk a hídfőt, hogy hatalmas tűzösszpontosításokat lőttek az előrenyomuló németekre. Az amerikai 45. gyalogoshadosztály megfutamodott ugyan, ám a tüzei makacsul kitartottak lövegeik mellett, és a flotta meg a légierő elsőprő erejű támogatásával az utolsó pillanatban megállították a német páncélgránátosokat.

Szeptember 15-re, hála a hídfőben partra tett brit páncélosoknak és amerikai légideszant-gyalogságnak, a válság elmúlt. A 10. hadsereg parancsnoka, Heinrich von Vietinghoff tábornok ekkor felismerte, hogy az erőviszonyok az ő kárára változtak meg, Kesselring pedig ennek megfelelően hozzájárult a harcolva visszavonuláshoz az általa választott, északabbra húzódó hegyi védvonalak közül az elsőbe. Montgomery 8. hadseregét megerősítették a Tarantóban szeptember 9-én partra tett brit 1. légideszant-hadosztállyal. Szeptember 16-án a 8. hadsereg Calabriából előrenyomuló előőrsei Salernótól délre felvették a kapcsolatot az amerikaiakkal. A németek két nappal később megkezdték visszavonulásukat, amelyet a maguk mögött hagyott hidak szisztematikus felrobbantásával fedeztek, s ezzel jelentősen lassították az üldöző 5. hadsereg térnyerését. Október 1-jén a brit csapatok benyomultak Nápolyba. Miközben ez zajlott a félsziget nyugati oldalán, a 8. hadsereg az Adria partján előrevetette két hadosztályát, köztük az 1. kanadait, a Foggia környéki repülőtér-hálózat elfoglalására, ahon-

nan a szövetségesek stratégiai bombatámadásokat szándékoztak intézni Dél-Németország ellen. Október elejére az 5. és a 8. hadsereg csaknem 200 kilométer hosszú, folyamatos arcvonalat alakított ki keresztben a félszigeten, a Nápolytól északra húzódó Volturno és a Termolinál az Adriába ömlő Biferno folyó mentén.

KESSELRING TÉLI HADÁLLÁSA

Ekkor kezdődött meg az az elkeseredett és veszteségteljes téli hadjárat, amelyet a Róma megközelítési útjainak oltalmazására kialakított német védelmi vonal áttörésére indítottak. A központi hegylánc gerincén lehetetlen lévén az előrenyomulás, a 8. és az 5. hadsereg offenzív erőfeszítései beszorultak a két partvidék rövid síkságaira, legfeljebb 32 kilométer szélességű arcvonalakra. Ez - továbbá az a körülmény, hogy a britek és az amerikaiak elmulasztották összehangolni támadásaikat - nagyban leegyszerűsítette Kesselring stratégiai feladatát, ugyanis lehetővé tette, hogy arcvonala középső szakaszát szinte védtelenül hagyja, legjobb hadosztályait pedig a földközi-tengeri, illetve az adriai szárnyra összpontosítsa. Októberben Kesselring a 3. és a 15. páncélgránátos-hadosztályt az 5. hadsereg ellen vonultatta fel, tartalékként a Hermann Göring Páncélos-hadosztállyal. A 16. és a 26. páncélos-, a 29. páncélgránátos-, valamint az 1. ejtőernyős-hadosztályt, két gyaloghadosztály társaságában, az adriai szárnyon bontakoztatta szét. E kilenc német hadosztállyal a szövetségesek mindössze kilenc sajátjukat tudták csatasorba állítani, amelyek között csak egy páncélos-hadosztály akadt. Clark és Montgomery ugyan rendelkezett önálló alakulatokba szervezett, további páncéloserőkkel is, ám minőségi fölényrel semmiképp sem, és arra sem számíthattak, hogy vitathatatlan légi uralmuk kivetí a németeket megerősített állásaikból. A légierőnek megvannak a maga korlátai, s ezek az olaszországi terepviszonyok között egytől egyig látványosan meg is mutatkoztak. A szövetséges légerők nem fenyegették komolyan a védőket, akik a meredek, sziklás hegyoldalakra, illetve a túloldali lejtőkre alaposan beásva tevékenykedtek, nem kellett állásaikat elhagyva manőverezniük, és minimális utánpótlással is sokáig kitarthattak. A történészek felhívhatták volna a döntéshozók figyelmét, hogy a modern időkben mindössze kétszer sikerült gyors offenzívával lerohanni Itáliát, először VIII. Károly francia királynak 1494-ben, másodszor pedig Napóleonnak 1800-ban, Marengo után. Az első esetben a franciák egy forradalmi haditechnikai újdonságot, a mozgékony ágyút hozták magukkal a hadjáratra, a másodikban pedig tehetségtelen, megosztott ellenfelek álltak velük szemben. E körülmények közül 1943 telén egyik sem állt fenn. A szövetségesek a legjóindulatúbb számítás szerint is legfeljebb kiegyenlített anyagi helyzetben küzdöttek, elszánt és a katonai mesterséget magas színvonalon gyakorló ellenféllel, aki semmit sem veszített, ha feladta a védett területet, viszont rengeteget nyert, ha megtartotta. Az az erőfeszítés-sorozat, melyre a britek és az amerikaiak azért vállalkoztak, hogy lazítsanak a szoros fogáson, amellyel a németek az Appenninek bérceibe és szakadékaiba kapaszkodtak, a Wehrmachttal a második világháború valamennyi frontján vívott összes harcuk közül a legelkeseredettebbekhez és legvéresebbekhez vezetett.

Az olaszországi harcok véres voltát a szövetségesek földközi-tengeri hadereje annál inkább megérezte, mert a hadrendjébe tartozó alakulatok kijelölése véletlenül úgy történt, hogy a szokásosnál jóval több hadosztályának katonáit toborozták egyetlen tájról. Az amerikai 36. és 45. hadosztály a Nemzeti Gárda texasi, illetve oklahomai seregtete volt, míg a brit 56. hadosztályt London, a 46.-at pedig Közép-Anglia északi grófságai adták. A két indiai hadosztályt, a 4.-et és a 8.-at a brit India „harcos népeinek” kisebbségéből állították fel, az 1. kanadait pedig egy olyan domínium önkénteseiből, amely az 1942 augusztusában tragikus kudarcba fulladt dieppe-i rajtaütés után alig leplezett gyanakvással figyelte a könnyedséget, amivel a brit tábornokok katonái vérét ontották. Az Alexander parancsnoksága alatt szolgáló katonák három további nagy csoportja, a 2. új-zélandi hadosztály, a franciák marokkói katonái, valamint a lengyel II. hadtest, rettenthetetlenségével és kitartásával szerzett hírnevet; különösen a lengyelek mutatták meg vad elszántságukat mindannak a szenvedésnek a visszafizetésére, amelyet 1939 óta a németek okoztak hazájukban. Csakhogy, a fennálló körülmények között, a három közül egyik sem pótolhatta könnyen a fronton elszenve-

dett veszteségeit. A parancsnokságuk alá rendelt hadigépezet emberi tényezőjének törekény természetű az olaszországi hadjárat során mindvégig gyötörte a szövetséges tábornokokat, és mélyen befolyásolta a módot, ahogy ezt a hadjáratot vezették.

A legkimerítőbb harcok egy részére közvetlenül a Salernónál elért siker után került sor, amikor a szövetségesek előrenyomultak a Kesselring által Gaeta és Pescara között kijelölt, javában épülő Téli Hadállás megrohamozására. Az arcvonal nyugati végét, amely mint kapu a zsanéron, úgy függött Monte Cassino hatalmas erőd-apátságán - ahol a VI. században Szent Benedek lerakta az európai kolostori szerzetesség alapjait -, Gustav-vonalnak nevezték, és ez alkotta az egész állásrendszer legerősebb szakaszát. Már a megközelítési útjait is komoly erősségek őrizték, és a szövetségeseknek október 12. és 1943. január 17. között öt igen veszteségteljes offenzívájukba került, amíg legalább Monte Cassino előterébe kiverekedtek magukat. Október 12-25. között az 5. hadsereg Nápolytól valamivel északra hídfőket foglalt a Volturno túlsó partján. Ugyanakkor az Adria partvidékén a 8. hadsereg az október 6-án elfoglalt Termolin túl átkelt a Trigno folyón, majd felzárkózott a Sangro vonalára. A Sangrónál vívott csata (november 20-tól december 2-ig) különösen keservesnek bizonyult. A téli esőzésektől a folyó megáradt, s ez az összecsapás első hetében mindkét felet tehetetlenségre kárhoztatta. Amikor Montgomerynek sikerült átjuttatnia hadseregét a túlpartra, a németek a tengerparti Ortona városának szívós védelmével megfosztották a siker kiaknázásától, és az 1. kanadai hadosztály súlyos veszteségeket szenvedett a házról házra vívott utcai harcban. Montgomerynek a sangrói volt az utolsó csatája a földközi-tengeri hadszíntéren, mielőtt hazautazott átvenni az Overlord hadművelet szárazföldi erői feletti főparancsnokságot.

Amíg folyt a Sangro vidéki összecsapás-sorozat, az 5. hadsereg araszolva haladt előre a Garigliano folyóig az átszegdelt terep és az ellenség által lerombolt műtárgyak labirintusában, amely után már a Lirinek a Monte Cassinó-i hegytömböt megkerülő, Róma felé vezető völgye következett. A Liri-völgy megközelítési útjait azonban a Monte Camino, a Monte Rotondo és a Sammucro csúcsai uralták, s ezeket november 29. és december 21. között keserves harcok sorával egyenként kellett megmászni, majd meghódítani. A téli hóviharak ezután 1943. január 5-ig tartó hadműveleti szünetet kényszerítettek a küzdő felekre, ám akkor az 5. hadsereg amerikai és francia hadosztályai ismét rohamra indultak, ezúttal a Rapido folyó felé, amely a cassinói magaslatok lábánál ömlik a Liribe. A Liri völgyébe tervezett betörése végső előkészületeként Clark megparancsolta a 36. (texasi) hadosztálynak, hogy 1944. január 20-án hajtson végre erőszakos átkelést a Rapidón - a tenger felőli oldalon, Cassino és a Liribe ömlésének helye között.

A németek által az egész csatamezőn bőségesen telepített aknák hatástalanításával, valamint a gyalogság rohamcsónakon végrehajtott átkelése után a vízi akadály áthidalásával megbízott amerikai műszaki parancsnok idejében figyelmeztette előljáróit: „A támadás egy olyan sáros völgyön át, amely nem rendelkezik használható be- és kivezető utakkal, és amelyet egy át nem gázolható folyó mögött szervezett védelmi rendszer zár le, lehetetlen helyzetet fog teremteni, és súlyos embervesztéssel jár majd.” Előrelátását a gyakorlat hátborzongató pontossággal igazolta. A texasiak három napig újra és újra megpróbálták átkelni a folyón; egyeseknek sikerült is, de semmiféle erősítést vagy támogatást nem tudtak átjuttatni nekik, s végül többségük vissza-úszott arra partra, amelyről elindult. Mire a hadműveletet feladták, a hadosztály kevesebb mint 6000 harcoló gyalogosából 1000 holtan maradt a csatatéren. A velük szemben védő 15. páncélgránátoshadosztály ütközet utáni jelentése a legcsekélyebb mértékben sem érzékelteti az amerikaiaknak okozott katasztrófát, pusztán annyit jelent ki: „Az ellenséges csapatok átkelését megakadályoztuk.” A texasiak támadásának visszaverésével elszállt Mark Clark utolsó reménye is a gyors áttörésre Róma felé a 6-os országút, a földközi-tengeri partvidéken délről északra vezető főút vonal mentén. Róma hamari elfoglalásáról azonban ekkor még nem mondott le Clark, hiszen november 3. óta - Eisenhower támogatásával - javában dolgoztak egy hadművelet előkészítésén, amely az 5. hadsereg arcvonalszakaszával szembeni hadműveleti mélységben - a Rómához közeli Anzio városánál - végrehajtható partraszállással kívánta megkerülni és szétzilálni a Téli Hadállást. A terv nem kizárólag a kato-

nák elméjének szüleménye volt; része volt benne a második front mögött meghúzódó politikai megfontolásoknak is, különösen annak az ellentmondásos elképzelésnek, hogy a Normandiában végrehajtandó Overlord hadművelethez egy másik, dél-franciaországi partraszállást (Anvil - Üllő, később Dragon - Dragonos - hadművelet) társítottak. Walter Bedell Smith tábornok, Eisenhower vezetési törzsének főnöke az erők tékozló pazarlásának tartotta az Anvilt. Tábornokként azonban az ő kötelessége volt gondoskodni gyakorlati megvalósításáról, és felismerte, hogy a dél-franciaországi partraszállás támogatására a Középső Földközi-tengeri Haderőnél szükség lesz a partraszállító flotta jelentős hányadára, amelynek a menetrend szerint 1943 végén el kellett hagynia az olasz vizeket, és Angliába kellett hajóznia. Az Anvil hadműveletet ugyanis aligha hajthatták végre máshonnan, mint Észak-Olaszországból. A dél-franciaországi invázió egyik legfontosabb előfeltételének az olaszországi arcvonal előretolását tekintették, legalább a Pisa-Rimini vonalra, és az 5. hadseregnek gyorsan Rómától északra kellett nyomulnia, ha 1944 közepére el akarta érni ezt a vonalat; ahhoz pedig, hogy kijusson Rómán túlra, partraszállító vízi járművekre volt szüksége, amelyek egy lépésben eljuttatják a Téli Hadállás mögé - így került bele a képbe Anzio, és innen eredt a Zsindely hadművelet (Operation Shingle).

A logisztikai számításokat példásan végezték el, a hadműveleti tervet azonban szánalmasan ültették át a gyakorlatba. Bedell Smith tervének megfelelően hatvan harckocsi-partraszállító hajót január 15-ig visszatartottak a Földközi-tengeren, majd ezt a határnapot kitolták február 6-ra. Január 22-én a John P. Lucas tábornok által vezetett amerikai VI. hadtest, amely az amerikai 1. páncélos- és 3. gyalogoshadosztály mellett jelentős nagyságú brit csapatkontingenst is tartalmazott, kihajózott a Rómától negyvennyolc kilométerre fekvő Anzio kikötővárosánál. A partraszállással teljes megtelepedést értek el; sem az Abwehr, sem Kesselring törzse nem észlelt semmit az előkészületekből. Ha Lucas az első napon merészen előretört volna Róma felé, előörsei valószínűleg elérték volna az olasz fővárost, bár az is valószínű, hogy hamarosan eltiporták volna őket; azt viszont nagyon is helyesen tette volna, ha „jócskán a szárazföld belsejében veri le a telke határát jelző karókat”, amint majd Montgomery megkísérli Normandiában. Lucas azonban egyiket sem tette, hanem beérte nagyszámú katoná és gépjármű kirakásával, meg egy csekély kiterjedésű hídfő peremvonalának megszállásával. Ezzel sikerült a két alternatíva összes hátrányát egyesítenie egyetlen előnyük nélkül: saját erőit úgy tette ki veszélynek, hogy közben az ellenségét egyáltalán nem veszélyeztette. A németek, akiket az amerikai tábornok tehetetlenkedése kimentett ebből a válsághelyzetből, sietve „riadóegységeket” (*Alarmeinheiten*) alakítottak a visszatérő szabadságos katonákból -, és mindenikből, akit éppen elértek - és sietve Anzio köré szállították őket, hogy tartsák az arcvonalat, amíg megérkeznek az északról meg a Téli Hadállás csendes szektoraiból átcsoportosított alakulatok. Amikor Lucas január 30-án megpróbált beljebb nyomulni a szárazföld belseje felé, már elzárva találta az utat, február 15-én pedig az újonnan alakított német 14. hadsereg már ellentámadásra indult. Ezt a *Fischgang* fedőnevű offenzívát Hitler közvetlen parancsára nagy erővel hajtották végre, mintegy figyelmeztetésül, hogy bármely angol-amerikai partraszállást képesek visszavetni a tengerbe. A Führer a német népet is meg akarta nyugtatni azzal, hogy demonstrálja, milyen sors vár a támadókra Észak-Európában. A *Fischgang* kudarccal végződött, de Lucas katonái utána is ostromgyűrűben maradtak, szennyben és állandó életveszélyben. Lucas tábornokot február 23-án leváltották, utódja, Lucius Truscott tábornok pedig további három hónapig kényszerült fenntartani a hídfő védelmét.

VÁLSÁG A SZÖVETSÉGESEK STRATÉGIÁJÁBAN

Miután Mark Clark tábornoknak sem a Liri-völgyön át, sem Anzión keresztül nem sikerült bevennie Rómát, most azzal a kényszerűséggel szembesült, hogy csakis a 6-os főutat uraló Cassino erőd-apátsága mellett erővel áttörve haladhat célja felé. Ezernégyszáz esztendővel korábban bevehetetlen természetes erőd jellege miatt választotta Szent Benedek ezt a helyet szemlélődő szerzetesei lakhelyének; a szerzetesek azóta is ott maradtak, bár már három oldalról is körülfolymta őket a há-

ború zaja; a kolostor ugyanolyan bevehetetlenül ült a hegytetőn, mint bármikor korábban. Közvetlen környékét a német 1. ejtőernyős-hadosztálynak, a Wehrmacht egyik legjobb hadosztályának a katonái szállták meg. Frido von Senger und Etterlin, a helyileg illetékes német hadtestparancsnok - aki a Szent Benedek-rend laikus tagja is volt - megtiltotta az ejtőernyősöknek, hogy védelemre rendezzék be az apátság épületeit, persze a környező bércek és szakadékok amúgy is bőséges védőállás-lehetőségeket kínáltak, amelyeket kihasználva helyhez szögezheték a szövetséges csapatokat.

A következő három hónapban, 1944. február 12. és május 17. között a szövetségesek négyszer vágtak bele a roamba, és ebből háromszor visszaverték őket. Az első cassinói csatában az amerikai 34. hadosztály erejéből mindössze arra futotta, hogy megtanulja a fájdalmas leckét: a természet mennyire erőre teremtette meg a cassinói védőállást, és micsoda erővel védik azt a németek. A második csatában a 2. új-zélandi és a 4. indiai hadosztály, Kréta veteránjának, Bernard Freyberg tábornoknak a vezényletével, február 15. és 18. között mind az apátságot, mind az annak otthont adó hegy lábánál fekvő várost megrohamozta. Támadásukat 135 Repülő Erődnek (Flying Fortress) a kolostor ellen intézett bombatámadása vezette be, ami rommezővé változtatta az apátságot, ám sem a bombázóknak, sem a katonáknak nem sikerült kivetniük állásaikból a német ejtőernyősöket. A harmadik csatában, március 15. és 23. között, Freyberg hadosztályai újból próbálkoztak, még nagyobb légi támogatással. A támadás ismét kudarcba fulladt, és még a kezdetinél is bevehetetlenebb állapotban hagyta maga mögött a cassinói védőállást: az állandó tűzéségi és légibombázás átjárhatatlan romhalmazzá gyalulta le az apátságot és az alatta meghúzódó városkát, a német ejtőernyősök pedig a romokba meg alájuk vájt alagutakba és bunkerokba vackolódtak be.

Áprilisra már-már válságba jutott a szövetségesek olaszországi stratégiája. Churchill tombolt az előrehaladás hiánya miatt. Hitler diadalmasan kéjelgett a 10. és a 14. hadsereg sikerében; lehet, hogy a keleti hadszíntéren egész arcvonalszakaszokat tarolt le egy-egy orosz offenzíva, a német városokat pedig minden éjjel alapjaikig rázták meg a Bombázó Parancsnokság légitámadásai, Olaszországban azonban nyolc hónap alatt mindössze száztíz kilométert haladtak angol-amerikai ellenségei. Mark Clark - talán a leginkább egocentrikus a szövetségesek második világháborús hadvezérei közül - már az előmenetelét féltette, eleve meglévő szenvedélyes utálatát a britek iránt pedig valósággal hízalta a Cassinónál elszenvedett kettős vereségük. Alexander, a legfőbb szövetséges főparancsnoki poszt betöltésére 1944 januárjában Nagy-Britanniába utazott Eisenhower utódja a hadszíntéri főparancsnoki tisztségben, nem látott kivezető utat. Sőt még Churchill is kezdte kétségbe vonni a patthelyzet feloldásához szükséges akaraterejét és tehetségét, aki pedig a katonai arisztokrácia mintapéldányaként valósággal imádta Alexandert. Ha az olaszországi szövetséges seregeket újra el akarták indítani a győzelem ösvényén, égetően szükség volt egy haditervre meg valamiféle új lendületre.

Az elakadt arcvonal mögött a szövetséges légierők eljátszották a maguk szerepét. Az a Nagy-Britanniából áthelyezett Ira C. Eaker parancsnokolt felettük, aki ott a Németország elleni amerikai stratégiai bombázóoffenzíva első (sikertelen) szakaszát vezette. Márciustól kezdve e légierők a német 10. és 14. hadsereget Anziónál és a Téli Hadállásban eltartó logisztikai hálózat szétverését célzó Fojtás hadművelet (Operation Strangle) végrehajtásán dolgoztak. A terepviszonyok ugyan nagyon megnehezítették az arcvonalban tartózkodó egységek sikeres támadását mélyrepülésben, de az olasz utak és vasutak nagy haszonnal bombázható, stratégiai jelentőségű célpontok sokaságát kínálták a harci repülőknak. Eaker bénító lefogási terve a katonai logika iskolapéldáját szolgáltatva; azután, áprilisban, Alexander törzsének főnöke, John Harding hozzálátott egy hasonlóan logikus haditerv kidolgozásához, amelynek révén majd kihasználhatják a szövetségesek földi manőverezőképességét.

Az előző év vége óta jelentősen megerősítették az Olaszországban állomásozó szövetséges hadseregeket. A lengyel II. hadtest immár teljes egészében felvonult. A 8. hadsereghez (amelyet Oliver Leese kapott meg, amikor Montgomery december végén Angliába távozott, átvenni az Overlord hadművelet szá-

razföldi erőinek vezényletét) egy újabb indiai gyalogshadosztály csatlakozott, továbbá egy dél-afrikai páncélosadosztály, és még egy harcias kanadai seregtest, az 5. páncélosadosztály. Truscott hadtestét kétszeresére növelték az anziói hídfőben. Távolabb a Cassino és a parti síkság közötti frontszakaszt a Francia Expedíciós Haderő vette át, amelyben főként olyan marokkói hegyi törzsekből származó harcosok szolgáltak, akiknek születésüktől a vérükben volt a hegyi hadviselés minden csínja-bínja. Ezek az erősítések nagymértékben ellensúlyozták annak a hat, tapasztalt brit és amerikai hadosztálynak - az Overlord előkészületeként - Nagy-Britanniába szállítását, amelyek addig megvívták az olaszországi hadjáratot. Igencsak eltérő, ám egymást kiegészítő adottságaikra alapozva Harding kezdte megalkotni a cassinói védőállás átkarolásának a haditervét (Diadém). A Diadémnak meg kellett nyitnia a Liri völgyét, majd az anziói hadtest bevonásával Rómától délre be kellett kerítenie a németeket, és a szövetségesek kezére kellett juttatnia az Örök Várost.

Harding terve szerint egy nagy alapossággal kidolgozott megtévesztési művelet (Dunton) révén el kellett hitetni a németekkel, hogy újabb partraszállás fenyegeti a hátszágukat, minden eddiginél közelebb a félszigeten Kesselring végső visszavonulási lehetőségét jelölő Pisa-Rimini pozícióhoz. E szemfényvesztés fedezete alatt a lengyelek a negyedik csatában északról támadják meg és beveszik Cassinót, miközben a franciák délről szivárognak be a hegyvidékre. Ez a kombinált hadmozdulat megnyitja a Liri-völgyet a kanadai és dél-afrikai páncélosok számára, s ugyanakkor az amerikaiak Olaszország nyugati partján áttörik a Garigliano vonalát, hogy egyesüljenek az anziói hadtesttel, amely szintén mozgásba lendül, és elzárja a németek Rómából kivezető visszavonulási útvonalait. Nagyon úgy festett, hogy küszöbön áll a döntő jelentőségű bekerítési győzelem. Az ebben a haditervben szereplő ötletek jelentős hányada a Francia Expedíciós Haderő parancsnokától, Alphonse Juin tábornoktól származott, aki biztosította Hardingot és Alexandert, az ő észak-afrikai harcosai rendelkeznek a szükséges tapasztalattal, hogy megtalálják azokat az utakat a hegyeken át, amelyekre az angolszász katonák vakok. Amikor a Diadém május 11-én megkezdődött, valóban képesnek bizonyultak rá. A német 1. ejtőernyős-hadosztállyal mérkőző lengyelek kezdetben nem tudtak lépést tartani az észak-afrikai hegyi csapatok előretörésének tempójával, ám miután Juin katonái, élükön marokkói irreguláris egységeivel, május 17-re áttekergöztek a hegyeken és elérték a Liri-völgy bejáratát, a lengyelek is bevették Monte Cassinót egy végső, önfeláldozó rohammal. A Liri-völgy bejáratát és a part menti zónákat így módon tehát megnyitották, mire május 23-án az amerikai gyalogság és a brit páncélosadosztályok megindultak, és ugyanaznap Truscott VI. hadteste is kitört az anziói hídfőből.

Immár mind a német 10. hadsereg, mind Róma a szövetségesek hatalmába került, az előbbi bekerítése elkerülhetetlenül vonta magával az utóbbi bevételét. A „nyílt várossá” nyilvánított Róma, amelyben csak úgy nyüzsögtek a szökött szövetséges hadifoglyok, akik ekkor már nyíltan mutatkoztak a megmaradt csekély számú német helyőrség orra előtt, tárt karokkal várta felszabadítóit. Clark stratégiai érzéke alulmaradt a diadalmas bevonulás lehetőségével vívott harcában. Az amerikai tábornok mindig is türelmetlenül viszonyult Alexanderhez, akinek vezetési stílusát inkább a tanácsadás, mint az erőteljes dirigálás jellemezte, most pedig egyre inkább gyanakodott, hogy brit szövetségesei meg akarják fosztani a győzelem babérjától. Clark május 26-án saját hatáskörében megparancsolta amerikai csapatainak, hogy hagyjanak fel a visszavonuló németek utáni előrenyomulással - így módon elszalasztotta bekerítésük lehetőségét - és törjenek egyenesen a főváros felé. A csapás irányának ez a megváltoztatása Kesselringet juttatta közvetlen előnyhöz. Miközben utóvédei sikeres halogató harcokat vívtak a Rómától délre fekvő Albanói-hegyek között, Valmontone és Velletri térségében, a 10. hadsereg intakt egységeit a tábornagy sietve átmenekítette a Teverén, majd lóhalálában a Róma és Rimini közötti - műszaki csapatai által még akkor is javában épített - Gót-vonal első védőállássorába telepítette őket.

Éppen ezért Clark június 4-i római bevonulása üres diadalnak bizonyult. Még a tömegek is hiányoztak; a távozó németek esetleges végső szembefordulásának következményeitől rettegő ró-

maiak zárt ajtók és ablakok mögé rejtőztek, megfosztva a hírnévre vágyó (és fotogén) „Amerikai Sast”, ahogy Churchill nevezte, a nyilvános megdicsőülés lehetőségétől.

Kesselring 10. és 14. hadserege azonban valóban visszavonulóban volt, és harcolva hátrált végig a kétszáznegyven kilométerrel északabbra húzódó Pisa-Rimini vonalhoz vezető úton. A tábornagy ebben a terepszakaszban látta a következőt az olasz félszigetet keresztező, jól védhető vonalak sorában. Az olaszországi szövetséges hadseregek a tőlük telhető legjobb tempóban követték a németeket; az 1944 augusztusának közepére tervezett dél-franciaországi Anvil/ Dragoon hadművelet végrehajtására kivont hét hadosztály -az Észak-Afrikából hozott hét francia hadosztályból négy, továbbá az amerikai 3., 36. és 45. gyalogoshadosztály - hiánya azonban megakadályozta, hogy Clark szakadatlan nyomással meneküléssé változtassa a németek visszavonulását. Kesselringnek sikerült két késleltető ütközetet is vívnia, először az úgynevezett Viterbo-vonalnál, majd a Trasimene-vonalon, mielőtt augusztus elején biztonsággal elérte a Gót-vonal menedékét.

A földközi-tengeri harcok súlypontja ekkor áthelyeződött Dél-Franciaország partvidékére, amelyet a német G Hadseregcsoporthoz tartozó 19. hadserege védett. A hadsereget már meggyengítette egy sor alakulatának átvezénylése a normandiai harcok súlyát viselő B Hadseregcsoporthoz tartozó állományába, és bár kezdetben rendelkezett négy jó minőségű hadosztállyal is, a meghagyott nyolcat olyan széles arcvonalon húzták szét Nizza és Marseille között, hogy egyetlen partszakaszon sem tudták komolyan akadályozni a szövetségesek kihajózását. Churchill már régen ellenezte ezt a hadműveletet, mint katonai szempontból értéktelen vállalkozást, ám Marshall tábornok washingtoni törzse ragaszkodott ahhoz az álláspontjához, hogy Marseille elengedhetetlenül szükséges az észak-franciaországi angol-amerikai inváziós seregek logisztikai támogatásához, a szövetségi rendszer belső politikai kérdéseire érzékeny Rooseveltnél pedig azzal érvelt, nem fújhatják le az Anvil Sztálin haragjának felkeltése nélkül. Ezért aztán Alexander Patch tábornok újonnan felállított amerikai 7. hadserege augusztus 15-én kihajózott Cannes és Toulon között. A partraszállást a háború csekély számú tökéletesen végrehajtott légideszant-műveletének egyike vezette be, és légi-, valamint haditengerészeti bombázás támogatta. Az olyan, egymástól távol fekvő kikötőkből, mint Taranto, Nápoly, Korzika és Orán, összevont hadsereg csekély veszteségek árán ért partot, s bár Toulonért és Marseille-ért keményen meg kellett küzdenie, erejéből futotta a Rhóne völgyében indított csapásra is. Ezzel az előretöréssel maga előtt hajtotta a 19. hadsereg mozgékony részeit, köztük a 11. páncélos hadosztályt, és nagy összevisszaságban végigüzte Avi-gnon, Orange meg Montelimar mellett, Lyon és Dijon felé. Mivel augusztus második felére a teljes B Hadseregcsoporthoz tartozó ütemben vonult már vissza, a 19. hadsereg sem tévázott. Patch 7. hadseregének és Patton Normandiából előrenyomuló 3. hadseregének élegységei szeptember 11-én találkoztak Dijontól északra, ám szeptember 14-re a német 19. hadseregnek nagyjából a fele már menedékre lelt Dél-Elzászban, ahol készen állt a Németország Nyugati Falához vezető megközelítési utak védelmezésére.

Hitler szemében Dél-Franciaország elvesztése önmagában nem volt jelentős fejlemény; az olaszországi hadjáratot pedig, annak ellenére, hogy jókora terület feladásával járt, joggal tekinthette stratégiai szempontból Németország előnyére alakuló eseménysornak, ugyanis az olaszországi szövetséges haderő zömét kivonhatatlanul lekötötte a Gót-vonal erős védelmi rendszerének előterében, biztonságos távolságra Olaszország iparvidékétől és a közvetlenül a Reich államhatárához vezető útvonalaktól. Ugyanakkor az Anvil hadművelet hadászati szempontból érdektelen, üres zónába térítette a szövetségesek partraszállító flottáját, valamint szabad rendelkezésű tartalékaik zömét is, el a Balkántól, amely még mindig olyan nyomasztóan jelentős szerepet játszott Hitler hadviselésében.

A BALKÁN

A jugoszláviai ellenállóknak nyújtott brit támogatás eddig alig zavarta a Wehrmachtot. Jugoszlávia hegyvidékein ugyan a tengelyhatalmak harminc hadosztályát kötötte le a biztonsági tevékenység, köztük olasz, bolgár, magyar és horvát (usztasa) magasabbegységeket, viszont ezek közül

mindössze tizenkettő volt a német, és azok többsége is olyan alacsony katonai értékkel rendelkezett, hogy a főhadszínterek egyikén sem alkalmazhatták volna őket. Még azután is, hogy a britek 1943 decemberében végleg pártfogoltat váltottak a jugoszláv ellenállók körében, és azontúl a királypárti csetnikek helyett Tito több mint 100 000 harcost számláló kommunista gerillahadseregét támogatták, a németek változatlanul képesek voltak folyamatos helyváltoztatásra kényszeríteni az ellenállók erőit. Az 1943-as hadjáratok során előbb oda-, majd visszaűzték őket Bosznia és Montenegró között, s a kényszerű vándorlás során 20 000 harcosukat ölték vagy sebesítették meg, a vidék paraszti lakosságát pedig kimondhatatlanul meggyötörték. Olaszország 1943. szeptemberi fegyverletétele könnyítette Tito helyzetén. Igen jelentős mennyiségű fegyverhez és hadfelszereléshez jutott a kapitulált olasz alakulatok arsenáljából, sőt az olaszok által elhagyott terület nagy része felett is sikerült átvennie az ellenőrzést, beleértve Dalmácia partvidékét és az Adria szigetait is. Csakhogy amíg a németek el tudták szigetelni a partizánokat a külső reguláris haderőkkel való érintkezéstől, a gerillahadviselés szabályai maradtak érvényben: Tito komoly kellemetlenségek okozójaként jelentős értékkel bírt, viszont stratégiai szempontból lényegtelen hatást gyakorolt csak a Németország és Görögország közötti összeköttetési vonalakra, valamint azokra a németek számára létfontosságú balkáni területekre, ahol egyes nélkülözhetetlen fémek érceit bányászták.

1944 őszén azonban gyöngülni kezdett Németország balkáni pozíciója, s ez azzal fenyegetett, hogy Tito kellemetlenkedőből valódi veszedelemmé emelkedik. Balkáni csatlósait, Bulgáriát, Romániát és Magyarországot Hitler a fenyegetések és ígéretek különféle kombinációival léptette be a maga oldalán a háborúba. Ígérnivalója Hitlernek már nem maradt, ezen államok jólétét és szuverenitását pedig többé már nem ő, hanem az a Vörös Hadsereg fenyegette igazán komoly erővel, amely az év márciusa és augusztusa között visszafoglalta Nyugat-Ukrajnát, és előretört a Kárpátok előhegyeiig, Dél-Európa és a mindenkor orosz birodalom természetes határáig. A csatlós államok már az év elején kezdték „átértékelni” Hitlerrel kötött szövetségüket. Antonescu, Románia diktátora, március óta kapcsolatban állt a nyugati szövetségesekkel; a külügyminisztere ennél is tovább ment, ő már 1943 májusában megpróbálta bevonni Mussolinit a különbéke érdekében zajló nemzetközi szervezkedésbe. Bulgária - amelynek rendíthetetlenül német-barát uralkodója, Borisz király 1943. augusztus 24-én mérgezés következtében életét veszítette - 1944 januárjában kezdett tapogatózni Londonban és Washingtonban, majd a Sztálinnal kötendő egyezségbe vetette minden reményét. Magyarország, amely Románia rovására oly nagy mértékben gyarapodott az 1940. augusztusi második bécsi döntés nyomán, ezalatt a saját játszmáját játszotta: Kállay miniszterelnök 1943 szeptemberében vette fel a kapcsolatot a nyugati hatalmakkal, hogy az ő közvetítésükkel egyezzen meg az oroszokkal a megadás feltételeiről. Ugyanakkor a magyar vezérkari főnök azt javasolta Keitelnek, hogy a Kárpátokat védjék kizárólag magyar alakulatok - ezzel az ötlettel nem annyira a német, mint inkább a román csapatokat kívánta távol tartani hazája területétől.

Hitlernek még akkor is maradt elegendő ereje elbánni Magyarországgal, amikor seregei teljes visszavonulásban voltak Olaszországban, az oroszok pedig megállíthatatlanul törtek a Kárpátok felé. Amikor a szlovák bábállamban a hadsereg egy része - túlságos optimizmussal - úgy vélte, küszöbön áll a Vörös Hadsereg bevonulása országukba, és 1944 júliusában felkelést robbantott ki, Hitler azt is meglehetősen könnyen leverette. Márciusban elfojtotta a magyarok kezdeti stádiumban lévő függetlenségi törekvését oly módon, hogy rákényszerítette Horthy ellentengernagyot, a magyar diktátort, Kállay elbocsátására, a magyar gazdaság és közlekedési rendszer feletti teljes ellenőrzés átengedésére, valamint a Wehrmacht korlátlan be- és átvonulási jogának biztosítására. Amikor Horthy augusztus 29-én leváltotta németbarát kabinetjét, azzal Hitlert is figyelmeztette a magyar kiugrás megújuló veszélyére. Éppen ezért amikor október 15-én Horthy közölte a budapesti német követtel, hogy aláírta az oroszokkal a fegyverszüneti egyezményt, a Nyilaskeresztes Pártban és a hadseregben meglévő németbarát erők készen álltak a hatalom átvételére. Horthyt elszigetelték a rezidenciáján, majd miután a Mussolinit megszőktető Skorzeny túszként elrabolta a fiát, rábírták, hogy adja

magát önként német kézre.

Magyarország megszállása azonban, bármilyen simán is sikerült végrehajtani, a háborúnak ebben a szakaszában már nem akadályozhatta meg a balkáni motring legombolyodását. Magyarországot végső soron az kényszerítette tárgyalásra az oroszokkal, hogy - teljes joggal - attól tartott, másképp Románia köt különalkut Sztálinnal, s ezzel biztosítja a bécsi döntés folytán Hortynak átengedett Erdély visszaszerzését. Végül azonban Magyarországot megelőzték; abban a pillanatban, amikor augusztus 20-án a Vörös Hadsereg Ukrajna felől átlépte a Dnyesztert, Mihály román király lefogatta Antonescut, amivel Hitlerből kiprovokálta Bukarest augusztus 23-i bombázását, s ez ürügyet szolgáltatott, hogy Románia másnap hadat üzenjen Németországnak. E hirtelen átállás pánikszerű visszavonulásra kényszerítette a (Sztálingrád után ismét felállított) német 6. hadsereget a Kárpátok hágói felé, ám 200 000 katonájából nem sokan érték el a hegylánc biztonságát. Bulgária, ahová déli irányban menekülhettek volna, immár bezárult előttük, ugyanis szeptember 5-én a kormány tárgyalni kezdett az oroszokkal (akikkel Bulgária sohasem állt hadiállapotban), hadseregét pedig azonnali hatállyal a németek ellen fordította. Friesner, a 6. hadsereget magában foglaló Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoka, a következőt jelentette: „Nincs itt már többé semmiféle vezérkar, és semmi más se, csak a káosz. Mindenki, tábornok és írnok egyaránt pusztán ragadt, és harcol az utolsó töltényig.”

Románia átállása azonnali hatállyal megfosztotta a németeket a ploiesti olajmezők termelésétől. Ez volt az a fordulat, amelynek a veszélye a háború egész ideje alatt olyan mélyen befolyásolta Hitler stratégiai döntéshozatalát. Először is nagymértékben ez a félelem volt az, ami rávette a Balkán feletti hatalom megszerzésére, az Oroszország elleni támadás mérlegelésére, és emiatt tartotta a katonai szempontból ésszerűnél sokkal tovább a Krím félszigetet. 1944 közepén, amikor a Németországban felépített szintetikusolaj-finomítókat, amelyek később mégis bekapcsolódtak az üzemanyagellátásba, éppen bénító hatékonysággal bombázta az amerikai 8. légi hadsereg, Ploiesti elvesztése kétszeresen is katasztrofális fordulat volt. Hitler ráadásul nem is reménykedhetett a román olajmezőket visszafoglaló ellentámadásban, ugyanis nemcsak a kiugrás pillanatában Romániába benyomuló szovjet ukrán frontok ereje haladta meg sokszorososan az ő ott állomásozó csapataiét, de Bulgária egyidejű átállása még a görögországi német seregeket is veszélybe sodorta. Október 18-án ezek az alakulatok kiűrtették Görögországot, és nekivágtak a Macedónia hegyein át Jugoszlávia déli részére vezető keserves visszavonulásnak. A 3. Ukrán Frontot vezető Tolbuhin csapatai - Románián és Bulgárián átvonulva - október 4-én behatoltak a jugoszláv fővárosba, Belgrádba. Lőhr tábornok E Hadseregcsoportja 350 000 német katonájának ezek után egy hatalmas, fenyegető szovjet csoportosítás szárnya mentén kellett kimenekülnie Görögországból, olyan hegyvidéki völgyeken át, amelyekben nyüzsgtek Tito partizánjai, felettük pedig a szövetséges légierőknek az Adrián túli, olasz repülőterekről felszálló harci gépei rajzottak.

A Hitler balkáni megszállási övezetéből megmaradt másik német haderő, az F Hadseregcsoport léte vagy nem léte immár azzal függött szorosan össze, sikerül-e Kesselringnek megtartania Észak-Olaszországot. Ha Itália végleg elesik, az olaszországi szövetséges hadseregek felszabadulnak, és tettség szerint mérhetnek keleti irányú csapást az úgynevezett „rések” valamelyikén át. Különösen a „ljubljanai rés” látszott valószínűnek, amely Jugoszlávia északi részére s így távlatilag Magyarországra vezet, de fennállt az ezzel párhuzamosan, északolasz kikötőkből az Adrián át indított nagy partraszállás - vagy partraszállások - lehetősége is, ahogy azt az Adriai Szárazföldi Erők parancsnoka az 1944 júniusában Bariban felállított Balkáni Légierő támogatásával kis léptékben már tette is. 1944 októberében Moszkvában tartott találkozójukon Churchill megkötötte Sztálinnal a nevezetes - bár nagyrészt kikényszeríthetetlen - megállapodást, amely kimondta a Balkán „befolyási övezetekre” osztását Oroszország és Nagy-Britannia között. Az amerikaiakkal ellentétben Churchillt még mindig elbűvölték a balkáni vállalkozásban rejlő lehetőségek. A valóságban végül nem a szövetségesek elképzelései, hanem a német erők eloszlása döntött el mindent. Mire az 5. és a 8. hadsereg elérte a Gót-vonalat, már csak huszonegy hadosztály szerepelt az állományukban, a német

10. és 14. hadsereg viszont ezalatt huszonhat hadosztálynyira nőtt, hála öt friss seregtest, valamint további háromra elegendő katona Olaszországba vezénylésének. A Gót-vonal ugyan százharminc kilométerrel hosszabb volt, mint a Téli Hadállás, viszont a régi római Via Emilia nyomvonalán mögötte futó Bologna-Rimini országút alakjában kiváló harántút szolgált, amelyen gyorsan csoportosíthatták át az erősítést egyik fenyegetett pontról a másikra, az adriai partvidéken pedig nem kevesebb, mint tizenhárom, tengerbe ömlő folyóra támaszkodhatott, s ezek mindegyike katonai értelemben komoly akadályt képezett.

Ezek a terepviszonyok, továbbá az olaszországi őszi esőzés beállta ekkor biztosították, hogy Kesselring megtarthassa Észak-Olaszországot, sőt talán a Gót-vonal egészét is. Alexander - a helyzetet helyesen felmérve - a jobbszárnyon járhatóbbnak ítélte a Pó folyó nagy, nyílt alföldjére vezető útvonalat, mint a balon, s ezért augusztus folyamán titokban átcsoportosította a 8. hadsereg zömét az Adria partvidékére. Augusztus 25-én a britek támadásba lendültek, áttörték a Gót-vonalat, és tizenhat kilométerre megközelítették Riminit, mielőtt a Conca folyó vonalán sikerült feltartóztatni őket. Amíg a 8. hadsereg erői átcsoportosítására szünetet tartott, a német 14. hadsereg parancsnoka, Vietinghoff a Via Emiliát használva lóhalálában erősítést vont össze a további brit térnyerés megakadályozására. A 8. hadsereg szeptember 12-én újította fel a támadást, de heves ellenállásba ütközött; a brit 1. páncélos hadosztály olyan sok harcocsiját veszítette el, hogy ki kellett vonni a további támadó harctevékenységből. Annak érdekében, hogy ellenséges erőket térítsen el a brit arcvonalszakasról, Alexander megparancsolta Clark tábornoknak, hogy szeptember 17-én indítsa meg saját, a félsziget túlsó partján készülő offenzíváját a Pisától északra elterülő, sokkal kevésbé ígéretes területen. A parti síkság ezen a ponton olyan keskeny, és olyannyira uralják a Cassino környékiekre emlékeztető magaslatok, hogy Clark 5. hadserege csak igen lassan tudott teret nyerni. Az offenzíva egész októberben, majd novemberbe is átnyúlva dőcögött, miközben az esőzések ingovánnyá változtatták az egész csatateret, a folyókat pedig áthidalhatatlan áradattá. A szövetségesek egyenként foglaltak el minden újabb kilométernyit az ellenség mélységéből, s közben ezrével veszítették a katonákat. A 8. hadsereg 14 000 halottat és sebesültet veszített az Adria partvidéken vívott őszi harcokban, amiből a legnagyobb rész az élen küzdő kanadaiakra jutott. A kanadai II. hadtest december 5-én bevette Ravennát, majd tovább nyomult, és 1945. január 4-én elérte a Savio folyót. A front közepén tornyosuló hegyeken át támadó 5. hadsereg október 23-án már csak tizenöt kilométernyire állt Bolognától, de ez a hadsereg is nagyon drága árat fizetett a haladásért - több mint 15 000 elesettje és sebesültje volt -, s a 8. hadseregnél is bonyolultabb terepviszonyok között tevékenykedett. Az 5. hadsereg annyira legyengült, hogy a decemberben indított, meglepetésszerű német offenzíva visszavette a szeptemberben Pisától északra elfoglalt terület egy részét.

A veszteségek, a terep meg a téli időjárás döntötték el, hogy az olaszországi hadjáratnak 1944 karácsonyán meg kellett torpannia. E hadjárat szinte az invázió első, optimista hetei, és a tizenhat hónappal korábban Rómától délre végrehajtott könnyű előrenyomulások óta kimerítő harcok végtelen sorából állt. Itália festői szépsége - a természetes és az ember alkotta egyaránt -, a bérceket és hegytetőn kuporgó falvakat felvonultató tájai, a várromok és a rohanó folyók minden lépésnél valamilyen veszéllyel fenyegették a meghódításukra törekvő katonákat. A festők, akiknek tájképei oly sok örömet szereztek az európai műgyűjtőknek, figyelmeztetést hagytak minden éles szemű tábornoknak, micsoda nehézségek várnak bármely hadseregre - különösen egy tűzérséggel, kerekes és lánc talpas járművekkel is terhelt modern hadseregre -, ha az általuk ábrázolt topográfiaájú tájon kísérli meg az előrenyomulást. Salvator Rosa vad hegyi tájai és csatajelenetei önmagukért beszélnek. Claude Lorrain lankás síkságokat és kéklő messzeséget ábrázoló, megtévesztően nyugodt látképei legalább ennyi fenyegetést rejtnek; a művész pontosan azokról az uralgó magaslatokról letekintve festette őket, amelyeket bármely tűzeriszt automatikusan figyelőpontjául választana. E festmények első pillantásra elárulják, milyen könnyen és rendszeresen foglalhat a védő fél Itáliában a környékét uraló hadállást, és az akadályok - patakok, tavak, magányos hegycsúcsok, gerincnyúlványok és meredek hegyszorosok - micsoda bőséget kínálja a vidék. Az olaszországi hadjáratnak 1943-1944-ben a műszaki csapatok katonái (utászok,

hidászok, tűzszerészek) voltak az örökösen, mindenütt jelen lévő hősei. Ők építették újjá ellenséges tűzben azokat a felrobbantott hidakat, amelyek az előrenyomulás közben nyolc vagy tizenhat kilométerenként mindig szükségesek voltak a szövetséges hadseregek mozgásához, ők hatástalanították a visszavonuló németek által tömegével telepített rombolótölteteket és aknacsapdákat, ők nyitottak buldózerrel átjárt az észak-déli utakon épült városok romjain, ők tisztították meg a csaták hulladékától bedugult kikötőket. A gyalogság is hősiiesen küzdött: egyetlen nyugati hadjárat sem került többé a gyalogságnak, mint az olaszországi, s ezt az árat a Téli Hadállás, az anziói peremvonal meg a Gót-vonal erősített állásai körül vívott elkeseredett, alegységszintű küzdelmekben elveszített emberéletekben és elszenvedett sebekben fizették meg. A kiemelkedően súlyos veszteségek a szövetségeseket éppen úgy sújtották, mint a németeket, ahogy a hadjárat természeti nehézségein is egyenlő arányban osztoztak. Különösen az olasz tél szeles zordsága gyötört meg mindenkit. Amint S. Bidwell és D. Graham leírja a hadjárat történetét feldolgozó monográfiájában: „A valamelyik késélességű sziklabércen berendezett állást négy vagy öt ember tartja... ha egyikük megsebesül, fenn kell maradnia a rajával, vagy egyedül kell letalálnia a hegyről a kötőhelyre... ha marad, terhet jelent bajtársainak, és vagy halálra fagy, vagy belehal a vérvesztésbe. Ha megpróbál letalálni a hegyről, nagyon könnyen előfordulhat, hogy... megpihen kicsit egy védett szegletben... vagy eltéved... és a végén szintén megfagy.” A Cassinót oly szívós kitartással védő 1. ejtőernyős-had-osztály német katonái közül minden valószínűség szerint sokan jutottak erre a sorsra, ahogy az ott és a Gót-vonalnál ellenük küzdő amerikaiak, britek, indiaiak, dél-afrikaiak, kanadaiak, új-zélandiak, lengyelek, franciák és (később) brazilok közül szintén sokan.

A veszteségek és megpróbáltatások elviselését - különösen a szövetségesek katonái számára - még nehezebbé tette a hadjárat marginális jelentőségének tudata. A németek tisztában voltak vele, hogy a Reich déli határaitól karnyújtásnyira tartóztatják fel az ellenséget. A szövetséges katonákat - a D-nap után - még a gondolatától is megfosztották annak, hogy döntő jelentőségű csatákban vesznek részt. A legjobb esetben fenyegették Hitler Európájának „puha altestét” (Churchill kifejezése), a legrosszabban pusztán csak ellenséges hadosztályokat kötöttek le. Mark Clark, az 5. hadsereg, majd Alexander alárendeltségében az olaszországi szövetséges hadseregek parancsnoka, az egész hadjárat alatt megőrizte személyes küldetésstudatát. Hadvezéri nagyságának megingathatatlan hitében keményen hajszolta beosztottait, a brit módszeres megfontoltság feletti frusztrációja pedig megmérgezte az 5. és a 8. hadsereg törzseinek kapcsolatát - ami sajnálatosan, de tagadhatatlanul rossz maradt az egész hadjárat alatt. Attól kezdve, hogy az olaszok körében feltámadt a német megszállással szembeni ellenállás szelleme, az alacsonyabb rangú tiszteket és a közkatonákat a felszabadító háború érzelmei tartották mozgásban és életben. Őket azonban nem hajtotta a nagy győzelem olyasfajta víziója, amilyen Franciaországban partra szállt bajtársaikat mozgatta. Az ő háborújuk nem keresztes hadjárat volt, hanem - szinte minden tekintetben - régi vágású stratégiai diverzió a kontinentális ellenség tengeri szárnyán, olyan, mint az ibériai „félszigeti háború” Napóleon idejében. Azért, hogy amikor 1944 karácsonyán a tél véget vetett a hadjárat szezonnak, ők még mindig keményen harcoltak, kizárólag kötelességtudatukat és lelkierejüket van okunk tisztelni.

20. Overlord

1943 novemberéig Hitler tábornokainak és bizalmasainak sem volt hajlandó beismerni, hogy a Nagy Német Birodalmat nyugat felől a második front megnyitása fenyegeti. Sztálin ugyan a Barbarossa első heteitől komolyan remélte, hogy Nagy-Britannia megmenti a vereségtől a Szovjetuniót, majd - 1941 decembere után - Nyugat-Európa brit-amerikai invázióval végrehajtott visszafoglalásába vetette reményét, Hitler viszont hallani sem akart ilyesminek a lehetőségéről. Még 1942 júniusában is azt fejtegette a hadsereg nyugaton állomásozó erőinek törzsénél, hogy miután egyszer már kihajította a briteket a kontinensről, tőlük többé nem fél, annak viszont roppantul

örülne, ha módja adódna méltó leckében részesíteni az amerikaiakat. Ráadásul 1942. augusztus 19-én se-regtest nagyságú szövetséges haderő hajtott végre „erőszakos felderítő” rajtaütést az észak-f-ranciaországi Dieppe kikötővárosban, és a bevetett 6000 - fő-ként kanadai - katonából mindössze 2500-nak sikerült visszatérnie Nagy-Britanniába. Ez a vereség megerősítette Hitler önbizalmát. Ha-bár a vállalkozást kísérletnek szánták annak kipróbálására, mennyire lenne nehéz elfoglalni egy kikötőt a második front megnyitásához, Hitler - érthető módon - inkább azt a lehetőséget vá-lasztotta, hogy elhitte, súlyos csapást mért ellenségeire, amely elriasztja a briteket és az amerikaia-akat a nagyarányú invázió megkísérlésétől. Szeptemberben háromórás beszédet intézett Göringhez, fegy-verkezési miniszteréhez, Albert Speerhez, valamint Rundstedt-hez, a nyugati főparancsnokhoz (*Oberbefehlshaber West* - OB West). Kifejtette, ha sikerül az inváziót 1943 tavaszán - az Atlanti Fal elkészültének időpontján - túlig halogatni, „többé semmi baj sem érhet minket”. Ezzel folytatta: „A legszorongatóbb élelmiszerhiányokon túljutottunk. A légvédelmi lövegek és lőszer fokozott gyártása révén megoltalmazzuk a hazai bázist a légítámadásoktól. Tavasszal legkiválóbb hadosztályainkkal le fo-gunk vonulni Mezopotámiába, és utána egy szép napon ott és úgy fogjuk békekötésre kényszeríteni ellenségeinket, ahol és ahogy akarjuk.”

1943 novemberére elszállt a kezdeti optimizmus. Az 1942-ben kifejtett lenéző álláspont a realitásban gyökerezett. A brit hadsereg akkor valóban még mindig tántorgott az 1940-es csapás sokkjától, az amerikaiak pedig még nem edződtek hozzá a Wehrmachttal való hadakozás irgalmatlan ke-ménységéhez. Hitlernek sokszor sikerült a gyenge pontokon ügyesen behatolnia ellenfele hadál-lásaiba, s ez még objektív bizonyítékok híján is - joggal - meggyőzte őt arról, hogy 1942-ben nem lesz második front, sőt valószínűleg 1943-ban sem. Csakhogy annak az évnek az őszére már nem kicsinyelhetette le olyan vígan Németország nehézségeit. A Vaterland elleni brit-amerikai légi offenzíva súlya folyamatosan nőtt. A német seregeket nemcsak az Irakba vezető utak környékéről za-varták messzire, de kiűzték Dél-Oroszország leggazdagabb élelmiszertermelő övezeteiből is (Kijevet, a „feketeföld”-régió fővárosát 1943. november 6-án vette be a Vörös Hadsereg). A britek vissza-nyerték, az amerikaiak pedig megszerezték az önmagukba mint harcoló katonákba vetett hitet. És ami a legnagyobb baj, az Atlanti Falat nem fejezték be, sőt egyes szakaszait még el sem kezdték építeni.

Éppen ezért 1943. november 3-án Hitler kiadta az 51. Führer-direktívát, az egész háború alatt a Wehrmachthoz intézett hat legfontosabb általános utasításának egyikét. A bolsevizmus elleni kemény és veszteségteljes küzdelem szélsőséges erőfeszítéseket követelt. ... A keleti veszély megmarad, ám most nyugaton még nagyobb veszedelem jelenik meg: az angolszász partraszállásé. A keleti had-szintér hatalmas kiterjedése lehetővé teszi, hogy ott - akár nagy léptékben is - területet ve-szítsünk anélkül, hogy Németország idegrendszerét végzetes csapás érhetné. Nyugaton egészen más a helyzet. Ha az ellenségnek itteni védelmünket sikerülne széles arcvonalon áttörnie, az belátha-tatlan következményekkel járna. Minden jel arra utal, hogy az ellenség offenzívát készül indítani az európai nyugati front ellen, legkésőbb tavasszal, de lehet, hogy még előbb. Éppen ezért nem vehetem magamra a nyugat más hadszínterek javára végzett, további gyengítésének felelőssé-gét. Ezen okból elhatároztam a védművek megerősítését, különösen azokon a helyeken, ahon-nan majd megindul Anglia nagy távolságú bombázása [pilóta nélküli rakétákkal].

Az 51. Führer-direktíva az OB Westnek alárendelt haderő megerősítésére teendő intézkedések felsoro-lásával folytatta. Ide tartozott a hadműveleti területén állomásozó páncélos-és páncélgránátos-hadosztályok megerősítése, továbbá annak leszögezése, hogy Hitler személyes beleegyezése nélkül egyetlen hadosztálya vagy dandárja sem vezényelhető el. 1943 novemberében a Párizs mel-letti Saint-Germainben berendezett főhadiszállásáról az OB West (Rundstedt) parancsnokolt valamennyi Belgiumban és Franciaországban állomásozó szárazföldi alakulat fölött, amelyeket a B Hadseregcsoportot alkotó 15. és 7., valamint a G Hadsereg-csoportot alkotó 1. és 19. hadseregbe szerveztek. A hadseregcsoportok sávhatára a Loire mentén futott nyugat-keleti irányban. Az 1. had-sereg védte a Vizcayai-öböl partvidékét, a 19. a Földközi-tengerét, a 15. hadsereg állt Belgiumban és Észak-Franciaországban, a 7. pedig Normandiában. Bár ezt Németországban akkor senki sem sejtette, a

szövetségesek Normandiában készültek mérni főcsapásukat.

Rundstedt hadrendjében negyvenhat hadosztály szerepelt, s ezt az állományt hamarosan hatvanra emelték. Tíz páncélos- és páncélgránátos-hadosztály volt közöttük. A páncélos-hadosztályok közül hat a Loire-től északra állomásozott, négy pedig a folyótól délre. Ez így is volt helyes. Az 51. direktíva kiadásának idején Jodl figyelmeztette a náci párt egybegyűlt Gauleitereit: „Egy 2600 kilométer hosszúságú arcvonalat lehetetlenség összes pontján mélységében lépcsőzött erőrendszerrel megerősíteni. ... Éppen ezért alapvető jelentőségű, hogy erős és különlegesen jól felszerelt mozgékony tartalékkal rendelkezünk nyugaton, a *Schwer-pontok* [a katonai erőfeszítés súlypontjai] kialakításának céljából.” A stratégiai elemzés feltárta, hogy a szövetségesek saját, a *Westheerrel* (a nyugati német hadsereggel) szemben kialakított *Schwerpunktja* csakis a Nagy-Britanniában gyülekező erőkből alakulhat meg, és a Csatorna partvidékén kell majd feküdnie. Ebben rejlik a páncélosok Loire-től északra végrehajtott összevonásának oka.

A páncéloskoncentráció kritikus jelentőséggel bírt, az OB West többi hadosztálya ugyanis alig rendelkezett mobilitással. A Luftwaffe Bretagne-ban állomásozó két ejtőernyős-hadosztálya, valamint a Heer (a szárazföldi haderő) 271-278. és 349-367. számsorba eső hadrendi számú gyaloghadosztályai kiváló, illetve megfelelő harcértékű seregtestek voltak, gépjárművekkel viszont rosszul voltak ellátva. A többinek nemcsak a harcértéke volt átlagos, sőt alacsony, de teljes mértékben a francia vasutaktól is függték, ha állandó helyőrségükből a partraszállás helyszínére akarták juttatni őket. Fogataik csak a tüzéségüknek és az ellátó alakulataiknak voltak, gyalogos egységeik - a kerékpáros felderítőszázadok kivételével - gyalogmenetben manőverezhettek, nem gyorsabban, mint egykor Napóleon, sőt, Nagy Károly katonái. Ráadásul a szövetséges légierők örökös fenyegetésének árnyékában kellett mozogniuk, amelyek - amint azt Hitler már 1942. szeptember 29-én beismerni kényszerült - csakis egyfélék lehettek: elsőprő túlerejűek. Az ellenség légi fölénye súlyosan akadályozhatta a vasúti, de még a közúti csapatmozgásokat is. Éppen ezért alapvető fontosságú volt, hogy a páncélos-hadosztályokat, amelyek egyedül rendelkeztek az utaktól független gyors mozgás képességével, az inváziós zónához közel helyezték el, mert nekik kellett tartaniuk a frontot a gyalogsági erősítés beérkezéséig. Magán a partvonalon mozgékonyaságra egyáltalán nem képes „helyhez kötött” (*bodenständige*) hadosztályok állomásoztak, amelyeket vasbeton erődök oltalmaztak a szövetségesek légi- és haditengerészeti bombázásával szemben. Az állásaik előtt húzódó partszakaszokat el kellett aknáztatni, szögesdrót és egyéb akadályokkal kellett járhatatlanná tenni. E védelmi jellegű műszaki anyag igen jelentős részét Belgium erőd-övezetéből, illetve a Wehrmacht 1940-es rohamát épségben átvészelt Maginot-vonalból kellett leszerelni.

Az Atlanti Fal elgondolása elméletben tökéletes volt. Ha egyszer elkészült volna, komoly mértékben ellensúlyozhatta volna a Luftwaffe nyugati alakulatainak gyöngeségét, amelyeknek 1943 végén mindössze 300 vadászgépük volt Franciaországban (azon szövetséges légierők feltartóztatására, amelyek repülőgépállománya az összes típust beleszámítva 12 000 darabra rúg majd az invázió napján), csakhogy az 51. Führer-direktíva kiadásakor az Atlanti Fal még roppant messze állt a befejezéstől. Az alatt a két év alatt, amikor Hitler hallani sem akart az inváziós veszélyről, a *Westheer* buklikus életet élt. Főparancsnoka, Gerd von Rundstedt nem tartozott az izgága, örökösen követelőző katonai vezetők közé. Miután 1941 decemberében leváltották keleti fronti beosztásából, belemerült a Saint-Germainben kialakult kényelmes napi rutinba: detektívregényeket olvasott, és hagyta, hogy törzse tisztjei az angol társalgást gyakorolják, ami annak az „arisztokratikus” stílusnak az egyik külső jegye volt, amellyel a Wehrmacht tisztikarának hagyományhű része az *Ostheer* Hitler által favorizált „náci” tábornokaitól igyekezett megkülönböztetni magát. Az alacsonyabb rangú katonák tömege boldogan idomult a felülről jövő „útmutatáshoz”. Franciaországban kellemesen élhettek. A lakossággal kialakult viszonyukat az élni és élni hagyni elv jellemezte, a franciák pedig, ha nem is kollaboráltak aktívan, az embrionális állapotú ellenállási mozgalomnak sem sok támogatást nyújtottak. Az 1942-ben bevezetett kötelező munkaszolgálat (*service du travail obligatoire*) népszerűtlen volt, mert fiatal francia férfiakat sorozott németországi gyárakban végzen-

dő munkára, akik ott csatlakozhattak a még 1943-ban is fogva tartott egymillió francia hadifogolyhoz. Ugyancsak közutálat tárgyát képezte *la Milice* (a milícia), Vichy félkatonai rendőrsége, amely rendszeres hatalmi túlkapásokkal büntette honfitársai megvetését. A megszállási költségek fájdalmasan magasak voltak; a francia kincstárra kivetett német sarc, amelyet a márka értékét 50 százalékkal el-túlzó frankátváltási kulcs szerint hajtottak be, nem csak abba a megalázó helyzetbe kényszerítette Franciaországot, hogy neki magának kellett eltartania a területét megszálló német hadsereget, hanem azt is eredményezte, hogy a Reichsbank profithoz jutott a tranzakció során. Ezek azonban olyan részletek voltak, amelyek a francia nép döntő többségét nem érintették közvetlenül. A legtöbben rezignáltan elfogadták a („nagyon korrekt”) német katonák jelenlétét; a németek, akik örültek annak, hogy a Wehrmacht hadműveleti területei közül az egyetlen kellemes életfeltételeket biztosítóra vezényelték őket, szedték a rózsát, amíg jósorsuk engedte, falták a vajat meg a tejszínt, és semmivel sem dolgoztak keményebben, mint amilyen keményen a tisztjeik dolgoztatták őket.

A kényelmes életnek 1943 decemberében Rommel vetett véget, aki először a védművek megszemlélésére érkezett, majd a B Hadseregcsoporthoz parancsnokságának átvételére. Amióta márciusban - egészségügyi okokra hivatkozva - visszarendelték Tunéziából, egy nem sok tehetséget igénylő beosztásban szolgált Észak-Olaszországban, ám az 51. direktíva életbe léptetésekor Hitler őt választotta ki arra, hogy tüzet és acélt plántáljon a nyugati védelmi rendszerbe. Életrajzírója, Desmond Young szerint „úgy fűjt be a parti szektorok otthonosan berendezkedett törzsei közé, mint az Északi-tengerről érkező jeges, nem kívánt szél”. Rommel megállapította, hogy 1941 óta 1,7 millió aknát telepítettek - emlékeztette törzse tagjait, hogy a britek az ellenük vezetett észak-afrikai hadjárat két hónapja alatt 2 milliót raktak le -, pedig Franciaországban 11 millióhoz elegendő robbanó-anyagot tároltak. Érkezése után heteken belül 40 000 darabról több mint egymillióra nőtt a havi aknatelepítési teljesítmény, és május 20-ra több mint 4 millió került a helyére. November és május 11. között félmillió mesterséges akadályt telepítettek a tengerpartokra és a légideszantok valószínű leszállási mezőire, és Rommel további havi 2 millió akna leszállítását rendelte meg Németországból. Május 5-én ezt diktálta titkáranak: „Jobban bízom, mint bármikor korábban. Ha a britek adnak nekünk még két hetet, semmi kétségem sem lesz többé.”

A francia tengerpart védelmét azonban az Atlanti Fal egyedül nem biztosíthatta. Rommel, aki mestere volt ugyan a mozgékony hadviselésnek, de több olyan hadjárat veteránja is, ahol megtanulta tisztelni a nyugati szövetségesek légi fölényét, tudta, ha győzni akar, abban a pillanatban kell tankokat lejuttatnia a víz szélére, amikor a szövetségesek partot érnek. Hogy ezt megtehesse, két problémát kellett megoldania: először is ki kellett derítenie, hol készülnek partra szállni; másodsorban a lehető legrövidebb parancsnoki láncot kellett megteremtenie önmaga és páncélosalakulatai között. A két probléma összefüggött. Hogy igazolja, miért veszi át személyesen a parancsnokságot az OB West alá rendelt páncélosadosztályok felett, képesnek kell lennie rámutatni a helyre, ahol azok a legeredményesebben alkalmazhatók; csak hogy nem igényelheti hitelesen a páncélosok vezényletét mindaddig, amíg a szövetségesek a dezinformáció és a megtévesztő műveletek ködfüggőnye mögé rejtik szándékaikat.

A TÜKRÖK HÁBORÚJA

Az Overlord hadművelethez, ahogy az 1943 májusában Washingtonban tartott Trident konferencián az északnyugat-európai inváziót elnevezték, megtévesztési terv is tartozott. Ez azt kívánta elhitetni a németekkel, hogy a partraszállásra a Pas de Calais-ban, a Csatorna legkeskenyebb szakaszán kerül majd sor, nem pedig Normandiában vagy Bretagne-ban (bár ébren tartották Hitler félelmét a norvégiai partraszállástól is - amire valamiért különlegesen érzékeny volt -, s ez azzal a hasznos következménnyel járt, hogy 1944-1945-ben mindvégig ott maradt tizenegy német hadosztály). A Pas de Calais-ban végrehajtott partraszállásnak katonai szempontból volt értelme: gyors átke-lést ígért sík, homokos partokra, amelyeket nem zártak el sziklafalak a szárazföld belsejétől,

s ahonnan a siker kiaknázására a legrövidebb út vezetett Németalföldre és Németországba. Az Operation Fortitude (Lelkierő hadművelet), a megtévesztési és álcázási terv középpontjában egy teljességgel kitalált 1. amerikai hadseregcsoport (First US Army Group, FUSAG) állt, amely a fikció szerint a Pas de Calais-val szemközt fekvő Kent és Sussex grófságban összpontosult. Ennek a sosem volt hadseregcsoportnak a létezéséről kellett meggyőzni a német hírszerző szolgálatokat - a Wehrmacht Abwehrjét és a szárazföldi haderő vezérkarának Idegen Hadseregek, Nyugat nevű részlegét. A FUSAG hamis rádióadások tömegével árasztotta el az étert; valódi üzenetek sokaságába iktattak be hihető, bár valótlan utalásokat a FUSAG tevékenységére. Parancsnokaként azt a Patton tábornokot emlegették, akinek energikus hadseregparancsnoki hírére a németek is ismerték. Ráadásul, erősítendő a németek meggyőződését, hogy a FUSAG a Reich felé vezető rövid úton fog partra szállni, az Overlordot előkészítő bombázási program keretében a szövetséges légierők háromszor annyi tonna bombát dobtak le a Szajnáól keletre, mint nyugatra. 1944. január 9-én kiderült, hogy a megtévesztés sikerrel járt: egy aznapi Ultra-táviratban a németek emlegették a FUSAG-ot, és attól kezdve rendszeresen megjelent üzenetváltásaikban. A Fortitude irányítóinak pontosan erre a bizonyítékra volt szükségük, most már tudták, tervük bevált. Azt természetesen nem remélhették, hogy sikerül teljesen elterelni a németek figyelmét Normandiáról; azt viszont igen, hogy a minimálisra csökkenthetik a normadiai partraszállás iránti várakozást egészen addig, amíg végre nem hajtják, majd utána elevenen tartják az aggodalmat, mely szerint az „igazi” invázió csak később következik a Pas de Calais-ban.

Hitlert csak részben tévesztették meg. Március 4-én és 20-án, továbbá április 6-án is szóba hozta a Normandiában történő inváziót mint valószínű lehetőséget. Április 6-án kijelentette: „Szívem szerint minden erőnket ide telepíteném”, május 6-án pedig Jodl-lal felhívatta telefonon Günter Blumentritt tábornokot, Rundstedt törzsének főnökét, és figyelmeztetést intéztetett hozzá: „A Führer különös jelentőséget tulajdonít Normandiának.” Azon túl azonban, hogy kora tavasszal Normandiába telepíttette a Panzer Lehrt (Páncélos Tanhadosztályt) és a 116. páncélosadosztályt, nem változtatott döntő mértékben az OB West erőinek diszlokációján; igazából egészen addig, amikor július legvégén hozzájárult, hogy a Pas de Calais-ban álló hadosztályok átkeljenek a Szajrán és Normandiába vonuljanak, az Overlord hadművelet első, kritikus heteiben maga Hitler is a „második” invázió délibábjának rabja maradt.

Addig próbált mindkét lóra fogadni, hogy komolyan veszélyeztette Rommel igyekezetét a megtévesztés kódének közvetlen támadással való elosztatására. Rommel úgy vélte, jobb legalább némi páncéloserővel rendelkezni a megfelelő tengerparton - még úgy is, hogy a többi rossz helyen tartózkodik -, mint központi tartalékban visszatartani az összes páncélost, hogy azután egyáltalán ne sikerüljön felvonultatni, amikor rázúdul a szövetségesek légierője. 1944 januárjának végén áthelyezték addigi beosztásából, az Atlanti Fal főfelügyelőjéből a B Hadseregcsoport élére (7. és 15. hadsereg), Rundstedtnek az invázióval fenyegetett zóna védelmével megbízott helyetteseként. Szinte azonnal vitába keveredett felettesével. Rundstedt sohasem vívott olyan csatát, amelyben nem a Luftwaffe uralta az égboltot. Ezért aztán azt hitte, lesz majd idő, még az ellenséges partraszállító bárkák partot érése után is, a katonai helyzet megfontolt mérlegelésére, és majd utána vetik be ellentámadásra a tartalékokat. Rommel tudta, a sietség nélkül végrehajtott ellentámadást szét fogják bombázni az ellenséges repülők. Egyiptomban és Tunéziában szerzett tapasztalataiból ismerte, micsoda erővel rendelkeznek a szövetséges légierők, s meggyőződése volt, hogy csakis a páncélosok „elől” állomásoztatásával és azonnali bevetésével tartóztatható fel és verhető vissza az invázió.

A Rommel-Rundstedt-vitának - amelyben személyes tapasztalatból az egyik hadvezér rendelkezett többel, konvencionális katonai szaktudásból pedig a másik - végül Hitler is hírére vette, és a saját szája íze szerint döntötte el, amikor a két tábornagy együtt kereste fel Berchtesgadenben 1944. március 19-én. Az eredmény egyiknek sem tetszett igazán. A Nyugat Páncéloscsoportot (Panzer Gruppe West), amely a B Hadseregcsoport hat páncélosadosztálya fölött rendelkezett, kettéosztották; hadosztályai közül hármat Rommelnak adtak, hármat pedig Rundstedtnek - ám azzal a ki-

kötéssel, hogy Rundstedt páncéloshadosztályait (a 21.-et, a 116.-at és a 2.-at) nem vethetik be Hitlernek az OKW keretében működő hadműveleti törzse hozzájárulása nélkül. Ez a megoldás még a Rommel által rettegettnél is nagyobb késlekedés lehetőségét hordozta magában.

Mivel a 21. volt a páncéloshadosztályok közül az egyetlen, amely valóban közel állomásozott az Overlord tervezői által kiszemelt partszakaszokhoz, Rommel gyors ellentámadás-indítási szándéka kezdettől veszélybe került. Régi sivatagi ellenfele, Montgomery május 15-i, a partraszállást megelőző helyzetértékelésében figyelmeztette parancsnoktársait: [Rommel] minden tőle telhetőt megtesz majd Dunkerque megismétlésére - nem arra fog törekedni, hogy az általa választott terepen vívjon velünk páncéloscsatát, hanem megkísérli teljességgel elkerülni azt, és saját tankjai előretolt alkalmazásával igyekszik megakadályozni a mieink kihajózását. A D-napon megpróbál majd *a)* kiszorítani minket a partokról; *b)* biztosítani Caen, Bayeux, Carentan városát.... Partra kell verekednünk, és jól be kell fészkelnünk magunkat, mielőtt elegendő tartalékot vonultat fel a kiakolbólitásunkra.

...Amíg minket ez köt le, a légierőnek kell tartania a frontot, és nagyon meg kell nehezítenie az ellenség tartalékjainak vasúti vagy közúti mozgását a hídfők övezete felé.

Ha helyzetértékelése papírra vetésekor Montgomery tudta volna, milyen káros hatást gyakorolt a páncélosok diszlokációjáról folytatott Rommel-Rundstedt-Hitler-vita a *Westheer* győzelmi kilátásaira, a D-nap sikeres végkifejlete feletti félelmei lényegesen csökkentek volna.

Montgomeryt 1944. január 2-án nevezték ki a partra szálló haderő parancsnokává. Sztálin, Roosevelt és Churchill 1943. novemberi teheráni találkozásáig senkit sem jelöltek meg az Overlord főparancsnokaként. Mind az amerikai, mind a brit vezérkari főnöknek, George Marshall és Sir Alan Brooke tábornoknak is odaígérte ezt a beosztást a maga kormányfője, bár Brooke már augusztus óta tudta, nemzetközi politikai okokból csakis amerikai kaphatja a posztot. Ennek ellenére csak Teheránban került a viták homlokterébe a főparancsnok kinevezésének kérdése. Teheránban Sztálin próbára tette az angolszász hatalmak elkötelezettségét a koalíció második frontja mellett. Feltette a kérdést: „Hisznek-e a britek valóban az Overlordban, vagy csak azért állítják, hogy igen, mert meg akarják nyugtatni a Szovjetuniót?” Churchill természetesen tiltakozott, amiért kétségbe vonták országa elkötelezettségét, ám Sztálin ezzel nem törődve azt követelte, legkésőbb egy héttel a konferencia után nevezzék ki a főparancsnokot. Churchill, némileg kényszeredetten, beleegyezett, Roosevelt pedig vállalta a személy kiválasztását. A határidő lejártakor, december 5-én azonban Roosevelt rádöbrent, nem nélkülözheti Washingtonban elsődleges munkatársát, Marshall tábornokot, és ezt közölte is vele: ezért aztán a szövetséges expedíciós haderő legfőbb főparancsnoki posztjára Eisenhowert állították. Mivel Eisenhower tehetsége sokkal inkább a stratégia területén érvényesült, mint a taktikában, Montgomery személyében szükségesnek találtak alája rendelni egy, a szárazföldi erők harcát irányító parancsnokot, akinek a mandátuma addig szólt, amíg a Franciaország földjén szerzett „talpalatnyi hídfőt” olyan méretű „támaszponttá” konszolidálják, ahonnan a Wehrmacht már képtelen kivetni a szövetséges felszabadító hadsereget.

Montgomery, aki egyenesen Olaszországból érkezett Nagy-Britanniába, ahol a 8. hadsereget vezényelte, olyan energiával vetette magát az Overlord haditerv ésszerűsítésébe, amit a földközi-tengeri hadszíntéren neki dolgozó törzs tagjai már jól ismertek, a szövetséges főparancsnok törzsénél (COSSAC) dolgozók viszont levegő után kapkodtak tőle. Sir Frederick Morgan tábornok, a legfőbb szövetséges főparancsnok (kijelölt) vezérkari főnöke az 1943. januári casablancai Churchill-Roosevelt-találkozó óta gondolkodott az északnyugat-európai partraszállás megtervezésén. A COSSAC nem késleltette szándékos pizsmogással az ügy alakulását, de fontolva haladt. Morgan azt a feladatot tűzte maga elé, hogy amikor majd lesz kinevezett főparancsnok, ő szakmailag hibátlan katonai értékelést fog letenni az asztalára. Brit-amerikai törzskara mindent az alapkőnél kezdett, és mindenekelőtt meghatározta a helyeket, ahol lehetséges partra szállni. A legnagyobb számban szolgáló szövetséges vadászgép, a Spitfire harci hatósugarát használták azon zóna ha-

tárainak meghúzására, amelyben a szövetségesek képesek kivívni a korlátlan légi fölényt. Ez a terület a Pas de Calais-tól a normandiai Cotentin-félszigetig terjedt; az ettől keletre és nyugatra levő partok eleve kiestek. A zónán belül azonban hosszú partszakaszok topográfiai okok miatt alkalmatlanok voltak: a Pays de Caux mészkő-szírtjei túl meredek, a Szajna-torkolat túlságosan mélyen nyúlik be a szárazföldre, maga a Cotentin-félsziget pedig túl könnyen elvágható a tövénél. Kieséses alapon végül csak két partszakasz kínálkozott: a Pas de Calais, a maga enyhe víz alatti lejtésű, homokos partjaival, és Normandiának a Szajna-torkolat és a Cotentin között húzódó tengerpartja. A Pas de Calais vonzerejét közelsége adta mind Anglia tengerpartjához, mind a Németországba vezető „rövid útvonalhoz”, csak hogy ugyanezen okok miatt evidens volt, hogy ez az a szektor, ahol a németek is leginkább számítanak a támadásra, és itt lesz a legerősebb a védelmük. Éppen ezért a COSSAC egyértelműen Normandia mellett tette le a garast.

Miután Normandia kiválasztott partszakasza nem rendelkezett kikötőkkel, s miután nyilvánvaló volt, a németek keményen fognak harcolni, hogy megakadályozzák a közeli Cherbourg és Le Havre használatát, két mesterséges kikötő („Mulberry”, azaz „Faepers”) építése mellett döntöttek, amelyeket majd átvontatnak a nyílt parthoz, amint azt elfoglalták. Az első partraszállást három hadosztálynyi erővel tervezték végrehajtani, erős légi- és haditengerészeti bombázás fedezete alatt; a választott hídfő mindkét végén légideszantokat terveztek ledobni, a szárnyakat oltalmazó „záró állások” foglalására. Amint a hídfőt sikerül megszilárdítani, tömegesen kihajózzák a tengeren szállított megerősítő seeregtesteket, és „támaszpontterületté” bővítik a hídfőt, amelyről végrehajtható a kitörés Bretagne-ba, majd Franciaország nyugati részébe. Végül összesen száz hadosztálynak kell Normandián át a kontinensre özönlennie; az erők zömét adó amerikai hadsereg hadosztályainak többségét egyenesen az Egyesült Államokból tervezték áthozni.

A siker azonban a partra szállók ellen a németek rendelkezésére álló erők lehető legalacsonyabb szinten tartásán múlt. Az inváziós flottát rejtő „hírszerzési elsötétítést” ugyan képesek voltak garantálni a szövetségesek, a német haditengerészet és légierő pedig csak elhanyagolható mértékben tudta zavarni a partraszállást, a COSSAC szakértői ennek ellenére egységesen úgy vélték, élethalál kérdése, hogy Caen térségében, az invázióra kiszemelt zóna *Schwerpunkt*-jában ne tartózkodják „a D-napon háromnál több német hadosztály, a D+2 napon öt, a D+8-on pedig kilenc”. A nagy partraszállás első hete tehát leginkább az erősítések versenyfutásával telik majd, és az dönti el, hogy a németek vonnak-e össze gyorsabban hadosztályokat a hídfő körül, vagy a szövetségesek szállítják gyorsabban a saját seeregtesteiket a hídfőbe. A németek nem rendelkeztek olyan eszközzel, amellyel megakadályozhatják a szövetséges erők összpontosítását; a szövetségesek ezzel szemben nagyon is képesek voltak akadályozni a németekét. Éppen ezért az inváziós katonai vállalkozás egyik döntő fontosságú résztevékenységének a szövetséges légierők hatékony alkalmazása ígérkezett, azok ellen az országutak, vasútvonalak és hidak ellen, amelyeken Rundstedt hatvan hadosztálya majd a harctér felé igyekszik. Minél nagyobb pusztítást sikerül a szövetséges repülőknél okozniuk a francia közlekedési infrastruktúrában - minden hátrányt vállalva, amit ez később a szövetségeseknek okoz, amikor saját seregeiket próbálják ellátni Franciaország belsejében -, annál bizonyosabb, hogy a tengeren érkező hadosztályok átvészelik a kihajózást és a bázis-övezetben vívott első harcok sokkját.

Amikor 1944 januárjában megérkezett Londonba, Montgomery a nagy összefüggések szintjén egyetlen ponton sem vitatta a COSSAC alapelgondolásának helyességét. Ugyanakkor mind ő, mind az utóbb a szárazföldi erők feletti általános vezényletet tőle átvevő Eisenhower futólag látta a hadműveleti tervet, amikor Marrákes érintésével (ahol Churchill éppen lábadozott a tüdőgyulladásból) Angliába utazott, és a két tábornok közösen úgy ítélte meg, a támadást „nagyobb súllyal s ugyanakkor szélesebb arcvonalon” lenne célszerű megindítani. Röviden összefoglalva, el akarták különíteni az amerikai csapatok partraszállását a britekétől, mindkettőt komolyabb erővel akarták végrehajtani, a részt vevő légideszantcsapatok létszámát pedig jelentős mértékben meg akarták növelni. Montgomery figyelmeztetett, ha az eredeti változattal próbálkoznak, „a [német] tartalék magasab-

begységeknek sikerülhet beszorítani minket egy csekély mélységű fedező hadállásba, s akkor partszakaszaink folyamatos tűz alá kerülnek majd”. Montgomery emlékezett Salernóra, ahol a jól megtervezett támadás kis híján kudarcba fulladt a németek reakciójának gyorsasága miatt.

Január 21-re tehát előterjesztette egy nagyságrendnyivel kibővített partraszállás haditervét. Őt, a tengerről egyszerre, egymás mellett támadó hadosztályt irányzott elő, két amerikai nyugaton, két britet meg egy kanadait keleten; az eredetileg tervezett „két légideszantdandárt” két, a Cotentin-félsziget tövéénél folyó Vire két partjára ledobott amerikai, továbbá az Orne folyó Caen és a tenger közötti szakasza mindkét partjára ledobott 6. brit légideszant-hadosztályra szándékozott növelni. A Vire és az Orne mentén létrehozandó légideszanthídfők hivatása az volt, hogy megakadályozzák a köztük fekvő tengerparti hídfő németek általi „felgöngyölítését”; a parti hídfőben az első lépcső öt hadosztályának a második lépcső, már partraszállító hajókon és bárkákon várakozó két hadosztályával megerősítve kellett annyi teret nyernie, hogy a roham után érkező erősítéseknek legyen hol kihajózniuk és szétbontakozniuk. A rohamgyalogságot specializált páncélosoknak, a többi közt „úszó” Sherman harckocsiknak kellett kísérniük kihajózásuk pillanatától; a 79. (brit) páncéloshadosztály, amely összefogta a különleges páncélosokat, és főként akadályromboló, illetve áthidaló harckocsiból állt, kapta a feladatot, hogy a rohamzászlóaljnak nyisson kijáratokat a partról, amelyeken behatolhatnak a szárazföld belsejébe.

Eisenhower mint főparancsnok azonnal felkarolta a javaslatokat. Egyetlen nehézség maradt: a megnövelt léptékű partraszállást végrehajtó nagyobb sereg szállításához szükséges hajók és bárkák összegyűjtése. King tengernagy, az amerikai haditengerészeti hadműveletek főnöke - egy egyszerre anglofóbiás és a csendes-óceáni kételtű háború iránt rajongásig elkötelezett admirális - közvetlenül ellenőrizte a szövetségesek partraszállítóeszköz-gyártásának oroszlánrészét, hiszen ezek túlnyomó többségét amerikai hajógyárak bocsátották vízre (az egész háború alatt Amerika 82 000 ilyen hajót, bárkát és naszádot állított elő). A D-napi rohamhadosztályok számának majdnem kétszeresére emelése megkívánta az őket szállító és támogató hajók mennyiségének hasonló arányú gyarapodását. Ebben körbe tartozott a harckocsi-partraszállító hajó (Landing Ship Tank, LST), a harckocsi partraszállító naszád (Landing Craft Tank, LCT), a gyalogsági partraszállító naszád (Landing Craft Infantry, LCI), a gépesített partraszállító bárka (Landing Craft Mechanised, LCM), a jármű- és személyiállomány-partraszállító bárka (Landing Craft Vehicle and Personnel, LCVP), valamint a sokoldalú kételtű teherautó, a „Kacsa” (DUKW, vagy „Duck”). King a Csendes-óceánon felesleggel rendelkezett ezekből, különösen a mindegyiknél fontosabb LST-ből, de kiderült, hogy egyáltalán nem akar sem egyik óceánról a másikra átvezényelni ilyeneket, sem a Földközi-tengeren feladat nélkül maradtak közül nem akar Nagy-Britanniába küldeni egyet sem. Ennek következtében a SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force, azaz Szövetséges Expedíciós Erők Legfelsőbb Parancs-noksága) - ahogy a COSSAC-ot átkeresztelték Eisenhower kinevezése után - kénytelen volt elfogadni az Overlord májusról júniusra halasztását, törzse pedig minden lehető és lehetetlen helyről gyűjtögette a partraszállító járműveket. Ezen felül az Anvil hadműveletet, az eredetileg az Overlorddal egy időben végrehajtani tervezett dél-franciaországi partraszállást elhalasztották további egy hónappal.

Az utólagos vizsgálatok megállapították, hogy a partra-szállító eszközök hiánya inkább az illúziók világában állt fenn, mint a valóságban. 1943-ra már egyedül a brit hajógyárak is kibocsátottak annyi LST-t, amennyi elegendő lett volna a D-napi hadosztályok elszállítására; az amerikai LST-k igazából már többletet alkottak. A COSSAC vezetési törzse meggyőzte magát, hogy az amerikai haditengerészet Japán elleni elszántsága megfosztja őket jussuktól; nagyon úgy fest azonban, hogy a hiányt az európai hadszíntéren belüli elosztás hibái okozták, nem pedig csendes-óceáni riválisaik éhez-tették ki szándékosan a SHAEF-et. Az Anvil elhalasztása pedig, bár kétségtelenül a partraszállító hajók hiánya okozta, végül valószínűleg inkább segítette, mint hátráltatta az Overlord sikerét. Habár eredetileg az északon kezdeményezett hadművelet ellentétes irányból indított párjának szánták (innen az „Üllő” elnevezés), hogy találkozó irányú csapással roppantsák össze a *Westheer*-t, az

Anvil végrehajtására kikülönített haderő - négy francia és három amerikai hadosztály - nem volt elég erős ahhoz, hogy valóban stratégiai jelentőségű támadást indítson a nyugati német hadseregszervezetek hátában, s ráadásul - az olaszországi hadjárat vele ütköző igényei miatt - jelentősen megerősíteni sem volt honnan, bármennyi partraszállító eszközt is vontak volna össze a Földközi-tengeren. Az Anvil valódi értéke, mint kiderült, a német erők szétforgácsolásában rejlett; amint majd látni fogjuk, a „harmadik” partraszállás pusztá fenyvegetése, akárcsak a „második” a Pas de Calais-ban, már elegendőnek bizonyult olyan német hadosztályok Provence-ban tartására, amelyekre a normandiai csata kritikus heteiben nagyon is szükség lett volna a valódi invázióval szemben.

SZÖVETSÉGES ERŐ, NÉMET GYÖNGESÉG

Az 1944 tavaszán Dél-Angliában gyülekező inváziós hadsereg katonái el sem tudták képzelni, hogy bármiben is segítséget szenvedhetnének. A Csatorna partvidékén oly bőségesen rendelkezésre álló nagy, természetes horgonyzóhelyek - Chichester, Portsmouth, Southampton, Poole, Portland, Plymouth, Falmouth - megteltek hadi- és szállítóhajókkal. A gyülekező armada olyan hatalmas volt - teljes egészében csak a Csatorna legszélesebb szakaszán, Normandia előtt lehetett volna összehívni -, hogy a hét tengeri szállítású harci kötelék közül, amelyre felosztották, kettőt a távoli Dél-Walesben és Kelet-Angliában kellett gyülekeztetni. Ezeknek, a B és L Köteléknek már egy nappal az invázió előtt útra kellett kelniük, hogy a D-nap éjszakája sötétségének leple alatt csatlakozzanak a másik öthöz a Csatorna közepén kijelölt „Z Övezetben”, ahonnan az aknakereső hajókból álló előőrs által megtisztított hajózácsatornákon párhuzamos oszlopokban kellett felvonulniuk az öt partszakasz előterébe, amelyekre a rohamgyalogságot és az úszó harcokocsikat ki kellett rakni. Ezek a partszakaszok, nyugatról keletre haladva, a Utah, Omaha, Gold (Arany), Juno és Sword (Kard) fedőnevet kapták. A Neptun hadművelet, a haditengerészeti terv 6483 vízi járművel számolt, köztük 4000 partraszállító eszközzel, több száz „támadó csapatszállító hajóval”, továbbá a 7 csatahajóból, 2 monitorból, 23 cirkálóból és 104 rombolóból álló tűztámogató flottával. Az utóbbiak kapták feladatuk az Atlanti Fal parti ütegeinek lefogatását és szétlövését. A közvetlen tűztámogatást rakétakilövő partraszállító naszádok és bárkák rajai biztosították, más naszádok pedig önjáró tüzérséget hoztak, amelynek menet közben kellett „belőnie magát” a parti német állásokra, mielőtt a tengerről érkező gyalogság nyomában kigördül a partra. A tűztámogató és a rohamozókat partra szállító hajórajok mögött futottak be a támadó hullámokat kiszolgáló infrastruktúrát hozó vízi járművek - a forgalmat irányító és híradó állomásokat be rendező „parti különítmények”, amelyeknek az akadálymentesítést és a sebesültek meg a halottak elszállítását is meg kellett szervezniük. A kételtű bulldózerekkel, akadályromboló harcokocsikkal és szintén harcokocsira telepített útfektető gépekkel felszerelt rohamutászoknak szintén szorosan kellett követniük a támadó hullámokat. A harci lépcsők élével együtt pedig előretolt repülésirányítók is partra szálltak, hogy a rohamozókat rakétával, bombával és fedélzeti fegyverek tüzeivel fedező vadászgépeket és alacsony támadókat „hívjanak le” a brit és amerikai légierők 12 000 gépe közül.

E 12 000-ből több mint 5000 volt a vadászrepülőgép; Hugo Sperrle tábornok német 3. légiflottája 1944. június 6-án mindössze 165 ilyen típusú géppel rendelkezett a Csatorna partvidékén. A három légideszant-hadosztály ejtőernyős-zászlóaljaival 1000 Dakota repült rendeltetési helyük fölé, és további szállítógépek százainak kellett átvontatni Nagy-Britanniából a légi szállítású gyalogsággal, tüzérséggel és utászokkal megrakott vitorlázógépeket. A légierők legnagyobb csapásmérő képességű elemét azonban a RAF Bombázó Parancsnoksága és az amerikai 8. légi hadsereg alkotta, amelyeket ideiglenesen átvezényeltek a Németország elleni stratégiai légi hadjáratból az invázió előkészítésére és támogatására. A partraszállást megelőző hetekben a „nehézek” - Lancaster és Flying Fortress négymotoros bombázók - a brit 2. és az amerikai 9. légi hadsereg közepes bombázóival együttműködve lerombolták Észak-Franciaország vasúthálózatának legnagyobb részét. A D-nap éjszakáján és reggelén a Bombázó Parancsnokság és a 8. légi hadsereg példátlan teljesítményt produkált - a célok közelsége lehetővé tette, hogy üzemanyagkészletük egy része helyett is bombákat

szállítsanak -: egyenként 5000 tonna bombát dobtak a kijelölt partszakaszok és közvetlen környékük védelmi létesítményeire.

A szövetségesek nyomasztó légi fölénye nemcsak a tüztámogatást garantálta a roham pillanatában, de azt is, hogy előtte az ellenségnek ne legyen módja hatékony légi felderítésre. 1944 első hat hónapjában a Luftwaffének mindössze harminckét nappali berepülését regisztrálták Angliában; június első hetében egyetlenegyre került sor - június 7-én, egy nappal a döntő esemény után - abban az időszakban, amikor a szövetségesek viszont a fecskék gyakoriságával hatoltak be a francia légterbe. Ugyanekkor az Ultra óránkénti bontásban kísérte figyelemmel a német alakulatok mozgását Franciaországba meg az országon belül, az Abwehr viszont minimális mértékben sem tudta megfejteni a szövetségesek rádióüzeneteit; e rádióforgalmazás volumenét azonban gondosan szabályozták, hogy álcázzák a valódi inváziós hadsereg jelenlétét Nyugat-Angliában, viszont erősíték a németek hitét a kitalált FUSAG kenti létezésében. Kárpótlásul az Abwehr támaszkodhatott nagy-britanniai ügynökhálózatának jelentéseire, és ezeket mohó buzgalommal elemezték is az invázió erejének, időzítésének és mindenekelőtt célterületének megállapításához. Csakhogy a brit kémelhárítás valójában az összes, látszólag szabadlábban tevékenykedő ügynököt „megfordította”, e jelentések tehát nem egyszerűen értéktelenek, de határozottan félrevezetőek voltak. A britek féltek ugyan, hogy mi lesz, ha a Lisszabonban és Ankarában működő, általuk nem ellenőrzött kémek indirekt módon kikövetkeztetik az igazságot, de ez végül egyiknek sem sikerült; titkok csak egyetlen résen szivárogtak ki komoly mennyiségben és minőségben, amikor az ankarai brit követ inasa eladta az Abwehrnak a diplomata széfjében talált dokumentumok tartalmát, ám azokban csak utalások szerepeltek valamiféle „Overlord hadműveletre”, érdemi részletek nem (ez volt a félreértelmezett és felfűjt „Cicero-ügy”).

Az Overlord megindítása előtti hetekben tehát a *Westheer* vezetési törzseit, az OKW-t és Hitlert sikerült megfosztani minden használható előzetes információtól; az utolsó percekben, a június 5-ről 6-ra virradó éjszakán a német felderítők elé tárul képet egy, a Pas de Calais előterében, a Csatorna legkeskenyebb szakaszán megjelenő inváziós kísértet-hajóhad és légiflotta szimulálásával, továbbá a kiválasztott német radarállomások zavarásával torzították el. A D-napot megelőző hetekben azonban Hitlernek és a *West-heernek* sikerült jelentősen megerősítenie az invázió visszavérésére szánt hadseregeket. Április és június között a kiváló Páncélos Tanhadosztályt (Panzer Lehr) visszaszállították Magyarországról a kiszemelt partszakaszoktól mindössze egy gépesített menetnapnyira fekvő Chartres környékére, a 21. páncélos hadosztályt pedig Bretagne-ból Caenba helyezték; ugyanakkor a 352. és a 91. gyaloghadosztályt - mindkettő jó minőségű magasabbegység volt - part menti állásokba vezényelték, a 352-eseket az Omaha-part feletti sziklafalra, ahol a D-napon majd súlyos veszteségeket fog okozni az amerikai 1. gyaloghadosztálynak. Amikor ezeket az erőátcsoportosításokat befejezték, a kiválasztott inváziós partszakaszokat kettő helyett három gyaloghadosztály tartotta, egy további pedig közlelről támogatta őket; három helyett négy páncélos hadosztály állt közeli készenlétben, egy szinte közvetlenül a britek partszakaszai mögött. Ezt az új diszlokációt nem az előrelátás, hanem a józan megfontolás diktálta, ám az eredmény így is a *Westheer* ellenálló képességének megerősítése lett a legfontosabb pontokon, éppen úgy, mintha helyes hírszerzői jelentések ismerete vezérelte volna a magasabbegységek új elrendezését.

Június első hetére azután már semmi sem maradt, amit a SHAEF még megtehetett volna a partot megrohamozó sereggel szemben kifejtett ellenállás további puhítására. A szövetséges csapatok azon az egész héten mindvégig táboraikba zárva éltek, elszigetelve a polgári lakosságtól. Idejüket filmvetítésekkel és hanglemelkedésekkel próbálták agyonütni. Az általános vélekedés az volt, hogy a D-napon nagyok lesznek az emberveszteségek - a felsőbb vezetők kifejezetten hatalmas véráldozatra számítottak. A legtöbb amerikai katona meg a britek egy része nem rendelkezett harci tapasztalattal, és hidegvérrel elmélkedett a közeledő megpróbáltatáson; azoknak a brit hadosztályoknak a tagjai, amelyeket hároméves sivatagi és olaszországi küzdelem után hoztak haza, sokkal kevésbé közömbösen várták a jövőt. Ők már ismerték a vadságot, amellyel a Wehrmacht harcolt, és enyhén szólva

nem volt inyükre, hogy most a Reich megközelítési útjait védve száll szembe velük. Edwin Bramall főhadnagy, a Királyi Lövészhadtest (King's Royal Rifle Corps, neve ellenére egy brit könnyűgyalogezred) veterán 2. zászlóaljához helyezett újonc csapatot (és a brit vezérkar jövődöbéli főnöke) „kiégettnek” találta új egységét: „Ellőtték már a puskaaporukat. Mindenkit, aki ért valamit, vagy előléptettek, vagy a veszteséglistára került.” Ezzel szemben Eisenhower haditengerészeti szárnysegéde a puskaport még sosem szagolt ifjú amerikai tiszteket „zöldnek találta, mint a sarjadó kukoricát”. Fel is tette magának a kérdést: „Hogy fognak ezek helytállni a harcban, és hogy fognak kinézni három hónap múlva?” Butcher korvettkapitány és Bramall főhadnagy aggodalmait egyaránt alaptalannak bizonyultak. A legtöbb brit katona, bármennyire is kimerítették az előző csaták, Normandiában felnőtt a feladathoz; az amerikaiak szinte egyik napról a másikra belehelyezkedtek szerepükbe, mint már annyiszor, ismét bizonyítva, ahhoz, hogy valakiből katona legyen, három harcban töltött perc többet ér, mint hároméves kiképzés. Nem akadt azonban Normandiában olyan seregtest, amely kegyetlen hatékonyságával nagyobb hírnevet szerzett volna, mint a 12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály, amelynek legtöbb közkatonaát 1943-ban a náci ifjúsági mozgalom akkor tizenhét éves tagjaiból toborozták.

Június első hetének végén a tenger és az ég viharossá változott a Csatorna térségében. Az alkalmas hó közepi tengerjárással egybeeső kedvező időjárás, amire Eisenhower és Montgomery számított, cserbenhagyta őket; június 4., az invázió megindítására kiszemelt nap, a tengeri és légi deszantolást lehetetlenné tevő szelekkel és hullámzással köszöntött be. A légideszant-hadosztályok visszakoztak, a távolabbi kikötőkből már kifutott tengeri szállítási hadosztályok konvojai visszafordultak, az armada zöme kikötőben maradt. Június 5-én estig kellett várni, mire a szakértők úgy ítélték meg, az időjárás kellőképpen megnyihült, s másnap reggelre kitűzhető a D-nap.

Mikor megvirradt, a behajózott saját - és a parton beásott ellenséges - csapatok elé megrázóbb látvány tárult, mint amelyet bármely katona, tengerész vagy repülő valaha látott egy csata kezdetén. Normandia partja előtt keletről nyugatig, és ameddig a szem az északi horizonton ellátott, a tenger megtelt hajókkal, szó szerint hajók ezreivel; az égbolt remegett az áthúzó repülőgépek motorjának dübörgésétől; a partvonal pedig kezdett eltűnni a por- és füstfelhőkben, amelyeket a belemaró előkészítő bombázás vert fel. Henry Bruce, a Királyi Tüzérség századosa ezt jelentette: „La Breche és Lion-sur-Mer községet elborították a becsapódások, a célterületről hatalmas, mocskos füst- és téglaporfelhők szálltak fel, majd kisodródtak a tenger fölé, és egy időre tökéletesen eltakarták a célpontot.” E dühös felhők alatt brit, kanadai és amerikai gyalogság szállt ki rohamnaszádjából, utat keresett a parti akadályok között, hasra vágódott, ha ellenséges tüzet kapott, és igyekezett felküzdeni magát a partszakaszok felső végén emelkedő sziklák vagy dűnék fedezékébe.

Az idő (H-Hour, azaz Ó-óra) reggel 6.00 és 7.00 között volt, ezen belül partszakaszonként a da-gály helyi járása döntött, és a balsorsuk által az Omaha-part elhúzó agóniájára ítélt amerikaikon kívül mindenkinek a partraszállás első percei voltak a legrosszabbak. Az ázott és rémült gyalogosok azonban, akik a normandiai tengerpart kilencvenhét kilométernyi szakaszán kifelé küszködtek a parti hullámverésen át, nem az első szövetséges katonák voltak, akik aznap Franciaország földjére tették a lábukat. A kora hajnali sötétségben a három légideszant-hadosztály ejtőernyős-egységei - az őket később követő, vitorlázógépen szállított zászlóaljak előőrseiként - már földet értek a hídfő külső szárnyait határoló két folyó, a Vire és az Orne alsó folyása mentén. A brit 6. légideszant-hadosztály, amelyet tapasztalt pilóták egy tömbben dobta le a kijelölt legelőkre, jól sikerült földre szállást hajtott végre, hamar rendezte sorait, és gyorsan felvonult hadműveleti céljaihoz. Ezek az Orne és keleti szomszédja, a Dives hídjai voltak, az előbbieket tartani kellett, az utóbbiakat pedig felrobbantani, megakadályozandó, hogy a német páncélosok a part mentén végighajtva „felgöngyöljék” a brit tengerparti hídfőt. Az amerikai 82. és 101. légideszant-hadosztály kevesebb szerencsével járt. Az őket szállító gépeket tapasztalatlan pilóták vezették, a Cotentin-félsziget keskeny nyakán könnyű volt túlrepülni, a Vire völgyét pedig a német védelem erősítésére alaposan elárasztották. Egyes amerikai ejtőernyőscsoportok a tengerbe ereszkedtek le, sokan beleful-

ladtak az elárasztott földeket borító vízbe, még többen pedig szétszóródtak, mert repülőgépük hibásan navigált, vagy a pilóták a német légvédelmi tüzéségtől félve mérföldekre a céltól dobták le őket; a 101. hadosztály „szórása” egy negyvenszer huszonnégy kilométeres területre terjedt ki, de egyes „elkóborolt géprakományok” messzebbre is elvetődtek. A „Vijjogó Sasok” (Screaming Eagles, a 101. hadosztály beceneve a karjelvényükben látható sas után) huszonnégy órával később mindössze 3000 katonájukat tudták összeszedni, és sok ejtőernyős napokig barangolt az ellenséges vonalak mögött, de nem voltak hajlandók megadni magukat, amíg maradt élelmük és lőszerük.

ZAVAR A NÉMETEK TÁBORÁBAN

Az amerikai ejtőernyősök szétszóródását abban az időben szerencsétlenségnek tartották, mindenekelőtt az érintett alakulatok katonás sarkossággal gondolkodó parancsnokai. Visszatekintve úgy látszik, hatalmas mértékben járult hozzá a zűrzavarhoz és általános tájékoztatlansághoz, amelyet a part-raszállás keltett a szemben álló német parancsnokok körében. A 91. gyaloghadosztály felett parancsnokló tábornokot például akkor ölték meg bolyongó amerikai ejtőernyősök egy országúti rajtaütésben, amikor június 6-án kora hajnalban hazafelé hajtattott egy, az invázió elhárításáról folytatott értekezletről, s a tábornok úgy halt meg, hogy nem tudta, az esemény már el is kezdődött. Más helyeken gyakran óráig tartott, mire a német parancsnokok felfogták, a valójában már az Overlord-haderő részeinek támadása alatt álló egységeiktől kapott jelentések nem a megszokott bombázásokról és kommandó-rajtaütésekről számolnak be, amelyek megmegzavarták előző három, megszállóként Franciaországban töltött évüket. Egy nappal korábban a Luftwaffe meteorológusai elvetették a közeli invázió lehetőségét a kedvezőtlen időjárási előrejelzés miatt. A németek balszerencséjére Rommel éppen rövid szabadságra utazott Németországba, Rundstedt a tapasztalt öreg katonára nyugodt álmát aludta Saint-Germainben (1914-ben már az egyik Franciaország elfoglalására küldött hadosztály törzsének főnöke volt, és hosszú pályafutása alatt vastag bőrt növesztett a riadók és más zaklatások ellen), Hitler pedig éppen ágyba készült az Obersalzbergen felépített berchtesgadeni nyaralójában, és nem is tárták elé az invázió megindulásának egyértelmű bizonyítékait szokásos déli helyzetértékelő értekezletéig, vagyis hat órával a tenger felől érkező első támadók partra lépése utánig.

A helyi parancsnokok ennek ellenére megtették a hatáskörük engedte lépéseket, amint észlelték a partraszállás beindulásának szilárd jeleit. E jelzések azonban lassan futottak be. Mivel a kilencvenkét német radarállomásból mindössze tizenhármat működött - azok, amelyeket a Pas de Calais régióban zavarás nélkül hagytak a szövetséges elektronikai hadviselési kötelékek -, a száznál is több csekély számú német éjszakai vadászrepülőgépet (döntő többségük állandóan a Reich honi légvédelmi rendszerében állomásozott) a Csatorna legkeskenyebb szakasza fölött közeledő színlelt légi armadára vezették rá a földi irányítók. A valódi ejtőernyősöket szállító igazi gépeket egyáltalán nem támadta éjszakai vadász, ugyanis az összes működő radar hatósugarán kívül közeledtek. A tengeri armadát pedig végül a hangjai alapján fedezték föl hajnali kettőkor, amikor már csak 19 kilométerre járt a Cotentin-félszigettől. Hajnali 4 órakor Blumentritt felhívta Berchtesgadenben Jodl tábornokot, és engedélyt kért a Panzer Lehr hadosztály előrevonására a part közelébe, Jodl azonban várakozásra intette, hadd tisztázza előbb a helyzetet napvilágnál a felderítés. Még hajnali 6 órakor is, amikor a haditengerészeti tüzéség már javában pusztította a partszakaszok védműveit, a fenyegetett szektort védő LXXXIV. hadtest parancsnoksága még mindig azt jelentette a 7. hadseregének, hogy „fedező tevékenységnek tűnik, amit a később más pontokon végrehajtandó támadásokkal összefüggésben végeznek”.

Igy tehát három német hadosztálynak, a 709.-nek, a 352.-nek és a 716.-nak úgy kellett szembeszállnia nyolc szövetséges hadosztály támadásával, hogy semmiféle azonnali támogatást nem kapott előljáró parancsnokságaitól. A 709. és a 716. hadosztály különösen kétségbeejtő kutyaszorítóban találta magát. Egyik sem tartozott a jobb minőségű magasabbegységek közé, és mindkettő híján volt

mindenféle manőverezést lehetővé tevő eszköznek. Az előbbi védte azt a területet, amelyen a 82. és a 101. légideszant-hadosztály leszállt, és ezenkívül még a Utah-partot is, ahol az amerikai 4. gyalogos-hadosztály rohamozott a tenger felől. Ez eleve a lehetetlenség határát súroló feladat volt. Az amerikai 4. hadosztály első osztályú magasabbegység volt, amely kilenc remek gyalogoszászlóaljzat tett partra az első hullámban. A 82-esek és a 101-esek az amerikai hadsereg krémjét alkották, katonáikat csúcsformába hozták sokoldalú kiképzésükkel, és készen álltak a csatára; az ő tizennyolc zászlóaljuk, ha szétszórták is, kétszer annyi egyszerű sorgyalogossal ért fel. A 709. pedig igazán egyszerű hadosztály volt; hat zászlóalja, amint túlerő által bekerítve találta magát, alig fejtett ki ellenállást. A kinn a parton álló három zászlóalj néhány lövés után megadta magát. A Utah-parton a szövetségesek 197 halottat és sebesültet veszítettek, a legkevesebbet a D-napi partok közül, ami eltörpült az azon az egy partszakaszon kihajózott 23 000 katona létszáma mellett.

A Gold-, a Juno- és a Sword-parton a brit 50., a kanadai 3. és a brit 3. hadosztállal szembesülő német 716. hadosztály sem képviselt különbséget, mint a 709., és azt is megzavarta a hadtápterületén leereszkedő brit 6. légideszant-hadosztály. A britek ráadásul a rohamhadosztályok mellett még két kommandóandárt és három páncélos-rohamdandárt is bevetettek; utóbbiak úszó Sherman harckocsijai azt a parancsot kapták, hogy a parthoz a lehető legközelebb hagyják el az őket hozó hajót, és partra lépése pillanatától adjanak tűztámogatást a gyalogságnak. E nagy létszámú, erős támogatást élvező gyalogság látványos hatást gyakorolt a szétszórt német védőkre. A Swordon és a Junón a britek és a kanadaiak csekély veszteséggel kijutottak a partra, majd gyorsan megindultak a szárazföld belseje felé; a brit 3. hadosztály valamivel később, még aznap délelőtt elérte a 6. légideszant-hadosztályt. A Gold-parton az 50. hadosztály részei váltakozó szerencsével tevékenykedtek: az első lépcső két dandárjából az egyik a dűnék tövében hajózott ki, majd csekély nehézségek árán átkelt rajtuk; a másik egy megerősített parti faluba ütközött, amelyet megkímélt a haditengerészeti bombázás. A balszerencse úgy hozta, hogy úszó Shermanjei késve érkeztek, és addig a két élzászlóalj, a Hampshire ezred 1.-je és a Dorset 1.-je (amely 185 évvel korábban az India földjére lépő első brit ezred volt) súlyos veszteségeket szenvedett.

A dandárt támogató tüzekek egyike, Charles Wilson közlegény hű képet festett a „megközelítés” végső és a „partot fogás” első pillanatait jellemző rendkívüli káoszról, s ez a kép a halál rémisztő és az életben maradás hajszál híján múló jellegének néhány méterről tett megfigyelésével érvényes a D-napon a hídfő egyik végétől a másikig lezajlott események sokaságára is. Wilson harckocsi-partraszállító naszádjá (LCT) négy 25 fontos (87,6 mm) önjáró löveget vitt, amelyek a megközelítés alatt mindvégig tüzeltek a parti célokra:

Befelé menet eltrafáltunk két aknát - palack alakú, póznára szerelt aknákat. Nem állítottak meg, bár a rámpánkat megrongálták, és egy rajta álló tisztet megöltek. Megfeneklettünk egy homokpadon. Elsőnek egy kommandóőrmeister szállt ki, teljes felszerelésben. Mint a kő, úgy tűnt el az egy-nyolcvanas vízben. Belekapaszkodtunk a lövegek partra hajtásának segítésére szánt hálóköteleibe, és letámolyogtunk a rámpán a jeges vízbe. A hullámok miatt a háló teljesen kezelhetetlenné vált, és valami aknák felé húzott bennünket. Elengedtük a köteleket, és kimásztunk a partra. Küszködés közben elhagytam a lábbelimet meg a mellényemet, és egy szál gatyában értem ki. George Bren-láncaltalpa volt az első jármű, amely elhagyta az LCT-t. Lebegett egy pillanatig, rásodródott egy aknára, majd elsüllyedt. George kiugrott belőle és a partra úszott. Az ütegparancsnok félláncaltalpa egy másikkal a nyomában lejutott. A part teleszórva roncsokkal, ott egy égő tank, itt összekötött takarók meg személyi felszerelés kupacai, és hullák és hullák darabjai. A közelemben egy tagot félbetépett egy gránát, a teste alsó fele véres rakásba roskadt a homokon. A félláncaltalpas megállt, s nekem sikerült felrángatnom a ruhámat.

A brit 50. hadosztály a délelőtt közepére leküzdötte kezdeti nehézségeit, és sötétedésre majdnem Bayeux pereméig nyomult, jobban megközelítve előirányzott célját, mint a D-napon bármelyik szövetség-

ges seregetest. Sokkal közelebb jutott, mint az amerikai 1. gyalogshadosztály, amely az Omaha-parton valamennyi közül a legsúlyosabbat élte át az inváziós sereget ért megpróbáltatások közül. Már majdnem olyan súlyos veszteségeket szenvedett, mint amilyeneket a tervezők valamennyi, az invázió reggelén rohamozó hadosztály számára prognosztizáltak. Az 1. hadosztállyal a 352. állt szemben, a június 6-án parti védőállásban lévő legkülönb német magasabbegység. Ráadásul helyenként meredek kavicshátsókban végződő partszakaszt védett, amelyre mindkét végén meredek sziklák tekintettek le. A partról rosszul járható kijáratok vezettek a szárazföld belsejébe, a sziklák pedig uralgó magaslatokként kiváló tüzelő és tűzvezető állásokat kínáltak az alant érkező gyalogság feje fölött, már a közeledő vízi járművekre, de a partot érőkre is. Az ide szánt Sherman harckocsikat a parttól túl távol, háborgó tengeren tették vízre, és szinte mind elsüllyedt. A gyalogságnak így nem maradt közvetlen irányzással tüzelő tűztámogatása. Az eredmény siralmas volt. Az amerikai 116. gyalogezred 1. zászlóalja által elszenvedett kínok mindenki máséra jellemzőek:

Tíz perccel azután, hogy a rámpákat leengedték, az élszázad tehetetlenné vált, vezetés nélkülivé, és majdnem teljesen cselekvésképtelenné. Minden tiszt és minden őrmester elesett vagy megsebesült. ... A túlélésért és a mentésért vívtuk a küzdelmet. A vízben lévők sebesülteket toltak ki maguk előtt a partra, azok pedig, akik kiértek a száraz homokra, visszakúsztak a vízbe, hogy továbbiakat húzzanak ki, nehogy vízbe fúljanak. Nem telt el húsz perc azután, hogy az A század partot ért, már meg is szűnt rohamszázad lenni, és vészesen előretolt kicsiny mentőosztag lett belőle, amelyet leköt a túlélés meg az életmentés.

Ha Normandia német védői mindnyájan olyan jól kiképzettek és elszántak lettek volna, mint a 352. hadosztály katonái, és ha több úszó Shermant ért volna utol a balszerencse, az Omaha-parti balsiker mind az öt partszakaszon megisméltoldhetett volna, s annak a következményei katasztrofálisak lettek volna. Szerencsére az 1/116-os gyalogosok tragédiája volt a kivétel. Az omahai partraszállás egészében nagyon veszteségteljes volt. Az amerikai hadsereg a D-napon 4649 halottat és sebesültet veszített, döntő többségüket az Omaha-parton. És mégis, az omahai zászlóaljak között is akadt néhány, amely sértetlenül hajózott ki, és végül még a leginkább megtizedeltek is összeszedték túlélő katonáikat, és sikerült feljutniuk a víz széléről. A D-nap végére valamennyi kijelölt partraszállási hely a szövetségesek kezére került, még akkor is, ha a hídfő helyenként még a két kilométer mélységet sem érte el. Az est leszálltakor a minden másnál fontosabb kérdés az volt, sikerül-e egyesíteni a különálló részhídfőket, és milyen erővel indítanak ellentámadást a németek.

Az ERŐCSOPORTOSÍTÁSOK FELÉPÍTÉSÉNEK CSATÁJA

Az összes német gyaloghadosztály immobilitása miatt a B Hadseregcsoporthoz és az OKW kizárólag a páncélos hadosztályok agresszív alkalmazása révén fenyegethette a partra szállt szövetséges seregeket. Az inváziós övezetben vagy a közelében állomásozó négy közül egyedül a Caen mellett - a brit Sword-part és a „légideszanthídfő” keleti szárnyán - diszlokáló 21. páncélos hadosztály állt elég közel az invázió színhelyéhez, hogy döntő hatást fejthessen ki. A hadosztály-parancsnok, akárcsak Rommel, hiányzott a vezetési pontjáról a D-nap reggelén (Rommel, nyaktörő tempóban hajtatta, este 22.30-ra visszaérkezett Ulmból a B Hadseregcsoporthoz főhadiszállására). Rommel törzse főnökének, Hans Speidelnek reggel 6.45-kor sikerült kicsikarnia az OKW-ból az engedélyt a 21. páncélos hadosztály beavatkozására, ám további két órába telt, mire Erich Marcks tábornok (a LXXXIV. hadtest parancsnoka), a parancsnoklási lánc következő láncszeme továbbította a harcba vetési parancsot. A parancs szerint a hadosztály páncélosezredének be kellett hatolnia a Sword és a Juno partszakasz közötti részbe, fel kellett tartóztatnia a Caen felé törő briteket - a várost mindössze tizenhárom kilométer választja el a tengerparttól! -, majd fel kellett göngyöltetnie a szövetségesek hídfőjét.

A Sword-partról Caen felé egy dandárnyi brit gyalogság nyomult, élén a Király Shropshire-i Könnyűgyalogsága 2. zászlóaljával. A Staffordshire-i Önkéntes Lovasság (Staffordshire Yeomanry) harcok-

csijainak kellett volna kísérniük őket, csak hogy azok elakadtak a parton kialakult gigászi forgalmi dugóban. A shropshire-iaknak tehát a létező leghagyományosabb módon, tűzzel és mozgással kellett bevenniük minden egyes újukba kerülő német védelmi állást. Lassan haladtak. Délután utolérték őket a tankok, de este hatkor menetoszlopuk beleütközött a 21. páncélos hadosztály előőrseibe. A németek is késésben voltak, őket több, hol ide, hol oda rendelő parancs akadályozta az arcvonal elérésében. Ágyúik tüze azonnal fedezékbe kergette a shropshire-iakat - nem egészen öt kilométerrel Caen előtt -, a páncélos hadosztály páncélosezrede, a 22. pedig előregördült, hogy megrohanja a hídfőt. Marcks dermesztően pontos előrelátással figyelmeztette a harckocsizók parancsnokát: „Ha nem sikerül visszavetnie a tengerbe a briteket, elvesztettük a háborút!” A páncélosezred Pz. IV harckocsijai azonban a staffordshire-iek tankok elleni harcra specializált Firefly (hosszú csövű 17 fontos [76,2 mm] páncéltörő ágyúval felszerelt Sherman) páncélosai elé gördültek, és súlyos veszteségeket szenvedtek. Néhálynak sikerült elérnie a 716. hadosztály Lionsur-Mert még mindig tartó gyalogságát, ám amikor átrepült fölöttük a brit 6. légideszant-hadosztály erősítését hozó 250 vitorlázó szállítógép, úgy döntöttek, már a bekerítést kockáztatják, és visszahúzódtak. Mire besötétedett, Caen ugyan a németek birtokában maradt, viszont a Sword-hídfő peremvonala sértetlen volt, és a D-nap krízise elmúlt.

Bár a németek nem tudhatták - Marcks borúlátó prognózisa egy tehetséges ember megérzése volt csupán -, már elmúlt az alkalom az invázió csírájában való elfojtására. Június 7-én és 8-án a második legközelebbi páncélos hadosztály, a 12. SS „Hitlerjugend” is megjelent, megtámadta a kanadaiakat Caentól nyugatra foglalt hídfőállásukban, és súlyos veszteségeket is okozott nekik, de a tengerig a „Hitlerjugend” divíziónak sem sikerült áttörnie; a német hadsereg egy tisztje jelentette, hogy SS-katonákat látott ezért „elkeseredett dühükben sírni”. A támadók ezalatt kapcsolatot teremtettek egymással a Sword-partot a Junótól és a Goldtól elválasztó réseken át, majd a brit és az amerikai partok között is (a britek június 10-én csatlakoztak az Omaha-parthoz, az Omaha pedig június 13-án a Utah-hoz), haditengerészeteik pedig, ezzel párhuzamosan, az erősítések frontra juttatásának versenyében is lekörözték az ellenséget. A szövetségesek által „az erőcsoportosítások felépítésében” elért sikernek egyszerű a magyarázata. A Csatorna széles országút, amelyet teljesen egészében uraltak a szövetségesek; mindössze maroknyi hajó vesztét okozták a németek aknáit és gyorsnaszádjait (az E-boatok, ahogy az angolszászok nevezték a német Schnell, azaz S-Bootokat); és, bár az új légperiszkópos tengeralattjárók közül néhány bejutott Bretagne felől a Csatornába, sokat elsüllyesztettek közülük, és végső soron elhanyagolható hatást gyakoroltak az események menetére. Ezzel szemben nemcsak a francia közutak és vasutak rendelkeztek nagyságrenddel csekélyebb szállítóképességgel, mint a szövetségesek szállítóhajó-flottája, de Észak-Franciaország teljes front mögötti területét figyelték a szövetséges légierők vigyázó szemei, s a légierők június 6-tól kezdve megduplázták a közlekedési infrastruktúra pusztítására az invázió előtt tett erőfeszítéseiket, és mindenre lőttek, ami nappal mozdulni mert. Később, július 17-én majd Rommel is súlyosan megsebesül, amikor egy brit vadászgép mélyrepülésben kilövi parancsnoki autóját.

Még ha Hitler hozzájárult volna is, hogy a 7. hadsereg tömegesen kapja az erősítést a 15., az 1. meg a 19. hadsereg állományából, az útnak indított hadosztályok akkor is roppant nehéznek találták volna a csatatér gyors tempóban való elérését. Igazából az történt, hogy Hitler július végéig tiltotta egységek átvezénylését a legközelebbi, 15. hadseregből, mert aggódott, mi lesz, ha a „második invázió” mégis megvalósul a Pas de Calais-ban, és az 1.-ből meg a 19.-ből is csak fogcsikorgatva engedett át alakulatokat. Elsőnek a páncélos hadosztályok mozdultak meg; a régi Lengyelország területén végrehajtott ellentámadás után a 9. és a 10. SS-páncélos hadosztálynak négy napjába telt átvonatozni Németországon, viszont további tizenegybe, mire a francia határtól elérte Normandiát - kizárólag a légítámadások következményeként. A gépesíthetetlen hadosztályokra még küzdelmesebb menetelés várt. A 275. hadosztálynak például három napra (június 6-8.) volt szüksége a Bretagne-ból Normandiába vezető ötven kilométeres út megtételéhez, majd további három napra kijelölt arcvonalszakasza eléré-

séhez. A szövetséges megerősítő hadosztályok ezalatt kevesebb mint huszonnégy óra alatt jutottak el Dél-Angliából Normandiába. Ezért aztán a normandiai csata első hónapja olyan küzdelemmé alakult, amelyet az egyik oldalon a beérkező és a sikeres, kitöréssel végződő offenzívához szükséges terepszakaszok elfoglalását megkísérlő szövetséges seregtettek, a másikon pedig az őket helyhez szögezni és kimeríteni igyekvő német mozgékony hadosztályok vívtak. Az a nélkülözhetetlen terepszakasz, amelyért az amerikaiak harcoltak, a Cotentin-félsziget és Cherbourg kikötője, a hídfőn belül feküdt (június 18-án elérték a félsziget atlanti-óceáni partját); a britek számára Caen és környéke jelentette a nélkülözhetetlen területet, amelyről kitörhetnek az alig kétszáz kilométernyire fekvő Párizs felé vezető síkságra.

Montgomery eredetileg június 6-án remélte bevenni Caent; amikor menetből nem sikerült, három különálló hadműveletet indított a város elfoglalására. A kanadaiak helyi jellegű offenzíváját a 12. SS-páncéloshadosztály tartóztatta föl június 7-8-án; a június 13-án Caentól nyugatra indított páncélostámadást nagyrészt a Normandiában alkalmazott Tiger nehézharckocsi-osztályok egyike állította meg; végül a 15. (skót) hadosztály Epsom fedőnevű nagy támadásának élét a nemrég érkezett 9. és 10. SS-páncéloshadosztály csorbította ki. Az Epsom hadművelet végső lendületével a britek még elfoglaltak némi területet az Odon - az Orne-nál Caennál egyesülő mellékfolyó - túlsó partján. Az elért legtávolabbi hadállást, Gavrus községet az Argyll és Sutherland Felföldi Gyalogezred 2. zászlóalja (a krími háborúban vívott balaklavai ütközet „vékony vörös vonala”) szállta és tartotta meg, amelyet négy évvel korábban Saint-Valérynél foglyul ejtettek a németek, ám azóta Nagy-Britanniában újra felállították. A brit 11. páncéloshadosztály támogató harckocsijai megkísérelték a kitörést az Odontól délre elterülő nyílt vidékre, ám ötnapi veszteségteljes küzdelem után - 4020 brit katona esett el vagy sebesült meg - az Epsomot lefűjták.

A *BOCAGE-BAN* VÍVOTT HARC

Ez alatt az idő alatt az amerikaiak a Cotentin-félszigetet védő, a 243., 709., 91. és 77. gyaloghadosztályból álló német csoportosítás legyőzésén dolgoztak. E hadosztályok közül kettő, a 77. és a 91., kifejezetten jó minőségű magasabbegység volt, a támadó amerikaiak, a 4., a 9., a 29. meg a 90. gyaloghadosztály pedig tapasztalatlan, a terep bonyolultságára felkészületlen divíziók. A hamarosan oly bajos hírnevet szerző *bocage* vidék gerincét alkotó sövények a földeket elhatároló növényi kerítések voltak, amelyek őseit 2000 évvel korábban a kelta parasztságnak ültették. Az eltelt két évezred alatt gubancos gyökérzetük között annyi föld gyűlt össze, hogy helyenként három méter vastag töltés alakult ki. James Gavin tábornok, a 82. légideszant-hadosztály parancsnoka ezt írta: „A D-nap előtt ugyan esett róluk némi szó az értekezleteken, de egyikünk sem fogta fel igazán, mi csoda nehézséget okoznak majd.” A hadjárat későbbi szakaszában az amerikaiak „sövénydózer” szereltek a Sherman tankjaikra, 1944 júniusában azonban még minden sövény átjárhatatlan volt a harckocsik számára, és persze átlöhetően meg átláthatatlan is. A németeknek viszont 100 vagy 200 méterenként majdnem áttörhetően védelmi vonalak sorát kínálták. A támadó amerikai gyalogság számára a sövényvidék halálos csapdák szakadatlan sorából állt. A zöldfülű amerikai gyalogosok harci kedvüket veszítették a *bocage-ban*, s ez Bradley tábornokot, az amerikai 1. hadsereg parancsnokát túl gyakran kényszerítette a már addig is tékozló gyakorisággal bevetett, kimerülőben lévő ejtőernyősök rohamra küldésére. Az „Egész Amerika” („All American”, vagyis a 82. légideszant-hadosztály) és a „Vijjogó Sasok” (a 101.) sohasem hátráltak meg a feladattól; ám a soraikat véstesen ritkító veszteségek már e remek alakulatok bomlásával fenyegettek. Sidney Eichen hadnagy, a frissen érkezett 30. hadosztály tisztje, amikor egy csoport ejtőernyőssel találkozott a Cotentin-félszigeten, megkérdezte tőlük:

- Hol vannak a tisztjeik? - A katonák az felelték: - Mind halott. - Eichen tovább kérdezett: - Akkor ki parancsnokol? - Mire valami őrmester kibökte: - Én. „Végignéztem a borotvátalan, vörös szemű GI-okon, a koszos ruhájukon meg a rogyant járásukon, és eltöprengtem: mi is így festünk majd néhány napi harc után?”

A németeket azonban mégis sikerült lépésről lépésre visszaszorítani Cherbourg védelmének peremvonalába. Bármekkora terület is vészett el a hinterlandjukban, Hitler erődként akarta tartatni a francia kikötőket - ahogy a Krímben már megtette, és a balti államokban is teszi majd -, hogy ezzel megfossza használatuktól az ellenséget. Június 21-én ezt táviratozta Karl Wilhelm von Schlieben tábornoknak, a kikötő parancsnokának: „Elvárom, hogy úgy vívja meg ezt a csatát, ahogy egykor Gneisenau küzdött Colberg védelmében” (Poroszország Napóleonnal vívott háborújának egyik hősi epizódja 1807-ben). Cherbourg öt nappal később elesett; a városparancsnok ragaszkodott ahhoz, hogy az amerikaiak lövessék tüzérséggel a főkaput, s ezzel szolgáltassanak neki ürügyet a megadásra. Alig robbant fel az utolsó gránát, s a tábornok fehér zászló alatt már ki is vonult valamennyi emberével. Június 26-án Hitler kikövetelte Rundstedt tábornagtól a hadbíró-sági vizsgálat kezdeményezését minden szóba jöhető felelős ellen. Friedrich Dollmann tábornok, annak a 7. hadseregnek a parancsnoka, amelynek törzse lényegében az egész normandiai csatát vezette, még aznap éjszaka mérget vett be. A Vörös Hadseregben 1941-ben rengeteg öngyilkosság történt, a Wehrmachtban azonban eddig nagyon kevés; ahogy a sötétség összefárad a Reich körül, szaporodik majd a számuk.

1944 júniusának közepe a szorongató válság ideje volt Hitler számára, a legrosszabb, amit a tizenhét hónappal korábban bekövetkezett sztálingrádi kapituláció óta megélt. Június 12-én megnyitotta ugyan titkosfegyver-hadjáratát Nagy-Britannia ellen, ám a V-1-esek kilövési rátája a remélnél sokkal alacsonyabban alakult - nagyjából nyolcvanat sikerült kilőni naponta -, s ezeknek mindössze a fele érte el Londont, s ráadásul rengeteg indítási baleset is történt. Egy elszabadult szárnyas bomba június 17-én telibe találta Hitler margivali vezetési pontjának tetejét, éppen a Führernek a normandiai hadjárat idején Franciaországban tett egyetlen látogatásakor. Ráadásul, bár a nyugaton fenyegető veszély valóban súlyos volt, a keleti fronton frissen ki-robbanó krízis hirtelen megsokszorozta stratégiai gondjait. Június 22-én, a Barbarossa hadművelet harmadik évfordulóján, a Vörös Hadsereg belekezdett a Bagratyion hadműveletbe, amely hatheti szakadatlan és irgalmatlan páncélostámadással szétverte a német Közép Hadseregcsoportot, és ötszáz kilométerrel tolta nyugatabbra az oroszok arcvonalát, Fehéroroszországból a Visztula partjára, Varsó előterébe; harminc hadosztály semmisült meg, 350 000 német katona esett el, sebesült meg vagy került fogságba e katasztrófa során.

A Bagratyion e rettenetes hetei alatt a *Westheer* Normandiában továbbra is ezrével veszítette az embereket, de végül is sikerült tartania védelmi vonalát. A normandiai frontnak ez a Cherbourg eleste utáni illuzórikus stabilitása éppen ezért a megkönnyebbülés várva várt érzését hozta Hitler naponta kétszer tartott rastenburgi helyzetértékelő értekezleteire. Július elején, a 7. hadsereg gyalogsági létszámának folyamatos eróziója ellenére - a sővényvidéki harc szakadatlanul „ette” a gyalogos katonákat és alegységeket - úgy látszott, a hídfő peremvonalát sikerült „helyhez szögezni”. Montgomery Caen bevételének szentelte erejét; miután június 6-án nem sikerült elfoglalnia, most azt a tervet ötlötte ki, hogy egymást követő csapások középpontjának használja a várost, amelyekkel felőrli a németek mozgékony seregtesteit, mialatt a szövetségesek összegyűjtik tartalékaikat a kitöréshez. Június 19-21. között hatalmas vihar zúdult a Csatornára, megszakította az erősítés áramlását a hídfőbe, teljesen lerombolta az amerikai és megrongálta a brit Mulberry kikötőt. Rögtönzésekkel azonban hamarosan sikerült helyreállítani a kihajózási képesség korábbi szintjét, olyannyira, hogy június 26-án már huszonöt szövetséges hadosztály tartózkodott a hídfőben, további tizenöt úton volt valahol Nagy-Britanniában, szemben a tizennégy némettel. Az utóbbi szám nemcsak a *Westheer* összállományának negyedét képviselte, de páncélos-hadosztályainak kétharmadát is, nyolcat a tizenkettőből. Hitler meggyőzhette magát arról, hogy az inváziót sikerült korlátok közé szorítani, és a németek uralják a helyzetet, Rundstedt azonban nem. Július 5-én az öreg tábornagy azt tanácsolta Hitlernek, „teremtsen békét”, mire a Führer azonnal felmentette, és Klugét nevezte ki OB Westnek. Montgomery, aki az Ultra hírszerzési jelentésekből naponta értesült a *Westheer* növekvő veszteségeiről, elszántan ragaszkodott azon elképzeléséhez, hogy

Caent teszi meg a normandiai csata „tűzpróbájának”.

Július 7-én, miután a RAF 2500 tonna bombát dobott Caenra, s ezzel gyakorlatilag befejezte Hódító Vilmos ősi fővárosának elpusztítását, a brit 3. és 59., továbbá a kanadai 3. hadosztály rohamra indult a város ellen. A belvárost nem sikerült elfoglalniuk, viszont valamennyi külvárost igen. Ezzel a Charnwood fedőnevű hadművelettel sikerült csaknem teljesen elszigetelni Caent a normandiai német arcvonal többi részétől. Arra is mind több jel utalt, hogy a folyamatos amerikai nyomás német páncélosokat von el a Cotentin-félsziget tövének térségébe, oda, ahol a szövetségesek a végső kitörést tervezték. Montgomery ezért úgy határozott, még egy csapás meghozza majd az általa keresett döntő csatát a német páncélosokkal, és megtisztítja a Párizs felé vezető utat. Ez az újabb offenzíva a Goodwood fedőnevet kapta, és az Orne-tól keletre elfoglalt „légideszanthídfő” szemelték ki megindulási terepszakaszának, ahonnan az Orne és a Dives közötti folyosóba terveztek csapást mérni. A folyosóból már mindössze egyetlen magaslat, a Bourguébus-gerinc zárta el a kijutást a Párizsba vezető főútra.

A Goodwood július 18-án kezdődött, a Normandiában tartózkodó mindhárom brit páncéloshadosztály, a Gárda, a 7. és a 11. részvételével. A hadjárat addigi legsúlyosabb légi „szőnyegbombázása” vezette be, amely tökéletesen meglepte a védőket, és a túlélők utána még sokáig remegtek az átélt sokktól. A robbanások légnyomása harckocsikat borított fel, és a roham elején összeszedett hadifoglyok úgy támolyogtak hátra, mint a részegek. A délelőtt közepére a brit tankok megtették a fele utat kitűzött céljaik felé, és a siker bizonyosnak látszott. Ekkor azonban megnyilvánult a német hadsereg két rendkívüli tulajdonsága, a rugalmasság és az improvizációs képesség: Hans von Luck, a 21. páncéloshadosztály egyik ezredparancsnoka egyenesen párizsi eltávozásáról érkezett a csataterre, és rátalált néhány elszigetelt páncélos- és tüzéregységre, amelyek megúszták a bombázást. Azonnal védelmet rögtönzött belőlük. Amíg a tüzérek, közöttük a Luftwaffe egyik légvédelmi ütegének katonái, harcba szálltak az előrenyomuló brit harckocsikkal, és kezdték lelassítani őket, a 21. páncéloshadosztály utászszázlójának hevenyészve beásta magát a Bourguébus-gerincen - a németek rendszeresen alkalmazták szükséghelyzetekben gyalogságként az utászokat (*Pioniere*). Hamarosan megjelentek az 1. és 12. SS-páncéloshadosztály sietve a helyszínre vezényelt harckocsijai és rohamlővegei is, hogy páncélelhárító védvonalat hozzanak létre. Mire a brit 11. páncéloshadosztálynak sikerült előreküzdnie magát a dombor lábához, már a délután közepén járt az idő; amikor pedig a brit harckocsik kezdtek szétbontakozni a lejtő megmászásához, a felettük tornyosuló magaslatról 75 és 88 mm-es harckocsiágyúk sortűzei zúdultak rájuk. A Fife-i és Forfari Önkéntes Lovasság (Fife and Forfar Yeomanry) élszázadának harcjárművei szinte egyszerre gyulladtak ki. A segítségükre siető 23-as huszárokra ugyanilyen súlyos veszteségek vártak. Ezredtörténetük így öröközte meg azt a délutánt: „Mindenfelé sebesült és égő alakok futottak és vándoroltak valami fedezékbe, miközben a páncéltörő gránátok könyörtelen zápora csak szaggatta a már tehetetlen Shermaneket. Napnál világosabban látszott, mi ugyan nem fogunk »áttörni« aznap. ... A páncélosok hatalmas csatarendjéből, ami reggel megindult előre, százhat tank most megnyomorítva vagy üzemképtelenné löve hevert a gabonátlábkban.”

Ami a 11. páncéloshadosztályt illeti, a pontos szám 126 volt, több mint a rendszeresített állomány fele; a Gárda Páncéloshadosztály további hatvanat veszített az első csatájában. A Goodwood hadművelet nagyon közel járt ahhoz, hogy katasztrófa legyen belőle. Montgomery csata utáni kinyilatkoztatásait, melyek szerint eleve nem is vártak tőle áttörést, mind Churchill, mind Eisenhower ellenérzéssel kezelte. Az előrenyomulás lassúsága miatt Churchill amúgy is türelmetlenkedett. Július 20., a nap, amelyen a Goodwood hadművelet végleg elakadt, már a D+43. nap volt, és a stratégiai tervezők D-nap előtt készített térképeire berajzolt „fázisvonalak” azt prognosztizálták, hogy a szövetségeseknek ekkor már a Loire felé félúton kellene járniuk. A valóságban ekkor még nem érték el a D+17. napra tervezett térférelést. Montgomery hosszan kényszerült bizonygatni Churchillnek, hogy átfogó stratégiai terve megőrizte belső logikáját, és az eredmény már nem várat magára sokáig.

Bármennyire is a kényszerű önigazolás diktálta Montgomery érvelését, igaza volt akkor is, amikor túltette magát a Goodwood csalódásán, meg akkor is, amikor állította, hogy a hadművelet elérte célját. A brit páncélosok ugyanis valóban páncélostartalékainak a brit arcvonalra való visszavezénylésére készítették a B Hadseregcsoport parancsnokságát, éppen abban a pillanatban, amikor az ellen összpontosultak, ami mind több jel szerint egy készülődő hatalmas amerikai offenzívának látszott. Július folyamán az amerikaiak borzalmas és veszteségteljes harcokat vívtak a Cotentin-félszigettől délre elterülő *bocage* vidéken. Július 18. és 20. között a 29. és a 35. hadosztályuk 2000, illetve 3000 katonát veszített a Saint-Lőért vívott ütközetben - ötször annyit, mint a brit páncéloshadosztályok teljes, Caentól keletre elszenvedett embervesztésege ugyanebben az időszakban. A németek veszteségei még súlyosabbak voltak: a 352. gyaloghadosztály, az amerikaiak fő ellenfele, amely az Omaha-part makacs védelme óta még mindig verekedett, Saint-Lő után majdnem eltűnik a német hadrendből. A 352-esek halottai, sebesültjei és fogságba esett katonái is hozzájárultak a 7. hadsereg június 6. óta elszenvedett veszteségének hatalmasra duzzadásához: ez 116 000 főre rúgott, s ugyanebben az időszakban a németországi *Ersatzheer* (Tartalék Hadsereg) mindössze 10 000 főnyi pótlást küldött a helyükre. Az anyagi veszteségek ugyanilyen végzetesen alakultak: a német gyárok 2313 harckocsit (és rohamlöveget) állítottak elő május-június-július hónapban, s ugyanakkor a Wehrmacht 1730-at veszített, egyharmadukat Franciaországban, viszont ugyanoda június végéig mindössze tizenhét új páncélos érkezett pótlásul. A szövetségesek hídfője köré vont német arcvonal erejét a töréspontig húzták szét, és közel volt már a perc, amikor leggyengébb pontjára zúdul majd erőteljes csapás.

Július 25-én reggel - az első, befulladt start után, melynek során az amerikai repülőknél sikerült megbombáznuk a saját gyalogságukat - Saint-Lőtől nyugatra négy amerikai gyalogos- és két páncéloshadosztály indult rohamra az újabb súlyos szőnyegbombázás nyomán. „Villám Joe” Collins tábornok VII. hadtestének alárendeltségébe tartoztak. A tábornoknak az volt a híre, hogy keményen hajtja alárendeltjeit, s ezt a nap eseményei igazolták is. Fritz Bayerlein tábornok, a VII. hadtest sávjában védő Panzer Lehr hadosztály parancsnoka tanúsította a támadás súlyát: „Egy óra alatt mindenkiel megszakadt az összeköttetésem, még rádió is. Délre az ember már semmit sem látott, csak port meg füstöt. A védelmi vonalaim úgy festettek, mint a Hold felszíne, és a katonáimnak legalább 70 százalékat kiütötték - meghaltak, megsebesültek, megőrültek vagy elkábultak.” A következő nap újabb szőnyegbombázással kezdődött. A térnyerés, ami az előző napon mindössze a másfél kilométert érte el, három kilométerre nőtt, az amerikai 2. páncéloshadosztály pedig olyan pozícióba került, ahonnan megindíthatta a kitörést. Kluge, aki az OB Westé mellé éppen átvette a B Hadseregcsoport főparancsnoki tisztségét is, Bayerlein emlékezete szerint „üzent, hogy a Saint-Lő-Périers országút vonalát mindenáron muszáj tartani, csakhogy már át is szakították”. A tábornagy segítségül beígért egy SS-nehézpáncélos-osztályt hatvan Tiger harckocsival; meg is érkezett - öttel. Bayerlein így folytatja: „Aznapi éjjel Canisytól dél-nyugatra összegyűjtöttem hadosztályom maradványait. Összesen tizennégy harckocsim maradt. Semmi mást nem tehattünk, mint hogy visszavonulunk.” A Panzer Lehr egykor talán a legkülönb és bizonyosan a legerősebb páncéloshadosztály volt a német szárazföldi haderőben. Állapota híven tükrözte azt, amivé a Westheer zsugorodott és romlott hatheti normandiai harc után. Hitler azonban nem zavartatta magát, hajthatatlanul követelte a rogyadozó arcvonal helyreállítását és a helyzet megfordítását.

A JÚLIUSI POKOLGÉPES MERÉNYLET

Öt nappal a Cobra fedőnevű amerikai áttörő hadművelet megindulása előtt a hadsereg tiszteinek egy csoportja megkísérelte a főhadiszállásán megölni Hitlert. Július 20-án Claus von Stauffenberg ezredes, egy megrokkant veterán, aki az *Ersatzheer* törzsében töltött be magas beosztást, aktatáskába rejtett bombát helyezett el a rastenburgi tárgyalóasztal alatt, majd kiszökött az értekezletről, hogy Berlinbe repüljön és irányítsa azoknak az összeesküvőknek a tevékenységét, akik egész Németországban katonatiszteket akartak a náci vezetők helyére állítani. Balszerencsés ese-

mények sora miatt az összeesküvés kudarcot vallott. A bomba megsebesítette Hitlert, de nem ölte meg. A kezdeti félreértést, miszerint szabotázs történt, helyesbítették, ezért az összeesküvők közé tartozó híradó tiszt nem szakíthatta meg Rastenburg kimenő összeköttetését a külvilággal. Ez viszont lehetővé tette Goebbelsnek egy Hitlerhez hű katonai alakulat mozgósítását Berlinben az összeesküvők ellen, akiket gyorsan őrizetbe vettek, és közülük többet - Stauffenberget is - még aznap este agyonlőtték. Késő estére a puccsveszélyt elhárították, Hitler pedig, bár elszigeteltségben maradt rastenburgi erődjében, ismét teljes biztonsággal uralta államát. A július 20-i összeesküvés azonban, érthető módon, megerősítette összes, mélyen gyökerező előítéletét a hadsereg tisztikarának felsőbb rétegeivel szemben, amelynek jellegzetességei Stauffenbergben oly tökéletesen összegződtek. Az ezredes arisztokrata volt, buzgó katolikus, lovassági tiszt - Hitler nemcsak az egyházat és a nemességet gyűlölte, de a lovakat, a lovaglást, annak kellékeit és mindent, amit jelképeztek, úgyszintén -, és azért kapcsolódott be az összeesküvésbe, mert felismerte a vereség halálos veszélyét, amelybe a Führer vezette a német hazát. Stauffenberg előre látta a gyalázatot és a büntetést, amelyet honfitársai fejére a náciizmus romlottsága idéz majd e vereség után. Röviden tehát Stauffenberget jóval inkább a hazafiság, mint a moralitás vezette, bár erkölcsi érzéke is bevonta az összeesküvésbe. Mind patriotizmusa, mind erkölcsössége gyűlöletet és megvetést váltott ki Hitlerből, s e két érzést automatikusan vetítette rá mindenkire, aki Stauffenberg társadalmi osztályába vagy foglalkozási kasztjába tartozott. Meggyőződése szerint túl sok ilyen ember szolgált tisztként a *Westheer* soraiban. Gróf Heinrich von Stülpnagel tábornok, Franciaország katonai kormányzója bizonyosan részes volt az összeesküvésben, akárcsak - Hitler hite szerint - Rommel, pedig ő a „rég” tisztikaron kívülről származott, s ráadásul július 17. óta súlyos sebesülten feküdt egy kórházban. A Führer a július 4. óta az OB West és a B Hadseregcsoport parancsnokának posztját egyszerre betöltő és az „angolszászok” elleni küzdelem kulcsembereinek számító Kluge bűnrészességére is gyanakodott, bár bizonyítékkal nem rendelkezett ellene. Csakis a saint-lői amerikai áttörésre adott határozott - és sikeres - visszavágása győzhette meg gyanú alaptalanságáról, és állíthatta helyre bizalmát a *Westheer* odaadó hűségében a nemzetiszocialista forradalom iránt.

A *Westheer* lojalitása próbájának - amit egyben a nyugaton kialakult katonai helyzet stratégiai szintű megfordításának is szántak - a minden rendelkezésre álló páncélosegységgel végrehajtott ellentámadást tervezték, bele a Saint-Lőtől délre, a *bocage* vidék és a tenger között Bretagne belseje felé törő amerikai ékek oldalába. Augusztus 2-án Walter Warlimont, az OKW hadműveleti osztályának helyettes vezetője személyében megbízott érkezett Rastenburgból Kluge La Roche-Guyon-i főhadiszállására, abban a hitben, hogy küldetése megtárgyalni a tábornaggal az erők visszavételét egy mélyebben Franciaország belsejében kialakítandó védelmi vonalra. Érkezésekor azonban Warlimont megtudta, Hitler időközben parancsot küldött egy ellenoffenzíva minél előbbi megindítására Mortain térségéből a tenger felé, és elvárta - amint Warlimont rádöb-bent, amikor augusztus 8-án visszaért Rastenburgba -, hogy ez a hadművelet „a teljes normandiai szövetséges pozíció felgöngyölését” eredményezze.

A mortaini ellentámadás augusztus 7-én kezdődött. Az elején négy páncéloshadosztály vett részt benne, a 116., a 2., az 1. SS és a 2. SS, és tervezői további négy bekapcsolódásával számoltak: a 11.-ével és a 9.-ével Dél-Franciaországból, amelyeket Hitler már július 27-én odaigért Klugénak, valamint a caeni szektorból átcsoportosítandó 9. és 10. SS-ével. E nyolc - együttesen 1400 harckocsival és rohamlőveggel rendelkező - hadosztálynak a Lüttich (Liège) hadművelet keretében az inváziós seregek olyan gigászi méretű bekerítésére kellett vezetnie a *Westheer* egészét, amelynek következményei méltóak lesznek Ludendorff áttöréséhez, amikor a német hadsereg napra pontosan harminc évvel korábban Liège térségében kijutott a francia seregek mögöttes területére. Amint Hitler mondotta Warlimontnak, mielőtt az útnak indult volna Klugehoz: „A célkitűzés az marad, hogy az ellenséget hídfőjébe zárva tartsuk, ott pedig súlyos veszteségeket okozunk neki azért, hogy kimerítsük, és végül elpusztítsuk.”

21. Tankcsata: Falaise

A csata, amelynek a Lüttich hadművelet képezte az első szakaszát, arra rendeltetett, hogy a nyugati fronton lebonyolított összes hadjárat legnagyobb páncélos-összeesapása fejlődjön ki belőle, ha nem az egész háború legnagyobbja. Csak az előző év júliusában vívott kurszki csatára vonatkozott össze nagyobb számú német páncélosadosztályt - tizenkettőt, szemben a normandiai tízzel -, ám Kurszknál a német offenzívát nem annyira a mozgékony erők ellencsapása, mint inkább az aknamezők és a páncéltörő ágyúk sokasága győzte le. A falaise-i rés csatája ezzel szemben húsz páncélos-hadosztály (tíz német, tíz szövetséges) gigászi manőverének formáját öltötte, amelyben tank harcolt tank ellen, több mint 2071 négyzetkilométernyi vidéken, két lázas mozgással és heves harcral töltött héten át.

1944 nyarára már régen elmúlt a *Blitzkrieg* varázsa. 1940 nyarán Kleist és Guderian bizton számíthatott rá, hogy a páncélosok pusztja megjelenése - sőt a híre - elég a gyalogság pánikszerű menekülésének vagy megadásának kiváltására. A háborúnak e késői szakaszában egyetlen parancsnok sem számíthatott már ilyesmire. Zöldfülű vagy megingott gyalogság persze még mindig futásnak eredhetett, ha közeledő harckocsikat látott, és Normandiában számos ízben meg is tette ezt; a tapasztalt gyalogos azonban, saját érdekében, már régen megtanulta - hiszen erre is képezték ki -, hogy támadó páncélosokkal szemben a futás még veszedelmesebb, mint megmaradni az állásában. A harckocsik ugyanis 1944-ben már nem tevékenykedtek - mint boldog fénykorukban - önálló előrevert ékekben; csakis specializált kísérőgyalogságukkal - a németek esetében a páncélgránátosokkal (Panzergranadier) - szorosan együttműködve mozdultak előre, támogatótüzérségük tűzfedezete alatt. Így viszont az állásait elhagyó védekező gyalogság többféle tűznek is kitette magát: a tankok ágyú- és géppuskatüzének, a tankokat kísérő gyalogságénak és a hozzájuk tartozó tüzérekének. E minden rohamok legfélelmetesebbjével szemben tehát a védő legjobban tette, ha küzdött állásai megtartásáért. Számíthatott saját páncéltörő fegyvereire, amelyek feltartóztathatták a támadókat arra az időre, amíg a saját tüzérsége tüzet nyit, és megérkezik a légi támogatás - már ha rendelkezésére állt ilyesmi -, továbbá remélhette, hogy saját páncélosai közbeavatkoznak, és felveszik a harcot az ellenség tankjaival. Röviden összefoglalva, 1944-re a harckocsi megszűnt a stratégia autonóm eszköze lenni, s ehelyett elfoglalta helyét a harcászati felörlés kifinomult gépezetében, amely az ellenség arcvonalának elegáns, vívótörsterű átütése helyett az ellenállás soktényezős fárasztása és pusztítása révén érte el hatását.

A harckocsi trónfosztása, melynek révén a forradalmi „háborúnyerő” fegyver státusából a harcászat hétköznapi eszközeinek egyikévé fokozódott le, a haditechnika történetében kitaposott utat követett. A páncélos hadihajót, a torpedót és a géppuskát megjelenése pillanatában egyaránt olyan fegyverként ünnepelték, amely „lehetetlenné” teszi a védekezést, sőt magát a háborút; sorra mind-egyiknek megtalálták azonban az ellenszerét, s akkor a „forradalmi” fegyver beilleszkedett a hadviselésnek a korábbihoz képest enyhén megváltoztatott és bonyolultabb rendszerébe. A tank önállóságában, bár hasonló „lecsúszást” élt meg, kezdettől akadt, aki kételkedett, és heves vitát is folytatott róla a két nagy teoretikus, akiknek a neve örökre összeforrott kifejlesztésével. J. F. C. Fuller vezérőrnagy, a Cambrai-nál 1917-ben végrehajtott első nagy harckocsi-offenzíva tervének atyja, a harckocsizó-fegyvernemen kívül másoknak nem is látott helyet a jövő csataterén; Basil Liddell Hart, Fuller baráti vetélytársa az 1920-as, 1930-as években folytatott sajtóvitáikban azt állította, a tank nem fog önmagában csatákat nyerni, hanem az összes fegyvernemet, köztük a gyalogságot és a tüzérséget is a jövőben gépesíteni kell majd, s a végeredmény olyan hadsereg lesz, amely leginkább kisebb-nagyobb páncélozott, mozgékony „szárazföldi hadihajók” flottájára fog emlékeztetni.

Liddell Hart túl messzire tekintett előre a jövőbe; még a legfejlettebb államok is csak negyven évvel

a második világháború vége után rendelkeztek akkora gazdagsággal és ipari erőforrásokkal, amelyek birtokában teljességgel gépesíthették hadra kelt seregeiket. Ennek dacára ő és nem Fuller volt az, aki helyesen látta a jövőt. A „szárazföldi flották” embrionális állapotban már 1944-ben is léteztek. Az OB West pontosan egy ilyen, páncélos- és páncélgránátos-hadosztályokból álló szárazföldi armadával próbálta legyőzni a szövetségesek invázióját; és azt a haderőt is páncélos- és gépesített hadosztályok szárazföldi flottája alkotta, amellyel Montgomery és Bradley elérte a B Hadseregcsoporthoz bekerítését és megsemmisítését. A falaise-i rés csatáját megnyitó német támadás élénk elvételében a szövetséges harckocsik vezető szerepet játszottak, majd azoknak az előrenyomulásoknak a végrehajtásában is, amelyek kialakították a körülfutó gyűrűt az ellenség körül; az általuk elfoglalt területek birtoklását azonban kísérőgyalogságuk konszolidálta, a falaise-i zsákon belüli pusztítás művét pedig támogatótüzérségük és repülőszázadaik teljesítették be. Falaise összefegyvernémi csata volt, és jellege pontosan megmutatja, milyen mértékben ésszerűsítették a páncélosok harcászataát a háború kezdete óta, amikor a páncélos tábornokok úgy tevékenykedhettek, mintha legyőzhetetlenek lettek volna.

A tank jelentőségének csökkenése valójában visszavezethető a háború fejlődésének egy korai szakaszára. Gamelin, minden döntésképtelensége dacára, a Meuse-ön 1940. május 13-án kieroszakolt átkelés után helyesen ismerte fel, mi a célra vezető válaszlépés a jellegzetes német páncélos-előretöréssel szemben: páncélos-ellencsapások a harckocsikból álló előrevetett lándzsahegy és a lándzsa gyalogságból álló nyelének csatlakozási pontján. Két ilyen jellegű ellencsapást mért de Gaulle 4. páncélos-hadosztálya Laonnál május 18-án, illetve a Frankforce Arrasnál május 21-én. Mindkét - időben összehangolatlan, a nagy gyalogos- és tüzérségi erő-összpontosítások támogatását nélkülöző - vállalkozás kudarcba fulladt. Ezeknek az ütközeteknek a tanulságait azonban sokkal inkább a németek vonták le, és nem a szövetségesek. Arrasnál a német 7. páncélos-hadosztály parancsnoka, Rommel úgy mentette meg seregtestét a túlzott szétbontakozottságból származó sebezhetőségtől, hogy légvédelmi tüzérsztálya nehéz (88 mm) lövegeit vetette be a Királyi Harckocsizó Ezred rohamának megállítására és visszavetésére, miután a brit tankok megkerülték páncéloselőőrseit, és hadosztálya központi menetoszlopait kezdték támadni. A nyolcvannyolcasok megállították a brit nehéz harckocsikat - ami a kisebb kaliberű és teljesítményű ágyúval felszerelt német tankoknak nem sikerült -, és megmentették a tábornokot a vereségtől, ami akkor és ott véget vethetett volna pályafutásának.

Arras megértette a németekkel, hogy az egyenrangú ellenféllel vívott harcban a páncélos-hadviselés leghatékonyabb módja a páncélosok és a páncéltörő fegyverek kombinált alkalmazása; a britekkel vívott sivatagi háborújukban azután azt is megtanulták, hogy az ilyen taktika védelemben éppen olyan sikerrel használható, mint támadásban. Az első tobruki csatában, 1941 áprilisában az Afrikakorps a harckocsijaival áttörte a megerősített kikötőváros védelmének peremvonalát, ám közülük sokkal nagyon hamar végeztek az ausztrál harckocsivadász különítmények, mert a védők a behatoló páncélosok mögött lezárták a réseket, és megakadályozták, hogy a német támogatógyalogság kövesse őket. Hamarosan fordult a kocka, és ezt a „válaszd szét és győzd le!” taktikát Rommel vetette be a brit sivatagi hadsereg ellen. Az 1941 novemberétől 1942 júniusáig Szidi-Rezeghnél, illetve Gazalánál a nyílt sivatagban vívott ütközetekben Rommel tökéletesítette módszerét, amelynek lényege a következőkben állt: saját harckocsijaival vállalta a harcot a britekkel, majd visszahúzódott, úgy, hogy saját, kiváló tüzelőállások sorába állított páncéltörő ágyú elé vonta maga után az ellenséget. Végül ismét átment előrenyomulásba, amikor az így okozott veszteségek megfosztották a briteket a mozgó hadviseléshez szükséges eszközöktől. Előrenyomuló harckocsijait gépkocsizó gyalogság és önjáró tüzérség kísérte, amivel biztosította, hogy a lerohant brit állásokat meg is tudta tartani.

E harcjeljárások bevezetésében Rommelt kifejezetten segítette, hogy - egészen más okból - 1940 óta felére csökkentették a német páncélos-hadosztály rendszeresített harckocsiállományát. 1940 végén Hitler azzal a céllal csökkentette a hadosztályokban a tankok számát, hogy megteremtse az új páncélos-

hadosztályok felállításához szükséges fölösleget; Franciaország bukása és a Barbarossa hadművelet között valóban meg is duplázta e seregtestek számát. A „megfelezés” azzal a közvetett hatással járt, hogy a német parancsnokok rákényszerültek páncéloshadosztályaik nem harckocsizó részeinek élelmesebb alkalmazására, különösen a gépesített gyalogságára (amelyet hamarosan átkereszteltek páncélgránátossá) meg a tüzérségére. E szükséghelyzet szülte meg a harckocsi-gyalogság-tüzérség együttműködés helytálló doktrínáját, amelyet 1943-1944-ben a német páncéloshadosztályok a gyakorlati alkalmazhatóság magas szintjére fejlesztettek, amikor gyorsan növekvő túlerejű ellenséggel találták szembe magukat, különösen az orosz fronton. Még amikor a hadosztályok harckocsiállománya 200 alá esett (az 1940-es szabvány 400-ról), a német *Panzer-Division* akkor is egyenlő vagy külön ellenfélnek bizonyult a szövetségesek sokkal nagyobb hasonló magasabbegységeivel szemben - amint azt például a 10. páncéloshadosztály bizonyította, amikor a tunéziai Kasserine-hágónál megfutamította az amerikai 1. páncéloshadosztályt. A háború középső időszakától kezdve a brit és amerikai páncéloshadosztályok a német szervezeti mintát követték, egyre újabbakat adtak le túl sok harckocsizászlóaljukból, és nagyobb gépkocsizó gyalogos meg önjáró tüzér részeket állítottak rendszerbe, hogy a fegyvernemek helyesebb egyensúlyát alakítsák ki. Hatalmas gépjárműipari kapacitásukat kihasználva az amerikaiaknak sikerült teljes „páncélos gyalogságukat” gyengén, de mégiscsak páncélozott, félláncalt hordozó járművekre ültetni, ami látványosan megnövelte mozgékonyaságukat. A legjobb német páncélosseregtestek - a kiváltságos Waffen-SS alakulatai, meg a többi közül az olyan kitüntetett figyelmet élvezők, mint a hadsereg Lehr és a Luftwaffe Hermann Göring Hadosztálya - azonban még így is megőrizték fölényüket. Megőrizték egészen addig, amíg - a normandiai és belorusszai ütközetek után - a fronton harc, a hátszágban légitámadás következtében elszenvedett veszteségek irgalmatlan felörlő hatása olyan alacsony szintre nem nyomta le ember- és harcjárműállományukat, amelyről már sem a Tartalék Hadsereg, sem a harcjárműgyárak nem tudták többé a régi szintre visszatornázni.

A PÁNCÉLOS-HADVISELÉS TECHNOLÓGIÁJA

A kiváló hadseregszervezés és a tapasztalat azonban önmagában nem magyarázza meg, miért volt képes Németország 1942 elejétől 1944 őszéig egyenrangú ellenfélként sikeres páncélos-hadviselést folytatni egy hozzá képest fölényes ipari kapacitással rendelkező hatalmakból álló koalíció ellen. Sokat nyomott a mérlegben a német páncélosok minősége is. Egy vagy két kivételtől eltekintve a német páncélos harcjárművek jobbak voltak a szemben álló hadseregek hasonló kategóriájú harceszközeinél. A brit páncélosokra különösen igaz, hogy minőségük szálanymasan elmaradt a németeké mögött. Bár a tankot a britek találták fel, és 1916 szeptemberében ők is vetették elsőként harcba, sőt a páncélos-hadviselés elvi alapjait is nagyrészt ők rakták le, a második világháborúban nem sikerült igazán hatékony harckocsitípussal kirukkolniuk. Valahogy sohasem leltek rá arra a bizonyos - minden sikeres harckocsi-konstrukcióban benne rejlő - alapvető egyensúlyra a tüzerő, a védettség és a mozgékonyaság között. Mark I gyalogságot támogató harckocsijuk - amelynek páncéljáról Arrasnál Rommel megtanulta, hogy csak a nyolcvannyolcasai képesek átütni - védett volt, de majdnem mozgásképtelen. A Churchill hasonlóan masszívra sikerült, de alig mozgott gyorsabban. Sebességgel és védettséggel csak az 1944-ben a brit páncéloshadosztályok felderítő zászlóaljaiban rendszeresített Cromwell rendelkezett, de az ágyúja annak is elégtelen teljesítményű maradt. Ennek következtében az 1944-es brit páncéloshadosztályok páncélosfőerejét az amerikai Sherman alkotta, csak hogy annak is megvoltak a maga hibái: gyors, megbízható és könnyen karbantartható volt ugyan, de ha eltalálták, azonnal égett, és a tüzereje sem volt az igazi. A brit-amerikai páncélosok teljesítményét a britek akkor javították a legeredményesebben, amikor félelmetes 17 fontos páncéltörő ágyújukat az e célra módosított, Firefly nevű Shermanekbe építették, s ezzel a brit páncéloshadosztályok rendelkezésére bocsátották az elsőleges, bár nem egyetlen ellenszert az 1944-1945-ben alkalmazott német nehézpáncélosokkal szemben. A Sherman nagy erénye - és az amerikai ipar teljesítőképességének bizonyítéka - az volt, hogy tömegével lehetett gyártani. Az Egyesült Államok 1943-1944-ben 47 000 harckocsit

gyártott, szinte kizárólag a Sherman különféle változatait. Németország ugyanakkor 29 600 harckocsit és rohamlöveget állított elő, míg Nagy-Britannia 1944-ben mindössze 5000-et.

Oroszország volt az - egyetlenként Németország ellenfelei közül -, amely minőségben és mennyiségben is teljesített úgy, mint a német harcjárműipar. 1944-ben a szovjetek összesen 29 000 harckocsit gyártottak, döntő többségében a kitűnő T-34-est. Ez a tank műszaki megoldásaiban sokat köszönhetett egy amerikai független konstruktőr, Walter Christie típusainak, amelyekből a Szovjetunió mintapéldányokat vásárolt akkoriban, amikor (az 1930-as években) a kincstár fukarsága épp csak az éhhalál elkerülésére elegendő „takarékos” költségvetésen tartotta az Egyesült Államok hadseregét. A Christie-féle alvázhoz és felfüggesztéshez az oroszok hozzátettek egy bármilyen időjárási viszonyok között használható motort meg egy döntött lemezekből épített páncéltestet, továbbá egy hatékony löveget. Ily módon olyan jól kiegyensúlyozott konstrukciót teremtettek, hogy amikor Albert Speer követte dr. Fritz Todt-t a német hadiipar élén, a német hadsereg komolyan mérlegelte, nem az lenne-e a legjobb, ha a kiöregedőben lévő Pz IV helyébe lemásolnák az orosz T-34 tankot. A műszaki lemaradásnak ezt a megalázó beismerését végül a Pz V Panther (Párduc) rendszeresítésével kerülték el. Habár az új harckocsi csődöt mondott Kurszknál - Hitler még 1944 januárjában is a „földön mászó Heinkel 177”-nek csúfolta a Luftwaffe csalódást keltő bombázójára utalva -, Normandiában, ahol különösen az SS-páncélosadosztályok harckocsiosztályaiiban sokat alkalmaztak belőle, végül igazolta a fejlesztésébe fektetett erőfeszítést. A páncélosfegyvernem alapjárműve azonban még 1944-ben is a Pz IV maradt. Még jóval 1939 előtt született, az egy mást követő, mindig nagyobb típusokból álló fejlesztési családfa utolsó ágaként. A Pz IV legnagyobb előnye abban rejlett, hogy sok irányban fejleszthető harcjármű volt, és alváltozatról alváltozatra sokat javult a teljesítménye; végül, amikor főfegyverzetként a „hosszú csövű” 75 mm-es ágyút építették bele, már majdnem egyenlő ellenfélként vehette fel a harcot a T-34-essel is.

Elődei, különösen a Pz III, valósággal adták magukat a „páncélvadászá” (önjáró páncéltörő löveggé) vagy roham-löveggé alakításhoz, és 1943 februárjától kezdve - amikor Heinz Guderian, a páncélos-hadviselés úttörője vette át a páncélosalakulatok szemléltői tisztségét - ezeket a harckocsikkal együtt belefoglalták a megújuló „páncélosfegyvernembe” (Panzerwaffe). A rohamlöveg jellegű fegyvereknek megvolt az a hátrányuk, hogy ágyújuk kizárólag abba az irányba tüzelhetett, amerre a jármű orra mutatott, viszont - mivel nem kellett bonyolult toronyforgató szerkezetet építeni beléjük - olcsón és gyorsan gyártható harceszközök voltak, alacsonyosságuk pedig nehezen felderíthetővé tette őket, ha a csatamezőn jól megválasztott állásokat foglaltak. A konstrukcióban rejlett annyi ésszerűség, hogy az oroszok éppúgy széles körben leutánozzák, mint az amerikaiak és a britek is, és a szövetségesek által Franciaországban olyan félelmetes ellenfélnek talált - a 17. SS-páncélgránátos-hadosztályhoz hasonló - német gépesített gyaloghadosztályok mozgékony tűzerejének jó részét ilyen harcjárművek szolgáltatták. Maga a német szárazföldi haderő alig tett különbséget harckocsi és rohamlöveg között. Valójában Guderian egyik legfőbb nehézsége a páncélosfegyvernem 1943-as átszervezése alatt az volt, hogy le kellett győznie a tüzérfegyvernem ellenállását, amely nem akarta átadni neki a rohamtüzérséget. A tüzérek vezetői azzal érveltek, a rohamtüzérség fegyvernemük egyetlen olyan szegmense, ahol egy tüzér elnyerheti a Vaskereszt Lovagkeresztjét, a Wehrmacht harcban tanúsított hősiességért adható legmagasabb kitüntetését.

A Tigerre, a Pantherra, a Pz IV-re, a rohamlövegre és a páncélvadászra mind szerep várt a falaise-i résben lezajló, mézárálásban végződő nagy normandiai páncéloscsatában, amely az augusztus 6-ról 7-re virradó éjszakán Mortain térségében kezdődött. Hitler - akit mint már annyiszor, most is a hadműveleti térképre vetett pillantással felismerni vélt lehetőség inspirált - úgy határozott, az amerikai csapatok kiáradása Normandiából a Mortain és a tenger között húzódó keskeny folyosóba kiszolgáltatottá teszi őket a döntő ellencsapással szemben. Augusztus 2-án kijelentette OKW-s hadműveleti törzstisztjeinek: „Villámként kell lecsapnunk! Amint elérjük a tengert, elvágjuk az amerikai ékeket. ... Talán az egész parti hídfőjüket sikerül elvagnunk. Nem szabad leragadnunk a már áttört amerikaiak elvágásánál! Az ő idejük később jön el. Északnak kell fordulnunk, mint a villám, és hátulról

lerohanni az egész ellenséges arcvonalat.”

Ez a döntés sorakoztatta fel, vállat a vállhoz vetve, Mortainnél, a tengertől mindössze harminckét kilométernyire, a 116. és a 2. páncéloshadosztályt, továbbá az 1. és a 2. SS-páncéloshadosztályt Omar Bradley tábornok dél felé, Bretagne-ba áramló amerikai 1. hadseregének a szárnyán. Számukra, a *Westheer* és Hitler számára katasztrófát hozó módon azonban az Ultra rejtjelfejtő szervezet augusztus 5. óta figyelte a felvonulásukat irányító rádióforgalmazást; kitűzött hadművelleti céljaikat, Bréceyt és Montignyt közölték Montgomery vezetési törzsével, mire négy amerikai hadosztályt - a 3. páncélos-, a 30. és a 4. gyalogoshadosztályt, második lépcsőben támogatásként a 2. páncéloshadosztállyal - utasítottak a Sée folyó völgyében Hitler által kijelölt, tenger felé vezető út lezárására.

A WESTHEER MEGPRÓBÁLTATÁSA

Augusztus 6-7. éjszakáján vagy 200 német harckocsi (az első vonalban), a meglepetés érdekében tüzérségi támogatás nélkül, két oszlopban támadásra indult a Sée mindkét partján. A déli oszlop lerohanta a 30. hadosztály harcélőrszeit, ám megállították, amikor az amerikai gyalogság higgadtan beásta magát a magaslatokon, segítségül hívta a hadosztály harckocsivadászászlóalját, amely kilőtt tizennégy német páncélost, majd kivárta a napkeltét és az alkalmasabb időjárási viszonyokat, amikor a még nagyobb pusztításra képes harcászati légierőt is célra vezetheti. Így bánt el egy kifejezetten átlagos amerikai gyalogoshadosztály a 2. SS-páncéloshadosztállyal, a német páncélosfegyvernem szinte legyőzhetetlen kardjával.

Az északi parton a 2. páncéloshadosztályt meg az 1. SS-páncéloshadosztályt (az Adolf Hitler Hadosztályt, amely addig sohasem hagyta cserben a Führert) még könnyebben feltartóztatta az amerikai 9. hadosztály gyalogsága; a 116. páncéloshadosztály parancsnoka megtagadta a beavatkozást, mire azonnal leváltották. Hajnalban az amerikai 2. páncéloshadosztály ellentámadásra indult; hivatalos történetírója szerint „mintha a semmiből bukkant volna elő”, ugyanis amikor megalkotta monográfiáját, az Ultra még féltve őrzött titok volt. Az amerikai 2. páncéloshadosztály és a 2. brit harcászati légierő, amely augusztus 7-én 294 bevetést repült, aznap harmincre csökkentette a német 2. páncéloshadosztály harckocsiállományát. Rastenburgból Hitler azt követelte, a támadást „merészen és irgalmatlanul folytassák. ... Minden egyes katonának kötelessége hinni a győzelemben!” Amikor azonban a mortaini csatamezőre leszállt a sötétség, a Lüttich hadműveletben bevetett összes egység a vereség szélén állt.

Más, szintén augusztus 7-én bekövetkezett események súlyosbították a *Westheer* megpróbáltatását. Aznap a hídfő túlsó végén Montgomery új támadást indított a német vonalak ellen, Falaise felé. Két nemrég megkísérelt, elakadt és abbahagyott támadási kísérletet is folytatott, azt, amellyel a kanadaiak próbálkoztak a Goodwood offenzíva által bejárt úton július 25-én, meg azt, amelyiket a britek indítottak augusztus 2-án Caumont felé (Zsarú hadművelet, Operation Bluecoat). Az augusztus 7-én kezdetű Összeadás hadművelet (Operation Totalise) nem hozta meg azonnal a Montgomery által remélt átütő sikert, pedig legalább olyan elsőpró szőnyegbombázás vezette be, mint két héttel korábban az amerikaiak Cobra hadműveletét. Ismét a kanadaiak indultak rohamra, akik esküdtt ellenségük, a 12. SS-páncéloshadosztály heves ellenállásába ütköztek (miután a Hitlerjugend hadosztály közvetlenül a partraszállás után legyilkolt egy csoport kanadai hadifoglyot, kevés katonája élte túl, ha a kanadaiak ejtették foglyul). A kanadaiak azonban ekkor erősebbek voltak, mint bármikor addig a hadjárat során; nemrég csatlakozott normandiai csoportosításukhoz saját 4. páncéloshadosztályuk, továbbá a menekült lengyelekből alakított 1. lengyel páncéloshadosztály, amelynek szintén megvolt a maga rendezni vágyott számlája a németekkel, s katonáit csak még nekikese-redettebbé tette a tudat, hogy Varsóban éppen dúl a harc Bór-Komorowski Honi Hadseregének felkelői és a német megszállók - részben rendőri erőkből álló - serege között. Az Összeadás hadművelet nem érte el kitűzött céljait, viszont olyan állásokba tolta előre ezt a két szövetséges páncéloshadosztályt, amelyekből az egész Normandiában harcoló német páncélos-összpontosítás hátát fenye-

gették.

Ez az összevont csoportosítás (amelyből csak a még mindig a britek arcvonalán álló 12. SS-páncéloshadosztály hiányzott) ekkor már tíz hadosztályt számlált, és a hídfő legnyugatabbi részével szemben sorakozott föl - a rendezetlenség különböző fokozataiban. A Panzer Lehr, amely eredetileg a német hadsereg „tan- és bemutató seregteste” volt, egyáltalán nem melleleg egyben a páncélosfegyvernem legerősebbje is, immár ön maga árnyéka lett; mind a négy SS-páncéloshadosztály - az 1., a 2., a 9. és a 10. - súlyos veszteségeket szenvedett a június vége óta vívott intenzív „közelharcban”; a már kezdetben is páncélosokban győzött 17. SS-páncélgránátos-hadosztály megrokkant; a 2., 21. és 116. páncéloshadosztály rengeteg harckocsit veszített, az utolsókat a mortaini csatában; egyedül a Dél-Franciaországból augusztusban átdobott 9. maradt nagyjából ép. A teljes, 176 darabos rendszerezett harckocsiállománnyal (fele Pz IV, fele Pz V Panther) azonban még a 9. páncéloshadosztály sem rendelkezett; a többi hadosztályban ennek fele volt az átlag, a Panzer Lehrnek pedig gyakorlatilag már nem maradt számottevő mennyiségű harckocsija.

A hadosztályok ráadásul nem a megfelelő helyen tartózkodtak. A létszámukban rettenetesen lepadt német gyaloghadosztályokat három csoportba vonták össze. Az egyik, hét hadosztályt számláló csoport a Falaise felé nyomuló britek és kanadaiak útjában állt, egy másik öt hadosztály a bretagne-i amerikai kitörés útvonalán szóródott szét, a fennmaradó tizenkilenc pedig még mindig a hídfővel szemben kialakított, összeomlóban lévő arcvonalba kapaszkodott, amelyet június 6. óta olyan szívósan védtek. Valamennyit a közeli bekerítés veszélye fenyegette, a brit-kanadai 21. hadseregcsoport ugyanis dél felé nyomult, hogy elvágja a Szajnához vezető visszavonulási útvonalukat, míg az amerikai 12. hadseregcsoport keletnek fordult, hogy a németek háta mögött egyesüljön a 21.-kel. A legveszélyeztetettebb ponton azonban a nemrég 5. páncéloshadseregére átkeresztelt Nyugat Páncéloscsoport páncéloshadosztályai álltak. Hitler mániákus álma a mortaini amerikai kitörés lefejezéséről a normandiai arcvonal legtávolabbi végére juttatta őket, ahonnan - a szövetséges bekerítés fojtogatva összezáruló karjai között - csak a pusztá életükért küzdve vergődhettek valamivel biztonságosabb helyre.

Hogy ennek ára mekkorára nőtt, azt a 12. SS-páncéloshadosztály a Totalise során már megtanulta. A kanadai 4. páncéloshadosztály három gyalogoszázlóját, amelyeket a hadjárat során először páncélozott szállító járművekre ültettek, mindössze hét halottat veszített a roham alatt; harckocsikíséretük olyan sűrű tömegben vonult fel, hogy főfeladata teljesítése mellett, szinte melleleg, sikerült véget vetnie a Wehrmacht legeredményesebb harckocsiparancsnoka, Michael Wittmann pályafutásának is. Mielőtt Normandiába érkezett, Wittmann 117 orosz tankot lőtt ki; az inváziós fronton jórészt az ő beavatkozása okozta a június 13-i brit támadás elakadását Villers-Bocage-nál. Augusztus 7-én Tiger nehéz harckocsiját öt Sherman szorította sarokba, és összehangolt ágyútűzzel megsemmisítette. A szövetségesek hídfőjén át folyamatosan érkező erősítések, illetve az ugyanilyen folyamatosan elszenvedett német veszteségek ellentétes irányú hatására az erők ilyesfajta egyenlőtlensége immár mindennapivá vált, és matematikai törvényszerűséggel determinálta a normandiai hadjárat végkifejletét.

Az elkerülhetetlent jelentősen felgyorsította Bradley (aki mellett ott állt Eisenhower) és Montgomery augusztus 8-i, telefonon megtartott tanácskozása. Az amerikaiak azt javasolták, miután a 7. hadsereg és az 5. páncéloshadsereg a nemrég lezajlott Goodwood, Cobra és Totalise hadművelet következtében láthatóan képtelen a további manőverezésre, a stratégia logikája azt diktálja, térjenek el a D-nap előtt alkotott haditervben szereplő „széles” átkarolástól, amellyel délen egészen a Loire-ig lehatolva kívánták bekeríteni a Wehrmacht normandiai csoportosítását. Ehelyett az amerikai csapatok által végrehajtandó „rövid horgot” javasoltak, amellyel Falaise térségében gyorsan elérik a brit-kanadai hadseregcsoport erőit. Montgomery egyetértett abban, hogy „óriási a várható eredmény”, és Bradleyre hagyta, hogy adja ki a szükséges parancsokat a neki alárendelt George Patton tábornoknak, a „rövid horg” végrehajtására kiszemelt erők parancsnokának.

Patton, a fantom, akivel a D-napi félrevezetési terv megalkotói az Abwehrt rémisztgették 1944 tavaszán, immár valós és nagy hatalmú szereplőként öltött testet Normandia színpadán. Az ő 3. hadseregére bízta a saintlői áttörést, s az ő dinamikus személyisége hajszolta át az alárendelt seregeket a védelmi rendszeren, majd utána ki a nyílt térségbe. Amint később maga Patton leírta: „A 3. hadsereg átjutása az avranches-i folyosón lehetetlen volt. Avranches-ba két út vezet be, de a hídon át csak egy hagyja el. Kevesebb mint 24 óra alatt 2 gyalogos- és 2 páncéloshadosztályt nyomtunk át a folyosón. Terv az nem volt, mert ezt lehetetlen volt megtervezni.” Patton a rá jellemző módon eltúlozta saját eredményeit. Az avranches-i manőver logisztikai biztosítása maga volt a káosz, a Cobra hadművelet harcászati sikerét pedig sokkal inkább VII. hadteste parancsnoka, Collins tábornok személyes vezetői teljesítményének köszönhetette, mint a saját hadvezéri tudásának. Az viszont tagadhatatlan, hogy Patton könyörtelen hajszolása nélkül a 3. hadsereg *Blitzkrieg-jére* sohasem került volna sor.

A 3. hadsereg áttörése ugyanis valódi *Blitzkrieg-et* hozott; az első - és mint utóbb kiderült, egyben az utolsó - alkalom volt, amikor a nyugati szövetségesek egy hadseregének a második világháborúban sikerült kiteljesedett alakjában megvalósítania ezt a hadviselési módot. Az igazi *Blitzkrieg* ugyanis nem egyszerűen az ellenség arcvonalának hirtelen és brutális áttörését jelentette összpontosított páncéloserőkkel, majd a siker gyors kiaknázását; az áttörés pontján túl álló ellenséges erők bekerítése és elpusztítása is beletartozott. Ez volt a hadműveleteknek a képlete, amelyet a Wehrmacht sikerrel valósított meg 1940-ben Franciaországban, majd 1941 júniusában és októberében Oroszország nyugati területein. Ezután viszont valamennyi hadviselő állam hadseregének kikerült a lehetőségei közül. A Wehrmacht hatalmas távolságú előrenyomulásai Dél-Oroszországban 1942 tavaszán és nyarán nem produkáltak az előző évekhez mérhető nagyságú katlanokat, olyanokat, amelyek 1941-ben a pusztulás küszöbére juttatták a Vörös Hadsereget, az 1943-as esztendő és 1944 eleje pedig Kurszkhhoz hasonló gigászi anyagcsatákkal telt el a keleti hadszíntéren, vagy egy hatalmas furkósbót brutális csapásaira emlékeztető orosz frontális támadásokkal. Rommelnek és brit ellenfelei-nek 1941-1943-ban végzett villám-előrenyomulásai az észak-afrikai tengerpart hosszában sokkal inkább emlékeztettek nagy, régi vágású lovassági portyákra, mint döntést kereső hadjáratokra; ha 1942 novemberében nem hajózzák ki Algériában a brit-amerikai Torch-hadsereget, ugyan ki a megmondhatója, meddig folytatódott volna még a játék? Olaszországban, ahol a terep eleve kizárta az áttörést, a harcokat soha meg sem érintette a *Blitzkrieg* felvillanyozó feszültsége; Montgomerynek a normandiai hadjárat elején a páncélosáttörésre tett erőfeszítései pedig mind megfeneklettek a németek védelmi rendszerén, amely gyors ellenakciókkal kombinálta a statikus, kiépített állásokban folytatott védelmet. Az 1944. júniusi Bagratyion hadművelet - amellyel a Vörös Hadsereg szétverte a német Közép Hadseregcsoportot - volt az egyetlen az eltelt három év harcai közül, amely jellegében és hatásában felért a Sarlóvágás és a Barbarossa látványos német diadalaival.

AKI MÁSNAK VERMET ÁS...

Jó oka volt annak, hogy az 1941. szeptemberi kijevi katlan-csata után miért veszítette érvényét a *Blitzkrieg*, és miért támadt fel a lehetősége Franciaországban 1944 augusztusában: a *Blitzkrieg* hatásának kibontakozása az ellenség együttműködésétől vagy legalábbis beletörődésétől függött. 1940-ben Franciaországban a szövetségesek bele is törődtek, együtt is működtek. Amikor elmulasztották adekvát páncélelhárító eszközökkel - műszaki zárankkal, páncéltörő lövegekkel, ellen-csapásra tartalékolt saját páncélosokkal - ellátni arcvonaluk Ardenneken húzódó szakaszát, azzal valósággal meginvitálták arra a pontra a német páncélosoffenzívát; mikor azzal egyidejűleg a legkülönbözőbb mozgó hadosztályait keletre küldték Belgiumba pontosan a német páncéloscsoportosítás északi szárnya fölött, abban a szent pillanatban, amikor ez nyugatnak száguldott, cselekvően kivették részüket saját legjobb erők elszigeteléséből és végső soron a bekerítéséből.

Az ellenfél *Blitzkrieg-terveibe* való beletörődés és a sikerükhöz való aktív hozzájárulás árát hamar megtanulták, legalábbis Németország ellenségei. Valójában, amint már láttuk, mind a franciák, mind a britek felismerték az 1940. májusi német *Blitzkrieg* első hetében, hogy a célravezető reagálás beletámadni a célja felé hajtó páncélososzlop szárnyába. Végül az oroszok is megtanulták ugyanezt a leckét, és Kurszknál, egy olyan frontszakaszon, ahol kaptak időt a csatatér előkészítésére, nem egyszerűen amputálták a németek előretolt ékei, de utána morzsává is őrölték a támadó erőket a sűrű aknamezők és tüzelőállások hálózatában, amelybe azok menthetetlenül belebonyolódtak. Kurszk tekinthető az első csatának, amelyben a gyalogságnál már 1918-ban rendszerített páncéltörő ágyút valóban a neki szánt szerepkörben alkalmazták - az ellenség támadó tankjainak visszaverésére, és ha lehet, megsemmisítésére anélkül, hogy a saját páncélosok támogatására fanyalodnának.

1944-re minden brit és amerikai hadosztály 60-100 páncéltörő ágyúval rendelkezett, továbbá több száz kézi páncéltörő rakétakilövővel; az utóbbiak végszükségben használatos eszközök voltak, az előbbiek viszont valódi harckocsi-pusztítók. A páncéltörő ágyú megnövekedett hatékonysága nem egyszerűen megnövekedett gyakoriságából származott, hanem a gyalogságnál rendszerített típusoknak a háború közepére a kaliberük is jelentősen megnőtt - az 57 mm általánossá vált, a 75 mm gyakorivá, a szakosított egységek pedig már 80-90 mm körüli még „nehezebb” lövegeket alkalmaztak. Nagyon durva általánosítással azt szokás mondani, a lövedék az átmérőjével azonos vastagságú páncéllemez átütésére képes, és akkoriban csak a harckocsik legvastagabb páncélzatrészeinek vastagsága haladta meg a 100 mm-t. Éppen ezért, amint azt a Lüttich hadművelet keretében az amerikai 30. hadosztály ellen küldött német páncéloshadosztályok Mortain-nél megtapasztalták, a gyalogság immár összpontosított páncélostámadás esetén is képes volt megtartani védőállásait és veszteségeket okozni az ellenségnek.

A több, túlerejű ellenséges harckocsi-összpontosítással és valódi önvédelemre képes gyalogsággal szembekerült 5. páncéloshadsereg helyzete ekkor már szélsőségesen ingataggyá vált. Legreménykeltőbb hadmozdulata az lehetett, ha a 7. hadsereg által megszállva tartott beszögellés északi és déli széle mentén is védelmi szárnyat képez, amely mögött a megtépázott normandiai német gyaloghadosztályok megkezdhetik visszavonulásukat a Szajnához. Ha az 5. páncéloshadsereget, a 7. hadsereget és a B Hadseregcsoporthoz is vezénylő Kluge szabadon hozhatott volna stratégiai döntéseket, aligha kétséges, hogy pontosan ilyen átcsoportosításra utasította volna seregtesteit. A döntési szabadság azonban nem olyasmi volt, amit Hitler meg akart adni a tábornagnak. Éppen ellenkezőleg, augusztus 10-én megtáviratozta Klugénak azt a parancsát, amellyel másnapra elrendelte a Lüttich hadművelet felújítását: „A [páncélos] támadás kudarcot vallott, mert idő előtt indították meg, s ezért túl gyöngye volt, az időjárási viszonyok pedig az ellenségnek kedveztek. Máshol kell megismételni, hatalmasabb erővel!” Hat páncéloshadosztálynak kellett határozottabban délnyugati irányban támadnia, Hans Eberbach tábornok parancsnoksága alatt.

A délnyugati támadás abba a zsákba küldte a német páncéloshadosztályokat, amelyet Eisenhower „rövid horogja már javában formált a német 7. hadsereg körül. Hitler, a *Blitzkrieg* impresszáriója, ilyenképpen pontosan azt a manővert szervezte meg nagy energiával, amellyel ha akarta, sem tudta volna bizonyosabban a pusztulásba küldeni páncélos csapásmérő csoportosítását. Hiába szolgáltattak ellenségei a Wehrmachtnak bőséges tanulságot a *Blitzkrieg-be* való beletörődés és az abban való együttműködés veszélyeiről, Hitler most olyan taktikát kényszerített katonáira, amely jobban a kezére játszott az ellenfél *Blitzkrieg-jének*, mint bármelyik, amit a német hadsereg ellenfelei valaha alkalmaztak. Kluge, a Führenek közvetlenül alárendelt nyugati főparancsnok tudatában volt, mennyire „hihetetlen, hogy egy húsz hadosztálynyi, jelentős katonai erőcsoportosítás vígan tervez egy támadást, miközben messze mögötte az ellenség már hurkolja a kötelet, amivel megfojtja”. A július 20-i merénylet után azonban a tábornagyot még a legtöbb német tábornoknál is jobban akadályozta a cselekvésben a tudat, hogy az SS és a Gestapo bűnrészességgel gyanúsítja az összeesküvésben, s a gyanúnak van valós alapja. Kluge tudott a szervezkedésről, ugyanis szá-

mos összeesküvő korábban, Oroszországban az ő vezetési törzsében szolgált, a tábornagy azonban nem határolódott el tőlük, és hűségét nem nyilvánította ki csatlakozási felhívásuk elutasításával. Július 20-án este Kluge ezeket a szavakat választotta álláspontja megvilágítására: „Igen, ha meghalt a disznó!” A falaise-i csata kezdetére úgy látta, csak akkor menekülhet ki a gyanú árnyékából, ha - a 7. hadsereg törzsfőnökének szavaival szólva - elfogadja „a frontvonalban uralkodó viszonyokat nem ismerő, a helyzetet Kelet-Poroszországból megítélő főparancsnok jogát a vezetésre”. Kluge két közvetlen alárendeltje, Paul Hausser tábornok, a 7. hadsereg és Sepp Dietrich tábornok, az 5. páncélos-hadsereg parancsnoka - mindketten SS-tisztek, akiket Hitler nemrég állított a hadsereg (Heer) tábornokainak helyére - akkor éppen azon mesterkedett, hogy a tábornagnak a támadás felújítására kiadott parancsaiban talált kibúvót kihasználva kelet felé vonja hadosztályait, s így kifelé az amerikai „horog” egyre szorosabb öleléséből. Kluge elismerte az átcsoportosításaikban rejlő katonai logikát, ám ennek ellenére úgy érezte, kötelessége pontról pontra végrehajtani Hitler utasítását az offenzíva felújítására. Augusztus 15-én szemleútra indult a zsákban, amelybe immár mindkét hadserege beszorult, azzal a céllal, hogy meggyőzze Hitlert, ő bizony teljesíti a parancsait. A nap eseményei azonban - nem kis ironiával - végül a szándékolttal pontosan ellenkező hatást érték el. Miután Kluge autóját is légítámadás érte, ahogy Rommelét huszonkilenc nappal korábban, a tábornagy a nap nagyobb részét ú menti árkokban lapulva töltötte, és csak éjfélkor érkezett meg a 7. hadsereg vezetési pontjára. Ezen órák alatt mindvégig nélkülözte a kapcsolatot Hitlerrel (nemcsak a parancsnoki kocsiját lötték ki, de telefonhoz vagy rádióhoz sem jutott) - akinek számára augusztus 15. „életem legrosszabb napja” volt -, a Führer pedig meggyőzte magát, hogy a B Hadseregcsoporthoz parancsnoka „az egész nyugati hadsereg kapitulációba vezetésére” készül. Késő este eldöntötte, felmenti beosztásából Klugét. Hívatta Walther Modelt, „a Führer tüzoltóját”, kinevezte Kluge helyére, a kegyvesztett tábornagyot pedig visszarendelte Németországba. Kluge, aki megsejtette - helyesen -, hogy útja végén a Gestapo vár rá, hazafelé menet mérget vett be.

Kluge öngyilkossága nem tehetette jóvá a vezetési hibákat, amelyek jelenlegi szorongatott helyzetébe juttatták a B Hadseregcsoporthoz. Azon már Model, az áttört frontok helyreállításának sokszor bizonyított szakértője sem segíthetett. Hitler közreműködése az amerikai *Blitzkrieg* sikerében már túl mélyen bevitte a hadseregcsoporthoz a veszedelembe, legjobb esetben is csak a maradványai menekülhettek meg, azok is csak rendezetlen futással. Persze a B Hadseregcsoporthoz hadosztályai valójában ekkor már úgyis csak önmaguk maradványai voltak; a falaise-i zsákban ugyan 300 000 német katona esett csapdába, ám a bekerített husz hadosztályból nyolc addigra már megszűnt szervezett seregtestként létezni, a legjobb állapotú páncélos-hadosztályok - az 1. SS, a 2., a 9. és a 116. - harckocsiállománya pedig harminc, huszonöt, tizenöt, illetve tizenkét harcjárműre apadt. A Lüttich hadművelet újraindítása szóba sem jöhetett. A még élő német katonák szerencséjére Hitler a parancsnokváltással egy időben elképzelést is váltott. Augusztus 17-én Model azzal a parancssal érkezett Franciaországba, hogy a Szajna vonalán alakítsa ki az új arcvonalat, megtartva annyi francia területet, amennyi a Nagy-Britannia elleni V-fegyveroffenzíva folytatásához és Németország határainak közvetlen támadás elleni megvédéséhez szükséges.

A Modelnak szabott feladatot azonban meghaladták az események. Patton ékei augusztus 19-én a Párizstól észak-nyugatra található Mantesnél érték a Szajnákat. Eisenhower horogjának ez a Bradley által augusztus 14-én elrendelt meghosszabbítása lélegzetvételnyi szünethez juttatta a csapdába került németeket, mert attól a naptól nem mozdult tovább északra, a Falaise környéki brit-kanadai csoportosítás felé az az Argentan körüli amerikai erőkoncentráció, amely a B Hadseregcsoporthoz menekülési utat kínáló rés egyik oldalát tartotta. A Mantes-ig jutott támadás azonban így is egyszer s mindenkorra véget vetett minden, a Szajna menti védelmi vonal kialakításához fűzött német reménynek.

A folyó ettől kezdve pusztán az az akadály volt, amelyen a B Hadseregcsoporthoz át kellett jutnia, ha sikeresen ki akart menekülni Normandiából. Ezalatt a zsákban, amelyből a későbbi - máshol - alkal-

mazás reményében minden légvédelmi alakulatot kivontak, a német csapatokat folyamatosan irtották a szakadatlan légitámadások, a britek és a kanadaiak pedig előrenyomultak Falaise-től Argentan felé, hogy végleg bedugaszolják a palack nyakát. Magában ebben a nyakban egy frissen érkezett szövetséges seregest, az 1. lengyel páncélosadosztály - a németek elleni lengyel háborús részvételt fenntartó igen komoly létszámú emigráns haderő legnagyobb képviselője a nyugati hadszíntéren - augusztus 18-21. között háromnapig elkeseredett harcban Falaise és Argentan között elfoglalta és megtartotta Chambois uralkodó magaslatait. Harckocsizói és gyalogsága rohamok sorát indították a dombok alján futó országút ellen, amelyen a B Hadseregcsoport özönlött a szajnai hidak és kompok felé; a lengyelek csapásaival szemben azonban a legalább olyan elszánt 12. „Hitlerjugend” SS-páncélosadosztály ment védelemben, amely akkor hajtotta végre az utolsót a normandiai hadjáratban véghezvitt számos döntő jelentőségű haditette közül.

PÁRIZS FELSZABADÍTÁSA

A Hitlerjugend hadosztály olyan sikerrel tartotta nyitva a falaise-i zsák száját augusztus 21-ig, hogy nagyjából 300 000 katonának és ami még meglepőbb, 25 000 járműnek is sikerült kimenekülnie rajta, majd a sötétség leple alatt átkelnie a Szajná a német műszaki csapatok által augusztus 19-29. között működtetett pontonhidakon és kompokon. A menekülők azonban 200 000 bajtársukat hagyták hátra hadifogolyként, 50 000-et holtan, továbbá két hadsereg felszerelésének a roncsait. A zsák zsúfolt útjaira és mezőire mért állandó légicsapások nyomán kiégett, szétvert páncélosok, teherautók és lövegek torlaszoltak el minden visszavonulási útvonalat. Normandiában több mint 1300 német harckocsi veszett oda; azon páncélosadosztályok közül, amelyek rendjüket valamelyest megőrizve jutottak ki, egynek sem sikerült tizenöttnél több tankot és rohamlöveget kimentenie a vérfürdőből. Két páncélosadosztály, a Lehr és a 9., már pusztán nevében létezett; a Szajnától nyugatra harcba vetett ötvenhat gyaloghadosztályból tizenöt nyomtalanul eltűnt.

A menekülő seregtestek némelyikét Hitler utasította, vonuljon a Csatorna-part egyik vagy másik kikötővárosába, és tartsa azt erődként. Lorient, Saint-Nazaire és La Rochelle atlanti-óceáni kikötőket már megrakta helyőrséggel, ám ezeknek a megtartása egy csapásra értelmét veszítette, amint Bradley augusztus 3-án úgy döntött, leállítja déli irányú előrenyomulását az Atlanti-óceán partja mentén, és inkább a B Hadseregcsoport nyugatról végzett átkarolására összpontosítja erejét. A csatorna-parti kikötők megszállása ezzel szemben a legmagasabb rendű stratégiai döntések sorába tartozott. Az elgondoláshoz való korábbi makacs ragaszkodás vonulatába illett, amellyel a balti és a fekete-tengeri kikötők tartását is a végsőkig erőltette azután is, hogy a Vörös Hadsereg már elfoglalta szárazföldi hátországukat. A Csatorna partján azonban sokkal erősebb logisztikai érvek szóltak mellette; amíg ugyanis a Vörös Hadsereg szinte még jelképesen sem, addig a nyugati szövetségesek majdnem kizárólag a tengeren érkező utánpótlástól függtek. Le Havre, Boulogne, Calais és Dunkerque használatának elzárása előlük súlyosan akadályozta előrenyomuló seregeik el látását, és a továbbiakban döntően befolyásolta felszabadító hadjáratuk alakulását azon az őszen és télen.

Hitler elhatározása a csatorna-parti kikötők megtartásáról azon hátborzongató képességéről adott ismét példát, hogy még a legmélyebb válság pillanataiban is rá tudott érezni, hogyan kerülheti el „hadúrként” elkövetett ostobaságai legkellemetlenebb következményeit. Ezzel azonban nem tehetett jóvá a Patton *Blitzkrieg-jéhez* szolgáltatott akaratos és öntelt hozzájárulását, amely a falaise-i zsákban a *Westheer* pusztulásában kulminált. Egészen bizonyosan nem tehetett jóvá azt a páncélosokban és képzett katonákban elszenvedett pótolhatatlan veszteséget sem, amely a zsák összezárulása közben érte a német szárazföldi haderőt. Az azonnali következményeket azonban mérsékelhette, és segíthetett Hitlernek biztosítani, hogy amikor majd meg akarja indítani következő - utolsó - nagyszabású páncélosoffenzíváját nyugaton, a normandiai csata 1944. augusztusi végeredménye alapján a várhatóhoz képest az egyenlőt sokkal inkább megközelítő erőviszonyok között tehesse.

Miközben a csatorna-parti kikötővárosokba beáramlottak a 15. hadsereg állományából kikülönített visszamaradó helyőrségek alakulatai, a hadsereg többi része pedig csatlakozott a 7. hadsereg és az 5. páncéloshadsereg Nyugati Fal felé futó maradványaihoz, Párizsban javában zajlott a felszabadítás drámájának utolsó felvonása. Amikor a normandiai csata közeledett drámai csúcspontjához, Hitler olyan haditervet fontolgatott, amelyben a francia fővárost hatalmas, megerősített hídfővé alakította volna, hogy azon át a 7. hadsereg rendezetten vonulhasson vissza a Somme és a Marne folyó vonalára, majd utána magát a várost használta volna csatatérnek, amelyen megnyomorítóan súlyos veszteségeket okoz az üldöző szövetséges haderőnek, akár azon az áron is, hogy „rommezővé” változtatja Párizst.

Két fejlemény hatott ezen végkifejlet ellen. Az első augusztus 15-én a második szövetséges inváziós hadsereg Franciaországba érkezése volt, nem az oly sokáig biztosra vett Pas de Calaisban, a Németország belsejébe vezető „rövid útvonalra”, hanem messze lenn délen, Nizza és Marseille között. A három amerikai és öt francia hadosztállal végrehajtott Anvil (Üllő) hadművelet eszköze, a 7. hadsereg gyorsan megbirkózott Wiese tábornok német 19. hadseregének ellenállásával, és augusztus 22-re már Grenoble magasságáig rohant föl a Rhône völgyében. Megjelenése a hadszíntéren, és a gyorsaság, amellyel kivetette a nyeregből a Johannes Blaskowitz tábornok G Hadseregcsoportjának meghagyott egyetlen hatékony manőverező sereget, a 11. páncélosadosztályt, nemcsak a Nyugati Falat fenyegette támadással addig nem várt irányból, Elzász-Lotaringián át. A Párizs védelméhez fűzött reményeket is értelmetlenné tette, hiszen a szövetségesek újabb támadási irányukból a főváros és Németország összeköttetését is fenyegették délről.

A második fejleményre magán Párizson belül került sor. A főváros lakossága eddig nem tanúsított nyílt ellenállást. Márciusban tumultuózus tömegtüntetésekkel fogadta Pétaint; Laval még augusztus 13-án is abban a reményben tért vissza Párizsba, hogy sikerül összehívnia a képviselőházat, és törvényes kormányfőként felhatalmazást kap attól a felszabadító hadseregekkel a szuverén francia állam nevében folytatandó tárgyalásokra. A német megszállókkal szembeni ellenállás szelleme azonban ott parázslott a békés felszín alatt, és amint nyilvánvalóvá vált, hogy a megszálló haderő napjai meg vannak számlálva, kitört az utcákon a fegyveres ellenállás. Augusztus 18-án a párizsi rendőrség tűzte ki szó szerint a lázadás zászlaját ile de la Cité prefek-túrájának épületére; amint ezt megtette, az addigi földalatti ellenállás erői, amelyek közül a baloldali Szabad Lövészek és Partizánok (Franc-Tireurs et Partisans, FTP) mozgalma képviselte a legnagyobb létszámút, seregleni kezdtek a zászló alá. Augusztus 20-ra a német helyőrséget már olyan nehéz feladat elé állította a rend fenntartása az utcákon, hogy Nagy-Párizs városparancsnoka, Dietrich von Choltitz fegyverszünetet ajánlott, s azt sikerült is megkötni. Addigra azonban olyan mértéket öltöttek a városban a harcok, ami már a szövetségeseket is a város felszabadítására addig követett tervük megváltoztatására kényszerítette. Miközben Hitler a városnak a Nyugat Sztálingrádjává változtatásáról rendelkezett, Eisenhower és Montgomery be sem akarták engedni katonáikat a város határain belülre, „amíg csak arra ésszerű katonai vállalkozásként szükség nem lesz”. Amint azonban kiderült, hogy a város már küzd önmaga felszabadításáért, a szövetséges vezetők nem tehették meg, hogy nem sietnek a felkelők segítségére. A beavatkozás alkalmas eszköze kéznél volt. Augusztus 1-je óta Normandiában tartózkodott a de Gaulle-párti erők sorába tartozó francia 2. páncélosadosztály. Augusztus 20-án - hívatlanul, bejelentés nélkül, kerülő úton - megérkezett maga a tábornok is, akinek kizárólagos jogcímét Franciaország vezetésére a szövetséges hatalmak még ekkor sem akarták elismerni. Augusztus 22-én Bradley továbbította Eisenhower parancsát: Leclerc tábornok francia 2. páncélosadosztálya induljon egyenesen Párizs felé! De Gaulle, aki addigra berendezkedett a francia elnökök rambouillet-i vidéki rezidenciáján, jóváhagyta a parancsot, és felkészült a hadosztály követésére.

Augusztus 23. a 2. páncélosadosztály megindulási terepszakaszát a főváros elővárosaitól elválasztó százkilencven kilométer megtételével telt el. A főváros megközelítési útjain erősödő német el-

lenállásba ütköző Leclerc már feladta a reményt, hogy sikerül még aznap behatolnia a városba. Azután, vérig sértődve az amerikaiak gyanúsítgatásain, melyek szerint a franciák „táncolnak Párizsig” (helyenként valóban népünnepeley tört ki a harcok szünetében), Leclerc kis, harckocsikból és gyalogságból összeállított beszivárgó különítményt küldött mellékutakon a városközpont felé. Augusztus 23-án este 21.30 órakor a francia 2. páncélosadosztály három harckocsija, a Montmirail, a Champaubert és a Romilly - amelyeket Napóleon 1814-ben aratott győzelmeiről neveztek el - felsorakozott a Városháza előtt. Másnap csatlakozott hozzájuk a hadosztály zöme, amely az utolsó, még ellenálló németekkel megküzdve verekedte be magát a város szívébe, és a harmadik napon megérkezett maga de Gaulle is. Aligha akadt ember, aki nála - a páncélos-hadviselés francia hadseregbeli apostolánál - jobban megértette volna, mennyire illett az alkalomhoz, hogy annak a hatalomnak a fővárosát, amely elsőnek esett a *Blitzkrieg* áldozatául, saját újjászülető hadseregének harckocsijai szabadították fel.

22. Hadászati bombázás

1944. január 12-én Arthur Harris repülő altábornagy, a RAF Bombázó Parancsnokságának főnöke e sorokat vetette papírra:

Világos, hogy a Bombázó Parancsnokság leghatékonyabban - és kizárólag - azzal segítheti az Overlord hadműveletet, ha fokozza a Németország megfelelő ipari központjai ellen végrehajtott támadásai ütemét, ahogy és amikor arra lehetőség kínálkozik. Ha ehelyett a megszállt területeken található lövegállásokat, partvédelmi objektumokat, közlekedési csomópontokat és lőszerraktárakat bombázzunk, azzal hatalmas és jóvátehetetlen hibát követünk el, hiszen legjobb fegyverünket vonjuk el attól a katonai feladattól, amelyre felszereltük és felkészítettük, azért, hogy olyasmire használjuk, amit képtelen hatékonyan elvégezni. Ez, meglehet, a hadsereg „támogatásának” hamis látszatát keltené, ám a valóságban ennél rosszabbul őket sem szolgálhatnánk.

„Bombázó” Harris prognózisa arról, hogy milyen hatást idéz elő, ha az ő hadászati bombázó repülőgépeit elvonják a németországi „területcélok” bombázásától, és Franciaországba küldik „precíziós” támadásokra, drámai mértékben tévesnek bizonyult. Mindenekelőtt a gépein repülő személyzetek bebizonyították, a háborúnak erre a szakaszára megszerezték a csekély kiterjedésű célpontok nagy pontosságú támadásához szükséges szaktudást, és még heves német ellenállással szemben is képesek hosszan folytatni a „precíziós” hadjáratot. Márciusban előljáróik felülbírálták mind Harris, mind a 8. amerikai légi hadsereget vezénylő Carl Spaatz tábornok ellenvetéseit, és mindkét stratégiai légi haderőt Eisenhower helyettese, Sir Arthur Tedder repülő vezérezredes alárendeltségébe utalták. Attól a naptól a hadászati légierők belefogtak a francia vasúthálózat pusztítására tervezett hadjáratba, amely végül 2000 gépükbe és 12 000 hajózójukba került valamivel több, mint két hónap leforgása alatt. Áprilisban és májusban a Bombázó Parancsnokság, amely márciusban még bombái 70 százalékát Németországra dobta, megfordította erőfeszítése belső arányát: áprilisban 14 000 tonna bombát oldott ki Németország és 20 000 tonnát Franciaország fölött; májusban bevetéseinek már a háromnegyedét francia célpontok ellen indította. Június folyamán tovább nőtt a franciaországi támadások súlya, már 52 000 tonnát dobtak le az inváziós övezetre meg az azt körülvevő katonai infrastruktúrára.

Mi több, Harris jóslatával szöges ellentétben a RAF bombázói olyan hatékonyan hajtották végre küldetéseiket, hogy az nem egyszerűen nagyon hatásos támogatást biztosított a hadseregnek, de jelentős szerepet játszott a németek normandiai végső vereségében is. A brit és az amerikai szárazföldi haderővel összehasonlítva a német hadsereg a hadviselés fejlődésének egy korábbi fokán állt. Páncélos- és gépesített hadosztályaitól eltekintve rövid távolságú mozgásait (emberi és/vagy állati) lábon, a

nagy távolságúakat pedig vasúton végezte, teljes logisztikai ellátása és nehéz felszerelése pedig - még a gépjárművekkel rendelkező seregtesteké is - kizárólag sinen mozgott. A francia vasúthálózat szétzilálása és a hidak lerombolása tehát nemcsak a manőverező-, hanem a harcképességét is drasztikusan korlátozta; áprilistól júniusig, majd utána a normandiai harcok idején a francia vasutak működését csaknem teljesen sikerült megakasztani, a jelentősebb észak-franciaországi folyók felett átívelő hidakat pedig lerombolták, vagy legalábbis olyan súlyosan megrongálták, hogy gyors helyreállításuk szóba sem jöhetett.

E pusztítás oroszlánrészét a brit 2. harcászati légierő és a nemrég felállított amerikai 9. légi hadsereg közepes hatótávolságú és vadászbombázói vitték végbe; az Észak-Franciaország légterében nappal jókora kötelékekben söprögető amerikai Thunderbolt és brit Typhoon vadászbombázók egyedül május 20-28. között 500 mozdonyt lőttek ki. Az ennél sokkal komolyabb hatású strukturális rombolásokat - a hidakét, rendező pályaudvarokét és fűtőházakét - a hadászati bombázók végezték. Május végére a francia vasúti forgalom a januári 55 százalékra csökkent; június 6-ra a Szajna hídjainak lerombolása 30 százalékra faragta le, majd utána 10 százaléknnyira zuhant. Rundstedt törzsének illetékes tisztje már június 3-án azt jelentette kétségbeesetten (amint az Ultra megfejtette), hogy a vasúti hatóságok „komolyan mérlegelik, nem értelmetlen-e a további javítási tevékenység”, olyan irgalmatlan nyomás alatt tartották a szövetségesek a hálózatot.

Az a vasúti kapacitás, amit 1944 júniusában és júliusában a német OB Westnek sikerült fenntartania, éppen csak szűken elegendő volt a 7. hadsereg és az 5. páncélosdobsereg tovább már nem csökkenthető, minimális élelmiszer-, üzem-anyag- és lőszerszükségletének kielégítésére (de Párizs élelmezésére már nem futotta belőle, s a francia fővárost, közvetlenül felszabadulása előtt, komolyan fenyegette az éhínség). Még a minimális ellátmányt is csak arra az esetre tudták biztosítani a harcoló alakulatoknak, ha meg sem próbálnak manőverezni; a hadszíntér és Németország között rögtönzött közlekedési hálózat olyan törekeny és rugalmatlan volt, hogy a fronton harcoló csapatok csakis abban az esetben támaszkodhattak rá, ha nem mozdultak el végpontjai mellől. Amint mégis elmozdultak, a legszükségesebb utánpótlás elvesztését kockáztatták - ezért bizonyultak képtelennek „a harcolva visszavonulásra Franciaországban”. Amikor Patton *Blitzkrieg*-je áttörte megerősített állásrendszerüket, nem tehettek mást, mint hogy a lehető leggyorsabb tempóban menekültek a következő kiépített olyan védelmi vonalig, amelyhez közlekedési rendszer kapcsolódott, az pedig a francia-német határ mentén húzódó Nyugati Fal volt.

A normandiai hadjárat tehát - mind előzményeiben, mind központi eseményeiben - éppen ezért azt bizonyította, hogy Harris tévedett. A hadseregek közvetlen támogatására alkalmazott légierők megdöbbentő sikerrel működtek mind a közvetlen, harcászati, mind a hadászati szinten. Ettől függetlenül elkerülhetetlen volt és érthető is, hogy Harris tiltakozott a felülről jövő nyomás ellen, amely el akarta téríteni bombázó haderejét a német városok pusztításától. Végére is a Bombázó Parancsnokság azzal büszkélkedett, hogy három éven át ő volt az egyetlen erőteljes katonai eszköz, amelyet a nyugati szövetségeseknek módjukban állt közvetlenül a Reich területe ellen bevetni (az amerikai 8. légi hadsereg csak később kapcsolódott be a harcba). Mi több, Harris olyan haderőnem szócsövének a szerepét vállalta, amely létének egyetlen és egyedülálló okát az ellenséges ország belsejének bombázásában találta meg és hirdette.

A Luftwaffe ezzel szemben sohasem vállalt fel ilyesféle hadászati jellegű doktrínát. Megte-remtése pillanatában, 1934-ben, vezetőiben felmerült, hogy stratégiai bombázó haderőként szer-vezik meg, ám elvetették ezt a koncepciót, mert nem ítélték kellőképpen fejlettnek a német repülő-gépipart a szükséges nagyszámú, bonyolult szerkezetű, nagy hatótávolságú repülőgép legyártására. Ez-után a Vörös Légierőhöz hasonlóan a Luftwaffe is a szárazföldi haderő szolgálóleányaként cseperedett felnőtté, s ezt a szerepkört jórészt a hadsereg tisztikarából átvett vezetői készséggel el is fogadták. Nagy-Britannia elleni „stratégiai” hadjáratába 1940-1941-ben ennek megfelelően a földi harc támogatására konstruált, közepes hatótávolságú bombázókkal vágott bele. Amikor 1943 augusztusá-

ban Günther Korten követte Hans Jeschonneket a Luftwaffe vezérkari főnöki posztján, „szükségprogramot” kezdeményezett a hadászati bombázó-fegyvernem megteremtésére, ám a kísérlet elakadt a megfelelő repülőgép hiánya miatt. Korten törekvése az elődei által a Luftwaffe jövőjéről egy évtizeddel korábban hozott döntések egyenes következményeként bukott el.

Kortent az az Albert Speer fegyverkezési miniszter által is osztott meggyőződés indította a Luftwaffe hadászati csapásmérő képességgel való felruházására tett megkésett kísérletre, amely szerint a szovjet ipari háterszág elleni offenzívával megakadályozhatják, hogy a Vörös Hadseger 1943-ban átvegye a stratégiai kezdeményezést. Röviden, a német repülő tábornokot a válság kényszerítette annak az általános stratégiai iránynak a választására, amelyet a brit és amerikai katonai repülők egy teljes nemzedéke szabad akaratából választott és a békeévekben ráerősen fejlesztgetett. Amíg Kortennek nem adatott meg más lehetőség, mint hogy szükségintézkedésként közepes hatótávolságú bombázókat alakíttasson át rögtönözve, személyzeteiket pedig átképeztesse „mélységi behatolási” tevékenységre - olyan hadműveletekben, amelyek végrehajtásától rövid távú megoldásokat követelő szükséghelyzetek végül meg is fosztották -, addig Harris máris ezer négy-motoros bombázóból álló flotta fölött parancsnokolt, amelynek géptípusait sok éven át kifejezetten ilyen jellegű mély behatolásra fejlesztették.

A LÉGTÉR URALMA

Nagy-Britannia valójában már az első világháború utolsó éveiben elkötelezte magát a hadászati bombázás koncepciója mellett. Az 1918-as „Független Légi Haderőnek” ugyan mindössze 534 tonna bombát sikerült német felségterületen ledobnia, ám stratégiáját már áthatotta az az eszme, hogy a légierő helyesen megválasztott feladata az ellenség háterszágának közvetlen támadása. Ebből az ötletből később, az 1920-as években Giulio Douhet olasz hivatásos katona és repülő teremtménye meg a légtér uralmának összefüggő elvrendszerét, amely átfogó jellegében Mahannek a tengeri hatalomról alkotott filozófiájára emlékeztetett. Ezalatt - a részletesen kidolgozott elmélet jótéteményeit nélkülözve - a brit Királyi Légierő már javában dolgozott a világ első, hadászati bombázógépekből álló „légi haditengerészetének” megteremtésén. A RAF légi hadviselési elmélete abban a tanulmányban gyökerezett, amelyet a Királyi Légierő „atyja”, Sir Hugh Trenchard az első világháború utolsó hónapjaiban készített az antant Legfelső Szövetséges Haditanácsa számára. Trenchard akkor azt írta: „Két tényező létezik, az erkölcsi és az anyagi hatás - a cél mindkettőből a maximum elérése. E célra a legalkalmasabb eszköz az ipari központok támadása, ahol a) katonai és létfontosságú kár tehető a hadianyagközpontok pusztításával; b) a harci kedvre is maximális hatás gyakorolható oly módon, hogy a német lakosság legérzékenyebb szegmensére mérünk csapást - nevezetesen a munkásosztályra.”

Ezen egyszerű és brutális stratégia meghirdetésével - tehát a gyárak bombázásával és az ott dolgozók meg a környékükön lakók terrorizálásával - Trenchard olyan elv bevezetését javasolta a hadviselés általános szabályai közé, amelyet a civilizált nemzetek addig csak a városok ostromában tūrtek meg. Az ostromok során a hadseregek mindig is azt a törvényt alkalmazták, mely szerint azok a polgári lakosok, akik az ostrom formális megkezdése után is egy erődített hely falai között maradtak, vállalták az ostrom összes következményét: az éhezést, a tüzérségi bombázást, továbbá - amennyiben az ostromlónak sikerült rohamozható rést űtnie a falon, s megadási ajánlatát visszautasították - az erőszakoskodást és a szabadrablást. Az ostromhadviselés erkölcsiségének szinte ellenkezés nélküli általánossá tétele egyaránt demonstrálja, mennyire közel került az első világháború ahhoz, hogy egyetlen, földrész léptékű ostrommá változzon, meg azt is, milyen durván eltompította a világháború a polgári és katonai vezetők szenzibilitását egyaránt. És valóban, Trenchard javaslatai szinte nem is váltottak ki ellenérzést: a jelentés beterjesztésekor nem ütköztek elvi alapú ellenzésbe az antanthatalmak kormányai és hadvezetőségei körében; amikor pedig véget ért a háború, befolyásolták Nagy-Britannia és Franciaország kormányzatát azzal, hogy forszírozták

a „légi rajtaütések” elkerülésére szánt olyan stratégiák bevezetését, mint hatásuk minimalizálása, vagy a jövőbeli ellenséggel szemben a saját légierő felruházása a hasonló csapások mérésének képességével. Ezért aztán Versaillesban az antanthatalmak ragaszkodtak a német légierő örök időkre szóló betiltásához; csak hogy 1932-ben Stanley Baldwin, az akkori brit koalíciós kormány prominens tagja, borongva bevallotta, „a bombázó mindig át fog törni”, és a Királyi Légierő vezetői szakadatlanul a bombázóflotta expanziójáért küzdöttek, még azon az áron is, hogy a honi légvédelmet fosztották meg a vadászrepülőszázadoktól.

A RAF elköteleződése a bombázás mellett abban a katonai közhelyszámba menő meggyőződésben gyökerezett, hogy a legjobb védekezés a támadás. A Légi Vezérkarnak a harmincas évek második felében hivatalban lévő tervezési főnöke, John Slessor repülő altábornagy klasszikus pontossággal foglalta össze haderőneme álláspontját, amikor úgy érvelt, az ellenség felségterülete elleni offenzíva azzal a nyilvánvaló következménnyel jár majd, hogy defenzívába kényszeríti az ellenséges légierőt, másodlagos hatásként pedig azt a közvetett, de végül döntővé váló eredményt is meghozza, hogy széttűzza a szemben álló hadsereg hadviselési képességét. *Airpower and Armies* (Légierő és a hadseregek) című, 1936-ban kiadott könyvében ezt írta: „Nehéz ellenállni a következtetésnek, hogy az intenzívet bármilyen mértékben megközelítő légibombázás, ha legalább rendszertelen időközökkel fenntartható valamennyi ideig, ma képes a hadiipar termelését olyan fokon korlátozni, amelyen lehetetlen kielégíteni egy, az 1918-ashoz hasonló jellegű hadsereg elképesztő mértékű fegyver-, lőszer- és mindenféle hadianyagigényét.”

A második világháború küszöbén a hadászati bombázás olyan kínzó és általános félelmeket keltett - s e félelmeket felerősítette a nemzetközi baloldal remekül hangszerelt kampánya, amellyel a spanyol köztársaság városainak Franco légierője meg német és olasz szövetségese expedíciós légierői általi bombázását ítélték el, s amelynek kulcseseménye Picasso *Guernicá*-jának bemutatása volt -, hogy paradox módon még Hitler is csatlakozott a fő hadviselők hallgatóságos megállapodásához: egyikük sem töri meg elsőként az ilyen légi hadviselés önként vállalt (és önérdemet szolgáló) tilalmát.

Hitler e korlátozást nem terjesztette ki a visszavágásra képtelen államokra - ezért gátlás nélkül bombáztatta Varsót 1939 szeptemberében és Rotterdamt 1940 májusában -, sem a védekezni tudó katonai célpontokra. A katonai célpontok - köztük a repülőterek, haditengerészeti kikötők és vasúti központok - bombázása a hadviselés leghagyományosabb szabályai szerint is legitim harctevékenységnak számított. Egymás nagyvárosait azonban 1940 nyarának közepéig sérthetetlennek tartották a hadviselők. Hitler még az angliai csata kezdetén is ragaszkodott hozzá, hogy a légitámadásokat korlátozzák a repterekre, valamint az olyan katonáinak minősíthető célpontokra, mint London dokkjai. Amikor azonban az angliai csata - anélkül, hogy elérte volna az elvárt végeredményt - mind hosszabbra nyúlt, az ilyen korlátozások betartása egyre nehezebbé vált. Ahogy erősödtek a „Bírnak harcra a RAF-ot!” típusú vélemények, amelyek elfogadása egyet jelentett a sűrűn lakott célok szándékos támadásával, Hitler a korlátozás megszegését igazoló eszközök után nézett. A Reichstagban július 19-én tartott győzelmi beszédében meghirdette azt a német álláspontot, hogy Freiburg-in-Breisgau a francia vagy a brit légierő már bombázta is (Goebbels mindkettőt megvádolta); valójában a Luftwaffe egyik eltévedt repülőraja volt a tettes május 10-én. Amikor augusztus 24-én egy másik útját vesztett Luftwaffe-gép személyzete tévedésből megbombázta Kelet-Londont, s ezzel másnap éjjelre kiprovokálta a RAF megtorló támadását Berlin ellen, Hitler megragadta az alkalmat, és bejelentette, vége a kesztyűs kézzel való légi hadviselésnek. Szeptember 4-én így szónokolt a berlini Sportpalast eksztatikus közönségének: „Amikor a britek deklarálják, hogy fokozzák a városaink elleni támadásaikat [Churchill ilyet nem tett], akkor mi a földdel fogjuk egyenlővé tenni a városait. Meg fogjuk állítani ezeknek a kalóznak a mesterkedéseit, eljön majd az óra, amikor egyikünk megtörik, és az nem a nemzetiszocialista Németország lesz!”

VÁLSÁG A BOMBÁZÓ PARANCSNOKSÁGNÁL

A brit Bombázó Parancsnokság egyáltalán nem rendelkezett a Németország töréspontig juttatásához szükséges erővel, amikor 1940 telén komolyan belefogott bombázó hadjáratába. Amikor Hitler 1923. november 8-i sörcearnoki puccsának évfordulóján pimaszul megbombázta München, a Luftwaffe megtorlásul az iparváros Coventryre mért csapást, és lerombolt vagy megromgált 60 000 épületet. A RAF meg-kísérelte szemet szemért alapon eszkalálni a hadjáratot, tehát december 20-án éjjel megtámadta Mannheimet, ám gépei nagy része elvétette a várost, és a Coventryben okozott kárnak mindössze a huszonötödét tette a német városban - 23 német civilt ölt meg 568 angollal szemben -, ha a polgári lakosság veszteségei alapján számolunk, amint az ettől kezdve a stratégiai bombázás sikerének háttorzongató mércéje lett. Mivel a mannheimi rajtaütés „terület-célbombázás”, azaz a polgári lakosság elleni igazi, közvetlen támadás volt minden szempontból, kivéve az elnevezését, a Bombázó Parancsnokság most abban a cseppet sem irigylésre méltó helyzetben találta magát, hogy miközben önként leszállt ugyanarra az erkölcsi síkra, mint a Luftwaffe, nem rendelkezett azokkal az eszközökkel, amelyekkel a Luftwafféhez hasonló szintű - hogy az azt meghaladóról ne is beszéljünk! - területecél-bombázást vihetett végbe. Az 1940-1941 telén zajló „Blitz” hónapjai alatt Londonban és a többi brit nagyvárosban hektárszám égtek a házak; 1940. december 29-én a Luftwaffe egyedül a londoni Cityben 1500 tüzet gyújtott, jórészt lerombolva annak az utcaszövevénynek maradványát is, amelyben Samuel Pepys, Christopher Wren és Samuel Johnson egykor oly otthonosan mozgott. 1940 vagy 1941 folyamán német város nem szenvedett el hasonló pusztítást. Lényegében a Bombázó Parancsnokság, a légi haderőnek az a fegyverneme, amelyről Churchill 1940. szeptember 3-án azt mondta a háborús kabinetnek, hogy „az első helyre kell állítanunk, a haditengerészet és a hadsereg elé”, akkor és sok-sok eljövendő hónapig „alig volt több, mint ingatag lábakon álló légi áru fuvarozó vállalkozás, amely bombákat exportált Németországba”.

Tehetetlenségének legszégeylenetesebb mutatója az 1941-es bombatámadások során megölt német civilek és brit repülő katonák „átváltási árfolyama” volt; az utóbbiak száma folyamatosan meghaladta az előbbieket. Ezt az egyensúlytalanságot több tényező okozta. Az egyik anyagi természetű volt: a brit bombázó repülőgépek gyöngye minősége, ezek ugyanis egyelőre nem rendelkeztek a nagy bombateher távoli célokig szállításához szükséges sebességgel, repülési magassággal és motorteljesítménnyel. Egy másik a földrajzi körülményekben rejtett: hogy elérjék Németországot - egyelőre még csak Németország nyugati részét -, a bombázóknak át kellett repülniük Franciaország, Belgium vagy Hollandia területe fölött, ahol a németek már megkezdték vadászokból és légvédelmi tüzérségből álló, félelmetesen hatékony légvédelmi rendszerük telepítését. A harmadik és leglényegesebb tényező technológiai jellegű volt: a nappal támadó bombázók kísérésére alkalmas nagy hatótávolságú vadászrepülőgépek hiányában éjszakai bombázásra átváltított Bombázó Parancsnokság nem egyszerűen a kijelölt célok - gyárak, rendező pályaudvarok, erőművek - városokon belüli megtalálását lehetővé tevő navigációs eszközökkel nem rendelkezett: a Bombázó Parancsnokság gépei gyakran magukat a városokat sem találták meg! A gyanút, hogy a Bombázó Parancsnokság némileg „pontatlanul”, sőt vaktában összeviSSza szórja le bombáit, 1941 augusztusában egzakt módon igazolta egy Churchill tudományos tanácsadója, Lord Cherwell javaslatára készített tanulmány. A Butt-jelentés fő konklúziója így hangzott: „a célpontjukat támadó gépek közül háromból csak egy jutott a cél öt [tengeri] mérföldes [9,26 km] körzetébe... a francia kikötők fölött ez az arány háromból kettő; Németország mint nagy egész fölött... négyből egy; a Ruhr-vidék [Németország ipari hátszágának szíve és a Bombázó Parancsnokság elsődleges célterülete] felett ez az arány mindössze tízből egy.”

Röviden tehát az 1941-es esztendő folyamán - amikor 700 gépe nem tért vissza harci bevetésről - a Bombázó Parancsnokság gépszemélyzetei főként azért áldozták életüket, hogy ellássák bombatölcsérekkel Németország mezőit és szántóföldjeit. Ha ezt a tényt a Churchill és a szigetország népe által hozzá mint a háborút egyenesen Hitler küszöbére eljuttató egyetlen eszközükhöz fű-

zött remények mellé állítjuk, nem csodálhatjuk, hogy D. M. Butt felismerései törvényszerűen válsághoz vezettek. Churchill már 1941. július 8-án ezt írta: „Egyetlen dolog létezik, ami megdönti majd Hitler hatalmát, az pedig az ebből az országból a nácik hazája ellen nagyon nehéz bombázókkal végzett, abszolút pusztító megsemmisítő támadás.” A Churchill által noszogatott RAF először is egy olyan programnak szentelte energiáit, amellyel a Bombázó Parancsnokság gépállományát kívánta 4000 nehézbombázóra növelni (amikor az üzemképes gépek száma mindössze 700 volt), miután pedig rádöbbentek e cél elérhetetlenségére, a Királyi Légierő vezetése meggyőzte magát, hogy a már a Bombázó Parancsnokság rendelkezésére álló gépállományt a jövőben a német polgári lakosság irtására kell használnia, hiszen a gyárakat, amelyekben ezek az emberek dolgoztak, nem képes megnyugtató pontossággal eltalálni. 1942. február 14-én a Légi Vezérkar kiadta azt a direktívát, amely hangsúlyozta, hogy ettől kezdve a hadműveletek igazi célja „az ellenséges polgári lakosság, ezen belül is az ipari munkásság erkölcsi tartásának összezúzása”. Azok kedvéért, akik esetleg nem fogták fel a lényegét, Sir Charles Portal repülő vezérezredes másnap ezt írta: „Hivatkozással az új bombázási direktívára: gondolom, teljesen világos, hogy a célzási pontokat a lakónegyedekben kell kijelölni, és nem például a dokkok vagy a repülőgépgyárak területén. ... Ezt mindenkiel egyértelműen meg kell értetni, már ha esetleg még akad, aki nem értene.”

Nagyon is illett az alkalomhoz, hogy Portal, az intellektuális patrícius volt az, aki rávilágított a területcél-bombázás központi elgondolására, hiszen az végső soron osztály-előítéleten alapult - azon a nézeten, mely szerint bármely ipari állam Achilles-sarka a proletariátus latens elégedetlenségében lelhető meg. Liddell Hart, még 1925-ben, a bombázás által „az erőszak elszabadulásának és a fosztogatásnak a kirobbanó örületébe kergetett nyomornegyedekről” írt, amivel lényegében az eszme első, 1918-as, Trenchard által meghirdetett változatát dramatizálta. Mindhármuk prekonceptióját az uralkodó osztályok akkoriban általános félelme határozta meg a tömegek - esetleg forradalomhoz vezető - lázadásától, amit 1917 után Európa-szerte fel is lobbantott a bolsevikok által a háború dúlta Oroszországban elért siker példája. Az események majd megmutatják, hogy a terület-célok bombázása a legerőteljesebben a proletariátus szenvedéstűrő képességét stimulálta - különösen annak a „házatalanítási” stratégiának az elviselését, amelyet 1942 márciusában előterjesztett fontos tanulmányában Frederick Lindemann professzor, Churchill tudományos tanácsadója javasolt. 1942 elején azonban a proletariátus osztályellenségei - ahogyan Marx meghatározta volna a légi hadviselés döntéshozóit - éppen ennek ellenkezőjére számítottak. A „bombázóbárók” abban a szilárd hitben vágtak bele a német munkásosztály ellen indított hadjáratukba, hogy hadászati légierőik erőfeszítései ugyanazt a szakadást fogják előidézni közte és urai között, amit az első világháború megpróbáltatásai a cári Oroszországban kiváltottak.

Azon is erősen érződött az osztálytudatosság íze, hogy kit választott a Légi Vezérkar az új hosszú távú stratégia megvalósítására. Arthur „Bombázó” Harris brutálisan célratörő parancsnok volt. Sem intellektuális kétely, sem erkölcsi skrupulus nem volt benne a területcél-bombázási stratégia helyessége iránt, és az elkövetkezőkben minden eszközzel - a bombázók számának növelésével, a bombavetés műszaki segédeszközeinek finomításával, álcázási és félrevezetési eljárások kidolgozásával - kizárólag annak hatékonyságát igyekezett maximálisra emelni. Röviddel azután, hogy 1942. február 22-én átvette a parancsnokságot a Bombázó Parancsnokság High Wycombe-i főhadiszállásán, ezt közölte egy őt meginterjúvoló újságíróval: „Sokan vannak, akik azt mondják, bombázással nem nyerhető meg a háború. Erre az a válaszom: eddig még sohasem próbálta meg senki. Majd meglátjuk.”

Harrisnek szerencséje volt: abban a pillanatban vette át a vezetést, amikor a pontosabb bombavetést lehetővé tevő első navigációs segédeszköz, a „Gee” szolgálatba állítása éppen küszöbön állt. A „Gee” arra a „vezetősugaras” rendszerre emlékeztetett, amellyel 1940-1941-ben a Luftwaffe irányította brit célokra bombázóit. Két pár rádiójelet bocsátott ki, melyek segítségével az azokat vevő repülőgép pontosan meghatározta helyzetét a különleges négyzethálózattal ellátott térképen, s így az előre megjelölt pont

fölött oldhatta ki bombaterhét. A „Gee”-t 1942 decemberében az „Oboe” nevű precíziós bombázókészülék követte, amellyel utóbb a többieket rávezető Pathfinder századok Mosquitóit szerelték föl, majd 1943 januárjában a H2S, egy olyan fedélzeti rádiólokátor, amely a navigátor képernyőjére rajzolta a gép alatt húzódó táj képét, rajta az útbaigazító jellegzetes tereptárgyakkal.

Mindhárom navigációs segédeszköz sokat javított idővel a Bombázó Parancsnokság célmegtaláló képességén, bár a döntő előrelépést a szakosított Pathfinder repülőszázadok felállításával tették meg 1942 augusztusában. A századonként többféle géptípusból - köztük az új, gyors és nagy szolgálati repülési magasságú Mosquitóból - felszerelt Pathfinder Force a főerő bombázóhullámai előtt járt. Gyújtó- és fényjelző bombáival kijelölte a célokat, majd „támogatta” a földön égő jelölést, vagyis tüzeket gyújtott, amelyekbe a főerő gépei beledobták a maguk rakományát. Harris elszántan ellenetzte a Pathfinder alakulatok létrehozását. Úgy vélte, azok megfosztják az átlagos bombázószázadokat természetes vezetőiktől (ugyanazzal érveltek a brit hadsereg tábornokai a kommandó-alakulatok felállítása ellen), és csökkentik a területecélokat bombázó főerő állományát. Csakhamar azonban visszakozni kényszerült, amikor a Pathfinderek megmutatták, mennyivel hatékonyabban lelnek rá az éjszakában a célokra, mint a Bombázó Parancsnokság átlagos képzettségű gépszemélyzetei.

A „NEHEZEK” SZÍNRE LÉPÉSE

Harris területcél-bombázás melletti elkötelezettségét az is hitelessé tette, hogy éppen parancsnoklásának kezdetén jelent meg a támadás új, jelentős mértékben továbbfejlesztett eszköze. A háború elején rendelkezésre álló brit bombázók, a Hampden, a Whitley és az elegáns Wellington elégtelen teljesítményű bombahordozók voltak. Nagyobb utódaik, a Stirling és a Manchester sem oldották meg igazán a gondokat: az elsőnek a repülési magassága volt kevés, a másodiknak a motorjaival volt baj. Az 1942-ben szolgálatba álló Halifax és különösen a Lancaster a bombázók új nemzedékét képviselték. A Lancaster, amely 1942 márciusában hajtotta végre első harci bevetését, hatalmas bombarakományok célba juttatására bizonyult képesnek - legvégül a 10 tonnás „Grand Slam” bombáéra is - nagyon nagy hatótávolságon, s közben még a német éjszakai vadászok gépágyús támadásait is minden más gépnél jobban állta.

Kezdetben azonban Harrist nem a minőség, hanem a mennyiség foglalkoztatta. Azt a célt tűzte maga elé, hogy a lehetséges legnagyobb számú bombázót összpontosítja egyetlen német város fölé, s így fölébe kerekedik az ottani légvédelemnek és tűzoltóságnak. A Párizs melletti Renault-gyár ellen márciusban végrehajtott sikeres bombatámadás után a Balti-tenger partján fekvő ősi Hanza-város, Lübeck bombázására vállalkozott az 1942. március 28-ról 29-re virradó éjszakán. Hídegvérű ösztönességgel vázolta szándékait: „Jobbnak láttam lerombolni egy csekély jelentőségű ipari várost, mint kudarcot vallani egy nagy iparváros elpusztításában. ... Azt akartam, gépszemélyzeteim alaposan szokjanak hozzá a vér szagához... a változatosság okáért hadd kóstolják meg a siker ízét.” Lübeck, a középkori gerendabetétes építészet gyöngyszeme porig égett, a támadó bombázó haderő pedig 95 százalékban sértetlenül tért vissza támaszpontjaira. Az „átváltási árfolyam” meggyőzte Harrist, hogy rátalált a győzelem képletére.

Áprilisban a Bombázó Parancsnokság négy éjszakán át megismételte gyújtóbombás sikerét egy másik középkori balti városban, Rostockban; Harris ezt írta: „E két támadás 1359 hektárra tornáztatta föl a Németországban légibombázással elpusztított összterület nagyságát, a Nagy-Britanniát ért bombázás tekintetében pedig kiegyenlítette a számlát.” A Luftwaffe a Bath, Norwich, Exeter, York és Canterbury történelmi városa ellen intézett úgynevezett „Baedeker” támadásokkal ütött vissza. A németek válaszcsepüléséből azonban hiányzott a Harris következő eszkalációs lépését ellensúlyozni képes erő, a brit repülő tábornok ugyanis egyszerre ezer géppel tervezett hadműveletet, az első „ezer bombázós támadást”, májusban Köln ellen. A Bombázó Parancsnokság minden gépet összeszedett a kiképzőegységektől és a javítóbázisokról is, s így sikerült a Reich harmadik legnagyobb városa fölött összpontosítania a német égbolton addig egyszerre látott legnagyobb számú repülőgépet. Köln belvárosá-

ban, a híres katedrális kivételével, mindent felgyújtottak.

A Bombázó Parancsnokság nem kizárólag gépei megnövekedett számának és javított cél-megtalálási módszereinek köszönhetette új harcéljárásai sikerét, hanem a nyíltan a tűzgyújtásra optimalizált fegyverzetnek is. Ettől kezdve gépei olyan összetételű bombateherrel repültek, amelyben kettő az egyhez arányban szerepeltek a kisméretű gyújtóbombák, meg a nagy, sok robbanóanyaggal töltött, vékony falú rombolóbombák. Kölnben 276 hektárt égettek fel. A júniusban Essen és Bréma ellen intézett ezerbombázós támadások hasonló hatást értek el; a Németország legfontosabb ipari központjában, a Ruhr-vidéken fekvő Essen március-áprilisban már addig is nyolcszor bombázták. 1943 tavaszán és nyarán a Bombázó Parancsnokság a „ruhri csatának” szentelte erőfeszítéseit, amelyben számtalanszor alkalmazta újra a nagyarányú szándékos gyújtogatás módszerét.

A Németország elleni hadászati bombázóoffenzíva addigra már két állam légierijét foglalkoztató hadjáratná változott.

Az Egyesült Államok hadseregének 8. légi hadserege 1942 tavaszán érkezett Nagy-Britanniába, és első támadását augusztusban hajtotta végre, a Rouen melletti rendező pályaudvar ellen. A bombázásra fényes nappal került sor, a hadsereg légierijének tisztjei által még a háború előtti években kidolgozott elvek alapján. A repülőtisztokra akkor szorongató kényszerként nehezedett egy konkrét feladat, az amerikai felségvizeken tevékenykedő ellenséges haditengerészeti kötelékek pusztítása, s ők repülőgépet meg bomba-célzókészüléket is olyat terveztek, amellyel nagy bombaterhet pontosan juttathattak el, nappal, kisméretű célpontra. A Norden bomba-célzókészülék az addig hadászati bombázóba épített legpontosabb optikai műszer volt. A vele felszerelt bombázó repülőgép, a B-17 legfigyelemreméltóbb vonása nagy hatótávolsága és erős önvédelmi fegyverzete volt, mely utóbbi központi jelentőséggel bírt az amerikaiak azon meggyőződésében, hogy bombázóik kielégítő teljesítményű, nagy hatótávolságú vadászgép hiányában is képesek lehetnek elviselhetetlenül nagy veszteség nélkül elverekedni magukat a célig meg vissza. A hatótávolság- és fegyverzetbeli követelmény kielégítése azonban sokba került: a B-17 csak korlátozott bombaterhet hordozhatott. Normális körülmények között a B-17 bombarakománya ritkán haladta meg a 4000 fontot (1814 kg), sok bevetésen pedig mindössze 2600 fontra (1179 kg) zsugorodott. Ira C. Eaker tábornoknak a hazai felségterület tengeri védelméből európai - kontinentális - támadó szerepkörbe átcsoportosított 8. légi hadseregét mély behatolásos hadműveletekre szánták, mintegy a brit Bombázó Parancsnokság Németország és megszállt területei ellen intézett éjszakai támadásainak kiteljesítésére. 1943 januárjára Eaker 500 bevethető B-17-essel rendelkezett.

Az EGYESÍTETT BOMBÁZÓOFFENZÍVA

A Németország ellen felfutóban lévő amerikai és a javában zajló brit légitámadások egységes egészbe fogását az 1943. januári casablancai konferencián végezték el, a „casablancai direktívában”, amelyben a szövetségesek vezetői lefektették a kulcsfontosságú célpontok elleni (májustól Pointblank [Közvetlen irányzású lövés] fedőnéven szereplő) „egyesített bombázóoffenzíva” alapelveit. Fontossági sorrendbe a következőképpen állították a célokat: német tengeralattjáró-építő üzemek, a német repülőgépipar, közlekedés, olajipari létesítmények és az ellenség hadiiparának egyéb telepelyei. A célpontok közös rangsorolása azonban elrejtette a követendő harcéljárás kérdésében fennálló éles brit-amerikai nézetkülönbséget. Eaker elvetette a britek érveit, amelyekkel a terület-célok bombázására akarták befogni az ő B-17-eseit is. Az amerikai tábornok továbbra is szentül hitte, hogy leghatásosabban precíziós támadásra alkalmazhatóak azon célpontok ellen, amelyeket Harris megvetően csak „csodagyógyszer célpontként” söpört le az asztalról. Harrisnek a maga részéről esze ágában sem volt eltérni választott módszerétől. Ennek következtében a két légi-erő gyakorlatilag felosztotta egymás között a Casablancában elfogadott feladatsort. A RAF folytatta éjszakai támadásait az „egyéb célok” ellen, amin a német nagyvárosok beépített övezeteit értette, az amerikai hadsereg légierije pedig a német gazdaságban felfedezni vélte „szűk ke-

resztmetszetek” nappali bombázásának szentelte magát.

Az amerikai légierőt tanácsokkal ellátó közgazdasági elemzők az első ilyen „szűk keresztmetszetnek” a közép-németországi Schweinfurt golyóscsapágygyárát választották, amelyet 1943. augusztus 17-én bombázott a 8. légi hadsereg. A német hadianyag analízise azt sugallta, a harci repülőgépek, harckocsik és U-Bootok szerkezetében kulcsszerepet betöltő alkatrészeket előállító ipartelep lerombolása megbéníthatja a német fegyverkezési ipart. A teória csak részben felelt meg a valóságnak, Németország ugyanis alternatív beszerzési forrásokkal is rendelkezett egy másik, Regensburg közelében működő saját üzeme és a semleges Svédországból származó import formájában. Ez utóbbi nemcsak kívül esett a szövetségesek által célponttá minősíthető területek körén, de szénbehozatala miatt gazdaságilag függött is Németországtól. A gyakorlati kivitelezés majdnem teljes katasztrófával járt. Az Észak-Franciaország és fél Németország nappali átrepülését kényszerűségből vállaló „önvédő” Flying Fortress-alakzatokat szakadatlan vadásztámadások pusztították. Az útra kelt 229 B-17-esből 36-ot lőtt-tek le, azaz 16 százalékos „fogási rátát” szenvedtek, ami több mint a háromszorosa volt a Bombázó Parancsnokság által egy hadműveletre meghatározott „elfogadható” értéknek. Amikor ehhez hozzáadjuk a regensburgi kiegészítő légitámadás során elvesztett 24 B-17-est, és figyelembe vesszük a 100 visszatért, de súlyosan sérült bombázót, világos, hogy augusztus 17. a katasztrófa napja volt. Az önmaga védelmét megoldó bombázó háború előtt kialakított eszméje téveszmének bizonyult. A 8. légi hadsereg öt hétre felfüggesztette mély behatolásos németországi hadműveleteit, teljes egészében pedig nem is újította föl őket mindaddig, amíg ki nem fejlesztették a nappali bombázókat a célig kísérni képes nagy hatótávolságú vadásztípusokat.

A HAMBURGI LÉGICSAPÁSOK

Amíg az amerikai hadászati légierő éppen tűzszünetet tartott, a britek mind szélesebben terítették szét a pusztulást Németország nyugati városaiban. A márciustól júliusig tartó „ruhr-i csata” csaknem 800 bombázó 18 000 bevetéséből (egyedi harci repülőútjából) tevődött össze, amelyek során 58 000 tonna bombát dobtak Németország legfontosabb iparvidékére. Májusban és augusztusban Harris két „csoda-gyógyszer” vállalkozásra is rákényszerült - s mindkettő fényes győzelemmel végződött. Az első során egy különlegesen kiképzett repülőszázad, a 617., lerombolta a Ruhr-vidék vízi erőműben termelt áramának nagy részét biztosító Möhne- és Eder-duzzasztógátát; augusztusban egy hatalmas tömegtámadás a földdel tette egyenlővé a Balti-tenger partján fekvő Peenemünde laboratóriumait és gépgyártó műhelyeit, amelyekről a hírszerzés kiderítette, hogy a titkos német pilóta nélküli repülő eszközöket és rakétákat előállító arzenálként működnek.

Harris ízlésével azonban a Hamburg elleni négyéjszakás támadássorozat sokkal inkább egybevágott. Hamburgban sikerült mesterséges „tűzvihar” támasztani, s az pernyévé égette a nagy északnémet kikötőváros 28 500 hektár nagyságú területét. A tűzvihar nem olyan jelenség, amelyet a bombázást végrehajtó légikötelék kedve szerint bármikor képes előidézni; előfeltétele az időjárási tényezők egy bizonyos kombinációjának megléte s ugyanakkor a polgári védelem erőfeszítésének meghiúsítása is. Amikor azonban ezek a feltételek együttesen fennállnak, a következmények katasztrófálisak. A központban izzó terület ciklonerősséget elérő szelek révén szívja el az oxigént a periferiáról, megfojtja a pincékben és óvóhelyeken menedéket kereső embereket, beszippantja a törmeléket az örvénylő légtömeg közepébe, és olyan magasra emeli a hőmérsékletet, hogy minden éghető magától lángra lobban, mintha öngyulladás történne. Hamburgban ilyen körülmények uralkodtak 1943. július 24. és 30. között. A támadást hosszú aszály előzte meg, az első hullámok bombái 847 helyen szakították fel a vízvezeték főnyomócsöveit, a tűzvész középpontjának hőmérséklete pedig gyorsan elérte az 1500 Fahrenheit (800 Celsius) fokot. Amikor végül magától kialudt, Hamburg épületeinek mindössze 20 százaléka maradt épségben; a város centrumát 40 millió tonna törmelék torlaszolta el, és 30 000 lakos halt meg. Egyes városnegyedekben a halottak száma

meghaladta a lakosság 30 százalékát; az elpusztultak 20 százaléka gyermek volt, a női áldozatok száma pedig 40 százalékkal haladta meg a férfiakét.

Amikor a háború után összeszámolták Hamburg összes bombázásának áldozatait, az eredmény mindössze 13 százalékkal maradt el a városból 1939 és 1945 között sorozott, harcban elesett katonák számától, s többségük az 1943. júliusi nagy támadásokban vesztette életét. Hamburg nem a RAF egyetlen tűzvihara volt. Ugyanezt a hatást érték el, bár kisebb emberveszteséggel, októberben Kasselban, ahol a tüzek hét napig égtek. Később ugyanígy égett le Würzburg (4000 halott), Darmstadt (6000 halott), Heilbronn (7000 halott), Wuppertal (7000 halott), Weser (9000 halott) és Magdeburg (12 000 halott).

Hamburg azonban felbátorította Harrist, hogy irányzékát immár Németország nyugati periferiájának ipari városain és a Hanza-kikötőkön túli célra emelje. Amikor a Luftwaffe londoni „Blitze” idején a Bombázó Parancsnokságra hárult a megtorlás szerepe, Berlin ott volt az első célpontjai között. 1943 novemberében Harris eldöntötte, hogy a német éjszakai vadászok támadása elleni legjobb oltalmat biztosító hosszú éjszakák közeledő évszakában a német fővárost teszi meg gépszemélyzeti fő célpontjává. Berlint utoljára 1942 januárjában támadták, majd átmenetileg levették a támadható városok listájáról, mert nagyon nagy repülési távolságra feküdt a Bombázó Parancsnokság támaszpontjaitól, és erős védelmi rendszer oltalmazta, ami így együtt kivételesen magasra emelte a berlini bevetések „fogyási rátáját”. Az augusztusban és szeptemberben indított tapogatózó támadásokon a brit repülők azonban azt tapasztalták, a német főváros a korábbinál valamivel puhább célponttá változott, s így Harris nagyban megerősödött bombázó hadereje az 1943. november 18-ról 19-re virradó éjszakán belevágott a „berlini csatába”.

Aznap éjjel és 1944. március 2. között tizenhat jelentősebb légitámadást indított a város ellen. A RAF 1940 augusztusától addig végrehajtott összes csapása együttesen sem rongált meg 92 hektárnál többet beépített területéből, és mindvégig zavartalanul működött nemcsak mint a Reich, hanem mint Hitler Európájának fővárosa. Megmaradt elsőrendűen fontos ipari, közigazgatási és kulturális központnak: nagy szállodái, éttermei és színházai virágoztak; akárcsak az elegáns lakónegyedek, mint például a Hitlerrel szembeni nagypolgári ellenállás otthonának, Dahlemnek az élete. „Missie” Vassilchikov, egy Berlinben élő, angolbarát orosz fehér emigráns, a júliusi összeesküvés egyik vezéralakjának, Adam von Trottnak egyik közeli barátja úgy találta, a háború előtt megszokott életet 1943 utolsó hónapjaiig alig zavarta meg érezhetően „ellenséges behatás” (hogy a Nagy-Britanniában bombázás által megöltek halálozási okára kitalált hivatalos formulával éljünk). A hölgy egészen a berlini csata kezdetéig továbbra is rendszeresen járt társasági vacsorákra, táncolni, és lógott olyan ürügyekkel a Goebbels Propagandaminisztériumában betöltött munkahelyéről, mint hogy muszáj részt vennie a háborús évek utolsó nagy német arisztokrata esküvőjén a Hohenzollern-Sigmaringen családnál.

Ezután gyorsan összezártak a felhők a háború égboltján. Goebbels, mint Berlin Gauleitere, a négy és fél millió lakosból egymilliót már a Bombázó Parancsnokság fő támadásainak megindulása előtt rávette a távozásra. Akik maradtak, a leghosszabban elhúzódó légitámadás-sorozatot kezdték végigszenvedni, amelyet egy város lakossága a második világháború alatt átélt. Tűzvihar nem jutott Berlin osztályrészéül; miután főként a XIX. és a XX. században épült, széles utcákkal és sok nyílt térséggel, a német főváros ellenállt a tűzvésznek. A szakadatlanul zuhogó romboló- és gyújtóbombázópor azonban - egyedül januárban hat nagy légitámadás történt - hatalmas pusztítást vitt véghez. Habár, hála a tizenegy óriási beton „flaktoronyban” épített masszív óvóhelyeknek, mindössze 6000 berlinit öltek meg a csata alatt, 1944. március végére 1,5 milliót tettek hajléktalanná, és a városból 920 hektár hevert romokban.

Amikor végül lefűjták a csatát, arra korántsem csak azért került sor, mert Harris repülőgépeire is szükség volt a D-nap előkészítésére indított légi hadjáratban. Végül még a brit „bombázóbáró” is belát-

ni kényszerült, hogy a Berlin élő szövete és légvédelme meg az ő bombázóinak gépszemélyzetei között kezdeményezett anyagcsatában olyan „átváltási árfolyam” érvényesül, amely szerint Berlin szenved a kisebb veszteséget. Bár 1944 márciusára Harris már naponta átlagosan 1000 hadra fogható bombázóval rendelkezett, a támadásokon elszenvedett veszteség az „elfogadható” 5 százalékos maximum fölé nőtt, sőt időnként már a 10 százalékot is elérte (az összes közül a legveszteségteljesebb légitámadás során, amelyet ironikus módon nem Berlin, hanem Nürnberg ellen indítottak 1944. március 30-án, a 11 százalékot is meghaladta). Mivel a bombázók gépszemélyzeteinek harminc bevetést kellett teljesíteniük, mielőtt jogot szereztek a pihenésre, a valószínűség statisztikai értelmében mindnyájukra lelövés várt még szolgálati időszakuk befejezése előtt. A gyakorlatban azok a személyzetek, amelyeknek sikerült ötnél több harci bevetést lerepülniük, az újoncoknál lényegesen magasabb túlélési esélyhez jutottak. Utóbbiak számarányukat jóval meghaladó mértékben kerültek az „elfogadható” 5 százalék közé. Amikor azonban a fogyási arány egyre jobban megközelítette a 10 százalékot, már a tapasztalt gépszemélyzetek is sorra pusztultak. Az egyelőre életben maradtak érzékelték a rájuk váró végzetet, s ennek megfelelően hanyatlott a harci morál, amint azt híven tükrözte a „rövidet” (jelentősen a cél előtt kioldó) bombázók és az útjukat megszakítva visszatérők számának növekedése.

A bombázók növekvő veszteségaránya a német védelmi intézkedések rövid távú sikerét mutatta. Ahogy a bombázók mind mélyebbre hatoltak be Németországba, úgy nőtt kiszolgáltatottságuk a német légvédelmi tüzéség tüzének és a vadászrepülőök támadásának. Az éjszakai bombázás hőskorában a Luftwaffe legalább olyan nehéz feladatnak találta a RAF gépeinek elfogását, mint az 1940-1941-es „Blitz” alatt a RAF a német bombázókéét. 1942 folyamán azonban sikerei rohamosan szaporodni kezdtek, hála a vadászirányítás fejlődésének és az éjszakai vadászgépeken végzett fegyverzeti és felszerelési fejlesztéseknek. A flak (a német légvédelmi tüzéség) halálra rémítette ugyan a bombázók személyzetét, de viszonylag kevés gépet pusztított el. A Pathfinder Force 30 000 láb (9144 m) magasan szálló Mosquitoihoz fel sem ért a lövegek tüze; a vadász azonban, ha egyszer rávezették a célra, 400 lábról (122 m) támadott. 1940 októberétől Hollandiában, a Bombázó Parancsnokság Reich felé vezető természetes megközelítési útján, az úgynevezett Kamhuber-vonalban a németek kezdtek szakosított alakulatokba szervezett, radarral felszerelt vadászrepülőgépeket felvonultatni, amelyeket „Würzburg” típusú lokátorállomások vezettek a behatolók nyomára. Válaszintézkedésül a RAF radarbemérést jelző eszközökkel szerelte fel gépeit, növelte a bombázókból álló áramlat sűrűségét, hogy rövidebb ideig és kisebb célt mutasson a vadászoknak, majd végül (1943 júliusában) elkezdte szórni a „Window” (Ablak) fedőnevű fémcsíkokat - először a nagy hamburgi támadások alatt -, hogy interferenciával zavarja a rádiólokátorokat. Végül az ellenség mindezekkel az eszközökkel megtanult elbánni: a németek mesteri fokra fejlesztették azt a technikát, amellyel maguknak a brit gépeknek a kibocsátott rádióhullámait használták célra vezetésre, radarjaikat a Window ellenére is „látóvá” tették, saját vadászkötelékeiket pedig a bombázó-áramlaténak megfelelő sűrűségben vetették harcba. 1943 végére a fedélzeti radarral felszerelt „Szelídített vadkan” repülőszázadok mellé éjszakai szerepkörben alkalmazott nappali vadászokból álló erős „Vad vadkan” kötelékeket is felsorakoztattak; ez utóbbiak fedélzeti radar nélkül, rádiós rávezetéssel meg földi fényjelzők alapján tájékozódva keresték meg a bombázókat, majd a légvédelmi tüzéség és a fényszórók szolgáltatta megvilágításban támadtak.

Az ANYAGCSATA

Ha a Bombázó Parancsnokság egyetlen légi ellenfélként szállt volna harcba Németország ellen, 1944 tavaszán közel állt volna a vereség beismeréséhez. Csakhogy a 8. légi hadsereg még mindig erőltette a nappali precíziós bombázást, s immár 1000 B-17-esből meg B-24 Liberatorból álló armadát gyűjtött össze Nagy-Britanniában, és készen állt megmutatni a németeknek, „mit értenek az amerikaiak *valódi* anyagcsatán”. A 8. - veszteségteljes schweinfurti és regensburgi betörését leszámítva - eddig kevés tömeges támadásra vállalkozott Németország mélységében. 1944

februárjától kezdve (a február 20-26-i „Nagyhéten”) új parancsnokok, Spaatz és James Doolittle vezetése alatt - utóbbi volt az 1942. áprilisi tokiói rajtaütés hőse - olyan célpontokhoz kezdett berepülni, amelyeket a Luftwaffének védelmeznie kellett: előbb repülőgépgyárakhoz, majd a tizenkét szintetikusolaj-ipari üzemhez. Speer, Hitler tehetséges fegyverkezési minisztere, 1943-ban megfosztotta kiszemelt célpontjaik jelentős hányadától az ellenséges légierőket, ugyanis kisebb egységekre bontatta a gyártási folyamatokat, majd az új, kisebb részeket széttelepítette új, kisebb üzemekbe, amelyeket főként Dél-Németországban helyezett el. A repülőgépgyárak és különösen az olajipari létesítmények azonban nem tűrték a megbontást és széttelepítést, s így remek célpontokat szolgáltattak a „Hatalmas Nyolcasnak” („Mighty Eighth”).

Mi több, a 8. légi hadsereg megkapta az elérésükre alkalmas eszközöket is. A nappali bombázás vadászkíséretet kívánt; ezért hagyott fel vele a Bombázó Parancsnokság 1941-ben, a Spitfire ugyanis nem rendelkezett a Németország eléréséhez szükséges hatótávolsággal. A 8. légi hadsereg működését is az amerikai vadászok hatósugara korlátozta jórészt franciaországi és hollandiai támadásokra 1943-ban. Augusztus után azonban, Robert A. Lovett amerikai hadügy-miniszterhelyettes sürgetésére, a P-47 Thunderbolt és P-38 Lightning vadászokat szárny alá függesztett üzemanyag-póttartályokkal látták el, amelyek vészhelyzetben egy mozdulattal ledobhatóak voltak; e (részben papírmásból készített) tartályok megadták nekik a lehetőséget a bombázók elkísérésére akár a Ruhr-vídéken túlra is. 1944 márciusában egy póttartályokkal felszerelt új vadászgép jelent meg komoly mennyiségben, a P-51 Mustang, amely a nagy-britanniai támaszpontjaitól 600 mérföldre (1111 km) fekvő Berlinig, sőt azon túl is elrepülhetett. A P-51-es új jelenség volt: nagy hatótávolságú „nehézvadász”, egy kis hatósugarú elfogó teljesítményével. Gyártásba vétele késedelmet szenvedett, mert e brit-amerikai hibridnek sokáig nem volt befolyásos pártfogója. Egy elégtelen teljesítményű motorral hajtott amerikai vadászgép sarkányába a britek beépítették híresen kiváló Merlin motorjukat; amint Spaatz és Doolittle felismerte a P-51 feljavított teljesítőképességét, azonnal követelték a gép tömeggyártását, s végül 14 000 példány készült belőle. Márciusra nagy kötelékekben jelent meg a német légtérben, és kezdte megtörni a Luftwaffe harcképességét.

Amint az Overlord előkészítéséhez kapcsolódó igények megszűntek - és az észak-franciaországi német titkosfegyver-célpontok elleni ideiglenes erőelvonás dacára -, a Pointblank offenzívát kettőzött erővel újították föl. A 8. légi hadsereg még a normandiai csata alatt is folytatta a német szintetikusolaj-ipari létesítmények támadását, és szeptemberre a vártnál is jelentősebb eredményt ért el. Március és szeptember között a német olajtermelés 316 000-ről 17 000 tonnára csökkent; a repülőbenzin gyártása 5000 tonnára zuhant. Ezek után a Luftwaffe a tartalékait élte fel, s ezek 1945 elejére kevés híján kimerültek. A két szövetséges bombázó haderő eközben összehangolt hadjáratot vezetett a német városok ellen, különösen a közlekedési csomópontokra összpontosítva. Október végére a hetenként rendelkezésre álló vasúti kocsik száma a szokásos 900 000-ről 700 000-re csökkent, decemberre pedig 214 000 darabra esett vissza.

Az amerikai és a brit légierő 1944-1945 őszén, telén, majd tavaszán egyenként több mint 1000 gépével nappal és éjjel szakadatlanul támadott, s a német gazdasági életet megbénította a hadászati bombázás. A Reich, amelynek keleti és nyugati határait egyaránt felzárkóztak az ellenséges seregek, többé nem élvezte a meghódított területekből álló *cordon sanitaire* oltalmát. A nappali bombázók kísérvadászai mennyiségben és minőségben is felülmúlták a Luftwaffét, amely végül már a levegőbe sem tudta emelni megmaradt csekély vadászkötelékeit. A honi légvédelem elvont ugyan kétmillió férfit és nőt a többi haderőnemtől - ami a szövetségesek szempontjából talán a bombázó hadjárat legfőbb haszna volt -, ám a légvédelmi tüzéség már szinte eredmény nélkül lőtt, az éjszakai bombázók ugyanis olyan sűrűre koncentrált és gyors áramlásban mozogtak, hogy néhány percnél tovább nem tartózkodtak lőtávolon belül. Ahogy 1945-ben még mindig nőtt a bombázók száma Németország légterében, a „fogyási ráta” az ellenkező irányba mozgott, s végül alig érte el az egy százalékot.

A védő és a támadó fél erőviszonyának hirtelen változása kétségtelenül a Mustang megjelenéséből következett, előbb a 8. légi hadsereg Fortresseinek és Liberatorainak kíséretként, majd agresszíven járőröző vadászrepülőegységek kötelékében, amelyek felkutatták és megsemmisítették az ellenséget. 1943 második felében az amerikai nappali bombázóoffenzívát a Luftwaffe nappali vadászai győzték le, a brit éjszakaiakat pedig 1944 első felében az éjszakai vadászai. A 8. légi hadsereg képességét a behatolásra Németország légterébe a Mustang állította helyre. Miközben ezt elérte, üzemanyagkészlete gyors felélésére kényszerítette a Luftwaffét, s ennek révén drasztikusan korlátozta annak lehetőségét, hogy a németek fenntartsák azt a magas veszteségarányt, amit 1943-1944 folyamán a Bombázó Parancsnokságnak okoztak. Ilyen módon a Mustang nyitotta meg az előtt is az utat, hogy az éjjel-nappali bombázó hadjáraton belül 1944 végére a britek is elérjék az amerikaiakéhoz hasonló hatékonyságot a pusztításban. Mindezek révén pedig 1945 elejére sikerült - maguknak az ipari létesítményeknek a fizikai rombolásával vagy a szállítási rendszer bénításával - gyakorlatilag leállítani a német ipar termelését.

Miután a bombázók sikerének csúcsa egybeesett a Wehrmacht csatamezőn elszenvedett vereségével és a szövetséges hadseregek benyomulásával a Reich területére, a hadászati bombázás szószólóinak azon állítását, hogy ők a siker titkának letéteményesei, nem sikerült, és immár soha nem is sikerülhet bizonyítani. Az effajta állításokat sokkal inkább alátámasztani látszanak az amerikai légierő XXI. bombázó-parancsnoksága Curtis LeMay tábornok vezetése alatt Japán ellen indított bombázó hadjáratának eredményei: 1945 májusa és augusztusa között 158 000 tonna bombát - kétharmad részben gyújtóbombát - dobtak Japán ötvennyolc, jelentős mértékben fából épült legnagyobb városára. A beépített terület 60 százalékat elpusztították, a lakosságot nyomorba és kétségbeesésbe taszították. Az amerikai bombázók már a hirosimai és nagaszaki atombomba ledobása, illetve a Vörös Hadsereg mandzsúriai villámháborúja előtt - amely két tényező valamelyikének vagy valamilyen kombinációjának Japán kapitulációját tulajdonítani szokták - megkérdőjelezhetetlenül eljuttatták a töréspontig a japán honi szigetek lakóinak ellenálló kedvét.

A német lakosság morálját ezzel szemben sohasem törték meg a bombázások. Egyes városok lakóit testi és lelki nyomorúságba döntötték az őket ért súlyos légitámadások. Az 1945. február 14-én hatalmas túlerővel megbombázott Drezda csak jóval a háború után kezdett újra városként működni; Berlinben azonban a bombázások alatt mindvégig, sőt még a város 1945. áprilisi ostroma alatt is működtek egy darabig a közművek, és üzemelt a tömegközlekedés. Hamburg 50 000, légitámadás következtében elhunyt lakosa (ami csaknem egyenlő Nagy-Britannia egész háború alatt hasonló okból elszenvedett 60 000 főnyi veszteségével) döntő mértékben az 1943. júliusi nagy támadások alatt vesztette életét, az ipari termelés azonban öt hónap alatt visszaállt a korábbi 80 százalékra. Semmi sem bizonyítja jobban a német nép fegyelmezettségét és kitartását, mint az a rugalmasság, amellyel a német városokban élő férfiak és nők 1943-1945-ben a légitámadásokat elviselték - mindenekelőtt talán a nők szívóssága, hiszen a háború sokukat kényszerítette a családfő szerepébe.

A német polgári lakosság tragikusan magas árat fizetett a hadászati bombázók hadjáratának sikeréért: a Ruhr-vidék városaiban 87 000 embert öltek meg, Hamburgban legalább 50 000-et, Berlinben 50 000-et, Kölnben 20 000-et, Magdeburg viszonylag kis városában 15 000-et, és a barokk apró gyöngyszemében, Würzburgban 4000-et. Bombatámadás következtében összesen 600 000 civil vesztette életét, és 800 000 szenvedett súlyos sebesülést. A halottak 20 százaléka a gyermekek köréből került ki, és Hamburgban 40, Darmstadtban pedig 80 százalékkal haladta meg az elpusztított nők száma a férfiakét - mindkét városban sikerült előidézni a tűzvihart. Utólagos következményként inség járult a gyász és a hajléktalanság okozta szenvedéshez; 1945 májusára az acéltermelés 30, a gépjárműipari 25, az elektromos áramé 15, a vegyipari 15 százalékkal csökkent, az olajé azonban gyakorlatilag 100 százalékkal, ami a közlekedés majdnem teljes megszűnését okozta. A közlekedési rendszer megbénulása viszont megfosztotta a lakosságot az újjáépítés megkezdéséhez szükséges eszközöktől, és tüzelőanyag-hiányt is kiváltott, ami a létfenntartáshoz szükséges mini-

mum alá szorította a szén- és kőolajszármazék-fogyasztást. Mivel a kapituláció pillanatára egész Németországot megszállták, a lakosság sehol sem éhezett, ahogy az az antant négyéves blokádja nyomán 1918 novemberétől történt. A hadseregek, még a Vörös Hadsereg is, összegyűjtötték az élelmi-szerkészleteket, és magukra vállalták elosztásuk felelősségét. A magukat 1943-1945 között a német gazdaság elpusztításának szentelő légierők szinte az ellenségeskedések megszűnésének pillanatától új szerepkörben találták magukat: alapvető fogyasztási cikkeket szállítottak azokba a városokba, amelyek fölé tegnap még romboló- és gyújtóbombákkal a gépeik gyomrában repültek.

Hadjáratuk során maguk a szövetséges bombázó légierők is súlyos veszteségeket szenvedtek: a 8. légi hadsereg egyedül 1944-ben 2400 bombázó repülőgépet veszített; a brit Bombázó Parancsnokságnak az egész háború alatt 55 000 embere halt meg, több, mint ahány tisztje a brit hadseregnek az első világháborúban. A hősi halált halt repülőhajózóknak azonban nem adatott meg, hogy az „elveszett nemzedékhez” hasonló módon vésődjenek be a kollektív emlékezetbe. Hadjáratuk, bár keserű elégtétellel töltötte el a brit nép többségét Hitlerrel vívott háborújuk sötét éveiben, sohasem bírta az egész nemzet támogatását. Erkölcsi alapját az alsóházban nyilvánosan megkérdőjelezte Richard Stokes munkáspárti képviselő, a Lordok Házában még nála is szívósabban támadta Bell chichesteri püspök, magánlevelezésében pedig Nagy-Britannia vezető konzervatív családjának feje, Salisbury márkai is. Mindnyájan ugyanazzal érveltek, mi idézzük Salisburyt: „Természetesen a németek kezdték, de mi nem választhatjuk példaképünknek az ördögöt!” Ez húzódott meg a nemzeti közvélemény kínzó lelkiismeretfurdalásának mélyén is, amelynek hatására - mikor a háború már véget ért - „Bombázó” Harris nem kapta meg a főrendi címet, ami rajta kívül minden főbb brit katonai vezetőnek szinte automatikusan kijárt, és ezért tagadták meg gépszemélyzeti tagjaitól a saját hadjáratú érdemérmét. Amikor hátát a falnak vetve küzdött, Nagy-Britannia népe nem volt hajlandó elismerni, hogy egy szintre süllyedt az ellenséggel. A győzelemben már úgy emlékeztek, ők mindig is a fair play hívei voltak. A hadászati bombázás, amely talán célravezető stratégia sem volt, a fair play minősítést bizonyosan nem érdemli meg. Legkitartóbb gyakorlóit fátylat borítottak menetére és végkifejletére.

23. Az Ardennek és a Rajna

A német hadsereg, amely mindig is mestere volt a válságok leküzdésének, nem vesztegette az idejét, sietve eltávolodott a normandiai katasztrófa színhelyétől. Hitler kénytelen volt tudomásul venni a fallaise-i csata végeredményét, pedig korábban nem engedte meg védelmi vonal kiépítését a Somme és a Marne folyó mentén, amelyet a B Hadseregcsoporthoz tartozó tétován az Atlanti-óceán és a Nyugati Fal közötti „átmeneti” védőállásnak nevezett. Ennek következtében a *Westheer*, amint augusztus 19-29. között átkelt a Szajrán, nem hagyta abba a visszavonulást, amíg szeptember első hetében el nem érte az Észak-Európa nagy vízi útjai - a Schelde, a Meuse, valamint a Rajna mellékfolyói - mentén található következő védhető hadállást. A britek szeptember 3-án vonultak be Brüsszelbe, a lakosság eksztatikus ünneplése közepette, majd másnap bevettek Európa legnagyobb kikötőjét, Antwerpent is. Szeptember 14-re egész Belgium és Luxemburg a szövetségesek kezére jutott, Hollandia egy szögletével együtt, és szeptember 11-én az amerikai 1. hadsereg harcelőörsei Aachen közelében már magának Németországnak a határát is átlépték. Az augusztus 15-én Provence-ban partra szállított francia-amerikai hadsereg szeptember 11-én Dijon térségében felvette a kapcsolatot Patton 3. hadseregével. Ezt követően, 6. hadsereg-csoport néven, Elzászban alakított ki arcvonalat. Szeptember második hetére egybefüggő frontvonal húzódott végig Észak-Európán a belgiumi Schelde partjától a Rajna felső folyásáig, a svájci határon található Bazel térségéig.

Eisenhower két leginkább törekvő alárendeltje, Patton és Montgomery abban a hitben érte el a német államhatár előterét, hogy egyértelműbben súlyozott stratégiával és az utánpótlás még kiszámíthatóbb el-

osztásával elérhető lett volna a Nyugati Fal áttörése. Ennek az utóbb „Széles vagy keskeny arcvonal stratégia?” néven elhíresült vitának a gyökerei az Overlord körüli időig nyúltak vissza, amikor tetőzött a francia vasúthálózat elleni légi hadjárat. A szövetséges légierők olyan sikerrel rombolták a francia vasúti hidakat, pusztították a vonalak berendezéseit és a gördülő anyagot, hogy mire a hadseregek augusztusban kitörtek a hídfőből, ellátásukat már csak közúti, teherautós utánszállításra alapozhatták. A stratégák abban reménykedtek, hogy a szárazföldi erők tényerésével sorra foglalják majd el a csatorna-parti kikötőket (ami más szempontból is kívánatos volt, mert Hitler V-1 robotrepülőgép-kilövőit is ezek környékére telepítették), s így a teherautó-konvojok útját lerövidíthetik; Hitler azonban megghiúsította ezt a reményt, amikor utasította a B Hadseregcsoporthoz, hagyjon hátra helyőrséget Le Havre, Boulogne, Calais, Dunkerque, valamint a Schelde-torkolat védelmére. Le Havre-t ugyan szeptember 12-én sikerült bevenni, majd szeptember 22-én Boulogne-t és szeptember 30-án Calais-t is, Dunkerque azonban a háború végéig kitartott, a szövetségesek szempontjából leglényegesebb területet, a Schelde-torkolatot pedig még november elején is védték a németek.

Visszatekintve napnál világosabb, hogy a normandiai harcok után az egész európai hadjárat legvégzetesebb hibáját akkor sikerült elkövetni, amikor elmulasztották a Schelde-torkolat azonnali megtisztítását, s nem nyitották meg az utat a szövetségesek Csatornán átkelő utánpótlás-szállító hajói előtt, pedig azok Antwerpenben közvetlenül a kanadai 1., a brit 2. és az amerikai 1. hadsereg hadtápterületén rakodhattak volna ki. Erre a mulasztásra annál kevésbé található mentség, mert szeptember 5-től az Ultra-kódtörők sorra szállították Montgomery vezetési törzsének a hírszerzési jelentéseket arról, hogy Hitler a csatorna-parti kikötők és az érintett vízi utak szövetségesek előli elzárása mellett döntött (szeptember 3-án); mi több, Montgomery saját, a 21. hadseregcsoporthoz tartozó felderítői is már szeptember 12-től jelentették a németek azon szándékát, hogy „a lehetséges leghosszabb ideig kitartanak az Antwerpenbe vezető vízi út mindkét partján, ami nélkül a kikötő berendezései, bár alig rongálódtak meg, vajmi kevés hasznunkra lehetnek”.

Montgomery - minden figyelmeztetés ellenére, és saját, kifejezetten éles, józan katonai gondolkodásának is ellentmondva - nem volt hajlandó hátraarcot vezényelni alakulatainak és a Schelde-torkolatvidék megtisztítására utasítani őket. Ehelyett elszánta magát az 1. szövetséges légideszant-hadsereg (fő seregtestei a brit 1., valamint az amerikai 82. és 101. légideszant-hadosztály) alkalmazására. Az ejtőernyős és vitorlázógépen szállított csapatokra osztotta a Meuse és az Alsó-Rajna „átugrásának” szerepét, hogy azután hídfőt alakítsanak ki a Germán-alföld északi peremén, majd elfoglalják a Ruhr-vidéket, Németország hadiiparának legfontosabb központját. Szeptember 10-én - azon a napon, amelyen az Északnyugat-Európában tevékenykedő szövetséges szárazföldi erők vezénylete hivatalosan átszállt Esienhowerra, s a brit hadvezért érdemei elismeréseképpen tábornaggyá léptették elő - Montgomery megszerezte a legfőbb szövetséges főparancsnok hozzájárulását e tervéhez, és szeptember 17-én megkezdődött a Market Garden (Veteményeskert) hadművelet.

A Market rész, az Eindhoven és Nijmegen környéki hidak lerohanása az amerikai légideszant-hadosztályok által, fényesen sikerült. A Garden, a brit 1. légideszant-hadosztály leszállása az Arnhemben található Rajna-hidaknál, egyáltalán nem. A német 7. ejtőernyős-hadosztály krétai kálváriájából - ahol a közvetlenül a célpontra leereszkedő ejtőernyősöket szabályosan lemészárolták - a szövetséges légideszantcsapatok vezetői egy doktrínává tett tanulságot vontak le: földre szállni a kiszemelt céltól valamelyest távolabb kell, s az ejtőernyősök csak soraik rendezése és felszerelésük összegyűjtése után összpontosíthatják erejüket magára a célra. Az 1. légideszant-hadosztály biztonságosan földet ért; csak hogy amikor megindult az arnhemi hidak felé, környékükön a 9. és 10. SS-páncélos-hadosztály maradványaiból alakított védelembe ütközött, mert a két német páncélos-seregtest éppen a csendesnek hitt arnhemi térségben igyekezett a normandiai megpróbáltatások után újjászervezni magát. A két hadosztálynak együtt is mindössze egy századnyi harcokocsija meg egy kicsivel több páncélautója és féllánctalpas lövészpáncélosa volt; ám egy német páncélos-hadosztálynak

még a maradéka is nagyobb tűzerővel rendelkezett, mint a brit 1. légideszant-hadosztály, ennek ugyanis azokból a 75 mm-es szétszedhető hegyitarackokból állt a tüzérsége, amelyeket még egyik saját tüzer tisztje is „igencsak nem halálos” fegyvernek minősített. A brit ejtőernyősök végignéztek, ahogy az egyik arnhemi Rajna-hídat közeledtükre a folyóba robbantják, a másikat azonban sikerült elfoglalniuk és tartaniuk. Megingathatatlan konoksággal védték is szeptember 20-ig - minden órában várva a felszabadításukra siető brit tankokat -, csak hogy a felmentő sereggént feljűk nyomuló Gárda Páncélos-hadosztály egyetlen útra szorult a mélyen fekvő, belvizes földek között, és képtelen volt a tervezett tempóban haladni. A németek viszont folyamatosan vonták össze erősítéseiket az Arnhemnél bekerített brit légideszant-egységek körül, összeszorították a hídfőt, s végül szeptember 24-én a britek megkapták a visszavonulási parancsot. Egy részüknek rögtönzött kompon meg rohamcsónakokon sikerült visszamenekülniük a Rajna innenső partjára, mások úszva érték el a déli partot. Alig több, mint 2000 katonát sikerült evakuálni, legalább 1000 elesett a harcokban, 6000 pedig fogságba esett. Az 1. légideszant-hadosztály gyakorlatilag megszűnt létezni.

A normandiai futás kezdete óta a német hadseregnek Arnhem volt az első vitathatatlan győzelme. Ugyanakkor, bár szinte észrevétlenül, Aachen védelmében is sikerrel harcolt, és e két csatával egyidejűleg szorgalmasan erősítette Schelde-parti állásait - úgy tűnik, anélkül, hogy Montgomery 21. hadseregcsoportja erre felfigyelt volna, és bizonyosan anélkül, hogy érdemben akadályozta volna. Brüsszelig tartó, eszelős tempójú erőltetett menete közben a 21. hadseregcsoport maga mögött hagyta a német 15. hadsereg Észak-Franciaországban és Dél-Belgium tengerpartján állomáshelyén maradó gépesítetlen részeit. Az új hadsereg-parancsnok, Gustav von Zangen tábornok arra használta az arnhemi csata figyelemelterelő hatását, hogy e kilenc hadosztály 65 000 katonáját magában foglaló „elfelejtett” csoportosítást a Schelde torkolatán át Walcheren szigetére, illetve Dél-Beveland partvidékére menekítse, sőt Breskens-nél még hídfőt is hagyott a déli parton. Montgomery október 6-ig nem zaklatta az újjáalakított német 15. hadsereget, s csak akkor küldte kanadai alakulatait a Schelde vízenyős partvidékének megtisztítására - miután végre felismerte, milyen ingatag a felszabadító hadseregek logisztikája mindaddig, amíg nem használhatják Antwerpent, mert annak tengeri kijáratát még mindig a németek ellenőrzik. Valamennyi szövetséges hadsereg közül a kanadaiakra várt a legnehezebb és legkellemetlenebb hadművelet 1944 őszén.

Amikor november 8-án befejezték a csatát, még mindig hátravolt két folyami aknazár felszedése, s így történhetett, hogy Antwerpen csak november 29-től, nyolcvanöt nappal elfoglalása után nyílt meg végre a hajóforgalom számára.

Ez idő alatt rögtönzött logisztikai megoldásokkal, köztük a napi 20 000 tonna áteresztőképességű, a normandiai partoktól a hadműveleti területig vezető 640 kilométeres gyorsforgalmi teherautó-útvonallal sikerült biztosítani, hogy a szövetségesek a frontnak hol az egyik, hol a másik szakaszán felújíthassák támadásaikat. Az amerikaiak arcvonalán - Montgomery szomszédságában - Bradley 12. hadseregcsoportja beleütközött a Nyugati Falba, amelyet 1940 után elhanyagoltak (és részben leszereltek) ugyan, de most sietve rendbe hoztak. Eisenhower abban reménykedett, hogy ha Aachen mindkét oldalán egyszerre mérnek csapást, sikerül áttörni Kölnig, még mielőtt a tél véget vet a támadó hadviselésre alkalmas időjárásnak. Amikor azonban november 16-án az 1. és a 9. hadsereg támadott, a Nyugati Fal még mindig komoly akadálnak bizonyult. Bár sikerült beleékelődni és helyenként átszakítani, a mögötte húzódó terep, különösen a Hürtgen-erdőség járhatatlan, sűrű aljnövényzetű vadonja minden további áttörésnek gátat vetett. Az arcvonal déli végén Patton, aki még mindig neheztelt Eisenhowerra, amiért az nem támogatta az ő Szajnátról induló „keskeny frontú” támadásának tervét augusztusban, Lotaringiában valamivel mozgékonyabb hadviselést folytatott Balck G Hadseregcsoportja ellen. Balck főerejét a Dél-Franciaországból menekült hadosztályok alkották, amelyeket sietve kiegészítettek a Tartalék Hadseregtől kapott, hirtelenjében rögtönzött, ilyen-olyan alakulatokkal. A németek kihasználták az egymást követő párhuzamos folyókban - a Moselle, a Meurthe és a Seille -, valamint az 1870-1914 között épített régi

francia erődövekben rejlő védelmi lehetőségeket, lépésről lépésre, rendezetten vonultak vissza, és a november 18-tól december 13-ig tartó elkeseredett csatában hosszan akadályozták Patton 3. hadseregét Metz elfoglalásában. A 3. hadseregnek csak december 15-re sikerült teljesen felzárkóznia a Nyugati Fal erődrendszeréhez, amely ezen a déli szakaszán a Saar folyó vonala mentén húzódott. Patton harcelőrsei akkor tudtak néhány apróbb hídfőt foglalni a Saar túlsaján, amikor már megindultak az első nagy téli havazások. Devers 6. hadseregcsoportja, amelyet az amerikai 7. és a francia 1. hadsereg alkotott, több sikerrel tisztította a délebbre fekvő Elzászt a németektől, pedig a Vogézek támadásra alig alkalmas hegyvidéken is át kellett verekednie magát. Strasbourg-ba november 25-én vonultak be az amerikai csapatok, Colmar körül azonban a francia hadsereg még december közepén sem boldogult a Rajna felső folyását és a Nyugati Fal mögöttes húzódo szakaszt fedező ellenállási göccel.

NÉMETORSZÁG HALADÉKOT SZEREZ

A Németország külső védelmi vonala felé törő szövetséges előrenyomulás lelassulását 1944 őszén és telének elején főként azok a logisztikai nehézségek okozták, amelyek közepette hadakozni kényszerültek. Ezeket felerősítette hadosztályaiknak a németekénél lényegesen magasabb napi anyagigénye, 700 tonna a 200-zal szemben. Javult azonban a német hadsereg harcképessége is. Szeptember elején Hitler megbízta Goebbelst, alakítson a nyugati védvonal megszállására huszonöt új *Volksgrénadier*; azaz népi gránátoshadosztályt a honi Tartalék Hadseregen belül (amely felett a júliusi összeesküvésben játszott szerepe miatt leváltott és kivégzett Fromm helyett ekkor már Himmler parancsnokolt). Az emberanyagot a vezetési szervek, katonai háttérintézmények, valamint németországi helyőrségi alakulatok „átfésülésével” teremtették elő, ugyanazzal az eljárással, amelynek révén a Normandiából a Nyugati Falig visszavergődött, megtört hadosztályokat is személyi utánpótláshoz juttatták. Szeptember 1. és október 15. között 150 000 hadra fogható katonát produkált így a hadkiegészítés - bár az ugyanezen idő alatt nyugaton elszenvedett embervesztesség pontosan ugyanennyi volt -, további 90 000-et pedig az OB West talált saját szervezeteiben (a posztra Hitler szeptember 2-án ismét Rundstedt tábornagyot állította). Ráadásul hiába újították fel Normandia után teljes egészében a brit-amerikai Pointblank bombázóoffenzívát, 1944 szeptemberében a német hadiipar minden addigi háborús hónapnál magasabb szinten bocsátotta ki a fegyverzetet és a felszerelést, Speer sikeres üzemszéttelepítési és a hagyományostól eltérő helyen végzett összeszerelési politikájának köszönhetően. Ennek következtében Németország harckocsi- és roham-löveggyártása 1944-ben megközelítette a Szovjetunió az évi termelését. A 11 000 közepes harckocsi és rohamlöveg, 1600 páncélvadász önjáró löveg, valamint 520 nehéz harckocsi elegendő volt a meglévő páncéloshadosztályok hadra fogható állapotban tartásához (a Normandiában és Belorussziában elszenvedett döbbenetes veszteségek dacára) és tizenhárom új páncélosdandár felállításához, amelyek közül kilencet később - gyöngé - páncéloshadosztállyá szerveztek át.

Hitler főhadiszállásán jelentős mértékű önámításra volt szükség ahhoz, hogy az alakulatoknak ezt az újjáépítést és újrafelfegyverzést az 1944 katasztrofális nyarán elszenvedett veszteségek valódi, teljes pótlásaként lássák. Hitler azonban mestere volt önmaga félrevezetésének, és a mindenkor utolsó szalmaszálba is úgy tudott kapaszkodni, mint kevesen. Habár rendíthetetlenül tiltotta minden parancsnokának a bármilyen okú területfeladást, végül mindig belenyugodott az elkerülhetetlenül bekövetkező térvésztesbe, mert meggyőzte magát, hogy az ellenség most már bizonyosan túlnyújtózkodott lehetőségei határára, és kitette magát annak az ellencsapásnak, amely majd minden kárt helyreállít, és mellest az elvesztett területet is visszafoglalja. Ez az önvédelmi mechanizmus tette neki lehetővé, hogy önmaga előtt igazolja, miért döntött helyesen, amikor 1942 novemberében megtiltotta Paulusnak a kitörést Sztálingrádból, amikor 1943 márciusában - mikor még lett volna rá mód - nem engedte meg Arnimnak az Afrika Hadseregcsoport evakuációját Tunéziából, és amikor az éppen csak elmúlt augusztusban a mortaini ellentámadás erőltetésével pusztulásba kergette az 5. páncéloshadsereget. Normandia következményeként, sőt valójában már a

csata véget érte előtt ugyanez az önmegtévesztési folyamat kezdett megjelenni Hitlernek a stratégiai helyzetről alkotott értékelésében. Augusztus 19-én, amikor a 7. hadsereg és az 5. páncélosdandár még javában küzdött, hogy kivergődhessen a falaise-i zsák száján, Hitler hívatta Keitelt, Jodlt és Speert, majd utasította őket, hogy kezdjék meg a *Westheer* újrafelállítását, mert ő novemberben jelentős ellenoffenzívát szándékozik indítani nyugaton. Szeptember 1-jén már azt jósolta, „az éj-szaka, a köd, és a hó” földre kényszeríti majd a szövetségesek légiereit, s ezzel megteremti a német győzelem feltételeit.

Hitler szeptember 16-án közölte a Farkasodóban vezetési törzse hadműveleti főtisztjeivel, hogy eldöntötte, végrehajtja a nyugati offenzívát, miután pár nappal korábban már utasította Jodlt a vállalkozás tervvázlatának elkészítésére. Akkor árulta el először a *Wacht am Rhein* (Őrség a Rajnánál) fedőnevet kapott támadás helyszínét és kitűzött célját. Hitler kijelentette: „Kolosszális döntést hoztam. Offenzívába fogok átmenni... az Ardennekből kiindulva, Antwerpen mint célponttal.” A tervezés előrehaladtával egyre részletesebben kiderült, mi járt Hitler eszében: Antwerpen, amelyet szeptember közepén a szövetségesek még nem vehettek használatba, potenciálisan a legfontosabb ellátási kikötőjük lehet németországi offenzívájuk során. Ha a németeknek sikerül visszafoglalniuk, sok hónappal késleltethetik ezt az offenzívát. Közben pedig a Führer V-2 rakétái, amelyek legfontosabb kilövőállásai szinte Antwerpen küszöbén feküdtek, mind súlyosabb károkat okozhatnak Londonban, ami demoralizáló hatást gyakorol majd a brit főváros lakosságára. Azonkívül, miközben a *Westheer* az ardenneki állásaitól mindössze száz kilométerre levő Antwerpen felé nyomul, Hitler elvágja vele a brit 2. és a kanadai 1. hadsereget a délebbre álló amerikaiaktól, bekeríti, majd megsemmisíti őket. Ezzel kiegyenlítődik, ha nem éppen átbillen az erők egyensúlya a nyugati hadszíntéren, titkosfegyver-hadjáratának növekvő ereje pedig lehetővé teszi, hogy Hitler a stratégiai kezdeményezést is visszaszerezze. Ezután az *Ostheeren* a sor, hogy csapást mérjen a keleti határokon álló oroszokra, és ily módon Németország, kihasználva az ellenségei között elfoglalt központi pozícióját, visszaszerezheti elvileg birtokolt helyzeti előnyét, és a háború megnyerésére törhet.

Hitler hitét az önmaga konstruálta fantazmagóriákban csak erősítette, hogy eljövendő offenzívája természetes megindulási terepszakaszaul az Ardennek kínálkozott. Az Ardennek német oldalán, az Eifel-hegységben vonta ugyanis össze annak idején a francia frontot 1940-ben áttörő hadsereget, és páncélosdandárjai akkor az Ardenneken át indultak a sikeres meglepő támadásra. 1944-ben, akárcsak 1940-ben, az Eifel és az Ardennek a sűrű erdők és szűk völgyek légi felderítők számára átláthatatlan takarását kínálták katonáinak; az átszegdelt terep és a sűrű növényzet labirintusában jelenléte és szándékai leleplezésének minimális esélyével gyülekeztetheti páncélosdandárjaiból szervezett új hadseregét, majd vonhatja előre megindulási terepszakaszaire. Ráadásul a Legfőbb Szövetséges Főhadiszállás gyalogságában nem átalotta megismételni a francia hadvezetőség négy évvel korábbi hibáját: 1944 őszén másodlagos jelentőségű frontszakasznak minősítette az Ardenneket. Két főcsoportosítása, a brit és az amerikai északon és délen összevontan tartásával a történelemben másodszor is megengedte, hogy pontosan ugyanúgy a koncentrált gyöngesség szektora alakuljon itt ki, mint 1940 májusában, amikor Kleist és Guderian oly sikeresen használta ki ezt a tévedést.

Mindennek ellenére a tábornokok, akikre Hitler a *Wacht am Rhein* gyakorlati végrehajtását bízta, nem osztották a haditervbe vetett bizalmát. Rundstedt és Model, Kluge utódja a B Hadseregcsoporthoz, október végén egyetértésre jutottak: a tervnek mindkettejük szerint hiányzott „a lába, amin megállhatna”. Együttesen kidolgoztak egy alternatívát, amit „Kis Megoldásnak” neveztek, hogy megkülönböztessék Hitler „Nagy Megoldásától”, s ami nem annyira az Ardennek előtt álló ellenséges erők megsemmisítését, mint inkább meggyengítését irányozta elő. Hitler hallani sem akart a két tábornagy tervéről. Mindenekelőtt november 3-án elküldte Jodlt Modelhoz, hogy adja tudtára, a terv „megváltoztathatatlan”, majd december 2-án a berlini Birodalmi Kancelláriára - immár a főhadiszállására, Rastenburgot ugyanis november 20-án végleg elhagyta - rendelte Modelt és Rundstedtet, hogy személyesen kényszerítse rájuk a véleményét. Mindössze

egyetlen engedményre volt hajlandó: még jobban elhalasztotta az offenzíva nyitó napját (egyszer már eltolták az eredeti november 25-ről), továbbá új fedőnevet adott neki, az Őszi Ködöt, amelyet eredetileg Model választott a „Kis Megoldás” számára.

A hadművelet végrehajtására kijelölt két hadsereg egyikét vezénylő Sepp Dietrich így panaszkodott: „Hitler mindössze annyit akar tőlem, hogy keljek át egy folyón, vegyem be Brüsszelt, majd menjek tovább és foglaljam el Antwerpent. És ezt mind az évnek abban a szakában, amikor a legrosszabb az időjárás az Ardenneken, derékig ér a hó, és annyi hely sincs, hogy négy harcocsit vonultass fel egymás mellett, nemhogy teljes páncéloshadosztályokat. Amikor nyolcig nem világosodik ki, négykor viszont már megint sötét van, újraalakított hadosztályokkal, amelyekben főként kölykök és beteg vénemberek szolgálnak - és mindezt karácsonykor!” Ez az elemzés, amelyet Hitler egyik leghűségesebb híve adott, minden részletében pontos. Az Őszi Köd hadműveletre összevont német csoportosítás hadrendje papíron impozáns volt. Két páncéloshadsereg szerepelt benne, a 6. Dietrich parancsnoksága alatt, meg az 5., amelyet Hasso von Manteuffel, az egyik legkiválóbb fiatal német páncélos tábornok vezetett. A két páncéloshadsereg összesen nyolc páncélos-, egy páncélgránátos- és két ejtőernyős-hadosztályt vonultatott föl, s ezek legtöbbje harcolt a normandiai hadjáratban, tehát tapasztalt tisztek és altisztek irányították, viszont a falaise-i visszavonulás óta ismét feltöltötték legénységi állományát. Közéjük tartozott az 1., 2., 3. és 12. SS-páncéloshadosztály, a Heer 2., 9., 116., valamint Lehr (130.) páncéloshadosztálya, a 3. és a 15. páncélgránátos-hadosztály (az utóbbi a támogató szerepre kijelölt 7. hadsereg kötelékében), továbbá a 3. és az 5. ejtőernyős-hadosztály. A látszat és a valóság azonban erősen eltért. Mindent megtettek ugyan ezeknek a magasabbegységeknek az emberrel és felszereléssel való feltöltésére, s ezért például az 1. és a 12. SS-páncéloshadosztály még szervezetszerű létszámánál is több katonával rendelkezett, viszont még olyan elsőrangú divíziók is, mint a 2. és a 116. páncéloshadosztály mindössze száz harcocsival rendelkeztek egyenként, a páncélosékek támogatására szánt népi gránátoshadosztályok pedig rosszul felszerelt, elégtelenül feltöltött alakulatok voltak, amelyekbe olyan „népi” németeket osztottak be, akik az államhatárok változásainak köszönhették állampolgárságukat. A 62. népi gránátoshadosztályban például nyüzsgöttek a Reich bekebelezte tartományokból származó cseh és lengyel sorkötelesek, akik németül egy kukkot sem tudtak, szívük pedig azokhoz a szövetséges seregekhez húzott, amelyek megtámadására éppen parancsot kaptak. A 352. népi gránátoshadosztály, amelyet a hadrendi szám Omaha-parton oly hősiesség kitartással védekező előző viselőjének romjait felhasználva építettek újjá, a légierőtől és a haditengerésztől átvezényelt bakákat kapott, a 79. népi gránátoshadosztályt pedig a hátszárnyi vezetési szervekből „kifésült” katonákból alakították.

A terv egy másik sarkalatos gyöngeségét az üzemanyag-hiány okozta. Az offenzíva kezdetén a minimálisan szükséges mennyiségnek mindössze a negyede állt rendelkezésre, s annak nagy részét is a Rajnától keletre tárolták, az első lépcsőben támadó egységektől pedig elvárták, hogy menet közben szerezzék meg az amerikaiak készleteit. Hitler mindennek dacára makacsul kapaszkodott meggyőződésébe, hogy az Őszi Köd hadművelet diadalmaskodni fog. December 12-én Rundstedt vezetési pontján beszédet intézett a tábornokokhoz, s abban a szövetségesek koalícióját „széttartó célokért dolgozó heterogén elemek” halmazának festette le, „egyik oldalon állnak az ultrakapitalista országok, a másikon egy ultramarxista állam... egy haldokló birodalom, Nagy-Britannia... egy gyarmat, amely majd belehal, hogy az örökébe lépjen, az Egyesült Államok. ... Ha mi most képesek vagyunk még néhány súlyos csapást mérni, akkor ez a mesterségesen összetákolt arcvonal hirtelen, gigászi robajjal össze fog omlani.”

Hála részben a B Hadseregcsoport által bevezetett és betartott gondos biztonsági intézkedéseknek, részben pedig annak, hogy a Legfőbb Szövetséges Főhadiszállás figyelmét saját aacheni, saar-vidéki és elzászi hadműveletei kötötték le, a készülődő offenzívára utaló minimális számú figyelmeztető jel nem keltett aggodalmat a szövetségesek hadvezetőségében. December 16-án, az Őszi Köd hadművelet első napjának reggelén a németek által támadásra kiszemelt arcvonalszakaszt mindössze

négy amerikai hadosztály tartotta, a 4., a 28. meg a 106. gyalogos-, továbbá támogató-kötelékként a tapasztalatlan 9. páncélos-hadosztály, amelyeket csaknem százötven kilométeren húztak szét. A három gyalogoshadosztály közül kettő együttesen 9000 halottat és sebesültet veszített a Hürtgen-erdőségben vívott harcokban, és pihenni helyezték őket az Ardennekbe; a harmadik, a 106., abszolút újonc seregtest volt, amely még sohasem szagolt puskaport.

December 16-án reggel a német 6. és 5. páncélos-hadsereg forgószélként zúdult az Ardennek ezen nem éppen összeillő, felkészületlen amerikai védőire. Középen hamar lerohanták az amerikai 28. hadosztályt, északon pedig bekerítették a 106. hadosztály arcvonalban álló részeit; a németek csak délen haladtak a várnál lassabban, ahol a 4. gyalogoshadosztályt a 9. páncélos is támogatta. Ráadásul ezen a zavaros napon Bradley 12. hadseregcsoportjának vezetési törzse - az Ardennek az ő illetékességi területükön feküdt - egész nap nem ébredt rá az alakuló német támadás jelentőségére. A légi felderítés lehetőségétől - a téli időjárás ugyanis „bezárta” repülőtereit - meg a szigorú német rádióforgalmazási fegyelem miatt a lehallgatásos felderítéstől is megfosztva Bradley törzse arra az álláspontra helyezkedett, hogy a támadás helyi jelentőségű és figyelemelterelő jellegű, és nem sietett ellenlépésekkel reagálni a kialakuló válságra.

Eisenhower, akit Bradley véletlenül pontosan aznap keresett föl, szerencsére elővigyázatosabban ítélte meg a helyzetet. Úgy határozott, átvezényel két páncélos-hadosztályt a szomszédos hadseregektől - a 7.-et a 9. hadseregből, a 10.-et pedig a 3.-ból - és a német támadás két szárnyán helyezi el őket, nehogy az teljes áttöréssé és elsőprő offenzívává fejlődhessen. Patton, aki javában küzdött a bejutásért a Saar-vidékre, és még mindig szentül hitte, hogy a döntő áttörés küszöbén áll, automatikusan tiltakozott; az események azonban Eisenhower óvatosságát igazolták. Az offenzíva második napján, december 17-én az 1. SS-páncélos-hadosztály elérte a kulcsfontosságú saint-vithi útkereszteződést, ahonnan az út már a völgyben vezetett a Meuse-höz, onnan pedig Belgium sík vidékére és végső soron Antwerpen megközelítési vonalaira. Az amerikai 7. páncélos-hadosztály előrevetett osztagainak felbukkanása azonban megfosztotta az áttörés lehetőségétől, majd az amerikaiak sorozatos záró-manővereikkel elfordulásra kényszerítették az SS-páncélosokat a nyílt terepre vezető kijáratoktól - és ezzel a Stavelot közeli hatalmas amerikai üzemanyagraktáraktól is, pedig onnan kellett volna utánpótlást vételezniük.

Miközben a 6. páncélos-hadsereget eltérítették az Antwerpenbe vezető közvetlen, északnyugati metronvonalról, majd fokozatosan keletre kényszerítették, az 5. páncélos-hadsereg jobban haladt a déli szektorban Monthermé felé, ahol Kleist páncélosai 1940-ben átkeltek a Meuse-ön. E hadsereg számára a több főút kereszteződésénél fekvő Bastogne szolgálhatott az áttörés kulcsául, ahol az Eiffelből az Ardennekbe és azon túl futó, amúgy ritkás közúthálózat legfontosabb artériái találkoznak. Bastogne bevétele az Őszi Kód hadművelet sikerének elengedhetetlen előfeltétele volt. December 19-én a Lehr páncélos-hadosztály kevesebb mint négy kilométerre állt a városkától; éjszaka azonban teherautókon beérkezett az amerikai 101. légideszant-hadosztály, miután nyaktörő sebességgel tette meg a Reimsből odáig vezető 160 kilométeres utat, és záróállásokat foglalt a németek útjában. Az ejtőernyősök kifejezetten gyöngé páncélos-elhárító fegyverzettel rendelkeztek, a kisváros utcáinak makacs védelmével azonban megakadályozták a Panzer Lehr páncélgránátos-gyalogságának bejutását a településre, s így Bastogne-ból még annál is hatékonyabb „útakadályt” alkottak, mint amilyet a 6. páncélos-hadsereg előrenyomulási irányában fekvő Saint-Vith képviselt (amely december 23-án elesett).

Karácsony napjára Bastogne-t teljesen körülrzárták a német egységek, az 5. páncélos-hadsereg pedig továbbhaladt; a Lehr páncélos-hadosztály ügyesen megkerült egy nyitva hagyott szárnyat, és Saint-Hubert-nél bukkant föl, mindössze harminckét kilométerre a Meuse-től. Karácsony napján azonban az egész arcvonalon kezdett lelassulni a német előrenyomulás, a két páncélos-hadsereg által a szövetségesek frontjába vágott beszögellés orra pedig lassan keskenyedett. A szövetségesek ellenlépései kezdték éreztetni hatásukat. December 20-án - Bradley harsány tiltakozása dacára - Eisenhower

a „dudor” („bulge”: az egész csata „Battle of the Bulge”, a dudor csatája néven vonult be az amerikai és a brit hadtörténetbe) Antwerpenhez legközelebbi északi oldalán a Dietrich 6. páncéloshadsergével szemben álló összes erőt Montgomery parancsnoksága alá helyezte; ugyanakkor Patton 3. hadseregének hadosztályai olyan erővel avatkoztak be december 17-21. között a beszögellés déli oldalán, ami vetekedett a brit hadvezér által indított ellencsapásokéval. Montgomery, aki december 20-tól az Ultra forrásából bőséges értesüléseket kapott mind a 6., mind az 5. páncéloshadserg szándékairól, Észak-Belgiumból átdobott brit alakulatokkal azonnal megszervezte a Meuse azon hídjainak védelmét, amelyek felé Dietrich előőrsei nyomultak. Ezután a brit tábornagy arra a véleményre jutott, hogy a támadók, akik immár tizenkilenc amerikai és brit hadosztállyal álltak szemben - köztük olyan harcedzett seregtestekkel, mint az amerikai 82. légideszant- és 2. páncélosadosztály -, nagy igyekezetükben, hogy teret nyerjenek, ki fogják meríteni saját erejüket.

Montgomery elemzése szóról szóra beigazolódott. Valójában, bármennyire nem mérték ezt fel akkor azonnal, az amerikai hadosztályok, különösen az első roham útjában álló 28. és 106. számú puskásszakasza és páncéloselhárító raja elszánt és önfeláldozó ellenállásával már a támadás első napján sokat tett a német páncélosadosztályok lendületének megtöréséért. Fájdalmas veszteségeket okoztak, megrongálták, ha nem is mindig pusztították el a németek harcjárműveit, és késést okoztak az offenzíva túlságosan feszesre szabott menetrendjében.

December 26-án Eisenhower főhadiszállására megérkezett az első értesülés, amely az Őszi Kőd hadművelet lendületének kifulladásáról árulkodott. Az égbolt kiderült, ami lehetővé tette, hogy a szövetséges légierők az offenzíva kezdete óta először hatékonyan beavatkozzanak. Patton 4. páncélosadosztálya áttört a „dudor” déli oldalán, és segítséget vitt a Bastogne-ban körülrárt 101. légideszant-hadosztálynak, a Hodges 1. hadseregétől átvezényelt amerikai 2. páncélosadosztály pedig Celles közelében, Dinant-tól és a Meuse-től nyolc kilométernyire meglepte az üzem-anyaghiány miatt veszteglő német 2. páncélosadosztályt, és kilőtte az első lépcsőben harcoló harckocsijait. Ebben az egyoldalú ütközetben a német 2. páncélosadosztály hamar elveszítette szinte mind a nyolcvannyalc harckocsit és huszonnyolc rohamlőveget, amivel az offenzíva indulásakor rendelkezett.

December 28-án Montgomery már biztosra vette, az Őszi Kőd kudarcot vallott, ugyanakkor arra számított, hogy a németek továbbra is erőltetni fogják az offenzíva folytatását, sőt még egy további támadást is indítanak. Az a támadás, amikor sor került rá, az ardenneki „dudor” zónáján kívül, a Saar-vidéken indult meg, ahol Blaskowitz G Hadsereg-csoportja Patch 7. hadseregére mért csapást, és sikerült elfoglalnia, sőt rövid ideig meg is tartania egy háromszög alakú földdarabot a Rajna nyugati partján. Ez az átmeneti siker megerősítette Hitler hitét a maga választotta agresszív stratégia helyességében, pedig a Saar-vidéki támadást olyan pillanatban kezdték, amikor a keleti front még a nyugatinál is hangosabban kiáltott a védekezést szolgáló erősítés után. Valójában az Északi Szél (a második nyugati offenzíva fedőneve) enyheriadalmat keltett a szövetséges politikusok körében, viszont szinte semmilyen katonai vezetőkében, és egyáltalán nem sikerült tehermentesítenie az Őszi Kőd hadműveletet végrehajtó csoportosítást. 1945. január 3-án Montgomery találkozó irányú ellentámadást indított a beszögellés vagyis a dudor északi és nyugati oldala ellen, amivel kényszerítette Hitlert, hogy január 8-án rendelje el a négy élen haladó német páncélosadosztály visszavonását. Január 13-án az amerikai 82. és a brit 1. légideszant-hadosztály részei felvették a kapcsolatot annak a területnek a közepén, amely az ardenneki „dudort” alkotta, és január 16-ra a szövetségesek helyreállították az arcvonalat.

December 16. és január 16. között az 5. és a 6. páncélos-hadsereg az amerikai 12. hadseregcsoport nagyjából 19 000 katonáját ölte meg, további 15 000 amerikai pedig fogságba esett. Offenzívájuk első napjaiban egész Belgium polgári lakosságát sikerült pánikba ejteniük, a szövetséges katonai vezetők pedig még a távoli Párizsban is komolyan megriadtak - a francia fővárosban szabotázs elleni óvintézkedéseket vezettek be a szövetségesek vonalai mögé beszivárgó, Otto Skorzeny vezette kis titkos különítményektől tartva (amelyek a gyakorlatban alig érték el eredményt). A német offen-

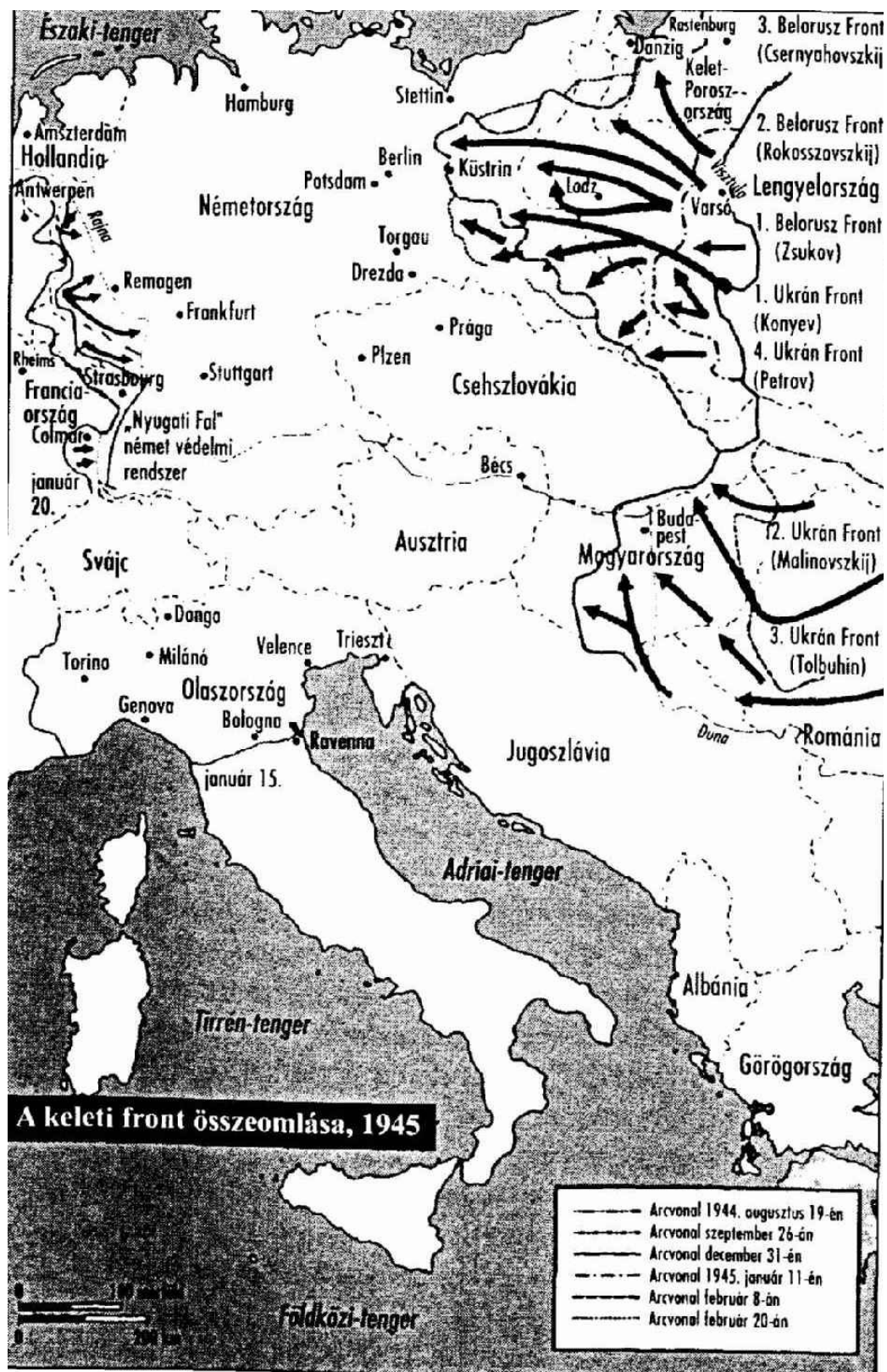
ziva megingatta a Washingtonban és Londonban uralkodó optimista közhangulatot, amely a háború gyors befejezésére számított. Hitler kijelentette beosztottainak: „Érezhető a helyzet elképesztő mértékű enyhülése... az ellenség valamennyi támadási tervének feladására kényszerült. Kénytelen volt átcsoportosítani erőit. Újra és újra már kimerült egységeket kellett harcba vetnie. Otthon súlyos kritikával illetik. ... Máris beismerni kényszerült, hogy nincs esély a háború augusztus előtti befejezésére, de talán a jövő év végéig is elhúzódhat. Ez a helyzet olyan átalakulására utal, amit két héttel ezelőtt még senki sem tartott volna lehetségesnek.”

Hitler túlzott, ugyanakkor otrombán félreértelmezte az ardennei hadjárat valódi jelentőségét. Természetesen okozott veszteségeket az ellenségnek, ám ezek elviselhető és pótolható veszteségek voltak. A brit hadsereg ekkorra kimerítette emberanyag-tartalékát, az amerikai azonban még korántsem. Amerika szeptember óta huszonegy hadosztályt hajózott át Franciaországba, köztük hat páncélosadosztályt; januárban és februárban további hetet szállított át, köztük három páncélost, és mind teljes létszámra feltöltött, tökéletesen felszerelt seregest volt. A *Westheer* ezzel szemben 100 000 halottat, sebesültet és hadifoglyot veszített az Ardenneken, továbbá 800 harckocsit és 1000 repülőgépet - utóbbiak közül sokat pazaroltak el a Luftwaffe utolsó, *Bodenplatte* fedőnevű offenzívájában, amellyel 1945. január 1-jén a szövetségesek belgiumi repülőtereire mértek csapást. A német ember- és anyagveszteségek között egy sem akadt, amit pótolni tudtak volna. A Wehrmacht erőforrásait kimerítették, a német hadiipar pedig már a szokásos napi veszteségekkel sem tudott lépést tartani, nemhogy a jelentős támadó harctevékenységgel járó különösen magas szintű pusztulást helyre tudta volna állítani. Egyedül a fegyvergyártás nélkülözhetetlen alapanyagának, az acélnak a termelését havi 700 000 tonnáról 200 000 tonnára csökkentette október és december között a Ruhr-vidék rendszeres bombázása, és az új évben a mennyiség tovább apadt; a közlekedési rendszer szétzilálása pedig rohamosan megnehezítette a fegyveralkatrészek eljuttatását gyártásuk helyszínéről az összeszerelő üzemekbe.

Az Őszi Köd hadművelet mindössze a nyugati szövetségesek hadseregeinek a németországi betörésre tett előkészületeit késleltette valamelyest, ám azon az áron, hogy a keleti frontról helyezték át vagy vonták el azokat a katonákat és azt a hadfelszerelést, akikre és amelyre égetően szükség lett volna a Vörös Hadsereg felújított baltikumi és dél-lengyelországi előretörésének feltartóztatásához. November és december folyamán a nyugati hadszíntér 2299 harckocsit és rohamlöveget, valamint tizennyolc új hadosztályt kapott, a keleti viszont csak 921 páncélost és öt hadosztályt, pedig ott 225 szovjet gyaloghadosztály, huszonkét harckocsihadtest, valamint huszonkilenc egyéb páncélos-magasabbegység állt szemben 133 német hadosztállyal, amelyek közül harmincat máris a bekerítés veszélye fenyegetett a balti államokban. Hitler „utolsó hazárdjátéka”, ahogy az Ardenneket a történetírás emlegetni szokta, végletesen rövidlátó húzás volt. Vásárolt egy kevés időt, iszonyúan magas áron, és kudarcot vallott kitűzött célja elérésében, mert nem sikerült elpusztítania Montgomery hadseregét, és nem hódított vissza területet.

Valójában - Január és Február tábornok beavatkozása ellenére, akik 1945-ben a németek oldalán harcoltak - a nyugati szövetséges hatalmak hadseregei hamar kiheverték az Őszi Köd hadművelet okozta sokkhatást, sőt - ha figyelembe vesszük a Rajnától nyugatra húzódó terep védelemre alkalmasabb jellegét - sikerült legalább olyan dicsőre méltó tényre érniük, mint ugyanakkor a Vörös Hadseregnek Lengyelországban, Magyarországon és Jugoszláviában. A Nyugati Fronttól nyugatra kialakult két német beszögellést, Aachentől északra a roermondi háromszöget, illetve Strasbourg-tól délre a colmari zsákot januárban felszámolták. Februárban és márciusban Eisenhower seregei az arcvonal teljes szélességében előrenyomultak, Wesel és Koblenz között elérték a Rajnát, Koblenz és Trier között pedig elfoglalták a Moselle északi partját. Mire elérkezett március első hete, a szövetségeseket már csak a Rajna választotta el a német hátszágtól.

V. RÉSZ. A KELETI HAD SZÍNTÉR (1943-1945)

24. Sztálin stratégiai dilemmája

A mából visszatekintve Hitler a második világháború egyik legperverzebb vezetői döntését hozta meg, amikor Németország utolsó hadseregét nyugaton, az 1944 végi téli offenzívára „használta el” ahelyett, hogy a Vörös Hadsereg áradatként hömpölygő offenzívái ellen képezett volna belőle ellencsapást mérő erőt keleten. Keleten Németországot sem természetes, sem ember alkotta védelmi vonalak nem oltalmazták. Nyugaton a Siegfried-vonal (a Nyugati Fal) meg a Rajna is elzárta a brit-amerikai hadseregek Németország belsejébe vezető útját. Ha akár csak viszonylag győnge erőket rendelnek ezeknek az akadályoknak a védelmére, máris hónapokra föltartóztatják Eisenhower seregeit, s a 6. SS-páncélos-hadsereg meg az 5. páncélos-hadsereg - amelyekbe Hitler utolsó páncélostartalékait összpontosították - szintén ennyi időt nyerhetett volna, ha a Visztula és a Kárpátok vonalán vetik harcba, nem pedig az ardenneki kalandban tékozolják el erejüket. Közismert a gondolat, amellyel Hitler a döntését racionalizálta: nyugaton a szövetséges hadseregek az Antwerpen irányába mérendő ellencsapásnak kiszolgáltatott diszlokációban álltak, s ha az már sikerrel jár, Hitler seregei felszabadultak volna a következő, a Vörös Hadsereg egyensúlyából való kibillentésére tervezett nagy offenzívára keleten. Röviden, Hitler inkább a győzelem esélyével kecsegtető támadást választotta ahelyett, hogy beérte volna a vereség bekövetkeztének időbeli kitolásával. Az események végül mindkét lehetséges végkifejlettől megfosztották. Amikor az Ardenneken végrehajtott ellenoffenzíva mellett döntött, egy kicsivel talán sikerült elhalasztania a szövetségesek rajnai átkelését, viszont ugyanezzel az elhatározásával tevőlegesen biztosította a Vörös Hadsereg keleti offenzívájának zavartalan térnyerését bárhol, ahol Sztálin szabad akaratából meg akarta indítani.

Amikor arról esik szó, mi sarkallta Hitlert a fejesugrásra a kettős végveszélybe, általában észrevétlen marad, hogy nem kettős, hanem hármas fenyegetéssel került szembe. Nyugaton a szövetségesek Rajna felé induló rohamával nézett farkasszemet. Keleten a Vörös Hadsereg két nagy kiterjedésű, egymástól térben jól elhatárolt arcvonalon fenyegette a tágabban értelmezett Német Birodalmat: Lengyelországból Szilézián át a berlini irányban, és ugyanakkor Kelet-Magyarországról Budapesten át Bécs és Prága irányában. Mivel Hitlernek nem állt módjában megtudni, e két hadászati főirány melyikét választja Sztálin főcsapása számára, a stratégia logikája azt diktálta, előbb gyorsan szabaduljon meg a nyugati veszélytől, majd helyezze át keletre csapásmérő csoportosítását - feltételezve, hogy az épségben átvészelte a harcok sokkhatását -, hogy ott, a Kárpátoktól északra vagy délre, abban a szektorban szálljon szembe a Vörös Hadsereggel, amelyikben az erősebbnek tűnik. Ennek a helyzetértékelésnek az szolgálhatott végső igazolásául - bár Hitler ezt tudni nem tudhatta, csak kikövetkeztethette -, hogy 1944 novemberéig maga Sztálin sem tudta eldönteni, inkább közvetlenül Berlint vegye célba, vagy máshol mért csapással ossza meg és morzsolja föl az *Ostheer* erejét. Ez utóbbira a legkézenfekvőbbben a Budapest-Bécs irányt választhatta.

Attól a pillanattól kezdve, amikor a Vörös Hadseregnek 1942-ben Sztálingrádnál sikerült átmennie offenzívába, a keleti hadszíntér pusztaságára, az erők és a térség ott uralkodó aránya, az utánpótlás akadozó, bizonytalan áramlása, valamint a hatalmas térséget roppant hézagosan lefedő, csekély átbocsátóképességű közút és vasthálózat újra és újra hasonló választásra kényszerítette Sztálint a frontok között. Még a német hadsereg is - a Barbarossa hadművelet 1941. nyári hónapjaiban - kénytelen volt hat hétre „bezárni a boltot” a Közép Hadseregcsoporthoz tartozó arcvonalon, amíg az Észak és a Dél Hadseregcsoporthoz tartozó csapatok sikeresen felzárkóztak mellé a Leningrádba, illetve Kijevbe vezető utakon. Pedig azokat a hadseregcsoportokat erejük teljében lévő hadseregek alkották, amelyeket győzelemért parancsnokok vezettek, élükön bárkivel szemben abszolút minőségi fölényben lévő páncéloskötelékek törték az utat, és bőséges emberanyag-tartalék állt a hátuk mögött. Ezzel szemben annak a Vörös Hadseregnek a struktúráját, amelyik Sztálingrádnál

ment át először valódi offenzívába, az előző tizennyolc hónapban a történelemben addig sohasem látott arányú veszteségek tépték és szaggatták, olyan tábornokok vezették, akiknek önbizalmát megingatta az addig történt katasztrófák sorozata, és olyan sorkötelesekből álló emberierőforrás-alapból szerezte a katonáit, amelyben immár aránytalanul magas számban képviseltették magukat a túl fiatal meg a túl öreg újoncok. Olyan hadsereg volt ez, amelynek még meg kellett tanulnia manőverezni; amíg ez nem sikerült, hadműveleteit szükségszerűen önmagá korlátozta pusztán a német kezdeményezésekre adott válaszokra, illetve frontális támadással kivívott térfoglalásra azokban a szektorokban, ahol a németek erőik túlzott széthúzásával maguk gyöngítették meg magukat.

A Vörös Hadsereg fogyatékoságai ráadásul legaljától a legtetejéig átírták a teljes szovjet hadigépezetet. Maga Sztálin bizonytalankodásra hajló katonai vezető volt, s olyan polgári és katonai alárendeltek vették körül, akik nem rendelkeztek tapasztalattal a fegyveres erőknél a háborús megpróbáltatások feszültsége alatti vezetésében, és olyan parancsnoklási hierarchia szolgált, amelyet neki magának kellett rögtönözve, majdnem a semmiből megteremtene. A szovjet rendszer természete és saját titkolózásra és gyanakvásra hajlamos jellege miatt Sztálin eleve nem volt képes olyan össznépi támogatást mozgósítani és személyisége erejével egyesíteni, mint ami például oly jelentősen megerősítette Churchillt mint vezetőt, amikor a válság leküzdésére kellett mozgósítania nemzetét. A Szovjetunió népei nem alkottak egységes nemzetet, az iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása során szerzett tapasztalatok milliókat idegenítettek el a kommunista párt uralmától, a pártot pedig még inkább lejáratotta a közigazgatás totalitárius, elnyomó napi gyakorlata. Ugyanakkor Sztálin ezt a pártot a saját elvtársai ellen önkényesen alkalmazott terror eszközével uralta, amit csak még visszataszítóbbá tett ragaszkodása ahhoz a látszathoz, amely szerint ő pusztán valamiféle kollektív vezetőség egyik egyenrangú tagja a sok közül.

A hazaszeretet szellemét bizonyos mértékben mesterségesen is újra lehetett éleszteni. Hivatkozhattak az orosz történelem dicső fejezeteire, rehabilitálhatták a múlt orosz hőseit - Rettegett Ivánt, Alekszandr Nyevszkijt, Nagy Pétert -, kreálhattak a cári rendszer győzedelmes hadvezéreinek (Kutuzovnak és Szuvorovnak) az emlékét idéző kitüntetések és érdemrendeket, helyreállíthatták a forradalom által eltörölt rendfokozatokat és egyenruházati kiegészítőket. Még a pravoszláv egyházat is, amelyet a magát ateistának valló állam addig megvetett és üldözött, be lehetett sorozni, hogy legyen, aki a templomokban a Nagy Honvédő Háború szent keresztes hadjáratáról prédikál; cserébe 1943 szeptemberében engedélyt kapott első szinódusa megválasztására, amire nem akadt példa, amióta a forradalom ezt az intézményt is felszámolta. Ezek az intézkedések azonban pusztán hasznos segédeszközök voltak, de nem helyettesíthették a stratégiai szintű hadvezetés hatékonyan működő szervét, amelyet Sztálin vagy megteremt, vagy csődöt mond „hadúrként”, s ezzel Oroszországot vereségre, magát pedig pusztulásra ítéli.

Sztálin a Barbarossa hadművelet első heteiben láthatóan közel jutott az összeomláshoz. Amint John Erickson professzor leírja: Egy hétig kizárólag az olyasfajta anonimitás uralkodott, mint „a szovjet kormány”, a „Központi Bizottság” meg a „Szovnarkom”, a szervezet arctalan moraja meg a párt lelkesítő locsogása. ... Sztálin, akiből akarata ellenére visszafordíthatatlanul hadviselő felet csináltak, az első katasztrófális hétvége után legkevesebb három napra „bezárkózott a lakostályaiba”. Amikor előjött, az egyik jelen lévő tiszt tanúsága szerint „kedvetlen és ideges” volt. ... Ezekben a kezdeti időkben csak nagy ritkán nézett be a Sztavka főhadiszállására; a felső szintű katonai igazgatás enyhén szólva is komoly szervezetlenséggel működött, a nagyvezérkar pedig, amelynek legjobb szakembereit a frontparancsnokságokra vezényelték, tantaluszi kínokat okozó, következetes lassúsággal tette a dolgát. ... A Sztavka vitái leragadtak a hadműveleti vezetés és a katonai közigazgatás mocsarában; Sztálin és alvezérei, miközben hadászati-hadműveleti szintű döntéseket próbáltak hozni, folyton belebonyolódtak az értékes időt zabáló lényegtelen részletekbe - milyen típusú puskát adjanak ki a gyalogosegységeknek (a szabványosat, avagy a lovassági modellt), vagy szükség van-e szuronyra, és ha igen, háromélű legyen-e.

Az igazság kedvéért itt le kell szögeznünk, hogy Hitler is nagy előszeretettel menekült katona szakmai részletekről folytatott diskurzusokba, amikor ki akarta vonni magát egy-egy válság lélektani terhei alól, ha pedig a válság elhúzódott, másról nem is volt hajlandó beszélni, amint az a Sztálingrád idején vezéri értekezletein készült jegyzőkönyvek fennmaradt töredékeiből kiviláglik. Vele szemben Sztálin hamar visszatért a valóság talajára. 1941. július 3-án, a háború tizenegyedik napján, személyesen fordult a rádióban a szovjet néphez - amire addig szinte alig volt példa -, és „elvtársainak, polgártársainak, fivéreinek, nővéreinek”, sőt „barátainak” szólította őket. Ami ennél is fontosabb, azonnal lépéseket tett, hogy a Szovjetunió kormányzata alkalmassá váljék a háború vezetésére. A mód, ahogy ezt megtette, az államhatalmi szervek és a politikai pártok, a polgári hatalom és a katonai hatóságok, a bürokraták és a katonatisztek szigorú szétválasztásának elméletéhez és gyakorlatához szokott nyugati ember számára szinte felfoghatatlan. Ezeket a különbségeket a szovjet rezsim békeidőben is összemosta; ezt a homályos kétarcúságot Sztálin alaposan felfokozta a hadat viselő ország irányítására épített vezetési rendszerében. Első dolga, június 30-án, a háború politikai, gazdasági és katonai részterületeinek felügyeletére hivatott Állami Honvédelmi Bizottság megalakítása volt; e később kissé kibővített testület tagságát ő maga, Molotov külügyminiszter, Vorosilov, az 1925-től 1940-ig regnáló honvédelmi népbiztos, Malenkov, Sztálin pártapparátusbeli jobbkeze, valamint - jelentőségteljes választás - Berija, a titkosrendőrség (NKVD) feje alkotta. Július 19-én Sztálin kinevezte magát honvédelmi népbiztosnak, majd augusztus 8-án titokban elfoglalta a legfelsőbb főparancsnoki posztot; főparancsnokként már alája tartozott a Sztavka is, amely így gyakorlatilag az Állami Honvédelmi Bizottság (GKO) végrehajtó szervévé vált, és egyszerre irányította mind a hagyományos értelemben vett vezérkar, mind a frontoknak nevezett hadseregcsoportok tevékenységét. Mivel a GKO rendeleteit és direktíváit automatikusan szentesítette a Sztálin vezette Népbiztosok Tanácsa és mivel Sztálinnak az is beletartozott a hatáskörébe, hogy a vezérkARBól vezényeljen ideiglenesen főtiszteket - nevezetesen és leggyakrabban Zsukovot és Vasziljevskijt - valamelyik front vagy egy adott hadművelet élére, a Nagy Honvédő Háború (a „honvédő” minősítést is Sztálin vezette be július 3-i rádiószózatában) irányítását minden szinten Sztálin uralta. Bár gondosan eltitkolta a szovjet nép előtt a hadvezetés döntéseiért vicselt végső felelősségét, és csak akkor lép majd a marsall, a generalisszimusz és a „Nagy Sztálin” szerepében a nyilvánosság elé, amikor már jelentős győzelmek egész sorát vívta ki a Vörös Hadsereg, a gyakorlatban 1941 júliusától teljhatalmú főparancsnokként szervezte országa háborús erőfeszítését. Kérelhetetlen volt ebben a minőségében. Amikor a Közép Hadseregcsoport októberben felújította előrenyomulását Moszkva felé, az majdnem a júniuséhoz hasonló súlyossággal tépázta meg az önbizalmát, az alárendeltjei fölött megfélemlítéssel fenntartott hatalmának szigorából azonban sohasem engedett: leváltás, megszégyenítés, sőt kivégzés várt arra a parancsnokra, aki kudarcot merészelt vallani. Ismay tábornok, Churchill katonai tanácsadója, aki októberben járt Moszkvában, megörökítette az eredményt: „Amint Sztálin belépett a szobába, minden oroszok ajkára fagyott a szó, és a tábornokok szemében megjelent az űzött vad pillantása, amiből a vak is láthatta, micsoda állandó rettegésben élnek. Undorító volt bátor férfiakat ilyen szervilitásba alázva látni.”

Néhányan kitartottak. Zsukov különösen robusztus egyéniségnek bizonyult, aki még Mehliszttól sem látszott megijedni, pedig Sztálin a főkomisszárt használta mások megbuktatására. Zsukovnak volt annyi előnye, hogy ő már parancsnokolt sikeresen páncélosok fölött az 1939-ben Mongóliában a japánokkal vívott, hadüzenet nélküli röpké határháborúban; ami még fontosabb, születésétől fogva kemény fickó volt, aki el tudta viselni, amikor Sztálin elcsapta a vezérkari főnöki tisztségből, és anélkül tudott átváltani egy alacsonyabb frontparancsnoki beosztásba, hogy megingott volna hite saját képességeiben - amelyekkel, tudta, Sztálin is tisztában volt. Később megjelent még néhány Zsukovhoz fogható egyéniség, akik közül különösen Rokosszovszkij és Konyev érdemel említést. Mire ők mind a hárman egy-egy front élére kerültek 1944-ben, nagyjából megoldódtak Sztálin gondjai is, hogy tehetséges alárendelteket találjon.

Addig azonban nagyrészt magának kellett elvégeznie a Nagy Honvédő Háború stratégiai szintű irányításával és a Vörös Hadsereg vezetésével járó munka dandárját; Sztálin, a Szovjetunió első számú vezetője, az összes többi hadviselő állam hadvezetőségében szokásosnál nagyobb mértékben uralta Oroszország háborús erőfeszítését. Churchill érvelve érvényesítette az akaratát, s ahogy az amerikaiak a küzdelem mind nagyobb részét vállalták át, úgy hatottak egyre kevésbé az érvei. Rooseveltnem annyira parancsolt a vezérkari főnökeinek, mint inkább elnökölt gyülekezetük fölött. Sztálin azonban diktált. Minden információ hozzá áramlott, bárhol is tartózkodott, bármelyik napszakban, éjjel és nappal, akár a Kremlben, akár vidéki dácájában Kuncsevóban, vagy, amíg a német bombázók Moszkvát fenyegették, a moszkvai földalatti vasút egyik állomásának peronján rögtönzött vezetési pontján; minden parancs tőle indult az ellenkező irányba. Naponta háromszor tartott helyzetismertető értekezletet - furcsamód Hitlerére emlékeztető napirend szerint. Először délben hallgatta meg a jelentéseket, azután délután négykor, végül közvetlenül a vezérkar tisztjeinek diktálta le utasításait - de a Politbüro jelenlétében - éjfél és hajnali három vagy négy között.

Vasziljevskij, aki gyakorlatilag Sztálin személyes hadműveleti tisztjének szerepét töltötte be, nagyjából ugyanazt a szerepkört, amit Hitler főhadiszállásán Jodl látott el, éles szemmel megfigyelte, majd később megörökítette a diktátor parancsnoklási módszereit. Észrevette, hogy Sztálin már a háború első évében megszerezte a dominanciát a katonai vezetők fölött - vagyis sokkal gyorsabban, mint Hitler a Wehrmacht felett -, talán azon hadviselési tapasztalatainak köszönhetően, amelyeket még az orosz polgárháborúban szerzett az 1. lovashadsereg politikai biztosaként. Az első hónapokban túlságosan bízott magában: 1941-ben szinte egy személyben ő okozta a kijevi katasztrófát, ugyanis túl sokáig nem volt hajlandó engedélyezni a visszavonulást, s a védők végül nem kerülhették el a bekerítést; 1942-ben elvetette a Dél-Oroszországba vezetett német offenzíva felújításának lehetőségét, és Tyimosenko frontjait belekergette a harkovi ellentámadásba, ebbe a kezdeményezés megragadására tett túlságosan korai kísérletbe, amely 200 000 orosz katona hadifogságba esésével ért véget - vagyis kis híján sikerült megismételnie az előző év végzetes katlancsatáit. Ettől kezdve lényegesen óvatosabbá vált. A sztálingrádi kettős átkarolásra végül Zsukov és Vasziljevskij tett javaslatot; 1942. szeptember 13-án ők vázolták Sztálinnak az elgondolást az irodájában, a diktátor pedig csak akkor fogadta el a koncepciót, amikor ésszerű érvekkel leszerelték óvatossági ellenvetéseit.

Zsukov jóval később, visszatekintve alkotott értékelése szerint Sztálinnak mint parancsnoknak az igazi erőssége főként a haderővel való gazdálkodási képességében rejlett, ugyanis tudta a módját, hogyan gyűjthet tartalékot még olyan időszakokban is, amikor a front rettenetes étvággyal falta a Vörös Hadsereg élőerejét. Bizonyos, hogy teljesítménye Sztálingrádnál, majd az azt követő két évben abban mutatkozott meg, hogy mindig rendelkezésre állt ilyen tartalék - a briteknek azt mondta, folyamatosan nagyjából hatvan hadosztálynyi erőtöbblettel rendelkezett a németekkel szemben, bár valószínűleg túlzott -, valahányszor az *Ostheer* egy stratégiai hibát elkövetve lehetőséget adott neki, amelyet kihasználhatott. Egy ilyen tartalék haderőt küldött ellentámadásra, amikor a németek 1943 júliusában kimerítették magukat a kurszki csata támadó szakaszában. A Kurszknál elért sikert arra használta ki, hogy tartalékával augusztusban visszafoglaltatta Harkovot, a Szovjetunió legtöbbször gazdát cserélt városát. Októberre őszi offenzívája, amelyet az addig tartalékban levő alakulatok bevetésével tartott lendületben, visszafoglalta az *Ostheer* előző két évben indított oroszországi offenzívái során elveszített legfontosabb területek összességét - egy hatalmas, észak-déli irányban 1050 kilométer széles, 240 kilométer mély sávot, amelyen túl már csak egyetlen katonai szempontból jelentős akadály, a Dnyeper húzódott a sztyeppen a Vörös Hadsereg előrenyomulásának útján. November végére a Vörös Hadsereg három jókora hídfőállást foglalt a Dnyeper európai oldalán, elvágta a Krímet az *Ostheer* zöméhez kötő szárazföldi kapcsolatot, és kijutott a Lengyelországba és Romániába indítható offenzívák megindulási terepszakaszára.

Ironikus módon a győzelem dilemma elé állította Sztálint. Sztálingrádig a vereség elhárításával foglal-

kozott; Kurszkig még mindig fennállt a lehetőség, hogy a németek bénító erejű csapást mérnek fegyveres erőire; a Dnyeperhez vezető előretörésig a háborús időkben szokásos rögtönzések során látta el élelemmel, hadianyaggal és emberanyag-utánpótlással a Vörös Hadsereget. Azután már ő is ráébredt, akárcsak Churchill, hogy „mégiscsak győzött”. Németország páncélos *masse de manoeuvre-je* (manőverezve súlyt képző erőkoncentrációja) nem létezett többé, ő viszont visszaszerezte országa legtermékenyebb mezőgazdasági és legtermelékenyebb iparvidékeit. Mi több, immár számíthatott arra is, hogy a szövetségesek jelentős mértékben átvállalják a Vörös Hadseregtől a Wehrmacht pusztításának terhet. Az 1943. novemberi teheráni csúcstalálkozón Brooke, Churchill vezérkari főnöke felfigyelt Sztálin gyors és tévedhetetlen helyzet- és lehetőségfelismerő képességére, amely „kiemelkedő volt Churchilléhez és Rooseveltéhez hasonlítva”. A diplomácia történetében feljegyzett, nyilvánosan elkövetett zavarkeltési fondorlatok egyik legbrutálisabbjával olyan módon szégyenítette meg Churchillt, hogy a brit miniszterelnök rákényszerült az Overlord hadművelet iránti feltétlen elkötelezettsége kinyilvánítására, valamint mind a főparancsnoknak, mind a hadművelet időpontjának a megnevezésére. Ettől kezdve Sztálin biztosra vehette, 1944 közepétől Hitler két tűz közé szorul majd, ő pedig hagyhatja a nyugati tűzvészt lobogni, és nyugodtan megválaszthatja, hol hozza a legnagyobb hasznot sajátjának a meggyújtása. Az események megmutatták, hogy az északi arcvonalat választotta támadása színhelyéül, ahol a Vörös Hadsereg szétverte a Közép Hadseregcsoporthat, és a Visztuláig űzte vissza a németeket. Ezzel a döntéssel azonban még nem játszotta ki minden aduját. Továbbra is fenntartotta a lehetőségét (akárcsak a nyugati szövetségesek), hogy vagy a Wehrmacht megsemmisítésére összpontosítja teljes erejét a Kelet-Németországban és Berlinben megvívandó végső csatában, vagy átirányítja Dél-Európába a Vörös Hadsereg egy jelentős hányadát, hogy ott felépítse Hitler háromhatalmi egyezményének szovjet megfelelőjét, amelynek révén évtizedekre bebiztosítja a Szovjetuniót mindenféle invázió ellen.

Keservesen nehéz választás volt. Sztálin nem szabad akaratából lépett hadba a második világháborúban, viszont már a kezdet előtt elhatározta, hogy hasznot húz a háború keltette feszültségekből. Az alatt a huszonegy hónap alatt, amelyben ő a partvonalról szemlélte a tomboló konfliktust, nagyon jelentősen profitált kiszélesedéséből. Hitlerrel kötött szövetsége révén előbb Kelet-Lengyelországot szerezte meg, majd - a németekkel kötött megnemtámadási szerződés biztosította mozgásszabadságát Finnország megtámadására használva - Kelet-Karéliát, utána a balti államokat, végül pedig Románia Besszarábia és Észak-Bukovina tartományát. A Barbarossa hadművelet a második világháború legirgalmatlanabb harcát zúdította országára, 1944 nyarára azonban ismét elkezdhetett azon gondolkodni, hogyan húzhatja a Szovjetunió a legnagyobb geopolitikai hasznot a háború záró szakaszából. Sztálin még Hitlernél is inkább hajlamos volt politikai eseménynek tekinteni a háborút. A Barbarossa hadművelet kezdete és Kurszk között az „erők korrelációja” ellene dolgozott, azután viszont kezdett neki dolgozni. Hitler még javában tevékenykedett utolsó nyugati offenzívája alapjainak előteremtésén, amikor Sztálin már azt mérlegelte, hol érdemes leginkább megragadnia a Hitler keleti stratégiájának összeomlása nyomán adódó lehetőségeket.

25. A kurszki csata és Nyugat-Oroszország visszafoglalása

A katasztrofális sztálingrádi hadjárat végére Hitler erejét vesztett, megrendült emberré vált. Guderian, aki abból az alkalomból kereste föl a Führert 1943. február 21-én ukrajnai főhadiszállásán, hogy váratlanul ismét kinevezte őt a páncéloscsapatok fegyvernemi főnökévé, komoly változásokat vett észre Hitleren, akit 1941. decemberi utolsó találkozásuk óta nem látott: „Bal keze remegett, háta meghajlott, mereven bámult maga elé, szemei kidülledtek, de hiányzott belőlük korábbi fényük, orcáit vörös foltok pettyezték. Ingerlékenyebben viselkedett, könnyen elvesztette az önuralmát, és hajlamos volt a dühkitörésekre meg az átgondolatlan döntésekre.”

Meggyengült a döntéshozatalhoz nélkülözhetetlen akaratereje is. A moszkvai csata kezdete és a 6. hadsereg sztálingrádi bekerítése és megsemmisítése között eltelt évben Hitler a legteljesebb formájában alkalmazta a Vezérelvet (*Führerprinzip*). Ellentmondást nem tűrve váltotta le azokat a tábornokokat, akik vereséget szenvedtek, vagy más módon okoztak neki csalódást, a tábornoki kar többi tagját pedig parancsai iránti szigorú engedelmességre szorította. Attól eltekintve, amikor júliusban elmulasztottak merészen délnek nyomulni Voronyezsnél - amiért Bock a beosztásával fizetett tábornokai betű szerint végrehajtották az akaratát; pontosan ez okozta a bajt. Az 1942-es hadjárat diadalaira kizárólag Hitlernek köszönhetően került sor, de a katasztrófáira is, mind az erők kaukázusi túlzott előrenyomulása, mind a sztálingrádi vereség esetében. Az *Ostheer* ebből következően húsz hadosztályát veszítette el, s ez olyan súllyal nehezedett Hitler lelkiismeretére, hogy még két évvel később is bevallotta egyik orvosának, álmatlan éjszakáit a hadművelleti térkép víziója tölti ki, rajta a német hadosztályok pusztulásuk pillanatában elfoglalt pozíciójának jeleivel. Bizalmas katonai tanácsadóinak - Keitelnek és Jodl-nak - a kimondatlan szemrehányásait is nehezen viselte; saját önvádja ennél is győtrőbb kínokat okozott.

Mindezek következtében 1943 tavaszán az *Ostheer* stratégiájának tervezésében Hitler olyan mértékű döntési szabadságot engedett közvetlen alárendeltjeinek, amelyet nem élveztek azóta, amikor 1940-ben a Führer először avatkozott közvetlenül a haderő vezetésébe, és amihez fogható soha többé nem lesz osztályrészük - pedig a nagystratégia más területein továbbra is ellentmondást nem tűrve dirigált. Amikor úgy vélte, Rommeltől hiányzik mind „az optimizmus”, mind a „kitartó lelki-erő”, durván belenyúlt az 1943 tavaszán Észak-Afrikában a brit-amerikai seregek ellen vívott küzdelem irányításába, s közben kincset érő páncélosalakulatokat engedett át központi tartalékából, Göringtől pedig repülőszázadok áthelyezését követelte Szicíliából a tunéziai repülőterekre. Ugyanebben az időben lehordta Göring illetékes alárendelt parancsnokait a Németország fölötti légi háború elfajulása miatt - a szövetségesek 1943. február 25-én megkezdtek a „három műszakos” bombázó hadjáratot, majd a következő hetekben jöttek a Berlint, Nürnberget, Essent, Brémát, Kíelt s a Mőhne- és az Eder-gátat érő súlyos brit és amerikai légitámadások. Követelt és kapott is valamelyes megtorlást Nagy-Britannia ellen, visszafogadta szolgálatába Guderiant, hogy többszörözze meg a német páncélozott harcjármű-gyártást, és jóváhagyta Goebbels programját a „totális háború” meghirdetésére, amelyet a propagandaminiszter február 7-én tárt elé a náci párt gauleitereivel Rastenburgban tartott találkozón. A keleti fronton, elsődleges jelentőségű hadszínterén azonban 1943 első felében furcsán puhatolódzó és határozatlan szerepet vállalt a hadműveletek közvetlen irányításában.

Ez korántsem csak kárára vált az *Ostheer-nek*. Erich von Manstein tábornagynak, a Dél Hadseregcsoport parancsnokának személyében a legkiválóbbak közé tartozó hadvezér irányította legkritikusabb frontszakaszát, aki különlegesen kifinomult érzékeléssel ismerte fel a Vörös Hadsereg döcögő manőverezési stílusában rejlő harcászati lehetőségeket, s ugyanakkor teljesen immúnis volt azzal a lélektani megfélemlítési technikával szemben, melynek révén Hitler megtörte kevésbé kiváló tábornokai szellemi függetlenségét. Februárban azonban, a sztálingrádi kapituláció és saját, Paulus 6. hadseregének felmentésére tett elvetélt kísérlete nyomán Mansteint megzavarta a Dontól nyugatra, Harkov kulcsfontosságú városa ellen indított s váratlan sikerrel kibontakozó szovjet támadás.

A Vörös Hadsereg sztálingrádi győzelme, majd annak nyomán az egész német déli frontszakasz széttzilálódása először kínált lehetőséget a Sztavkának a kezdeményezés tartós megragadására és az *Ostheer* kiűzésére egész Ukrajnából, a Szovjetunióban meghódított legértékesebb tartományból. Január végére a szovjet hadvezetőség tervet dolgozott ki a Déli és a Délnyugati Front előrenyomulására egészen a Dnyeperig, a Donon és a Donyecon túl húzódó harmadik nagy folyó vonaláig, még a tavaszi olvadás beállta előtt. Kitűzött céljuk elérése után a szomszédos frontoknak kellett támadniuk, majd északnyugatnak fordulva kivetniük a német Közép Hadseregcsoportot Észak-Ukrajnából, és viaszorítani egészen Szmolenszkig. E nagy offenzíva első és mindent eldöntő hadmozdulatát egy úgynevezett frontgyors-csoportnak kellett végrehajtania, amely M. M.

Popov tábornok parancsnoksága alatt négy harckocsihadtestből állt, és Vatutyin Délnyugati Frontjának élén haladva kellett Harkov felé támadnia.

A Sztavka terve első látásra jól átgondolt elképzelést kívánt megvalósítani, a Sztálingrádnál aratott orosz győzelem ugyanis három válságot is kirobbantott a németek oldalán. A Vörös Hadsereg Sztálingrád térségéből indított előretörése Rosztovig, a keleti front déli szárnyának „kapujáig” vetette vissza Manstein Don Hadseregcsoportját (amelyet február 12-én átkereszteltek Dél Hadseregcsoporttra). Kleist A Hadseregcsoportjának kényszerű visszavonulása a Kaukázusból az Azovi-tenger partvidékére százhatvan kilométeres rést hagyott a saját és Manstein arcvonala között. Ráadásul Vatutyin a Voronyezs térségében, Sztálingrádtól északnyugatra védő magyar hadsereg lerohanásával folytatta a támadást, és ez úgy alakult, hogy január 14. után már elvágással fenyegette Manstein északi szárnyát Kluge B Hadseregcsoportjának (február 12-től Közép Hadseregcsoport) déli szárnyától. A Sztavka offenzívájának kezdő hadműveletei sikert ígértek. Február 2-5. között az oroszok olyan erős nyomást fejtettek ki a Don alsó folyása mentén, hogy Hitler - Manstein nyomatékos javaslatára - Rosztov feladásának engedélyezésére kényszerült, közben pedig Vatutyin Délnyugati Frontja is támadott Voronyezs felől a Don felső folyásánál, és február 14-én Harkov alá ért. Elkecsereglett ütközet robbant ki a város birtoklásáért, amelybe a lakosság is bekapcsolódott, és az elit I. SS-páncéloshadtest (a *Leib-standarte Adolf Hitler* és a *Das Reich* hadosztály) minden erőfeszítése ellenére a németek vereséget szenvedtek, s február 16-án kiűritették Harkovot. Ennek következtében csaknem 320 kilométer széles rés tátongott a Dél és a Közép Hadseregcsoport között.

A Sztavka elkövetett azonban két fatális számítási hibát. Egyrészt túlbecsülte a Vörös Hadsereg képességeit. Másrészt alábecsülte Mansteint. A Nagy Honvédő Háború vezető nyugati történetírója, John Erickson professzor így kommentálja az eseményeket: „Mind a Voronyezsi, mind a Dél-nyugati Front rendkívüli harcokat vívott meg, hatalmas területeket járt be, pedig a pusztítás valóságos országútján kellett végighaladnia, a visszavonuló német egységek ugyanis felrobbantották a hidakat, épületeket és repülőtereket, tönkretették a vasútvonalakat, és a kevés utat is megrongálták, amennyire csak tudták.” Február közepére azonban Popov támadó csoportosítása, amely az offenzívát mindössze 137 tankkal kezdte (nem többel, mint amennyi egyetlen átlagos német páncélosadosztálynak volt), már csak 53 harcképes páncélossal rendelkezett, s ugyanakkor a Voronyezsi Front 3. harckocsihadseregnek nevezett seregteste mindössze 6 üzemképes harcjárművet tudott kiállítani!

Éppen ezért Vatutyin február 12-i elhatározása, amelyet a Sztavka általános irányelveivel összhangban az offenzíva „kiszélesítéséről” hozott, egy átlagos képességű - akár csak maroknyi páncélostartalékot megőrző - ellenséges parancsnokkal szemben is óvatlanság lett volna. Mansteinnal szemben - aki virtuóz mestere volt annak a hadvezetési tevékenységnek, amit mind a német, mind az orosz hadseregben „hadműveleti” szintűnek neveztek - az offenzíva kiszélesítése esztelen vakmerőségnek bizonyult. Még a válság tetőpontjának elérése előtt Hitler hét hadosztályt rendelt Franciaországból a tábornagy arcvonalára, ahová február 17-én ő maga is megérkezett, tárgyalni Mansteinnal. Az ürügyet a Dél Hadseregcsoport egyik induló ellencsapásának felügyelete, illetve az *Ostheer* felsorakoztatása szolgáltatta a „totális háború” elképzelése mögé, amelyet Goebbels másnap hirdetett meg a német népnek a berlini Sportpalotában tartott, gyújtó hangú beszédében. Hitler ezt írta az aznapi napiparancsban: „Sorsdöntő csata végkifejlete múlik rajtatok! Ezerötszáz kilométerre a Birodalom határától Német-ország jelenének és jövőjének sorsa dől el. ... Az egész német hazát mozgósítottuk. Gyermekeitek szolgálnak a német városokat és munkahelyeket oltalmazó légvédelemben. Több és még több hadosztály van úton felétek. Egyedülálló, eddig nem ismert fegyverek tartanak arcvonalatokra. ... Ez az oka, hogy most iderepültem hozzátok, felhasználni minden eszközt, melynek révén megkönnyíthető és végső győzelemmé fordítható át védelmi csatátok.” Az ellencsapás koncepciója valójában nem Hitlertől származott, hanem Mansteintől. És a tábornagy február 6-i rastenburgi villámlátogatásán nemcsak az engedélyt csikarta ki Hitlertől annak megindítá-

sára, de a szükséges páncélos-csapásmérő csoportosításról is gondoskodott - olyan nagyságúról, amely mellett a Popové eltörpült - oly módon, hogy újjászervezett 4. páncéloshadserege törzsének vezetése alatt összpontosított minden rendelkezésre álló páncélostartalékot, és a 4. páncéloshadsereget az 1. mellett sorakoztatta föl, a Donyec és a Dnyeper között húzódó természetes szűkületben, amelyen Vatutyin Délnyugati Frontja igyekezett áttörni a németek hadműveleti mélységébe.

Vatutyin hadmozdulata olyan súlyos veszélyt jelentett - hiszen az A Hadseregcsoporthoz tartozó elvágásával fenyegetett az Azovi-tenger ázsiai partján elfoglalt hídfőjében -, hogy Hitler még az A Hadseregcsoporthoz tartozó részének légihídon történő átszállításába is beleegyezett Manstein hadseregcsoporthoz. Több mint 100 000 katona átdobásáról volt szó, ám még mielőtt ők vagy a nyugatról riasztott hadosztályok befutottak volna, Manstein máris lecsapott. Február 20-án

két páncéloshadserege összetartó irányú támadást indított Popov még mindig előrenyomuló, a Dnyeper átkelőhelyeitől akkor már alig nyolcvan kilométerre járó frontgyorscsoporthoz két szárnya ellen. A szovjet magasabb parancsnokságok semmit sem fogtak fel a megváltozott helyzet súlyosságából. Csak hajtották Popovot tovább előre, sőt február 21-én a vezérkar még Malinovszkij Vatutyin szomszédságában tevékenykedő Déli Frontjának is megparancsolta az aktívabb bekapcsolódást az offenzívába: „Vatutyin csapatai rendkívüli tempóban száguldanak előre... a balszárnán keletkezett fennakadást az aktív harctevékenység hiánya okozza az Ön frontjának arcvonalán.” Valójában Popovot máris a bekerítés fenyegette, kezdett kifogyni az üzemanyagból, és szilárdan feltartóztatták. Február 24-re, amikor az időközben kapott erősítés ellenére is csak ötven harckocsija maradt, egyedül gyorscsoporthoz tartozó balszárnát több mint 400 német páncélos támadta. Február 28-ra, amikor a német harckocsik kiértek a Donyec partjaira, Popov csoporthoz tartozó, sőt Vatutyin Délnyugati Frontja egyéb erőinek jelentős részét is körülvették, a kevés sikeresen kitörő egység pedig kizárólag annak köszönhetette szerencséjét, hogy a befagyott folyón még nem indult meg a jégzajlás.

MANSTEIN FELÚJÍTJA AZ OFFENZÍVÁT

Popov offenzívájának összeomlása lehetővé tette, hogy Manstein belevágjon sajátjának második, Harkov visszavételére szánt szakaszába. A 4. páncéloshadsereghez ekkor már kezdtek beérkezni a nyugatról áthozott erősítések, köztük az eredetileg a koncentrációs táborok őrségéből felállított *Totenkopf* (Halálfejes) SS-hadosztály, amely csatlakozott a *Leibstandarte* és a *Das Reich* hadosztályhoz az I. SS-páncéloshadtestben. Ezeket az ideológiai alapon álló harcosokat mardosta a szégyen, amiért az előző hónapban ők adták föl Harkovot, s március 7-én kiemelkedően jelentős erejükkel beleverték magukat a város visszafoglalásáért induló csatába. Március 10-re már heves utcai harcok folytak az északi külvárosokban, két nappal később pedig gyakorlatilag körülvették a várost s benne a szívesen védekező szovjet egységek sokaságát. A németek immár pontosan azon a helyen fenyegettek bekerítéssel a Vörös Hadsereg csoportosításának derékhadát, ahol azok remélték bekeríteni Hitlerét. A Sztavka ekkor hirtelen olyan veszedelmesnek ítélte a helyzetet, hogy az erősítést nem a Harkovban ostromlott seregtestek segítségére küldték, hanem Kurszktól délre a szomszédos Voronyezsi Fronthoz, ahol sikerült is megtartaniuk azt az arcvonalszakaszt, amelyből a hamarosan kurszki kiszögellésként elhíresülő ív déli oldala alakult ki. Amikor ezeket a csapatokat támadás helyett védelmi hadműveletekre használták fel, az 1943-as szovjet tavaszi offenzíva máris kudarcot vallott vállalkozásnak látszott, ugyanúgy, mint egy évvel korábban a moszkvai csatát követő általános támadás. Amint Golikov, a Voronyezsi Front parancsnoka táviratozta alárendeltjeinek a Vörös Hadsereg erőfeszítésének csúcspontján: „A Dnyepertől még 320-370 kilométer választ el minket, a tavaszi *raszputyicától* 30-35 nap. Ki-kí vonja le a maga konklúzióját.”

A *raszputyica*, az őszi esők, illetve a tavaszi olvadás miatt évente kétszer beköszöntő „vizes évszak”, amely sártengerré változtatja a földutakat, és mocsárrá a környező sztyeppet, 1941-ben és 1942-ben a németek ellen dolgozott, ugyanis késleltette előrenyomulásukat Moszkva, Ukrajna

belseje, valamint Sztálingrád felé. Most hasznos lélegzetvételnyi szünethez juttatta őket. A kialakult helyzetben az *Ostheer* összes tartaléka délen koncentrált, s így a Vörös Hadsereg képes volt újranyitni egy szárazföldi utat Leningrádba, majd a moszkvai csata óta az északi gyemjanszki zsákban elszigetelt német csoportosítás megtámadására is futotta erejéből - bár kivonását nem sikerült megakadályoznia. A Moszkvától nyugatra, Vjazmánál tartott német arcvonal-beszögelésre is sikerült olyan jelentős nyomást gyakorolnia, amivel valami nagyon nem jellemzőt provokált ki Hitlerből: megtervezett, önkéntes visszavonulást az előre kiépített, rövidebb „Bivaly-vonalra”. Csakhogy a nedves évszak idején, minden, az ellenségnek okozott elképesztő mértékű veszteség dacára - 185 000 olasz, 140 000 magyar, 250 000 román és a Wehrmacht saját számítása szerint csaknem félmillió német katona esett el, sebesült meg vagy került hadifogságba - a Vörös Hadseregnek egyetlen elsődleges jelentőségű frontszakaszon sem sikerült előteremtenie az offenzíva felújításához szükséges erőket.

A CITADELLA HADMŰVELET

Sztálingrád telén az *Ostheer* csak hajsza híján úszta meg a teljes katasztrófát a keleti front déli szárnyán, ám Hitler és tábornokai abban a pillanatban, amint a Vörös Hadsereg jelét adta vereége belátásának, máris a kezdeményezés visszazaragadását és az offenzíva felújítását tűzték ki célként. „Az igazi küzdelem még csak most kezdődik!” - figyelmeztette Sztálin katonáit 1943. február 23-án, a Vörös Hadsereg Napján. Ő is meg a Sztavka is tudta, egyelőre kimerítették a rendelkezésre álló erőt, és amíg meg nem érkezik a várva várt Lend-Lease-adományok következő hulláma meg az Urálba telepített gyárak újabb termékei, továbbá amíg be nem fejezik a besorozott ifjak és idősebb „kifésültek” következő sorványának kiképzését, Oroszország képtelen kialakítani azt az erőtartalékot, amely tábornokainak lehetővé teszi a biztonságos átmenetet támadásba. A németek ennek pontosan az ellenkezőjét gondolták végig. Mivel a *raszputyica* és a Vörös Hadsereg kimerülése lélegzetvételnyi szünethez juttatta az *Ostheer-t*, annak a lehető leghamarabb támadnia kell, mert különben nagyon megszenvedti a tétlenkedés következményeit.

A kérdés az volt: hol? Olyan alapkérdés volt ez, amelyet a tábornokok a háború folyamán utoljára döntöttek el nagyjából maguk közt. Hitler önbizalmát, személyes szavahihetőségét parancsnokai szemében olyan mértékben ingatta meg makacs ragaszkodása a sztálingrádi „erőd” tartásához, hogy átmenetileg elveszítette kedvét és akaraterejét a stratégia feltételeinek diktálására. A Manstein főhadiszállásán, a harkovi ellencsapás előtt, február 17-19-én tett látogatása során Hitler végighallgatta a siker esetén várhatóan megnyíló lehetőségek elemzését. A Kleist (A Hadsereg-csoport), Jodl, Zeitzler (a szárazföldi haderő új vezérkari főnöke) és Manstein részvételével zajló gondolatcsere sokkal nagyobb horderejű kérdéseket érintett, mint amilyenek tárgyalását a Führer „hazai pályáján”, Rastenburgban valaha is megengedte. A háromnapos - időnként az orosz ágyúk dörgése által aláfestett - találkozó vége felé egyszer döntő beavatkozásra szánta el magát, és elutasította Manstein egyik jellegzetesen merész javaslatát a Krímtől északra végrehajtandó „egy lépést hátra, két lépést előre” manőverre, az ugyanis átmeneti területfeladással járt volna, ez pedig olyasmi volt, amit jelleméből adódóan mindig is szenvedélyesen ellenzett. A másik választható megoldást, a Kurszknál kialakuló kiszögellésre mért találkozó irányú támadást nem vetette el, hanem Zeitzlerre és az *Ostheer* tábornokaira hagyta a végrehajtás részleteinek kidolgozását.

Az 1943 márciusában és áprilisában a *raszputyica* által kikényszerített hadműveleti szünet alatt - a leghosszabb volt, ami az egész háborúban a két küzdőfél katonáinak megadatott - mind a német, mind az orosz seregek vezetési törzsei a nyáron bizonyosan sorra kerülő nagy csata részleteinek kimunkálásán tevékenykedtek, miközben legfőbb haduraik - kísértetiesen egybeeső kétségektől hajtva - igyekeztek módosítani a hivatásos katonák javaslatait, sőt az elkerülhetetlen cselekvés előtt még az időt is próbálták húzni. Sztálin képtelennek mutatkozott követni tábornokai stratégiai helyzet-elemzésének logikáját, azt hitte ugyanis, a teljes szovjet arcvonalat fenyegeti veszély, különö-

sen pedig a Moszkva előtti szakaszát, s ezért váltig valamiféle „megelőző” csapásra kívánta bevetni a rendelkezésre álló erőket, amely legalább azt biztosíthatná, hogy a németek 1943-ban nem aratják zsinórban a harmadik nagy nyári győzelmet. Az április 12-én legmagasabb rangú parancsnokaival tartott értekezleten beleegyezett, hogy adjanak elsőbbséget a kurszki kiszögellés mélyen tagolt védelmi rendszere kiépítésének, de ugyanakkor nem engedett az összes többi, a németek előtt nyitva álló támadási főirány megerősítéséből. Sztálin szemlélete eltért a Zsukovhoz és Vatuljinhoz hasonló, ekkor már roppant tapasztalt hadvezéreitől, akik arra a következtetésre jutottak, biztos, hogy a kurszki az a szektor, ahol az *Ostheer* támadni fog, erre pedig a helyes válasz az arcvonala lehető legnagyobb mértékű megerősítése, hogy a mély védelem feleméssze a belegabalyodó páncélosoffenzíva erejét, a Sztavka által összegyűjtött tartalékok alkalmazásának helyes módja pedig nem kizárólagos kurszki harcbevetésük, hanem arányos elosztásuk, aminek révén a Vörös Hadsereg hozzájut ahhoz a *masse de manoeuvre*-höz - manőverezésre alkalmas súlyképző tömeghez -, amivel végül megindíthatja saját ellenoffenzíváját. Ahogy Zsukov április 8-án megfogalmazta Sztálinnak: „Saját csapatainknak az ellenségét megelőző támadását a közeljövőben értelmetlennek tartom. Helyesebb volna védelmi rendszerünkben felörölni az ellenséget, szétzúzni harcokoszó alakulatait, majd utána, friss tartalékok bevetésével menni át általános támadásba, hogy egyszer s mindenkorra megsemmisítsük fő erőcsoportosításait.”

Hitler elvben ugyan elkötelezte magát a kurszki kiszögellés megtámadása mellett, a kezdés időpontja dolgában azonban gyakran változtatta véleményét, és még mindig szokatlanul határozatlannak mutatkozott a támadás formájának megválasztásában. Bár már április 15-én aláírta a parancsot, amely május 3-ra elrendelte a Dél és a Közép Hadseregcsoport támadását a kurszki kiszögellés ellen, szinte azonnal meggondolta magát, és azt javasolta Zeitzlernek, kifejezetten a kiszögellés csúcsára mérjenek csapást. Az ötlet a katonai mesterség összes bevett szabályának ellentmondott - azok szerint ugyanis a saját arcvonalba beszögellő területen álló csapatokat mindig elvágni érdemes, nem pedig frontálisan megrohamozni -, és április 21-én Zeitzlernek sikerült lebeszélnie róla Hitlert. Később Model, akinek a találkozó irányú csapást mérő két hadsereg egyikét kellett vezetnie, győzte meg Hitlert, hogy az orosz védelem felderített ereje alapján a tervben megszabottnál csak hosszabb idő alatt képes végrehajtani az áttörést, hacsak nem kap további páncéloskötelékeket. Hitler erre néhány napos halasztást rendelt el, s ezalatt a páncéloscsapatok élére állított új felügyelője, Guderian előteremtette a plusz harcokocsikat. Amikor Guderiant (aki beosztása szerint csupán egyszerű, bár magas rangú tisztviselő volt a hadsereg belső igazgatási apparátusában) bevonták a hadművelleti tervezésbe, a halasztások kezdtek hosszabbra nyúlni. Guderian alapos információval rendelkezett a szovjet harcokocsigyártás mennyiségi és minőségi adatairól, és a német termelés hasonló szintre növelését tűzte célként maga elé. Május 2-án olyan harcokocsiszállítási ütemtervet tárt Hitler elé, aminek ismeretében érdemesnek tűnt elhalasztani a hadműveletet. Guderian nem egyszerűen több tankot ígért - havi 1000 darabnál többet, és számuk még egyre nőtt, pedig már ez is a tízszerese volt Németország 1939. évi teljes kibocsátásának -, hanem jobbakat, köztük az új Pz V Panther harcokocsit és egy egész „családra” való 88 mm-es löveget hordozó harcjárművet, a Hornisse-t (Lódarázs), a Tigert és a Ferdinandot, amelyeket a harcmezőn sebezhetetlennek tartottak. Guderian - és nem Speer - volt azonban az, aki figyelmeztetett, a Panthernek, amelytől Hitler olyan sokat várt a kurszki siker kivívásában, egyelőre még nem küzdötték le a „gyermekbetegségeit”. Erről értesülve Hitler a május 4-én vezető tábornokaival Münchenben tartott újabb konferencián június közepére halasztotta az ekkor már Citadella fedőnéven szereplő hadműveletet.

A szovjet ipar azonban nem egyszerűen a német mennyiségi teljesítmény kétszeresével ontotta továbbra is a harcjárműveket, de ráadásul a kiváló T-34 mellé immár kiforrott nehezebb páncélosokat is gyártott, köztük a 85 mm-es ágyúval felszerelt KV-85-öt, a szupernehéz Joszif Sztálin tank első változatát - amely végül majd 122 mm-es löveget kap - és a németek által nagy előszeretettel alkalmazott torony nélküli rohamlövegek különféle megfelelőit. Az oroszok páncéltörőfegyver-gyártása még ennél is látványosabb haladást ért el. Több mint 200, az ütőképes 76 mm-es

lőveg különféle változataival felszerelt, tartalék páncéltörő tüzérezredet alakítottak, a gyalogsegregyek körében pedig 21 000 kisebb kaliberű páncéltörő eszközt osztottak szét. John Erickson professzor vélekedése szerint: „A szovjet gyalogost 1943 nyarára úgy felszerelték a páncélosok elleni harcra, mint egyetlen másikat sem.” A páncélos és páncéltörő eszközök bősége mellett a Vörös Hadsereg immár óriási mennyiségű tüzérséggel is rendelkezett. „A tüzérség a háború istene!” - jelentette ki Sztálin. A mindenkori orosz hadseregeknek mindig is a vezető fegyverme volt, 1943 nyarára pedig a Vörös Hadsereg rendelkezett a világ legerősebb tüzérségével, mind felszerelése minőségét, mind a mennyiségét tekintve. Még 1942 folyamán egész tüzérhadosztályokat állítottak föl - ami teljességgel eredeti elképzelés volt a hadviselés történetében -, és az új 152 mm-es meg 203 mm-es lövegekkel látták el őket. Működött már négy, Katyusa rakéta-sorozatvetővel felszerelt hadosztály is; e forradalmian új fegyverrel a hadosztály egyetlen ösztűzzel 230 tonnányi, 3840 darab lövedéket zúdíthatott a célterületre. A németek által sietve leutánczott Katyusa a keleti front egyik legrettegettebb fegyverévé vált, elkábította és tájékozódásukban megzavarta azokat a gyalogosokat, akiket nem ölt meg azonnal elsöprő légnyomása és repeszhatása.

A Vörös Hadseregnek ez az újrafelfegyverzése, amelyet a Barbarossa hadművelet rettenetes hónapjaiban az Urálba vagy attól keletre telepített ipari üzemek termelésének újbóli felfutása tett lehetővé, jelentette a valódi életveszélyt az *Ostheer* számára. Nyilvánvaló, baljós jeleként a Sztavka április 12-i értékelése nyomán áprilisban és májusban csak úgy áradt a hadianyag a kurszki kiszögellésbe, többek között 10 000 tüzérségi és páncéltörő lőveg meg rakéta-sorozatvető is érkezett. A nagyjából 96 x193 kilométer kiterjedésű terület polgári lakosságát lövészárkok- és harckocsiarok-ásásra mozgósították, a hadsereg műszaki katonái pedig arcvonalkilométerenként 3000 darabos sűrűségben telepítették az aknákat. A védelmet ellátó csoportosítások, a Központi (Rokoszovszkij) és a Voronyezi Front (Vatutyin) maguk tervezték meg és rendezték be védelmi terepszakaszaikat: minden védelmi öv egy majdnem öt kilométer mély első állásból és két hátsóból állt. Kiépítettsége végső alakjában - 300 000, a mélységben dolgozó civil robotjának is köszönhetően - a kurszki kiszögellésnek 160 kilométeres mélységben lépcsőzött nyolc védelmi övből kellett állnia. Ilyet ember még soha, egyetlen csatamezőn sem látott, még az első világháború nyugati frontján vívott heves lövészárokharcok csúcspontján sem.

Amikor Hitler húztahalasztotta a Citadella hadművelet kezdő időpontjának kiválasztását, abban a vállalkozás megvalósíthatóságához fűzött kételyei tükröződtek - meg egyes, kivitelezésével megbízott parancsnokoké, akik közé például a 9. hadsereget vezénylő Model is tartozott. Model eredetileg azt kérte, a haditervben páncélosai kapjanak két napot a kiszögellés északi oldalán húzódó arcvonaltörésére. Április 27-én azonban megjelent Hitlernél Berchtesgaden-ban - ahol az a rastenburgi erdőség nyirkos félhomályát pihente ki éppen -, és bemutatta a Kurszknál kiépített orosz védelmi rendszerről készített légi felvételeket, majd több időt és több páncélost kért. Hitler egy év múltán így emlékezett: „Amikor Model közölte velem, hogy három napra lesz szüksége - nos, én akkor ijedtem meg.” Akár megijedt, akár nem, Hitler nem tette meg a döntő lépést a Citadella hadművelet lefűjtására. Az ő önbizalma továbbra is gyöngye maradt, Zeitzleré pedig erős. Az egykori első világháborús csapattiszt mindenáron „tenni akart valamit” 1943-ban, s ez az ő számára csatát jelentett a keleti fronton, az egyetlen rábízott területen. Azt Hitler is vallotta, hogy valamit muszáj tenni, ha nem akarják eltűnni, hogy a Vörös Hadsereg ereje akadály nélkül növekedjen 1944-ig, amikor majd az indít döntő offenzívát. A Sztálingrád okozta tartós depresszió kívül azonban más is foglalkoztatta Hitler elméjét: nemcsak a romló tunéziai helyzet, amely májusban az ottani német-olasz hadsereg fegyverletételébe torkollott, hanem Mussolini mind ingatagabbá váló helyzete is, meg a bizonytalanság, hogy a Földközi-tengeren a szövetségesek hol mérik a következő csapást, azután a németországi polgári védelem egyre mélyülő válsága, amelyet a hétről hétre mind súlyosabb légitámadásokat intéző brit Bombázó Parancsnokság és az amerikai hadsereg légierője okozott. Június folyamán egymás után háromszor halasztotta el a Citadella hadműveletet: június 6-án, amikor Guderian több időt követelt a páncélostarta-

lékok összevonására, június 18-án, majd 25-én megint, amikor Model állt elő további ellenvetésekkel. Június 29-én végül bejelentette, visszatér Rastenburgba, a Citadella hadművelet pedig július 5-én indul. Amint július 1-jén Rastenburgba érkezve elmagyarázta törzstisztjeinek: „Az oroszok várják, hogy eljöjjön az ő idejük. Az időt arra használják föl, hogy feltöltsék készleteiket télire. Ezt nem engedhetjük meg, vagy egy sor újabb válság vár ránk. ... Így aztán muszáj *megzavarnunk* őket.”

A „megzavarás” igénye messze elmaradt a *Blitzkrieg* 1941-ben és 1942-ben harsogó trombitákkal meghirdetett célkitűzéseitől. Elárulta, milyen mértékben szűkítette le Hitler a saját horizontját az oroszországi háború két éve alatt, mennyire erős maradt a Vörös Hadsereg az általa soraiban okozott pusztítás dacára, és mennyire meggyöngyítette az *Ostheer-t* az az offenzívából és „megingathatatlanságokból álló, irgalmat nem ismerő program, amelyre a Führer az előző két évben katonáit kárhóztatta. A Vörös Hadsereg 1943 júliusának elején 6,5 millió katonát számlált, annak ellenére, hogy csak hadifoglyokban több mint 3 millió embert vesztett a háború kitörése óta; az *Ostheer* ezzel szemben 3 100 000 katonát tudott felsorakoztatni, vagyis pontosan 200 000 fővel kevesebbet, mint 1941. június 22-én. A hadrendjében szereplő hadosztályok száma 180 körül stagnált, de minden alakulata (a kitüntetett figyelmet élvező SS-hadosztályok kivételével) az előírtnál kevesebb emberrel és felszereléssel rendelkezett. A Vörös Hadseregben is alacsony szinten állt a hadosztályok tényleges létszáma, nagyjából 5000 fő körül, csak hogy e hadosztályok száma máris megegyezett a németekével, folyamatosan növekedett, és hadosztályhoz nem kötött alakulatok sokasága egészítette ki őket, többek között a specializált áttörő tüzér-hadosztályok és páncéltörőegységek. A német haderő ráadásul teljes mértékben hazai iparára volt utalva szükségletei kielégítésében, az oroszok viszont immár a Lend-Lease növekvő segélyáradatának hasznélvezői közé tartoztak, s különösen a létfontosságú szállító gépjárművekből kaptak sokat; 1943 közepéig csak modern amerikai teherautóból 183 000 darab érkezett. A háború ugyanakkor mohón pusztította az *Ostheer* alapvető „szállítási tényezőjét”, a lovat; 1942 tavaszára negyedmillió lovat vesztett, a felét annak az állománynak, amellyel benyomult Oroszországba, és veszteségei azóta is hasonló arányban halmozódtak.

A Citadella hadműveletben azonban a manővernek nem jutott lényeges szerep, abban egyedül az ütőerő számított. Ebből a németek jelentős mennyiséget vonultattak föl. Két hadsereg, a kurszki kiszögellés északi oldalát megrohamozó, Model vezette 9. és a délit támadó, Hoth vezette 4. páncélos-hadsereg között osztották el. Ezek együtt 2700 harckocsival rendelkeztek, amelyeket 1800 repülőgép támogatott, vagyis ez volt a keleti fronton ilyen szűk terület megtámadására addig összevont legnagyobb erő. Model nyolc páncélos- és páncélgránátos-hadosztály fölött parancsnokolt, hét támogató gyaloghadosztállyal, Hoth tizenegy páncélos- és páncélgránátos-hadosztály fölött, szintén hét gyaloghadosztállyal kiegészítve. A terv egyszerű volt. Modelnak és Hothnak Orjol és Harkov között le kellett szelniük a kurszki kiszögellés „nyakát”, egyesíteni kellett erőiket, majd bekeríteni és megsemmisíteni Vatutyin és Rokoszszovszkij hatvan hadosztályát.

BE A NAGYOLVASZTÓBA

A támadás július 5-én hajnali 4.30 órakor indult, olyan időpontban, amelyről a jelek szerint Sztálint pontosan tájékoztatta „Lucy-kör” fedőnevű, Svájcban működő kémhálózata. Erickson így írja le a csatát:

Tizenkét órán belül mindkét küzdő fél dühödten tömte a tüzelőt a Kurszkért vívott csata hatalmas, izzó olvasztókemencéjébe. A páncélosok a háborúban sehol máshol sem látott tömegekben gyülekeztek és mozogtak. A vezetési szervek mindkét oldalon komor, fásult elégedettséggel szemlélték e tüzes eszkalációt: a német tisztek még sohasem láttak ennyi szovjet repülőgépet, míg a szovjet parancsnokok... eddig még sehol sem látták ilyen félelmetes hordákba összegyűlni a német tankokat, rajtuk [az új] zöld-sárga álcafestés foltjaival. Valóságos harckocsiarmadák mozogtak

egyszerre, 100 meg 200, sőt több járműből álló hatalmas rajokban felbukkanva, az első lépcsőben egy tucat Tigerrel és Ferdinand rohamlőveggel, 50-60 közepes harckocsiból álló csoportokkal a másodikban, majd jött a gyalogság a maga páncélosvédernyője alatt. Amikor már a szovjet harckocsihadseregek is benyomultak a fővédőöv mezőire, csaknem 4000 szovjet tank és majdnem 3000 német harckocsi és rohamlőveg kapcsolódott be folyamatosan ebbe a gigantikus összecsapásba, amely óráról órára csak bőmbölt tovább, mind nagyobb halmokban hagyva maga mögött a holtakat és a haldoklókat, sűrű csoportokban az égő vagy harcképtelenné tett páncélosokat, a szétroncsolt lövészpáncélosokat és teherautókat, a sztyepp fölött pedig mind vastagabb oszlopokban kanyargott az égre a füst.

Rokosszovszkij július 6-án beletámadott Model támadásába, megkísérelte visszafoglalni az első napon elvesztett területet, csapatait azonban visszaszorították az előrenyomuló német hadosztályok. Július 7-én a német 18., 19., 2. és 20. páncélosadosztály megközelítette az Olhovatka környéki magaslatokat - vagyis majdnem 50 kilométerre jutott megindulási terepszakaszától -, s azokról már észak felől ráláttak volna Kurszokra, és uralhatták volna a kiszögellésen belüli szovjet utánpótlási vonalakat. A helyi szovjet védőalakulatot megsemmisítették, ám az utolsó percben befutó tartalék megakadályozta, hogy a németek feljussanak a magaslatokra. Ezalatt a déli szektorban Hoth, akinek három SS-páncélosadosztály - a *Leibstandarte*, a *Das Reich* és a *Totenkopf* - is a parancsnoksága alatt szolgált a hadsereg 3. és 11. páncélosadosztálya, valamint rendkívül erős Grossdeutschland páncélgránátos-hadosztálya mellett, szintén teret nyert, ha szívósan és nehezen is. Vatulyin július 6-án mérlegelte az ellentámadás indítását, ám a felvonultatott német erők nagyságát látva végül inkább úgy döntött, védelemben marad. Július 7-én estére Hoth páncélos „ökle” átütötte a szovjet védelem kergét, és húsz kilométerre megközelítette a Kurszkot délről oltalmazó Obojanyt. Úgy tűnt, küszöbön áll a Citadella hadművelet központi elgondolása, az északról és délről jövő páncélos-csapásmérő csoportosítások egyesülése.

Az orosz védelmi övezetek azonban végtelenül drágán áttörhetőnek bizonyultak. Az árok- és sáncrendszer teljes mélységében behálózta a frontot, a szovjet páncéltörő ütegeket pedig úgy szervezték meg, hogy tüzüket egyetlen egységként vezessék, vagyis összes lövegük egyszerre mindig ugyanarra a német ékből kiszemelt egyetlen harckocsira tüzelt. Július 10-én Hoth nem tehetett mást, az előrenyomulás fenntartása érdekében kénytelen volt felvonultatni páncélostartalékát, a 10. páncélosadosztályt meg a *Wiking* SS-hadosztályt, ám a tempó így is lassulni kezdett. Rádásul Zsukov és Vasziljevskij, akik július 11-én átvették Sztálintól és a Sztavkától az ütközet közvetlen irányítását, ezt a pillanatot választotta a szovjet tartalék általános ellentámadásba küldésére. A július 11-i nap folyamán Rokosszovszkij jobbszárnyán harcba vetették a Brjanszki Frontot (Popov), azzal a feladattal, hogy gázoljon bele Model szárnyába. Ami még fontosabb, július 12-én előrevonták a Konyev Sztjeppi Frontjának parancsnoksága alatt levő harckocsitartalékokat, hogy Kurszktól délre vegyék föl a harcot Hoth 4. páncéloshadseregével. Ez volt az a döntés, amelynek nyomán kibontakozott a második világháború valószínűleg legnagyobb tankcsatája. Erickson így ír: „Prohorovka térségében két nagy, szervezett páncélostömeg, egy szovjet és egy német rohant abba a hatalmas, örvénylő tankcsatába, amelyben egyszerre jóval több, mint ezer harckocsi küzdött. A két német páncéloscsoport... egyike 600, a másika 300 tankot számlált; Rotmisztróv 5. gárdahadserege [Konyev tartalékából] kicsivel kevesebb, mint 900-at - megközelítő számszerű paritásban, leszámítva, hogy a németek körülbelül 100 Tigert is bevetettek.” A csata egész nap tombolt közvetlen közélről, mert a szovjet T-34-esek és a néhány KV beszáguldottak a németek kötelékének belsejébe, akiknek a Tigerjei mozdulatlanul álltak, hogy pontosabban lőhessenek; amint a közelharcban szokásos lőtávolságra értek, és harcjárművek tucatjai vívták párharcaikat túráztatástól bőgő motorral, már könnyebbé vált átlőni a homlok- vagy az oldalpáncélt, mire a tank löszere rendszerint felrobbant, és méterekre hajította a tornyot a roncsolt testtől, vagy hatalmas lángoszlopot köpött az égbe. ... A késő éjszaka közeledtekor, amikor viharfelhők tornyosultak a csatamező fölé, alábbhagyott az ágyútűz, és a páncélosok a harcból kifordulva megálltak. Csönd zuhant a tankokra, az ágyúkra és a

halottakra, felettük pedig villám lobbant, majd eső kezdett suhogni. A *Prohorovszkoje poboiscse*, „a prohorovkai mészárlás” pillanatnyilag véget ért, s a sztyeppen több mint 300 német tank (köztük 70 Tiger)... roncsa hevert... a szovjet 5. gárda-harckocsihadseregnek több mint a fele feküdt használhatatlan roncsként ugyanazon a területen. Mindkét oldal félelmetes csapásokat adott és kapott. A délről és nyugatról érkező német rohamot azonban feltartóztatták. Obojanynál megállították a támadást.

A Citadella hadműveletnek nemcsak Hoth déli szektorában nem sikerült elérnie kitűzött célját. „A Rokosszovszkij Központi Frontjának arcvonalán húzódó szrednye-ruszkiji magaslatok széles lejtőin szintén feltartóztatták a Kurszk felé északról [Model 9. hadserege által] indított támadást, sőt Rokosszovszkijnak jelentős tartalék állt rendelkezésére.”

Senki sem ismerte be nagyobb készséggel a vereséget, mint Hitler. „Ez az utolsó eset, amikor megfogadom vezérkarom tanácsát” - közölte adjutánsával a július 13-án Manstein és Kluge tábornaggal a hadművelet jövőjéről tartott megbeszélés után, majd kiadta a parancsot a Citadella hadművelet lezárására. Manstein bizonyosra vette, képes még a beszögellés levágására, feltéve, hogy megkapja a keleti fronton rendelkezésre álló utolsó páncélostartalékot. Hitler erről hallani sem akart. A tábornokai győzték meg arról, hogy a kurszki kiszögellés védelmi rendszere ugyan példátlan mélységgel és erővel bír, ám ennek ellenére páncélostámadással áttörhető, és lám, kiderült, tévedtek. A Citadella hadművelet lángja még elpisláskolt július 15-ig, ám az oroszok már győztek, ha rettenetes áron is; a csatában bevetett harckocsiállományuk fele odaveszett. A németek által fizetett ár azonban szintén elviselhetetlenül magas volt: a 3., 17. és 19. páncélosadosztálynak például összesen 100 harckocsija maradt, a 450 helyett, amellyel harcba léptek. És ezek ráadásul stratégiai jelentőségű veszteségek voltak. A német harckocsigyártás teljesítménye Guderian - és Speer -minden erőfeszítése ellenére meg sem közelítette az 1943-ra előirányzott havi ezer darabot; mindössze havi 330 gördült ki az üzemekből. A Citadella hadművelet alatt számos nap akadt, amelyen ennél több harcjármű veszett oda, például a 4. páncéloshadsereg csak műszaki hibák miatt 160 tankját hagyta a csatatéren. Ennek következményeként azt a központi páncélostartalékot, amelyre az *Ostheer* eddig mindig számíthatott válságok idején, Kurszknál eltékozolták, és az ipar akkori pótlási üteme mellett remény sem volt újjáépítésére, hiszen a kibocsátott páncélosokat felfalta a napi veszteségek pótlása. A Vörös Hadsereg - hála az Urálon túlra telepített nehézipar felfutó termelésének, amely 1944-ben már megközelítette a havi 2500 harckocsit és rohamlöveget - az elvesztettnél sokkal nagyobb számú új harcjárműhöz jutott, annyihoz, hogy abból még páncélosseregtestei számának gyarapítására is futotta. Kurszk legfőbb jelentőségét éppen ezért az adta, hogy ez az összecsapás fosztotta meg a németeket a kezdeményezés jövőbeli visszaszerzésének eszközeitől, és így, saját hibájukból, átengedték azt a Szovjetuniónak.

Az oroszok kezdetben nehézkesen és tétován aknázták ki Kurszknál elért győzelmüket. A kurszki kiszögelléstől északra, Orjol felé indított orosz támadás során a szovjet páncélosok súlyos harcba bonyolódtak az útjukat elállni próbáló négy német páncélosadosztállal, bár közben a németek is szenvedtek komoly veszteségeket. Az ezzel egyidejűleg a beszögelléstől délre, Belgorod felé indított előrenyomulás, amelyet újonnan érkezett parancsnok, Tolbuhin tábornok szervezett, német ellentámadásba futott, és a szovjet alakulatok augusztus 1-jén visszavonulni kényszerültek. Ezek az orosz támadások azonban, azzal, hogy elvonták Kluge és Manstein még megmaradt tartalékait, szabaddá tették az utat egy újabb harkovi offenzíva előtt, amelynek tervét Sztálin július 22-én hagyta jóvá. Augusztus 3-án indították meg, és hatása elsöprőnek bizonyult. Először egyetlen német gyalogadosztályt, a 167.-et a Vatutyin Voronyezsi Frontjának kötelékébe tartozó 6. gárdahadsereg teljes, összevont tüzérsége vette tűz alá. Többórányi bombázás után, melynek során frontszakaszát előbb felszántották, majd porrá őrölték, áttört rajta egy szovjet harckocsioszlop. Augusztus 5-én bevette Belgorodot, majd augusztus 8-ra olyan rést ütött a német 4. páncéloshadsereg szárnyán, amely egyenesen a Dnyeper százhatvan kilométernyire fekvő átkelője felé vezetett.

Manstein ekkor tájékoztatta Hitlert, hogy vagy kap húsz hadosztálynyi erősítést nyugatról, vagy fel kell

adnia a Donyec-medencét, mindazokkal a bányászati és ipari erőforrásokkal együtt, amelyek oly értékesen járultak hozzá mind a német, mind az orosz háborús erőfeszítéshez. Erre az ultimátumra Hitler nem az egyik vagy a másik alternatíva választásával felelt, hanem egy harmadik lehetőség felvetésével. Messze állt ő akkor attól, hogy erősítést küldhessen, hiszen valójában éppen Oroszországból dobott át hadosztályokat - köztük az elit *Leibstandarte* SS-páncélos-hadosztályt - Olaszországba, megoltalmazni mind fenyegetettebb ottani pozícióját. Tekintettel azonban a mélyülő keleti válságra, belátta (amire eddig sohasem volt hajlandó), hogy kívánatos megépíteni a Rajna menti Nyugati Falhoz hasonló „Keleti Falat”, amely mögé húzódva az *Ostheer* megvédheti az 1941-1942-ben elfoglalt területet. A terv szerint ennek az Azovi-tenger partján kezdődő erődített védelmi rendszernek Zaporozsje, a Dél Hadseregcsoporthoz való átköltözése felé kellett folytatódnia északi irányban, majd onnan Kijeven és Csernyigovon át a Dnyeper és a Gyeszna vonalán, s végül az északi Pszkovi- meg a Csúd-tó (Peipus-tó) érintésével kellett elérnie Narvánál a Balti-tengert.

Hitler kiadta a parancsot az erődítési munkák azonnali megkezdésére ezen a vonalon, amelyet egyben azzá a „stop” pozícióvá is kijelölt, amelyen túlra az *Ostheer* nem vonulhat vissza. Valójában a németek sem az építkezéshez szükséges munkaerővel, sem az erődítési anyagokkal nem rendelkeztek, a Vörös Hadsereg pedig nem mutatott hajlandóságot kivárni, amíg elkészül a nagy mű. A keleti front déli szakaszának teljes hosszában indított egyidejű támadásokkal a Vörös Hadsereg augusztus 23-án visszafoglalta Harkovot, a Szovjetunió legtöbb csatát látott városát (ezúttal végleg orosz kézen maradt), majd egyszerre kelt át a Donyecen és rövid mellékfolyóján, a Miuszon. Ezek a támadások bekerítéssel fenyegették Kleist A Hadseregcsoportját, amely még mindig a Krímen túli hídfőjében harcolt, továbbá veszélyeztették Manstein Dél Hadseregcsoportjának legdélebbi seregetét, a Krímtől északra álló 6. hadsereget. Augusztus 31-én Hitler további „arcvonal-visszavételeket” engedélyezett délen. Addigra azonban már a Közép Hadseregcsoporthoz való átköltözése felé kellett folytatódnia az *Ostheer* arcvonalának egész déli fele összeomlásában volt a Vörös Hadsereg hatalmas erejű csapásai alatt. Szeptember 8-án az orosz előőrsöket már csak ötven kilométer választotta el a Dnyepertől, 14-én pedig már Kijevet fenyegették. Kluge Közép Hadseregcsoporthoz való átköltözése bizonyult - a „Keleti Fal” részévé alig egy hónapja kijelölt - Gyeszna vonalának tartós védelmére. Szokolovszkij Nyugati Frontja pedig ugyanaznap, ugyancsak a Közép Hadseregcsoporthoz való átköltözése felé, ahol 1941-es oroszországi diadalai csúcán az *Ostheer* megnyerte egyik nagy katlancsatáját. Hitler másnap kiadta az engedélyt a visszavonulásra a Dnyeper, Szozs és Pronya folyók vonalára, vagyis nagyjából oda, ahol az 1941-es nagy *Blitzkrieg* idején júliusban álltak; az utasítás azonban túl későn érkezett, a visszavonulást már nem sikerült rendezetten végrehajtani. A hátrálás a folyó menti állásokba versenytáncba fajult, amelyet számos német magasabbegység elveszített, s így szeptember 30-ra a Vörös Hadsereg öt hídfőt szerzett a Dnyeper túlsó partján - némelyiket ejtőernyős-hadművelettel köztük egy nagy kiterjedésű területet közvetlenül a Pripjaty-mocsaraktól délre.

A nyári harcok tehát az *Ostheer* szempontjából katasztrofális végeredménnyel zárultak, ugyanis a Dnyeper, a magas, szakadékos nyugati parttal, Dél-Oroszország legerősebb védelmi terepszakasa lehetett volna. Ötheti folyamatos küzdelemben 1000 kilométeres szakaszon 250 kilométerrel szorították vissza nyugatnak, és bár Hitler elrendelte a „fel-perzselt föld” eljárással végrehajtandó visszavonulást, melynek során lerombolták a gyárakat, bányákat, erőműveket, kolhozokat és vasúti létesítményeket, a német rombolóosztagoknak nem sikerült elpusztítaniuk az úthálózatot, amelyen a Vörös Hadsereg előretört. Ráadásul a Hitler által elrendelt erődítési munkák egyáltalán nem haladtak. A „Keleti Fal” térképre rajzolt vonal maradt, sehol sem öltött testet sáncokban, aknamezőkben vagy egyéb műszaki zárákban.

A VÖRÖS HADSEREG NÖVEKVŐ EREJE

Ezzel szemben a Vörös Hadsereg számára a nyári harcok diadalt hoztak. Minden célt elért,

amit a kurszki győzelem nyomán Sztálin és a Sztavka eléje tűzött, s bár embervesztesége és anyagfelhasználása továbbra is magas szinten maradt - júliusban és augusztusban elképesztő mennyiségű tüzérségi löszert, 42 millió gránátot lőtt el -, állománya és ebből következően támadó képessége változatlanul növekedett. Októberre hadrendjét 126 lövészhadtest (egyenkét két vagy három hadosztálllyal), 72 önálló lövészadosztály, 5 harcoksihadsereg (3-5 hadosztálllyal), 24 harcoksihadtest (2-3 hadosztálllyal), 13 gépesített hadtest (2-3 hadosztálllyal), 80 harcoksidandár, 106 önálló harcoksiezred, továbbá a tüzéralakulatok hatalmas sokasága - 6 tüzérhadtest, 26 tüzéradosztály, 43 rohamlővegezred, 20 tüzérdandár, valamint 7 hadosztálynyi Katyusa rakéta-sorozatvető - alkotta. Mi több, a Vörös Hadsereg megtett útjának állomásait megörökítendő, frontjai új nevet kaptak. A Voronyezsi, Sztjeppi, Délnyugati és Déli Frontból 1., 2., 3. és 4. Ukrán Front lett október első hetében, amikor szünetet tartottak offenzívájuk következő szakaszának megkezdése előtt. A tőlük északra harcolókat hamarosan 1. és 2. Belorusz Frontra, illetve 1. és 2. Balti Frontra keresztelték át. A Vörös Hadsereg menetelt előre.

A tél volt az az évszak, amelyben támadni szeretett. Az orosz katona jobban hozzászokott hazája téli időjárásához, mint német ellenfele, és jobban is szerelték fel az elviselésére. A német gyalogos lába elfagyott a „kockavető pohárban”, ahogy a bakák csizmáját csúfolták. A Vörös Hadsereg katonája - lábán a nemezcsizmával, amelyből szovjet specifikáció szerint 13 millió párt gyártottak az Egyesült Államokban, majd a Lend-Lease keretében leszállították a tervezők hazájába - ritkábban szenvedett fagysérülést; ő már rég ismerte mindazokat a Wehrmacht által kínok között megtanult fogásokat, amelyekkel fagyponthoz alatti hőmérsékleten is üzemképes állapotban tarthatóak a gépjárművek (az egyik benzin keverése volt a kenőolajba), és életben azok az igásállatok, amelyeknek jégcsapot növeszt az orrlukába a fagy. Egészen eddig a harmadik télig, amikor Hitler végre kész volt belátni, hogy a győzelem nem áll közvetlenül küszöbön, az *Ostheer* sohasem kapott elegendő és megfelelő minőségű téli ruházatot (az első télen a katonák újságpapírral bélelték egyenruhájukat); a szovjet katona szabványruházatához hozzátartozott az irha és a prém.

Amint megérkeztek az első téli fagyok, a frissen elnevezett ukrán frontok támadásba lendültek a Dnyeper alsó folyásán át. A Vörös Hadsereg közelmúltban elért létszám- és hadianyagbeli növekedése a teljes déli fronton kezdeményezett offenzívára nem volt elég, éppen ezért a következő tizenhét hónapban egymás után végrehajtott támadások sorozatával nyert teret: előbb az arcvonala déli vagy jobb-szárnyán, majd az északi, balszárnyán mérve csapást. Az első balhorogra 1943 késő őszen került sor. A célpont magától adódott. Az egész *Ostheer* legsebezhetőbb hadserege a Krímet és megközelítési útjait megszállva tartó 17. volt. Hitler a valóságosnál lényegesen nagyobb jelentőséget tulajdonított a Krím félsziget birtoklásának, azért, mert olyan keservesen nehéz küzdelemben sikerült elfoglalni 1942 nyarán, meg azért is, mert mániákusan hitte, hogy a Krím az ideális kiindulópont a Ploiesti környéki olajmezők légibombázásához. Amikor október 27-én a 4. Ukrán Front (Tolbuhin) nagyarányú támadást indított feléje, a Führer első gondolata erősítések igénylése volt a románoktól, akiknek hite szerint osztozniuk kellett a kialakuló veszély miatti súlyos aggodalmában; amikor a Romániát kormányzó Ion Antonescu tábornok nem volt hajlandó megemlíteni a keleti front játszmájában feltett - addig is jelentős - tétjét, Hitler egyszerűen parancsba adta: a 17. hadseregnek a végsőkig harcolva ki kell tartania. A 17. hadsereg északi szomszédját, a 6.-at az erős szovjet nyomás hamarosan visszaszorította a Krímet a kontinenshez kötő szárazföldi „nyakról” (a Pere-köpi-földszorosról), s ugyanakkor az ázsiai partról partraszállásokat végeztek a Keres-félszigeten. November 30-ra nem egyszerűen elvágtak 200 000 német katonát a Krím félszigeten; magán az általuk védelmezett területen fenyegette őket támadás.

Eközben a másik három ukrán front a Dnyeper alsó folyásának teljes hosszában lendült támadásba, s ennek következményei Manstein Dél Hadseregcsoportjának szárnyait veszélyeztették. Előbb a 3. és a 2. Ukrán Front foglalt jókora hídfőállást Krivoj Rog közelében; majd november 3-án az 1. Ukrán Front tört át Kijev visszafoglalására a Dnyeperen a Pripjaty alatt, s ezzel Sztálingrád óta a leglátványosabban fordult meg a hadiszerencse a keleti fronton.

November folyamán a belorusz és a balti frontok is akcióba lendültek a Pripjatytól északra, és Brjanszk felől nyomultak előre Szmolenszk visszafoglalására - ahol 1941-ben a Vörös Hadsereg olyan borzalmas agóniát szenvedett el -, majd tovább Vityebszk felé. Az orosz seregek immár Napóleon 1812-ben használt moszkvai felvonulási útján mozogtak, csak éppen az ellenkező irányban, s ezzel Hitlernek már a balti államok és Kelet-Lengyelország 1939-es határa felé vezető útvonalak féltésére adtak okot.

Decemberben a szokatlanul enyhe téli időjárás, amely jég nélkül hagyta a Pripjaty-mocsaraktól északra a vízi utak és kisebb tavak hálózatát, egyelőre megkímélte az *Ostheer-t* attól a nehéz feladattól, hogy a Dnyeper felső folyása mentén kelljen védelmeznie a nyugatnak vezető szmolenszk-minszki útvonalat. Ugyanakkor azonban 51. direktívájában (november 3-án) Hitler bejelentette, a közeljövőben várhatónak tartja az „angolszász hatalmak” invázióját nyugaton, és nem áll módjában „többé vállalni a felelősséget a nyugat további gyengítéséért a többi hadszíntér kedvéért”. Mi több, „éppen ezért védelme megerősítését” határozta el; ez a döntés azt jelentette, hogy az *Ostheer* nem számíthat többé a csöndesebb, úgynevezett OKW-hadszínterekről -Franciaországból, Olaszországból és Skandináviából - á-csoportosított erősítésre, hanem a rendelkezésre álló erőkkkel kell megvívnia csatáit, meg azzal a pótlással, amit a honi Tartalék Hadsereg bocsát a rendelkezésére.

Hitler az 51. Führer-direktívában beismerte: „A keleti területek óriási kiterjedése lehetővé teszi a területvesztést, akár nagymértékben is, anélkül hogy Németország idegrendszerét csapás érné.” Ez a beismerés azt sejtette, Hitler talán kész elfogadni keleten harcoló tábornagyai - mindenekelőtt Manstein - ismételt javaslatát, amely szerint a Vörös Hadsereggel szemben a legtöbb eredményt ígérő stratégia az olyan ellentámadás, amelyet területek feladása előz meg. Ezt a sejtést a gyakorlat nem igazolta. Az 1943-1944-es télen a Vörös Hadsereg még a korábbinál is nagyobb erővel támadott, Hitler azonban minden korábbinál nehezebben fogadta el egy-egy földdarab föladását - és sehol sem inkább, mint a keleti front déli szárnyán. Hitler nem egyszerűen Nyikopol és Krivoj Rog bányái megtartásának reményébe kapaszkodott, hanem folyamatosan hangsúlyozta annak veszélyét is, ha hagyják, hogy a szovjetek légi támaszponttá alakítsák a Krímet, ahonnan támadhatják a román olajmezőket. Ezenkívül - egy másik különösen makacs mániájaként -váltig állította, hogy a Krim eleste felbátorítaná Törökországot a hadba lépésre a szövetségesek oldalán.

HITLER ELRENDELI A VISSZAVONULÁST

Manstein, aki vezetési pontját Hitler régi, az ukrajnai Vinnyica melletti főhadiszállására vonta hátra, 1944 januárjában kétszer is elutazott Rastenburgba, hogy a visszavonulás mellett érveljen, de mind a kétszer elutasításban volt része. Ráadásul az ő Dél Hadseregcsoportja elszánt leleménnyel küzdött arcvonala egyben tartásáért az immár Zsukov közvetlen irányítása alatt rohamozó 1. és 2. Ukrán Front szakadatlanul rázúduló csapásai alatt, s kezdetben lassabban hátrált, mint Kleist A Hadseregcsoportja. Az A Hadsereg-csoport, amelyet január 10-én a 3. és 4. Ukrán Front támadott meg, kevés híján bekerítésbe került, miközben Nyikopol és Krivoj Rog megtartásán erőlködött, majd miután Hitler formálisan engedélyezte az amúgy elkerülhetlenné vált visszavonulást, végül megmenekült ugyan, de csak tüzésége és járműparkja legnagyobb részének hátrahagyásával. Február közepére azonban már a Dél Hadseregcsoport is súlyos bajba került; hadtesteik közül kettőt Vatutyin bekerített a Dnyeper és Vinnyica között, Cserkasszitól nyugatra, és február 17-én csak az összes rendelkezésre álló páncélosalakulat összpontosításával sikerült eredményes kitöréshez segíteni őket. Az 1. és a 4. páncélos-hadsereg - amelyek korábban feltartóztatták Konyev 2. Ukrán Frontjának Uman felé mért veszélyes csapását - e miatt az utóbbi hadművelet miatt alkalmatlan helyen tartózkodott, amikor az 1. Ukrán Frontnak a Pripjatytól délre indított offenzíváját kellett volna felfognia. Március 1-re az 1. Ukrán Front átlépte Lengyelország 1939-es határát, Lvovot fenyegette, és kevesebb mint 160 kilométerre állt a Kárpátoktól, az egyetlen hegységtől, amely védi Dél-Európát a keletről jövő inváziótól.

A keleti front északi szakaszán is válság bontakozott ki. Az ekkor már Georg von Küchler tábornok vezette Észak Hadseregcsoporthoz január 15-én érte támadás. Három szovjet front, a Leningrádi, a Volhovi és a 2. Balti kezdett viharos tempójú előrenyomulásba, január 19-re három helyen áttörték az Észak Hadseregcsoporthoz védelmét, kiszélesítették a Leningrádot Oroszország többi részéhez kapcsoló keskeny folyosót, és ezernapi ostrom után felmentették a nagyvárost; az egymillió leningrádi halálra éheztető blokád végét január 26-án hirdették ki hivatalosan. Aznap a város teljes tűzérsége huszonnégy lövésből álló díszsortüzet lőtt. Leningrádon túl húzódott azonban a tervezett „Keleti Fal” egyetlen olyan szakasza, amelyet valamilyen fokon befejeztek. A leningrádi szovjet offenzíva korai szakaszában Hitler megtagadta az engedélyt a visszavonulásra ebbe a védelmi állásba, s azt követelte Küchler tábornoktól - akinek szemére hányta, hogy a keleti fronton ő rendelkezik a leg-erősebb sereggel -, hogy a Luga folyó mentén építsen ki köztes védelmi rendszert. Amikor azonban kiderült, hogy mind az idő, mind az erőforrások hiányoznak ehhez, Hitler kénytelen-ségből engedélyezte a visszahátrálást a „Párduc-vonalba”, ahogy a Keleti Falnak a Narvától a Csúd- és a Pskovi-tóig húzódó szakaszát elnevezték. Ez az arcvonal-visszavétel, akárcsak a Krím feladásának kilátása, súlyos politikai balsejtelmeket keltett a Führerben, ugyanis - teljes joggal - úgy vélte, ez a lépés különbékét kereső titkos tárgyalásokra fogja bátorítani a finnek.

Hitler rövid távú nehézségei azonban katonai és nem politikai jellegűek maradtak. Vezérkari fő-nőke, Zeitzler február vége felé olyasfajta adatokkal nyugtatta, mint hogy addigra 18 millió kato-naköteles korú oroszot sikerült likvidálni, és Sztálin emberanyag-tartaléka már csak 2 millió főre rúg; 1943 októberében az OKH Keleti Idegen Hadseregek Osztályának vezetője, Reinhard Geh-len ezredes, éppen ellenkezőleg arra figyelmeztetett, hogy a Vörös Hadsereg a jövőben „túl-szárnyalja majd Németországot az emberanyag, a hadfelszerelés és a propaganda területén”. Igaza Gehlennek volt, tévedni Zeitzler tévedett. A Vörös Hadsereg ekkorra pontosan azt a faj-ta központi páncélostartalékot gyűjtötte egybe, amelynek a német megfelelőjét Hitler engedte az OKH-nak eltékozolni Kurszk tüzes kemencéjében, és képes volt úgy mozgatni a front hosszá-ban, hogy ki tudta vele használni a kínálkozó áttörési lehetőségeket. Február közepére a Sztav-ka ötöt összpontosított harcokcsi-hadseregeiből a Dél Hadseregcsoporthoz szemben; a hatodik a hó-nap végén érkezett be. Február 18-án Sztálin kiadta nekik a támadási parancsokat, március elejére kitűzött indulással: az 1. Ukrán Frontnak március 4-én kellett megnyitnia offenzíváját; a 2.-nak és a 3.-nak március 5-én, illetve 6-án kellett bekapcsolódnia. E szovjet csoportosítások együttesen két-szeres gyalogsági és több mint kétszeres páncélosfölényt élveztek az arcvonal túloldalán álló néme-tekkel szemben.

Az utolsó percben adódott némi nehézség. Az 1. Ukrán Frontot vezénylő Vatulyin február 29-én ukrán szeparatista partizánok csapdájába esett, és halálosan megsebesült - ezek a gerillák abban az árnyékháborúban küzdöttek, amelyet oroszok, németek és lengyelek vívtak a Pripjaty környé-ki mocsaras határvidék feletti uralomért, ám az érkező Vörös Hadsereg mindnyájukat megfosztotta tőle. Halála súlyos veszteség volt a szovjet hadvezetőségnek; helyére azonban azonnal beállt Zsu-kov, aki akárcsak Sztálingrádnál, a frontok tevékenységének koordinálása címén amúgy is irányí-totta az egész eljövendő offenzívát. Azoknak az elsöprő tűzérségi előkészítéseknek az egyi-kével indult, amelyek valósággal a védjegyévé váltak a Vörös Hadsereg hadművelleti mód-szertanának. Az 1. Ukrán Front gyorsan rést nyitott a német 1. és 4. páncéloshadsereg között, és gördült előre; a 4. páncéloshadsereget bekerítették az Ilmeny-tó közelében, Kamenyecnél, és ki-törésre kényszerült. Az A Hadseregcsoporthoz gyöngébb erőivel szemben a 2. és 3. Ukrán Front még gyorsabban nyert teret. Április 15-re áttörték mindhárom folyó menti vonalat - a Bug, a Dnyeszter és a Prut partján -, amelybe a németek esetleg megkapaszkodhattak volna, a szovjet frontok erői át is keltek mindhárom vízi akadályon, visszafoglalták Odesszát, és maguk mögött hagyták a Krímben elszigetelt német 17. hadsereget. Tolbuhin 4. Ukrán Frontja ráadásul április 8-án várat-lanul megnövelte a Krím Keres-félszigetén foglalt hídfőjét, előrenyomult, és szűk zsákba szorítot-ta Szevasztopol körül a 17. hadsereget, pontosan úgy, ahogy 1854-ben a franciák és a britek tették

az oroszokkal - meg 1941-ben Rundstedt a Vörös Hadsereggel. Szevasztopol orosz védői hősi-
esen kitartottak az 1941 novemberétől 1942 júliusáig tartó nyolc hónapos ostrom alatt. Hitler
1944 májusának elején beismerte, nem képes fenntartani a város védelmét, és négy éjszakán, má-
jus 4-től 8-ig Szevasztopolt kiürítették; mégis több mint 30 000 német katonát hagytak hátra a vé-
delem peremvonalán belül, s ezek szovjet hadifogságba estek, amikor május 9-én a város fel-
szabadult.

A tavaszi offenzíva a front déli felén diadalt hozott a Vörös Hadseregnek. Márciusban, illetve
április közepéig 270 kilométert haladt előre, túljutott három potenciális védelmi vonalon, ha-
gyászosan elpusztított állapotban is, de visszafoglalta a Szovjetunió gazdasági szempontból
legjelentősebb területeinek egyikét, megfosztotta Hitlert nagy becsben tartott stratégiai előretolt
állásától, és jóvátehetetlen veszteségeket okozott az A, a Dél és a Közép Hadseregcsoporthoz. A
Krim védőserege, a 17. hadsereg teljes egészében eltűnt a tengelyhatalmak hadrendjéből, s vele
több mint 100 000 német és román katona.

A déli összeomlás addigra már kozmetikai beavatkozásra sarkallta Hitlert az *Ostheer* érintett erőin.
Március 30-án Rastenburgba rendelte Mansteint és Kleistet, közölte velük, hogy amire a déli frontnak
szüksége van, az „egy új név, egy új szlogen és egy olyan parancsnok, aki mestere a védelmi stratégiá-
nak”, majd bejelentette mindkettőjük felmentését. Manstein helyére Modelt állította, azt a táborno-
kot, aki a Párduc-vonalon stabilizálta a leningrádi arcvonalat, Kleist beosztását pedig Ferdinand
Schörner tábornokkal töltötte be, a náci rezsim még fanatikusabb hívével, valamint saját hírnevének
minden hajjával megkent építgetőjével. Így azután egy csapásra sikerült eltávolítani a német seregek élé-
ről a páncélosáttörések két legnagyobb szakértőjét, és olyan embereket állítani a helyükre,
akiknek legfőbb tehetsége katonáik könyörtelen megfegyelmelésében meg a Führer iránti
szolgai engedelmességben rejlett. Zeitzler, aki maga is ebbe a vasfegyelmet tartó típusba tarto-
zott, annyit azért megőrzött tisztességéből, hogy a hír hallatán azonnal felajánlotta lemondását.
Hitler elutasította, azzal a baljós figyelmeztetéssel, hogy: „Egy tábornok nem mondhat le!”

Tökéletesen üres gesztussal Hitler pár nappal később azt is elrendelte, hogy a Dél Hadseregcsoporthoz
vegye föl a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz, az A pedig az Észak-Ukrajna Hadseregcsoporthoz nevet,
azon kinyilvánított szándéka jeleként, hogy vissza akarja hódítani a Szovjetunióhoz azt a ha-
talmatlan részét, amelyből immár semmi sem maradt a birtokában. Ugyanis nem egyszerűen az of-
fenzíva indításához vagy legalább a sikeres védelem fenntartásához szükséges eszközökkel nem ren-
delkezett; 1944 tavaszán már a franciaországi partraszállás veszélye is közről fenyegette, Olaszor-
szágban pedig máris kibontakozóban volt a szövetségesek áttörése. Keleten Sztálin volt az, aki to-
vábbra is kezében tartotta a hadászati szintű kezdeményezést, és ukrainai diadala nyomán immár
olyan offenzívát tervezett, amely egyszer s mindenkorra megtisztítja Oroszország földjét az *Osthe-
er* csapataitól.

Május folyamán Sztálin megbízta vezérkara két magas beosztású tisztjét, Sz. M. Styemenkót, a
hadművelési osztály vezetőjét, illetve a Sztavka képviselőjeként Tyimosenkót, a Baltitól a Fekete-
tengerig húzódó, 3200 kilométer hosszú szovjet arcvonal valamennyi szektorának felméré-
sével, majd a lehetőségek jelentésével. A két katona a következő értékelést adta: az előrenyomul-
ás folytatása a Kárpátok felé politikai előnyöket ígér ugyan, hiszen növeli Románia, Bulgá-
ria, Magyarország, sőt végső soron Jugoszlávia fenyegetettségét, ám mégis hordoz veszélyt,
mert jelentősen meghosszabbítja a német Közép Hadseregcsoporthoz mutatott szárnyat. A Lenín-
grád térségéből a Balti-tenger partvidékének hosszában indított előrenyomulás Kelet-Poroszor-
szágot veszélyeztetné ugyan, viszont Németország központi részét nem, és szintén veszedelmes
ellenesapásra kínálna lehetőséget a Közép Hadseregcsoporthoz. Éppen ezért - kieséses alapon - a
célravezető stratégia magának a Közép Hadseregcsoporthoz a megsemmisítése, amely még mindig meg-

szállva tartotta a történelmi Oroszország leglényegesebb részeit, s ugyanakkor a Varsó felé vezető útvonalat is elzárta, márpedig Berlinbe Varsón át visz az út. E feladat elvégzése szervezeti változtatásokat igényelt, nevezetesen a német csoportosítással szemben álló belorusz és balti frontok megerősítését és erőik újbóli felosztását. A Vörös Hadsereg azonban rendelkezett már egy frissen fellelt képességgel, gyorsan tudta átcsoportosítani erőit egyik hadműveleti főirányból a másikba, tehát az átszervezés és újrafelvonulás is lehetséges volt.

A BAGRATYION HADMŰVELET

Április hónapban átszervezték a szovjet „nyugati” hadszíntérrészt. Mind a két belorusz és mind a két balti frontból hármat csináltak. Új tábornokokat neveztek ki, majd kijelölték a koordináló-felügyelő feladatkört ellátó legmagasabb rangú parancsnokokat: Vasziljevskijt és Zsukovot. A belorusz frontok kötelékében összpontosították a harckocsi- és tüzérségi tartalék alakulatokat. Összehangolt elterelő műveletek sorát hajtották végre az egész hadszíntér legdélebbi és legészakabbi peremén - ez utóbbi nem is tisztán csak elterelő jellegű volt, ugyanis a nyári offenzíva egyik másodlagos elemének egy meglepetésszerű támadást szántak, amelynek Finnország kilépését kellett kikényszerítenie a háborúból. Végül, a Pripjatytól délre a harcedzett Konyev 1. Ukrán Frontját felerősítették a többi ukrán fronttól elvont harckocsihadseregekkel, hogy a Pripjaty-mocsarakat megkerülve nagy mélységű bekerítő manővert tudjon végrehajtani Model Észak Hadseregcsoportjának szárnyába, majd végül a Közép Hadseregcsoport ellen. Ez a hadművelet a legnagyobbatörő volt azok közül, amelyekre a Vörös Hadsereg addig vállalkozott. Már csak egy dolog hiányzott hozzá: egy név. Május 20-án, amikor Sztálin átvette a vezérkartól a részletes hadműveleti terveket, kijelentette: a vállalkozás fedőneve Bagratyion lesz, annak a hadvezérnek a tiszteletére, aki a Fehéroroszországból Moszkvába vezető úton fekvő Borogyino községnél 1812-ben Napóleonnal vívott csatában kapott halálos sebet.

A Leningrádi Front június 9-én kezdte meg támadását a finnek ellen. Orosz mércével ugyan csak korlátozott erővel hajtották végre, ám a kicsiny finn hadsereg tartalékainak felemésztéséhez ez is elegendő volt. Július 28-án a finn köztársasági elnök felhatalmazást kért hivatala átruházására a nemzet elismert vezetőjére, Mannerheim marsallra, aki azonnal tárgyalásokat kezdett a különbékéről. Közeledési kísérleteire augusztus vége felé kapott választ.

Sztálin ezalatt kitűzte a Bagratyion hadművelet kezdő napját. Az előző év novemberében Teheránban biztosította Churchillt és Rooseveltet, hogy a szovjet nyári offenzívát a D-nappal egybeeső időpontban fogja megindítani. Június 22-ét választotta, Hitler Szovjetunió elleni indokolatlan, meglepetésszerű támadásának harmadik évfordulóját. A három megelőző éjszakán a Közép Hadseregcsoport mögöttes területén működő partizáncsapatok szorgos munkával aláaknázták a német hadseregcsoport logisztikai igényeit kiszolgáló vastvonalakat; június 19-én, 20-án és 21-én több mint 40 000 robbantásra került sor. Ennek dacára mind az OKH, mind az OKW elvetette a lehetőségét, hogy ezek a rajtaütések egy offenzíva készülését bizonyítanák. Május eleje óta a keleti fronton viszonylagos nyugalom honolt, Gehlen Keleti Idegen Hadseregek Osztálya pedig határozottan állította, a mégis mutatkozó jelek az Észak-Ukrajna Hadseregcsoport ellen készülő újabb orosz offenzívára utalnak; amit Gehlen „a balkáni megoldásként” prognosztizált, pontosan az volt, amit a Sztavka elvetett. Saját hírszerző szolgálata és légi felderítése eredményei alapján a Luftwaffe más véleményre helyezkedett; sikerült megállapítania, hogy a Közép Hadseregcsoporttal szemben 4500 szovjet repülőgép várakozik összpontosítva. Ez a figyelmeztetés, amely június 17-én érte el, megriasztotta Hitlert, és arra indította, hogy a keleten rendelkezésére álló utolsó intakt légi csapásmérő csoportosítást, a IV. repülő hadtestet zavaró-megelőző akciókra utasítsa. Az oroszok összevont ereje azonban túl nagy volt ahhoz, hogy bármiféle támadás hatásosan megzavarhassa, és egyébként is túl késő volt már megerősítő földi erőket átcsoportosítani a Közép Hadseregcsoport arcvonala mögé. Június 22-én a Bagratyion rövid tüzérségi előkészítéssel kezdődött, amely mögött gyalogosalakulatok hajtottak

végre harcfelderítést. Zsukov gondosan vigyázott, nehogy a roham üres állásokra pazarolja az erejét. A valódi offenzíva másnap indult be, amikor sűrű légikötelékek támogatásával sokkal nagyobb tömegben támadtak a gyalogság hullámai, felzárkóztak a német védelem fő ellenállási vonalára, és utat nyitottak a mögöttük várakozó harckocsizóknak. A rohamozók 166 hadosztály előhadát alkották, amelyeket 2700 harckocsi és 1300 rohamlöveg támogatott, amivel szemben a Közép Hadseregcsoporthoz, 1300 kilométeres arcvonalszakaszán, mindössze 37, páncélosokkal gyöngén támogatott hadosztályt tudott felsorakoztatni.

A német hadseregek közül elsőnek a hadseregcsoporthoz tartozó déli szektorát tartó 9.-et érte el a katasztrófa. Már az offenzíva második napján bekerítéssel fenyegette az 1. és a 2. Belorusz Front, és mire Hitler június 26-án kiadta az engedélyt arcvonala visszavételére a Berezina Minszktől keletre húzódó vonalára (ahol az 1812-es hadjárat végén Napóleon seregének maradványai megsemmisültek), már régen késő volt. A szomszédos 4. hadsereg volt a következő. Június 26-án ugyan ez is engedélyt kapott a visszavonulásra, csakhogy az 1. és a 3. Belorusz Front széles ívű bekerítésbe fogta, és június 29-re Minszktől keletre szét is verte. Mire véget ért a Bagratyion hadművelet első hete, a közvetlenül a szovjet támadó csoportosítás útjába eső három német hadsereg összesen csaknem 200 000 katonát és 900 páncélost veszített; a 9. hadsereg és a 3. páncélos-hadsereg már csak önmaga árnyéka volt, egyenként három vagy négy még harcképes hadosztállyal, a 4. hadsereg pedig teljes erővel vonult vissza. Hitler ekkor a keleti fronton nyíló hatalmas kiterjedésű rés közeli lehetőségével szembesült, s ugyanakkor egész sor másik, kisebb-nagyobb válság is győztörte. A Franciaországban partra szállt szövetségesek szilárd hídfőt foglaltak, Finnország összeomlásában, legkedvesebb tábornoka, az 1940-ben Észak-Norvégiában a helyzetet megmentő Dietl pedig június 22-én életét vesztette, amikor útban a legészakibb német arcvonala repülőgépe lezuhant, pedig rá várt volna a sarkvidéki német pozíció megszilárdítása. Június 28-án Hitler a Közép Hadseregcsoporthoz élén Ernst von Busch tábornagy helyére azt a hadvezért, Modelt állította, aki egyre inkább felvette a „Führer tűzoltójának” szerepkörét. Új beosztása mellett meghagyta neki az Észak-Ukrajna Hadseregcsoporthoz is, mintegy erősítések forrásául.

A Közép Hadseregcsoporthoz azonban akkor már akkora tűzvész pusztította, amekkorát minden tűzoltási tehetsége ellenére Model sem tudott elfojtani. Július 2-ára felismerte, nincs már remény a 4. hadsereg épségben való visszavonására Minszkig, azt a német hadsereget ugyanis ekkor már a Berezinához szögezték, a 2. Belorusz Front pedig Lepelnél máris átkelt a folyón. Model éppen ezért arra összpontosított minden erőfeszítést, hogy menekülési útvonalakat tartson nyitva a nagyváros mindkét oldalán, csakhogy a szovjet páncélosok villámgyors előretörése - Rotmisztróv 5. harckocsihadserege július 2-án egy nap alatt ötven kilométert tett meg a Minszk-Moszkva főúton - hamar megghiúsította ezt a tervet. Minszk július 3-án elesett, amikor a német 4. hadsereg még a várostól keletre állt bekerítve; 105 000 katonájából 40 000 pusztult el a kitörési kísérletek során. Július 5-én még egyszer, utoljára, a Luftwaffe megkísérelt ejtőernyővel ledobni utánpótlást, ám ezután az életben maradtak kezdték megadni magukat; a német XII. hadtest parancsnoka július 8-án ajánlotta fel formálisan a szervezett kapitulációt; július 11-re a katlanban nem maradt ellenállás.

A 4. hadsereg bekerítésével gyakorlatilag eldőlt a Fehér-oroszországért vívott csata; a győzelmet július 17-én ünnepelték meg nyilvánosan, amikor, útban a lágerek felé, 57 000 német hadifoglyot vonultatott át Moszkva utcáin a néma csendben álló tömeg sorfalai között. A támadó szovjet frontok akkor már messze nyugatra jártak azoktól a csataterektől, amelyeken ezeket a katonákat foglyul ejtették. Július 4-én a Sztavka új célokat tűzött mindegyik elé, a litvániai Rigától a dél-lengyelországi Lublinig húzott ív mentén, amely Kelet-Poroszország határát is érintette. A háború folyamán először magának a Német Birodalomnak a területét fenyegette közvetlen veszély. Július második hetében a szovjet frontok rendületlenül folytatták az előrenyomulást; július 10-re Vilna (Vilnius), Litvánia fővárosa a szovjetek birtokába került, a 3. Belorusz Front pedig behatolt Németország felségterületére. Július 13-án Konyev 1. Ukrán Frontja, 1000 tankkal és 3000 tüzérségi löveggel, Lvov - vagyis Lemberg, Kelet-Galícia egykori osztrák-magyar bástyája - felé mért csapásával szintén

megnyitotta offenzíváját. A nehezen támadható, erősen védett Lvov július 27-én esett el; Rokosz-szovszkij 1. Belorusz Frontja addigra zömével dél felé kanyarodott a Pripjaty-mocsarak határa mentén, hogy egyesüljön Konyev csapataival. Augusztus első hetének végére a két front erői Varsótól délre kijutottak a Visztula és mellék-folyója, a San vonalára, az 1. Balti és a többi belorusz front pedig átkelt a Nyemanon és a Bugon, a Visztula északi mellékfolyóján, hogy a másik oldalról fenyegetse Varsót.

Hitler minden pillanatban, mindenhol árulást vélt felfedezni. Az egyszerű német katonák, a legénységi állomány hű maradt hozzá, a tisztjei közül azonban, akikben mint osztályban sohasem bízott meg, sokan kezdtek árulókká előlépni. A Sztálingrádnál kapitulált s az „antifasiszta ügy” oldalára átvált tisztekből alakult „Seydlitz-csoport” rádió és röplapokon jelentős propagandatevékenységet végzett a Bagratyion hadművelet előestéjén; a Fehéroroszországban elfogott tábornokok közül az oroszok tizenhatot rávettek egy július 22-re keltezett „kiáltvány” aláírására, amelyben azt állították, 350 000 odavesztett katonájukat „hazárdjátékban áldozták fel”. Két nappal korábban Claus von Stauffenberg ezredes a saját főhadiszállásán próbálta megölni Hitlert, a nemzetiszocialista rezsim helyébe a Nyugat számára elfogadható kormányt hatalomra segíteni kívánó összeesküvés nyitó lépéseként. Valamikor aznap Zeitzler megszűnt vezérkari főnök lenni; hogy elcsapták, vagy a sokadik felmentési kérelmét fogadta el Hitler, sohasem derült ki teljes bizonyossággal. Azután augusztus 1-jén a lengyel Honi Hadsereg elfoglalta Varsó centrumát.

A Honi Hadsereg okok egész bonyolult sora miatt robbantotta ki a varsói felkelést; ugyanilyen komplex a magyarázat arra, miért mulasztott el a Vörös Hadsereg - amely augusztus 1-jén már a Visztula keleti partján állt a várossal szemben - a lengyel hazafiak segítségére sietni. Július 29-én a Szovjetunió területén, szovjet irányítás alatt lengyel kommunisták által működtetett Kosciuszko rádió határozott hangú felhívásban szólította felkelésre a varsóiakat, és megígérte a hamar megérkező szovjet segítséget is. A Honi Hadsereg ugyanekkor súlyos dilemma elé került: Erickson megfogalmazása szerint „a nem cselekvés azzal a következménnyel járt volna, hogy vagy a nációkkal hallgatólagosan kollaboráló szervezet stigmáját sütik rájuk, vagy nem létezőként írják le őket, aminek Sztálin mindig is igyekezett beállítani a lengyel földalatti mozgalmat”. Sztálinnak megvolt a saját, csatlós lengyel fegyveres ereje, a Néphadsereg, amely ekkor javában harcolt a Bagratyion hadművelet csatáiban. Saját lengyel kormánnyal is rendelkezett, amelyet a nyugati hatalmak „lublini bizottságként” emlegettek, arról a frissen felszabadított lengyel határvárosról elnevezve, ahol proklamálta létezését. Augusztus 3-án Sztálin fogadta Stanislaw Mikolajczykot, a (nyugati) lengyel emigráns kormány miniszterelnökét, aki Lengyelország és a szovjet rezsim jövőbeli kapcsolatait megtárgyalni utazott Moszkvába. Sztálin először úgy tett, mintha nem is tudna a felkelésről, majd figyelmeztetett, nem tűrheti az egység hiányát a „londoni” és a „lublini” lengyelek között. Hajthatatlanul elutasított minden kérést, amelyben támaszpontot vagy leszállási lehetőséget igényeltek a felkelőket ellátni próbáló brit repülőgépeknek, majd sajnálkozva közölte, a Varsó közelében indított német ellenlökések miatt a városhoz legközelebb álló 1. Belorusz Front képtelen folytatni előrenyomulását, bár végül, augusztus 9-én biztosította Mikolajczykot: „minden lehetőt megteszünk, hogy segíthessünk”.

Addigra már túl késő volt. Modelnak valóban sikerült annyi páncéloshaderőt összekaparnia, amennyivel július 29-én sikeres feltartóztató csapást tudott mérni Rokosszovszkij 1. Belorusz Frontjára Praga, Varsó Visztulától keletre fekvő elővárosa közelében. Azután Himmler, akinek Hitler teljhatalmat adott a varsói felkelés leverésére, vonultatta föl mindenholnan összeszedett csapatait, köztük a német köztörvényes bűnözőkből toborzott Dirlewanger- meg az átvált oroszokból szervezett Kaminski-dandárt, az SS által kifejezetten a legnagyobb kegyetlenséget igénylő „belbiztonsági” feladatokra felállított csapattesteket. A felkelés még huszonnégy órája sem zajlott, és ezek a brutális rendőri-katonai erők máris a terror könyörtelen uralma alá vetették a város lakóit - akár részt vettek a felkelésben, akár nem. Mire a felkelés véget ért, 200 000 varsói vesztette életét a harcokban, a tömegmészárlásokban és a területcélok ellen indított légi- és tüzérségi bombázásban.

26. Ellenállás és hírszerzés

„Menjen és borítsa tűzbe Európát!” - ezt az utasítást adta Winston Churchill Hugh Daltonnak, amikor 1940. július 22-én kinevezte a kifejezetten a brit miniszterelnök kívánságára felállított Különleges Műveletek Szervezete (Special Operations Executive, SOE) élére. Az SOE életre hívásával Churchillnek egyetlen célja volt: ellenállást keltetni, majd azt életben tartani a megszállt Európában Hitler uralma ellen. E megszállt kontinens Hitlerrel való szembeszegülésének történetében nem akad esemény, amely pontosabban megközelíti azt, amit Churchill „Európa tűzbe borítása” címén 1940-ben elvárhatott, mint az 1944. augusztusi varsói felkelés. Szorongató katonai válsághelyzetbe hozta Hitlert; követendő példát mutatott a birodalma más országaiban élő elnyomott népeknek; valós példával támasztotta alá Churchill eszméjét, amelyet a háború alatt mindvégig újra és újra meghirdetett az angolszász nemzetek körében, mely szerint a legyőzöttek a kellő pillanatban készek fellázadni a zsarnokság ellen; nem utolsósorban pedig igazolta annak a „párhuzamos” háborúnak a létjogosultságát, melyet a brit és amerikai „különleges” állami szervek a felforgatás és a szabotázs eszközeivel a megszállt Európán belül vívtak, miközben a konvencionális hadviselés négy éven át a kontinens periferiáján zajlott.

A felszínen legalábbis így festett a dolog. Történelmi távlatból azonban észre kell vennünk, hogy minden hősiesség és szenvedés dacára, amit a lengyel Honi Hadsereg tanúsított, illetve elviselt a Hitler biztonsági erőivel vívott héthetes küzdelemben - 10 000 harcosa elesett, s mellettük talán 200 000 polgári lakost is megöltek -, a varsói felkelés nem a megszállók brutalitására adott spontán népi válasz volt. Olyan objektív mérce sem létezik, amely szerint sikerült volna komolyan megingatnia Hitler rendfenntartó képességét Lengyelország többi részében, miközben a németek erejéből még a Vörös Hadsereggel szembeni hatékony védelemre is futotta - amely Vörös Hadsereg egyébként is megállt a Visztula túlsó partján a felkelés kitörésének pillanatában. Éppen ellenkezőleg: a felkelést a Honi Hadsereg abból a megfontolásból robbantotta ki sietve, hogy a németek fehér-oroszországi veresége soha vissza nem térő alkalmat kínál Lengyelország fővárosának elfoglalására az emigráns kormány számára, még mielőtt a megérkező Vörös Hadsereg Sztálin lengyel bábkormányát ültetné be Varsóba; számítását azonban keresztülhúzta az a körülmény, hogy az oroszoknak (ezért vagy azért) nem sikerült fenntartaniuk a németekre nehezedő katonai nyomást a korábbi szintjén, a németek viszont valahogy mégis előteremtették a felkelők elleni harchoz - és végül legyőzésükhöz - szükséges erőket és eszközöket, frontalakulatok elvonása nélkül.

Varsó tehát korántsem azt bizonyította, milyen sokkal járulhatott volna hozzá egy korábban kitörő felkelés - a hasonló lázadások sorába illeszkedve - Hitler vereségéhez, hanem éppen ellenkezőleg, rémisztő példát mutatott arra, hogy még a háborúnak ebben a késői szakaszában is micsoda veszélyt vállal az a leigázott nép, amely a Wehrmacht uralma alatt maradt területen fegyvert merészel ragadni Hitler ellen. Ha Varsó kevés lett volna e tétel igazolására, akkor további tanulsággal szolgált a dél-franciaországi Maquis (a „Bozót”) sorsa júniusban, és a szlovákoké júliusban. Franciaországban a D-napon tüzték ki a lázadás lobogóját Grenoble térségének ellenálló a Vercors fennsíkján, ahonnan kiindulva zaklatni kezdték a Rhône völgyében húzódó útvonalat használó német egységeket. Júliusra több ezer maquisard nyüzsgött a Vercors-vidéken, többségük a kötelező németországi munkaszolgálat elől szökö fiatal férfiak köréből került ki. A G Hadsereg-csoport, amelyet akkoriban teljes illetékességi területén zaklattak az ellenállók támadásainak gombostűszúrásai, ekkor elhatározta, „példát statuál” ezen az elszigetelt és sebezhető ellenállási bázison, körülfárta a fennsíkot, vitorlázó szállítógépekkel SS-egységeket tett le a tetején, majd július 18-23. között mindenkit legyilkolt, akit ott talált. A Vercors kis léptékben előrevetítette azt a hadviselési módot, amelyet a német biztonsági erők nagyjából ugyanettől az időtől kezdve alkalmaztak Csehszlovákia keleti részén a fellázadt szlovákok ellen. Amikor úgy látták, küszöbön áll az oroszok bevonulása, a szlovák csatlós állam hadseregének részei felkeltek a német megszállók ellen, csakhogy az oroszok nem siettek segítségükre, a németek pedig könyörtelenül

leverték őket. További felkelésekkel Hitlernek nem kellett megbirkóznia -kivéve az egyébként is már zajló felszabadítás hetére időzített párizsit -, amíg seregei még meghódított országok földjén álltak.

A Vercors-i mérszárlást az tette még csüggesztőbbé azok számára, akik részt vállaltak Churchill „Európát tűzbe borító” politikájában, hogy az ottani ellenállók a Különleges Műveletek Szervezetének támogatását és ellátását élvezték; az SOE egyik („Jedburgh”) fedőnevű összekötő csoportját ledobták ejtőernyővel a Maquis megsegítésére, sőt július 14-én 1000 ejtőtartálynyi fegyvert és lőszert is eljuttattak az amerikai légierő gépei a fennsíkra. Ez az ellátmány azonban mit sem változtatott sorsukon. Bár egy francia hivatásos katonatiszt vezette őket, az ellenállás harcosainak sem a szükséges kiképzettségük, sem a tapasztalatuk nem volt meg a hadi mesterséget jól ismerő katonák elleni harchoz - akiknek az agyába ráadásul alaposan beleverték, hogy minden ellenállást kötelességük irgalmat nem ismerő kegyetlenséggel leverni.

Varsó, Szlovákia és a Vercors a hitleri Európa történetében olyan kulcsfontosságú események színhegyéül szolgált - bármennyire későn is következtek be a második világháborún belül -, amelyekkel szemben kell a mérleg másik serpenyőjébe tennünk minden ellenállási és felforgatási tevékenységet, amire csak 1939 és 1945 között a Führer uralma ellen sor került. (Az Oroszországban és Jugoszláviában a németek hátszágában vívott két partizánháború képezi azt a két kivételt, amelyet érdemes külön mérlegelnünk.) Ha kimenetelét tekintve a három felkelés a tipikus példa annak a felforgatásból, szabotázsból és fegyveres ellenállásból álló programnak a nem szándékolt eredményére, amelyet 1940 júniusa után előbb Churchill, majd Roosevelt és az európai emigráns kormányok is oly nagy buzgalommal karoltak föl, akkor az egész elképzelést csakis drágán és téves logika alapján elért kudarnak tekinthetjük. Mindegyikért elképesztő mértékű szenvedéssel fizettek a részt vevő hős hazafiak, miközben az őket leverő német erőknél elhanyagolhatóan csekély veszteséget okoztak; ennek következtében azoknak az ellenállási mozgalmaknak, amelyek e felkelésekkel vélték megkoronázni működésüket, minden korábbi, kisebb horderejű, illetve előkészítő jellegű tevékenységét csakis értelmetlen virtuskodásnak tekinthetjük, bármely objektív értékelési szempont szerint. Ha ez az európai ellenállási mozgalmakról meg a szervezésükhöz és működésükhöz nyújtott szövetséges segítségről alkotható elfogulatlan ítélet, akkor mi a kudarc magyarázata?

Churchill rosszul mérte föl, mit érhet el az ellenállás az ideológiai alapú zsarnoksággal szemben, s ebben a tévedésében száz és száz intelligens és tetterszónya honfitársa és honfitársnője osztozott vele. Tévedésük abban gyökerezett, hogy alapvetően félreértették a közvélemény szerepét a hódítás politikai gyakorlatában. Nagy-Britannia története bővelkedik mind a hódítás, mind a hódítóval szembeni ellenállás példáiban. A Brit Birodalom határait csak Churchill életében nagymértékben terjesztették ki katonai erővel Dél-, Nyugat-és Kelet-Afrikában, a Közel-Keleten, Arábiában és Délkelet-Ázsiában. A brit imperializmus dagályát azonban mindig gátak között tartották bizonyos külső tényezők: az antiimperializmus folyamatosan ható jelenléte otthon és külföldön, meg a brit birodalomépítők saját éthosza, amelyben az igazságosság és a gyengék gyámolítása játszott a főszerepet. Amikor az 1857-1858-as szipojlázadás képében Viktória királynő alattvalói Indiában lázadással és a gyarmatosítókat érő atrocitásokkal kerültek szembe, olyan brutális kegyetlenséggel reagáltak, amelyből még Hitler biztonsági erői is tanulhattak volna ezt-azt. Utódaikat azonban egy lényegesen méltányosabb birodalmi eszme szellemében nevelték. A késői viktoriánus és az Edward-kor után az afrikai gyarmati közigazgatás alap gondolatává „a végül elérhető önkormányzás” elve vált; „gyámságon” azt a koncepciót értették, amely szerint Nagy-Britannia gondoskodott az Afrikában és Arábiában kapott népszövetségi mandátumok igazgatásáról; „önkormányzás a lehető legkorábban”, ez a szabály itatta át a búr háború nyomán az afrikai népek köztársaságaira kényszerített brit rezsimet; és az első világháborút követő években ugyanez a szellemiség járta át az indiai brit uralmat is.

Az az önként vállalt mértékletesség, amellyel Nagy-Britannia óriási kiterjedésű XX. századi birodalma felett a hatalmával járó jogosítványokat gyakorolta, részben a saját demokratikus meggyőződés-

se iránti tiszteletben gyökerezett, részben az ezen meggyőződést osztó más népek, különösen az amerikaiak kedvező véleménye megtartásának vágyában. Churchill az 1930-as években a saját pártjától elszigetelte ugyan magát az indiai kormányzat fokozatos átruházásának ellenzésével, ám érzelmileg, ha ugyan nem intellektuális alapon is, ugyanolyan elkötelezett híve volt az önrendelkezés elvének, mint a legdoktrinerebb liberálisok. Ráadásul a búr háborúban az afrikanerek ellen harcolva szerzett tapasztalatai nyomán azt is megtanulta, milyen mélyen gyökerezhet az emberben a szabadságvágy, és milyen nehéz egy megszálló hatalomnak tartósan rákényszerítenie az idegen uralmat bármely népre, amelyet a saját függetlenségéhez való jogba vetett hit hajt. Churchill személyes tapasztalatait megerősítették bőséges olvasmányai az újkori történelem tárgykörében, amelyek lapjain bőséggel talált példát az idegen hódítással és elnyomással szembeni népi ellenállás sikerére - például a spanyolok és a poroszok Napóleon-ellenes mozgalmában, és persze az amerikai gyarmatosókéban III. György ellen.

HITLER BIRODALOMFILOZÓFIÁJA

Aligha képzelhető el nagyobb különbség, mint ami Churchill és Hitler birodalomról alkotott elképzelése között tátongott. Churchill meggyőződéses imperialista volt, de hitt az emberi méltóságban; Hitler üres burzsoá frázisnak tartotta „az ember méltóságát”. Amint azt mindenki tudhatta az angolszász világban, aki elolvasta a *Mein Kampf*-ot - az ilyenek 1940-ben még igen csekély kisebbséget alkottak -, Hitler megvetően elutasította mindazok önkormányzásának ötletét, akik nem tartoznak a germán fajhoz. A célszerűség kedvéért kész volt szövetséget kötni Japánnal; lojalitásból bevette Mussolinit („a cézároknak utódját”) meg az olaszokat a germánok testvériségébe; valamiféle ideologikus okból gyöngéje volt a modern görögség, mert a Thermopülait az ázsiai hordákkal szemben védelmező hősök leszármazottait látta bennük, és szívós harcosokként tisztelte őket; a skandinávokban faji kuzinokat ismert fel - mennyire szerette volna, ha a britek elfogadják ezt az unokatestvériséget! -, s ezt a minősítést kiterjesztette mindazon hollandokra és belgiumi flamandokra, akik ügye mellé álltak; ha minden kötél szakad, még a finneket és a balti népeket is hajlandó volt bevenni elfogadott kisebbségei körébe; és persze mindaddig, amíg az ő oldalán harcolnak, mentesítette a faji alapú megbélyegzés alól a magyarokat, románokat, szlovákokat és bolgárokat is. Európa összes többi lakója számára, akiket 1941 végéig sorsuk a hatalma alá vetett, nem tartogatott semmi mást, csak megvetést. Vagy azokhoz a népcsoportokhoz sorolta őket, mint a franciákat, amelyeket megrontott a római hódoltság (Hitler politikai memóriája nem ragadt le a közelmúltnál), vagy a szláv „csöcselékhez”, lengyelekhez, szerbekhez, csehekhez, és mindenekfelett az oroszokhoz, akiknek a történelme másból sem áll, csak alávetettségből hol ennek, hol annak az idegen hatalomnak.

Ennek következtében Hitler a legkevésbé sem törődött azokkal a morális fenntartásokkal, amelyek oly könnyedén befolyásolták a birodalmi eszméhez fűződő angolszász attitűdöt. Kifejezetten újongott, amiért oly hamar sikerült eltipornia Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia önállóságát; az ottani törvényes kormányzatok helyére állított hatalmi szervei működésének korrektségét kizárólag az önös célszerűség szempontjai alapján ítélte meg; ha a helyi, utód közigazgatás működött, és az ő megszálló erőit csak minimális mértékben háborgatták, Hitler különösebb beavatkozás nélkül szívesen a helyén hagyta. Így engedte át Norvégia igazgatását 1942 februárjától a Quisling-rezsimnek (Vidkun Quisling volt a helyi nordikus autoritárius politikai vezető), így hagyta meg Dánia parlamentáris kormányzatát, ahol még 1943-ban is szabályos demokratikus választást tartottak, amelyen a szavazatok 97 százalékát hazafias jelöltek kapták, és így adta meg Pétainnek a lehetőséget, hogy ha a valóságban nem is, de látszatra szuverén francia államfőként lépjen föl még azután is, hogy 1942 novemberében ő már kiterjesztette a német katonai megszállást Franciaország egészére.

Hitler különböző helyeken alkalmazott megszállási politikájának bonyolultságát mind Nyugat-,

mind Kelet-Európában híven tükrözte a megszállás rendszereivel szemben kifejtett ellenállás bonyolultsága. Az ellenállási mozgalmak jellegét azonban nem kizárólag az határozta meg, hogy az adott területen milyen jellegű megszállási rendszer bevezetését látta jónak Hitler. Három más tényező is hatott: az első a baloldal hozzáállása volt, a második annak a segítségnek a mértéke, amelyet a britek (majd 1941 decembere után az amerikaiak) a helyi ellenállás szervezeteihez el tudtak juttatni, a harmadik pedig a földrajzi tényező.

Legjobb, ha a földrajzi adottságokkal, mint konstans tényezővel, foglalkozunk először. Ellen-séges megszállással szemben bármely ellenállási mozgalom sikerének mértékét közvetlenül határozza meg a hadműveleti területén található terep nehézsége - ezzel a fenntartással: a nehezen járható terep, hegyvidék, erdőség, sivatag vagy mocsár önmagában nem szolgáltat az irreguláris haderő el-tartásához szükséges erőforrásokat, s ezért azokat valahonnan kívülről szükséges odaszállítani. Csak-hogy a németek megszállta Európa legnagyobb része vagy topográfiaiilag alkalmatlan az irre-guláris, gerilla jellegű hadműveletekre, vagy túl távol esett a szövetségesek támaszpontjaitól ahhoz, hogy az ott működő irreguláris haderőt könnyen és rendszeresen elláthassák. Például Dánia, ahol erő-sen élt az ellenállás szelleme (a Hitler antibolsevista propagandájára fogékony katonai és politi-kai csoportok létezése dacára), szinte alkalmatlan a partizán-hadviselésre, mert lapos, fátlan és sűrűn la-kott ország; ugyanezek a viszonyok jellemzik Hollandia, Belgium és Észak-Franciaország nagyobbik felét is. Mindezekben a tartományokban a rendőrség könnyedén megfigyelhetett mindenféle titkos tevé-kenységet - márpedig az egész megszállt Európában a hazai rendőrség az első perctől elfogadta a hódító uralmát és irányítását -, és a megtorló büntetéseket is ugyanilyen könnyen kimérhette. A háború nagyobb részére elegendő elrettentésnek bizonyult az a gondtalanság és könyörtelenség, amellyel a megtorló akciókat vagy maguk a németek, vagy csatlós biztonsági erők - mint mond-juk a vichyi *Milice* - végrehajtották. Ráadásul a - kijárási tilalomtól letartóztatáson, túszszedésen és deportáláson át az elrettentő célú kivégzésig terjedő skálán alkalmazott - megtorlástól való félelem a besúgási és feljelentési kedvet is fokozta, ami viszont közvetlenül növelte a német ellenőrzés hatékonyságát. Amikor megalakult, a legtöbb ellenállási mozgalom energiái igen je-lentős hányadát kényszerült az informátorok elleni küzdelemnek szentelni, ám ez sehol sem járt teljes sikerrel.

A megszállt Nyugat-Európa egyetlen olyan része, ahol a terep az ellenállók tevékenységének kedve-zett, Norvégia Oslótól északra elterülő vidéke volt; ott azonban olyan ritka volt a népsűrűség, és olyan sok a német megszálló, hogy minden gerilla-hadműveletet az országon kívül kellett előkészíte-ni. A norvég fegyveres ellenállók beszivárgása Skóciából (1943 februárjában lerombolták a Vermork melletti nehézvízüzemet, s ezzel megbénították a német atomfegyver-programot), amelyet az előretolt né-met katonai állások és létesítmények ellen indított brit kommandó-rajtaütések összehangolt so-rozata egészített ki, azzal a roppant kíváncsi következménnyel járt, hogy a háború utolsó napjáig túl nagy megszálló haderő Norvégiában állomásoztatására készítette Hitlert; maga a belső ellenál-lás azonban stratégiai szempontból elhanyagolható eredményt hozott.

Kelet- és Dél-Európa bizonyos régióinak topográfiája kedvezett a partizán-tevékenységnek, külö-nösen a Lengyel-Kárpátoké, Csehszlovákiában a Cseh-erdőé, Jugoszlávia nagy részéé, a szárazföldi Görögország hegyvidékeié meg a nagyobb görög szigeteké, továbbá az Alpok olaszországi ré-széé és az Appennineké. Az olaszországi ellenállás említésre méltóvá növekedéséhez azonban ki kel-lett várni Mussolini 1943. júliusi bukását, Csehszlovákia pedig túl távol feküdt a külső támogatás bázisaitól ahhoz, hogy ott gyökeret eresztessen a fegyveres ellenállás. A cseh emigráns kor-mány az összes, a szövetségesek oldalán Európán belül tevékenykedő hírszerző szervezet közül a leg-hatékonyabbat működtette, viszont az SOE egyetlen komoly próbálkozása az országban az ellen-állás felszítására, Reinhard Heydrichnek, a Cseh-Morva Protektorátus helytartójává kinevezett SS-ve-zetőnek az 1942. májusi meggyilkolása olyan borzalmas megtorlást váltott ki - Lidice köz-ség teljes lakosságának kiirtását -, hogy a további hasonló műveletektől elálltak; sokat elárul Hitler megszállási politikájának hatékonyságáról, hogy a cseh orgyilkosokat egyik társuk leplezte

le, aki amint földet ért ejtőernyővel a hazájában, azonnal jelentkezett a Gestapónál. Görögországban, ahol az SOE-nek már 1942 őszére sikerült kiterjedt ügynökhálózatot szerveznie, nem kevés Oxfordban vagy Cambridge-ben tanult okortudóst alkalmazva tisztjei sorában - akik a görögöket a törökökkel vívott, 1820-as évekbeli szabadságharcukban segítő filhellénekről (mindenekelőtt Byronról) vettek példát -, a németek bármely partizántevékenységre olyan elvadult kegyetlenséggel reagáltak, hogy a brit tisztek hamarosan azon kapták magukat, ők beszélnek le a helyi aktivistákat a megszállók elleni támadások kezdeményezéséről.

Az 1939-ben ismét felosztott Lengyelországban - amelynek nyugati tartományait beolvastották Németországba, a keletieket a Szovjetunióba, és csak a közepe, a „Főkormányzóság” maradt meg külön igazgatott egységnek - a londoni emigráns kormány irányította Honi Hadsereg egészen az 1944. augusztusi varsói felkelés megindításáig tartózkodott a provokatív katonai fellépéstől. A lengyelek ugyan nívós hirszerző hálózatot működtettek, amelyet csak a csehek előzött meg (egyik diadala az útjukat tévesztett, német pilóta nélküli szárnyas bombák és rakéták legfontosabb alkatrészeinek Londonba juttatása volt), ám az első percben elhatározták, a nemzeti érdek a Honi Hadsereg erejének megőrzése arra a pillanatra, amikor Németország összeomlása majd lehetővé teszi, hogy a függetlenség visszaszerzéséért induljon harcba. A Honi Hadsereg harci tevékenységét ezenkívül fegyverbeszerzési nehézségei is korlátozták. Általános fegyverhiánya volt az egyik oka annak, hogy nem avatkozott be a németekkel szemben, amikor azok 1943 áprilisában nekiláttak a varsói gettó elpusztításának, a heroikus ellenállást kifejtő zsidó harci csoportokat pedig utcáról utcára szisztematikusan vívott csatában megsemmisítették Jürgen Stroop SS-tábornok SS-, valamint egyéb, rendőri jellegű csapatai. Az SOE 1944-ig nem rendelkezett a Lengyelország középső részéig behatolni képes repülőgéppel; a repülőút még azután is hosszadalmas és veszélyes maradt, hogy 1943-ban sikerült megszerezni egy sor olaszországi repülőteret. A Szovjetunió, amely a Németországot bombázó szövetséges légierőknek időnként biztosított a területén üzemanyag-vételezési lehetőséget, nem engedélyezte ugyanezt a Lengyelországban fegyvert ledobó gépeknek. Azt is megtagadta, hogy közvetlenül ő szállítson fegyvert a Honi Hadseregnek.

Oroszország hozzáállását az emigráns kormánnyal és a Honi Hadsereggel fennálló politikai nézeteltérései határozták meg, amelyek azután is fennmaradtak, hogy 1941 augusztusában a felek aláírták azt az egyezményt, amelynek értelmében az Oroszországban őrzött lengyel hadifoglyok távozhattak, és csatlakozhattak a közel-keleti brit hadsereghez. Sztálin a Honi Hadseregben a lengyel kommunista párt potenciális politikai ellenfelét látta, márpedig 1941 júniusa után ő ezt a pártot használta fel saját emigráns lengyel hadseregének megteremtésére. A Barbarossa hadművelet ezt az egyetlen negatív hatást gyakorolta az ellenállási mozgalom alakulására Hitler Európáján belül. Szinte mindenütt máshol pozitív, serkentő tényezőként hatott. Mindaddig, amíg érvényben maradt a Molotov-Ribbentrop-paktum - a Komintern sosem szűnő kontrollja révén -, az európai kommunista pártokat nem engedték bekapcsolódni a megszállással szembeni ellenállásba. Amint az egyezmény érvényét veszítette, valamennyi európai kommunista párt parancsot kapott a titkos felforgató tevékenység megkezdésére, s ettől - politikai elkötelezettségüktől függetlenül - érezhetően hatékonyabbá vált minden ellenálló csoport. Ezt a hatást hol a kommunisták együttműködése váltotta ki a nem kommunista ellenállókkal, ők ugyanis a frissen alakult titkos szervezetekénél sokkal fejlettebb és biztonságosabb módszerekkel szervezték az illegális tevékenységet - ez történt például Hollandiában -, hol a bal- és jobboldal kreatív versengése - mint például Franciaországban. Az utóbbi államban de Gaulle, akit riasztott az a kilátás, hogy a „szabad franciák” mozgalmának otthoni szárnya esetleg kommunista vezetés alá kerül, sikerrel teremtette meg az összes ellenállási szervezetet magába foglaló „Titkos Hadsereget”, amelyet a neki engedelmeskedő Nemzeti Ellenállási Tanács vezetett. A frigy, amelyet ily módon a kommunista és nem kommunista csoportokra kényszerített, érdekházaság volt. A francia kommunista párt titokban megőrizte az elszánást, hogy amint lehetőség adódik, saját politikai érdekei szerint cselekszik, és az 1944. augusztusi felszabadulást követő hatalmi vákuumban helyenként valóban be is vezette terroruralmát politikai ellenfeleivel

szemben; 1941 júniusától 1944 júliusáig azonban a szövetkezés az ellenállási mozgalom egészének egységesítése és erősítése irányába mutatott.

Objektívan szemlélve az eseményeket kénytelenek vagyunk felismerni, hogy azokban az években, amikor Hitler ereje teljében volt, a nyugat-európai ellenállás elsősorban lélektani és nem materiális szempontból jelentős eredményeket ért el. Az ellenállás leginkább látható jelképe az illegális újság volt (1941-ben Hollandiában 120 önálló kiadványt terjesztettek), a lázadás csúcsát pedig a vegyes értékű hírszerzői jelentések Londonba juttatása képviselte a különféle titkos hálózatok csatornáin. Egyes ilyen hálózatokat a németek lefűleltek és „megfordítottak”; az „Északi-sark” („North Pole”) hálózatot például 1942 márciusától 1944 áprilisáig a német hatóságok „tartották”. Az ilyen sorscsapások vajmi keveset ártottak a szövetségesek háborús erőfeszítésének, viszont bátor férfiakat és nőket (az SOE a nőket alkalmasabbnak tartotta az ügynöki munkára, mint a férfiakat) hoztak abba a helyzetbe, hogy a brit repülőgépből egyenesen a Gestapo őrizetébe ejtőernyőztek. Az illegális lapkiadás és a hírszerző hálózatok működtetése - amelyek járulékos tevékenységei közé olyasmik tartoztak, mint a lezuhant szövetséges repülőgépek túlélő személyzetének kicsempészése a megszállt területről, szórványos szabotázs, és időnként célzott gyilkosságok végrehajtása - a megszállás éveiben sokat ért a nemzeti büszkeség megőrzése szempontjából, viszont egyik tevékenység sem ingatta meg a német uralmi rendszert, amely egyszerre működött hatékonyan és figyelemre méltó gazdaságossággal. Az ellenállás történetírói - érthető okokból - igyekeznek kerülni a mozgalom csoportjaival szemben álló német biztonsági erők (a polgári ügyekkel foglalkozó *Sicherheitsdienst* és a katonaiakban illetékes *Feldgendarmarie*) nagyságának számszerűsítését, de nagyon úgy tűnik, Franciaországban a létszámuk a háború egyetlen szakaszában sem haladta meg a 6500 főt; Lyon, a második legnagyobb francia város német rendőri helyőrsége 1943-ban nagyjából 100 titkosrendőrből és 400 egyenruhás, fegyveres rendőrből állt. A német hadsereg Franciaországban állomásozó hadosztályai (60 1944 júniusában) nem vettek részt a rendfenntartói feladatok ellátásában, és - mivel szinte kizárólag a tengerparti közigazgatási kerületekben állomásoztak - nem is voltak olyan helyzetben, hogy abba bekapcsolódhassanak. Az ellenállás legfeljebb 116 000 fegyveres harcost tudott kiállítani, ám ez a szám 1944 júliusából származik, amikor a felszabadító szövetséges hadak érkezésének hatására a létszám a maximumra szökött. Az igazi megszállásnak a partraszállást megelőző éveiben a fegyveres csoportok száma és mérete kicsiny volt, s ennek megfelelően tevékenységük is korlátozott maradt; 1942 első kilenc hónapjában összesen a német biztonsági erők 150 tagja ellen követtek el merényletet, az igazán nagy jelentőségű szabotázscselekmények száma pedig az egész háború alatt nem haladta meg az ötöt (a vasthálózat működését persze gyakran megzavarták, de ez is leginkább a D-napot megelőző néhány hónapra, illetve a normandiai csata időszakára összpontosult).

A német megszállás alatt „lángokban álló” Európa közkeletű elképzelését, amelyet elsőnek John Steinbeck *Lement a hold* című, ihletett, ám minden részletében kitalált regénye kezdett terjeszteni, s amelyet azóta szerzők hada táplált tovább, éppen ezért kénytelenek vagyunk a romantikus, bár érthető mítoszok közé sorolni. Nyugat-Európa városi és szántókkal meg legelőkkal borított mezőgazdasági régiói, amelyek lakossága olyan nagyon kiszolgáltatott volt a megtorlásnak, kifejezetten alkalmatlanok voltak a tartós partizántevékenységre, a gerilla-hadviselés egyetlen olyan változatára, amely - ha kívülről egy reguláris haderő utánpótlásban és szakemberekben testet öltő támogatását élvezi - képes a hódítót rászorítani említésre méltó katonai erő elvonására a nyílt csaták színhelyéről. Egész háborúja alatt Hitler mindössze két hadműveleti területen került szembe ezzel a hatékony, gerilla jellegű ellenállással: a keleti front mögött, ahol Sztálin a kezdeti tétovázás után támogatta, utánpótlással látta el és végül katonai alakulatokkal is megerősítette az áthatolhatatlan Pripjaty-mocsarakra támaszkodva működő partizáncsapatokat; és Jugoszláviában.

A szovjet partizáncsoportok alapját kezdetben a reguláris hadosztályoknak azok a töredékei képezték, amelyeket az 1941. nyári nagy német előretörés szigetelt el Belorussziában és Ukrajnában. Ezek

közül azok álltak partizánnak, akik azután is megőrizték harci kedvüket és harceszközeik egy részét, hogy mind előljáró parancsnokságuktól, mind utánpótlási forrásaiktól elvágták őket. Szmélyi utánpótlást azonban csak a fehérorosz és ukrán lakosság soraiból toborozhattak, márpedig Sztálin mindkét népet megbízhatatlan, sőt a megszálló hatóságokkal kollaborálni hajlamos kisebbségnek tartotta. Sztálin kezdettől az NKVD (a politikai rendőrség) alárendeltségébe utalta a partizánalakulatokat; a vezetési sejteket, amelyeket a német vonalakon át, beszivárgással juttattak el a partizáncsapatokhoz, csak *orgtrojka* (szervező hármás) néven emlegették, mert mind-egyikben szolgált egy állami, egy párt- és egy NKVD-tisztviselő. Az ukrán partizánok létszáma még 1943-ban sem haladta meg a 17 000 főt. 1944 januárjában, amikor a partizánokat visszautalták a Vörös Hadsereg alárendeltségébe, az Ukrajnában működő 13 partizándandárban összesen 35 000-en szolgáltak; a Bagratyion hadművelet előestéjén, 1944 júniusában, amikor a partizánok 40 000 vasúti rombolást végeztek, számuk 140 000 volt. A szovjet támogatásnak köszönhetően gyarapodott a létszámuk, a vérengző német elnyomás ellenére. 1944 tavaszától az SS szakosított partizánvadász-alakulatai, amelyeket rendszeresen kiegészítettek az arcvonal mögött „pihenő” hadosztályok alegységeivel és egységeivel, rendszeresen hajtottak végre átfésülő hadműveleteket a „bandákkal fertőzött” övezetekben, irgalmatlanul gyilkolva és gyűjtogatva; az ilyen műveletek végén legalább 2000 meggyilkolt ellenséget jelentettek - akik között a férfiak mellett nők és gyerekek is szerepeltek. Azoknak a történészeknek a háború utáni kutatásai, akik szabadon használhatták a német levéltári forrásokat, e felkutatási és megsemmisítési hadműveletek rendkívüli sikerére utaló adatokat tártak föl, továbbá azt, hogy a szovjetek alaposan eltúlozták a partizánok sikereit, a partizánok által a Wehrmachtnak okozott anyagi és embervesztés pedig csak a töredéke volt annak, amit a szovjet hatóságok állítottak. Azt a szovjet becslést például, amely szerint Orjol térségében, a Dontól nyugatra, 147 835 német katonát öltek meg a partizánok, komoly kritika alá vonta egy nyugati kutató, J. A. Armstrong, aki szerint a valódi veszteségadat inkább 35 000 megölt és megsebesített némethez járhat közel.

A JUGOSZLÁV PARTIZÁNOK

Amikor a történészek a partizán-hadviselés hatásosságát akarják bizonyítani, illetve felbecsülni igyekeznek az ellenállási mozgalmak hozzájárulásának mértékét a Wehrmacht-nak a második világháborús Európában elszenvedett vereségéhez, végül Jugoszlávia példájához szoktak fordulni. Kétségtelenül különleges eset a Jugoszláviáé. Mély völgyektől szabdalts heggyvidékekben bővelkedő terepe, amelyet az SOE légi és tengeri ellátó egységeinek munkáját megkönnyítő tengerpart határol, ideálisan alkalmas az irreguláris hadviselésre. Szerb népessége a török uralom, meg az Osztrák-Magyar Monarchia 1914-1915-ös inváziója alatt hozzászokott a hazai földön vívott harchoz. Hitler 1941. áprilisi agressziója a nemzeti büszkeségükbe gázolt, végrehajtásának váratlan és gyors jellege miatt katonai egységek és alegységek százainak birtokában hagyott fegyvert, illetve az irreguláris hadműveletekre alkalmas földdarabokat. A lázadás lobogóját elsőnek a szerb királpártiak emelték magasba egy hivatásos katonatiszt, Drúa Mihailović parancsnoksága alatt. Szerb csetnikjei, akik a törökkel szembeszálló elődeik után kapták ezt a nevet, kezdettől engesztelhetetlenül szemben álltak a horvát usztasákkal, akik lepaktáltak a Szlovéniába és Horvátországba bevonuló olaszokkal; érthető okokból elleneztek a jugoszláv királyság északi és keleti határ menti régióinak felosztását Magyarországra, Bulgáriára, sőt (az olaszok által kreált) „Nagy-Albánia” között. Valódi ellentétük azonban a németekhez fűződött, akik a történelmi Szerbia területére bábkormányt kényszerítettek, s akikkel szemben a csetnikiek már 1941 májusában elkezdték a partizánháborút.

A Különleges Műveletek Szervezete 1941 szeptemberében vette föl a kapcsolatot a csetnikiekkel, és 1942 nyarától kezdte ellátni őket fegyverrel és pénzzel. Az SOE első, Mihailović mellé rendelt megbízottja, D. T. Hudson százados azonban olyan antimonarchista gerillacsoportokkal is találkozott, amelyek „partizánnak” nevezték magukat, és egy tapasztalt Komintern-ügynök,

a Tito *nom de guerre* (álnév) alatt működő Joszิป Broz irányította őket. Hudson a látottak hamar meggyőzték arról, hogy Tito lényegesen komolyabb ellenfele a megszálló tengelyhatalmaknak, mint Mihailovic, akiről ráadásul gyanította, hogy lengyel mintára a szerbek „Honi Hadseregévé” kívánja felépíteni csetnikjeit, és takarékoskodni akar az erejükkel mindaddig, amíg a külső körülmények lehetővé nem teszik neki az ország belülről kezdeményezett felszabadítását. Gyanakvásában igazságtalanul ítélte meg Mihailovicot, a csetnikek ugyanis 1942-ben valóban gerillaháborút vívtak a németek ellen, és azok (amint az Ultra kimutatta) még 1943-ban is nyugtalanító ellenséget láttak bennük. Az viszont kétségtelenül igaz, hogy Mihailovic szélsőséges szerb nacionalista volt, hogy megtagadta az együttműködést Titóval az egységes nemzeti ellenállási mozgalom megteremtése érdekében, hogy 1941 novemberében csetnikjei harcot kezdeményeztek a partizánokkal a Nyugat-Szerbia feletti ellenőrzésért, és hogy meglehetősen hamar helyi fegyvernyugvások sorát kötötte az olaszokkal, mert ennek révén szerzett fegyvert a rohanvást bontakozó polgárháborúhoz.

Mihailovic politikájának elsődleges motívuma az volt, hogy meg akarta kimélni a szerb népet a megszállók megtorlásaitól és az általuk elkövetett atrocitásoktól - ami dicséretes célkitűzés, ha figyelembe vesszük az ettől függetlenül kialakuló belháború gyászos következményeit, hiszen a végső összesítésben az ország háború előtti lakosságának csaknem 10 százalékát (1 400 000 embert) pusztította el. Titónak nem voltak efféle fenntartásai. A forradalmak klasszikus hagyományát követve a keserű végig vívott harcba küldte partizánjait a megszállók ellen. 1943 második felére meggyőzte az SOE-t (amelynek jugoszláv szekciójában a baloldali nézeteket valló tisztek voltak a hangadók), hogy valamennyi jugoszláviai gerillavezér közül ő tevékenykedik a leghatásosabban. 1944 tavaszától a teljes brit segílyt Tito partizánjainak szállították le, Mihailovictól pedig mindent megvontak. Az amerikai Stratégiai Szolgálatok Hivatalának (Office of Strategic Services, OSS) egyes tisztjei ugyan továbbra is kapcsolatot tartottak a csetnikekkel, ám a britek azzal, hogy magukra hagyták, a németekkel való együttműködésre szorították őket. Mihailovic már 1943 novemberében helyi fegyverszünetet kötött velük, hogy több ereje maradjon a Titóval vívott polgárháborúra, s ilyen módon igazolta a szövetségesek csetnikekkel szemben táplált azon előítéleteit, amelyeket Hudson a kezdet kezdetétől hangoztatott.

Tito ezalatt mindvégig hadserege növelésén és tökéletesítésén dolgozott, és Jugoszlávia középső meg déli részén mind merészebben támadta a németeket. Amikor ezek a támadások már az ország ásványkincseinek német kiaknázását és a Wehrmacht Görögországba vezető összeköttetési vonalait kezdték veszélyeztetni, Hitler jelentős seregtestekkel nagyarányú pacifikációs hadműveletek sorát kényszerült végrehajtani Tito partizánjai ellen. Olaszország 1943. szeptemberi összeomlásáig húsz olasz hadosztály állomásozott állandóan Jugoszláviában és Albániában (ahol az SOE szintén támogatott egy kisebb gerillamozgalmat), továbbá hat német. Az olasz megszálló hadsereg szétesése után a németek további hét hadosztálynyi erősítést kaptak, a bolgár hadsereg négy hadosztályával kiegészítve. Az 1943 februárjában Boszniában, a Neretva folyó mentén indított partizánoffenzíva, amit csak némi nehézséggel sikerült kivédeniük az olaszoknak és a németeknek, 1944 májusában a *Schwarz* (Fekete) hadművelet megindítására készítette immár csak az utóbbiakat. Több mint 100 000 német és csatlós katona vett benne részt, Titót kiűzték Montenegróból, ahová korábban vonult vissza. Hasonló offenzívákkal tisztították meg a tengelycsapatok Boszniát 1943 decemberében, míg az 1944. májusi *Rösselsprung* (Lóugrás) hadművelet olyan sikerrel haladt Dél-Boszniában, hogy Tito végül a briteknél volt kénytelen menedéket keresni, és átrepült az olaszországi Bari-ba - pedig a szeptemberi olasz fegyverszünet idején olyan hatalmas mennyiségben zsákmányolt fegyvereket az olaszoktól, hogy nagyjából 120 000 főre tudta növelni a szervezett egységeiben harcoló emberei létszámát.

A brit Királyi Haditengerészet hamar visszajuttatta Titót Jugoszláviába, bár csak Vis szigetéig merészkedett, ahol a britek támaszpontot rendeztek be a partizánok támogatására. Ugyanakkor a júniusban Bari-ban felállított brit Balkáni Légierő jelentős tételekben szállította a (főként amerikai) fegyverzetet az ország belsejében küzdő partizánoknak. Augusztusban Tito elhagyta Vist, hogy felkeresse Sztálint, aki

csak ímmel-ámmal segítette hadjáratát; Moszkvában Tito „engedélyt adott” a szovjet hadseregnek országa határának átlépésére, és az szeptember 6-án Románia felől meg is kezdte a behatolást. A Vörös Hadsereg érkezése, továbbá Hitler októberi döntése Görögország kiürítéséről, megváltoztatta a partizánok helyzetét. Az F Hadseregcsoport, amelyet a Balkán belseje felől a szovjet frontok, az Adria partvidékének hosszában pedig az olaszországi szövetséges hadseregek karoltak át, azonnal megkezdte az erőltetett ütemű visszavonulást Jugoszlávia középső részére. Belgrádot, a fővárost október 20-án együtt foglalta el a Vörös Hadsereg meg a partizánok. Augusztusi moszkvai találkozásukon Sztálin garantálta Titónak, hogy a Vörös Hadsereg kivonul Jugoszláviából, amint jelenléte katonai szempontból szükségtelenné válik, s ezt az ígéretét valóban teljesítette is az 1945. májusi német kapituláció után.

Mihailovic tragikus alakként fejezte be a háborút. Tito fölénye mind mélyebbre nyomta a németekkel vállalt bűnrészességbe; megkészt próbálkozásai a visszafurakodásra a szövetségesek kegyeibe teljes kudarccal végződtek, majd miután egy évig bujkált Tito csapatai elől Közép-Szerbia hegyvidékén, 1946 márciusában elfogták. Belgrádba szállították, júniusban bíróság elé állították, majd július 17-én a kivégzőosztag agyonlőtte. Amit védőbeszédében önmaga tisztázására mondott - „Sokat akartam, sok mindent elkezdtem, ám a világ vihara elsodort engem és a művem” -, bekerült a második világháború nevezetes mondatai közé. Mihailovic azt is mondta, „a sors irgalom nélkül bánt” vele, és az utólagos bölcsesség, amely sok nézetére talált mentséget, súlyt kölcsönöz ennek az ítéletnek. Személyes tragédiáját az okozta, hogy egy olyan nemzeti kisebbségekből összerakott országban lépett fel nacionalista vezetőként, amelyben Hitler cinikusan kihasználta a kisebbségek ellentéteit megosztásukra és uralásukra.

A visszatekintés adta éleslátással Tito teljesítménye is jóval kisebbnek tűnik. A háború végén világszerte úgy ünnepelték, mint az egyetlen európai ellenálló vezért, aki gerillái erejével szabadította fel hazáját. Sok hadászati kommentátor ráadásul olyan mennyiségű német és csatlós katonaság elvonását is tulajdonította neki a keleti és földközi-tengeri frontról, ami már jelentősen befolyásolta a háború végkimenetelét az adott hadszíntéren. Realisabban tekintve a dolgot, ma már elfogadott álláspont az, hogy Jugoszlávia felszabadulása az orosz hadsereg 1944. szeptemberi odaérkezésének egyenes következménye volt. Ami ma a legmeglepőbbnek látszik az egész Tito-éra történetében, az az, vajon mi késztette Sztálint arra az oktalanságra, hogy a győzelem pillanatában kivonja a Vörös Hadsereget Jugoszlávia területéről - arra a tévítéltre, amely az első perctől megfosztotta a Szovjetunió háború utáni uralmát Kelet-Európa fölött a területi és politikai konzisztenciától. A hadi stratégia szempontjából ma már túlzónak tűnnek azok a becslések, amelyek azt igyekeztek megállapítani, mennyi erőt vont el Tito a Hitler számára fontos főhadszínterekről. A legnagyobb jugoszláviai megszálló hadsereg mindig is az olasz volt és maradt. Az olasz összeomlás után Hitler ugyan valóban a Jugoszláviában diszlokáló német hadosztályok számának megduplázására kényszerült, hatról tizenháromra, csakhogy ezek között kevés olyan akadt, amelyik a Vörös Hadsereggel vagy az olaszországi szövetséges hadseregekkel szemben is képes lett volna helytállni. Csak egyetlenegy, az 1943 tavaszán az orosz frontról átdobott 1. hegyihadosztály tartozott a Wehrmacht legjobbjai közé; a többi, az SS Prinz Eugen és Handschar hegyihadosztályait meg a 104., 117. és 118. vadászadosztályokat is beleértve, vagy Kelet-Európa német kisebbségeiből toborozták, vagy Jugoszlávia nem német kisebbségeiből. Ez utóbbi önkéntesek között különösen a Boszniában és Albániában élő balkáni mohamedánok képviseltették jelentős számban magukat. E seregtestek kifejezetten alkalmatlanok voltak az orosz, brit vagy amerikai gépesített seregek elleni harcra; jugoszláviai jelenlétük, sőt a pusztaság létük, már önmagában is azt bizonyította, az ottani küzdelem sokkal inkább a polgárháború, mint a nemzetközi fegyveres konfliktus jellegzetes vonásait hordozza. Bizonyos tekintetben Hitler ravaszsága önmagára ütött vissza, amikor szembeállította a horvátot a szerbvel, a monarchistát a kommunistával; az ő egyetlen valódi jugoszláviai érdeke ugyanis a gazdasági erőforrások szabad kiaknázásában és a Dél-Európába vezető útvonal zavartalan használatában rejlett, ám végül mégis belekeveredett az ország

belső viszállyaiba. Objektív katonai mércével mérve ez a részvétel nem sokba került neki, de azért jelentősen leegyszerűsítette volna balkáni politikai-katonai berendezkedését, ha 1941. áprilisi villámgyőzelme után vette volna a fáradságot, és felállított volna egy összjugoszláv csatlós államigazgatást, amelyre rábízhatta volna az országon belüli rend fenntartását, ahelyett hogy cinikusan lekenyerezte Jugoszlávia szomszédait területének ezzel vagy azzal a darabjával, akik cserébe olyan megszállási rendszereket vezettek be, amelyek hamar haszontalannak és tehetetlennek bizonyultak.

A Különleges Műveletek Szervezete, bár a történészek egy jelentős lobbija ügködött felmagasztalásán - köztük az SOE néhány egykori tisztje -, nagyjából nem teljesítette azt, amit magáról állított, vagyis nem járult hozzá jelentős mértékben Hitler vereségéhez, ugyanis Jugoszláviában - elsődleges hadműveleti területén - nyújtott teljesítménye kétes értékű. Ugyanez a verdikt vonatkozik az 1942 júniusában felállított amerikai Stratégiai Szolgálatok Hivatalának (OSS) tevékenységére is. Az OSS és az SOE illetékességi területét elhatároló, 1942. június 26-án aláírt egyezmény alapján az OSS-nek jutott a vezető szerep az olasz partizánok támogatásában, valamint Magyarország, Románia és Bulgária későn jött ellenállási mozgalmainak a pártfogolásában. Az olasz ellenállási mozgalom alig-alig zavarta a németeket, a magyar, román és bolgár titkos szervezetek működését pedig észre se nagyon vették. Az SOE és az OSS párhuzamos lélektani hadviselési erőfeszítései (amelyeket Nagy-Britanniában az SOE anyaszervezete, a Gazdasági Hadviselés Minisztériuma finanszírozott Politikai Hadviselési Szervezete közvetítésével) jelentős izgalmakat szolgáltatottak a tervező stábot alkotó újságíróknak és értelmiségieknek, a megszállt országok közvéleményére azonban marginális, a német lakosság erkölcsi állapotára pedig elhanyagolhatóan csekély hatást gyakoroltak. A „fekete propaganda”, amelyet magukat a Reich határain belül működő állomásnak kiadó rádiók sugároztak, érthető módon egyetlen németet sem győzött meg, hiszen ők naponta láthatták, mi csoda abszolút ellenőrzést gyakorol a Gestapo a német társadalom fölött. A náci rezsimmel szembeni ellenállás egyetlen, nem katonai alapú belső jelentkezését, a bajor katolikus Fehér Rózsa csoportot szinte felbukkanásának pillanatában könyörtelenül likvidálták 1943 februárjában. A szövetségesek gazdasági hadviselési törekvése hasonlóképpen hiábavalónak bizonyul; legjelentősebb sikeréről, a svéd golyóscsapágygyárak jövőbeni termelésének felvásárlásáról olyan későn egyeztek meg, hogy konvencionális katonai eszközökkel már kivívták a győzelmet, mielőtt ez éreztette volna a hatását.

A Hitler ellen a szövetségesek által oly nagy előszeretettel kezdeményezett és fenntartott „indirekt” offenzívákról - katonai segítségnyújtás a partizánoknak, szabotázs és felforgatás - éppen ezért ki kell jelentenünk, hogy anyagi értelemben igen kevésbé járultak hozzá a Reich vereségéhez. 1944. június 6-án, a háború utolsó pillanatában, amikor Hitler még zavartalanul uralta az általa 1939-1941-ben meghódított kontinens nagyobb részét, hadserege Európa-szerte felvonultatott 300 hadosztályából húsznál kevesebbről állítható, hogy belső rendfenntartó feladatokat oldott meg. Jugoszlávia középső részét, Nyugat-Oroszország egyes, messze a Wehrmacht arcvonala mögött elterülő szegleteit meg a Görögország, Albánia és Dél-Franciaország hegyeiben meghúzódó apró ellenállási góccokat leszámítva - és ezek mind perifériális jelentőségű zugok voltak a nagy háború vezetésének szempontjából -, a megszállt Európa tehetetlenül hevert a náci csizma sarka alatt. A Churchill, Roosevelt és a meghódított népek emigráns kormányai által olyan csábítóan beígért „felszabadulás hajnalát” kizárólag a Wehrmacht hadműveleti területeinek túlsó peremén felvillanó tűzérési torlattelátások jelezték.

A KÉMKEDÉS BACILUSA

Ha Hitler birodalmának szerkezetét átjárta és itt-ott hajszáltrepedésekkel gyöngítette valamiféle rejtett tevékenység, az a Churchill által 1940 júliusában oly optimistán követelt „tűzbe borítás” helyett valami egészen más formát öltött. Az ellenállás lehetett mindössze szúnyog a Wehrmacht irhájában, a kémkedés viszont olyan bacilus volt, amely az életét biztosító rendszert gyengítette. A szövetsé-

gesek Hitler ellen 1939 és 1945 között folytatott közvetett hadjáratában az igazi diadalt nem a hősiesség, sőt gyakran ostobán vakmerő szabotőr vagy gerilla harcos aratta, hanem a névtelen kém meg az íróasztalánál vitézkedő rejtjelfejtő.

Kettejük közül a kém rendelkezett a kisebb jelentőséggel. Az össznépi képzelet az „ember által végzett hírszerzést” („Humint”, human intelligence) még az ellenállási mozgalom harcosánál is nagyobb jelentőséggel ruházta föl; a „rádiófelderítésnél” („Sigint”, signals intelligence) pedig bizonyosan sokkal nagyobb fontossággal. Ráadásul a kormányok jelentős mértékben osztják a tájékozatlan közvélemény kémekről alkotott értékítéletét. Az az elképzelés, mely szerint az ellenség hadvezetőségének belső körébe behatol egy „terepen dolgozó ügynök”, aki gyorsan és közvetlenül továbbítja gondolataikat és döntéseiket a saját serege táborában várakozó gazdájának, roppant vonzó téveszme bármely háborús vezető szemében; Churchill, Rooseveltt, Sztálin és Hitler mind elcsábult tőle valamikor a második világháború során. Hitlerrel például a Wehrmacht hírszerző szolgálata, az Abwehr elhitette, hogy Nagy-Britanniában kiterjedt ügynökhálózattal rendelkezik, amely 1944 júniusa után képes jelenteni a London ellen V-1 robotrepülőgéppel és V-2 rakétával indított támadások találati pontosságát. Churchill és később Roosevelt a cseh hírszerző szolgálat közvetítésével fontos információkat kapott a németek képességeiről és szándékairól az A-54 jelű ügynöktől, aki valószínűleg az Abwehr Paul Thümmel nevű tisztjével volt azonos. Sztálint, aki komoly hasznot húzott a nemzetközi kommunista mozgalom tagjainak elkötelezettségéből a szovjetek ügye iránt, a megszállt Európában zajló német tevékenységről a Svájcban székelő „Lucy-kör” látta el értesülésekkel, a német fegyveres erők szándékairól Richard Sorge Japánban kiépített hálózata, a német hadrendet - nap-ról napra követve a változásokat - a „Vörös Zenekar” tárta elé, a technikai részadatokat pedig, 1941-1942 folyamán, a Luftwaffén belül tevékenykedő Schulze-Boysen-hálózat (a Vörös Zenekar egyik eleme); a brit hírszerző tisztekből összeállt „Cambridge-i Komintern”, Anthony Blunt, Guy Burgess és Kim Philby révén Sztálin időnként még a brit-amerikai nagystratégia pulzusán is rajta tartotta az ujját.

Mindezen források azonban bizonyos fokig elégtelenek voltak, vagy kompromittálódtak. Az A-54-es ügynök például túl szórványosan adta rádióján a jelentéseket, nem lehetett belőlük összefüggő képet alkotni a német stratégiáról. A Vörös Zenekar földrajzi szempontból rossz helyen működött ahhoz, hogy figyelemmel kísérhesse a legfontosabb német katonai tevékenységeket, a Schulze-Boysen-hálózat rosszul konspirált és gyorsan lebukott (117 tagját akasztották föl), Sorge túlságosan elszakadt a Komintern hálózatától, s ezért nem mindig hittek neki (bár kétségtelenül befolyásolta Sztálin döntését, amikor 1941 telén csapatokat dobott át Szibériából Moszkva alá), a Lucy-kör pedig valószínűleg olyan információkat továbbított, amelyeket a svájci hírszerzés saját céljainak megfelelően szabott át és gyarapított; egy másik változat szerint a Lucy-kör valamilyen útonmódon Bletchleyből szerezte értesüléseit, vagy közvetlenül, vagy a svájci hírszerzésbe beépített szövetséges ügynököktől. Sztálin valamennyi kémhálózata közül talán a Cambridge-i Komintern rendelkezett a legnagyobb befolyással, bár az ellenkező irányban; Philby, amikor szándékosan becsmérelte Stauffenberg körének megbízhatóságát, talán döntő hatást gyakorolt a brit kormányzatra, az ugyanis végül nem nyújtott támogatást a Hitler-ellenes összeesküvéshez, amelyet Sztálin kétségtelenül a háború utáni Németország feletti hosszú távú ellenőrzést veszélyeztető tényezőnek ítélt, az összeesküvők ugyanis esküdtek antikommunisták voltak. Az összes hálózatok közül a legkevésbé kielégítő címet az Abwehr nagy-britanniai kém-szervezete érdemelte ki; átfordítása, egyik ügynöke elfogásával, már 1939-ben megtörtént, és azután minden Németországba továbbított jelentését a később elfogott ügynökök tartására alakított „Doublecross” (Átejtés) szervezet tisztjei állították össze. A brit irányítók egyik eredménye az volt, hogy rávették a német rakétacsapatok parancsnokságát robotrepülőgépeik lőtávolságának fokozatos rövidítésére, s így végül a V-1-esek zöme Londontól délre csapódott be.

Az ULTRA SZEREPE

A „Humint” hozzájárulása a második világháború stratégiájának alakításához még inkább marginális jelentőségűnek és egyenetlennek látszik, ha a „Sigintéhez” hasonlítjuk. A híradás területén tevékenykedő hírszerzés az ellenség bármilyen technikával továbbított, titkos üzenetforgalmának elfogásával, megfejtésével és értelmezésével foglalkozik, továbbá az ilyen jellegű saját forgalom védelmével az ellenség hasonló szervezetének tevékenységével szemben. A második világháborúban az így lehallgatott anyag nagyobb részét kifinomult matematikai eljárásokkal előállított rejtjelzés révén titkosított rádióforgalmazás alkotta, bár az üzenetek egy részét a régebbi, titkos kódkönyvek segítségével végzett kódolós eljárással állították elő; a britek által „Y” fedőnéven ismert, harcászati jelentőségű értesülések nagy részét a harc hevében „alacsony fokozat” sifírozó, sőt *en clair* (rejtjelzetlenül) forgalmazó alakulatok lehallgatásával szerezték. Mind az öt fő hadviselő, Németország, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, a Szovjetunió és Japán, költséget és fáradságot nem kímélve igyekezett oltalmazni saját rádió- és rádiótávíró-forgalmazását, és komoly kutatásokat folytatott azért, hogy behatolhasson az ellenség hírközlésének titkaiba (a földi kábelén továbbított telex-, távíró- és telefonforgalom - amely 1943-ban például a német haditengerészet teljes forgalmazásának 71 százalékát hordozta - általában lehallgathatatlanak bizonyult, viszont csak korlátozottan használhatónak). Egyes kisebb hadviselők, különösképpen a lengyelek, a franciák és az olaszok (akiknek a kódjai és sifírozása kivételesen biztonságosak voltak), szintén jelentős szerepet játszottak a rádióelektronikai hadviselésben. Kiemelkedő fontossággal bírt a lengyeleknek a német katonai gépi sifre (Enigma) megfejtésében elért korai sikere, amelynek eredményét utóbb megosztották a franciákkal, s ami végül lehetővé tette a briteknek az Enigma rendszeres és gyors feltörését, annak révén viszont az Ultra szervezet alapjait rakhatták le, amely 1940 utolsó hónapjaitól kezdve valóban háborúnyerő értékű információkat tárt a szövetségesek elé.

Az Ultra sikerének mértéke ma már olyan széles körben ismert (a japán haditengerészeti és diplomáciai sifre megfejtésében elért, azonos jelentőségű amerikai „Magic” diadala kevésbé), hogy leghelyesebb mindkettő értékelésével megvárni a többi hadviselő kriptográfiai sikereinek részletes megismerését, azok ugyanis többet értek el, mint amennyit az általánosan osztott szakmai álláspont elfogad. Például valószínű, hogy az oroszok is elérték a maguk sikerét az Enigma megfejtésében; az Ultra történetírója, Harold Hinsley professzor óvatos körültekintéssel utal is erre. Annyi bizonyos, hogy az oroszok legmagasabb szinten alkalmazott rejtjelei a legjobb minőségi kategóriába tartoztak, ez pedig a más rejtjelek „olvasásának” képességére utal; 1941 előtt évekig ellenálltak a külföldi hírszerző szolgálatok ismételt támadásainak (1941. június 22. után Churchill megtiltotta a feltörési kísérletek folytatását a brit Kormányzati Kód és Rejtjel Iskolának). A közepes és alacsony szintű orosz rejtjeleket azonban 1941-1942-ben, sőt talán később is, gyakran és hosszú időre sikerült feltörniük a németeknek; a megfejtett üzenetváltásokból értékes harcászati-hadművelati értesülésekhez jutottak. A németeknek az amerikai katonai attasék kódját is sikerült feltörniük 1941 vége felé, és a Kairóban akkreditált amerikai összekötő tiszt így megfejtett titkos jelentéseiből lényeges információkkal tudták ellátni Rommelt a sivatagban vele szemben álló 8. hadseregéről.

A németek legfontosabb sikerüket azonban akkor aratták, amikor feltörték a brit haditengerészet könyv alapú sifírozási rendszerét, amelyhez az Admirális jóval azután is ragaszkodott, hogy a hadsereg és a légierő már átállt biztonságosabb rendszerekre. Ezek a sifrék (az 1., 2., 3. és 4. számú) helyesebben szólva inkább könyvkódok voltak: az elküldeni kívánt üzenet betűit szabványos táblázatok segítségével számjegyekké alakították, majd rendszeres időközönként változtatott matematikai eljárásokkal „szupersifírozták”. A rendszer gyöngéje abban állt, hogy kellő tömegű rádióforgalmazás rögzítése és elemzése révén az ellenség rekonstruálhatta magát a könyvet, majd utána közönséges matematikai valószínűségszámítással megfejthette a szupersifírozást. A német haditengerészet Figyelő Szolgálat (Beobachtungs- vagy B-Dienst) szóról szóra ezt érte el. Mire elérkezett 1940 áprilisa, az 1-es számú haditengerészeti sifrében leadott forgalmazás 30-50 százalékát olvasták; amikor

a britek átváltottak a 2-es számú sifrére, 1941 szeptembere és 1942 januárja között ezeket az üzenetváltásokat is nagy arányban megfejtették; az újabbal, ezúttal a 4-es számúval kevesebb szerencsájuk volt; 1942 februárja és 1943 júniusa között azonban, rövid megszakításokkal, megfejtették a 3-as számú sifrében továbbított forgalmazás 80 százalékát, sőt gyakran „valós időben” olvasták ezeket. A „valós idő” a rejtjelzők szaknyelvében azt jelenti, hogy az ellenség ugyanolyan gyorsan hallgatja le és fejt meg a küldött üzenetet, mint amilyen tempóban a címzett veszi és deszifrozza (vagy dekódolja). A B-Dienst sikerét a 3-as számú haditengerészeti kód megfejtésében az tette valódi katasztrófa forrásává, hogy a transzatlanti konvojokra vonatkozó információkat London és Washington ebben a rejtjelben cserélte; ennek következtében, Harold Hinsley szerint, a B-Dienst az indulásuk előtt „néha már tíz vagy húsz órával korábban megfejtett távirattal rendelkezett a konvojok mozgásáról”. Az ilyen jellegű információkból táplálkozott Dönitz U-Boat-farkasfalkáinak sikere. A pontos felderítési adatok alapján riasztott tengeralattjárók egy vagy több csoportját így tudták pontosan a keletnek vagy nyugatnak tartó hajókaraván útján keresztbe fektetett záróláncba felvonultatni, olyan számban, hogy a kísérőhajók gyakran nem bírtak velük. Az atlanti csatában csak az vetett véget a német haditengerészet behatolásának a konvoj sifretitkaiba, amikor az Admirális végre elfogadta és 1943-ban rendszeresítette a kombinált sifrírozógépet, amelyet az amerikai és a kanadai haditengerészet is bevezetett. Addigra azonban a szövetségesek már hagyományos katonai eszközökkel a maguk javára döntötték el a csatában az erők egyensúlyát.

A szárazföldi és légi háborúban a szövetséges hadseregek és légierők nem adtak olyan előnyt az ellenségnek, mint a brit Admirális, amely dölyfösen ragaszkodott a könyvkódokhoz; a többi haderőnem az első perctől gépi sifrírozó rendszereket használt, s ennek következtében titkosított adataik ellenálltak a német megfejtési kísérleteknek. A német haderőnemek is gépi sifrírozást alkalmaztak, csak hogy tíz évvel a britek és az amerikaiak előtt állították szolgálatba a saját rendszerüket, s így - anélkül, hogy tudták volna - egy elavult titkosítási szisztémával értek a háború küszöbére. Ebben gyökerezik az (általában alkalmazott szellemi tehetség oly nagy részét szállító) Oxford és Cambridge között fekvő Bletchley Parkban működő brit Kormányzati Kód és Rejtjel Iskola sikere a németek által használt Enigma készüléken rejtjelzett adások megfejtésében.

Az Enigma készülék kívülről leginkább hordozható írógépre emlékeztetett, de egy-egy billentyű lenyomása áttételek sorát hozta mozgásba a gép belsejében, amelyek minden beütött betűt egy másikkal helyettesítettek, olyan módon, ami további 200 trillió (10 a tizennyolcadikon) leütésen belül nem ismétlődött meg logikus rendben. Ennek tudatában a németek, érthető módon, „valós időben” - sőt minden emberi léptékű időintervallumban - feltörhetetlennek tartották az Enigma által kódolt adásokat. Az ő szempontjukból azonban sajnálatosan ámitották magukat; azért, mert az adó fél Enigma gépének éppen használt beállítását közölni kellett a vevő állomás kezelőjével, a rádiósoknak minden táviratát egy ugyanazokból a betűkből álló sorozat több-szöri ismétlésével kellett kezdenie. Ez olyan rendszerességet vitt az Enigmába, amelyet jól képzett matematikusok fel használhattak a „betörésre” az üzenet szövegébe és így tartalma egészébe. Mivel a Bletchleybe toborzott matematikusok között ott volt Alan Turing, az általános számításelmélet kidolgozója, Gordon Welchman, az operációelemzés egyik legfontosabb úttörője, Max Norman és Thomas Flowers, az első elektronikus számítógép (amelyet Bletchleyben a „Colossus” névre kereszteltek irdatlan mérete miatt) tervezője, illetve építője, az ilyen „betöréseket” kiaknázták, és hamarosan meglehetősen gyorsan - majd végül „valós időben” - tudtak elolvasni teljes német rádiogramokat.

Bletchley sikerébe lényeges kivételek vegyültek. A Luftwaffe „kulcsai” - ahogy a német haderőnemek és főhatóságok az Enigma forgalmazásában alkalmazott eltérő sifrírozási eljárásokat nevezték - a hadseregénél és a haditengerészeténél könnyebben törhetőnek bizonyultak, a haditengerészet egyes kulcsait pedig sohasem sikerült megfejteni; lényeges körülmény, hogy a Gestapo kulcsának nyitjára sem leltek rá, pedig azon nem is változtattak 1939-től a háború végéig. Az Enigma biztonsága nagymértékben a német küldő rádiós tapasztalatán és ügyességén múlt; Bletchley „betöré-

sei” zömét a gyakorlatlan, fáradt vagy lusta kezelők által elkövetett eljárási hibáknak köszönhetette. A Gestapo kínosan pedáns rejtjelzőket és rádiósokat alkalmazott; ilyenek voltak a „Shark” (Cápa) kulcsot az Atlanti-óceán északi részén működő tengeralattjárók irányítására használó hadi-tengerészisztek is. 1942 túlnyomó részében, miközben a B-Dienst rendszeresen valós időben olvasta a 3. számú haditengerészeti sifrét, a Shark ellenállt Bletchley erőfeszítéseinek; azokban a hónapokban (februártól decemberig) a németek uralták a rádióelektronikai küzdelmet az atlanti csatában. Ennek egyenes következményeként sok százezer tonnányi szövetséges kereskedelmi hajóteret süllyesztettek el.

A Shark-epizód azonban a kivételt jelentette az alól az általános szabály alól, hogy a nyugaton vívott rádióelektronikai háborúban a britek domináltak, ahogyan a Csendes-óceánon az amerikaiak, ahol a Bletchleyével azonos értékű eredményeket értek el. Mind a japán haditengerészet gépi kódját (JN 25b), mind a diplomáciait (Purple, azaz Bíbor) még a háború kirobbanása előtt feltörték. Ez a közösen elért szövetséges diadal, amelyet mindkét ellenfél elől mindvégig sikeresen eltitkoltak, természetesen felveti a kérdést: ha a szövetségesek élvezték az ilyen közvetlen hozzáférés előnyét ellenfeleik legtitkosabb belső információcseréjéhez, miért tudták mégis időről időre meglepni őket az ellenség nagyarányú kezdeményezései - amire Pearl Harbor, Kréta és az Ardenneken indított ellenoffenzíva a legkézenfekvőbb példa. A válasz az, hogy még a legjobb hírszerző rendszer használhatóságának is megvannak a maga korlátai, és a fenti események éppen ezt a tételt igazolták különféle módokon. Pearl Harbor előtt a japánok például azzal álcázták valódi szándékukat, hogy flottájukat a Csendes-óceán egy távoli zugában rejtették el, egységein pedig teljes rádiócsendet vezettek be; az amerikaiak figyeltek ugyan, de azt az értesülést nem szerezhették meg, amely a konkrét támadásra figyelmeztethette volna őket. Az ardenneki ellentámadás előtt a németek is rádióforgalmazási tilalmat vezettek be a részt vevő alakulatoknál. Ennek dacára, elsősorban csapatmozgásaik révén, akaratuk ellenére elégséges figyelmeztetéssel szolgáltak a szövetségeseknek készülő offenzívájukról ahhoz, hogy egy valóban érzékeny hírszerző szervezet észrevegye a veszélyt és jelentse az illetékes magasabb parancsnokságoknak. Csakhogy mind a szövetséges hírszerzés, mind a hadvezetőség meggyőzte magát, hogy a németek túl gyöngék offenzíva indításához az ardenneki frontszakaszon 1944 decemberében; így azután figyelmen kívül hagyták az ellenkezőjét bizonyító információt, és ezért sikerült meglepni őket.

Kréta esete a hírszerzés használhatóságának egy harmadik, roppant elkésérítő korlátjára hívja föl a figyelmet: arra, hogy a nyilvánvaló figyelmeztetés után azért is elmaradhat a megfelelő cselekvés, mert bénító mértékben hiányzik hozzá a saját erő. Az 1941. májusi ejtőernyős-invázió előtt az Ultra - a Bletchley által előállított megfejtések nyers szövegét értelmező és az így készült jelentéseket elosztó szervezet - az elfogott és feltört Enigma-rádiótávíratokból megismerte a német hadrendet és a haditervet is. A szigeten parancsnokló brit tábornok, Freyberg azonban nem egyszerűen az ismert veszélyzónákban mérhető gyors, összpontosított ellencsapásokhoz szükséges csapatokkal nem rendelkezett, hanem (még ironikusabb körülményként) az erői mozgását lehetővé tevő járművekkel sem. A németek, súlyos kezdeti veszteségeik ellenére, ezért tudtak elfoglalni egy létfontosságú repülőteret, ahová légi úton behozhatták a védők lerohanásához szükséges erősítéseiket.

A hírszerzés eredményeinek felhasználását még egy, negyedik általános tényező is korlátozza: a forrás védelmének kényszere. Széles körben elterjedt például az a vélekedés, hogy Churchill 1940 novemberében azért „hagyta” lebombázni Coventryt, mert leleplezte volna a németek előtt az „Ultratitkot”, ha a britek a szokásosnál nagyobb védelmi előkészületeket tesznek a támadás elhárítására. Ma már tudjuk, ez az értelmezés téves; Churchill ugyan valóban kapott az Ultra révén előzetes figyelmeztetést a Coventry ellen készülő légitámadásról, ám túl kevés az esemény előtt ahhoz, hogy módja legyen védelmi intézkedéseket tenni - amit egészen biztosan megtett volna, bármilyen mértékben is veszélyeztette volna az Ultrát, ha idő állt volna rendelkezésére. Még sokatmondóbb az a vád, amely szerint a Barbarossa hadműveletet megelőző hetekben a britek nem voltak hajlandóak a forrás kétségbevonhatatlanságának felfedésével hitelesíteni a német támadás közelségéről

az oroszoknak adott figyelmeztetéseiket. Csakhogy ha figyelembe vesszük Sztálin makacs ragaszkodását az ellenkezőjéről dédelgetett ábrándjaihoz, meg törekvését Hitler bármi áron való lekenyerezésére, az Ultra elárulása a szovjet diktátornak a veszély kiszámíthatatlan mélységeibe taszította volna az egész szervezet biztonságát. Ebben az esetben, ahogy valamennyi másikkban is, amelyben hasonló számítást kellett végezni, Churchillnek megkérdőjelezhetetlenül igaza volt, amikor mindig a pillanatnyi előny fölé helyezte a forrás hosszú távú biztonságának fenntartását.

A szövetségesek hozzáféréseinek az ellenség titkos információcseréjéhez megvoltak az önnön lényegében rejlő és a mesterséges korlátai, ám ennek ellenére mind az Ultra, mind az amerikai „Magic” szervezetnek kétségkívül jelentős, sőt döntő jelentőségű stratégiai sikereket köszönhettek a második világháborúban. Az első és legfontosabb a midwayi győzelem, ahol a japán szándékok előzetes ismerete tette lehetővé az amerikaiaknak számszerűleg kisebb repülőgép-hordozó flottájuk olyan felvonultatását, melynek révén elpusztíthatták a sokkal nagyobb ellenséges hordozóköteléket. Az Európához közeli hadszíntereken az Ultra látta el Montgomery tábornokot a Rommel erejére és terveire vonatkozó létfontosságú értesülésekkel mind az alameini csata előtt, mind alatta, később pedig többször idejében figyelmeztette Alexandert az anziói hídfőnél készülő német ellentámadásokra - „az egész háború legjelentősebb kódtöréseinek egyike” volt ez az Ultra földközi-tengeri hadszíntéren betöltött szerepét feldolgozó Ralph Bennett véleménye szerint. Az Ultra hírszerzési jelentések tették azt is lehetővé, hogy Alexander helyesen időzítsa a kitörést az anziói hídfőből, majd azok segítették elő az 1944. augusztusi provence-i partraszállás után, hogy Jacob Devers tábornok felfelé üldözhesse a G Hadseregcsoporthoz a Rhône völgyében, mivel biztos lehetett benne, hogy az ellenség nem áll meg szívósan védekezni.

Nyugaton azonban a normandiai csata alatt járult hozzá a leginkább az Ultra a szövetségesek győzelméhez, ahol Bletchley napról napra Montgomery elé tárta a német front-alakulatok aktuális erejét, fokozta a szövetséges légitámadások hatását, mint például amikor pontosan meghatározta a Nyugat Páncéloscsoport főhadiszállásának helyét, és ezzel segített elpusztítani ezt a fontos német vezetési szervet, végül pedig ismertette a szövetséges hadvezetőséggel Hitler parancsát is a Patton Bretagne-ba kitört erőinek oldalába mérendő mortaini ellentámadásra - ez a felfedezés vezetett a B Hadseregcsoporthoz páncélostartalékának megsemmisüléséhez, és a hadjárat tetőpontján a *Westheer* bekerítéséhez a falaise-i zsákban. A mortaini megfajtott rádiógramok bizonyosan a legfontosabbak voltak az összes közül, amelyeket az egész második világháború alatt bármelyik hadvezérnek a kezébe adtak.

Nehezebben megválaszolható kérdés, hogy az Ultra vajon tényleg „lerövidítette a háborút”, amint azt időnként állítják, vagy nem, sőt hogy változtatott-e lényegesen a menetén. Az Ultra nem ért el egyetlen olyan súlyú diadalt, mint az amerikai kódtörők, amikor feltárták, hogy 1942 júniusában Midway lesz a japán flotta célpontja, s ezzel valóban sorsfordító hírszerzési műveletet hajtottak végre. A Shark kulcs megfajtása 1942 decemberében nagyon nagy mértékben járult ugyan hozzá az atlanti csata megnyeréséhez a következő év tavaszán, ám ezzel szemben ott állt a B-Dienst egyidejű sikere, hiszen a németek nagyjából ugyanekkor olvasták a legteljesebb mértékben a brit haditengerészet konvoj kódjait. A légi háború menetét az Ultra nem különösebben befolyásolta - a Luftwaffe kulcsainak könnyű feltörhetősége ellenére -, a németek és a nyugati szövetségesek földi harcaiban pedig nem mutatható ki, hogy bármikor állandó előnyhöz juttatta volna a hallgatózó felet. Ez azért történt így, mert amint arra Clausewitz fegyveres harcra tett nevezetes, éles szemű megfigyelésével rávilágított, a csatamezőn a „súrlódás” mindig megjelenik még a legjobban tájékozott hadvezér szándékai és azok megvalósítása között is: a véletlen, a félreértés, a késlekedés és az engedtlenség elkerülhetetlenül torzítanak az ellenség tervein. Éppen ezért bármilyen alapos ismeretekkel rendelkezzen a tábornok vagy tengernagy az ellenség elméletben és papíron meglévő haditervéről, sohasem lesz módja előre úgy elhelyezni saját erőit és kitervelni válaszlépéseit, hogy teljesen biztos lehessen az ellenség akcióinak megghiúsításában; egyébként az ellene dolgozó sokféle „súrlódás” miatt arra sem számíthat, hogy saját ellenintézkedéseit zökkenőmentesen hajtják

vége. Az Ultra csökkentette a szövetséges tábornokokat akadályozó sűrlődést, de ki nem küszöbölte.

Ha most egy másik területet veszünk vizsgálódás alá, és azt kérdezzük, a titkos hadviselés területén a rejtjelfejtés többet vagy kevesebbet lendített a szövetségesek ügyén, mint az ellenállási mozgalmak tevékenysége, akkor egyszerű a válasz. A kriptanalízis mindenkor, állandóan és mérhetetlenül többet használt. Nyugaton a második világháború megnyerhető lett volna akár az ellenállás, akár az Ultra nélkül; az első azonban hatalmas áldozatokba került, anyagi - tehát nem lélektani - szempontból pedig csekély eredményt hozott. Ezzel szemben az Ultra triviális áron valósult meg - az egész apparátus, az írnokoktól a rejtjelfejtőkig mindenkit beleértve, mindössze 10 000 embert foglalkoztatott -, mégis jelentős anyagi és felbecsülhetetlen lélektani jelentőségű sikert produkált. Ennek bizonyítékát mind a szövetségesek, mind a németek oldalán megtalálhatjuk. Az Ultra olyan módon tartotta fenn a létezésének titkába beavatott csekély számú nyugati döntéshozó önmagába és ügyébe vetett bizalmát, ahogyan azt semmi más sem tudta volna. Húsz évvel a háború befejezése után német ellenfeleiknek még mindig elállt a szavuk a döbbenettől, amikor rájöttek, hogy legtitkosabb levelezésüket naponta olvasták a britek és az amerikaiak.

27. A Visztula és a Duna

A Közép Hadseregcsoporthoz pusztulása romba döntötte Németország hadászati helyzetét a keleti hadszíntéren. Az eseménynek már a katonai kihatásai is elég súlyosak voltak. Ami a Közép Hadseregcsoporthoz megmaradt, az immár a Visztula partján állt - kevesebb mint 650 kilométerre Berlin-től -, háta mögött a nagy Lengyel-Alfölddel, és egyetlen akadállyal, az Oderával arcvonala és a német főváros között. A Balti-tenger partvidékén az Észak Hadseregcsoporthoz -immár Ferdinand Schörnemek, Hitler egyik „lábát megvető” tábornokának a vezényletével - a balti frontok fenyegették bekerítéssel Lettország és Észtország északi részén Riga felé mért csapásukkal. Így alakult ki az, amit az OKH a „kur-landi katlannak” nevezett el. Az oda beszorult hadseregcsoporthoz csak a tengeren át tudták ellátni, Hitler azonban nem volt hajlandó beleegyezni e pozíció feladásába, mert minden áron fenn akarta tartani a Balti-tenger szabad használatát, ugyanis ott képezték ki új tengeralattjáróinak személyzetét. A szárazföldi haderő döbbenetes veszteségeket szenvedett a nyári harcokban. Június és szeptember között a keleti fronton elesettek száma 215 000 főre nőtt, az eltűnteké pedig 627 000-re; amikor ehhez hozzáadták a nyugati veszteségeket meg a sebesültek számát is, az összeg majdnem 2 millióra rúgott, más szóval megegyezett a háború kezdetétől 1943 februárjáig elszenvedett német veszteséggel, a sztálingrádit is beleértve. 1944 végére 106 hadosztályt - a hadrendben szereplők egyharmadát - kellett felosztatni vagy a nulláról újjászervezni, többet, mint amennyit a hadsereg 1939 szeptemberében, győzelmi korszaka előestéjén összesen ki tudott állítani.

Hitler nem hagyott hadosztályokat törölni a hadrendből. Éppen ezért az ő megoldása a bekövetkezett tömeges pusztulásra mindig új hadosztályok felállítása volt a régiek hadrendi számával, csak immár a „népi gránátos” (*Volks-grenadier*) titulussal. A német hadiipar növekvő fegyverkibocsátása dacára - pedig azt Speer 1944 szeptemberében sosem látott magasságokba futtatta föl - egy Volksgrenadier hadosztály szervezeti táblájában mindössze 10 000 katona szerepelt (az 1939-es gyaloghadosztályában még 17 000), nagyon kevés páncéltörő ágyú, felderítő osztályul pedig csak egy kerékpárra ültetett gyalogászóaljzat kaptak. Még így is mindössze hatvanhat népi gránátoshadosztályt sikerült kiállítani az 1944 folyamán keleten és nyugaton elveszített hetvenöt gyaloghadosztály helyébe. A honi Tartalék Hadsereg keretében szervezték meg és képezték ki őket, amelynek parancsnokságát a júliusi összeesküvés után Hitler az SS birodalmi vezetőjére, Heinrich Himmlerre bízta. Július 23. után eltörölték a hagyományos katonai tiszteletet; helyette minden német

katona, repülő és haditengerész a kinyújtott jobb karral elkiáltott „Heil Hitler!” köszöntéssel tartozott szalutálni. Guderian, aki július 20. után vezérkari főnökként Zeitzler örökébe lépett, elfogadta ezt, meg a katonai „becsületbíróságok” felállítását is, amelyek dolga az árulással gyanúsítottak kítaszítása volt a tisztikarból, mielőtt a népbíróság elítélte őket.

A Bagratyion hadművelet politikai hatásai azonban még a katonaiaknál is fenyegetőbbek voltak. Az orosz diadal teljes egészében fenyegette azt a bonyolult balkáni szövetségi rendszert, amit Hitlernek a háromhatalmi egyezmény segítségével 1940 augusztusa és 1941 márciusa között oly sok gonddal sikerült felépítenie. A 2. és a 3. Ukrán Front augusztus 20-án offenzívát indított a Dél-Ukrajna Hadsegercsoport ellen, öt nap alatt átzúdult a Prut vonalán, és eljutott a Duna-deltáig. A támadás súlya a 3. és 4. román hadseregre zuhant, a románok pánikba estek, és gyorsan át akartak állni. Mihály király augusztus 23-án palotaforradalmat rendezett Bukarestben, letartóztatta Ion Antonescut, Hitler romániai partnerét, és egy, a kommunistákat is magában foglaló „nemzeti egységkormányt” állított az Antonescué helyére. Amikor Hitler augusztus 24-én Bukarest bombázásával válaszolt, a király hadat üzent Németországnak. Az ország pálfordulását bizonyítandó - de egy nemzeti sérelem megtorlására is - a román hadsereg megmaradt alakulatai azonnal betörték a még mindig Hitler oldalán álló Magyarország területére, hogy visszaszerezzék a magyaroktól Erdély tartománynak az 1940. augusztusi bécsi döntéssel nekik juttatott részét. Az oroszok e fellépés dacára kezdetben nem mutatkoztak hajlandónak elismerni Románia társhadviselői státusát. Miután már lerohanták Ploiestit és az olajmezőit, Hitler gazdasági birodalmának koronagyémántjait, augusztus 28-án hódítóként vonultak be Bukarestbe. Csupán szeptember 12-én voltak hajlandóak aláírni a fegyverszüneti egyezményt, amelyben Erdélyt meghagyták Romániának, viszont visszavették tőle Besszarábiát és Észak-Bukovinát, a Molotov- Ribbentrop-paktum által nekik juttatott helyi zsákmányrészt.

Románia kiugrása kiváltotta Bulgáriáét. A bolgárok, hagyományosan a legoroszarbarátabb nép a szlávok között, ügyesen elkerülték, hogy 1941. márciusi csatlakozásuk a három-hatalmi egyezményhez az Oroszország elleni háborúba is belevigye őket. Állomásozási és átvonulási jogokat biztosítottak a német fegyveres erőknél; kiszakították a részüket Jugoszláviából, és Görögországba is küldtek megszálló csapatokat; a Vörös Hadsereg ellen azonban egyetlen bolgár katona sem harcolt. Valamelyest az 1943 óta az országban működő csekély németellenes partizánmozgalom is megkönnyítette az átállást. Borisz király 1943. augusztusi halála legmegbízhatóbb bulgáriai szövetségésétől fosztotta meg Hitlert; az új kormányzat, bár a nyugati szövetségesek elutasították, amikor az átállás lehetőségét igyekezett kitapogatni, jól tudta, muszáj elszakadnia a német szövetségi rendszertől. A Vörös Hadsereg közeledtére azonban a „Haza Frontja” szeptember 9-én meghirdette a nemzeti felkelést, megbuktatta a kormányt - amely szeptember 5-én már fegyvernagyvást kért az oroszoktól - és átvette a hatalmat. Október 18-án a Vörös Hadsereg bevonult Szófiába, a 150 000 főnyi bolgár hadsereg pedig addigra már át is állt.

Az északi német arcvonal összeomlása rákényszerítette Finnországot helyzete újraértékelésére. A finnek egy pillanatra sem ideológiai alapon szövetkeztek Hitlerrel. Mindig is harcos demokraták voltak - még a cári uralom alatt is sikerült megőrizniük nemzeti parlamentjüket vitájuk Oroszországgal pedig területi jellegű volt. Azonnal leálltak, mihelyt a Barbarossa hadjárat alatt sikerült visszafoglalniuk mindazt a területet, amelyet a Téli Háború végén kényszerültek átengedni (meg a Ladoga-tótól keletre húzódó, történelmi alapon követelt sávot). Már 1944 januárjában tapogatózni kezdtek, Washington közvetítésével, a szövetségeseknél, ám azok figyelmeztették őket, az oroszok nagy árat kérnek a különbékeért: visszatérést az 1940-es államhatárhoz, Petsamónak - a finn bányaipar központjának és az ország magas-északi, sarkvidéki kijáratának - átengedését, továbbá jókora pénzbeli jóvátételt. Akkor még túl szigorúnak látszottak a feltételek, ám ahogy a Bagratyion hadművelet haladt előre, egyre tetszetősebbé változtak. Júniusban Risto Ryti, az ország köztársasági elnöke egymás után szembesült személyesen Hitler és Sztálin ellentmondó követeléseivel: utasítsa el formálisan a különbékét (szólt a német ultimátum), vagy kapituláljon (így az orosz). Finnország valóságos vezetőjének, Mannerheim marsallnak a nyomására Ryti biztosítékot

adott Ribbentrop német külügyminiszternek, hogy Finnország nem köt különbékét. Mannerheim titokban időnyerésre kívánta felhasználni a diplomáciai gesztust. Július folyamán sikerült lefékeznie a Finnország megerősített határa ellen indított orosz offenzívát, és feltartóztatnia addig, amíg az Észak Hadseregcsoport visszavonulása észak felé, a balti államokba vonta maga után az északi arcvonalszakaszon küzdő szovjet frontokat. Azután augusztus 4-én Mannerheim átvette az elnöki hivatalt, felmondta Ryti kötelezettségvállalását, és közvetlen tárgyalásokba kezdett Moszkvával. Szeptember 2-án megszakította a kapcsolatokat Németországgal, majd szeptember 19-én aláírta azt a szerződést Oroszországgal, amelynek feltételei nagyjából azonosak voltak a januárban megismertekkel. A legfontosabb eltérés a jóvátétel megfelezése volt, amelyet ellensúlyozott a Helsinkihez közeli Porkala-félszigeten található haditengerészeti támaszpont átengedése, valamint az, hogy a finnek vállalták a Lappföldön állomásozó német 20. hegyihadsereg lefegyverzését. Amint azt Mannerheim nagyon is jól tudta, a finn hadseregnek sem az ereje, sem a kedve nem volt meg a 20. hadsereg kiűzéséhez az országból át Norvégiába, ahonnan az az ellátását kapta, és a hadműveletet nem is fejezték be 1945 áprilisáig, akkor is csak orosz segítséggel.

Bármilyen kiváló katonák is voltak a finnek, 1944 második felére Finnország jelentősége periferiálisá zsugorodott Hitler általános stratégiai válságában. (A Wehrmacht szövetségesei közül egyedül ők voltak azok, akik nemcsak maguk tartották magukat egyenértékűnek a német katonákkal, de ezt a másik fél is így látta. Egyben-másban, főleg a téli hadviselés terén, a németek még jobbnak is tartották a finneket.) A keleti hadszíntér túlsó, déli szárnyán, a lövonalban rögtön Románia és Bulgária után következő Magyarország ezzel szemben központi jelentőséggel bírt a Reich külső védvonalának tartásában. A magyarok is kiváló hírnevet szereztek katonaként a Habsburg császárok szolgálatában - meg rebellisként ellenük. A magyar diktátor, Horthy ellentengernagy azonban elkövette azt a hibát, hogy a Barbarossa hadművelet keretében hadba vitte őket a Vörös Hadsereg ellen, amelynek felszerelésük hiányossága okán nem lehettek méltó ellenfelei, mihelyt a Wehrmacht megvonta tőlük védőpajzsát. A (szeptemberben Dél Hadseregcsoporttá átkeresztelt) Dél-Ukrajna Hadseregcsoport összeomlása, majd a román kiugrás olyan szovjet csapásnak tette ki őket, amelynek visszaveréséhez még a Kárpátokban kiépített erősített védvonaluk birtokában sem rendelkeztek kellő erővel. Horthy abban reménykedett, hogy „az angolszászok” előrenyomulása Olaszországból Jugoszláviába megmenti attól a helyzettől, amelyben csak a németek és az oroszok között választhat. Nemcsak a szövetségeseiket térítették el belső nézeteltéréseik minden efféle manővertől; az amerikaiak, akikkel a svájci magyar követ révén tartott kapcsolatot, augusztusban határozottan közölték Horthyval, hogy neki kell megkötnie az oroszokkal a maga megegyezését. Az átállás feltételeinek megtárgyalásával megbízott magyar küldöttség szeptember végén érkezett Moszkvába. Horthy azonban már márciusban egyoldalúan aláásta a sikeres pálfordulás lehetőségét, amikor tűrte, hogy Hitler részlegesen megszállja Magyarország felségterületét. Amikor az oroszok október 6-án azzal növelték a Horthy moszkvai küldötteire nehezedő nyomást, hogy Kelet-Magyarországon támadást kezdtek Debrecen felé, a német megszálló hadsereg - három páncélosadosztállyal megerősítve - ellentámadást indított és feltartóztatta az előrenyomulást. Hitler ráadásul ekkor már meg is neszelte Horthy küszöbönálló árulását. Értesült arról, hogy a kormányzó parancsot adott a még mindig a Dél Hadseregcsoport alárendeltségében harcoló magyar 1. és 2. hadseregnek a németektől független visszavonulásra; azt is gyanította, hogy Horthy napokon belül bejelenti az átállást. Eppen ezért október 15-én megbízta Otto Skorzenyt, szakértőjét az ilyen műveletekben, Horthy fiának elrablásával, majd követe útján ultimátumban szólította föl a magyar diktátort hatalma átruházására egy németbarát utódra. Október 16-án kora reggel Horthy lemondott kormányzói tisztségéről, a német csapatok pedig egész Budapest ellenőrzését átvették. A 2. Ukrán Front addigra alig nyolcvan kilométerre állt a magyar fővárostól, ám az még hónapokig szilárdan német kézen maradt.

LÁZADÁS A BALKÁNON

Hitler ezalatt egy másik keleti csatlós állama kiugrási kísérletét is leverte. Szlovákia, amelyben Csehszlovákia feldarabolása után 1939 októberétől Józef Tiso került hatalomra, s amely csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, sőt társult hadviselő félként a Szovjetunió elleni háborúhoz is, tavasz óta belviszályoktól forrongott. Amíg a törvényes emigráns kormányt alkotó „londoni” csehek olyan háború utáni rendezésért ügyködtek, amely visszaállítja hatalmukat, az elszakadáspárti szlovákok - az illegális cseh kommunista párt közvetítésével - kapcsolatba léptek Moszkvával, amely orosz területen szintén fenntartott egy kis csehszlovák hadsereget. Tiso tiszteletes bábállama hadseregének az a része, amelyik a keleti fronton állt, német irányítás alatt maradt; az otthon állomásozó többi alakulat egyre inkább a hazafiak befolyása alá került. Kelet-Szlovákiában szovjetbarát partizánmozgalom is kibontakozott, és a Bagratyion hadművelet e felé az ország-rész felé vonta előre a 4. Ukrán Frontot. Augusztus végén a szovjetbarát partizánok felgyorsították az eseményeket. A londoni cseheket és a szakadár „Szlovák Nemzeti Tanácsot” is kihagyva közvetlenül Moszkvával tartottak kapcsolatot, augusztus 25-én kirobbantották a nemzeti felkelést, amelyben melljük állt a szlovák hadsereg otthoni része is, és tekintetüket a Kárpátok túloldalán megjelent oroszokra vetették, mert tőlük vártak segítséget. Lényegesen pozitívabb választ kaptak, mint Varsóban a lengyel Honi Hadsereg. A szlovák felkelőkhöz az oroszok azonnal összekötő tiszteket küldtek, az 1. és a 4. Ukrán Front erőivel pedig offenzívába lendültek, hogy a felkelők segítségére siethessenek. Az oroszországi cseh emigráns hadsereg egyes alakulatait is beszállították légi úton Szlovákiába, a többit pedig betagolták a Kárpátok szlovák hágóiért küzdő ukrán frontok kötelékébe. A belül és kívül kifejtett nyomás azonban nem volt elég erős a Hitler által szlovákiai pozíciója megőrzésére szervezett ellenintézkedések leküzdéséhez. A Kárpátok érintett részének - benne a kritikus jelentőségű Duklai-hágónak - a védelmére két német hadtestet, a XXIV. páncélost és a XI.-et rendelte. A szovjet 38. hadsereg, az I. csehszlovák hadtesttel megerősítve, szeptember végén még mindig csak ostromolta a hágót, amely nem is esett el október 6-ig. Ugyanakkor az országon belül bevetették a keleti hadszíntéren oly gazdag partizánvadász-tapasztalatokat szerzett félkatonai jellegű rendőri erőket. Két „népi németekből” és más kelet-európai kisebbségek tagjaiból felállított SS-had-osztályt, a 18. *Horst Wessel-t* (ebben szolgáltak a népi németek) meg a 14. *Galizien-t* (ebben főként ukránok) a német hadsereg öt hadosztályával együtt ellentámadásra összpontosították; október 18-ra a Dirlewanger- és a Kaminski-dandárt is lehozták Varsóból, hogy a gyilkolásban szerzett tudásukat most a szlovákokon gyakorolják. Október 18-20. között a „szabad Szlovákiát” tizenegy ponton rohamozták meg, és a hónap végére a felkelést eltiporták. A szovjet 8. hadsereg és az I. csehszlovák hadtest (amelyet az a Ludvík Svoboda tábornok vezényelt, akit az 1968-as „prágai tavasz” után majd Dubcek helyére ültetnek az oroszok) 80 000 halottat, sebesültet és eltűntet vesztett a felkelők megsegítésére tett erőfeszítései során; a felkelésnek szinte az összes harcosa, aki nem húzódott föl a hegyekbe, elesett vagy koncentrációs táborban fejezte be életét.

A balkáni hadszíntér legdélebbi szélén Hitler kevesebb sikerrel dúcolta alá védelmét, mint Magyarországon és Szlovákiában. Görögország megszállása az 1943. szeptemberi olasz kapituláció óta mind gyöngébb lábakon állt, akkor ugyanis legalább 12 000 kézfegyvert szereztek az ellenállók az olaszoktól. A görög partizánok hősieken és szívósan küzdöttek a megszállók ellen, ahogy ősapáik is tették százhusz évvel korábban, a hazájuk felszabadításáért a törökökkel vívott háborúban. Az SOE által a görög szárazföldre meg a szigetekre beszivároztatott brit összekötő tisztek közül sokakat megérintett a byroni dicsfény valamely kései sugara, s így hajlamosak voltak az 1820-as évekbeli felszabadító háborúban önkéntesként harcoló filhellének utódainak látni magukat. A németek azonban brutális megtorlást alkalmaztak az olyan falvakban, amelyek közelében az ellenállók megtámadták őket; a nürnbergi perben a vád egyik jogásza tanúsította, hogy „Görögországban ezer Lidice van [Lidice volt az a cseh falu, amelyet lakosaival együtt eltöröltek a föld színéről Heydrich meggyilkolása után], a nevüket sem tudjuk, lakóikat pedig elfeledték”. Így aztán az SOE erőfeszítéseinek jelentős része nem annyira a partizánok bátorításából, mint inkább a vissza-

fogásukból állt; az ellenállási mozgalom jobb- és baloldala között kitörő erőszakot azonban a brit összekötő tisztek képtelenek voltak kordában tartani, ugyanis a két szárny - akárcsak Jugoszláviában - más és más hatalomnak engedelmeskedett: az ELASZ a görög kommunista pártnak, az EDESZ a Kairóban székelő görög emigráns kormánynak. Az olaszok fegyverletétele után a németek helyreállították és fenntartották a rendet - volt szövetségeseikkel egyébként alig kevesebb brutalitással bántak, mint bármely elfogott partizánnal -, ám amikor balkáni pozíciójuk kezdett összeomlani, előbb szeptember 12-től a görög szigeteket evakuálták, majd október 12-én egész Görögországot kiűritették. Amikor ők már távozóban, a britek viszont még csak érkezőben voltak, kitört a polgárháború első menete az ELASZ és az EDESZ között; ezt csak karácsonykor, értelmetlenül elveszített brit életek árán sikerült elfojtani, amikor a brit 2. ejtőernyősdandárt és további seregtesteket vetettek be az ELASZ ellen.

Az E Hadseregcsoporthoz, a Görögországban és Albániában illetékes német parancsnokságnak egyetlen reménye maradt a megmenekülésre, ha sikerül végigvonulnia az Ibar és a Morava völgyén, hogy Jugoszláviában felvegye a kapcsolatot az ott állomásozó F Hadseregcsoporthal. A 3. Ukrán Front egyik támadó csoportosításának hirtelen megjelenése, amelyhez immár a bolgár hadsereg is csatlakozott, elkeseredett utóvédharcokra kényszerítette az E Hadseregcsoporthoz. Ugyanakkor az F Hadseregcsoporthoz keleti szárnyát is fenyegette a jugoszláv főváros, Belgrád felé indított szovjet roham. A 3. Ukrán Front szeptember 6-án lépett Jugoszlávia területére, ami arra készítette Titót, hogy az adriai Vis szigetén berendezett brit repülőtérről elrepüljön Moszkvába megtárgyalni, milyen feltételekkel tevékenykedhet a Vörös Hadsereg Jugoszláviában. A gyöngébb pozícióból folytatott tárgyalás figyelemre méltó példaként Tito szeptember 28-án rábeszélte Sztálint, adja neki kölcsön a Belgrád elleni közös támadáshoz a 3. Ukrán Front bizonyos magasabbegységeit, ám amint teljesítették harci feladatukat, azonnal vonja is ki őket, és hagyja a polgári közigazgatást az ő, Tito kezében. A Belgrádról vívott csata október 14-én kezdődött, és október 20-án ért véget; 15 000 német katona esett el a város védelmében, és 9000 került hadifogságba. Október 22-én Tito győztesként vonultatta végig az utcákon partizánjait; a hároméves partizánháborút végigküzdő „Belgrádi” zászlóaljában akkor már csak ketten szolgáltak az alapító harcosok közül.

Jugoszlávia többi része tárva-nyitva állt a szovjet offenzíva kiterjesztése előtt; az E Hadseregcsoporthoz, amely magába olvasztotta az F-et, egy tarthatatlan észak-déli szárnyat próbált védeni, amely Belgrád külvárosaitól az albán határig nyúlt. Október közepén azonban Sztálin Moszkvában megkötötte híres-hírhedt alkuját a balkáni „befolyási övezetek” felosztásáról, s eszerint Nagy-Britannia 50 százalékot kapott Jugoszláviában. Ennek az egyezségnek az adott súlyt, hogy a szovjet diplomácia tőle szokatlanul igyekezett betartani a jog betűjét, bár Sztálinnak egyéb, hátsó gondolatai is voltak. Hitler sikeres budapesti államcsínye Horthy ellen megszüntette annak lehetőségét, hogy tárgyalásos fegyverszünet révén a szovjet csapatok gyorsan kijutnak a magyar Alföldre. A Duna völgyében Bécs felé vezető útertk ezek után meg kell majd küzdeni; ennek az offenzívának az erőigénye pedig azzal járt, hogy a Vörös Hadsereg nem engedhette meg magának erői szétforgácsolását, azok egy részének lekötését Közép-Jugoszlávia hegyvidékén, ahol a természeti adottságok miatt még az E és F Hadseregcsoporthoz viharvert hadosztályai is egyenlő ellenfélként léphettek föl. Ennek következtében a Sztavka október 18-án megparancsolta Tolbuhinnak, hogy Belgrádtól nyugatra állítsa meg a 3. Ukrán Front hadseregeit, majd fordítsa vissza őket a Duna felé, hogy részt vehessenek a Magyarországon kialakuló harcokban.

Magyarországot azonban ekkorra már megerősítették, a magyar honvédség egyes seregtestei (az 1. és 2. hadsereg) pedig némi nyomásra tovább harcoltak a Wehrmacht oldalán. Október 19-én a Dél Hadseregcsoporthoz ellentámadást indított, amikor pedig Sztálin kifejezett parancsára - „vegyék be Budapestet, amilyen gyorsan csak lehetséges” - október 29-én Malinovszkij 2. Ukrán Frontja indult rohamra, tizenkét német hadosztály állta el az útját. Az előrenyomuló oroszok november 4-én elérték egyes keleti elővárosokat, ám utána feltartóztatták őket; amikor november 11-én felújították a támadást, tizenhat napos pusztító csata következett, amelynek végén a magyar fő-

város változatlanul szilárdan német kézben maradt. Addigra a német arcvonal, amelyet október közepe óta 160 kilométerrel vontak hátrább, nyugatról keletre haladva erős természetes védőállásokra támaszkodott: a Dráva folyóra, a Balatonra, északi szárnyán pedig a Kárpátokra. Bécs, Sztálin vágyva vágyott földíja, továbbra is 240 kilométernyire feküdt felfelé a Duna mentén, biztonságban.

A magyarországi hadjárat ezek után saját logikáját követte, és egészen elkülönült a Vörös Hadseregnek a Kárpátok túloldalán a végső, németországi előretörésre tett előkészületeitől. December 20-án Malinovszkij 2. Ukrán Frontja megkezdte a főváros északnyugati irányból történő átkarolására indított offenzíváját, Tolbuhin 3. Ukrán Frontja ugyanakkor kisegítő csapást mért a várostól délre, a Balaton és a Duna között. Miután teljesen bekerítették, a szovjetek hadiköveteket küldtek Budapestre, ám vállalkozásuk tragikus kudarccal végződött. December 31-re a 3. Ukrán Front ostromló csapatai már a város központjától alig néhány kilométerre harcoltak. A lakosság rettenetes szenvedéseket élt át, a német és magyar védők helyzete pedig reménytelennek tűnt. Hitler azonban sztálingrádi stílusú páncélos felmentő hadműveletre szánta el magát. Leváltotta a 6. hadsereg parancsnokát, Fretter-Pico tábornokot, és a Budapest alatti arcvonalon egy újabb, Model-szerű, „lábát megvető” tábornokot állított a helyére, Hermann Balckot. December végén Magyarországra rendelte a Közép Hadseregcsoport állományából a IV. SS-páncéloshadtestet, hogy a már az országban harcoló III. páncéloshadtesttel együttműködve ellentámadást indítson. A IV. SS-páncéloshadtest január 1-jén kezdte meg felmentő támadását. A következő három hetet a IV. SS-, valamint a III. páncéloshadtest elkeseredett harcban töltötte, s közben kétszer váltott vasúton és közúton támadási irányt. Malinovszkijt és Tolbuhint rettenetes figyelmeztetésben részesítették, amikor megmutatták nekik, micsoda veszteségeket képesek még mindig okozni a tapasztalt német páncélos-alakulatok a sablonosan, előre látható, változtathatatlan támadási irányokban bevetett szovjet magasabbegységeknek. Január 24-re a IV. SS-páncéloshadtest huszonnégy kilométerre közelítette meg a budapesti német védősereg peremvonalát, és a védők biztonságosan kitörhettek volna, ha Hitler akarja. Ő azonban, akárcsak Manstein 1942. decemberi sztálingrádi felmentési kísérlete idején, most sem a város kiürítését kívánta, hanem a visszafoglalását. Ennek a hiú reménynek a IV. SS-páncéloshadtest háromheti lázas támadó harctevékenysége után bekövetkező kimerülése vetett véget.

Az ostromgyűrűn belül ezalatt az oroszok sűrűn összpontosítva vonultatták föl 152 és 203 mm-es lövegeiket, amelyek tüzével háztömbről háztömbre haladva lötték szét és foglalták el a város keleti részében, Pesten berendezett német védőállásokat. A pesti helyőrség akkor kezdte nagyobb számban megadni magát, amikor január 17-én a Dunához szorultak, és csak egy részüknek sikerült átmenekülni a hamarosan felrobbantott hidakon. Buda, Pest nyugati parti ikervárosa, február 5-ig hősieken kitartott, akkor azonban Malinovszkij kiadta a parancsot a végső rohamra. A németek még egy hétig próbálták feltartani a támadókat, majd végül - részben a csatornákon - megkísérelték a kitörést. Február 13-ra véget ért Budapest ostroma. A Sztavka 50 000 német és magyar katona megölését és 138 000 elfogását jelentette október 27. óta; az mindenesetre biztos, hogy a budapesti védőseregből mindössze 785 német és 1000 magyar katona jutott el a saját vonalakig. A Vörös Hadsereg saját, nem közölt vesztesége halottakban és sebesültekben valószínűleg elérte az ellenségét.

Még egy nagy jelentőségű csatát vívtak Magyarországon, a Balaton térségében, ahol Hitler utolsó természetes olajforrásai is működtek. Mire azonban február 15-én megkezdődött, már jóval nagyobb összecsapás volt készülöben az egész háború végső céljáért: Berlinért. Február eleje óta Zsukov 1. Belorusz és Konyev 1. Ukrán Frontja felsorakozott az Odera mentén, készen a végső, mindent eldöntő offenzíva megindítására, amint a Sztavka végső formába önti a támadás tervét, és rendelkezésekre bocsátja a szükséges erőket. Január 15-én Hitler elhagyta az Eifel-hegységben berendezett főhadiszállását (*Amt 500*, azaz 500-as hivatal), amelyből az ardenneki offenzívát kísérelte figyelemmel, és visszatért a Birodalmi Kancelláriára. Akármennyit is szónokolt a titkos fegyverekről, amelyek elhozzák majd a végső győzelmet, érzékelte a végső küzdelem közeledtét, és el-

szánta magát, hogy személyesen jelenik meg a csatamezőn.

Az ÚT BERLINIG

Hitler főhadiszállása a kelet-poroszországi Rastenburgban, ahonnan a háború legnagyobb részét irányította, ekkorra már az oroszok birtokába jutott. A Vörös Hadsereg Kárpátoktól északra indított offenzívája 1944. szeptember 15-én kezdődött el, amikor a három balti és a Leningrádi Front megtámadta Schörner Észak Hadseregcsoportját, hogy a balti államok területén elvágja összeköttetését a Közép Hadseregcsoporttal, és átszakítsa Németországból Kelet-Poroszországon át vezető utánpótlási vonalait. Schörnernek nagyjából harminc, védelemre alkalmas terepen alaposan beásott hadosztály állt rendelkezésére, viszont nem voltak mozgékony kötelékei, amelyekkel ellencsapásokat mérhetett volna. Ezért aztán hadseregcsoportja lelassította ugyan az oroszok térnyerését, megakadályozni azonban nem tudta. Október 13-án, nyolcnapos csata után Bagramjan 1. Balti Frontja birtokba vette Rigát. A támadók ezzel kijutottak a tengerpartra, és befejezték (a hamarosan Kurland Hadseregcsoporttá átkeresztelt) Észak Hadseregcsoport bekerítését a „kurlandi zsákban”, ahol az értelmetlenül vállalt elszigeteltségben fogja vesztegetni az idejét a háború végéig - a Vörös Hadsereg hat elkülöníthető csatát vív majd ellene. Finnország szeptemberi kiugrása lehetővé tette, hogy Schörner (mielőtt januárban áthelyezték a Közép Hadseregcsoport élére) Észtország feladásával és az erők Lettországba összpontosításával javítson valamit a hadseregcsoport helyzetén. Kelet-Poroszország és Litvánia között, Memel kikötővárosánál októberben külön bekerítették négy hadosztályát, ám azok 1945 januárjáig kitarítottak.

A balti front ezzel megtisztította Kelet-Poroszország (amelynek területére a 3. Belorusz Front egy alakulata augusztus 17-én már benyomult) megközelítési útvonalait, s ezzel utat nyitott a tartomány nagyarányú lerohanásának. E nagy offenzíva terveit a Sztavka már november elején elkészítette, s a legközvetlenebbül a berlini irányban tevékenykedő két frontnak jutott a súlyképzés feladata: Konyev 1. Ukrán Frontjának, meg az 1. Belorusznak, amelyet bizonyított hadvezéri tehetsége elismeréseképpen Sztálin közvetlenül Zsukovra bízott. Mindkét front ereje lényegesen meghaladta egy német hadseregcsoportét. A kettő együtt 163 lövész-hadosztály, 32 000 löveg, 6500 harckocsi és 4700 repülőgép fölött rendelkezett, más szóval a Vörös Hadsereg akkori gyalogságának egyharmadával és páncélosainak a felével. A szemben álló német csoportosításokat, a Közép és az A Hadseregcsoportot közösen több mint kétszeresen múlták felül gyalogságban, csaknem négyszeresen páncélosokban, hétszeresen tüzérségben és hatszorosan légierőben. A háború során először a Vörös Hadsereg emberben és hadianyagban is olyan fölényt ért el, amilyen-nel a Wehrmacht addig csak a nyugati hadszíntéren szembesült. A Közép és az A Hadseregcsoportnak, amelyeket ekkor már újabb tábornokok, Hans Reinhardt és Josef Harpe vezettek, összesen 71 hadosztálya, 1800 harckocsija és rohamlövege, valamint 800 repülőgépe volt; valamennyi se-regtestük az állomány-táblában szereplőnél kevesebb katonával, fegyverrel és felszereléssel rendelkezett, védelmi képességük pedig jelentős mértékben a Hitler által „erődde” (Festung) nyilvánított porosz és sziléziai határvárosok - Königsberg, Insterburg, Folburg, Stettin, Küstrin, Breslau - megtartásán múltott.

A Sztavka azt tervezte, Zsukov tör előre a Varsó-Berlin irányban, Konyev pedig ezalatt Breslaut veszi célba. Mindkét offenzívát hatalmas erejű, frontális támadásnak szánták a német védelem ellen, lemondva a manőverezésről - ekkorra már ez lett a Vörös Hadsereg hadviselésének jellegzetes, brutális és rémisztő eszköze. A támadást megelőző napokban egyedül Zsukov frontja több mint egymillió tonnányi utánpótlást kapott; mindezt 1200 vasúti szerelvény és 22 000 összerék-meghajtású, háromtengelyes amerikai tehergépkocsi szállította előre - ekkor már az utóbbiak képezték a szovjet logisztikai rendszer gerincét. Konyev frontjának hadtápterületén csaknem ugyanilyen mennyiségű hadianyagot halmoztak föl. Az üzemanyagot és a lőszert nem számítva mindkét front napi 25 000 tonna anyagot használt föl.

Elsőnek Konyev offenzívája kezdődött meg 1945. január 12-én. Arcvonal-kilométerenként 300 lö-

veg lőtte a tüzérségi előkészítést - földet rengető tűzősszpontosítások sorát. Konyev harcokszíói már az első estére harminc kilométer mélységben áttörték a német 4. páncéloshadereg arcvonalát, hajszálpontosan abban a szektorban, ahol az 1915-ös gorlice-tarnówi csatában a németek és a Monarchia csapatai törtek át a cári hadseregének védelmén - csak éppen az ellenkező irányban. Veszélybe került Krakkó, Lengyelország övvárral megerősített középkori fővárosa, amelyen túl már nyitva állt az út Breslau és a sziléziai iparvidék felé, ahová Speer telepítette ki - a brit-amerikai bombázók hatósugarán kívülre - a német hadiipari üzemeket, koncentrált csoportokban.

A Varsó-Berlin irányban Zsukov offenzívája két nappal később indult - egy másik tüzérségi összpontosítás mindent porrá zúzó előkészítő tűzfüggönye mögött - a Varsótól délre foglalt Visztula-hídfőből. A várost gyorsan bekerítették, Hitler „erőddé” nyilvánította, de január 17-én elesett, még mielőtt az általa kijelölt erősítés odaérhetett volna. Január 20-án - nyugati és keleti parancsnokait egyaránt kétségbe ejtve - Hitler bejelentette, az ardenneki offenzíva romjai alól éppen kivont 6. SS-páncéloshadsereget átcsoportosítja keletre, de: „Ott fogom megtámadni az oroszokat, ahol legkevésbé várják. A 6. SS-páncéloshadseregnek irány Budapest! Ha mi offenzívát indítunk Magyarországon, az oroszok is ott lesznek kénytelenek.” A kincset érő védelmi erőforrásoknak ez az elvadultan téves eltérítése valódi rendeltetési helyüktől megmutatta, milyen csekély mértékben fogta fel a Führer mind a Wehrmacht egyre romló erőállapotát, mind az oroszok érzéketlenségét mindenféle elterelő manőverre; amint az események bebizonyították, az érintett ukrán frontok erejéből futotta a 6. SS-páncéloshadsereg beavatkozásának megfelelő kezelésére, Zsukovot és Konyevet pedig egyáltalán nem zavarta meg berlini előretörésében.

Január 21-én Hitler újabb szalmaszálaban próbált megkapaszkodni. Elrendelte egy új hadsereg-csoport, a Visztula létrehozását, amelynek parancsnokságát (a honi Tartalék Hadsereg fölött is parancsnokló) Himmlerre ruházta. Az SS birodalmi vezetője ugyan tökéletesen alkalmatlan volt a hadvezéri tevékenységre, ám a Führer azt hitte, a lojalitás pótolhatja a katonai ismereteket és tehetséget. A fenyegetett arcvonal mögé állított Visztula Hadseregcsoport *Volkssturm* (népi rohamosztag) - a katonai szolgálatra túl fiatal vagy túl öreg, illetve addig valamiért mentesített németekből 1944. szeptember 25-én, Hitler náci pártbeli titkára, Martin Bormann irányításával felállított népfelkelő - alakulatokon kívül gyakorlatilag nem rendelkezett csapatokkal.

Az ELŐRETÖRÉS AZ ODERÁIG

A *Volkssturm* hamarosan Németország földjéért harcolt. Január 22-én Konyev 1. Ukrán Frontja Steinaunál átkelt az Oderán; Rokosszovszkij 2. Belorusz Frontja, amely január 14-én indult rohamra a Narew mentén, addigra már mélyen bent járt Kelet-Poroszországban. A Vörös Hadsereg főerőinek megjelenése Németország területén menekülők tömegét késztette fejvesztett futásra bármely, a biztonságba jutás halvány reményével kecsegtető kivezető út felé. Mintha hirtelen felszínre tört volna a Wehrmacht keleten elkövetett tetteinek addig elfojtott tudata, egész tájegységek lakosságát ragadta egyszerre torkon a pánik, majd lökte őket a hóborította országutakra, hogy kapkodva és kínlódva igyekezzenek minél messzebbre kerülni a Vörös Hadsereg hadoszlopainak keze ügyéből. Néhány nap alatt véget ért 800 év keleti német betelepülése, amikor 2 millió keletporosz hagyta el házát, tanyáját, faluját vagy városát, és indult hagymázos vándorútra - legtöbbször szekéren - Németország belseje vagy a tengerpart felé; a következő néhány hétben Pillau (ma Baltiyszk) kikötőjéből 450 000 embert evakuáltak, további 900 000 pedig Danzigban (Gdansk) keresett menedéket. Sokan a többé-kevésbé befagyott Frisches Hall-öböl jegén vagy vizében gázolva érték el a nagy kikötővárost. Sokan megmenekültek, sokan nem. Amint a Vörös Hadsereg iránti ellenséges érzülettel nem vádolható John Erickson professzor leírta a háborúnak ezt a rettenetes epizódját:

Ezt az előretörést gyorsaság, őrjöngés és barbárság jellemezte. Égtek a falvak és kisvárosok, s közben a szovjet katonák kedvük szerint erőszakoltak meg bárkit, továbbá valamiféle atavisztikus

bosszút álltak minden olyan házban és lakásban, amelyben a nácizmusra utaló legcsekélyebb jelet vagy jelképet találtak... egy kapkodva letakart náci pártegyenruhás fénykép elég volt ahhoz, hogy saját asztala, székei és konyhafelszerelése kellős közepén kaszáljanak le egy teljes családot. Menekültek menetszlopai, elkeveredve a táboraikból útnak indított szövetséges hadifoglyokkal és a gazdaságuk vagy gyáruk kiürítése miatt feleslegessé vált rabszolga munkásokkal, vánszorogtak gyalog, vagy kuporogtak parasztszekerek tetején. Közülük sokat rohantak le vagy tapostak emberi és lótetemek vértől lucskos cafatjaivá a könyörtelenül pusztító szovjet harckocsioszlopok T-34-ei, amelyek szakadatlanul nyomultak előre a rájuk felültetett rohamgyalogsággal. A megerőszakolt nőket kezüknél fogva odaszögezték az addig családjukat fuvarozó szekérhez. Az alacsonyra ereszkedő januári felhők alatt, a késő téli félhomályban, családok lapultak az árkokban, vagy csak az útpadkán, apák szánták el magukat saját gyermekeik agyonlövésére, vagy csak nyögve zokogtak és várták, hogy áthaladjon fejük felett az, ami Isten haragjának látszott. A szovjet frontparancsnokság végül beavatkozott, külön parancsában a katonai fegyelem helyreállítását és az ellen-séges polgári lakossággal szemben előírt „bánásmódbeli normák” betartását rendelte el nyomatékos szavakkal. Ez az elemi erejű áradat azonban csak hömpölygött tovább, hajtották az út menti plakátok és primitíven fogalmazott jelszavak elvakult szövegei, amelyek „a fasiszta fenevad fészékének” nyilvánított-

ták ezt meg a rajta túl fekvő földet is. A háborús propaganda folyamatosan bujtogatta a láger után immár a Vörös Hadsereg frontalakulataiba bevágott, elállatiasodott egykori hadifoglyokat, meg a balti államokon átvonulva berángatott, kelletlen paraszt újoncokat, s ezek az emberek senkinek sem kegyelmeztek.

Ennek az áradatnak egyik, a Kárpátoktól északra védő német hadseregcsoport sem tudott gátat vetni; Zsukov és Konyev berlini előretörésének zavartalanságát csak saját utánpótlásuk fokozatos gyöngülése, az emberveszteség és a „Führer-erődök” ellenállása akadályozta valamelyest. Nem csoda, hiszen az óriási tűzérési előkészítések millió gránátonként 50 000 tonna megmozgatását igényelték, a két front hadosztályainak átlagos létszáma január végén pedig mindössze 4000 fő volt. Rokoszovszkij arcvonalszakaszán Memel január 27-ig tartott ki, Thorn (Torun) február 9-ig, Königsberg április közepéig; Zsukov és Konyev frontszakaszán Posen (Poznań) február 22-ig, Küstrin március 29-ig, Breslau pedig a háború utolsó előtti napjáig. Más helységek bevétele jelentős propagandaértékű szenzációkhoz juttatta a Vörös Hadsereget: Rokoszovszkij 2. Belorusz Frontja január 2-án elfoglalta Tannenberget, ahol az 1914-ben a cár seregeivel vívott csata csodával határos módon megmentette Kelet-Poroszországot. A visszavonuló németeknek éppen csak sikerült kimenteniük az akkori győztes hadvezér, Hindenburg tábornagy földi maradványait meg az általa vezényelt ezredek zászlóit (amelyek ma a Bundeswehr hamburgi tisztjelöltiskolájának nagy csarnokában függnek), és felrobbantaniuk a síremléket. Január 27-én Konyev 1. Ukrán Frontja rátalált az auschwitz-i megsemmisítőtáborra, a holokauszt végrehajtásának legfontosabb helyszínére, ahonnan működtetőinek nem sikerült eltávolítaniuk áldozataik megrendítő relikviáit - a ruhákat, műfogsorokat, szemüvegeket és gyermekjátékokat. Ezalatt a Németország keleti határa mentén sorjázó erődített helyek, melyek közül sok eredetileg még a németiség (*Germanium*) csápjaait kelet felé, a szlávok földjére kiterjesztő teuton lovagrend váraként kezdte pályafutását, kitartottak, hogy elzárják vagy fenyegetessék azokat az előrenyomulási vonalakat, amelyeken a szovjet frontok verekedték magukat nyugatra, Berlin felé.

Február elejére azonban - amikor a szövetséges nagyhatalmak vezetői a Krím félszigeti Jaltában összegyűltek az európai háború alatti utolsó csúcstalálkozójukra - Zsukov és Konyev frontja szilárdan megvetette a lábát az Odera vonalán, készen a végső előrenyomulásra Berlinbe. A szemben álló német hadseregcsoportok - amelyeket ekkorra Visztula és Közép néven szerveztek újjá, az utóbbi élén Hitler elkötelezett csodálójával, Schörnerrel - már csak árnyékai voltak korábbi önmaguknak. Kelet-Poroszországban még mindig harcolt a 3. páncélos-hadsereg, amely február 15-én még gyorsan lezáruló ellentámadás-kísérlettel is próbálkozott az orosz erőösszpontosítás szárnya ellen; február 17-én a 6. SS-páncélos-hadsereg megkezdte Magyarországon, a Balatontól keletre

Hitler beígért elterelő offenzíváját Tolbuhin 3. Ukrán Frontja ellen. A Wehrmacht ideje azonban ekkor már majdnem lejárt. Február 13-án Drezdára, a Reich utolsó le nem bombázott városára - amely zsúfolásig megtelt keletről menekülőkkel, légvédelmi tüzérsgét pedig gyakorlatilag teljesen leszerelték, hogy az Odera menti védelem páncéltörő képességét erősítsék velük - tömeges légicsapást mért a brit Bombázó Parancsnokság, porig égette, és megdöbbszentően sok embert ölt meg a tűzvésszel. Bár az időnként emlegetett 300 000-es szám erősen eltúlzott, legkevesebb 30 000 fő, főként civilek pusztultak el. E légitámadás - amelynek végrehajtása mellett a hadászati bombázás bajnokainak sohasem sikerült meggyőző katonai érveket felsorakoztatniuk - következményeinek híre gyorsan elterjedt Németország-szerte, és a háború végső hónapjaiban sokat rontott a polgári lakosság hangulatán és harci kedvén. A balatoni ellentámadás, bár Hitler utolsó szabad rendelkezésű páncélostartalékának 600 harcjárművével indították, hamarosan mozdíthatatlan orosz védelmi vonalakba ütközött. Ugyanakkor Jugoszláviában az E Hadseregcsoporthoz fokozatosan hajlított arc vonalát visszafelé, a németek oldalán még mindig kitartó Horvátország irányába. A Dél Hadseregcsoporthoz Bécs védelmére igyekezett összeszedni erői maradvékát. A háborút eldöntő válság azonban az Odera és a Neisse mentén készülődött, ahol Zsukov és Konyev katonái készen álltak, hogy rohamtempóban tegyék meg a Berlinig hátralévő utolsó hetven kilométert.

28. Városi harc: Berlin ostroma

A nagyváros ostroma olyan hadműveletnek tűnik, amely nem a második világháború korába tartozik, hanem valamelyik korábbi időszak hadviselésébe. Ennek a világháborúnak a hadjárait - első látásra - mintha kizárólag páncélos had-oszlopok merész előretörései, kételtű partraszálló haderők beavatkozásai és bombázóarmádák repülései döntötték volna el. A városok azonban éppúgy elválaszthatatlan, szerves részei a háború földrajzának, mint a nagy folyók vagy a hegységek. Egy hadsereg - bármennyire alaposan gépesített is, sőt éppen azért, mert gépesített - nem teheti meg, hogy nem veszi figyelembe egy nagyváros létét, ahogy a Pripjaty-mocsarakat vagy a Meuse terepszorosát sem hagyhatja figyelmen kívül. A keleti hadszíntéren Hitler „a bolsevizmus három városa” - Leningrád, Moszkva és Sztálingrád - mindegyikét célként tűzte a támadó *Ostheer* elé, és mindegyiknél dicstelen véget ért egy-egy döntőnek szánt offenzívája. Amikor ő maga nevezett ki városokat erőddé - nyugaton Calais-t, Dunkerque-et és a Ruhr-vidék összenőtt településeit, keleten Königsberget, Posent, Memelt és Breslaut azzal komolyan akadályozta ellenségei seregeinek haladását a Reich központi területei felé. A fővárosok (és más metropolisok) utcáik bonyolult, nagy kiterjedésű hálózatával, masszív építésű középületekből álló sűrű tömbjeikkel és negyedeikkel, a szennyvízcsatornák, alagutak és földalatti vasutak labirintusával, felhalmozott tüzelőanyag- és élelmiszerkészleteikkel legalább olyan erős védelmi hadállást képeznek, mint amelyet a hadseregek az államhatárok oltalmazására tudnak építeni, sőt talán erősebbet, mint a Maginot-vonal vagy a Nyugati Fal, amelyek pusztán megkísérelték mesterséges formában létrehozni azokat a jellegzetességeket, amelyekkel a nagyvárosok szerves fejlődésük végeredményeként eleve rendelkeznek. Hitler 1945. január 16-i visszatérése Berlinbe, és makacs elszántsága, hogy azután már el sem hagyja a német fővárost, garantálta, hogy a háború utolsó nagy ostroma - a Leningrádnál rövidebb, ám a Sztálingrádnál még vadabb - a Berliné lesz. A végső pillanat, amikor még elhagyhatta volna Berlint, s amelyet szándékosan eltaktikázott, a születésnapja, április 20. volt. Születésnapja estéjén közölte két megmaradt titkárnőjével: „Itt kell kikényszerítenem a döntést, vagy harcolva elbuknom.”

Berlin védekezésére igen alkalmas helyszínt kínált a végső csatához. A német nagyvárosok között egyetlenként nagy kiterjedésű, modern és megtervezett település volt. Az Elba-parti kikötőhöz sűrű házsorokkal valósággal hozzátapadó Hamburg 1943 júliusában úgy égett, mintha öngyulladás lobbantotta volna lángra; Drezda törékeny, történelmi levegőjű utcái 1945 februárjában gyújtósként porladtak el. Berlin, bár az egész háború alatt folyamatosan és keményen bombázták,

nehezebben feltörhető diónak bizonyult. A XIX-XX. században erős és mély pincék fölé épített bérházak sokasága szabályos távközzel sorakozott a hatásos tűzgátat képező, széles körutak és sugárutak mentén, bár a város így is elvesztette beépített területének 25 százalékát a brit Bombázó Parancsnokság 1943 augusztusa és 1944 februárja közötti „berlini csatájában”. Tűzvihart azonban sohasem szenvedett el, amint az Hamburggal és Drezdával megtörtént, alapvető közműveinek működését sem szakította meg a bombázás, és még új utakat is építettek benne. Otthona elpusztítása ugyan sok berlinit átmeneti szállásra üzött, vagy el a városból, viszont a légitámadások nyomán maradt romok legalább olyan félelmetes harcászati akadályt képeztek, mint az állva maradt épületek.

Ráadásul a nácik ellenállásának szíve ebben a városban dobogott. Hitler Birodalmi Kancellária alatti bunkerjét 1944 végén építették, méretében és mélységében kibővítvé az 1936-ban készült légoltalmi óvóhelyet. Tizennyolc apró szobát tartalmazott, tizenhét méterrel a kancellária kertje alatt, önálló vízellátó, elektromos és légkondicionáló rendszerrel. A külvilággal saját nemzetközi telefonközpontján és rádióállomásán át tartotta a kapcsolatot. Saját konyhával, kényelmesen berendezett lakrészekkel és bőségesen megrakott élelemraktárral rendelkezett. Bárkinek, aki szeret a föld alatt élni, tökéletesen önellátó otthont nyújthatott. Habár Hitler a háború alatt hosszú időszakokat töltött spártaian egyszerű, föld alatti környezetben Rastenburg és Vinnyica melletti főhadiszállásain, a friss levegőt mindig igényelte; vacsora utáni sétái remek alkalmat szolgáltatnak a kedvenc hosszú monológjaira. Január 16-án azonban a kancelláriáról leszállt a bunkerba, és eltekintve két kiruccanástól - február 25-én, illetve március 15-én - meg időnkénti bolyongásától korábbi felszíni lakosztályában és hivatalában, el sem hagyta azt a következő 105 napban. A Német Birodalom végső csatáit a bunker tárgyalóterméből irányították, akár csak a berlini csatát.

Berlinnek nem volt saját helyőrsége. A Franciaországgal kötött fegyverszünet meg a Barbarossa hadművelet közötti szorongó béke röpke időszakát leszámítva a német hadsereg a háború egész idejét a harctereken töltötte; a hadkiegészítési és kiképzési feladatokat a honi Tartalék Hadsereg egységei látták el. A főváros határain belül egyetlen, harcászati feladatra alkalmazható egység állomásozott, a „Berlin Őrzászlóalj”, amelyből korábban kinőtt a *Gross-deutschland* hadosztály. A zászlóalj döntő szerepet játszott a júliusi összeesküvés elfojtásában, és harcolni fog az ostromlott Berlin védelmében is. Berlin védőinek döntő többségét azonban a Visztula Hadseregcsoporthoz kellett kiállítania azalatt, amíg az Oderától visszahátrál a fővárosba. A 3. páncélos- és a 9. hadseregből álló hadseregcsoporthoz a csata kezdetén nagyjából 320 000 katonát tudott szembetűnő Zsukov, Konyev és Rokosszovszkij három frontjának csaknem 3 millió harcosával. A Visztula Hadseregcsoporthoz legütőképesebb seregtette az LVI. páncéloshadtest volt a 18. páncélgránátos- és a 11. *Nordland* SS-páncélgránátos-hadosztállyal, a 20. páncélgránátos- meg a 9. ejtőernyős-hadosztály töredékeivel, valamint a frissen szervezett Müncheberg Páncélos-hadosztállyal; a Müncheberg azon árnyék-hadosztályok csoportjába tartozott, amelyeket katonai tanintézetekből és pótalakulatokból raktak össze, sohasem töltöttek föl teljesen, soraikban jóval több zöldfülű, mint tapasztalt frontharcos szolgált, és hadosztályként még komolyabb hadgyakorlaton sem vettek részt. Ehhez a maghoz adódott hozzá a *Volkssturm*, a Hitlerjugend, a rendőrség, a légvédelmi tüzérség és az SS mindenféle alakulatainak igencsak vegyes keveréke; az utóbbiak között volt a francia SS-katonákból álló Charlemagne (Nagy Károly) Rohamzászlóalj, továbbá a Waffen-SS vallon hadosztályának nácibarát, francia anyanyelvű belgákból álló különítménye annak a fanatikus fasiszta Léon Degrellenek a parancsnoksága alatt, akiről Hitler kijelentette, ha fia lenne, szeretné, ha őrá hasonlítana. Degrelle csapata fogja majd a végsőként védeni a Birodalmi Kancelláriát.

Zsukov és Konyev frontjai március utolsó és április első heteiben összevonták mindazt az erőt, és felhalmozták mindazt a hadianyagot, amire a végső rohamhoz szükségük volt.

Zsukov 7 millió gránátot gyűjtött össze a támadás sávjában kilométerenként 295 löveges sűrűségben felvonultatott tüzérsége számára; Konyev, akinek előbb hídfőállásokat kellett foglalnia a Neisse túlsó partján, hogy azután azokból induljon rohamra, 120 műszaki és 13 hídászzászlóaljat vont össze e megindulási állások biztosítására, továbbá 2150 repülőgépet a művelet fedezésére.

Amíg Zsukov és Konyev készülődött a nagy rohamra, Tolbuhin és Malinovszkij megindította a támadást Magyarország középső részéből Bécs felé. Április 1-jén harcokocsioszlopaik már a Duna menti magyar Kisalföldön száguldottak északnak, útközben félresöpörve az egyenként hét-tíz harcokocsit csatasorba állítani tudó német páncélosadosztályokat. Tolbuhin előőrsai április 6-án behatoltak Bécs nyugati és déli elővárosaiba, április 8-án pedig már heves harc dúlt a belvárosban. A helyi SS-egységek fanatikusan küzdöttek, mit sem törődve az általuk védelmi támpontokká alakított műemlék épületek épségével. A Ring épületei között közvetlen irányzással vívott tüzérségi párbajok dúltak, közelharcig fajuló küzdelem zajlott a Grabenen és a Kürntner-strassén, a török ostromot 1683-ban kiállott óváros szívében. A Burgtheater és az Operaház teljesen kiégett. Csodával határos módon a Hofburg, az Albertina és a Kunsthistorisches Museum átvészelte a megpróbáltatást; amikor azonban a német helyőrség maradványai április 13-án végül átvánszorogtak a Reichsbrückén a Duna északi partjára, az európai civilizáció egyik legjelentősebb kincsesházát hektárszám felégetve, romokban hagyták maguk mögött.

ÁTKELÉS A RAJNÁN

A szövetségesek támadásának hatására a birodalom nagyvárosai nyugaton is sorra estek el. Március közepén nyolc hadseregük zárkózott föl a Rajna nyugati partjára, északról délre haladva a kanadai 1., a szövetséges 1. légideszant-, a brit 2., az amerikai 9., 1., 3., 7., a francia 1., utóbbi a folyó túlsó partján húzódó Fekete-erdővel szemben. Patton 3. és Patch 7. hadseregét a Rajnától még mindig elválasztotta az Eifel-hegység nehéz terepe, de március 10-re mindkettőnek sikerült a folyópartig vezető mély folyosókat foglalnia. Eisenhower Rajna-átkelési hadterve keretében alaposan előkészített támadást szándékozott indítani széles arcvonalon, súllyal az északon álló kanadai és brit, valamint a 9. és 1. amerikai hadseregnél, a Ruhr menti hatalmas iparvidék bekerítésével mint végső céllal. A brit 2. és az amerikai 9. hadsereg Plunder (Zsákmányolás), illetve Grenade (Gránát) fedőnevű hadművelete hatalmas léptékű, látványos offenzíva volt, nagyszámú kétéltű járművel, óriási légi és tüzérségi előkészítéssel, valamint a folyó keleti partján húzódó német védelmi állások mögött az 1. szövetséges légideszant-hadsereg két teljes hadosztályának földre tételével. Mindkettő március 23-án kezdődött, és csak csekély ellenállásba ütközött; a szövetséges felszabadító haderő ekkor már 85 hadosztályt, 4 millió katonát számlált, a *Westheer* valós ereje pedig jó, ha elérte a 26 hadosztályt.

Eisenhower tervének szép ütemes megvalósítását azonban addigra már megváltoztatta egy véletlen esemény. Március 7-én az amerikai 1. hadsereg alárendeltségében harcoló 9. páncélosadosztály előrevetett osztagai a Köln alatti Remagennél találtak egy őrizetlenül hagyott vasúti hidat a Rajnán, lerohanták, és hídfőt foglaltak a túlsó parton. Kezdetben nem sikerült kihasználni, március 22-én azonban Patton 3. hadserege foglalt egy másik hídfőállást Oppenheim közelében végrehajtott meglepetésszerű vállalkozásával. A Rajna menti német védelembe tehát két, egymástól igen távoli helyen - a Ruhr-vidéken és Mainznál, ott, ahol a Majna betorkollik - beékelődtek, s ezzel máris nagyarányú bekerítéssel fenyegették a Wehrmacht egész nyugati pozícióját. Március 10-én Hitler felmentette Rundstedt tábornagyot hadszíntéri főparancsnoki beosztásából (az öreg harcost akkor csapta el harmadszor és utoljára), és az Olaszországból áthozott Kesselringet állította a helyére, aki ott olyan figyelemreméltó sikerrel tartotta fel a félszigeten fölfelé nyomuló brit-amerikai hadseregeket; a parancsnokcsere azonban ekkor már nem akadályozhatta meg a hét szövetséges hadsereg elkerülhetetlen behatolását Németország nyugati tartományaiba. Amíg a brit és a kanadai hadsereg Hamburg irányába nyomult Észak-Németországban, az

amerikai 9. és 1. hadsereg folytatta a Ruhr-vidék bekerítését, amivel április 1-re végzett. A ruhr-i katlanban 325 000 német katonát kényszerítettek megadásra, parancsnokukat, Modelt pedig öngyilkosságba kergették. Ugyanakkor Patton 3. hadserege erőltetett menetben kezdett benyomulni Dél-Németországba, s ez május elején majd Prágától és Bécestől 60 kilométerre északra juttatja csapatait.

Április 11-én este az amerikai 9. hadsereg elérte az Elbát, amelyet a szövetséges hatalmak vezetői még az előző évben jelöltek ki a Németország szovjet és nyugati megszállási zónái közötti demarkációs vonalnak. Magdeburgnál az amerikai 2. páncélos hadosztály hídfőt foglalt az Elba keleti partján, másnap pedig a 83. gyalogoshadosztály szerzett egyet Barbynál; a hadosztályok katonái azt hitték, Berlinbe mennek, hiszen hídfője kitágítása után a 83. hadosztályt már csak nyolcvan kilométer választotta el a német fővárostól. A seregben szokásos szóbeszédből azonban hamarosan értesültek, hogy félrevezették őket. Eisenhower kötötte a szövetségesek egymás közti megállapodása, amely szerint a front központi szakaszán amerikai alakulatainak helyben kellett maradniuk ott, ahol éppen álltak, amíg a britek és a kanadaiak folytatták Észak-Németország megtisztítását, a legdélebbi amerikai meg a francia hadseregek pedig lerohanták Bajorországot, és megszállták azt a területet, amelyen a szövetséges hírszerzés valamiféle készülő német „nemzeti erődot” gyanított. Berlin bevételét meg kellett hagyni a Vörös Hadsereg kizárólagos feladatának.

Az azonban nem egyszerű hadműveletként zajlott, hanem rivalizáló katonai vezetők versenyfutásaként. Sztálin 1944 novemberében megígérte Zsukovnak - aki elsődleges katonai tanácsadójaként, hadseregének legfontosabb vezérkari főtisztjeként és hadjáratokat levezénylő hadvezéreként a Vörös Hadsereg győzelmeinek legfőbb kovácsolója volt -, hogy övé lesz Berlin bevételének kiváltsága. Április 1-jén azonban, azon a vezetői értekezleten, amelyet a Sztavka azért hívott össze, hogy biztosítsa, a szovjetek és ne a nyugati szövetségesek érik el elsőnek a Reich fővárosát, A. I. Antonov tábornok feltette a kérdést, hol húzódjon a sávhatár Zsukov és Konyev frontjai között. Konyev kizárása a berlini támadásból olyan lépés lett volna, amellyel az oroszok feleslegesen nehezítették volna saját dolgukat. Sztálin meghallgatta a vitát, majd fogott egy ceruzát, és a hadműveleti térképen átrajzolta a már behúzott sávhatárt. A város dél-keleti oldalán, hatvan kilométer távolságig meghagyta a frontok kijelölt támadási sávjait, de onnan Berlinig áthúzogatta, majd közölte: „Aki elsőnek jut tovább, az vegye be Berlint.”

BERLIN ELESTE

A két front április 16-án lendült támadásba az Oderán át. Zsukov arcvonalszakaszán Csujkov 8. gárdahadseregének (ez volt korábban a Sztálingrádot védő 62. hadsereg) jutott a roham vezetésének megtiszteltetése, és katonái megesküdtek, nem ismernek hátrálást a küszöbönálló csatában. A németek azonban különösen heves ellenállást fejtettek ki velük szemben, és a nap végére Konyev frontja haladt többet. Április 17-én továbbra is Konyev nyert gyorsabban teret, közeledett Berlin folyójához, a Spree-hez, és telefonbeszélgetésük során meggyőzte Sztálint, hogy ő a várostól délre kedvezőbb helyzetből indíthatja meg a rohamot Berlin belseje felé, mint Zsukovnak a közvetlen keleti útvonalon a német harcokcsivadász-csoportok szívós ellenállásával küszködő páncélos hadoszlopai. Zsukov ekkor türelmét vesztette alárendelt parancsnokaival szemben, és azt követelte, vezessék személyesen rohamra alakulataikat a német védőállások ellen; azonnali leváltással fenyegetett minden tisztet, aki „képtelennek mutatkozik a rábízott feladat végrehajtására”, vagy akiből „hiányzik a kellő elszántság”. E fenyegetőzés hirtelen érzékelhetően felgyorsította az előre-nyomulás ütemét a seelow-i magaslatokon. Április 19-én estére Zsukov katonái mind a három, az Odera és Berlin között húzódó védelmi vonalat áttörték, és készen álltak Berlin megrohamozására.

Rokosszovszkij 2. Belorusz Frontja ekkor azzal segítette Zsukov előrejutását, hogy északról nyomás alatt tartotta az Odera alsó folyása mentén vedekező németeket - azokon az arcvonalszakaszokon, ahol védelmük még nem esett szét. Zsukovot ezeknél a távoli ellenséges csapatoknál

jobban izgatta Konyev frontjának gyors előretörése a Spree-parti Cottbuson át Zossenig, az OKH főhadiszállásáig, ez ugyanis azzal fenyegetett, hogy a déli divatos elővárosok felől riválisa beveszi Berlint. Április 20-án este, amikor Konyev megüzente élhadseregének: „kategorikusan megparancsolom, ma éjjel vonuljon be Berlinbe”, Zsukov előrevonatta a 6. áttörő tüzérhadosztály ütegeit, és megkezdte a Harmadik Birodalom fővárosa utcáinak lövetését.

Hitler április 20-án bizarr ceremóniával ünnepelte a bunkerban ötvenhatodik születésnapját. Rövid időre fölment a felszínre, megszemlélni a *Frundsberg* SS-páncélosadosztály egy alegységét, és kitüntetni egy csapat fiút a Hitler-jugendből, olyan Drezdában elárvult gyerekeket és kamaszokat, akik most Berlint védelmezték. Ez lett az utolsó nyilvános szereplése. A németek felett gyakorolt hatalma azonban még mindig teljes volt. Március 28-án leváltotta Guderiant a német szárazföldi haderő vezérkari főnöki posztjáról, és Hans Krebs tábornokot, az egykori moszkvai katonai attasét „állította helyére”, valójában maga mellé a bunkerba; a Führer hamarosan még többeket levált azok közül, akik a születésnapján elvergődtek a bunkerba gratulálni, így Göringet a Luftwaffe sőt Himmlert is az SS-éről. E parancsok végrehajtására kész németekben nem volt hiány; ami még lenyűgözőbb - függetlenül a dezertőröket lámpavasra akasztó „repülő hadbíróságok” buzgó működésétől, vagy annak ellenére -, olyanokban sem, akik még mindig készek voltak folytatni a harcot a náci rezsimért. Keitel és Jodl, bizalmasai a háború alatt tartott valamennyi parancsnoki értekezletén, április 22-én hagyta el a bunkert, és a Berlintől ötven kilométerre fekvő Fürstenbergben keresett menedéket, közel a ravenbrücki koncentrációs táborhoz, amelyben egy csoport előkelő összeköttetésekkel rendelkező, *Prominenten*-nek nevezett külföldi foglyot tartottak túszként. Dönitz, a vezértengernagy, mindjárt azután, hogy április 21-én a Führer utoljára fogadta, a Balti-tenger partján, Kiel közelében fekvő Plönbe utazott; még márciusban oda helyezte át a német haditengerészet főhadiszállását. Speer, a hadiipar vezetője, április 2-án jött és ment; a többi látogató közt ott volt Ribbentrop, még mindig a külügyminisztere, az adjutánsa, Julius Schaub, a haditengerészetet a vezéri főhadiszálláson képviselő Karl-Jesko von Puttkamer tengernagy, továbbá személyes orvosa, dr. Theodor Morell, akiről Hitler belső körének sok tagja úgy gondolta, privilegizált helyét azzal szerezte, hogy függőséget okozó szerekre kapatta rá Hitlert.

Mások valódi súlyos veszélyeket leküzdve tették meg a bunkerba vezető utat. Ezek közé tartozott Robert Ritter von Greim tábornok, Göring utódja a Luftwaffe élén, és az ünnepelt berepülő pilóta, Hanna Reitsch, akinek a Berlin kelet-nyugati tengelyében futó sugárúton sikerült letennie apró futárgépét, amikor a berlini védősereg már a város belsejében vívott öldöklő küzdelmet a feltartóztathatatlanul behatoló oroszokkal az április 22. - a nap, amelyen Hitler véglegesen kijelentette, nem hajlandó távozni: „Bárki, aki akar, távozhat! Én itt maradok!” - és a Führer öngyilkosságának napja, április 30. között eltelt héten.

Április 21-én reggel Zsukov harckocsizói behatoltak az északi külvárosokba, a mögéjük felzárkózó alakulatokat pedig az ostromhadviselés igényei szerint átcsoportosították: a Sztálingrádban vívott csatát végigvezető Csujkov tudta, mit hogyan kell csinálni. Egyszázadnyi gyalogságból, fél tucat páncéltörő ágyúból, egy szakasz harckocsiból vagy rohamlövegből, néhány szakasz utászból meg egy lángszórós szakaszból álló rohamcsoportokat alakított. Az ostrom-hadviselés bevett szabályait követve a támogató tüzesszökökkel előbb szétlőtték vagy felégették a bérháztömbökben berendezett védelmi támpontokat, majd következett a gyalogosroham. A gyalogosok feje fölött a nehéztüzérség és a rakéta-sorozatvetők már a városban beljebb kijelölt célokat lőtték, előkészítve az ottani, házról házra vívott harcot. A peremvonal mögött alig valamivel egészségügyi csoportok álltak készenlétben; az utcai harc szélsőségesen magas veszteségeket okoz, és az embereket nem is csak a sokféle lövedék ritkítja, hanem az emeletnyi zuhanások és az állandóan záporozó törmelék is.

Április 21-én Zossen Konyev frontjának birtokába került: műszaki csodaszámba menő telefon- és géptávíróközpontja még mindig vette a még meg nem hódított Németország minden sarkából a katonai

alakulatok jelentéseit. Másnap Sztálin végül felvázolta a támadási sávokat, be egészen Berlin központjáig. Konyev szektora központjául az Anhalter pályaudvart jelölte ki, s élegységeit még ezt a hadállást elérve is 150 méter választja majd el a Reichstagtól és Hitler bunkerétől. Sztálin betartotta előző novemberben tett ígéretét: „Berlin meghódítója” mégiscsak Zsukov lehet, akinek a katonái már mélyen beleásták magukat a város utcáinak labirintusába.

A német ellenállás azonban egyelőre még erősödött. Bunkerjából Hitler állandóan a városhoz legközelebb megmaradt két seregtest hollétéről követelt jelentést: Walther Wenck tábornok 12. és Theodor Busse 9. hadseregéről. Bár állandó szemrehányásokkal illette őket, amiért cserbenhagyják és nem jönnek a megmentésére, mindkét hadsereg erősen küzdött nyugati, illetve délkeleti irányban, hogy megállítsa vagy visszavesse az előrenyomuló szovjet csapatokat. Mindennek ellenére április 25-re Konyevnak és Zsukovnak sikerült délről és északról bekerítenie a várost, s példátlan erejű csoportosítást vontak össze a megostromlására. A városközpont elleni roham végső szakaszára Konyev arcvonal-kilométerenként 650 löveget zsúfolt össze, szó szerint olyan sűrűn, hogy egymáshoz ért a kerekagyuk. Előrevonták a szovjet 16. és 18. légi hadsereget is, hogy elűzzék a Luftwaffe maradványait, amelyek még mindig próbáltak lőszert és fegyvert szállítani az ostromgyűrűn belülre, vagy Tempelhofon, a Berlin belsejében berendezett repülőtéren át, vagy a belváros szívében húzódó kelet-nyugati tengelyre, azaz széles és hosszú sugárútra (amelyen Greim és Reitsch is végrehajtotta hajmeresztő leszállását, majd kifelé felszállását is).

Április 26-án a belső kerületeket 464 000 szovjet katona vette körül, 12 700 ágyú, tarack és aknavető, 21 000 rakétaindító sín (kb. 1300 darab 16 indítósinés Katyusa sorozatvető) és 1500 harcokcsi és rohamlőveg támogatásával, készen az ostromot lezáró végső rohamra. A lakosság ekkor már iszonyatos körülmények között élt. Tízezrek zsúfolódtak be a városközpontot uráló, tűzérési tűznek ellenálló, kolosszális vasbeton „flaktornyokba”; a többiek, szinte kivétel nélkül, leköltöztek a pincékbe, ahol nyomorúságos mocsokban tengődtek. Fogytán volt az élelem, akárcsak az ivóvíz, a szakadatlan tűzérési bombázás szétszaggatta az elektromos és gázvezetéseket, széttörte vagy eltömte a szennyvízcsatornákat; a harcoló csapatok mögött pedig ott sorakozott a második lépcső, amely tele volt kiszabadított hadifoglyokból sorozott katonákkal, akik mélyen betokozódott személyes bosszúvágygal vetették magukat bármilyen nemű és korú német emberre, akin nemi erőszak, rablás és gyilkosság révén kitombolhatták gyűlöletüket.

Április 27-re, amikor az égő épületekből és tomboló csatából felszálló füst már háromszáz méter magasan gomolygott Berlin fölött, a város még mindig német kézen maradt részét egy nagyjából tízenöt kilométer hosszú és négy-öt kilométer széles, kelet-nyugati irányban húzódó sávra szorították össze. Hitler állandóan azt akarta tudni, hol jár Wenck; Wencknek azonban nem sikerült átörnie, ahogy Busse 9. hadseregének sem, Manteuffel 3. páncélos-hadseregének maradványai pedig már elkezdtek visszavonulni nyugat felé. Berlint ekkor már seregtestmaradványok védték, köztük nem német SS-egységek töredékei - baltiak, franciák a Charlemagne Hadosztályból, továbbá Degrelle vallonjai, akiket a csata káosza a bunker közvetlen közelébe vetett. Április 28-án a nemzetiszocialista forradalomnak ezek az utolsó fanatikusai már birodalmuk kormányépületeiért kényszerültek küzdeni a Wilhelmstrassén, a Bendlerstrassén és magának a Birodalmi Kancelláriának a közelében. John Erickson professzor leírja ezt a csatateret:

A *Tiergarten*, Berlin híres állatkertje a szárnyukkal csapkodó, rikácsoló madarak és törött csontú, tépett állatok rémlátomásává változott. A „pincelakó törzsek”, a városi élet akkoriban uralkodó társadalmi formájának hordozói, erre-arra kúsztak-másztak, ám ezekre az ösközöségi szintre süllyedt, az életbe görcsösen kapaszkodó közösségekre - amelyek tagjai megosztották a kevéske meleget és a rögtönzött ételmezt - újabb borzalom várt, amikor véget ért a tűzérési tűz, és a rohamcsapatok átgördültek a házakon és a tereken. Nőket megerőszkoló, rombolva fosztogató, elállatiasodott, részeg, kiszámíthatatlan csöcselék követte a harcolókat. ... Ahol az oroszok esetleg még nem dúltak kényükre-kedvükre, ott az SS vadászott katonaszökevényekre, és a lincselő osztagok egy-

szerű bakákat akasztottak fiatal, sólyomképű tisztek parancsára, akik nem tűrtek sem ellenállást, sem mentséget.

Ugyanaznap a Birodalmi Kancellária és a Reichstag központi övezet védői az északról a „citadella” - ahogy hivatalosan elnevezték - közepe felé indított orosz támadást igyekeztek megállítani a Spree fölött átívelő Moltke híd felrobbantásával. A robbanás megrongálta, de nem rombolta le teljesen a híd-szerkezetet, és másnap hajnalban, a sötétség leple alatt, az oroszok lerohanták. Ezután a belügy-minisztérium - a „Himmler-ház”, ahogy az oroszok elkeresztelték - birtoklásáért bontakozott ki heves küzdelem, majd röviddel utána a Reichstagért. Április 29-én hajnalban a csata a Birodalmi Kancelláriától már kevesebb mint ötszáz méterre tombolt, az épületet buzgón bontották az orosz ütegek ösztüzei. Ezalatt hozta meg Hitler élete utolsó döntéseit. A nap első részét „politikai végrendelete” lediktálásával töltötte, amelyben parancsot adott a bolsevizmus és a zsidóság elleni harc folytatására, majd megbízható embereinek adott egy-egy példányt, akiknek megparancsolta, csempésszék át a harcvonalon az OKW főhadiszállására, Schörner tábornagyhoz és Dönitz vezértengernagyhoz. Két külön rendelettel kinevezte utódjává Schörnert a német szárazföldi haderő élén, Dönitzet pedig államfővé. Dönitz plöni főhadiszállása így a Reich kormányzatának ideiglenes székhelyévé lépett elő, és ott is maradt május 2-ig, amikor Dönitz áthelyezte a schleswig-holsteini Flensburg mellett található Mürwik haditengerészeti akadémiájának épületébe. Hitler ekkor csapta el Speer minisztert is, nemrég feltárt engedetlenségéért, ugyanis nem volt hajlandó végrehajtani az elrendelt „felperzselt föld” politikát, továbbá kizárta a náci pártból Göringet és Himmlert, előbbi mert elhinni merte, hogy a megígért módon ő lesz Hitler utódja, utóbbi mert engedély nélkül béketapogatózásba kezdett a nyugati szövetségeseknél. Ritter von Greimert már korábban kinevezte a Luftwaffe főparancsnokává, most a politikai végrendeletben tizennyolc további katonai és politikai kinevezést írt elő Dönitznek. Ezenkívül feleségül vette Eva Braunt, aki április 15-én érkezett a bunkerba. A polgári szertartást a berlini városi hatóság egy olyan tisztviselője vezette le, akit a „citadellát” védelmező *Volkssturm* alakulatából húztak elő hamarjában.

Az április 28-ról 29-re virradó éjszakán Hitler nem aludt, ezért április 29-én délutánig visszavonult magánlakosztályába. A tízkor kezdődő esti értekezleten megjelent, ám az összejövetel már csak formaság volt, ugyanis aznap délelőtt lelőtték a bunker rádióantennáját magasba emelő ballont, és már a telefonközponton át sem érthették el a külvilágot. Karl Weidling tábornok, Berlin „erődparancsnoka” figyelmeztetett, május 1-re az oroszok bizonyosan áttörnek a kancelláriáig, és követelte, hogy a még mindig harcoló csapatoknak parancsolják meg a kitörést. Hitler elvetette ezt a lehetőséget. Világosan látszott, hogy saját vége foglalkoztatja.

Az április 29-ről 30-ra virradó éjszakán előbb az utolsó hetekben róla gondoskodó nőktől - titkár-nőktől, nővérektől, szakácsoktól - búcsúzott el, majd a férfiaktól - szárnysegédektől, pártfunkcionáriusoktól és tisztviselőktől. Április 30-án kora hajnalban aludt valamit, részt vett utolsó helyzettájékoztató értekezletén, amelyen a Kancellária SS-parancsnoka, Wilhelm Mohnke jelentést tett az épület körüli harcok alakulásáról, majd leült ebédelni két kedvenc titkárnőjével, Gerda Christiannal és Traudl Jungéval, akik vele töltötték a rastenburgi és vinnyicai hosszú hónapokat. Főtt tésztát ettek salátával, és ritkán megszólalva a kutyákról beszélgettek; Hitler kevéssel korábban ölette meg kedves németjuhász szukáját, Blondit, és annak négy kölykét az önmagának szánt méreggel, majd megsemmisítette a tetemet, hogy lássa, a szer valóban hat. Eva Braun, immár Frau Hitler, lakrészében maradt; azután három óra körül előjött, hogy ő és Hitler kezét fogjon Bormann-nal, Goebbelszel és az udvartartás többi, a bunkerban maradt magas rangú tagjával. Hitler ezután feleségével visszavonult magánlakosztályukba - ahová Frau Goebbels kicsit később rövid időre berontott még, hogy hisztérikusan követelje, Hitler meneküljön Berchtesgadenba -, majd néhány perccel később, amelyet mért az odakinn várakozó temető osztag, a pár egyszerre bevette a ciánt. Hitler az ampulla elharapásakor egy automata pisztollyal föbe is lőtte magát.

Egy órával korábban Zsukov frontjának katonái, a 3. csapásmérő hadsereg 150. hadosztálya 756. lövészezredének 1. zászlóaljából, a második emeleten kitűzték a Reichstagra - mint arra az épületre, amelynek elfoglalása Berlin ostromának végét szimbolizálja - a kilenc (korábban a hadsereg haditanácsa által kiosztott) vörös győzelmi lobogó egyikét. A Birodalmi Gyűlés székházát kicsivel korábban nyolcvankilenc nehéz, 152 és 203 mm kaliberű orosz löveg vette tűz alá; német védőserege azonban még megőrizte harcképességét és küzdött. Az épületen belül egész délután és egész este tombolt a harc, amíg valamivel tíz óra után a 756. ezred 1. zászlóaljából két katona, Mihail Jegorov és Meliton Kantarija egy végső roham segítségével fel nem jutott a Reichstag kupolájára, és ott is kitűzte a vörös győzelmi lobogót.

Hitler és felesége holttestét a temető osztag elhamvasztotta a kancelláriakert egyik gránátölcsérében. Amint a Kancellária garázsából hozott benzinnel felszított tűz kialudt, a két tetem maradványait egy másik, közeli becsapódás ütötte gödörbe temették (ahonnan az oroszok május 5-én exhumálták őket). A gránátok zuhogtak a kertbe és a Kancellária környékére, és ekkor már a „citadella” valamennyi kormányépületében dühöngött a harc. Goebbels, akit Hitler Dönitz államfővé tételekor birodalmi kancellárrá nevezett ki, ennek ellenére lényegesnek érezte felvenni a kapcsolatot az oroszokkal és fegyverszünetet kérni, hogy megkezdhessék az előkészületeket a béketárgyalásokra, amelyeket a bunkerban uralkodó, illúziókkal terhelt légkörben ő még lehetségesnek tartott. Április 30-án késő este hadikövetként kiküldtek egy ezredest a legközelebbi orosz vezetési pontra, majd május 1-jén kora reggel Krebs tábornok - március 28. óta a szárazföldi haderő vezérkari főnöke, ám korábban (a Barbarossa idején) katonai attasé Moszkvában, aki jól beszélt oroszul - nekivágott az égő romok között, tárgyalni a helyszínen tartózkodó rangidős szovjet tiszttel. Csujkovhoz vezették, aki akkor a 8. gárdahadsereg fölött parancsnokolt, ám két évvel korábban az ostromlott Sztálingrád orosz védőit vezette.

Furcsa, négyoldalú beszélgetés alakult ki. Csujkov végighallgatta Krebset, majd telefonon kapcsolatba lépett Zsukovval, aki viszont Moszkvában Sztálint kérte a telefonhoz. A szovjet tábornok így szólt: „Csujkov jelentkezik. Itt van Krebs gyalogsági tábornok. A német hatóságok felhatalmazták a velünk folytatandó tárgyalásra. Azt állítja, Hitler önkezével véget vetett az életének. Arra kérem önt, tájékoztassa Sztálin elvtársat, hogy a hatalom immár Goebbelsre, Bormannra és Dönitz tengernagyra szállt. ... Krebs a hadműveletek azonnali felfüggesztését javasolja.” Krebs azonban, Bormannhoz és Goebbelshez hasonlóan, továbbra is abba az illúzióba ringatta magát, hogy a szövetségesek készek lesznek tárgyalni Hitler utódaival, ha azok az állam vezetését a törvényesség formáit betartva veszik át. Sztálin hamar ráunt a beszélgetésre, kurtán odavetette, hogy a feltétel nélküli megadás az egyetlen elfogadható feltételrendszer, majd elment aludni. Zsukov kicsit tovább tartott ki, a végén azonban közölte, küldi a helyettesét, Szokolovszkij tábornokot, és azzal letette a telefont. Szokolovszkij és Csujkov véget érni nem akaró alkudozásba keveredett Krebsszel, akinek nehézséget okozott meghatalmazása hitelességének igazolása, annyira zavarossá vált időközben a helyzet a bunkerban (ahová kétszer is küldött futárt). Csujkovnak végül elfogyott a türelme. Május 1-jén kora délután közölte Krebsszel, az új német kormány hatásköre arra korlátozódik, hogy „bejelentse, Hitler valószínűleg meghalt, Himmler hazaáruló, majd tárgyaljon három állam kormányzatával - a Szovjetunióé-val, az USA-éval és Angliáéval - a teljes fegyverletételről”. Saját alakulatainak Csujkov ezt a parancsot adta: „Ontsák tovább a gránátokat... nincs több tárgyalás. Rohamozzák meg a helyet.” Május 1-jén 18.30 órakor a Berlinben álló szovjet lövegek és sorozatvetők tüzet nyitottak az el nem foglalt területre. A vulkánkitörésszerű robaj volt az a félreérthetetlen üzenet, amely megértette a bunkerban maradtakkal, bármiféle utódlás megszervezése már csak illúzió. Nagyjából két órával később Goebbels és felesége - aki percekkel korábban mind a hat gyermeküket megölte méreggel - Hitler sírjának közelében öngyilkosságot követett el a kancelláriakertben. Holttestüket a korábbinál felületesebben égették el, majd a közelben elföldelték. A bunkerban összegyűltek, jelentéktelen beosztottak és Bormannhoz hasonló előkelőségek egyaránt, menekülési csoportokat alakítottak, és elindultak az égő romokon át a távolabbi külvárosok

vélt biztonsága felé. Ezalatt a szovjet katonák - akik érthetően nem szívesen kockáztattak bármi-féle saját veszteséget Berlin ostromának nyilvánvalóan végső perceiben - folyamatosan becsapódó tűzérési ösztüzek mögött nyomultak előre. Május 2-án hajnalban a német LVI. páncéloshadtest törzse rádióon tűzszünetet kért. Hajnali 6 órakor Weidling, a berlini „erőd” parancsnoka megadta magát az oroszoknak, akik Csujkov vezetési pontjára kísérték. Weidling ott diktálta le a kapitulációt elrendelő rádiótáviratot: „1945. április 30-án a Führer önkezevel kioltotta életét, és így mi - akik hűség esküt tettünk neki - magunkra maradtunk. A Führer parancsa alapján nektek, német katonáknak harcolnotok kellett Berlinért, annak dacára, hogy elfogyott a lőszeretek, illetve az általános helyzet alakulása ellenére, az ugyanis részünkről értelmetlenné teszi a további küzdelmet. Parancsom: azonnal szüntessétek be az ellenállást!”

John Erickson szavaival: „május 2-án délután 3 órakor a szovjet ágyúk abbahagyták Berlin lövését. A városra mindent beborító csend ereszkedett. A szovjet katonák ujjongtak örömben, azonnal nekiláttak ételt és italt kiosztani maguk közt. Hitler egykori parádéinak útvonalán úgy sorakoztak a szovjet harcokoszlopok, mintha szemlére várnának, a harcokoszlok kiugrottak gépeikből, hogy boldogboldogtalant ölelgessenek az éppen beállt fegyvernagy örömére.” A béke, amely körülvette őket, a temető békéje volt. Az ostrom alatt nagyjából 125 000 berlini veszítette életét, ezen belül egy jelentős hányad öngyilkosság útján; Krebs és a bunker lakói közül sokan mások is az öngyilkosok között voltak. Valószínűleg további tízezrek pusztultak el a németek nagy áprilisi keletről nyugatra vándorlása során, amikor 8 millió ember hagyta el otthonát Poroszországban, Pomerániában és Sziléziában, hogy a brit-amerikai megszállási zónákban keressen menedéket a Vörös Hadsereg elől. A háború egyik legbizarrabb biztonsági mulasztásának köszönhetően a németek 1944-ben megismerték a Moszkva, London és Washington által elfogadott demarkációs vonal helyét, és a Wehrmacht utolsó nyugati csatáit az a törekvés motiválta, hogy a lehetséges legutolsó pillanatig igyekezzenek nyitva tartani az Elbán át vezető menekülési útvonalat. Nyilvánvalóan a polgári lakosság is megtudta valahogyan, merre van a biztonság, és rettenetes igyekezettel futottak a Vörös Hadsereg elől, hogy elérhessék - de ennek is rettenetes volt az ára.

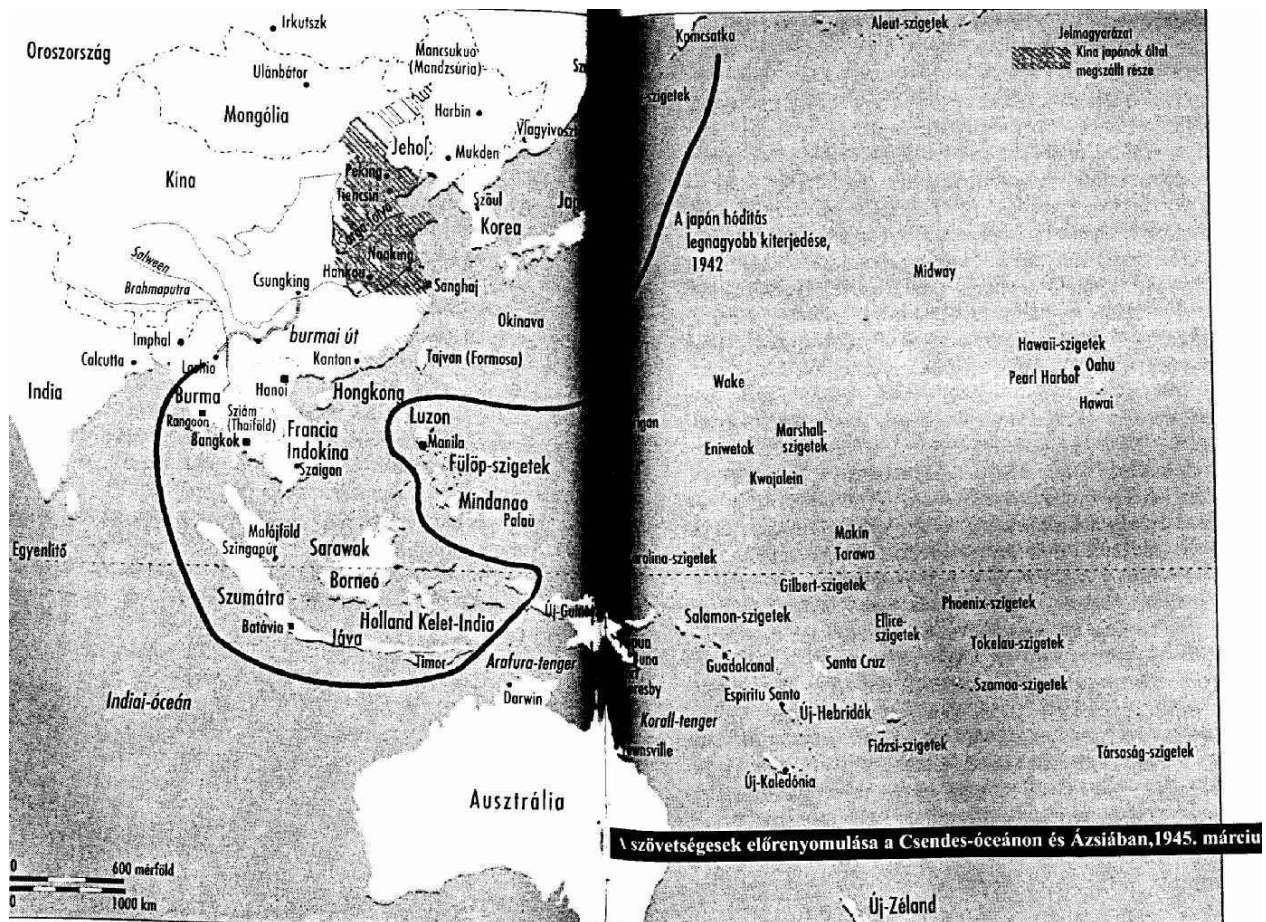
A Berlin ostromában aratott győzelméért a Vörös Hadsereg is borzalmas árat fizetett. Április 16. és május 8. között Zsukov, Konyev és Rokosszovszkij három frontja 304 887 elesettet, sebesültet és elűntet veszített, személyi állományuk tíz százalékát, és ez a Vörös Hadsereg által a háború bármely csatájában produkált legsúlyosabb veszteséglista volt (az 1941-es nagy katlanccsata fogolytómegét leszámítva). Ráadásul még nem is érték véget a Reich nagyvárosainak utolsó ostromai. Breslau május 6-ig tartott ki, ostroma 60 000 halottnak és sebesültnek került az oroszoknak; Prágában, a „Birodalmi Protektorátus” székvárosában a Cseh Nemzeti Hadsereg nevű ellenállási szervezet felkelést robbantott ki, amelyben a német báb „Vlaszov Hadsereg” átállt a felkelők oldalára, és utcai harcot kezdeményezett az SS-helyőrséggel abban a reményben, hogy az amerikaiaknak adhatja át a várost - ám ez hiú reménynek bizonyult, amelyért Vlaszov emberei vérrel fizettek meg, mikor május 9-én a Vörös Hadsereg vonult be a cseh fővárosba.

Addigra azonban a háború már szinte mindenütt véget ért azon a területen, ami Hitler birodalmából végül megmaradt. Olaszországban Karl Wolff SS-tábornok közvetítésével április 29-én helyi érvényességű fegyverszünetet kötöttek, május 2-ra tervezett meghirdetéssel. Május 3-án Hans von Friedeburg tengernagy a Dániában, Hollandiában és Észak-Németországban álló német csapatok nevében kapitulált Montgomery előtt. Május 7-én Jodl, akit a schleswig-holsteini Flensburg mellett működő botesinálta kormányshelyről Dönitz küldött ki, aláírta az általános fegyverletételt Eisenhower reimsi főhadiszállásán. Május 10-én ezt Berlin mellett egy össz-szövetségi találkozón megerősítették. Norvégiát, amelynek földjére az oroszok éppen csak bejutottak Finnországból a magas északon 1944 októberében, május 8-án adta föl intakt német megszálló hadserege. A kurlandi csoportosítás május 9-én kapitulált. Dunkerque, La Pallice, La Rochelle és Rochefort, az utolsó megmaradt nyugat-európai „Führer-erődök”, május 9-én adták meg magukat, a Csatorna-szigetek, Lorient és Saint-Nazaire május 10-én. Nyugaton Helgoland kapitulált utolsónak, május 11-

én.

A béke nem hozott megnyugvást a háború emberi hordalékának, amely bolyongva örvénylett a győztes seregek között és mögött. A Wehrmacht 10 millió elfogott tagja, 8 millió német menekült, 3 millió balkáni, 2 millió hadifogoly orosz, rabszolga- és kényszermunkások milliói hullámszórtak mindenfelé a hadszíntereken - annak a „hontalan személy” tragédiájának a nyersanyaga, amely a háború után egy évtizedig gyötri majd Európát. Nagy-Britanniában és Amerikában május 8-án tömegek lepték el az utcákat, megünnepelni az „európai győzelem napját” („VE Day”); Európában, amelynek katonái meghozták a győzelmet, a vesztesek és áldozataik ennivaló és fedél után kapirgáltak a háború hagyta romok között.

VI. RÉSZ. HÁBORÚ A CSENDES-ÓCEÁNON (1943-1945)

29. Roosevelt stratégiai dilemmája

Roosevelt 1945. április 12-én bekövetkezett halálának híre egy szikrányi optimizmust gerjesztett a berlini bunkerban. Hitler két hiedelemmel tartotta magában a lelket a háború utolsó évében: hogy titkos fegyverei megtörik majd a britek akarateréjét, és hogy a szövetség, amelyet egy dekadens kapitalista köztársaság, egy haldokló imperialista birodalom meg egy marxista diktatúra kötött, belső érdekkellentétei miatt elkerülhetetlenül szét fog esni. 1945 márciusára, amikor a V-2 rakétái kilövőberendezéseit az utolsó helyekről is kiszorították, ahonnan még elérhették Nagy-Britanniát, már tudta, csodafegyverei csődöt mondtak. Attól kezdve még elkecseregettebbben kapaszkodott a szövetségesek közötti széthúzásba vetett reményébe. Goebbels, udvara politikai filozófusa, április elején elmagyarázta a kiválasztottak alkalmi körének, mi módon következhet be a koalíció bomlása. A történész Hugh Trevor-Roper szerint Goebbels „tézisként azzal rukkolt elő, hogy a történelem szükségszerű és igazságos jellege miatt elkerülhetetlen a sorsforduló, valahogy úgy, mint a »Brandenburgi-ház Csodája« a hétéves háború alatt.” Amikor Nagy Frigyes már vereséggel fenyegette Oroszország, Ausztria és Franciaország szövetsége, váratlanul meghalt Erzsébet cárnő, és olyan uralkodó követte a trónon, aki rajongott Frigyesért; a szövetség erre összeomlott, Frigyes Porosz-

országa pedig fennmaradt. 1945 áprilisában, amikor értesült az elnök elhunytáról, Goebbels felujjongott: „A cárnő halott!” Azonnal, „eksztrázisban” felhívta telefonon Hitlert, hogy „gratuláljon” neki. „Ez a fordulópont! Meg van írva a csillagokban!” - közölte a propaganda-miniszter.

Rövid ideig maga Hitler is osztozott Goebbels eufóriájában. A háború előrehaladtával mindjobban azonosította magát Nagy Friggyessel, és odáig jutott, hogy kész volt elhinni: sorsa alakulása tükörképként követheti a porosz királyét. Azt különösen szívesen képzelte, hogy Roosevelt halála az általa jósolt bénító konfliktust okozza a koalíción belül, egyik alapvető téveszméje szerint ugyanis az amerikai néptől idegen a háborúskodás, s pusztán az elnök machinációi sodorták bele a konfliktusba. 1941 augusztusában kijelentette egy spanyol diplomatának: „E háború főbűnöse Roosevelt, a szabadkőműveseivel, a zsidóival és általános zsidó bolsevizmusával.” Akár hiszi a spanyol, akár nem, folytatta, ő bizonyítékkal rendelkezik Roosevelt „zsidó származására”. Bizonyos, hogy rögeszmésen rágódott a zsidók nagy számán az amerikai kormányban. Különösen Henry Morgenthau pénzügyminisztert gyűlölte, akinek tervét, mely szerint a legyőzött Németországot kizárólag földműveléssel és pásztorkodással foglalkozó parasztok országává kell tenni, kiszivárogtatták, és 1944 szeptemberében a német sajtó is leköszölte - az amerikaiak a goebbelsi „totális háború” propagandájának akarva sem tehettek volna nagyobb szívességet.

Amit Hitler gondolt és tudott Amerika háborús elkötelezettségéről, az szinte pontosan a valóság elmentéje volt. Az izolacionalizmus bizonyosan jelentős tényező volt az 1941 decembere előtti amerikai politikában, ahogy az is igaz, hogy az amerikai szülők, egészen Pearl Harbor pillanatáig, természetesen nem szívesen engedték el fiaikat külföldi háborúba. Az 1940-ben törvénybe iktatott - a flottát megduplázó, s a légierőt 7800 harci gépre, a Luftwaffe háromszorosára felfuttató - újrafegyverkezési intézkedéseket azonban kevés amerikai ellenezte, akárcsak a hadsereg létszámának végrehajtandó felemelését 200 000 katonáról 1 millióra. Mi több, amikor Amerikát elérte a háború, a nemzet lelkesen reagált. A Blitz (Nagy-Britannia bombázása) és az atlanti csata tizenhét hónapjában a „kihagyottság” érzése komolyan megerősödött Amerikában; a Hitler iránti ellenszenv legalább ugyanannyira, ugyanis megtestesülni láttak benne minden rosszat, ami ellen az amerikai civilizációt megteremtették. Akárcsak 1914-ben az európaiakat, az amerikaiakat majdnem megkönnyebbülésként érte, amikor végül megérkezett hozzájuk a háború, ugyanis lehangozta őket a határozatlanság és a tétlenség, a vereségtől való félelemnek viszont még a szele sem érintette meg őket.

Roosevelt is zsarnokot és gonosztevőt látott Hitlerben. Hitler Rooseveltről alkotott elképzelését azonban, amint erővel vonszolja hadba kelleni népét, a tények nem igazolják; pontosabban, a tények, amelyeket Rooseveltnak a Pearl Harbort megelőző hónapokban folytatott, háborúval kapcsolatos politikájáról ismerünk, dacolnak az objektív elemzésükre vagy sorba állításukra tett kísérletekkel. Roosevelttől attitűdjé az Egyesült Államok második világháborús hadba lépésének kérdésében máig mélységesen kétértelműnek látszik, ahogy hadvezetési tevékenységének hosszú távú célkitűzései és konkrét céljai is abban a három és fél évben, amelyben ő rendelkezett főparancsnokként az Egyesült Államok fegyveres erőivel.

Roosevelt kiemelkedően a legrejtélyesebb az 1939-1945 között szereplő fontos történelmi alakok közül. Sztálin, bár módszereiben körmönfont, kétszínű és alattomos volt, konokul egy meglehetősen szűk célkitűzéscsoport elérésére törekedett: miközben minden áron meg akarta tartani hatalmi pozícióját a kormány, a párt és a hadsereg élén, bárkit is kell ezért leváltania vagy megöletnie, először is meg akarta menteni a Szovjetuniót a vereségtől, másodszor, ki akarta üzni a Wehrmachtot a Szovjetunió területéről, harmadszor pedig ki akarta csikarni a lehető legnagyobb hasznot - területit, diplomáciait, katonait és gazdaságát - a Vörös Hadsereg végső győzelméből. Hitler, bármennyire is rejtélyes rugókra járt a pszichéje, szintén világos, bár vadul eltúlzott ambíciójú stratégiát követett: meg akarta bosszulni Versailles-t, azután ki akarta vívni Európában a német hegemoniát, majd le akarta igázni Oroszországot, és végül teljesen ki akarta szorítani az angolszász hatal-

mak befolyását Európából. Churchill első ránézésre tisztán láthatóan hazafi, romantikus és imperia-
lista volt: első és utolsó vágya a győzelem volt, csak másodsorban mérlegelte, hogyan érhető el
a győzelem olyan módon, ami biztosítja Nagy-Britannia európai érdekeinek és tengerentúli birod-
almának megőrzését. Felesége szavaival „születésétől fogva nyitott, gyanakvást nem ismerő
természete” mintegy magától tárta motívumait mindenki elé, akivel a háború során dolga
akadt. Gyakran keresett ugyan a kákán is csomót, és mondott ellent önmagának is, a huzamos ala-
koskodáshoz azonban nem volt tehetsége, készséggel kapott mások megnyilatkozásaiban a jó
szándék legkisebb jele után is, és legalább annyira elragadta szónoki tehetségének ereje és nemes-
sége, mint hallgatóságát.

Szónoknak Rooseveltt is remek volt; a repertoárja igazából még nagyobb is volt a Churchillénél, ő
ugyanis nemcsak a magasröptű, előre megfogalmazott szózatot adta elő mesterien - gondoljunk
például az 1941 januárjában a Kongresszusban elmondott „Négy szabadságjog” vagy a Pearl
Harbor utáni „Gyalázat napja” beszédre -, hanem a családokat, sőt az egyéneket is meg tudta szólítani
híres „kandalló előtti csevegéseiben”, a politikai kommunikáció általa kitalált műfajában, tudta,
mitől hatásos az *ad hominem* (az egyes emberhez szóló) kampányszónoklat - amelyet a kortes-
körűt minden állomásán hozzá kell igazítani a más és más közönséghez. Rooseveltt tudott a sajtó-
értekezletek álnok, látszólagos őszinteségével éppen úgy meggyőzően szólni, mint személyes
telefonhívásaiban, mindenekelőtt pedig az élő beszélgetésnek volt mestere. Hízelgő, humoros, csapongó,
fondorlatosan ámító, és végső soron teljességgel érthetetlen tudott lenni, és beszélgetőtársa csak ült
kában, megigézve a szóáradattól. Rooseveltt a szavak mágusa volt. Életrajzírója, James MacGregor
Burns szerint látogatóit „nyíltságától, nyitottságától, jóindulatától” megigézve bocsátotta útjukra az
Ovális Irodából; alig akadt azonban közöttük olyan, aki a magával oda bevitt gondra vagy kérdésre
kapott válasszal a tarsolyában távozott. Rooseveltt ugyanis talán mindenekelőtt azért beszélt,
hogy „saját tapasztalatai és emlékei tengerén leljen irányra és kikötőre”. Legalább egy tucat
pózt tudott felvenni, és rendelkezett néhány mélyen gyökerező meggyőződéssel, pontosan
ugyanazokkal, amelyeket kora és társadalmi osztálya összes többi amerikai polgára vallott: hitt
az emberi méltóságban és szabadságban, a gazdasági lehetőségben, a politikai kompro-
misszumban, mélyen együtt érzett a nehéz körülmények között élő szegényekkel, és megve-
tette azt, aki erőszakhoz folyamodik; viszont - a béke ügyeiben ugyanúgy, mint a háborúéban - kevés
területen voltak hosszú távú politikai elképzelései, magát a háborút pedig végképp visszataszító
valaminek találta.

Itt gyökerezik tehát az amerikai részvétel ügyében tanúsított, legmélyéig zavaros álláspontja. Churchill 1940 és 1941 legsötétebb óráiban azzal a hittel tartotta önmagában a lelket, hogy az Újvilág végül közbeavatkozik majd, helyreállítandó a régi rendjét. Rooseveltn minden okot megadott neki, hadd higgyen ebben a végkifejletben. Szinte attól a pillanattól, amikor Hitler elindította a háborút, felépítette Amerika fegyveres semlegességét a tengelyhatalmak ellen, hiszen fegyvert adott el Nagy-Britanniának és Franciaországnak, amit Németországtól minden bizonnyal megtagadott volna, majd bevezette a korlátozás nélküli „fizesd és vidd!” („Cash and Carry”) hadianyagexportot, és fokozatosan kiterjesztette az amerikai védelmet a Nagy-Britanniába tartó atlanti konvojokra. Először olyan semlegességi zónát jelölt ki, amely gyakorlatilag kizárta a német tengeralattjárókat az amerikai vizekről, majd 1941 áprilisában az óceán középvonaláig tolta ki a zóna határát, és megengedte az amerikai hadihajóknak a részvételt a hajókaravánok kíséretében. Közben júliusban amerikai tengerészgyalogosokat vezényelt a brit helyőrség helyébe Izlandra, amelyet Dánia 1940-es bukása után a britek sommásan megszálltak. A Kongresszus 1941. március 11-én az elnök rábeszélésére fogadta el a kölcsönbérleti törvényt (Lend-Lease Act), amely gyakorlatilag lehetővé tette Nagy-Britanniának hadianyag „kölcsönvételét” az Egyesült Államoktól, a későbbi fizetés ígéretéért cserébe; februárban patronálta a Washingtonban tartott angol-amerikai vezérkari konferenciát (az ABC-1-est), amelyen a felek megegyeztek a legtöbb alapvető stratégiai alapelvben, közte a „Németország az első!” („Germany First!”) fundamentális döntésben, amelyet majd 1941 decembere után ültetnek át a gyakorlatba.

Éppen ezért Churchillnek valamennyi külső jel szerint minden alapja megvolt azt hinni, hogy az amerikai elnök a Nagy-Britannia oldalán történő beavatkozás felé vezeti nemzetét; Hitler bizonyosan égetően reálisnak érezte a veszélyt, és szigorúan megtiltotta U-Boot-parancsnokainak, hogy bármi módon provokálják az amerikaiakat - s ehhez ragaszkodott még azután is, hogy 1941 júniusában Rooseveltn befagyaszthatott az Egyesült Államokban minden német tőkét és követelést. Churchill az elnökkel a transzatlanti titkosított telefonvonalon (amelyet a németeknek időnként sikerült lehallgatniuk) folytatott magánbeszélgetésekben még több jelét kapta határozott elkötelezettségének, az 1941 augusztusában a Placentia-öbölben megtartott csúcstalálkozójukról pedig hazavihette azt az egyezményt, amely garantálta, hogy az Egyesült Államok haditengerészete minden hajót oltalmazni fog azokban a konvojokban, amelyekben legalább egy amerikai vízi jármű halad, ami a gyakorlatban azt jelentette, provokálták Dönitzet, hogy süllyesszen el egy amerikai hadihajót. Miután visszatért a Placentia-öbölből, Churchill közölte a háborús kabinettel: Rooseveltn „nyilvánvalóan elszánta magát, hogy be fognak szállni”; konklúziójában még leszögezte, „hajlandó hadat viselni, de megüzenni nem, és egyre provokatívabb lépéseket fog tenni”. Ha a németeknek „nem tetszik - mondta Roosevelt -, megtámadhatják az amerikai erőket”.

Churchill vezérkari főnöke gyanakvóbb volt, és más benyomása alakult ki. Egy vezérkari tiszt, Ian Jacob azt jegyezte fel naplójában, hogy az Egyesült Államok haditengerészete „mintha azt hinné, a tengeri háború megnyerhető oly módon, hogy egyszerűen nem veszítjük el”, az amerikai hadsereg pedig „egy vagy két évig nem lát még lehetőséget a cselekvésre”. Jacob megfigyelte, hogy „egyetlen amerikai tiszt sem mutatta a legkisebb lelkesedést sem a mi oldalunkon való részvételért a háborúban. Kedves emberek ők mindnyájan, csak mintha nem ugyanabban a világban élnének, mint mi.” Ráadásul, amikor október 31-én a németek a *Reuben James* romboló 115 amerikai életét követelő elsüllyesztésével elkövették a lehető legvégső provokációt, Rooseveltn úgy döntött, nem tekinti *casus belli*-nek az eseményt - pedig lényegesen vérlázítóbb provokáció történt, mint mondjuk a „tonkini incidens” esetében, amelyet Johnson elnök 1964-ben a vietnami katonai intervenció jogcíméül használt.

Rooseveltn tétlensége a *Reuben James* elsüllyesztésének ügyében talán kulcsul szolgálhat a „stratégiai rejtélyhez”, ami az elnök az egész 1941-es esztendőben maradt - a kifejezést életrajzírójától, James MacGregor Burnstól kölcsönöztem.

Roosevelt egyszerű stratégiát követett: minden segítséget megadni Nagy-Britanniának, kivéve a háborút. Ez a politika a réges-rég fennálló angol-amerikai barátság körébe tartozott; gyakorlati módszer volt Hitler nyugati törekvései útjának eltorlaszolására; könnyen bevezethető volt két együttműködéshez szokott nemzet között; megfelelt Roosevelt vérmérsékletének, a britek hosszú távú és pillanatnyi szükségleteinek, és fokozatosan saját nyomatékra tett szert. Nagysztratégia azonban nem volt... nem a politikai és katonai alternatívák világos mérlegeléséből született.

Mindenekfölött pedig ez a stratégia negatív volt abban az értelemben, hogy csak abban az esetben érthette el teljes hatását - vagyis a Nagy-Britanniával közös katonai és politikai cselekvést -, ha a tengelyhatalmak tesznek olyan lépést, ami bekényszeríti az Egyesült Államokat a háborúba. Ez sem nem a háború, sem nem a béke stratégiája volt, hanem egy olyan változata a stratégiának, amely csak háború esetén hat (leszámítva Nagy-Britannia hadianyag-ellátását, meg egy kevés defenzív haditengerészeti akciót az Atlanti-óceánon). ... Roosevelt még akkor is a Hitler által elkövetett súlyos provokációra várt, amikor már kezdte felismerni, az talán sohasem fog bekövetkezni. Mindekelőtt pedig a szerencséjére hagyatkozott, sok-szor kipróbált időzítési érzékére. ... Terve, az nem volt. „Várom, hogy beletaszítsanak a helyzetbe” - mondta májusban Morgenthau-nak -, és a lövésnek nyilvánvalóan jó erősnek kellett lennie.

A szerencsére és a noszogatásra várás fogja majd jellemezni Roosevelt főparancsnoki tevékenységét Pearl Harbortól szinte élete utolsó percéig. Revizionista történészek azzal érvelnek, valamiféle bonyolult játszmát folytatott mind az Egyesült Államok hadba lépése előtt, mind az utána következő években: lényegében azt állítják, Nagy-Britannia elszigeteltségében és kétségbeesésében, amikor bármi áron fegyverekre volt szüksége, az alkalmas pillanatot látta a brit tengerentúli befektetések likvidálására (ahogy a „Cash and Carry” tranzakciók során valóban fel is számolódtak), és ily módon a legnagyobb világbirodalom - amely intézményt legalább olyan erővel utálta, mint saját hazája ipari trösztjeit és pénzügyi kartelljait - anyaországának olyan állapot-ra való legyöngítésére, amelyben az képtelen lesz ellenállni a gyarmatai feladását követelő amerikai nyomásnak. Ez a gondolatmenet olyan machiavellizmussal ruházza fel Rooseveltet, amivel bizonyosan nem rendelkezett. Machiavelli szerint a háború az egyetlen tudomány, amely méltó arra, hogy egy fejedelem tanulmányozza; és való igaz, Roosevelten fejedelemi jelenség volt, aki határozottan reneszánsz stílusban tette a dolgát. Ügyei jó részét egy udvari kegyenc, Harry Hopkins közvetítésével intézte. Egyetlen tisztségviselőnek, még a kérélnemtelnen Marshallnak sem engedte meg, hogy nélkülözhetlenné tegye magát. Főúri nagyvonalúsággal osztogatta a kedvességet meg az üres bókákat, aki kivívta rosszallását, azt eltüntette a politikai sülyesztőben, vidéki magánpalotát tartott fenn, ahová Washington forráságából és ceremóniális kötelezettségei elől menekült (Camp David nem volt elég jó FDR-nek), sőt még hivatalos szeretője is volt a Fehér Házban, harmincéves házasságban vele élő unokahúgát pedig úgy kezelte, mint egy dinasztikus érdekházasságban szerzett megbecsült, de kissé idegen asszonyt. Mindennek ellenére a stratégia területén Roosevelten semmi machiavellista nem volt, azon egyszerű okból, hogy az Újvilág gazdagsága, ereje és erkölcsi világképe megszabadította a legfőbb hatalom gyakorlóit az alakoskodás és a rágalmozás szűkkeblű óvilági kényszerétől. Az Egyesült Államokat azzal az alapgondolattal hozták létre, hogy „csak semmi béklyózó szövetséget!”, növekedése olyan gazdagsághoz juttatta, amely megkímélte a gyengébb államokkal szembeni olcsó és átmeneti előnyök keresésének kísértésétől.

Ennek következményeképpen Rooseveltnak módjában állt távol tartani magát a háború napi irányításának munkájától, ami vérmérsékletétől idegen tevékenység lett volna. Ez a tartózkodás egyetlen másik állam vezetőjének sem adatott meg. Churchill persze még élvezte is a főparancsnoklást, napjait (és éjszakáit) a hadvezetésnek szentelte, szobákat, lakosztályokat, sőt egész házakat alakított át háborús miniszterelnöki igényei szerint, minden más öltözéknél szívesebben viselte „légősöltönyét” (bár mindig keze ügyében tartotta tiszteletbeli repülő ezredesi és tiszteletbeli ezredesi egyenruháját is, utóbbin a Cinque Ports Batallion, azaz az Öt Kikötő gyalogzászlóaljána^k jelzései-vel), megkövetelte a folyamatos betekintést az Ultra-rádióhírszerzési jelentésekbe, és szoros

szimbiózisban élt katonai tanácsadóival. A Barbarossa hadművelet megindítása után Hitler katonai remetéit csinált magából, s tábornokain kívül alig látott embert, pedig az idegeire ment a társaságuk. Sztálin háború alatti rutinja különös hasonlatosságot mutat a Hitlerével - titkolózó, éjszakai, barlanglakó életmódot vett föl. Pearl Harbor után Rooseveltt alig valamiben változtatott élete sablonjain. Mivel légitámadás nem fenyegette, továbbra is Fehér Házban lakott, időről időre Hyde Parkban vakációzott, és olyan napirend szerint élt, amely kis híján tébolyba kergette környezete, valamint a politikai és katonai vezetés céltudatos, rendezett életű tagjait. Marshall percre beosztott napirendet követett: egyetlen kikapcsolódása az volt, amikor hazament hivatalos rezidenciájára, hogy a feleségével ebédeljen - mindig abban a pillanatban kezdtek tálni, amikor a tábornok kiszállt hivatali kocsijából és a verandára lépett. Rooseveltt az Ovális Irodába bevitt tálcáról ebédel, délelőtt tízig nem kezdett dolgozni, és éjszaka csak nagyon ritkán fogadott telefonhívást. Burns szerint akadt azért a hetében néhány fix pont:

Hétfőn vagy kedden fogadta a kongresszusi Négy Nagyt - az alelnököt, a házelnököt és mindkét ház többségi frakciójának vezetőjét; kedd délutánonként vagy péntek reggel találkozott a sajtóval, péntek délután elnökölt a kabinet ülésén. Egyébként egyáltalán nem látszott fölfedezhető rendszer abban, ahogyan Rooseveltt a munkáját végezte. Időnként sebtiben tudott le lényeges kérdésekben összehozott találkozókat, míg a kevésbé fontosakkal hosszan elpiszmogott.

A legtöbb levélről egyszerűen tudomást sem vett. ... Sok telefonhívást fogadott, másokat elutasított, fogadott jelentéktelen és unalmas embereket, míg más, nyilvánvalóan nagyobb politikai vagy szellemi kaliberű személyiségekre ügyet sem vetett - mindezt valamiféle titokzatos prioritási rendszer szerint, amelyet senki sem ismert, talán még ő maga sem.

Ez a rend vagy a hiánya érvényesült 1941. december 7-től 1945. április 12-ig. Churchilllel ellentétben, aki folyamatosan utazott - Párizsba (Franciaország bukása előtt), Kairóba, Moszkvába, Athénba (ahol 1944. karácsony napját töltötte, miközben a város zengett a brit csapatok és az ELASZ-lázadók tűzharcától), Rómába, Nápolyba, Normandiába, a Rajnához -, Rooseveltt alig tette ki a lábát Washingtonból. Mozgékonyságát természetesen korlátozta testi fogyatékossága, amelyet gyermekbénulás okozott, s amelyet a diszkrét sajtó majdnem teljesen elleplezett az olvasók előtt. Ennek ellenére az elnök utazott, ha jónak látta, oda, ahová jónak látta, ám a háború alatt mindössze Casablancába vezetett el az útja 1943 januárjában, Québecbe kétszer (1943 augusztusában és 1944 szeptemberében), Kairóba és Teheránba 1944 végén, valamint a Krím félszigeten levő Jaltába 1945 februárjában. A saját szemével semmit sem látott a háborúból, sem lebombázott városokat, sem katonákat a fronton, sem hadifoglyokat, sem a csaták utóhatásait, és ezt valószínűleg ő akarta így; úgy irányította az amerikai stratégiát, ahogy korábban a New Dealt vezérelte - magasztos retorikával meg ritka, de döntő csapásokkal a hatalom kapcsolódási pontjaira.

Gyakorlatilag négy döntő jelentőségű beavatkozást végzett. Az elsőt, amikor jóváhagyta a „Németország az első!” döntést, amelyet Stark tengernagy, a haditengerészeti műveletek főnöke terjesztett elő 1940 novemberében, az 1941. február-márciusi brit-amerikai ABC-1 konferencia fogadott el s augusztusban Churchill is jóváhagyott a Placentia-öbölben, viszont az Egyesült Államok hivatalos stratégiájává csak Pearl Harbor után avatták, amikor Roosevelttel politikusi szívével oly könnyen engedhetett volna a Japán elleni bosszút követelő népharagnak, ám mégis hagyta, hogy józan stratégiai elméje azt diktálja, az erősebb ellenséget a gyengébb előtt érdemes megverni. A második döntésével Marshall és a britek 1942. júliusi londoni vitáját zárta le, olyan módon, hogy abból egyenesen következett az észak-afrikai Torch partraszállás, annak az expedíciónak valamennyi kétes konzekvenciájával. A harmadik nagy döntésére 1943 januárjában Casablancában került sor, ahol az ő határozott követelésére proklamálták a „feltétel nélküli megadás” politikáját, amivel lényegében fennköltén megismételte a feltételeket, amelyekkel az amerikai polgárháborúban az Unió szállt szembe a Konföderációval. Az utolsó az a döntése volt, amellyel az 1945. februári jaltai konferencián eltávolodott Churchilltől, és Európa jövőjéről közvetlenül tárgyalt Sztálinnal.

Roosevelttel jaltai kezdeményezése többször előrevetítette már az árnyékát, mind a Placentia-öbölben, amikor Churchill kellenetlenül fogadta el az Atlanti Charta szabadelvűbb cikkelyeit - amelyek gyakorlatilag kötelezték a Brit Birodalmat gyarmatai függetlenségének megadására -, mind a kairói konferencián, ahol Roosevelttel a „Kína-lobbira” jellemzően túlságosan kesztyűs kézzel bánt Csang Kaj-sekkel. Kairóban a briteket rávették, adják föl komoly történelmi gyökerekkel rendelkező területenkívüliségi jogait Kínában, mintegy ezzel igazolva, hogy nemzetközi jogi szempontból a Csang-féle vezetést egyenlőnek tartják a nyugati demokráciák kormányaival.

Csang Kaj-sek hamarosan csalódást okozott Rooseveltnak. Az elnök elvárásaival ellentétben sem Kína politikai és gazdasági struktúráinak alapos reformjába nem vágott bele - aki reálisan szemléli Kína helyzetét, persze megkérdendő, ugyan hogyan is vállalkozhatott volna ilyesmire, amikor az ország gazdasági szempontból fejlettebb fele az ellenség kezén volt? -, sem Kína hadviselési képességét nem tornázta a lehetséges maximális szintre az amerikai segély és az amerikai tanácsok segítségével, mely utóbbiakat kezdetben oly bőségesen osztogatta Stilwell, majd miután Csang bele-fáradt Stilwell örökös kiselőadásaiba, Wedemeyer.

Éppen ezért, mire elérkezett Jalta, Roosevelttel magában már leírta Csangot; a forma kedvéért Kínát ugyan beemelték állandó tagként az Egyesült Nemzetek Szervezete Biztonsági Tanácsába, amikor Jaltában határoztak az ENSZ intézményéről és szerkezetéről, ám Csangnak nem osztottak azon győzelem gyümölcseiből, amelynek kivívásáért oly keveset tett, a Kairóban még neki ígért Indokína bekebelezéséről pedig biztosan nem esett szó. Jaltában Lengyelországot is leírták, pedig 1939. szeptember 1. óta a háború minden áldott napját végigharcolta - a Wehrmachttal szemben állók sorában a negyedik legnagyobb volt emigrációban szervezett fegyveres ereje, csak az oroszok, az amerikaiak és a britek előzték meg; 1920-ban túlzott nagylelkűséggel kijelölt határu keleti tartományait Jaltában végleg átadták Oroszországnak, bár az erről kötött Roosevelttel-Sztálin-alku sokkal inkább a politikai realizmus, mint a politikai árulás diktálta tett volt, a Vörös Hadsereg ugyanis addigra már megszállta Lengyelország teljes felségterületét.

Az összes, Roosevelttel és Sztálin közvetlen megegyezésével született jaltai döntés legfontosabbika azonban a csendes-óceáni háború jövőbeni vezetésével foglalkozott. Roosevelttel készségét Lengyelország jövőjének áruba bocsátására, továbbá beleegyezését Németország felosztásának abba a végleges formájába, amely még a megszálltnál is nagyobb megszállható területet juttatott a Szovjetunióhoz, végső soron egyetlen aggodalom határozta meg: a Vörös Hadsereg kívánta minden áron bevonni Japán legyőzésébe. A jaltai konferencia idején az Egyesült Államok még sem abban nem lehetett biztos, hogy nukleáris kutatási programja valóban elvezet az atombomba sikeres próbarobbantásához, sem fegyveres erői nem foglaltak még el olyan

területet, ahonnan már végrehajtható Japán inváziója. Iwo Jima (Iódzsima) ellen már készülődött az expedíciós haderő, de a hadművelet még nem indult meg; Japán pusztító gyújtóbombás támadása sem kezdődött még el. Másrészt nyilvánvaló volt, hogy a Vörös Hadsereg európai lekötöttsége hamarosan véget ér, a transzszibériai vasút pedig Nyugat-Oroszországból egyenesen Mandzsúria határára vezetett, oda, ahol 1904-1905-ben II. Miklós cár seregei elszenvedték megalázó vereségüket. A bosszú lehetősége előkelő helyen szerepelt Sztálin fontossági listáján. Az amerikai elnököt nem is ez izgatta igazán, hanem hogy a szovjet diktátor mikor fog élni az alkalommal. Jaltában Roosevelt szinte nem is tett olyan kezdeményezést, amivel ne azt igyekezett volna elérni, hogy legyen orosz beavatkozás, még hozzá minél előbb. Az ár, amit végül ezért fizetett, magában foglalta Churchill diszkreditálását közös lengyel szövetségeseik szemében, a szuverén Kína olyan területei átengedését Oroszországnak, amelyek fölött Amerika nem is rendelkezett tulajdonjoggal, ám végső soron sikerült biztosítani, hogy Japán csendes-óceáni hódításait ne zárólag amerikai életek árán vásárolják vissza. A nemzet számára, amely végignézte az Egyesült Államok haditengerészetének, tengerészgyalogságának és szárazföldi hadereje MacArthur vezette hadosztályainak hősi előrenyomulását Új-Guineától a Fülöp-szigetekig, a Jaltában fizetett diplomáciai ár - amelynek megállapításakor távoli európai államok területeivel meg Nagy-Britannia jó hírével szemben a mérleg másik serpenyőjébe a további amerikai veszteségek kerültek - meglehetősen csekélynek látszott.

30. Japán déli veresége

Az 1941 decembere, Pearl Harbor és 1942 májusa, a britek Burmából való kiűzése között eltelt hat hónapnyi „vad száguldás” alatt a japánoknak sikerült elérniük azt, amit öt másik gyarmati hatalom - Spanyolország, Hollandia, Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország - korábban már megkísérelt, de sikertelenül: a Kína tengereit övező összes ország urává váltak, és erős központi pozícióhoz kötötték hódításait. Valójában, ha Kínát is be vesszük a Csendes-óceán nyugati részén birodalmi ambíciókkal fellépő hatalmak csoportjába, akkor Japán még annak teljesítményét is felülmúlta. A kínaiak kulturális dominanciánál többet sohasem teremtettek Vietnamban, Indokína többi részébe, a Kelet-indiai-szigetvilágba, Malájföldre és Burmába behatolni pedig egyáltalán nem futotta az erejükből. A japánok 1942 közepére mindezeket az országokat meghódították, a legtöbben éppen készültek beültetni a hatalomba valamiféle bábregsimet, olyan szigetek ezrein uralkodtak, amelyek Peking számára mindig is *terrae incognitae* maradtak, és tengeri meg periferiális hódításait egyesítették az 1931 óta Mandzsúriában és Kínában bekebelezett tágas térségekkel.

Pusztán a terület nagyságát tekintve Japán hatalma még 1944 közepén is másfélszer annyi négyzetkilométerre terjedt ki, mint amennyit Hitler 1942-ben, hódításai csúcspontján ellenőrzött - 15 540 000 négyzetkilométerre 10 360 000-rel szemben. Hitler azonban a katonaságában megtestesülő nyers erővel fogta össze birodalmát, hiszen több mint 300 német és csatlós hadosztályt tartott fegyverben az arcvonalakon és a megszállt országokban. Japán ezzel szemben mindössze hatodekkora szárazföldi haderőt működtetett, mozgó hadviselésre pedig mindössze tizenegy hadosztállyal rendelkezett. A többi lekötötte a Csang Kaj-sek ellen Kína belsejében vívott, véget nem érő, erőt elszívó és (nyilvánvalóan) végső soron megoldhatatlan háború. A viszonyoknak ez a kombinációja alapvetően kiegyensúlyozatlan stratégiai helyzetbe kényszerítette Japánt. Térképen ugyan erősnek látszott, hiszen azt a „központi pozíciót” foglalta el a hadszíntéren belül, amelynek birtoklását minden katonai teoretikus egyöntetűen a legkívánatosabbnak minősíti, a logisztika szempontja azonban más végkövetkeztetést követelt. Sok japán erősség között mindig is nehézkes, ha nem éppen lehetetlen volt a szárazföldi összeköttetés fenntartása, különösen Dél-Kínában, Indokínában és Burmában, a határait kijelölő hegláncok miatt. A tengeri kapcsolattartás legjobb esetben is fárasztó, hosszadalmas kerülőkkel járt, és mind kockázatosabbá tették az amerikai tengeralattjáró-kapitányok me-

rész és pusztítóan hatásos portyái. A csendes-óceáni és kelet-indiai szigetek összeköttetését mind a tengeralattjárók, mind az amerikai légierő fenyegette - a szárazföldi támaszpontokról operáló éppen úgy, mint a repülőgép-hordozóké. Végül pedig a Kínában állomásozó japán hadsereget az ország mérete fosztotta meg gyakorlatilag a mozgékonyaságától, egységeit vagy a pacifikáció, vagy a megszállás szegezte helyhez - amiben ezrével segítették őket az úgynevezett kínai „bábhadsereg” katonái, akik az 1939-ben fölállított, Vang Csing-vej-féle, jogalap nélküli kormányt szolgálták -, és csak nagyon ritkán szabadultak fel, hogy offenzív hadműveleteket kezdeményezhessenek a kínai hadseregek ellen.

Ezek a kínai seregek két, egymással ellenséges táborhoz tartoztak: a Csang Kaj-sek vezette legitim Kuomintang-kormányzatéhoz, illetve Mao Ce-tung kommunista fegyveres erejéhez. A kínai felek még a háború előtt fegyverszünetet kötöttek, amelyben vállalták, hogy egymás helyett a japánok ellen harcolnak, ám ezt a fegyvernyugvást gyakran megszegték - a kommunista hadsereg fontosabbnak tartotta, hogy Csang alakulatai kimerüljenek az idegen ellenséggel vívott csatákban, mint hogy győzelemre segítse őket. A két fél kifejezetten összehangolatlanul tevékenykedett, Mao bázisa ugyanis a távoli északnyugaton, a Sárga-folyó nagy kanyarulatában, Jünnan környékén terült el, a kínai nagy falon kívül, ahol a kínai központi hatalom ellenfelei hagyományosan mindig is felütötték táborukat, Csang viszont leszorult a mély délre, kényszerből választott fővárosa, Csung-king környékére, 800 kilométer távolságba. A kettő között ott forrongott az, ami megmaradt azon hadurak seregeiből, akik a császárság 1911-es összeomlása után tartományt hasítottak ki maguknak az egységes Kínából; a japánok helyi kiegyezéseket kötöttek velük, és toboroztak is a katonáik

közül.

Katonai szempontból a Csangé fölényben volt mind a hadurak, mind a bábkormány hadseregeivel szemben - de éppen csak. 1943-ban elvileg 324 hadosztállyal rendelkezett, s ezen az alapon a világ leghatalmasabb szárazföldi hadereje volt, a valóságban azonban mindössze huszonhárom tisztességesen felszerelt hadosztályt tudott kiállítani, és azok is kicsiny, 10 000 főnyi seregtek voltak. Ráadásul felszerelésük és utánpótlásuk teljes egészében Amerikából származott, az amerikaiak pedig a britektől függtek, mert tőlük kapták az Indiából Dél-Kínába vezető légihid kiinduló repülőtereit és más hadtáplálékait. A gépek útja „a Púp”, vagyis az indiai Bengál tartományt a kínai Szecsuantól elválasztó 4267 m magas hegylánc fölött vezetett. Ez az utánpótlási forgalom korábban a Mandalayból induló „burmai úton” zajlott, ám amikor a japánok 1942 májusában elfoglalták Burmát, az utat lezárták. Csang nemcsak fegyverzet és élelmezés dolgában függött az amerikaiaktól, de kiképzést és légi támogatást is tőlük kapott - utóbbit Claire Chennault tábornok „Repülő Tigriseinek” (Flying Tigers) néhány tucat gépe szolgáltatta, amelyeket eredetileg még az Amerikai Önkéntes Csoport (American Volunteer Group) nevű alakulat pilótáival szállított 1941-ben Kínába az Egyesült Államok. Ami még ennél is súlyosabb, Csang hadserege legütőképesebb alakulatát is az amerikaiaktól kapta, ugyanis egész fegyveres ereje leghatékonyabb elemét a dandárnyi létszámú amerikai 5307. ideiglenes ezred alkotta, amely a világháború alatt majd a Merrill's Marauders (Merrill Martalócai) néven szerez hírnevet. A férfi, akit Csang elfogadott névleges vezérkari főnökének, „Ecet Joe” Stilwell, olyan türelmetlenséget mutatott a kínaiak iránt, amit csak egyetlen dolog múlt felül: a gorombaság, amit együttműködésük során a szövetséges britekkel szemben tanúsított.

A Kínában állomásozó, huszonöt hadosztálynyi japán hadsereg olyan sikeresen tartotta Maót északnyugati „felszabadított” övezetéhez szögezve, Csangot pedig délen a burmai határ hegyvidékéhez szorítva, hogy a második világháború keleten vívott harcainak első két és fél évében nem kényszerült mozgó hadviselésre. Az ázsiai háború kitörésekor az ország legtermékenyebb részei, Mandzsúria, a Sárga-folyó és a Jangce völgye, valamint a déli kikötők, Fucsou, Amoj, Hongkong és Kanton környékén jelentős enklávék, továbbá a Dél-kínai-tenger kulcsfontosságú szigete, Hainan felett már ez a hadsereg gyakorolta a hatalmat. Amire szüksége volt, azt Kínától vette el, különösen a rizst, a szenet, sokféle fémeket és mandzsúriai iparcikket, és nemigen zavarták sem az „el-

lenállás” - amitől minden józan gondolkodású kínai tartózkodott -, sem Csang és Mao hadseregeinek műveletei. Mindenekfelett pedig jelenléte révén az országban továbbra is élvezte a stratégiai „központi pozíció” minden előnyét.

Az ICSI-GO ÉS AZ U-GO OFFENZÍVA

Az amerikai Csendes-óceáni Flotta hirtelen benyomulása a Csendes-óceán központi térségébe eloszlatta a japánok magabiztos nyugalmát. Nimitz offenzívája nyílegyenesen Japán központi pozíciójának is a központját vette célba. Végző fokon a Dél-kínai-tenger feletti japán uralmat fenyegette - márpedig az a Csendes-óceán „földközi” tengere, amely Kína, Thaiföld, Malájföld, a Kelet-indiai-szigetek, Formosa és a Fülöp-szigetek partjait egyaránt mossa -, e tenger birtoklása pedig elengedhetetlen feltétele volt Japán „déli övezetben” kialakított birodalma fenntartásának. Éppen ezért 1944. január 25-én a tokiói császári főhadiszállás megparancsolta Macui Ivane tábornoknak, a kínai seregek vezetési törzse főnökének, hogy indítson nagyarányú offenzívát. Kínában a legutóbb 1943 tavaszán hajtottak végre offenzívát a japánok, amikor az Észak-kínai Hadsereg megtisztította Sanhszi és Hopej tartomány Pekingtől nyugatra elterülő részeit. Az új haditerv további térhódítást irányzott elő délen, kettős céllal: meg akarták nyitni a közvetlen vasúti kapcsolatot Peking és Nanking között, és meg akarták tisztítani Csang déli felségterületét az amerikai repülőterektől, amelyekről felszállva Chennault légierije - ekkor már 340 gép, köztük stratégiai bombázókkal - Kína egész területén zaklatta a japán expedíciós hadsereget.

Ennek az Icsi-Go fedőnevű offenzívának 1944. április 17-re tűzték ki a kezdetét. Ugyanabban az évben, valamivel korábban, Burmában már megindult a hozzá kapcsolódó U-Go offenzíva. Furcsamód a két japán haditervet nem hangolták össze sem időzítésében, sem célkitűzéseiben - kivéve azt az általános s a japánok szívének oly kedves célt, hogy az ellenség több támadó hadművelet bonyolult sokaságával találja szembe magát -, a Dél-Kínában és Burmában zajló szövetséges hadjáratok viszont valószínűsége is egymásba kapcsolódtak. Először is, mert Csang Csungking támaszponttal működő seregeinek léte „a Púpon” át kapott utánpótlástól függött; másodszor, mert a gyakorlatban Stilwell parancsnoksága alatt küzdő kínai csapatok Dél-Kínában a burmai út újranyitására harcoltak; és harmadszor, mert kínai egységeket ekkor már Indiába is átszállítottak kiképzésre, hogy javítsanak Csang hadseregének szakmai minőségén. Mindazonáltal a császári főhadiszállás a Burmában állomásozó 15. hadsereg parancsnokát, Mutagucsi Renja tábornokot nem a burmai úton felfelé indítandó támadásra utasította, amellyel segíthette volna az Icsi-Go offenzívát. Ehelyett nem kevesebbre kapott parancsot, mint az India elleni teljes invázióra - hadászati szempontból széttartó irányú csapásra!

Az U-Go olyan vállalkozás volt, amelybe Mutagucsi teljes szívét beleadta. 1942 novembere és 1943 februárja között elődje, Iida sikerrel szorította vissza a britek Burma belseje felé indított offenzíváját a Bengáli-öböl partvidékén, Arakan (ma Rakhine) tartományban. A brit irreguláris erők ezt követő mély behatolási műveletét, amelyet a „csindit” kommandók hajtottak végre messianisztikus megteremtőjük, Orde Wingate parancsnoksága alatt, szintén visszaverték 1943 februárja és áprilisa között. Mutagucsi azonban - teljes joggal - felfigyelt arra a részletre, hogy Wingate alakulatai milyen sikerrel jutottak át a japán arcvonalon az indiai-burmai határvidék hegyes, úttalan terepén. A japán hadvezér attól tartott, ahol Wingate kicsiny kommandója bemasírozott, ott később jóval nagyobb szövetséges seregek is követhetik a nyomát. Azt is átlátta, hogy Wingate olyan utat választott, amelyet az ő edzett katonái is meg tudnának tenni - az ellenkező irányban. Ebben Burma megvédésének legjobb eszközét vélte felismerni, hiszen így megszakíthatta a Burma-út újranyitására tett szövetséges erőfeszítést (amerikai utászok az indiai Ledóból indulva folyamatosan építették az utat), eltiporhatta Stilwell Dél-Kínából indított, mind mélyebbre hatoló támadásait, és ily módon közvetett segítséget nyújthatott a magában Kínában zajló Icsi-Go offenzívának.

Mutagucsi arra az elvre alapozta támadó szellemét, amely szerint a legjobb védekezés a támadás.

Az 1943. november 15-én, az energikus Lord Louis Mountbatten tengernagy vezetésével létrehozott Délkelet-ázsiai Parancsnokság valóban egész sor offenzívát tervezett Burma visszahódítására, a szövetségesek ottani hatalmának helyreállítására. A tervezett hadműveletek között szerepelt egy újabb offenzíva Arakanban, egy nagyarányú behatolás az indiai-burmai határon át Assamtól a Chindwin folyóig, Burma központi síkságainak kapujáig, két kínai offenzíva Jünnan tartományból Burma északkeleti részébe, amiből az egyiket Stilwell kínai alakulatainak kellett végrehajtaniuk Merrill Martalócainak támogatásával, a másik pedig újabb csindit vállalkozás volt a japánok mögöttes területére Myitkyina térségében, amely Merrill Martalócainak hadműveleti célja is volt.

Mutagucsi hadművelete tehát nem egyszerű offenzíva volt, hanem egyben preventív csapás is. A vállalkozásra készülve Teraucsi gróf, tábornok egész Burmai Területi Hadseregét megerősítették, részben Thaiföldről áthozott csapatokkal, részben az Indiai Nemzeti Hadsereg 1. hadosztályával, amelyet Subhas Chandra Bose toborzott annak a 40 000 indiainak a köréből, akik a Malájföldön és Szingapúrban elfogott 45 000-ből rokonszenvet tanúsítottak ügye iránt. Mutagucsi zavarkeltő támadását megelőzte azonban egy másik, 1943 novemberében ugyanis a britek felújították behatolási kísérletüket Arakan párási síkságára. Így tehát 1944. február 4-én a japán 55. hadosztályt az arakani brit vonalak ellen vetették be, a brit előrenyomulás megzavarására. Az 55. hadosztályt csak a legnagyobb nehézségek árán sikerült a hónap végére szétverni és visszaszorítani megindulási terepszakaszára. A japán 18. hadosztály ezalatt alaposan megizzasztotta Stilwell Myitkyina felé nyomuló erőit, amelyek mögött már ott várakozott a második csinditexpedíció, hogy vitorlázógépeken ereszkedjen le a hátszágban.

Ezek után Mutagucsi az alaposan felbolydult Észak-Burmából indította meg saját U-Go offenzíváját március 6-án, amikor három hadosztálya átkelt a Chindwin folyón, hogy benyomuljon Indiába. A 31. Kohima, a 15. és a 33. pedig Imphal felé indult.

Assam magas középhegységi vidékének ezek az apró települései a háború előtt a teatermelés központjai voltak. Az arcvonalat tartó, ekkor már jókora brit-indiai hadsereg szállás-, raktár és általános infrastruktúraigényeinek kielégítéséhez szinte semmi sem volt meg bennük, és csak rossz minőségű közúti összeköttetés fűzte őket India többi részéhez. Ráadásul a brit 14. hadsereget vezénylő William Slim tábornok éppen támadásba készült átmenni, és alakulatai nem a támadás fogadására legalkalmasabb felállásban diszlokáltak. Slim nagy tehetségű vezetése alatt a 14. hadsereg átalakult, már nem az a materiálisan és morálisan egyaránt mélyre csúszott haderő volt, amivé az 1942. tavaszi keserves burmai visszavonulás, majd a nyolc hónappal későbbi megalázó arakani takarodó után vált. Eddig azonban még nem vívott csatát agresszív harci szellemük teljében támadó japán csapatokkal.

Slim mindazonáltal megszimatozta a készülő japán offenzívát, és nem lepődött meg teljesen. Éppen ezért rávette Mountbattent, hízelegjen ki annyi légi szállító kapacitást az amerikaiakból, amennyivel március 19. és 29. között a brit-indiai haderő egyik legharcedzettebb seregtestét, az 5. indiai hadosztályt felhozhatja az arakani arcvonalról a veszélyeztetetetre, ő maga pedig hadianyagkészleteket és erősítést vont előre a határ védőihöz azokból a tartalékokból, amelyeket saját offenzívájához gyűjtött. Alárendelt parancsnokainak ugyanakkor szigorúan megparancsolta, nincs visszavonulás az előljáró parancsnokság engedélye nélkül. Mivel a brit védők szilárdan tartották India és Burma hegyes határvidékének kulcsfontosságú pontjait, anélkül hogy teljes hosszában védelmezni próbálták volna magának az államhatárnak a vonalát, a japánok annyiban célt értek, hogy sikerült bekeríteniük Imphalt és Kohimát, viszont nem tudták birtokba venni az India sík vidékére vezető határ menti utakat. Kohimát április 4-én zárták körül, Imphalt másnap. A kialakuló harc az egész háború legelkeseredettebbjei közé tartozott, a két küzdőfél ugyanis gyakran olyan lőtávolságból pusztította egymást, ami nem haladta meg a kerületi közigazgatási biztos elhagyott rezidenciáján található teniszpálya szélességét - a pálya a kohimai hegygerincen kialakult senki földje részét képezte. A briteket Kohimánál rendszertelenül, Imphalnál megbízhatóbban működő légihíddal látták el. A japánok semmiféle utánpótlást nem kaptak; betegségektől és éhségtől sorvadva még a monszun

beállta után is erőltették egyik rohamot a másik után. Június 22-én azonban, több mint nyolcvannapi ostrom után, Imphalt felmentették, és négy nappal később Mutagucsi arra kényszerült, hogy a 15. hadsereg visszavonására tegyen javaslatot Teraucsi grófnak. Július elején a császári főhadiszállás megadta az engedélyt a hátrálásra, és a 15. hadsereg életben maradt katonái a trópusi esők által cseppfolyós sárrá változtatott utakon küszködve megindulhattak a Chindwin folyóhoz, majd ha azon sikerül átjutniuk, vissza Burma síkságaira. A 85 000 japánból, aki megkezdte India invázióját, mindössze 20 000 maradt még ekkor is talpon; a veszteség felét a betegségek okozták. Az Indiai Nemzeti Hadsereg 1. hadosztálya, amelyben mint köpönyegforgatók gyülekezetében a japán parancsnokok nem bíztak, és ezért gyalázatosan bántak vele, megszűnt létezni.

A burmai harcok gyújtópontja ekkor áthelyeződött az észak-keleti határra, ahol a japánok konok elszántsággal tartották magukat mind Stilwell-lel, mind a csinditexpedícióval szemben; Slim ezalatt elkezdte felkészíteni a 14. hadsereget késedelmet szenvedett offenzívájára a Chindwinen át Mandalay és Rangoon visszafoglalására. Mutagucsi U-Go offenzívájának kudarca után azonban a császári főhadiszállás egész Burmát nem tekintette többé elsődleges jelentőségű problémának. Az Icsi-Go offenzíva ugyan kielégítően haladt Kína déli részén - olyannyira, hogy az amerikai kormányzat már komolyan tartott Csang Kaj-sek hatalmának közeli összeomlásától -, ám a Csendes-óceán déli és középső (lényegesen kritikusabb) részén az általános helyzet folyamatosan romlott. Új-Guineán a Vogelkop-félsziget júliusi elestét szeptember 15-én az Új-Guinea és a Fülöp-szigetek déli tagja, Mindanao között fekvő Morotai szigetének elvesztése követte; Guam és Saipan ugyancsak szeptember 15-i eleste után következett Peleliu inváziója a Palau-szigetcsoporthoz, a Fülöp-szigetekhez legközelebbi helyen, amelyet az amerikaiak addig a központi csendes-óceáni fronton elértek. Küszöbön állt a Fülöp-szigetek inváziója, onnan pedig már megnyílik az út Kína, Indokína, sőt Japán felé.

MENETREND A LEYTE-SZIGETI PARTRASZÁLLÁSHOZ

MacArthur és Nimitz sikerének kiterjedése és gyorsasága azonban olyan mértékben meglepte Washingtonban a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságát és hadművelleti tervezőiket, hogy az invázió pontos jellegének meghatározása ismét vita tárgyává vált. Akárcsak az európai hadszíntéren, ahol 1943-ban a vezérkari főnökök lefektették a legfőbb szövetséges főparancsnokjelölt számára az előrenyomulás ütemtervét egészen a német határig, amelyet aztán az események valószínű tempója nem várt gyorsasággal hagyott maga mögött, a Csendes-óceánon is jelentéktelenné halványult egy sor hadművelet, ami tegnap még roppant fontosnak látszott. Európában az események megfosztották jelentőségétől az atlanti-óceán-parti kikötők - a Közép-Franciaországban harcoló amerikai hadsereg Egyesült Államokból érkező utánpótlásának tervezett fogadópontjai - elfoglalását, és irreleváns mellékhadműveletté redukálták a dél-franciaországi inváziót. A Csendes-óceánon a dél-kínai partvidék kikötőinek Chennault légi támaszpontjai ellátásához szükséges megszerzése, Formosa inváziója és a Fülöp-szigetek déli, nagy szigetének, Mindanaónak az elfoglalása veszítette el jelentőségét. E tervek közül kettő magától megszűnt. Az Icsi-Go offenzíva dél-kínai sikere Chennault tengerpartközeli repülőterei többségének elvesztéséhez vezetett, emiatt viszont nem maradt értelme a közeli kikötők elfoglalásának; Formosának, ennek a Hawaínál kétszer nagyobb szigetnek, amelyet a világ legmagasabb parti sziklái oltalmaznak, az inváziója a számítások szerint annyi katonát igényelt volna, hogy az európai háború lezárásáig szóba sem jöhetett a végrehajtása. A mindanaói támadás szeptember 13-án került le a napirendről, miután Halsey repülőgép-hordozói csak jelentéktelen ellenállásra leltek a sziget térségében. A tengernagy ezután erőteljesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy elsőnek Leyte szigetén kell partra szállni, a szigetcsoporth közepén, majd a szárazföldi haderőnek onnan a legészakabbi nagy szigetet, Luzont érdemes célba vennie decemberben, két hónappal a kitűzött idő előtt. Mivel ez az új menetrend megfelelt MacArturnak, aki King tengernagynak, a haditengerészeti műveletek főnökének a megközelítési módját túlságosan nehézkesnek találta, a tábornok támogatásával terjesztették elő. Az elnök, a Vezérkari

Főnökök Egyesített Bizottsága és a hadszíntéri parancsnokok között július 26. óta folyt a vita; szeptember 15-én ért véget, amikor a vezérkari főnökök felhatalmazták MacArthurt, hogy október 20-án kezdje meg a leytei partraszállásokat.

A Fülöp-szigeteken állomásozó japán fegyveres erőket nem készítették fel megfelelően az invázió elhárítására. Valójában a japán fegyveres erők egészét ekkor már saját korábbi sikereiknek következményei gyötörték. Miután túljutottak azon, amit Clausewitz „az offenzíva tetőpontjának” nevez, több terület birtokában találták magukat, mint amennyinek a szoros védelmére erejükből futotta, és ráadásul olyan ellenséggel álltak szemben, amely máris kedve szerint tombolt, s ereje ráadásul hónapról hónapra még nőtt is. Az Egyesült Államok hadseregének és tengerészgyalogos-hadtestének az Európában zajló háború igényei miatt ugyan csak korlátozott létszámban állt rendelkezésre emberanyag, az amerikai légierő viszont az egész 1944-es évben egyre több és jobb repülőgépre tett szert. Különösen a B-29 Superfortress jelentett mérőföldkövet, mert ennek a bombázónak akkora volt a hatótávolsága, hogy mind a régi dél-kínai, mind az új saipani támaszpontokról elérhette Japán honi szigeteit. Az Egyesült Államok haditengerészete, amely saját különbejáratú hadszínterének tekintette a Csendes-óceánt, már csaknem a bőség zavarával küzdött; sorra kapta az új csatahajókat, cirkálókat, rombolókat, gyors csapatszállító hajókat, a kicsi és nagy partraszállító bárkákat, naszádokat és hajókat, ám mindenekelőtt az új repülőgép-hordozókat; 1941 vége óta huszonegy Essex-osztályú hordozó lépett szolgálatba, vagy állt annak küszöbén, és a teljes amerikai hordozópark több mint 3000 repülőgépet vehetett fedélzetére, vagyis háromszor akkora haditengerészeti légierőt, mint a japán nagysága csúcán volt.

Ezzel szemben Japán már túljutott haditermelése csúcspontján. Szárazföldi hadereje 1937 óta mozgósított állapotban volt, és állományát erőnek erejével sem sikerült soha az ötven hadosztályos határ fölé tornáztatni. Haditengerészete 1941 óta folyamatosan harcolt, súlyos veszteségeket szenvedett, és a hajógyárak teljesítményéből még e veszteségek pótlására sem futotta. Mindössze öt nagy repülőgép-hordozót bocsátottak vízre 1941 és 1944 között. A japán kereskedelmi flotta még a hadinál is nagyobb arányban vesztett hajóiból, s ez már az egész japán gazdaság összeomlásával fenyegetett. Mivel Japán sem élelmiszerből, sem ipari nyersanyagokból nem volt képes az önellátásra, nemzetgazdasága működtetésének elengedhetetlen feltétele volt a Csendes-óceán nyugati vizeinek szabad használata; ugyanez állt a déli övezetben állomásoztatott helyőrségek fenntartására, megerősítésére és mozgatására. Az 1942-es évben az amerikai tengeralattjárók 180 japán kereskedelmi hajót süllyesztettek el, összesen 725 000 tonnányi hordképességgel, amiből 635 000 tonnát pótoltak új építésű úszó egységekkel; abban az évben a tartályhajópark hordképessége még nőtt is valamit. 1944-re azonban, hála az amerikai tengeralattjáró-parancsnokok megnövekedett szaktudásának meg annak, hogy a korábbihoz képest lényegesen előretolt - új-guineai, admirális- és Mariana-szigeteki - támaszpontokról kifutva tevékenykedtek, az elsüllyesztett hajók száma 600-ra ugrott, vagyis 2,7 millió tonnára, többre, mint amennyit az 1942-es és az 1943-as évben együttesen az óceán fenekére küldtek. Mire 1944 véget ért, Japán kereskedelmi flottájának a felét, tankerjainak pedig a kétharmadát elpusztították, az olajszállítás a Kelet-indiai-szigetektől kevés híján megszűnt, a honi szigetek árubehozatala pedig a korábbi szint 40 százalékára esett vissza.

A kereskedelmi flotta pusztulása rákényszerítette a haditengerészetet, hogy teherhajók helyett rombolókat alkalmazzon a csapatok szállítására és ellátására, ez viszont súlyosan akadályozta a csapatok mozgatását a fenyegetett pontok között, így például a Fülöp-szigetek japán védelmét is nehezítette. A császári főhadiszállás helyesen következtette ki, hogy az amerikaiak Új-Guineáról előbb a legdélebbi sziget, Mindanao invázióját tervezik, majd a legészakabbi Luzonét, amely lépőköként szolgálhat a Japán felé vezető úton; azt viszont nem is sejtette a japán hadvezetés, hogy az amerikaiak a körülmények változására reagálva megváltoztatják haditervüket. Ennek következtében Leytét még Mindanaónál is csekélyebb védősereg őrizte. Habár 1944. október 20-án 270 000 japán katona tartózkodott a Fülöp-szigeteken, Jamasita Tomojuki, Szingapúr meghódítója és az északi övezet főparancsnoka magán Leytén mindössze a gyöngye 16. hadosztállyal rendelkezett. Tizenhatezer katonájával ez

a magasabbegység nem lehetett egyenrangú ellenfele Walter Krueger tábornok 6. hadserege négy hadosztályának, amelyek aznap reggel kezdtek kihajózni a Leyte-öbölben.

Meglehet, a japán szárazföldi haderőt készületlenül érte a leytei partraszállás, a haditengerészetet viszont nem. A flottát ekkoriban már kettéosztva állomásoztatták. A megmaradt hordozókat és kísérőhajókat a hazai vizeken tartották, a csatahajókat - amelyekből még mindig kilencel rendelkeztek, köztük a világon a két legnagyobbval (*Jamato* és *Muszasi*), 70 000 tonnás, 18 hüvelykes (460 mm) ágyúkkal felszerelt óriásokkal - Szingapúr közelében, a Lingga Roads horgonyzóhelyen, hogy közel legyenek a kelet-indiai olaj forrásához, mert azt a számukra szükséges mennyiségben Japán már nem tudta a honi szigetekre szállítani. A flotta mindkét részlege, igen okosan, távol maradt az amerikaiak legutóbbi szigetfoglaló hadműveletétől, a Palau-szigetcsoporthoz Peleliu szeptember 15-i megrohanásától - az eredeti közép-csendes-óceáni stratégiai terv egyik el nem hagyott, bár értelmét veszített hadműveletétől (ami nem jelenti azt, hogy nem okozott rettenetes szenvedést a veterán 1. tengerész-gyalogoshadosztálynak). A japán honi flotta nem vonta ki magát a leytei vállalkozást megelőző Formosa, Okinava és Luzon elleni légi offenzívákból, amelyek során az amerikai 3. flotta több mint 500 hordozóról és szárazföldi támaszpontonról működő japán repülőgépet pusztított el; Ozava Dzsizsaburó tengernagy hordozóköteléke azonban egyetlen hajóját sem kockáztatta, míg az Egyesített Flotta zöme érintetlenül állt linggai kikötőjében.

Ilyen körülmények között határozott úgy a császári főhadiszállás, hogy - So-1 fedőnév alatt - döntő tengeri offenzívába kezd a leytei partraszállásokat fedező amerikai 3. és 7. flotta ellen. Mint mindig minden nagy japán offenzívát, ezt is bonyolultul tervezték, ám lényegében elterelő jellegű vállalkozás volt: Ozava Japán beltengeréről délre hajózó repülőgép-hordozóinak el kellett csalniuk Halsey 3. flottáját a leytei partok elől; ezután jönnek a csatahajók és a nehéz-cirkálók - az 1. és 2. támadó különítményre és a C különítményre osztva -, megtámadják és elpusztítják a Leyte-öbölben tartózkodó szállítóhajókat és partraszállító vízi járműveket. Az 1. támadó különítménynek Leytétől északra, a San Bernardino-szoroson át kellett közelítenie, a 2. támadó és a C különítménynek a szigettől délre található Suri-gaói-szoroson át.

A történelem legnagyobb tengeri csatája következett, még a Jütlandnál is nagyobb, de - éppúgy, mint Jütland - téves jelentésektől és félreértésektől zavart összecsapás. A harcba elsőnek Kurita Takeo al-tengernagy 1. támadó különítménye érkezett, amely Linggából indult. Útközben amerikai tenger-alattjárók rátaláltak és megrongálták hajóit, ám október 24-re elérte a San Bernardino-szoros nyugati bejárata előtti vizeket. A Kuritát támogató, szárazföldi telepítésű repülőgépek súlyos kárt tettek Halsey 3. flottájának egyik repülőgép-hordozójában, a *Princeton*-ban, amely végül elsüllyedt, ám nekik maguknak még súlyosabb veszteségeket okoztak az amerikai Hellcat vadászgépek, a nap előrehaladtával pedig az amerikai torpedóvető-bombázók támadni kezdték Kurita csatahajóit. Azon a délutánon a *Muszasi* tizenkét torpedótalálatot kapott, ami még annak a hatalmas hajótestnek is sok volt, és este 19.35 órakor felborult, majd elsüllyedt. Kurita úgy döntött, nem kockáztathatja a *Jamato*-t, két másik csatahajóját és tíz nehéz-cirkálóját a San Bernardino-szoros szabad mozgást korlátozó zárt vizein, ha nem kap garanciát Ozava repülőgép-hordozóinak támogatására (amelyekről semmi hír nem érkezett), így hát megfordult, hogy visszahajózzon Linggába.

Abban a pillanatban azonban, amikor ezt megtette, a So-1 haditerv éppen a siker küszöbére lépett, ugyanis a 3. flotta zászlóshajóján, a *New Jersey* csatahajón Luzon déli csücske előtt tartózkodó Halsey éppen megkapta a jelentést, hogy 150 mérföldre (270 km) északra észlelték Ozava hordozóit. Halseyt végig sértette az a suttyogó propagandával terjesztett vádaskodás, hogy az előző év júniusában vívott filippínó-tengeri csatában hagyta túl könnyen elmenekülni a japánokat, és most elszánta magát, hogy harcra kényszeríti Ozavát. Éppen ezért tervet hevenyészett a rendelkezésére álló erő egy részének, a 34. harci köteléknek a hátrahagyására a San Bernardino-szoros őrzésére, amíg ő maga nehéz egységeivel északra száguld, megkeresni és elpusztítani a japán hordozókat.

Ekkor két ember megváltoztatta szándékát, s ez nagyot fordított a csata menetén. Elsőnek Kurita gondolta meg magát. Az Egyesített Flotta vezetési törzsének megszégyenítő rádiótávirataitól sarkallva, amelyekben azzal vádolták, hogy a győzelem lehetősége előtt hőköl vissza, ismét megfordult, és olyan kurzusra állt, amelyen október 24-25. éjszakáján áthaladt a San Bernardino-szoroson, és továbbment a Leyte-öböl felé. Másodiknak Halsey változtatott elképzelésén. Teljesen felizgatták a jelentések Ozava hordozóinak végletes sebezhetőségéről, s ezért úgy határozott, erői egyetlen részét sem hagyja hátra a San Bernardino-szoros őrzésére, hanem azokat a hajókat is magával viszi északra támadni, amelyekből addig a 34. harci köteléket szándékozott felállítani.

A So-1 hirtelen, minden addigi előzmény dacára, a siker küszöbére ért. Kurita 1. támadó különítménye közeledett a Leyte-öböl bejáratához, odabenn az öbölben pedig mindössze egy rombolókból és kísérő repülőgép-hordozókból álló törékeny „flotta” oltalmazta a partra szálló erőket. Ugyanakkor Sima Kijohide altengernagy 2. támadó különítménye és Nisimura Sodzsü altengernagy C különítménye a Surigaói-szoros felé igyekezett, hogy dél felől támadja hátba a leytei amerikai partraszállító flottát. Miközben Halsey teljes gőzzel hajózott északnak a maga vélelmezett nagy összecsapása felé a japán repülőgép-hordozókkal, a leytei amerikai inváziót katasztrófa fenyegette, neki pedig fogalma sem volt erről.

A két előrenyomuló japán flottaegység és a totális amerikai vereség között mindössze három apró kísérőhordozó állt a San Bernardino-szorosban és Oldendorf tengernagy hat csatahajója a Surigaói-szorosban. Oldendorf csatahajói a múlt kísértetei voltak, hiszen mind a hatot az első világháború előtt kezdték építeni, ráadásul ötöt a Pearl Harbor-i öböl fenekéről emeltek ki. Az azóta eltelt években azonban felújították, a kor követelményei szerint átfegyverezték és ami különösen fontos, modern radarral is felszerelték őket. Az október 24-ről 25-re virradó éjszaka sötétjében Nisimura hajóinak jellegzetes visszhangja foszforeszkálva megjelent Oldendorf radarképernyőin. Rombolói már közeledtében bénító csapást mértek a *Fuszo* csatahajóra; saját csatahajói azután főfegyverzetük sortüzeivel végeztek vele, ahogy a másik japán csatahajóval, a *Jamasiró-val* is. A C különítmény megmaradt hajói visszavonultak, s közben nem figyelmeztették a Surigaói-szorosban leselkedő veszélyre a közelükben elhúzó 2. támadó különítményt. Az is károkat szenvedett, sietve irányt változtatott, és elszáguldott Nisimura nyomába.

A Surigaói-szorosi csatában az amerikaiak szerencsésen megmenekültek. A második menet, a San Bernardino-szorosban, nem ígérkezett ilyen szerencsés kimenetelűnek. Kurita 1. támadó különítménye óriási tűzérési fölényt élvezett bármely amerikai hadihajó-kötelékkel szemben, amely közé és a partraszállító flotta közé állhatott, az Egyesült Államok haditengerészetének „nehéz fémjei” pedig messze jártak. Miközben Halsey Ozavát keresve cirkált, valósággal üldözték a rádiogramok, köztük a notórius „Hol a 34. harci kötelék, töpreng az egész világ”; az utolsó négy szót egy rejtjelfejtési tévedés szülte, ám Halsey lelkébe örökre tuskét szúrtak. Időközben Kurita rávetette magát a partraszállító flottát fedező hadihajókra. Legelőször egy öt kísérőhordozóból - kereskedelmi hajótestekből átalakított, lassú, kevés harci géppel rendelkező, tengeralattjárók és nem felszíni hajók elleni harcra optimalizált, viszonylag kis úszó egységből - álló csenevész csoportra talált rá. Az öt törpe azonban öntudatosan és elképesztő hősiességgel felnőtt a pillanathoz. Miközben Clifton Sprague tengernagy a teljes rendelkezésre álló sebességgel manőverezett, hogy elkerülje a 16 és 18 hüvelykes (406 és 460 mm) össztüzeket, pilótái felszálltak, és tengeralattjárók elleni bombákkal támadták a japán csatahajókat. Az egyik hordozó, a *Gambier Bay* súlyos találatot kapott, és kigyulladt. A többi, amelyeknek a 2. harci kötelék egy másik „hordozó bébi” csoportja sietett a segítségére, sikeresen fedezte visszavonulását légítámadásokkal meg a saját kísérőrombolóik torpedótámadásaival. E Hüvelyk Matyik elszánt ellenállását látva, és Ozava repülőgép-hordozóinak meg nem jelenésétől elcsüggedve, Kurita a harcérintkezés megszakitása és a San Bernardino-szoroson át végrehajtandó visszavonulás mellett döntött.

Dél felől Oldendorf csatahajói már sietve közeledtek a Surigaói-szorosból, de még legalább három-

órányira jártak; északon Halsey visszafordult az Ozava utáni hasztalan hajszából, ám neki még több időre volt szüksége a csata helyszínének eléréséhez. Halsey repülőgépei azonban így is kivették részüket a japán flotta ritkításából. Egy kora hajnali rajtaütésük végén süllyedve hagyták maguk mögött a *Csitosze* és a *Zuiho* könnyűhordozót. A következő támadó hullám elpusztította a *Csijoda* és az Ozava zászlóshajójául szolgáló *Zuikaku* repülőgép-hordozót - az utóbbi Pearl Harbor egyik utolsó veteránja volt. Bár e hordozók mindössze 180 behajózott repülőgéppel jöttek a csatába, elvesztésükkel gyakorlatilag beteljesült a nagy japán haditengerészeti légierő megsemmisítése. Ráadásul a veszteséghez még hozzá kellett adni három csatahajó, hat nehézcirkáló, három könnyűcirkáló és tíz romboló pusztulását, ami összesen már egynegyedét tette ki a Császári Haditengerészet Pearl Harbor óta elszenvedett teljes veszteségének. A Leyte-öbölben vívott ütközet éppen ezért nemcsak a legnagyobb, hanem az egyik leginkább döntő jellegű is volt a haditengerészet történetében, még akkor is, ha az amerikaiak szempontjából nagyon szoros küzdelem zajlott. A Leyte-szigetért vívott csata sokkal inkább elhúzódott. A japánok, akik felismerték, hogy egész Fülöp-szigeteki uralmuk Leyte védelmének sikerén vagy kudarcán múlik, rombolókon sietve erősítést dobtak át Leytére a szigetcsoport többi tagjáról - a 8., 26., 30. és a 102. hadosztályt, továbbá az elit 1. hadosztályt az erősen fogyatkozó kínai központi tartalékból. Az amerikaiak is megerősítették az első partraszállást végrehajtó négy hadosztályukat, s így novemberre már hatot vetettek be a szigeten - az 1. lovashadosztályt (lovak helyett páncélosokkal), a 7. gyalogos-, a 11. légideszant-hadosztályt, valamint a 24., 32., 77. és 96. gyalogoshadosztályt. A következő hónapokban elkeseredett harcok folytak, sőt december 6-án a japánok egy ellentámadással még a Leytén kiépített legfontosabb amerikai repülőtér-komplexumot is megpróbálták lerohanni. Amikor ez a támadás kudarcba fulladt, gyakorlatilag véget ért a szigetért folytatott hadjárat. A japánoknak 70 000, az amerikaiaknak 15 000 halottjukba és sebesültjükbe került.

1945. január 9-én Krueger 6. hadserege Leytéről - és a szintén megtisztított közeli Mindoro és Samar szigetéről - nekivágott Luzon inváziójának, ahol a Fülöp-szigetek fővárosa, Manila is fekszik. Messze délen az ausztrál 1. hadsereg Új-Guineán, Új-Britannián és Bougainville szigetén folytatta a japán ellenállás végső felszámolását. Burmában, miközben Slim 14. hadserege a Chindwin-parti Kalewa bevételével december 2-án megindította offenzíváját, amerikai segítséggel Csang csapatai is teret nyertek az északkeleti arcvonalon. Többé már nem a vitriolos nyelvű Stilwell vezette őket, akinek sikerült sorra összevesznie a britekkel, a kínaiakkal, sőt végül Rooseveltnél is. Stilwell október 18-i eltávolítása után feladatkörét megosztották Albert C. Wedemeyer tábornok, az 1941-es amerikai „Győzelmi Terv” kidolgozója, és Daniel Sultan tábornok között. Előbbi vette át a Kínában állomásozó amerikai alakulatok parancsnokságát; az utóbbi Merrill Martalócait (akiket ekkor már átkereszteltek Mars Force, azaz Mars Különítménnyé) és az Indiában kiképzett kínaiakat vezette Burmában.

Benn Kínában Csang hadseregeinek, két Burmából áthozott, Indiában kiképzett hadosztállyal megerősítve, Kvejjang térségben végül sikerült feltartóztatniuk az Icsi-Go offenzívát, miután az már azzal fenyegetett, hogy szárazföldi folyosót vág a japánok megszállta parti övezetekből egészen Csang fővárosáig, Csungkingig. Az Icsi-Go elérte egyik másodlagos célját, amennyiben összefüggő folyosót nyitott Észak-Indokínából Pekingig, ám Csang hadseregét nem sikerült szétverni. Mi több, 1945 januárjában legjobb alakulatai (Sultan parancsnoksága alatt) végül csak végrehajtották a sikeres áttörést Észak-Burma hegyvidékén, a Stilwell által még augusztusban elfoglalt Myitkyina érintésével, és egyesültek Csang kínai csoportosításának úgynevezett Y Különítményével, amely Jünnanból nyomult előre. Január 27-én közös erőfeszítéssel újranyitották a Burma-utat, s ily módon biztosították az indiai brit-amerikai támaszpontokról a Kuomintang Csungking körüli törzsterületére vezető közvetlen szárazföldi utánpótlási vonalat. A japánok ennek ellenére továbbra is megőrizték Kína déli része fölötti uralmukat. A brit haderő súllyal Burma síkságai felé vonult föl, amelyekre a 14. hadsereg benyomult és ott folytatta támadását, és sem Wedemeyer, sem Sultan, de még maga Csang sem rendelkezett akkora katonai erővel, hogy a Jangcétól délre megíúsítson bármely, kicsit is el-

szánt japán vállalkozást. 1945 tavaszán, akárcsak 1941 óta minden évben, a Kínában folyó háború kimenetele szorosan kötődött a Császári Haditengerészet és az Egyesült Államok haditengerészete flottái és kételtű haderői között a Csendes-óceán nyugati vizein zajló fő konfliktus végkimeneteléhez.

31. Kételtű hadviselés: Okinava

A Fülöp-szigetek elestével és a Mariana-szigetek elfoglalásával a csendes-óceáni háború közeledett kulmináló kételtű szakaszához. A szárazföldi harcok 1945-ben mindvégig tucatnyi helyen folytak tovább az 1942-es japán „védelmi peremvonalon” belül vagy annak közelében; Burmában és a Fülöp-szigetek északi tagjain, ahol Manilából Varsóhoz hasonlóan földig rombolt kísértetvárost csináltak, még valóban nagyon súlyos küzdelmek vártak a szövetségesekre. A csendes-óceáni háború jellege azonban ekkoriban radikális változáson ment át. Nem létezett többé két elkülönült, egymással vetélkedő amerikai stratégia, amelyek keretében a haditengerészet elsőpró túlerőt állított egy-egy magányos tengerészgyalogos-hadosztály apró, isten háta mögötti atollokon végrehajtott partraszállásai mögé, míg a hadsereg jóval nagyobb létszámot mozgatott rövidebb horgokkal, hogy nagy földdarabokat foglaljon el a Kelet-indiai-szigetvilágban. Ekkortól a haditengerészet és a hadsereg egyesíti erőit, hogy nagyarányú kételtű hadműveleteket indítson Japánnak a központtól távol fekvő szigetei ellen, egyszerre több hadosztálynyi szárazföldi haderővel - elképesztő nagyságú flottákkal és haditengerészeti légierőkkel, s ugyanakkor hatalmas inváziós hadseregekkel. E hadműveletek sikere teljes mértékben a részt vevő tengerészek, katonák, repülők és tengerészgyalogosok egyesített kételtű hadviselési szakértelmén múlt.

A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága bízott a tervbe vett hadműveletek sikerében, amelyek közül a legfontosabb a Rjúkjú-szigetekhez tartozó Okinaván végrehajtandó partraszállás volt. Okinava ugyanis mindössze 380 tengeri mérföldre (680 km) fekszik Kjúszútól, a nagy japán honi szigetek legdélebbikétől. Az amerikaiak ekkor már mesterei voltak a kételtű hadviselésnek, ám e tudás kifejlesztése időbe tellett - igazából az egész csendes-óceáni hadjárat alatt folyamatosan fejlesztették. Az alapelgondolásért azonban mindenkinél inkább az Egyesült Államok tengerészgyalogos-hadtestét illeti köszönet, amely húsz évvel a második világháború kirobbanása előtt felismerte a csapatok hajóról partra juttatásának jelentőségét, és igyekezett kialakítani ennek legjobb módjait. Az amerikai tengerészgyalogság abból az alapelvől indult ki, hogy a hajó és a part közötti csapatmozgás alapvetően harcászati jellegű tevékenység. Ezt az elragadóan egyszerű gondolatot addig egyetlen óceáni hatalom hadvezetősége sem fedezte fel. Sem a britek, sem a franciák - pedig ők nagy birodalmakat építettek fel a haditengerészet által távolra eljuttatott szárazföldi katonai erővel - nem fogták föl, hogy a katonaság partra szállítása bonyolultabb feladat annál, hogy beültetjük a katonákat a hajókon amúgy is rendelkezésre álló csónakokba, majd kirakjuk őket a víz peremén. Amikor 1915-ben együttesen vállalkoztak a Gallipolinál végzett nagyarányú partraszállásra egy ellenséges tengerparton, az akció katasztrofális eredménnyel zárult. A hevenyészve átalakított uszályokat a csatahajók gőzbárkái vontatták a partig, a török géppuskák alatt feneklettek meg a zátonyokon, és a bennük ülő katonákat még a vízben legyilkolták. Az első világháború után az amerikai tengerészgyalogság elhatározta, az ő embereire nem várhat ez a sors. Bevallottan megvolt a maga intézményi oka annak, hogy kizárólagos specialitásává igyekezett tenni a kételtű partraszállás taktikájának csinját-bínját, ugyanis az a félelem gyötörte - amint az a két nagyobb szervezet határterületén tevékenykedő kis szervezetekre jellemző -, hogy előbb-utóbb magába olvasztja vagy a hadsereg, vagy a haditengerészet; ennél azonban több rejtett sajátos feladatvállalásában, A tengerészgyalogság vezetői előre látták a Japánnal vívandó csendes-óceáni háború veszélyét. Azt is felismerték, hogy ez a konfliktus csakis a különleges viszonyokhoz alkalmazott felszereléssel és módszerekkel lesz megnyerhető, nekiláttak tehát mindkettő megteremté-

sének. A tengerészgyalogosok kételtű hadviselési doktrínájának felépítője Earl Ellis őrnagy volt, aki 1921-ben elsőnek javasolta a partraszállás mint „hajó és part közötti harcászati mozgás” koncepcióját. Hangsúlyozta, hogy a hajó elhagyása közben a partra szállítandó katonákat a rendelkezésre álló legnagyobb tüzerővel kell fedezni, futólépésben kell kiszállniuk a csónakokból, és első harcállásukat nem lenn a tenger-parton, hanem beljebb, a dagálytól már nem érintett száraz területen kell elfoglalniuk. Röviden, a tengert és a partot senki földjeként kell kezelni. A harc-érintkezést jóval a dagály legmagasabb vízállásának vonala fölött, az ellenség első védelmi vonalában vagy azon túl érdemes felvenni. Egy ilyen elgondolás átültetése a gyakorlatba nemcsak különleges kiképzést igényelt, hanem kifejezetten erre a célra készített felszerelést is. Ennek egyik darabja a repülőgép-hordozóról tevékenykedő, de lehetőleg a tengerészgyalogság saját repülő csapatneméhez tartozó pilóták által vezetett zuhanóbombázó repülőgép volt; a zuhanóbombázást az ellenség pontcél jellegű parti erődítései ellen alkalmazható, alapvetően fontos harcéljárásnak tartották. Egy másik a feladatorientált partraszállító vízi jármű volt, amely rendelkezik annyi géperővel, hogy nagy sebességgel szelje át a hajó és a part között húzódó veszélyzónát, és testét olyan formájúra építették, hogy partra futhasson, kirakodjon, majd távozhasson a dagály bevétele nélkül. Az idő előrehaladtával az amerikai tengerészgyalogság előbb két, majd végül háromféle ilyen különleges vízi jármű rendszeresítését ítélte szükségesnek. Az első egy lánc talpas, lehetőleg páncélozott kételtű volt, amely valójában képes ki is hajtani a vízből, majd át a parti sávon, mielőtt kirakja utasait; a döbbenetesen kreatív amerikai harckocsitechnikai úttörő, Walter Christie (akitől a T-34 alapkonceptje is származott) már 1924-ben megalkotta az első prototípust. A második egy nagyobb, partra kifutó naszád volt a második támadó hullám hordozására; a sikeresnek bizonyuló modellt, a Higgins-csónakot a New Orleans-i Higgins Company egy, a Mississippi-deltában már sikerrel használt polgári konstrukciójára alapozták. A harmadik a tankokat közvetlenül a partra kirakni képes szállítóhajó volt; a háború alatt megépített több mint ezer harckocsi-partraszállító hajó közül az elsőnek a tervét 1941 novemberében néhány nap alatt vázolta föl John Niedermair, az Egyesült Államok haditengerészete Hajóügyi Hivatalának munkatársa. Természetesen mindhárom típus beállítható volt a már a parton harcoló csapatok utánpótlásának szállítására is a tengerjáró teherhajók és a part között.

1945 elejére a Csendes-óceáni Flotta mindhárom típusból, és számtalan alváltozatukból, hatalmas mennyiséggel rendelkezett; időközben az Egyesült Államok Parti Őrsége, mint a kisméretű vízi járművek szakértője, magára vállalta a tengerészgyalogság partraszállító járműveinek üzemeltetését. Ezen kívül a flotta nagyszámú gyors „roham-csapat szállítót” is szolgálatba állított, amelyeken együtt vitétek a helyszínre a csapatokat és az őket kirakó partraszállító eszközöket, olyan sebességgel, hogy ezek a hajók lépést tarthassanak a kételtű hajóhad rombolóival és repülőgép-hordozóival. Ezen kívül még szakosított parancsnoki hajók is szép számban szolgáltak a haditengerészet állományában, amelyekről a tengernagyok és tábornokok együtt irányíthatták a hadműveleteket.

A Rjúkjú-szigeteket célba vevő előrenyomulás tervén már 1944 júliusa óta dolgoztak, amikor az 5. flotta akkori parancsnoka, Raymond Spruance tengernagy javasolta, kerüljék meg a köztes hadállásokat, különösen Formosát, és egyetlen óriási ugrással teremjenek Japán küszöbén. King tengernagy, a haditengerészeti műveletek főnöke, először túl ambiciózusnak találta az elképzelést. Szeptemberre azonban, amikor az európai háború elhúzódása (Hitler nyilvánvaló elszánása miatt a Nyugati Fal védelmezésére), valamint MacArthur mély belebonyolódása a Fülöp-szigeteki harcokba kizárta a hadsereg további seregtestjeinek felszabadulását máshol alkalmazásra, King megnyihült. A tengerészgyalogság hat és a hadsereg öt hadosztályának parancsoló Nimitz ekkor már elegendő nagyságú szárazföldi haderővel rendelkezett ahhoz, hogy nagyarányú saját hadműveletekbe kezdessen. Így aztán 1944. szeptember 29-én, amikor King, Nimitz és Spruance San Franciscóban találkozott, megegyeztek, hogy a következő év kételtű hadműveleteinek elsődleges célpontjául Okinava szigetét választják. Mivel a Rjúkjú-szigetcsoporthoz tartozó terület foglalása egyik fő célja a meglévőknél jobb légi támaszpontok biztosítása volt Japán előkészítő bombázásához, valamint

„légi korridor” beékelése a honi szigetek és a Formosán meg Luzonon berendezett japán repülőterek közé, abban is sikerült közös álláspontot kialakítani, hogy valamely közeli, kisebb, viszonylag könnyen elfoglalható szigeten kisegítőbázist is szerezni kell, köztes üzemanyag-vételezési helyként, illetve szükség-leszállópályaként a B-29-esek számára. A Bonin-szigetcsoporthoz található Iwo Jima látszott a legalkalmasabbnak. Október 3-án a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága kibocsátotta a vonatkozó direktívát: Iwo Jimát februárban, Okinavát pedig áprilisban kell meg támadni.

A TEN-GO TERV

Időközben a japánok is revízió alá vették a háború jövőbeni vezetéséről készített terveiket. 1943 szeptemberében megértették, hogy az 1942-es védelmi peremvonal nem tartható, és kijelöltek egy új „abszolút nemzeti védelmi zónát”, amely a honi szigetektől északra magában foglalta a Kuril-szigeteket, a Csendes-óceán középső részén a Bonin-, Mariana-, és Karolina-szigeteket, délnyugaton pedig Új-Guinea nyugati részét, a Kelet-indiai-szigeteket és Burmát. Később az 1944-es amerikai előretörés olyan mélyen hatolt be ebbe a zónába, hogy a védelmére alapozott hadászati terveket a japán hadvezetőség feladta, a zóna koncepciójának kidolgozói pedig kiléptek a kormányból; júliusban Tódzsó mondott le a miniszterelnökségről, s helyére a mérsékeltebb Koiso Kuniakit nevezték ki, bár a hadügy- és a haditengerészeti minisztérium képviselőinek bennmaradása a szűkebb kabinetben továbbra is biztosította a fegyveres erők ellenőrzését a kormányzat fölött. 1945 tavaszára a helyzet, Kína kivételével (ahol az Icsi-Go offenzíva sikerrel haladt), minden arcvonalon olyan súlyosan megromlott, hogy a császári főhadiszállás törzse az egész japán stratégia újragondolására kényszerült. Ekkor alakították ki a Ten-Go fedőnevű haditervet Japán védelmi kordonjának maradékán belül a legsebezhetőbb pontok védelmére. Ebbe a körbe tartozott a Kína és Indokína között fekvő Hainan szigete, maga a kínai partvidék, Formosa és végül a Rjúkjú-szigetek. A Rjúkjú-szigetek védelmére kidolgozott, Ten-Icsigo fedőnevű részterv Okinavát tekintette a leginkább veszélyeztetett szigetnek a csoporton belül, és 4800, Formosán és a honi szigetekeken állomásozó repülőgépet jelöltek ki a végrehajtására. Az általános üzemanyag-szűke miatt, ami korlátozta a teljesíthető bevetések, de a pilóták kiképzése során repülhető órák számát is, a Ten-Icsigót az offenzívák új fajtájába tartozó hadművelet-sorozatnak szánták. A repülőgépeket szándékoztak megrakni robbanóanyaggal, majd egyszeri, csak odaútra küldték őket, hogy a pilóták zuhanórepülésben belevezessék valamelyik amerikai hajóba, azoknak az öngyilkos támadásoknak a keretében, amelyekről az amerikaiak hamarosan megtanulják, hogy „kamikaze” („isten szél”) a nevük.

A Leyte-öböl csata utolsó napján az amerikaiak már ízelítőt kaptak a kamikaze-harcmodorból, ám azokat az öngyilkos bevetéseket még hirtelenjében rögtönözték. A Ten-Icsigót módszeresebben készítették elő, és február 19-én, amikor az amerikai tengerészgyalogság 3., 4. és 5. hadosztálya megrohanta Iwo Jima szigetét, még nem volt megindítható állapotban. Iwo Jimán más kegyelem nem is jutott az amerikaiak osztályrészül; a tüzéséggel és katonasággal bőségesen ellátott, alagutakkal sűrűn behálózott szigeten, amelynek felszín alatti bazalt alaprétegét mély rétegben borította a vulkáni por, a tengerészgyalogosokra az egész csendes-óceáni háború legkeservebb partraszállási tapasztalatai vártak. A láncaltapas kételtűek nem tudtak felkapaszkodni a partra, és elakadtak, hogy ott közvetlen irányzással szétlőjék őket azok a gondosan beásott útegek, amelyeket a csatahajóknak háromnapos tüzéségi bombázással sem sikerült megsemmisíteniük; a tengerészgyalogosok igyekeztek beásni magukat, de a gödrök és árkok oldala beomlott, amikor már némi fedezéket nyújtott volna; a sebesültek újabb sebeket kaptak, miközben a parton fekve elszállításra vártak. Robert Sherrod, egy haditudósító, aki megjárta Tarawát és azóta a legtöbb sziget elfoglalásánál ott volt, ezt tartotta a legkegyetlenebb csatának valamennyi közül: szavai szerint az emberek „a lehető legerőszakosabb halált halták”. Mire Iwo Jimát március 16-án biztosított területté nyilváníthatták, 6821 amerikai esett el és 20 000 sebesült meg, a partra tett haderőnek több mint a harmada; a 21 000 japán védő gyakorlatilag az utolsó szálig életét vesztette.

OKINAVA, AZ UTOLSÓ CSATA

Iwo Jima rettenetes figyelmeztetéssel szolgált, megmutatta, mi vár az Okinava elfoglalására kijelölt amerikai hadosztályokra - a tengerészgyalogság 1., 6. és 7., valamint a hadsereg 7., 27., 77., 81. és 96. divíziójára. Az Iwo Jimán az első napon elszenvedett veszteségek súlyossága miatt az amerikai hadvezetőség úgy határozott, a bármely csendes-óceáni szigetre zúdított eddigi legkeményebb előkészítő bombázásnak veti alá Okinavát. Március 24-től 31-ig dörögtek a hajóágyúk, és mire elhallgattak, csaknem 30 000 nehéztüzéségi gránát csapódott a partraszállásra kiszemelt övezetbe. Április 1-jén a 18 csatahajót, 40 repülőgép-hordozót és 200 rombolót is magába foglalt, 1300 hajóból álló armada láncaltapas kételtű járműveken és Higgins-csónakokon elindította a part felé a 6. tengerészgyalogos és a 7., valamint a 96. gyalogoshadosztály egységeit, hogy foglalják el a sziget elkeskenyedő középrészét - ahol a repülőterei is feküdtek -, majd külön-külön számolják fel az ellenállást a sziget két felében.

Okinava nagy kiterjedésű, csaknem százharminc kilométer hosszú sziget. Az elfoglalására készített amerikai haditerv azon az előfeltételezésen nyugodott, hogy amint az egy kivétellel eddig mindig történt, a japánok heves ellenállást fejtenek majd ki a parti sávban, ám az amerikai légi és haditengerészeti tűzerő súlyával visszanyomják őket a sziget belsejébe, mind kevésbé tartható hadállásokba. A japánok előre látták, hogy az amerikaiak erre fognak számítani, és Okinava védelmét pontosan az ellenkezőjére építették. Ellenállás nélkül túrni szándékozták az amerikai tengerész-gyalogság és hadsereg hadosztályainak partraszállását, és utána - a sziget belsejében - az általuk áttörhetetlennek tartott védelmi vonalaknál akarták csatára kényszeríteni őket, miközben a kamikazék teljes erővel a part előtt tartózkodó hajókra vetik magukat. Végül célnak a flotta elűzését tűzték maguk elé, hogy az inváziós haderő magára hagyott szárazföldi felét a nekik alkalmas módon és időben pusztíthassák el.

A szigeten állomásozó japán haderő 120 000 főt számlált, szemben az első napon partra tett 50 000 amerikaival - akiknek száma végül csaknem negyedmillióra nőtt, az amerikai 10. hadsereg parancsnoksága alatt. E japán katonaság két seregtestbe, a 24. és a 62. hadosztályba, illetve nagyszámú önálló egységbe szervezve alkotta Usidzsima Micuru tábornok 32. hadseregét. Usidzsima realisabban gondolkodó katona volt, mint a császári főhadiszállás vezérkari tisztjei, ő ugyanis felismerte, győzelem nem vívható ki Okinaván; ettől függetlenül a lehető legsúlyosabb veszteséget kívánta okozni a betolakodóknak, és ebben a szellemben tette meg előkészületeit. A szí-

getet át- meg átluggatta a rengeteg alagút és földbe ásott tüzelőállás, amelyek közül sokban nehéz- lövegek vártak a tűzparancsra; a harcállásokból összekapcsolt védelmi övezetek pedig több, egymás mögött húzódó vonalban kötötték össze a sziget északi és déli végén található magaslatokat úgy, hogy mindnek a fókuszában azok a partszakaszok álltak, amelyeken Usidzsima - helyesen kö- vetkeztetve - az amerikai partraszállást várta.

Az amerikaiak április 1-jén gyakorlatilag veszteség nélkül hajóztak ki. Az 1. és 6. tengerészgyalogos- hadosztály (amelyekben az önkéntesek ekkor harcoltak először sorozott katonákkal felhívítva) azonnal északra fordult, hogy megtisztítsa a sziget tetejét, mielőtt csatlakozik a szárazföldi haderő 7. és 96. hadosztályához a hegyesebb délért vívott küzdelemben. Április 6-ra, ahogy nőttek a veszteségek, már mindkét utóbb említett seregtest felzárkózott a déli Suri és Naha városát oltalma- zó Macsinato-vonalra. Az volt az a nap, amelyen megindult a japán légi és tengeri offenzíva a part előtt tartózkodó amerikai flotta ellen.

Az amerikaiak már megtapasztalták, milyen ádázul készek védeni a japánok Okinavát, amikor az 58. harci kötelék - még mindig az elszánt Mitscher tengernagy parancsnoksága alatt - március 18-19-én, a partraszállást előkészítő hadműveletek keretében rajtaütött a japán beltengeren. Bár az amerikai hordozók harci gépei legalább 200 japán repülőgépet semmisítettek meg, az amerikai hajóraj is komolyan megadta a siker árát. A *Wasp* repülőgép-hordozót súlyosan meg- rongálta egy kamikaze, és csak tűzoltóosztagainak gyors beavatkozása mentette meg a pusztulástól - kárelhárításban az amerikai ekkor már megelőzte a világ valamennyi haditengerészetét. Egy másik hordozó, a *Franklin*, két bombatalálatot kapott, amelyek hatására majdnem kiégett; személyzete 724 tagja életét veszítette, ami a legsúlyosabb embervesztés, amely az egész csen- des-óceáni háború alatt végig a felszínen maradó amerikai hadihajót ért.

Április 6-án sűrű hullámokban támadtak a kamikazék; ugyanakkor messze északon kifutott Japánból az ország utolsó, még hadra fogható felszíni haditengerészeti csoportosítása, a *Jamato* óriás-csatahajó, egy cirkáló és nyolc romboló kíséretében. A *Jamato* tartályaiba a honi kikötőjé- ben rendelkezésre álló utolsó 2500 tonna fűtőolajat töltötték, hogy megtehesse ezt az egyirá- nyúnak szánt utat. Küldetése az okinavai hídfő partszakaszai köré vont védőernyő áttörése, majd elviselhetetlenül súlyos veszteség okozása volt a kételtű hajóhad soraiban. Az amerikai- ak azonban jóval azelőtt észlelték közeledtét, hogy ágyúí lőtávolságán belül ért volna, és ápri- lis 7-én délben az 58. harci kötelék 280 repülőgépe támadta meg. Dél és délután két óra között hat torpedó találta telibe, lelassult, kormányozhatatlanná vált, álló céltáblájává az egymást kö- vető hullámokban támadó amerikai repülőgépeknek, majd 14.23 órakor felborult és elsüllyedt, személyzetének kevés híján mind a 2300 tagjával. A szupercsatahajót kísérő cirkálót és a nyolc rombolóból négyet szintén elsüllyesztettek. Ez a „különleges felszíni támadó kötelék” hajtotta végre a Császári Haditengerészet utolsó vállalkozását a háborúban.

A kamikazék sokkal nehezebben elhárítható veszedelemnek bizonyultak. Április 6-án nagyjából 900 repülőgép támadta a kételtű flottát, amelyek egyharmada öngyilkos támadó küldetést hajtott végre. A nap végére 108-at lelőttek ugyan, de elsüllyedt három amerikai romboló, két lőszer- szállítóhajó és egy LST is. Április 7-én megismételték a támadásokat, s akkor egy csatahajót, egy repülőgép-hordozót és további két rombolót talált el kamikaze repülő. Az amerikaiak a rádiólokáto- ros rombolókból álló korai riasztóernyő megerősítésével és előretolásával válaszoltak az új kihívás- ra, Okinava partjaitól 95 tengeri mérföld (180 kilométer) távolságra. Hamarosan tizenhat ilyen radaros romboló őrködött állandóan, közülük tizenegy az északkelet-délnyugat irányszögek le- írta félköríven, vagyis Japánhoz és Formosához legközelebb, kijelölt állomáshelyeken. Amint negyven évvel később majd újra felfedezi a Falkland-szigetek visszafoglalására vezényelt brit haditen- gerészeti kötelék, az előretolt radaros „őrszemek” képesek ugyan kellő időben figyelmeztetni a flotta fő egységeit a közeledő veszedelmekre, ám küldetésük erősen önfeláldozó jellegű, ugyanis minden közeledő ellenséges támadó repülőraj könnyen és szívesen választja őket célpontjának. Ez a

sors várt az amerikai rombolókra is. Április 6. és július 29. között az öngyilkos pilóták tizennégy amerikai rombolót süllyesztettek el, továbbá a védett vizeken tizenhét LST-t meg lőszerszállítót, és számos partraszállító vízi járművet. Az okinavai kamikaze-hadjárat több mint 5000 amerikai tengerész életét követelte - Pearl Harbort is beleértve az Egyesült Államok haditengerészete ekkor szenvedte el legsúlyosabb emberveszteségét.

Április 6. és június 10. között a kamikazehadtest, számtalan kisebb vállalkozás mellett, tíz tömegtámadást indított 50-300 harci géppel, amelyek a rombolók mellett a csatahajókon és repülőgép-hordozókon is súlyos károkat okoztak; a tiszteletre méltó kort megért *Enterprise*, valamint az újabb hordozók közül a *Hancock* és a *Bunker Hill* is komolyan megrongálódott, s a *Bunker Hill-en*, Spruance zászlóshajóján a személyzet 396 tagja is elesett. Az amerikai repülőgép-hordozókra a gépterek fölé, de a repülőfedélzet alá beépítettek ugyan vízszintes páncélzatot, ám ennek ellenére is túl könnyen keletkezett rajtuk nehezen elfojtható, nagy tűz, ha kamikaze landolt a hajón. Az Okinava körül tevékenykedő amerikai erőkhöz márciusban csatlakozó 57. harci kötelék négy brit hordozójának elsődleges előnyét páncélozott repülőfedélzetük jelentette, amelyet hajóágyúk tüze ellen építettek be, a kevésbé tágas európai vizeken ugyanis könnyen kerülhettek csatahajók lőtávolságába, és amelyeknek köszönhetően komoly károk nélkül tudták átvészelni a kamikazetámadásokat.

A kamikazerohamokat egy idő után nem tudták már folytatni, mert a japánok kezdtek kifogyni mind a pilótákból, mind a repülőgépekből; áprilisban sokkal több támadásra került sor, mint májusban, májusban pedig nagyon sokkal többre, mint júniusban, amikor mindössze négy hajót süllyesztettek el. Az előretolt őrhajóknak azonban helyükön kellett maradniuk - és így a súlyos sérülésnek vagy az elsüllyedésnek is ki kellett tenni magukat, ami csaknem elviselhetetlenül megterhelte személyzetük idegrendszerét - mindaddig, amíg a hadsereg és a tengerészgyalogság a parton csatázott. Ahogy a hadjárat mindjobban elhúzódott, Nimitz egyre inkább türelmét veszítette a 10. hadsereg parancsnokával, Simon Bolivar Buckner tábornokkal szemben. A tengernagy felpanaszolta, hogy a front csigalassúságú előrehaladása miatt „napi másfél hajót veszít”. Buckner, annak a tábornoknak a fia, aki az amerikai polgárháborúban 1862-ben Ulysses S. Grant ellenfele volt, rendíthetetlenül ragaszkodott a harcászati problémák módszeres megközelítéséhez. Az egymás mögött sorakozó hegygerinceken kiépített védelmi vonalak egyik amerikai offenzívát a másik után lassították le. E védelmi terepszakaszokat állandó esők áztatták, a gyalogságnak támogatást nyújtani próbáló harcokcsik leragadtak a sárban, a japánok pedig fanatikus elszántsággal védekeztek. Akár alaposan kiképzett gyalogosok, akár a támaszpontok kiszolgáló személyzetéből átvezényelt, szárazföldi harcászati járatan haditengerészek tartottak egy állást, szó szerint mindhalálig tartották. Az ellenállást csak június végére sikerült felszámolni, és a legutolsó napokban nagyjából 4000 japán adta meg magát. Valamennyi magasabb rangú japán tiszt, köztük Usidzsima is, rituális öngyilkosságot követett el, de számos alárendeltjük és a japán lakosság egy része is követte példájukat. Okinava lakossága, amely a csata kezdetén 450 000 lelket számlált, borzalmas szenvedéseket élt át; legkevesebb 70 000, de talán 160 000 is életét veszítette a harcok során. Ezrek ke-restek menedéket a sziget számos barlangjában, amelyeket később megszállt és bunkernak használt a katonaság, és ezek a civilek a japán katonákkal együtt pusztultak el, amikor az amerikai gyalogság lángszóróval és robbanóanyaggal kifüstölte e természet adta alagutakat.

A harcoló katonák számára Okinava volt valamennyi csendes-óceáni csata közül a legkíméletlenebb. Az amerikai szárazföldi haderő hadosztályai 4000 halottat veszítettek, a tengerészgyalogság 2938-at; 763 amerikai repülőgépet lőttek le, és 38 hajót süllyesztettek el. A japánok 16 hajót és szinte hihetetlen mennyiségű, összesen 7800 repülőgépet veszítettek, több mint ezret kamikazebevetésen. A japán fegyveres erők szigeten tartózkodó tagjai - parti szolgálatos haditengerészek és első vonalbeli gyalogos katonák, írnokok, szakácsok, okinavai munkaszolgálatosok - megtalálták a módját, hogy szinte az utolsó szálig elessenek. Az amerikaiak által ejtett hadifoglyok - köztük olyan súlyosan sebesültek, akik emiatt nem tudtak öngyilkosságot elkövetni - teljes száma 7400 volt; az összes többi, szám szerint 110 000, inkább meghalt, de nem volt hajlandó megadni magát.

32 . Szuperfegyverek és Japán végső veresége

Okinava rémisztő figyelmeztetés volt arra nézve, ami az amerikai fegyveres erőkre vár, ahogy a csendes-óceáni háború mindinkább megközelíti a japán honi szigetek peremvidékét. Ez volt az első csata, amelyet a császárság központi területének közvetlen megközelítési útja-in fekvő, nagy szigetért vívtak. Amibe a megnyerése emberéletben, anyagiakban és időben került, az sokkal súlyosabb megpróbáltatások előjátékának látszott, amelyek attól a pillanattól kezdve várnak a katonákra és a tengerészgyalogosokra, amikor az Egyesült Államok haditengerészete előretör, és a beltenger partján hajózza ki őket. Ekkoriban kezdett - megnyugtatóan sohasem tisztázott forrásból - terjedni az amerikai stratégiai tervezők körében az „egymilliós veszteség”, sőt az „egymillió halott”, mint a magának Japánnak az inváziója során várható veszteség durva becslése. Rettegetes árnyékot vetett a győzedelmes csendes-óceáni hadjárat befejezésének módozatairól folytatott megbeszéléseikre az a megszorítás, hogy a végső diadalt nemzeti tragédia nélkül kell kivívniuk.

Mindeddig - és ez mit sem von le a harcvonalban küzdött és elesett amerikai tengerészek, tengerészgyalogosok és katonák bátorságából, odaadásából és önfeláldozásából - a csendes-óceáni háború kis háború volt. Az itt alkalmazott nagy hadihajók száma felülmúlta minden más hadszíntér hasonló mutatóját: egy tucat csatahajóval, ötven repülőgép-hordozóval, ötven cirkálóval, 300 rombolóval és 200 tengeralattjáróval az 1945-ös Csendes-óceáni Flotta nem egyszerűen az akkori világ legnagyobbja volt, de a valaha létezett legnagyobb haditengerészeti csoportosítás is; le-törölte a tengerekről a Császári Haditengerészetet, amelynek maroknyi megmaradt üzemképes egysége nem rendelkezett a kifutásához szükséges üzemanyaggal. A 3000 gépes amerikai haditengerészeti légierő ugyancsak a legnagyobb volt a hasonló katonai szervezetek sorában; ezenfelül a haditengerészet és az Egyesült Államok szárazföldi hadseregének légierője tízezerrel sorakoztathatta föl a parti támaszpontú repülőgépeket, köztük a B-29-eseket, amelyekből március óta 250 támadta rendszeresen Japán nagyvárosait, pusztító hatékonysággal.

Földrajzi kiterjedését tekintve a csendes-óceáni háború óriási léptékben zajlott, hiszen ez a hadszíntér több mint 15,5 millió négyzetkilométernyi szárazföldet és óceánt foglalt magában. A részt vevő emberek számát tekintve azonban kifejezetten kis háború volt az Európában vívotthoz képest. Ott a Szovjetunió 12 millió katonát mozgósított Németország 10 milliójával szemben, és az a hadszíntér kötötte le Nagy-Britannia 5 millió mozgósított emberének zömét, sőt az Egyesült Államok 12 milliójának nagyjából egynegyedét is. Ezzel szemben a Csendes-óceánon a japánok ugyan 6 millió főt mozgósítottak, ám a honi szigetekeken kívül alkalmazott katonák öthatodát Kínában állomásoztatták; a szigetekeken vívott harcokban talán nem is vetettek be több katonát, mint az amerikaiak. 1941 és 1945 között egy és egynegyed millió amerikai tengerészt, katonát és tengerészgyalogost helyeztek a csendes-óceáni és a Kína-Burma-India hadszíntérre; ezek közül azonban mindössze 450 000 szolgált a szárazföldi haderő vagy a tengerészgyalogság hadosztályaiban, és abból a huszonkilenc hadosztályból is csak nagyjából a hadsereg hat és a tengerészgyalogság négy hadosztálya vett részt rendszeresen hosszabb ideig aktív harctevékenységekben. Az európai hadszíntérrel összehasonlítva, ahol 1944 közepén 300 német és csatlós hadosztály állt szemben 300 oroszral meg 70 brittel és amerikaival, a csendes-óceáni háború „szárazföldi fegyveres harc” dimenziója bármilyen mércével mérve eltörpült - ha egy tényezőt eleve figyelmen kívül hagyunk: a japán szigeti helyőrségek megdöbbentő veszteségeit.

Okinava következményeként azonban hirtelen a lépték exponenciális felduzzadása fenyegetett. Németország kapitulációja azzal a hatással is járt, hogy az Egyesült Államok által mozgósított mind a kilencven hadosztály, továbbá a Brit Birodalom hatvan hadosztályának többsége is átcsoportosíthatóvá vált Japán inváziójára, a Vörös Hadsereg Sztálin által meghatározott bármekkora hányadával együtt, amint a szovjet diktátor hadat üzen (amint azt 1943 novemberében vállalta akkorra,

amikor Németországot legyőzik). Az Okinaván tapasztaltak alapján azonban még az ilyen nagyságrendű létszámok sem garantálhatták a japánok gyors - és olcsó - legyőzését hazájuk földjén. Terepviszonyok tekintetében Okinava és Japán hasonlított egymásra, Japán azonban óriási számban kínálta az egymás mögött húzódó hegláncokból, hegytömbökből és erdőségekből álló természetes védőállásokat, amelyekből sakkban tartható a behatoló ellenség. Ez a kilátás elborzasztotta az Egyesült Államok döntéshozóit. William Leahy tengernagy, a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának elnöke, június 18-i találkozójukon felhívta Truman elnök figyelmét, hogy Okinaván a hadsereg és a tengerészgyalogság hadosztályai 35 százalékos veszteséget szenvedtek, hogy Kjúszú - a partraszállásra kiválasztott első japán honi sziget - megtámadásakor hasonló veszteségarány várható, vagyis a hadműveletre előirányzott 767 000-es létszám mellett ennek alapján a halottak és sebesültek száma valahol 268 000 körül adódik majd, más szóval annyi lesz, mint ahány amerikai addig az egész háború összes hadszínterén együttesen elesett.

Truman azzal a megjegyzéssel reagált, hogy „reményei szerint fennáll a lehetőség Okinava Japán egyik végétől a másikig való megismétlődésének megakadályozására”. A vezérkari főnökök közös terve, amelyet 1945. május végén dolgoztak ki Washingtonban, előbb Kjúszú (Olympic fedőnevű) invázióját irányozta elő 1945 őszére, majd 1946 márciusára magának a főszigetnek, Honsúnak a megrohanását (ez lett volna a Coronet hadművelet). Nem egykönnyen jutottak megegyezésre. A szárazföldi haderőnem, amelynek álláspontját nagymértékben MacArthur befolyása határozta meg, körömszakadtáig ragaszkodott ahhoz, hogy a háborút csakis egy invázióval fejezhetik be végérvényesen. A haditengerészet vezetői, akiket kimondatlanul a hadsereg légierjének parancsnokai is támogattak, azt fejtegették, ha Kína partvidékén olyan támaszpontok sorát foglalnék, amelyekről közelről indíthatnak stratégiai légibombázó hadjáratot, azzal megtörhetnék a japán ellenállást anélkül, hogy amerikai életek sokaságát tennék kockára egy nagy part-raszállással. A hadászati bombázás azonban mindaddig csekély pusztítást vitt véghez Japán honi szigetein, kormányzata harci kedvét pedig nem csökkentette érzékelhetően. Éppen ezért MacArthur álláspontja kerekedett felül.

A JAPÁN NAGYVÁROSOK ELPUSZTÍTÁSA

Mire azonban a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága kiadta az Olympic és a Coronet hadművelet direktíváit, a stratégiai bombázó hadjárat új fordulatot vett. Akárcsak 1942-ben a brit bombázó légierő főnökei, az amerikaiak is rákényszerültek azon hitük feladására - pedig dogmatikusabb módon ragaszkodtak hozzá, mint brit kollégáik -, amely szerint a bombázó a hadviselés precíziós eszköze, és muszáj volt elfogadniuk „súlyos tompa tárgyként” való brutális alkalmazását. E doktrínaváltásra az a japán iparszervezési siker szorította rá őket, melynek során (Speer 1943-1944-es németországi programját utánozva) széttelepítették a fegyverkezési ipart az addigi központokból olyan új üzemekbe, amelyeket az amerikai 20. légi hadsereg sem megtalálni, sem megtámadni nem tudott könnyen. 1945 februárjában Curtis LeMay tábornok megérkezett a Mariana-szigetekre, amelyeken addigra berendezték a XXI. Bombázó Parancsnokság fő támaszpontját, hogy új bombázási harc-eljárást vezessen be. A célokat többé nem nappal kell támadni, nagy magasságból, precíz irányzással vetett rombolóbombákkal, hanem éjszaka, kis magasságból kell elárasztani őket gyújtóbombákkal - vagyis hajszálpontosan átvették a módszert, amellyel „Bombázó” Harris a terror eszközévé avatta „ezerbombázós támadásait” 1942-ben, majd egyik német városban gerjesztett tűzvihart a másik után. A LeMay gép-személyzetei által használt gyújtóbomba azonban sokkal hatékonyabb tűzokozó eszköz volt, mint a RAF-é, kocsonyásított benzin lévén a hatóanyaga; ami még lényegesebb, Japán széllelbélelt, fából és papírból épített városai sokkal könnyebben kaptak lángra, mint az európai kő és tégláépületek.

Március 9-én a XXI. Bombázó Parancsnokság 325, kizárólag gyújtóbombával megrakott géppel támadta Tokiót, alacsonyról, a sötétség leple alatt. Néhány percnyi bombázás után a város-

központ kigyulladt, és reggelre 41,4 négyzet-kilométer égett porig; 267 000 épületet emésztett el a tűz, és a tűzvihar olyan hőmérsékleten tombolt, hogy a város csatornáiban felforrt a víz. A veszteséglistán 89 000 halott szerepelt, kétszer ennyi sebesült túlélőt igyekeztek ellátni a város kórházaiban. A bombázók 2 százaléknál csekélyebb veszteséget szenvedtek, és ez még tovább is csökkent, ahogy a hadjárat belendült. LeMay hamarosan már 600 gép fölött parancsnokolt, és egyik várost a másik után vette sorra; június közepére Japán öt legnagyobb ipari központját - Nagoját, Kóbét, Oszakát, Jokohamát és Kavasakit - letörölték a föld színéről, megölték 260 000 embert, leromboltak 2 millió épületet, és 9, más becslések szerint 13 millió embert hajléktalanná tettek.

Az amerikai bombázók könyörtelenül folytatták a pusztítást, gyakorlatilag saját veszteség nélkül, viszont a japánok iszonyatos kárára; júliusra felégették az ország hatvan legnagyobb városában a beépített terület 60 százalékát. Amint azonban MacArthur és a hadsereg más, keményfejű vezetői nem tétováztak rámutatni, az általános pusztulás nem látszott eltéríteni a japán állam vezetőit a háború folytatásától. Április elején, miután nem sikerült rávennie Kínát a különbékére, Koiso miniszterelnököt leváltották, és egy mérsékelt névleges vezetőt állítottak a helyére, a hetvennyolc éves Szuzuki Kantaró tengernagyot; Tódzsó azonban, bukott miniszterelnök letétele, a hadsereg vezetésében élvezett befolyásának köszönhetően továbbra is megtartotta vétőjogát a kabinet döntései fölött, márpedig ő és a többi militarista elszánta magát a végsőig való harcra. E döntésük nyomán olyan áldozatokra vették rá a japán népet, amelyekhez foghatót még Hitler sem követelt a németektől a háború végső hónapjaiban. A jegyre osztott élelmiszer-fejadagot az élet fenntartásához szükséges napi 1500 kalória alá csökkentették, több mint egymillió embert vezényeltek ki fenyőgyökeret kikaparni a földből, mert abból valamiféle repülőbenzin-pótlékot pároltak. A gazdaság frontján, jelentette a kabinet Szuzuki által a helyzet felmérésével megbízott bizottsága, az acél- és a vegyipar az összeomlás küszöbén állt, mindössze egymillió tonnányi kereskedelmi hajóter maradt, ami még a honi szigetek közötti forgalom lebonyolításához sem elegendő, a vasúthálózat pedig hamarosan szintén megbénul. Békéről még ekkor sem mert beszélni senki. Az amerikai megbízott, Allen Dulles óva-tosan tapogatózott májusban a svájci japán diplomáciai képviselőtől, ám válaszul csak fagyos hallgatást kapott; 1945 folyamán Japánban 400 személyt vettek őrizetbe pusztán annak gyanúja miatt, hogy esetleg helyeselnék a béketárgyalásokat.

KUTATÁS FORRADALMI FEGYVEREK UTÁN

Nyár közepére az amerikai kormányzat egyrészt kezdett ráunni a japánok makacsságára, másrészt mindinkább hajlott a kisértésre, hogy egyedülálló, látványos, és vitathatatlanul döntő módon fejezze be a háborút. A Magic segítségével elfogott és megfejtett titkos számjeltáv-iratokból tudták, a Szuzuki-kabinet, akárcsak elődje, a Koiso-kormány, titokban, kerülő úton tárgyal az oroszokkal, akik reményei szerint közvetíthetnek majd az érdekében; annak is tudatában voltak, hogy a japán álláspontot a háború befejezésének kérdésében leginkább az 1943-ban meghirdetett „feltétel nélküli megadás” igénye teszi merevvé, amelyben minden lojális japán a császárság rendszere ellen irányuló fenyegetést látott. Csakhogy, miután az oroszok semmiféle közvetítésre nem voltak kaphatóak, és a Németország fegyverletétele után tartott potsdami konferencián a győztes hatalmak azt is kinyilvánították, hogy a feltétel nélküli megadásnak nem kell szükségképpen kiterjedni a császár trónfosztására is, a nyár folyamán fogytán fogyott az amerikaiak türelme. Július 26-án rádióon leadták Japánnak a Potsdami Proklamációt, s ugyanakkor „a japán haza teljes lerombolásával” fenyegették meg, amennyiben a császári kormányzat nem hajlandó felajánlani feltétel nélküli kapitulációját. Truman elnök július 16. óta tudta, a „teljes lerombolás” eszköze már az Egyesült Államok birtokában van, ugyanis aznap sikeresen felrobbantották az új-mexikói sivatagban található Alamogordo közelében az első atomfegyvert. Július 21-én, miközben még folyt a potsdami konferencia, ő és Churchill elviekben megegyeztek az atombomba bevetésében. Július 25-én Truman tudatta Sztálinnal, hogy Amerika „új, szokatlanul nagy pusztító erejű fegyver birtokába jutott”. Másnap a Stra-

tégiai Légierők parancsnokának, Carl Spaatz tábornoknak kiadták a parancsot „az első különleges bomba célba juttatására, amint az időjárás megengedi a vizuális célzással végzett bombázást, nagyjából 1945. augusztus 3. után, a következő célpontok egyikére: Hiroshima, Kokura, Niigata és Nagaszaki”. Eldöntött, hogy a második világháborúnak egy forradalmi szuperfegyver alkalmazásával fognak véget vetni.

A forradalmian új fegyver keresése a hadviselés XIX. században lejátszódott iparosításának egyik legközvetlenebb s egyben legmaradandóbb következménye volt, és egyszerre logikus és elkerülhetetlen kiterjesztése az azt megelőző hadügyi forradalomnak. A XV. századig a háborúskodás izommunkát követelő tevékenység volt, s a csatamezőn az a küzdőfél győzött, amely a másíknál tovább fenn tudta tartani harcosai fizikai erőfeszítését. A puskafor fétalálása ezt változtatta meg; annak révén, hogy lehetővé tette az energia kémiai formában történő tárolását, a testileg gyengét egyenlővé tette az erőssel, és a háborúban ahhoz a hadviselőhöz helyezte át az előnyt, amelyik az intellektuális és morális fölényt birtokolta. Éppen ezért az iparosítás termékeinek katonai célra való alkalmazására tett első kísérletek a kémiai energiában rejlő erő megsokszorozására törekedtek a lövedékek kilövési gyakoriságának felgyorsítása révén; ennek a folyamatnak a termékei lettek a hátultöltő, majd a tárból ismétlő pusák és a géppuska. Céljuk a harci kedv és a szellemi minőség érvénytelenítése a kilőtt fém mennyisége által.

Amikor az emberi természet rugalmassága és alkalmazkodóképessége megmutatta, hogy az ipari kor harcosa még a tüzerő nagyságrenddel történő növelését is képes túlélni, a haditechnikával foglalkozó feltalálók iránynt változtattak. Találékonyágukat nem a harcoló ember tömeges gyilkolásának vagy harcképtelenné tételének feladatára összpontosították, hanem azoknak a védelmi rendszereknek a támadá-ára és rombolására, amelyekben e harcosok menedéket kerestek - a szárazföldön erődtésekben, a tengeren páncélozott hajókon. Az emberi találékonyág már az ipari korszak előtt kereste a módját a hajók rejtve végzett pusztításának, és a tengeralattjáró meg a torpedó primitív formákban már a vitorlás hajók korában megjelent. 1877 és 1897 között mind a torpedó, mind a tengeralattjáró a gyakorlatban használható fegyverként is színre lépett, és idővel valóban átalakította a tengeri hadviselés jellegét. Az 1916-ban megjelenő tank, a páncélozott harckocsi a szárazföldi hadviselés hasonló átalakításának ígéretét hordozta.

Ez az ígéret azonban illuzórikusnak bizonyult. A tankról és a tengeralattjáróról, bár lényegében stratégiai fegyvernek látszottak, hamar kiderült, hogy valójában taktikai jellegűek; más szavakkal érzékenyek bizonyultak a harcérntkezés pontján alkalmazott elleneszközök hatására, és az ellenség hadigépezetének nem a struktúrájára, csak a termékeire mértek csapást. Bármennyire nagy élőerővesztést és anyagi kárt okoztak a harcvonalban, az ellenség, mindaddig, amíg belső forrásaiól pótolni tudta e vesztéseket és kijavíthatta a károkat, képes volt folytatni a hadakozást. A harckocsik és tengeralattjárók gyártása - mivel a harcba vetettek folyamatosan pusztultak a csatákban, és friss gyártásból pótolni kellett őket - újabb súlyos terhet rótt az országok ipari teljesítőképességére, és nemhogy nem csökkentette, de jelentősen növelte a győzelem árát.

Ez a felismerés az első világháború katonai szakmai hagyatékán belül a leglényegesebb gondolatok közé tartozik. Ez vezetett el idővel a hadászati légibombázás elméletének megalkotásához. A háborút követő években mind a brit, mind az amerikai légierőt sikerült megtéríteni arra a hitre, amely szerint a nehézbombázó repülőgép, annak révén, hogy a lövészárokszeretek rombolásában oly kevéssé hatékonynak bizonyult modern robbanóanyagokat elfuvarozza az ellenség központi iparvidékeire, képes gyorsan és véglegesen elpusztítani annak hadviselési eszköztárát, s ily módon kivívni a győzelmet anélkül, hogy a hadseregeknek vagy a hadiflottáknak egyetlen „döntő” ütközetet kellene vívniuk. A britek ezenkívül arról is meggyőzték magukat, ha ezt a fajta „hadászati bombázó” hadjáratot éjszaka hajtják végre, azzal megkímélik a bombázó légierőt minden jelentősebb vesztéstől, az amerikaiak pedig, tőlük függetlenül, felfedezték a bombázás olasz dogmatikusának, Giulio Douhet tábornoknak a végkövetkeztetését: a nagyméretű, erősen felfegyver-

zett nappali bombázó képessé tehető a teljes önvédelemre. Így született meg a B-17 Flying Fortress.

Amint már láttuk, a háború gyakorlati próbáján kiderült, hogy a stratégiai légbombázás elméletét téves alapokra fektették. Kudarca egyik fő oka a háború egyik legjelentősebb tudományos vállalkozásának, a rádiolokátornak (radar) a sikeres kifejlesztésében és tömeges elterjedésében rejlett. A még a háború kitörése előtt Nagy-Britanniában feltalált eszközt 1940-ben hatásos, bár statikus korai felderítőállomások láncolatába szervezve az angliai csata során sikerrel alkalmazták a Luftwaffe közeledő bombázóirajai ellen a brit Vadász-repülő Parancsnokság gépeinek gyors és pontos irányítására. Amikor a britek a kavitroncsövet is kifejlesztették, majd 1942-ben szolgálatba állították, az lehetővé tette a „cen-timéter” hullámhosszokon, irányított sugárnyalábbal működő radar bevezetését. Ezek a fejlesztések, amelyek jelentősen csökkentették a radarkészülékek méretét, ugyanakkor növelték a kapott kép felbontásának finomságát, és lehetővé tették, hogy a kezelő kutasson a légtér általa választott szektorában, s összességükben odavezettek, hogy hatékony kereső radart építhettek az éjszakai vadászgépekbe. A kavitációs rádiócső egy további alkalmazási területét az 1944 augusztusában rendszeresített, miniaturizált radarral felszerelt közelségi gyújtó jelentette, amely a repülőgép közelében, a biztos pusztítást garantáló távolságban robbantotta föl a légvédelmi ágyúból kilőtt gránátot. Jelentős sikerrel alkalmazták a V-1 ellen. Amikor azonban a németek is kifejlesztették a maguk „centiméter hullámhosszú” radarját, kezdték egyre elviselhetetlenebb számban lelőni a Bombázó Parancsnokság éjszakánként a Reich fölé behatoló gépeit; ha még a miniatúr radarral vezérelt légvédelmi gránátgyújtó titkát is fölfedezték volna, a nappal bombázó hatalmas, zárt amerikai kötelékek is hasonlóan súlyos veszteségeket szenvedtek volna.

1944-re a Bombázó Parancsnokság meg az amerikai 8. légi hadsereg elvakult dogmatikusain kívül már mindenki világosan látta, a stratégiai bombázás nem képes megnyerni az európai háborút (ahogy 1945 közepére az is kiderült, a honi szigetek gyújtóbombás felégetése sem fogja legyőzni Japánt). A hadászati bombázó, akárcsak a tengeralattjáró és a harckocsi, az ellenintézkedésekre érzékeny fegyvernek bizonyult, olyannak, amelynek oltalmazása drága „szakosított” védelmi eszközöket igényel, és amelynek állományát folyamatosan apasztják a használat közben bekövetkező műszaki hibák és balesetek, ennek révén pedig folyamatos, súlyos terhet ró a haditermelésre. Ha egyáltalán létezhet a háború megnyerésére képes, forradalmian új fegyver, akkor azt nyilvánvalóan más irányban kellett keresni.

HITLER „MEGTORLÓ FEGYVEREI”

A kutatás egyetlen területén a németek minden más hadviselőnél messzebbre jutottak. Ők érkeztek a ballisztikus rakéta rendszerítésének küszöbére. A pilóta nélkül repülő hadieszközök kutatása Németországban jelentős múltra tekinthetett vissza, amelynek nagy része szorosan összefonódott két férfi, Werner von Braun és Walter Dornberger életének történetével. Von Braun hívatásos technológiai fejlesztő volt, akinek ifjonti lelkesedése az űrutazás iránt az 1920-as évek végére rakéatechnikai kísérletekben öltött gyakorlati alakot. Dornberger hívatásos tüzértiszt volt, aki az első világháborúban a nehéztüzérségnél szolgált, és 1930-ban őrá bízta a hadsereg fegyverügyi hivatala a rakétafejlesztéseket. A körülmények összehozták a két embert, és 1932-ben közösen kezdtek rakétahajtóművekkel kísérletezni. Braun szállította a műszaki szakértelmet, Dornberger határozta meg a sikeres rakéták által teljesítendő gyakorlati követelményeket. Dornberger ezt írta: „Nehéztüzér voltam. A tüzérség eddigi csúcsteljesítménye a kolosszális »Párizs-ágyú« volt, amely 21 cm kaliberű gránátjának nagyjából 11 kilogrammnyi robbanóanyagát 130 kilométerre juttatta el. Az én elképzelésemben az első nagy rakéta olyan valamiként szerepelt, ami 1 tonna robbanóanyagot visz el több, mint 260 kilométerre.” Dornberger meghatározott „bizonyos számú katonai paramétert is, többek között a lőtávolság minden 300 méterére legfeljebb 0,6-1 méternyi eltérést [a becsapódás kiválasztott pontjától] minősítettem elfogadhatónak”. Végül pedig „korlátot szabtam a rakéta nagyságának oly módon, hogy előírtam, teljesen

összeszerelt állapotban közúton szállíthatónak kell lennie, és szélessége nem lóghat ki a közúti járművek számára meghatározott szabványos úrszelvényből”.

Dornberger leírása rávilágít, milyen intézményi gyökerekből táplálkozott gondolkodásmódja, meg arra is, ugyanakkor milyen döbbenetes pontossággal ráértett a rakétában rejlő lehetőségekre. A közúti szállíthatósághoz való ragaszkodása azoknak a 305 és 420 mm-es lövegeknek a jellemzőire vezethető vissza, amelyekkel a német tüzérség 1914-ben lerombolta a belga erődöket; ennek révén biztosította, hogy a jövőbeli német ballisztikus rakéta a tüzérfegyvernem hatáskörébe tartozó fegyver lesz. Hatótávolsági, pontossági és robbanófej-méretbeli követelményei viszont a távoli jövőbe röpitették előre a német rakétakutatást. Amit igényelt, az gyakorlatilag nem más, mint annak a szállítható ballisztikus rakétának a prototípusa, amely a XX. század vége felé vált a szuperhatalmak elsődleges hadászati fegyverévé. Amikor, később, majd ahhoz fog ugyanígy ragaszkodni, hogy a gyártásba vett sikeres típust (amelyet a németek az A-4, a szövetségesek a V-2 néven ismertek) olyan járművön szállítsák (*Meiller-wagen*), amely egyben az indítóeszköze is, annak a „szállító-kilövő” harcjárműnek a bevezetéséről gondoskodik, amely a mi időnkben a hadászati fegyveres erő olyan mértékben „túlélőképes” eszközévé tette a szovjet SS-20 és az amerikai Pershing 2 rakétát, hogy létezése készítette a világon először egy fegyverrendszer kategorikus betiltásáról rendelkező egyezmény megkötésére a vezető katonai hatalmakat.

A német hadsereg döntését a rakétafejlesztés támogatásáról a versailles-i békeszerződés korlátozásai motiválták, azok ugyanis megtiltották Németországnak a nehéztüzérség birtoklását, a rakétákét viszont nem. Csakhogy 1937-re, mire a V-2 elődei végzett munka már eljutott odáig, hogy Braun és Dornberger állami pénzalapokat szerezzen a Balti-tenger partja előtt fekvő Peenemünde szigeten berendezendő kísérleti állomásra, Hitler már a versailles-i szerződés valamennyi pontját megszegte. A rakétakutató csoportnak állandó gondot okozott a munkájuk folytatásához szükséges pénz előteremtése. A hadsereg támogatta a programot, a V-2 ugyanis a hadsereg fegyvertárát fogja majd gyarapítani, és biztosította az anyagiakat. 1942 októberében megrendezték a sikeres próbakilövést, decemberben Speer, a fegyverkezési miniszter jóváhagyta a sorozatgyártást, 1943. július 7-én pedig Hitler, miután megnézte az egyik rakéta indításáról készített filmet, „a háborút eldöntő fegyvernek” minősítette a ballisztikus rakétát, és kijelentette, „bármennyi és bármilyen munkaerőre és anyagra van szükségük [Braunnak és Dornbergernek], azonnal meg kell kapniuk!”

1943-ra azonban a britek már tudatára ébredtek a német ballisztikusrakéta-program igen előrehaladott voltának. A mai napig ismeretlen német jóakaró, aki 1940-ben az „oslói jelentés” néven elhíresült, a norvégiai brit képviselőre eljuttatott levelében több német haditechnikai fejlesztésről is beszámolt, figyelmeztette Londont a rakétakutató program létrejöttére. A nyom akkor még kihűlt, ám 1942 decemberében újabb bizonyítékok utaltak arra, hogy Németországban valamiféle ballisztikus rakéta előállításán dolgoznak, 1943 áprilisában pedig arra is fény derült, hogy a Luftwaffe egy pilóta nélküli repülőgéppel kísérletezik. Mindkét értesülést a megszállt Európában tevékenykedő kérnek szolgáltatták, a helyszíni ügynök által végzett hírszerzés - a „Humint” - háború alatt elért kevés valóban lényeges sikere egyikeként. Júniusra mindkét német programról megállapították, hogy Peenemünde a központja, ahol a sziget egyik végén valóban a Luftwaffe fejlesztette az FzG-76-ot (a V-1 „szárnyas bombát”, amely valójában robotrepülőgép volt), míg a másikon Dornberger és Braun dolgozott a V-2 rakétán. Június 29-én Churchill személyesen adta ki a parancsot a Bombázó Parancsnokságnak Peenemünde alapos bombázására, és az augusztus 16-ról 17-re virradó éjszakan 330 repülőgép megtámadta és lerombolta a telepet.

A peenemündei bombázás olyan súlyosan visszavetette a németek pilóta nélküli repülőeszköz programjait, hogy az első V-1 robotrepülőgép csak 1944. június 12-én csapódott be Nagy-Britanniában; az első sikeres V-2-támadásra szeptember 8-án került sor. Addigra a Luftwaffe 155. ezredét elűzték azokról a kilövőhelyekről, ahonnan a V-1-esek elérhették Angliát; ennek következtében a legyártott 35 000 robotrepülőgépből csak 9000-et sikerült Angliára irányítani, ezek közül viszont

több mint 4000-et lelőtt a légvédelmi tüzérség vagy a vadászrepülők. V-2-est sohasem indítottak a kiválasztott észak-franciaországi helyszínekről; Hollandiából éppen csak el tudták érni Londont, ahová 1300 csapódott be belőlük, és október után hasonló számút indítottak Antwerpenre is, amely addigra már a szövetséges felszabadító hadseregek fő logisztikai bázisává vált.

A V-2 2500 londonit ölt meg 1944. szeptember 8. és 1945. március 29. között, amely utóbbi napon utolsó indítóállását is elfoglalta a 21. hadseregcsoport. Nagy-Britannia a szerencsének köszönhetette megmenekülését - sőt talán Amerika is, Braun és Dornberger ugyanis már megírta az új, A-10 jelzésű rakéta specifikációját, amely a V-2-t (azaz az A---4-et) használta volna második fokozatának, és 4500 kilométernyi hatótávolságával átrepülhetett volna az Atlanti-óceánt. Ráadásul, ha bizonyos körülmények másképp alakulnak, e rakéták - amelyekhez hasonlót a szövetségesek még fejleszteni sem kezdtek el, és amelyek ellen semmiféle elhárítóeszközzel nem rendelkeztek - olyan robbanófejet is hordozhattak volna, amely ugyanolyan forradalmi jellegű, mint maguk a rakéták. Németországnak is megvolt ugyanis a maga atomfegyverprogramja.

A második világháború végső, irgalmas csodája az volt, hogy e program nem hozott eredményt. Okok bonyolult halmaza miatt, amelyek között az is szerepelt, hogy Németország a zsidóüldözéssel jelentős tudományos tehetségektől fosztotta meg önmagát, de az is, hogy legalább egy tucat hatóság futtatott párhuzamosan, az erőket hatástalanul megosztva mindenféle kutatási programot, s mind azt remélte, ő nyeri majd el a Führer kegyét, amikor megviszi neki a sikeres szuperfegyver hírért. A Németországot 1945 májusában azon melegeiben végigböngésző amerikai atomkutatási hírszerző osztag arra a megállapításra jutott: „Nagyjából ott tartottak, ahol mi 1940-ben, mielőtt bármiféle nagyobb szabású munkába belefogtunk volna a bomba körül.” Élete utolsó hónapjaiban Hitler, akinek a nukleáris fegyverek- akárcsak a ballisztikus rakéták - iránti lelkesedése a háború menetén belül túl késői pillanatban ébredt föl, az ellenségeire mért, megválaszolhatatlan megtorló csapások ígéretével igyekezett lelket verni a körülötte levőkbe. A bizonyítékok azonban arra utaltak, „bár már 1942-ben felhívták a figyelmét, hogy az atombomba előállítása lehetséges, a németeknek nem sikerült elválasztaniuk az U 235-öt [az alapvető hasadóanyagot], továbbá, noha nyilvánvalóan megkezdték centrifuga segítségével a kis léptékű szétválasztást, és az urániummáglya építésén is dolgoztak, fémurániumot csak a közelmúltban sikerült gyártaniuk... és 1944 augusztusáig nem jutottak el kísérleteikkel arra a pontra, amelynél már rádöbbenhettek volna, miféle nehézségekkel kell még megküzdeniük, amíg a máglya működni is kezd”.

Röviden összefoglalva, a németek évekre voltak még első atombombájuk legyártásától akkor, amikor a szövetségesek atomfegyverprogramja már a sikeres befejezés közelében járt. 1939 októberében Albert Einsteint, a világ akkori legközismertebb tudósát, aki emigránsként élt az Egyesült Államokban, két fiatalabb fizikus mindennek dacára rávette, írjon Rooseveltnak elnöknek, és figyelmeztesse, lehet, hogy Németország máris atomfegyverek kifejlesztésén dolgozik, ezért javasolja az Egyesült Államoknak is e lehetőség megvizsgálását. Rooseveltnél felállította az „Uránium Bizottságot”, amely 1941 júliusában azt jelentette, a terv megvalósítható, és az „döntő súlyú” lépés lesz. 1942-ben a britek, akik kiváló kutatói munkaerővel, de elégtelen anyagiak birtokában addig szintén kutattak a témában, az Egyesült Államok területén beolvasztották saját programjukat az amerikaiakéba. 1945-re a Manhattan Terv (Manhattan Project) már 120 000 embert alkalmazott, és fizikusainak meg mérnökeinek sikerült szeparálniuk a 235-ös urániumot és a mesterségesen létrehozott plutóniumot, sőt mindkettőhöz elkészült a robbantószerkezet is, és sikerült bombázó repülőgéppel hordozható méretű, gyakorlatban bevethető fegyvert alkotni belőlük.

Az *Enola Gay* nevű B-29-es 1945. augusztus 6-án reggel az uránium 235-ös verziót ejtette ki bombakamrájából Hiroshima fölé; néhány órával később, miközben 78 000 ember feküdt holtan vagy haldokolva a romok alatt, a Fehér Ház nyilatkozatban szólította föl a japánokat a megadásra, vagy „számíthatnak a levegőből a pusztulás esőjére”. Választ nem kapván augusztus 9-én egy másik B-29-es szállt föl Tinian szigetéről Nagaszaki városának bombázására - ez alkalommal 25 000 embert ölt meg azonnal az atombomba. Az Egyesült

Államok ezzel átmenetileg elhasználta nukleáris lőszerkészletét, elkezdte tehát kivárni az addig okozott pusztítás hatását.

Augusztus 8-án, miután áprilisban már figyelmeztette Japánt, hogy az 1942-ben kötött megneemtámadási szerződés felmondására készül, a Szovjetunió hadat üzent és másnap hatalmas offenzívába kezdett Mandzsúria területén. Ezt az offenzívát régen beígérték a nyugati szövetségeseknek, ahogy azonban közeledett atomtámadásuk megindításának pillanata, az amerikaiak egyre kevésbé lelkesedtek érte. Sztálin nem mutatott különösebb meglepetést, amikor Truman Potsdamban tájékoztatta Amerika „titkos fegyveréről”; ma már tudjuk, hogy egyes nyugati tudósok árulása, különösen a német kommunista emigráns Klaus Fuchse már korábban leleplezte az atombomba létezését a szovjetek előtt. Marshall, az amerikai vezérkari főnök különösen erőteljesen kiállt amellett, hogy az orosz beavatkozás okafogyottá vált, a szövetségesek ügye győz anélkül is, viszont előnyös pozíciókhoz juttatja a Szovjetuniót a Távols-Keleten, amit az Egyesült Államoknak később majd jó oka lesz bánni. Ugyanakkor Marshall azt is beismerte, nincs olyan eszközük, amellyel elriaszthatnák az oroszokat az offenzívájuktól, amelyre Németország kapitulációja óta készültek. Az európai hadjárat legjobban felszerelt, legharcedzettebb veteránjaiból három távols-keleti hadseregcsoportot alakítottak, a harmadikat a híres R. J. Malinovszkij marsall parancsnoksága alatt. Ezek nagymértékben gépesített erőkből álltak, a japán Kvantung-hadsereg pedig nem. Utóbbi, bár 750 000 katonával rendelkezett, és a császári szárazföldi haderő legjobb hadseregének tartották, a közelmúltban vajmi kevés harci tapasztalatot szerzett. Elkeseredetten védte Mandzsúria központi síkságának megközelítési útjait, amikor azonban augusztus 13-án a szovjet 6. gárda-harcokosi hadsereg kitört a nyílt vidékre, jókora részei gyorsan bekerítésbe kerültek. A többit a Jalu folyón át viasszaszorították Észak-Koreába, ahol a harcok Japán végső összeomlásáig, augusztus 20-ig folytatódtak.

Addigra a japán fegyveres erők a csendes-óceáni hadszíntéren mindenütt máshol megadták magukat azoknak a szövetséges csapatoknak, amelyek éppen kéznél voltak. Augusztus 15-én Hirohito császár, az első nyilvános beszédben, amelyet japán uralkodó valaha tartott, a rádióan át fordult katonáihoz, tengerészeihez és népéhez, hogy bejelentse: kormánya úgy határozott, tárgyalásba bocsátkozik az ellenséggel. Elmagyarázta, hogy „a háború nem fordult szükségképpen Japán előnyére”, hogy az ellenség „új, minden eddiginél kegyetlenebb bombát kezdett alkalmazni”, és felszólította őket - különös, homályos kifejezések sorát használva, amelyekben nem szerepelt a megadás szó -, fogadják el a béke eljövételét. Néhány hajthatatlan nem engedelmesskedett, és rövid ideig még a harc folytatásával kísérletezett, egy maroknyi engesztelhetetlen rituális öngyilkosságot követett el. A császár hetvenmillió alattvalójának döntő többsége azonnal a vesztes pózába dermedt. Augusztus 28-án Jokohamába érkezett MacArthur, bevezetni az amerikai megszállást, és újjrakotmányozni Japánt. Szeptember 2-án, a Tokiói-öbölben horgonyzó *Missouri* csatahajó fedélzetén, Nagy-Britannia, a Szovjetunió, Kína, Franciaország, Ausztrália, Új-Zéland és Kanada képviselőinek jelenlétében MacArthur, valamint a japán külügyminiszter, a szárazföldi haderőnem vezérkari főnöke és a haditengerészeti műveletek főnöke aláírta a fegyverletételi okmányt. A második világháború véget ért.

EPILOGUS

33. A második világháború öröksége

A háború véget ért, ám kiderült, hogy a béke csak akadozva, egyenetlenül tér vissza az azt megvívó népek körébe. Egyes háború sújtotta helyekre -Görögországba, Palesztinába, Indonéziába, Indokínába és Kínába - mintha egyáltalán vissza sem akart volna térni. Görögországban, ahol az ELASZ gerillái - az 1944 karácsonyán Athénban a britektől elszenvedett vereségük dacára - az északi hegyvidéken megtartották bázisaikat, kommunista vezetők 1946 februárjában a polgárháború felújítására szánták el magukat. E háború 1949 augusztusáig húzódott, kegyetlenül meggyötörte a vidéki lakosságot, akik közül 700 000-en menekültek a központi kormányzat által ellenőrzött kis- és nagyvárosokba; sok családot megfosztottak gyermekeitől, akiket ezrével raboltak el, hogy a határon túl, valamelyik

kommunista uralom alá jutott országban belőlük neveljék föl a jövő partizánharcosait.

Palesztinában a Zsidó Nemzeti Otthont pártfogoló britek, akik a Népszövetség (majd később az ENSZ) mandátuma alapján igazgatták a területet, hamarosan konfliktusba keveredtek a cionista telepesekkel. A helyi arab lakossággal fenntartott jó kapcsolatukat féltve a britek megtagadták a további zsidó bevándorlásnak korábban szabott korlátozó keretszám felemelését - 1939-ben 75 000 főben maximálták - még akkor is, amikor Washington diplomáciai úton kérte Londont, legalább a koncentrációs táborok 100 000 túlélőjének adjon menedéket. A Haganah, a félhivatalos zsidó milícia hamarosan szövetkezni kényszerült a radikális zsidó terrorista szervezetekkel a mandátumterület hatóságai ellen. 1945 októberében a Haganah szabotázsadójáratba kezdett, 500 robbantást hajtott végre, és 1946 tavaszára, mire már 80 000 brit katonát vezényeltek Palesztinába, a terület a nyílt lázadás szakadékanak szélén állt. Az ott élő népek közösségei közötti háború fenyegetett, amennyiben a palesztinai arabok úgy ítélik meg a helyzetet, hogy a britek a nagyarányú zsidó bevándorlás engedélyezésére vagy a mandátum-terület elhagyására készülnek.

A britek Indokínában és Indonéziában is a helyi nemzeti mozgalom és az idegen hatalom közé szorultak. Indonéziában - ahogyan majd hamarosan elnevezik Holland Kelet-Indiát - a jávaiak korábbi uraikra vetették magukat, amikor a háború végén kiengedték őket a japán internálótáborokból, és a teljes 5. indiai hadosztály bevetésével is csak tizenkilenc napi harc árán sikerült helyreállítani a rendet 1945 novemberében. Az indiai szipojokat és brit tisztjeiket japán katonák segítették, akiket E. C. Mansbridge vezérőrnagy elbocsátott a hadifogságból, újra felfegyvereztetett, és szigorú ellenőrzés alatt alkalmazott, amíg végére nem értek a japánok által kiképzett indonéz hadsereggel vívott harcoknak.

Kiengedett japán hadifoglyokat a 17. indiai hadosztály parancsnoka is szolgálatba állított, amikor seregestét 1945 szeptemberében Dél-Indokína visszafoglalására vezényelték. A japán fegyverletétel teremtette vákuumban az embrionális állapotú Viet Minh párt és Ho Si Minh hadserege ragadta magához a hatalmat. Északon, amelyről a nagyhatalmak Potsdamban úgy döntöttek, átmenetileg kínai nacionalista csapatok fogják megszállni, a bevonuló kínai tábornokok elfogadták az együttélést Ho Si Minhnél. Délen a britek úgy értelmezték a Potsdamban rájuk bízott feladatot, hogy az kiterjed a Viet Minh megfosztására a polgári közigazgatás fölötti hatalomtól, ám rá kellett jönniük, hogy ehhez az újra felfegyverzett japán csapatok segítségére is szükségük van. Októberben megérkezett egy hadosztálynyi francia katonaság, a gaulle-ista hős, a Párizst 1944 augusztusában felszabadító Leclerc parancsnoksága alatt. A francia fennhatóság visszaállítására szóló megbízatása jogcímét vitatták, ám ő ettől függetlenül teljesítette küldetését, azon az áron, hogy ezzel „a rizsföldek háborúját” is elkezdte, amely hol ilyen, hol olyan formában végighúzódtott a következő harminc éven.

Kínában a kommunisták és a nacionalisták háborúját, amely az 1920-as években robbant ki, a második világháború mindössze megszakította. Mindkét fél nagy létszámú seregeket vonultatott föl: Mao Ce-tung csaknem félmillió fegyveres harcossal rendelkezett, Csang Kaj-sek több mint 2 millióval. 1937-ben tűzszünetet kötöttek arra az időre, amíg mindkét fél a japán agresszor ellen harcol. Japán veresége 50 000 amerikai tengerészgyalogost hozott Kínába, és George C. Marshall tábornokot, a háborús évek amerikai vezérkari főnökét, akit a tűzszünet meghosszabbítására küldtek Washingtonból. 1946 januárjában valóban meg is egyeztek a fegyvernyugvás meghosszabbításában, ám az egyetértés ingatag lábakon állt. Csang Kaj-sek elsődleges gondja a hatalom visszaszerzése volt Mandzsúriában, amelyet az előző év augusztusában lerohantak az oroszok, akik azóta szorgalmasan szerelték le a tartomány (a leggazdagabb az akkori Kínában) ipari berendezéseit, arra hivatkozva, hogy azok Japán jóvátételének részeként jogosan illetik meg őket. Csang nem rendelkezett a Mandzsúria szisztematikus kifosztásának megakadályozásához szükséges erővel, azt viszont minden áron el akarta kerülni, hogy az oroszok, akik 1946. február 1-jei határidővel beleegyeztek csapataik kivonásába Mandzsúriából, Mao Ce-

tung katonáit engedjék be a tartományba megszállónak maguk helyett. A fegyverszüneti tárgyalások alatt mindvégig szorgalmasan csoportosította át alakulatait Kína déli részén elfoglalt uralmi övezetéből Mandzsúriába, bár ezek a csapatmozgások óhatatlanul helyi összetűzéseket provokáltak Mao katonáival. Az amerikai közvetítők legkomolyabb erőfeszítései ellenére a szórványos csetepaték elvezettek a nyílt konfliktus kirobbanásáig, és 1946 júliusában kitört az egész Kínára kiterjedő polgárháború. Az az amerikai kísérlet, melynek során úgy próbáltak véget vetni az ellenségeskedéseknek, hogy a nacionalistáktól megvonták a katonai segílyt, mindössze a kommunisták ügyét erősítette, akik ismét offenzívába lendültek, mihelyt 1947 januárjában Truman elnök hazarendelte Marshall tábornokot. Mao seregei hamarosan kiterjesztették a háborút a Sárga-folyó völgyére és Mandzsúriára is, s felélesztették azt a tömeges kínszenvedést, amely a japán megszállás idején 50 millió kínait tett földönfutóvá, 2 milliót pedig árvává.

A szövetségesek több mint 5000 japánt állítottak bíróság elé azok közül, akik megvívták a csendes-óceáni háborút és részt vettek a „kínai incidensben”, s közülük 900-at kivégeztek, a legtöbb esetben a szövetséges hadifoglyokkal szemben elkövetett kegyetlenkedésekért. A háborús főbűnösök tokiói perében azonban huszonöt japán felső vezető ellen emeltek vádat a legsúlyosabb háborús bűntettek miatt, és hetet közülük halálra ítélték; közülük tartozott Tódzsó és (utódja a miniszterelnöki székben) Koiso, és talán Konoe is az ő sorsukra jut, ha nem menekül el az őrizetbe vétel elől úgy, hogy megmérgezi magát. A tokiói tárgyalás mintájául a sokkal nagyobb és szélesebb körű publicitáshoz juttatott nürnbergi nemzetközi bíróság működése szolgált, amely elé a náci vezetőket állították 1945 novembere és 1946 októbere között. Nürnbergben huszonegy vádlott ült a vádlottak padján, egy ellen (Bormann) távollétében emeltek vádat, és öt testületet is vád alá vontak: a birodalmi minisztertanácsot, a náci párt vezetői testületét, az SS/SD-t, a Gestapót és a nagyvezérkart. Az egyéni vádlottak közül, akikkel szemben vagy a felsorolt vádpontok egyikét-másikát, vagy valamennyit hozták föl - *a)* béke elleni bűntett, *b)* háborús bűntettek, *c)* emberiség elleni bűntettek -, kettőt felmentettek, nyolcat tíz évtől életfogytiglanig tartó börtönbüntetésre, tizenegyet pedig halálra ítélték. Ebbe az utóbbi csoportba került Göring, akinek a kivégzés előestéjén sikerült méreghez jutnia és öngyilkosságot elkövetnie; Kaltenbrunner az SS-től (miután Himmler az elfogásakor öngyilkosságot követett el); a megszállt területek három kormányzója, valamint a kényszermunkát szervező hatóság vezetője, tehát Frank, Rosenberg, Seyss-Inquart és Sauckel; Hitler szűkebb vezetési törzséből az a két tábornok, Keitel és Jodl, akik a különleges hadviselési erők egyenruhában elfogott tagjainak meggyilkolását elrendelő 1942-es „kommandóparancs” ellenjegyzésével biztosították halálos ítéletüket; Ribbentrop; Frick, a zsidók ellen hozott nürnbergi törvények szerzője; valamint Streicher, a nácizmus antiszemita propagandájának elsődleges szócsöve. A kisebb háborús bűnösök ezután megtartott pereinek végén további huszonnégy személyt végeztek ki, többnyire atrocitások elkövetése miatt, harmincötöt felmentettek, 114-et pedig bebörtönöztek. Számos más háborús bűnöst vettek őrizetbe, állítottak bíróság elé és ítélték el azokban az országokban, ahol bűncselekményeiket elkövették.

A nürnbergi rendszer jogi filozófiáját a jogtudósok a mai napig vitatják; ám mind a perek idején, mind azóta a tárgyalások és az ítéletek természetes jogosságát általánosan elfogadták azon államok polgárai, amelyek ellen Németország és Japán hadat viselt. Becslések szerint nagyjából 50 millió ember halálát okozta a második világháború; a hadviselés jellege miatt pontos számuk sohasem lesz meghatározható. A hadviselő államok közül a legborzalmasabb kínszenvedés a Szovjetunió osztályrészéül jutott, amely legalább 7 millió embert veszített a harcokban, továbbá 7 millió polgári lakosa is elpusztult; az utóbbiak legtöbbször ukránok és fehéroroszkok, az éhezés, a megtorlások és a kényszermunka áldozataul esett. Lakossága összlétszámához viszonyítva Lengyelország szenvedte a legsúlyosabb veszteséget az összes hadviselő közül; háború előtti népességének legalább 20 százaléka, vagy 6 millió ember nem élte túl a háborút. A háború lengyel áldozatainak körülbelül a fele zsidó volt, és a zsidók közül került ki a többi kelet-európai ország, köztük a balti államok, Magyarország és Románia halottainak nagy része is. A polgár- és geril-

laháború negyedmillió görög és egymillió jugoszláv életét vette el. Kelet-Európa embervesztesége - mind a katonai, mind a polgári - messze meghaladta Nyugat-Európáét, ami híven mutatja annak a hadviselésnek a heveségét és kegyetlenségét, amelynek keretében a németek szláv népek ellen harcoltak és szlávokat nyomtak el. Három európai államot, Franciaországot, Olaszországot és Hollandiát azonban így is súlyos veszteségek érték. 1940 júniusa előtt és 1942 novembere után a francia hadsereg 200 000 halottat veszített; 400 000 francia civil légitámadásban vagy koncentrációs táborban vesztette életét. Olaszország több mint 330 000 főt veszített, s ennek több mint a fele civil volt, Hollandia 200 000-et, s ebből mindössze 10 000 volt a katona. A hollandok többsége a bombázások és a deportálás áldozatává vált.

A győztes nyugati hatalmak mind arányában, mind abszolút számokban sokkal kevesebbet szenvedtek, mint az összes többi főbb szövetséges állam. A brit fegyveres erőknek 244 000 tagja esett el. Nemzetközösségi és a gyarmatokról toborzott fegyvertársaik további 100 000 halottat veszítettek (Ausztrália: 23 000, Kanada: 37 000, India: 24 000, Új-Zéland: 10 000, Dél-Afrika: 6000). A bombázások nagyjából 60 000 brit polgári lakost öltek meg, a felét Londonban. Az amerikaiak nem szenvedtek közvetlen polgári veszteséget; katonai veszteségük - Japán 1,2 millió el-esett katonájával szemben - 292 000 főre rúgott, amin belül a haditengerészet 36 000, a tengerészgyalogság pedig 19 000 tagját veszítette el.

Németország, amely elkezdte a háborút, és csaknem a Hitler meghirdette „éjfél után öt percig” végigharcolta, rettenetes árat fizetett a háború bűnéért. Nagy- és kisvárosainak építőanyaga szívósabban állt ellen a bombázásnak, mint Japán törekeny szerkezetű népességeközpontjai. Ennek ellenére 1945-re Berlin, Hamburg, Köln és Drezda helyén mindössze rommezők maradtak, számtalan kisebb települést pedig brutálisan megrongáltak.

Ha a kultúra második világháború okozta veszteségeit vesszük számba, kiderül, hogy a legtöbb német területet ért. Az előrelátás biztosította Európa nagy könyvtárainak és műgyűjteményeinek a megőrzését; a Kaiser Wilhelm-gyűjtemény kincseit a berlini állatkert flaktornyába tárolták be, a Brit Nemzeti Galéria festményei walesi barlangokban töltötték a háborút. Az építészet kincseit jellegük miatt lehetetlen volt megóvni. Szerencsére a harcok úgy alakultak, hogy -Olaszország kivételével - Európa legszebb ember alkotta építményeinek döntő többségét megkímélték. Berlint lerombolták, de Berlin alapjában véve XIX. századi város volt; Londonnak a XVIII. század előtt keletkezett szövetét jórészt felégette a Blitz; a klasszicista Leningrád megszenvedte a bombázást, az olyan gyönyörűségeket pedig, mint Carszkoje Szelo, porig égették (mára szerencsére tökéletesen restaurálták); a barokk Drezda megsemmisült a tűzviharban; Varsó óvárosát tömbről tömbre rombolták le (1945 óta ezt is csodával határos módon sikerült újjáépíteni, Bernardo Belotto festményei alapján); Bécs óvárosát komoly károk érték az 1945-ös utcai harcokban; Budapestet a Duna mindkét partján végigdúlták; Rotterdam reneszánsz központja leégett; Hódító Vilmos középkori Caenjét a földdel tették egyenlővé. A történelmi Párizs, Róma, Athén, Firenze, Velence, Brugge, Amszterdam, Oxford, Cambridge, Edinburgh és az európai építészet szinte összes többi szentélye érintetlenül megmaradt.

Ezzel szemben Németországban nemcsak a nagy, hanem az apró történelmi városokat is félelmetes pusztítás dúlta. Ebbe a körbe tartozott Potsdam, a porosz királyok Versailles-ja, Jülich, Freiburg-im-Breisgau, Heilbronn, Ulm, Freudenstadt, Würzburg és Bayreuth, a Wagner-fesztiválok központja is. Nyugaton a Ruhr-vidéknek nevezett ipari központot alkotó huszonnyolc város és környékük mind súlyos támadások célpontjává vált. Stuttgartot, Dél-Németország fővárosát lebombázták. Breslau, a legnagyobb keleti német város gyakorlatilag elpusztult az 1945. tavaszi orosz ostrom visszaverése közben.

A német nép az anyaginál magasabb emberi árat fizetett, amiért háborút kezdeményezett és folytatott szomszédai ellen 1939 és 1945 között. Több mint 4 millió német katonát, haditengerészt és repülőt ölt meg az ellenség, 593 000 polgári lakost pedig a légitámadások. Bár a szövetsége-

sek bombázói több nőt pusztítottak el, mint férfit - az arány 60 : 40 körüli -, a Szövetségi Köztársaságban a nők száma 1960-ban még mindig 126:100 arányban haladta meg a férfiakét. Az „elvezett nemzedéken” belül a nemek aránya nem olyan súlyos mértékben borult föl, mint a Szovjetunióban, ahol a nők száma harmadával haladta meg a férfiakét a háború után; ám még Oroszország lakossága sem élte meg a kényszerű népvándorlás borzalmait, amelyeket a vereség mért a németekre 1945-ben.

A keleti németiség erőszakos elszakítása otthonától két szakaszban zajlott le, és mindkettő tragikus hatással járt: az első szakaszt a Vörös Hadsereg előli pánikszerű menekülés képezte, a másodikat a német népesség átgondolt kitelepítése azokból a régiókból, ahol sok nemzedék óta élt, egyes helyeken akár ezer éve is. Az 1945. januári menekülés az emberi szenvedés olyan példája, amely még a második világháborúban is szinte páratlan - a koncentrációs táborokat leszámítva. Kelet-Poroszország lakosságát halálra rémítette a gondolat, hogy mit művel majd a Vörös Hadsereg az első németekkel, akiket német területen ér el, és addigra már jelentősen felduzzasztotta a Bagratyion offenzíva által Lengyelországból és a Baltikumból kiűzött német telepeseik serege. Ez az embertömeg egyszerre kerekedett föl, és a legkeményebb télben vándorolt el a Balti-tenger partjára. Január folyamán vagy 450 000 főt evakuáltak Pillau kikötőjéből; további 900 000 gyalog tette meg a Danzigba vezető, hatvanöt kilométeres utat az egyetlen töltésen, vagy a Frisches Haff befagyott „lagúnáján” kelt át, hogy feljusson valamelyik hajóra - amelyek közül az egyik, amikor fedélzetén 8000 emberrel megtorpedózta egy orosz tengeralattjáró, a világtörténelem legtöbb emberéletet követelő tengeri katasztrófájában szinte mindnyájuk sírjává vált. A Wehrmacht tébolyult elszántsággal küzdött a menekülők kijutásának biztosításáért; Richard von Weizsäcker, Hitler egyik külügyi államtitkárának a fia, később a Német Szövetségi Köztársaság elnöke, a Frisches Haff partján vívott csatákban nyerte el az első osztályú Vaskeresztet.

Az látszik valószínűnek, hogy az 1945 első hónapjaiban zajló menekülés során egymillió német vesztette életét, vagy a fagytól és a kimerültségtől, vagy az ellenség keze által. 1945 telén azután a megmaradt kelet-európai németiség legnagyobb részét - a Sziléziában, a cseh Szudéta-vidéken, Pomerániában és másutt élő, összesen legalább 14 millió emberről van szó - szisztematikusan összegyűjtötték, majd nyugatra szállították, leginkább Németország brit megszállási zónájába. A megérkező kitelepítettek mindenükből kifosztott, gyakran az éhezés végstadiumába jutott földön-futók voltak. Azok közül, akiknek nem sikerült élve eljutniuk a borzalmas utazás végállomására, a számítások szerint 250 000 halt meg a csehszlovákiai kitelepítés során, 1,25 millió a lengyelországi folyamán, és 600 000 a Kelet-Európa más részeiről kitelepítettek közül. 1946-ra az Elbától keletre elterülő Európa történelmi német népességének létszámát 17 millióról 2 600 000-re csökkentették.

A gyakran bűnös kegyetlenséggel végrehajtott kitelepítések nem számítottak jogba ütköző cselekedetnek a győztes hatalmak 1945 júliusában Potsdamban elfogadott európai rendezési terve szerint. Az egyezmény 13. paragrafusa kimondta, hogy „végrehajtandó a Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország területén maradt németek áttelepítése Németországba”; mi több, Potsdamban a nyugati szövetségesek a német államhatár áthelyezésébe is beleegyeztek, aminek révén Kelet-Poroszország felét Lengyelországnak adták (a másik felét a Szovjetunió kapta), Sziléziával és Pomerániával együtt. Ezek a határrendezések, amelyekért cserébe Lengyelország kénytelen volt átengedni keleti tartományait Oroszországnak, azzal a kartográfiai következménnyel jártak, hogy Lengyelország százhatvan kilométerrel eltolódott nyugat felé, demográfiai szempontból pedig biztosították, hogy a háború utáni Lengyelországot tisztán lengyel népesség lakja, azon az áron, hogy új nyugati határvidékéről kiűzi a német lakosságot.

A potsdami egyezmény, lényegesen nagyobb mértékben, mint a jaltai, eldöntötte a háború utáni Európa politikai berendezkedését. A Nagy-Britannia és az Egyesült Államok által a Szovjetunióval Jaltában tett engedményekért utóbb a politikusok és a hitvitázók, különösen a kommunistaellenes lengyelek, bő-

ségesen mérték az „árulás” vádját az akkori nyugati vezetőknek. Amint azt Rooseveltt és Churchill az eseményekkel egyidejűleg felismerte, a Vörös Hadsereg diadalmas lengyelországi bevonulása Sztálin terveit emelte befejezett tényre Kelet-Európa legjelentősebb országának vonatkozásában. A Vörös Hadsereg tértnyerése garantálta, hogy a „londoni lengyeleknek” ne lehessen érdemi szerepük a háború utáni varsói kormányzatban, amelyet így kizárólagosan uralhatott a kommunista báb „lublini bizottság”. Potsdam ennél jóval messzebb lépett a háború utáni rendezés kialakításában. Azzal, hogy jóváhagyta Kelet-Európa németiségének nyugatra telepítését - mind a Lengyelország és Csehszlovákia határvidékén tömbökben élő németeket, mind a szláv és balti államokban, valamint Magyarországon, szétszórtabban élő kereskedő, földműves- és szellemi közösségeket -, Európa etnikai határait nagyjából a IX. század elején, Nagy Károly birodalma alapításakor fennállt állapot szerint rajzolta újra. Egy csapásra megoldotta a legnagyobb „kisebbségi kérdést”, és a következő két nemzedékre biztosította a Szovjetunió uralmát Közép- és Kelet-Európa fölött.

Amikor a Szovjetunió hamarosan megtagadta, hogy részt vegyen a szabad választások megszervezésében az 1945 után katonai megszállás alá helyezett Németország valamennyi zónájában, az azal a járulékos hatással járt, hogy megszilárdította az európai kommunista és nem kommunista országok között kialakuló „vasfüggőnyt”, amelynek létrejöttére Winston Churchill már 1946-os fultoni beszédében felhívta a figyelmet. Az 1918-ban véget ért első világháborút követő európai rendezés, amely önálló kormányzattal rendelkező „utódállamokat” teremtett a kontinens keleti felén 1914 előtt meghatározó szerepet játszó cári, Hohenzollern és Habsburg-birodalom helyén, nagyon bonyolultá tette a kontinens politikai viszonyait - Potsdam viszont irgalmatlanul leegyszerűsítette. Európa Elbától nyugatra fekvő része 1945 után megmaradt a demokratikus berendezkedésű államok közösségének; az Elbától keletre autokráciába hanyatlott, a sztálinista Oroszország által diktált és uralt egyetlen politikai rendszernek megfelelően.

A sztálinizmus 1945 utáni ráerőszakolása az Elbától keletre fekvő területekre megoldotta az 1870 óta egész Európát foglalkoztató „német kérdést”. Amit nem oldott meg - sem Európa, sem a tágabban értelmezett világ vonatkozásában -, az a tartós béke megteremtése volt. Az Egyesült Nemzetek Szervezetét, amelynek megalapításáról az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió 1943-ban Teheránban egyezett meg, a Népszövetség hatékonyabb utódjának szánták. Létrehozására 1945 áprilisában San Franciscóban került sor, célja a nemzetközi béke fenntartása volt, oly módon, hogy saját vezérkarral rendelkezik, amely a Biztonsági Tanács (állandó tagjai: Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Franciaország és Kína) felhatalmazása alapján irányítja a tagállamok által felajánlott fegyveres erőket. A Szovjetunió ellenállása a vezérkar kérdésében, majd később vétőjogának alkalmazása a békefenntartó műveleteket elrendelő határozatok meghíúsítására, gyorsan aláásta a Biztonsági Tanács hatalmát. Sztálin külpolitikája, amely értelmezhető a forradalom kapitalista világban végzett terjesztése bolsevik elképzelésének felújításaként is, de realiztikusabban szemlélve inkább az 1945-ben elért szovjet győzelem megszilárdítására tett olyan kísérletnek látszik, amelynek során a nyugat-európai antikommunista államokat az állandó katonai fenyegetéssel tartották féken, nem jelentett közvetlen kihívást az Egyesült Nemzetek szerepkörével szemben. Az antidemokratikus csehszlovák államcsíny támogatásától és a berlini blokád 1948-as bevezetésétől eltekintve, Sztálin a háborút követő években nem tett olyan lépést, amellyel közvetlenül veszélyeztette volna a Jalta és Potsdam útmutatása alapján kialakított európai stabilitást. A világ más tájait választotta arra, hogy kikezdje a Nyugat pozícióit - a Fülöp-szigeteket, Malájföldet és mindenekelőtt Koreát, ahol aktívan támogatta a kommunista észak 1950. júniusi agresszióját a nem kommunista berendezkedésű dél ellen.

A Szovjetunió valójában ugyanolyan gyorsan, ha nem is teljes mértékben, szerelte le európai fegyveres erőit, mint az Egyesült Államok és Nagy-Britannia a magáét 1945 augusztusa után. 1947-re a Vörös Hadsereg létszámát kétharmadával csökkentették; a megmaradó haderő is elegendő volt a sokszoros számszerű túlerő fenntartására az amerikai és brit megszálló erőkkel szemben - a Brit Rajnai Hadsereg 1948-ban mindössze öt hadosztályból állt, az amerikai Bajorországban egyetlenegy-

ből -, és mégis, bár ez a tartósnak bizonyuló túlsúly 1949-ben az észak-atlanti szövetség megkötésére készítette Észak-Amerika és Nyugat-Európa országait, az erők egyenlőtlensége nem csábította a szovjet vezetést arra, hogy megkockáztassa hatalmának az Elbától nyugatra való kiterjesztését.

Sok magyarázat létezik erre. Az egyik szerint a szovjet külpolitikát, minden nyersesége és brutalitása dacára, valamiféle jellegzetes, doktriner ragaszkodás jellemezte a jog betűjéhez, az pedig a Jaltában és Potsdamban meghatározott érdekszférákra korlátozta Oroszország mozgásterét. Egy másik szerint Amerika nukleárisfegyver-monopóliuma, amely szűken értelmezve 1949-ig tartott, a gyakorlatban azonban csak vagy egy évtizeddel később ért véget, elriasztotta a Szovjetuniót a külpolitikai kalandoktól. A harmadik, talán legmeggyőzőbb érvelés szerint a háború traumája kioltotta a szovjet népben és vezetőiben a vágyat az átéltek megismétlésére.

Az első világháború arra a meggyőződésre vezette a győzteseket - a veszteseket nem -, hogy a háború ára meghaladta a hasznát. Állíthatjuk, hogy a második világháború valódi öröksége az: győztest és vesztest egyaránt meggyőzött ugyanerről. „A minden ember katona” alapelv, amely szerint a fejlett államok hadseregeiket - és nagymértékben társadalmaikat is - a francia forradalom óta szervezték, 1939-1945 között érkezett érvényesülése tetőpontjára. Miközben felért e csúcra, az ezt az elvet követő országokra a szenvedések olyan borzalmas áradatát zúdította, hogy hatására kitörölték politikai filozófiáikból a hadakozást mint a problémák megoldásának egyik lehetséges módját. A háború által legkevésbé meggyötört s leginkább megjutalmazott Egyesült Államok - amely 1945-ben nagyobb ipari termelőkapacitás birtokában hagyta abba a küzdelmet, mint a világ többi része együttesen - később képes lett akkora nemzeti egyetértést teremteni, amiből futotta két költséges, bár kicsi háborúra Ázsiában: Koreában és Vietnámban. Nagy-Britannia, amely ha gazdasági tekintetben nem is, de emberiben viszonylag kevés veszteséggel vészelt át a háborút, megőrizte az egész sor kis gyarmati háború megvívásához szükséges akaraterőt, mint ahogy Franciaország, a súlyos emberveszteségtől aránylag szintén megkímélt másik európai hatalom is erre az útra lépett. Ezzel szemben a Szovjetunió, bármekkora harciasságot mutatott is vélelmezett ellenségeivel szemben a háborút követő korszakban, gondosan tartózkodott az olyan konfrontációktól, amelyek közvetlen veszélybe sodorták volna katonáit; az afganisztáni vállalkozás, amely negyedannyi katonája életébe került, mint az Egyesült Államoknak Vietnam, inkább megerősíteni, mint cáfolni látszik ezt az állítást. 1945 májusa óta egyetlen német katona halálát sem okozta ellenség, noha a Szövetségi Köztársaság 1956-ban visszaállította az általános hadkötelezettséget, és az efféle haláleset valószínűsége az idő múlásával nem nőtt, hanem csökkent. Japán, az 1939-1945-ös hadviselők legmeggondolatlanabbika, ma olyan alkotmány jogi korlátai között él, amely kizárja, hogy az állam a fegyveres erőt választhassa politikája eszközeként. A második világháború államférfiai közül egy sem követte el azt az ostobaságot - amelyet az első alatt nem egy megengedett magának -, hogy kinyilatkoztassa: „Ez a háború véget fog vetni minden háborúnak!” És mégis, talán ez lett a legmaradandóbb hatása

Bibliográfia

ÖTVEN KÖNYV A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚRÓL

A második világháború bibliográfiáinak se szeri, se száma. Egy sem teljes közülük, amiben nincs semmi meglepő, hiszen csak oroszul 15 000 mű jelent meg róla 1980-ig. Remekül használható munkabibliográfiák találhatók a háborúról írott legtöbb köztörténeti monográfiában, mint pl. P. Calvocoressi, G. Wint és J. Pritchard *Total War* (London, 1989) című kötetében.

Ahelyett, hogy magam is egy ilyesféle bibliográfiát szolgáltatték, inkább úgy határoztam, ötven angolul hozzáférhető könyvet ajánlok, amelyek együttesen kimerítő képet adnak a háború leglényegesebb eseményeiről és témáiról, olvasható írásokat, és olyanokat, amelyekből az érdeklődő,

nem szakember olvasó kialakíthatja saját képét a második világháborúról, és elmélyedhet abban a részében, amely különösen érdekli. E lista elkerülhetetlenül az én saját érdeklődési területeim és előítéleteim tükré is, és bizonyos, hogy nem teljes; például nem szerepel rajta külön mű az 1939-es lengyelországi vagy a skandináviai, vagy az olaszországi hadjáratról; csak vékonyan foglalkozik a nyugati vizeken vívott tengeri és általában a légi háborúval; és részrehajló annyiban, hogy sokkal inkább az európai, mint a csendes-óceáni hadszíntér története dominál benne. E torzulásokat azonban a legtöbb esetben az irodalomban tátongó hiányok okozzák. A lengyelországi vagy az olaszországi hadjáratról nem született még meg az a könyv, amely teljesíti az általam szabott kritériumokat. Ha ez az értékítélet az amerikai, brit és nemzetközösségi hivatalos monográfiák szerzői figyelemre méltó tevékenysége alábecsülésének tűnik, kérem, vegyék figyelembe, hogy ettől függetlenül nem is egyet felvettem listámra az általuk alkotott sorozatokban kiadott kötetek közül, másokat pedig egyszerű terjedelmi okok miatt hagytam ki. Idegen nyelvű könyvet nem vettem fel az ötven közé, bár az *Oberkommando der Wehrmacht* hadinaplója, a Hitler vezetési törzsének mindennapi tevékenységét megörökítő hivatalos forrás kedvéért szívesen kivételt tettem volna. Teljes címe: P. Schramm: *Kriegstagebuch des OKW der Wehrmacht*, 1-8. kötet, München, 1963. Az idézett művek kiadási helye, ha mást nem tüntetek fel, London, a kiadás pedig az idegen nyelvről angolra fordított művek esetében is mindig a legutóbbi.

A hadjáratok nélkülözhetetlen kalauzát adja Vincent J. Esposito ezredes: *The West Point Atlas of American Wars*, vol. 2, New York, 1959; az atlasz valamennyi főbb hadszínterről precízen részletes térképet közöl, függetlenül attól, hogy ott harcoltak-e amerikai katonák, és ezt a szomszédos oldalon érthető narratíva egészíti ki.

Hitlerről, akinek a személyisége áll a második világháború középpontjában, a legjobb életrajz még mindig Alan Bullock 1965-ben kiadott *Hitler, a Study in Tyranny* című könyve. Hasznosan egészíti ki azzal, ahogy Hitler a német háborús erőfeszítést vezette, David Irving: *Hitler's War*, 1977, című műve, amelyet neveztek már „Hitler meg nem írott önéletrajzának” is, ám kétségtelenül helye van az 1939-1945 között történekről írott fél tucat legfontosabb könyv között. Robert O'Neilltől a *The German Army and the Nazi Party*, 1966, alapvető portré mindkét intézményről, valamint háború előtti kapcsolatokról. Hitler és a német kormányzat, illetve a hadsereg kapcsolatáról két olyan mű született, amelyet mindig olvasni fognak - W. Warlimont: *Inside Hitler's Headquarters*, 1962, ezt egyik hadműveleti tisztje írta, és A. Speer: *Inside the Third Reich*, 1970 [magyarul: *Hitler bizalmasa voltam: emlékiratok*, Bp., 1996]. Speer Hitler fegyverkezési minisztere volt 1942-től, és ez a briliáns elméjű technokrata hagyta, hogy Hitler egyik udvari kegyence váljék belőle. H. Trevor-Roper két nélkülözhetetlen könyvet alkotott - a *Hitler's War Directives*-t, 1964-ben, és az örökre izgalmas klasszikust: *The Last Days of Hitler*, 1971.

Bármennyire is vitatott írás, aligha ajánlható jobb bevezetés a témába, mint A. J. P. Taylortól a *The Origins of the Second World War*, 1963 [magyarul: *A második világháború okai*, Bp., 1999]. Alistair Horne: *To Lose a Battle*, 1969, kiemelkedő történelmi dráma a nyugati háború kezdetéről; Guy Chapman: *Why France Fell*, 1968, alapos elemzést ad erről a máig fennálló rejtélyről. A következők egy részét írja le a túl kevésbé ismert Robert Paxton: *Parades and Politics at Vichy*, Princeton, 1966, s a „Pétain marsall alatti francia tisztikar” elemzését adja, amely az ellenállás és kollaboráció dilemmáit is éleslátóan boncolgatja. Telford Taylor: *The Breaking Wave*, 1967, című könyve a legjobb beszámoló Hitler nyugati győzelmének következményeiről, illetve az angliai csatában elszenvedett vereségéről.

Akár komolyan gondolta valamikor Hitler Nagy-Britannia invázióját, akár nem, 1940 őszére gondolatai már keleten jártak. Martin van Creveld: *Hitler's Strategy, the Balkan Clue*, Cambridge, 1973, azokat a fozatokat írja le, amelyeken át Hitler gondolkodása keletnek fordult, és az egyik legeredetibb stratégiai és külpolitikai elemzés a háború teljes irodalmában. I. M. G. Stewart: *The Struggle for Crete*, 1955, a német légi-deszant-invázió által legyőzött egyik brit zászlóalj orvosának tollából született briliáns monográfia abalkáni hadjárat egyik kritikus eseményéről. Sokan és sokat írtak az észak-afrikai sivatagi háborúról, amely a németek

szempontjából földközi-tengeri térnyerésük járulékos részét képezte, de senki sem jobban, mint Correlli Barnett: *The Desert Generals*, 1983, című monográfiájában.

A Balkán volt Hitler oroszországi támadásának előjátéka. A keleti hadszíntérről angolul (sőt talán oroszul) író összes szerző közül kimagaslik John Erickson, aki három mesterművet tett le a tudomány asztalára: *The Soviet High Command*, 1962; *The Road to Stalingrad*, 1975; *The Road to Berlin*, 1983; az utóbbi kettőben túl bonyolultan tárgyalja az események hadműveleti szintjét, viszont felülmúlhatatlan portrét fest a háború alatti Vörös Hadseregről és a Szovjetunió népeiről. A. Dallin: *German Rule in Russia*, New York, 1957, tudományos igénnyel tárja fel a németek keleti háborújának valóságát és önmagát vereségre ítélő jellegét. Joan Beaumont: *Comrades in Arms*, 1980, ez a vékony, de lényeges monográfia a lerombolt Oroszország ellenálló erejének fenttartását taglalja. Bár elsősorban az oroszoknak nyújtott brit segílyt tárgyalja, sok minden megtudható belőle a nagyságrenddel jelentősebb amerikai segílyprogramról is.

Hitler belebonyolódása az oroszországi küzdelembe Amerika nem sokkal utána bekövetkező hadba lépésével együtt első ízben juttatta a stratégiai kezdeményezést a szövetségeseknek. Michael Howard: *The Continental Commitment*, 1972, és *The Mediterranean Strategy in the Second World War*, 1968, címen alkotta meg a két alapvető monográfiát Nagy-Britannia törekvéséről a saját stratégia kialakítására és érvényesítésére; az utóbbiban őszintén elismeri, mennyire kelletlenül fogadta a brit vezetés az amerikaiak lelkesedését Északnyugat-Európa közvetlen megtámadása iránt. Az amerikai hadba lépéstől kezdve pompásan dokumentált áttekintést ad a közös brit-amerikai stratégiai döntéshozatalról a nagy amerikai hivatalos történet két kötete: E. Snell: *Strategic Planning for Coalition Warfare*, 1941-2, Washington, 1953, és M. Matloff: *Strategic Planning for Coalition Warfare*, 1943-4, Washington, 1959. Ehhez kapcsolódik még egy kötet K. R. Greenfield szerkesztésében: *Command Decisions*, Washington, 1960, amely az egyes stratégiai döntések (nem kizárólag a szövetségeseké) meghozatalának részleteit vizsgálja.

Mivel ma már tudjuk, hogy a szövetséges stratégia alakítását - néha a taktikáét is - az vezérelte, hogy a britek rendszeresen meg tudták fejteni a német titkos rádióforgalmazást (Ultra), az amerikaiak pedig a japánt (Magic), néhány címet erről a területről is elkerülhetetlenül föl kell vennem. Messze a legjelentősebb a brit hivatalos történet első kötete: F. H. Hinsley (és mások): *British Intelligence in the Second World War*, 1979; ez magában foglalja a német Enigma sifrendszer feltöréséről a legfontosabb tudnivalókat, valamint az Ultra szervezet megteremtésének és a hasonló fedőnevű hírszerzési „termék” felhasználásának történetét. Kiegészítő, ám igen fontos technikai részletekkel szolgál a Bletchley Park-i kódtörő központ egy úttörő munkatársa, Gordon Welchman: *The Hut Six Story*, 1982. Széles körű, de szilárdan megbízható körképet ad az Ultra és a Magic hatásáról Ronald Lewin: *Ultra Goes to War*, 1978 és *The American Magic*, New York, 1982; utóbbiban megmagyarázza, hogyan egészítették ki az amerikaiak Bletchley sikerét a japán sifrék feltörésével. Az Ultra használatáról két részletes tanulmány érdemel figyelmet: az atlanti csatáról P. Beesly: *Vety Special Intelligence*, 1977; valamint az északnyugat-európai hadjáratról R. Bennett: *Ultra in the West*, 1979.

Amerika csendes-óceáni háborújáról hatalmas irodalom született. A nyugati ember számára a leginkább megvilágító erejű bevezetést nyújthatja: Richard Storry: *A History of Modern Japan*, 1960. A szerző hírszerző tisztként szolgált a délkelet-ázsiai brit haderőben, és tanított Japánban, mielőtt az arra a katasztrofális elhatározásra jutott, hogy Pearl Harbor ellen meglepetésszerű támadást kezdeményez. H. P. Willmott: *Empires in the Balance*, 1982, című monográfiájában a szemben álló felek erejét és az általuk választott stratégiákat elemzi a háború előtti időszakban és a háború első évében, és különösen jól tájékozott a japánok ügyeiben. A csendes-óceáni háború legjobb, lebilincselő stílusban megírt, zseniálisan sűrített általános története, amelyben a szerző a kínai és burmai eseményeknek is talált helyet: Ronald Spector: *Eagle Against the Sun*, 1988. Igazságtalanság lenne nem bevenni legalább egy kötetet Samuel Elliot Morison *Official History of United States Naval Operations in World War II*. című kolosszális művéből; negyedik kötete - *Coral Sea, Midway, and Submarine Operations*, Boston, 1949 - valóban remek, megindító beszámoló.

molót ad e két döntő jelentőségű összecsapásról, ami önmagában igazolja a hivatalos monográfiák létjogosultságát. A csendes-óceáni háború politikai aspektusának legfontosabb összefoglalója, amely egyben a diplomáciatörténet gyöngyszeme is: Christopher Thome: *Allies of a Kind*, 1978, amelynek alcíme, „The United States, Britain, and the War against Japan, 1941-5” pontosan határozza meg a kötet tartalmát.

Japán vereségét végső soron a gazdasági erőforrásai és az Egyesült Államok által mozgósítható gazdasági erőforrások között fennálló egyenlőtlenség okozta, amint arra Jamamoto tengernagy előre figyelmeztette a császárság vezetőit. A háború eseményeinek mélyén meghúzódó gazdasági tényezők alapvető áttekintését adja Alan Milward: *War, Economy, and Society, 1939-45*, 1977, amelyben a szerző több nemzetgazdaságról külön írott monográfiái eredményeit foglalta össze. Egy egészen más jellegű nagy monográfia, amelyhez gyakran fordulok, ha az érdekel, hogyan alkalmazkodik a gazdaság a hadviselés egyes igényeihez, a British Official Histories egyik kötete: M. M. Postan: *The Design and Development of Weapons*, 1965; ez azonban nem foglalkozik az atomprogramhoz nyújtott brit hozzájárulással, ahogy igazából nincsen is olyan könyv, amely összefoglalná az atombomba kifejlesztésének és alkalmazásának történetét a második világháborúban. A nemzetgazdaságok hagyományos bombázással végzett lerombolására tett erőfeszítéseknek hatalmas az irodalmuk. Én különösen Max Hastings: *Bomber Command*, 1987 [magyarul: *Bombázók*, Bp., 1999], című művét tartom nagyra, amiért elemzi a hadjáratnak mind Németországra, mind az azt végrehajtó repülő katonákra gyakorolt hatását. Németország ellenkező irányú törekvésének, hogy U-Bootjai hadjáratával támadja a szövetségesek hadigazdaságát, szintén könyvtárnyi az irodalma; Peter Padfield kiemelkedő tanulmányt írt erről a tengeralattjáró-flottát megteremtő és harcba vezető tengernagy életrajzában - *Dönitz, The Last Führer*, 1984 -, s ugyanakkor izgalmas portrét ad „egy náci háborús vezetőről”.

Az északnyugat-európai hadjáratról írott könyvek ezreiből mindössze egyet választottam ki: Chester Wilmot: *The Struggle for Europe*. Az eredeti, 1952-es kiadást használtam, bár azóta készült újabb kiadás is. Wilmot, a haditudósító, gyakorlatilag föltalálta a kortárs hadtörténet írásának modern módszerét, amelyben a politikai, közgazdasági és stratégiai elemzéshez a szemtanúk harctéri beszámolóit társulnak. Habár sok vélekedését kétségbe vonták, és egyeseket megsemmisítően cáfoltak is, az én számomra Wilmot könyve marad a második világháború historiográfiájának csúcsteljesítménye, amelyben sikerült az események iránti szenvedélyes érdeklődést kombinálni a mélyükön meghúzódó anyagi valóság higgadt elemzésével. Ez volt az a könyv, amely először keltette föl érdeklődésemet a háború mint a történelem része iránt, és az idő múlásával inkább többre, mint kevesebbre tartom.

Wilmot helyesen tapintott rá, hogy ez a háború a „nagy zászlóalj” konfliktusa volt, ami lényeges korrekcióval szolgál a titkos műveletek iránt amúgy is túlzott érdeklődésre hajlamos angolszász elmének. Ez az érdeklődés Wilmot ideje óta akkorára dagadt, hogy ma az irreguláris és ellenállási hadjáratok több figyelmet kapnak, mint Sztálingrád vagy Normandia. Az ellenállás természetesen lényeges része a háború történetének. A legjobb általános áttekintés: H. Michael: *The Shadow War*, 1972; a legértékesebb rész-tanulmány pedig - a legfontosabb ellenállási mozgalom hadjáratáról - F. W. Deakin: *The Embattled Mountain*, 1971. W. Rings roppant eredeti beszámolóval rukkolt ki az érem másik oldaláról, a megszállt Európa igazgatására tett német kísérletről - *Life with the Enemy*, 1982. Annak a birodalomnak a legsötétebb területén zajló borzalmakról az első objektív felmérés: G. Reitlinger: *The Final Solution*, 1953; bár a holokauszt irodalma azóta hatalmasan megnőtt, ő pedig főként a zsidók sorsával foglalkozik könyvében, és kevesebb figyelmet fordít a náci megsemmisítő apparátus által lemészárolt többi csoportra, legalábbis az én számomra máig megőrizte megrázó, tájékoztató, figyelemfelkeltő erejét, ami sok későbbi műből hiányzik.

Végül ott vannak a háborúról született személyes emlékiratok. A sok ezer „a közkatona története” típusú memoár közül engem leginkább egy, a csendes-óceáni háborúról született írás fogott meg: *With the Old Breed*, Novato, California, 1981. E. B. Sledge, ma a biológia professzora, az

1. tengerészgyalogos-hadosztályban harcolta végig a hadjáratot. Beszámolója egy szelíden felnevelt kamasz küzdelméről civilizált emberi mivoltának megőrzéséért olyan körülmények között, amelyek bajtársakat - akiket ezzel együtt imádott - züllesztettek „XX. századi vademberré”, a háborús irodalom egyik legmegragadóbb dokumentuma, amit csak még megindítóbbá tesz az érezhető keserves küszködés, amit egy íráshoz nem szokott ember vív élményei újraalkotásáért a tollal és a papírral. Ezzel szemben irodalmi alkotásként kiváló a *Wartime*, 1977, annak a M. Djilas nevű jugoszláv értelmiséginek a visszaemlékezése, aki Tito belső köréhez tartozott, tárgyalt Sztálinnal, harcolt partizánként, ám végül összekülönbözött urával, és elvetette a „hősi” éthoszt, amely a kiváló érzelmi és szellemi képességekkel megáldott emberek sokaságát egyetlen közös mű, a második világháború tragédiájának megalkotására sarkallta. Utolsó két kiválasztott könyvem nők tapasztalatait adja közre, a háborús generáció azon feléét, amelynek az a sors jutott osztályrészül, hogy oly sokat viseljen el a háború okozta tragédiákból. Marie Vassilchikov *Berlin Diaries*, 1985, című visszaemlékezése egy angolbarát orosz fehér emigráns élményeiről számol be, akit a körülmények a háború kitörésekor a náci Németország központjába sodortak. Rendkívüli képet ad az állandó légítámadások alatt megnyilvánuló emberi rugalmasságról, az életnek az egyre inkább elboruló világban is megőrzött különös, hétköznapi apróságairól, meg a náci bürokrácia fajankói iránti megvetésről, amelyet egy nemes származású és szép leánynak a háborús években mindvégig sikerült kimutatnia. Ugyanezt az utálatot érezte Christabel Bielenberg, a Hitler-ellenes júliusi összeesküvés egyik tagjának angol felesége is; először 1968-ban megjelent beszámolója - *The Past is Myself* - saját merész és végül sikerrel járó kísérletéről, hogy megmentse férjét a Gestapótól, megmutatja, milyen szűk mezsgyén kellett egyensúlyoznia a rezsim ellenségének, meg akkor is, ha történetesen nő volt, a megvetés és hódolat között, ha meg akarta óvni szeretteit a pusztulástól.

Listámat akár meg is hosszabbíthatnám, ám én ötven címnél inkább elvágom. Egyetlen kiegészítéssel, az pedig Hugh Thomas: *The Beginnings of the Cold War, 1945-6*, 1986, című munkája. Hugh Thomas nem egyszerűen az alapvető útmutatást nyújtó könyvet írta meg a háború következményeiről, de a modern történetírás egyik nagy alkotását is. Forrásai használatában aggályosan pontos, stílusa pedig világos és lebilincselő. Nincs a háborúról írt monográfiák között egy sem - az enyém aztán biztosan nem -, amely minőségben és hitelességben versenyezhetne vele.

Európa Könyvkiadó, Budapest
Felelős kiadó Osztovits Levente igazgató
Tördelte a Kopf Bt.
Nyomta a Szekszárdi Nyomda
Felelős vezető Vadász József igazgató
Készült Szekszárdon, 2003-ban
Felelős szerkesztő Gy. Horváth László

*A sorozatot Kállay Judit tervezte
Készült 52,44 (A/5) ív terjedelemben
ISBN 963 07 7489 5*